

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

Über dieses Buch

Dies ist ein digitales Exemplar eines Buches, das seit Generationen in den Regalen der Bibliotheken aufbewahrt wurde, bevor es von Google im Rahmen eines Projekts, mit dem die Bücher dieser Welt online verfügbar gemacht werden sollen, sorgfältig gescannt wurde.

Das Buch hat das Urheberrecht überdauert und kann nun öffentlich zugänglich gemacht werden. Ein öffentlich zugängliches Buch ist ein Buch, das niemals Urheberrechten unterlag oder bei dem die Schutzfrist des Urheberrechts abgelaufen ist. Ob ein Buch öffentlich zugänglich ist, kann von Land zu Land unterschiedlich sein. Öffentlich zugängliche Bücher sind unser Tor zur Vergangenheit und stellen ein geschichtliches, kulturelles und wissenschaftliches Vermögen dar, das häufig nur schwierig zu entdecken ist.

Gebrauchsspuren, Anmerkungen und andere Randbemerkungen, die im Originalband enthalten sind, finden sich auch in dieser Datei – eine Erinnerung an die lange Reise, die das Buch vom Verleger zu einer Bibliothek und weiter zu Ihnen hinter sich gebracht hat.

Nutzungsrichtlinien

Google ist stolz, mit Bibliotheken in partnerschaftlicher Zusammenarbeit öffentlich zugängliches Material zu digitalisieren und einer breiten Masse zugänglich zu machen. Öffentlich zugängliche Bücher gehören der Öffentlichkeit, und wir sind nur ihre Hüter. Nichtsdestotrotz ist diese Arbeit kostspielig. Um diese Ressource weiterhin zur Verfügung stellen zu können, haben wir Schritte unternommen, um den Missbrauch durch kommerzielle Parteien zu verhindern. Dazu gehören technische Einschränkungen für automatisierte Abfragen.

Wir bitten Sie um Einhaltung folgender Richtlinien:

- + *Nutzung der Dateien zu nichtkommerziellen Zwecken* Wir haben Google Buchsuche für Endanwender konzipiert und möchten, dass Sie diese Dateien nur für persönliche, nichtkommerzielle Zwecke verwenden.
- + *Keine automatisierten Abfragen* Senden Sie keine automatisierten Abfragen irgendwelcher Art an das Google-System. Wenn Sie Recherchen über maschinelle Übersetzung, optische Zeichenerkennung oder andere Bereiche durchführen, in denen der Zugang zu Text in großen Mengen nützlich ist, wenden Sie sich bitte an uns. Wir fördern die Nutzung des öffentlich zugänglichen Materials für diese Zwecke und können Ihnen unter Umständen helfen.
- + *Beibehaltung von Google-Markenelementen* Das "Wasserzeichen" von Google, das Sie in jeder Datei finden, ist wichtig zur Information über dieses Projekt und hilft den Anwendern weiteres Material über Google Buchsuche zu finden. Bitte entfernen Sie das Wasserzeichen nicht.
- + *Bewegen Sie sich innerhalb der Legalität* Unabhängig von Ihrem Verwendungszweck müssen Sie sich Ihrer Verantwortung bewusst sein, sicherzustellen, dass Ihre Nutzung legal ist. Gehen Sie nicht davon aus, dass ein Buch, das nach unserem Dafürhalten für Nutzer in den USA öffentlich zugänglich ist, auch für Nutzer in anderen Ländern öffentlich zugänglich ist. Ob ein Buch noch dem Urheberrecht unterliegt, ist von Land zu Land verschieden. Wir können keine Beratung leisten, ob eine bestimmte Nutzung eines bestimmten Buches gesetzlich zulässig ist. Gehen Sie nicht davon aus, dass das Erscheinen eines Buchs in Google Buchsuche bedeutet, dass es in jeder Form und überall auf der Welt verwendet werden kann. Eine Urheberrechtsverletzung kann schwerwiegende Folgen haben.

Über Google Buchsuche

Das Ziel von Google besteht darin, die weltweiten Informationen zu organisieren und allgemein nutzbar und zugänglich zu machen. Google Buchsuche hilft Lesern dabei, die Bücher dieser Welt zu entdecken, und unterstützt Autoren und Verleger dabei, neue Zielgruppen zu erreichen. Den gesamten Buchtext können Sie im Internet unter <http://books.google.com> durchsuchen.

**C. IVLII CAESARIS
COMMENTARII**

D E

168974

BELLO GALLICO ET CIVILI

ACCEDVNT LIBRI

D E

**BELLO ALEXANDRINO AFRICANO
ET HISPANIENSI**

E RECENSIONE

FRANCISCI OVDENDORPII

CVRAVIT EDITIONEM

SAM. FR. NATHAN. MORVS

GR. ET LAT. LINGV. PROF. LIPS.

A. MDCCCLXXX 1783

**LIPSIAE apud Heredes Weidmann.
et Reichium.**

878

C2

093

1780

Christophorus Cellarius, vir, de omnibus bonis literis longe meritissimus, in usus scholarum instituerat editionem commentariorum Iulii Caesaris, et ceterorum, qui cum his fere coniungi solent, quae editio primum Lipsiae sumtu Weidmanni a. 1705 prodiit, saepius deinde repetita est, nuperrime a. 1767. Sed cum non nisi repeti solet, carebat iis omnibus bonis, quae post Cellarii aetatem studio Davisii, Clarkii, Oudendorpii, aliorumque interpretum prolata fuerant. Movenit ergo nescio quis Reichium, honestissimum bibliopolam, ut, si quando paraturus esset huius operis repetitionem, alicui demandaret curam editionis augendae illis recentiorum temporum bonis, ne scholarum magistri adiumento hoc destituerentur, tironesue aditu eorum, quae nostrae aetatis felicitas proposita haberet, excluderentur. Quam quidem curam mihi demandatam recepi, non quod me prae ceteris idoneum existimarem; sed quia futurum sperabam, ut iuuenibus literarum studiosis aliquid utilitatis adferretur. Quare cum huiusmodi fuerit occasio editionis, meo qualicumque studio nunc curatae, quivis intelliget, tam, ut Cellarianam, cui succedit, praeter tirones et hos, qui tirones erudiunt, nemini institutam esse.

hac editione reperitur, id ex aliorum commentariis huc illatum est, qui ipsi e codicibus et priscis editionibus materiam criticam collegerant. Paucas ipse addidi coniecturas; saepius meum de lectione iudicium interposui.

Reliquae animaduersiones vel sensum verborum, vel historiam et rem illustrent. Ac de verborum quidem sensu, in tanta Caesaris perspicuitate, parcius et breuius;* de re atque historia non numquam vberius dixi. Sed in hoc etiam genere excerpfi, quae alii congefferant, cum hi, quorum vel notae integrae, vel summa brevis in Oudendorpiana editione exstant, Vossius, Lipsius, Rubenius, Dauisius, Clarkius, Lambertus Bos in animaduersionibus ad scriptores graecos et latinos, viri docti in Miscellaneis Observationibus, Oudendorpius ipse; tum il, quorum commentarii in editione Caesaris Iungermanniana reperiuntur, Rhellicanus, Glareanus, Glandorpius, Ioachimus Camerarius, Io. Mich. Brutus, Aldus Manutius, Fulvius Ursinus, Ciaconius, Hotomannus, Brantius. Denique Cellarianas adnotationes saepe in usus meos conuerti, quod in hac editione, cui Cellariana occasione praebuit, iustum et aequum fuit. Cum autem bona fide suum cuique reddiderim; quaedam, ab aliis dicta, ad verbum huc transcripserim; atque etiam, quae ipse quidem repereram, sed ab aliis

* Qui Caesaris libros eo lustrarentur. An auctor eo modo, quo rhetores solent, bene fecerit, quod Caesaris diiudicare cupit, is adest Io. Guilielmi Bergeri librum de naturali pulcritudine orationis, Lipsiae a. 1720. 4. editum, et ideo scriptum, ut virtutes Caesarianae dictionis il-

aliis iam occupata cognoueram, aliorum potius, quam mea esse dixerim, ne quid arrogasse mihi viderer: facillime et certo quiuvis intelliget, a quo quidque sit, a quo sibi dissentendum putet, cui, utiliter explicanti, gratias agere debeat.

Praeter haec excerpta ex aliorum commentariis, quidnam nunc accesserit, exponere liceat. Marclandus, qui Euripideas Supplices commentario interpretatus est, ad calcem huius libri edidit Explicationem veterum auctorum, in qua disputatione multos Caesaris locos tractauit: vnde pleraque in hanc editionem contuli. Ceterum non noram, an, post Oudendorpianam editionem, aliquis vel totum Caesarem, vel eius partes quasdam longiores grammaticae atque critice tractasset: si quid ex aliorum libris, qui passim et obiter quaedam monuerant, notatum habebam, id indicaui. Quod si me non nulla grauiora latuerunt, excusabit eorum humanitas, qui neque omnia ab vno legi, et vel attento negligentiam obrepere posse sciunt. Deinde comparavi veteres earum rerum, quas Caesar narrauit, scriptores praecipuos, Plutarchum, Dionem Cassium, Appianum, consultos quidem illos saepe a superioribus editoribus; sed nunc fortasse constantius et diligentius. Certissimum enim est, non modo iuuenum animos mature huic comparationi aduofaciendos esse; sed quemuis etiam lectorem iure ab editoribus eam expectare posse, cum ita demum nexus rerum et causae utiliter perspiciantur, si quis breuius narrata cum vberioribus descriptionibus, cupidum scriptorem cum seuerio et incorrupto teste aut iudice, reticentem aut fingentem causas cum eo, qui vbique et vere eas tradit, adfidue contulerit. In quo autem scriptore magis hoc necessarium putabimus, quam in eo,

qui ipse suas res consignauit, aut amicos earum scriptores nactus est? qui durius, iniustius, libidinose ab se gesta satis callide occultare consuevit, et haud raro culpam in alios deuoluit? qualia praesertim in libris de ciuili bello occurrere certum est. Iulium Celsum, qui de vita Caesaris scripsit, historiae causa non contuli: pendet enim totus e Caesaris libris, quos ita descripsit in opus suum, ut nihil nisi genus dicendi mutaret, plerumque in deterius, multa omitteret, paucissima adderet: sed interdum sensus lectionisque causa consului, quamquam superiores editores, Dauisius praesertim, vix aliquid memorabile intactum reliquerant. Vfus sum editione, quae Lugduni Batauorum a. 1713 cum praefatione I. G. Graeuii prodit, paginis ad Londinensem editionem accommodatis. Florum, Eutropium, Orosium, h. e. ieiuna compendia, ubique nominare, fuisset, opinor, putidae diligentiae: et vix vnus est atque alter locus, in quo necessario debeant, et cum fructu possint consuli. Sed aliud est opus, lectoribus Caesaris in primis utile. Nempe Io. Daniel Ritterus, nobilissimus codicis Theodosiani editor, historiam Gallorum germanica lingua scripsit,*) tam diligenter et prudenter, id quod diuturno vsu cognoui, ut vix sit de veteris Galliae historia liber cum utilior, tum fide dignior. Cuius auctor cum omnino principes scriptores, veteres, atque recentiores, in his Caesarem, adierit, examinarit, iisque e seuera lege critices et historiae vsus sit: putavi, haud exiguam huius meae editionis commendationem fore, si Ritterum adstipulatorem et interpretem saepius laudarem, harumque rerum studiosis lectoribus ostenderem, ubi plura possent

*) Prodit Lipsiae a. 1774. 8.

possent reperire, a recentioribus quoque dicta, et Ritteriano operi inserta. Ipse liber cum nostris ad manus sit, satis fuit, lectores simpliciter ad eum amandare.

Aliud est in his libris rerum genus, quod illustratione quidem eget, sed ab homine de schola illustrari non potest: proelia dico, oppugnationes, obsidiones, itinera. Et saepe ad huiusmodi locos delatus optavi, ut susceptam editionis curam rursus a me deuoluere liceret: ideoque ubi de talibus scribendum fuit, timui; postquam scripseram, erubui; praesertim cum ex peritis cognouissem, quantopere ab interpretibus Caesaris ignorance rei militaris erratum esset. Nihilominus spero, quoddam huius editionis ad haec intelligenda adiumentum fore; non illud quidem mihi tribuendum, sed Carolo Guischardo, qui cognomen Quinti Icili habuit. Hic enim Caesarem sic illustrauit, ut et peritiam rei militaris adhiberet, et suis copiis historiae, antiquitatis, chronologiae, criticae, grammaticaeque artis inopiam aliorum subleuaret. Exstant autem duo eius libri: vnus, *Mémoires militaires sur les Grecs et les Romains*, *) in quo nobiliores veteris historiae expeditiones bellicas, e fontibus haustas, suis tamen verbis ita describit, ut modum rei gerendae, prudentiam, causas exitus in vtramque partem luculenter demonstraret, et dum, quoad licet, veterum cum nostris temporibus similitudinem ac dissimilitudinem tangit, multum lucis narrationibus adfundat. Maxime id operam dedit, ut, quae brevius essent a veteribus tradita, ea cogitando tam diu versaret, donec omnibus inuicem comparandis adpateret, qualis modus, ars, et series illarum re-

*) Lugduni a. 1760. 8. Vol. 2.

Nominanda denique est germanica horum librorum versio, a Io. Francisco Wagnero, Rectore et Professore Osnabrugensi, curata; et a. 1765 Stutgardiae edita: quae quoties mihi profuit, dixi: et profuit saepius; quoniam, qui est fructus versionum certissimus, interdum eo ipso, quod alia lingua utimur, facilius rectiusque ceteris verum sensum videmus.

Indicem latinitatis confeci nouum, in quo simul non nulla de ritibus et rebus antiquis monui; quae vnus et alter tiro ignoraturus, aut non accurate intellecturus videbatur, ceterum ita tralaticia, vt in ipsis notis non sine offensione lectorum repeti possent. Historicum indicem ex indicibus, qui in editione Iungermanniana et Cellariana exstant, composui, omisissisque his, quae nemo in indice historico quaerit, omnia quam breuissime expressi.

Iam nisi prolixitatem praefationis vererer, libenter de modo dicerem, quo Caesaris ceterorumque commentarii scripti sunt; non vt simplicitatem eorum venustatemque, centies celebratam, meo lectorumque taedio rursus celebrarem; aut eorum opportunitatem ad publicarum rerum scientiam, quam ne diiudicare quidem possum, sine fine et modo extollerem; multo minus vt reprehensores Caesaris refutarem, qui neque omnia consilia satis ab eo explicata; neque modum, quo singula administrata sint, vbiuis copiose, et ad imitandi disciplinam perfecte descriptum esse conqueruntur; de fabrica veto quorundam operum, a Caesare institutorum, pontis nominatim in Rheno facti, incredibilem sibi videri narrationem pronunciant: praefertim cum refutando fere nihil aliud efficiatur, quam vt vtraque pars, siue intelligat veteres scriptores, siue

sive non intelligat, in sententia sua perstet. Illud, si tempus et locus permitterent, dicere cupiebam, quod multos ab his libris legendis detertere potest. Scilicet magna pars Caesarianarum narrationum versatur iis in rebus, quas tirores ne legere quidem possunt, (omnino enim ineptum mihi videtur, eas a capite ad calcem, nullo dilectu facto; cum tiro nibus perlegere,) adultiores vero lectores, studiosi illi non bellorum, non rei militaris, sed historiae, sed morum ingeniorumque, ne cognoscere quidem cupiunt. Praeterea huiusmodi consignatio rerum, singulis diebus gestarum, qualis dominatur in commentariis atque ephemeridibus, haec ergo habet multa, ne memorabilia quidem; sed ideo, quia tempore illo potissimum euenerunt, conscripta: eo fere modo, quo maritimorum itinerum descriptiones haud pauca hanc vnam ob causam admiscunt, quia in ea tempora inciderunt, non quia magnopere profutura videbantur lectoris. Qui ergo in legendis historiarum monumentis non tam facta, quam ex factis seriem vicissitudinemque rerum, et per facta hominum animos ac sensus, et e factorum molitione, adparatu atque exitu imitandi exemplar cognoscere student, hi in commentariorum tenuitate non multum nutrimenti reperire sibi videntur. Sed si quis, his omissis, quae paucioribus tantum placere aut prodesse possunt, multa ingeniorum millia, quae in Caesarianis libris aut verbis disertis describuntur, aut quorum vita et facta cum suis causis consiliisque narrantur, attentus spectauerit, ac sub illo narrationum inuolucro latentia inuestigauerit; si Caesarem, celeritate atque taciturnitate omnia efficientem, hisque artibus adiutum incredibilia feliciter gerentem, sui semper similem, numquam crudelem, perpetuo lenem,

in

in summis rerum omnium inopiis tamen vno, eoque sapientissimo, consilio locupletem, ob oculos habuerit; si animum eius dominatorem per integrum decennium, in Gallia transactum; eodem tramite constanter ad imperium nitentem viderit; si, quidquid egit, ad vnum scopum tendere animaduertit: nonne in humano pectore introspicendo, humanaque vita contemplanda se versari concedet? nonne hos, qui discunt, de vita, moribus, prudentia, felicitate admonere poterit? nonne historiae studiosis ostendere licebit, historiam non modo esse memoriam euentuum, aut scholam futurorum magistratuum et imperatorum; sed, quidquid contineat, quocumque modo posteris tradat, omni aetati, omni generi lectorum, aliquid saltem suppeditare, doctioribus ad cogitandum iudicandumque, peritis et imperitis ad imitandum cauendumque, iis denique, qui ad humanitatis sensus non plane obtusi sint, ad se ipsos agnoscendos? Quid Labienum dicam? qui tempore belli Gallici peritiae, fortitudinis, bonae fidei erga imperatorem laude summa floruit, omninoque ita in Caesaris exercitu emicuit, vt, praeter Caesarem, nemo esset eo in consiliis capiendis solertior, in iis exsequendis celerior, in hostium ratione detegenda sagacior, in sua obtigenda occultior: Labienum, inquam, sine quo Caesar, quae in Gallia perfecit, non potuisset perficere. Idem ille Labienus, haud parum avarus diuitiarum honorumque, et rapinis Gallicis mirum in modum auctus, sub initia belli ciuilis, cum Caesar insatiabilem eius cupiditatem explere aut nollet, aut non posset, iratus Caesari ad Pompeium transiit, allectus pollicitationibus immensis. Atqui ab eo inde tempore, siue haec fuit perfidiae diuinitus immissa calamitas, siue insane irae vis ad excoecandum

dum animum, adeo nihil prospere gessit, ut plane alius Labienus videretur, et saepe iam a Caesare victus tam diu ferociret, donec in Mundensi proelio occumberet. Omnino si quos umquam animi perturbatio transuersos egit, rectique consilii facultate spoliavit, Pompeiani verissime dici possunt victi suarum opum suaeque auctoritatis opinione, suo Caesaris contentu, sua imperandi, habendi, omnesque aduersarios perdendi cupiditate. Qui si callide et considerato Caesari eadem animi tranquillitate obuiam iussent, hominumque studia, ut ille, beneuolentia potius sibi conciliassent, quam superbia abalienassent, si ad incertum potius exitum se parassent, quam, fama fortunaque Pompeii freti, propriam sibi necessariamque victoriam esse existimassent: profecto Caesarem, saepe cum fame, tempestate, locorum natura conflictatum, interdum ne iusto quidem exercitu instructum, vel copiarum multitudine delere potuissent. Arbitror ergo, etiam ex his commentariis fructum, quem omnis historia offert, capi posse.

Quae vero a me in hoc libro tentata aut praestita sunt, ea beneuolentiae atque aequitati lectorum humanissime commendo: quae et illud excusabit, quod fragmenta Caesaris, in Suetonio, Gellio et epistolis Ciceronantis obuia, omisi, neque collectionem dictorum Caesaris, aut reliquias vocabulorum singulorum, quae grammatici passim seruant, ex aliis editionibus repeti.

HENRICI DODWELLI

DISSERTATIO

DE AVCTORE

LIB. OCT. DE B. GALL. ET ALEX. AFRIC.

ATQVE HISP.

*Auctor Prologi ad librum de Bello Gallico VIII.**Hirtius potius fuisse videtur, quam Oppius.*

Si quidem recte habeat locus Suetonii, iam tum extiterint oportet libri omnes, quos pollicetur auctor Prologi ad librum belli Gallici VIII: nondum autem, ut videtur, sub nomine Iulii Celsi, sed Oppii duntaxat et Hirtii: erantque sane ambo illi Caesari satis familiares. Cur autem Oppio tribuerentur, eam causam satis verisimilem mihi videre videor, quod auctor ille, quicumque demum is fuerit, Balbo prologum suum inscripserit. Erant enim sane Oppius atque Balbus necessitudine aliqua, quam nescimus, ut videtur, invicem coniunctissimi: forte officii alicuius causa, utriusque curae a Caesare crediti. Certe utriusque inscriptas nonnullas epistolas Caesaris habemus hodieque in libro Ciceronis ad Atticum IX. Et libros fuisse epistolarum ad utrumque, docet Gellius L. XVII. Noct. Attic. cap. 9. qui rationem addit, quod res eius absentis curarent. Literas curasse, docet Cicer. ad Quint. fr. ep. 1. Se autem bello Alexandrino atque Africano abfuisse, lubens agnoscit Prologi auctor. Sed absentia illa Caesaris erat in Gallia, si quidem ex epistolis a Cicerone conseruatis liceat de reliquis augurari. Spectant

tant enim illae ad prima belli ciuilis initia. Ex his igitur epistolis ad Oppium datis rerum gestarum memorias accipere potuit, siquis iunior Oppii nomine libros edidisset. Ita fiet, vt pari fide dignae sint rerum gestarum narrationes, seu hos libros ipse exararit Oppius, seu iunior Oppio quispiam collegerit e Caesaris epistolis, Oppio inscriptis atque Balbo. Certe Oppio res Caesaris etiam arcanas fuisse exploratissimas, ex eo libro colligitur, quem scripsisse restatur Oppium Suetonius Iul. cap. 52, vt probaret non fuisse Caesaris filium, quem dixerit Cleopatra, nempe Caesarionem. Minus tamen idoneus fuisset Oppius ad scribendum de hoc argumento, si ipse quoque bello Alexandrino non interfuisset. Melius ergo, hac de causa Hirtium huius Prologi auctorem existimabimus. Oppii enim testimonio de filio Caesaris pugnabat etiam Antonius, vix ita certe facturus, nisi Alexandriae cum Caesare adfuisset. Nescio etiam, an hic fuerit Oppius legatus, cuius mentio in bello Africano cap. 68. Et certe Hirtio magis fauet ipse Suetonius, dum Hirtii nomine verba ex illo ipso aduocat Prologo, quae hodieque ibi reperiuntur.

Idem auctor librorum sequentium de bello Alexandrino, Afric. Hisp. sed post Caesaris mortem.

Sic ergo res, ni fallor, habuerit. Primus auctor praedicti Prologi, qui Caesaris scripta digessit pariter ac suppleuit, non Oppius fuerit, sed Hirtius, qui proinde ibidem, vbi Balbus, fuerit, quod assiduis illius non literis, sed vocibus, coactus onus illud scribendi suscepit. Scripsit ergo Hirtius Prologum ad amicum Caesaris, Cornelium Balbum Gaditanum ditissimum. Et in prologo commentarios a se scriptos supponit rerum gestarum Galliae, non comparandos superioribus atque infrequentibus Caesaris scriptis. Hi commentarii alii esse non poterant ab VIII, qui Prologum proxime excipiebat, belli gallici libro, medio nimirum inter libros Gallici belli priores, quos censet superiores, et libros belli

ciuillis, quos pro scriptis eiusdem Caesaris habet insequentibus. Sic nihil habent, quo se teneantur Floridus Sabinus et Ludouicus Carrio. Hunc librum se contexuisse testatur Hirtius: proinde iam antea scriptum, et medio tamen illo, quem dixi, loco dispositum. Haec erat nimirum scriptorum Caesaris digestio illa, de qua loquitur noster, tot seculis recentior, quae sua scriptis ipsius Caesar media contextuit coaeuus Hirtius. Noster etiam editos in lucem libros Caesaris testatur ab aliis, qui rebus ipsis interfuerant. Vnde hoc? Nempe ex illis Prologi verbis: *qui sunt editi, ne scientia tantarum rerum scriptoribus deesset*. Sed perperam noster intellexit, si tum primum editos in lucem Caesaris commentarios censuerit, cum Prologum scriberet Hirtius. Nempe post mortem Caesaris. Imo iam antea in clara luce fuisse versatos e Ciceronis constat Bruto: imo ex hoc ipso Prologo. Iam enim probatos omnium iudicio testatur, iam in omnium admiratione fuisse, quasi bene emendateque scriptos. Non ergo de sua, sed Caesaris, editione loquitur Hirtius, cum illud editionis consilium agnoscat, tantum ne scientia tantarum rerum scriptoribus deesset. Exprimunt haec verba Caesaris potius de suis scriptis agentis modestiam, quam Hirtii de iisdem admirationem. Idem Prologi auctor *nonissime imperfecta ab rebus gestis Alexandriae ad finem vitae Caesaris se confecisse* testatur. Proinde iam vna cum Prologo libros suos iam penitus confectos de bello Alexandrino, Africano, auctor emisit. Imo de bello etiam Hispanico, (quamquam illius in Prologo non meminerit) quod praedictam epocham, quae ad Caesaris mortem usque pertigit, hoc quoque bellum antecesserit.

*Librum Hirtii de bello Africano multis post
Hirtium Seculis interpolauit Iulius
fortasse Celsus.*

Et tamen, praeter Hirtium, alium saltem fuisse censet noster, qui Caesaris scripta ad eiusdem caedem supplerit. Ita certe loquitur, quasi saltem vno plures hoc idem officium praestiterint. Quoniam vero id pacto
verum

verum esse potuit, liquidem ad ipsam Caesaris caedem res gestas Caesaris perduxerit Hirtius? Nempe, ut opinor, quod A. Hirtii nonnulla perierint, suppleta a Iulio Cello, alienissimaque ab Hirtii mente sententia interpolata. Bello certe Africano atque Hispanico multa legimus, quae vix a eul, quo vixit Hirtius, esse potuerint, nedum ipsius Hirtii. Et tamen viceversa nonnulla, quae coaeuum styllum sapiant, non autem illum, qui a iunioris fuerit interpolatore. Ab Hirtii etiam vel aetate in libro de bello Africano abhorret usus vocis *imperator*, quo saepe disceptatum dicit auctor, quis esset pro populi romani imperatore agnoscendus, Caesar an Scipio. Quasi nimirum vnicus esset populi romani, ut postea, imperator, qui rei summae praeesset. Hoc autem seculo qui singulis romanae ditionis prouinciis praerant cum imperio, seu cum iure gladii; ii imperatores habebantur. Vix tamen ita appellabantur, nisi ob res gestas imperatores ab exercitu fuissent acclamati. Sic autem Caesarem imperatorem ne quidem poterant negare Pompeiani, cui dictatura fuerat e sententia Senatus populiq[ue] romani delata; quippe etiam ab exercitu imperator fuisset appellatus. Sed nec illud coaeui fuisse videtur, quod mense, quo Caesar in Africam appulit Ianuario, scribit auctor per anni tempus in mari classes sine periculo vagari non potuisse. Octobris enim Iuliani die XIII coepit anni confusionis 708 ille Ianuarius, exiitque ante Nov. XI, quo haedi oriebantur, quo ortu coepit Epochā maris clausi. Quod porro ait centurionem Caesaris XXXVI annis pro Caesaris dignitate victoriaque depugnasse, ita manifesto falsum est, ut aegre scribi potuerit a coaeuo. Detrahantur a praedicto confusionis anno 708 anni 36, reliquus erit annus V.C. Varonian. 672, quo sub Caesare mereri coeperit. Atque certum est primam Caesaris prouinciam fuisse ex praetura, anno Varr. 692. Doluit praeterea Caesar teste Suetonio, c. 7. quod nihil dum a se memorabile gestum esset in aetate, qua iam Alexander orbem terrarum subegisset. Aetas illa erat ann. 33, ut praeter alios docet etiam Cicero Philipp. V. Natus est Caesar IV. Id. Quintil. ann. Varr. 654. Sic annum 33 absoluerit anno demum Varr. 687 ineunte Quintili, annis post praedict. 672 quindecim. In hoc tamen numero consentiunt edi-

tiones exscriptoresque, in quibus et noster, ne dubitemus, ab interpolatore ita scriptum esse. Hic idem liber Q. Ligario vitam in Africa concessam esse narrat, c. 89. Quod tamen certissime falsum esse, constat ex insigni Ciceronis, post reditum Caesaris, Oratione pro Ligario, Coaeui scriptoris tam crassus error esse vix potuit. Et L. Caesari vitam a Iulio, facileque concessam vult auctor belli Africani. Contra Dio L. XLIII, contra Sueton. Caes. c. 75, contra coaeuus Cicero. Mittō rem, quam auctor ipse incredibilem fatetur, ab equitibus Caesaris minus XXX Gallis Maurorum equitum duo millia loco esse pulsa. Mitto provocationem centurionis praedicti, ut cum suis decem cum cohorte Scipionis firmissima concurreret. Haec plane fabulatorum genium sapiunt potius, quam prudentissimorum, quibus seculum illud politissimum abundabat, scriptorū. Huc etiam et illud refero c. 70, quod dicit, Caesaris si non amplius tres aut quatuor milites veterani se conuertissent, et pila viribus contorta in Numidas infestos coniecissent, amplius II milium numero ad unum terga vertisse. Sunt etiam in dictione plurima, quae nemo peritus harum rerum censor ad Caesaris aetatem retulerit: cap. 12 *galeati*. Non me fugit illud, sed poetae: *galeatum sero duelli poenitet*. S. Hieronymi Prologus *galeatus* senior est. Cap. 31 *ignota* peccata legimus, quibus ignoscebatur. Cap. 19 *innumerabilis*. Cap. 46 *cruciabiliter interfecti*. *Paruiam caussulam* cap. 54. *Paruum senatoren*: c. 57. *Magnis copiis auxiliisque regis praediti* c. 58. *Suppetias occurrere* c. 66, 68. Cap. 77 *commeatus*. Non a *castris* tamen, sed ad *castra*. Cap. 78, *ut haberent facultatem turmas Iulianas circumfundere*. Ibidem *Satagere*, pro proelio laborare. Cap. 88 *mentem in fuga destinatam*. Africanum hunc scriptorem, hisque temporibus iuniorum, arguunt tot immistae voces graecae atque hellenismi. Qui mixto essent genere, *Hibridas* appellat c. 19. *Hippotoxotas* habet ibid. *Epibatas* c. 20, 62, 63. *Catacoepum*, c. 26. *In salo esse* huic auctori c. 46, 62, 63, tantundem valet, quod graecis *σαλεύειν*, et *διασαλεύειν*, et de naui dicitur, quae liberae fluctuum marinorum agitationi exponitur. Sunt in eodem libro alia, quae coaeuorum peritiam sapiant. Virgiliarum signum confectum memorat post VI Kal. Feb. c. 47. Pro vero scilicet
illius

illius anni calendario, quo Febr. I in Nouembr. Iulianum diem XI, conueniebat, quo Pleiadum confectionem refert Plinius. Aliter certe sensit hic auctor, quam interpolator, qui etiam Ianuarium ab Octobr. Iuliani die XIII incipientem per anni tempus periculosum esse voluit navigantibus, et quidem ita periculosum, ut mediis belli casibus magis tamen esset, quam bellum ipsum, metuendus. Et manum etiam coaeuam accuratioremque indicant tot voces militares, aliaeque technicae, magis hic vero temporis decoro respondentes, quam pro capitu iunioris interpolatoris. Librum ergo Hirtii de bello Africano ad Iulii Celsi aetatem peruenisse puto; sed mutilum fortassis, aut qui Celso mutilus haberi posset. Hoc utique praetextu vel suis, vel nescio cuius alterius fabulatoris fignientis interpolauit.

Idem factum in libro Hirtii de bello Hispanico.

In bello Hispanico adhuc pauciora coeui scriptoris vestigia sunt, plura autem interpolatoris, et quidem eiusdem, qui bellum Africanum suis commentis auxerat. Eadem in voce *facultas* elegantia, quae supra cap. 12. *Eis ad ignoscendum nulla est data facultas.* Cap. 40. *naues, quae in solo fuerunt:* pro exemplo. itidem a nobis supra obseruato. Nec dissimiles alii occurrunt sequiorum seculorum barbarismi. Cap. 7. *reliquas ex fugitiuis auxiliares consistebant.* Cap. 12. *bene magnum tempus.* Cap. 13. *simulque ballista missa a nostris turrem deiecit.* Cap. 16. *existimabant eos posse conatum efficere.* Cap. 29. *aduersarii patrocinari loco iniquo non desinunt.* Cap. 33. *libertum, qui fuisset eius concubinus.* Cap. 39. *gradiabatur Hispalim.* Cap. 42. *prouinciam depopulauit.* Et praeter morem horum scriptorum Ennii poetae fragmenta aduocat, c. 23, 31. Illa vero quam inepta, quibus tamen Caesaris, summi prudentissimique oratoris, personam agit hic sophista: *An, me deleto, non animadueriebatis, X habere legiones populum romanum, quae non solum vobis obfistere, sed etiam coslum diruere possent?* Declamatoris illa, non oratoris, affectatio est. Dixerunt quidem Germani, Sueuis suis ne Deos quidem immortales pares esse potuisse, Bell. Gall. L. IV. cap. 10. sed

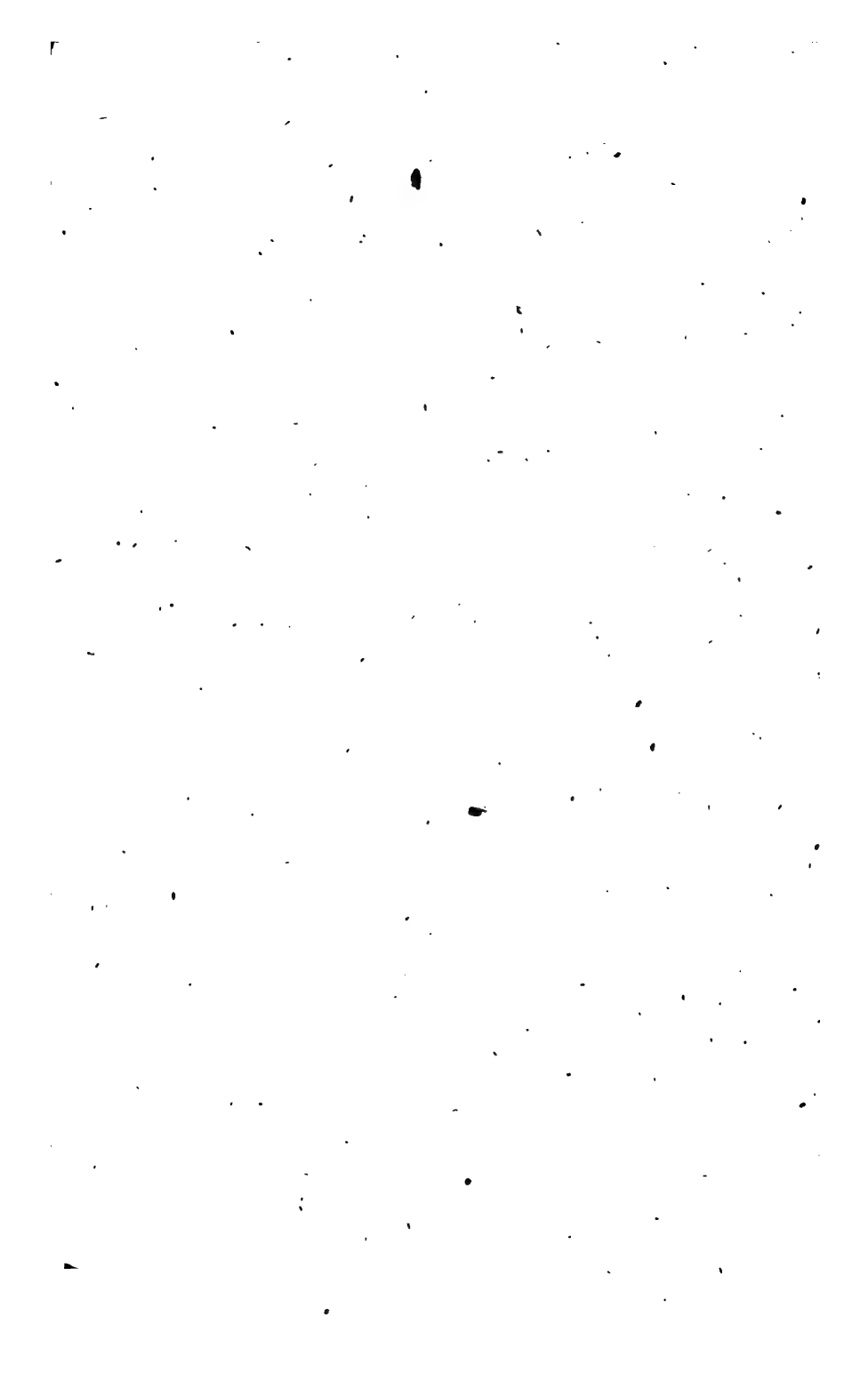
sed barbari illi, non romani. Inter Ciceronianas multorum coaeuorum legimus epistolas, nullam tamen, quae cothurnum illum sapiat. Nullum erat, aetate Caesaris, otium istiusmodi ingenii lufibus, cum de rebus seriis momentosisque, de vita fortunisque clientum vel fama agerent oratores. Sunt nihilominus primaevi auctoris Hirtii etiam in hoc opere vestigia. Quae habet communia cum aliis bonae fidei auctoribus, non aliunde emanasse censeo: Inprimis illud, quod Caesarem dicat dictatorem III, designatum IV, non (vt vult auctor alioquin accuratissimus in historia romana, Sigonius) anno, quo Africam recepit, sed quo bello ciuili in Hispania finem imposuit, Varr. scilicet 709. Sic enim coeua marmora capitolina atque colotiana. Sic etiam coeui numi. Imo auctor, quem sequebatur, Plutarchus: melius scilicet, quam alii, etiam veteres, nec ab hoc seculo admodum remoti, qui dictaturam Caesaris ynitatem faciunt auctiorem. Hirtii etiam personam arguit, quod hoc toto bello hispanico sic loquitur auctor, quasi ipse praesens adfuerit, et Caesaris partes fuerit amplexus. Prima fere persona *Nos*, inquit, et Caesarianos *nostros* appellat. Hoc nempe erat, quod in belli Gallici libri VIII. Prologo ipse monuerat Hirtius, sibi ne illud quidem accidisse, vt Alexandrino atque Africano bello interesset: innuens proinde, in reliquis bellis sibi quoque operam fuisse non inutilem. Non ita certe in bello Alexandrino loquitur, aut Africano. Nusquam ibi prima, sed tertia persona, absentis nimirum potius quam illius, qui rebus ipse gerendis interfuerit, narrationem instituit. Nec puto hoc praeuidisse interpolatorem, in reliquis adeo personae, quam sustinuit, incautam atque obliuiosum.

CAII·IVLII CAESARIS

COMMENTARII

DE BELLO GALLICO

Constat, commentarios dici eas narrationes,
 quae, neglecto aduenticio cultu, de rebus
 ipsis tenuiter exponunt, vt, qui maius et ornatius
 opus scribere velit, habeat, vnde petat. (Cic. de
 orat. 2, 12. et de clar. orat. 75.) Itaque Hirtius in
 epistola, libro octauo de bello Gallico praemissa,
Caesaris, inquit, commentarii editi sunt, ne scien-
tia tantarum rerum scriptoribus deesset, cf. Cic. ad
 Div. 5, 12, extr. Graeci autem huiusmodi com-
 mentarios ὑπομνήματα, ὑπομνηματισμὸς et ἀπο-
 μνημονεύματα dixerunt (vt Strabo lib. 4. p. 177,
 ὁ Καῖσαρ ἐκ τοῖς ὑπομνήμασι), quoniam hoc ge-
 nere narrandi vni memoriae rerum gestarum con-
 sulitur (*Mémoires*). Potuisse hos commentarios

dici *ἐφημερίδας*, et reuera nomine hoc a Plutarcho (in vita Caes. c. 22) insignitos esse, indubitatum est: vtrum verbò Caesar nullam, praeter commentarios, historiam suarum rerum scripserit, an et commentarios hos, et ephemerides, ab his commentariis diuersas, consignauerit, dubitatur. Posteriores sententiam defendit Rualdus ad illum Plutarchi locum (p. 858 ed. Reisk.), quia passim ex ephemeridibus Caesaris loci a veteribus recitantur, qui in commentariis eius, hodiernum superstitibus, non occurrunt. Quod argumentum ut est perspicuum, ita multi sententiam Rualdi sequuntur. Fabricius vero in Bibl. Lat. 1, 10, 2 his ita occurrit, ut in Caesaris libris de bello Gallico lacunas esse statuatur.

*****

C. IVLII CAESARIS

COMMENTARII

DE BELLO GALLICO

LIBER PRIMVS

Gallias descriptio. Eam Helvetii inuadere tentant: sed duobus proeliis a Caesare profligantur, et reliquiae in patriam, quam deseruerant, repelluntur. 1 — 30. Galli apud Caesarem de Arionisto, Germanorum rege, Sequanorum agrum insidente, conueniunt: ille component dae rei legatos ad Arionistum mittit, sed frustra. 30 — 37. Copias aduersus eum educit primum pavidas, post tamen portatu suo confirmatas. Colloquuntur partium duces, sed nullo effectu. Proin armis res geritur; et clade accepta, e Gallia profugiunt Germani.

Gallia est omnis diuisa in partes tris, quarum unam incolunt Belgae, aliam Aquitani, tertiam, qui ipsorum lingua Celtae, nostra Galli appellantur. Hi omnes lingua, institutis, legibus inter se differunt. Gallos ab Aquitanis Garumna

A 3   flumen,

Gallia. Intelligit eam primum, etiam ita usurpatum duntaxat Galliae partem, esse, ut ad omnes Gallos quae nondum a Romanis transferretur, atque adeo erat debellata. Allobroges interdum Germanos comprehendere, ostenderunt enim, et Galliam provinciam, he de Cisalpina dicam, Perizonius ad Ael. V. H. 12, mittit. *Davis.* 23. et Frickius de Druidis

Quaedam ex hoc capite excerptit Amunianus Marcell. 15, 11.

Cetae. Nomen hoc, Galliae Narbonensis incolis pro-

prium, etiam ita usurpatum esse, ut ad omnes Gallos transferretur, atque adeo interdum Germanos comprehendere, ostenderunt Perizonius ad Ael. V. H. 12, 23. et Frickius de Druidis p. 23, qui multos alios scriptores de ampliore nominis Celtae significatione enumerat.

flumen; a Belgis Matrona et Sequana diuidit. Horum omnium fortissimi sunt Belgae, propterea quod a cultu atque humanitate Provinciae longissime ab sunt, minimeque ad eos mercatores saepe comeant, atque ea, quae ad effeminandos animos pertinent, important: proximique sunt Germanis, qui trans Rhenum incolunt, quibuscum continenter bellum gerunt: qua de causa Helvetii quoque reliquos Gallos virtute praecedunt, quod fere quotidianis proeliis cum Germanis contendunt, quum aut suis finibus eos prohibent, aut ipsi in eorum finibus bellum gerunt. Eorum una pars, quam Gallos obtinere dictum est, initium capit a flumine Rhodano; continetur Garumna flumine, Oceano, finibus Belgarum; attingit etiam ab Sequanis et Helvetiis flumen Rhenum; vergit ad septentriones. Belgae ab extremis Galliae finibus oriuntur, pertinent ad inferiorem partem fluminis Rheni, spectant in septentriones et orientem solem. Aquitania a Garumna flumine ad Pyrenaeos montes et eam partem Oceani, quae est ad Hispaniam, pertinet, spectat inter occasum solis et septentriones.

II Apud Helvetios longe nobilissimus et ditissimus fuit Orgetorix. Is M. Messala et M. Pisone
Coss.

Provinciae. Est ea pars Galliae, quae illo tempore iam in Romanae provinciae formam redacta erat.

Helvetii. Et hi Galli erant, quippe intra Rhenum contenti. *Celsor.*

Eorum. i. e. Belgarum, Gallorum, Aquitanorum. *Ondendorp.* Monuerat etiam Ciacconius.

spectat inter. Videtur in pro inter legendum, ut pau-

lo ante. Legerim etiam, *et spectat.*

Apud Helvetios. — Hanc omnem narrationem de Helvetiorum bellis, cum Caesare gestis, prosecutus est Dio Cassius (38, 31: T. I. p. 174) ita, ut commentarios Caesaris haud dubie ante oculos habuerit: nam omnia conspirant.

Mess. et Pis. Coss. Fuit annus ab urbe condita 693.

Coss. regni cupiditate inductus, coniurationem nobilitatis fecit, et civitati persuasit, ut de finibus suis cum omnibus copiis exirent: perfacile esse, quum virtute omnibus praestarent, totius Galliae imperio potiri. Id hoc facilius eis persuasit, quod undique loci natura Helvetii continentur: una ex parte flumine Rheno, latissimo atque altissimo, qui agrum Helvetium a Germanis diuidit; altera ex parte monte Iura altissimo, qui est inter Sequanos et Heluetios; tertia lacu Lemanne et flumine Rhodano, qui provinciam nostram ab Heluetiis diuidit. His rebus fiebat, ut et minus late vagarentur, et minus facile finitimis bellum inferre possent: qua de causa homines bellandi cupidi magno dolore adiciebantur. Pro multitudine autem hominum, et pro gloria belli atque fortitudinis, angustos se finis habere arbitrabantur, qui in longitudinem milia passuum CCXL, in latitudinem CLXXX patebant.

His rebus adducti, et auctoritate Orgetorigis permoti, constituerunt, ea, quae ad proficiscendum pertinerent, comparare; iumentorum et carrorum quam maximum numerum coetnere; sementes quam maximas facere, ut in itinere copia frumenti suppeteret; cum proximis civitatibus pacem et amicitiam confirmare. Ad eas res conficiendas biennium sibi satis esse duxerunt, in tertium annum profectionem lege confirmant.

A 4

Ad

milia — patebant. Nihil minus uterque numerus Cluverio (Germ. ant. 2, 4) videtur, cui in longitudinem satis sunt 170, in latitudinem 80 circiter, abiectione centenario. Adprobat Hadr. Valesius in notis. Gall. p. 243.

Caesaris autem, an librarii error sit, incertum est. Metaphrastes graecus vulgarem lectionem, miliaris in stadia conuersis, sequitur. *Cel-lar.* -- *lega.* Cum omnes ratum habuerint, quod Orgetorigis civi-

Ad eas res conficiendas Orgetorix deligitur; is sibi legationem ad ciuitates suscepit. In eo itinere persuadet Castico, Catamantaledis filio, Sequano, cuius pater regnum in Sequanis multos annos obtinuerat, et a S. P. Q. R. amicus adpellatus erat, ut regnum in ciuitate sua occuparet, quod pater antea habuerat: itemque Dumnorigi Aeduo, fratri Diui-
fici, qui eo tempore principatum in ciuitate obtinebat, ac maxime plebi acceptus erat, ut idem conaretur, persuadet, eique filiam suam in matrimonium dat. Persuadeat, illis probat, conata perficere, propterea quod ipso suae ciuitatis imperium obtenturus esset: non esse dubium, quin
totius

ciuitati persuaferat, res decreta dicitur *lege*. Est ergo *lege* idem, quod sibi, *con-
filio publico*.

Ad eas res conficiendas Org. Malim, *Ad ea Org.* ceteris oninibus omissis, non tam vitandae molestae repetitionis causa, quae est in hoc scriptore frequens; quam quod codd. variant: nam alius habet *confirmandis* pro *conficiendas*; alius *leges* pro *res*; alius omnino omittit verba, *ad eas res conficiendas*. Quae varietas videtur ab interpretibus orta, quorum alius *ad ea* retulit ad leges confirmandas, alius ad illas omnes res conficiendas.

is sibi. Leg. ex auctoritate codd. *Is ubi leg.* — *suscipis*, in eo itinere — — Nam *sibi suscipere* vix est a Caesare.

ut regnum occuparet, ut tyrannidem adfectaret. Mox dicit *principatum*.

conaretur. Putet aliquis legendum *conetur*, ut tempus praesens praesenti respondeat. Sed in narratione post praesentia, quae imperfectorum et perfectorum locum tenent, ponuntur etiam imperfecta. Haec Davinius et Clarkius centies ita corrigere voluerunt, ut esset ubique legitima temporum consecutio; sed centies reprehensi sunt ab Oudendorpio. Iam Cor-tius ad Sallust. Catil. c. 44 ostenderat, non esse omnia ad vnā certam legem reuocanda, monuitque nuper idem Ruhnkenius ad Vellei. Pat. 1, 9, 1, p. 32. De hac tantula re semel monuisse sufficiat.

totius Galliae plurimum Heluetii possent: se suis copiis, sedque exercitu illis, regna conciliaturum; confirmat. Hac oratione adducti, inter se fidei et iusiurandum dant, et, regno occupato, per tres potentissimos ac firmissimos populos totius Galliae sese potiri posse sperant.

Ea res ut est Heluetiis per indicium enunciata, III moribus suis Orgetorigem ex vinculis causam dicere coegerunt: damnatum poenam sequi oportebat, ut igni cremaretur. Die constituta causae dictionis, Orgetorix ad iudicium omnem suam familiam, ad hominum milia decem, undique coegit, et omnes clientes obaeratosque suos, quorum magnum numerum habebat, eodem conduxit: per eos, ne causam diceret, se eripuit. Quum civitas, ob eam rem incitata, armis ius suum exsequi conaretur, multitudinemque hominum ex agris magistratus cogerent, Orgetorix mortuus est: neque abest suspicio, ut Heluetii arbitrantur, quin ipse sibi mortem consciverit.

Post eius mortem nihilo minus Heluetii id, V quod constituerant, facere conantur, ut e finibus suis exeant. Vbi iam se ad eam rem paratos esse arbitrati sunt, oppida sua omnia, numero ad duodecim, vicos ad quadringentos, reliqua privata aedificia incendunt, frumentum omne, praeter quod secum portaturi erant, comburunt, ut, domum reditionis spe sublata, paratiores ad omnia pericula

A 5

la

ex vinculis, vinctum verba facere coegerunt.

familiam. Hotomahnus sic describit: Qui vel in possessionibus eius ac rusticis rebus, vel in vectigalibus exercendis operam dabant. v. ind.

oppida — — incendunt.

Et haec, et alia de his Helvetiorum rebus, quamquam summatim, attigit Plutarch. in Caes. c. 18.

praeter (id) quod. Gell. N. A. 1, 16, praeter quod supra posui.

la subeunda essent: triū mensura molita cibaria sibi quemque domo efferre inbent. Perfundunt Rauracis et Tulingis et Latobrigis finitimis, vti, eodem vti consilio, oppidis suis vicisque exustis, vna eum iis proficiscantur: Boiosque, qui trans Rhenum incoluerant, et in agrum Noricum transierant, Noreiamque oppugnant, receptos ad se socios sibi adsciscunt.

VI Erant omnino itinera duo, quibus itineribus domo exire possent: vnum per Sequanos, angustum et difficile, inter montem Iuram et flumen Rhodanum, vix qua singuli carri ducerentur; mons autem altissimus impendebat, vt facile per pauci prohibere possent: alteram per prouinciam nostram, multo facilius atque expeditius, propterea quod Heluetiorum inter fines et Allobrogum, qui

nuper

molita cibaria, farinam.

In gr. metaphr. est ἀλφειά.

Noreiam. Sic veteres libri, et metaphrastes, in quo est Νογία, et Peutingeriana tabula, *Cellar*. Ergo reliquae lectiones (magna enim est scripturae varietas in h. v.) falsae sunt.

Boios — receptos ad se socios sibi adsciscunt, i. e. foedere sibi eos iungunt. Recipiunt eos ad se, et quidem ita ad se recipiunt, sibi adsciscunt, vt eos habeant socios.

per Sequanos, inter Iuram et Rhodanum. Sed non satis intelligo, situ locorum comparato, quo tandem modo, qui Sequanorum fines transire voluerunt, inter Iu-

ram et Rhodanum, vbi nulli Sequani fuere, iter facere potuerint. Christianus Crusius in Probabilibus Criticis p. 16 - 20 *Rhenum* voluit legi, pro *Rhodanum*, secutus Strabonem et metaphrasin Caesaris graecam, in qua sane est Ῥῆνος: ita sit iter inter Iuram et Rhenum, deinde venit ad Sequanos. Non dubito; Crusio adsentiri, praesertim cum et in ed. R. Steph. iam legatur *Rhenum*. Iulius quidem Celsus de vita Caes. p. 19 commode his verbis expressit: *alterum erat iter sub montem Iuram in Sequanos*.

vix qua. i. e. qua parte seu regione vix sing. c. d. — In edd. vulg. est, *quo vix*.

super pacati erant, Rhodanus fluit, isque nonnullis locis vadō transitur. Extremum oppidum Allobrogum est, proximumque Helvetiorum finibus, Geneva. Ex eo oppido pons ad Helvetios pertinet. Allobrogibus sese vel persuasuros, quod nondum bono animo in populum Romanum viderentur, existimabant; vel vi cōacturos, ut per suos fines eos ire patereatur. Omnibus rebus ad profectiōnem comparatis, diem dicunt, qua die ad ripam Rhodani omnes conveniant: is dies erat a. d. V. Kal. Apr. L. Pisone et A. Gabinio Coss.

Caesari quum id nunciatum esset, eos per provinciam nostram iter facere conari, maturat ab vrbe proficisci; et, quam maximis itineribus potest, in Galliam vltiorem contendit, et ad Geneuam pervenit: provinciae toti quam maximum potest militum numerum imperat: (erat omnino in Gallia vltiore legio una) pontem, qui erat ad Geneuam, iubet rescindi. Vbi de eius adventu Helvetii certiores facti sunt, legatos ad eum mittunt, nobilissimos ciuitatis, cuius legationis Nameius et Verudocius principem locum obtinebant, qui dicerent, sibi esse in animo, sine vlllo maleficio iter per provinciam facere, propterea quod aliud iter haberent nullum: rogare, ut eius voluntate id sibi facere liceat. Caesar, quod memoria tenebat, L. Cassium consulem occisum, exercitumque eius ab Helvetiis pulsum, et sub iugum missum, concedendum non putabat: neque homines inimico animo, data facultate per provinciam itineris faciundi, tem-

pera-

super pacati, a C. Pom-
tinio praetore. Cic. de prov.
conf. c. 13. Epit. Liv. lib.
103. Hoc iam omnes in-
terpretes monuerunt:

Pis. et Gabin. Coss. Fuit
annus P. V. C. 696.

Cassium occisum. Vid. c.
12. Epitome Liv. lib. 65.
Hellicanis.

peraturos ab iniuria et maleficio existimabat. Tamen, ut spatium intercedere posset, dum milites, quos imperauerat, conuenirent, legatis respondit, diem se ad deliberandum sumitūrum; si quid velent, a. d. idus Apr. reuertentur.

VIII Interea ea legione, quam secum habebat, militibusque, qui ex prouincia conuenerant, a lacu Lemanno, qui in flumen Rhodanum influit, ad montem Iuram, qui fines Sequanorum ab Heluetiis

a lacu — qui in fl. Rhod. influit. Si vere aestimes, lacus non in flumen, sed flumen in lacum influit. Haec fuit causa, cur montu Rhehani sensim in vulg. edd. introduceretur alia lectio, a lacu L. quem fl. Rhodanum influit. Sed cum Rhodanum casu primo non dicatur, et infra (7, 57) occurrat, palus influit in Sequanam flumen, quem locum iam Glareanus comparsit: non videatur dicendi genus, quamquam rarum, mutandum esse, ut iam Casaub. ad Strabon. p. 207, et post hunc Oudendorpius ad h. l. monuerunt. Davisius maluit, qua (pro qui) in fl. Rh. infl.

a lacu Lemanno — ad montem Iuram — murum perdidit. Non satis adpa-
ret, cur Caesar ea potissimum parte, a lacu Lemanno ad Iuram, murum duxerit. Nam si murum duxit a septentrionali seu. vlti-

riore litore lacus ad montem Iuram, necesse est, eius milites, qui murum struxerunt, fuisse trans Rhodanum et lacum Lemannum. Sed certum est, eos fuisse cis Rhodanum, ad meridionalem eius ripam, quia Helvetios, Rhodanum transire volentes, repulerunt in vteriore ripam. Ergo ibi, ubi non fuerunt, non potuerunt murum struere. Accedit, quod Dio Cass. 38, 32. diserte dicit, Helvetibus per Allobrogum fines transeuntes, murum oppositum offendisse. Ergo fuit murus ibi, ubi sunt Allobroges, adeoque cis Rhodanum. Alias difficultates Vossius indicauit, quae tamen corruunt, si supra c. 6. cum metaphrasi graeca Rheinis pro Rhodanis legatur. Ego eam, quae mihi grauissima videbatur, indicavi. Cum ergo murus non ultra, sed cis Rhodanum ductus sit, ubi montes quidem sunt, sed nul-

his diuidit, milia passuum decem nouem murum, in altitudinem pedum sedecim, fossamque perducit. Eo opere perfecto, praesidia disponit, castella communit, quo facilius, si se inuito transire conarentur, prohiberi possit. Vbi ea dies, quam constituerat cum legatis, venit, et legati ad eum reuertuntur, negat, se more et exemplo populi Romani posse iter vlli per prouinciam dare; et si vim facere conentur, prohibiturum ostendit. Heluetii, ea spe deiecti, nauibus iunctis ratibusque compluribus factis, alii vadis Rhodani, qua minima altitudo

nullus, qui dicitur Iura: perspicuum est, nomen *Iura* esse vitiosum et delendum. Si hoc deletur, omnia quoque illa verba, *qui fines Sequanorum ab Heluetiis diuidit*, delenda sunt: nam haec describunt montem Iuram, qui trans Rhodanum est; sed nunc montes cis Rhodanum sunt intelligendi. Idem Vossius viderat, verba, *qui fin. Sequ. ab Heluet. diu.* esse delenda; sed non viderat, etiam verbum *Iuram* esse tollendum: finxerat potius, montes cis Rhodanum etiam dictos esse *Iuram*. Quod si in tam obscura re licet aliquid constituere, omittis iis, quae dixi omitenda esse, locum sic legendum puto: *a lacu Lemanno, qui in flumen Rhodanum insluit, ad montes milia passuum — — metrum — — fossamque perducit*. Sed tu-

tius fortasse est, cum Davissio et Clarkio fateri, non esse locum perspicuum satis, neque posse omnia expediri.

decem nouem. Nimia est haec muri longitudo. Ergo recte monuit Vossius, aut *decem*, aut *nouem* legendum esse, non coniunctim *decem nouem*. Probauit hanc sententiam Cellarius, idemque visum esse Cluuerio (Gern. ant. 2, 4) ostendit. Probavit etiam Davissius, quia in Iulio Celso p. 21 est *decem*, sine illo *nouem*.

prob. poss. Vulgo contra codd. legitur, *prohiberi possent*.

nauibus ratibusque, alii vadis. Sic Daviss. et Oudendorp. e codd. Sed edd. vulgg. post Hotomannum coeperunt exhibere, *nauibus ratibusque alii, alii vadis*, bis posito verbo *alii*. Cum autem et alibi soleat *alius*

do fluminis erat, nonnunquam interdiu, saepius noctu, si perrumpere possent, conati, operis munitione et militum concursu et telis repulsi, hoc conatu destiterunt.

VIII Relinquebatur via per Sequanos via, qua, Sequanis inuitis, propter angustias ire non poterant. His quum sua sponte persuadere non possent, legatos ad Dumnorigem Aeduum mittunt, ut eo deprecatore a Sequanis impetrarent. Dumnorix gratia et largitione apud Sequanos plurimum poterat, et Heluetiis erat amicus, quod ex ea ciuitate Orgetorigis filiam in matrimonium duxerat, et cupiditate regni adductus nouis rebus studebat, et quam plurimas ciuitates suo sibi beneficio habere obstrictas volebat. Itaque rem suscipit, et a Sequanis impetrat, ut per fines suos Heluetios ire patiantur, obsidesque uti inter sese dent, perficit: Sequani, ne itinere Heluetios prohibeant; Heluetii, ut sine maleficio et iniuria transeant.

X Caesari renunciatur, Heluetiis esse in animo, per agrum Sequanorum et Aeduorum iter in Santonum fines facere, qui non longe a Tolosatium finibus absunt, quae ciuitas est in Prouincia. Id si fieret, intellegebat, magno cum Prouinciae periculo futurum, ut homines bellicosos, populi Romani inimicos, locis patentibus maximeque frumentariis

alius alterutro loco omitti, la, de quibus paulo ante ubi hic ponendum erat, et dixerat.

in codd. h. l. omittatur, recte sublatum est. iam dixerat hoc Gronov. ad Liv. 3. 37.

Orget. filiam duxerat. Cf. c. 3.

renunciatur. Vulgo *municiatur*, contra codd. Significatio h. l. nihil quidem differt; sed quaeritur, quae vera lectio sit.

operis munitione. Intelligit murum, fossam et castel-

armis finissimos haberet. Ob eas causas ei munitioni, quam fecerat, T. Labienum legatum praefecit: ipse in Italiam magnis itineribus contendit, duasque ibi legiones conscribit, et tres, quae circum Aquileiam hiernabant, ex hibernis educit, et, qua proximum iter in vltiorem Galliam per Alpes erat, cum his quinque legionibus ire contendit. Ibi Centrones, et Graioceli, et Caturiges, locis superioribus occupatis, itinere exercitum prohibere conantur. Compluribus his proeliis pulsus, ab Ocelo, quod est citerioris Prouinciae extremum, in fines Vocontiorum vltioris Prouinciae die septimo peruenit: inde in Allobrogum fines, ab Allobrogibus in Segusianos exercitum ducit. Hi sunt extra Prouinciam trans Rhodanum primi.

Heluetii iam per angustias et fines Sequanorum XI suas copias transduxerant, et in Aeduorum fines peruenerant, eorumque agros populabantur. Aedui, quum se suaeque ab iis defendere non possent, legatos ad Caesarem mittunt rogatum auxilium: ita se omni tempore de populo Romano meritos esse,

munitioni, quam fecerat.
Cf. c. 3.

Italiam, Galliam citeriorem. Cf. c. 24, vbi haec legiones dicuntur in Gallia citeriore conscriptae. De legionibus, quibus Caesar in hoc bello usus est, de earum nominibus, de genere militum, quibus constabant, de earum fortitudine et rebus gestis, exstat erudite scripta disputatio in libro, qui inscribitur, *Memoires critiques et historiques sur plusieurs points d'antiquités*

militaires par Charles Guichard, nommé Quintus Icilus. Tom. 3. p. 1 — 130. imprimis Sect. I et II.

Graioceli. Hoc Davisius pro vulg. *Garoceli* restituit. Nomen habuerunt ab Alpibus Graiis et Ocelo.

Ocelo. Strabo lib. 4. p. 179 Ocelum finem terrae Cortii dixit, quae fuit in Alpibus Cortiis. Fuit ergo Ocelum finis Cisalpinæ Galliae in Alpibus; vicus, an oppidum, non liquet. *Cel-lar*.

esse, ut pacis in conspectu exercitus nostri agri vastari, liberi eorum in seruitutem abduci, oppida expugnari non debuerint. Eodem tempore Aedui Ambarri, necessarii et consanguinei Aeduorum, Caesarem certiores faciunt, sese, depopulatis agris, non facile ab oppidis vim hostium prohibere: item Allobroges, qui trans-Rhodanum vicos possessionesque habebant, fuga se ad Caesarem recipiunt, et demonstrant, sibi praeter agri solum nihil esse reliqui. Quibus rebus adductus Caesar, non expectandum sibi statuit, dum, omnibus fortunis sociorum consumtis, in Santonis Helvetii peruenirent.

XII Elumen est Arar, quod per fines Aeduorum et Sequanorum in Rhodanum influit incredibili lentitate, ita ut oculis, in utram partem fluat, iudicari non

Aedui Ambarri. Edd. vulgg. hunc locum sic exhibent: *Eodem tempore, quo Aedui, Ambarri quoque* — Sed nullus codex habet *quo et quoque*. Ergo suavit Clar- kius hanc lectionem: *Eodem temp. Aedui Ambarri necess.* — quam Oudendorpius recepit: atque ita sunt Ambarri pars ciuitatis Aeduae, dicunturque Aedui Ambarri, ut Locri Opuntii et Ozolae, ita ut Opuntii sint pars Locrensis ciuitatis. Mihi quidem cum Ciacconio videtur legendum: *Eodem tempore Ambarri, necessarii* — ceteris omnibus omis- sis, quia sic est in metaphrasi graeca. Hanc lec-

tionem alius aliter explicare voluit, Ambarros quoque esse Aeduos, Ambarros esse diuersos ab Aeduis, ambos eodem tempore legatos misisse: e quibus explicationibus varietates plures enatae sunt. Infra c. 14 Ambarri ab Aeduis ita distinguuntur, ut non videantur esse pars ciuitatis Aeduae. Idem intelligitur e loco Livii (5, 34) ubi demum enumerantur Bituriges, Aruerni, Senones, Aedui, Ambarri, Carnutes: apertum enim est, Ambarros esse ciuitatem, a ceteris diuersam, ut Aruerni, Carnutes, alique peculiare gentes Gallicae fuerunt.

non possit. Id Heluetii ratibus ac lintribus iunctis transibant. Vbi per exploratores Caesar certior factus est, tres iam copiarum partes Heluetios id flumen transduxisse, quartam vero partem citra flumen Ararim reliquam esse: de tertia vigilia cum legionibus tribus e castris profectus, ad eam partem peruenit, quae nondum flumen transierat. Eos impeditos et inopinantes adgressus, magnam eorum partem concidit: reliqui fugae sese mandarunt, atque in proximas silvas abdiderunt. Is pagus adpellabatur Tigurinus: nam omnis ciuitas Heluetia in quatuor pagos diuisa est. Hic pagus vnus, quum domo exisset, patrum nostrorum memoria L. Cassium consulem interfecerat, et eius exercitum subiugum miserat. Ita, siue casu, siue consilio deorum immortalium, quae pars ciuitatis Heluetiae insignem calamitatem populo Romano intulerat, ea princeps poenas persoluit. Qua in re Caesar non solum publicas, sed etiam privatas iniurias vltus est, quod eius foceri L. Pisonis auum, L. Pisonem legatum, Tigurini eodem proelio, quo Cassium, interfecerant.

Hoc proelio facto, reliquas copias Heluetiorum ut consequi posset, pontem in Arari faciendum curat, atque ita exercitum transducit. Heluetii, repen-

XIII

adgressus — concidit. Non ipse Caesar fecit, sed per Labienum legatum, ut diserte tradit Plutarch. in Caes. cap. 18. his comparandis intelligitur. cf. c. 37.

Cassium. cf. c. 7. Haec ipsi his verbis leguntur in Appiani fragmento de bellis Gallicis (p. 755 ed. Steph.), ducta ex Claudii Pauli analibus.

pagos Heluetiorum: paulo post, *pars ciuitatis Heluetiae.* Foceri L. Pisonis. cf. Sue-ton. Iul. c. 21. facile ergo, quid sit pagus,

B

repentino eius aduentu commoti, quum id, quod ipsi diebus viginti aegerrime confecerant, ut flumen transirent, vno illum die fecisse intellexerent, legatos ad eum mittunt: cuius legationis Diuico princeps fuit, qui bello Cassiano dux Heluetiorum fuerat. Is ita cum Caesare agit: Si pacem populus Romanus cum Heluetiis faceret, in eam partem ituros, atque ibi futuros Heluetios, ubi eos Caesar constituisset, atque esse voluisset: sin bello persequi perseueraret, reminisceretur et veteris incommodi populi Romani, et pristinae virtutis Heluetiorum. Quod improuiso vnum pagum adortus esset, quum sit, qui flumen transissent, suis auxilium ferre non possent, ne ob eam rem aut suae magno opere virtuti tribueret, aut ipsos despiceret: se ita a patribus maioribusque suis didicisse, ut magis virtute, quam dolo contenderent, aut insidiis niterentur. Quare ne committeret, ut is locus, ubi constitissent, ex calamitate populi Romani et internecione exercitus nomen caperet, aut memoriam proderet.

XIII His Caesar ita respondit: Eo sibi minus dubitationis dari, quod eas res, quas legati Heluetii commemorassent, memoria teneret: atque eo grauius ferre, quo minus merito populi Romani accidissent: qui si alicuius iniuriae sibi conscius fuisset, non fuisse difficile cauere; sed eo deceptum, quod neque commissum a se intellexeret, quare timeret; neque sine causa timendum putaret. Quod si veteris contumeliae obliuisci vellet; num etiam recentium iniuriarum, quod eo inuito iter per Provinciam

veteris incommodi. Est
ipsa illa clades Cassiana.

tribueret sc. quidquam.

eo minus dubitationis, vtrum pacem cum Heluetiis faceret, an bello eos persequi vellet.

vinciam per vim tentassent, quod Aeduos, quod Ambarros, quod Allobrogas vexassent, memoriam deponere posse? Quod sua victoria tam insolenter gloriarentur, quodque tam diu se impune iniurias tulisse admirarentur, eodem pertinere: consuesse enim deos immortales, quo grauius homines ex commutatione rerum doleant, quos pro scelere eorum vlcisci velint, his secundiores interdum res et diuturniorem impunitatem concedere. Quum ea ita sint, tamen, si obsides ab iis sibi dentur, vti ea, quae polliceantur, facturos intellegat; et si Aeduus de iniuriis, quas ipsis lociisque eorum intulerint, item si Allobrogibus satisfaciant, sese cum iis pacem esse facturum. Diuico respondit: Ita Heluetios a maioribus suis institutos esse, vti obsides accipere, non dare, consuerint: eius rei populum Romanum testem esse.

Hoc responso dato, discessit. Postero die castra ex eo loco mouent: idem Caesar facit, equitatumque omnem, ad numerum quatuor milium, quem ex omni Propincia et Aeduus atque eorum sociis coactum habebat, praemittit, qui videant, quas in partes hostes iter faciant. Qui cupidius nouissimum agmen infecuti, alieno loco cum equitatu Heluetiorum proelium committunt; et pauci de nostris cadunt. Quo proelio sublati Heluetii, quod quiugentis equitibus tantam multitudinem equitum propulerant, audacius subsistere, nonnumquam et nouissimo agmine proelio nostros laceessere coeperunt. Caesar suos a proelio continebat, ac satis

B 2

habe-

Ambarros. cf. c. 11.
posse. Sic quidem codd.
 et verr. edd. Sed vulgo
 melius, *posset.*

eodem pertinet, eandem

vim habere in animo Caesaris, cum mouere, ne iis pacem concederet.

quo grauius, vt eo grauius dolerent.

habebat in praesentia, hostem rapinis, pabulationibus populationibusque prohibere. Ita dies circiter quindecim iter fecerunt, uti inter nouissimum hostium agmen, et nostrum primum, non amplius quinis aut senis milibus passuum interesset.

XVI Interim quotidie Caesar Aeduos frumentum, quod essent publice polliciti, flagitare: nam propter frigora, quod Gallia sub septemtrionibus, ut ante dictum est, posita est, non modo frumenta in agris matura non erant, sed ne pabuli quidem satis magna copia suppetebat: eo autem frumento, quod flumine Arare nauibus subuexerat, propterea uti minus poterat, quod iter ab Arare Heluetii auerterant, a quibus discedere nolebat. Diem ex die ducere Aedui; conferri, comportari, adesse dicere. Vbi se diutius duci intellexit, et diem instare, quo die frumentum militibus metiri oporteret: conuocatis eorum principibus, quorum magnam copiam in castris habebat, in his Diuitiaco et Lisco, qui summo magistratu praeerat (quem Vergobretum appellant Aedui, qui creatur annuus, et vitae necisque in suos habet potestatem,) grauitur eos accusat, quod, quum neque emi, neque ex agris sumi posset, tam necessario tempore, tam propinquis hostibus, ab iis non subleuetur: praesertim quum magna ex parte eorum

pabulationibus. Hoc verbum ab edd. vulgg. abest, culpa Vossii.

ut ante dictum est. An respicit verba capitis primi: *vergit ad septemtriones?*

conferri et comportari non subtiliter distinxerim; putem tamen conferri a singulis, comportari in vnum locum id, quod singuli con-

rulerant. In metaphr. gr. est ἀποικισθαι et ἀγεσθαι.

magistratu, datiuo casu sine accessione vocalis i, quod solemne Caesari fuisse, Gellius N. A. 4, 16 demonstrauit. *Cellar.* Plura exempla Oudendorpius collegit. De summo Aeduorum magistratu quaedam traduatur infra 7, 33.

eorum precibus adductus bellum susceperit, multo etiam grauius, quod sit destitutus, queritur.

Tum demum Liscus, oratione Caesaris adductus, quod antea tacuerat, proponit: **XVII** Esse nonnullos, quorum auctoritas apud plebem plurimum valeat; qui priuatim plus possint, quam ipsi magistratus. Hos seditiosa atque improba oratione multitudinem detertere, ne frumentum conferant; quod praestare dicant, si iam principatum Galliae obtinere non possint, Gallorum, quam Romanorum imperia perferre: neque dubitare debeant, quin, si Helvetios superauerint Romani, una cum reliqua Gallia Aeduis libertatem sint erepturi. Ab iisdem nostra consilia, quaeque in castris gerantur, hostibus enunciari: hos a se coerceri non posse: quin etiam, quod necessario rem coactus Caesari enunciarit, intellegere sese, quanto id cum periculo fecerit; et ob eam causam, quam diu potuerit, tacuisse.

Caesar hac oratione Lisci Dumnorigem, Diuitiaci fratrem, designari sentiebat: sed, quod pluribus praesentibus eas res iactari nolebat, celeriter concilium dimittit, Liscum retinet: quaerit ex solo ea, quae in conuentu dixerat. Dicit liberius atque audacius. Eadem secreto ab aliis quaerit; reperit esse vera. Ipsum esse Dumnorigem, summa audacia, magna apud plebem propter liberalitatem gratia, cupidum rerum nouarum: compluris annos **XVIII**

B 3

porto-

precibus adductus. Conf. c. 11.

neque dubitare debeant.

Turbatur in verbo *debeant* syntaxis, nam non pendet hoc verbum ab aliquo superiorum. Clarkius in *debere* voluit mutari, Oudendor-

pius omitti. Sed non puto, ex omni *εὐνολοῦν* facendam esse legitimam consecutionem orationis.

ab aliis quaerit. Abest *quaerit* ab edd. vulgg. Sed existat in omnibus codicibus.

portoria reliquaque omnia Aeduorum vestigalia paruo pretio redempta habere, propterea quod ille licente contra liceri audeat nemo. His rebus et suam rem familiarem auxisse, et facultates ad largiendum magnas comparasse: magnum numerum equitatus suo sumtu semper alere, et circum se habere: neque solum domi, sed etiam apud finitimas ciuitates largiter posse: atque huius potentiae causa matrem in Biturigibus homini illic nobilissimo ac potentissimo collocasse: ipsum ex Heluetiis uxorem habere: sororem ex matre et propinquas suas nuptum in alias ciuitates collocasse: fauere et cupere Heluetiis propter eam adfinitatem: odisse etiam suo nomine Caesarem et Romanos, quod eorum adventu potentia eius diminuta, et Diuitiacus frater in antiquum locum gratiae atque honoris sit restitutus. Si quid accadat Romanis, summam in spem regni obtinendi per Heluetios venire; imperio populi Romani non modo de regno, sed etiam de ea, quam habeat, gratia desperare. Reperiebat etiam Caesar in quaerendo, quod proelium equestre aduersum paucis ante diebus esset factum, initium eius fugae factum a Dumnorige atque eius equitibus, (nam equitatu, quem auxilio Caesari Aedui miserant, Dumnorix praeerat) eorum fuga reliquum esse equitatum perterritum.

XVIII

Quibus rebus cognitis, quum ad has suspiciones certissimae res accederent, quod per fines Sequanorum Heluetios traduxisset, quod obsides inter

Diuitiacus restit. Cf. c. 3. *proelium equestre.* Cf. c. 15.
imperio pop. Rom. i. e.
 imperante pop. Rom. Sed *quod — — traduxisset,*
 2, 1 est, *in imperio,* eodem i. e. impetrasset a Sequanis,
 sensus et modo additur, modo vt per fines suos Heluetios
 do omittitur illud *in.* ire paterentur. Cf. c. 9.

ter eos dandos curasset, quod ea omnia non modo iniussu suo et ciuitatis, sed etiam inscientibus ipsis fecisset, quod a magistratu Aeduorum accusaretur: satis esse causae arbitrabatur, quare in eum aut ipse animaduerneret, aut ciuitatem animaduertero iuberet. His omnibus rebus vnum repugnabat, quod Diuitiaci fratris summum in populum Romanum studium, summam in se voluntatem, egregiam fidem, iustitiam, temperantiam cognouerat: nam, ne eius supplicio Diuitiaci animum offenderet, vereretur. Itaque priusquam quidquam conaretur, Diuitiacum ad se vocari iubet; et, quotidianis interpretibus remotis, per C. Valerium Proculum, principem Galliae prouinciae, familiarem suum, cui summam rerum omnium fidem habebat, cum eo colloquitur: simul commonefacit, quae ipso praesente in concilio Gallorum de Dumnorige sint dicta, et ostendit, quae separatim quisque de eo apud se dixerit: petit atque hortatur, ut sine eius offensione animi vel ipse de eo, causa cognita, statuatur, vel ciuitatem statuere iubeat.

Diuitiacus multis cum lacrimis, Caesarem complexus, obsecrare coepit, ne quid grauius in fratrem statueret: scire se, illa esse vera, nec quemquam ex eo plus, quam se, doloris capere, propterea quod, quum ipse gratia plurimum domi atque in reliqua Gallia, ille minimum propter adolescentiam posset, per se creuisset: quibus opibus ac nervis non solum ad minuendam gratiam, sed pacis ad perniciem suam vteretur: sese tamen et amore fraterno, et estimatione vulgi commoueri.

B 4

Quod

iniussu suo, iniussu Caesaris.

in concilio Gall. Cf. c. 16 — 18.

et ostendit. Haec verba absunt ab edd. vulg.

in sc. ipsis, i. e. ciuibus.

Quod si quid ei a Caesare grauius accidisset, quum ipse eum locum amicitiae apud eum teneret, neminem existimaturum, non sua voluntate factum: qua ex re futurum, vt totius Galliae animi a se auerterentur. Haec quum pluribus verbis flens a Caesare peteret, Caesar eius dextram prendit: consolatus rogat, finem orandi faciat: tanti eius apud se gratiam esse ostendit, vt et reipublicae iniuriam et suum dolorem eius voluntati ac precibus condonet. Dumnorigem ad se vocat; fratrem adhibet; quae in eo reprehendat, ostendit; quae ipse intellegat, quae ciuitas queratur, proponit; monet, vt in reliquum tempus omnes suspensiones vitet; praeterita se Diuitiaco fratri condonare dicit. Dumnorigi custodes ponit, vt, quae agat, quibus eum loquatur, scire possit.

XXI Eodem die ab exploratoribus certior factus, hostes sub monte confedisse milia passuum ab ipsius castris octo: qualis esset natura montis, et qualis in circuitu adscensus, qui cognoscerent, misit. Renunciatum est, facilem esse. De tertia vigilia T. Labienum, legatum pro praetore, cum duabus legio-

reipubl. iniuriam, factam reipublicae.

legatum pro praetore. Augustus, formam ciuitatis constituens, et prouinciarum romanarum rationem describens, esse voluit legatos pro praetore, (*ἀγοστεικὸς ἀντιστρατηγός*. Dio Cass. 41, 13. p. 705. ed. Hamb.) qui fuere praefides prouinciarum. Cum ergo Labienus non potuerit hoc sensu esse

legatus pro praetore, placuit non nullis, *propere* potius legere, quam *pro praetore*, sed codd. inuitis. At Carrio (antiqu. lect. 3, 8) et Vrsinus ad h. l. et Spanhemius (de usu et praest. numism. p. 560. quorum scriptorum locos Cellarius iam indicauit) e numis, tempore Augusti antiquioribus, ostenderunt, etiam liberae reipublicae aetate fuisse legatos pro

legionibus et iis ducibus, qui iter cognouerant, summum iugum montis adscendere iubet; quid sui consilii sit, ostendit. Ipse de quarta vigilia eodem itinere, quo hostes ierant, ad eos contendit, equitatumque omnem ante se mittit. P. Confidius, qui rei militaris peritissimus habebatur, et in exercitu L. Sullae, et postea in M. Crassi fuerat, cum exploratoribus praemittitur.

Prima luce, quam summus mons a T. Labieno teneretur, ipse ab hostium castris non longius mille et quingentis passibus abesset, neque, ut postea ex captiuis comperit, aut ipsius aduentus, aut Labieni, cognitus esset: Confidius equo admissio ad eum adcurrit; dicit, montem, quem a Labieno occupari voluerit, ab hostibus teneri; id se a Gallicis armis atque insignibus cognouisse. Caesar suas copias in proximum collem subducit, aciem instruit. Labienus, ut erat ei praeceptum a Caesare, ne proelium committeret, nisi ipsius copiae prope hostium castra visae essent, ut undique vno tempore in hostes impetus fieret, monte occupato nostros expectabat, proelioque abstinebat. Multo denique die per exploratores Caesar cognouit, et montem

XXII

B 5

a suis

pro praetore, qui, ut Spanhemii verbis utar, vice praetorum, sub auspiciis proconsulis aut imperatoris, parti exercitus aut provinciae praeerant. Cui descriptioni congruit ea, quae iam ante in Vrsini nota ad h. l. proposita erat, sed auctior una parte: scilicet, legatum absente proconsule aliquo missum dictum videri legatum pro praetore. Ac talis fuit

Labienus, etiam si, quod iam Oudendorpius animadvertit, Labienus aliis omnibus locis simpliciter legatus Caesaris dicitur, ut adeo locus noster plane singularis, res vero ipsa non extra omnem dubitationem posita videatur. In metaphr. gr. est *ὑποστράτης*, sine illo pro praetore. Vrsini sententiam Davisius suam fecit. insignibus. v. ind.

a suis teneri, et Heluetios castra mouisse, et Confidium, timore perterritum, quod non vidisset, pro viso sibi renunciasse. Eo die, quo consuerat, interuallo, hostes sequitur, et milia passuum tria ab eorum castris castra ponit.

XXIII

Postridie eius diei, quod omnino biduum supererat, quum exercitu frumentum metiri oporteret, et quod a Bibracte, oppido Aeduorum longe maximo ac copiosissimo, non amplius milibus passuum XVIII aberat, rei frumentariae prospiciendum existimauit, iter ab Heluetiis auertit, ac Bibracte ire contendit. Ea res per fugitiosos L. Aemilii, decurionis equitum Gallorum, hostibus nunciatur. Heluetii, seu quod timore perterritos Romanos discedere a se existimarent, eo magis, quod pridie, superioribus locis occupatis, proelium non commisissent; siue eo, quod re frumentaria intercludi posse confiderent; commutato consilio atque itinere conuerso, nostros a nouissimo agmine insequi ac laceessere coeperunt.

XXIII

Postquam id animum aduertit, copias suas Caesar in proximum collem subducit, equitatumque, qui sustineret hostium impetum, misit. Ipse interim in colle medio triplicem aciem instruxit legionum quatuor veteranarum, ita, vti supra se in summo iugo duas legiones, quas in Gallia citeriore proxime conscripserat, et omnia auxilia collocaret: ac totum montem hominibus compleri, et interea farcinas in vnum locum conferri, et eum ab iis, qui

oppido Aeduorum. Scilicet ab Aeduis potissimum Caesar frumentum expectabat. Cf. c. 16. Hoc oppidum intelligendum est, cum Plutarchus (in Caes. c. 18),

hanc rem attingens, dicit: *Καὶσαρ εἰς πόλιν τὰς Φίλων ἄγει τὸν στρατόν.*

quas — conscripserat. Cf.

c. 10.

qui in superiore acie constiterant, muniri iussit. Heluetii, cum omnibus suis carris secuti, impedimenta in vnum locum contulerunt: ipsi, confertissima acie reiecto nostro equitatu, phalange facta, sub primam nostram aciem successerunt.

Caesar, primum suo, deinde omnium ex con- XXV
spectu remotis equis, ut aequato omnium periculo
spem fugae tolleret, cohortatus suos, proelium com-
misit. Milites, e loco superiore pilis missis, fa-
cile hostium phalangem perfregerunt. Ea disiecta,
gla-

phalange facta. Orosius (6, 7), ubi ea tractat, quae Caesar infra (c. 52) narrauit, perspicue descripsit phalangem Germanorum, quae descriptio, propter Germanorum cum Gallis similitudinem, etiam in Gallorum phalangem, de qua hic sermo est, conuenit. Dicit ergo, fieri Germanorum phalangem, *coactis in unum agmine, scutisque supra caput contextis.* Itaque phalanx Germanorum fuit eadem, quae testudo Romanorum, quam Liuius 34, 39, et Arrianus in Tactic. p. 33 descripserunt. Ipse vero Caesar infra dicit, milites Romanos in phalangas Germanorum infilisse, *scuta* manibus reuulisse, et *desuper* vulnerasse hostes: quae quidem indicant, contexta fuisse scuta super capita. Orosii locum iam Rhellicanus et Manutius cum nostro compararunt. Igitur pha-

lanx h. l. non tam est συναρτισμός, ut Gesnero in Thef. Lingu. Lat. visum est, quam χεῶνη, vid. omnino Arrianus loco paulo ante indicato.

suo (equo remoto). Plutarch. in Caes. c. 18. 'Ὡς τῷ Καίσαρι ἵππος προτήχθη, τῷ μὲν, ἔφη, νικήσας χρήσασθαι πρὸς τὴν δίωξιν, οὖν δ' ἴωμεν (sc. περὶ) ἐπὶ τὰς πύλας. καὶ περὶ ὁρμήσας ἐμβαλε, Cf. Sueton. Iul. c. 60, quem locum omnes interpretes iam contulerunt.

ex conspectu. Non iungenda sunt haec, *omnium ex conspectu*; sed haec, *remotis ex conspectu equis.* Puderet hoc monere, nisi vidissem, quosdam offensos fuisse verbis, *ex conspectu*, eaque deleta voluisse: quod iis non potuisset in mentem venire, nisi inepte coniuxissent cum *genitius omnium.*

gladiis destitctis in eos impetum fecerunt. Gallis magno ad pugnam erat impedimento, quod, pluribus eorum scutis vno ictu pilorum transfixis et colligatis, quum ferrum se inflexisset, neque euellere, neque, sinistra impedita, satis commode pugnare poterant; multi vt diu iactato brachio praecoptarent scutum manu emittere, et nudo corpore pugnare. Tandem vulneribus defessi, et pedem referre, et, quod mons suberat circiter mille passuum, eo se recipere coeperunt. Capto monte et succedentibus nostris, Boii et Tulingi, qui hominum milibus circiter XV agmen hostium claudebant, et nouissimis praesidio erant, ex itinere nostros latere aperto adgressi, circumuenere: et id conspicati Heluetii, qui in montem sese receperant, rursus instare, et proelium redintegrare coeperunt. Romani conuersa signa bipartito intulerunt: prima ac secunda acies, vt victis ac submotis resisteret; tertia, vt venientes exciperet.

Ita

pluribus scutis — colligatis. Nam scuta capitibus sic imponebantur, vt non margo marginem tangeret, et veluti fricaret, sed vt scuti vnus pars fere dimidia tegeret scuti alterius superficiem fere dimidiam. Ergo ictu pilorum poterant commode scuta ad minimum duo transfigi, atque ita ferro colligari s. adfigi alterum alteri.

conuersa signa intulerunt, h. e. conuersione facta (sic machen eine Schwenckung) intulerunt signa hosti. Nescio, quid difficultatis h. l.

quaesierint interpretes: nam statu et *raße* exercitus hostilis mutata, etiam status et *raße* exercitus Romani mutata est. Si non omnes mutarunt *raße*, tamen pars eorum eam mutauit, et de his illud *conuersus* intelligendum est.

exciperet. Si eodd. et vet. edd. sequi velimus, legendum erit *sustineret*, cui Oudendorpius praetulit *exciperet*, quia putat elegantius, quam quod a librariis profectum sit. Quod mihi non videtur: nam *excipere* et *sustinere* tam crebro et

con-

Ita ancipiti proelio diu atque acriter pugnatum est. Diutius quam nostrorum impetus sustinere non possent, alteri se, ut coeperant, in montem receperunt; alteri ad impedimenta et carros suos se contulerunt. Nam hoc toto proelio, quum ab hora septima ad vespèrum pugnatum sit, auersum hostem videre nemo potuit. Ad multam noctem etiam ad impedimenta pugnatum est, propterea quod pro vallo carros obiecerant, et ex loco superiore in nostros venientes tela coniciebant, et nonnulli inter carros rotasque mataras ac tragulas subiciebant, nostrosque vulnerabant.

Diu

constanter in hac re dicuntur, ut neutrum videatur elegantius.

hora septima. Est circiter prima pomeridiana, e ratione nostra. Veteres noctium et dierum spatia sub *aequinoctium* sic diuiserunt, ut nox inciperet ab nostra sexta hora vespertina, desineretque in sexta matutina; dici vero initium esset sexta matutina, et finis sexta vespertina. Itaque dies constabat duodenis horis, quae a prima ad duodecimam deinceps numerabantur: nox quaternis vigiliis, vigiliae ternis horis: quamquam et noctis hora prima, secunda, etc. numeratae sunt, ut 8, 35. B. Af. 70. Crescente vero et decrecente die, erant horae illae duodenae longiores aut breviores, ut et vigiliae. Aen. Tacit. c. 22. Semper

vero nostra duodecima, ipse medius dies, est veterum hora sexta, ideoque regrediendo et progrediendo reperiri *circiter* (et sic intellexi, quoties monui) potest comparatio nostrarum et veterum horarum.

mataras. Hoc nomine genus telli Gallici adpellatum est, cuius mentionem Liuius (7, 24), et auctor librorum ad Herennium (4, 32), et alii fecerunt; quos diligenter enumerauit Drakenborgius ad Liuium. Scribo (4, pag. 196) dicit esse ἄδης μάλα, et gr. metaphr. Caesaris μάλ'όν h. l. posuit. Hesychius Μαδάρας esse dicitε μάλαράμα λογχίδα, et verbum Celticum esse diserte monet. Ceterum ut adparet, et *madaris*, et *mararis*, et *mataris* scribi solere: nam barbarorum verborum

B X

scrip-

XXVI

1111 Diu quum esset pugnatum, impedimentis castrisque nostri potiti sunt. Ibi Orgetorigis filia, atque unus e filiis captus est. Ex eo proelio circiter milia hominum CXXX superfuerunt, eaque tota nocte continenter ierunt: nullam partem noctis itinere intermisso: in fines Lingonum die quarto perueniunt, quum et propter vulnera militum, et propter sepulturam occisorum, nostri, triduum morati, eos sequi non potuissent. Caesar ad Lingonas litteras nunciosque misit, ne eos frumento, neve alia re iuuarent: qui si iuuissent, se eodem loco, quo Heluetios, habiturum. Ipse, triduo intermisso, cum omnibus copiis eos sequi coepit.

XXVII Heluetii, omnium rerum inopia adducti, legatos de deditione ad eum miserunt. Qui quum eum in itinere conuenissent, seque ad pedes proiecissent, suppliciterque locuti flentes pacem petissent, atque eos in eo loco, quo tunc essent, suum aduentum expectare iussisset, paruerunt. Eo postquam Caesar peruenit, obsides, agna, seruos, qui ad eos perfugissent, poposcit. Dum ea conquiruntur et con-

scriptura variat: sic *metas*, quod in edd. Caetaris irrepperat, plane vitiosum est.

Orgetorigis filia. Tradit Plutarchus (Caes. cap. 18), interfuisse huic proelio mulieres et liberos Gallorum, (solebant enim exercitum sequi,) et pertinaciter pugnantes catenarum oecubuisse.

nullam partem — inter-
misso. Haec puto delenda:

voluit aliquis verbum *con-*
tinenter explicare, et in
margine scripsit, *nullam par-*
tem noctis itinere intermisso.

Etiā Gruterus et Ouden-
dorpheus *ταυτολογίη* offensi
sunt, et abiunt haec verba
a graeca metaphrasi.

eodem loco. Contra codd.
post hoc verbum edd. vulgg.
addiderant, *illos.*

suum aduentum, suum
reperitum.

conferuntur, nocte intermissa, circiter hominum milia VI eius pagi, qui Urbigenus adpellatur, siue timore perterriti, ne armis traditis supplicio adficerentur, siue spe salutis inducti, quod, in tanta multitudi-
 tudine dediticiorum, suam fugam aut occultari, aut omnino ignorari posse existimarent, prima nocte ex castris Heluetiorum egressi, ad Rhenum finesque Germanorum contenderunt.

Quod ubi Cæsar rescit, quorum per fines ie-
 rant, his, ut conquirerent et reducerent, si sibi purgati esse vellent, imperavit: reductos in hostium numero habuit: reliquos omnes, obsidibus, armis, perfugis traditis, in deditionem accepit. Heluetios, Tulingos, Latobrigos in fines suos, unde erant profecti, reuerti iussit, et quod, omnibus fructibus amissis, domi nihil erat, quo famem tolerarent, Allobrogibus imperavit, ut his frumenti copiam facerent: ipsos oppida vicosque, quos incenderant, restituere iussit. Id ea maxime ratione fecit, quod noluit, eum locum, unde Heluetii discesserant, vacare; ne propter bonitatem agrorum Germani, qui trans Rhenum incolunt, e suis finibus in Helvetiorum fines transirent, et finitimi Galliae provinciae Allobrogibusque essent. Boios, petentibus Aeduia,

XXVIII

Urbigenus. Sic quidam vet. Galliae p. 54 existimat, eodd. et edd. quamquam in vetus verbum fuisse *Urbe-* plerisque est *Urbigenus*, aut *goem* vel *Urbege*, idque *Urbigenus*, aut *Urbiginus*, significare tractum ad Urbam: nam Gau, Gow, Ga, Ge esse tractum, neminem fugit. Cf. 1, 12 et 37 de pagis. *Urbigenus* esse veram lecti-
 onem, quia in illo itineralio *incenderant.* Cf. c. 5.
Id — fecit. Repetit et laudat Plutarch. in Cæf. c. 18.
 occurrit. Ritterus in hist.

Aeduis, quod egregia virtute erant cogniti, ut in finibus suis collocarent, concessit: quibus illi agros dederunt, quosque postea in parem iuris libertatisque conditionem, atque ipsi erant, receperunt.

• XXVIII In castris Heluetiorum tabulae repertae sunt, litteris Graecis confectae, et ad Caesarem relatae, qui,

tabulae, litteris Graecis confectae. Etiam alio horum commentariorum loco, (6, 14) Caesar tradit, Druidas in rebus, quae non ad ipsorum disciplinam pertineant, h. e. priuatis ac publicis rationibus, litteris graecis uti solere. Literas graecas hic sermonem graecum interpretor. Haec ipsa refert Strabo (4. p. 181): nam paulo ante suam aetatem in Gallia dicit inualuisse morem, formulas pastorum, rerum contractarum, mutuique negotii graece scribendi: τὰ συμβόλαια ἑλληνιστὶ γράφουσι. Et h. l. ἑλληνιστὶ interpretor, *lingua graeca*. Cum ergo hic mos iam Caesaris aetate viguerit in Gallia, constitui potest, illud *pau- ante Strabonis aetatem* sic capiendum esse, ut iam ante Caesaris in Galliam aduentum statuas hunc morem ibi introductum. Haec de tempore, quod nos quidem sciamus. Modus autem, quo literae graecae in Galliam importatae sunt, ab eodem Strabone traditur: nam Mas-

silienses, colonia graeca (Strabo 4. p. 179. Justin. 43, 4), paulo ante Strabonis aetatem tantum Graecorum amorem iniecerunt Gallis, ὥστε καὶ συμβόλαια ἑλληνιστὶ γράφουσι. Si Galli eo usque imitati sunt Graecos, ut adeo (ὥστε καὶ) formulas istiusmodi graece scriberent, non in vno hoc genere fuerunt Hellenistae, sed cum in aliis, tum in hoc nominatim: et mirum est, amorem illum usque eo processisse, ut in his adeo aliquid innouarent, in quibus homines vulgo tenacissimi sunt moris patrii. Ergo per Massilienses occasio graecae scribendi Gallis oblata est. Quodsi Caesaris tempore Druidae tantum, aut potissimum, usum graecarum litterarum habuerunt; (in barbaris enim gentibus talia non solent celeriter et apud omnes inualescere,) neque omnia omnino, sed, quantum nobis constat, formulae rerum contractarum graece scriptae sunt: non existimandum est, omnes Gallos Caesa-

quibus, in tabulis nominatim ratio confecta erat, qui
 aurius domo exisset eorum, qui arma ferre pos-
 sent: et item separatim pueri, senes, mulieresque.
 Quarum omnium rerum summa erat, capitum
 Heluetiorum milia CCLXIII, Tulingorum milia
 XXXVI, Latobrigorum XIII, Rauracorum XXIII,
 Boio-

Caesaris tempore graecarum
 literarum intelligentes fuisse;
 sed hanc fuisse partem
 doctrinae Gallicae, si quis
 graece sciret. Quod ergo
 Caesar legato suo epistolam,
 Graecis literis consignatam,
 misit, ne intercepta legi a
 Neruiis posset (5, 48), id
 non potest iis, quae antea
 dixi, opponi, aut inde con-
 cludi, Gallos graece nesci-
 visse, quia graece scriptam
 epistolam non potuerint in-
 telligere, ideoque, si quan-
 do literae graecae a Gallis
 usurpatae dicantur, intelli-
 gendas esse formas et figu-
 ras literarum graecarum, per
 quas vocabula Gallica ex-
 pressa sint, ut si quis germa-
 nica verba formis literarum
 latinarum exprimat. Iam
 enim monui, non Gallos
 omnes graece intellexisse,
 sed eos, qui docti essent at-
 que haberentur. Accedit,
 quod Neruii maxime feri et
 remotissimi a cultioribus Gal-
 lis fuere, (vid. 2, 4 et 15) ut
 ab his ad illos aut non, aut se-
 ro demum usus linguae grae-
 cae propagatus videatur.

Alterum, quod sententiae
 supra propositae magis ad-
 versari videtur, est ex eo
 horum commentariorum lo-
 co (1, 19), ubi Caesar cum
 Diuitiaco, nobilissimo Gal-
 liae viro, eodemque Druida
 (Cic. de Divin. 1, 41), per
 interpretem locutus dicitur:
 id quod negant necessarium
 fuisse, si Diuitiacus graece
 intellexisset: ita enim Cae-
 sarem cum eo graece loqui
 potuisse. Sed et hic habeo,
 quod respondeam. Concedam,
 Diuitiacum esse eum-
 dem, de quo Cicero loqui-
 tur, adeoque fuisse Drui-
 dam; concedam, eum ta-
 bulas formulasque rerum
 contractarum graecas confici-
 cere potuisse; tamen negem,
 eum loqui graece potuisse.
 Quis nescit, quanto interval-
 lo distet facultas intelligen-
 dae alicuius linguae, certa-
 rumque formularum concipi-
 endarum, a facultate loquen-
 di? praesertim cum, quae
 Galli graece consignarunt,
 fuerint omnia ex vno genere,
 tabulae et formulae. Sed
 potest aliquis usu has cogni-

Boiorum XXXII: ex his, qui arma ferre possent, ad milia XCII. Summa omnium fuerunt ad milia CCCLXVIII. Eorum, qui domum redierunt, censa

tas et tritas habere; sunt enim paucorum et certorum verborum; et tamen carere facultate omnia verbis exprimendi illo sermone, quo sermone formulas solemnes usurpat, aut intelligendi quodlibet colloquium, eo sermone habitum, aut adeo libros legendi. Cum ergo mihi videantur difficultates remoueri posse, quas opponunt ei sententiae, quae graecas literas his in locis interpretatur *sermonem graecum*: non possum certam et indubitatam dicere eorum sententiam, qui literas graecas esse malunt formas et figuras literarum graecarum: quamquam plerique interpretes Caesaris, atque etiam Fabricius ad Cassium Dionem (40, 9), rem sic intelligi volunt, atque etiam sic intelligi potest. Illud libenter concedo, in hoc loco, qui de tabulis censualibus exponit, posse et debere tantum formas literarum graecarum intelligi, cum nihil scribendum fuerit, nisi nomina pagorum, familiarum, hominum, et notae numerorum: quae sane sunt vocabula Gallica, literarum graecarum

figuris expressa. Sed hic locus rem non conficit: quaerendum erat de omnibus locis, ubi sit mentio literarum graecarum inter Gallos. Ac si hoc vno loco posset sic, ut plerique volunt, accipi, tamen in aliis locis fuerit durum, praesertim cum causae, quare sic putent intelligi debere, non sufficere videantur.

Summa omnium — — *milia CCCLXVIII.* Sed multum variant scriptores in hoc numero: Plutarchus in Caes. c. 18 *οκτώ μυριάδας* Gallorum fuisse dicit: Polyaeus in strategem. (8, 23 p. 735) *οκτώ μυριάδας* Helvetiorum: Strabo (4, p. 193) periisse refert Gallorum *τετρακύντα μυριάδας*, reliquos (octo milia fuisse dicit) domum rediisse. Qui omnes scriptores cum numeros non aliunde potuerint certa fide cognoscere, quam e Caesaris commentariis, et tamen tantopere variant: sequitur, uti Casaubonus ad Strabonem monuit, et res ipsa declarat, librariorum errorem introduxisse, confusis turbarisque numerorum notis.

senſu habito, vt Caefar imperauerat, repertus eſt
numerus milium C et X.

Bello Heluetiorum conſecto, totius fere Gal-
liae legati, principes ciuitatum, ad Caefarem gra-
tulaturn conuenerunt: intellegere ſeſe, tamenſi,
pro veteribus Heluetiorum iniuriis populi Romani,
ab iis poenas bello reperiffet, tamen eam rem non
minus ex uſu terrae Galliae, quam populi Romani
accidiſſe: propterea quod eo conſilio florentiſſimis
rebus domos ſuas Heluetii reliquiſſent, vt toti Gal-
liae bellum inferrent, imperioque potirentur, lo-
cumque domicilio ex magna copia deligerent, quem
ex omni Gallia opportuniffimum ac fructuoſiſſimum
iudicaſſent, reliquasque ciuitates ſtipendiarias habe-
rent. Petierunt, uti ſibi concilium totius Galliae
in diem certam indicere, idque Caefaris voluntate
facere liceret: ſeſe habere quasdam res, quas ex
communi conſenſu ab eo petere uellent. Ea re per-
miſſa, diem concilio conſtituerunt, et iureiurando,
ne quis enunciaret, niſi quibus communi conſilio
mandatum eſſet, inter ſe ſanxerunt.

Eo concilio dimiſſo, iidem principes ciuita-
tum, qui ante fuerant ad Caefarem, reuerterunt,
petieruntque, uti ſibi ſecreto in occulto de ſua
omniumque ſalute cum eo agere liceret. Ea re im-
petrata, ſeſe omnes flentes Caefari ad pedes proie-
cerunt: non minus ſe id contendere et laborare, ne
ea, quae dixiſſent, enunciarentur, quam uti ea,
quae uellent, impetrarent, propterea quod, ſi

C 2

enun-

Helu. iniur. pop. Rom.
quas iniurias Heluetii fece-
runt populo R. Sic et c. 20.
iniuria reipublicae.

fuerant ad Caefarem, i. e.
apud Caefarem.

ſecreto in occulto. Sic qui-
dem codices; ſed uel *ſecre-*
to, uel *in occulto* tollendum
eſſe, quis non ſponte ui-
det?

enunciatum esset, summum in cruciatum se venturos viderent. Locutus est pro his Divitiacus Aeduus: Galliae totius factiones esse duas: harum alterius principatum tenere Aeduos, alterius Aruernos. Hi quum tantopere de potentatu inter se multos annos contenderent, factum esse, vti ab Aruernis Sequanisque Germani mercede arcesserentur. Horum primo circiter milia XV. Rhenum transisse: posteaquam agros et cultum et copias Gallorum homines feri ac barbari adamassent, transductos plures: nunc esse in Gallia ad C et XX milium, numerum: cum his Aeduos eorumque clientes semel atque iterum armis contendisse; magnam calamitatem pulsos accepisse, omnem nobilitatem, omnem senatum, omnem equitatum amisisse. Quibus proliis calamitatibusque fractos, qui et sua virtute, et populi Romani hospitio atque amicitia plurimum ante in Gallia potuissent, coactos esse Sequanis obfides dare, nobilissimos ciuitatis, et iureiurando ciuitatem obstringere, sese neque obsides repetituros, neque auxilium a populo Romano imploratos, neque recusaturos; quo minus perpetuo sub illorum ditione atque imperio essent. Vnum se esse ex omni ciuitate Aeduorum, qui adduci non potuerit, vt iuraret, aut suos liberos obsides daret. Ob eam rem se ex ciuitate profugisse, et Romam ad senatum venisse, auxilium postulatum, quod solus neque iureiurando neque obsidibus teneretur. Sed peius victoribus Sequanis, quam Aeduis victis, accidisse: propterea quod Ariouistus, rex Germanorum,

potentatu. Monuit Cellarius, idem verbum apud Liv. 26, 38, et Lactant. div. inst. 6, 17 legi. vid. Bunsennus ad Lactant.

mercede. Cf. 6, 12.

clientes. v. ind.

Romam — venisse. Cic. de Divin. 1, 41. *Davis.*

norum, in eorum finibus confedisset, tertiamque partem agri Sequani, qui esset optimus totius Galliae, occupauisset, et nunc de altera parte tertia Sequanos decedere iuberet, propterea quod paucis mensibus ante Harudum milia hominum XXIII ad eum venissent, quibus locus ac sedes pararentur. Futurum esse paucis atinls, ut omnes ex Galliae finibus pellerentur, atque omnes Germani Rhenum transirent: neque enim conferendum esse Gallicum cum Germanorum agrò, neque hanc consuetudinem victus cum illa comparandam. Ariouistum autem, ut semel Gallorum copias proelio vicerit, quod proelium factum sit Admagetobriae, superbo et crudeliter imperasse, obsides nobilissimi cuiusque liberos poscere, et in eos omnia exempla cruciatusque edere, si qua res non ad nutum aut ad voluntatem eius facta sit: hominem esse barbarum, iracundum, temerarium: non posse eius imperia diutius sustineri. Nisi si quid in Caesare populoque Romano sit auxilii, omnibus Gallis idem esse faciendum, quod Heluetii fecerint, ut domo emigrent, aliud domicilium, alias sedes, remotas a Germanis, petant, fortunamque, quaecumque accidat, experiantur. Haec si enunciata Ariouisto sint, non dubitare, quin de omnibus obsidibus, qui apud eum sint, grauissimum supplicium sumat. Caesarem vel auctoritate sua atque exercitus, vel recenti victoria, vel nomine populi Romani deter-

C 3

rere

Harudes vicini Marcoman-
nis inter Rhenum et Danu-
bium, a fontibus nouum.
Cellar.

Admagetobria ignotus lo-
cus, a nemine praeterea
memoratus: *Cellar.* Vulga-

tae edd. et metaphr. gr. *Amag-
etobriae* contra codices.

exempla cruciatusque, i. e.
exempla cruciatuum: exem-
pla vero sunt, *genera*. Vul-
go omiserunt *que*, quia non
viderant, esse & *dua duos*.

rere posse, ne maior multitudo Germanorum transducatur: Galliamque, omnemque vestri iniuria posse defendere.

XXXII

Hac oratione ab Divitiaco habitata aderant, magno fletu auxilium cooperunt. Animadvertit Caesar, quibus Sequanos nihil earum rerum fieri facerent; sed tristes, caecum intueri. Eius rei quae causae quaesivit. Nihil Sequani refert tristitia taciti permanere. quaereret, neque ullam orationem posset, idem Divitiacus esse miseriores grauioremque, quam reliquorum, quidem queri, nec absentisque Ariouisti adesset, horrerent: fugae facultas daretur, fines suos Ariouisti omnia in eius sent perferrent.

XXXIII

His

no
iniuria
dimisit,
antur, quare
endam putaret;
consanguineosque
saepe-

consangu. Cic. ad
facit. Ann. 11,
Panegy. c. 2.

in seruitute at-
eorum-
nos in-
Romani
arbitrabatur.
ere Rhenum
um multitudine
culosum vide-
barbaros tempera-
omnem Galliam
tonique fecissent,
e in Italiam con-
anos a Prouincia
quibus rebus quam
Ipse autem Ario-
in arrogantiam sum-
tur.

vt ad Ariouistum lega-
stularent, vti aliquem lo-
colloquio diceret: velle se-
imis vtriusque rebus cum eo
Ariouistus respondit: Si quid
us esset, sese ad eum venturum
ille se velit, illum ad se venire oport-
erea se neque sine exercitu in eas partes
venire audere, quas Caesar possideret; ne-
ercitum sine magno com metu atque emoli-
o in vnum locum contrahere posse: sibi au-

C 4

tem

tribri Teutonique. Vel-
12. Florus 3, 3. Eu-
5, 1. *Cellar.* De cau-
belli h. l. commemoratis
vid. ad c. 35.
legatos. Al. *legatum.*

Alii omittunt hoc verbum;
et potest omitti.

diceret. Alii *deligeret,*
quae est interpretatio.

emolimento, labore, opera.
Vt enim *eniri* est, nitendo
perue-

tem mirum videri, quid in sua Gallia, quam bello vicisset, aut Caesari, aut omnino populo Romano negotii esset.

XXXV

His responsis ad Caesarem relatis, iterum ad eum Caesar legatos cum his mandatis mittit: Quoniam tanto suo populiue Romani beneficio adfectus, quum in consulatu suo rex atque amicus a senatu adpellatus esset, hanc sibi populoque Romano gratiam referret, ut in colloquium venire invitatus grauarietur, neque de communis re dicendum sibi et cognoscendum putaret; haec esse, quae ab eo postularet: primum, ne quam hominum multitudinem amplius trans Rhenum in Galliam transderet: deinde obsides, quos haberet ab Aeduis, redderet, Sequanisque permitteret, ut, quos illi haberent, voluntate eius reddere illis liceret; neue Aeduos iniuria laceggeret, neue his sociisque eorum bellum inferret: si id ita fecisset, sibi populoque Romano perpetuam gratiam atque amicitiam, cum eo

peruenire aliquo, vel efficere aliquid; *nisi* autem laborem et operam significat: sic est *emoliti*, moliendo conandoque peruenire aliquo, efficere aliquid, et *emolimentum* ipse labor. Quidam legi maluerunt *molimentum*, quod non differret ab illo altero, *emolimentum*. In codd. autem h. l. constanter legitur, *emolumento*. Ac putant plerique interpretes, *emolumentum* et *emolimentum* non magis differre, quam *monumentum* et *munimentum*, et cum *emolimentum* primo significet

molitionem et susceptionem, significare deinde etiam effectum molitionis, profectum, atque fructum. Et hanc sententiam probio. De his etiam editores. Velleil Pat. ad 1, 17, et nuperrime Ruhnkenius ad 2, 78 eiusdem scriptoris, disputarunt. Exempla verbi, hoc modo vsurpati, iam Gesnerus in Thes. Lat. Lingu. diligenter tractauit, sed ita, ut velles *emolimentum* scribi, ubi esset molitio, ne cum *emolumento*, h. e. fructu, confunderetur.

eo futuram: si non impetraret, sese, quoniam M. Messala M. Pisone Coss. senatus consuisset, uti, quicunque Galliam provinciam obtineret, quod commodo reipublicae facere posset, Aeduos ceterosque amicos populi Romani defenderet, se Aednorum iniurias non neglecturum.

Ad haec Ariovistus respondit: Ins esse belli, ut, XXXVI
qui vicissent, iis, quos vicissent, quemadmodum vellet, imperarent: item populum Romanum victis non ad alterius praescriptum, sed ad suum arbitrium imperare consueisse. Si ipse populo Romano non praescriberet, quemadmodum suo iure uteretur; non oportere sese a populo Romano in suo iure impediri. Aeduos sibi, quoniam belli fortunam tentassent, et armis congressi ac superati essent, stipendiarios esse factos. Magnam Caesarem iniuriam facere, qui suo aduentu vectigalia sibi deteriora faceret. Aeduis se obsides redditurum non esse, neque iis, neque eorum sociis iniuria bellum illaturum, si in eo manerent, quod convenisset, stipendiumque quotannis penderant: si id non fecissent,

C 5

cissent,

Mess. et Pis. Coss. A. V.
C. 693.

quod com. reip. fac. posset.
ita facere, ne resp. inde detrimentum caperet.

se Aed. initur. Est se repetitio prioris illius sese, quod sese etsi in codd. et edd. vet. legebatur, tamen alii omiserant, alii in *scire sese* mutant.

non neglecturum. De hac omni re Dio Cassius 38, 34

monet, Caesarem haec Ariovisto nuntianda curasse, non tam ut terrorem ei incuteret, quam ut eum irritaret, et hac ratione bellum caperetur: omnino enim Caesarem quidvis egisse, ut aliud ex alio bellum necceretur in Gallia. Cf. ibid. c. 31. et Sueton. Jul. c. 24. Ergo illae omnes speciosissimae causae, quae supra c. 33 expositae sunt, a Caesare, scriptore, nimio belligerandi studio praetortae sunt.

eissent, longe iis fraternum nomen populi Romani
afuturum. Quod sibi Caesar denunciaret, se Ae-
duorum iniurias non neglecturum; neminem se-
cum sine sua pernicie contendisse. Quum vellet,
congrederetur; intellecturum, quid invicti Ger-
mani, exercitissimi in armis, qui inter annos
XIII tectum non subissent, virtute possent.

XXXVII Haec eodem tempore Caesari mandata referen-
bantur, et legati ab Aeduis et a Treuiris veniebantes
Aedui questum, quod Harudes, qui nuper in Gal-
liam transportati essent, fines eorum popularentur;
se se ne obsidibus quidem datis pacem Ariovisti redi-
mere potuissent: Treuiri autem, pagos centum Sue-
vorum ad ripas Rheni confedisse, qui Rhenum
transire conarentur; iis praesse Nasuam et Cimme-
ricum fratres. Quibus rebus Caesar vehementer
commotus, maturandam sibi existimavit, ne, si
nova manus Suevorum cum veteribus copulis Ario-
visti sese coniunxisset, minus facile resisti posset.
Itaque re frumentaria, quam celerissime potuit,
comparata, magnis itineribus ad Ariovistum con-
tendit.

Quum

fraternum nomen. Cf. c. 33. Vulgo legitur: *longe ab his fratr.* — — vid. ind. in *absesse*.

inter annos. Vulg. *intra*.

Harudes. Cf. c. 31.

Treuiri autem sci. nuncia-
tum veniebant.

pagos centum Suev. i. e. milites, ex singulis centum pagorum electos: nam cen-
tum omnino pagi Suevorum fuerunt, e quibus quoran-
nis singula millia armatorum

educebantur. Cf. 4, 1. *Cel-
lar.* Tralatitium est, Lati-
nos pagum ita dixisse, ut ex-
primerent hoc verbo id,
quod nostri maiores dixe-
runt *Gau*, cuius verbi vestigia in pluribus regionum
nominibus supersunt. Vid. c. 12, et 27, et praeter alios
Dithmarum ad Taciti Ger-
man. c. 12, ubi scriptores de
hac re collegit, et Wachteri
Glossarium germanicum in
Gau.

Quum tridui viam processisset, nunciatum est **XXXVIII.** ei, Ariovistum cum suis omnibus copiis ad occupandum Vefontionem, quod est oppidum maximum Sequanorum, contendere, triduique viam a suis finibus processisse. Id ne accideret, magno opere sibi praecauendum Caesar existimabat: namque omnium rerum, quae ad bellum vsui erant, summa erat in eo oppido facultas; idque naturalis loci sic muniebatur, ut magnam ad ducendum bellum daret facultatem, propterea quod flumen Dubis, ut circino circumductum, paene totum oppidum cingit: reliquum spatium, quod est non amplius pedum DC, qua flumen intermittit, mons continet magna altitudine, ita ut radices montis ex utraque parte ripae fluminis contingant. Hunc murus circumdatus arcem efficit, et cum oppido coniungit. Huc Caesar magnis nocturnis diurnisque itineribus contendit, occupatoque oppido, ibi praesidium collocat.

Dum

Dubis. Certum est e Strabone (lib. 4. p. 186 et 192), Dubin, Galliae fluvium, cum Arari coniunctum, in Rhodanum influere: et fuit ibi, ubi haec res gestae sunt, quae h. l. exponuntur. Cum ergo in codd. varietur vehementer, (nam scribitur Alduabis, Alduadubis, Alduadufius, Adduadubis, Alduasdubis) maluit Cellarius post Valesium et Vossium aliquid certi ponere, et *Dubis* h. l. legendum esse iudicavit. Hunc reliqui editores Caesaris se-

cuti sunt. Unde fluxerit illa corruptio, et qui factum sit, ut veteres libri constanter ab initio aliquot syllabas adderent, quis inuestiget? Putet aliquis, quia flumen *Adas* ter a Strabone commemoratur (p. 192. 204. 209), in hoc fortassis esse aliquid adminiculi; sed ille *Aduas* est ad lacum Larium, procul a Sequanis, in quorum finibus haec res gestae sunt, remotum.

contingant sc. ripam.

XLVIII Dum paucos dies ad Vefontionem rei frumentariae comineatusque causa moratur, ex percunctatione nostrorum, vocibusque Gallorum ac mercatorum, qui ingenti magnitudine corporum Germanos, incredibili virtute atque exercitatione in armis esse praedicabant, saepe numero sese cum eis congressos ne vultum quidem atque aciem oculorum ferre potuisse, tantus subito timor omnem exercitum occupavit, ut non mediocriter omnium mentes animosque perturbaret. Hic primum ortus est a tribunis militum, praefectis, reliquisque, qui, ex urbe amicitiae causa Caesarem secuti, magnum periculum miserabantur, quod non magnum in re militari usum habebant: quorum alius, alia causa illata, quam sibi ad proficiscendum necessariam esse diceret, petebat, ut eius voluntate discedere liceret: nonnulli, pudore adducti, ut timoris suspicionem vitarent, remanebant. Hi neque vultum fingere, neque interdum lacrimas tenere poterant: abditi in tabernaculis aut suum factum querebantur, aut cum familiaribus suis commune periculum miserabantur. Vulgo totis castris testamenta obsignabantur. Horum vocibus ac timore paulatim etiam ii, qui magnum in castris usum habebant, milites, centurionesque, quique equitatus praecerant, perturbabantur. Qui se ex his minus timidos existimari volebant, non se hostem vereri,

magnum peric. miserab. quod. Haec verba a codd. pluribus et edd. antt. et metaphrasi gr. absunt; leguntur tamen in quibusdam codd. Lectio interra est.

testamenta. Per se intelligitur, haec de militaribus

testamentis esse capienda, quorum ritus et iura a reliquis testamentis diversa fuisse, ex Institutionibus Iustiniani (lib. 2. tit. 11.) notum est. Dausius conferri vult Preinssem. ad Flor. 3, 10.

vereri, sed angustias itineris et magnitudinem fluviorum, quae intercederent inter ipsos atque Ariouistum, aut rem frumentariam, ut satis commode supportari posset, timere dicebant. Nonnulli etiam Caesari renunciabant, quum castra moveri ad signa ferri iussisset, non fore dicto audientes milites, nec propter timorem signa laturos.

Haec quum animaduertisset, convocato consilio; **XL** omniumque ordinum ad id consilium adhibitis centurionibus, vehementer eos inculcavit: primum, quod, aut quam in partem, aut quo consilio ducerentur, sibi quaerendum aut cogitandum putarent. Ariouistum, se consule, cupidissime populi Romani amicitiam adpetisse; cur hunc tam temere quisquam ab officio discessurum iudicaret? Sibi quidem persuaderi, cognitis suis postulatis, atque aequitate conditionum perspecta, eum neque suam, neque populi Romani gratiam repudiaturum. Quod si furore atque amentia impulsus bellum intulisset, quid tandem vererentur? aut cur de sua virtute, aut de ipsius diligentia desperarent? Factum eius hostis periculum patrum nostrorum memoria, quum, Cimbris et Teutonis a C. Mario pulsus, non minorem laudem exercitus, quam ipse imperator, meritus videbatur: factum etiam nuper in Italia servili tumultu,

omnium ordinum, i. e. centuriarum. Et cum priores cuiusvis legionis centuriae fuerint honestiores (digniore gradu) ceteris, ideoque primores centuriones ceteris honore praelati, potest illud omnium ordinum etiam significare, omnium graduum.

postulatis. Cf. c. 35. de sua (milleum) virtute, aut de ipsius (Caesaris) diligentia.

videbatur. Leg. videatur. Etiamnum rem iudicantibus ita videtur.

nuper, post Cimbricum bellum, bello servili, quod in

tamulæ, quos tamen aliquid vſus ac disciplina quam a nobis accepiſſent, ſubleuarent. Ex quo iudicari poſſet, quantum haberet in ſe boni conſtantia; propterea quod, quos aliquamdiu inermes ſine cauſa timuiſſent, hos poſtea armatos ac victores ſuperaiſſent. Denique hos eſſe eosdem, quibus cum ſæpenumero Heluetii congreſſi, non ſolum in ſuis, ſed etiam in illorum finibus, plerumque ſuperarint, qui tamen pares eſſe nōſtro exercitui non potuerint. Si quos aduerſum proelium et fuga Gallorum commoueret, hos, ſi quaererent, reperire poſſe, diuturnitate belli deſatigatis Gallis, Ariouiſtum, quum multos menſes caſtris ſe ac paludibus tenuiſſet, neque ſui poteſtatem feciſſet, deſperantes iam de pugna et diſperſos ſubito adortum, magis ratione et conſilio, quam virtute, viciſſe. Cui rationi contra homines barbaros atque imperitos locus fuiſſet, hac ne iplum quidem ſperare, noſtros exercitus capi poſſe. Qui ſuum timorem in rei frumentariæ ſimulationem anguſtiasque itineris conferrent, facere arroganter, quum aut de officio imperatoris deſperare, aut præſcribere viderentur. Haec ſibi eſſe curæ; frumentum Sequanos,

in Epitome 97 Liu. hiftoriæ memoratur, et a ſeruis Germanis, captis a Mario, geſtum eſt. Itaque Cæſar hoc exemplo demonſtrat, vinci Germanos poſſe. Cellar. Idem Glareanus, Glandorpjus et Hotomannus monuerant.

quos ſc. ſeruos,

ſubleuarent. Leg. ſubleuarent. Res præterita eſt.

eſſe eosdem. Vulgo addunt, Germanos.

adu. proel. et fuga Gall. CF. c. 31 et 15.

Qui ſuum — conferrent. Simulatio rei frumentariæ eſt ſimulatione curæ ac timoris, ne frumentum non poſſit ſupportari cf. c. 39: et timorem conferre in ſimulationem rei eſt, ſimulare, timorem oriri ex re.

mos, Leucos, Lingonas subministrare; iamque esse in agris frumenta maturae de itinere ipsos brevi tempore iudicatu-
ros. Quod non fore dicto audientes milites, neque signa latu-
ri dicantur, nihil de ea re commoveri: scire enim, quibuscumque exerci-
tus dicto audiens non fuerit, aut, male re gesta, fortunam defuisse; aut, aliquo facinore comperto, avaritiam esse convictam. Suam innocentiam per-
petua vita, felicitatem Helvetiorum bello esse per-
spectam. Itaque se, quod in longiorem diem col-
laturus esset, repraesentaturum, et proxima nocte
de quarta vigilia castra moturum, ut quasi primum
intellegere posset, utrum apud eos pudor atque of-
fici-um, an timor valeret. Quod si praeterea nemo
sequatur, tamen se cum sola decima legione itu-
rum, de qua non dubitaret; sibi-que eam praeto-
riam cohortem futuram. Huic legioni Caesar et
indulserat praecipue, et propter virtutem confide-
bat maxime.

Hac oratione habita, mirum in modum con-
versae sunt omnium mentes, summaque alacritas
et cupiditas belli gerendi innata est, princepsque
decima legio per tribunos militum ei gratias egit,
quod de se optimum iudicium fecisset, seque esse
ad bellum gerendum paratissimam confirmavit.

XLI

Deinde

Leucos. Belgiam Galli-
cam inhabitaverunt, vicini
Lingonibus.

milites. Absent a MSS.
Additur in edd. Sed expli-
candi causa additum est a
lectoribus aut librariis. Cf.
c. 39 extr. ubi res narrata est.
Helvetiorum bello. Conf.
c. 27.

esset. Immo, *fuisse*, e
codd. et edd. quibusdam:
was er würde verschoben ha-
bén — — Ceterum hanc
orationem, Caesaris attigit
Plutarchi in eius vita c. 19.
Aliam, ex suo ingenio fic-
tam, scripsit Dio Cassius
(38, 35 — 47), tamquam a
Caesare habitam.

Deinde reliquæ legiones per tribunos militum et primorum ordinum centuriones agerunt, uti Caesari satisfacerent: se neque unquam dubitasse, neque timuisse, neque de summa belli suum iudicium, sed imperatoris esse, existimavisse. Eorum satisfactione accepta, et itinere exquisito per Divitiacum, quod ex aliis ei maximam fidem habebat, ut nihil amplius quinquaginta circuitu locis apertis exercitum duceret, de quarta vigilia, ut dixerat, profectus est. Septimo die, quum itet non intermitteret, ab exploratoribus certior factus est, Ariovisti caepas a nostris milibus passuum quatuor et viginti abesse.

XLII Cognito Caesaris adventu, Ariovistus legatos ad eum mittit: quod antea de colloquio postulasset, id per se fieri licere, quoniam propius accessisset: seque id sine periculo facere posse existimare. Non respuit conditionem Caesar: iamque cum ad sanitatem reverti arbitrabatur, quum id, quod antea petenti denegasset, ultro polliceretur; magnamque in spem veniebat, pro suis tantis populique Romani in eum beneficiis, cognitis suis postulatis, fore, uti pertinacia desisteret. Dies colloquio dictus est, ex eo die quiatus. Interim quum saepe ultro citroque legati inter eos mitterentur, Ariovistus postulavit, ne quem peditem ad colloquium Caesar adduceret: vereri se, ne per insidias ab eo circumveniretur: uterque eum equitatu veniret: alia ratione se

per trib. — — centuriones. Hanc lectionem metaphrasis gr. expressit. Sed in plerisque codd. legitur: *cum tribunis m. et pr. o. centurionibus:* quæ et ipsa lectio commodum sentum

habet, nempe milites deliberasse cum ducibus, quo modo Caesari satis facerent. *quod ex aliis.* Vulgo contra codd. additur, *Gallis,* ve mox *quadraginta* pro *quinquaginta.*

se non esse venturum. Caesar, quod neque colloquium interposita causa tolli volebat, neque salutem suam Gallorum equitatu committere audebat, commodissimum esse statuit, omnibus equis Gallis equitibus detractis, eo legionarios milites legionis decimae, cui quam maxime confidebat, imponere, ut praesidium quam amicissimum, si quid facto opus esset, haberet. Quod quam fieret, non irridicule quidam ex milibus decimae legionis dixit, plus, quam pollicitus esset, Caesarem ei facere: pollicitum, se in cohortis praetoriae loco decimam legionem habiturum, nunc ad equum rescribere.

Placiditas erat magna, et in ea timendus terreus XLIII
satis grandis. Hic locus aequo fere spatio ab castris utrisque aberat. Eo, ut erat dictum, ac colloquium venerunt. Legionem Caesar, quam equis delexerat, passibus ducentis ab eo tumultu constituit. Item equites Ariouisti pari intervallo constiterunt. Ariouistus, ex equis ut colloquerentur, et, praeter se, denos ut ad colloquium adducerent, postulavit. Vbi eo ventum est, Caesar initio orationis suae sematusque in eum beneficia commemoravit, quod rex adpellatus esset a senatu, quod amicitia, quod munera amplissima missa: quam rem et patris contigisse, et pro magnis hominum officiis consuevisse tribui

rescribere est, aliter scribere, scriptum mutare. Cum ergo is, cuius nomen in peditum catalogo scriptum erat, deinde in equitum catalogum transcribitur, hoc dici potest *rescribere*, quia scriptum mutatur. Sed h. l. omnino dicitur, peditibus uti loco equitum.

equis delexerat, equis vectos ad illum usque locum secum deduxerat.

amplissima. Multi codd. *amplissime*. Recte.

et — *magnis*. Vulgo, et a Romanis pro maximis contra codd. et vet. edd.

tribui docebat: illum, quàm neque aditum, neque causam postulandi iustam haberet, beneficio ac liberalitate suae ac senatus: ea praemia consecutum. Docebat etiam, quam veteres, quamque iustae causae necessitudinis ipsis cum Aeduis intercederent, quae senatus consulta, quoties, quamque honorifica in eos facta essent: ut omni tempore totius Galliae principatum Aedui tenuissent, prius etiam, quam nostram amicitiam adpetissent: populi Romani hanc esse consuetudinem, ut socios atque amicos non modo sui nihil deperdere, sed gratia, dignitate, honore auctiores velit esse: quod vero ad amicitiam populi Romani attulissent, id iis eripi, quis pati posset? Postulavit deinde eadem, quae legatis in mandatis dederat, ne aut Aeduis, aut eorum sociis bellum inferret; obsides redderet: si nullam partem Germanorum domum remittere posset, at ne quos amplius Rhenum transire pateretur.

XLIII

Ariovistus ad postulata Caesaris pauca respondit; de suis virtutibus multa praedicavit: Transisse Rhenum sese, non sua sponte, sed rogatum et arcessitum a Gallis; non sine magna spe magnisque praemiis domum propinquosque reliquisse; sedes habere in Gallia, ab ipsis concessas; obsides ipsorum voluntate datos; stipendium capere iure belli, quod victores victis imponere consuerint; non sese Gallis, sed Gallos sibi bellum intulisse; omnes Galliae civitates ad se oppugnandum venisse; ac contra se castra habuisse; eas omnes copias a se vno proelio fusas

fui nihil, nihil fui iuris, civitatem pop. rom. accessit auctoritatis, opum, ditionis. sent.

In metaphr. gr. ἰσχυρὸς καὶ ἐφύπευρο
ἐπὶ τοῖς ἄλλοις.

Spe. Cf. c. 31.

quod — attulissent, quod possederant tunc, cum ad fo-

stipendium. Cap. 36: Aedui stipendiarum facti.

fulas ac superatas esses; si iterum experiri velint, iterum paratum sese decertare; si pace uti velint, iniquum esse, de stipendio recusare, quod sua voluntate ad id tempus pependerit. Amicitiam populi Romani sibi ornamento et praesidio, non detrimento esse oportere, idque se ea spe petisse. Si per populum Romanum stipendium remittatur, non minus libenter sese recusaturum populi Romani amicitiam, quam adpetierit. Quod multitudinem Germanorum in Galliam transducatur, id se suum munendi, non Galliae impugnandae causa facere; eius rei testimonium esse, quod, nisi rogatus, non venerit, et quod bellum non intulerit, sed defenderit. Se prius in Galliam venisse, quam populum Romanum. Namquam ante hoc tempus exercitum populi Romani Galliae provinciae fines egressum. Quid sibi vellet? Cur in suas possessiones veniret? Provinciam suam esse hanc Galliam, sicut illam nostram. Ut ipsi concedi non oporteret, si in nostros fines impetum faceret: sic item nos esse iniquos, qui in suo iure se interpellaremus. Quod fratres a senatu Aeduos adpellatos diceret, non se tam barbarum, neque tam imperitum esse rerum, ut non sciret, neque bello Allobrogum proximo Aeduos Romanis auxilium tulisse, neque ipsos in his contentionibus, quae Aedui secum et cum Sequanis habuissent, auxilio populi Romani usos esse. Debere se suspicari, simulata Caesarem amicitia,

D 2

quod

fratres. Cf. c. 33. Vulgo legebatur: *Quod ex senatusconsulto Aeduos adpellatos amicos diceret.* Sed cum *fratres* in omnibus fere codd. legeretur, in nullo autem ex *Senatusconsulto*, sed

a Se: critici tum *fratres* receperunt; tum *a Se* monuerunt esse, a Senatu. Verbum *amicos* alii addunt, alii omittunt.

bello Allobrogum proximo. Cf. c. 6.

quod exercitum in Gallia habeat, sui opprimendi causa habere. Qui nisi decedat, atque exercitum deducat ex his regionibus, sese illum non pro amico, sed pro hoste habiturum: quod si eum interfecerit, multis sese nobilibus principibusque populi Romani gratum esse facturum; id se ab ipsis per eorum nuncios compertum habere, quorum omnium gratiam atque amicitiam eius morte redimere posset. Quod si decessisset, et liberam possessionem Galliae sibi tradidisset, magno se illud praemio remuneraturum, et quaecumque bella geri vellet, sine villo eius labore et periculo confecturum.

XLV Multa ab Caesare in eam sententiam dicta sunt, quare negotio desistere non posset, et neque suam, neque populi Romani consuetudinem pati, vti optime meritos socios desereret: neque se iudicare, Galliam potius esse Ariouisti, quam populi Romani. Bello superatos esse Aruernos et Rutenos ab Q. Fabio Maximo, quibus populus Romanus ignouisset, neque in prouinciam redegisset, neque stipendium imposuisset. Quod si antiquissimum quodque tempus spectari oporteret, populi Romani iustissimum esse in Gallia imperium; si iudicium senatus observari oporteret, liberam debere esse Galliam, quam bello victam suis legibus vti voluisset.

XLVI Dum haec in colloquio geruntur, Caesari nuntiatus est, equites Ariouisti propius tumultum accedere, et ad nostros adequitare, lapides telaque in nostros conicere. Caesar loquendi finem fecit, seque ad suos recepit, suisque imperauit, ne quod omnino telum in hostes reicerent. Nam etsi sine villo periculo legionis delectae cum equitatu proelium

a Fab. Max. vid. Strabo l. 61. vbi huius victoriae l. 4. p. 191. et epitom. Liv. mentio fit.

nam fore videbat: tamen committendum non putabat, ut, pulsus hostibus, dici posset, eos ab se per fidem in colloquio circumuentos. Posteaquam in vulgus militum elatum est, qua arrogantia in colloquio Ariouistus vni omni Gallia Romanis interdixisset, impetumque in nostros eius equites fecissent, eaque res colloquium ut diremisset: multo maior alacritas audiantque pugnandi maius exercitum iniectum est.

Biduo post Ariouistus ad Caesarem legatos mittit, velle se de his rebus, quae inter eos agi coeptae, neque perfectae essent, agere cum eo: uti aut iterum colloquio diem constitueret; ait, si id minus vellet, ex suis legatis aliquem ad se mitteret. Colloquendi Caesari causa visa non est, et eo magis, quod pridie eius diei Germani retineri non poterant, quin in nostros tela conicerent. Legatum ex suis sese magno cum periculo ad eum missurum, et hominibus feris obiecturum, existimabat. Commendissimum visum est, C. Valerium Procellum, C. Valerii Caburi filium, summa virtute et humanitate adolescentem, (cuius pater a C. Valerio Flacco ciuitate donatus erat) et propter fidem, et propter linguae Gallicae scientiam, qua multa iam Ari-

XLVII

D 3

vistus

per fidem, propter fidem datam et acceptam: ut in illa formula solemni: *ne propter te fidem tuam cap- tus fraudatusque sim*: apud Cic. de offic. 3, 17.

legatis. Dubitat Dauisus, vitrum hoc verbum praeuante metaphraste graeco omittendum, an in *lega-*rum mutandum sit.

poterant. Leg. *potuerant*.

C. Valer. Cf. c. 19 et 53. Si ergo ibi habuit praenomen *Caii*, non potest hic cognomen *Marci* habere, ut in metaphr. gr. et edd. quibusdam legitur: neque diuersos homines fuisse, res ipsa declarat, etsi secus visum est Ciacconio, ita tamen, ut fluctuaret. Monuerunt Dauis. et Oudeendorp.

vultus longinqua consuetudine videbatur, et quod in eo peccandi Germanis causa non esset, ad eum mittere, et M. Mettium, qui hospitio Ariouisti vltus erat. His mandauit, vt, quae diceret Ariouistus, cognoscerent, et ad se referrent. Quos quum apud se in castris Ariouistus conspexisset, exercitum suo praesente, conclamauit: Quid ad se venirent? An speculandi causa? Consensu dicere prohibuit, et in catenas coniecit.

XLVIII

Eodem die castra promouit, et milibus passuum sex a Caesaris castris sub monte confedit. Postridie eius diei praeter castra Caesaris suas copias transduxit, et milibus passuum duobus vltra eum castra fecit, eo consilio, vt frumento commestatuque, qui ex Sequanis et Aeduis supportaretur, Caesarem includeret. Ex eo die dies continuos quinque Caesar pro castris suas copias produxit, et aciem instructam habuit, vt, si vellet Ariouistus proelio contendere, ei potestas non deesset. Ariouistus his omnibus diebus exercitum castris continuit: equestri proelio quotidie contendit. Genus hoc erat pugnae, quo se Germani exercuerant. Equitum milia erant sex; totidem numero pedites velocissimi ac fortissimi; quos ex omni copia singuli singulos, suae salutis causa, delegerant. Cum his in proeliis versabantur, ad hos se equites recipiebant: hi, si quid erat durius, concurrebant: si qui, grauiore vulnere accepto, equo deciderat, circumfistebant: si quo erat longius prodeundum, aut celerius recipiendum, tanta

conclamauit. Ita codd. Sed vulgg. *clamauit*, quasi non posset vnus dici *conclamare*.

sing sing. Dicebant etiam: *vir virum legit.* Tac. Germ.

c. 6. Fuit ergo hoc genus pedicum, quos Graeci *ἀπέντες* dixerunt, vt e Xenophontis hist. gr. 7, 5, 23 adparet, vbi plura dixi.

tanta erat horum exercitatione celeritas, ut, inbis equorum subleuati, cursum adaequarent.

Vbi eum castris se tenere Caesar intellexit, ne XLVIII
diutius commeatu prohiberetur, ultra eum locum, quo in loco Germani confederant, circiter passus sexcentos ab eis, castris idoneum locum delegit, acieque triplici instructa, ad eum locum venit. Primam et secundam aciem in armis esse, tertiam castra munire iussit. Hic locus ab hoste circiter passus sexcentos, ut dictum est, aberat. Eo circiter hominum numero XVI milia expedita cum omni equitatu Ariouistus misit, quae copiae nostros perterrerent, et munitione prohiberent. Nihil fecius Caesar, ut ante constituerat, duas acies hostem propulsare, tertiam opus perficere iussit. Munitis castris, duas ibi legiones reliquit, et partem auxiliorum; quatuor reliquas in castra maiora reduxit.

Proximo die, instituto suo, Caesar e castris
L
utrisque copias suas eduxit; paulumque a maiioribus progressus, aciem instruxit, hostibusque pugnandi potestatem fecit. Vbi ne tum quidem eos prodire intellexit, circiter meridiem exercitum in castra reduxit. Tum demum Ariouistus partem suarum copiarum, quae castra minora oppugnaret, misit: acriter utrimque usque ad vesperum pugnatum est. Solis occasu suas copias Ariouistus, multis et illatis et acceptis vulneribus, in castra reduxit. Quum ex captiuis quaereret Caesar, quam ob rem Ariouistus proelio non decertaret; hanc reperiebat causam, quod apud Germanos ea consuetudo esset, ut

D 4

matres

a maiioribus. Plerique *apud Germanos consuetu-*
codd. et edd. addunt *castris.* *do.* Attigerunt hanc con-
Reste. *suetudinem* Plutarch. in
Caes.

LIII. Ita proelium restitutum est, atque omnes hostes terga venterunt, neque prius fugere destiterunt, quam ad flumen Rhenum milia passuum ex eo loco circiter quinquaginta peruenerunt. Ibi perpauci aut viribus confisi transnaturo contenderunt, aut lintribus inuentis sibi salutem reppererunt. In his fuit Ariouistus, qui, nauiculam deligatam ad ripam nactus, ea profugit: reliquos omnes consecuti equites nostri interfecerunt. Duae fuerunt Ariouisti vxores, vna Sueua natione, quam ab domo secum eduxerat; altera Norica, regis Vocionis soror, quam in Gallia duxerat, a fratre missam: vtraeque in ea fuga perierunt. Duae filiae harum, altera occisa, altera capta est. C. Valerius Proculus, quum a custodibus in fuga trinis catenis victus traheretur, in ipsum Caesarem, hostes equitatu persequentem, incidit. Quae quidem res Caesari non minorem, quam ipsa victoria, voluptatem attulit, quod hominem honestissimum prouinciae Galliae, suum familiarem et hospitem, creptum e manibus hostium, sibi restitutum videbat, neque eius

quinquaginta. Hic numerus plane incertus est. Omnes codd. habent *quinque*: vnus Orosius, qui proelium hoc et ipse (6, 7) descripsit, posuit *quinquaginta*. Variant etiam Graeci, qui spatium per stadia metiuntur: nam. in Plutarch. Caes. (cap. 19) alii codd. *stadia quatuordecim*, alii *triginta* exhibent; in Caesaris metaphrasi graeca *stadia triginta* legitur. Ceterum tironum causa liceat monere,

stadium constare 125 passibus, et octo stadia efficere vnum milliare romanum, siue mille passus.

reppererunt. Ita codd. Sed vulgo, *perierunt*.

ab domo secum eduxerat. Incerta lectio est. Alii, *quam domo secum duxerat*: alii, *qu. d. f. edux*: alii, *quam ab d. f. ed. vel dux*: alii, *quam d. f. addux*.

honestissimum. c. 19, *principis Galliae*.

sine calamitate de tanta voluptate et gratulatione
quidquam fortuna deminuerat. Is, se praesente,
de se ter fortibus consultum dicebat, vtrum igni
statim necaretur, an in aliud tempus reseruaretur:
fortium beneficio se esse incolumem. Item M.
Mettius repertus, et ad eum reductus est.

Hoc praelio trans Rhenum nunciato, Sueni, **LIII**
qui ad ripas Rheni venerant, domum reuerſi coe-
perunt: quos Vbiſ, qui proximi Rhenum incolunt,
perterritos inſecuti, magnum ex his numerum oc-
ciderunt. Caesar, vna aestate duobus maximis
bellis confectis, maturius paullo, quam tempus an-
ni postulabat, in hiberna in Sequanos exercitum
deduxit: hibernis Labienum praeposuit: ipse in
citeriorem Galliam ad conuentus agendos profec-
tus est.

fortibus. v. ad c. 5a.
conuentus. v. ind.

C. IVLII CAESARIS

COMMENTARII

DE BELLO GALLICO

II. 1.

LIBER SECVNDVS

Belgae omnes contra P. R. coniurant, praeter Remos: quorum oppidum Bibrax Caesar liberat. 1. — 11. Discedentes Belgas infecurus vincit. 11. 12. Sueffiones, Belouacos, Ambianos in fidem accipit: Nervius fortiter repugnantes debellat. 12 — 29. Item Aduatucos. 29 — 35. Plures alios P. Crassus superavit.

Quum esset Caesar in citeriore Gallia in hibernis, ita uti supra demonstravimus, crebri ad eum rumores adferebantur, litterisque item Labieni certior fiebat, omnes Belgas, quam tertiam esse Galliae partem dixeramus, contra populum Romanum coniurare, obsidesque inter se dare: coniurandi has esse causas: primum, quod vererentur, ne, omni pacata Gallia, ad eos exercitus noster adduceretur: deinde, quod ab nonnullis Gallis sollicitarentur, partim qui, ut Germanos diutius in Gallia versari noluerant, ita populi Romani exercitum hiemare atque inueterascere in Gallia moleste ferebant; partim qui mobilitate et lenitate animi novis imperiis studebant: ab nonnullis etiam, quod in Gallia a potentioribus, atque his, qui ad conducendos homines facultates habebant, vulgo regna

dixeramus. Cf. 1, 1. prae dicitur, a Belgis distincta. Cellar. vid. 1, 1.

regna occupabantur, qui minus facile eam rem in imperio nostro consequi poterant.

II
Illa nunciis litterisque commotus Caesar duas legiones in citeriore Gallia novas conscripsit, et omnia aestate, in interiorem Galliam qui deduceret, Q. Pedium legatum misit. Ipse, quam primum populi copia esse inciperet, ad exercitum venire dat negotium Senonibus reliquisque Gallis, qui finitimi Belgis erant, ut ea, quae apud eos gerantur, cognoscant, seque de his rebus certiores faciant. Hi copiosius omnes nuntiaverunt, manus cogi, exercitum in eum locum conduci. Tum vero dubitandum non existimavit, quin ad eos [duodecimo die] proficisceretur. Re frumentaria promissa, castra movet, diebusque circiter quindecim ad fines Belgarum pervenit.

III
Eo quam de improviso celeriusque omnium opinione venisset, Remi, qui proximi Galliae ex Belgis sunt, ad eum legatos, Jecium et Antebrogium, primos civitatis, miserunt, qui dicerent,

16

in imperio nostro, impetante populo rom. Cf. I, 18.

imita aest. Alii, incunite, ut de xpo 249 in gr. metaphr. Cum vero utraque lectio in codd. pluribus reperitur promiscue, vix potest dici, utra verior sit.

interiorem. Sic omnes fere codd. et edd. vet. Sed mutatum hoc est in ultiorrem. Enimvero interior est ipsa illa ultior: nam altius scilicet interior in Galliam penetrat, qui vltiore Galliam ex Italia adit: huic ergo, ex

Italia venienti, illa Gallia est interior. Quidquid autem, ut notum est, et Davisius ad h. l. repetiit, a finibus remotius est, id dicitur interius, ut in Tacit. Germ. c. 5. interiores Germani.

duodecimo die. Dubia plane sunt haec verba: absunt a codd. plerisque, recte opinor; Jeguntur in nonnullis; metaphr. gr. vero habet δε τούτων.

ex Belgis, si quis e Belgis Galliam adeat.

se suasque omnia in fidem atque potestatem populi Romani permittere: neque se cum Belgis reliquis consensisse, neque contra populum Romanum omnino conturasse: paratosque esse, et obsides dare, et imperata facere, et oppidis recipere, et frumento ceterisque rebus iunare: reliquos omnes Belgas in armis esse: Germanosque, qui cis Rhenum incolunt, sese cum his coniunxisse, tantumque esse eorum omnium furorem, ut ne Sueffiones quidem, fratres consanguineosque suos, qui eodem iure, illis legibus utantur, vnum imperium vnumque magistratum cum ipsis habeant, detertere potuerint, quin cum his consentirent.

III

Quam ab his quaereret, quae civitates, quaeque in armis essent, et quid in bello possent, sic reperiebat: plerosque Belgas esse ortos ab Germanis; Rhenumque antiquitus transductos, propter loci fertilitatem ibi consedisse, Gallosque, qui ea loca incolerant, expulisse; solosque esse, qui, patrum nostrorum memoria omni Gallia vexata, Teutonos Cimbroque intra fines suos ingredi prohibuerint. Qua ex re fieri, uti earum rerum memoria magnam sibi auctoritatem magnosque spiritus in remilitari sumerent. De numero eorum omnia se habere explorata, Remi dicebant, propterea quod propinquitatibus adfinitatibusque conjuncti, quantum quisque multitudinem in communi Belgarum concilio ad id bellum pollicitus sit, cognouerint. Plurimum inter eos Bellouacos et virtute, et auctoritate, et hominum numero valere: hos posse conficere

qui cis Rhenum incolunt. his substituerunt, *qui ripas*
Sic codd. omnes, excepto *Rheni incolunt*, quae totidem
vno, et edd. antt. ut Ouden- dem verbis in gr. metaphr.
dorp. monuit. Recentiores leguntur.

ficere: armata milia centum: pollicitos: ex eo numero electa LX, totiusque belli imperium sibi populare. Sueffiones suos esse finitimos, latissimos feracissimosque agros possidere. Apud eos fuisse regem nostra etiam memoria Diuitiacum, totius Galliae potentissimum, qui quum magnae partis harum regionum, tum etiam Britanniae imperium obtinuerit: nunc esse regem Galbam: ad hunc, propter iustitiam prudentiamque, summam totius belli omnium voluntate deservi: oppida habere numero XII, polliceri milia armata quinquaginta: totidem Nervios, qui maxime feri inter ipsos habeantur, longissimoque absint: XV milia Atrebares: Ambianos X milia: Morinos XXV milia: Menapios VIII milia: Caletos X milia: Velocasses et Veromanduos totidem: Aduatucos XXVIII milia, Condrusos, Eburones, Casraefos, Paemanos, qui vno nomine Germani adpellantur, arbitrari ad XL milia.

Caesar Remos cohortatus, liberaliterque oratione prosecutus, omnem senatum ad se conuenire, principumque liberos obsides ad se adduci iussit. Quae omnia ab his diligenter ad diem facta sunt. Ipse, Diuitiacum Aeduum magno opere cohortatus,

electa LX. sc. millia: idque verbum edd. recentiores addiderunt, etsi multi codd. id non habent, vnde Oudendorp. rursus sustulit.

Galbam. Error scripturae videtur, quod Dio Cassius 39, 1. hunc regem adpellauit *Adgā*.

XV milia Atrebares. Non modo in nominibus ipsarum

gentium est scripturae diuersitas in codicibus; sed numeri quoque ita passim variant in iisdem codd. atque edd. tum vero apud Iul. Celsum, metaphrasten graecum, et Orosium (6, 7), vt profecto nulla satis certa lectio vbique constitui possit.

omnibus copiis contenderunt, et ab milibus passuum minus II castra posuerunt, quæ castra, ut fumo atque ignibus significabatur, amplius milibus passuum VIII in latitudinem patebant.

VIII

Caesar primo, et propter multitudinem hostium, et propter eximiam opinionem virtutis, proelio superfedere statuit; quotidie tamen equestribus proeliis, quid hostis virtute posset, et quid nostri audent, periclitabatur. Vbi nostros non esse inferiores intellexit, loco pro castris, ad aciem instruendam natura opportuno atque idoneo, (quod is collis, ubi castra posita erant, paullulum ex planitie editus, tantum aduersus in latitudinem patebat, quantum loci acies instructa occupare poterat, atque ex utraque parte lateris deiectus habebat, et frontem leniter fastigatus paullatim ad planitiem redibat) ab utroque latere eius collis transuersam fossam obduxit circiter passuum CD, et ad extremas fossas castris constituit, ibique tormenta collocauit, ne, quum aciem instruxisset, hostes, quod tantum multitudine poterant, ab lateribus pugnantes suos circumuenire possent. Hoc facto, duabus legionibus, quas proxime conscripserat, in castris relictis, ut, si qua opus esset, subsidio duci possent, reliquas sex

sum, quæ, vel quos, vel quo.

paullulum ex plan. editus,
leniter accliuus.

aduersus. An, ea parte, quæ aduersa, e regione erat?

deiectus habebat, varios veluti gradus (Abſactze), per quos, ut per præcipitia, descendendum potius, quam descendendum erat. Vno ver-

bo, latera non erant sensim aut leniter decliuia.

frontem, i. e. quoad frontem. Alii, in *frontem*, explicandi causa ediderunt. Frontem dicit eam partem, quæ est e regione hominis, sub monte stantis, et a lateribus distinguitur: nisi quis malit, esse cæcumen.

conscripserat. Cf. c. 2. 4

sex legiones pro castris in acie constituit. Hostes item suas copias ex castris educitas instruxerant.

Palus erat non magna inter nostrum atque hostium exercitum. Hanc si nostri transirent, hostes expectabant: nostri autem, si ab illis initium transeundi fieret, ut impeditos adgrederentur, parati in armis erant. Interim proelio equestri inter duas acies contendebatur. Vbi neutri transeundi initium faciunt, secundiore equitum proelio nostrum Caesar suos in castra reduxit. Hostes protinus ex eo loco ad flumen Axonam contenderunt, quod esse post nostra castra demonstratum est. Ibi vadis repertis, partem suarum copiarum transducere conati sunt eo consilio, ut, si possent, castellum, cui praeerat Q. Titurius legatus, expugnarent, pontemque interscinderent; si minus potuissent, agros Remorum popularentur, qui magno nobis usui ad bellum gerendum erant, commeatusque nostros prohiberent.

Caesar, certior factus ab Titurio, omnem equitatum et levis armaturae Numidas, funditores sagittariosque pontem transducit, atque ad eos contendit. Acriter in eo loco pugnatum est. Hostes impeditos nostri in flumine adgressi, magnum eorum numerum occiderunt. Per eorum corpora reliquos, audacissime transire conantes, multitudine telorum repulerunt; primos, qui transierant, equitatu circumuentos interfecerunt. Hostes, ubi et de expugnando oppido, et de flumine transeundo spern se fefellisse intellexerunt, neque nostros in locum iniquiorem progredi pugnandi causa videtur.

demonstratum est. Cf. contra codd. *commeatusque nostros sustinebant.*
cap. 5. *comm. n. prob. Vulgo*

derunt, atque ipsos res frumentaria deficere coepit, concilio conuocato constituerunt, optimum esse, domum suam quemque reuerti, et, quorum in fines primum Romani exercitum introduxissent, ad eos defendendos vadique conuenirent, ut potius in suis quam in alienis finibus decertarent, et domesticis copiis rei frumentariae uterentur. Ad eam sententiam cum reliquis causis haec quoque ratio eos deduxit, quod Diuitiacum atque Aeduos finibus Belouacorum adpropinquare cognouerant. His persuaderi, ut diutius morarentur, neque suis auxilium ferrent, non poterat.

XI Ea re constituta, secunda vigilia magno cum strepitu ac tumultu castris egressi, nullo certo ordine, neque imperio, quum sibi quisque primum itineris locum peteret, et domum peruenire properaret, fecerunt, ut confimilis fugae profectio videretur. Hac re statim Caesar per speculatores cognita, insidias veritus, quod, qua de causa discederent, nondum perspexerat, exercitum equitatumque castris continuit. Prima luce, confirmata re ab exploratoribus, omnem equitatum, qui novissimum agmen moraretur, praemisit. His Q. Pedium et L. Aurunculeium Cottam legatos praefecit. T. Labienum legatum cum legionibus tribus sublequi iussit. Hi, novissimos adorti, et multa milia passuum profecti, magnam multitudinem eorum fugientium conciderunt, quum ab extremo agmine;

ad

et, quorum — Leg. ut, quorum.

ut potius — Leg. et pot.

Diuis. — adpropinquare. Factum erat suasu et horatu Caesaris. vid. esp. 5.

Hi, novissimos — ponere. Haec periodus in vulgg. edd. in duas discerpta, et varie perturbata est. Oudendorpius e eodd. restituit. ab extr. agm. i. e. ii in extremo agmine.

ad quos ventum erat, confisterent, fortiterque impetum nostrorum militum sustinerent; priores, (quod habere a periculo viderentur, neque ulla necessitate, neque imperio continerentur,) exaudito clamore, perturbatis ordinibus, omnes in fuga sibi praesidium ponerent. Ita sine ullo periculo tantam eorum multitudinem nostri interfecerunt, quantum fuit diei spatium: sub occasumque solis sequi destiterunt, seque in castra, ut erat imperatum, receperunt.

Postridie eius diei Caesar, prius quam se hostes XII
ex pauore ac fuga reciperent, in fines Sueffionum, qui proximi Remis erant, exercitum duxit, et magno itinere confecto ad oppidum Nouiodunum contendit. Id ex itinere oppugnare conatus, quod vacuum ab defensoribus esse audiebat, propter latitudinem fossae murique altitudinem, paucis defidentibus, expugnare non potuit. Castris munitis, vineas agere, quaeque ad oppugnandum vsui erant, comparare coepit. Interim omnis ex fuga Sueffionum multitudo in oppidum proxima nocte convenit. Celeriter vineis ad oppidum actis, aggere iacto, turribusque constitutis, magnitudine operum, quae neque viderant ante Galli, neque audierant, et celeritate Romanorum permoti, legatos ad Caesarem de deditione mittunt; et, petentibus Remis, ut conseruarentur, impetrant.

Caesar, obsidibus acceptis, primis ciuitatis, atque ipsius Galbae regis duobus filiis, armisque omnibus ex oppido traditis, in deditionem Sueffiones XIII

E 3

accepit,

praesidium. Pauci codd. Plutarch. in Caes. c. 20. hanc
subsidium. Caesar libentius expeditionem paucissimis at-
praesidium hoc sensu dicit. tegerunt.

Ceterum Dio Cass. 39, 2. et Galbae. vid. 21. 4.

accepit, exercitumque in Bellouacos ducit. Qui quum se suaque omnia in oppidum Bratupantium contulissent, atque ab eo oppido Caesar cum exercitu circiter milia passuum quinque abesset, omnes maiores natu, ex oppido egressi, manus ad Caesarem tendere, et voce significare coeperunt, sese in eius fidem ac potestatem venire, neque contra populum Romanum armis contendere. Item quam ad oppidum accessisset, castraque ibi poneret, pueri mulieresque ex muro passis manibus suo more pacem ab Romanis petierunt.

XIII

Pro his Diuitiacus (nam post discessum Belgarum, dimissis Aeduorum copiis, ad eum reuertat) facit verba: Bellouacos omni tempore in fide atque amicitia ciuitatis Aeduae fuisse: impulsos ab suis principibus, qui dicerent, Aeduos, a Caesare in seruitutem redactos, omnes indignitates contumeliasque perferro, et ab Aeduis defecisse, et populo Romano bellum intulisse. Qui huius consilii principes fuissent, quod intellegerent, quantam calamitatem ciuitati intulissent, in Britanniam profugisse. Petere non solum Bellouacos, sed etiam pro his Aeduos, ut sua clementia ac mansuetudine in eos utatur. Quod si fecerit, Aeduorum auctoritatem apud omnes Belgas amplificaturum: quorum auxiliis atque opibus, si qua bella inciderint, sustentare consuerint.

XV

Caesar honoris Diuitiaci atque Aeduorum causa sese eos in fidem recepturum et conservaturum dixit: sed quod erat ciuitas magna inter Belgas auctoritate, atque hominum multitudine praestabat, DC obsides poposcit. His traditis, omnibusque armis

ex

ad eum ven. ad Caesarem. Aedui a Belgis auxilium petere solent, sustinere. ut pares sint bello gerendo.

ex oppido collatis, ab eo loco in fines Ambianorum peruenit, qui se suaque omnia sine mora dederunt. Eorum fines Nervii attingebant: quorum de natura moribusque Caesar quoniam quaereret, sic reperiebat: Nullum aditum esse ad eos mercatoribus: nihil pati videri reliquarumque rerum ad luxuriam pertinentium, inferri, quod iis rebus relanguescere animos eorum, et remitti virtutem existimarent: esse homines feroces magnaeque virtutis: increpitare atque incusare reliquos Belgas, qui se populo Romano deditissent, patriamque virtutem proiecissent: confirmare, sese neque legatos missuros, neque ullam conditionem pacis accepturos.

Quum per eorum fines triduum iter fecisset, inveniebat ex captivis, Sabin flumen ab castris suis non amplius milia passuum decem abesse: trans id flumen omnis Nervios confedisse, adventumque ibi Romanorum expectare, una cum Atrebatibus et Veromanduis, finitimis suis: (nam his utrisque persuaserant, ut eandem belli fortunam experirentur) expectari etiam ab his Aduatucorum copias, atque esse in itinere: mulieres, quique per aetatem ad pugnam inutiles viderentur, in eum locum coniecisse, quo propter paludes exercitui aditus non esset. XVI

His rebus cognitis, exploratores centurionesque praemittit, qui locum idoneum castris deligant, Quumque ex dediticiis Belgis reliquisque Gallis XVII

E 4

com-

ad luxur. pertin. Haec verba ab haud paucis libris absunt. Si omittantur, voluit Caesar dicere, id quod iam Oudendorpius vidit, Nervios omnino nihil mercium

valle extrinsecus importari: *animos eorum.* Deleuerim eorum, quod fieri posset sensit Oudendorp. Si ad Nervios referretur, debebat esse suos.

complures; Caesarem secuti, vna iter facerent: quidam ex his, vt postea ex captiuis cognitum est, eorum dierum consuetudine itineris nostri exercitus perspecta, nocte ad Noruios peruenerunt, atque iis demonstrarunt, inter singulas legiones impedimentorum magnū numerum intercedere, neque esse quidquam negotii, quum prima legio in castra venisset, reliquaeque legiones magnum spatium abessent, hanc sub sarcinis adoriri: qua pulsa, impedimentisque direptis, futurum, vt reliquae contra consistere non auderent. Adiuuabat etiam eorum consilium, qui rem deferebant, quod Neruii antiquitus, quum equitatu nihil possent, (neque enim ad hoc tempus ei rei student, sed; quidquid possunt, pedestribus valent copiis,) quo facilius finitimorum equitatum, si praedandi causa ad eos venisset, impedirent, teneris arboribus incisis atque inflexis, crebrisque in latitudinem ramis enatis, et rubis sentibusque interiectis effecerant, vt instar muri hae sepes munimenta praeberent; quo non modo intrari, sed ne perspicere quidem posset. His rebus quum iter agminis nostri impediretur, non omittendum sibi consilium Neruii existimauerunt.

XVIII

Loci natura erat haec, quem locum nostri castris delegerant. Collis, ab summo aequaliter decliuus, ad flumen Sabin, quod supra nominauimus, verge-

eorum d. conf. — perspecta. cognouerant modum, quo exercitus romanus per illos dies solitus erat iter facere, quale agmen rom. solebat esse.

non modo intrari. Vulgo, *non modo non intrari*, contra codd. Scilicet latini so-

lebant pro non modo non ponere non modo, sequente illo *sed ne quidem*. Res est tralatitia. Vid. ind. et praeter alios Ernesti Clav. Cic. in non.

aequaliter, ita, vt neque eminentiora neque depressiora loca haberet.

vergebat. Ab eo flumine pari adclinitate collis nascebatur, adversus huic et contrarius, passus circiter ducentos; infima apertus, ab superiore parte siluestris, ut non facile introrsus perspicere posset. Intra eas silvas hostes in occulto sese continebant: in aperto loco secundum flumen paucae stationes equitum videbantur. Fluminis erat altitudo pedum circiter trium.

Caesar, equitatu praemisso, subsequabatur omnibus copiis: sed ratio ordoque agminis aliter se habebat, ac Belgae ad Nervios detulerant. Nam quod ad hostis adpropinquabat, consuetudine sua Caesar sex legiones expeditas ducebat: post eas totius exercitus impedimenta collocarat: inde duae legiones, quas proxime conscriptae erant, totum agmen claudebant, praesidioque impedimenti erant. Equites nostri, cum funditoribus sagittariisque flumen transgressi, cum hostium equitatu proelium commiserunt. Quum se illi idemdem in silvas ad suos reciperent, ac rursus ex silva in nostros impetum facerent, neque nostri longius, quam quem ad finem porrecta ac loca aperta pertinebant,

XVIII

E 5

ceden-

infima; quoad infima loca, quoad radices. Sic c. 8. *frontem fastigatus*. Hoc *infima* Oudendorp. ex vno codice recte restituit: ceteri omnes syntaxin rariorem male mutarant in *infimus*, *infimis*, *inferius*.

apertus, nullis arboribus vestitus.

quod ad hostis (i. e. hostes) *adprop*. Haec est vnius codicis, et tamen vnice vera lectio. Vulgo, *quod hostis*

adpropin. Sed hostis non adpropinquabat, expectabat enim trans flumen aduentum Romanorum. v. c. 16. Monuerunt Vrsinus, Daviscus et Oudendorp.

proxime. Cf. c. 2.

porrecta ac. Delendum est *ac*, sensus autem hie *quem ad finem* (quousque) *loca aperta* (nullis silvis reorta) *porrecta pertinebant* (extendebantur). Ut dicitur, *porrectus extenditur* seu *procurrit*.

cedentes insequi cuderent: interim legiones sex, quas primae venerant, opere dimisso, castra munire coeperunt. Vbi prima impedimenta nostri exercitus ab his, qui in siluis absconditi latebant, visa sunt, (quod tempus inter eos committendi proelii conuenerat) ita, ut intra siluas aciem ordinesque constituerant, atque ipsi sese confirmauerant, subito omnibus copiis prouolauerunt, impetumque in nostros equites fecerunt. His facile pulsus ac perturbatis, incredibili celeritate ad flumen decucurrerunt, ut paene vno tempore et ad siluas, et in flumine, et iam in manibus nostris hostes viderentur. Eadem autem celeritate aduerso colle ad nostra castra, atque eos, qui in opere occupati erant, contenderunt.

XX Caesari omnia vno tempore erant agenda: vexillum proponendum, quod erat insigne, quum ad arma concurrere oporteret: signum tuba dandum: ab opere reuocandi milites: qui paullo longius ageris

curret, pro, porrectus est: sic porrectus pertinet ad aliquem locum, pro, porrectus est usque ad illum locum. Varietas lectionis (ad proae, et aperta loca pro loca aperta) atque dissensus interpretum indicat, lectionem vulg. vitio laborare.

opere dimisso, i. e. spatio dimisso, in quo opus (castra) munire volebant. Puto esse id, quod vltatius dicitur castra metari.

tempus — conuenerat. Cf. cap. 17.

confirmauerant, consilio

capiendo, pollicendo, cohortando.

in flumine. Hoc flumen transgressi Neruii volebant Caesaris exercitum, in altera ripa relictum, adoriri. Hinc transgressi flumen erant *in manibus Romanorum*, h. e. prope Romanos, adstantes castris Romanorum, *ἐνέχυροι*.

aduerso colle, i. e. ibi, ubi erat collis, qui e regione alterius collis erat. v. c. 18.

sign. tuba dandum. Hoc eret signum ipsius confectus inchoandi.

gis petendi causa processerant, arcessendi: acies instruenda, milites cohortandi, signum dandum: quarum rerum magnam partem temporis breuitas et successus et incursus hostium impediabat. His difficultatibus duae res erant subsidio, scientia atque usus militum, quod, superioribus proeliis exercitati, quid fieri oporteret, non minus cominode ipsi sibi praescribere, quam ab aliis doceri poterant; et quod ab opere singulisque legionibus singulos legatos Caesar discedere, nisi munitis castris, vetuerat. Hi, propter propinquitatem et celeritatem hostium, nihil iam Caesaris imperium spectabant, sed per se, quae videbantur, administrabant.

Caesar, necessariis rebus imperatis, ad cohortandos milites, quam in partem fors obtulit, decurrit, et ad legionem decimam deuenit. Milites non longiore oratione cohortatus, quam uti suae pristinae virtutis memoriam retinerent, neu perturbarentur animo, hostiumque impetum fortiter sustinerent, quod non longius hostes aberant, quam quo telum adiici posset, proelii committendi signum dedit. Atque in alteram partem item cohortandi causa profectus, pugnantibus occurrit. Temporis tanta fuit exiguitas, hostiumque tam paratus ad dimicandum animus, ut non modo ad insignia accommodanda, sed etiam ad galeas induendas, scutisque

XXI

signum dandum, tessera danda. Monuerunt Rhellicanus et Brantius.

successus, accessio, adpropinquatio. Edd. recentiores male hoc verbum omiserunt, quod per codd. satistutum est.

incursus, ipse impetus,

quem faciebant. Si quis tamen cum Dauisio delere velit verba *et incursus*, nihil deerit ad sensus integritatem. In gr. metaphr. tantum est, *ἡ τὸ χρόνον βραχύτης καὶ ἡ τὸν πολέμῳ ἐπιδρομή.*

galeas induendas. Etiam gr. metaphr. *τὰς περικεφαλαίας*

tisque regimenta detrabenda tempus defuerit. Quam quisque in partem ab opere casu devenit, quoque prima signa conspexit, ad hæc constitit, ne, in quaerendis suis, pugnandi tempus dimitteret.

XXII

Instructo exercitu, magis ut loci natura deiec- tusque collis et necessitas temporis, quam ut rei mi- litaris ratio atque ordo postulabat, quum diversis locis legiones, aliae alia in parte, hostibus resiste- rent, sepibusque densissimis, ut ante demonstraui- mus, interiectis prospectus impediretur: neque cer- ta subsidia collocari, neque quid in quaque parte opus esset provideri, neque ab uno omnia imperia administrari poterant. Itaque in tanta rerum ini- quitate fortunæ quoque eventus varii sequebantur.

XXIII

Legionis nonae et decimæ milites, ut in fini- stra parte acie consisterant, pilis emissis, cursu ac lassitudine exanimatos vulneribusque confectos Atro- bates (nam his ea pars obuenerat) celeriter ex loco superiore in flumen compulerunt, et transire conan- tes insecuti gladiis magnam partem eorum impedi- tam interfecerunt. Ipsi transire flumen non dubi- tauerunt; et in locum iniquum progressi, rursus regressos ac resistentes hostes redintegrato proelio in fugam dederunt. Item alia in parte diuersas duas legiones, undecima et octaua, profligatis Ve-

roman-

Acies inducenda habet. v. ind. N. D. 2, 14, *clypeorum immo-*
Ergo lectionem, *inducen-* *lucra*.
das, non probo: nam *indu-* *deiectus*, decliuitas. In
cere galeas mihi videntur si- gr. metaphr. *ro tū opes vdr-*
gnificare, eas tegere aliqua re, *ovras*.
obducere.

regimenta erant e corio facta, ne formae et colores, scutis additi, puluere aut aeris iniuria corrumpere-
tur. *Danif.* Hinc apud Cic.

demonstrauimus. cap. 17.
acie. Hanc antiquam ge-
nitiui formam pro *acie* re-
stituere codd. Oudendorpius
et Gellium N. A. 9, 14 con-
tulit.

comenduis, quibuscum erant congressi, ex loco superiore in ipsis fluminis ripis proeliabantur. At tum totis fere a fronte et ab sinistra parte nudatis castris, quum in dextro cornu legio duodecima, et non magno ab ea intervallo septima constisset, omnes Nerui confertissimo agmine, duce Boduognato, qui summam imperii tenebat, ad eundem locum contenderunt: quorum pars aperto latere legiones circumvenire, pars summum locum castrorum petere coepit.

Eodem tempore equites nostri leuiusque armaturae pedites, qui cum iis una fuerant, quos primo hostium impetu pulsos dixeram, quum se in castra recipere, aduersis hostibus occurrebant, ac rursus aliam in partem fugam petebant: et calones, qui ab decumana porta ac summo iugo collis nostros victores flumen transisse conspexerant, praecedendi causa egressi, quum respexissent, et hostes in nostris castris versari vidissent, praecipites fugae sese mandabant. Simul eorum, qui cum impedimentis veniebant, clamor frenitusque oriebatur, alique aliam in partem perterriti ferebantur. Quibus omnibus rebus permoti equites Treveri, quorum inter Gallos virtutis opinio est singularis, qui auxilii causa ab ciuitate missi ad Caesarem venerant, quum multitudine hostium castra nostra compleri, legiones

XXIII

At tum totis. Erat in codd. summum iugum collis eius *attonit*, in recentioribus dicitur, ad quem collem caed. *at totis.* Inde fecit *tra* erant.

Oudendorp. *at tum totis.*

summum locum castr. In-

telligit collem, ad quem ca-

stra erant: cf. c. 19. et sic

metaphr. gr. cepit, *αὐτὸς τὸ*

ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ. Max cap. 24.

dixeram. c. 19.

adv. host. occurr. obuiam

stebant hostibus, à regione

venientibus per castra, quae

hostes iam occupant.

nes premi et paene circumuentas temeri, calones, equites, funditores, Numidas, diuersos dissipatosque in omnes partes fugere vidissent, desperatis nostris rebus, domum contenderunt: Romanos pullos superatosque, castris impedimentisque eorum hostes potitos, ciuitati renunciauerunt.

XXV

Caesar, ab decimae legionis cohortatione ad dextrum cornu profectus, ubi suos vrgueri, signisque in vnum locum collatis duodecimae legionis confertos milites sibi ipsos ad pugnam esse impedimento: quartae cohortis omnibus centurionibus occisis, signiferoque interfecto, signo amisso, reliquarum cohortium omnibus fere centurionibus aut vulneratis, aut occisis, in his primopilo, P. Sex-

tio

distylos, alios alio loco. *ab dec. leg. cohort.* Cf. cap. 21. *primopilo*, i. e. centurione primi pili: hunc enim centurionem putant simpliciter dictum esse primum pilum. Sed cum hoc incertum sit, (v. Gesn. thes. L. L. in *pilus*, et Camerarius ad h. l. Caesaris, qui se dubitare dicit de huius nominis forma,) malim *primi pili*, vt syntaxis sit: *centurionibus vulneratis, in his primi pili* (sc. centurione): plane vt apud Liv. 7, 41. *qui — primus centurio erat, quem nunc primi pili* (sc. centurionem) *adpellant*. In eodd. Caesaris et *primopilo*, et *primi pili* legitur, e quo eod. recentiores *primipilo* fecerunt, quae forma

ne latina quidem videtur. Gr. metaphr. plane omisit. Sententiae interpretum de hac re, an centurio primi pili etiam dictus sit primus pilus, primipilus, primopilus (Dionys. Halic. 9. p. 567 ed. Sylb.) et quae scriptura praefenda sit, cognosci possunt e nota Oudendorpii ad h. l. qui iam indicauit notas Glareani atque Drakenborgii ad Liv. 2, 27. Cortii ad Sallust. Iugurth. c. 38. Lipsium (de milit. rom. 2, 8) eadem traxisse, constat. Equidem arbitror, ex eo, quod v. c. Laetorius dicebatur centurio primi pili, ortam esse hanc ellipsin, *Laetorius primi pili*: quae ellipsis deinde variandae et corrumpendae lectionis occasionem dedit librariis. Sed

do lactulo, fortissimo vino, multis gratibusque vulneribus confectio, ut iam se sustinere non posset, reliquos esse tardiores; et nonnullos ab acerrimis desertis proelio excedere; ac tela vitare; hostes neque a fronte ex inferiore loco subeuntes intermittere, et ab utroque latere instare; et rem esse in angusto vidit; neque ullum esse subsidium, quod submitti posset: scuto ab notissimis viri militi detracto, quod ipse eo sine scuto venerat, in primam aciem processit, centurionibusque nominatim adpellatis, reliquos cohortatus milites, signa inferre et manipulos laxare iussit; quo facilius gladiis viri possent. Cuius aduentu spe illata militibus, ab re integrato animo, quum pro se quisque, in conspectu imperatoris, et iam in extremis suis rebus, operam natere cuperet, paulum hostium impetus tardatus est.

IIVXX

Caesar, quum septimam legionem, quas iuxta constitulat, item virguri ab hoste vidisset, tribunos militum monuit, ut paulatim sese legiones coniungerent, et conuersa signa in hostes inferrent. Quo facto, quum alios alii subsidium ferrent, neque timerent, ne auersi ab hoste circumuenerentur, audacius resistere ac fortius pugnare coeperunt, interim milites legionum duarum, quas in nouissimo

XXVI

si quem modet inscriptio, ab Ursino ad h. l. verbo indicata, et a Gesnero in thes. L. L. illata, ut defendat prius pilus, pro, centurio primi pili, non magnopere repugnabo. Cf. ad 5, 30.

desertos sc. ducibus, qui non amplius habebant ducis, a quibus pugnare iuberentur et cogerentur. In

vno cod. est *deserto*, quasi *deserto proelio* iungendum sit, sensu satis commodo; sed non puto necessariam esse mutationem lectionis, quam omnes alii codd. exhibent.

laxare, sic per intervalla collocare, ne nimis confestim: ita enim steterant, ut paulo ante dictum est.

IIVXX

limo agmine praesidio impedimentis fuerant, proelio nunciato, cursu incitato, in summo colle ab hostibus conspiciebantur. Et T. Labienus, castris hostium potius, et ex loco superiore, quae res in nostris castris gererentur, conspiciatus, decimam legionem subsidio nostris misit. Qui quum ex equitum et calorum fuga, quum in loco res esset, quantoque in periculo et castra, et legiones, et imperator versaretur, cognouissent: nihil ad celeritatem sibi reliqui fecerunt.

XXVII

Horum aduentu tanta rerum commutatio est facta, ut nostri, etiam qui vulneribus confecti proebuissent, scutis innixi, proelium reditegrarent; tum calones, perterritos hostes conspicati, etiam inermes armatis occurrerent; equites vero, ut turpitudinem fugae virtute delecent, omnibus in locis pugnae se legionariis militibus praeferrent. At hostes, etiam in extrema spe salutis, tantam virtutem praestiterunt, ut, quum primi eorum cecidissent, proximi iacentibus insisterent, atque ex eorum corporibus pugnarent; his deiectis, et conseruatis cadaveribus, qui superessent, ut ex tumultu, tela in nostros conicerent, et pila intercepta remitterent: ut non uel quidquam, tantae virtutis homines iudicari deberet, ausos esse transire latissimum flumen, ascendere altissimas ripas; subire iniquissimum locum: quae facilia ex difficillimis animi magnitudo redegerat.

XXVIII

Hoc proelio facto, et prope ad internecionem gente ac nomine Nerviorum rodacto, maiores natu, quos una cum pueris mulieribusque in aestuaria ac paludes collectos dixeramus, hac pugna nunciata, quam

li

ad internecionem. Plutarchus in Caes. 20 non nisi quingentos euasisse refert.

dixeramus. vid. cap. 16, Aestuarium dicitur, cum oceanus, se effundens in ostia flumi-

quum victoribus nihil impeditum, victis nihil tutum arbitrentur, omnium, qui supererant, consensu legatos ad Caesarem miserunt, seque ei dederunt, et in commemoranda ciuitatis calamitate ex DC ad III senatores, ex hominum milibus LX vix ad D, qui arma ferre possent, sese redactos esse dixerunt. Quos Caesar, vt in miseros ac supplices vsus misericordia videretur, diligentissime conseruauit, suisque finibus atque oppidis vt iussit, et finitimis imperauit, vt ab iniuria et maleficio se suosque prohiberent.

Aduatuci, de quibus supra scripsimus, quum XXVIII omnibus copiis auxilio Neruiis venirent, hac pugna nunciata, ex itinere domum reuerterunt; coniectis oppidis castellisque desertis, sua omnia in vnum oppidum, egregie natura munitum, contulerunt. Quod quum ex omnibus in circuiitu partibus altissimas rupes despectusque haberet, vna ex parte leniter adcliuus aditus, in latitudinem non amplius CC pedum, relinquebatur: quem locum duplici altissimo muro munierant; tum magni ponderis saxa et praeacutas trabes in muro collocarant. Ipsi erant ex Cimbris Teutonisque prognati; qui, quum iter

fluminis, lacum efficit, qui eosdem cum oceano patitur aestus (i. e. fluxum et refluxum). Haec sunt verba Casauboni ad Strabon. 4. p. 190. quibus cum Plinianus locus (epist. 9, 33) conferri potest, et Taciti Annal. 2, 8. Verbum et infra 3, 9 occurrit.

ex DC ad III sen. Cellarius CD edidit, quia numerus sexcentorum nimius est,

et Plutarch. in Caes. c. 29 tradit, e quadringentis senatoribus tres esse seruatos. Sed illum alterum numerum non modo codd. Caesaris, sed et metaphr. gr. et Iul. Cellus, et epitomator Liuii (lib. 104) seruauit. Non tanti est, his immorari, nec licet aliquid mutare, quia nobis nimium videtur.

supra. cap. 16.

in provinciam nostram atque Italiam facerent, iis impedimentis, quae secum agere ac portare non poterant, citra flumen Rhenum depositis, custodiae ex suis ac praesidio sex milia hominum vna reliquerunt. Hi, post eorum obitum, multos annos a finitimis exagitati, quum alias bellum inferrent, alias illatum defenderent, consensu eorum omnium pace facta, hunc sibi domicilio locum delegerunt.

XXX

MIVAA

Act primo aduentu exercitus nostri crebras ex oppido excursiones faciebant, parvulisque proeliis cum nostris contendebant; postea vallo pedum XII, in circuitu XV milium, crebrisque castellis circummuniti, oppido sese continebant. Vbi, vineis actis, aggere exstructo, turrim procul constitui viderunt, primum irridere ex muro atque increpitare vocibus, quod tanta machinatio ab tanto spatio insisteretur? quibusnam manibus, aut quibus viribus, praesertim homines tantulae staturae, (nam plerumque hominibus Gallia prae magnitudine corporum suorum breuitas nostra contemptui est) tanti operis turrim in muros sese collocare confiderent?

XXVI

Vbi vero moueri, et adpropinquare moenibus viderunt, noua atque inusitata specie commoti, legatos ad Caesarem de pace miserunt, qui, ad hunc modum locuti: non se existimare, Romanos sine ope diuina bellum gerere, qui tantae altitudinis machinationes tanta celeritate promouere [et ex propinquitate pugnare] possent: se suaque omnia eorum

vna. Quid hoc sibi hoc loco vult? Abest a cod. Vrfini et metaphr. gr.

post eorum obitum, Cimbris Teutonisque a Mario victis.

vallo pedum XII sc. in altitudinem. Addidit hoc metaphr. gr. Cf. 2, 5.

et ex prop. pugn. Haec a multis codd. absunt, teste Quidendorpio.

eorum potestati permittere, dixerunt. Vnum potere ac deprecari: si forte, pro sua clementia ac mansuetudine, quam ipsi ab aliis audirent, statuisset, Adnatucos esse conseruandos, ne se aranis despoliaret: sibi omnes fere finitimos esse inimicos, ac suae virtuti inuidere; a quibus se defendere, traditis armis, non possent. Sibi praestare, si in eum casum deducerentur, quamuis fortunam a populo Romano pati, quam ab his per cruciatum interfici, inter quos dominari consueissent.

Ad haec Caesar respondit: Se magis consuetudine sua, quam merito eorum, ciuitatem conseruaturum, si, priusquam aries murum attigisset, se dedidissent: sed deditionis nullam esse conditionem, nisi armis traditis: se id, quod in Neruiis fecisset, facturum, finitimisque imperaturum, ne quam dedititiis populi Romani iniuriam inferrent. Re nunciata ad suos, quae imperarentur, facere dixerunt. Armorum magna multitudine de muro in fossam, quae erat ante oppidum, iacta, sic ut prope summam muri aggerisque altitudinem acervi armorum adaequarent; et tamen circiter parte tertia, ut postea perspectum est, celata atque in oppido retenta, portis patefactis, eo die pace sunt vsi.

Sub vesperum Caesar portas claudi, militesque ex oppido exire iussit, ne quam noctu oppidani ab militibus iniuriam acciperent. Illi, ante inito, ut intellectum est, consilio, quod deditione facta, nostros praesidia deducturos, aut denique indiligentius seruatuos crediderant, partim cum his, quae

F 2

reti-

deducturos. E plerisque vno verbo. Cf. ind. et Ges. codd. leg. *non inducturos*, neri Thef. L. L. quod et Manutio visum est. *seruatuos*, obseruatuos, *denique*, i. e. in summa, custodituos.

retinuerant et celauerant, armis, partim scutis ex cortice factis, aut viminibus intextis, quae subito, ut temporis exiguitas postulabat, pellibus induxerant, tertia vigilia, qua minime arduus ad nostras munitiones adscensus videbatur, omnibus copiis repente ex oppido eruptionem fecerunt. Celeriter, ut ante Caesar imperarat, ignibus significatione facta, ex proximis castellis eo concursus est, pugnatumque ab hostibus ita acriter, ut a viris fortibus, in extrema spe salutis, iniquo loco, contra eos, qui ex vallo turribusque tela iacerent, pugnari debuit, quum in vna virtute omnis spes salutis confisteret. Occisis ad hominum milibus quatuor, reliqui in oppidum reiecti sunt. Postridie eius diei, refractis portis, quum iam defenderet nemo, atque intromissis militibus nostris, sectionem eius oppidi vniuersam Caesar vendidit. Ab his, qui emerant, capitum numerus ad eum relatus est milium LIII.

XXXIII

Eodem tempore a P. Crasso, quem cum legione vna miserat ad Venetos, Vnellos, Osismios, Curiosolitas, Sefunios, Aulercos, Rhedones, quae sunt

sectionem — vendidit. Constat, sectionem esse ritum bona publice vendendi, sed ita, ut singulatim distrahantur auctionis ritu: nam *secare bona* est in hac re idem, quod distrahere. Ergo Caesar vniuersam huius oppidi praedam, cuius potissima pars fuerunt ipsi capitui, vendidit aliquor redemptoribus, qui dici possunt entrepreneurs, ut hi illam praedam distraherent vendendo s. auctione: hoc

enim est, vendere sectionem, scilicet vendere alicui res, ut eas deinde auctione distrahat. Dio Cass. 39, 4 de hac ipsa re, *ὁ δὲς ευγγνώμης ἔτυχεν, ἀλλὰ πάντες ἐπράθισαν.* Ut autem Caesar dixit, *sectionem oppidi vendere*, sic Cic. de Inu. 1, 45, *sectio praedae venit*, vbi vid. Ernest. in Clav. Cic.

his, qui emerant. Hi sunt, opinor, illi redemptores.

Sefunios. Ciacconius, Vrsinus

sunt maritimae ciuitates, Oceanumque attingunt, certior factus est, omnes eas ciuitates in ditionem potestatemque populi Romani esse redactas.

His rebus gestis omni Gallia pacata, tanta huius belli ad barbaros opinio perlata est, vti ab his nationibus, quae trans Rhenum incolerent, mitterentur legati ad Caesarem, quae se obsides daturas, imperata facturas, pollicerentur: quas legationes Caesar, quod in Italiam Illyricumque properabat, inita proxima aestate ad se reuerti iussit. Ipse in Carnutes, Andes, Turonesque, quae ciuitates propinquae his locis erant, vbi bellum gesserat, legionibus in hiberna deductis, in Italiam profectus est, ob easque res, ex litteris Caesaris, dies XV supplicatio decreta est, quod ante id tempus accidit nulli.

XXXV

finus et Vossius *Lexmios* aut *Lexomios* scribendum purant, quia Sesonii nuspian, Lexovii vero alibi (3, 9. 17. 29) vna cum his gentibus commemorantur, quibuscum h. l. coniuncti sunt. Idem placuit Rittero in hist. Gall. p. 72. Cf. dicta ad 5, 53. de ciuitatibus Armoricis. Cf. etiam 3, 7.

supplicatio. Plutarch. in Caes. cap. 21. Ἡ εὐχέλυστος πεντηκάδικα ἡμέρας ἐψηφίσαντο θύειν τοῖς θεοῖς, καὶ κολλάζειν ἱερὰς ζωντας. Conf. ind. De re, et πολυτελείς, quae Caesari hunc honorem exhibuit, omnino consulendus est Cic. de prov. conf. c. 16. 11. 12. vbi hae res Caesaris magnifice collaudantur.

C. IVLII CAESARIS

COMMENTARII

DE BELLO GALLICO

LIBER TERTIVS.

*Ser. Galba, legatus Caesaris, gentes quasdam sub Alpi-
bus, Allobroges versus sitas, subegit: rebellantes et ca-
stra legionis obsidentes, eruptione facta, prostravit.
1 — 7. Eodem tempore Armorici, b. e. Veneti cum
finitimis, legatis retentis, rebellant, quos Caesar na-
vali bello domuit, 7 — 17, Titurio Sabino interea
vincente Vnellos, 17 — 20, Crasso Aquitanos. 20 —
28. Morinos Menapiosque, quoad anni tempestas per-
misit, Caesar adfegit: dein suos in hiberna reducit.*

Quum in Italiam proficisceretur Caesar, Seruium Galbam cum legione duodecima et parte equitatus in Nantuates, Veragros, Sedunosque misit, qui ab finibus Allobrogum, et lacu Lemanno, et flumine Rhodano, ad summas Alpes pertinent. Causa mittendi fuit, quod iter per Alpis, quo magno cum periculo magnisque cum portoriis mercatores ire consueverant, patefieri volebat. Huic permisit, si opus esse arbitraretur, uti in eis locis legionem hiemandi causa collocaret. Galba, secundis aliquot proeliis factis, castellisque compluribus eorum expugnatis, missis ad eum undique legatis, obsidibusque datis, et pace facta, constituit, cohortis duas in Nantuatibus collocare, et ipse cum reliquis eius legionis cohortibus in vico Veragrorum, qui adpellatur Octodurus, hiemare: qui vi-
cus,

cus, positus in valle, non magna adiecta planicie, altissimis montibus vndique continetur. Quin hic in duas partes flumine divideretur, alteram partem eius vici Gallis concessit, alteram, vacuam ab illis relictam, cohortibus ad hiemandum attribuit. Eum locum vallo fossaque muniuit.

Quam dies hibernorum complures transissent, II frumentumque eo comportari iussisset, subito per exploratores certior factus est, ex ea parte vici, quam Gallis concesserat, omnes noctu discessisse, montesque, qui impenderent, a maxima multitudi-
ne Sedunorum et Veragrorum teneri. Id aliquot de causis acciderat, ut subito Galli belli renouandi legionisque opprimendae consilium caperent: primum, quod legionem, neque eam plenissimam, detractis cohortibus duabus, et compluribus singillatim, qui commeatus petendi causa missi erant, absentibus, propter paucitatem despiciebant: tum etiam, quod propter iniquitatem loci, quum ipsi ex montibus in vallem decurrerent et tela coniicerent, ne primum quidem posse impetum suum sustineri existimabant. Accedebat, quod suos ab se liberos abstractos obsidum nomine dolebant: et Romanos non solum itinerum causa, sed etiam perpetuae possessionis, culmina Alpium occupare conari, et ea loca finitimae prouinciae adiungere, sibi persuasum habebant.

F 4

His

ad hiemandum. Verba haec huc transtulerunt Ciacconius et Hotomannus; nam in MSS. et edd. vet. inepte posita erant ante verbum *concessit*. Quaedam edd. recentt. ut et metaphr. gr. omnino omiserunt.

singillatim, singulorum militum, qui singuli disceserant.

Accedebat — dolebant. Causam hanc, eamque haud dubie grauissimam, prae ceteris vrget Iul. Cels. p. 54.

III His muniis acceptis, Galba, quum neque opus hibernorum munitionesque plene essent perfectae, neque de frumento reliquoque commensu satis esset prouisum, quod, deditione facta obsidibusque acceptis, nihil de bello timendum existimauerat, consilio celeriter conuocato, sententias exquirere coepit. Quo in consilio, quum tantum repeatini periculi praeter opinionem accidisset, ac iam omnia fere superiora loca multitudine armatorum completa conspicerentur, neque subsidio veniri, neque commensus supportari interclusis itineribus possent, prope iam desperata salute, nonnullae huiusmodi sententiae dicebantur, vt, impedimentis relictis, eruptione facta, iisdem itineribus, quibus eo peruenissent, ad salutem contenderent. Maiori tamen parti placuit, hoc reseruato ad extremum consilii, interim rei euentum experiri, et castra defendere.

III Breui spatio interiecto, vix vt his rebus, quas constituissent; collocandis atque administrandis tempus daretur, hostes ex omnibus partibus, signo dato, decurrete, lapides gaesaeque in vallum coniecere: nostri primo integris viribus fortiter repugnare,

opus hibern. exaedificatio
tabernarum.

collocandis, instituendis,
disponendis. In graec. me-
taphr. est διατάσσιν.

gaesa. Si, quidquid apud
veteres scriptores et in glos-
sariis reperitur, coniunga-
mus, efficitur, gaesa fuisse
iacula, quibus vsi sint mili-
tes leuis armaturae, inpri-

mis inter barbaras gentes.
Suidas in Γαῖσα et Γεσά fuisse
dicit νότριν, et μακρόθεν
αὐτοῦντας, et οἶον δόγαρα. v.
Hesych. in Γαῖσος, vbi in-
terpretes multos scriptores
commemorant. Add. Dra-
kenborch. ad Sil. Ital. 1, 629.
Ceterum vt h. l. *saxa et*
gaesa, sic apud Orosum 6,
8, vbi haec ipsa narrat, *saxa et tela* coniunguntur.

gere, neque vllum frustra telum ex loco superiore mittere: vt quaeque pars castrorum nudata defensoribus premi videbatur, eo occurrere, et auxilium ferre: sed hoc superari, quod diuturnitate pugnae hostes defessi proelio excedebant, alii integris viribus succedebant: quarum rerum a nostris propter paucitatem fieri nihil poterat, ac non modo defesso ex pugna excedendi, sed ne sancio quidem eius loci, vbi constiterat, relinquendi ac sui recipiendi facultas dabatur.

Quum iam amplius horis sex continenter pugnaretur, ac non solum vires, sed etiam tela nostris deficerent, atque hostes acrius instarent, languidioribusque nostris vallum scindere et fossas complere coepissent, resque esset iam ad extremum perducta calum: P. Sextius Baculus, primipili centurio, quem Nervico proelio compluribus confectum vulneribus diximus, et item C. Volusenus, tribunus militum, vir et consilii magni et virtutis, ad Galbam accurrunt, atque vnam esse spem salutis docent, si, eruptione facta, extremum auxilium experirentur. Itaque, conuocatis centurionibus, celeriter milites certiores facit, paullisper intermitterent proelium, ac tantummodo tela missa exciperent, seque ex labore reficerent: post dato signo ex castris erumperent, atque omnem spem salutis in virtute ponerent.

Quod iussi sunt, faciunt, ac subito omnibus portis eruptione facta, neque cognoscendi, quid fieret,

F 5

ex loco superiore, e vallo. Cellarius et Clarkius.

Non potest mons intelligi:

nam non Romani, sed Galli

veniebant e monte. cf. c. 2.

Monuit Vossius, prebuit

diximus, vid. 2, 25. Rem

hoc capite descriptam atti-

git Dio Cass. 39, 4.

fieret, neque sui colligendi hostibus facultatem relinquant. Ita commutata fortuna, eos, qui in spem potiùdorum castrorum venerant, undique circumuentos interficiunt, et ex hominum milibus amplius triginta, quàm numerum barbarorum ad castra venisse constabat, plus tertia parte interfecta, reliquos perterritos in fugam coniiciunt, ac ne in locis quidem superioribus consistere patiuntur. Sic omnium hostium copiis fuis, armisque exutis, se in castra munitionesque suas recipiunt. Quo proelio facto, quod saepius fortunam tentare Galba volebat, atque alio se in hiberna consilio venisse meminerat, aliis occurrisset rebus viderat, maxime frumenti commeatusque inopia permotus, postero die omnibus eius vici aedificiis incensis, in prouinciam reuerti contendit: ac nullo hoste prohibente, aut iter demorante, incolumem legionem in Nantuatia, inde in Allobrogas perduxit, ibique hiemauit.

VII His rebus gestis, quum omnibus de causis Caesar pacatam Galliam existimaret, superatis Belgis, expulsis Germanis, victis in Alpibus Sedunis, atque ita inita hieme in Illyricum profectus esset, quod eas quoque nationes adire, et regiones cognoscere volebat, subitum bellum in Gallia coortum est. Eius belli haec fuit causa. P. Crassus adolescens cum legione septima proximus mare Oceanum in Andibus hiemarat. Is, quod in his locis inopia frumenti erat, praefectos tribunosque militum complures in finitimas ciuitates frumenti commeatusque petendi causa dimisit: quo in numero erat L. Terasidius,

occurrisse, in eas casu incidisse.

P. Crassus. Cf. 2, 34.

dimisit, non ut vi virentur, sed legatorum nomine, qui sibi hoc tribui rogarent. cf. c. 9 et 16.

rasidius, missus in Esubios, M. Trebius Gallus in Curiosolitas, Q. Velanius cum T. Silio in Venetos.

Huius civitatis est longe amplissima auctoritas VIII
omnis orae maritimae regionum earum, quod et naues habent Veneti plurimas, quibus in Britanniam navigare consueverunt, et scientia atque usu nauticarum rerum reliquos antecedunt, et in magno impetu maris atque aperto, paucis portibus interiectis, quos tenent ipsi, omnes fere, qui eo mari uti consueverunt, habent vestigiales. Ab iis fit initium retinendi Silii atque Velanii, quod per eos suos se obsides, quos Crasso dedissent, recuperaturos existimabant. Horum auctoritate finitimi adducti, (ut sunt Gallorum subita et repentina consilia) eadem de causa Trebium Terrasidiumque retinent: et celeriter missis legatis, per suos principes inter se coniurant, nihil nisi communi consilio acturos, eundem-

Esubios. Hoc in magna lectionis varietate (*Esubios, Eusebios, Esubios, Subios*) Oudendorpius recepit. Sed cum Esubios nemo commemoraret, et gr. metaphr. h. l. nominet *Vnellos*, probo hos, qui *Vnellos* scribi volunt, praesertim cum etiam 2, 34, et 7, 75 nominentur. De Venetis v. Ritteri hist. Gall. p. 70.

impetu. Perplacet Lipsii coniectura, *ambitu*, ut adeo intelligatur magnus et apertus ambitus maris. Nam si vel maxime in magno impetu maris significet, in impetuoso mari, ut Oudendor-

pius explicauit: tamen non video, cur Veneti vestigiales habuerint alios in impetuoso mari, cum impetus maris et vestigialium exactio mihi quidem nullo nexu coniuncta videantur, aut ullo modo ad se relata.

aperto, late patenti. cf. cap. 9, ubi conclusum mare (mediterraneum, quo Romani utebantur) et apertissimus Oceanus, quem Veneti accolebant, opponuntur.

existimabant. Consentis Dio Cass. 39, 40. et assignat hoc bellum anno P. V. C. 698, Marcellino et Philippo Cons.

demque omnis fortunæ exitum esse laturos: reliquasque ciuitates sollicitant, ut in ea libertate, quam a maioribus acceperant, permanere, quam Romanorum seruitutem perferre mallerent. Omni ora maritima celeriter ad suam sententiam perducta, communem legationem ad P. Crassum mittunt, si velit suos recipere, obsides sibi remittat.

VIII

Quibus de rebus Caesar ab Crasso certior factus, quod ipse aberat longius, naues interim longas aedificari in flumine Ligeri, quod influit in Oceanum, remiges ex propincia institui, nautas gubernatoresque comparari iubet. His rebus celeriter administratis, ipse, quum primum per anni tempus potuit, ad exercitum contendit. Veneti reliquæque item ciuitates, cognito Caesaris aduentu, simul quod, quantum in se facinus admisissent, intellegebant, (legatos, quod nomen ad omnes nationes sanctum inuiolatumque semper fuisset, retentos ab se et in vincula coniectos,) pro magnitudine periculi bellum parare, et maxime ea, quæ ad vsum nauium pertinent, providere instituunt; hoc maiore spe, quod multum natura loci confidebant. Pedestria esse itinera concisa aestuariis, navigationem impeditam propter inscientiam locorum paucitatemque portuum sciebant: neque nostros exercitus propter frumenti inopiam diutius apud se morari posse, confidebant: ac iam, ut omnia

acceperant. Imo, *acceperint*, ut Ciacconius monuit.

mallerent. Leg. *malint*, e cod. Oxon.

quantum — *admisit*. quantum sibi nocuissent.

aestuariis. cf. 2, 28. *con-*

cisa, hic illic interrupta.

inscientiam. Vulgo, *inscitiam*. Sed inscitia potius

dicitur rum, cum quis ignorat, quæ sunt venustatis, humanitatis, solertiæ, ingenii, ut *inscitus* et *inscius* usurpantur.

omnia contra opinionem acciderent, tamen se plurimum nauibus posse: Romanos neque ullam facultatem habere nauium, neque eorum locorum, ubi bellum gesturi essent, vada, portus, insulasque nouisse: ac longe aliam esse nauigationem in concluso mari, atque in vastissimo atque apertissimo Oceano, perspiciebant. His initis consiliis, oppida muniunt, frumenta ex agris in oppida comportant, naues in Venetiam, ubi Caesarem primum bellum gesturum constabat, quam plurimas possunt, cogunt. Socios sibi ad id bellum Osismios, Lexouios, Nannetes, Ambiliatos, Morinos, Diablintes, Menapios adfiscunt: auxilia ex Britannia, quae contra eas regiones posita est, arcessunt.

Erant haec difficultates belli gerendi, quas supra ostendimus; sed multa Caesarem tamen ad id bellum incitabant: iniuriae retentorum equitum Romanorum; rebellio facta post deditionem; defectio datis obsidibus; tot ciuitatum coniuratio; in primis, ne hac parte neglecta, reliquae nationes idem sibi licere arbitrarentur. Itaque quum intellexeret, omnes fere Gallos nouis rebus studere, et ad bellum mobiliter celeriterque excitari, omnes autem homines natura libertati studere, et conditionem seruitutis odisse, prius quam plures ciuitates

Ambiliatos. Sic codd. *blintres*, ut apud Orosium plerique, quos Oudendorp. l. l. legitur. *Cellar.* fecutus est. Alii, vel *Ambiani*, vel *Ambialites*, *Ambialiates*. Apud Oros. 6, 8. sunt *Ambiuariti*. Et sunt plures varietates. Nihil in his certum est.

Diablintes Valesius scribendum docuit, non, *Dia-*

auxilia. Non puto deferre a sociis, quos modo dixerat, sed orationem variari.

iniuriae, quae factae erant equitibus eo, quod, cum essent legati, tamen retenti erant.

tes conspirarent, partiendum sibi ac latius distribuendum exercitum putauit.

XI Itaque T. Labienum legatum in Treuiros, qui proximi Rheno flumini sunt, cum equitatu mittit. Huic mandat, Remos reliquosque Belgas adeat, atque in officio confineat, Germanosque, qui auxilio a Belgis arcessiti dicebantur, si per vim nauibus flumen transire contētur, prohibeat. P. Crassum cum cohortibus legionariis duodecim, et magno numero equitatus, in Aquitaniam proficisci iubet, ne ex his nationibus auxilia in Galliam mittantur, ac tantae nationes coniungantur. Q. Titurium Sabinum legatum cum legionibus tribus in Vnellos, Curiosolitas, Lexouiosque mittit, qui eam manum distinendam curet. D. Brutum adolescentem classi Gallicisque nauibus, quas ex Pictonibus et Santonis reliquisque pacatis regionibus conuenire iusserat, praeficit, et, quum primum possit, in Venetos proficisci iubet. Ipse eo pedestribus copiis contendit.

XII Erant eiusmodi fere situs oppidorum, vt, posita in extremis lingulis promontoriisque, neque pedibus aditum haberent, quum ex alto se aestus incitauisset, quod bis accidit semper horarum XII spatio, neque nauibus, quod, rursus minuente aestu, naues in vadis adflicterentur. Ita vtraque re oppidorum oppugnatio impediabatur; ac si quando magnitudine operis forte superati, extruso mari aggere

in Galliam proprie dictam, siue Celticam. *Rbelli- cam. et Cellar.*

lingulis. Alii, *linguis.* Sed idem est: nam pars continentis, porrecta in mare, lingua et lingula dicitur.

aestus. v. ind.

operis, (aggeris et molitura) *superati* (absoluti, ad finem perducti ab obsidentibus).

extruso, submoto, ac veluti repulso. Sic bene explicauit Oudendorp.

aggere ac molibus, atque his ferme oppidi moenibus adaequatis, suis fortunis desperare coeperant, magno numero navium adpulso, cuius rei summam facultatem habebant, sua deportabant omnia, seque in proxima oppida recipiebant. Ibi se rursus iisdem opportunitatibus loci defendebant. Haec eo facilius magnam partem aestatis faciebant, quod nostrae naues tempestatibus detinebantur, summaque erat vasto atque aperto mari, magnis aestibus, raris ac prope nullis portibus, difficultas nauigandi.

Namque ipsorum naues ad hunc modum factae XIII
armataeque erant. Carinae aliquanto planiores, quam nostrarum navium, quo facilius vada ac decessum aestus excipere possent: prorae admodum erectae, atque item puppes, ad magnitudinem fluctuum tempestatumque adcommodatae: naues totae factae ex robore, ad quamvis vim et contumeliam perferendam: transtra pedalibus in latitudinem trabibus confixae clavis ferreis, digiti pollicis crassitudine: ancorae, pro funibus, ferreis catenis reuinctae: pelles pro velis, alutaeque tenuiter confectae: haec siue propter lini inopiam atque eius vsus in-

scien-

excipere vada, ferre incommoda, a vadis metueda, iis ferendis parem esse, aduersus ea durare. Modus loquendi est ex eo, quod murus vel scutum dicitur *excipere impetum, idum*. Ergo etiam nauis excipit decessum aestus, cum durat, etiamsi est in sicco et arenis destituta, cum ferre potest hoc incommodum. Bene expressit metaphr. gr. *ἰνα*

ἰνα. Idem est, quod hoc capite extremo legitur *in vadis tutius consistere, et ab aestu delictas nihil saxa et cantes timere*.

hae. Hoc verbum, etsi Oudendorpius in multis codd. reperit, et sic explicauit, *boc quidem fiebat*, tamen puro delendum, nam fortasse ex vltima verbi praegressi syllaba.

scientiam; siue eo, quod est magis verisimile, quod tantas tempestates Oceani tantosque impetus ventorum sustineri, ac tanta onera navium regi velis non satis commode, arbitrabantur. Cūnt his navibus nostrae classi siusmodi congressus erat; ut vna celeritate et pulsu remorum praestaret, reliqua, pro loci natura, pro vi tempestatum, illis essent aptiora et adcommodatiora: neque enim his nostrae rostro nocere poterant; tanta in eis erat firmitudo: neque propter altitudinem facile telum adiciebatur, et eadem de causa minus commode scopulis continebantur. Accedebat, ut, quum saevire ventus coepisset et se vento dedissent, et tempestatem ferrent facilius, et in vadis consisterent tutius, et, ab aestu derelictae, nihil saxa et cautes timerent: quarum rerum omnium nostris navibus casus erant extimescendi.

XIII

Compluribus expugnatis oppidis, Caesar, ubi intellexit, frustra tantum laborem sumi, neque hostium fugam captis oppidis reprimi, neque his noceri posse, statuit expectandam classem. Quae ubi convenit, ac primum ab hostibus visa est: circiter CCXX naues eorum paratissimae, atque omni genere armorum ornatissimae, profectae ex portu nostris aduersae constiterunt: neque satis Bruto, qui

scopulis. Nihil ad rem faciunt scopuli. Ergo verissima est sententia Hottomanni, qui *copulis* legi voluit. Copulas autem interpretatur manus ferreas, seu harpagones, h. e. asseres, vincto ferreo praefixos, qui navibus iniecti eas veluti manu prehensas tenebant.

Possunt tirones legere Liv. 30, 10. Flor. 2, 2, 9. Probarunt Davis. et Oudendorp. hanc coniecturam, etiam si *copula* nullo alio loco hac significatione dicatur. Laboratum esse in sensu loci, etiam inde cognoscitur, quia recentiores *incommode* pro *commode* vulgare coeperant.

qui classi praeerat, vel tribunis militum centurionibusque, quibys singulae naues erant attributae, constabat, quid agerent, aut quam rationem pugnae insisterent. Rostro enim noceri non posse cognoverant; turribus autem excitatis, tamén has altitudo puppium ex barbaris nauibus superabat, ut neque ex inferiore loco satis commode tela adijci possent, et missa ab Gallis gravior acciderent. Vna erat magno usus res praeparata a nostris, falces praecutae, insertae adfixaeque longuriis, non absimili forma muralium falcium. His quum funes, qui antemnas ad malos destinabant, comprehensi adductique erant, nauigio remis incitato prae rumpebantur. Quibus abscissis, antemnae necessario concidebant, ut, quum omnis Gallicis nauibus spes in velis armamentisque consisteret, his ereptis, omnis usus nauium vno tempore eriperetur. Reliquum erat certamen positum in virtute, qua nostri milites facile superabant, atque eo magis, quod in conspectu Caesaris atque omnis exercitus res gerebatur, ut nullum paullo fortius factum latere posset: omnes enim colles ac loca superiora, vnde erat propinquus despectus in mare, ab exercitu tenebantur.

Disiectis, ut diximus, antennis, quum singu-

XV
lat

ut neque — — acciderent. Non poenitebit, contulisse Liv. 30, 10. *Romanae naues altitudine aliquantum superabant Punicas: ex rostratis Poeni vanaeque, utpote supino iactu, tela in superiorem locum mittebant; gravior ac pondere ipso librior superne e romanis ictus erat.*

falcium. vid. ind.

destinabant, adligabant, adfigebant. v. ind. Vulgo male, distinebant.

Disiectis. Res ipsa necessariam facit aliam lectionem, deiectis, quam ut ex ingenio proposuit Vrsinus, quia Caesar c. 14 antemnas concidisse dixerat, ita in quibusdam codd. Quidendorpius

G

pius

has binae ac ternae naues circumfiterant, milites summa vi transcendere in hostium naues contendebant. Quod postquam barbari fieri animaduertuerunt, expugnatis compluribus nauibus, quum ei rei nullum reperiretur auxilium, fuga salutem petere contenderunt: ac iam conuersis in eam partem nauibus, quo ventus ferebat, tanta subito malacia ac tranquillitas exstitit, vt se ex loco mouere non possent. Quae quidem res ad negotium conficiendum maxime fuit opportuna: nam singulas nostri confectati expugnauerunt, vt perpaucae ex omni numero, noctis interuentu, ad terram peruenerint, quum ab hora fere quarta vsque ad solis occasum pugnaretur.

XVI

Quo proelio bellum Venetorum totiusque orae maritimae confectum est. Nam quum omnis iuventus, omnes etiam grauioris aetatis, in quibus aliquid consilii aut dignitatis fuit, eo conuenerant; tum, nauium quod vbique fuerat, in vnum locum coegerant: quibus amissis, reliqui, neque quo se reciperent, neque quemadmodum oppida defenderent, habebant. Itaque se suaque omnia Caesari dediderunt. In quos eo grauius Caesar vindicandum statuit, quo diligentius in reliquum tempus a barbaris ius legatorum conseruaretur. Itaque, omni senatu necato, reliquos sub corona vendidit.

Dum

pius reperit, et metaphr. gr. expressit verbo *συνέβη*. 207.

circumfiterant. Ita MSS. et edd. vet. testibus Clarkio et Oudendorpio. Vulgo *circumfiterent*.

hora quarta. Est nostra decima antemeridiana. Cf. dicta ad I, 26.

bellum — confectum est. Descripsit has res Dio Cass. 39, 40 — 44. Attingit Strabo 4. p. 194. 195.

Dum haec in Venetis geruntur, Q. Titurius Sabinus cum iis copiis, quas a Caesare acceperat, in fines Vnellorum pervenit. His praecerat Viridoux, ac summam imperii tenebat eorum omnium ciuitatum, quae defecerant, ex quibus exercitum magnasque copias coegerat. Atque his paucis diebus Aulerci Eburouices, Lexouique, senatu suo interfecto, quod auctores belli esse nolebant, portas clausurunt, seque cum Viridouice coniunxerunt; magnaque praeterea multitudo undique ex Gallia perditorum hominum latronumque conuenerant, quos spes praedandi studiumque bellandi ab agricultura et quotidiano labore reuocabat. Sabinus idoneo omnibus rebus loco castris sese tenebat, quum Viridoux contra eum dum nullum spatium confedisset, quotidieque productis copiis pugnandi potestatem faceret; ut iam non solum hostibus in contumtione Sabinus veniret, sed etiam nostrorum militum vocibus non nihil carperetur: tantamque opinionem timoris praebuit, ut iam ad vallum castrorum hostes accedere auderent. Id ex de causa faciebat, quod cum tanta multitudine hostium; praesertim eo absente, qui summam imperii teneret, nisi aequo loco, aut opportunitate aliqua data, legato dimicandum non existimabat.

Hac confirmata opinione timoris, idoneum quemdam hominem et callidum delegit, Gallum, ex his, quos auxilii causa secum habebat. Huic

G 2

magnis

Sabinus — pervenit. Cf. c. 11.

Aulerci Eburouices. Etant Aulerci duorum generum, Eburouices et Cenomani, quibus quidam tertium genus addunt, Diablintes.

Plin. H. N. 4, 18, 32. Aulerci, qui cognominantur Eburouices, et qui Cenomani. Haec Cellarius ad h. l. Cf. Ritteri hist. Gall. p. 79. idon. omnibus rebus, ratione omnium rerum.

magnis praemiis pollicitationibusque persuadet, ut ad hostes transeat, et, quid fieri velit, edocet. Qui ubi pro perfuga ad eos venit, timorem Romanorum proponit: quibus angustiis ipse Caesar a Venetis prematur, docet: neque longius abesse, quin proxima nocte Sabinus clam ex castris exercitum educat, et ad Caesarem auxilii ferendi causa proficiscatur. Quod ubi auditum est, conclamant omnes, occasionem negotii bene gerendi amittendam non esse, ad castra ire oportere. Multae res ad hoc consilium Gallos hortabantur: superiorum dierum Sabini cunctatio, perfugae confirmatio, inopia cibariorum, cui rei parum diligenter ab iis erat prorsum, spes Venetici belli, et quod fere libenter homines id, quod volunt, credunt. His rebus adducti, non prius Viridovicem reliquosque duces ex concilio dimittunt, quam ab his sit concessum, arma ut capiant, et ad castra contendant. Qua re concessa, laeti, ut explorata victoria, sarcumentis virgultisque collectis, quibus fossas Romanorum compleant, ad castra pergunt.

XVIII Locus erat castrorum editus, et paulatim ab imo acclivis, circiter passus mille. Huc magno cursu contenderunt, ut quam minimum spatii ad se colligendos armandosque Romanis daretur, exanimatique pervenerunt. Sabinus, suos hortatus, cupientibus signum dat. Impeditis hostibus propter ea, quae ferebant, onera, subito duabus portis eruptionem fieri iubet. Factum est opportunitate loci,

neque longius abesse, es bant, fore ut Veneti feliciter contra Caesarem bellum
fehlt nicht sonderlich, nicht gererent: nesciebant enim,
eben gar viel. Haec est vis bellum illud confectum
comparativi longius h. l. esse.
Spes Venet, belli, spera-

loci, hostium inscientia ac defatigatione, virtute militum, superiorum pugnarum exercitatione, ut ne vnum quidem nostrorum impetum ferrent, ac statim terga verterent. Quos impeditos integris viribus milites nostri consecuti, magnum numerum eorum occiderunt; reliquos equites consecrati, paucos, qui ex fuga euaserant, reliquerunt. Sic vno tempore et de nauali pugna Sabinus, et de Sabini victoria Caesar certior factus, ciuitatesque omnes se statim Titurio dederunt. Nam ut ad bella suscipienda Gallorum alacer ac promptus est animus, sic mollis ac minime resistens ad calamitates perferendas mens eorum est.

Eodem fere tempore P. Crassus, quum in Aquitania peruenisset, quae pars, ut ante dictum est, et regionum latitudine, et multitudine hominum, ex tertia parte Galliae est aestimanda, quum intellegeret, in his locis sibi bellum gerendum, ubi paucis ante annis L. Valerius Praeconinus, legatus, exercitu pulso, interfectus esset, atque vnde L. Manilius, Proconsul, impedimentis amissis profugisset, non mediocrem sibi diligentiam adhibendam intellegebat. Itaque re frumentaria prouisa, auxiliis equitatuque comparato, multis praeterea viris fortibus

G 3

Tolosa,

inscientia. Sic et h. l. plerique codd. Ergo et h. l. critici vulgatum, *inscitia*, rejecerunt. vid. c. 9. Ceterum et hanc dimicationem Dio Cass. 39, 45. describit.

quum in Aquis. peruenisset. Cf. c. 11.

ante. vid. 1, 1.

ex tert. p. G. est aest. pro tertia p. G. habenda est.

paucis ante annis. Multo studio conantur, tempus hoc et bellum definire; sed tot vtuntur coniecturis, ut ad veritatem historiae nihil proficiatur. Ego nescio, quando et quo bello haec euenierint. Et quid attinet scire?

Tolosa, Carcasone et Narbone, quae sunt ciuitates Galliae prouinciæ finitimæ, ex his regionibus nominatim euocatis, in Sotiatum fines exercitum introduxit. Cuius aduentu cognito, Sotiates, magnis copiis coactis equitatuque, quo plurimum valebant, in itinere agmen nostrum adorti, primum equestre proelium commiserunt: deinde, equitatu suo pulso, atque insequentibus nostris, subito pedestris copias, quas in conualle ex insidiis collocaverant, ostenderunt. Hi, nostros disiectos adorti, proelium renouauerunt.

XXI Pugnatum est diu atque acriter, quum Sotiates, superioribus victoriis freti, in sua virtute totius Aquitanie salutem positam putarent; nostri autem, quid sine imperatore et sine reliquis legionibus, adulescentulo duce, efficere possent, perspicere cuperent: tamen confecti vulneribus hostes terga vertere. Quorum magno numero interfecto, Crassus ex itinere oppidum Sotiatum oppugnare coepit, Quibus fortiter resistentibus, vineas turreaque egit, illi,

quae sunt — finitimae. Hoc est falsum: non sunt ciuitates, in finibus prouinciæ sitae, sed in ipsa prouincia. Hoc omnes interpretes agnouerunt, et Cellarius de Tolosa contulit 1, 10, *Tolosarum ciuitas est in prouincia.*

ex his regionibus. Cur hoc additur? Est inane additamentum. Iam dixerat, *Tolosa Carcasone et Narbone euocauit*; cur repetit, ex his regionibus? Necessario igitur

locus est emendandus, ut Ciaccenius eum emendari voluit, et Clarkius in MS. regio reperit, et Cellarius iam edidit: legetur autem hoc modo: *quae sunt ciuitates Galliae prouinciæ finitimae his regionibus, nominatim euoc.* Cum dicit, *his regionibus*, Aquitaniam intelligit, ubi Crassus cum maxime bellum gerebat. Sic et veritati consulitur, et illa molestior antea adpendix, *ex his regionibus*, non est amplius adpendix.

Illi, alias eruptione tentata, alias euniculis ad aggerem vineasque actis, (cuius rei sunt longe peritissimi Aquitani, propterea quod multis locis apud eos aerariae secturae sunt,) ubi diligentia nostrorum nihil his rebus profici posse intellexerunt, legatos ad Crassum mittunt, seque in deditionem ut recipiat, petunt. Qua re impetrata, arma tradere iussi, faciunt.

Atque in ea re omnium nostrorum intentis animis, alia ex parte oppidi Adcantuannus, qui summam imperii tenebat, cum sexcentis deuotis, quos illi Soldurios adpellant, (quorum haec est conditio,

XXII

G 4

vti

secturae. Quilibet videt, fodinas aerarias intelligi; sed neque adparet, cur hae dicantur *secturae*, et recte desiderat Vossius exempla similium locorum. Ergo, ut in re incerta, varias lectiones adscripsi: est in plerisque codd. *secturaeque*, in aliis passim *stricturae*, *structurae*, *securaeque*, *saturaque*. Quidni vero aerariae structurae dicantur, ut a nostris der Bergbau? Quae ad illustrandam lectionem *stricturae* commemorantur e Plin. H. N. 34, 34, 41, aut Virgilii Aen. 8, 420, ea sunt ab hoc loco alienissima.

Adcantuannus. Variat huius vocabuli scriptura tantopere, ut nulla lectio certa dici possit: legitur autem Adiatunus, Adiatonnuus, Adiatomus, Adiaterinus, *Adiavruines*, et aliis modis.

Soldurios. Perspicuus quidem est horum descriptio in h. l. Illud tamen quaerendum est, ad quod genus hominum referendi sint hi deuoti: nam deuotos fuisse, est aliquid, quod de iis dici potest; non autem exhaurire omnem rem. Wachterus in glossar. German. et Ritterus in historia Gallorum p. 221 existimant, Soldurios hos nihil differre ab ambactis, de quibus Caesar infra (6, 15) locutus est, adeoque fuisse, ut Ritteri verbis utar, homines liberos, clientes equitis seu nobilis, a quo vel bonis ipsius administrandis praefecti sint, vel beneficii nomine partem agri colendam fruendamque acceperint ea lege, ut equiti illi in quibusdam rebus ministerium praestarent et obedientiam. Idem Ritterus existi-

vti omnibus in vita commodis vna cum his fruatur, quorum se amicitiae dediderint; si quid iis per vim accidat, aut eundem casum vna ferant, aut sibi mortem consciscant: neque adhuc hominum memoria repertus est quisquam, qui, eo interfecto, cuius se amicitiae deuouisset, mori recusaret.) cum iis Adcantuannus, eruptionem facere conatus, clamore ab ea parte munitionis sublato, quum ad arma milites concurrissent, vehementerque ibi pugnatum esset, repulsus in oppidum, tamen vti eadem deditionis conditione vteretur, a Crasso impetrauit.

Armis

existimat, hos esse *ῥαυδῆες*, quos Diod. Sic. 5, 29 dicit e pauperibus deligi, inque proeliis fungi munere aurigandi, aut cum equite illo pugnandi, vt milites eius. Monet denique, eosdem fuisse Langobardorum vasallos. In sectanda verbi etymologia eo minus operam posuerim, quo plus Romani et Graeci exera vocabula mutilarunt, vt raro aliquid certi dici possit: etiamsi non repugnem, si quis comparet nostra verba *Sold*, *Soldat*: modo ne augeantur coniecturae, quas collegit praeter Wachterum, in hac re diligentissimum, Bergerus de naturali pulcritudine orationis p. 385, quasi *Soldurii* essent *Soldner*, stipendio conducti, aut *Soulduriers*, ad vitam vsque deponendam perseverantes,

aut *Sieldieners*, ad extremum spiritum fidi clientes, aut *Holdurii*, fidi viri, die dem Herrn treu, *bold* und gewaertig sind. Ceterum cum *deuosi* dicuntur, sic dicuntur, vt clientem patrono deuotum, addictum, deditum adpellamus, vt ipse Caesar paulo post explicat, *amicitiae aliorum dediti*. Locus Athenaei (dipnosoph. 6, 13, p. 249) multo examine indiget: nam quod ibi *Siloduni* dicuntur, id falsum esse adparet: quod *Siloduni* vertitur *σιλωδῶναι*, id non accuratum est, quia verbum *Soldurii* aut *Silodunus* non vertitur, *deuotus*, sed hoc est attributum *Solduriorum*: quod regum comites dicuntur, et vti veste et diaeta eadem, qua rex, ea quoque cautionem habent.

Armis obsidibusque acceptis, Crassus in fines Vocatum et Tarusatum profectus est. Tum vero barbari commoti, quod oppidum, et natura loci et manu munitum, paucis diebus, quibus eo ventum erat, expugnatum cognouerant, legatos quoquo versus dimittere, coniurare, obsides inter se dare, copias parare coeperunt. Mittuntur etiam ad eas ciuitates legati, quae sunt citerioris Hispaniae, finitimae Aquitaniae: inde auxilia ducesque arcessuntur. Quorum aduentu magna cum auctoritate, et magna cum hominum multitudine bellum gerere conantur. Duces vero ii deliguntur, qui una cum Q. Sertorio omnis annos fuerant, summamque scientiam rei militaris habere existimabantur. Hi consuetudine populi Romani loca capere, castra munire, com meatibus nostros intercludere institunt. Quod ubi Crassus animaduertit, suas copias propter exiguitatem non facile deduci; hostem et vagari, et vias obsidere, et castris satis praesidii relinquere; ob eam causam minus commodum frumentum com meatumque sibi supportari; in dies hostium numerum augeri; non cunctandum existimauit, quin pugna decertaret. Haec re ad consilium delata, ubi omnes idem sentire intellexit, posterum diem pugnae constituit.

G §

Prima

ad eas ciuitates. Ritte-
rus in historia Gallorum p.
20 existimat, hos fuisse illos
conuenas, s. illam colluiem
hominum, qui, in bello Ser-
toriano ex montibus Pyre-
naeis deiectioni, in finitimas
Aquitaniae partes venerant,
interque Aquitanos vixerant.
Multa ibi erudite de his con-
uenis disputantur.

magna cum auct. cum opi-
nione maioris dignitatis auc-
tarumque virum.

Sertorio. Hic in Hispania turbas dederat. Flor. 3, 22. Eutrop. 6, 1.

consuet. pop. rom. Scilicet a Sertorio didicerant.

loca (castris idonea) ca-
pere.

XXIII Prima luce, productis omnibus copiis, duplici acie instituta, auxiliis in mediam aciem coniectis, quid hostes consilii caperent, exspectabat. Illi, etsi propter multitudinem et veterem belli gloriam paucitatemque nostrorum se tuto dimicatuuros existimabant, tamen tutius esse arbitrabantur, obsessis viis, commeatu intercluso, sine ullo vulnere victoria potiri: et, si propter inopiam rei frumentariae Romani sese recipere coepissent, impeditos in agmine et sub sarcinis, inferiores animo, adoriri cogitabant. Hoc consilio probato ab ducibus, productis Romanorum copiis, sese castris tenebant. Hac re perspecta, Crassus, quum sua cunctatione atque opinione timidiore hostes nostros milites alacriores ad pugnandum effecissent, atque omnium voces audirentur, exspectari diutius non oportere, quin ad castra iretur, cohortatus suos, omnibus cupientibus, ad hostium castra contendit.

XXV Ibi quum alii fossas complerent, alii multis telis coniectis defensores vallo munitionibusque depellerent, auxiliaresque, quibus ad pugnandum non multum Crassus confidebat, lapidibus telisque subministrandis et ad aggerem cespitibus comportandis, speciem atque opinionem pugnantium praeberent, quum item ab hostibus constanter ac non timide

hostes erant timidiore, quia cunctabantur, et opinionem timoris excitabant apud Romanos. Ergo *opinionem suam est, opinione de se excitata.* Sic intellexit etiam auctor metaphr. gr. ὅτι οὐδὲν παρὰ τὸν νότον τῶν Ῥωμαίων προθυμοτέρως ἀπεργάζεσθαι.

effecissent. Ita plures codd. apud Oudendorpium. Vulgatum *effecisset* aperte vitiosum est, omninoque locus est in codd. et edd. variatus, quia non viderant, quid esset *opinionem suam*, et *hostes timidiore* esse nominativum.

inde pugnaretur, telaque ex loco superiore missa non frustra acciderent; equites, circumitis hostium castris, Crasso renunciauerunt, non eadem esse diligentia ab decumana porta castra munita, facilemque aditum habere.

Crassus, equitum praefectos cohortatus, ut magnis praemiis pollicitationibusque suos excitarent, quid fieri velit, ostendit. Illi, ut erat imperatum, eductis quatuor cohortibus, quae, praesidio castris relictæ, intritæ ab labore erant, et longiore itinere circumductis, ne ex hostium castris conspici possent, omnium oculis mentibusque ad pugnam intentis, celeriter ad eas, quas diximus, munitiones peruenerunt, atque, his prorutis, prius in hostium castris consisterunt, quam plane ab iis videri, aut, quid rei gereretur, cognosci posset. Tum vero, clamore ab ea parte audito, nostri redintegratis viribus, quod plerumque in spe victoriae accidere consuevit, acrius impugnare coeperunt. Hostes undique circumuenti, desperatis omnibus rebus, se per munitiones deiicere, et fuga salutem petere intenderunt. Quos equitatus apertissimis campis confectatus, ex milium quinquaginta numero, quæ ex Aquitania Cantabrisque conuenisse constabat, vix quarta parte relicta, multa nocte se in castra recepit.

Hæc

decum. porta. Bene Celsarius monuit, hæc Gallorum castra ideo habuisse decumanam portam, quæ Romanis propria Galliaque inuestata fuit, quia castra more romano muniærant. Conf. cap. 23.

intritæ. Sic quatuor

codd. teste Oudendorpio. Inde alii deprauatas lectiones fecerunt, *intritæ*, *intritæ*. Recentior lectio, *integrae*, est interpretamentum.

prorutis. Ita viri docti ediderunt, cum in codd. esset *proruptis*.

XXVII Hac audita pugna, magna pars Aquitaniae sese Crasso deditit, obsidesque ultro misit: quo in numero fuerunt Tarbelli, Bigerriones, Preciani, Vocates, Tarusates, Elusates, Garites, Ausci, Garumni, Sibuzates, Cocosates. Paucae ultimae nationes, anni tempore confisae, quod hiems suberat, hoc facere neglexerunt.

XXVIII Eodem fere tempore Caesar, etsi prope exacta iam aestas erat, tamen, quod omni Gallia pacata Morini Menapiique supererant, qui in armis essent, neque ad eum umquam legatos de pace misissent, arbitratus, id bellum celeriter confici posse, eo exercitum adduxit: qui longe alia ratione, ac reliqui Galli, bellum agere instituerunt. Nam quod intellegebant, maximas nationes, quae proelio contendissent, pulsas superatasque esse, continentesque silvas ac paludes habebant, eo se suaeque omnia contulerunt. Ad quarum initium silvarum quum Caesar peruenisset, castraque munire instituisset, neque hostis interim visus esset, dispersi in opere nostris, subito ex omnibus partibus silvae euolauerunt, et in nostros impetum fecerunt. Nostri celeriter arma ceperunt, eosque in silvas repulerunt, et, compluribus interfectis, longius impeditioribus locis secuti, paucos ex suis deperdiderunt.

Reli-

Hac audita pugna. Eam e Curt. 4, 10. et Pompon. Dio Cassius 39, 46 descripsit. Mela 1, 16. Cellarius addidit Cornel. Hannib. cap. 8. *bellum agere.* Ex observatt. Gronov. (2, 3), quas Ergo alteram h. l. lectionem, Cellarius et Dauisius iam indicauerunt, duo exempla huius phraeos huc transtuli, *bellum gerere coeperunt*, quis non videt esse interpretamentum?

Reliquis deinceps diebus Caesar filuas caedere **XXVIII** instituit; et, ne quis inermibus imprudentibusque militibus ab latere impetus fieri posset, omnem eam materiam, quae erat caesa, conuersam ad hostem collocabat, et pro vallo ad utrumque latus extruebat. Incredibili celeritate magno spatio paucis diebus confecto, quum iam pecus atque extrema impedimenta ab nostris tenerentur, ipsi densiores filuas peterent, eiusmodi tempestates sunt consecutae, ut opus necessario intermitteretur, et, continuatione imbrium, diutius sub pellibus milites contineri non possent. Itaque vastatis omnibus eorum agris, vicis aedificiisque incensis, Caesar exercitum reduxit, et in Aulercis Lexouiiisque, reliquis item ciuitatibus, quae proxime bellum fecerant, in hibernis collocauit.

sub pellibus. v. ind. Summam cap. 28 et 29 tradidit Dio Cass. 39, 44.

proxime. In plerisque codd. et edd. vet. est, *maxime*: non male. De re cf. c. 9.

C. IVLII CAESARIS
COMMENTARII
DE BELLO GALLICO

LIBER QVARTVS

Vsipes et Tenchtheri, Germani, a Sueuis exacti, qui Sueui obiter describuntur, Menapios inuadunt, et inde in Eburones progressi, a Caesare magna strage superantur. Qui euaserant, in Sigambros trans Rhenum se recipiunt. 1 — 17. Caesar, fabricato ponte, transit Rhenum, Sigambros ultus, Vbiisque liberatis, reuertitur. 17 — 20. Inde in Galliam regressus, e Morinis soluit in Britanniam; et parte eius difficultet subacta, in Galliam reuertitur, 20 — 36, et Morinos subigit.

Ea, quae secuta est, hieme, qui fuit annus Cn. Pompeio, M. Crasso Coss. Vsipetes Germani et item Tenchtheri magna cum multitudine hominum flumen Rhenum transierunt, non longe a mari, quo Rhenus influit. Causa transeundi fuit, quod ab Sueuis complures annos exagitati bello premebantur, et agricultura prohibebantur. Suevorum gens est longe maxima et bellicosissima Germanorum omnium. Hi centum pagos habere dicuntur, ex quibus quotannis singula milia armatorum

Cn. Pomp. M. Cr. Coss. Est
annus P. V. G. 699.
centum pagos. Cf. 1, 37.
Tacit. German. c. 39.

ex quibus — singula milia,
ex his pagis collecta, educunt e finibus (extra patriam).

rum bellandi causa ex finibus educunt. Reliqui, qui domi manserint, se atque illos alunt. Hi rursus inuicem anno post in armis sunt; illi domi remanent. Sic neque agricultura, nec ratio atque usus belli intermittitur. Sed priuati ac separati agri apud eos nihil est; neque longius anno remanere vno in loco incolendi causa licet. Neque multum frumento, sed maximam partem lacte atque pecore viuunt, multumque sunt in venationibus: quae res et cibi genere, et quotidiana exercitatione, et libertate vitae (quod, a pueris nullo officio aut disciplina aduersati, nihil omnino contra voluntatem faciunt) et vires alit, et immani corporum magnitudine homines efficit. Atque in eam se consuetudinem adduxerunt, ut locis frigidissimis, neque vestitus, praeter pellis, habeant quidquam, (quarum propter exiguitatem magna est corporis pars aperta,) et lauentur in fluminibus.

Mercatoribus est ad eos aditus magis eo, ut, quae bello ceperint, quibus vendant, habeant, quam quo ullam rem ad se importari desiderent: quin etiam iumentis, quibus maxime Gallia delectatur, quaeque impenso parant pretio, Germani importatis his non utuntur: sed quae sunt apud eos nata, praua atque deformia, haec quotidiana exercitatione summi ut sint laboris efficiunt. Equestribus proeliis saepe ex equis desiliunt, ac pedibus proeliantur; equosque eodem remanere vestigio aduersant;

Reliqui — alunt. Ita etiam Germani et his: nam codd. et metaphr. gr. Sed his, etsi plerique codd. habent, redundat, nec de Germanis omnibus omnino h. l. vulgo sic in edd. recentioribus legebatur locus: *reliqui domi manent, pro se atque illis colunt.* sermo est, nec legitur Germanis in metaphr. gr.

Germani imp. his. Dele-

faciunt; ad quos se celeriter, quum usus est, recipiunt: neque eorum moribus turpius quidquam aut inertius habetur, quam ephippiis uti. Itaque ad quæmuis numerum ephippiatorum equitum, quamvis pauci, adire audent. Vinum ad se omnino importari non sinunt, quod ea re ad laborem ferendum remollescere homines atque effeminari arbitrantur. X

III Publice maximam putant esse laudem, quam lætissime a suis finibus vacare agros: hac re significari, magnum numerum ciuitatum suam vim sustinere non posse. Itaque vna ex parte a Sueuis circiter milia passuum DC agri vacare dicuntur. Ad alteram partem succedunt Vbii, (quorum fuit ciuitas ampla atque florens, ut est captus Germanorum;) et paullo, quam sunt eiusdem generis, et ceteris humaniores, propterea quod Rhenum attingunt, multumque ad eos mercatores ventitant, et ipsi propter propinquitatem Gallicis sunt moribus aduefacti. Hos quum Sæui, multis sæpe bellis experti, propter amplitudinem grauitatemque ciuitatis, finibus expellere non potuissent, tamen vectigales sibi fecerunt, ac multo humiliores infirmioresque redegerunt.

In

Publice, ratione reipublicae.

milia passuum DC. Multos offendit tantum vastorum agrorum spatium; et tres codd. habent *centum*. Sed quis talia definiat?

et paulo — humaniores. Obscuritas horum verborum, et multiplex codd. varietas, arguunt hunc locum corrup-

tionis. Legerim: *paulo, quam qui sunt eiusdem generis* (i. e. gentis), *humaniores*. Ita plane metaphr. gr. καὶ ἡμετέτεροι τὲ τῶν ἄλλων ὁμοειδῶν εἶδη οἱ Οὐβιοί. Voluit aliquis interpretari hæc, *humaniores, quam qui sunt eiusdem generis*: scripsit ergo in margine, *humaniores ceteris* (sc. Germanis).

In eadem caussa fuerunt Vſipetes et Tenchtheri, III
 quos supra diximus, qui complures annos Sueuo-
 rum vim sustinuerunt; ad extremum tamen agris
 expulsi, et multis locis Germaniae triennium va-
 gati, ad Rhenum peruenerunt: quas regiones Me-
 napii incolebant, et ad vtramque ripam fluminis
 agros, aedificia, vicosque habebant; sed tantae mul-
 titudinis aditu perterriti, ex his aedificiis, quae trans
 flumen habuerant, demigrauerunt, et, cis Rhe-
 num dispositis praesidiis, Germanos transire prohi-
 bebant. Illi, omnia experti, quum neque vi con-
 tendere propter inopiam nauium, neque clam
 transire propter custodias Menapiorum possent, re-
 uerti se in suas sedes regionesque simulauerunt; et
 tridui viam progressi, rursus reuerterunt, atque,
 omni hoc itinere vna nocte equitatu confecto, in-
 scios inopinantesque Menapios oppresserunt, qui,
 de Germanorum discessu per exploratores certiores
 facti, sine metu trans Rhenum in suos vicos remi-
 grauerant. His interfectis, nauibusque eorum oc-
 cupatis, priusquam ea pars Menapiorum, quae et-
 tra Rhenum quiescit in suis sedibus erat, certior fie-
 ret, flumen transierunt, atque omnibus eorum aed-
 ificiis occupatis, reliquam partem hiemis se eorum
 copiis aluerunt.

His de rebus Caesar certior factus, et infirmita- V
 tem Gallorum veritus, quod sunt in consiliis capien-
 dis mobiles, et nouis plerumque rebus student, ni-
 hil

In ead. causs. f. eadem grauerant. Vt locus nunc
forte vsi sunt, eodem modo vexati sunt. Cf. c. 1.

in edd. habet, plane nullus
est temporum nexus, et velle
hanc negligentiam gratam
adpellare, merum effugiunt
est.

babuerant, demigrave-
runt. Leg. erant, demi-

hil his committendum existimauit. Est autem hoc Gallicae consuetudinis, uti et viatores, etiam inuitos, consistere cogant, et, quod quisque eorum de quaque re audierit aut cognouerit, quaerant, et mercatores in oppidis vulgus circumfistat, quibusque ex regionibus veniant, quasque ibi res cognouerint, pronunciare cogant. His rumoribus atque auditio- nibus permoti, de summis saepe rebus consilia in- eunt, quorum eos e vestigio poenitere necesse est, quum incertis rumoribus seruiant, et plerique ad voluntatem eorum ficta respondeant.

VI Qua consuetudine cognita, Caesar, ne grauiori bello occurreret, maturius, quam consuerat, ad exercitum proficiscitur. Eo quum venisset, ea, quae fore suspicatus erat, facta cognouit, missas legatio- nes ab nonnullis ciuitatibus ad Germanos, inuitatos- que eos, uti ab Rheno discederent; omniaque quae postulassent, ab se fore parata. Qua spe adducti Germani latius iam vagabantur, et in finis Ebu- ro- num et Condru- forum, qui sunt Treu- irorum clien- tes, peruenerant. Principibus Galliae euocatis, Caesar ea, quae cognouerat, dissimulanda sibi ex- istimauit, eorumque animis permulsis et confirma- tis, equitatuque imperato, bellum cum Germanis gerere constituit.

Re

committendum. Nulla sunt consilia iis sperienda, eorum fidei committenda existima- vit. Cf. c. 6. extr.

ne — occurreret, ne in id incideret, eo implicare- tur. Cf. 3, 6.

Germanos, h. e. Vlsipetes et Tenchtheros. Cf. c. 4.

omniaque. Delendum *que.*

clientes. Hoc ad Con- dru- sos tantum pertinere, non item ad Eburones, qui liberi fuerunt, e Clu- uerio (German. ant. 2, 15) repe- tit Cellarius. Cf. ind. in *clientes.*

Re frumentaria comparata, equitibusque delectis, iter in ea loca facere coepit, quibus in locis esse Germanos audiebat. A quibus quum paucorum dierum iter abesset, legati ab his venerunt, quorum haec fuit oratio: Germanos neque priores populo Romano bellum inferre, neque tamen recusare, si laceffantur, quin armis contendant; quod Germanorum consuetudo haec sit a maioribus tradita, quicumque bellum inferant, resistere, neque deprecari: haec tamen dicere, venisse inuitos, eiectos domo. Si suam gratiam Romani velint, posse eis vtilis esse amicos: vel sibi agros attribuant, vel patiantur eos tenere, quos armis possederint. Sesevnis Suevis concedere, quibus ne dii quidem immortales pares esse possint: reliquum quidem in terris esse neminem, quem non superare possint.

Ad haec Caesar, quae visum est, respondit; sed exitus fuit orationis: Sibi nullam cum his amicitiam esse posse, si in Gallia remanerent: neque verum esse, qui suos fines tueri non potuerint, alienos occupare: neque ullos in Gallia vacare agros, qui dari, tantae praesertim multitudini, sine iniuria possint. Sed licere, si velint, in Vbiorum finibus confidere, quorum sint legati apud se, et de Sueuorum iniuriis querantur, et a se auxilium petant: hoc se Vbiis imperaturum.

H 2

Legati

verum esse, aequum. Monuit Brantius et Dauid. In gr. metaphr. bene est, *εὐλογον*.
de Sueuorum iniuriis. Haec supra c. 3. extr. descriptae sunt.

imperaturum. Sed durius est, imperare his, qui, iniuriis adfecti, auxilium imple-

rant. Neque vero haec duorum codicum lectio, tam incommodum sensum efficiens, certa est: omninoque dubitari potest, quid Caesar h. l. scripserit. Ergo varietatem notavi. Plerique codd. habent, *hoc Suevis imperaturum*: inepte: Caesar

VIII

Legati haec se ad suos relatu-
ros: interea ne propius se castra moueret, petierunt.
Ne id quidem Caesar ab se impetrari posse dixit:
cognouerat enim, magnam partem equitatus ab iis
aliquot diebus ante praedandi frumentandique causa
ad Ambinarios trans Mosam missam. Hos expec-
tari equites, atque eius rei causa moram inter-
poni, arbitrabatur.

X

Mosa profluit ex monte Vosgo, qui est in fini-
bus Lingonum, et, parte quadam ex Rheno recepta,
quae adpellatur Vahalis, insulamque efficit Batauo-
rum, in Oceanum influit, neque longius ab Oceano
milibus passuum LXXX in Rhenum transit. Rhe-
nus

Caesar enim Suevis impere
non poterat. Alii, *hoc*
Suevis impetraturum, quod
est absurdum. Alii, *ab Vbiis*
impetraturos, a quo non
multum recedit metaphr. gr.
ἐκ τῆς γὰρ αὐτῆς (Ὀββίων)
τομῆς διανομῆς, quae si
latine vertantur, *hoc se ab*
iis impetraturum, veram lec-
tionem fortasse tenebimus.
Illud *iis* cum vellent expli-
care, vtrum ad propius, an
remotius subiectum referre-
tur, etsi nulla explicatione
in tanta perspicuitate rei
opus erat: alii margini ad-
scripserunt recte *Vbiis*, alii
perperam *Suevis*.

Ambinarios. Ignoti pla-
ne sunt, diuersi tamen ab
Ambiuarietis, Aeduorum cli-
entibus, qui infra 7, 75 no-
minantur. *Cellar*.

Vosgo. Sic e codd. in-
scriptione quadam et medii
aevi scriptoribus ediderunt
Dauis, et Oudendorp. In
gr. metaphr. est *Βοσῆκος*, qua
forma *Vosagus* exprimitur.

ex Rheno. Sic constan-
tissime MSS. Sed *Rheni* in
recentioribus. *Oudendorp*.

Vahalis. Idem nomen in
Tacit. Ann. 2, 6 occurrit,
vbi fere haec ipsa de Rheno
tradit. Varietas scripturae
(*Walis, Valis, Vahus, Va-*
cahus, Βακαλος, Vaculus)
rursus ex eo est, quia Ro-
mani externa nomina immu-
tarunt. Litera W facile au-
git originem Germanicam.

et parte quadam — —
transit. Hanc lectionem
Oudendorpius in codd. bene
multis reperit. Eius par-
tem priorem, *et parte —*
influit,

aus autem oritur ex Lepontiis, qui Alpes incolunt, et longo spatio per fines Nantuatium, Heluetiorum, Sequanorum, Mediomatricorum, Tribucorum, Treuirorum citatus fertur: et, ubi Oceano adpropinquat, in plures diffinit partes, multis ingentibusque insulis effectis, quarum pars magna a feris barbarisque nationibus incolitur, (ex quibus sunt, qui piscibus atque onis animum viuere existimantur) multisque capitibus in Oceanum influit.

Caesar quum ab hoste non amplius passuum XII milibus abesset, ut erat constitutum, ad eum legati reuertuntur: qui, in itinere congressi, magnopere, ne longius progrediretur, orabant. Quum

H 3

id

influit, recte se habere puto; posterior vero pars, *neque longius* — *transit*, haud dubie vitiosa est. Ergo adscripti alteram lectionem, quae in edd. valgo reperitur, et, si quis naturam cursumque fluminis, quam codices, sequi malit, in vniuersum praefenda est. Est autem haec: *et, parte quadam Rheni recepta, quae adpellatur Vialis, insulam efficit Batavorum, neque longius ab eo millibus passuum LXXX in Oceanum transit.* Quae lectio cum ab ipso situ naturae commendationem veri habeat, accipit etiam ex eo auctoritatem, quia graeca metaphrasis eam verbum de verbo expressit.

capitibus. Docuit Oндendorpius ad Lucanum (3,

201), cum ex aliis, cum e Lauiano loco (33, 41), *est: pus fluminis* etiam *ostium* significare, et si plerumque est *fons*. Ergo in huiusmodi locis, quod et Gesnero in Thes. L. L. visum est, caput indicat partem summam, extremam. In gr. metaphr. est, πολλοῖς τόμα-σιν ἀσφάλλασι ὀρεσίν. Ceterum de multitudine ostiorum Rheni, et dissenso scriptorum super hac re, et fide Caesaris, et modo eius explicandi, adeundus est diligentissimus Cellarius in Notit. Orbis T. 1. L. 2. C. 3. init. qui existimat, Caesarem, cum *multa* ostia dixerit, intellexisse etiam riuos et elices, per quos sub illas regiones Rhenus diffusus fuerit.

id non impetrassent, petebant, uti ad eos equites, qui agmen antecessissent, praemitteret, eosque pugna prohiberet; sibi que uti potestatem faceret, in Vbios legatos mittendi: quorum si principes ac senatus sibi iureiurando fidem fecissent, ea conditione, quae a Caesare ferretur, se vsuros ostendebant: ad has res conficiendas sibi tridui spatium daret. Haec omnia Caesar eodem illo pertinere arbitrabatur, ut, tridui mora interposita, equites eorum, qui abessent, reuerterentur: tamen sese non longius milibus passuum quatuor a quationis causa processurum eo die dixit: huc postero die quam frequentissimi conuenirent, ut de eorum postulatis cognosceret. Interim ad praefectos, qui cum omni equitatu antecesserant, mittit, qui nunciarent, ne hostes proelio lacefferent; et si ipsi lacefferentur, sustinerent, quoad ipse cum exercitu propius accessisset.

XII At hostes, ubi primum nostros equites conspexerunt, quorum erat quinque milium numerus, quum ipsi non amplius DCCC equites haberent, quod ii, qui frumentandi causa ierant trans Mosam, nondum redierant, nihil timentibus nostris, quod legati eorum paullo ante a Caesare discesserant, atque is dies induciis erat ab iis petitus, impetu facto, celeriter nostros perturbauerunt. Rursus resistentibus nostris, consuetudine sua ad pedes desiluerunt, subfossisque equis, compluribusque nostris deiectis, reliquos in fugam coniecerunt, atque ita perterritos egerunt, ut non prius fuga desisterent, quam in conspectum agminis nostri venissent. In eo proelio ex equitibus nostris interficiuntur quatuor et septuaginta, in his vir fortissimus, Piso, Aqu-

quae a Caes. fertur.
Cf. c. 8.

Rursus significat porro,
aut, vicissim.

Aquitanus, amplissimo genere natus, cuius ams in ciuitate sua regnum obtinuerat, amicus ab senatu nostro adpellatus. Hic quum fratri intercluso ab hostibus auxilium ferret, illum ex periculo eripuit; ipse equo vulnerato deiectus, quoad potuit, fortissime restitit. Quum circumuentus, multis vulneribus acceptis, cecidisset, atque id frater, qui iam proelio excefferat, procul animum aduertisset, incitato equo se hostibus obtulit, atque interfectus est.

Hoc facto proelio, Caesar neque iam sibi legatos audiendos, neque conditiones accipiendas arbitrabatur ab his, qui per dolum atque insidias, petita pace, vltro bellum intulissent: exspectare vero, dum hostium copiae augerentur, equitatusque reuerteretur, summae dementiae esse indicabat: et cogita Gallorum infirmitate, quantum iam apud eos hostes vno proelio auctoritatis essent consecuti, sentiebat: quibus ad consilia capienda nihil spatii dandum existimabat. His constitutis rebus, et consilio cum legatis et quaestore communicato, ne quem diem pugnae praetermitteret, opportunissima res accidit, quod postridie eius diei mane eadem et perfidia et simulatione vsi Germani, frequentes, omnibus principibus maioribusque natu adhibitis, ad eum in castra venerunt; simul, vt dicebatur, sui purgandi causa, quod contra, atque esset dictum et ipsi petissent, proelium pridie commisissent; simul vt, si quid possent, de induciis fallendo impetrarent. Quos sibi Caesar oblatos gauisus,

H 4

illos

infirmitate, mobilitate, haec lectio propter metaphr.
Cf. c. 5. gr. in qua est *ἄσκις*, etsi,

apud eos (Gallos) *hostes* quod mirum est, omnes
(Caesaris, i. e. Germani), fere MSS. *grauius* exhibent.
gauisus. Satis certa est

illos retineri iussit; ipse omnes copias castris eduxit, equitatumque, quod recenti proelio perterritum esse existimabat, agmen subsequi iussit.

XIII

Acie triplici instituta, et celeriter VIII milium itinere confecto, prius ad hostium castra peruenit, quam, quid ugeretur, Germani sentire possent. Qui, omnibus rebus subito perterriti, et celeritatis aduentus nostri, et discessu inorum, neque consilii habendi, neque arma capiendi spatio dato, perturbantur, copiasque aduersus hostem educere, an castra defendere, an fuga salutem potere, praestaret. Quorum timor quum fremitu et concursu significaretur, milites nostri, pristini diei perfidia incitati, in castra irruerunt. Quorum qui celeriter arma capere poterunt, paullisper nostris restiterunt, atque inter carros impedimentaque proelium commiserunt: at reliqua multitudo puorum muliorumque (nam cum omnibus suis domo excesserant, Rhenumque transferant) passim fugere coepit; ad quos confectandos Caesar equitatum misit,

Ger-

retineri iussit. Plutarch. in Caes. c. 22 repetit quidem ex hoc loco, quae Caesar c. 12 et 13 de perfidia Germanorum narravit, (*ὁ Καίσαρ ἐν τοῖς ἐφημερίαις γέγραπται* —) sed addit, Canusium tradidisse, has res Catoni adeo fuisse improbatas, ut Caesarem, reum *ναρκανοειδισματος*, hostibus dedendum censeret. (Cf. Sueton. Iul. c. 24) Hoc *ναρκανοειδισμα* in eo videtur fuisse, quod interea, dum legati apud eum fuerunt, hostes adgressus est: praesertim si Dio Cassius (39, 47,

48) conferatur, qui proelium, c. 12 descriptum, patulantiae iuniorum tribuit, quam seniores vsque eo improbarint, ut legationem ad Caesarem deprecandi causa susciperent. Hos igitur seniores, legatos, deprecatores, retinuit, et interea vicit eos, pro quibus deprecaturi venerant. Quaedam horum Brantius iam attigerat.

consilii. Mauult Oudendorpius, *concilii*. Mox, etsi codd. inuitis, legendum *perturbabamur*.

Germani, post tergum clamore audito, quum XV
 suos interfici viderent, armis abiectis, signisque
 militaribus relictis, se ex castris eiocerunt: et quum
 ad confluentem Mosae et Rheni peruenissent, reli-
 qua fuga desperata, magno numero interfecto, re-
 liqui se in flumen praecipitauerunt, atque ibi ti-
 more, lassitudine, vi fluminis oppressi perierunt.
 Nostri ad vnum omnes incolumes, perpauca vul-
 neratis, ex tanti belli timore, quum hostium nu-
 merus capitum CDXXX milium fuisset, se in castra
 receperunt. Caesar his, quos in castris retinuerat,
 discedendi potestatem fecit: illi supplicia cruciatu-
 que Gallorum veriti, quorum agros vexauerant,
 remanere se apud eum velle dixerunt. His Caesar
 libertatem concessit.

Germanico bello confecto, multis de causis XVI
 Caesar statuit, sibi Rhenum esse transeundum: qua-
 rum illa fuit iustissima, quod, quum videret, Ger-
 manos tam facile impelli, vt in Galliam venirent,
 suis quoque rebus eos timere voluit, quum intello-
 gerent, et posse et audere populi Romani exerci-
 tum Rhenum transire. Accessit etiam, quod illa
 pars equitatus Vsipectum et Tenchtherorum, quam
 supra commemoravi praedandi frumentandique
 causa Mosam transisse, neque proelio interfuisse,
 post fugam suorum se trans Rhenum in fines Si-
 gambrorum receperat, seque cum iis coniunxerat.
 Ad quos quum Caesar nuncios misisset, qui postu-
 larent, eos, qui sibi Galliaeque bellum intulissent,
 sibi dederent, responderunt: populi Romani im-
 perium Rhenum finire: si, se invito Germanos
 in Galliam transire, non aequum existimaret, cur
 sui quidquam esse imperii aut potestatis trans Rhe-
 num

H 5

supra commemoravi. Locus est c. 12.

non postulare? Vbi autem, qui vni ex transrhenanis ad Caesarem legatos miserant, amicitiam fecerant, obsides dederant, magnopere orabant, ut sibi auxilium ferret, quod grauitur ab Sueuis premerentur; vel, si id facere occupationibus reipublicae prohiberetur, exercitum modo Rhenum transportaret: id sibi ad auxilium spemque reliqui temporis fatis futurum: tantum esse nomen atque opinionem eius exercitus, Ariouisto pulso, et hoc nouissimo proelio facto, etiam ad vltimas Germanorum nationes, vti opinione et amicitia populi Romani tuti esse possint. Nauium magnam copiam ad transportandum exercitum pollicebantur.

XVII

Caesar his de causis, quas commemoravi, Rhenum transire decreuerat; sed nauibus transire, neque satis tutum esse arbitrabatur, neque suae neque populi Romani dignitatis esse statuebat. Itaque, etsi summa difficultas faciendi pontis proponebatur propter latitudinem, rapiditatem, altitudinemque fluminis, tamen id sibi contendendum, aut aliter non transducendum exercitum existimabat. Rationem pontis hanc instituit. Tigna bina sesquipedia, paulum ab imo praecuta, dimensa ad altitudinem fluminis, intervallo pedum duorum inter se iungebat. Haec quum machinationibus immissa in flumen defixerat, fistucisque adegerat, non subli-

cae

legatos miserant. Cf. c. 8. Omnes autem causas, hoc capite commemoratas, Dio Cassius (39, 48) vanitatis arguit, tribuitque transeundi Rheni conatum vni cupiditati inclarescendi, quae Caesarem impulserit, ut aliis intentata ipse tentaret. De

posteriore consentit Plutarch. in Caes. c. 22.

fistucis. Est fistuca, si tironum causa monere licet, machina, qua palos tundunt ita, ut altius insigantur solo (*cinrammeln*), aut lapides, in via stratos, complanant, aut pavimenta solidant. Sed

non

ae modo directæ ad perpendicularum, sed prona ac fastigata, ut secundum naturam fluminis procumberent: iis item contraria duo, ad eundem modum iuncta, intervallo pedum quadragenum, ab inferiore parte, contra vim atque impetum fluminis conversa statuebat. Haec utraque insuper bipedibus trabibus immixtis, quantum eorum tignorum iunctura distabat, binis utrimque fibulis ab extrema parte, distinebantur: quibus disclusis, atque in contrariam partem reuinctis, tanta erat operis firmitudo, atque ea rerum natura, ut, quo maior vis aquae se incitauisset, hoc artius illigata tenerentur. Haec directæ materia iniectæ contexebantur, et longuriis

non modo ea machina, quae manu opificis leuata tundit, fistuca dicitur; sed et haec, quae trochleis leuata et rursus delapsa subiectos palos pondere et ictu insigit. vid. Gesneri Thes. L. L. et imprimis Hotomannus ad hunc Caesaris locum.

directa. v. ind.

prona ac fastigata, ita prona, ut fastigio similia essent. Fastigium autem est testum templorum, figura plani inclinati decurrens: unde pronum et fastigatum est inclinatum.

secundum naturam fluminis, dem Strome nach.

item est initium apodo-teos periodi.

duo. Immo *binæ*. Clark. *ab inferiore parte* (fluminis), weiter unten.

Haec utraque, tigna illa prona in superiore et inferiore fluminis parte defixa.

iunctura, spatium ab una serie tignorum ad alteram, quod spatium nunc tegendum erat, ut transiri posset: nam hoc est iungere res distantes, efficere, ut ab una ad aliam una serie venire possit, quasi cohaerere.

binis fibulis, ita ut essent binæ fibulae s. copulae, Klammer, clauj trabales.

distinebantur, interpositu trabium. Eodem modo mox *disclusis*, interpositu trabium.

reuinctis, additis utrimque copulis s. fibulis.

Haec, hoc totum opus.

directa (an potius, *directa*? ind.) *materia iniecta*, materia (ligna, crates, et quidquid inseruit veluti solo pond-

tis,

parietibusque consternebantur: ac stihilo lectus
publicae et ad inferiorem partem fluminis oblique
agebantur, quae, pro pariete subiectae, et cum
omni opere coniunctae, vim fluminis exciperent:
et aliae item supra pontem mediocri spatio, ut, si
arborum trunci siue naues deiiciendi operis essent
a barbaris missae, his defensoribus earum rerum vis
minueretur, ne ponti nocerent.

XVIII

Diebus decem, quibus materia coepta erat com-
portari, omni opere effecto, exercitus transducitur.
Caesar, ad utramque partem pontis firmo praesi-
dio relicto, in fines Sigambrorum contendit. In-
terim a compluribus ciuitatibus ad eum legati ve-
niunt, quibus pacem atque amicitiam petentibus li-
beraliter respondit, obsidesque ad se adduci iubet.
At Sigambri ex eo tempore, quo pons institui coep-
tus est, fuga comparata, hortantibus iis, quos ex
Tenchtheris atque Usipetibus apud se habebant, fini-
bus

eis, per quod inceditur) in-
iicitur eadem directione qua
longitudinem.

oblique agebantur, incli-
nabantur. Sed fortasse er-
ro, dum sic interpretor.

pro pariete subiectae. Pau-
lo post tales trabes adpel-
lat *defensores*. Sunt veluti
murus aut agger. Tanto
magis probro, quod Ouden-
dorpheus e quibusdam codd.
recepit *pariete*, cum vulgo
ariste legeretur. Plurarch.
in Caes. c. 22 dicit *προβό-
λος ἑλκων μεγάλην*.

deiiciendi operis sc. causa.
Verbum hoc, omissum in

codd. multis, (est enim el-
lipsis non rara: v. Ouden-
dorp. ad 4, 1) alii interpre-
tandi causa addiderunt —
De structura huius pontis
scripsisse Iucundum Vero-
nensem, monuit ad h. l. Ca-
merarius. Hotomannus ad-
dit Budaeum, Cardanum,
Io. Bureonem, (cuius singu-
laris liber de hoc ponte ex-
stat) Turnebum (Aduers. 24,
30). Brantius adiungit Lip-
sum in Poliorcet. 2, 5.

in fines Sigambrorum. In

hos enim se receperant nu-
per equites Germani. vid.
cap. 16.

bis suis exceſſerant, ſuaque omnia impoſuerant,
ſequē in ſolitudinem ac ſilvas abſiderant.

Caesar, paucos dies in eorū ſilubus moratus, XVIII
omnibus vicis aedificisque incenſis, frumentisque
ſuccis, ſe in fines Vbiorum recepit; atque iis au-
xilium ſuum pollicitus, ſi ab Sueiſ premerentur,
haec ab iis cognouit: Sueuos, poſteaquam per ex-
ploratores pontem fieri comperiſſent, more ſuo
concilio habito, nuncios in omnes partes dimiſiſſe,
vti de oppidis demigrarent, liberos, vxores, ſus-
que omnia in ſiluas deponerent, atque omnes, qui
arma ferre poſſent, vnum in locum conuenerent:
hunc eſſe delectum medium fere regionum earum,
quas Sueui obtinerent: hic Romanorum aduentum
exſpectare, atque ibi decertare conſtituiſſe. Quod
vbi Caesar comperit, omnibus his rebus conſectis,
quarum rerum cauſa transducere exercitum conſti-
tuerat, vt Germanis metum iniiceret, vt Sigambros
viciſceretur, vt Vbios obſidione liberaret, diebus
omnino X et VIII trans Rhenum conſumtis, ſatis
et ad laudem et ad vtilitatem proſectum arbitratum,
ſe in Galliam recepit, pontemque reſcidit.

Exigua parte aeſtatis reliqua, Caesar, etſi in XX
his locis, quod omnis Gallia ad ſeptemtriones ver-
git, maturae ſunt hiemes, tamen in Britanniam
proſiciſci contendit, quod omnibus fere Gallicis
bellis

ſe in ſin. Vbiorum recepit.

Cauſa ex c. 16. diſcenda eſt.

ſe in Galliam recepit. Res
ipſa loquitur, timore per-
culſum Caſarem non auſum
eſſe cum Sueiſ congre-
di. Glandorpius.

in Britann. proſic. conten-
dit. Dio Caſſius (39, 53)

monuit, nihil vtilitatis ex
hac expeditione Britannica
neque ad Caſarem, neque
ad ciuitatem redundaiſſe,
praeter famam patefactae Ro-
manis inſulae. Conſentit
Plutarch. in Caef. cap. 23.

Miram cauſam Suetonius in
Caef. c. 47 addidit, ſpe mor-
gari-

bellis hostibus nostris inde subministrata auxilia intellegebat: et, si tempus anni ad bellum gerendum deficeret, tamen magno sibi usui fore arbitratur, si modo insulam adisset, genus hominum perspexisset, loca, portus, aditus cognouisset: quae omnia fere Gallis erant incognita. Neque enim temere praeter mercatores illo adit quisquam, neque iis ipsis quidquam, praeter oram maritimam atque eas regiones, quae sunt contra Gallias, notum est. Itaque, euocatis ad se undique mercatoribus, neque quanta esset insulae magnitudo, neque quae aut quantas nationes incolerent, neque quem usum belli haberent, aut quibus institutis vterentur, neque qui essent ad maiorum navium multitudinem idonei portus, reperire poterat.

XXI

Ad haec cognoscenda, priusquam periculum faceret, idoneum esse arbitratus C. Volusenum, cum naui longa praemittit. Huic mandat, uti, exploratis omnibus rebus, ad se quam primum revertatur: ipse cum omnibus copiis in Morinos proficiscitur, quod inde erat brevissimus in Britanniam transiectus. Huc naues undique ex finitimis regionibus, et, quam superiore aestate ad Veneticum bellum fecerat, classem iubet convenire. Interim, confi-

garitarum Caesarem Britanniam petisse; credibile tamen sit, opinionem magnarum Britanniae opum fuisse, si Ciceronianus locus (ad Div. 7, 7) conferatur.

C. Volus. praemittit. Haec, ut interpretes monuerunt, repugnant loco Suetonii (Caes. c. 58), ubi Caesar per

se, h. e. ipse explorasse dicitur regiones. Atque ut aliis visus est Suetonius oblivione quadam errasse, quod et ego arbitror, sic fuerunt, qui vellent emendationibus iuvare Suetonii locum, de quibus Ernesti ad Suetonium dixit.

ad Ven. bell. fecerat. Cf. 3, 9.

consilio eius cognito, et per mercatores perlato ad Britannos, a compluribus eius insulae ciuitatibus ad eum legati veniant, qui polliceantur obsides dare, atque imperio populi Romani obtemperare. Quibus auditis liberaliter pollicitus, hortatusque, ut in ea sententia permanerent, eos domum remittit, et cum his vna Commium, quem ipse, Atrebatibus superatis, regem ibi constituerat, cuius et virtutem et consilium probabat, et quem sibi fidelem arbitrabatur, cuiusque auctoritas in iis regionibus magni habebatur, mittit. Huic imperat, quas possit, adeat ciuitates, horteturque, ut populi Romani fidem sequantur; seque celeriter eo venturum nunciet. Volusenus, perspectis regionibus, quantum ei facultatis dari potuit, qui naui egredi ac se barbaris committere non auderet, quinto die ad Caesarem reuertitur; quaeque ibi perspexisset, renunciat.

Dum in his locis Caesar nauium parandarum XXII causa moratur, ex magna parte Morinorum ad eum legati venerunt, qui se de superioris temporis consilio excusarent, quod homines barbari et nostrae consuetudinis imperiti bellum populo Romano fecissent, seque ea, quae imperasset, facturos pollicerentur. Hoc sibi satis opportune Caesar acci-

diffe

Commius. In thesauro Brandenburg. Vol. 1. p. 305 exstat numus, in cuius vna facie circa equum *Commius*, in altera capiti galeato *German* adscriptum est: quem Begerus ad hunc Commium Atrebatem refert. *Cellar.* De altero verbo *German* Begerus dubitanter scripsit, an fortasse sit idem, quod *Germanus*; sed hoc foret vberioris disputationis, quam pro meo consilio. Masco- vius in historia Germanorum T. 1. p. 37 non improbat hanc numi huius explanationem de Commio.

magni hab. Vulg. *magna.*

disse arbitratus, quod neque post tergum hostem relinquare volebat, neque belli gerendi propter anni tempus facultatem habebat, neque has tantularum rerum occupationes sibi Britanniae anteponendas iudicabat, magnum hinc obsidum numerum imperat. Quibus adductis, eos in fidem recepit. Nauibus circiter LXXX onerariis coactis, contractisque, quos satis esse ad duas transportandas legiones existimabat, quicquid praeterea nauium longarum habebat, quaestori, legatis, praefectisque distribuit. Huc accedebant XVIII onerariae naues, quae ex eo loco ab milibus passuum VIII vento tenebantur, quo minus in eundem portum peruenire possent. Has equitibus distribuit; reliquum exercitum Q. Titurio Sabino et L. Aurunculeio Cottae, legatis, in Menapios atque in eos pagos Morinorum, ab quibus ad eum legati non venerant, deducendum dedit. P. Sulpitium Rufum, legatum, cum eo praesidio, quod satis esse arbitrabatur, portum tenere iussit.

XXIII

His constitutis rebus, nactus idoneam ad nauigandum tempestatem, tertia fere vigilia soluit, equitesque

coactis. Hoc pertinet ad vniuersam summam nauium, quas collegerat. Gr. metaphr. *εναλίσαν.*

contractis. Hoc pertinet ad eas, quas ex vniuersa summa delectas congregarat, vna proficisci iusserat, ut duas legiones transportarent. Gr. metaphr. *ἐλάττωσαν.*

tertia f. vig. soluit, ex portu Irio s. Iecio (cf. 5, 2), ut Strabo adnotauit (4, 138), quem de priore Caesaris tra-

iectu in Britanniam loqui, (nam non ita multo post rursus eo contendit: vid. 5, 2) ex tempore et hora in notitia orbis ant. T. 1. p. 375 probauimus. *Celtes* Exstat dissertatio Io. Georg. Eccardi de portu Iecio, inserta Miscellaneis Lipsiens. T. 8. p. 255, vnde idem ille vir doctus in libro de origine Germanorum sect. 93. p. 209. edit. Gotting. quaedam repetiit. Sententias autem virorum doctiorum varias, qui

tesque in ulteriorem portum progredi, et naues conscendere, et se sequi iussit: a quibus quum id paullo tardius esset administratum, ipse hora diei circiter quarta cum primis nauibus Britanniam attigit; atque ibi in omnibus collibus expositas hostium copias armatas conspexit. Cuius loci haec erat natura: adeo montibus angustis mare continebatur, uti ex locis superioribus in litus telum adiici posset. Hunc ad egrediendum nequaquam idoneum arbitratus locum, dum reliquae naues eo convenirent, ad horam

qui portum Iccium putarunt esse aut Mardicum, aut Gessoriacum, aut Witfantum, aut Calerum, aut Stاپulas, collegit, praeter Cellarium in nobilissimo opere geographico, Fabricius in bibl. lat. lib. 1. cap. 10. sect. 2. ubi de Caesare agitur. Collegit etiam Ritterus in historia Gallorum p. 97. Attingit Wesselingius ad Antoni itineraria p. 363.

in ulteriorem portum. Hic paulo post c. 28 *superior* vocatur, in ortum et ad dextram ab Itio recedens: cui opponitur *inferior*, ab Itio recedens in occasum, c. 36. Cf. c. 28. ubi *superior portus* memoratur, et *inferior pars insulae, quae est propius solis occasum*. Sic ergo plagae discernuntur in hoc litore. Cellarius.

hora quarta. Est circiter decima antemeridiana. Cf. 1, 26.

adeo — continebatur. His verbis explicat, quae fuerint natura loci, et potest ante *adeo* intelligi *scilicet*. Hanc explicationem, abrupte positam, voluerunt artius necere cum superioribus, et addiderunt *atque*. Inde *adeo* oblitteratum, et ex eo factum est vel *atque ita*, vel *atque ibi*, quae singula in codd. et edd. reperiuntur. Ergo recte Oudendorp. revocavit id, quod in textu est.

montibus angustis. Quoniam sunt h. l. montes angusti, iis explicandum relinquo, qui loca, quae Caesar hic describit, viderunt. Item definiunt, quid h. l. sit *continere*. Iulius Celsus eandem rem his verbis expressit: *praeruptae rupes, pelago impendentes*: quibus cum Ciceronis locus (ad Attic. 4, 16), iam a Glandorpio comparatus, convenit:

ram nonam in ancoris exspectauit. Interim legatis tribunisque militum conuocatis, et quae ex Voluseno cognosset, et quae fieri vellet, ostendit, monuitque, ut rei militaris ratio, maxime ut maritimae res postularent, ut quae celerem atque instabilem motum haberent, ad nutum et ad tempus omnes res ab iis administrarentur. His dimissis, et ventum et aestum vno tempore nactus secundum, dato signo, et sublati ancoris, circiter milia passuum VII ab eo loco progressus, aperto ac plano litore naues constituit.

XXIII

At barbari, consilio Romanorum cognito, praemisso equitatu et essedariis, quo plerumque genere in proeliis uti consueverunt, reliquis copiis subsecuti, nostros nauibus egredi prohibebant. Erat ob has causas summa difficultas, quod naues propter magnitudinem, nisi in alto, constitui non poterant; militibus autem ignotis locis, impeditis manibus, magno et graui armorum onere oppressis, simul et de nauibus desiliendum, et in fluctibus consistendum, et cum hostibus erat pugnandum: quum illi aut ex arido, aut paullulum in aquam progressi, omnibus membris expediti, notissimis locis audacter tela conicerent, et equos insuefactos incitarent. Quibus rebus nostri perterriti, atque huius omnino generis

constat, aditus Britanniae esse multo mirificis mobilis.

ad boram nonam. Est tertia pomeridiana.

monuit, (ut omnes res administrarentur, ut (viti) ratio rei militaris et res maris. postularent, ut (quippe) quae — haberent.

celerem et instab. mot. habere, facillime mutari, valde mutabilem esse.

essedarii, qui ex essedis (curribus bellicis) pugnant.

Vid. omnino c. 33.

insuefactos, aduetos: ut insueuisse dicitur, qui est aduefactus rei. In gr. metaphr. est, αἰσθητός.

generis pugnae imperiti, non omnes eadem alacritate ac studio, quo in pedestribus uti proeliis consueverant, utebantur.

Quod ubi Caesar animum aduertit, naues longas, quarum et species erat barbaris inusitata, et motus ad usum expeditior, paullum remoueri ab onerariis nauibus, et remis incitari, et ad latus apertum hostium constitui, atque inde fundis, sagittis, tormentis, hostes propelli ac submoueri iussit: quae res magno usui nostris fuit. Nam et nauium figura, et remorum motu, et inusitato genere tormentorum permoti barbari constiterunt, ac paullum imodo pedem retulerunt. Atque nostris militibus cunctantibus, maxime propter altitudinem maris, qui decimae legionis aquilam ferebat, contestatus deos, ut ea res legioni feliciter eueniret: Desilite, inquit, commilitones, nisi vultis aquilam hostibus prodere: ego certe meum reipublicae atque imperatori officium praestitero. Hoc quum magna voce dixisset, ex naui se proiecit, atque in hostes aquilam ferro coepit. Tum nostri, cohortati inter se, ne tantum dedecus admitteretur, vniuersi ex naui desiluerunt: hos item alii ex proximis nauibus quum conspexissent, subsecuti hostibus adpropinquarunt.

Pugnatum est ab utrisque acriter; nostri tamen, quod neque ordines seruare, neque firmiter insistere, neque signa subsequi poterant, atque alius alia ex naui, quibuscumque signis occurrerat, se adgrebat, magno opere perturbabantur. Hostes vero, notis omnibus vadis, ubi ex litore aliquos singulares ex naui egredientes conspexerant, incitatis equis impeditos adoriebantur: plures paucos circumstabant: alii ab latere aperto in vniuersos tela coniciebant. Quod quum animum aduertisset Caesar,

scaphas longarum nauium, item speculatoria nauigia militibus compleri iussit, et quos laborantes conspexerat, iis subsidia submittebat. Nostri, simul in arido constiterunt, suis omnibus consecutis, in hostes impetum fecerunt, atque eos in fugam dederunt, neque longius prosequi potuerunt, quod equites cursum tenere atque insulam capere non potuerant. Hoc vnum ad pristinam fortunam Caesari defuit.

XXVII

Hostes proelio superati, simul atque se ex fuga receperunt, statim ad Caesarem legatos de pace miserunt: obsoles daturus, quaeque imperasset, sese facturos, polliciti sunt. Vna cum his legatis Commius Atrebas venit, quem supra demonstraueram a Caesare in Britanniam praemissum. Hunc illi e naui egressum, quum ad eos imperatoris mandata perferret, comprehenderant, atque in vincula coniecerant: tum, proelio facto, remiserunt, et in petenda pace eius rei culpam in multitudinem coniecerunt, et, propter imprudentiam vt ignosceretur, petiuerunt. Caesar questus, quod, quum ultro in continentem legatis missis pacem ab se petissent, bellum

equites cursum tenere non
pot. i. e. equites, quos Caesar iusserat se sequi (c. 23), tempestate fuerant deiectioni, alio delati, vt sequi non possent (c. 28). Nam nauigantes *cursum tenent*, cum secundo vento prouehuntur, et, quo tendunt, veniunt. In gr. metaphr. est *εὐδωκοῦνται*.

supra. Cf. c. 21. Vulgo, *demonstrauimus*.

quum ad eos — perferret.
 Haud dubie reuocanda est

lectio metaphraseos graecae et codicum omnino omnium, praeter vnum: est autem haec: *quum ad eos oratoris modo* (nomine et iure legati, quasi legatus esset) *Caesaris mandata perferret*. In hoc enim est iniuria, quod *legatum* comprehenderunt. Iudicauit etiam Oudendorpius, non temere videri damnandam hanc lectionem.

ultro legatis missis. Cf. c. 21. *Continens* est Gallia.

bellum sine causa intulissent, ignoscere imprudentiae dixit, obsidesque imperavit: quorum illi partem statim dederunt, partem, ex longinquioribus locis arcessitam, paucis diebus sese daturos dixerunt. Interea suos remigrare in agros iusserunt, principesque undique convenere, et se civitatesque suas Caesari commendare coeperunt.

His rebus pace confirmata, post diem III, **XXVIII** quam est in Britanniam ventum, naues XVIII, de quibus supra demonstratum est, quae equites sustulerant, ex superiore portu leni vento soluerunt. Quae quum adpropinquarent Britanniae, et ex castris viderentur, tanta tempestas subito coorta est, ut nulla earum cursum tenere posset, sed aliae eodem, unde erant profectae, referrentur; aliae ad inferiorem partem insulae, quae est propius solis occasum, magno sui cum periculo deiicerentur: quae tamen, ancoris iactis quum fluctibus complerentur, necessario adversa nocte in altum provectae continentem petierunt.

Eadem nocte accidit, ut esset luna plena, qui **XXVIII** dies maritimos aestus maximos in Oceano efficere consuevit: nostrisque id erat incognitum. Ita uno tempore et longas naues, quibus Caesar exercitum transportandum curauerat, quasque in aridum subduxerat, aestus complebat; et onerarias, quae ad ancoras erant deligatae, tempestas afflictabat; neque vlla nostris facultas aut administrandi, aut auxiliandi dabatur. Compluribus navibus fractis, reliquae quum essent, funibus ancoris reliquisque armamentis amissis, ad nauigandum inutiles, magna, id quod necesse erat accidere, totius exercitus per-

I 3

turba-

conuenire. Potius, con-
uenire.

supra. vid. c. 23. De
sustulerant v. ind. in tollere.

turbatio facta est: neque enim naues erant aliae, quibus reportari possent; et omnia deerant, quae ad reficiendas eas vsui sunt; et, quod omnibus constabat, hiemare in Gallia oportere, frumentum his in locis in hiemem prouisum non erat.

XXX

Quibus rebus cognitis, principes Britanniae, qui post proelium factum ad ea, quae iusserat Caesar, facienda conuenerant, inter se collocuti, quum equites, et naues, et frumentum Romanis deesse intellexerent, et paucitatem militum ex castrorum exiguitate cognoscerent, quae hoc erant etiam angustiora, quod sine impedimentis Caesar legiones transportauerat, optimum factu esse duxerunt, rebellionem facta, frumento commeatuque nostros prohibere, et rem in hiemem producere, quod, iis superatis, aut reditu interclusis, neminem postea belli inferendi causa in Britanniam transiturum confidebant.

XXXI

Itaque, rursus coniuratione facta, paullatim ex castris discedere, ac suos clam ex agris deducere coeperunt. At Caesar, etsi nondum eorum consilia cognouerat, tamen et ex euentu nauium suarum, et ex eo, quod obsides dare intermiserant, fore id, quod accidit, suspicabatur. Itaque ad omnes casus subsidia comparabat: nam et frumentum ex agris quotidie in castra conferebat, et quae grauissimo adflictae erant naues, earum materia atque aere ad reliquas reficiendas utebatur, et quae ad eas res erant vsui, ex continenti comportari iubebat. Itaque, quum id summo studio a militibus administraretur, duodecim nauibus amissis, reliquis ut nauigari commode posset, effecit.

Dum

hiemare.
mari.

Rectius, *hi-*

aere. v. ind. in *aer*, ubi
naues aëratæ describuntur.

Dum ea geruntur, legione ex consuetudine una XXXII
 frumentatum missa, quae adpellabatur septima, ne-
 que vlla ad id tempus belli suspicione interposita,
 quum pars hominum in agris remaneret, pars etiam
 in castra ventitaret, ii, qui pro portis castrorum in
 statione erant, Caesari renunciarunt, puluerem ma-
 iorem, quam consuetudo ferret, in ea parte videri,
 quam in partem legio iter fecisset. Caesar id,
 quod erat, suspicatus, aliquid noui a barbaris ini-
 tum consilii, cohortes, quae in stationibus erant,
 secum in eam partem proficisci, duas ex reliquis
 in stationem succedere, reliquas armari, et con-
 festim sese subsequi iussit. Quum paullo longius
 a castris processisset, suos ab hostibus premi, atque
 aegre sustinere, et conferta legione ex omnibus
 partibus tela conici animum aduertit. Nam quod,
 omni ex reliquis partibus demesso frumento, una
 pars erat reliqua, suspicati hostes, huc nostros esse
 venturos, noctu in siluis delituerant: tum disper-
 sos, depositis armis, in metendo occupatos, subi-
 to adorti, paucis interfectis, reliquos incertis or-
 dinibus perturbauerant: simul equitatu atque essedis
 circumdederant.

Genus hoc est ex essedis pugnae: primo per XXXIII
 omnes partes perequitant, et tela coniiciunt, atque
 ipso terrore equorum et strepitu rotarum ordines
 plerumque perturbant: et quum se inter equitum
 turmas insinuauerint, ex essedis desiliunt, et pedibus
 proeliantur. Aurigae interim paullatim ex proelio

I 4

exce-

in agris. Principes Bri- perant (c. 30). Hinc intel-
 tannorum iusserant suos, in- ligeretur, quid hoc sit, Bri-
 agros remigrare (c. 27), et tannorum partem in agris
 clam ex agris deducere coe- remansisse.

excedunt, atque ita curru se collocant, ut, si illi a multitudine hostium premantur, expeditum ad suos receptum habeant. Ita mobilitatem equitum, stabilitatem peditum in proeliis praestant, ac tantum usu quotidiano et exercitatione efficiunt, uti in declivi ac praecipiti loco incitatos equos sustinere, et breui moderari ac flectere, et per temonem percurrere, et in iugo insistere, et inde se in currus citissime recipere consueverint.

XXXIII Quibus rebus, perturbatis nostris nouitate pugnae, tempore opportunissimo Caesar auxilium tulit: namque eius aduentu hostes constiterunt, nostri se ex timore receperunt. Quo facto, ad lacessendum et ad committendum proelium alienum esse tempus arbitratus, suo se loco continuit, et breui tempore intermisso in castra legiones reduxit. Dum haec geruntur, nostris omnibus occupatis, qui erant in agris reliqui, discesserunt. Secutae sunt continuos complures dies tempestates, quae et nostros in castris continerent, et hostem a pugna prohiberent. Interim barbari nuncios in omnes partes dimiserunt, paucitatemque nostrorum militum suis praedicauerunt, et, quanta praedae faciendae atque in perpetuum sui liberandi facultas daretur, si Romanos castris expulissent, demonstraerunt. His rebus celeriter magna multitudo peditatus equitatusque coacta, ad castra venerunt.

XXXV Caesar, etsi idem, quod superioribus diebus acciderat, fore videbat, ut, si essent hostes pulsi, cele-

curru se. Pro his leg. *currus* e codd. et metaphr. gr. Ipsa res, etiam sine codicibus, declarat.

praestant et efficiunt, ut sint mobiles (variis in lo-

cis pugnent, vagentur) et stabiles (vno in loco pugnent).

qui erant in agris reliqui.

Sunt ii Britanni, de quibus c. 32. dixerat.

celeritate periculum effugerent; tamen nactus equites circiter triginta, quos Commius Atrebas, de quo ante dictum est, secum transportauerat, legiones in acie pro castris constituit. Commisso proelio, diutius nostrorum militum impetum hostes ferre non potuerunt, ac terga verterunt. Quos tanto spatio secuti, quantum cursu et viribus efficere potuerunt, complures ex iis occiderunt; deinde, omnibus longe lateque afflictis incensisque, se in castra receperunt.

Eodem die legati, ab hostibus missi ad Caesarem de pace, venerunt. His Caesar numerum obsidum, quem antea imperauerat, duplicauit, eosque in continentem adduci iussit, quod, propinqua die aequinoctii, infirmis nauibus, hiemi navigationem subiiciendam non existimabat. Ipse, idoneam tempestatem nactus, paullo post mediam noctem naues soluit, quae omnes incolumes ad continentem peruenierunt; sed ex his onerariae duae eisdem, quos reliquae, portus capere non potuerunt, sed paullo infra delatae sunt.

XXXVI

Quibus ex nauibus quum essent expositi milites circiter CCC, atque in castra contenderent, Morini, quos Caesar, in Britanniam proficiscens, pacatos reliquerat, spe praedae adducti, primo non ita magno suorum numero circumsteterunt, ac, si sese interfici nollent, arma ponere iusserunt. Quum illi orbe facto sese defenderent, celeriter ad clamorem hominum circiter milia VI conuenerunt. Quare nunciata, Caesar omnem ex castris equitatum

XXXVII

I 5

fuis

dictum est. vid. cap. 21 et 27.

adfl. inc. Pro his vulgo legebatur, *aedificiis incensis*, vt et plures MSS. atque gr. metaphr. exhibent: sed iam

Cellarius monuit, Gronovium (Observ. 4. 8) e cod. Andino restituisse, *adflitis incensisque*, quod ipsum Oudendorpius in Oxon. MS. occurrere dixit.

fuis auxilio misit. Interim nostri milites impetum hostium sustinuerunt, atque amplius horis quatuor fortissime pugnaverunt, et, paucis vulneribus acceptis, complures ex iis occiderunt. Postea vero quam equitatus noster in conspectum venit, hostes abiectis armis terga verterunt, magnusque eorum numerus est occisus.

XXXVIII Caesar postero die T. Labienum legatum cum iis legionibus, quas ex Britannia reducerat, in Morinos, qui rebellionem fecerant, misit. Qui quum propter siccitates paludum, quo se reciperent, non haberent, quo perfugio superiore anno fuerant vsi, omnes fere in potestatem Labieni venerunt. At Q. Titurius et L. Cotta, legati, qui in Menapiorum fines legiones duxerant, omnibus eorum agris vastatis, frumentis succisis, aedificiis incensis, quod Menapii se omnes in densissimas silvas abdiderant, se ad Caesarem receperunt. Caesar in Belgis omnium legionum hiberna constituit. Eo duae omnino civitates ex Britannia obsides miserunt, reliquae neglexerunt. His rebus gestis, ex literis Caesaris diurnum XX supplicatio a senatu decreta est.

quo perf. — venerunt.
Adeo multiplex est in codd. lectio huius loci, ut Oudendorpius fateatur, sibi de ea non liquere. Quae hic in textu sunt, ea habet metaphrasis graeca.

duxerant. vid. c. 22.
Eo (in Belgae) obsides miserunt. Cum ergo Caesar c. 36. obsides in continentem mitti iusserit, ex nostro loco discimus, continentem indicare Galliam. Cf. c. 27.

*****

C. IVLII CAESARIS

COMMENTARII

DE BELLO GALLICO

LIBER QUINTVS

Caesar classem parari in Gallis iubet: ipse Pirustas in Illyrico coerces. 1. Inde reuersus, compositis Treuitorum turbis, et Dummorige coercito, iterum transiit in Britanniam, 2 — 9, quae describitur, 12: ibique bella gerit feliciter. 13 — 13. Post reditum deficient Galli, et Eburones Sabinum ac Costam legatos cum legione caedunt, 27 — 38: Neruii Q. Ciceronis castra grauiter oppugnant, 39 — 46, a Caesare prostigantur. 46 — 52. Senones et Trequiri res novas moliantur: interfecto Inductomaro, fit Gallia quietior.

Lucio Domitio, Appio Claudio, Consulibus, discedens ab hibernis Caesar in Italiam, ut quotannis facere consuevit, legatis imperat, quos legionibus praefecerat, uti, quamplurimas possent, hieme naues aedificandas veteresque reficiendas curarent. Earum modum formatumque demonstrat. Ad celeritatem onerandi subductionesque paullo facit humiliores, quam quibus in nostro mari uti consueuimus; atque id

L. Dom. Ap. Cl. Coss. Est annus P. V. C. 700.

Italiam, i. e. Galliam provinciam s. citeriorem.

subducti. Non spreuerim lectionem aliam, *subductionisque*, a Ciacconio indicatam.

in nostro mari, i. e. mediterraneo: hoc enim intelligitur, cum Romani nostrum mare dicunt. vid. Pompon. Mela 1, 1, ut iam Rhellicanus et Glandorpius monuerunt.

id eo magis, quod propter crebras commutationes aestuum minus magnos ibi fluctus fieri cognouerat: ad onera et ad multitudinem iumentorum transportandam paullo latiores, quam quibus in reliquis utimur maribus. Has omnes actuaras imperat fieri, quam ad rem multum humilitas adiuuat. Ea, quae sunt vsui ad armandas naues, ex Hispania adportari iubet. Ipse, conuentibus Galliae citerioris peractis, in Illyricum proficiscitur, quod a Pirustis finitimam partem Prouinciae incursionibus vastari audiebat. Eo quum venisset, ciuitatibus milites imperat, certumque in locum conuenire iubet. Qua re nunciata, Pirustae legatos ad eum mittunt, qui doceant, nihil earum rerum publico factum consilio, seseque paratos esse demonstrant, omnibus rationibus de iniuriis satisfacere. Accepta oratione eorum, Caesar obsides imperat, eosque ad certam diem adduci iubet: nisi ita fecerint, sese bello ciuitatem persecuturum demonstrat. His ad diem adductis, ut imperauerat, arbitros inter ciuitates dat, qui litem aestiment, poenamque constituent.

- II His confectis rebus, conuentibusque peractis, in citeriorem Galliam reuertitur, atque inde ad exercitum proficiscitur. Eo quum venisset, circuitis omnibus hibernis, singulari militum studio, in summa omnium rerum inopia, circiter DC eius generis, cuius supra demonstrauius, naues, et longas

ex Hispania. Mirificum Galliam Cisalpinam, Illyrico adiecto: ut e Suetonii prouentum sparti in Hispania esse, docebunt Strabo 3. Iul. c. 22 Cellarius ostendit, p. 160. Plin: H. N. 19, 11. Idem e Ptolemaeo (2, 17) *Davis.* monuit, Pirustas esse Illyrici gentem, versus Macedoniam habitantem. *in Illyricum.* Nempe Caesar acceperat prouinciam

longas XXVIII inuenit instructas, neque multum abesse ab eo, quin paucis diebus deduci possent. Collaudatis militibus, atque iis, qui negotio prae fuerant, quid fieri velit, ostendit, atque omnis ad portum Itium conuenire iubet, quo ex portu commodissimum in Britanniam [transiectum] esse cognouerat, circiter milium passuum XXX, transmissum a continenti. Huic rei quod satis esse visum est militum, reliquit: ipse cum legionibus expeditis IIII, et equitibus DCXC in fines Tretirorum proficiscitur, quod hi neque ad concilia veniebant, neque imperio parebant, Germanosque transrhennanos sollicitare dicebantur.

Haec ciuitas longe plurimum totius Galliae III equitatu valet, magnasque habet copias peditum, Rhenumque, vt supra demonstrauius, tangit. In ea ciuitate duo de principatu inter se contendebant, Indutiomarus et Cingetorix: ex quibus alter, simul atque de Caesaris legionumque aduentu cognitum est, ad eum venit; se suosque omnes in officio futuros, neque ab amicitia populi Romani defecturos confirmauit; quaeque in Treuiris gererentur, ostendit. At Indutiomarus equitatum peditatumque cogere, iisque, qui per aetatem in armis esse non poterant, in siluam Arduennam abditis, quae ingenti magnitudine per medios fines Treutorum a flumine Rheno ad initium Remorum pertinet, bellum parare instituit. Sed postea quam nonnulli principes ex ea ciuitate, et familiaritate Cingetorigis adducti, et aduentu nostri exercitus

portum Itium. Cf. 4, 23. *transiectum.* - Hoc verbum esse glossema verbi *transmissum*, quod mox sequitur, post Faernum Hotomannus monuit.

silvam Arduennam. vid. 6, 29.

citus perterriti, ad Caesarem venerunt, et de suis priuatim rebus ab eo petere coeperunt, quoniam ciuitati consulere non possent: Induciomarus veritus, ne ab omnibus defereretur, legatos ad Caesarem mittit; sese idcirco ab suis discedere atque ad eum venire noluisse, quo facilius ciuitatem in officio contineret, ne omnis nobilitatis discessu plebs propter imprudentiam laberetur. Itaque esse ciuitatem in sua potestate, seque, si Caesar permitteret, ad eum in castra venturum, et suas ciuitatisque fortunas eius fidei permissurum.

III Caesar, etsi intellegebat, qua de causa ea dicerentur, quaeque eum res ab instituto consilio deterreret, tamen, ne aestatem in Treuiris consumere cogeretur, omnibus ad Britannicum bellum rebus comparatis, Induciomarus ad se cum ducentis obsidibus venire iussit. His adductis, in iis filio propinquisque eius omnibus, quos nominatim euocauerat, consolatus Induciomarus hortatusque est, ut in officio permaneret: nihilo tamen secius principibus Treuirorum ad se conuocatis, hos singulatim Cingetorigi conciliauit: quod quum merito eius ab se fieri intellegebat, tum magni interesse arbitrabatur, eius auctoritatem inter suos quamplurimum valere, cuius tam egregiam in se voluntatem perspexisset. Id factum grauiter tulit Induciomarus, suam gratiam inter suos minui, et, qui iam ante inimico in nos animo fuisset, multo grauius hoc dolore exarsit.

V His rebus constitutis, Caesar ad portum Itium cum legionibus peruenit. Ibi cognoscit, XL naues, quae in Moldis factae erant, tempestate reiectas,

in Moldis. Iam antiquiores quoniam Meldae mediterraneae offensi sunt hac lectione, nei fuerunt, apud quos classem

tas, cursum tenere non potuisse, atque eodem, unde erant profectae, reuertisse: reliquas paratas ad nauigandum, atque omnibus rebus instructas inuenit. Eodem equitatus totius Galliae conuenit, numero milium quatuor, principesque omnibus ex ciuitatibus: ex quibus perpaucos, quorum in se fidem perspexerat, relinquere in Gallia, reliquos obsidum loco secum ducere decreuerat; quod, quum ipse abesset, motum Galliae verebatur.

Erat una cum ceteris Dumnorix Aeduus, de VI quo ab nobis antea dictum est. Hunc secum habere in primis constituerat, quod eum cupidum rerum nouarum, cupidum imperii, magni animi, magnae inter Gallos auctoritatis cognouerat. Accedebat huc, quod iam in concilio Aeduorum Dumnorix dixerat, sibi a Caesare regnum ciuitatis deferri: quod dictum Aedui grauer ferebant, neque recusandi aut deprecandi causa legatos ad Caesarem mittere audebant. Id factum ex suis hospitibus Caesar cognouerat. Ille omnibus primo precibus petere contendit, ut in Gallia relinqueretur; partim, quod insuetus nauigandi mare timeret; partim, quod religionibus sese diceret impediri. Postea quam id obstinate sibi negari uidit, omni spe impetrandi adempta, principes Galliae sollicitare, seuocare singulos hortarique coepit, uti in conti-

sem aedificatam esse non credibile sit. Ergo vel *Belgis* cum codd. et edd. quibusdam legitur: vel duo populi fuerunt, qui eodem nomine Meldarum vsi sunt, alii ad Oceanum, (quamquam hoc e Strabonis loco 4, p. 194. non videtur certo se-

qui, ut Casaubonus monuit) alii in mediterraneis locis: vel omnino corruptum est hoc verbum. Haec est summa eorum, quae Rhellicanus praesertim ad h. l. scripsit.

dictum est. Cf. 1, 3. *religionibus,* v. ind.

continenti remanerent; metu territare, non sine causa fieri, ut Gallia omni nobilitate spoliaretur: id esse consilium Caesaris, ut, quos in conspectu Galliae interficere vereretur, hos omnes in Britanniam transductos necaret: fidem reliquis interponere, iusiurandum poscere, ut, quod esse ex visu Galliae intellexissent, communi consilio administrarent. Haec a compluribus ad Caesarem deferébantur.

VII Qua re cognita, Caesar, quod tantum ciuitati Aeduae dignitatis tribuerat, coerendum atque deterrendum, quibuscumque rebus posset, Dumnorigem statnebat; quod longius eius amentiam progredi videbat, prospiciendum, ne quid sibi ac rei publicae nocere posset. Itaque dies circiter XXV in eo loco commoratus, quod corus ventus navigationem impediébat, qui magnam partem omnis temporis in his locis stare consuevit, dabat operam, ut in officio Dumnorigem contineret, nihilo tamen secius omnia eius consilia cognosceret: tandem idoneam tempestatem nactus, milites equitesque conscendere in naues iubet. At, omnium impeditis animis, Dumnorix cum equitibus Aeduarum a castris, insciente Caesare, domum discedere coepit. Qua re nunciata, Caesar, intermissa prosecutione, atque omnibus rebus postpositis, magnam partem equitatus ad eum insequendum mittit, retrahique imperat: si vim faciat, neque pareat, interfici iubet: nihil hunc se absente pro sano facturum arbitratus, qui praesentis imperium neglexisset.

Ille

tribuerat. Cf. 1, 33.

sentirent molitiones et fraudes Dumnorigis.

impeditis, ita distractis *pro sano,* ut sanum et sapientem.
apparando itinere, ut ne

Ille enim reudcatus resistere, ac se manu defendere, suorumque fidem implorare coepit, saepe clamitans, liberum se liberaeque ciuitatis esse. Illi, ut erat imperatum, circumlidunt hominem atque interficiunt; at Aedui equites ad Caesarem omnes revertuntur.

His rebus gestis, Labieno in continente cum VIII tribus legionibus et equitum milibus duobus relicto, ut portus tueretur, et rem frumentariam prouideret, quaeque in Gallia gererentur, cognosceret, consiliumque pro tempore et pro re caperet, ipse cum quinque legionibus et pari numero equitum, quem in continenti relinquebat, solis occasu naves soluit; et leni Africo provectus, media circiter nocte vento intermisso, cursum non tenuit; et longius delatus aestu, orta luce, sub sinistra Britanniam relictam conspexit. Tum rursus aestus commutationem secutus, remis contendit, ut eam partem insulae caperet, qua optimum esse egressum superiore aestate cognouerat. Qua in re admodum fuit militum virtus laudanda, qui vectoriis grauibisque nauigiis, non intermisso remigandi labore, longarum nauium cursum adaequarunt. Accessum est ad Britanniam omnibus nauibus meridiano fere tempore: neque in eo loco hostis et visus, sed, ut postea Caesar ex captiuis comperit, quum magnae manus eo conuenissent, multitudine nauium perterritae, (quae cum annotinis priuatisque, quas sui quisque commodi

fecer-

enim, enim vero. vid. *casum*: vtraque bene habet, Gronov. ad Liv. 34, 32. nec ullo modo definiri hic *relinquebat*, *solis occasu*. potest, quae verba Caesar Hanc lectionem Gronouius scripserit. (Obl. 4, 4) et Oudendorpius in codd. repperunt: altera *sui* — *commodi* sc. causa. est, *reliquerat*, *ad solis oc* vid. ind. in *causa*.

fecerat, amplius DCCC vno erant visae tempore,) a litore discesserant, ac se in superiora loca abdiderant.

VIII Caesar, exposito exercitu, et loco castris idoneo capto, ubi ex captivis cognovit, quo in loco hostium copiae confederissent, cohortibus X ad mare relictis, et equitibus CCC, qui praesidio navibus essent, de tertia vigilia ad hostes contendit, eo minus veritus navibus, quod in litore molli atque aperto deligatas ad anchoram relinquebat; et praesidio navibus Q. Atrium praefecit. Ipse, noctu progressus milia passuum circiter XII, hostium copias conspicatus est. Illi, equitatu atque essedis ad flumen progressi, ex loco superiore nostros prohibere, et proelium committere coeperunt. Repulsi ab equitatu, se in silvas abdiderunt, locum nacti, egregie et natura et opere munitum, quem domestici belli, ut videbatur, causa iam ante praeparaverant: nam crebris arboribus succis omnes introitus erant praecclusi. Ipsi ex silvis rari propugnabant, nostrosque intra munitiones ingredi prohibebant. At milites legionis VII, testudine facta, et aggere ad munitiones adiecto, locum ceperunt, eosque ex silvis expulerunt, paucis vulneribus acceptis. Sed eos fugientes longius Caesar prosequi vetuit, et quod loci naturam ignorabat, et quod, magna parte diei consumpta, munitioni castrorum tempus relinqui volebat.

X Postridie eius diei mane tripartito milites equitesque in expeditionem misit, ut eos, qui fugerant, persequerentur. Iis aliquantum itineris progressis, quum iam extremi essent in conspectu, equites a Q.

Atrio

molli, nullis scopulis pedibus aut prominentiis intriculoso; *aperto*, nullis rupedito.

Atrio ad Caesarem venerunt, qui stancierent, superiori nocte, maxima coorta tempestate, prope omnes naues adflictas atque in litore eiectas esse; quod neque anchorae funesque subsisterent, neque nautae gubernatoresque vim pati tempestatis possent: itaque ex eo concursu navium magnum esse incommodum acceptum.

His rebus cognitis, Caesar legiones equitatumque reuocari atque itinere desistere iubet: ipse ad naues reuertitur: eadem fere, quae ex nunciis litorisque cognouerat, coram perspicit, sic ut, amissia circiter XL nauibus, reliquae tamen refici possent magno negotio viderentur. Itaque ex legionibus fabros delegit, et ex continenti alios arcessiri iubet; Labienō scribit, ut, quam plurimas possit, iis legionibus, quae sint apud eum, naues instituat. Ipse, etsi res erat multae operae ac laboris, tamen commodissimum esse statuit, omnes naues subduci, et cum castris vna munitione coniungi. In his rebus circiter dies decem consumit, ne nocturnis quidem temporibus ad laborem militum intermissis. Subductis nauibus, castrisque egregie munitis, eadem copias, quas ante, praesidio nauibus reliquit: ipse eodem, vnde redierat, proficiscitur. Eo quum venisset, maiores iam vndique in eum locum copiae Britannorum conuenerant, summa Imperii belique administrandi communis consilio permessa Cassiellauno, cuius fines a maritimis ciuitatibus flumen diuidit, quod adpellatur Tamesis, a mari circiter milia passuum LXXX. Huic superiore tempore cum reliquis ciuitatibus continentia bella in-

XI

K 2

terces-

munitione. Naues et tentoria vno eodemque vallo ac fossa cingebantur. cf. c. 22.

vnde (paulo ante ad litus et classem) *redierat.*

tercesserant: sed nostro aduentu petmoti Britannij hunc toti bello imperioque praefecerant.

XII Britanniae pars interior ab iis incoliter, quos natos in insula ipsa memoria proditum dicunt: maritima pars ab iis, qui praedae ac belli inferendi causa ex Belgis transierant, qui omnes fere iis nominibus ciuitatum adpellantur, quibus orti ex ciuitatibus eo perueniunt, et bello illato ibi remanserunt, atque agros colere coeperunt. Hominum est infinita multitudo, creberrimaeque aedificia, fere Gallicis consimilia: pecorum magnus numerus. Vtuntur autem aere, aut taleis ferreis, ad certum pondus examinatis, pro nummo. Nascitur ibi plumbum album in mediterraneis regionibus, in maritimis

natos in insula, αὐτόχθονες, aborigines, terrigenas. cf. 6, 18. Sic et Diod. Sic. 5, 21, ubi quaedam de Britannia, similia narrationi Caesaris, occurrunt.

Vtuntur — nummo. Huius loci lectio plane incerta est. Ergo varietatem omnem notavi. Alii, *utuntur aut* (vel, *autem*) *aere*, *aut nummo aereo*, *aut aliis ferreis*. Alii, *utuntur aut aereo*, *aut* — Alii *aureo* pro *aereo*. Alii, *aut annulis* (pro *aliis*) *ferreis*. Alii, *aut lanceis ferreis*. Alii, *aut taleis ferreis*. Faernus *laminis* legi voluit. A duobus codd. absunt verba, *pro nummo*. Ergo fuerit temerarium, aliquid definire *valde*. Quid alibi sit *talea*,

vid. in ind. et constat e lexicis. Si ergo h. l. idem verbum legatur, quid tandem erit *talea ferrea*, quae quis pro nummo utatur? Non sufficit dicere, esse particulam ferri praefectam: nam non quidquid praefectum est, sed furculus praefectus, aut quod formam furculi praefecti, vel bacilli s. stimuli refert, id demum dici potest *talea*. Multo minus *taleae* esse possunt laminarum, ut cuidam placuit: haec enim nihil simile habent cum *taleis*. Perplacet Vossii coniectura, *talis*, quae videtur cuius in mentem venire debere: et facile potuissent tali ferrei pro nummis esse. Sed, ut dixi, lectio plane incerta est.

timis ferrum; sed eius exigua est copia: aere vtuntur importato. Materia culusque generis, vt in Gallia, est, praeter fagum atque abietem. Leporem et gallinam et ansetem gustare, fas non putant; haec tamen alunt adimi voluptatisque causa. Eoca sunt temperatiora, quam in Gallia, remissioribus frigoribus.

Insula natura triquetra, cuius vnum latus est XIII contra Galliam. Huius lateris alter angulus, qui est ad Cantium, quo fere ex Gallia naues adpalluntur, ad orientem solem; inferiôr ad meridiem spectat. Hoc latus tenet circiter milia passuum D. Alterum vergit ad Hispaniam atque occidentem solem, qua ex parte est Hibernia, dimidio minor, vt aestimatur, quam Britannia; sed pari spatio transmissus, atque ex Gallia, est in Britanniam. In hoc medio cursu est insula, quae adpellatur Mona; complures praeterea minores obiectae insulae existimantur; de quibus insulis nonnulli scripserunt, dies continuos XXX sub bruma esse noctem. Nos nihil de eo percunctationibus reperiēbamus; nisi certis ex aqua mensuris breuiores esse, quam in continenti, noctes videbamus. Huius est longitudo lateris, vt fert illorum opinio, DCC milium. Tertium est contra septentriones, cui parti nulla est obiecta terra; sed eius angulus lateris maxime ad Germaniam spectat: hinc milia passuum DCCC in longi-

K 3

tudi-

Materia, arbores, frutices.

certis ex aqua mensuris, clepsydris.

videbamus. Recte puto abesse hoc verbum a cod. Oxon. Si quis seruet, pau-

lo ante *nisi* erit pro *sed tantummodo*, vt Davis. et Oudendorp. monuerunt. Vulgarâ lectio, *nisi quod certis — videbamus*, est ab his, qui explicare locum voluerunt.

tudinem esse, existimatur. Ita omnis insula est in circuitu viciis centum milium passuum.

XIII

Ex his omnibus longe sunt humanissimi, qui Cantium incolunt, quae regio est maritima omnis, neque multum a Gallica differunt consuetudine. Interiores plerique frumenta non serunt, sed lacte et carne viuunt, pellibusque sunt vestiti. Omnes vero se Britanni vitro inficiunt, quod caeruleum efficit colorem; atque hoc horridiore sunt in pugna adspectu: capilloque sunt promisso, atque omni parte corporis rasa, praeter caput et labrum superius. Vxores habent deni deodenique inter se communes, et maxime fratres cum fratribus, parentesque cum liberis; sed si qui sunt ex his nati, eorum habentur liberi, quo primum virgo quaeque deducta est.

Equites

vitro. Breuiter excerpam, quae ab aliis prolixè disputata sunt. Primo idem tradit Pomponius Mela (3, 6): *vitro corpora infecti Britanni*. Secundo Plinius (H. N. 22, 1) eos *glasto* oblinere corpora perhibet. Sunt ergo vitrum et glastum diuersa nomina vnus eiusdemque plantae, cuius succis expressis Britanni ad inficienda corpora vsi sunt. Tertio glastum a Graecis *isatida* dici, et Vitruuius (de archit. 7, 14) dixit; si lectionem quorundam codicum sequamur; et inter artis horanae peritos constat. Quarto Marcellus Empiricus (c. 23), *Herba*, inquit, *quam nos*

vitrum, Graeci *isatida* vocant. Cf. Plin. H. N. 20, 24. Ergo vitrum, glastum, isatidis, est vna eademque planta. Confessi meretur Dodonaeus in Scirpium historia (p. 79. Antwerp. 1616. fol.) Io. Baubini historia plantarum T. 2. p. 909. 1691. fol. Ex his iudicari potest de lectionis varietate in hoc Caesaris loco, *vitro*, *glasto*, *nistro*, *ulstro*. Verum est *vitro*; ex interpretatione est *glasto*; *nistro* et *ulstro* sunt lectiones vitiosae. Ceterum nostri isatidem dicunt *Waid*, *caeruleum*, sublaeum et pallidum.

quo, quorum, ad quos, in quorum domum. Monuit

Equites hostium effodantque acriter proelio cum XV
 equitatu nostro in itinere conflixerunt, tamen vt
 nostri omnibus partibus superiores fuerint, atque eos
 in silvas collesque compulerint: sed compluribus
 interfectis, cupidius insequi, nonnullos ex suis
 amiserunt. At illi, intermisso spatio, impruden-
 tibus nostris atque occupatis in munitione castro-
 rum, subito se ex silvis eiecerunt, impetuque in eos
 facto, qui erant in statione pro castris collocati,
 acriter pugnaverunt: duabusque missis subsidio co-
 hortibus a Caesare, atque his primis legionum dua-
 rum, quum haec, perexiguo intermisso loci spatio
 inter se, constitissent, nouo genere pugnae perter-
 ritis nostris, per medios audacissime proruperunt,
 seque inde incolumes receperunt. Eo die Q. La-
 berius Dirus, tribunus militum, interficitur. Illi,
 pluribus submissis cohortibus, repelluntur.

Toto hoc in genere pugnae, quum sub oculis XVI
 omnium ac pro castris dimicaretur, intellectum est,
 nostros propter gravitatem armorum, quod neque
 insequi cedentes possent, neque ab signis discedere
 auderent, minus aptos esse ad huius generis ho-
 stem: equites autem magno cum periculo proelio
 dimicare, propterea quod illi etiam consulto ple-
 runque cederent, et quum paullum ab legionibus
 nostros remouissent, ex essedis desilirent, et pedi-
 bus dispari proelio contenderent. Equestris autem
 proelii ratio et cedentibus et insequentibus par at-
 que idem periculum inferbat. Accedebat huc, vt,

K 4

num-

nuit Oudendorpius, qui lec-
 tionem huius loci e codd.
 eruit. Vulgata lectio est:
liberi, a quibus pr. virgines
qu. duellae sunt.

Equestris proelii, quo equi-
 tes cum equitibus certabant.
Opponitur proelio dispari,
 cum pedes configit cura
 equite.

numquam conferti, sed rari magnisque internallis proeliarentur, stationesque dispositas haberent, atque alios alii deinceps exciperent, integrique et recentes defatigatis succederent.

XVII Postero die procul a castris hostes in collibus constiterunt, rarique se ostendere, et lenius quam pridie, nostros equites proelio lacessere coeperunt. Sed meridie, quum Caesar pabulandi causa tres legiones atque omnem equitum cum C. Trebonio legato misisset, repente ex omnibus partibus ad pabulatores aduolauerunt, sic, ut ab signis legionibusque non abisterent. Nostri, acriter in eos impetu facto, repulerunt, neque finem sequendi fecerunt, quoad subsidio confisi equites, quum post se legiones viderent, praecipites hostes egerunt: magnoque eorum numero interfecto, neque sui colligendi, neque consistendi, aut ex essedis desiliendi facultatem dederunt. Ex hac fuga protinus, quae undique conuenerant, auxilia discesserunt: neque post id tempus unquam summis nobiscum copiis hostes contenderunt.

XVIII Caesar, cognito consilio eorum, ad flumen Tamesiam in fines Cassiellauni exercitum duxit; quod flumen vno omnino loco pedibus, atque hoc aegre, transiri potest. Eo quum venisset, animum aduertit, ad alteram fluminis ripam magnam esse copias hostium instructas: ripa autem erat acutis sudibus praefixa, munita; eiusdemque generis sub aqua defixae fides flumine tegebantur. His rebus cogni-

lenius, minore studio. Al. nolit, summae copiae erunt lentius, quod ininterpretamen- maximae, numerosissimae, ut
tum est. c. 18, *magnae copiae.* Me-

suminis (an legendum om- raphr. graec. ἐνέτι πολλῇ δύ-
nibus?) *copiis.* Quodsi quis, γὰρ τοῖς Ῥωμαίοις συνίμενον.

cognitis a captivis perfugisque, Caesar, praemisso equitatu, confestim legiones subsequi iussit. Sed ea celeritate atque eo impetu milites ierant, quum capite solo ex aqua castarent, ut hostes impetum legionum atque equitum sustinere non possent, ripasque dimitterent, ac se fugae mandarent.

Cassiuellaunus, ut supra demonstravimus, omni XVIII
deposita spe contentionis, dimissis amplioribus copiis, milibus circiter quatuoressedariis relictis, itinera nostra servabat, paululumque ex via excedebat, locisque impeditis ac siluosis sese occultabat, atque iis regionibus, quibus nos iter facturus cognoverat, pecora atque homines ex agris in silvas compellebat: et, quum equitatus hoster liberrime praedandi vastandique causa se in agros effunderet, omnibus viis notis semitisqueessedarios ex silvis emittebat, et magno cum periculo nostrorum equitum cum iis confugebat; atque hoc metu latius vagari prohibebat. Relinquebatur, ut neque longius ab agmine legionem discedi Caesar pateretur, et tantum in agris vastandis incendiisque faciendis hostibus noceretur, quantum labore atque itinere legionarii milites efficere poterant.

Interim Trinobantes, prope firmissima earum, XX
regionum civitas, ex qua Mandubratius adolescens, Caesaris fidem secutus, ad eum in continentem Galliam venerat, (cuius pater Immanentius in ea
K 5
civi-

ut supra demonstravimus.

Nihil tale supra dixerat Caesar de Cassiuellauno. Ergo Clarkius locum sic intelligit, quasi Caesar scripsisset: omni, ut supra demonstravimus, spe deposita: nata c. 17 extr. di-

xerat Caesar, Britannos spem deposuisse.

effunderes. Leg. eiiceret seu eiicervat, e codd. plerisque: nam effundere est interpretamentum.

in continentem Galliam.

Hinc

civitate regnum obtinuerat, interfocatusque erat: a Cassiuellanno; ipse fuga mortem vitaverat) legatos ad Caesarem mittunt, pollicenturque, sese ei dedituros, atque imperata facturos: petant, ut Mandubratium ab iniuria Cassiuellanni defendat, atque in civitatem mittat, qui praestit imperiumque obtineat. His Caesar imperat obsides XL, frumentumque exercitui, Mandubratiumque ad eos mittit. Illi imperata celeriter fecerunt, obsides ad numerum frumentaue miserunt.

XXI

Triumphantibus defensis, atque ab omni militum iniuria prohibitis, Cenimagni, Segontiaci, Ancalites, Bibrœci, Cassi, legationibus missis sese Caesari dedunt. Ab his cognoscit, non longe ex eo loco oppidum Cassiuellanni abesse, silvis paludibusque munitum, quo satis magnus hominum pecorisque numerus conuenerit. (Oppidum autem Britanni vocant, quum silvas impeditas vallo atque fossa muniunt, quo incursionis hostium vitandae, causa conuenire consueverunt.) Eo proficiscitur cum legionibus: locum reperit egregie natura atque opere munitum; tamen hunc duabus ex partibus oppugnare contendit. Hostes, paullisper morati, militum

Hinc explicandum, quid in hac narratione sit alibi (c. 22. 23) *continens*. Etiam supra c. 8. 11. et 4. 38. Galliam simpliciter dixit *continentem*. Et fortasse h. l. *Galliam* explicandi causa intrusum est, ut plures interpretes monuerunt.

Cenimagni — — Opiationes, quorumdam de nominibus et sedibus horum populorum collegit, post Camdenum in Britannia,

Cellarius in opere geograph., pag. 409. Sed sunt merae coniecturae.

Oppidum vocant — — Strabo 4. p. 200. Πόλις Βρεταννῶν αἰεὶ οἱ ὄρουμοι περιφράξαντες γὰρ ἀνέχουσιν καταββαλέμενοις ἐντοχῶν πύλαις, καὶ αὐτοὶ ἐν ταῖς καλυβοποιήταις, καὶ ταῖς βοσκήμασι καταδραμεύουσιν, ἢ πρὸς πολὺν χρόνον. Locum iam Hotomannus indicarat.

militem nostrum impetum non tulerunt, seseque alia ex parte oppidi elecerunt. Magne ibi numerus pecoris repertus, multique in fuga sunt comprehensi atque interfecti.

Dum hæc in his locis gerantur, Cassiellannus ad Cantium, quod esse ad mare supra demonstravimus, quibus regionibus quatuor reges præerant, Gingetorix, Carvilius, Tamiogulus, Segonax, nuncios mittit, atque his imperat, uti, coactis omnibus copiis, castra navalia de improviso adveniant atque oppugnent. Li cum ad castra venissent nostri, eruptione facta, multis eorum interfectis, capto etiam nobili dace Lugotorige, suos incolones reduxerunt. Cassiellannus, hoc prælio nunciato, tot detrimentis acceptis, vastatis finibus, maxime etiam pergravis defectione civitatum, legatos per Atrebatem Commium de ditione ad Caesarem mittit. Caesar, quum statisset, hiemem in continenti propter repentinos Galliae motus agere, neque multum aestatis superesset, atque id facile extrahi posse intellegeret, obsides imperat, et, quid in anno singulos vestigalis populo Romano Britannia penderet, constituit: interdicat atque imperat Cassiellauno, ne Mandubratio, neu Trinobantibus noceat.

Obsidibus acceptis, exercitum reducit ad mare, nautes inuenit refectas. His deductis, quod et capitiorum magnam numerum habebat, et nonnullas tempestate deperierant nautes, duobus comitatibus

exerc-

supra. vid. c. 13.

imperat. Nam summa rerum Cassiellauno tradita erat. vid. cap. 11. Ibi dem de castris navalibus dicitur.

Lugotorige. Alii, *Cingetorige.*

Atrebat. Comm. v. 4, 21. *in continenti,* in Gallia. cf. cap. 20. *comitatibus,* v. ind.

XXII

XXIII

exercitus reportare instituit. At sic accidit, ut ex tanto navium numero, tot navigationibus, neque hoc, neque superiore anno, vlla omnino navis, quae milites portaret, desideraretur: at ex iis, quae manes ex continenti ad eum remitterentur, [et] prioris comineatus dispositis militibus, et quas postea Labienus faciendas curaverat numero LX, per paucos locum caperent; reliquae fere omnes relictae sunt. Quas quum aliquamdiu Caesar frustra expectasset, ne anni tempore a navigatione excluderetur, quod acquinotium suberat, necessariò angustius milites collocavit; ac summa tranquillitate confectas, secunda intra quum solvisset vigilia, prima luce terram attingit, omnesque incolumes naves perduxit.

XXIII

Subactis navibus, concilioque Gallorum Samarobrinas peracto, quod eo anno frumentum in Gallia propter sceltates angustius provenerat, coactus est aliter, ac superioribus annis, exercitum in hibernis collocare, legionesque in plures civitates distribuere: ex quibus unam in Morinos ducendam C. Fabio legato dedit, alteram in Nerviis Q. Ci-

reportare. Alii *deportare*: cuius opus geographicum, quod et ipsam dici potest, T. 1. p. 269. 385. de hoc sed non est necesse: Nam oppido consulendum est. *exercitus*, quem nuper in De diversitate scripturae in Britanniam transportat, hoc nomine iam Oudendorpius monuit egisse etiam vi-

nunc reportat. *ex continenti*, i. e. e Gallia. Mox et ante prioris tollendum est, ut Manuthus monuit. De Labieno vid. cap. 11.

Samarobrinas. Hinc intelligendus Cic. ad Div. 7, 11. 12. 16. ut Cellarius vidit,

ros doctos ad Antonin. itinerar. p. 380. De coniecturis etymologicis, Samarobrivam f. Samarobrigam significare pontem, in flumine Samara factum, *Samarbrinck*, vid. Cellar. ibid. et Ritteri hist. Gall. p. 92.

Q. Ciceroni tertiam in Effuor. L. Roscio quartam in Remis cum T. Labieno in confinio Treucorum hiemare iussit; ac in Belgio collocavit: hic M. Crassum quaestorem, et L. Munatium Plancum et C. Trebonium legatos, praefecit. Vnam legionem, quam proxime trans Padum conscripserat, et cohortes quinque in Eburones, quorum pars maxima est inter Mosam ac Rhenum, qui sub imperio Ambiorigis et Cativolci erant, misit. His militibus Q. Titurium Sabinum et L. Aurunculeium Cotta, legatos, praesse iussit. Ad hunc modum distributis legionibus, facillime inopiae frumentariae sese meteri posse existimavit: atque harum tamen omnium legionum hiberna (praeter eam, quam L. Roscio in pacatissimam et quietissimam partem ducendam dederat) milibus passim centum continebantur. Ipse interea, quoad legiones collocatas muneraque hiberna cognovisset, in Gallia morari constituit.

Erat in Carnptibus summo loco natus Tase- XXV
tius, cuius maiores in sua ciuitate regnum obtine-
rant. Huic Caesar, pro eius virtute atque in se
beneuolentia, quod in omnibus bellis singulari eius
opera fuerat usus, maiorum locum restituerat.
Tertium iam hunc annum regnantem inimici, iam
multis palam ex ciuitate auctoribus, eum interfe-
cerunt. Desertur ea res ad Caesarem. Ille veritus,
quod

Effuos. Quia nemo unquam Effuorum meminit, Vossius et Valesius censent, *Aeduos* legendum esse. *Cellar.* Haec probant etiam Davissius ad h. l. et Clarkius.

Belgio. Est pars Galliae Belgicae, non tota: com-

plectitur Bellouacos (vid. c. 46), Atrebatē, Ambianos. vid. *Notitia orb.* ant. 2, 3. p. 398. *Cellar.*

Tertium — interfecerunt. Adeo magna est in his verbis lectionis varietas, ut nullo modo censere possit de lectione

quod ad plures pertinebat, ne cunctis eorum impulsu deficeret, L. Plancum cum legione ex Belgio celeriter in Carnutes proficisci iubet, ibique hibernare; quorumque opera cognoverit Tasgetium interfectum, hos comprehensos ad se mittere. Interim ab omnibus legatis quaestoribusque, quibus legiones tradiderat, certior factus est, in hiberna peruentum, locumque hibernis esse mutatum.

XXVI

Diebus circiter XV, quibus in hiberna ventum est, initium repentini tumultus ac defectionis ortum est ab Ambiorigo et Cativolco: qui quum ad fines regni sui Sabino Cottaeque praefecto fuissent, frumentumque in hiberna comportauissent, Induciomari Treveri nunciis impulsu, suos concitauerunt, subitoque oppressis lignatoribus, magna manu castra oppugnatum venerunt. Quum celeriter nostri arma cepissent, vallumque ascendissent, atque, vna ex parte Hispanis equitibus emissis, equestri proelio superiores fuissent; desperata re, hostes suos ab oppugnatione reduxerunt. Tum suo more conclamauerunt, ut aliqui ex nostris ad colloquium prodirent; habere sese, quae de re comuni dicere vel-

lectione vera. Missis ceteris, *nam ante multis* offendit lectorem. Ergo cum aliis poni malim *etiam*. Deinde cum plerique libri exhibeant, *ex ciuitate ex his* vel *ex his auctoribus*, credibile est, pro *ex his* legi posse cum Davilio *credis*, aut cum Oudendorpio *metis*.

quaestoribus. Vnus quidem fuit quaestor, M. Crassus, ut e cap. 24 adparet; sed Caesar in vniuersum et

infinite de ducibus loquitur, *legati et quaestores*, in quo non summa diligentia, ad numerum exacta, quaerenda est.

Sabino Cottaeque. vid. c. 24. Hunc tumultum Gallicae Plutarchus (Caes. c. 24) paucis, Dio Cassius (40, 4-11) paulo pluribus descripsit; sed in exitu Cottae et Titurii describendo discedit ab his, quae Caesar cap. 36 et 37 tradidit.

vellent, quibus rebus controuersias minui posse sperarent.

Mittitur ad eos colloquendi causa C. Arpineius, XXVII
 eques Romanus, familiaris Q. Titurii, et Q. Iulianus
 ex Hispania quidam, qui iam ante missu Caesaris
 ad Ambiorigem ventitare consueverat: apud quos
 Ambiorix in hunc modum locutus est: Sese pro
 Caesaris in se beneficiis plurimum ei confitari de-
 bere, quod eius opera stipendio liberatus esset,
 quod Aduatucis finitimis suis pendere consueisset:
 quodque ei et filius et fratris filius ab Caesare remissi
 essent, quos Aduatuci, obsidum numero missos,
 apud se in seruitute et catenis tenuissent: neque id,
 quod fecerit de oppugnatione castrorum, aut iudi-
 cio aut voluntate sua fecisse, sed coactu civitatis;
 suaeque esse eiusmodi imperia, ut non minus habe-
 ret iuris in se multitudo, quam ipse in multitudi-
 nem. Civitati porro hanc fuisse belli causam,
 quod repentinae Gallorum coniurationi resistere non
 potuerit: id se facile ex humilitate sua probare
 posse, quod non adeo sit imperitus rerum, ut suis
 copiis populum Romanum se superare posse confi-
 dat: sed esse Galliae commune consilium; omni-
 bus hibernis Caesaris oppugnandis hunc esse dictum
 diem, ne qua legio alterae legioni subsidio venire
 posset: non facile Gallos Gallis negare potuisse,
 praesertim quum de recuperanda communi liber-
 tate consilium initum videretur. Quibus quoniam
 pro pietate satisfecerit, habere nunc se rationem
 officii pro beneficiis Caesaris; monere, orare Titu-
 rium pro hospitio, ut suae ac militum saluti consu-
 lat: magnam manum Germanorum conductam
 Rhe-

alterae. Hanc obsoletam cauit Oudendorpius, et ex-
 dativi formam e codd. reue- emplis defendit.

Rhenum transisse; hanc adfore biduo. Ipsorum esse consilium, velintne prius, quam finitimi sentiant, eductos ex hibernis milites aut ad Ciceronem aut ad Labienum deducere, quorum alter milia passuum circiter L, alter paullo amplius ab his absit. Illud se polliceri, et iureiurando confirmare, tutum iter per fines suos daturum; quod quum faciat, et ciuitati sese consulere, quod hibernis leuetur, et Caesari pro eius meritis gratiam referre. Hac oratione habita, discedit Ambiorix.

XXVIII Arpineius et Ianius, quae audierant, ad legatos deferunt. Illi, repentina re perturbati, etsi ab hoste ea dicebantur, non tamen neglegenda existimabant: maximeque hae re permonebantur, quod, ciuitatem ignobilem atque humilem Eboracum sua sponte populo Romano bellum facere ausam, vix erat credendum. Itaque ad consilium rem deferunt, magnaue inter eos existit controuersia. L. Aurunculeius, compluresque tribuni militum, et primorum ordinum centuriones, nihil temere agendum, neque ex hibernis iniussu Caesaris discedendum, existimabant: quantasuis magnas etiam copias Germanorum sustineri posse munitis hibernis, docebant: rem esse testimonio, quod primum hostium impetum, multis vltro vulneribus illatis, fortissime sustinueriat: re framentaria non premi: interea et ex proximis hibernis, et a Caesare conuentura subsidia: postremo, quid esse leuius aut turpius, quam, auctore hoste, de summis rebus capere consilium?

Contra

Eboracum. Hi erant sub Ambiorigis imperio (c. 24), et in hos culpam contulerat Ambiorix.

magnas etiam. Haec ver-

ba deleuerim. Voluit aliquis explicare *quantasuis copias*, et explicauit sic, *magnas etiam copias.*

Contra ea Titurius, sero facturos, clamitabat, **XXVIII**
 quum maiores manus hostium, adiunctis Germanis,
 conuenissent: aut quum aliquid calamitatis in pro-
 ximis hibernis esset acceptum, breuem consulendi
 esse occasionem: Caesarem arbitrari profectum in
 Italiam: neque aliter Carnutes interficiendi Tasgetii
 consilium fuisse capturos, neque Eburones, si ille
 adesset, tanta cum contemtionem nostri ad castra ven-
 turos esse: non hostem auctorem, sed rem spectare;
 subesse Rhenum; magno esse Germanis dolori
 Ariouisti mortem, et superiores nostras victorias:
 ardere Galliam, tot contumeliis acceptis sub populi
 Romani imperium redactam, superiore gloria rei
 militaris extincta. Postremo, quis hoc sibi per-
 suaderet, sine certa re Ambiorigem ad eiusmodi
 consilium descendisse? Suam sententiam in utram-
 que partem esse tutam: si nihil sit durius, nullo
 cum periculo ad proximam legionem peruenturos;
 si Gallia omnis cum Germanis consentiat, vnam
 esse in celeritate positam salutem. Cottae quidem
 atque eorum, qui dissentirent, consilium quem ha-
 beret exitum? In quo si non praesens periculum,
 at certe longinqua obsidione fames esset pertimes-
 cenda.

Hac

Tasgetii. Cf. c. 25.

subesse, propinquum esse.

Ariou. mortem. Cluue-
 rius (German. 1, 55) mauult
sortem legi, quia victus Ario-
 vistus effugerit. vid. supra
 1, 53. At potuit e vulnere,
 in Gallia accepto, aut moe-
 rore mori. Libri consen-
 tiunt omnes in lectione *mor-*

tem, etiam Iul. Celsus p. 65,
 et graeca metaphrasis. *Cel-*
lar. Ante Cellarium iam
 Hotomannus monuerat.

sine certa re — *descen-*
disse, consilium dedisse s.
 suasisse Romanis id, quod
 paulo ante suasit (c. 27 extr.),
 nisi rem certo cognitam ha-
 buisset.

XXV Hac in vtramque partem disputatione habita, quum a Cotta primisque ordinibus acriter resistere-
tur, Vincite, inquit, si ita vultis, Sabinus, et id
clariore voce, vt magna pars militum exaudiret:
neque is sum, inquit, qui grauissime ex vobis mor-
tis periculo terrear: hi sapient, et si grauius quid
acciderit, abs te rationem reposcent: qui, si per
te liceat, perendino die cum proximis hibernis
coniuncti, communem cum reliquis belli casum
sustineant, nec reiecti et relegati longe ab ceteris
aut ferro aut fame intereant.

XXXI Confurgitur ex consilio; comprehendunt vtrum-
que et orant, ne sua dissensione et pertinacia rem in
summum periculum deducant: facilem esse rem,
seu mancant, seu proficiantur, si modo vnum
omnes sentiant ac probent; contra in dissensione
nullam se salutem perspicere. Res disputatione ad
mediam noctem perducitur: tandem dat Cotta per-
motus manus: superat sententia Sabini: pronuncia-
tur, prima luce ituros: consumitur vigiliis reliqua
pars noctis, quum sua quisque miles circumspice-
ret, quid secum portare posset, quid ex instrumen-
to hibernorum relinquere cogeretur. Omnia ex-
cogitantur, quare nec sine periculo maneat, et lan-

primis ordinibus, i. e. cen-
turiionibus primorum ordi-
num. Sic 6, 7. *tribuni mi-
licum et primi ordines*, h. e.
centuriones pr. ord. vbi vid.
Daviſus. In vtroque loco
metaphr. gr. *primos ordines*
vertit, *πρῶτος τάξις*.
Cf. Intt. ad Vellei. Pat. 2,
92. et Gronov. ad Liv. 30, 4.
Et fortasse hoc exemplo de-

fendat aliquis, centurionem
primi pilii potuisse simplici-
ter dici primum pilum, de
quo ad 2, 25 dictum est.

Omnia excogitantur, qui-
libet militum, vt sit in dis-
sensu et perturbatione, ex-
cogitat et comminiscitur spe-
ciosas causas, cur hoc aut
alio modo agat, agendum-
que putet. Alius ergo pu-
tat

languore militum et vigiliis periculum augeatur. Prima luce sic ex castris proficiscuntur, ut quibus esset persuasum, non ab hoste, sed ab homine amicissimo Ambiorige consilium datum, longissimo agmine, maximisque impedimentis.

At hostes, posteaquam ex nocturno fremitu vigiliisque de profectioe eorum senserunt, collocatis insidiis bipartito in silvis opportuno atque occulto loco, a milibus passuum circiter duobus, Romanorum aduentum expectabant: et quum se maior pars agminis in magnam conuallem demisisset, ex utraque parte eius vallis subito se ostenderunt, nouissimosque premere, et primos prohibere adscensu, atque iniquissimo nostris loco proelium committere coeperunt. XXXII

Tum demum Titurius, ut qui nihil ante providisset, trepidare, concurrere, cohortesque disponere; haec tamen ipsa timide, atque ut eum omnia deficere viderentur: quod plerumque iis accidere consuevit, qui in ipso negotio consilium capere coguntur. At Cotta, qui cogitasset, haec posse in itinere accidere, atque ob eam causam profectiois auctor non fuisset, nulla in re communi saluti deerat, et in adpellandis cohortandisque militibus imperatoris, et in pugna militis officia praestabat. Quumque propter longitudinem agminis minus facile per se omnia obire; et, quid quoque loco faciendum esset, providere possent; iusserunt pro- XXXIII

L 2

nuncia-

at festinandum esse iter, et paratu eius vigiliisque in totam noctem adparandum; languorem coniici posse milites, et hoc languore periculum augeri. nam si cunctentur et maneant, non sine periculo maneri: alius contra negat *maximis (permultis) impedimentis.* festinandum iter; nam ad-

nunciare, ut impedimenta relinquerent, atque in orbem consisterent. Quod consilium etsi in eiusmodi casu reprehendendum non est, tamen incommode accidit: nam et nostris militibus spem minuit, et hostes ad pugnandum alacriores effecit, quod non sine summo timore et desperatione id factum videbatur. Praeterea accidit, quod fieri necesse erat, ut vulgo milites ab signis discederent, quae quisque eorum carissima haberet, ab impedimenti petere atque abripere properaret, clamore ac fletu omnia complerentur.

XXXIII At barbaris consilium non defuit: nam duces eorum tota acie pronunciare iusserunt, ne quis ab loco discederet: illorum esse praedam, atque illis reservari, quaecumque Romani reliquissent: proinde omnia in victoria posita existimarent. Erant et virtute et numero pugnando pares nostri, tamen etsi ab duce et a fortuna deserebantur: tamen omnem spem salutis in virtute ponebant, et quoties quaeque cohors procurreret, ab ea parte magnus hostium numerus cadebat. Qua re animadversa, Ambiorix pronunciari iubet, ut procul tela conii-
ciant, ne propius accedant, et quam in partem Romani impetum fecerint, cedant: leuitate armorum

Erant — ponebant. Locum sic intelligo: Erant quidem nostri, etsi a fortuna et duce destituti, nihilo minus aliis duabus de causis, et virtute et numero, pares pugnando, h. e. satis validi ad pugnandum (nam hoc est, pugnando par); tamen spem salutis in virtute, in una tantum re, non simul in numero, ponebant. Sic locum intellexi, ut primum legi: sic vidi cepisse metaphoram graecum. Aliorum interpretum emendationes, explicationes, mutationesque distinctiones vide apud Oudendorpium. *Tamen etsi pro etsi.* v. ind.

rum et quotidiana exercitatione nihil iis noceri posse: rursus se ad signa recipientes insequantur.

Quo praecepto ab iis diligentissime observato, **XXXV** quum quaequam cohors ex orbe excesserat, atque impetum fecerat, hostes velocissime refugiebant. Interim eam partem nudari necesse erat, et ab latere aperto tela recipi. Rursus, quum in eum locum, vnde erant egressi, reuerti coeperant, et ab iis, qui cesserant, et ab iis, qui proximi steterant, circumueniebantur; sin autem locum tenere velent; nec virtuti locus relinquebatur, neque ab tanta multitudine coniecta tela conferti vitare poterant. Tamen tot incommodis conficti, multis vulneribus acceptis, resistebant, et magna parte diei consumpta, quum a prima luce ad horam octauam pugnaretur, nihil, quod ipsis esset indignum, committebant. Tum T. Baluentio, qui superiore anno primum pilum duxerat, viro forti et magnae auctoritatis, utrumque femur tragula transicitur: Q. Lucanius, eiusdem ordinis, fortissime pugnans, dum circumuento filio subuenit, interficitur: L. Cotta, legatus, omnes cohortes ordinesque adhortans, ipi aduersum os funda vulneratur.

His rebus permotus Q. Titurius, quum procul **XXXVI** Ambiorigem suos cohortantem conspexisset, interpretem suum, Cn. Pompeium, ad eum mittit, rogatum, ut sibi militibusque parcat. Ille adpellatus respondit: si velit secum colloqui, licere; sperare, a multitudine impetrari posse, quod ad militum salutem pertineat; ipsi vero nihil nocitum iri, inque eam rem se suam fidem interponere. Ille cum Cotta faucio communicat, si videatur, pugna

L 3

vt

horam octauam. Est circiter secunda pomeridiana.
Cf. 1, 26.

vt excedant, et cum Ambiorige vna colloquantur: sperare, ab eo de sua ac militum salute impetrari posse. Cotta se ad armatum hostem iturum negat, atque in eo constitit.

XXXVII Sabinus, quos in praesentia tribunos militum circum se habebat et primorum ordinum centuriones, se sequi iubet: et quum propius Ambiorigem accessisset, iussus arma abicere, imperatum facit, suisque, vt idem faciant, imperat. Interim, dum de conditionibus inter se agunt, longiorque consulto ab Ambiorige instituitur sermo, paulatim circumuentus intenscitur. Tum vero suo more victoriam concleuant, atque vlulatum tollunt, impetuque in nostros facto, ordines perturbant. Ibi L. Cotta pugnans interficitur cum maxima parte militum; reliqui se in castra recipiunt, vnde erant egressi, ex quibus L. Petrosidius aquilifer, quum magna multitudine hostium premeretur, aquilam intra vallum proiecit, ipse pro castris fortissime pugnans occiditur. Illi aegre ad noctem oppugnationem sustinent: noctu ad vnum omnes, desperata salute, se ipsi interficiunt. Pauci ex proelio elapsi, incertis itineribus per silvas ad T. Labienum legatum in hiberna perueniunt, atque cum de rebus gestis certiores faciunt.

XXXVIII Hac victoria sublassus Ambiorix, statim cum equitatu in Aduatucos, qui erant eius regno finitimi, profisciscitur; neque noctem neque diem intermittit, peditatumque se subsequi iubet.

Re

constitit, persistit in sententia. Vulgo contra codices, *perseuerat*, quae est explicatio.

Illi (qui in castra se rece-

perant) *aegre* — *sustinent*. In edd. quibusdam *alii* pro *illi* legitur, quod est idem. De dolore Caesaris ex hac clade v. Sueton. Iul. c. 67.

Re demonstrata, Aduatucisque concitatis, postero die in Nervios pervenit, hortaturque, ne sui in perpetuum liberandi atque vlciscendi Romanos, pro iis, quas acceperint, iniuriis, occasionem dimittant: interfectos esse legatos duo, magnamque partem exercitus interficere demonstrat; nihil esse negotii, subito oppressam legionem, quae cum Cicerone hiemet, interficere; se ad eam rem profectum adiutorem. Facile hac oratione Nervius persuadet.

Itaque, confestim dimissis nunciis ad Ceutrones, XXXVIII Grudios, Levacos, Pleumoxios, Geidunes, qui omnes sub eorum imperio sunt, quam maximas manus possunt, cogunt, et de improviso ad Ciceronis hiberna aduolant, nondum ad eum fama de Titurii morte perlata. Huic quoque accidit, quod fuit necesse, ut nonnulli milites, qui lignationis munitionisque causa in silvas discessissent, repente equitum aduentu interciperentur. His circumventis, magna manu Eburones, Nervii, Aduatuci, atque horum omnium focii et clientes, legionem oppugnare incipiunt: nostri celeriter ad arma concurrunt, vallum conscendunt. Aegre is dies sustentatur, quod omnem spem hostes in celeritate ponebant, atque hanc adepti victoriam in perpetuum se fore victores confidebant.

Mittuntur ad Caesarem confestim ab Cicerone XL litterae, magnis propositis praemiis, si pertulissent. Obsessis omnibus viis, missi intercipiuntur. Noctu

L 4

ex

Re demonstrata, postquam suam victoriam narrauerat, quid in animo haberet, exposuerat.

Hic quoque accidit sc. id, quod nuper (c. 26) Sabine et Cottae.

munitionis causa, ut colligerent materiam muniendi, h. e. vallos s. palos. Cf. cap. 40.

Ceutrones — — Hi omnes sunt ignoti populi.

ex ea materia, quam munitionis causa comportaverant, turres admodum CXX excitantur incredibili celeritate: quae deesse operi videbantur, perficiuntur. Hostes postero die, multo maioribus copiis coactis, castra oppugnant, fossam complent. Ab nostris eadem ratione, qua pridie, resistitur: hoc idem deinceps reliquis fit diebus. Nulla pars nocturni temporis ad laborem intermittitur: non aegria, non vulneratis facultas quietis datur: quaecumque ad proximi diei oppugnationem opus sunt, noctu comparantur: multae praenitae fudes, magnus muralium pilorum numerus instituitur; turres contabulantur, pinnae loricaeque ex cratibus attexuntur.

Ipse

turres CXX. Et metaphrasia habet *ἑκατὸν καὶ εἰκοσι*, hic de numero dubites. *Celarius.* Dubitaverat autem Hotomannus, quis ipsi incredibile visum erat.

murale pilum, quod de muro deiecitur, ut adscendentes hostes derurbentur. Cf. 7, 82, *transiecti muralibus pilis*. Quomodo differant a pilis, in acie usitatis, (v. ind. in *pilum*) nescio.

contabulantur turres, struantur tabulata (Boden von Brœtern), in summa turri, ex quibus tabulatis milites pugnant. Cf. ind.

pinnae (die Zinnen) sunt quadrata lapidea aut lignea, eaque directae, i. e. posita ad perpendicularum, in summo ambitu murorum aut turrium ita dispositae, ut in-

ter pinnas singulas relictae sint intervalla singula (Schiefscharten). Post pinnam stat miles, tectus pinnae altitudine, et ita tutus mittit lapides aut alia tela per illa intervalla relicta. Exempla sunt castella prisca Gothicae structurae, passim obvia, aut corona muralis, qualem Cybele gestat.

loricae ex cratibus, crates, (sive opus plexile e viminibus,) quibus summus turrium ambitus praefepitur circumcirca, ein geflochtenes Geländer um den Thurm. Adieci tironum causa locum Curtii (9, 4, 30), qui rem ob oculos ponere videtur: *Alexander miro admodum iubet scalas, enadisque in murum. Angusta muri corona erat* (i. e. summus ambi-

Ipse Cicero, quom tenuissima valetudine offet, ne nocturnum quidem sibi tempus ad quietem relinquebat, vt vltro militum concursu ac vocibus sibi parcere cogeretur.

Tunc duces principesque Neruiorum, qui alii XLI quem sermonis aditum caussamque amicitiae cum Cicerone habebant, colloqui sese velle dicunt. Facta potestate, eadem, quae Ambiorix cum Titurio egerat, commemorant, omnem esse in armis Galliam, Germanos Rhenum transisse, Caesaris reliquorumque hiberna oppugnari. Addunt etiam de Sabini morte. Ambiorigem ostentant fidei faciundae caussa: errare eos dicunt, si quidquam ab his praesidii sperent, qui suis rebus diffidant; sese tamen hoc esse in Ciceronem populumque Romanum animo, vt nihil nisi hiberna reculent, atque hanc inueterascere consuetudinem nolint: licere illis incolumnibus per se ex hibernis discedere, et quascumque in partes velint, sine metu proficisci. Cicero ad haec vnum modo respondit: Non esse consuetudinem populi Romani, vllam accipere ab hoste armato conditionem: si ab armis discedere velint, se adiutore vtantur, legatosque ad Caesarem

L 5

mittant:

ambitus muri non erat latus), non pinnae, sicut alibi, fastigium eius distinxerant (i. e. non erant in illius muri summo ambitu per intervalla dispositae pinnae, vt alibi fit); sed perpetua (vna serie procurrens circumcirca) lorica obdusta transitum sepebat (impediebat, quo minus posset transire, vti aliquis vulgo inter

pinnae transire poterat, et in urbem desilire).

sermonis aditum, veniam et consuetudinem adeundi, et cum eo colloquendi.

Amb. cum Tit. Cf. c. 27.

Amb. ostentant, eum adesse iactabundi dicunt (venerat enim, vt est cap. 38), vt Ciceronem eo magis perterrefaciant.

et feruefacta iacula in casas, quae more Gallico stramentis erant tectae, iacere coeperunt. Hae celeriter ignem comprehenderunt, et venti magnitudine in omnem castrorum locum distulerunt. Hostes, maximo clamore infecuti, quasi parva iam atque explorata victoria, turres testudinesque agere, et scalis vallum adscendere coeperunt. At tanta militum virtus atque ea praesentia animi fuit, ut, quum undique flamma torrerentur, maximaque telorum multitudine premerentur, suaeque omnia impedimenta atque omnes fortunas conflagrare intellegerent, non modo demigrandi causa de vallo decederet nemo, sed paene ne respiceret quidem quisquam; ac tum omnes accerrime fortissimeque pugna-

munum offertur, intelligendum sibi videri argillae genus, unde hodiernum statusae funduntur. Putat ergo, globulos argillaceos, ex argilla fusos, candentes fundis missos esse, consentitque cum metaphrasie graeco, qui *σφαίρας διαπίρους, ἐξ ἀργιλλῆς τετυγμένῃς κατοικουνομένης*, fuisse dicit: vix enim potest argilla *τετυγμένη* aliter intelligi, quam quae quadam arte ita tractabilis (fusilis) reddita est, ut in omnes formas fingi possit. Ceterum nulla est harum sententiarum, quin etiam alicui eorum, quos interrogavi, sponte in mentem venerit. Illud extra dubitationem positum videtur, *feruens* esse h. l. *candens*. Liceat quoque con-

iectiones de emendando verbo *fusilis* proponere, ne quid videret praetermississe. Ergo maluerunt legi vel *fixilis*, vel *fissilis*, vel *fissilis*, vel *missilis*. Hotomannus etiam *arvina* pro *argilla* legi posse suspicatus est.

feruefacta iacula. An sunt ignita tela? In gr. metaphr. *δαίνυσα βέλη* dicuntur. Tales fuere malleoli, quos ad c. 14. de bello Alex. descripsi. Idem Vossio et Davissio placuit.

casas. Sunt tabernacula in hibernis Romanorum.

infecuti. Potius e codd. legendum erit: *Hostes maximo clamore, sicuti parva iam* — i. e. ut sit, ubi iam parva est victoria.

pugnarent. Hic dies nostris longe gratissimus fuit; sed tamen hunc habuit euentum, vt eo die maximus hostium numerus vulneraretur atque interficeretur, vt se sub ipso vallo constipauerant, recessumque primis vltimi non dabant. Paullum quidem intermissa flamma, et quodam loco turri adacta et contingente vallum, tertiae cohortis centuriones ex eo, quo stabant, loco recesserunt, suosque omnes remouerunt; nuda vocibusque hostes, si introire vellent, vocare coeperunt, quorum progredi ausus est nemo. Tum ex omni parte lapidibus coniectis deturbati, turrisque succensa est.

Erant in ea legione fortissimi viri centuriones, XLIII qui iam primis ordinibus adpropinquarent, T. Pul-
fio, et L. Varenus. Hi perpetuas inter se contro-
uersias habebant, quinam anteferretur, omnibus-
que annis de loco summis simultatibus contende-
bant. Ex iis Pulfio, quum acerrime ad munitio-
nes pugnaretur, Quid dubitas, inquit, Varene? aut
quem locum probandae virtutis tuae spectas? hic
dies, hic dies de nostris controuersiis iudicabit.
Haec quum dixisset, procedit extra munitiones, qua-
que pars hostium confertissima visa est, in eam ir-
rumpit. Ne Varenus quidem tum vallo sese con-
tinet,

<p><i>Pulfio.</i> Al. <i>Pullo</i>, <i>Pullus</i>. <i>quinam.</i> Vulgo, <i>uter al-</i> <i>teri</i>, quae est explicatio. <i>de loco</i>, honestiore, priore. <i>probandae.</i> In codd. et edd. ant. plerisque est pro hoc verbo, <i>pro laude</i>, nullo fortasse sensu. <i>Probandae</i> e graec. metaphr. defenditur a Davilio et Clarkio, vbi est, <i>καὶ οὐκ ἐκείνην ἀπερίη.</i></p>	<p><i>spectas</i>, circumspicis, quae- <i>ris.</i> Vulgo, <i>exspectas</i>. <i>procedit</i> — <i>irrumpit</i>. Haec particula adeo variatur in libris scriptis et editis, vt nullo modo certa manus Caesaris reperiri possit, etsi omnino de sensu constat. Lestio Oudendorpiana cum metaphrasi graeca exacte conspicit.</p>
---	--

tinet, sed omnium veritus existimationem subsequitur. Mediocri spatio relicto, Pulso pilum in hostes mittit, atque vnum ex multitudine procurentem transiicit, quo percusso et exanimato, hunc scutis protegunt hostes, in illum tela vniuersi coniciunt, neque dant regrediendi facultatem. Transfigitur scutum Pulioni, et verutum in balteo defigitur. Auertit hic casus vaginam, et gladium educere conanti dextram moratur manum: impeditum hostes circumstunt. Succurrit inimicus illi Varenus, et laboranti subuenit. Ad hunc se confestim a Pulsione omnis multitudo conuertit: illum veruto transfixum arbitrantur. Occurfat ocus gladio, cominusque rem gerit Varenus, atque vno interfecto, reliquos paullum propellit, dum cupidius instat, in locum inferiorem deiectus concidit. Huic rursus circumuento fert subsidium Pulso, atque ambo incolumes, compluribus interfectis, summa cum laude sese intra munitiones recipiunt. Sic fortuna in contentione et certamine vtrumque versauit, vt alter alteri inimicus auxilio salutique esset, neque diiudicari posset, vter vtri virtute anteferendus videretur.

XLV

Quanto erat in dies grauior atque asperior oppugnatio, et maxime quod, magna parte militum confecta vulneribus, res ad paucitatem defensorum peruenerat, tanto crebriores litterae nunciique ad Caesar-

illum veruto — — *Va-* tur transfixum: gladio cominus rem gerit Var. Occurfat ocus. Gruterus e vestigiis librorum legi voluit: *illum veruto arbitran-*

ruto ventur transf. Ocius gladio Varenus comm. r. g. versauit, modo hac, modo illa sorte per vices vti voluit.

Caesarem mittebantur: quorum pars deprehensa in conspectu nostrorum militum cum cruciatu necabatur. Erat vnus intus Nernius, nomine Vertico, loco natus honesto, qui a prima obsidione ad Ciceronem perfugerat, suamque ei fidem praestiterat. Hic seruo spe libertatis magnisque persuadet praemiis, vt litteras ad Caesarem deferat. Has ille in iaculo illigatas effert; et Gallus inter Gallos sine vlla suspitione versatus ad Caesarem peruenit. Ab eo de periculis Ciceronis legionisque cognoscitur.

Caesar, acceptis litteris hora circiter vndecima diei, statim nuncium in Bellouacos ad M. Crassum quaestorem mittit, cuius hiberna aberant ab eo milia passuum XXV. Iubet media nocte legionem proficisci, celeriterque ad se venire. Exiit cum nuncio Crassus. Alterum ad C. Fabium legatum mittit, vt in Atrebatium fines legionem adducat, qua sibi iter faciendum sciebat. Scribit Labieno, si reipublicae commodo facere posset, cum legione ad fines Neruiorum veniat: reliquam partem exercitus, quod paullo aberat longius, non putat expectandam; equites circiter quadringentos ex proximis hibernis cogit.

Hora circiter tertia ab antecurforibus de Crassi aduentu certior factus, eo die milia passuum viginti progreditur. Crassum Samarobriuae praeficit, legionemque ei attribuit, quod ibi impedimenta exercitus, obsides ciuitatum, litteras publicas, frumentumque omne, quod eo tolerandae hiemis causa deuxerat, relinquebat. Fabius, vt imperatum erat, non ita multum moratus, in itinere cum legione

hora vnde. Est circiter Ibidem est de Fabio.
quinta pomeridiana.

Hora tertia. Est fere octava matutina.
ad Crassum. vid. c. 24.

gione occurrit. Labienus; interito Sabini et caede cohortium cognita, quum omnes ad eum Treuironum copiae venissent, veritus, ne, si ex hibernis fugae similem profectiorem fecisset, hostium impetum sustinere non posset, praesertim quos recenti victoria efferrī sciret, litteras Caesari remittit, quanto cum periculo legionem ex hibernis educturus esset: rem gestam in Eburonibus perscribit: docet, omnes equitatus peditatusque copias Treuironum tria milia passuum longe ab suis castris consedisse.

XLVIII

Caesar, consilio eius probato, etsi, opinione trium legionum deiectus, ad duas redierat, tamen vnum communis salutis auxilium in celeritate ponebat. Venit magnis itineribus in Nerviorum fines. Ibi ex captiuis cognoscit, quae apud Ciceronem gerantur, quantoque in periculo res sit. Tum cuidam ex equitibus Gallis magnis praemiis persuadet, uti ad Ciceronem epistolam deferat. Hanc Graecis conscriptam litteris mittit, ne, intercepta epistola, nostra ab hostibus consilia cognoscantur. Si adire non possit, monet, ut tragulam cum epistola, ad amentum deligata, intra munitiones castrorum abiiciat. In litteris scribit, se cum legionibus profectum celeriter adfore: hortatur, ut pristinam virtutem retineat. Gallus, periculum

veritus, ne — — non posset. Ita Oudendorpius, codices secutus, edidit. Vulgata lectio nec latina est, nec digna, quae amplius repetatur: est autem haec: *veritus, si — fecisset, ut host. imp. sust. non posset.*
rem gest. in Eburon. Est

clades Sabini et Cottae, qui in Eburonibus hiemabant. Cf. c. 24.

Treuironum. Hi enim concitabant Eburones. Cf. cap. 26.

Graecis litteris. v. ad 1, 29. Narravit etiam Polyaeus de strategemat. 8, 23, 6.

culum veritus, ut erat praeceptum, tragulam mittit. Haec casu ad turrin adhaesit, neque ab nostris bi-duo animaduersa, tertio die a quodam milite conspicitur; demta ad Ciceronem defertur. Ille perfectam in conventu militum recitat, maximaque omnes laetitia adficit. Tum fumi incendiorum procul videbantur, quae res omnem dubitationem aduentus legionum expulit.

Galli, re cognita per exploratores, obsidionem **XLVIII** relinquunt, ad Caesarem omnibus copiis contendunt: eae erant armatorum circiter milia LX. Cicero, data facultate, Gallum ab eodem Verticonie, quem supra demonstrauius, repetit, qui litteras ad Caesarem deferat: hunc admonet, iter caute diligenterque faciat: perscribit in litteris, hostes ab se discessisse, omnemque ad eum multitudinem conuertisse. Quibus litteris circiter media nocte Caesar adlatis suos facit certiores, eosque ad dimicandum animo confirmat: postero die luce prima mouet castra, et circiter milia passuum quatuor progressus, trans vallem magnam et riuum multitudinem hostium conspicatur. Erat magni periculi res, cum tantis copiis iniquo loco dimicare. Tum, quoniam liberatum obsidione Ciceronem sciebat, eo-que omnino remittendum de celeritate existimabat, conse-

data facultate, quia erat facultas nanciscendi hominem, quem commode mittere posset, quem Galli non agnoscerent.

demonstrauius. v. c. 45.

cum tantis copiis. Alii bene multi codices, *tantulis*: hoc intelligendum erit

de exiguo Caesaris exercitu, et cum *tantulis copiis dimicare* significabit, habentem tantulas copias dimicare cum hoste

Tum. Nexus non est perspicuus, et habent alii *tamen*, pro, *tum*. Debebat esse: *Ergo tum quidem*: certe sic explicandum est.

confedit, et, quam aequissimo loco potest, castra communit. Atque haec, etsi erant exigua per se, vix hominum milium VII, praesertim nullis cum impedimentis, tamen angustiis viarum, quam maxime potest, contrahit, eo consilio, ut in summam contemtionem hostibus veniat. Interim, speculatoribus in omnes partes dimissis, explorat, quo commodissime itinere vallem transire possit.

L Eo die, parvulis equestribus proeliis ad aquam factis, utriusque sese suo loco continent; Galli, quod ampliores copias, quae nondum conuenerant, expectabant; Caesar, si forte timoris simulatione hostes in suum locum elicere posset, ut citra vallem pro castris proelio contenderet; si id efficere non posset, ut, exploratis itineribus, minore cum periculo vallem riuumque transiret. Prima luce hostium equitatus ad castra accedit, proeliumque cum nostris equitibus committit. Caesar consulto equites cedere, seque in castra recipere iubet; simul ex omnibus partibus castra altiore vallo muniri, portasque obstrui, atque in his administrandis rebus quam maxime concurrari, et cum simulatione timoris agi iubet.

LI Quibus omnibus rebus hostes inuitati copias transducunt, aciemque iniquo loco constituunt; nostris vero etiam de vallo deductis, propius accedunt, et tela intra munitionem ex omnibus partibus coniciunt; praeconibusque circummissis pronunciari iubent, seu quis Gallus, seu quis Romanus velit ante horam tertiam ad se transire, sine periculo licere; post id tempus non fore potestatem: ac sic nostros contemserunt, ut, obstructis in speciem portis singulis ordinibus cespitum, quod

ca

ordinibus cespitum. In sibi erant ordines (strata pluribus singulis portis castrorum pora) cespitum alii super aliis.

ea non posse introrumpere videbantur, alii vallum manu scindere, alii fossas complere inciperent. Tum Caesar, omnibus portis eruptione facta, equitatuque emissio, celeriter hostes dat in fugam, sic, uti omnino pugnandi causa resisteret nemo; magnamque ex eis numerum occidit, atque omnes armis exuit.

Longius prosequi veritus, quod silvae paludesque intercedebant, neque etiam paruulo detrimento villorum locum relinqui videbat, omnibus suis incolumibus copiis, eodem die ad Ciceronem pervenit. Instructas turres, testudines, munitionesque hostium admiratur: producta legione cognoscit, non decimum quemque esse relictum militem sine

M 2

vul.

scindere. Hoc vel sine codicibus ponendum erat; sed codd. plerique recte Oudendorpio habent *scindere*. Tamen ineptissima lectio, *manu scandere*, per editiones est propagata — — Exstat narratio de hac Nerviorum molitione apud Plutarch. in Caes. c. 24. et Dion. Cass. 40, 7-11.

neque etiam — videbat. Nescimus in insigni codd. varietate, quid Caesar h. l. scripserit; et interpretes magnopere dissentiunt. Lincebitne, enim pro *etiam* e tribus codicibus recipere, et hoc totum comma, *neque — — videbat*, parenthesi includere? Ita sensus eris: videbat, relinqui locum (ab hostibus fugientibus) non

paruulo cum detrimento illorum (hostium), i. e. hostes fugere ex loco, in quo hactenus fuerant, magno cum detrimento suo, ut multi eorum in silvis et paludibus perirent. Admonitus ergo hoc exemplo, noluit eos prosequi, ne idem detrimentum acciperet, quod hostes, ex hoc loco discedentes, accipere videbat. Sed illud deminutivum *paruulus* ita non satis aptum est. Lambini coniecturam ingeniosam, *neque etiam paruulo detrimento* (suorum) *ullum locum relinqui volebat*, probavit Vossius et Clarkius: fateor tamen, Caesarem, si hoc voluisset, scripturum fuisse, *ac ne paruulo quidem detr. vl. l. r. vol.* Manet lectio incerta.

vulnere. Ex his omnibus indicat rebus, quanto cum periculo et quanta cum virtute sint res administratae: Ciceronem pro eius merito legionemque collaudat: centuriones singillatim tribunosque militum adpellat, quorum egregiam fuisse virtutem testimonio Ciceronis cognouerat: de casu Sabini et Cottae certius ex captiuis cognoscit. Postero die concione habita rem gestam proponit, milites consolatur et confirmat: quod detrimentum culpa et temeritate legati sit acceptum, hoc aequiore animo ferendum docet, quod, beneficio deorum immortalium et virtute eorum expiato incommodo, neque hostibus diutina laetatio, neque ipsis longior dolor relinquatur.

LIII Interim ad Labienum per Remos incredibili celeritate de victoria Caesaris fama perfertur, ut, quum ab hibernis Ciceronis milia passuum LX abesset, eoque post horam nonam diei Caesar peruenisset, ante mediam noctem ad portas castrorum clamor oriretur, quo clamore significatio victoriae gratulatioque ab Remis Labieno fieret. Hac fama ad Treuiros perlata, Induciomarus, qui postero die castra Labieni oppugnare decreuerat, noctu profugit, copiasque omnes in Treuiros reducit. Caesar Fabium cum legione in sua remittit hiberna, ipse cum tribus legionibus circum-Samarobriuanis hibernis hiemare constituit; et, quod tanti motus Galliae exsisterant, totam hiemem ipse ad exer-

laetatio. Recepit Oudendorpius hoc verbum, pro vulg. *laetitia*, e codd. pluribus; negat tamen, se exemplum eius apud alium auctorem bonum reperisse. Sed cum forma verbi analo-

giae grammaticae respondeat, non repudient.

horam nonam. Est circiter tertia pomeridiana.

ad Treuiros. Cf. c. 24 et 47.

exercitum manere decreuit. Nam illo incommodo de Sabini morte perlato, omnes fere Galliae ciuitates de bello consultabant, nuncios legationesque in omnes partes dimittebant, et quid reliqui consilii caperent, atque vnde initium belli fieret, explorabant, nocturnaque in locis desertis concilia habebant. Neque vllum fere totius hiemis tempus sine sollicitudine Caesaris intercessit, quin aliquem de conciliis ac motu Gallorum nuncium acciperet. In his ab L. Roscio legato, quem legioni XIII praefecerat, certior est factus, magnas Gallorum copias earum ciuitatum, quae Armoricae adpellantur, oppugnandi sui causa conuenisse: neque longius milia passuum VIII ab hibernis suis afuisse; sed nun-

M 3

cio

Armoricae. Ex aliis horum commentariorum locis (7, 75 et 8, 31) constat, has ciuitates maritimas fuisse. Cf. 2, 34 et 3, 7. 9. 17. 29. et 7, 4. vbi ciuitates singulae enumerantur. Etsi vero non pauci, quos in opere geographico securus est Cellarius, existimarunt, verbum *Armoricus* factum esse e Celticis, *ar moer* (am Meer), ad mare, vel supra mare, de quo in glossario Wachterus monuit in v. Mer: tamen alii, in his Ritterus in hist. Gall. p. 76, maluerunt originem verbi huius repetere e Celtico *Ar*, quod significet solum pingue, pratis et pascuis lactissimum, aut omnino aruum, atque adeo annonam, omnemque terrae prouentum (vid. Wachter.

gloss. in v. *Ar*), et *Armoricos* interpretari incolas eiusmodi fecundae regionis, ad oram maritimam sitae, vel in vniuersum possessores agrorum ad oram maris. Idem ille Ritterus ostendit, non eodem vbiuis sensu *Armoricas* ciuitates apud veteres dici; modo enim plures, modo pauciores hoc nomine comprehendit; apud Caesarem autem eas intelligi, quae inter Sequanam et Ligerim in peninsula illa vniuersa ad Oceanum Britannicum sedes habuerint. Noli ergo colligere omnes locos, vbi hoc verbum occurrit alia significatione, quam apud Caesarem. Qui vult, adeat Cellarii opus geographicum. Tom. I pag. 195 sqq.

cio adlato de victoria Caesaris, discessisse, adeo, ut fugae similis discessus videretur.

LIII

At Caesar, principibus cuiusque ciuitatis ad se euocatis, alios territando, quum se scire, quae fierent, denunciaret, alios cohortando, magnam partem Galliae in officio tenuit. Tamen Senones, quae est ciuitas in primis firma, et magnae inter Gallos auctoritatis, Cauarinum, quem Caesar apud eos regem constituerat, (cuius frater Moritasgus, aduentu in Galliam Caesaris, cuiusque maiores regnum obtinuerant,) interficere publico consilio conati, quum ille praesensisset ac profugisset, usque ad fines infecuti, regno domoque expulerunt: et missis ad Caesarem satisfaciundi caussa legatis, quum is omnem ad se senatum venire iussisset, dicto audientes non fuerunt. Tantum apud homines barbaros valuit, esse repertos aliquos principes, belli inferendi, tantamque omnibus voluntatum commutationem attulit, ut, praeter Aednos et Remos, quos praecipuo semper honore Caesar habuit, alteros pro vetere ac perpetua erga populum Romanum fide, alteros pro recentibus Gallici belli officiis, nulla fere ciuitas fuerit non suspecta nobis. Idque adeo haud scio mirandumne sit, quum compluribus aliis de causis, tum maxime, quod, qui virtute belli omnibus gentibus praeferebantur, tantum se eius opinionis deperdidisse, ut a populo Romano imperia perferrent, grauissime dolebant.

LV

Treniri vero atque Induciomarus totius hiemis nullum tempus intermiserunt, quin trans Rhenum legatos mitterent, ciuitates sollicitarent, pecunias pollicerentur, magna parte exercitus nostri intercepta, multo minorem superesse dicerent partem. Neque tamen ulli ciuitati Germanorum persuaderi potuit, ut Rhenum transfret, quum se bis expertos dice-

discrepent, Arionisti bello et Tenchthororum transitu, non esse amplius fortunam tentandam. Hac spe lapsus Induciomarus, nihilo minus copias cogere, exercere, a finitimis equos parare, exsules damnatosque tota Gallia magnis praemiis ad se alligere coepit. Ac tantam sibi iam iis rebus in Gallia auctoritatem comparauerat, ut undique ad eum legationes concurrerent, gratiam atque amicitiam publice priuatimque peterent.

Vbi intellexit ultro ad se veniri, altera ex parte Senones Carnutesque conscientia facinoris instigari, altera Nervios Aduatucosque bellum Romanis parare, neque sibi voluntariorum copias defore, si ex finibus suis progredi coepisset: armatum concilium indicit, (hoc more Gallorum est initium belli,) quo lege communi omnes puberes armati convenire consueverunt; qui ex iis novissimus venit, in conspectu multitudinis omnibus cruciatibus adfectus necatur. In eo concilio Cingetorigem, alterius principem factionis, generum suum, (quem supra demonstravimus, Caesaris secutum fidem, ab eo non discessisse,) hostem iudicat, bonaque eius publicat. His rebus confectis, in concilio pronunciat, arcessitum se a Senonibus et Carnutibus, aliisque compluribus Galliae civitatibus, huc iter facturum per fines Remorum, eorumque agros populaturum, ac prius,

M 4

quam

exercere. Sic metaphr. gr. et omnes Oudendorpii codices. Vulgo, mutata quoque distinctione: *exigere a finitimis, equos parare.*

conscientia facinoris. Hoc facinus cap. 25 et 54 descriptum est.

armatum concilium. Cf.

Liu. 21, 20.

consueverunt. Vulgo e paucioribus libris, *coguntur.*

supra demonstr. Cf. c. 3.

iudicat. Alii, *iudicandum curat*, quae est explicatio.

quam id faciat, Labieni castra oppugnaturum: quae fieri velit, praecipit.

LVII Labienus, quum et loci natura et manu munitissimis castris sese teneret, de suo ac legionis periculo nihil timebat; ne quam occasionem rei bene gerendae dimitteret, cogitabat. Itaque a Cingetorige atque eius propinquis oratione Induciomari cognita, quam in concilio habuerat, nuncios mittit ad finitimas ciuitates, equitesque vndique euocat: iis certam diem conueniendi dicit. Interim prope quotidie cum omni equitatu Induciomarus sub castris eius vagabatur, alias vt situm castrorum cognosceret, alias colloquendi aut territandi causa: equites plerumque omnes tela intra vallum conieiebant. Labienus suos intra munitiones continebat, timorisque opinionem, quibuscumque poterat rebus, augebat.

LVIII Quum maiore in dies contumtione Induciomarus ad castra accederet, nocte vna, intromissis equitibus omnium finitimarum ciuitatum, quos arcescendos curauerat, tanta diligentia omnes suos custodiis intra castra continuit, vt nulla ratione ea res enunciari, aut ad Treuiros perferri posset. Interim ex consuetudine quotidiana Induciomarus ad castra accedit, atque ibi magnam partem diei consumit; equites tela coniiciunt, et magna cum contumelia verborum nostros ad pugnam euocant. Nullo ab nostris dato responso, vbi visum est, sub vesperum dispersi ac dissipati discedunt. Subito Labienus duabus portis omnem equitatum emittit; praecipit atque interdicat, proterritis hostibus atque in fugam con-

intromissis, receptis in castra Labieni.   *praecipit atque interdicat.*
Potest praecipit referri eo, quod

confectis, (quod fore, sicut accidit, videbat,) vnum omnes petant Induciomarum; neu quis quem prius vulneret, quam illum interfectum viderit, quod mora reliquorum illum spatium nactum effugere nolebat; magna proponit iis, qui occiderint, prae-
mia: submittit cohortes equitibus subsidio. Com-
probat hominis consilium fortuna, et quum vnum omnes peterent, in ipso fluminis vado deprehen-
sus Induciomarus interficitur, caputque eius refer-
tur in castra: redeuntes equites, quos possunt, con-
fectantur atque occidunt. Hac re cognita, omnes
Eburdum et Neruiorum, quae conuenerant, co-
piae discedunt; paulloque habuit post id factum
Caesar quietiorem Galliam.

quod omnes vnum petere clare, interponere suam sen-
iubet; et *interdicit* eo, quod tentiam iubendi prohiben-
prohibet, ne quem prius In- dique causa: saltem inter-
duciomaro vulnerent. For- dictum in iure nonnumquam
tasse tamen interdicare om- est idem, quod edictum sim-
nino est edicere, pronun- pliciter.

C. IVLII CAESARIS

COMMENTARII

DE BELLO GALLICO

LIBER SEXTVS

Caesar maiores motus praevidens, copias auget: 1. Nervii, Senonibus Carnutibusque in deditionem acceptis, Menapios debellat, 3 — 9. Treuiros Labienus. Iterum Rhenum Caesar transiit, 9, qua occasione Germanos cum Gallis comparans, mores utriusque gentis, etiam illius filias, cum feris iniunctis alibi, describit. 11 — 29. Tentatis frustra Suevis, in Eburones reuertitur, 29 — 33, quos dum vastat, Sigambri Ciceronis castra oppugnant, metu Caesaris aduentantis refugunt. 35 — 42. Ille Eburonibus vastatis, in Italiam ad comensus agendos proficiscitur.

Multis de causis Caesar, maiorem Galliae motum exspectans, per M. Silanum, C. Antistium Reginum, T. Sextium, legatos, dilectum habere instituit: simul ab Cn. Pompeio proconsole petit,

Cn. Pompeio. Anno vr- tradit, etiam in Cisalpina bis conditae 699 Pompeio Gallia legiones. Dum vero consuli decreta est in proximum quinquennium Hispania provincia, quam pro console administraret, permissumque, ut quos, quot numero, et vndecumque veller, milites conscriberet (v. Dio Cass. 39, 33). Conscriptis ergo, ut Caesar h. l. texuit, se rei frumentariae causa

petit, quoniam ipse ad urbem cum imperio reipublicae causa maneret, quos ex Cisalpina Gallia consulis sacramento rogauisset, ad signa conuenire et ad se proficisci iuberet: magni interesse etiam in reliquum tempus ad opinionem Galliae existimans, tantas videri Italiae facultates, ut, si quid esset in bello detrimenti acceptum, non modo id breui tempore sarciri, sed etiam maioribus adaugeri copiis posset. Quod quum Pompeius et reipublicae et amicitiae tribuisset, celeriter confecto per suos dilectu, tribus ante exactam hiemem et constitutis et adductis legionibus, duplicatoque earum cohortium numero, quas cum Q. Titurio amiserat, et celeritate et copiis docuit, quid populi Romani disciplina atque opes possent.

Inter-

causa (hoc est ergo h. l. apud Caesarem: *reipublicae causa remanere*) restare (Dio Cass. 39, 39), cuius cura ei duobus abhinc annis Cicerone auctore cum proconsulari imperio in quinquennium demandata erat. (v. Cic. pro dom. c. 4 sqq. et Dio Cass. 39, 9. vbi Fabricius plura collegit.) Dum ergo ad urbem est, Caesar ab eo petit, ut legionem ad se proficisci in Galliam pateretur. Adnuuit Pompeius; sed sub initia belli ciuiliis hanc legionem satis callide a Caesare abduxit, quo Caesar non parum offensus est, quasi Pompeius ipsum militibus et opibus exspoliare vellet (vid.

infra de bell. Gall. 8, 54. et Appian. de B. C. p. 446. ed. Steph.), fuitque haec res, ut prudentissimus Plutarchus (in Caes. cap. 25) monuit, haud leue momentum ad exordia belli ciuiliis.

consulis sacramento, si vera lectio est, significabit sacramentum, quo consul adigit milites, quo eos obstringit. Sed libenter accedo iis, qui *consul* legi volunt. Pompeius *consul* dilectum habuerat, et milites rogarat sacramento interposito, an vellent nomina dare militise. Ceterum cf. ind. in *sacramento*.

sarciri. Plerique codd. *resarciri*.

II Interfecto Induciomaro, vt docuimus, ad eius propinquos a Treuiris imperium defertur. Illi finitimos Germanos sollicitare, et pecuniam polliceri non desistunt: quum ab proximis impetrare non possent, vltiores tentant. Inuentis nonnullis ciuitatibus, iureiurando inter se confirmant, obsidibusque de pecunia cauent: Ambiorigem sibi societate et foedere adiungunt. Quibus rebus cognitis, Caesar, quum vndique bellum parari videret, Nerviios, Aduatucos, Menapios, adiunctis cichernanis omnibus Germanis, esse in armis, Senones ad imperatum non venire, et cum Carnutibus intimisque ciuitatibus consilia communicare, a Treuiris Germanos crebris legationibus sollicitari; maturius sibi de bello cogitandum putauit.

III Itaque nondum hieme confecta, proximis quatuor legionibus coactis, de improviso in fines Nerviorum contendit; et prius, quam illi aut conuenire aut profugere possent, magno pecoris atque hominum numero capto, atque ea praeda militibus concessa, vastatisque agris, in deditionem venire atque obsides sibi dare coegit. Eo celeriter confecto negotio, rursus legiones in hiberna reduxit. Concilio Galliae primo vere, vti instituerat, indicto, quum reliqui, praeter Senones Carnutes Treuirosque, venissent, initium belli ac defectionis hoc esse arbitratus, vt omnia postponere videretur, concilium Lutetiam Parisiorum transfert. Confines erant hi Senonibus, ciuitatemque patrum memoria coniunxerant; sed ab hoc consilio auisse existimabantur. Hac re pro suggestu pronunciata,
eodem

vt docuimus. vid. 51. 58. 52. 54.

non desistunt. vid. 51. 55. *vti institueras,* vt quot Senones — venire. Cf. annis solebat. Cf. c. 44.

eodem die cum legionibus in Senones proficiscitur, magnisque itineribus eo peruenit.

Cognito eius aduentu, Acco, qui princeps eius III
consilii fuerat, iubet in oppida multitudinem con-
venire; conantibus, prius quam id officii posset,
adesse Romanos nunciatur; necessario sententia de-
sistunt, legatosque deprecandi causa ad Caesarem
mittunt; adeunt per Aeduos, quorum antiquitus
erat in fide ciuitas. Libenter Caesar petentibus
Aeduis dat veniam, excusationemque accipit; quod
aestiuum tempus instantis belli, non quaestionis
esse arbitrabatur. Obsidibus imperatis centum, hos
Aeduis custodiendos tradit. Eodem Carnutes lega-
tos obsidesque mittunt, vti deprecatoribus Remis,
quorum erant in clientela: eadem ferunt responsa.
Peragit concilium Caesar, equitesque imperat ciui-
tatibus.

Hac parte Galliae pacata, totus et mente et ani- V
mo in bellum Treuironum et Ambiorigis insista.
Cauarinum cum equitatu Senonum secum proficisci
iubet, ne quis aut ex huius iracundia, aut ex eo,
quod meruerat, odio ciuitatis, motus existat.
His rebus constitutis, quod pro explorato habebat,
Ambiorigem proelio non esse concertaturum, reli-
qua eius consilia animo circumspiciebat. Erant
Menapii propinqui Eburonum finibus, perpetuis
paludibus silisque muniti, qui vni ex Gallia de
pace ad Caesarem legatos numquam miserant. Cum
iis esse hospitium Ambiorigi sciebat: item per Tre-
viros venisse Germanis in amicitiam, cognouerat.

Haec

quorum — erat in fide odio ciuitatis. Quia Cae-
ciuitas. Senones erant clien- sar eum regem constituerat,
tes et socii Aeduorum. incurrit Cauariis odium
Cauarinum. Cf. 5, 54. suorum.

Haec prius illi detrahenda auxilia existimabat, quam ipsum bello lacefferet; ne, desperata salute, aut se in Menapios abderet, aut cum transrhenanis congregari cogeretur. Hoc inito consilio, totius exercitus impedimenta ad Labienum in Treuiros mittit, duasque legiones ad eum proficisci iubet: ipse cum legionibus expeditis quinque in Menapios proficiscitur. Illi, nulla coacta manu, loci praesidio freti, in silvas paludesque confugiunt, suaeque eodem conferunt.

VI Caesar, partitis copiis cum C. Fabio legato, et M. Crasso quaestore, celeriterque effectis pontibus, adit tripartito, aedificia vicosque incendit, magno pecoris atque hominum numero potitur. Quibus rebus coacti Menapii, legatos ad eum pacis petendae causa mittunt. Ille, obsidibus acceptis, hostium se habiturum numero confirmat, si aut Ambiorigem, aut eius legatos, finibus suis recepissent. His confirmatis rebus, Commium Atrebatem cum equitatu custodis loco in Menapiis relinquit; ipse in Treuiros proficiscitur.

VII Dum haec a Caesare geruntur, Treuiri, magnis coactis peditatus equitatusque copiis, Labienum cum una legione, quae in eorum finibus hiemabat, adoriri parabant: iamque ab eo non longius bidui via aberant, quum duas venisse legiones missu Caesaris cognoscunt. Positis castris a milibus passuum XV, auxilia Germanorum expectare constituunt. Labienus, hostium cognito consilio, sperans, temeritate

cum transrhen. congregari,
eorum fines adire, seque cum
illis coniungere: erat enim
Treuiris amicus. Metaphr.
gr. συμμάχων συνίδου,

confirmatis rebus, consti-
tutis, ut omnia recte habe-
rent.

Commium Atrebatem. Cf.

tate eorum fore aliquam diificandi facultatem; praefidio cohortium quinque impedimentis relicto, cum XXV cohortibus magnoque equitatu contra hostem proficiscitur, et M passuum intermisso spatio, castra communit. Erat inter Labientum atque hostem difficili transitu flumen, ripisque praeruptis: hoc neque ipse transire in animo habebat, neque hostes transituros exilimabat. Augebatur auxiliorum quotidie spes. Loquitur in consilio palam, quoniam Germani adpropinquare dicantur, sese suas exercitusque fortunas in dubium non deuocaturum, et postero die prima luce castra moturum. Celeriter haec ad hostes deferuntur, ut ex magno Gallorum equitatus numero non nullos Gallicis rebus fauere natura cogeat. Labienus noctu, tribunis militum primisque ordinibus coactis, quid sui sit consilii, proponit, et quod facilius hostibus timoris det suspicionem, maiore strepitu et tumultu, quam populi Romani fert consuetudo, castra moveri iubet. His rebus fugae similem profectionem efficit. Haec quoque per exploratores ante lucem, in tanta propinquitate castrorum, ad hostes deferuntur.

Vix agmen nouissimum extra munitiones processerat, quum Galli, cohortati inter se, ne speratam praedam ex manibus dimitterent; longum esse, perterritis Romanis, Germanorum auxilium exspectare; neque suam pati dignitatem, ut tantis copiis tam exiguum manum, praesertim fugientem atque impeditam, adoriri non audeant; flumen transire, et iniquo loco proelium committere non dubitant. Quae fore suspicatus Labienus, ut omnes citra flumen eliceret, eadem usus simulatione
 itine-

itineris, placide progrediebatur. Tum, praemissis paullum impedimentis, atque in tumultu quodam collocatis, Habetis, inquit, milites, quam petistis, facultatem: hostem impedito atque iniquo loco tenetis: praestate eandem nobis ducibus virtutem, quam saepe numero imperatori praestitistis: adesse eum, et haec coram cernere, existimate. Simul signa ad hostem conuertere aciemque dirigi iubet: et paucis turmis praesidio ad impedimenta dimissis, reliquos equites ad latera disponit. Celeriter nostri clamore sublato pila in hostes immittunt. Illi, ubi praeter spem, quos fugere credebant, infestis signis ad se ire viderunt, impetum modo ferre non potuerunt, ac primo concursu in fugam coniecti, proximas silvas petierunt: quos Labienus equitatu confectatus, magno numero interfecto, compluribus captis, paucis post diebus ciuitatem recepit: nam Germani, qui auxilio veniebant, percepta Trevirorum fuga, sese domum contulerunt. Cum iis propinqui Inducionarii, qui defectionis auctores fuerant, comitati eos, ex ciuitate excessere. Cingetorigi, quem ab initio permanisse in officio demonstrauimus, principatus atque imperium est traditum.

VIII

Caesar, postquam ex Menapiis in Treuiros venit, duabus de caussis Rhenum transire constituit: quarum erat altera, quod auxilia contra se Treuiris miserant; altera, ne Ambiorix ad eos receptum haberet. His constitutis rebus, paullum supra eum locum, quo ante exercitum transduxerat, facere pontem

propinqui Induc. cf. c. 2.

De Cingetorige v. 5, 3. 56.

in Treuiros venit. Redit narratio ad c. 6. extr.

Ambiorix. Cf. c. 5.

supra eum locum. De numero pero ponte vid. 4, 17. et si non constat, quo potissimum

loco

pontem instituit. Nota atque instituta ratione, magno militum studio, paucis diebus opus efficitur. Firmo in Treuiris praesidio ad pontem relicto, ne quis ab iis subito motus oriretur, reliquas copias equitatumque transducit. Vbii, qui ante obsides dederant, atque in deditionem venerant, purgandi sui causa ad eum legatos mittunt, qui doceant, neque ex sua ciuitate auxilia in Treuiros missa, neque ab se fidem laesam: petunt atque orant, ut sibi parcat, ne communi odio Germanorum innocentes pro nocentibus poenas pendant: si amplius obsidum velit, dare pollicentur. Cognita Caesar causa reperit, ab Sueuis auxilia missa esse, Vbiorum satisfactionem accepit, aditus viasque in Sueuos perquirat.

Interim paucis post diebus fit ab Vbiis certior, **X** Sueuos omnes vnum in locum copias cogere, atque iis nationibus, quae sub eorum sint imperio, denunciare, ut auxilia peditatus equitatusque mittant. His cognitis rebus, rem frumentariam prouidet, castris idoneum locum deligit, Vbiis imperat, ut pecora deducant, suaeque omnia ex agris in oppida conferant, sperans, barbaros atque imperitos homines, inopia cibariorum adductos, ad iniquam pugnandi conditionem posse deduci: mandat, ut crebros exploratores in Sueuos mittant, quaeque apud eos gerantur, cognoscant. Illi imperata faciunt, et paucis diebus intermissis referunt, Sueuos omnes,

loco factus sit. Quoniam pontem paulo supra Treui- autem pons, qui nunc sit, rorum agrum structum esse. in Treuirorum partibus factus est: nam in Treuiris Cellarius (v. eum ad 4, 19) praesidium ad pontem relic- existimauit, eum in Vbio- rum finibus fuisse. Vbii. Cf. 4, 16. Ibidem est de Sueuis.

omnes, posteaquam certiores nuncii de exercitu Romanorum venerint, cum omnibus suis sociorumque copiis, quas coegissent, penitus ad extremos fines sese recepisse: siluam esse ibi infinita magnitudine, quae adpellatur Bacenis, hanc longe introrsus pertinere, et pro natuo maro obiectam, Cheruscos ab Sueuis, Suenosque ab Cheruscis, iniuriis incursionibusque prohibere: ad eius initium siluae Sueuos aduentum Romanorum expectare constituisse.

- XI. Quoniam ad hunc locum peruentum est, non alienum esse videtur, de Galliae Germaniaeque moribus, et quo differant eae nationes inter sese, proponere. In Gallia non solum in omnibus ciuitatibus, atque in omnibus pagis partibusque, sed paene

Bacenis. Omnes prope modum consentiunt, hanc fuisse partem Hercyniae silvae, de qua infra cap. 25. Cellarius ad h. l. accuratius definiturus sic disputat: quia Bacenis in extremis Cartorum fuerit, (nam Carti sederunt ibi, ubi Caesaris Suevi sunt. cf. 1, 54. 4, 3. Sed de his praeter alios egit Illustrissimus Buenavius in historia imperii Germanici P. I. p. 28 et 32) et ab his se iunxerit Cheruscos, Visurgim inter et Albim habitantes, videri Bacenin non longe a fuisse ab illis Hercyniae siluae reliquiis, quae hodie dicuntur der Hartz. Eodem inclinat Buenavius l. I. p. 24. Eccardus de Germa-

norum origine §. 96. p. 216 eam quaerit inter Fuldam et Werram, amnes.

ab Sueuis, ab ea parte, qua Sueui sunt, ad fines Sueuorum.

in pagis partibusque. Partes est commune nomen, quo regiones alicuius terrae insigniuntur, ut cum partes Italiae, Macedoniae, Aethiae dicuntur: Pagi est nomen proprium, quo regiones siue partes Gallicarum ciuitatum insigniuntur. cf. 1, 37. Ergo re ipsa non differunt, ut c. 23 et 43 *regiones et pagi* non differunt, nisi quod *regiones* communi nomine, *pagi* proprio dicuntur.

paene etiam in singulis domibus factiones sunt: earumque factionum principes sunt, qui summam auctoritatem eorum iudicio habere existimantur, quorum ad arbitrium iudiciumque summa omnium rerum consiliorumque redeat. Idque eius rei causa antiquitus institutum videtur, ne quis ex plebe contra potentiorum auxilium egeret: suos enim quisque opprimi et circumueniri non patitur, neque, aliter si faciant, ullam inter suos habent auctoritatem. Haec eadem ratio est in summa totius Galliae: namque omnes ciuitates in partes diuisae sunt duae.

Quum Caesar in Galliam venit, alterius factionis principes erant Aedui, alterius Sequani. Hi quum per se minus valerent, quod summa auctoritas antiquitus erat in Aeduis, magnaeque eorum erant clientelae, Germanos atque Ariouistum sibi adiunxerant, eosque ad se magnis iacturis pollicitationibusque perduxerant. Proeliis vero compluribus factis secundis, atque omni nobilitate Aeduum interfecta, tantum potentia antecesserant, ut magnam partem clientium ab Aeduis ad se transducerent, obsidesque ab iis principum filios acciperent, et publice iurare cogerent, nihil se contra Sequanos consilii inituros; et partem finitimi agri, per vim occupatam, possiderent, Galliaeque totius principatum obtinerent. Qua necessitate adductus Diuitiacus, auxilii petendi causa Romam ad senatum

XII

N 2 tum

quorum ad arbitrium redeat, h. e. ut ad horum arbitrium — redire iure possit ac debeat.

stratione et forma vniuersae ciuitatis Gallicae.

Aedui — Sequani. Cf.

1, 31.

in summa totius Galliae, h. e. in summa rerum publicarum, siue in admini-

iacturis (largitionibus v. ind.) pollicitas. Idem est, quod 1, 31, *mercede arcessituros Germanos*.

tum profectus, infecta re redierat. Aduentu Caesaris facta commutatione rerum, obsidibus Aeduis redditis, veteribus clientelis restitutis, nouis per Caesarem comparatis, (quod hi, qui se ad eorum amicitiam adgregauerant, meliore conditione atque aequiore imperio se uti videbant) reliquis rebus eorum, gratia, dignitate amplificata, Sequani principatum dimiserant. In eorum locum Remi successerant; quos quod adaequare apud Caesarem gratia intellegebatur, ii, qui propter veteres inimicitias nullo modo cum Aeduis coniungi poterant, se Remis in clientelam dicabant. Hos illi diligenter tuebantur. Ita et nouam et repente collectam auctoritatem tenebant. Eo tum statu res erat, ut longe principes haberentur Aedui, secundum locum dignitatis Remi obtinerent.

XIII

In omni Gallia eorum hominum, qui aliquo sunt numero atque honore, genera sunt duo: nam plebes paene seruorum habetur loco, quae per se nihil audet, et nullo adhibetur consilio. Plerique, quum aut aere alieno, aut magnitudine tributorum, aut iniuria potentiorum premuntur, sese in seruitutem dicant nobilibus: in hos eadem omnia sunt iura, quae dominis in seruos. Sed de his duobus generibus alterum est Druidum, alterum equitum.

III

facta commutatione rerum, per victoriam, ab Ariovisto deportatam, quae libro primo descripta est. Cf. nomenclaturam 1, 35.

adaequare. Intelligebatur, Remos adaequare Aeduos gratia, Remos aequae Aeduos in gratia esse.

nullo (vulg. *nulli*) *adhib.*

consil. Obsoleta forma est, *nullo*, multis exemplis ad h. l. illustrata ab Oudendorpio — De natura et moribus Galliae conferendus est Diodes. Sic. 5, 24-33. et Strabo lib. 4. p. 195 sqq.

Druidum. Scriptores veteres ac recentiores, qui Druidum mentionem fecerunt,

Illi rebus diuinis interfunt, sacrificia publica ac priuata procurant, religiones interpretantur. Ad hos magnus adolescentium numerus disciplinae causa concurrat, magnoque ii sunt apud eos honore. Nam fere de omnibus controuersis publicis priuatisque constituunt; et si quod est admissum facinus, si caedes facta, si de haereditate, si de finibus controuersia est, iidem decernunt; praemia poenasque constituunt: si qui aut priuatus aut publicus eorum

N 3 decreto

runt, aut vberius de iis exposuerunt, commemorauit magno numero Elias Schedius de diis germanis, addiditque plures Iarkius, Schediani libri editor. Copiosissimum vero catalogum omnium de hac re scriptorum confecit Io. Georg. Frick in peculiari libro de Druidis, qui Vlmae 1744 prodiit. Sed et iure nominandus est Ritterus in historia Gallorum (p. 267), qui de Druidibus breuiter quidem, sed tam accurate et vtiliter exposuit, vt dubitem, an in illa breuitate maior possit diligentia intelligi — Nomen Druidum, siue ortum fuerit e verbo Derwyddon, *dominus quercus*; siue e verbo Druthin, Drorân, *dominus*; illud tamen constat, et est hodie confectum, nomen hoc neque ex hebraico *davaseb*, quasi Druidae sint scrutatores (vid. Schedium p. 377), neque ex graeco *επισ*, neque ex vlla peregrina

lingua deriuandum esse: est enim domesticum verbum; vt Celtica lingua omnino non ex aliis linguis repetenda est.

interfunt rebus diuinis, non vt ceteri Galli, sed ita, (id enim sequitur) vt et publica, et priuata sacrificia ipsi Druidae administrent. Sunt ergo sacerdotes Gallorum.

religiones interpretantur, de Deo eiusque colendi modo, de causis et vi rituum, de ominibus, deque omnibus religionis partibus exponunt, suntque adeo Gallorum theologi.

Nam fere de omni. controu. — *interdicunt.* Ex his iure concludit Ritterus (hist. Gall. p. 273), si Druidum tanta potestas fuerit, exiguas opes fuisse summorum Galliae magistratuum, hosque non nisi in bellis auctoritate poluisse.

publicus. Si haec lectio vera est, (non pauci vero libri,

decreto non fletit, sacrificiis interdicunt. Haec poena apud eos est grauissima. Quibus ita est interdictum, ii numero impiorum ac sceleratorum habentur; iis omnes deoedunt, aditum eorum sermonemque defugiunt, ne quid ex contagione incommodi accipiant: neque iis potentibus ius redditur, neque honos ullus communicatur. His autem omnibus Druidibus praestit vnus, qui summam inter eos habet auctoritatem. Huc mortuo, si qui ex reliquis excellit dignitate, succedit: at si sunt plures pares, suffragio Druidum adlegitur, nonnumquam etiam armis de principatu contendunt. Hi certo anni tempore in finibus Carnutum, quae regio totius Galliae media habetur, confidunt in loco consecrato. Huc omnes vndique, qui controuersias habent, conueniunt, eorumque decretis iudiciisque parent. Disciplina in Britannia reperta, atque inde in Galliam translata esse existimatur: et nunc, qui diligentius eam rem cognoscere volunt, plerumque illo discendi causa profiscuntur.

XIII

Druides a bello abesse consueverunt, neque tributa vna cum reliquis pendunt; militiae vacationem omniumque rerum habent immunitatem. Tantis exci-

libri, fortasse ex emendatione, habent *populus*) significat, ut omnes vident, eum, qui munere publico fungitur; sed haec est rarissima, et vix alibi obuia significatio, quae h. l. non nisi ex opposito verbo cognosci potest.

adlegitur. Cum *adlegere* proprie sit, *aliquem per suffragia addere collegio ei, in quo nondum fuerat*, ut le-

gitimus collegiarum numerus fiat integer (v. Ernesti Clav. Cicer.); hoc loco autem *is, qui iam interest collegio, vnus e Druidibus, in de mortui locum sufficiatur*; Quidendorpius putauit, scribendum esse *eligitur*, vel *deligitur*, vel *delegitur*.

regio — media. Hoc non nimis urgendum esse, sed laxius dici median regionem, monuit Cellarius.

excitati praemiis, et sua sponte multi in disciplinam conveniunt, et a parentibus propinquisque mittuntur. Magnum ibi numerum versuum ediscere dicuntur: itaque annos nonnulli vices in disciplina permanent. Neque fas esse existimant, ea litteris mandare, quum in reliquis fere rebus, publicis privatisque rationibus, Graecis utantur litteris. Id mihi duabus de causis instituisse videntur; quod neque in vulgum disciplinam efferri velint, neque eos, qui discant, litteris confisos, minus memoriae studere: quod fere plerisque accidit, ut praesidio litterarum diligentiam in perdiscendo ac memoriam remittant. In primis hoc volunt persuadere, non interire animas, sed ab aliis post mortem transire ad alios: atque hoc maxime ad virtutem excitari

N 4

putant,

vices annos. Repetit haec Pompon. Mela 3, 1, ubi alia quaedam de Druidis adduntur.

graecis litteris. vide dicta ad 1, 29, quibus addere tum oblitus sum disputationem Rittersi super hac re, historiae Gallorum insertam (p. 319-330), quamquam non tam illustravit Caesarem, quam contra recentiores disputavit. *Rationes* autem publicae privataeque quoniam sunt? An tabulae rationum conficiendarum intelliguntur, ut pecuniariae, catalogorum tabulae, quales supra (1, 29) dicuntur, et similes aliae? Fortasse quis illa *συμβόλαια* intelligat, de quibus e Strabone ibidem

dixi. In graeca metaphrasi est, *ἐν ἄλλοις ἀναστρέφονται τὰ νομίσματα*, id est *νόμισμασι*, omisso verbo *rationibus*. Et fuit, cum superuscuum hoc verbum putavi; aut cum distinctionem mutandam in hunc modum suspicatus sum, *in rebus fere publicis, privatisque rationibus*: sed sic quoque privatae rationes egent explicatione. Cupie ergo ab aliis edoceri.

non interire animas. Idem tradunt Lucan. Pharsal. l. 450. Strabo 4. p. 197. Pompon. Mela 3, 2. Ammian. Marcell. 15, 9. multique alii.

transire ad alios. Haec sententia Druidum occasionem praebuit Guilielmo Irho-

putant, metu mortis neglecto. Multa praeterea de fideiibus atque eorum motu, de mundi ac terrarum magnitudine, de rerum natura, de deorum immortalium vi ac potestate disputant, et iuuentuti transdunt.

XV Alterum genus est Equitum. Hi, quum est vsus, atque aliquod bellum incidit, (quod ante Caesaris aduentum fere quotannis accidere solebat, vti aut ipsi iniurias inferrent, aut illatas propulsarent,) omnes in bello versantur: atque eorum vt quisque est genere copiisque amplissimus, ita plurimos circum se ambactos clien-

Irhouio, qui de palingenesia veterum s. metempsychosi Pythagorica scripsit (Amstelod. 1733), de Druidis multa disserendi (lib. 2. c. 6 et 7). Negat Irhouius, Druidis tribui posse *metempsychosin* Pythagoricam sensu pinguiore, siue transitum animarum humanarum in bruta; vult potius intelligi transitum ex alio orbe in alium. Sed verba Caesaris nihil continent de orbe. Nec necesse est, vt transitus animae humanae in *brutum* intelligatur; sed ab aliis *hominibus* ad alios migrare animas videntur docuisse. Et sic diserte explicat Diod. Sic. 5, 28. Illud incertum est, verum Druidae a Pythagora, an hic ab illis acceperit hanc sententiam. Ac ne opus quidem est, vt, si quis quid statuerit, quod ex Pythago-

rae visum est, illico credamus, hunc hominem cum Pythagora aliquid consuetudinis habuisse, aut ad alterum ab altero fluxisse opinionem. Nonne potuit eadem sententia pluribus in mentem venire? Qui enim, cetera indocti, credunt, animas non interire, hi, quippe sensibus et adspectabili mundo adfueti, quam procliuves erunt ad comminiscendum aliquod superstitis animae habitaculum, quam corpore seiunctam viuere vix videntur intelligere posse.

ambactos. Hi quinquam fuerint, supra (3, 22) dixi: sunt enim ambacti iidem, qui soldurii. Nunc de verbi origine addere liceat, Ambact esse domesticum verbum, et significare eum, qui alterum affectatur, *adfectus* duus-

clientesque habent. Hanc unam gratiam potentiamque noverunt.

Natio est omnis Gallorum admodum dedita religionibus; atque ob eam causam, qui sunt adfecti grauioribus morbis, quique in proeliis periculisque versantur, aut pro victimis homines immolant, aut

N 5

se

duusque minister et comes eius est: et si alii alio modo etymologiam describunt, quasi ex ant (munus) et achten (curare) verbum sit compositum: de quo equidem vehementer dubito. Si quid addendum est iis, quae alii dixerunt, reperi verbum Andbahr, minister, in versione gorbica epistolae Pauli ad Romanos, ubi Rom. 13, 3. 4 bis legitur. *waldusni ist andbahr gibr*, h. e. potestas est minister Dei. Rursus Rom. 15, 8 *diéuor* vertitur *andbahr*. Edidit huius versionis fragmenta e codice descripto Knittelius, vir doctissimus, ubi p. 25 et 45 hi loci occurrunt. Cf. p. 325, ubi hoc verbum denuo, sed paucis, attigit, lectoresque ad Schilteri glossarium amandauit. Frustra igitur et lingua latina explicare nonnulli conati sunt, ut Dacerius ad Festum in *ambastus*. vid. Ritteri historia Gallorum p. 221. 222, qui et alios scriptores laudauit.

clientes. Optime ergo Caesar verbum *ambaht*, Ro-

manis barbarum, interpretatus est latino clientis vocabulo.

gratiam, beneuolentiam, non, quam quis aliis ipse gratificando exhibet, sed in qua ipse est apud alios, quam inquit ab aliis, et per quam conciliat sibi potentiam. Sic dicitur gratia a scriptoribus illius aetatis.

omnis Gallorum. Cum plerique codd. *omnium* habeant, nescio, cur hoc non seruatum sit ab Oudendorpio.

religionibus, ritibus sacris, iisque superstitiosis — Omnino de religione Gallorum scripserunt Martini, monachus Benedictinus, et Palloutier. Ille edidit La religion de Gaulois, hic scripsit Histoire des Celtes et particulièrement des Gaulois. Vtriusque scriptoris studium, omnia Celtica et religione patriarcharum repetendi, et notum est, et erroris convictum a Rittero in Hist. Gallorum p. 198 seqq.

homines immolant. Ex homine immolato deinde auguria

se immolatos vount, ministrisque ad ea sacrificia Druidibus vtuntur; quod, pro vita hominis nisi hominis vita reddatur, non posse aliter deorum immortalium numen placari arbitrantur: publiceque eiusdem generis habent instituta sacrificia. Alii immani magnitudine simulacra habent, quorum contexta viminibus membra viuis hominibus com-

guria et omina capiebant, si verum tradiderunt Diod. Sic. 5, 35, et Strabo 4. p. 198. Nam, vt est apud Strabonem, gladio percutebant vel tergum recens immolari, vel locum super diaphragmate. Cum ergo in nervis et fibris recens mortui reliquum esset aliquid, vitale dicam, an irritabile, atque adeo cadauer palpiteret, hoc iis erat omni. Diodorus autem (quem obscurius de hac re scripsisse puto) tradit, modum, quo percussus humi precubuerit, et palpitationem membrorum, et fluxum sanguinis fuisse Gallis loco diuinationis. Hic ergo non videtur de homine iam immolato loqui; sed de eo, qui cum maxime immolatur, et de ipso actu immolationis, quid inter immolandum obseruarint — Scriptores de ritu *divinationis*, a variis gentibus recepto, collegit Fabricius in bibliogr. antiqu. p. 349.

simulacra. Non intellexerim cum Rittero (hist. Gall.

p. 218) *deorum simulacra*, (ille enim vertit *Goetzenbilder*) cum Caesar non addiderit *deorum*: videntur fuisse *portentosa* et *monstruosa* *machinae vimineae*, vtrumque referentes formam corporis humani, vt ruricolae e stramine plestant simulacra hominum ad feras et aues abigendas (*Strohhilder, Strohmaenner*). Strabo, de hac re loquens (4. p. 198), colossum foeni constructum incensumque dicit. Hic ergo aut illud tradit, quod apud quasdam gentes nationis gallicae usitatum fuit, aut, quae fando inaudierat, non ita plane intellexit, vt Caesar, qui ipse oculis haec viderat, fecitque e simulacro, viminibus contexto, colossum foeni. Diodorus Sic. (5, 32) rumores acceptos in vniuersum exprimit, Gallosque huius supplicii causa rogos magnos struxisse refert: cuius verba e Caesare et Strabone deum accuratius definiti possunt.

complant, quibus succensis, circumuenti flamma exanimantur homines. Supplicia eorum, qui in furto, aut in latrocinio, aut aliqua noxa sint comprehensi, gratiora diis immortalibus esse arbitrantur: sed quum eius generis copia deficit, etiam ad innocentium supplicia descendunt.

Deum maxime Mercurium colunt: huius sunt XVII
plurima simulacra, hunc omnium inuentorem artium

Supplicia. Maleficos in quintum quemque annum adseruant, vt ab omnibus eodem tempore supplicium sumeretur. Tradidit hoc Diod. Sic. 5, 32.

gratiora diis immortalibus. Ergo Galli poenam civilem, supplicium, esse voluerunt partem religionis, et locum sacrificii tenere.

ad innocent. suppl. Ergo utique necessarium fuit per religionem Gallorum, vt interdum homines diis immolarentur. Et dixit Caesar paulo ante, publice eos humana sacrificia instituta habuisse. E qua quidem crudelitate tamen aliqua humanitatis scintilla emicat, quoniam capitis reos potissimum immolarunt, quos sic quoque publicae securitatis causa suppliciiis adficere necesse fuisset.

Mercurium. Vix admonendi sunt tirones, Caesarem numinibus gallicis, propter aliquam cum graecis latinisque diis similitu-

dinem, nomina graeca et latina imposuisse, omissis vocabulis gallicis. Allaborant ergo viri docti in eo, vt reperirent ipsa nomina gallica. In quo studio adiuti sunt partim monumentis priscis, partim locis Lucani, Lactantii, Herodiani, pluriumque veterum scriptorum, qui nomina domestica numinum gallicorum seruant. Quae quidem nomina etsi deinceps indicabo, quia dubitari nequit, illos scriptores vere gallica nomina cognita habuisse: tamen omnis res mihi hactenus videtur lubrica, quia definiti vbique nequit, nec quod potissimum numen gallicum dictum sit Taramis, Hesus; nec quae forma vocabuli gallici fuerit, quam scriptores latini in aliam latiniorem formam mutarunt. Hoc vel exemplo Mercurii disci potest. Alius eum putat dictum esse Wodam (vid. Vossius ad h. l.): alius Theut et Teutarem (v. int. ad Lucan.

tium ferunt, hunc viarum atque itinerum ducem, hunc ad quaestus pecuniae mercaturasque habere vim maximam arbitrantur. Post hunc, Apollinem, et Martem, et Iouem, et Minervam: de his eandem fere, quam reliquiae gentes, habent opinionem; Apollinem morbos depellere, Minervam operum

can. Pharsal. 1, 445, et ad Liv. 26, 44, vbi falsa lectio est quarumdam editionum, *quem Mercurium Teutatem adpellant*). Conferri etiam potest Schedius de diis germanis p. 155, et Ritteri historia Gallorum pag. 261, vbi multo plures scriptores laudati sunt. Sed ex omnibus adparet, nos nescire, neque utrum peculiare numen fuerit, an aliqua *διεργα* diuina, et modus aut pars providentiae diuinae, mentem tantum concepta a Gallis; neque, si numen fuerit, quo nomine insignitum fuerit a Gallis numen illud, quod Caesari placuit cum Mercurio comparare.

Apollinem. Hunc opinatur dictum esse Belenum, freti loco Herodiani (8, 3), de Aquileiensibus obsidione pressis haec narrantis: *Θεὸς ἐπιχώριος νίκην ὑπέκλυτο*. Βέλαι δὲ καλεῖται τῶτον, εἰς οὗς τὰ ὑπερφυῆς, Ἀπόλλωνα εἰναι ἐθέλοντες. Inscriptiones, Apollinis Beleni mentionem facientes, repertas in Gallia, collegit Ritterus in hist. Gall.

p. 257. Sed nihilo minus dubium manet, qualis forma et sonus vocabuli gallici fuerit, quod exteri in Βέλαι, Belenus, Belinus, mutarunt: nec tuto colligitur, quia aliquando aliquo in loco istiusmodi monumentum repertum est, nomen, in eo obuium, omnibus temporibus atque in omnibus Galliae ciuitatibus vstratum fuisse: multo minus ausim adferri his, qui, auctore Ecardo in de orig. German. §. 56. p. 122, ex vocabulo *balain*, quod ferrum et chalybem indicat, exsculpunt, Apollinem metallorum praesidem fuisse. Plures de hac re scriptores v. apud Schedium de diis germanis p. 163, qui, post alios plures, tandem eo delabitur, vt Belum et Baalem, orientis numen, hic reperire sibi videatur.

Minervam. Schedius, vbi de hac dea loquitur (p. 200. 201), ita omnia turbat, vt Minerva, Venus, Vesta ex eius opinione tandem prout eademque dea habendae sint, Equidem ne cum specie

operum atque artificiorum initia transdere; Iouem
imperium caelestium tenere; Martem bella regere.
Huius

cie quidem veri reperi aliquod nomen gallicum, quo illa Minerua sit adpellata. Tanto libentius eo inclino, ut existimem, Gallos cogitasse animum et credidisse plures providentiae *insignias* (operationes) et beneficia; sed non illa beneficia singula singulis nominibus nuncupasse, aut pro singulis numinibus habuisse.

Iouem. Hunc volunt dicere esse Taranin, vel Taramin, vel Taranum. v. Ritteri hist. Gall. p. 241 et 250. Confugiunt etiam ad Lucan. Pharsal. 1, 446, ubi Taranis, nomen gallici numinis, occurrit: sed unde constabit certo, hunc esse Iouem?

Martem. Hunc esse Hesium, siue Esum, autumant, quod nomen apud Lucan. l. 1. et Lactant. diuin. institut. 1, 21 dicitur esse nomen numinis gallici: quamquam aliis placuit, Hesium esse Iouem. De Heso tribus locis Ritterus in hist. Gall. dixit, p. 226. 241. 252. Idem profert e Gruteri inscriptt. (XL, 9) cognomen Gallicum Martis, quod est Camulus. Aliud monumentum, Parisiis repertum, exhibuit aeri incisum Eccardus de orig. Germ. ad p. 123, in quo vir,

vegetae aetatis, inguina lintheo cinctus, cetera nudus, praeterquam quod e sinistro humero per pectus ad umbilicum usque defluit quaedam quasi fascia laxior et rugosa, (quem esse puto pannum conuolutum, palliolo similem, qui potuerit explicari, et corpori circumuolui, si a tempestatis iniuriis muniendum esset corpus,) vir ergo ille caput ramis redimitus in formam coronae oleaginae, qualem Apollo gestare solet, adstat arbori, sinistra ramum prehensens, dextra securim attollens, quippe ramum succisurus, genu sinistro nixus trunco arboris. Inscriptum est nomen *Efus*. Scimus ergo, Esum fuisse *ἑσών* Gallicum; an Esum fuerit Mars, quis definiat? Addatur Schedius pag. 161, cuius editor larkius de monumento Parisino plures scriptores commemorauit. Omnino de numinibus, hactenus enumeratis, sic statuendum videtur, Gallos existimasse, corpora humana, opes, negotia, itinera, bella, contineri atque gubernari ab una natura, aut pluribus fortasse naturis, ultra humanam conditionem vitae, dignitate, longe euectis;

Huic, quum proelio dimicare constituerunt, ea, quae bello ceperint, plerumque deuouent. Quae superauerint, animalia capta immolant; reliquas res in vnum locum conferunt. Multis in ciuitatibus harum rerum exstructos tumulos locis consecratis conspici licet: neque saepe accidit, vt, neglecta quispiam religione, aut capta apud se occultare,

tis; illos vero homines, in deprum numerum receptos, rerumque omnium moderatores, quales Iupiter et Apollo Graecorum Latino- rumque fuerunt, Gallis plane fuisse ignotos. An singulis mundi rerumque humanarum partibus singulas eiusmodi naturas celsiores praefecerint; an eadem vi, qua Graeci Iouem et Apollinem, praeditas existimarint; an eo modo, quo Graeci, distinxerint, vt adeo galli- cus mercaturae praefes a gallica opificiorum magistra eodem plane modo, vti Mercurius romanus a Minerua romana, differret; de his omnibus magnopere dubitari potest. Romani et Graeci quidquid religionis extrae repererunt, id plane ex sua religione aestimarunt, atque, si quando Gallos pro mercaturae opificiique fuc- cessu vota facere, ab iisque has res deo commendari viderunt, illico iis obtruserunt Mercurium et Mineruam, incurru de reliquo, an ille

deus esset homo *διόδοτος*, an vnus esset, an plures.

Quae superauerint. Verum vidit Clarkius, cum legendum esse dixit, *Quum superauerunt*, i. e. quum victoriam deportarunt. Ergo ante proelium deuouent Marti praedam futuram; post proelium, parta victoria, immolant partem praedae, animalia; partem reliquam reponunt in perpetuam memoriam.

harum rerum exstructos tumulos. Hinc ausim interpretari Diodorum Sic 5, 27, qui de coaceruato in locis sacris a Gallis auro, quod nemo tangere audeat, loquitur. Praedam dicere debebat, non aurum tantummodo: auxit enim rem vltra fidem. Idem mihi videtur de loco Strabonis (4. p. 188), qui e Posidonio sua hausit; sed Posidonius de Gallica praeda, Marti sacra- ta, vt de thesauris templi Delphici locutus est.

tare, aut posita tollere auderet; gravissimumque ei rei supplicium cum cruciatu constitutum est.

Galli se omnes ab Dite patre prognatos praedicant; idque ab Druidibus proditum dicunt. XVIII Ob eam causam spatia omnis temporis non numero dierum,

ab Dite patre prognatos. Vel exigua cum graecis latinisque scriptoribus et veterum opinionibus familiaritas declarat, si qua natio vel e terra, vel ab inferno aut subterraneo deo (nam terra et subterraneus deus sunt idem; v. Cic. N. D. 2, 26. de Plutone) prognata dicatur, intelligendos esse aborigines, hoc est, non constare de huius nationis origine ex alia natione. cf. 5, 12. Et sic diserte loquitur is, quem et Dauisus contulit, Ammianus Marcellinus (15, 9), ubi de Gallorum origine agit: *Aborigines primos in his regionibus (Gallicis) vi-
sos esse, quidam firmanunt.* Paulo post addit, Druidas tamen falsos esse, *alios quoque* (praeter illos aborigines) *ab insulis extimis confluisse et tractibus transrhenanis.* Frustra ergo quaerat aliquis nomen gallicum, quo illud numen subterraneum, simile Plutonis, insigniuerint: nam Galli videntur nihil aliud Caesari narrasse, quam se ex terra esse ortos. Quis ausit definire, quomodo Druidae

hanc narratiunculam exornarint: nam et his suas fabulas fuisse opinor: aut quomodo Caesar eam veste mythologica induerit.

Ob eam causam. Vtrum Caesar ex sua opinione dixit, hanc fuisse causam, an a Gal-
lis diserte hanc causam accepit? Hoc ante omnia con-
stituere debebant ii, qui Caesarem in hac re ineptuisse dicunt, in quibus sunt Davisus ad h. l. et Georgius Christianus Gebauerus in commentatione de comitiis veterum Germanorum ad Taciti German. c. 11. p. 21. (Gottingae 1754). Si Caesar ex opinione sua dixit, non probo; potuit enim falli; sin a Druidis sic edocti Galli fuerint, (et quis hoc utique neget?) nullus erit reprehensioni locus. Nam si fuit opinio, e sinu terrae ortam esse nationem: quam verisimile est, eos, qui e tenebris in lucem prodierint, initium temporis numerandi a nocte facere, quae merse primo latuerant, et ad diem progredi, in cuius lucem emergerant! Non poe-
nitet

dierum, sed noctium finiunt; dies natales, et mensium et annorum initia sic observant, ut noctem dies subsequatur. In reliquis vitae institutis hoc fere ab reliquis differunt, quod suos liberos, nisi quum adoleverint, ut munus militiae sustinere possint, palam ad se adire non patiuntur; filiumque puerili aetate in publico, in conspectu patris, adfistere, turpe ducunt.

XVIII Viri, quantas pecunias ab vxoribus dotis nomine acceperunt, tantas ex suis bonis, aestimatione facta, cum dotibus communicant. Huius omnis pecuniae coniunctim ratio habetur, fructusque servantur:

nixit decerpere quaedam ex Hachenbergii Germania media (diss. 8. sect. 16), et sic ille de Germania loquitur: Non fallar, inquit, si Bohemorum Plutonium sub tellure comprehendam: quo pertinent cuncti infernales dii, quos ex ipsa terrarum caligine septemtrionales maxime templis (videtur *loca sacra* dicere voluisse) suis admovent: ipsa quoque nox, cuius honori datum est, ut numero noctium spatia omnis temporis Germani, Saxones, Dani, Sueci, Angli definirent, ad tellurem referenda est, quum et Graeci furum illam ac nigram deam in terrae matris veneratione complexi fuerint.

finiunt, definiunt. Ergo non dicunt, ut exemplo utar, post octo dies; sed, post octo noctes. Idem fuit

priscorum Germanorum mos, Tacito auctore in German. c. 11, qui mos diutissime tenuit, ut permulti viri docti ex monumentis publicis docuerunt, quorum scripta partim Dithmarus ad Taciti locum, partim Gebauerus in commentatione modo dicta (p. 22-24) indicauit, in qua multos de hoc more locos, ab aliis non obseruatos, protulit, vnde cum ad annum vsque 1566 obtinuisse intelligitur.

noctem *dies* *subsequitur*,
initium metiendi spatii vi-
ginti quatuor horarum, quem
sæp' *ἡμέραν* *diem* dicimus,
faciunt a nocte, vt Iudæi
ab vna vespere ad alteram
vesperam dierum spatia nu-
merarunt, et vt olim *ἡμέρας*
(nox prior, dies poste-
riore loco) dictum est.

vantor: vter eorum vita superarit, ad eum pars
vtriusque cum fructibus superiorum temporum per-
venit. Viri in vxores, sicut in liberos, vitae ne-
cisque habent potestatem: et quum pater familiae,
illustriori loco natus, decessit, eius propinqui con-
veniunt, et, de morte si res in suspicionem venit,
de vxoribus in seruilem modum quaestionem ha-
beat, et, si compertum est, igni atque omnibus
tormentis excruciatas interficiunt. Funera sunt pro-
cultu Gallorum magnifica et sumtuosa; omniaque,
quae viuis cordi fuisse arbitrantur, in igaem infe-
runt, etiam animalia: ac paullo supra hanc memo-
riam serui et clientes, quos ab iis dilectos esse
conflabat, iustis funeribus confectis, vna crema-
bantur.

Quae ciuitates commodius suam rem publicam **XX**
administrare existimantur, habent legibus sanctum,
si quis quid de re publica a finitimis rumore ac fa-
ma acceperit, vti ad magistratum deferat, ne v-
cui quo alio communicet: quod saepe homines
temerarios atque imperitos falsis rumoribus terrent,
et ad facinus impelli, et de summis rebus consi-
lium capere cognitum est. Magistratus, quae visa
sunt, occultant; quaeque esse ex vsu iudicauerint,
multitudini produnt. De re publica nisi per concilium
loqui non conceditur.

Ger-

pater familiae. Sic codd. Cf. 1, 50.

iustis funeribus. Aut tol-
lendum est *funeribus*, aut
mutandum in *funeribus*,
vt monuit Oudendorpius:
nam ea solentia, quae in

funere de more ciuitatis ob-
tinent, *aut iustis* dicuntur
iusta, (id, quod mor-
tuo debemus) aut *iusta fu-*
nebria; vnde vel *facere ius-*
ta, vel *facere iusta fune-*
bria.

XXI Germani multum ab hac consuetudine differunt: nam neque Druides habent, qui rebus diu-

neque Druides habent.

Vnice tenendum est, Caesarem Druides finita plane significatione dicere, h. e. homines ordinis certi, auctoritatis certae, ut nobilibus pares, iisque adeo superiores sint, iuris certi, occupationum certarum, disciplinae et professionis certae, nominis certi, (quippe Druidae dicebantur) vno verbo, homines tales, quales paulo ante c. 13 et 14 descripserat. Si ergo Caesar h. l. scripssisset: *Germani Druides habent*: praebuisset occasionem errori; nam quilibet lector cogitasset de Druidibus illis, de quibus antea narratum erat. Atqui Germani profecto non habuerunt Druides, quales Caesar antea descripserat. Necessesse igitur est, nisi plane velimus esse iniqui, ut verba Caesaris sic intelligamus: non esse in Germania genus hominum, qui dicti sint Druides, qui simpliciter possint dici Druides, et omni ex parte Druidibus, descriptis supra, comparari. (Sed permulti velut ex composito dicunt, Caesarem errasse, quia Tacitus (German. c. 7. 10. 11) sacerdotes Germanorum commemorat. Com-

memorat sane; an vero sacerdotes, quales Tacitus descripsit, illico sunt iidem, qui Druidae, quales Caesar descripserat? Sacerdotes Germanorum, ut vno exemplo utar, bellis interfuerunt (Tac. German. cap. 7); Druidae Gallorum a bello afuerunt (Caes. supra c. 14); et hoc abesse a bello differt a militiae vacatione, si quis locum Caesaris inspexerit. Sacerdotes Germanorum in comitiis (*tum*, inquit Tacitus c. 17, loquens de comitiis) coercendi ius habuerunt; Druidae Gallorum iudices priuatarum publicarumque causarum fuerunt (Caesar c. 13), quod apud Germanos principum ius fuit (Caes. c. 23). An ergo sacerdotes illi sunt plane similes Druidarum? Libentissime ergo subscribo sententiae Malcouii (in histor. Germanorum lib. 2. §. 36. p. 30), qui Germanis fuisse quidem sacerdotes concedit; sed eos nec habuisse nomen, nec doctrinam, nec instituta Druidarum, agnoscit. Ve e Dithmari notis ad Tacitum (German. c. 7) didici, idem visum est Esaiæ Pufendorfio et Schurzafeischio: Scriptores in utrumque pa-

diuinis praesint, neque sacrificiis student. Deorum numero eos solos ducunt, quos cernunt, et quo-

O 2

rum

tear collegit Frickius de Druidis Part. I. c. 1. §. 7. la Caesare refutando copiosus fuit Irhouius de palingenesia lib. 2. c. 7. Sed in eodem defendendo felicem operam nuper collocauit Fulda, rerum patriarum scientissimus, in dissertatione de naminibus veterum Germanorum, quae inserta est collectaneis historicis (Geschichtsforscher T. I. p. 98), quae cura Meuselii an. 1775 prodire coeperunt.

rebus diuinis praesse. Sit ergo ita, uti Tacitus (German. c. 10) dixit, sacerdotes ciuitatis publicis auspiciis praesse: tamen hi sacerdotes non fuerunt Druidae. Et hoc Caesar voluit. Videntur etiam res diuinae h. l. nominatim esse sacrificia, ob ea, quae sequuntur. *neque sacrificiis student.*

His verbis Caesaris non dicitur, Germanos plane nullis sacrificiis uti solere; sed, eos non magnopere sacrificiis uti, non multum ac saepe sacrificare. Cf. dicta ad c. 22, ubi agriculturae non student, per ipsam rei naturam et historiam, simili modo capiendum est, eos non magnopere deditos esse agriculturae. Quae sacrifici-

is et quibus ritibus fecerint prisci Germani, nescio: fortasse eucharistica potius fuerunt, ut oblata deo mynera, ut arma, praedae, et huiusmodi donaria, quam victimae, romano ritu caesae. Quas cum Caesar caedi non vidisset, neque lac, vinum, liba, oleum offerri diis, (norat autem ipse e patria religione haec praecipua sacrificiorum genera) pronunciauit, religionem Germanorum non versari magnopere in sacrificiis, eamque aestimauit e romana religione. Illud e Tacito (Germ. c. 9 et 39) scimus, Germanos Mercurio certis diebus homines immolasse, ab iisque caesas esse victimas (ibid. cap. 9). Sed fortasse hoc inualuit post ea tempora, quibus Caesar ibi fuit: fortasse e Gallorum moribus (cf. c. 16) transiit in Germaniam: fortasse non apud omnes Germanos hic mos valuit: fortasse haec caedes hominum non fuit sacrificium, sed, ut visum est Fuldae, (in Meuselii collectaneis historicis T. 1. p. 96) genus aliquod consultandi mortuorum animas per occasionem hulus caedis: fortasse, (id quod veri simili-

mum

rūm aperte opibus inuantur, Solem, et Vulcanum,
et Lunam: reliquos ne fama quidem acceperunt.
Vita

mun est, et Antonio placuit, (de quo paulo post dixi) fuit caedes captiuorum post victoriam, in loco sacro solemni ritu administrata, vt esset gratiarum actio, solennis triumphi professio, et gaudii, vitionis, victoriaeque complementum. Res densis tenebris offusa latet: noliū ergo Caesarem simpliciter mendacii et erroris arguere.

Deorum numero — *Lunam*. Haec descriptio satis declarat, priscos Germanos maxime memorabiles mundi partes, earumque beneficia, attendisse, admiratos esse, et veneratione quadam coluisse; illas vero notiones, quas Graeci Romanique cum his partibus naturae fabulose coniunxerunt, ignorasse. Quod si cum hac descriptione comparemus, eos templa nulla struxisse, et regnatoris omnium, Dei, noticiam habuisse (Tac. German. 39), etiam terram matrem veneratos esse (ibid. c. 40): recte videtur colligi, priscos Germanos ab idololatris, quae proprie dicitur, alienos fuisse, et religione multo puriore, quam Graecos et Romanos, vfos esse. Vnde etiam Vulcanus, quem

Caesar Istino vocabulo dixit, est ignis, siue solis ignem intelligas, siue sacrum ignem in conuentibus illorum accensum putes, effigiem solis. Estne igitur mirum et incredibile, quod Caesar negauit, Germanos habuisse Druidas, sacrificiisque studuisse? Nonne videtur immolatio hominum fuisse caedes, alio consilio facta, quam vt mercaturae itinerumque praefes deus propitius redderetur? Sed nihil in his tenebris reperiendum me esse confido, et ex animi sententia probo modestam disputationem Michaelis Ignatii Schmidii, in historia Germanorum T. 1. p. 43, qui, missis omnibus coniecturis, fatetur, nec posse religionem Germanorum explicari, nec magnopere vtile videri — De Luna apud Germanos culta si quis collectanea, non bene digesta, legere velit, reperiet apud Schedium de diis German. cap. 9: sed vix reperiet, quo possit niti.

reliquos ne fama quidem acceperunt. Et tamen Tacitus (German. c. 9) Mercurium et Isidem a Germanis coli perhibet, addit etiam Herculem et Martem. Non
sudeo

Vita omnis in venationibus atque in studiis rei militaris consistit: ab paruulis labori ac duritiae student. Qui diutissime impuberes permanserunt, ma-

O 3

ximam

audeo haec repudiare, sed nec sustineo explicare; etsi possunt non sine specie veri explicari. Illud mihi semper obuersatur, quod paulo ante dixi, multa post Caesaris aetatem Germaniae importata videri, multa item non nullis Germaniae gentibus, quas Caesar non adiecit, propria fuisse, ut Isidis cultus Sueuorum parti: unde puto, nec Caesarem et Tacito, nec Tacitum et Caesarem vbiuis explicari, nec alterum propter alterum dignum indignumque fide dici haberique posse. Singuli sunt audiendi, agnoscendumque, multa nos latere, omnia vero a Romanis romana interpretatione tradi. Non poenitebit cum disputatione Fuldae, supra laudata, conferre, quae Antonius, de antiquitate patria meritissimus, mihiq; amicissimus, super religione Germanorum scripsit. Inserta est eius dissertatio Museo Germanico (mens. Ianuar. 1779 p. 25), et locum de sacrificiis Germanorum bene illustrat. Ceterum et Fulda et Antonius illud inprimis monuerunt, Germanos non modo a Gallis, sed et ab se

inuicem origine, aetatibus, gentibus, ritibus denique discernendos esse, nec Caesarem, si quid ab aliis disenserit, reiiciendum, et e recentioribus castigandum esse, quoniam de antiquiore, et origini propiore, Germanisque veris et priscis propria religione scripserit. Nec male quis tres Germanorum antiquiorum aetates constituat, vnam ante Caesarem; alteram, quae Caesaris memoria fuit; tertiam Tacito aequalem,

impuberes permanserunt, cum mulieribus non consueuerunt, se gesserunt impuberes, nondum maturos matrimonio: ab hominis enim arbitrio non pendet, ut serius aut ocius pubes fiat. Hinc Pompon. Mela 3, 3. de Germanis: Longissima apud eos pueritia est: quod eodem modo est capiendum, diutissime eos a concubitu abstinere. In gr. metaphr. est, τὰς ἐξ αὐτῶν ὅτι πλεῖστον χρόνον ἀγάμους διαμένοντας μάλιστα ἰκανῶς. Haec omnia iam Dauisius monuerat. Addi his debet locus Taciti (Germ. c. 20): Sedq; inuicem Venus, eoque in ex-

ximam inter suos ferunt laudem: hoc ali statueram, ali hoc vires nervosque confirmari putant. Intra annum vero viceſimum feminae notitiam habuiſſe, in turpiſſimis habent rebus: cuius rei nulla eſt occultatio, quod et promiſcuae in fluminibus perluuntur, et pellibus aut parvis rhenonum tegimentis vtuntur, magna corporis parte nuda.

XXII

Agriculturae non ſtudent; maiorque pars victus eorum in lacte, caſeo, carne conſiſtit: neque quisquam agri modum certum aut fines habet proprios; ſed magiſtratus ac principes in annos ſingulos gentibus cognationibusque hominum, qui una

coie-

inexhauſta pubertas (vigor corporis).

cuius rei n. eſt occultatio, non occultant ſexum.

rhenonum tegimentis. Sequor ſententiam Beckmanni, qui de Germaniae veteris animalibus ſcripſit (p. 63. 64. cf. diſta ad cap. 26), et rhenonum tegimenta monuit eſſe pelles rhenonum (der Rennthiere), quia priscum Germaniae vocabulum, *Rhen*, quod in lingua Suecica ſuperſit, hanc belluam ſignificet, quae nunc dicitur das Rennthier. De re confer Tac. German. c. 17. Reliquos locos, a Cellario collectos, (Varronis L. L. 4, 35. Iſidori orig. 19, 23. Sidonii epiſt. 4, 20. Seruli ad Virgil. Georg. 3, 183) ſi quis conſulerit, non multum lucri inde capiet.

Agriculturae non ſtudent.

Non omnino quidem negligunt agriculturam; cur enim agros partiri et poſſidere opus fuiſſet? ſed non magnopere ſtudent ei, non ultra, quam necelle eſt, non omnes. cf. cap. 29. Supra (4, 1) de Suevis: *agricultura non intermiſſitur ab iis, non multum frumento, ſed maximam partem lacte atque pecore viuunt*. Haec attigerat Glandorpius: et quis non ſponte videat, illud non ſtudere rei ſic capiendum eſſe, non magnopere operam dare rei? Cf. Tac. German. c. 26.

gentibus. Angentes h. l. ſunt familiae, vt Romani gentem Semproniam, Corneliam, aliasque dicebant? Poterit tamen gens, vt alibi, eſſe pars populi ſeu nationis, vt Sueui gens Germanici populi ſunt.

coferunt; quantum, et quo loco visum est, agri
attribuunt, atque anno post alio transire cogunt.
Eius rei multas adferunt causas; ne, assidua consue-
tudine capti, studium belli gerendi agriculturam
commutent; ne latos fines parare studeant; poten-
tioresque humiliores possessionibus expellant; ne
accuratius ad frigora atque aestus vitandos aedific-
cent; ne qua oriatur pecuniae cupiditas, qua ex re
factiones dissensionesque nascuntur; ut animi aequi-
tate plebem contineant, quum suas quisque opes
cum potentissimis aequari videat.

Ciuitatibus maxima laus est, quam latissimas
circum se vastatis finibus solitudines habere. Hoc
proprium virtutis existimant, expulsos agris finiti-
mos cedere, neque quemquam prope audere con-
sistere: simul hoc se fore tutiores arbitrantur, re-
pentinae incursionis timore sublato. Quum bel-
lum ciuitas aut illatum defendit, aut infert: ma-
gistratus, qui ei bello praesint, ut vitae necisque
habeant potestatem, deliguntur. In pace nullus
communis est magistratus, sed principes regionum
atque pagorum inter suos ius dicunt, controuersias
que minuunt. Latrocinia nullam habent infamiam,
quae extra fines cuiusque ciuitatis fiunt; atque ea
iuuentutis exercendae ac desidia minuendae causa
fieri praedicant. Atque ubi quis ex principibus in
concilio dixit, se ducem fore; qui sequi velint,

O 4

profi-

ne accuratius — aedificent;
De rudibus Germanorum
aedificiis v. Tac. German.
cap. 16.

latiss. solitudines habere.
Cf. 4, 3.

magistratus — deligun-
tur. Supplicia vero, a ma-

gistratu decreta, sacerdotes
manu sua condemnatis sum-
serunt (Tac. German. c. 7)
id quod cum nullam contra
meliae opinionem habuit.

qui sequi. Ante qui re-
centiores ut inferuerant con-
tra eod.

LIIIA

XXIII

profiteantur; consurgunt ii, qui et causam et hominem probant, suumque auxilium pollicentur, atque ab multitudine collaudantur: qui ex iis secuti non sunt, in desertorum ac proditorum numero ducuntur, omniumque iis rerum postea fides abrogatur. Hospites violare, fas non putant; qui quaque de causa ad eos venerint, ab iniuria prohibent, sanctoque habent; iis omnium domus patent, victusque communicatur.

XXIII.

III. X.

Ac fuit antea tempus, quum Germanos Galli virtute superarent, vitro bella inferrent, propter hominum multitudinem agrique inopiam trans Rhenum colonias mitterent. Itaque ea, quae fertilissima sunt, Germaniae loca circum Hercyniam silvam, (quam Eratostheni et quibusdam Graecis fama notam esse video, quam illi Orcyniam adpellant,) Volcae Tectosages occupauerunt, atque ibi

confe-

causam (rem) probant.

Sic dicitur *causa* Caesaris et

Pompeii, sic, *causam populi*

et romani defendere, sic, *bo-*

nam et missam causam sui-

cipera defendere. Sane cau-

sa non significat rem, sed

sensus in versione et inter-

pretatione eo redit, ut in-

telligi possit ipsa res.

trans Rhenum colonias

mitterent. Haud dubie Cae-

sar ea tempora in animo ha-

buit, de quibus Livius (4.

35) in nobili loco de mi-

grationibus Gallorum agit.

Narrat autem, Prisco Tarqui-

nio regnante coloniam Gal-

lorum Sigoueso duce versus

Hercyniam silvam migrasse.

Putabat etiam Mascouius

(Histor. German. p. 4), hunc

Caesaris locum de illa colo-

nia intelligi posse. Egit au-

tem de migrationibus Gal-

lorum tribus, et de hoc

Caesaris loco, Georg. Gott-

lieb Plato, alio nomine Wild,

in disputatione, Ratisbonae

1777 edita, in qua Boio-

rios non a Boiis, sed Lango-

bardis, ortos esse docet.

Volcae Tectosages, id est,

Tectosages, gens i. pars na-

tionis Volcarum. Strabo

(4. p. 187) dicit: τῶν Οὐαλ-

ῶν οἱ Τεκτοσάγης καλέμενοι.

Tacitus (German. cap. 18),

vbi

confederunt. Quae gens ad hoc tempus iis sedibus sese continet, summamque habet iustitiae et bellidae laudis opinionem: nunc quoque in eadem inopia, egestate, patientia, qua Germani, permanent, eodem victu et cultu corporis vtuntur; Gallis autem prouinciae propinquitas, et transmarinarum rerum notitia, multa ad copiam atque vsus largitur. Paullatim adsuefacti superari, multisque victi proeliis, ne se quidem ipsi cum illis virtute comparant.

Huius Hercyniae siluae, quae supra demonstra- XXV
ta est, latitudo nouem dierum iter expedito patet: non eadem aliter finiri potest, neque mensuras itinerum aduerant. Oritur ab Heluetiorum, et Neme-

O 5

tum,

vbi hunc locum Caesaris commemorat, addit, etiam Heluetios et Boios olim in Germaniam commigrasse. Hinc supra (1, 5) Caesar scripserat: *Boii, qui trans Rhenum incolebant*. Frustra ergo Schedius (de diis Germ. p. 13. 14.) negat, vera Caesarem locutum esse, cum Gallos trans Rhenum migrasse scripserit. Nempe putat, Germanos hoc non passuros fuisse. Sed historia non refutatur ratiocinando.

nunc quoque, cod. Petavian. *nunc quidem*, cod. Dukerian. Solum verbum *nunc*, cod. Oxon. *nunc quoniam*, cod. Leid. pr. et Scalig. *nunc quod*, codd. reliqui omnes. *nuncque*, edd. vulg.

Quis ergo definiat, quid Caesar scripserit? Videtur scripsisse, *ac nunc quoque*.

Gallis autem, iis, qui in Gallia remanserunt, non migrarunt.

prouinciae, eius partis Galliae, quae est prouincia romana. Edd. plures omiserunt hoc verbum; sed abesse nequit; codex vnus, *prouinciae*; reliqui, *prouinciarum*. Sed vnice verum est, per ipsam rem, lectio media, *prouinciae*.

Hercyniae siluae latitudo.

De hac re post Cluuerium (in German. ant.) abunde egit Cellarius in notis. orb. ant. T. 1. l. 5. c. 5. p. 461. De parte huius siluae, quae est Bacenis; vid. ad 6, 10.

finiri, definiri.

tum, et Rauracorum finibus, restaque flumine Danubii regione pertinet ad fines Dacorum et Anartium: hinc se flectit sinistrorsus, diversis ab flumine regionibus, multarumque gentium fines propter magnitudinem attingit: neque quisquam est huius Germaniae, qui se aut adisse ad initium eius silvae dicat, quum dierum iter LX processerit, aut quo ex loco oriatur, acceperit. Multa in eis genera ferarum nasci constat, quae reliquis in locis visa non sunt: ex quibus quae maxime differant ab ceteris, et memoriae prodenda videantur, haec sunt.

XXVI

Est bos cervi figura, cuius a media fronte inter aures unum cornu existit, excelsius magisque directum

Anartium. Designante Ptolemaeo (2, 8), cui *Anartes* dicuntur, sunt Anartes seu Anarti Dacis a septentrione continui. *Callar.*

huius Germaniae, partis huius Germaniae, de qua Caesar proxime locutus erat. *Davif.*

qui se. Post haec verba eodd. et edd. magno numero addunt *aut audisse.* Sed, ut res loquitur, et Oudendorpius monuit, plane redvndant haec verba; quia sequitur, *aut acceperit.* Foret ergo mera tautologia, *qui se audisse dicat, et, qui acceperit.* Ergo deleuit ille vir doctus hoc additamentum.

Est bos cervi figura — magnitudoque cornuum.

Scriptus est singularis libellus a Ioan. Beckmanno, *de historia naturali veterum,* qui Petropoli et Gottingae a. 1766 prodiit. Exstat eiusdem viri doctissimi alia dissertatio *de praecipuis Germaniae antiquae animalibus,* in Bueschingii commentariis Russicis (Bueschings Abhandlungen und Nachrichten von und aus Russland. Regiomont. 1765). In his libellis Beckmannus hos ipsos Caesaris locos tractavit, docuitque, bovem hoc loco descriptum esse haud dubio rhononem (cf. c. 21), seu tarandum Linnæi, das Rennthier, et ad platycerotas Plinii (H. N. 11, 37) referendum videri. Monuit item, has bestias hodie in

Ger-

tum his, quae nobis nota sunt, cornibus. Ab eius summo, sicut palmae, rami quam late diffunduntur. Eadem est feminae marisque natura, eadem forma magnitudoque cornuum.

Sunt item, quae adpellantur Alces. Harum est **XXVII**
con-

Germania ideo non repert-
ri, quoniam, excisis silvis
et agris cultis, longe cle-
mentius coelum fit, quam il-
la fuerit aetate. Loci sunt
in: de pr. Germ. ant. an.
p. 60. et de hist. nat. vet.
p. 193. Idem multis aliis
visum est, Buffono nomina-
tum, diligentissimo naturae
interpreti, qui descriptio-
nem hanc tradidit, a Caesare
suppeditatam, accuratissimam
iudicat. v. Histoire naturel-
le T. 12. p. 82. Quae cum
ita sint, Caesar rhonem
abusione quadam dixit bo-
vern; omninoque veteres
solebant maiora animalia
quadrupeda, ipsis antea non
visa, bobusque similia, com-
muni nomine boues adpel-
lare, et ita ad aliquod ge-
nus referre.

Alces. Haec bellua Buffono (T. 12. p. 83) et Beckmanno (de Germ. an. p. 39. de hist. nat. vet. p. 199) videtur ea, quam nostra lingua adpellat das Elendthier, siue Ceruus Alces Linnaei. Nomen Alcis repetunt ab antiquo belluae huius no-

mine Celtico, Elch siue Elg, cui simile, Elk, Aelg et Oelg, etiamnum in septentrionalium Europaeorum sermone restat. Atque ut non negant, interdum Alci ea tribui a veteribus, quae Ceruo Alci non conveniant: sic errasse putant Plinium (H. N. 8, 15), quia Alcen et Achlin diuerfas belluas esse dixit. vid. Buffon. p. 86. 87. Schloezerus (in commercio epistolari P. 1. sect. 2. p. 79) partim repetit, quae de prisco vocabulo Elg alii dixerant, partim e monumentis saeculi decimi et vndecimi suspicatur, in regione Trentana (Dronthe) tum quidem fuisse adhuc illam belluam: nam Elo, quod nomen est in illis monumentis, putat esse detortum ex Elg. Ceterum ut magis cultae sunt regiones, ita Alces vterius concesserunt e cultis et clementioribus locis in frigidissima, quae Alcibus natura assignauit. Cui opera maiora non sunt ad manus, is in Ritteri hist. Gallorum p. 336. 342 quaedam repetet.

conficilis capris figura, et varietas pellium; sed magnitudine paullo antecedunt, mantiliaque sunt cornibus,

capris. Audiendus erat Salmasius, qui, quamquam veram causam non vidit, recte tamen (in Exercit. Plin. p. 164) monuit, legendum esse *capreis*: et sic est in cod. Oxon. Caesaris. *Caprea* est capreolus Linnæi, *das Reh.* Ita censuit Buffonius pag. 83, consuevit etiam Beckmannus de Germ. anim. p. 40. et de hist. nat. vet. p. 195. Quæ autem a viris, harum rerum peritis, re bene examinata dicuntur, ea sunt omnibus codicibus et collectaneis philologicis præferenda.

varietas pellium. Pro vario anni tempore varius est color pellium. Haec autem varietas non est pars similitudinis cum capreis; sed est *negligens* per se, a scriptore addita illi alteri, siue similitudini cum capreis. Conf. Beckmann. de German. animal. p. 41.

mutilæ sunt cornibus. Ex his verbis et Buffonius (p. 83) et Beckmannus (de Germ. an. p. 41) concluderunt, Caesarem non nisi alces feminas vidisse, quoniam hæc nullis cornibus præditæ sunt, etsi natura alces mares cornibus armavit. Conf. Pausan. in Græc. descript. 5, 12. Sed

dubito, an verba, *mutilæ sunt cornibus*, significare possint, *nulla cornua habent.* Contemplatus ergo effigies cornuum, alces maris, quas exhibuerunt Buffonius (pag. 122) et Pennantius (Synopsis of quadrupeds pag. 40), videbam, ea multum inuicem differre, nec nisi vnum in summa parte mutillum esse; etsi hoc vitium temporis iniuria illatum videtur (v. Buffon. p. 122). Restabat ergo, quod facile in oculos incurrit, alces cornua similia esse latissimis foliis, unde partes reuulsæ sint: le bois (hæc sunt Buffoni verba p. 94.) de l'élan est, pour ainsi dire, decoupé et chevillé sur la tranche. Fortassis ergo Caesar hanc similitudinem, quam alius, vel sit, aliter concipere solet, utcumque expressit verbo *mutilis*. Sed multo facilius res expediri potest. Nam *alces femina*, in opere Buffoniano delineata, *habet cornuum initia, et fronte protuberantia, seu truncum aliquem, e quo rami nasci possint, sed veluti Serra ant cultro præfectus est ille inchoatus truncus.* Verissime igitur dici poterunt alces *feminae mutilæ cornibus.*

bus, et crura sine nodis articulisque habent; neque quietis causa procumbunt, neque, si quo adfluctu casu considerint, erigere sese aut subleuare possunt. His sunt arbores pro cubilibus: ad eas se adplicant, atque ita, paulum modo reclinatae, quietem capiunt: quarum ex vestigiis quum est animaduersum a venatoribus, quo se recipere consuerint, omnes eo loco aut a radicibus subruunt, aut accidunt arbores tantum, ut summa species earum stantium relinquatur. Hinc quum se consuetudine reclinauerint, infirmas arbores pondere adfligunt, atque una ipsae concidunt.

Tertium est genus eorum, qui vri adpellantur. XXVIII
Hi sunt magnitudine paullo infra elephantos; specie et colore et figura tauri. Magna vis eorum, et magna velocitas: neque homini, neque ferae, quam conspexerint, parant. Hos studiose fouetis captos interficiunt. Hoc se labore durant homines adolescentes, atque hoc genere venationis exercent; et, qui plurimos ex his interfecerunt, relatis in publicum cornibus, quae sint testimonio, magnam ferunt laudem. Sed adsuescere ad homines et mansuescere, ne paruuli quidem excepti, possunt. Amplitudo cornuum, et figura, et species, multum

et crura sine nodis — possunt. In his necesse est Caesarem secutum esse famam incertam: naturae quidem et veritati haec repugnant. Buffonius p. 83 sic iudicauit: L'élan a les jambes fort rigides, c'est-à-dire, les articulations très-fermes: et comme les anciens étoient persuadés qu'il y avoit des

animaux, tels que l'éléphant, qui ne pouvoient ni plier les jambes, ni se coucher; il n'est pas étonnant qu'ils aient attribué à l'élan cette partie de la fable de l'éléphant. Cf. p. 111.

Vri, Auerochsen. Etiam Linnaeus numeravit bouis tauri varietatem alteram hunc Vrum.

tum a nostrorum bonis cornibus differa. Haec studiose conquisita ab labris argento circumcludunt; atque in amplissimis epulis pro poculis utuntur.

XXVIII

Caesar, postquam per Vbios exploratores comperit, Sueuos sese in silvas recepisse; inopiam frumenti veritus, quod, ut supra demonstrauimus; minime omnes Germani agriculturae student, constituit, non progredi longius: sed, ne omnino metum reditus sui barbaris tolleret; atque ut eorum auxilla tardaret, reducto exercitu, partem ultimam pontis; quae ripas Vbiorum contingebat, in longitudinem pedum CC rescindit; atque in extremo ponte turrim tabulorum quatuor constituit, praesidiumque cohortium XII pontis tuendi causa ponit, inagisque eum locum munitionibus firmat. Ei loco praesidioque C. Volcatium Tullum adulescentem praefecit: ipse, quum maturescere frumenta inciperent, ad bellum Ambiorigis profectus, (per Arduennam siluam, quae est totius Galliae maxima, atque ab ripis Rheni finibusque Treuiorum ad Neruios pertinet, milibusque amplius D in longitudinem patet,) L. Minucium Basilum cum omni

comperit. Redit narratio ad ea, quae cap. 10 coepta erant.

supra. Cf. c. 22.

bellum Ambiorigis. Cf. cap. 5.

per Arduennam siluam — pater. Haec verba fortasse non sunt a Caesare: nam absunt a metaphrasi graeca, ut multi interpretes monuerunt, et pugnare videtur cum iis, quae supra

(5, 3) tradita sunt. Ac de pugna quidem vtriusque loci Cellarius (Notit. orb. ant. T. 1. p. 273) existimat, Arduennam siluam a Rheno Treuiorum ad Scaldim et Nervios, inferius vero ad Rhemos usque pertinuisse, aliasque multas gentes complexam esse, et haecenus componi duos locos posse; sed idem agnoscit, in numero milibus amplius D haereri, quoniam nimis sit; sin sua

omni equitatu praemittit, si quid celeritate itineris atque opportunitate temporis proficere possit; monet, ut ignes fisci in castris prohibeat, ne qua eius aduentus procul significatio fiat: sese confestim subsequi dicit.

Basilus, ut imperatum est, facit; celeriter contraque omnium opinionem confecto itinere, multos in agris inopinantes deprehendit; eorum indicio ad ipsum Ambiorigem contendit, quo in loco cum paucis equitibus esse dicebatur. Multum quum in omnibus rebus, tum in re militari potest fortuna. Nam sicut magno accidit casu, ut in ipsum incautum atque etiam imparatum incideret, priusque eius aduentus ab hominibus videretur, quam fama ac nunciis adferretur: sic magnae fuit fortunae, omni militari instrumento, quod circum se habebat, erepto, rhedis equisque comprehensis, ipsum effugere mortem. Sed hoc eo factum est, quod, aedificio circumdato silva, (ut sunt fere domicilia Gallorum, qui, vitandi aestus causa, plerumque silvarum ac fluminum petunt propinquitates,) comites familiaresque eius angusto in loco paullisper equitum nostrorum vim sustinuerunt. His pugnantibus, illum in equum quidam ex suis intulit: fugientem silvae texerunt. Sic et ad subeundum periculum, et ad vitandum, multum fortuna valuit.

Ambio-

su Vossii ex Orofio (6, 10 in edd. antt.) *milibus amplius* L ponatur, (et sic edidit Cellarius,) non esse hanc magnitudinem plane ingentem. Non male igitur aliquis dixerit, haec omnia verba in marginem relata esse ab aliquo ex Orofio, et e margine in textum irrepsisse.

priusque — adferretur. Haec omnia absunt a metaphr. gr. In codd. pluribus modis variantur: pro *hominibus* est *omnibus*, pro *nunciis* est *nuncius*, et *aduentus* vel ponitur bis, vel post *nunciis* tantum legitur. Est ergo in hac etiam particula manus Caesaris incerta.

XXXI Ambiorix copias suas iudicione non conduxerat, quod proelio dimicandum non existimaret, an tempore exclusus, et repente equitum aduentu prohibitus; quum reliquum exercitum subsequi crederet, dubium est: sed certe, clam dimissis per agros nunciis, sibi quemque consulere iussit: quorum pars in Arduennam siluam, pars in continentes paludes profugit; qui proximi Oceanum fuerunt, his insulis sese occultauerunt, quas aestus efficere consueverunt: multi, ex suis finibus egressi, se suae omnia alienissimis crediderunt. Cativolcus, rex dimidiae partis Eburonum, qui una cum Ambiorige consilium inierat, aetate iam confectus, quum laborem aut belli aut fugae ferre non posset, omnibus precibus detestatus Ambiorigem, qui eius consilii auctor fuisset, taxo, cuius magna in Gallia Germanique copia est, se exanimavit.

XXXII Segni Condrusique, ex gente et numero Germanorum, qui sunt inter Eburones Treuirosque, legatos ad Caesarem miserunt, oratum, ne se in hostium numero duceret, neque omnium Germanorum, qui essent citra Rhenum, vnam esse causam iudicaret: nihil se de bello cogitasse, nulla Ambiorigi auxilia misisse. Caesar, explorata re quaestione captiuorum, si qui ad eos Eburones ex fuga conuenissent, ad se ut reducerentur, imperavit: si ita fecissent, fines eorum se violaturum negavit. Tum copiis in tres partes distributis, impedimenta omnium legionum Aduatucam contulit. Id castelli nomen est. Hoc fere est in mediis

Cativolcus — exanimavit. Haec periodus pulcherrime structa est.

precibus, imprecationibus:

nam et haec sunt preces, quibus petitur a Deo, ut aliquem male perdat.

diis Ebroarum finibus, ubi Titurius atque Aurunculeius hiemandi causa confederant. Hunc quum reliquis rebus locum probabat, tum quod superioris anni munitiones integre manebant, ut militum laborem subleuaret. Praesidio impedimentis legionem XIII reliquit, unam ex iis tribus, quas proxime conscriptas ex Italia transduxerat. Ei legioni castrisque Q. Tullium Ciceronem praeficit, ducentosque equites attribuit.

Partito exercitu, T. Labienum cum legionibus XXXIII tribus ad Oceanum versus in eas partes, quae Maritimes attingunt, proficisci iubet: C. Trebonium cum pari legionum numero ad eam regionem, quae Aduaticis adiacet, depopulandam mittit: ipse cum reliquis tribus ad flumen Scaldem, quod influit in Mosam, extremasque Arduennae partis irae constituit, quo cum paucis equitibus profectum Ambiorigem audiebat. Discedens, post diem septimum sese reuersurum, confirmat: quam ad diem ei legioni, quae in praesidio relinquebatur, frumentum deberi sciebat. Labienum Treboniumque hortatur, si reipublicae commodo facere possint, ad eam diem reuertantur; ut, rursus communicato consilio, exploratisque hostium rationibus, aliud belli initium capere possent.

Erat,

Titur. et Aurunc. Cf. 5, 24 — 38.

munitiones, hiberna munita. v. ibid, Infra c. 37 castellum dicitur.

Scaldem. Interpres gr. *Σάδρα*, nunc Sambre: atque ita expeditae rationes sunt. Qui Scaldim vel Scaldem tuebantur, hi vel *σκαλδία* Cae-

sarem dicunt, vel aliam nunc faciem horum fluminum, merita forte terrae parte, per quam Scaldis ad Mosam decucurrerit. *Cellarius.* Cf. 2, 16. 18. E contrario *Deuisius* et *Ondendorpius*, alios auctores recentiores secuti, et *Ritterus* in *hist. Gall.* p. 86, defendunt alteram *lesstionem*, *Scaldem*.

XXXIII

Erat, vt supra demonſtrauimus, manus certa nulla, non oppidum, non praefidium, quod ſe armis defenderet; ſed in omnes partes diſperſa multitudo. Vbi cuique aut vallis abdita, aut locus ſilueſtris, aut palus impedita, ſpem praefidii aut ſalutis aliquam offerebat, confederat. Haec loca vicinitatibus erant nota, magnamque res diligentiam requirebat, non in ſumma exercitus tuenda, (nulum enim poterat vniuerſis ab perterritis ac diſperſis periculum accidere) ſed in ſingulis militibus conſeruandis; quae tamen ex parte res ad ſalutem exercitus pertinebat. Nam et praedae cupiditas multos longius euocabat, et ſiluae incertis occultisque itineribus conſertos adire prohibebant. Si negotium confici, ſtirpemque hominum ſcleratorum interfici vellet, dimittendae plures manus, diſcendique erant milites: ſi continere ad ſigna manipulos vellet, vt inſtituta ratio et conſuetudo exercitus Romani poſtulabat, locus ipſe erat praefidio barbaris, neque ex occulto inſidiandi et diſperſos circum-

ſupra demonſtr. v. cap. 31.

Manus certa nulla, quia, vt ibidem eſt, Ambiorix copias non conduxerat, ſed paſſim latere iuſſerat.

aut locus — impedita.

Cod. Vrfini et Andinae membranae: *aut locis ſilueſtribus palus impedita.* Bene.

Caesar non videtur in genere maſculino *ſilueſtris*, pro *ſilueſter*, dixiſſe.

Haec loca — nota Hiulca oratio eſt, quae nec cum ſuperioribus vinculo aliquo cohaeret, nec cum iis, quae ſequuntur, per illud *que ſa-*

tis apte coniungitur. Ergo primo pro *haec* ſcripſerim *quae*, et verba, *quae loca vicin. er. nota*, poſuerim poſt *palus impedita*. Deinde *loci vicinitatibus nota* puto eſſe vel nota propter vicinitates, vel nota vicinis accoliſ.

diligentiam (Caesaris) *requirebat.*

ſumma exercitus, vniuerſus exercitus.

Nam et praedae — prohibebant. Haec omnia verba fortaiſſe ponenda ſunt poſt verbum *conſeruandis*.

circumueniendi singulis deerat audacia. At in eiusmodi difficultatibus, quantum diligentia prouideri poterat, prouidebatur; ut potius in nocendo aliquid omitteretur, etsi omnium animi ad vliscendum ardebant, quam cum aliquo detrimento militum noceretur. Caesar ad finitimas ciuitates nuncios dimittit, omnes ad se euocat spe praedae, ad diripiendos Eburones, ut potius in siluis Gallorum vita, quam legionarius miles, periclitetur; simul ut, magna multitudine circumfusa, pro tali facinore, stirps ac nomen ciuitatis tollatur. Magnus undique numerus celeriter conuenit.

Haec in omnibus Eburonum partibus gerebantur, diesque adpetebat septimus, quem ad diem Caesar ad impediimenta legionemque reuerſi conſtituerat. Hic, quantum in bello fortuna poſſit, et quantos adferat caſus, cognosci potuit. Diſſipatis ac perterritis hoſtibus, ut demonſtrauiſimus, manus erat nulla, quae paruam modo cauſſam timoris adferret. Trans Rhenum ad Germanos peruenit fama, diripi Eburones, atque ultro omnes ad praedam euocari. Cogunt equitum duo milia Sigambri, qui ſunt proximi Rheno, a quibus receptos ex fuga Tenchtheros atque Uſipetes ſupra docuiſimus: tranſeunt Rhenum nauibus ratibusque, XXX milibus paſſuum infra eum locum, ubi pons erat imperfectus praefidiumque, ab Caefare relictum:

P 2

primos

in nocendo aliquid omittitur, non nocetur tantum et toties, quantum et quoties noceri poſſeſt.

nomen ciuitatis tollatur. Qui Eburonum ſuperſtites fuerunt, hi in Tungrorum nomen conceſſerunt. Glau-

dorp. et Cellar. Cf. Ritteri hiſt. Gall. p. 107.

reuerſi conſtituerat. Cf. cap. 33.

ſupra docuiſimus. Conf. 4, 16.

imperfectus. v. c. 29. Eſt ergo pons, qui non amplius per-

primos Eburonum fines adveniunt, multos ex fuga dispersos excipiunt, magno pectoris numero, cuius sunt cupidissimi barbari, potiuntur. Inuitati praeda, longius procedant: non hos paucos, in bello latrociniisque natos, non silvae morantur: quibus in locis sit Caesar, ex captivis quaerunt; profectum longius reperiunt, omnemque exercitum discessisse cognoscunt. Atque unus ex captivis, Quid vos, inquit, hanc miseram ac tenuem sectamini praedam, quibus licet iam esse fortunatissimis? Tribus horis Aduatucam venire potestis: huc omnes suas fortunas exercitus Romanorum contulit: praesidii tantum est, ut ne murus quidem cingi possit, neque quisquam egredi extra munitiones audeat. Oblata spe, Germani, quam nacti erant praedam, in occulto relinquunt; ipsi Aduatucam contendunt, ubi eodem duce, cuius haec indicio cognoverant.

XXXVI Cicero, qui per omnes superiores dies praecipitis Caesaris summa diligentia milites in castris continuisset, ac ne calonem quidem quemquam extra munitionem egredi passus esset, septimo die diffidens, de numero dierum Caesarem fidem servaturum, quod longius eum progressum audiebat, neque vlla de eius reditu fama adferebatur; simul eorum permotus vocibus, qui illius patientiam paene obsessionem adpellabant, si quidem ex castris egredi

non

perfectus erat, qui nunc imperfectus erat, parte aliqua rescissa.

fortunas contulit. v. c. 32.

in occulto vel. in silvis.

v. c. 41. De temeritate et casu huius molitionis Germanorum c. 42 dicit: eo confilio Rhenum transierant. —

— *obstulerant.* — De hac cum Germanis concertatione paucis egit Dio Cass. 40, 32.

qui illius pat. — *adpellabant,* dicebant, eum ita patienter intra castra se continere, ut hoc nihil differret ab obsidione.

non liceret nullam eiusmodi causam expectare, quo, nouem oppositis legionibus animoque equitatu, dispersis ac paene deletis hostibus, in milibus passuum III offendi posset; quinque cohortes fragmentatim in proximas segetes misit, quas inter et castra vna omnino collis intererat. Complures erant in castris ex legionibus aegri relictis; ex quibus qui hoc spatio dierum conualuerant, circiter CCC sub vexillo vna mittuntur: magna praeterea multitudo calonum, magna vis iumentorum, quae in castris subsederat, facta potestate, loquitur.

Hoc ipso tempore et casu Germani equites interueniunt, protinusque eodem illo, quo venerant, cursu ab decumana porta in castra irrumpere conantur: nec prius sunt vixi, obiectis ab ea parte silvis, quam castris adpropinquarent, vsque eo, vt, qui sub vallo tenderent mercatores, recipiendi sui facultatem non haberent. Inopinantes nostri re noua perturbantur, ac vix primum impetum cohors in statione sustinet. Circumfunduntur ex reliquis hostes partibus, si quem aditum reperire possent. Aegre nostri portas tuentur, reliquos aditus locus ipse per se munificusque defendit. Tôtis trepidatur castris, atque alius ex alio causam tumultus quaerit; neque quo signa ferantur, neque quam in partem quisque conueniat, prouident. Alius capta iam castra pronunciat; alius, deleta exercitu atque imperatore, victores barbaros venisse contendit: plerique nouas

XXXVII

P 3

sibi

nouem legionibus. vid. c. 33. Nouem legiones variis in locis oppositae erant hostibus.

in mil. pass. tr. intra tria milia passuum.

sub vexillo. Praefertur vexillum.

tempore et casu. Redundat et, vt Clark. et Gudendorp. monuerunt.

sibi ex loco religiones fingunt, Cottaeque et Titurii calamitatem, qui in eodem occiderint castello, ante oculos ponunt. Tali timore omnibus perterritis, confirmatur opinio barbaris, ut ex captivo audierant, nullum esse intus praesidium. Perterriti nituntur, seque ipsi adhortantur, ne tantam fortunam ex manibus dimittant.

XXXVIII

Erat aeger in praesidio relictus P. Sextius Baculus, qui primum pilum ad Caesarem duxerat, cuius mentionem superioribus proeliis fecimus, eo diem iam quintum cibo caruerat. Hic, diffusus suae atque omnium salutis, inermis ex tabernaculo prodit: videt imminere hostes, atque in summo esse rem discrimine: capit arma a proximis, atque in porta consistit. Consequuntur hunc centuriones eius cohortis, quae in statione erat: paullisper una proelium sustinent. Relinquit animus Sextium, gravibus acceptis vulneribus: aegre per manus tractus servatur. Hoc spatio interposito, reliqui sese confirmant tantum, ut in munitionibus consistere audeant, speciemque defensorum praebeant.

XXXVIII

Interim confecta frumentatione, milites nostri clamorem exaudiunt; praecurrunt equites, quanto
res

religiones fingunt, putant, *captivo audierant*. Cf. c. 35.
religioni sibi esse debere, *ad Caesarem*, apud Caesarem. Et hoc *apud* habent quidam libri; sed interpretamentum est.
Dicit *novas*, quia nunc demum cogitabant hoc, quod antea non cogitarent: nunc erat illa opinio nova.

Cottae et Tit. Cf. c. 32. et 5, 28 sqq.

nullum praesidium, periculum: nam hoc e cap-

mentionem fecimus. Cf. 2, 25. 3, 5.

Relinquit animus Sextium, animi deliquium passus est, ut medici loquuntur. *Deficiens* additum ante *aegre* in vno cod. Oxon. exstat; sed videtur redundare.

res sit in periculo, cognoscunt. Hic vero nulla munio est, quas perterritos recipiat: modo conscripti, atque usus militaris imperiti, ad tribunal militum centurionesque ora conuertunt: quid ab his praecipiat, expectant. Nemo est tam fortis, quin rei nouitate perturbetur. Barbari, signa procul conspicati, oppugnatione desistunt: redisse primo legiones credunt, quas longius discessisse ex captiuis cognouerant: postea, despecta paucitate, ex omnibus partibus impetum faciunt.

Calones in proximum tumultum procurrunt: XL
hinc celeriter deiecti, se in signa manipulosque coniiciunt: eo magis timidos perterrent milites, Alii, cuneo facto ut celeriter pertrumpant, censent, quoniam tam propinqua sint castra; et si pars aliqua circumuenta ceciderit, at reliquos seruari posse confidunt: alii, ut in iugo consistant, atque eundem omnes ferant casum. Hoc veteres non probant milites, quos sub vexillo vna profectos docuimus. Itaque inter se cohortati, duce C. Trebonio, equite Romano, qui eis erat praepositus, per medios hostes pertrumpunt, incolumesque ad vnum omnes in castra perueniunt. Hos subsecuti calones equitesque eodem impetu, militum virtute seruantur. At ii, qui in iugo consliterant, nullo etiam nunc usu rei militaris percepto, neque in eo, quod probauerant, consilio permanere, ut se loco superiore defenderent, neque eam, quam profuisse aliis vim celeritatemque viderant, imitari potuerunt; sed, se in castra recipere conati, iniquum in locum demiserant. Centuriones, quorum nonnulli ex inferioribus ordinibus reliquarum legionum virtutis causa in superiores erant ordines huius le-

P 4

gionis

usu percepto, vid. ind. in usu.

glonis transducili, ne ante partam rei militaris laudem amitterent, fortissime pugnantes conciderunt. Militum pars, horum virtute submotis hostibus, praeter spem incolumis in castra peruenit; pars a barbaris circumuenta perit.

XLI Germani, desperata expugnatione castrorum, quod nostros iam constitisse in munitionibus videbant, cum ea praeda, quam in siluis deposuerant, trans Rhenum sese receperunt. Ac tantus fuit etiam post discessum hostium terror, ut ea nocte, quum C. Volpseus missus cum equitatu ad castra venisset, fidem non faceret, adesse cum incolumi Caesarem exercitu. Sic omnium animos timor praecoccupauerat, ut, paene alienata mente, delictis omnibus copiis equitatum tantum se ex fuga receperisse, dicerent, neque, incolumi exercitu, Germanos castra oppugnatos fuisse contenderent. Quem timorem Caesaris aduentus sustulit.

XLII Reuersus illa, euentus belli non ignorans, unum, quod cohortes ex statione et praesidio essent emissae, questus, ne minime quidem casu locum relinqui debuisse, multum fortunam in repentino hostium

adesse Caesarem. Hottmannus huc refert locum e Sueton. lul. c. 38. *Caesar, obfessione castrorum in Germania nuntiata, per stationes hostium Gallico habitu penetravit ad suos.* Et videntur verba huc referenda. Sed Suetonius erravit, cum in Germania dixit: nam a Germanis, qui in Galliam transferant, castra sunt obfesa, non autem in Germania.

euentus belli non ign. notat, quam varii essent et incerti euentus belli, eosque non esse in ducis militum, quae potestate, non cauere praeviderique posse, nec semper culpam contrahere alicui, si aduersi fuerint. Noluit ergo milites suos magno opere reprehendere.

casu, casui. Cf. 1, 16.

hostium aduentu potuisse iudicauit; multo etiam amplius, quod paene ab ipso vallo portisque castrorum barbaros auertissent. Quarum omnium rerum maxime admirandum videbatur, quod Germani, qui eo consilio Rhenum transierant, ut Ambiorigis fines depopularentur, ad castra Romanorum delati, optatissimum Ambiorigi beneficium obtulerant.

Caesar, rursus ad vexandos hostes profectus, magno copato numero ex finitimis ciuitatibus, in omnes partes dimittit. Omnes vici atque omnia aedificia, quae quisque conspexerat, incendebantur: praeda ex omnibus locis agebatur: frumenta non solum a tanta multitudine iumentorum atque hominum consumebantur, sed etiam anni tempore atque imbribus procubuerant; ut, si qui etiam in praesentia se occultassent, tamen iis, deducto exercitu, rerum omnium inopia pereundum videretur. Ac saepe in eum locum ventum est, tanto in omnis partis diuiso equitatu, ut modo visum ab se Ambiorigem in fuga captiui, nec plane etiam abesse ex conspectu contenderent, ut, spe consequendi illata, atque infinito labore suscepto, qui se summam ab Caesare gratiam inituros putarent, paene naturam studio vincerent, semperque paullum ad summam felicitatem defuisse videretur, atque ille latebris ac siluis aut saltibus se eriperet, et noctu

XLIII

P 5

occul-

Rhenum transierant. vid. cap. 35.

ut modo (paulo ante) *visum* — Vulgo legebatur: *ut non modo — captiui, sed nec* — E codd. Oudendorpius restituit veriorum lec-

tionem, ciectis verbis *non* et *sed*.

ut (adeo) *spe conf. ill.* ac *siluis*. Haec absunt a plerisque codd. In paucioribus aut *siluis* legitur. Sunt ergo verba adfuta.

occultatus alias regiones partesque peteret, non maiore equitum praesidio, quam quatuor, quibus solis vitam suam committere audebat.

XLIII Tali modo vastatis regionibus, exercitum Caesar duarum cohortium damno Durocortorum Remorum reducit, concilioque in eum locum Galliae indicto, de coniuratione Senonum et Carnutum quaestionem habere instituit; et de Accone, qui princeps eius consilii fuerat, grauiore sententia pronunciata, more maiorum supplicium sumsit. Nonnulli iudicium veriti profugerunt; quibus quum aqua atque igni interdixisset, duas legiones ad fines Treuironum, in Lingonibus, sex reliquas in Senonum finibus Agendici in hibernis collocauit; frumentoque exercitu prouiso, ut instituerat, in Italiam ad conuentus agendos profectus est.

de Accone. Cf. c. 4.

*****

C. IVLII CAESARIS
COMMENTARII
DE BELLO GALLICO

LIBER SEPTIMVS

Galli denno rebellant duce Vercingetorige. 1 — 6. Caesar improniso Aruernos opprimis, oppida Senonum Carnuntumque capit, Biturigum Aquarico fatigatur, expugnat tamen. 7 — 29. Aeduorum turbas componit, 32 — 34, quae grauioribus resurgunt, dum ille Gergouiam oppugnat. 36 — 54. Solita obsidione, in Aeduos profecta, Labienus, re in Parisiis feliciter gesta, se coniungit. 54 — 63. Deficiunt plures Aeduorum exemplo, et Caesarem in Sequanis adgressi, ab eodem vincuntur. 63 — 68. Vercingetorix Alesiam se confert, quam Caesar operosa obsidione, profligatis qui auxilio venerant, ad deditionem cogit. Legiones in hiberna distribuit.

Quieta Gallia, Caesar, ut constituerat, in Italiam ad conuentus agendos proficiscitur. Ibi cognoscit de Clodii caede: de senatusque consulto certior factus, ut omnes iuniores Italiae coniurarent, dilectum tota prouincia habere instituit. Eae res in Galliam Transalpinam celeriter perferuntur. Ad-
dunt

de Clodii caede. Cic. pro Milon. c. 9. 10. Appian. de Bell. Civ. 2. pag. 439. ed. Steph. Dio Cass. 40, 48.
de sen. consulti. Cic. ibid. cap. 26. et Alconius in argumento Miloniana orationis.

coniurarent. Cum prop- ter periculi vicinitatem non liceret, singulos sacramento rogare: omnes, edicto in vnum locum conuocati, simul irabant, quae dicta est coniuratio. v. Seruius ad Virg. Aen. 8, 5. Cellarius.

dunt ipsi et adfingunt rumoribus Galli, quod res poscere videbatur, retineri urbano motu Caesarem, neque in tantis dissensionibus ad exercitum venire posse. Hac impulsu occasione, qui iam ante se populi Romani imperio subiectos dolerent, liberius atque audacius de bello consilia inire incipiunt. Indictis inter se principes Galliae conciliis siluestribus ac remotis locis, queruntur de Aceonis morte; hunc casum ad ipsos recidere posse demonstrant; miserantur communem Galliae fortunam; omnibus pollicitationibus ac praemiis deposcunt, qui belli initium faciant, et sui capitis periculo Galliam in libertatem vindicent. His in primis rationem habendam dicunt, priusquam eorum clandestina consilia efferantur, ut Caesar ab exercitu intercludatur. Id esse facile, quod neque legiones, absente imperatore, audeant ex hibernis egredi; neque imperator sine praesidio ad legiones pervenire possit: postremo in acie praestare interfici, quam non veterem belli gloriam libertatemque, quam a maioribus acceperint, recuperare.

- II His rebus agitis, profitentur Carnutes, se nullum periculum communis salutis causa recusare, principesque ex omnibus bellum facturos pollicentur, et quoniam in praesentia de obsidibus cauere inter se non possint, ne res efferatur, ut insecurando ac fide sanciantur, petunt, collatis militaribus signis, (quo more eorum grauissimae caerimoniae continen-

de Aceonis morte. Conf. Orosius 6, 11. Attingit Strabo 4. p. 191.

profitentur Carnutes. Cum *grauiss. caerim.* ritus, qui hac narratione conferendi magnam auctoritatem et vim sunt Plutarch. in Caes. cap. ad obstringendos religionemque implendos animos habent,

sentur,) ne, facto initio belli, ab reliquis deserantur. Tum, collaudatis Carnutibus, dato iurando ab omnibus, qui aderant, tempore eius rei constituto, ab concilio disceditur.

Vbi ea dies venit, Carnutes, Cotuato et Conoduno ducibus, desperatis hominibus; Genabum dato signo concurrunt, ciuesque Romanos, qui negotiandi causa ibi constiterant, in his C. Fusium Citam, honestum equitem Romanum, qui rei frumentariae iussu Caesaris praeerat, interficiunt, bonaque eorum diripiunt. Celeriter ad omnes Galliae ciuitates fama perfertur: (nam, vbi maior atque illustrior incidit res, clamore per agros regionesque significant; hunc alii deinceps excipiunt, et proximis tradunt; vt tum accidit:) nam, quae Genabi oriente sole gesta essent, ante primam confectam vigiliam in finibus Aruernorum audita sunt; quod spatium est millium circiter CLX.

Simili ratione ibi Vercingetorix, Celtilli filius, Aruernus, summae potentiae adolescens, (cuius pater principatum Galliae totius obtinuerat, et ob eam causam, quod regnum adpetebat, ab ciuitate erat interfectus,) conuocatis suis clientibus, facile eos incendit. Cognito eius consilio, ad arma concurritur: ab Gobanitione, patruo suo, reliquisque princi-

bent, ritus sacrosancti et inuiolabiles, constant hac re, signorum comportatione, more Gallis usitato. Ergo si quid volunt inuiolabili cerimonia sancire et ratum facere, more maiorum vtuntur hac comportatione signorum, per quae iurant, seque obstringunt.

Citam. Sic codd. Vulgo, *Cottam.* Non legit hoc cognomen metaphr. gr.

spatium milium CLX. sc. passuum. Quod verbum *passuum* etsi abest a codd. quibusdam, more consueto Romanis, tamen, vt solet, vulgo additum est in codd. et edd.

concurritur. Lectio quorundam.

principibus, qui hanc tentandam fortunam non existimabant, expellitur ex oppido Gergouia: non destitit tamen, atque in agris habet dilectum egentium ac perditorum. Hac coacta manu, quoscumque adit ex ciuitate, ad suam sententiam perducit: hortatur, ut communis libertatis causa arma capiant: magnisque coactis copiis, aduersarios suos, a quibus paullo ante erat eiectus, expellit ex ciuitate. Rex ab suis adpellatur; dimittit quoque uersus legationes; obtestatur, ut in fide maneant. Celeriter sibi Senones, Parisios, Pictones, Cadurcos, Turones, Aulercos, Lemouices, Andes, reliquosque omnes, qui Oceanum attingunt, adiungit: omnium consensu ad eum deferitur imperium. Qua oblata potestate, omnibus his ciuitatibus obsides imperat, certum numerum militum ad se celeriter adduci iubet, armorum quantum quaeque ciuitas domi, quodque ante tempus efficiat, constituit: in prius equitatu studet. Summae diligentiae summam imperii seueritatem addit: magnitudine supplicii dubitantes cogit: nam, maiore commissio delicto, igni atque omnibus tormentis necat: leuiore de causa, auribus defectis, aut singulis effossis oculis, domum remittit, ut sint reliquis documento, et magnitudine poenae perterreant alios.

V His suppliciis celeriter coacto exercitu, Lucetium Cadurcum, summae hominem audaciae, cum parte copiarum in Rutenos mittit: ipse in Bituriges proficiscitur. Eius aduentu Bituriges ad Aeduos, quorum erant in fide, legatos mittunt subsidium

rumdam codd. et edd. est: Sunt illae Aremoricae ciuitates, de quibus supra (2, 34. Goban. — et 5, 53) dixi.

qui Oceanum attingunt.

fidium rogatum, quo facilius hostium copias sustinere possint. Aedui de consilio legatorum, quos Caesar ad exercitum reliquerat, copias equitatus peditatusque subsidio Biturigibus mittunt. Qui quum ad flumen Ligerim venissent, quod Bituriges ab Aeduis diuidit, paucos dies ibi morati, neque flumen transire ausi, domum reuertuntur, legatisque nostris renunciant, se Biturigum perfidiam veritos reuertisse, quibus id consilii fuisse cognouerint, vt, si flumen transissent, vna ex parte ipsi, altera Aruerni se circumstiterent. Id eane de causa, quam legatis pronunciarunt, an perfidia adducti fecerint, quod nihil nobis constat, non videtur pro certo esse ponendum. Bituriges eorum discessu statim se cum Aruernis coniungunt.

His rebus in Italiam Caesari nunciatis, quum iam VI
ille vrbanas res virtute Cn. Pompeii commodiorem in statum peruenisse intellexeret, in Transalpinam Galliam profectus est. Eo quum venisset, magna difficultate adiciebatur, qua ratione ad exercitum peruenire posset. Nam si legiones in prouinciam arcesceret, se absente in itinere proelio dimicaturas intellegebat: si ipse ad exercitum contenderet, ne iis quidem, qui eo tempore pacati viderentur, suam salutem recte committi videbat.

Interim Lucferius Cadureus, in Rutenos missus, VII
eam ciuitatem Aruernis conciliat. Progressus in Nitiobriges et Gabalos, ab vtrisque obsides accipit, et magna coacta manu, in prouinciam Narbonem versus eruptionem facere contendit. Qua re nunciata, Caesar omnibus consiliis anteuertendum existima-

virtute Pompeii. v. scrip- pacati. Alii codd. quiesci.
tores rerum romanarum, ad Sed hoc est glossema.
c. r. commemoratos.

istimauit, vt Narbonein proficisceretur. Eo quum venisset, timentes confirmat, praesidia in Rutenis prouincialibus, Volcis Arecomicis, Tolosatibus, circumque Narbonein, quae loca hostibus erant finitima, constituit: partem copiarum ex prouincia, supplementumque, quod ex Italia adduxerat, in Heluios, qui fines Aruernorum contingunt, conuenire iubet.

VIII His rebus comparatis, represso iam Lucterio et remoto, quod intrare intra praesidia periculosum putabat, in Heluios proficiscitur: etsi mons Ceuenna, qui Aruernos ab Heluiis discludit, durissimo tempore anni, altissima niue iter impediebat: tamen discussa niue sex in altitudinem, pedum, atque ita viis patefactis, summo militum labore ad fines Aruernorum peruenit. Quibus oppressis inopinantibus, quod se Ceuenna, vt muro, munitos existimabant, ac ne singulari quidem vniquam homini eo tempore anni semitae patuerant, equitibus imperat, vt, quam latissime possint, vagentur, et quam maximum hostibus terrorem inferant. Celeriter haec fama ac nunciis ad Vercingetorigem perferuntur: quem perterriti omnes Aruerni circumstant atque obsecrant, vt suis fortune consulat, neu se ab hostibus diripi patiatur; praesertim quum videat, omne ad se bellum translatum. Quorum ille precibus permotus, castra ex Biturigibus mouet in Aruernos versus.

At

Rutenis prouinc. Ruteni in limite prouinciae Romanae ad occasum: pars illorum in prouincia, pars extra illam. *Cellarius.*

Volcis Arecomicis, Vol-

carum parte ea, qui dicebantur Arecomici. Cf. 6, 24 Volcas Tectosages.

militum labore. Plerique codd. *sudore*, quae est verior lectio.

At Caesar, biduum in iis locis moratus, quod haec de Vercingetorige usu ventura opinione praeceperat, per causam supplementi equitatusque cogendi ab exercitu discedit; Brutum adolescentem iis copiis praeficit; hunc monet, ut in omnis partes equites quam latissime pervagentur: daturum se operam, ne longius triduo ab castris absit. His constitutis rebus, suis inopinantibus, quam maximis potest itineribus, Viennam pervenit. Ibi nactus recentem equitatum, quem multis ante diebus eo praemiserat, neque diurno neque nocturno itinere intermisso, per fines Aeduorum in Lingones contendit, ubi duae legiones hiemabant, ut, si quid etiam de sua salute ab Aeduis iniretur consilii, celeritate praecurreret. Eo quum pervenisset, ad reliquas legiones mittit, priusque in unum locum omnes cogit, quam de eius aduentu Aruernis nunciari posset. Hac re cognita, Vercingetorix rursus in Bituriges exercitum reducit, atque inde profectus Gergoviam, Boiorum oppidum, quos ibi Helvetico proelio victos Caesar collocaverat, Aeduisque attribuerat, oppugnare instituit.

Magnam

Gergoviam Boi. opp. Suspecta multis Gergovia Boiorum; nota et probata Arvernorum (c. 4 et 34). *Celarius.* Immerito suspectum habent hoc nomen Scaliger alique, cum Gergovia haec dicta sit Boiorum, altera Arvernorum. *Clarkius.* Idem, quod Clarkio placuit, visum erat Ciacconio; sed cum varietur scriptura huius verbi (*Gergonia, Gergona, Gergo-*

Bliva, Gorgobia, Gorbolia), ideoque incerta sit, quis tandem definiat, vnam aut duas fuisse eiusdem nominis vrbes, nec potius fateatur, nobis de hoc nomine h. l. non constare?

quos ibi — collocaverat. Vid. omnino 1, 28.

Aeduis attribuerat, ut iis stipendia et tributa soluerent. Cf. c. 10.

X Magnam haec res Caesari difficultatem ad consilium capiendum adferebat: si reliquam partem hiemis vno in loco legiones contineret, ne, stipendiariis Aeduorum expugnatis, cuncta Gallia deficeret, quod nullum amicis in eo praesidium videret positum esse: sin maturius ex hibernis educeret, ne ab re frumentaria duris subuectionibus laboraret. Praestare visum est tamen, omnes difficultates perpeti, quam, tanta contumelia accepta, omnium suorum voluntates alienare. Itaque cohortatus Aeduos de supportando com metu, praemittit ad Boios, qui de suo aduentu doceant, horteturque, ut in fide maneant, atque hostium impetum magno animo sustineant. Duabus Agendici legionibus atque impedimentis totius exercitus relictis, ad Boios profiscitur.

XI Altero die quum ad oppidum Senonum Vellaunodunum venisset, ne quem post se hostem relinqueret, quo expeditiore re frumentaria vteretur, oppugnare instituit, idque biduo circumvallauit: tertio die missis ex oppido legatis de deditione, arma proferri, iumenta produci, DC obsides dari iubet. Ea qui conficeret, C. Trebonium legatum relinquit: ipse, ut quam primum iter faceret Genabum Carnutum, profiscitur, qui, tum primum adlato nuncio de oppugnatione Vellaunoduni, quum longius eam rem ductum iri existimarent, praesidium

ut quam pr. iter fac. Genabum, ut primo quoque tempore, sine mora, contendere posset Genabum. *Profiscitur*, inchoat iter, et bricht auf: nam hoc est proficisci. Quid ergo est in his absurdi aut obscuri? Er

bricht auf, um ohne Verzug auf Genabum los zu gehen. Tamen multa sunt super h. l. disputata. Mutavi vulgarem distinctionem, et *iter facere Genabum* coniunxi.

dium Genabi tuendi causa, quod eo mitterent, comparabant. Huc biduo peruenit; castris ante oppidum positis, diei tempore exclusus, in posterum oppugnationem differt, quaeque ad eam rem vsui sint, militibus imperat; et, quod oppidum Genabum pons fluminis Ligeris coartabat, veritus, ne nocte ex oppido profugerent, duas legiones in armis excubare iubet. Genabenses, paullo ante mediam noctem silentio ex oppido egressi, flumen transire coeperunt. Qua re per exploratores nuntiata, Caesar legiones, quas expeditas esse iusserat, portis incensis, intromittit, atque oppido potitur, perpauca ex hostium numero desideratis, quicuncti viui caperentur, quod pontis atque itinerum angustiae multitudini fugam intercluserant. Oppidum diripit atque incendit, praedam militibus donat, exercitum Ligerim transducit, atque in Biturigum fines peruenit.

Vercingetorix, ubi de Caesaris aduentu cognovit, oppugnatione destitit, atque obuiam Caesari proficiscitur. Ille oppidum (Biturigum, positum in via,) Nouiodunum oppugnare instituerat. Quo ex oppido quum legati ad eum venissent, oratum, ut sibi ignosceret, suaeque vitae consuleret; ut cele-

XII

Q 2

ritate

quod eo mitterent. Haec verba sunt superuacua. Si Carnutes Genabum praesidio rueri voluerunt, sponte intelligitur, praesidium eos mittere eo voluisse et debuisse.

continebat. v. ind.

oppugnatione (Gergouiae vid. c. 9) destitit.

Bitur. pos. in via. Haec, quia absunt a plerisque codd. et edd. antiquis; Quidendorpius refecari vult. Addit vir ille doctus et hanc causam, non Biturigum fuisse oppidum, sed Aeduorum (cap. 55), in finibus Biturigum, quo occupato demum in fines Biturigum Caesar profectus sit.

ritate reliquas res conficeret, qua pleraque erat consecutus, arma proferri, equos produci, obsides dari iubet. Parte iam obsidum transdita, quum reliqua administrarentur, centurionibus et paucis militibus intromissis, qui arma iumentaue conquirerent, equitatus hostium procul visus est, qui agmen Vercingetorigis antecesserat. Quem simulatque oppidani conspexerunt, atque in spem auxilii venerunt; clamore sublato arma capere, portas claudere, murum complere coeperunt. Centuriones in oppido quum ex significatione Gallorum noui aliquid ab his iniri consilii intellexissent, gladiis destrectis portas occupauerunt, suosque omnes incolumes receperunt.

XII Caesar ex castris equitatum educi iubet, proeliumque equestre committit: laborantibus iam suis Germanos equites circiter CD submittit, quos ab initio secum habere instituerat. Eorum imperum Galli sustinere non potuerunt, atque in fugam coniecti, multis amissis, sese ad agmen receperunt: quibus profligatis, rursus oppidani perterriti comprehensos eos, quorum opera plebem concitatum existimabant, ad Caesarem perduxerunt, seseque ei dediderunt. Quibus rebus confectis, Caesar ad oppidum Avaricum, quod erat maximum munitissimumque in finibus Biturigum, atque agri fertilissima regione, profectus est; quod, eo oppido recepto, ciuitatem Biturigum se in potestatem redacturum confidebat.

XIII Vercingetorix, tot continuis incommodis Vel-launoduni, Genabi, Nouioduni acceptis, suos ad concilium conuocat. Docet, longe alia ratione esse bellum gerendum, atque antea sit gestum: omnibus modis huic rei studendum, vt pabulatione et sommeata Romani prohibeantur: id esse facile,
quod

quod equitatu ipsi abundant, et quod anni tempore subleuentur: pabulum secari non posse; necessario disperfos hostes ex aedificiis petere: hos omnes quotidie ab equitibus deleri posse. Praeterea salutis causa rei familiaris commoda negligenda; vi-
cos atque aedificia incendi oportere hoc spatio,
a Boia quoquo versus, quo pabulandi causa adire
posse videantur. Harum ipsis rerum copiam sup-
petere, quod, quorum in finibus bellum geratur,
eorum opibus subleuentur: Romanos aut inopiam
non laturos, aut magno cum periculo longius ab
castris progressuros: neque interesse, ipsosne inter-
ficiant, impedimentisne exuant, quibus amissis bel-
lum geri non possit. Praeterea oppida incendi
oportere, quae non munitione et loci natura ab
omni sint periculo tuta; neu suis sint ad detrectan-
dam militiam receptacula, neu Romanis propofita
ad copiam commeatus praedamque tollendam.
Haec si grauius aut acerba videantur, multo illa gra-
uius aestimare debere, liberos, coniuges in serui-
tutem abstrahi, ipsos interfici; quae sit necesse ac-
cidere victis.

Omniū consensu hac sententia probata, vno XV
die amplius XX vrbes Biturigum incenduntur. Hoc
idem fit in reliquis ciuitatibus. In omnibus parti-
bus incendia conspiciuntur; quae etsi magno cum
dolore omnes ferebant, tamen hoc sibi solatii pro-

Q3

pone-

a Boia. Aut fatendum
erit, esse hoc nomen oppi-
di, nobis incogniti; et
quidni hoc fateamur? aut,
Vossii et Cellarii suasu, a
Botis legetur: nam haec res
gesta est in finibus Boiorum.
vid. c. 9. 16.

ipsosne — impedimentis-
ne. Ergo duplex ne est pro
utrum et an.

propofita, parata, et vel-
uti ad manum, ad depor-
tandam inde copiam.

ponebant, [quod se, prope] explorata victoria, celeriter amissa recuperaturos [confidebant]. Delibatur de Auarico in communi concilio, incendi placeret, an defendi. Procumbunt omnibus Gallis ad pedes Bituriges, ne pulcherrimam prope totius Galliae urbem, quae et praesidio et ornamento sit civitati, suis manibus succendere cogerentur; facile se loci natura defensores dicunt, quod, prope ex omnibus partibus flumine et palude circumdata, unum habeat et perangustum aditum. Datur potentibus venia, disuadente primo Vercingetorige, post concedente, et precibus ipsorum, et misericordia volgi. Defensores oppido idonei deliguntur.

XVI Vercingetorix minoribus Caesarem itineribus subsequitur, et locum castris deligit, paludibus silvisque munitum, ab Auarico longe milia passuum **XVI**. Ibi per certos exploratores in singula diei tempora, quas ad Auaricum agerentur, cognoscebat, et, quid fieri vellet, imperabat: omnes nostras pabulationes frumentationesque observabat, dispersosque, quum longius necessario procederent, adoriebatur, magnoque incommodo adiciebat: etsi, quantum ratione provideri poterat, ab nostris occurrebatur, ut incertis temporibus diversisque itineribus iretur.

XVII Castris ad eam partem oppidi positis, Caesar, quae intermissa a flumine et palude aditum, ut supra

quod se prope, et paulo post, *confidebant*, certo delenda sunt; Oudendorpius dubitanter significavit, ea delenda videri. Alii libri non habent, *quod se prope*: ab aliis abest, *se prope*: alii

pro confidebant ponunt *speculabantur*. Haec sunt certa indicia verborum adfuturorum. *pari intermissa a flum. et pal.* non obducta flum. et pal. ubi non erat flumen et palus. Cf. c. 15.

pra diximus, angustum habebat, aggerem adparare, vineas agere, turres duas constituere coepit: nam circumvallare loci natura prohibebat. De re frumentaria Boios atque Aeduos adhortari non desistit: quorum alteri, quod nullo studio agebant, non auxilium adiuuabant; alteri non magnis facultatibus, quod ciuitas erat exigua et infirma, celeriter, quod habuerunt, consumulerunt. Summa difficultate res frumentariae adfecto exercitu, tenuitate Boiorum, indiligentia Aeduorum, incendiis aedificiorum, utque eo, ut complures dies milites frumento caruerint, et, pecore e longinquiore vicis adacto, extremam famem sustarent, nulla tamen vox est ab iis audita, populi Romani maiestate et superioribus victoriis indigna. Quin etiam Caesar quum in opere singulas legiones adpellaret, et, si acerbius inopiam ferrent, se dimissurum oppugnationem diceret; vniuersi ab eo, ne id faceret, petebant: sic se compluris annos illo imperante meruisse, ut nullam ignominiam acciperent, numquam infecta re discederent: hoc se ignominiae laturos loco, si inceptam oppugnationem reliquissent: praestare, omnes perferre acerbitates, quam non ciuibz Romanis, qui Genabi perfidia Gallorum interissent, parentarent. Haec eadem centurionibus tribunisque militum mandabant, ut per eos ad Caesarem deferrentur.

Quum iam muro turres adpropinquassent, ex XVIII
captiuis Caesar cognouit, Vercingetorigem
sumto pabulo castra mouisse propius Auaricum,
atque ipsum cum equitatu expeditisque, qui inter
equites proeliari consueissent, insidiarum causa eo

Q 4

pro-

caruerint. Leg. carerent. qui — proel. consueissent.
qui Genabi — interissent. Describuntur supra 1, 48.
Cf. c. 3.

profectum, quo nostros postero die pabulatum venturos arbitraretur. Quibus rebus cognitis, media nocte silentio profectus, ad hostium castra mans pervenit. Illi, celeriter per exploratores adventu Caesaris cognito, carros impeditaque sua in artiores silvas abdiderunt, copias omnia in loco aperto atque edito instruxerunt. Qua re nunciata, Caesar celeriter sarcinas conferri, arma expediri iussit.

XVIII

Collis erat, leniter ab infimo adclivis: hunc ex omnibus fere partibus palus difficilis atque impedita cingebat, non latior pedibus L. Hoc se colle, interruptis pontibus, Galli fiducia loci continebant, generatimque distributi in civitates, omnia vada ac saltus eius paludis certis custodibus obtinebant, sic animo parati, ut, si eam paludem Romani percurrere conarentur, haesitantes premerent ex loco superiore: ut, qui propinquitatem loci videret, paratos prope aequo Marte ad dimicandum existimaret; qui iniquitatem conditionis perspiceret, inani simulatione sese ostentare cognosceret. Indignantes milites Caesar, quod conspectum suum hostes ferre possent, tantulo spatio interiecto, et signum proelii exposcentes, edocet, quanto detrimento, et quot virorum fortium morte necesse sit constare victoriam: quos quum sic animo paratos videat, ut nullum pro sua laude periculum recusent, summae se iniquitatis condemnari debere, nisi

generatim. v. ind. Et dendorpius: vulgo, *vide- in civitates* videtur delendum: nam generatim est *rent, existimarent* etc. h. l. per genera s. civitates. *fit, videat, recusent.* Sic e codd. Oudendorpius: vulgo, *esset, videret, recusarent.* *videret — cognosceret.* Sic e codd. Clarkius et Oudendorpius.

nisi eorum vitam sua salute habeat cariorem. Sic milites consolatus, eodem die reducit in castra; reliqua, quae ad oppugnationem oppidi pertinebant, administrare instituit.

Vercingetorix, quum ad suos redisset, proditi- XX
 tionis infimulatus, quod castra propius Romanos
 mouisset, quod cum omni equitatu discessisset,
 quod sine imperio tantas copias reliquisset, quod
 eius discessu Romani tanta opportunitate et celeritate
 venissent; non haec omnia fortuito, aut sine con-
 silio accidere potuisse; regnum illum Galliae mal-
 le Caesaris concessu, quam ipsorum habere bene-
 ficio: tali modo accusatus ad haec respondit:
 Quod castra mouisset, factum inopia pabuli, etiam
 ipsis hortantibus: quod propius Romanos accessisset,
 persuasum loci opportunitate, qui se ipsum muni-
 tione defenderet: equitum vero operam neque in
 loco palustri desiderari debuisse, et illic fuisse uti-
 lem, quo sint profecti: summam imperii se con-
 sulto nulli discedentem tradidisse, ne is multitudi-
 nis studio ad dimicandum impelleretur; cui rei
 propter animi molliem studere omnes videret,
 quod diutius laborem ferre non possent. Romani
 si casu interuenerint, fortunae; si alicuius indicio
 vocati, huic habendam gratiam, quod et paucita-
 tem eorum ex loco superiore cognoscere, et virtu-
 tem despiciere potuerint; qui, dimicare non ausi,
 turpiter se in castra receperint. Imperium se ab
 Caesare per proditionem nullum desiderare, quod
 habere victoria posset, quae iam esset sibi atque
 omnibus Gallis explorata: quin etiam ipsis remit-

Q5

tere,

sua salute, sua vita.

ipsis remittere, se non vr-

gere et insurre, ut hoc vel
 illud credant, se pati eos
 uti sua opinione.

tere, si sibi magis honorem tribuere, quam ab se salutem accipere videantur. Haec ut intellegatis, inquit, sincere a me pronunciari, audite Romanos milites. Producit seruos, quos in pabulatione paucis ante diebus exceperat, et fame vinculisque excruciauerat. Hi, iam ante edocti, quae interrogati pronuntiarent, milites se esse legionarios dicunt; fame et inopia adductos clam ex castris exisse, si quid frumenti aut pecoris in agris reperire possent; simili omnem exercitum inopia premi, nec iam vires sufficere cuiquam, nec ferre operis laborem posse: itaque statuisse imperatorem, si nihil in oppugnatione oppidi profecisset, triduo exercitum deducere. Haec, inquit, a me, Vercingetorix, beneficia habetis, quem prodicionis insimulatis, cuius opera sine vestro sanguine tantum exercitum victorem fame paene consumptum videtis; quem, turpiter se ex hac fuga recipientem, ne qua ciuitas suis finibus recipiat, a me prouisum est.

XXI Conclamat, omnis multitudo, et suo more armis concrepat; quod facere in eo consueverunt, cuius orationem adprobant; summum esse Vercingetorigem ducem, nec de eius fide dubitandum; nec maiore ratione bellum administrari posse. Statuunt, ut decem milia hominum delecta ex omnibus copiis in oppidum submittantur, nec solis Biturigibus communem salutem committendam censerent; quod penes eos, si id oppidum retinuissent, summam victoriae constare intellegebant.

XXII Singularem militum nostrorum virtutem consilia cuiusque modi Gallorum occurrebant, ut est summae

operis laborem, eundi, munendi, oppugnandi molestiam. Cf. c. 28. quam in oppugnando Auarico demonstrabant: hanc enim urbem oppugnabant.

Singularem — virtutem, vid. c. 17 et 19 fin.

mae genus solertiae, atque ad omnia imitanda atque efficienda, quae ab quoque tradantur, aptissimum. Nam et laqueis falces auertebant, quas quum destinauerant, tormentis introrsus reducebant; et aggerem cuniculis subtrahebant, eo sciens, quod apud eos magnae sunt ferrariae, atque omne genus cuniculorum notum atque usitatum est. Totum autem murum ex omni parte turribus contabulauerant, atque has coriis intexerant. Tum crebris diurnis nocturnisque eruptionibus, aut aggeri ignem inferebant, aut milites occupatos in opere adoriebantur; et nostrarum turrium altitudinem, quantum has quotidianus agger expresserat, commissis

laqueis falces auertebant, falces murales (vid. ind. in *falx*) laqueis capiunt (Veget. de re mil. 4, 23), et sic auertunt a muro, ne ei insigantur.

destinauerant, laqueo prehensas figebant, immotas tenebant, ne possent muro immitti. v. ind.

tormentis, an contortis funibus? Cf. omnino de B. Civ. 3, 9. *praefectis mulierum crinibus tormenta fecerunt.* Florus 2, 15, 10. *mulieres crines suos in tormentorum vincula contulerunt.*

aggerem cuniculis subtrahebant, cuniculis ductis efficiebant, ut agger, basis turrium, subsideret, turribusque impositis subtraheretur.

ferrariae (fodinae). Idem narravit supra 3, 21.

turribus contabulauerant. Quid sit *contabulare turres*, vid. in ind. Sed *warum contabulare turribus* fortasse significat, aliam pone aliam turrim ponere circa murum, ut ex vnus tabulato transiri possit in alterius tabulatum, sique circa murum totum propemodum continuum tabulatum: vno verbo, cingere murum contabulatis turribus. Metaphr. graec. *πύργους ἀντιπύργους ἀπὸ τοῦ τοίχου.*

aggeri. An vallo, quo cingebatur urbs? Metaphr. gr. *καύματα.*

agger quotidianus, tantum aggeris, quantum quotidie egerebatur s. iaciebatur.

agger exprimit turres, agger, basis turrium, surgens (dum altior indies sit egesta maiore

missis forarum turrium malis, adaequabant; et apertos cuniculos praecussa ac praecuta materia, et pice feruefacta, et maximi ponderis saxis morabantur, moenibusque adpropinquare prohibebant.

XXIII

Muris autem omnibus Gallicis haec fere forma est. Trabes directae, perpetuae in longitudinem, paribus intervallis distantes inter se binos pedes, in solo collocantur: hae reuinciuntur introrsus, et multo aggere vestiuntur. Ea autem, quae diximus, intervalla grandibus in fronte saxis effariuntur. His collocatis et coagmentatis, alius insu-

per

maiore copia terrae) facit, ut et turres surgant (altiores fiant).

males turrium commistur. trabes longiores, quibus consistere solent turres, superimponuntur altera alteri, et colligantur, ut quam longissimae fiant.

apertos cuniculos — morabantur, aperturam seu exitum cuniculi replebant et obstruebant multis rebus, et sic morabantur hostes, ne possent adire. Ut si dicam, *hiatum antri moror*, in hiatu antri pono aliquid, quod ingredi aut egredi volentes moratur et impedit.

Trabes directae, grade Balken. v. ind. Mox dicit, *vestis lineis*.

perpetuae in long. continuata serie nexae (h. e. sic, ut extrema extremis coeant, vel extremitas unius extremitati alterius illigata insu-

xaque sit), et quidem in longitudinem. Sic, monente Oudendorpio, hoc intellexit Lambertus Bos in animadv. ad Caes. p. 21, firmavitque sententiam conferendo Iosephi loco (Bell. Iud. 7, 33), qui in edit. Havercampiana exstat lib. 7, c. 8. §. 5. Locutus ipse nostro est ita similis, ut necessario cum eo sit conferendus.

distantes, quoad altitudinem.

in solo collocantur, humi ponuntur, in solo porriguntur: non autem solo insuntur sic, ut erectae stent. Monuerunt Davis. et Clark.

reuinciuntur, copulantur per trabes alias, oblique impositas illis directis et humi porrectis. Monuerunt Rhelicanus et Hotomannus.

introrsus, ergo in latitudinem.

aggere, terra egesta.

për ordo adiicitur, vt idem illud intervallum seruetur; neque inter se contingant trabes, sed paribus intermissæ spatii, singulæ singulis faxis interiectis, arte contineantur. Sic deinceps omne opus contextitur, dum iusta muri altitudo expleatur. Hoc quum in speciem varietatemque opus deforme non est, alternis trabibus ac faxis, quæ rectis lineis suos ordines seruant; tum ad vtilitatem et defensionem vrbiũ summam habet opportunitatem; quod et ab incendio lapis, et ab ariete materia defendit, quæ, perpetuis trabibus pedes quadragenos plerumque introrsus reuincta, neque perumpi, neque distrahi potest.

lis tot rebus impedita oppugnatione, milites, **XXIII** quum toto tempore frigore et assiduus imbris tardarentur, tamen continenti labore omnia hæc superauerunt, et diebus XXV aggerem, latum pedes CCCXXX, altum pedes LXXX, exstruxerunt. Quum is murum hostium paene contingeret, et Caesar ad opus consuetudine excubaret, militesque cohortaretur, ne quod omnino tempus ab opere intermitteretur: paullo ante tertiam vigiliam est animaduersum, fumare aggerem, quem cuniculo hostes succenderant: eodemque tempore toto muro clamore sublato, duabus portis ab utroque latere turrium eruptio fiebat. Alii faces atque aridam materiem de muro in aggerem eminens iaciebant, picem reliquas-

singulis faxis, singulis factorum stratis s. ordinibus.

materia, quidquid præter lapides in eo muro est.

pedes quadragenos. An hoc longitudinem singulæ trabium indicat?

reuincta. An, *reuinctis*?

Sed vt omnino quamlibet admonitionem libenter feram, ita in huiusmodi præsertim loca si erroris fuero accusatus, non mirabor me errasse. Tractauit locum Lipsius Poliorcet. 2, 3 et 3, 5.

quasque res, quibus ignis excitari potest, fundebant; ut, quo primum occurreretur, aut cui rei ferretur auxilium, vix ratio iniri posset. Tamen, quod instituto Caesaris duas semper legiones pro castris excubabant, pluresque partitis temporibus erant in opere, celeriter factum est, ut alii eruptionibus resisterent, alii turres reducerent, aggeremque interfeciderent, omnis vero ex castris multitudo ad restringendum concurreret.

XXV

Quum in omnibus locis, consumpta iam reliqua parte noctis, pugnaretur, semperque hostibus spes victoriae redintegraretur; eo magis, quod deustos pluteos turrium videbant, nec facile adire apertos ad auxiliandum animum aduertebant; semperque ipsi recentes defessis succederent, omnemque Galliae salutem in illo vestigio temporis positam arbitrantur: accidit, inspectantibus nobis, quod, dignum memoria visum, praetermittendum non existimauimus. Quidam ante portam oppidi Gallus, qui per manus seui ac picis transditas glebas in ignem e regione turris proiciebat, scorpione ab latere dextro

pluresque. Al. duasque.

pluteos. v. ind.

apertos, non tectos.

scorpio, auctore Vegetio (de re mil. 4, 22), ideo nuncupatus est, quod paruis subtilibusque spiculis infert mortem: Idem Vegetius retulit inter machinas bellicas, quibus obsessi se defendere consueuerunt: et sic de B. Afric. c. 29 et 31 legitur: sed in nostro loco et de B. Afr. c. 56 est in machinis,

quibus obsidentes vruntur.

Hoc tamen est leue: nam redit eodem, siue oppugnando siue defendendo noceat

scorpio. Machinam multis descripsit Ammianus Marcellinus (23, 4), cuius locum Gesnerus in Thes. L. L. interpretatus est. Idem Ammianus (19, 7) dicit: *per scorpionum ferreas fundas rotundi lapides acti sunt.*

Videntur ergo veteres ope scorpionis varii generis tela torfisse; ipsa vero machina eius-

dentro transiectus exanimatusque concidit. Hunc ex proximis vnus iacentem transgressus, eodem illo munere fugebatur: eadem ratione ictu scorpionis exanimato altero, successit tertius, et tertio, quartus; nec prius ille est a propugnatoribus vacuus relictus locus, quam, restincto aggre, atque omni parte submotis hostibus, finis est pugnandi factus.

Omnia experti Galli, quod res nulla successerat, postero die consilium ceperunt, ex oppido profugere, hortante et iubente Vercingetorige. Id, silentio noctis conati, non magna iactura suorum sese effecturos sperabant, propterea quod neque longe ab oppido castra Vercingetorigis aberant, et palus perpetua, quae intercedebat, Romanos ad insequendum tardabat. Iamque hoc facere noctu adparabant, quum matresfamiliae repente in publicum procurrerunt, flentesque, proiectae ad pedes suorum, omnibus precibus petierunt, ne se et communes liberos hostibus ad supplicium dederent, quos ad capiendam fugam naturae et virium infirmitas impediret. Vbi eos in sententia perstare viderunt, quod plerumque in summo periculo timor misericordiam non recipit, conclamare et significare de fuga Romanis coeperunt. Quo timore perterriti Galli, ne ab equitatu Romanorum viae praecoccuparentur, consilio deslitterunt. XXVI

Postero die Caesar, promota turri directisque operibus, quae facere instituerat, magno coorto imbri, XXVII

eiusque tractatio, ut Gesnerus monuit, fortasse diuersis temporibus diuersa fuit.

matres familiae. Ita codd. Cf. 1. 50. et ind.

directisque operibus. Oudendorpius sic explicat: *opidum versus promotis, et institutis, sine ita dispositis, ut operibus illis iam factis noceri*

ceti

imbri, non inutilem hanc ad capiendum consilium tempestatem arbitratus, quod paullo incautius custodias in muro dispositas videbat, suos quoque languidius in opere versari iussit, et quid fieri vellet, ostendit. Legiones intra vineas in occulto expeditas cohortatur, ut aliquando pro tantis laboribus fructum victoriae perciperent: his, qui primi murum adscendissent, praemia proposuit, militibusque signum dedit. Illi subito ex omnibus partibus euolauerunt, murumque celeriter compleuerunt.

XXVIII

Hosies, re noua perterriti, muro turribusque deiecti, in foro ac locis patentioribus cuneatim constiterunt, hoc animo, ut, si qua ex parte obuiam
contra

cui et adpropinquari posset urbi. Lectio non videtur certa: habent enim alii *directis*, alii *directis*, *derelictis*, *directis*, item codd. quidam, metaphr. graec. et edd. pleraeque *perfectis*: tamen si Caesar *perfectis* scripseret, nemo hoc mutasset. Sequor ergo Oudendorpium, et locum intelligo sic, ut si Caesar scripseret: *promota turri directisque* (ad urbem aliis) *operibus* (machinis, oppugnando destinatis). Cf. cap. 19 extr.

in occulto est mera explicatio verborum *intra vineas*, nec expressit metaphr. graeca, et adest a codd. quatuor: nam qui sunt intra vineas, medias inter vineas (v. ind.), hi sunt vineis s. machinis illis tecti. Quod ergo intra vineas sit, id sit in occulto,

ut hosies id cernere nequeant. Lectiones variae aut sunt falsae, ut *extra vineas*: aut sunt interpretamenta, ut *extra castra*, vel, *iuxta vineas*: aut sunt a librariis e pluribus confatae, ut *extra castra vineas*, seu *extra castra vineasque*: legitur etiam in codd. pluribus, *legionibus expeditis*, recte. Ergo, quo et Oudendorpius inclinatur, legendum erit: *Legionibus intra vineas expeditis, cohortatur*, (malim cum aliis, *cohortatur*), *ut aliquando* — Hanc constructionem imperiti non poruerunt conquire, etsi recta est; sed putarunt *legiones cohortatur* esse coniungendum.

expeditas, ad pugnam remque gerendam paratas.

obuiam deleuerim: est interpret-

contra veniretur, acie instructa depugnarent. Vbi neminem in aequum locum sese demittere, sed toto undique muro circumfundi viderunt, veriti, ne omnino spes fugae tolleretur, abiectis armis, ultimas oppidi partes continenti impetu petiuerunt: parsque ibi, quum angustio portarum exitu se ipsi premerent, a militibus; pars, iam egressa portis, ab equitibus est interfecta: nec fuit quisquam, qui praedae studeret. Sic et Genabensi caede, et labore operis incitati, non aetate confectis, non mulieribus, non infantibus pepercerunt. Denique ex omni eo numero, qui fuit circiter XXXX milium, vix DCCC, qui primo clamore audito se ex oppido eiecerant, incolumes ad Vercingetorigem perueniunt. Quos ille, multa iam nocte, silentio ex fuga excepit, (veritus, ne qua in castris ex eorum concursu et misericordia vulgi seditio oriretur,) ut, procul in via dispositis familiaribus suis principibusque ciuitatum, disparandos deducendosque ad suos cura-

interpretamentum verbi: *contra*. Idem Hotomanno visum est.

Genabensi caede. Cf. c. 3.

labore operis, quia in munitione tantum laboris et molestiae exhauriendum fuerat. Cf. c. 20.

ex fuga excepit. Alii contra omnes fere codices, *sic ex fuga excepit*. Voluere locum explicare: nam *sic* intelligendum est.

disparandos, seiungendos, separandos. Vid. Plautus in prologo Rud. v. 6. Duo codd. habent, *dispertiendos*.

Sic Oudendorpius h. l. explicat, defendit, et illustrat. Addatur Cic. de Inuent. 1, 28. vbi *disparare* explicatur verbo separare.

ad suos, in eam partem castrorum, vbi sui erant. Ergo cum exercitus gallicus constaret multarum ciuitatum hominibus, homines singularum ciuitatum tenebant singulas castrorum partes. Qui igitur nunc e fuga excipiuntur, hi deducuntur in eam partem castrorum, in qua populares eorum seorsim erant. Cf. *generatim* in ind. et c. 36.

curaret, quae cuique ciuitati pars castrorum ab initio obuenerat.

XXVIII

Postero die concilio conuocato, consolatus cohortatusque est, ne se admodum animo demitterent, neue perturbarentur incommodo: non uirtute, neque in acie vicisse Romanos, sed artificio quodam et scientia oppugnationis, cuius rei fuerint ipsi imperiti: errare, si qui in bello omnis secundos rerum prouentus expectent: sibi numquam placuisse, Auaricum defendi, cuius rei testes ipsos haberet; sed factum imprudentia Biturigum, et nimia obsequentia reliquorum, ut hoc incommodum acciperetur: id tamen se celeriter maioribus commodis sanaturum. Nam quae ab reliquis Gallis ciuitates dissentirent, has sua diligentia adiunctorum, atque unum consilium totius Galliae effecturum, cuius consensu ne orbis quidem terrarum possit obistere: idque se prope iam effectum habere. Interea aequum esse, ab iis communis salutis causa impetrari, ut castra munire instituerent, quo facilius repentinos hostium impetus sustineré possent.

XXX

Fuit haec oratio non ingrata Gallis, maxime, quod ipse animo non defecerat, tanto accepto incommodo, neque se in occultum abdiderat, et conspectum multitudinis fugerat: plusque animo providere et praesentire existimabatur, quod, re integra, primo incendendum Auaricum, post deserendum censuerat. Itaque ut reliquorum imperatorum res aduersae auctoritatem minuunt, sic huius

ex

prouentus. Vulgo *euen-* *consensu.* Vulgo *consen-*
rus; sed illud Davil. et Oudendorp. bene defenderunt. *sui.* Cf. 1, 16.

Exemplum v. in ind.

Auar. — *censuerat.* Cf.

obsequentia. Dete v. c. 15. cap. 14

ex contrario dignitas, incommode accepto, in dies augebatur: simul in spem veniebant eius affirmatione de reliquis adiungendis civitatibus, primumque eo tempore Galli castra munire instituerunt, et sic sunt animo consternati, homines insueti laboribus, ut omnia, quae implerentur, sibi patienda et perferenda existimarent.

Nec minus, quam est pollicitus, Vercingetorix animo laborabat, ut reliquas civitates adiungeret, atque earum principes donis pollicitationibusque adiciebat. Huic rei idoneos homines deligebat, quorum quisque aut oratione subdola, aut amicitia facillime capi posset. Qui Avarico expugnatore refugerant, armandos vestiendosque curat. Simul ut diminutae copiae redintegrarentur, imperat certum numerum militum civitatibus, quem, et quam ante diem in castra adduci velit; sagittariosque omnes, quorum erat permagnus in Gallia numerus, conqueri et ad se mitti iubet. His rebus celeriter id, quod Avarici depetierat, expletur. Interim Teutomatus, Ollouiconis filius, rex Nitiobrigum, cuius pater ab senatu nostro amicus erat adpellatus, cum magno equitum suorum numero, et quos ex Aquitania conduxerat, ad eum pervenit.

Caesar, Avarici complures dies commoratus, summamque ibi copiam frumenti et reliqui comineatus nactus, exercitum ex labore atque inopia refecit. Iam prope hieme confecta, quum ipso

R 2

anni

quorum oratione aut amicitia phraestes graecus interpretatus est. Hunc esse ordinem verborum, rex Nitiobrigum. De his Clarkius et Oudendorpius Vercingetorigi conciliatis monuerunt: et sic meta- vid. a. 7.

anni tempore ad gerendum bellum vocaretur, et ad hostem proficisci constitisset, siue cum ex paludibus siluiisque elicere, siue obsidione premere posset; legati ad eum principes Aednorum veniunt, oratum, ut maxime necessario tempore ciuitati subueniat: summo esse in periculo rem; quod, quum singuli magistratus antiquitus creari, atque regiam potestatem annuam obtinere consueissent, duo magistratum gerant, et se uterque eorum legibus creatum esse dicat. Horum esse alterum Conuictolitaneum, florentem et illustrem adolescentem; alterum Cōtum, antiquissima familia natum, atque ipsum hominem summae potentiae et magnae cognationis; cuius frater Valetiacus proximo anno eundem magistratum gesserit: ciuitatem omnem esse in armis, diuisum senatum, diuisum populum [in] suas cuiusque eorum clientelas. Quod si diutius alatur controuersia, fore, uti pars cum parte ciuitatis confligat; id ne accadat, positum in eius diligentia atque auctoritate.

XXXIII Caesar, etsi a bello atque hoste discedere detrimentosum esse existimabat, tamen, non ignorans, quanta ex dissensionibus incommoda oriri consueissent, ne tanta et tam coniuncta populo Romano ciuitas, quam ipse semper aluisset, omnibusque rebus ornasset, ad vim atque ad arma descenderet, atque ea pars, quae minus sibi confideret, auxilia a Vercingetorige arcefferet, huic rei praeuertendum

annum obtinere. Conf. *lud in* exhibuisse. Ergo sic

1, 16.

populum in suas. Deleverim *in*, quia a codd. plebisque et edd. vet. abest, et ipse Oudendorpius agnovit, Scaligerum primum il-

procurrit oratio: *diu. senatum, diu. populum, suas cui. a clientelas* (esse). Frangit vim orationis illud *in*.

detrimentosum. vid. ind.

dum existimauit; et quod legibus Aeduorum iis, qui summum magistratum obtinerent, excedere ex finibus non liceret, ne quid de iure aut de legibus eorum deminuisse videretur, ipse in Aeduos proficisci statuit, senatumque omnem, et quos inter controuersia esset, ad se Decetiam euocauit. Quam prope omnis ciuitas eo conuenisset, docereturque paucis clam conuocatis, alio loco, alio tempore, atque oportuerit, fratrem a fratre renunciatum, quum leges duo ex vna familia, viuo utroque, non solum magistratus creari vetarent, sed etiam in senatu esse prohiberent: Cotum imperium deponere coegit; Conuictolitanem, qui per sacerdotes more ciuitatis, intermissis magistratibus, esset creatus, potestatem obtinere iussit.

Hoc decreto interposito, cohortatus Aeduos, **XXXIII**
vt controuersiarum ac dissensionum obliuiscerentur,

R. 3

atque,

Decetiam. Hoc nomen Vrsinus in suo codice, et Oudendorpius in septem MSS. optimis reperit. Alii habent *etiam*, aut omnino omittunt hoc verbum. Vrsinum Cellarius iam secutus erat. Wesselingii notam ad Antonini itinerar. p. 367, qui et ipse Vrsinum probat, contulit Oudendorpius.

imperium. Vulgo *magistratum* contra codd. teste Oudendorpio.

intermissis magistratibus. Adsentior Davilio, *intromissis mag.* legenti, e vestigiis metaphrasticis graecae, quae *μαγίστρων τῶν δεχόμενων* habet.

Accedere mihi videtur haec causa, quod Caesar singula singulis opponit, et Cotum *a fratre*, Conuictolitanem *a sacerdotibus*; illum *paucis clam conuocatis*, hunc *intromissis magistratibus* creatum dicit. Clarkius etiam probauit emendationem Davisii; sin cui vulgata placeat, putat sensum esse posse, *quo tempore vacabat magistratus*. Sed nonne haec esset *negrae* plane superuacua? Lamberti Bosii coniectura, ex eius animadv. ad Caes. p. 22. ab Oudendorpio iam prolata, *intromixtis magistratibus*, rem eandem, quam Davisii emendatio, exprimit.

atque, omnibus omiſſis his rebus, huic bello ſerui-
rent, eaque, quae meruiſſent, praemia ab ſe, de-
ſiſta Gallia, exſpectarent, equitatumque omnem
et peditum milia X ſibi celeriter mitterent, quae in
praefidiis rei frumentariae cauſſa diſponeret, exer-
citus in duas partes diuiſit; IIII legiones in Senones
Parisiosque Labieno ducendas dedit; VI ipſe in Ar-
vernos, ad oppidum Gergoniam ſecundum flumen
Elauer duxit: equitatus partem illi attribuit, par-
tem ſibi reliquit. Qua re cognita, Vercingetorix,
omnibus interruptis eius fluminis pontibus, ab al-
tera Elaueris parte iter facere coepit.

XXXV

Quum uterque utriusque eſſet exercitus in conſpec-
tu, fereque e regione caſtris caſtra poneret, diſpo-
ſitis exploratoribus, necubi effecto ponte Romani
copias transducerent, erat in magnis Caefari diffi-
cultatibus res, ne maiorem aeſtatis partem flumine
impediretur; quod non fere ante autumnum Ela-
ver vado tranſiri ſolet. Itaque, ne id accideret,
ſilueſtri

Elaueris. Hoc eſt addi-
tamentum recentius. Caefar ſcripſerat, *ab altera par-
te*: alius deinde explicauit
ſic, *ab altera fluminis parte*;
alius, *ab altera Elaueris
parte*; nam haec eſt varie-
tas ſcripturae in h. l. Vi-
detur Oudendorpio idem
placuiſſe, etſi fluctuat.

Quum uterque — poneret.
Tam multiplex eſt h. l. varie-
tas, diligenter enarrata
ab Oudendorpio, ut vulgata
lectio non poſſit certo dici
a Caefare poſſecta, et locum

additamenti obrutum eſſe
adpareat, quibus reſectis for-
taſſe prima lectio reperiri
poterit, quam fuiſſe puto
hanc: *Quum utrimque eſſent
in conſpectu, fere caſtris
caſtra opponerent.* *Diſpoſi-
tis* — Sic utrimque expli-
catum eſt adſcriptis verbis,
uterque exercitus; et e regio-
ne quale ſit glosſema, facile
intelligitur. *Opponere* eſt
a Lipſio: codd. enim ver-
bum ſimplex *ponere* habent,
Ceterum *que poſt fere abeſt*
a quibusdam, et *ponerent*
in pluribus legitur.

sinistri loco castris positus, e regione vnus eorum pontium, quos Vercingetorix releindendos curauerat, postero die cum duobus legionibus in occulto restitit; reliquas copias cum omnibus impedimentis, vt confluenerat, misit, captis (quartis) quibusque cohortibus, vt numerus legionum constare videretur. His, quam longissime possent, progredi iussis, quum iam ex diei tempore coniecturam caperet, in castra peruentum, iisdem sublevis, quarum pars inferior integra remanebat, pontem reficere coepit. Celeriter effecto opere legionibusque transductis, et loco castris idoneo delecto, reliquas copias reuocauit. Vercingetorix, re cognita, ne contra suam voluntatem dimicare cogeretur, magnis itineribus antecessit.

Caesar ex eo loco quintis castris Gergoniam per-
uenit, equestrique proelio eo die leui facto, per-
specto vrbis situ, quae, posita in altissimo monte,
omnis aditus difficiles habebat, de expugnatione

XXXVI

R 4

despo-

captis — cohortibus. Et haec est incerta lectio. Pro *captis* pauci codd. recentes habent *dentis*: verbum numeri *quartis* abest a plerisque: *quibusque* non nisi in vno cod. videtur exstare, pro quo codd. omnes *quibusdam* habent, praeter vnum, in quo est *quidem*. Sic per codd. verior lectio erit: *captis quibusdam cohortibus*. Etsi autem res certa est, Caesarem efficere voluisse, ne hostes sentirent, duas legiones restitisse in occulto; sed

vt putarent, omnes sex legiones (vid. c. 34) esse integras: tamen quaeri potest, quid hoc sibi velit, eum hoc effecisse, *captis quibusdam cohortibus*. Haud dubie ex his *cohortibus quibusdam* confecit aliquam militum manum, quae videretur esse instar duarum legionum relictarum. Vitium est in verbo *captis*. Ceterum rem, hoc capite narratam, repetit Polyaeus in Strateg. 8, 23, 9. Conf. Dion. Cass. 40, 35.

desperavit; de obsessiōe non prius agendum constituit, quam rem frumentariam expedisset. At Vercingetorix, castris prope oppidum in monte positis, mediocribus circum se intervallis separatim singularum ciuitatum copias collocauerat; atque omnibus eius iugi collibus occupatis, qua despicī poterat, horribilem speciem praebebat: principesque earum ciuitatum, quos sibi ad consilium capiendum delegerat, prima luce quotidie ad se iubebat conuenire, seu quid communicandum; seu quid administrandum videretur: neque ullum ferē diem intermittebat, quin equestri proelio, inter iectis sagittariis, quid in quoque esset animi ac virtutis suorum, periclitaretur. Erat e regione oppidi collis sub ipsis radicibus montis, egregie munitus, atque ex omni parte circumcisus: (quem si tenerent nostri, et aquae magna parte et pabulatione libera prohibitori hostes videbantur; sed is locus praesidio ab iis non nimis firmiter tenebatur:) tamen silentio noctis Caesar, ex castris egressus, prius quam subsidio ex oppido ventri posset, deiecto praesidio potitus loco, duas ibi legiones collocauit, fossamque duplicem duodenum pedum a maioribus castris ad minora perduxit, ut tuto ad repentino hostium incursu etiam singuli commeari possent.

Dum

de expugnatione — confutuit. Sentus est peripicus: vidit, non posse urbem capi, etsi obsideretur; voluit tamen eam obsidione aliquamdiu premere, sed comiteatu antea prouiso. Et hic sensus in metaphr. graec. expressus est. Cum autem eod. aliquot non habeant verba, *desperans, de*

obsessiōe, quae et Iulius Celsus omisit: cumque alii rursus *oppugnatione* pro *expugnatione* exhibeant: non male suspicatur Oudendorpius, Caesarem simpliciter scripsisse: *de oppugnatione non prius agendum constituit.*

qua despicī poterat in castra romana. Cf. c. 45.

Dum haec ad Gergouiam geruntur, Convictio- XXXVII
 litas Aeduus, cui magistratum adiudicatum a Ca-
 sare demonstrauimus, sollicitatus ab Aruernis pe-
 cunia, cum quibusdam adolescentibus colloquitur,
 quorum erat princeps Litaicus, atque eius fratres,
 amplissima familia nati adolescentes. Cum iis prae-
 mium communicat, hortaturque, ut se liberos et
 imperio natos meminerint: unam esse Aeduorum
 ciuitatem, quae certissimam Galliae victoriam disti-
 neat; eius auctoritate reliquas contineri; qua trans-
 ducta, locum consistendi Romanis in Gallia non
 fore: esse nonnullo se Caesaris beneficio adfectum,
 sic tamen, ut iustissimam apud eum causam obti-
 nuerit; sed plus communi libertati tribuere: cur
 enim potius Aedui de suo iure et de legibus ad Ca-
 sare[m] disceptatorem, quam Romani ad Aeduos,
 veniant? Celeriter adolescentibus et oratione ma-
 gistratus et praemio deductis, quum se vel princi-
 pes eius consilii fore profiterentur, ratio perficiendi
 quaerebatur, quod ciuitatem temere ad suscipien-
 dum bellum adduci posse non confidebant. Pla-
 cuit, uti Litaicus decem illis milibus, quae Ca-
 sari ad bellum mitterentur, praeficeretur, atque ea

R. 5

ducen-

demonstrauimus. cap. 33.

De his Aeduorum molitio-
 nibus cf. Dio Cass. 40, 37.

praemium communicat,
 pecuniam, qua sollicitatus
 fuerat. *Hosomannus.* Altera
 lectio *primam*, quae etiam
 in metaphr. graec. occurrit,
 nihili est.

disceptatorem. Aliae lec-
 tionēs, *disceptaturi, discep-*
tatum, sunt corruptiones
 verac. lectionis.

praemio deductis, a socie-
 tate romana ad Gallos, ut
 antes Aedui *transducti* a Ro-
 manis ad Gallos. Ergo non
 opus est, cum Vossio *prae-*
mii spe ductis legere, aut
 cum alijs dubitare, an *de-*
duci possit potius pro *adductis*.
 Manet verbo sua vis, deduci
 ab sociis.

decem illis milibus. vid.
 cap. 34.

I ..... ducenda curaret, fratresque eius ad Caesarem praecurrerent. Reliqua, qua ratione agi placeat, constituant.

XXXVIII Litauicus, accepto exercitu, quum milia passuum circiter XXX ab Gergouia abesset, conuocatis subito militibus, lacrimans, Quo proficiscimur, inquit, milites? Omnis noster equitatus, omnis nobilitas interiit: principes ciuitatis, Eporedotix et Viridomarus, insimulati prodicionis, ab Romanis indicta causa interfecti sunt. Haec ab iis cognoscite, qui ex ipsa caede fugerunt: nam ego, fratribus atque omnibus propinquis meis interfectis, dolore prohibeor, quae gesta sunt, pronunciare. Producentur ii, quos ille edocuerat, quae dici vellet, atque eadem, quae Litauicus pronunciauerat, multitudini exponunt: omnes equites Aeduarum interfectos, quod collocuti cum Aruernis dicerentur; ipsos se inter multitudinem militum occultasse, atque ex media caede profugisse. Conclamant Aedui, et Litauicum, vt sibi consulat, obsecrant. Quasi vero, inquit ille, consilii sit res, ac non necesse sit nobis Gergouiam contendere, et cum Aruernis nosmet coniungere. An dubitamus, quin, nefario facinore admissio, Romani iam ad nos interficiendos concurrant? Proinde, si quid est in nobis animi, persequamur eorum mortem, qui indignissime interierunt, atque hos latrones interficiamus. Ostendit ciues Romanos, qui eius praesidii fiducia vna erant. Continuo magnum numerum frumenti commeatusque diripit, ipsos crudeliter excruciatos interficit: nuncios tota ciuitate

*equitatus, nobilitas. Ex- Epor. et Virid. Hi cum
tremo hoc capite, equites equitatu ad Caesarem praecurrerant. Cf. c. 39.*

tate Aedunorum dimittit, eodem mendacio de caede equitum et principum permouet: hortatur, ut simili ratione, atque ipse fecerit, suas iniurias persequantur.

Eporedorix Aeduns, summo loco natus ad-XXXVIII
 lescens, et summae domi potentiae, et vna Virido-
 marus, pari aetate et gratia, sed genere dispari,
 quem Caesar, sibi ab Diuitiaco transditum, ex hu-
 mili loco ad summam dignitatem perduxerat, in
 equitum numero conuenerant, nominatim ab eo
 euocati. His erat inter se de principatu contentio,
 et in illa magistratum controuersia alter pro Con-
 victolitane, alter pro Coto summis opibus pugna-
 verant. Ex iis Eporedorix, cognito Litaici con-
 silio, media fere nocte rem ad Caesarem desert;
 orat, ne patiat, ciuitatem prauis adolescentium
 consiliis ab amicitia populi Romani deficere, quod
 futurum prouideat, si se tot hominum milia cum
 hostibus coniunxerint, quorum salutem neque pro-
 pinqui negligere, neque ciuitas leui momento aesti-
 mare posset.

Magna adfectus sollicitudine hoc nuncio Caesar, XL
 quod semper Aedunorum ciuitati praecipue indul-
 serat, nulla interposita dubitatione legiones ex-
 peditas quatuor equitatumque omnem ex castris
 educit: nec fuit spatium tali tempore ad contra-
 henda castra, quod res posita in celeritate videbatur.
 C. Fabium legatum cum legionibus II castris prae-
 fidio

quorum salutem — posset. Hoc quid sit, ex alio loco
 Ergo Aedui non deferent (5, 49) disci potest. Cf. mox
 illa tot millia suorum, nec c. 41, ubi haec castra dicun-
 contra eos cum Caesare con- tur fuisse magna, magno am-
 sentient. bitu. Add. Iul. Celsus

ad contrahenda castra. p. 138.

legatos adpellat: nihil se propter inscientiam leuitatemque vulgi grauius de ciuitate iudicare, neque de sua in Aeduos beneuolentia deminueret. Ipse, maiorem Galliae motum exspectans, ne ab omnibus ciuitatibus circumlisteretur, consilia inibat, quemadmodum ab Gergouia discederet, ac rursus omnem exercitum contraheret; ne profectio, nata ab timore defectionis, similis fugae videretur.

XLIII

Haec cogitanti accidere visa est facultas bene gerendae rei. Nam quum minora in castra operis perspiciendi causa venisset, animaduertit colleni, qui ab hostibus tenebatur, nudatum hominibus, qui superioribus diebus vix prae multitudine cerni poterat. Admiratus quaerit ex per fugis causam, quorum magnus ad eum quotidie numerus confluebat. Constat inter omnes, quod iam ipse Caesar per exploratores cognouerat, dorsum esse eius iugi prope aequum; sed siluestre et angustum, qua esset aditus ad alteram oppidi partem: huic loco vehementer illos timere, nec iam aliter sentire, vno colle ab Romanis occupato, si alterum amississent, quin paene circumuallati atque omni exitu et pabulatione interclusi viderentur: ad hunc muniendum locum omnes a Vercingetorige euocatos.

Hac

omnem exercitum (suas et Labieni copias. vid. c. 34) *contraheret*. Vidit sensum Rhellicanus.

minora in castra. vid. c. 36 extr. Ibidem est de colle. *Opus est munitio*.

Sed silv. et ang. Omnes fere codd. habent, *sed hinc silv. et ang.* In vno est, *sed hoc silv. et ang.* Inde

si quid exsculpi potest, Davitus audiendus erit, qui voluit legi, *sed hac (parte) siluestre et angustum, qua*

An aliquid lucis capiet locus e Polyaeo? Descripsit collem in Strateg. 8, 23, 10, et descriptio fauet sententiae Davisii.

vno colle ab R. occ. Cf. cap. 36 extr.

Hac re cognita, Caesar mittit complures equitum XLV
 turmas eo de media nocte: iis imperat, ut paullo tumultuosius omnibus in locis pervagarentur. Prima luce magnum numerum impedimentorum ex castris malorumque produci, eque iis stramenta detrahi, mulionesque cum cassidibus, equitum specie ac simulatione, collibus circumuehi iubet. His paucos addit equites, qui latius ostentationis causa vagarentur. Longo circuitu easdem omnes iubet petere regiones. Haec procul ex oppido videbantur, ut erat a Gergouia despectus in castra; neque tanto spatio, certi quid esset, explorari poterat. Legionem unam eodem iugo mittit, et paullo progressam inferiore constituit loco, siluisque occultat. Augetur Gallis suspicio, atque omnes illo ad munitionem copiae transducuntur. Vacua castra hostium Caesar conspiciatus, tectis insignibus suorum, occultatisque signis militaribus, raros milites, ne ex oppido animaduernerentur, ex maioribus castris in minora transducit, legatisque, quos singulis legionibus

magnum numerum — detrahi. Lectio est valde perturbata. Refectis additamentis, veram scripturam hanc restare puto: *magnum numerum impedimentorum ex castris produci, mulionesque* — Voluit aliquis monere, impedimenta esse h. l. mulos, impedimenta gestantes; (de qua significatione vid. Hotomannus ad h. l. Oudendorp. ad Frontin. 2, 1, 5.) ergo addidit *mulos* in margine, quod et Hotomannus tolli voluit.

Ex hoc ortum porro est, *eque iis stramenta detrahi*, quae verba in metaphr. gr. plane non leguntur, et singula per codices, ubi existant, dubitationem habent: ut rursus omnia illa, *malorumque produci eque iis stramenta*, a libris quibusdam penitus absunt. Certe locus est additamenti onustus, vid. ind. in *stramenta*.

eodem iugo, versus eundem collem.

insignibus. vid. ind.

V. bus praefecerat, quid fieri vellet, ostendit: in primis monet, ut contineant milites, ne studio pugnandi aut spe praedae longius progrediantur: quid iniquitas loci habeat incommodi, proponit: hoc una celeritate posse vitari: occasionis esse rem, non proelii. His rebus expostis, signum dat, et ab dextera parte alio adscensu eodem tempore Aethios mittit.

XLVI Oppidi murus ab planitie atque initio adscensus, recta regione, si nullus amfractus intercederet, MCC passus aberat: quidquid huic circuitus ad molliendum cliuum accesserat, id spatium itineris augebat. A medio fere colle in longitudinem, ut natura montis ferebat, ex grandibus saxis sex pedum murum, qui nostrorum impetum tardaret, praeduxerant Galli, atque, inferiore omni spatio vacuo relicto, superiorem partem collis usque ad murum oppidi densissimis castris compleuerant. Milites, dato signo, celeriter ad munitionem perveniunt, eamque transgressi, trinis castris potiuntur. Ac tanta fuit in capiendis castris celeritas, ut Teutomatus, rex Nitiobrigum, subito in tabernaculo oppressus, ut meride conquieverat, superiorem corporis parte nudata, vulne-

recta regione. Hoc est superfluum interpretamentum, quo aliquis explicare voluit verba, *si null. amfr. interc.*

quidquid huic sc. adscensui, qui sit recta regione.

circuitus molliis cliuum, efficit, ut per minus ardua cliui loca adscendatur. Metaphr. gr. *ἡ εὐλαϊότες ἐξῆλθεν ἀπεργάζεσθαι τῆν ὁδὸν ἀνίστασθαι.*

trinis castris. Supra c. 36 discrete traditum est, singularum civitatum copias separatim collocatas fuisse. Ergo fuerunt singularum singula castra, quae numerantur ut plura et diuersa, etsi unus exercitus est. Ex his Caesar nunc tria occupat.

Teutomatus. vid. c. 31. *super. corp. part. nudata,* thorace deposito. *Illeotomatus.*

vulnerato equo, vix se ex manibus praedantium militum eriperet.

Consecutus id, quod animo proposuerat, Caesar receptui cani insit, legionisque decimae, quaecumque erat concionatus, signa consistere. At reliquarum milites legionum, non exaudito tubae sonitu, quod satis magna valles intercodebat, tamen ab tribunis militum legatisque, ut erat a Caesare praeceptum, retinebantur: sed elati spe celeris victoriae, et hostium fuga, superiorumque temporum secundis proeliis, nihil adeo arduum sibi existimabant, quod non virtute consequi possent; neque prius finem sequendi fecerunt, quam muro oppidi portisque adpropinquarent. Tum vero ex omnibus urbibus partibus orto clamore, qui longius aberant, repentino tumultu perterriti, quum hostem intra portas esse existimarent, sese ex oppido eiecerunt. Matres familiae de muro vestem argentumque iactabant, et pectoris sine prominentes, passis manibus obtestabantur Romanos, ut sibi parcerent, ne, sicut

quacumque erat concionatus, tum erat comitatus, vnde Lectio haec est perabsurda. Sensum eius gr. metaphrasis sic expressit: ad quam concionem habuerat. Sed, ut monuit Vossius, et res declarat, tum non fuit tempus concionandi, nec dicitur latine, cum populo concionari, pro, concionem habere ad populum. Igitur proba Vossium, Cellarium, alios, qui, quoniam nihil melius reperiri potuit, Gryphianam editionem secuti sunt, in qua legitur, quacumque erat concionatus, tum erat comitatus, vnde cumque demum haec lectio fluxerit. Sic legio, Caesarem comitans, distinguitur a ceteris, magno spatio remotis. Et sic disertè Jul. Celsus p. 142 describit: subsistis legio, quae propinqua erat; altera vero remotior —

pectoris fini, pectore tenuis. Recepit hoc e duobus MSS. et exemplis illustravit Oudendorpius. Vulgo, pectore nudo.

sicut Auarici fecissent, ne mulieribus quidem atque infantibus abstinerent. Nonnullae, de muris per manus demissae, sese militibus transdebant. L. Fabius, centurio legionis VIII, quem inter suos eo die dixisse constabat, excitari se Auaricensibus praemiis, neque commissurum, ut prius quisquam murum adscenderet, tres suos nactus manipulares, atque ab iis subleuatus, murum adscendit. Eos ipse rursus singulos exceptans, in murum extulit.

XLVIII : Interim ii, qui ad alteram partem oppidi, ut supra demonstrauimus, munitionis causa conueuerant, primo exaudito clamore, inde etiam crebris nunciis incitati, oppidum ab Romanis teneri, praemissis equitibus, magno concursu eo contenderunt. Eorum ut quisque primus venerat, sub muro consistebat, suorumque pignantium numerum augebat. Quorum quum magna multitudo conuenisset, matres familiae, quae paullo ante Romanis de muro manus tendebant, suos obtestari, et more Gallico passum capillum ostentare, liberosque in conspectum proferre coeperunt. Erat Romanis nec loco, nec numero, aequa contentio: simul et cursu et spatio pugnae defatigati, non facile recentes atque integros sustinebant.

XLVIII Caesar, quum iniquo loco pugnari, hostiumque augeri copias videret, praemetuens suis, ad T. Sextium legatum, quem minoribus castris praesidio reliquerat, mittit, ut cohortes ex castris celeriter educeret, et sub infimo colle ab dextro latere hostium constitueret: ut, si nostros depulso loco vidisset, quo minus libere hostes insequerentur, terreret. Ipse paulum ex eo loco cum legione progressus, ubi constiterat, euentum pugnae expectabat.

Quum

Quum acerrime comminus pugnaretur, hostes loco et numero, nostri virtute confiderent: subito sunt Aedui visi, ab latere nostris aperto, quos Caesar ab dextra parte alio adscensu, manus distinendae causa, miserat. Hi similitudine armorum vehementer nostros perterruerunt: ac tamen dextris humeris exsertis animaduvertebantur, quod insigne pacatis esse consuevit, tamen id ipsum sui fallendi causa milites ab hostibus factum existimabant. Eodem tempore L. Fabius centurio, quique una murum adscenderant, circumuenti atque interfecti de muro praecipitantur. M. Petreius, eiusdem legionis centurio, quum portas excidere conatus esset, a multitudine oppressus ac sibi desperans, multis iam vulneribus acceptis, manipularibus suis, qui illum secuti erant, Quoniam, inquit, me una vobiscum seruare non possum, vestrae quidem certe vitae prospiciam, quos cupiditate gloriae adductus in periculum deduxi. Vos, data facultate, vobis consulite. Simul in medios hostis irrupit, duobusque interfectis, reliquos a porta paulum submouit. Conantibus auxiliari suis, Frustra, inquit, meae vitae subuenire conamini, quem iam sanguis viresque deficiunt: proinde hinc abite, dum est facultas, vosque ad legionem recipite. Ita pugnans post paulum concidit, ac suis saluti fuit.

S 2

Nostri,

ab latere nostris aperto, humeri exserti, vestibus ubi ad nostros adiri poterat. nudati. Davissus.
De Aeduis vid. c. 45. extr.

pacatis. Libri scripti multi, *insigne pacatum*, h. e. insigne pacis et amicitiae: quam lectionem in poeta praesferrem.

simil. armorum. Arma, Gallicis armis similia habebant, ideoque hostes esse videbantur.

LI Nostri, quum undique premerentur, XLVI centurionibus amissis, deiecti sunt loco: sed intolerantius Gallos insequentes legio X tardavit, quae pro subsidio paullo aequiore loco constiterat. Hanc rursus XIII legionis cohortes exceperunt, quae, ex castris minoribuseductae, cum T. Sextio legato ceperant locum superiorem. Legiones, ubi primum planitiem attigerunt, infestis contra hostes signis constiterunt. Vercingetorix ab radicibus collis suos intra munitiones reduxit. Eo die milites sunt paullo minus DCC desiderati:

LII Postero die Caesar, concione aduocata, temeritatem cupiditatemque militum reprehendit, quod sibi ipsi iudicassent, quo procedendum, aut quid agendum videretur, neque signo recipiendi dato constitisent, neque a tribunis militum legatisque retineri potuissent: exposito, quid iniquitas loci posset, quid ipse ad Avaricum sensisset, quum, sine duce et sine equitatu deprehensis hostibus, exploratam victoriam dimisisset, ne paruum modo detrimentum in contentione propter iniquitatem loci accideret. Quanto opere eorum animi magnitudinem admiraretur, quos non castrorum munitiones, non altitudo montis, non murus oppidi tardare potuisset; tanto opere licentiam arrogantiamque reprehendere, quod plus se, quam imperatorem, de victoria atque exitu rerum sentire existimarent: nec minus se in milite modestiam et continentiam, quam

ab radicibus — intra munitiones. vid. c. 46.

milites sunt — desiderati.
Hanc cladem memorat Sueton. in Iul. c. 25. *Davissius.*

exposito, i. e. exposito simul illo. Sic quidam codd. iique meliores. Vulgo, *ex-*

posuit.

ad Avaricum. Cf. cap. 18. 19.

quam virtutem atque animi magnitudinem desiderare.

Hac habita concione, et ad extremum oratione confirmatis militibus, ne ob hanc causam animo permonerentur, neu, quod iniquitas loci attulisset, id virtuti hostium tribuerent, eadem de protectione cogitans, quae ante senserat, legiones ex castris eduxit, aciemque idoneo loco constituit. Quum Vercingetorix nihilo magis in aequum locum descendere, leui facto equestri proelio atque eo secundo, in castra exercitum reduxit. Quum hoc idem postero die fecisset, satis ad Gallicam ostentationem minuendam militumque animos confirmandos factum existimans, in Aeduos castra movit. Ne tum quidem infectis hostibus, tertio die ad flumen Elaver pontem refecit, atque exercitum transduxit.

Ibi a Viridomaro atque Eporedorige Aeduis appellatus, discit, cum omni equitatu Litauicum ad sollicitandos Aeduos profectum esse: opus esse, et ipsos praecedere ad confirmandam civitatem. Et si multis iam rebus perfidiam Aeduorum perspectam habebat, atque horum discessu admaturari defectionem civitatis existimabat: tamen retinendos eos non

S 3

censuit,

quae ante senserat. Cf. cap. 43 extr. Nolebat ita discedere, vt. fugere videretur.

nihilo magis, non magis tunc descenderat, quam antea descenderat: haerebant enim Galli in montis superiore parte: vid. c. 46: et quamquam Romanos infecti descenderant, cap. 51,

tamen in munitiones fuerant reducti. *ibid.* Altera lectio, *nihilo minus*, etsi est plerorumque codicum, tamen per ipsam rem falsa est: nam palam est, Gallos detrectasse pugnam acie instructa. Verum sensum metaphr. gr. expressit.

reduxit sc. Caesar.

cessit, ne aut inferre iniuriam videretur, aut dare timoris aliquam suspitionem. Discedentibus his breuiter sua in Aeduos merita exponit: quos et quam humiles accepisset, compulso in oppida, multatos agris, omnibus ereptis copiis, imposito stipendio, obsidibus summa cum contumelia extortis, et quam in fortunam, quamque in amplitudinem deduxisset, ut non solum in pristinum statum redissent, sed omnium temporum dignitati et gratiam antecessisse viderentur. His datis mandatis, eos ab se dimisit.

LV Nouiodunum erat oppidum Aednorum, ad ripas Ligeris opportuno loco positum. Huc Caesar omnes obsides Galliae, frumentum, pecuniam publicam, suorum atque exercitus impedimentorum magnam partem contulerat: huc magnum numerum equorum, huius belli causa in Italia atque Hispania coemptum, miserat. Eo quum Eporedorix Viridomarusque venissent, et de statu ciuitatis cognouissent, Litaicum Bibracte ab Aeduis receptum, quod est oppidum apud eos maximae auctoritatis, Conuictolitanem magistratum magnamque partem senatus ad eum conuenisse, legatos ad Vercingetorigem de pace et amicitia concilianda publice missos: non praetermittendum tantum commodum existimauerunt. Itaque, interfectis Nouioduni custodibus, quique eo negotiandi aut itineris causa conuenerant, pecuniam atque equos inter se partiti sunt; obsides ciuitatum Bibracte ad magistratum deducendos curauerunt; oppidum, quod ab se teneri non posse iudicabant, ne cui esset vsui Romanis, incenderunt; frumenti quod subito potuerunt, nauibus auexerunt, reliquum flumine atque

quam humiles accepisset. Cf. 6, 12.

que incendio corruerunt; ipsi ex finitimis regionibus copias cogere, praesidia custodiasque ad ripas Ligeris disponere, equitatumque omnibus locis, iniiciendi timoris causa, ostentare coeperunt, si ab re frumentaria Romanos excludere, aut adductos inopia ex provincia excludere possent. Quam ad spem multum eos adiuuabat, quod Liger ex niuibis oreuerat, ut omnino vado non posse transiri videretur.

Quibus rebus cognitis, Caesar maturandum sibi LVI
censuit, si esset in perficiendis pontibus periclitandum, ut prius, quam essent maiores eo coactae copiae, dimicaret. Nam ut commutato consilio iter

S 4

in

si ab re fr. — prov. excl. possent. Et hic locus laborat additamentis. Veram scripturam, reliquis omisis, esse puto hanc: *si re frumentaria Romanos excludere possent*, h. e. si litoribus obequitando possent impedire, quo minus Romani frumentatum irent. Ergo non modo comearum, Novioduni paratum, vastarunt; sed nunc quoque occasionem frumentandi iis eripiunt. Iam videamus de varietate lectionis, et vestigiis additamentorum. Primo in Iul. Celsi p. 147 nihil est de hoc, Gallos e provincia excludere Caesarem conatos esse. Secundo, non potest intelligi, quomodo voluerint Caesarem excludere provincia, h. e. ea parte Galliae, quae dicitur provincia, (nam haec

semper est in his libris provincia) cum Caesar tunc non fuerit prope provinciam, nec eo contenderit: Aeduo enim tunc aggressus est. Tertio, *excludere* bis positum h. l. ferri non potest: quod ii senserunt, qui pro *excludere* posteriore loco scripserunt *expellere*, ut in codd. quibusdam legitur. Quarto, inopia frumenti Caesarem non exclusissent provincia; sed eo se recipere coegissent. cf. c. 59. Igitur cum aliquis lector, non satis attentus, explicare vellet verba Caesaris, *re frumentaria* adscripsit. margini, *inopia coactos*, quasi sensus esset, per rem frumentariam, per eius inopiam. Cum deinde vellet ostendere, unde excludere voluerint, addidit, *e provincia*. His immissis in

con-

in provinciam converteret, ut nemo non tum quidem necessario faciendum existimabat, quum infamia atque indignitas rei, et oppositus mons Ceuenna, viarumque difficultas impendebat, tum maxime, quod Agendico, Labieno, atque iis legionibus, quas una miserat, vehementer timebat. Itaque, admodum magnis diurnis atque nocturnis itineribus confectis, contra omnium opinionem ad Ligerim peruenit; vadoque per equites inuento, pro rei necessitate opportuno, ut brachia modo atque humeri ad sustinenda arma liberi ab aqua esse possent, disposito equi-

contextum verborum, duplicatum est *excludere*, additumque est *ans*. Ceterum ut plerique codd. *ab re frans*, habent, sic alii omittunt *ab*, unus *ans* pro eo posuit, quae omnia sunt adfuta. Sed vtrius per me quisque suo sensu.

ut nemo non. Haec verba Oudendorpius e coniectura Ciacconii recepit: non bene. In codd. legitur vel, *ut nemo tunc quidem*; vel, *ut ne metu quidem*; vel, *id ne metu quidem*. Leuissima mutatione legerim, *id nemo tunc qu. fac. exist.*

quum infamia. Legendum vel inuitis MSS. cum R. Stephano: *quum quod infamia* —

Agendico. Et hic secutus est Oudendorpius coniecturam non necessariam Ciacconii, quae uno codice

nititur, in quo *Agedincum Labieno* exstat. Sed vid. ad cap. 57. Legendum est, ut et Davisius vidit, e. codd. plerisque et edd. antt.: *quod abiuncto* (*ἀποχωσθέντι*, ab se remoto) *Labieno* — *timebat*. Et sic metaphr. gr. *ἀπὸ τοῦ Λαβιανῶς διδίων*. Si qui codd. habent *adiuncto*, id quis non videt detortum esse ex *abiuncto*? Reliquae varietates, *adiuncto L.* aut *a Labieno*, aut *ad Labium* ne annotari quidem merentur. Vulgo *adiungi* in edd. receptum est.

atque iis legionibus. Cf. c. 34. ubi quatuor legiones in Senones Pariliosque ducendae Labieno datae dicuntur.

timebat. Sic omnes codd. Ergo vulgatum, *conspiebat*, est ex emendatione recentiorum, ut paulo ante *adiungi*.

equitate, qui viam fluminis refringeret, atque hostibus primo adpectu perturbatis, in eolumen exercitum transduxit: frumentumque in agris et copiam pecoris nactus, repleto iis rebus exercitu, iter in Senonas facere instituit.

Dum haec apud Caesarem geruntur, Labienus LVII
eo supplemento, quod nuper ex Italia venerat, relicto Agendici, ut esset impedimentis praesidio, cum quatuor legionibus Lutetiam proficiscitur. Id est oppidum Parisiorum, posuit in insula fluminis Sequanae. Cuius aduentu ab hostibus cognito, magnae ex suis civitatibus copiae conveniunt. Summa imperii transditur Camulogeno, Aulercis, qui, prope confectus aetate, tamen, propter singularem scientiam rei militaris ad eum est honorem evocatus. Is quum animum aduertisset, perpetuam esse paludem, quae influeret in Sequanam, atque illum omnem locum magnopere impediret, hic consedit, nostrosque transitu prohibere instituit.

Labienus primo vineas agere, cratibus atque agere LVIII
paludem explere, atque iter munire conabatur. Postquam id difficilius confieri animadvertit, silentio e castris tertia vigilia egressus, eodem, quo venerat, itinere Melodunum pervenit. Id est oppidum Senonum, in insula Sequanae positum, ut paullo ante Lutetiam diximus. Deprehensis navibus circiter L, celeriterque coniunctis, atque eo militibus impositis, et rei novitate perterritis oppidanis,

S 5

supplemento relicto Agendici. Ergo Caesar, ad Ligernum versans, nesciebat, Labienum, ab eo remotum, reliquisse Agendici copiarum partem; neque adeo potuit Agendico timere, ut

Cicconius c. 36 legi voluit. *Melodunum.* Sic codd. omnes. Scaligerum, qui *Metiosedum* legi voluit, improbat Cellarius ad h. l. et in opere geographico T. 1. p. 207 et 208.

hortatur, ut suae pristinae virtutis, et tot secundissimorum proeliorum memoriam retinerent, atque ipsum Caesarem, cuius ductu saepe numero hostes superassent, praesentem adesse existimarent, dat signum proelii. Primo concursu ab dextro cornu, ubi septima legio constiterat, hostes pelluntur, atque in fugam coniiciuntur; ab sinistro, quem locum duodecima legio tenebat, quos primi ordines hostium transfixi pilis concidissent, tamen acerrime reliqui resistebant, nec dabat suspensionem fugae quisquam. Ipse dux hostium Camulogenus suis aderat, atque eos cohortabatur. At, incerto etiam nunc exitu victoriae, quum septimae legionis tribunis esset nunciatum, quae in sinistro cornu gererentur, post tergum hostium legionem ostenderunt, signaque iutulerunt. Ne eo quidem tempore quisquam loco cessit, sed circumuenti omnes interfectique sunt. Eadem fortunam tulit Camulogenus. At ii, qui praesidio contra castra Labienii erant relictii, quum proelium commissum audissent, subsidio suis ierunt, collemque ceperunt, neque nostrorum militum victorum impetum sustinere potuerunt. Sic, cum suis fugientibus permixti, quos non silvae montesque texerunt, ab equitatu sunt interfecti. Hoc negotio confecto, Labienus reuertitur Agendicum, ubi impedimenta totius exercitus relictia erant: inde cum omnibus copiis ad Caesarem peruenit.

LXIII Defectione Aeduarum cognita, bellum augetur. Legationes in omnes partes circummittuntur: quantum gratia, auctoritate, pecunia valent, ad sollicitandas civitates nituntur. Nacti obsides, quos Caesar

contra castra Lab. e re 61 extr.
gione castrorum. vid cap. *Nacti obsides, vid. c. 35.*

far apud eos deposuerat, horum supplicio dubitantes territant. Petunt a Vercingetorige Aedui, ad se veniat, rationesque belli gerendi communicet. Re impetrata contendunt, ut ipsis summa imperii transdatur; et re in controuersiam deducta, totius Galliae concilium Bibracte indicitur. Eodem conveniunt undique frequentes. Multitudinis suffragiis res permittitur: ad vnum omnes Vercingetorigem probant imperatorem. Ab hoc concilio Remi, Lingones, Treuiri asserunt: illi, quod amicitiam Romanorum sequebantur; Treuiri, quod aberant longius, et ab Germanis premebantur: quae fuit causa, quare toto abessent bello, et neutris auxilia mitterent. Magno dolore Aedui ferunt, se delectos principatu; queruntur fortunae commutationem, et Caesaris indulgentiam in se requirunt; neque tamen, suscepto bello, suum consilium ab reliquis separare audent. Inuiti, summae spei adulescentes, Eporedorix et Viridomarus, Vercingetorigi parent.

Ille imperat reliquis ciuitatibus obsides: denique LXIII
ei rei constituit diem: huc omnes equites, XV milia numero; celeriter convenire iubet: peditatu, quem ante habuerit, se fore contentum dicit, neque fortunam tentaturum, aut in acie dimicaturum; sed, quoniam abundet equitatu, perfacile esse factu, frumentationibus pabulationibusque Romanos prohibere: aequo modo animo sua ipsi frumenta corrumpant, aedificiaque incendant, qua rei familiaris iactura perpetuum imperium libertatemque se consequi videant. His constitutis rebus, Aeduis Segusianisque, qui sunt finitimi provinciae, X milia

requirunt, desiderant; amissam sentiunt. *Clarkius*.

denique. v. ind.

lia peditum imperat: huc addit equites DCCC. His praeficit fratrem Eporedorigis, bellumque inferre Allobrogibus iubet. Altera ex parte Gabalos proximosque pagos Aruernorum in Heluios; item Rutenos Cadurcosque ad fines Volcarum Arecomi-
 corum depopulandos mittit. Nihilo minus clandestinis nunciis legationibusque Allobrogas sollicitat, quorum mentes nondum ab superiore bello resedisse sperabat. Horum principibus pecunias, civitati autem imperium totius provinciae pollicetur.

LXV

Ad hos omnes casus prouisa erant praesidia cohortium duarum et viginti, quae ex ipsa coacta provincia ab L. Caesare legato ad omnes partes opponerantur. Heluii, sua sponte cum finitimis proelio congressi, pelluntur, et C. Valerio Donotauro, Caburi filio, principe ciuitatis, compluribusque aliis interfectis, intra oppida murosque compelluntur. Allobroges, crebris ad Rhodanum dispositis praesidiis, magna cum cura et diligentia suos tuentur. Caesar, quod hostes equitatu superiores esse intellegebat, et, interclusis omnibus itineribus, nulla re ex provincia atque Italia subleuari poterat, trans Rhenum in Germaniam mittit ad eas ciuitates, quas superioribus annis pacauerat, equitesque ab his arcessit et leuis armaturae pedites, qui inter eos proeliari consueuerant. Eorum aduentu, quod minus idoneis equis utebantur, a tribunis militum reliquisque, sed et equitibus Romanis atque euocatis, equos sumit, Germanisque distribuit.

Interea,

Volcarum Arecom. vid. ad 6, 24.

ab superiore bello. Cf. 1, 6. *Hotomannus.*

suos tuentur. In edd. quibusdam reperi, *suos finet* d.

Sic et metaphr. graec. τῶν ἐφ' ἡμῶν χόραν διαφυλάττουσι.

pedites, qui — consueverant. Cf. 1, 48.

a trib. mil. — Romanis. Equites h. l. non sunt si milites,

Inter ea, dum haec geruntur, hostium copiae **LXVI**
 ex Aruernis, equitesque, qui toti Galliae erant im-
 perati, conueniunt. Magno horum coactio nu-
 mero, quum Caesar in Sequanos per extremos Lin-
 gonum fines iter faceret, quo facilius subsidium
 prouinciae ferri posset, circiter milia passuum X ab
 Romanis trans castris Vercingetorix confedit: con-
 vocatisque ad concilium praefectis equitum, venisse
 tempus victoriae demonstrat: fugere in prouinciā
 Romanos, Galliae excedere: id sibi ad praesen-
 tem obtinendam libertatem satis esse; ad reliqui
 temporis pacem atque otium parum profici: maio-
 ribus enim coactis copiis reuersuros, neque finem
 belli facturos. Proinde agmine impeditos ado-
 riantur. Si pedites suis auxilium ferant, atque in
 eo morentur, iter confici non posse; si, id quod
 magis futurum confidat, relictis impedimentis, suae
 salutis consulant, et usu rerum necessariorum et digni-
 tate spoliatum iri. Nam de equitibus hostium,
 quin nemo eorum progredi modo extra agmen au-
 deat, ne ipsos quidem debere dubitare. Id quo
 maiore faciant animo, copias se omnes pro castris
 habiturum, et terrori hostibus futurum. Concla-
 mant equites, sanctissimo iureiurando confirmari
 oportere, ne tecto recipiatur, ne ad liberos, ne ad
 parentes, ne ad uxorem aditum habeat, qui non
 bis per agmen hostium perequitarit.

Probata re, atque omnibus ad insiurandum ad- **LXVII**
 actis, postero die in tres partes distributo equitatu,
 duae

lites, qui peditibus opponi est; vel *federet* pro *sed et*
 solent; sed ciues ordinis legitur; vel *sed et equ. Rom.*
 equestris, quales c. 60 init. penitus deest. Si absint
 intelliguntur. Verba *sed et* verba, *sed et*, nemo deside-
 dubia sunt: nam vel *sed de* ret. De euocatis vid. ind.

LXXV. duae se acies ab duobus lateribus ostendunt: una a primo agmine iter impedire coepit. Qua re nuntiata, Caesar suum quoque equitatum, tripartito diuisum, ire contra hostem iubet. Pugnatur una tunc omnibus in partibus: consistit agmen: impedimenta inter legiones recipiuntur. Si qua in parte nostri laborare aut grauius premi videbantur, eo signa inferri Caesar aciemque conuerti iubebat: quae res et hostes ad insequendum tardabat, et nostros spe auxilii confirmabat. Tandem Germani ab dextro latere, sumum iugum nacti, hostes loco depellunt; fugientes vsque ad flumen, ubi Vercingetorix cum pedestribus copiis confederat, persequuntur, compluresque interficiunt. Qua re animaduersa, reliqui, ne circumuenirentur, veriti, se fugae mandant. Omnibus locis fit caedes: tres nobilissimi Aedui capti ad Caesarem perducuntur: Cotus, praefectus equitum, qui controuersiam cum Conuicisolitane proximis comitiis habuerat; et Carvarillus, qui post defectionem Litaici pedestribus copiis praefuerat; et Eporedorix, quo duce ante aduentum Caesaris Aedui cum Sequanis bello contenderant.

LXVIII. Fugato omni equitatu, Vercingetorix copias suas, ut pro castris collocauerat, reduxit; protinusque Alesiam, quod est oppidum Mandubiorum, iter facere coepit; celeriterque impedimenta ex castris adueci, et se subsequi iussit. Caesar, impedimentis in proximum collem deductis, duabusque legionibus praesidio relictis, secutus, quantum diei tempus est passum, circiter tribus milibus hostium ex nouissimo agmine interfectis, altero die ad Alesiam castra fecit. Perspecto urbis situ, perterritis-

que

que hostibus, quod equitatu, qua maxime parte exercitus confidebant, erant pulsi, adhortatus ad laborem milites, Aleciam circumvallare instituit.

Ipsum erat oppidum in colle summo, admodum edito loco, ut, nisi obsidione, expugnari non posse videretur. Cuius collis radices duo duabus ex partibus flumina subleuebant. Ante id oppidum planities circiter milia passuum III in longitudinem patebat: reliquis ex omnibus partibus colles, mediocri interiecto spatio, pari altitudinis fastigio, oppidum cingebant. Sub muro, quae pars collis ad orientem solem spectabat, hunc omnem locum copiae Gallorum compleuerant, fossamque et maceriam sex in altitudinem pedum praeduxerant. Eius munitionis, quae ab Romanis instituebatur, circuitus XI milium passuum tenebat. Castra opportunis locis erant posita, ibique castella XXIII facta;

Aleciam circumv. instit.
De hoc loco, quem equidem propter rei militaris ignorationem non satis intelligo, neque explicare audeo, existant duae disputationes doctissimi militis, Guischarti, seu Quinti Icillii (*Mémoires militaires sur les Grecs et les Romains. T. 1. p. 282*, ubi suis verbis suoque modo hanc omnem Caesaris narrationem repetiit. Item *Mémoires sur plusieurs points d'antiquités militaires. T. 4. p. 131*. ubi plura subtilius et vberius explicat). In altero libro etiam tabula est, obsidionis adumbrationem exhibens: unde vel

periti, vel diligentius rem cognoscere et cum Folaradi disquisitionibus comparare volentes, plura haurire poterunt. Etiam Lipsius (*Pollior. 2, 2*) locum hunc persequutus est. Rem omnem Plutarchus (in *Caes. c. 27*) breuiter narravit. Orosum (*6, 11*) conferre, vix operae pretium est: nec prodest multum Iulius Celsus (*p. 153*). Nec locus Dionis Cassii (*40, 39. 40*) ad rem intelligendam sufficit, nisi Caesaris narratio fuerit ad manus.

duo flumina, Lurosa et Osara.

castella XXIII. César établit

T

facta; quibus in castellis interdiu stationes disponebantur, ne qua subito eruptio fieret: hæc eadem noctu excubitoribus ac firmis præfidiis tenebantur.

LXX

Opere instituto, fit equestre proelium in ca planitie, quam intermissam collibus III milia passuum in longitudinem patere, supra demonstrauimus. Summa vi ab utrisque contenditur. Laborantibus nostris Caesar Germanos submittit, legionesque pro castris constituit, ne qua subito irruptio ab hostium peditatu fiat. Præsidio legionum addito, nostris animus augetur: hostes, in fugam coniecti, se ipsi multitudine impediunt, atque angustioribus portis relictis coartantur. Tum Germani acrius usque ad munitiones sequuntur. Fit magna caedes: nonnulli, relictis equis, fossam transire et maceriam transcendere conantur. Paulum legiones Caesar, quas pro vallo constituerat, promoueri iubet. Non minus, qui intra munitiones erant, Galli perturbantur; veniri ad se confestim existimantes, ad arma conclamant; nonnulli perterriti in oppidum irrumpunt. Vercingetorix iubet portas claudi, ne castra nudentur. Multis

établit vingt et trois redoutes placées de distance en distance autour de la montagne que les troupes de Vercingetorix avoient occupée. *Guischardus* (T. 4. p. 137). Conf. de B. Civ. 3, 43.

intermissam collibus, mediam inter colles, vacuum colle, non tectam colle aliquo. Cf. c. 17.

angust. portis relictis, quia non nisi portae angust. reliquæ erant, per quas intrarent. Sic exposuit Oudemordpius. Qui *relictum* putarunt esse *desertum*, hi tollere voluerunt *relictis*, et si codd omnes habent.

coartantur. Al. *coacervantur*, quæ est interpretatio.

tis interfectis, compluribus equis captis, Germani sese recipiunt.

Vercingetorix, priusquam munitiones ab Romanis perficiantur, consilium capit, omnem ab se equitatum noctu dimittere. Discendentibus mandat, ut suam quisque eorum ciuitatem adeat, omnesque, qui per aetatem arma ferre possint, ad bellum cogant; sua in illos merita proponit, obtestaturque, ut suae salutis rationem habeant, neu se, de communi libertate optime meritum, in cruciatum hostibus dedant: quod si indiligentiores fuerint, milia hominum delecta LXXX vna secum interitura demonstrat; ratione inita, frumentum se exigue dierum XXX habere, sed paullo etiam longius tolerare posse parcendo. His datis mandatis, qua erat nostrum opus intermissum, secunda vigilia silentio equitatum dimittit; frumentum omne ad se ferri iubet; capitis poenam iis, qui non paruerint, constitit: pecus, cuius magna erat ab Mandubiis compulsa copia, viritum distribuit; frumentum parce et paulatim metiri instituit; copias omnes, quas pro oppido collocauerat, in oppidum recipit. His rationibus auxilia Galliae expectare, et bellum administrare parat.

Quibus rebus ex perfugis et captiuis cognitis, Caesar haec genera munitionis instituit. Fossam pedum XX directis lateribus duxit, ut eius solum tantumdem pateret, quantum summa labra distabant. Reliquas omnes munitiones ab ea fossa pedes CD reduxit:

T a

id

qua erat n. op. intermissum, ubi nondum erat aliqua munitione nostra: nondum enim eam perfecerant Romani.

reduxit, remotas esse, di-

stare voluit, ita instituit, ut distarent. De difficultate numeri, pedes CD, disputat Guischartus pag. 143 sqq. vultque legi, passus CD.

id hoc consilio, (quoniam tantum esset necessario spatium complexus; nec facile totum corpus militum corona cingeretur,) ne de improviso aut noctu ad munitiones hostium multitudo aduolaret; aut interdiu tela in nostros, operi destinatos, conicere possent. Hoc internisso spatio, duas fossas, XV pedes latas, eadem altitudine perduxit: quarum anteriorem, campastribus ac demissis locis, aqua ex flumine deriuata compleuit. Post eas aggerem ac vallum XI pedum extruxit; huic lorican pinnasque adiecit, grandibus ceruis eminentibus ad commissu-

hoc consilio. Rem optime illustravit Guischartus T. 4. p. 144. Ce fossé perdu ne pouvoit avoir pour objet que de former autour du poste de l'ennemi une enceinte moins grande et moins difficile à garder que celle de la ligne (munitio XI milium passuum), et de procurer aux soldats la liberté de travailler derrière cette enceinte, sans avoir à tout moment à craindre les traits et les sorties des Gaulois.

quoniam — cingeretur, quoniam necesse fuisset, tanti ambitus munitionem instituere, scilicet XI milium passuum (vid. c. 69), nec posset tamen hoc totum opus, hæc tota munitio, militum praesidiis ubique, circumcirca, obtineri.

corpus. Munitio nullo modo dici potest corpus, etsi

codd. quidam hoc verbum habent. Ergo ex aliis codd. recte receperunt alii editores *opus*.

duas fossas. Ces deux fossés bordaient les remparts de l'une et de l'autre ligne. *Guischartus* (T. 4. p. 153). Sed fortasse nondum satis confectum est, ubi potissimum et quales fuerint hæc duae fossae.

lorica et plutei h. l. eandem rem exprimunt, ut Vossius ad h. l. et Guischartus p. 160 monuerunt. Cf. ind. in *pluteum*.

pinnas. vid. ad 5, 40.

cerui, stipites s. trunci furcati, quos Gesnerus in Theß. L. L. non male confert cum eo impedimento, quod hostium impetum retardat, et a nostris dicitur spanische Reuter. vid. ad Liv. 44, 11. Scriptores laudavit

missuras pluteorum atque aggeris, qui adscensum hostium tardarent; et turres toto opere circumdedit, quae pedes LXXX inter se distarent.

Erat eodem tempore et materiari, et frumentari, et tantas munitiones fieri necesse, deminutis nostris copiis, quae longius ab castris progrediebantur: ac nonnumquam opera nostra Galli tentare, atque eruptionem ex oppido pluribus portis summa vi facere conabantur. Quare ad haec rursus opera addendum Caesar putavit, quo minore numero militum munitiones defendi possent. Itaque truncis arborum aut admodum firmis ramis abscisis, atque horum dolabratis ac praeacutis cacuminibus, perpetuae fossae, quinos pedes altae, ducebantur. Huc illi stipites demissi, et ab infimo reuincti, ne reuelli possent, ab ramis eminebant. Quini erant ordines, coniuncti inter se atque implicati; quo qui intrauerant, se ipsi acutissimis vallis induebant. Hos cippos adpellabant. Ante hos, obliquis ordinibus in quincuncem dispositos, scrobes trium in altitudinem pedum fodiebantur, paulatim angustiore ad infimum fastigio. Huc teretes stipites,

LXXIII

T 3

femi-

dauit Broukhuf. ad Tibull. 4, 1, 84, quæm et ipsum Gesnerus iam contulit. Explicatio Guischari (T. 4. pag. 160) haec est: Une fraise de palissades avec leurs branches taillées en pointes semblables aux bois de cerf.

deminutis n. cop. vt adeo deminuerentur copiae.

dolabratis. Codd. optimi habent *delibratis*, i. e. cortice nudatis: et sic in

gr. metaphr. *δυσέτας*. Ve-

teres non tam dixerunt *dolabrare*, quam *dolare*, cum voluerunt exprimere, aliquid dolabra aptare. Sic Oudendorp. de h. i. iudicauit. *ab ramis eminebant*, ea parte tenus, qua rami enati erant, tegebantur; ab ea inde parte eminebant.

vallis. Hi valli sunt ipsi illi trunci et rami praeacuti. De cippo et quincunce vid. ind.

paulatim — fastigio, extre-

feminis crassitudine, ab summo praecuti et praeculti, demittebantur ita, ut non amplius digitis quatuor ex terra emerent: simul, confirmandi et stabiliendi causa, singuli ab infimo solo pedes terra exculcabantur: reliqua pars scrobis ad occultandas insidias vininibus ac virgultis integebatur. Huius generis octoni ordines ducti, ternos inter se pedes distabant. Id ex similitudine floris liliū appellabant. Ante haec taleae, pedem longae, ferreis hamis infixis, totae in terram infodiebantur, mediocribusque intermissis spatiis, omnibus locis differebantur, quos stimulos nominabant.

LXXIII His rebus perfectis, regiones secutus quam potuit aequissimas pro loci natura, XIII milia passuum complexus, pares eiusdem generis munitiones,

tremas scrobis infima erat angustior, quam summitas s. summus margo. Ergo fastigium est extremitas infima. Oudendorpius iam contulit Virg. Georg. 2, 188, et monuit, lectionem alteram, *ad summum* pro *ad infimum*, esse a correctione eorum, qui fastigium putarint non nisi de extremitate summa dici.

singuli — *exculcabantur*, in singulis scrobibus singuli pedes, s. spatium unius pedis, terra calcata replebatur. Ergo una pars scrobis terra plena erat; reliqua, ut sequitur, virgultis integebatur. Sic intellexerunt Glaucanus ad h. l. qui breviter et perspicue exposuit, item

Lipsius (Poliorc. 2, 2), et Oudendorpius. Quod si non totus scrobs terra plenus fuit, falsa est codd. quorundam lectio, *singuli* (sc. stipites) *ab infimo solo pedes tres* (altitudine trium pedum) *terra exculcabantur*: nam totus scrobs fuit tres pedes altus; sed non totus fuit plenus terra. Ceterum sunt et aliae varietates, quae locum interpolatum esse arguant. An *exculcare* alibi sic calcando replere, dubito. Locus est incertae lectionis.

stimulos. Cf. B. Afr. 31, *sili* ^{ing. h.} *corij*.

XIII — *complexus*, in circuitu XIII milium passuum.

net, discessit ab his, contra exteriorem hostem perfecit, ut ne magna quidem multitudo, si ita accideret suis discessu, munitionum praesidia circumfundi possent: nec ulla periculo ex castris egredi cogantur, dierum XXX pabulum frumentumque habere omnes conuectum iubet.

Demum haec ad Alesiam geruntur, Galli, concilio principum indicto, non omnes, qui arma ferre possent, ut censuit Vercingetorix, conuocandos statuerunt, sed certum numerum cuique ciuitati imperandum; ne, tanta multitudo confusa, nec moderari, nec discernere suos, nec frumentandi rationem habere possent. Imperant Aeduis, atque

T 4

eorum

pares munitiones perfecit.

Guischardus T. 4. p. 162 intelligit aliam circumuallationem quatuordecim milium passuum, quae (relate ad eam, quam Caesar c. 69. descripsit, et vndecim milia passuum circuitu fuisse dixit) est exterior. Quas idem ille, accommodata ad rem militarem contra aduersarium suum disputat, ea non sunt harum notarum. Illud vnum quae so, ut aliquis ad haec verba attendat: *munitiones pares, et eiusdem generis*, (sed fortasse hic est pleonasmus,) et *diuersas*, (quarenas?), et *diuersas ab his* (a quibus?). Hoc quid sit, quia non satis possum adsequi, nec probare nec improbare audeo. Adieci versionem Guischardi: Ce travail fini, il fit faire des

ouvrages de la même espèce du côté opposé contre l'ennemi du dehors. Etiam graec. metaphr. sic expressit: *ὡσπερ αὐτὸν αἰὲς διχρήματα, καὶ τὰς διὰ τοῦτο* (ergo loca diuersae) *ταῖς ποταμῶν* (ergo ab his, quas ante descripsit), *καὶ τὰς ἀπὸ τοῦ ποταμοῦ*.

exterior hostis. Intelligit eum equitatum, quem Vercingetorix castello dimiserat (c. 71), et copias, ab illo equitatu collectas, qui omnes ne mox aduenirent, verendum erat.

eius discessu, quia ille (hostis, i. equipatus) discesserat (e castello). Sic cepit Guischardus T. 4. p. 167, et in altero libro (Mémoires militaires) T. 1. p. 299.

ut censuit Vercing. vid. cap. 71.

LXXV

eorum clientibus, Segusianis, Ambinaretis, Aulercis Brannouicibus, Brannouis, milia XXXV; parem numerum Aruernis, adiunctis Eleutheris Cadurcis, Gabalis, Velaunis, qui sub imperio Arvernorum esse confuerunt; Senonibus, Sequania, Biturigibus, Santonis, Rutenis, Carnutibus duodena milia; Bellouacis X; totidem Lemonicibus; octona Pictouibus, et Turonis, et Parisiis; et Helviis; Sueffionibus, Ambianis, Mediomatricis, Petrocoriis, Nerviiis, Morinis, Nitobrigibus quina milia;

Ambinaretis. Diuersi sunt ab Ambiuaritis, supra 4, 9 commemoratis: variant etiam libri h. l. ut nec de lectione certi sumus. *Cellarius.*

Aul. Brann. Brann. Haec omnia sunt incerta: nec constat, qui sint, nec ubi sint, nec, utrum tres, an duo populi sint.

Eleutheri Cadurci. Cadurcos populum Galliae fuisse, certum est. vid. Strabo 4. p. 191. Si ergo horum pars fuerunt Eleutheri, iure quaerit Ritterus in hist. Gall. p. 30, unde cognomen graecum *ἑλευθεροι* habuerint, et in quo eorum libertas fuerit. Existimat ergo, aut Eleutheros esse populum peculiarem, nobis ignotum, vltima fortasse verbi scriptura (et variant codices): aut Eleutheros mutari posse in *Eleutheros*, h. e. peregrinos, qui aliunde venerint in ista loca: nititurque eo, quod

in celtica lingua *el* sit peregrinus, *ellend* (fremd Land), extera terra, *ellensher*, extraneus.

Velauni. Nec huius verbi scriptura satis certa est. Cf. Ritter. l. l. p. 27. De Gabalis dixit p. 28. (cf. supra c. 7). De Rutenis p. 33.

duodena. Sic MSS. plerique, non duodecim. *Oudendorpius.*

Heluiis. MSS. omnes corrupte *Heluetii*, *Eluetii*. Rursus profertur lectio *Heluicii*, *Helutberi*, *Eleutberi*. Vossius reposuit *Heluiis*, idque Oudendorpius in schedis Pulmanni reperit.

Sueffionibus. Al. *Senoniis*, aperto vitio. Alii *Eleutberis Sueffionibus*, inuita historia. Alii Senonas hos seu Sueffionas referunt ad superiorem periodum.

Petrocorii incoluerunt eas terras, quae hodie dicuntur *Parigord*. Monuit Cellarius. Cetera

milia; Aulercis Cenomanis totidem; Atrebatibus IV; Bellocassis, Lexouis, Aulercis Eburonibus terna; Rauracis et Boiis XXX; vniuersis ciuitatibus, quae Oceanum attingunt, quaeque eorum consuetudine Armoricae adpellantur, (quo sunt in numero Curiolites, Rhedons, Ambibari, Caletes, Osismii, Lemonices, Veneti, Vnell) sex. Ex his Bellocaci suum numerum non contulerunt, quod se suo nomine atque arbitrio cum Romanis bellum gesturos dicereat, neque cuiusquam imperio obtemperaturos: rogati tamen ab Commio, pro eius hospitio bina milia miserunt.

Huius opera Commii, ita vt antea demonstramus, LXXVI
fidei atque vtili superioribus annis erat vsus in Britannia Caesar: quibus ille pro meritis ciuitatem eius immunem esse iusserat, iura legesque reddiderat, atque ipsi Morinos attribuerat. Tanta tamen vniuersae Galliae consensus fuit libertatis vindicandae, et pristinae belli laudis recuperandae, vt neque beneficiis, neque amicitiae memoria mouerentur;

T 5

omnes

Cetera vid. apud Ritterum in hist. Gall. p. 34.

Aulerci Cenomani. vid. ad 3, 17.

Bellocassi. Plerique hoc putant deprauatum e *Velocassi*, qui 2, 4 et 8, 7 commemorantur.

Aul. Eburon. Cf. 3, 17.

Boiis XXX. Glareanus ad h. l. pro XXX legendum putat *bina*, vt summa, c. 76 indicata, constet.

Armoricae. vid. ad 5, 53. 41.

Lemonices cum iam antea sint nominati, delent quidam hoc nomen: Valesius in notit. Galliae p. 269 putat, duos fuisse populos s. partes gentis Lemonicum. Haec Cellarius ad h. l. scripsit. Verbum *Veneti* a plerisque codd. abest h. l.

sex. Sic legendum esse, non autem *sexa*, scilicet sex summa constet, vidit Glareanus, repetiitque Clarkius. *demonstrauimus.* Conf.

omnesque et animo et opibus in id bellum incumbere, coactis equitum VIII milibus, et peditum circiter CCXL. Haec in Aednorum finibus recensebantur, numerusque inibatur; praefecti constituebantur; Commio Atrebat, Viridomaro et Eporedorigi, Aeduis, Vergasillatno Aruernis, consobrinis Vercingetorigis, summa imperii transdatur. His delecti ex ciuitatibus attribuantur, quorum consilio bellum administraretur. Omnes alacres et fiduciae pleni ad Alesiam proficiscuntur: neque erat omnium quisquam, qui ad spectum modo tantae multitudinis sustineri posse arbitraretur; praesertim incipiti proelio, quum ex oppido eruptione pugnaretur, foris tantae copiae equitatus peditatusque cernerentur.

LXXVII

At illi, qui Alesiae obsidebantur, praeterita die, qua suorum auxilia expectauerant, consultato omni frumento, inscii, quid in Aeduis gereretur, consilio coacto, de exitu fortunarum suarum consulebant. Apud quos variis dictis sententiis, quarum pars deditioem, pars, dum vires suppetere, eruptionem censebant, non praetereunda videtur oratio Critognati, propter eius singularem ac nefariam crudelitatem. Hic, summo in Aruernis ortus loco, et magnae habitus auctoritatis, Nihil, inquit, de eorum sententia dicturus sum, qui turpissimam seruitutem deditiois nomine adpellant; neque

coactis — CCXL. Hoc numero Glareamus nitebatur, cum locum capitis superioris diligentissime tractaret, et dissenfum in illis numeris sic moderaretur, ut tandem singuli numeri sum-

mam h. l. traditam efficerent. Certo, ut vidi, omnes reliqui Glareanum secuti sunt. *numeris inibatur*. His verbis explicatur *re* recensere. *praefecti*. c. 83. duces.

neque hos habendas ciuinas loco, neque ad concilium adhibendas censeo. Cum iis mihi res sit, qui eruptionem probant: quorum in consilio, omnium vestrum consensu, pristinae residere virtutis memoria videtur. Animi est ista mollities, non virtus, inopiam paullisper ferre non posse. Qui se ultro morti offerant, facilius reperiuntur, quam qui dolorem patienter ferant. Atque ego hanc sententiam probarem, (nam apud me tantum dignitas potest,) si nullam, praeterquam vitae nostrae, iacturam fieri viderem; sed in consilio capiendam omnem Galliam respiciamus, quam ad nostrum auxilium concitauimus. Quid, hominum milibus LXXX vno loco interfectis, propinquis consanguineisque nostris animi fore existimatis, si paene in ipsis cadaveribus proelio desertare cogentur? Nolite hos vestro auxilio exspoliare, qui vestrae salutis causa suum periculum neglexerint; nec stultitiae ac temeritate vestra, aut imbecillitate animi, omnem Galliam prosternere, et perpetuae seruituti addicere. An, quod ad diem non venerunt, de eorum fide constantiaeque dubitatis? Quid ergo? Romanos in illis vltioribus munitionibus animine causa quotidie exerceri putatis? Si illorum nunciis

cor-

tantum dign. pot. E codd. receptum est *tantum*, pro vulg. *multum*.

milibus LXXX. Tot milia secum habuit Vercingetorix. Cf. c. 71.

vlterioribus munitionibus. vid. cap. 74.

Quid ergo? — putatis. Cum cogito varias lectiones, puto sic legendum: *Quid* (pro, cur) ergo Romanos in

il. vlt. mun. quotidie exerceri putatis? ut omnia sine distinctione cohaereant, et istud *aniquae causa*, ut interpretamentum, tollatur. Nam in aliis codd. est: *Romanorum animos*, omisso deinde verbo *causa*. In aliis est *animi causa*, omisso *ne*. In aliis est lectio vulgata. Ergo est mera explicatio in his aditamentis.

confirmari non potestis, omni actu praesep-
tis iis utimini testibus, adpropinquare eorum aduen-
tum; cuius rei timore exterriti, diem noctemque
in opere versantur. Quid ergo mei consilii est?
Facere, quod nostri maiores, nequaquam pari bel-
lo Cimbrorum Tentonumque, fecerunt; qui in
oppida compulsi, ac simili inopia subacti, eorum
corporibus, qui aetate inutiles ad bellum videban-
tur, vitam toleraverunt, neque se hostibus trans-
diderunt. Cuius rei si exemplum non haberemus,
tamen libertatis causa institui, et posteris prodi, pul-
cherrimum iudicarem. Nam quid illi simile bello
fuit? Depopulata Gallia, Cimbri, magnaue illata
calamitate, finibus quidem nostris aliquando exces-
serunt, atque alias terras petierunt; iura, leges, agros,
libertatem nobis reliquerunt: Romani vero quid pe-
tent aliud, aut quid volunt, nisi invidia adducti,
quos fama nobiles potentesque bello cognouerunt,
horum in agris civitatibusque confidere, atque his
aeternam iniungere servitutem? Neque enim un-
quam alia conditione bella gesserunt. Quod si ex,
quae in longinquis nationibus geruntur, ignoratis;
respicite finitimam Galliam, quae in provinciam
reducta, iure et legibus commutatis, securibus sub-
secta, perpetua premitur servitute.

Senten-

iis utimini. Leg. *his*, cum his miseris, quibus nunc
nam ad Romanos refertur. vexamur)? Hunc verborum
corporibus vitam tolera- sensum, paulo obscuriorem,
verunt, mactarunt infantes, qui non animadverterant,
et inutiles ad bellum, et sic pro *illi bello*, quod in om-
famem depulerunt. nibus codd. legitur, posue-
runt *huic bello*, faciliore sen-
su: inter quos est metaphra-

Nam quid illi bello (a Cim-
bris illato) *simile fuit* (cum his
rebus, quibus nunc utimur,

stes graecus.

... Sententiis dictis, constituunt; ut, qui, valitu- LXXVIII
dine aut aetate inutiles sint bello, oppido excedant,
atque omnia prius experientur, quam ad Critognati
sententiam descendant: illo tamen potius utendum
consilio, si res cogat atque auxilia morentur, quam
aut deditiois aut pacis suboundam conditionem.
Mandubii, qui eos oppido receperant, cum liberis
atque vxoribus exire coguntur. Hi, quum ad mu-
nitiones Romanorum accessissent, flentes omnibus
precibus orabant, ut se, in seruitutem receptos,
cibo iuarent. At Caesar, dispositis in vallo custo-
diis, recipi prohibebat.

Interea Commius et reliqui duces, quibus sum- LXXVIII
ma imperii permessa erat, cum omnibus copiis ad
Alesiam perueniunt, et colle exteriore occupato,
non longius D passibus ab nostris munitionibus
confidunt. Postero die equitatu ex castris educto,
omnem eam planitiem, quam in longitudinem III
milia passuum patere demonstrauimus, complent,
pedestresque copias paullum ab eo loco abditas in
locis superioribus constituunt. Erat ex oppido
Alesia despectus in campum. Concurritur, his au-
xiliis visis: fit gratulatio inter eos, atque omnium
animi ad laetitiam excitantur. Itaque productis co-
piis ante oppidum confidunt, et proximam fossam
cratibus integunt, atque aggere explent, seque ad
eruptionem atque omnes casus comparant.

Caesar

ad Crit. sent. desc. Et si tur: nam in multis codd.
codd. omnes, praeter Oxon. est: *illo tamen tempore*
et metaphr. graecam, le- ut. —

gunt, *a Crit. sententia dis-*
cedant: tamen falsa est haec
lectio. Perturbata semel
sententia, perturbata sunt
porro verba, quae sequun-

Mandubii. Alesia Man-
dubiorum oppidum est. Cf.
cap. 68.

planitiem. Cf. c. 69.

LXXX

Caesar, omni exercitu ad utramque partem munitionum disposito, ut, si usus veniat, suum quisque locum teneat et noverit, equitatum ex castris educi, et proelium committi iubet. Erat ex omnibus castris, quae summum undique iugum tenebant, despectus; atque omnium militum intenti animi pugnae prouentum expectabant. Galli inter equites raros sagittarios expeditosque levis armaturae interiecerant, qui suis cedentibus auxilio succurrerent, et nostrorum equitum impetus sustinerent. Ab his complures de improviso vulnerati, proelio excedebant. Quum suos pugna superiores esse Galli confiderent, et nostros premi multitudine viderent: ex omnibus partibus et ii, qui munitionibus continebantur, et ii, qui ad auxilium conuenerant, clamore et ululatu suorum animos confirmabant. Quod in conspectu omnium res gerebatur, neque recte ac turpiter factum celari poterat: utrosque et laudis cupiditas, et timor ignominiae ad virtutem excitabant. Quum a meridie prope ad solis occasum dubia victoria pugnaretur, Germani una in parte confertis turmis in hostes impetum fecerunt, eosque propulerunt: quibus in fugam coniectis, sagittarii circumuenti interfectique sunt. Item ex reliquis partibus nostri, cedentes usque ad castra insecuti, sui colligendi facultatem non dederunt. At ii, qui ab Alisia processerant, moesti, prope victoria desperata, se in oppidum receperunt.

LXXXI

Vno die intermisso, Galli, atque hoc spatio magno cratium, scalarum, harpagonum numero effecto, media nocte silentio ex castris egressi, ad campestris munitiones accedunt. Subito clamore sub-

prouentum. Ita codd. Vid. *campestris munitiones* sunt
ind. *ae,* quas c. 74. descripsit.

In

sublato, quæ significatione, qui in oppido obsidebantur, de suo aduentu cognoscere possent, cratres prolicere, fundis, sagittis, lapidibus nostros de vallo deturbare, reliquaque, quæ ad oppugnationem pertinent, administrare. Eodem tempore, clamore exaudito, dat tuba signum suis Vercingetorix, atque ex oppido educit. Nostri, ut superioribus diebus suis cuique erat locus definitus, ad munitiones accedunt: fundis, librilibus, sudibusque, quas in opere disposuerant, ac glandibus Gallos perterrent. Prospectu tenebris adempto, multa utrimque vulnera accipiuntur; complura tormentis tela coniciuntur. At M. Antonius et C. Trebonius, legati, quibus eae partes ad defendendum obuenerant, quæ ex parte nostros premi intellexerant, iis auxilio ex ulterioribus castellis deductos submittebant.

Dum longius ab munitione aberant Galli, plus multitudine telorum proficiebant: posteaquam propius successerunt, aut se ipsi stimulis inopinantes induebant, aut in scrobes delapsi transfodiebantur, aut ex vallo et turribus transiecti pilis muralibus interibant. Multis undique vulneribus acceptis, nulla munitione perrupta, quum lux adpeteret, veriti, ne ab latere aperto ex superioribus castris eruptione circumuenirentur, se ad suos receperunt. At interiores, dum ea, quæ a Vercingetorige ad erup-

LXXXII

In aequiore loco factæ sunt. Græc. metaphr. ἀγῶνας
erant. *μαγῶνας* vertit.

delapsi. Alii codd. *delati*, non male.

librilibus. Librilia adpellantur instrumenta bellica, saxa scilicet ad brachii craf-
studinem, in modum flagellorum loris reuincta. *Fa-*

adpeteret. Quidam codd. *adpateret*, ex interpretatione.

interiores, oppido inclusi.

eruptionem praeparata erant, proferunt, priores fossas explent; diutius in iis rebus administrandis morati, prius suos discessisse cognouerunt, quam munitionibus adpropinquarent.

LXXXIII Ita, re infecta, in oppidum reuerterunt. Bis magno cum detrimento repulsi Galli, quid agant, consulunt: locorum peritos adhibent: ab his superiorum castrorum situs munitionesque agnoscunt. Erat a septemtrionibus collis, quem propter magnitudinem circuitus opere circumplecti non potuerant nostri, necessarioque paene iniquo loco, et leniter decliui, castra fecerant. Haec C. Antistius Reginus, et C. Caninius Rebilus, legati, cum duabus legionibus obtinebant. Cognitis per exploratores regionibus, duces hostium LX milia ex omni numero delegunt earum ciuitatum, quae maximam virtutis opinionem habebant; quid quoque pacto agi placeat, occulte inter se constituunt; adeundi tempus definiunt, quum meridies esse videatur. Iis copiis Vergasillaunum Aruernum, vnum ex quatuor ducibus, propinquum Vercingetorigis, praeficiunt. Ille ex castris prima vigilia egressus, prope confecto sub lucem itinere, post montem se occultauit, militesque ex nocturno labore sese reficere iussit.

priores fossas expl. Leg. et pr. f. repl. *Clarkius.*

superiorum castrorum, quae in superiore s. edito loco erant, vt mox ipse Caesar describit. Extremo capite his opponuntur munitiones campestris, de quibus c. 74 dixit.

quem propter — fecerant. Inconsultis codd. editores

vulgo posuerunt: *quem quis propter — necessario paene — fecerunt.* Veram ergo lectionem Oudendorpius restituit.

quoque pacto, quisquis modus administrandae rei necessarius fuerit, quicumque casus se obtulerit, auf ieden Fall.

iussit. Quum iam meridies adpropinquare videretur, ad ea castra, quae supra demonstrauimus, contendit: eodemque tempore equitatus ad campestres munitiones accedere, et reliquae copiae sese pro castris ostendere coeperunt.

Vercingetorix ex arce Alesiae suos conspicatus, LXXXIII ex oppido egreditur; a castris longurios, musculos, falces, reliquaque, quae eruptionis causa parauerat,

a castris. Fuerunt castra Vercingetorigis; vt cap. 70 extr. diserte dicuntur. Haec castra ibidem munitiones appelluntur, etiam dicuntur maceria et fossa. Atqui de hac maceria et fossa, sub muro Alesiae ducta, dictum est c. 69. Sunt igitur Vercingetorigis castra ipsa illa maceria et fossa. Hoc ergo est, *a castris profert*. Nec video, cur non potuerint longurii, et musculi, et reliqua, in illa munitione s. castris esse fabricata et reposita: nec credo, etsi Vercingetorix cum suis in oppidum reuersus est (c. 82 extr.), plane nulum praesidium horum castrorum relictum esse: immo reuera relictum fuit (cap. 70 extr.). Quodsi relictum est, potuerunt ibi istae res et confici et adseruari. Vidit hoc Clarius, tamen non probauit; sed Oudendorpius tenet hanc lectionem. Equidem puto, si quis superiora attente legerit, eum ne dubitaturum

quidem esse hoc loco: nec tam multa dixissem, nisi tot dubitationes et emendationes prolatas reperissem, omnes illas inde natas, quia; castra Vercingetorigis quae essent, non potuerant adsequi. Alii ergo interpretes corrigendum putant locum: nam Glareanus dicit, *a castris* nihil ad sensum facere, esse ergo *rastris* legendum. Hotomanno placuit, *consos* legere. Lipsius (Poliorc. 1, 9) voluit scribi, *ac crates*, quod et Ciacconio visum est, quia Vercingetorix non castris, sed oppido se continuerit. Ceterum metaphr. graec. sic expressit: Βασιλευς ἐξήγαγε τὸ οὐκ αὐτῷ ἐράττωμα, non diserte vertit illud *a castris*. Siue autem *castris*, siue *a castris*, siue *e castris* legatur, (ita enim variatur lectio,) id nihil differt, nec est in hac varietate causa mutandi loci.

musculos. vid. ind.

rat, profert. Pugnatur vno tempore omnibus locis acriter, atque omnia tentantur: qua minime visa pars firma est, huc concurritur. Romanorum manus tantis munitionibus distinctur, nec facile pluribus locis occurrit. Multum ad terrendos nostros valuit clamor, qui post tergum pugnantibus exstitit, quod suum periculum in aliena vident virtute consistere: omnia enim plerumque, quae ab sunt, vehementius hominum mentes perturbant.

LXXXV Caesar idoneum locum nactus, quid quaque in parte geratur, cognoscit, laborantibus auxilium submittit. Vtrisque ad animum occurrit, vnum illud esse tempus, quo maxime contendere conveniat. Galli, nisi perfregerint munitiones, de omni salute desperant: Romani, si rem obtinuerint, finem omnium laborum expectant. Maxime ad superiores munitiones laboratur, quo Vergasillaunum missum demonstrauius. Exiguum loci ad decliuitatem fastigium magnum habet momentum. Alii tela

con-

quod suum per. — consistere, quia non possunt ipsi omnibus in locis adesse, non ipsi semet ipsos defendere, intelligunt, ab aliorum virtute pendere, utrum euasuri sint periculum, nec ne. Non pauci pro virrute habent salute, quod eodem redit, si res omnino spectetur; sed non opus est hac lectione.

auxilium. Hoc verbum, quod exciderat, e metaphr. gr. et quibusdam codd. Davif. et Oudendorp. recte restituerunt.

tempus. Post haec ver-

bum frustra additur vulgo, praedicat.

Exiguum — momentum. Haec verba non intelligo, etsi video, describi locum, de quo c. 83 dixerat: *erat collis — castra fecerant*. Legerim, *Iniquum loci fastigium m. hab. mom.* Exstat enim *iniquum* in codd. fere omnibus et metaphr. gr. Sic *fastigium* est collis decliuitas, et haec decliuitas dicitur *iniqua*, ut cap. 83. Quia ergo Romani in declivi ideoque iniquo et difficili loco erant, magnum haec

res

coniciunt; alii testudine facta subeunt; defatigatis in vicem integri succedunt. Agger, ab vniuersis in munitionem coniectus, et adscensum dat Gallis, et ea, quae in terram occultauerant Romani, contegit: nec iam arma nostris, nec vires supperunt.

His rebus cognitis, Caesar Labienum cum cohortibus sex subsidio laborantibus mittit: imperat, si sustinere non possit, deductis cohortibus eruptione pugnet; id, nisi necessario, ne faciat. Ipse adit reliquos; cohortatur, ne labori succumbant; omnium superiorum dimicationum fructum in eo die atque hora docet consistere. Interiores, desperatis campestribus locis propter magnitudinem munitionum, loca praerupta ex adscensu tentant: huc ea, quae parauerant, conferunt: multitudinem telorum ex turribus propugnantes deturbant: agger et cratibus fossas explent, aditus expediunt: scutibus vallum ac loricam rescindunt.

LXXXVI

Caesar mittit primo Brutum adolescentem cum cohortibus sex, post cum aliis septem C. Fabium legatum: postremo ipse, quum vehementius pugnarent, integros subsidio adducit. Restituto proelio ac repulsiis hostibus, eo, quo Labienum miserat,

LXXXVII

V 2

con-

res habebat momentum, ut ibi valde laborarent. Verba *ad decliuitatem* puto orta ex interpretatione, cum quis vellet fastigium explicare, et *decliuitas* adscriberet: id deinde mutatum, apratumque constructioni utcumque, irrepsit. Sed utatur quisque suo sensu.

Agger, terra congesta, ac-

cumulata. Sic et cap. 57 et 86. *aggere fossas explent*.

quae in terram — sunt litia et stimuli. vid. c. 73.

Interiores. vid. c. 82.

fossas explent. Haec verba, ab aliis omissa, Oudendorpius e plerisque codd. recte restituit.

loricam. vid. c. 72.

contendit; cohortes quatuor ex proximo castello deducit; equitum se partem sequi, partem circumire exteriores munitiones, et ab tergo hostes adoriri iubet. Labienus, postquam neque aggeres, neque fossae vim hostium sustinere poterant, coactis vna de quadraginta cohortibus, quas ex proximis praefidiis deductas fors obtulit, Caesarem per nuncios facit certiozem, quid faciendum existimet. Accelerat Caesar, ut proelio intersit.

LXXXVIII

Eius aduentu ex colore vestitus cognito, (quo insigni in proeliis uti consueuerat,) turmisque equitum et cohortibus visis, quas se sequi iusserat, ut de locis superioribus haec decliua et deuexa cernebantur, hostes proelium committunt. Vtrumque clamore sublato, excipit rursus ex vallo atque omnibus

vna de quadr. Leg. *undequadraginta*. Et in gr. metaphr. est, *τοῦδε τοῦ καὶ ἀπὸ τοῦ*.

ex colore vestitus. Haud dubie intelligitur paludamentum, quod fuisse rubicundi ut plurimum coloris, neminem fugit. Dio Cass. 42, 40, de Caesare, in summo discrimine versante, et enatando salutem petente, ὁ καὶ τοὺς τοῦ ἰμάτιου ἀλουργῆ ἐπὶ ῥομφαίᾳ, scilicet ne ab hostibus agnosceretur: et Florus 4, 2, 59 paludamentum adpellat. Cf. Sueton. Iul. 64. et si hic in re ipsa dissentit a ceteris. Liv. 7, 34. *Impetator, sagulo gregali* (quo gregarii milites utuntur,) *amictus, ne ducem circum-*

ire hostes notarent, omnia perlustrauit. Cum autem non proprium Caesari fuerit, gestare paludamentum, sed omnibus imperatoribus commune: dudum existimaram, verba, quae sequuntur, *quo insigni in proeliis uti consueuerat*, ab aliquo in margine notata esse, et in textum irrepsisse, cum e notis Brantii et Dauisii ad h. l. intellexi, iam Lipsium (in analectis ad libros de milit. rom. 2, 12. pag. XII) idem censuisse. Nam quod Dauisius suspicatur, Caesarem vestitu singularis coloris usum esse, id nullo nititur fundamento.

nibus munitionibus clamor. Nostri, omisso pilis, gladiis rem gerunt. Repente post tergum equitatus cernitur: cohortes aliae adpropinquant: hostes terga vertunt: fugientibus equites occurrunt: fit magna caedes. Sedulius, dux et princeps Lemovicum, occiditur: Vergasillaunus Aruernus viuis in fuga comprehenditur: signa militaria LXXXIII ad Caesarem referuntur: pauci ex tanto numero se incolumes in castra recipiunt. Conspicati ex oppido caedem et fugam suorum, desperata salute, copias a munitionibus reducant. Fit protinus, hac re audita, ex castris Gallorum fuga. Quod nisi crebris subsidiiis ac totius diei labore milites fuissent defessi, omnes hostium copiae deleri potuissent. De media nocte missus equitatus nouissimum agmen consequitur: magnus numerus capitur atque interficitur, reliqui ex fuga in ciuitates discedunt.

Postero die Vercingetorix, concilio conuocato, LXXXVIII
id se bellum suscepisse non suarum necessitatum, sed communis libertatis causa, demonstrat; et quoniam sit fortunae cedendum, ad utramque rem se illis offerre, seu morte sua Romanis satisfacere, seu viuum transdere velint. Mittuntur de his rebus ad Caesarem legati. Iubet arma transdi, principes produci. Ipse in munitione pro castris confedit: eo duces producuntur. Vercingetorix deditur, arma proiiciuntur. Reseruatis Aeduis atque Aruernis,
V 3 nis,

Vercingetorix deditur. rogasse; sed hanc ipsam ob
Narrat Dio Cassius (40, 41), causam, quoniam amicitiae
Vercingetorigem, fretum iura violauerit, in vincula
pristina Caesaris amicitia, coniectum, in triumpho
improviso ad Caesarem, in ductum, et tandem inter
tribunali sedentem, accessum esse. Cf. 43, 12.
fisse, supplicemque veniam

nis, si per eos ciuitates recuperare posset, ex reliquis captiuis toto exercitu capita singula praedae nomine distribuit.

XC His rebus confectis, in Aeduos proficiscitur; ciuitatem recipit. Eo legati ab Aruernis missi, quae imperaret, se facturos pollicentur. Imperat magnam numerum obsidum. Legiones in hiberna mittit: captiuorum circiter XX milia Aeduis Aruernisque reddit: T. Labienum cum duabus legionibus et equitatu in Sequanos proficisci iubet: huic M. Sempronium Rutilum attribuit: C. Fabium et L. Minucium Basilum cum duabus legionibus in Remis collocat, ne quam ab finitimis Bellouacis calamitatem accipiant. C. Antistium Reginum in Ambivaretos, T. Sextium in Bituriges, C. Caninium Rebilum in Rutenos cum singulis legionibus mittit. Q. Tullium Ciceronem et P. Sulpicium Cabilloni et Matifcone in Aeduis ad Ararim, rei frumentariae causa, collocat. Ipse Bibracte hiemare constituit. His rebus litteris Caesaris cognitis, Romae dierum XX supplicatio indicitur.

INCERTI AVCTORIS LIBER
DE BELLO GALLICO
QVEM VVLGO NVMERANT OCTAVVM
COMMENTARIORVM CAESARIS

Auctore Suetonio (Iul. 56) constat, hunc librum non esse a Caesare scriptum; sed Hirtio auctori tributum, quamquam cum aliqua dubitatione. Et est Hirtii nomen in quibusdam codicibus praescriptum. Sed qui librarii praescripserunt nomen Auli Hirtii Panfae, (praescripserunt autem plerique, teste Oudendorpio) hi manifeste errarunt, quoniam Hirtius et Panfa duo diversi viri fuerunt, qui A. V. 711 consulatu functi sunt. Cf. Sueton. Aug. 10, Nonnulli Oppium nominarunt. Igitur cum alius alium auctorem ediderit, est res incerta quidem, verisimilissima tamen de Hirtio auctore sententia. Suetonius quidem aliquot verba epistolae, huic libro praemissae, repetit, et Hirtii verba esse simpliciter dicit. Haec est summa eorum, quae interpretes de hac re disputarunt. Dodwelli dissertatio de auctore huius libri, quem Hirtio potius quam Oppio attribuit, exstat etiam in editione Caesaris Oudendorpiana T. 2. p. 1007. Plutarchum in vita Caesaris res libri huius octavi plane praeteriisse, miror. Nec metaphrasles graecus eum vertit.

*****

COMMENTARIORVM
DE BELLO GALLICO
LIBER OCTAVVS

Coactus adfidiis tuis vocibus, Balbe, quum quotidiana mea recusatio non difficultatis excusationem, sed inertiae videretur deprecationem habere, difficillimam rem suscepi. Caesaris nostri commentarios rerum gestarum Galliae, non comparandos superioribus atque insequentibus eius scriptis, contexui, nouissimumque imperfectum ab rebus gestis Alexandriae confeci vsque ad exitum non

V 5

qui-

deprecatio inertiae, quae oritur ab inertia, cum quis rem declinat, quia ipse inertis est.

rerum gestarum Galliae.

Haec verba absunt ab vno codice. *Vossius*. Liceat singulas huius corrupti loci varietates enotare, vt cuius lectori liberum iudicium sit.

comparandos: sic codd. recentissimi. *comparantibus*: sic codices duodecim antiqui, et editiones, Beroaldina priores. *comparentibus*: sic codex vnus, isque antiquissimus. *comparandis*: cod. Oxon. qui et ipse bonus est. Haec Oudendorpius annotauit.

nouissimumque imperfectum: sic plerique MSS. et edd. verr. *nouissimeque imperfectum*: sic tres codd. satis boni. *nouissimum ac imperfectum*: sic duo codd. recentes. *nouissimeque imperfecta*: haec est lectio vulgaris.

Caesaris nostri — confeci.

Quis ergo facile dixerit, quatenam huius loci vera lectio sit? Si non temerarium videtur, proponam, quomodo locus mea qualicumque sententia legi possit: *Caesaris nostri commentariis comparentibus* (qui comparent, adsunt, non intercedunt), *superioribus* (qui hunc librum octauum ante

quidem ciuilis dissensionis, cuius finem nullam videmus, sed vitae Caesaris. Quos utinam qui legent, scire possint, quam inuitus susceperim scribendos,

antecedunt,) *atque insequentibus* (qui hunc librum octauum sequuntur), *contextui nouissimum* (vltimum adieci librum libris septem de bello gallico, vltimum item libris tribus de bello ciuili), *atque imperfectum* (eum librum, qui non absolutus erat: is est tertius de bello ciuili, vere abruptus v. eius caput vlt.), *ab rebus gestis Alexandriae confeci* (feci, vt esset integer, perfeci, usque ad exitum — Cui placuerit varias lectiones examinare, is nihil a me sine codicibus receptum, quaedam e coniectura esse omissa reperiet. Singula vindicare, vix opus est. Nam id, quod adest, quod in omnium oculis et manibus versatur, dici *comparere*, neminem fugit. Et fortasse Caesar scripserat plura de his bellis, quam quae seruata sunt; fortasse noluit schedas omnes seruari, quia non redegerat in ordinem; vt adeo Hirtius loqueretur de his, quae comparerent adhuc. Quod nouissimum *commentarium* dicit nouissimum librum, et *unum* librum adpellat *commentarium*, id est e consue-

tudine huius scriptoris: nata singulos libros adpellat singulos commentarios. vid. c. 4. 48. et passim. De significatione verbi *conficere* non dubitabunt, qui, quid sit *conficere negotium*, *numerum*, et alia, cogitauerint: etsi *librum conficere* alibi plerumque simpliciter est *scribere*, *consignare*. Sed, vt dixi, tantum suspicor, sic legi posse, et praeuideo, vt sit in huiusmodi locis, alios aliter existimatuos, et quemlibet suam sententiam probaturum esse, vt et superiores interpretes in diuersa abierunt.

Sed vitae Caesaris. Hodie tamen non exstant ea omnia, quae hic scriptor addidit. vid. libr. de B. Afr. extr. aut adeo de B. Hispan. extr. etsi non constat, an liber de B. Hisp. sit ab eodem auctore, qui lib. 8. de B. G. et libros de B. Alex. et Afr. scripserat.

Quos qui legent. Quoniam dicit quos numero plurali, necesse est, vt superiora verba sic intelligantur, vt duobus diuersis libris agnoscamus ab hoc auctore continuatos esse commentarios Caesaris.

bendos, quo facilius caream stultitiae atque adrogantiae crimine, qui me mediis interposuerim Caesaris scriptis. Constat enim inter omnes, nihil tam operose ab aliis esse perfectum, quod non horum elegantia commentariorum superetur: qui sunt editi, ne scientia tantarum rerum scriptoribus deesset; adeoque probantur omnium iudicio, ut praerepta, non praebita facultas scriptoribus videatur. Cuius tamen rei maior nostra, quam reliquorum, est admiratio: ceteri enim, quam bene atque emendate; nos etiam, quam facile atque celeriter eos perfecere, scimus. Erat autem in Caesare quum facultas atque elegantia summa scribendi, tum verissima scientia suorum consiliorum explicandorum. Mihi ne illud quidem accidit, ut Alexandrino atque Africano bello interesset: quae bella quamquam ex parte nobis Caesaris sermone sunt nota; tamen aliter audimus ea, quae rerum novitate aut admiratione nos capiunt, aliter, quae pro testimonio sumus dicturi. Sed ego nimirum, dum omnes excusationis causas colligo, ne cum Caesare conferar, hoc ipso crimen adrogantiae subeo, quod me iudicio cuiusquam existimem posse cum Caesare comparari. Vale.

praebita facultas. vid. *confeceris*, contra codd.
admonitionem, libris de B. *pro testimonio*, quorum
Gall. a me praemissam. ipsi testes et spectatores suis
perfeceris. Edd. vulgares, *mus.*

Galli bella renouant. Caesar, uastatis Biturigum atque Carnutum agris, 1 — 7. Bellouacis et socios proeliis vincit. 7 — 24. Nouum a Pistonibus, Carnutis et Armoricis motum bellum, a C. Fabio conficitur. 24 — 30. Caninius Lusterii Cadurci, et Drappetis Senonis copias profligat; atque hunc capit. 36 — 37. Caesar, Caninio accedens, Vxellodunum expugnat. 40 — 44. Cummio Atrebari, equestri pugna victo, datur venia. 44 — 48. Sequenti anno, pacatae Galliae res singulas Caesar disponit: contra quem inimici in urbe conspirant.

Omani Gallia deuicta, Caesar quum [a] superiore aestate nullum bellandi tempus intermisisset, militesque hibernorum quiete reficere a tantis laboribus vellet; complures eodem tempore ciuitates renouare belli consilia nunciabantur, coniurationesque facere. Cuius rei verisimilis causa adferebatur, quod Gallis omnibus cognitum esset, neque vlla multitudo, in vnum locum coacta, resisti posse Romanis; nec, si diuersa bella complures eodem tempore inissent ciuitates, satis auxilii, aut spatii, aut copiarum habiturum exercitum populi Romani ad omnia persequenda: non esse autem alicui ciuitati sortem incommodi recusandam, si tali mora reliquae possent se vindicare in libertatem.

II Quae ne opinio Gallorum confirmaretur, Caesar M. Antonium quaestorem suis praefecit hibernis: ipse cum equitatus praesidio pridie kal. Ianuarias

a super. aestate. Aut non duo codd. optimi. Al. in-
nimis urgendum est hoc: *tulissent.*

bellum enim renouatum est ipsa hieme (cf. 7, 8-10): *tali mora, expectando,*
aut, idque potius, cum Clau-
dio e cod. regio istud a tol-
lendum. donec complures exercitus,
diuersis locis aduersus Ro-
manos bellantes, eos sen-

inissent, coepissent. Sic sim debilitassent.

riis ab oppido Bibracte proficiscitur ad legionem XIII, quam non longe a finibus Aeduorum collocauerat in finibus Biturigum, eique adiungit legionem XI, quae proxima fuerat. Binis cohortibus ad impedimenta tuenda relictis, reliquum exercitum in copiosissimos agros Biturigum inducit: qui quum latos fines et complura oppida haberent, vnius legionis hibernis non potuerant contineri, quin bellum pararent coniurationesque facerent.

Repentino aduentu Caesaris accidit, quod imparatis disiectisque accidero fuit necesse, ut sine timore villo rura colentes prius ab equitatu opprimerentur, quam confugere in oppida possent: namque etiam illud vulgare incursionis signum hostium, quod incendiis aedificiorum intellegi consuevit, Caesaris id erat interdicto sublatum: ne aut copia pabuli frumentique, si longius progredi vellet, deficeretur; aut hostes incendiis terrentur. Multis hominum milibus captis, perterriti Bituriges, qui primum aduentum effugere potuerant Romanorum, in finitimas ciuitates, aut priuatis hospitibus confisi, aut societate consiliorum, confugerant. Frustra: nam Caesar magnis itineribus omnibus locis occurrit;

legionem XIII. Hunc numerum editores propter ea, quae c. 11 narrantur, receperunt. Vulgo XII.

incursionis puto delendum: voluit aliquis explicare *signum hostium*, quod esse potest vel signum, quod hostes dant, (et sic ceperim hoc loco,) vel, e quo intelligitur hostium incursio: adscripsitque ideo *incursionis*, ut adeo sit *sign. incurs.*

host. Seruant quidem codd. hoc verbum; sed vnus codex antiquus et bonus habet *incursionibus*, in quo est causa suspicionis.

signum incendiis intelligitur. Vt dicimus, signum dare re aliqua: sic et dici potest, signum intelligere (datum) re aliqua, *remutat rem.*

Caesaris id. Oudendorpius e libris bonis addidit *id.*

rit; nec dat ulli civitati spatium de aliena potius, quam de domestica salute cogitandi: quā celeritate et fideles amicos retinebat, et dubitantes terrore ad conditiones pacis adducebat. Tali conditione proposita, Bituriges, quum sibi viderent clementia Caesaris reditum patere in eius amicitiam, finitimasque ciuitates sine ulla poena dedisse obsides, atque in fidem receptas esse, idem fecerunt.

III Caesar militibus pro tanto labore ac patientia, qui brumalibus diebus, itineribus difficillimis, frigoribus intolerandis, studiosissime permanserant in labore, ducenos sestertios, centurionibus II milia numinum praedae nomine condonanda pollicetur; legionibusque in hiberna remissis, ipse se recipit die XXXX Bibracte. Ibi quum ius diceret, Bituriges ad eum legatos mittunt, auxilium petitem contra Carnutes, quos intulisse bellum sibi querebantur. Qua re cognita, quum non amplius X et VIII dies in hibernis esset commoratus, legiones XIII et VI ex hibernis ab Arare educit; quas ibi collocatas, explicandae rei frumentariae causa, superiore commentario demonstratum est. Ita cum duabus legionibus ad persequendos Carnutes proficiscitur.

V Quum fama exercitus ad hostes esset perlata, calamitate ceterorum ducti Carnutes, desertis vicis oppidisque, quae tolerandae hiemis causa, constitutis repente exiguis ad necessitatem aedificiis, incolebant, (nuper enim deuicti complura oppida dimiserant,) dispersi profugiunt. Caesar erumpentes

condonanda. In omnibus eodd. praeter vnum recentem est *condonata*, sensu nullo: ergo vulgata lectio videtur haecenus e correc-

tione fluxisse. Ciacconius voluit tolli: non male.

super. comment. Cf. 7, 90.

De explicare vid. ind.

dimiserant. vid. ind.

eo maxime tempore acerrimas tempestates quum subire milites noller, in oppido Carnutum Genabo castra ponit, atque in tecta partim Gallorum, partim quae, coniectis celeriter stramentis tentorium integrendorum gratia, erant inaedificata, milites contegit: equites tamen et auxiliosos pedites in omnes partes mittit, quascumque petisse dicebantur hostes: nec frustra: nam plerumque magna praeda potiti nostri reuertuntur. Oppressi Carnutes hiemis difficultate, terrore periculi, quum tectis expulsi nullo loco diutius consistere auderent, nec silvarum praesidio tempestatibus durissimis tegi possent, dispersi, magna parte amissa suorum, dissipantur in finitimas ciuitates.

Caesar tempore anni difficillimo quum satis haberet conuenientes manus dissipare, ne quod initium belli nasceretur; quantumque in ratione esset, exploratum haberet, sub tempus aestiuorum nullum summum bellum posse consilari: C. Trebonium cum II legionibus, quas secum habebat, in hibernis Genabi collocauit; ipse, quum crebris legationibus Remorum certior fieret, Bellouacos, qui belli gloria

coniectis stram. An con-
gestis? Omnia vero verba:
partim Gall. — *conteggit*:
sunt incertae lectionis, nec
vnum fere est, quin alicubi
aliter scribatur.

inaedificata, non stramentis; foret enim absurdum; sed *inaedificata* est ibi, illo loco *aedificata*, et stramenta sunt materia, e qua aedificantur. In vno eod. est simplex, *aedificata*.

milites contegit. Omnino leg. *coniecit*. Sic. 2, 16, *bo-*
mines in locum (tutum) *con-*
icere. vid. ind.

quantum in ratione (co-
gitatione, coniectura) *esset*
(positum), quantum posset
cogitando coniectandoque
intelligi.

summum, grauissimum.
Sed Gronouius ad Liv. (26,
13), vt Ouidendorpius mo-
nuuit, intelligit bellum, in
quo summa rei veritatur.

gloria Gallos omnes Belgasque praestabant, finitimasque his ciuitates, duce Correo Bellouaco et Commio Atrebate, exercitus comparare, atque in vnum locum cogere, vt omni multitudine in fines Sueffionum, qui Remis erant attributi, facerent impressionem; pertinere autem non tantum ad dignitatem, sed etiam ad salutem suam iudicaret, nullam calamitatem socios optime de republica meritos accipere; legionem ex hibernis euocat rursus XI, litteras autem ad C. Fabium mittit, vt in fines Sueffionum legiones II, quas habebat, adduceret, alteramque ex duabus ab T. Labieno arcessit. Ita, quantum hibernorum opportunitas bellicae ratio postulabat, perpetuo suo labore, in vicem legionibus expeditionum onus iniungebat.

VII

His copiis coactis, ad Bellouacos proficiscitur, castrisque in eorum finibus positis, equitum turmas dimittit in omnes partes ad aliquos excipiendos, ex quibus hostium consilia cognosceret. Equites officio functi renunciant, paucos in aedificiis esse inventos, atque hos, non qui agrorum coleudorum causa remansissent, (namque esse vndique diligenter demigratum,) sed qui speculandi gratia essent remissi. A quibus quum quaereret Caesar, quo loco multitudo esset Bellouacorum, quodue esset consilium eorum, inueniebat, Bellouacos omnes, qui arma ferre possent, in vnum locum conuenisse; itemque Ambianos, Aulercos, Caletos, Velliocasses, Atreba-

colendorum. Si vel maxime e duobus libris vetustis et optimis praefereatur *incolendorum*: tamen et vulgatae sensus est, non remansisse, vt agros illos s. regionem illam incolerent: quis sequitur: nam omnes fere demigrarant, s. nemo ibi incolebat. Cf. c. 3 et 5. *Velliocasses.* Fortasse *Vellocasses*, vt 2, 4 et apud Oro-sium de hac ipsa re (6, 11). Monuit Ciacconius.

Atrebatas locum castris excelsum, in silva, impedita circumdatum palude, delegisse; omnia impedimenta in vteriores silvas contulisse; complures esse principes belli auctores, sed multitudinem maxime Correo obtemperare, quod ei summo esse odio nomen populi Romani intellexissent; paucis ante diebus ex his castris Atrebatem Commium discessisse, ad auxilia Germanorum adducenda, quorum et vicinitas propinqua, et multitudo esset infinita: constituisse autem Bellouacos, omnium principum consensu, summa plebis cupiditate, si (ut dicebatur) Caesar cum tribus legionibus veniret, offerre se ad dimicandum, ne miseriore ac duriore postea conditione cum toto exercitu decertare cogerentur: si maiores copias adduceret, in eo loco permanere, quem delegissent; pabulatione autem, quae propter anni tempus quum exigua tum disiecta esset, et frumentatione, et reliquo commeatu ex insidiis prohibere Romanos.

Quae Caesar consentientibus pluribus quum cognouisset, atque ea, quae proponerentur, consilia plena prudentiae, longeque a temeritate barbarorum remota

VIII

in silva — palude. Leg. *in silva, impedita* (quae silva impedita erat, difficiles editus habebat) *palude* (propter paludem). Voluerunt explicare illud *impedita silva*, ideoque adscripserunt *circumdatus*, (sic enim codd. fere omnes,) quod deinde edd. mutarunt in *circumdatus*. Sed et plures sunt varietates, neque satis certa scriptura demonstrari potest. Orosius (6, 11) sic expressit:

locum cinctum atque impeditum undique paludibus capiunt.

copias adduceret. Duo codd. antt. et boni, *ageret*. Bene: nam *adducere* est interpretamentum. v. ind.

pabulatio disiecta, cum disiecti, dispersi, alii aliis locis, passim pabula colligunt. Cf. c. 16. *Raris disiectisque ex aedificiis pabulum conquiritur.*

remota esse iudicaret: omnibus rebus inseruiendum statuit, quo celerius hostis, contempta suorum paucitate, prodiret in aciem: singularis enim virtutis veterrimas legiones VII, VIII et VIII habebat; summae spei delectaeque iuventutis XI, quae, octauo iam stipendio functa, tamen collatione reliquarum nondum eandem vetustatis ac virtutis ceperat opinionem. Itaque consilio aduocato, rebus iis, quae ad se essent delatae, omnibus expositis, animos multitudinis confirmat. Si forte hostes trium legionum numero posset elicere ad dimicandum, agminis ordinem ita constituit, ut legio VII, VIII, VIII ante omnia irent impedimenta; deinde omnium impedimentorum agmen (quod tamen erat mediocre, ut in expeditionibus esse consuevit) cogeret undecima, ne maioris multitudinis species accidere hostibus posset; quam ipsi depoposcissent. Hac ratione paene quadrato agmine instructo, in conspectum hostium, celerius opinione eorum, exercitum adducit.

Quum

veterrimas. Vulgo *vetanas* contra codd.

functa abest a plerisque libris; exstat tamen in bonis.

accidere hostibus, eorum oculis offerri. Notum est, rem dici accidere ad aures, animum, oculos, quae afficit oculos (agit in oculos). Est graecum *ὑποκινῆσαι*.

depoposcissent. Dixerant hostes (vid. c. 7), se velle dimicare, si Caesar cum tribus legionibus veniret. Haec

igitur promissio certaminis cum hostium numero certo est nunc illud, deposcere numerum certum.

quadrato agmine. Non omnes eodem modo describunt hoc agmen. Adieci ergo verba Salmasii (in de re militari Rom. c. 10 p. 103 edit. Lugdun. a. 1657), qui, Quadratum agmen, inquit, non dicitur, cuius latitudo aequalis sit in omnes ad spectus longitudini; sed quod frontem habet recta linea exaequatam, et ad extremitates

Quum repente instructas velut in acie certo gradu legiones accedere Galli viderent, quorum erant ad Caesarem plena fiduciae consilia perlata, siue certaminis periculo, siue subito aduentu, seu expectatione nostri consilii, copias instruunt pro castris, nec loco superiore decedunt. Caesar, etsi dimicare optauerat, tamen, admiratus tantam multitudinem hostium, vallē intermissa, magis in altitudinem depressa, quam late patente, castra castris hostium confert. Haec imperat vallo pedum XII

X 2

mu-

tates angulos rectos, Hanc sententiam Salmasii repetiit Guischartus (Mémoires crit. et histor. sur les antiquités militaires T. I. p. 195), et his verbis expressit: La figure ressembloit à une parallélogramme quelconque à angles droits. Probat deinde rem, illustratque multis exemplis, quibus efficit, quadratum agmen esse idem illud, quod Polybius (6, 38) descripsit, a verbis, *Χωρὸν δὲ καὶ ἑτάγγυ γίγνεται*, usque ad verba, *Ὅθεν δὲ συντάσσεται*. Nostrium hunc locum Guischartus p. 227 tractat, et de illo *paene quadrato agmine* haec addit; Comme la quatrième légion marchoit séparée des autres et sur une seule colonne, la figure d'un quarré que la marche parallèle des trois colonnes représente ordinairement, n'étoit pas parfaite. Euincit quoque, quadrato agmine et triplici acie venire

(vid. ind. in acies) eandem rem exprimere, et vtilitatem agminis quadrati fuisse hanc, ut, si exercitus in itinere improviso ab hostibus opprimeretur, agmen consistens illico esset acies instructa, quae et ipsa dicta est quadrata. Ceterum cum his omnibus non confundendum est *in orbem pugnare*. vid. ind. in *orbis*. De quadrato agmine add. Schwebelius ad Veget. de re milit. 3, 20.

certaminis periculo, vel, ut periclitarentur aleam certaminis; vel, quia periculum subeundi certaminis instabat. Malim posterius.

in altis. depressa; vno verbo, profunda. Sic *in altitudinem erectus* foret simpliciter altus.

castra castris confert, sua castra castris hostium propinqua, et e regione ponit. vid. ind.

VIII

muniri, coronisque lorikulam pro ratione eius altitudinis inaedificari; fossam duplicem pedum quinque denuum lateribus directis deprimi; turris crebras excitari in altitudinem III tabulatorum, pontibus transiectis constratisque coniungi, quorum fron-

coronisque — inaedificari. Haud cunctanter fateor, me haec non intelligere, praesertim cum ne lectio quidem certa sit. Nempe vel deest *lorikulam*; vel deest *coronis*; vel desunt verba, *pro ratione eius altitudinis*; vel, ubi leguntur, variant rursus pluribus modis. Quid sit lorica valli, potest ex 7, 72 intelligi; et rogo lectores, ut illum locum conferant: sed quid sit, lorikulam valli coronis inaedificare, id quaero. Quidendorpheus sic explicat: *in summo rotundi valli fastigio aedificare lorikulam.* Sed cur dixit *coronis*, plurali numero, si est fastigium seu margo summus? Rursus Gesnerus in Thes. L. L. non agnoscit verbum *lorikulam*, et coronis inaedificare explicat sic, *lorica intermissa pinnis inaedificare castra*: dubitat tamen de lectione. Si quid in lectione incerta dici potest, legerim: *coronisque hoc* (sc. vallum) *pro v. a. inaedificari.* Coronae sunt ipsa illa lorica: quod verbum, ut fortasse notius, cum aliquis interpretandi

causa margini adscripisset, venit in textum, et e casu sexto, *loricula*, factus est quartus. Iam vallum inaedificatur coronis sc. lorica, cum circa marginem valli sit corona sc. lorica. Quod si ex architectura addatur, coronas esse proiectiones sc. prominentias parietum, quae hodie dicantur corniche (Kranz), de quo Laeti Lexicon Vitruvianum adiri potest: tanto minus mirum fuerit, coronis istiusmodi, circa vallum procurrentibus, dici inaedificatum vallum, et has esse illam lorica, quae alibi dicitur. Dubito an e loco Vegetii (de re mil. 4, 28) exsculpi aliquid possit, ubi lorikulam esse dicit, fossam, vallo sudibusque et turriculis instructam. Sed nihil definitio.

lat. directis. vid. 7, 72. et ind.

deprimere fossam, fodere, (facere, ut fiat profunda.)

pontes constrati, tabulae, quae sic sternuntur sc. ponuntur, ab una turri ad aliam porrectae, ut veluti in ponte transiri possit ex alia in aliam.

Sic

frontes viminea lorica munirentur, ut hostis a duplici fossa duplici propugnatorum ordine defenderetur: quorum alter ex pontibus, quo tutior altitudine esset, hoc audacius longiusque tela permetteret; alter, qui propior hostem in ipso vallo collocatus esset, ponte ab incidentibus telis tegeretur. Portis fores altioresque turres imposuit.

Huius munitionis duplex erat consilium, Namque et operum magnitudinem et timorem suum sperabat fiduciam barbaris adlaturum: et, quum pabulum frumentatumque longius esset proficiscendum, parvis copiis castra munitione ipsa videbat posse defendi. Interim crebro paucis utrimque procurrentibus, inter bina castra palude interiecta, contendebatur: quam tamen paludem nonnumquam aut nostra auxilia Gallorum Germanorumque transibant, acriusque hostes insequiebantur; aut vicissim hostes, eandem transgressi, nostros longius submouebant. Accidebat autem quotidianis pabulationibus, id quod accidere erat necesse, quum raris disiectisque ex aedificiis pabulum conquiretur, ut impeditis locis dispersi pabulatores circumvenirentur: quae res etsi mediocriter detrimentum iumentorum ac feruorum nostris adferebat, tamen stultas cogitationes incitabat barbarorum; atque eo

X 3

magis,

Sic. *coniunguntur* turres. *Transiuncti construatque*, i. e. transversum strati s. positi.

frontes, pars anterior pontis.

viminea lorica turris.
vid. dicta ad 5, 40.

defenderetur, arceretur.
Lectio vulg. *depelleretur* est

interpretamentum. Verba *duplici fossa*, quae vulgo ab sunt, Davisius et Oudendorpius e codd. restituerunt.

auxilia Gallorum, quae constabant Gallicis milicibus. *eandem*. Ita pauci. *Plerique eodem*, quidam *eadem*.

Res ipsa necessarium facit *eandem*.

magis, quod Commius, quem profectum ad auxilia Germanorum arcessenda docui, cum equitibus venerat: qui tamen etsi numero non amplius erant quingenti, tamen Germanorum aduentu barbari inflabantur.

XI Caesar, quum animum aduerteret, hostem complures dies castris, palude et loci natura muditis, se tenere; neque oppugnari castra eorum sine dimicatione perniciofa, nec locum munitionibus claudi, nisi a maiore exercitu, posse: litteras ad Trebonium mittit, ut, quam celerrime posset, legionem XIII, quae cum T. Sextio legato in Biturigibus hiemabat, arcesseret, atque ita cum III legionibus magnis itineribus ad se veniret: ipse equites in vicem Remorum ac Lingonum, reliquarumque civitatum, quorum magnum numerum euocauerat, praesidio pabulationibus mittit, qui subitas hostium incursiones sustinerent.

XII Quod quum quotidie fieret, ac iam consuetudine diligentia minueretur, quod plerumque accidit diuturnitate, Bellouaci, delecta manu peditum, cognitis stationibus quotidianis equitum nostrorum, siluestribus locis insidias disponunt; eodemque equites postero die mittunt, qui primum elicerent nostros insidiis, deinde circumuentos adgrederentur. Cuius mali fors incidit Remis, quibus ille dies fungendi muneris obuenerat. Namque ii, quum repente

docui. Cf. c. 7. Vulgo *dixeram.*

magnis itin. Leg. e Leid. *pr. quam magnis itin.* vid. ind. in *quam.*

elic. nostros insidiis, i. e.

ad insidias, ad locum, ubi insidiae positae erant. Sic explicauit Oudendorpius. Locus non intellectus variatus est scribendo, *insidias, in insidiis, et vulgo in insidias.*

pente hostium equites animum aduertissent, ac numero superiores paucitatem contempsissent, cupidius insecuti, a peditibus undique sunt circumdati: quo facto perturbati, celerius, quam consuetudo fert equestris proelii, se receperunt, amisso Vertisco, principe ciuitatis, praefecto equitum: qui quum vix equo propter aetatem posset uti, tamen, consuetudine Gallorum, neque aetatis excusatione in suscipienda praefectura usus erat, neque dimicari sine se voluerat. Instantur atque incitantur hostium animi secundo proelio, principe et praefecto Remorum interfecto, nostrique detrimento admonentur, diligentius exploratis locis stationes dispo- nere, ac moderatius cedentem insequi hostem.

Non intermittuntur interim quotidiana proelia XIII
in conspectu utrorumque castrorum, quae ad vada transitusque fiebant paludis. Qua contentione Germani, quos propterea Caesar transduxerat Rhenum, ut equitibus interpositi proeliarentur, quum constantius vniuersi paludem transissent, paucisque resistentibus interfectis pertinacius reliquam multitudinem essent insecuti: perterriti non solum ii, qui aut comminus opprimebantur, aut eminus vulnerabantur, sed etiam, qui longius subsidiari consueverant, turpiter fugerunt; nec prius finem fugae fecerunt, saepe amissis superioribus locis, quam se aut in castra suorum reciperent, aut nonnulli, pavore coacti, longius profugerent. Quorum periculo sic omnes copiae sunt perturbatae, ut vix iudicari

X 4

Instantur. Sic duo codd. *equitibus interpositi.* Cf. antt. et boni. Ergo alia *1, 48. 7, 18. et passim.*
lectio, inflammantur, ab *pavore.* MSS. fere om-
his est, qui voluerunt emen- *nes pudore.* Bene, ut et
dare. Oudendorpius vidit.

dicari posset, vtrum secundis paruulis rebus infolentiores, an aduersis mediocribus timidiores essent.

XIII

Compluribus diebus iisdem in castris consumptis, quum propius accessisse legiones et C. Trebonium legatum cognouissent: duces Bellouacorum, veriti similem obsessiorem Alestiae, noctu dimittunt eos, quos aut aetate aut viribus inferiores, aut inermes habebant, vnaque reliqua impedimenta. Quorum perturbatum et confusum dum explicant agmen, (magna enim multitudo carrorum etiam expeditos sequi Gallos consuevit) oppressi luce, copias armatorum pro suis instruunt castris, ne prius Romani persequi se inciperent, quam longius agmen impedimentorum suorum processisset. At Caesar neque resistentes adgrediundos, neque cedentes tanto collis adscensu lacessendos iudicabat; neque non vsque eo legiones admouendas, vt discedere ex eo loco sine periculo barbari, militibus instantibus,

non

paruulis. Sic tres codd. antt. Sed alii, et ipsi satis boni, *minimis.* Mox *aduersis mediocribus* iisdem tres codices; reliqui, *aduerso mediocri casu.* Non puto, in talibus certo definiri posse, vera lectio verior sit.

expeditos, sine impedimentis. Ergo nunc tanto maior carrorum copia erat, quia impedimenta in agmine erant.

copias — castris. Sic in vno codice haec verba legi, Manutius et Ciacconius monuerunt; plerique tamen

apud Oudendorpium consentiunt, nisi quod *in* habent loco *pro.* Perantiqua rursus in duobus bonis libris lectio est: *copiis armatorum castrorum vias instrunt;* quam adscripsi, si quis inde aliquid eruere possit. Equidem eam multis modis, sed frustra tentavi,

lacessendos. Aut hoc delendum est, aut antea *adgrediundos.* Nullus codex habet vtrumque, plerique *adgrediundos.* Verba *neque cedentes* ex antt. et bonis codd. recepit Oudendorpius.

non possent. Ita; quum paludem impeditam a castris castra diuidere, quae transeundi difficultas celeritatem insequendi tardare posset; atque id iugum, quod trans paludem paene ad hostium castra pertineret, mediocri valle a castris eorum intercisum animum aduerteret: pontibus palude constricta, legiones transducit, celeriterque in summam planitiem iugi peruenit, quae declini fastigio duobus ab lateribus munebatur. Ibi legionibus instructis, ad ultimum iugum peruenit, aciemque eo loco constituit, unde tormento missa tela in hostium caecos conici possent.

Barbari, confisi loci natura, quum dimicare **XV** non recusarent, si forte Romani subire collem conarentur, paulatimque copias distributas dimittere non auderent, ne dispersi perturbarentur, in acie permanerunt. Quorum pertinacia cognita, Caesar, viginti cohortibus instructis, castrisque eo loco metatis, muniri iubet castra. Absolutis operibus, legiones pro vallo instructas collocat: equites frenatis equis in stationibus disponit. Bellouaci, quum Romanos ad insequendum paratos viderent, neque pernoctare, aut diutius permanere sine cibariis eodem loco possent, tale consilium sui recipiendi inierunt. Fasces, uti confederant, (nam-

X 5

quo

Ita, quum — diuidere.

Nullum horum verborum est in codd. sine varietate.

Fortasse e vestigiis varr.

lecti. legi poterit: *Itaque*

quum palude impedita (sic

codd. omnes) *castra castris*

diuiderentur (sic tres codd.).

Causa corruptionis fuit in

eo, quia subiectum prioris

commatis est *castra*, in posteriore intelligi debet *Caesar*.

munebatur, ipso situ ab aditu repentino tuta erat.

sine cibariis. Sic libri boni duo; ceteri, *sine periculo*.

confederant, locum occupant, in quo commora-

ban-

que in acie sedere Gallos consueſſe, ſuperioribus commentariis declaratum eſt) ſtramentorum æ virgultorum, quorum ſumma erat in caſtris copia, per manus inter ſe tranſditos, ante aciem collocaverunt, extremoque tempore diei, ſigno pronuntiato, vno tempore incenderunt. Ita continens flamma copias omnes repente a conſpectu textit Romanorum. Quod ubi accidit, barbari vehementiſſimo curſu fugerunt.

XVI Caſar, eſſi diſceſſum hoſtium animum aduerrere non poterat, incendiis oppoſitis; tamen id conſilium quum fugae cauſſa initum ſuſpicaretur, legiones promouet, turmas mittit ad inſequendum: ipſe veritus inſidias, ne forte in eodem loco ſubſiſtere hoſtis, atque elicere noſtros in locum conaretur ibiquum, tardius procedit. Equites quum intrare ſumum et flammam denſiſſimam timerent; ac, ſi qui cupidius intrauerant, vix ſuorum ipſi prio-

bantur. Alii ubi pro *uti*: ſedit ſignificat, *hoſtis caſtra non bene*: nam *uti conſederant* eſt, quod alibi dicitur *ut erant*, *ὡς ἦσαν*.

nam in acie — decl. eſt. Hoc nuſpam dictum eſt in commentariis Caſaris: nam, qui loci in hanc rem laudantur (de B. Gall. 3, 18, quem locum Hotomannus proſulit, aut ibid. 3, 17; quo Fabricius ad Dion. Caſſ. 39, 45 uſus eſt), hi ergo proſecto nihil tale continent, quale continere debent, quoniam in priore nihil niſi *ſarmenta et virgulta* legitur; ſed quid hoc ad rem? in poſteriore vero *hoſtis con-*

poſuit. Praeterea eſt abſurdum, milites in acie ſedere. Quare credo Waſſio, ad Saluſt. Iugurth. (cap. 24) ſtatuenti, hanc totam parentheſin eſſe ab inepto homine, qui non intellexerit *conſederant*, et adſcripſerit aliquid de ſtulto hoc ritu et commenticio, ideoque omnia haec verba, incluſa parentheſi, eſſe penitus tollenda. Haec eſt ſumma eorum, quae interpretes de h. l. dixerunt.

Equites — Haec et breuius, et indiligentius narrauit Dio Caſſ. 40, 42.

priores partes aduerterent equorum; insidias veriti, liberam facultatem sui recipiendi Bellouacis dederunt. Ita fuga, timoris simul calliditatisque plena, sine ullo detrimento milia non amplius X progressi hostes, loco munitissimo castra posuerunt. Inde, quum saepe in insidiis equites peditesque disponent, magna detrimenta Romanis in pabulationibus inferebant.

Quod quum crebrius accideret, ex captiuo quodam comperit Caesar, Correum, Bellouacorum ducem, fortissimorum milia VI peditum delegisse, equitesque ex omni numero M, quos in insidiis eo loco collocarat, quem in locum, propter copiam frumenti ac pabuli, Romanos pabulum missuros suspicaretur. Quo cognito consilio, Caesar legiones plures, quam solebat, educit; equitatumque, qua consuetudine pabulatoribus mittere praesidia consuevit, praemittit. Huic interponit auxilia levis armaturae: ipse cum legionibus, quam potest maxime, adpropinquat. XVII

Hostes in insidiis dispositi, quum sibi delegissent campum ad rem gerendam, non amplius patentem in omnes partes passibus M, siluis undique impeditissimis aut altissimo flumine munitum, velut indagine hunc insidiis circumdederunt. Nostri, explorato hostium consilio, ad proeliandum animo atque armis parati, quum subsequenter legionibus nullam dimicationem recusarent, turmatim in eum locum deuenerunt. Quorum aduentu quum sibi Correuus oblatam occasionem rei gerendae existimaret, primum cum paucis se ostendit, atque XVIII

collocarat. Leg. collo- equitatum, quae sua consue-
caris. p. m. praesidio conf. Sic
equitatumque — Leg. Dauis. et Clarkius.

atque in proximas turmas impetum fecit. Nostri constanter incursum sustinent insidiatorum; neque plures in vnum locum conueniunt, quod plerumque equestribus proeliis quum propter aliquem timorem accidit, tum multitudine ipsorum detrimentum accipitur.

XVIII

Quum dispositis turmis in vicem rari proeliantur, neque ab lateribus circumueniri suos patentur: erumpunt ceteri, Correo proeliantes, ex siluis. Fit magna contentione diuersum proelium. Quod quum diutius pari Marte iniretur, paulatim ex siluis instructa multitudo procedit peditum, quae nostros cogit cedere equites: quibus celeriter subueniunt leuis armaturae pedites, quos ante legiones missos docui, turmisque nostrorum interpositi, constanter proeliantur. Pugnatur aliquamdiu pari contentione: deinde, ut ratio postulabat proelii, qui sustinuerant primos impetus insidiarum, hoc ipso fiunt superiores, quod nullum ab insidiantibus imprudentes acceperant detrimentum. Accedunt propius interim legiones, crebrique eodem tempore et nostris et hostibus nuntii adferuntur, imperatorem instructis copiis adesse. Qua re cognita, praesidio edhortium confisi nostri, acerrime proeliantur, ne, si tardius rem gessissent, victoriae gloriam communicasse cum legionibus viderentur. Hostes concidunt animis, atque itineribus diuersis fugam quaerunt. Nequidquam: nam quibus difficultatibus locorum Romanos claudere voluerant, iis ipsi teneban-

quod quum accidit propter timorem, si quando fiat hoc, ut plures in vnum locum conueniant, timore adacti, — — Sic recte ex-

plicauit et defendit locum Oudendorpius.

diuersum proelium, in diuersis campi locis, passim.

nebantur: victi tamen perculsique, maiore parte amissa, quo fors tulerat, consternati profugiant, partim silvis petitis, partim flumine; qui tamen in fuga a nostris acriter insequentibus conficiuntur: quum interim nulla calamitate victus Correus excedere proelio silvasque petere, aut, inuitantibus nostris ad deditionem, potuit adduci, quin, fortissime proeliando compluresque vulnerando, cogeret elatos iracundia victores, in se tela conicere.

Tali modo re gesta, recentibus proelii vestigiis XX ingressus Caesar, quum victos tanta calamitate existimaret hostes, nuncio accepto, locum castrorum relicturos, quae non longius ab ea caede abesse plus minus octo milibus dicebantur, tamen flumine impeditum transitum videbat, tamen exercitu transducto progreditur. At Bellouaci reliquaeque ciuitates, repente ex fuga paucis, atque his vulneratis, receptis, qui silvarum beneficio casum euitauerant, omnibus aduersis, cognita calamitate, interfecto Correo, amisso equitatu et fortissimis perditibus, quum aduentare Romanos existimarent, concilio repente cantu tubarum conuocato, conclamant, legati obsidesque ad Caesarem mittantur.

Hoc

quum interim — contine-
cere. Sic scripsisse aucto-
rem, non possum mihi per-
suadere: nam haec oratio
non est intricata; sed per-
turbata. Quid scripserit,
nescio: suspicor, sic legi
posse: *Quum interim nulla
calamitate victus Correus,
ut* (hanc particulam absorp-
sit superius verbum) *exce-*
dere proelio silvasque pe-

*teret, inuitantibus nostris
ad deditionem, haud* (sic
quidam codd. et edd. vert.
pro *aut*) *potuerit* (ita neces-
sario legendum) *adduci, quin
fortissime — —*

recentibus — ingressus,
ibat per eum campum, ubi
recens proelium commissum
erat.

octo milibus sc. passuum.
Et hoc verbum addunt edd.

XXI Hoc omnibus probato consilio, Commius Atrebas ad eos profugit Germanos, a quibus ad id bellum auxilia mutuatus erat. Ceteri e vestigio mittunt ad Caesarem legatos, petuntque, ut ea poena sit contentus hostium, quam si sine dimicatione inferre integris posset, pro sua clementia atque humanitate numquam profecto esset illaturus: afflictas opes equestri proelio Bellouacorum esse; delectorum peditum multa milia interisse; vix refugisse nuncios caedis: tamen magnum, ut in tanta calamitate, Bellouacos eo proelio commodum esse consecutos, quod Correus, auctor belli, concitator multitudinis, esset interfectus; numquam enim senatum tantum in ciuitate, illo viuo, quantum imperitam plebem, potuisse.

XXII Haec orantibus legatis, commemorat Caesar, eodem tempore superiore anno Bellouacos ceterasque Galliae ciuitates suscepisse bellum; pertinacissime hos ex omnibus in sententia permanisse, neque ad sanitatem reliquorum deditioe esse perductos: scire atque intellegere se, causam peccati facillime mortuis delegari; neminem vero tantum pollere, ut, inuitis principibus, resistente senatu, omnibus bonis repugnantibus, infirma manu plebis bellum concitare et gerere posset: sed tamen se contentum fore ea poena, quam sibi ipsi contraxissent.

XXIII Nocte insequenti legati responsa ad suos referunt, obsides conficiunt. Concurrunt reliquarum ciuitatum legati, quae Bellouacorum speculabantur euentum. Obsides dant, imperata faciunt, excepto

integris, non victis et ad- *afflictas*: recte. Vulgatum
fictis. est interpretatio.

afflictas. Due boni codd. *delegari*. vid. inq.

cepto Commio, quem timor prohibebat, cuiusquam fidei suam committere salutem. Nam superiore anno T. Labienus, Caesare in Gallia citeriore ius dicente, quum Commium comperisset sollicitare ciuitates, et coniurationem contra Caesarem facere, infidelitatem eius sine vlla perfidia iudicavit comprimi posse. Quem quia non arbitrabatur vocatum in castra venturum, ne tentando cautiorum faceret, C. Volusenum Quadratum misit, qui eum per simulationem colloqui curaret interficiendum. Ad eam rem delectos idoneos ei tradit centuriones. Quum in colloquium ventum esset, et, vt contenerat, manum Commii Volusenus adripuisset; et centurio, velut insueta re permotus, vellet Commium interficere; celeriter a familiaribus prohibitus Commii, conficere hominem non potuit: grauitur tamen primo ictu gladio caput percussit. Quum vtrumque gladii destituti essent; non tam pugnandi, quam diffugiendi fuit vtrorumque consilium: nostrorum, quod mortifero vulnere Commium credebant adfectum; Gallorum, quod, insidiis cognitis, plura, quam videbant, extimescebant. Quo facto statuisse Commius dicebatur, numquam in conspectum cuiusquam Romani venire.

Bellicosissimis gentibus deuictis, Caesar, quum **XXIII** videret, nullam iam esse ciuitatem, quae bellum pararet, quo sibi resisteret; sed nonnullos ex oppidis

superiore anno. Et tamen *neos esse superfluum, nec ex* Dio Cassius (40, 43) haec stat in duobus libris optimis. *ita narrat, vt si nunc accidissent.* *velut insu. r. permosus,*

idoneos ei. Haec vulgo *insueta; quasi Commius ar-* absunt; e plerisque restituit *ripuisset Volusenum, vim ei* Dauisius. Sed puto, *ido-* illaturus.

dis demigrare, ex agris diffugere, ad praesens imperium euitandum: plures in partes exercitum dimittere constituit; M. Antonium quaestorem cum legione XI sibi coniungit; C. Fabium legatum cum cohortibus XXV mittit in diuersissimam Galliae partem; quod ibi quasdam ciuitates in armis esse audiebat, neque C. Caninium Rebilum, legatum, qui in illis regionibus praeerat, satis firmas II legiones habere existimabat. T. Labienum ad se euocat, legioneque XII, quae cum eo fuerat in hibernis, in Togatam Galliam mittit, ad colonias ciuium Romanorum tuendas; ne quod simile incommodum accideret decursione barbarorum, ac superiore aestate Tergestinis accidisset, qui repentino latrocinio atque impetu eorum erant oppressi. Ipse ad vastandos depopulandosque fines Ambiorigis proficiscitur, quem perterritum ac fugientem quum redigi posse in suam potestatem desperasset, proximum suae dignitatis esse ducebat, adeo fines eius vastare ciuibus, aedificiis, pecore, ut odio suorum Ambiorix, si quos fortuna fecisset reliquos, nullum redditum propter tantas calamitates haberet in ciuitatem.

XXV

Quum in omnis partes finium Ambiorigis aut legiones aut auxilia dimisisset, atque omnia caedibus,

qui — praeerat sc. legionibus: ex hatre das Commando daselbst. De Rebili hibernis cf. 7, 90.

loco intelligi potest, colonias ciuium romanorum ibi fuisse.

Tog. Gall. quae c. 23 citior dicta est, et propter ciuitatem datam a togae usu nomen togatae habuit. Cellarius. Neque tamen ea huius nominis causa praeterenda est, quae ex hoc ipso

Tergestinis. Nullus veterum, quod sciam, huius cladis meminit. Vossius. Tergeste, Carnicorum oppidum, ad Hadriaticum mare. Cellarius.

vastare, vacuefacere. vid. ind.

bus, incendiis, rapinis vastasset, magno numero hominum interfecto aut capto: Labienum cum duabus legionibus in Treuiros mittit, quorum civitas, propter Germaniae vicinitatem quotidianis exercitata bellis, cultu et feritate non multum a Germanis differebat; neque imperata unquam, nisi exercitu coacta, faciebat.

Interim C. Caninius, legatus, quum magnam multitudinem convenisse hostium in fines Pictorum litteris nunciisque Duratii cognosceret, (qui perpetuo in amicitia Romanorum permanerat, quum pars quaedam civitatis eius defecisset) ad oppidum Lemonum contendit. Quo quum adveniret, atque ex captivis certius cognosceret, multis hominum milibus a Dumnaco, duce Andium, Duratium clausum Lemoni oppugnari; neque infirmas legiones hostibus committere auderet; castra munito loco posuit. Dumnacus, quum adpropinquare Caninium cognovisset, copiis omnibus ad legiones conuersis, castra Romanorum oppugnare instituit. Quum complures dies in oppugnatione consumsisset, et, magno suorum detrimento, nullam partem munitionum conuellere potuisset, rursus ad obsidendum Lemonum redit.

Eodem tempore C. Fabius, legatus, complures civitates in fidem recipit, obsidibus firmat, litterisque C. Caninii Rebili fit certior, quae in Pictonibus gerantur. Quibus rebus cognitis, proficiscitur ad auxilium Duratio ferendum. At Dumnacus, aduentu Fabii cognito, desperata salute, si eodem tempore coactus esset et Romanum externum

Lemonum. Alii, Limonum. *firmat*, ut in fide maneat, efficit.

num sustinere hostem, et respicere ac cedere oppidanos, repente ex eo loco cum copiis recedit: nec se satis tutum fore arbitratur, nisi flumen Ligerim, quod erat ponte propter magnitudinem transeundum, copias transduxisset. Fabius, etsi nondum in conspectum venerat hostibus, neque se cum Caninio coniunxerat, tamen doctus ab iis, qui locorum nouerant naturam, potissimum credidit, hostes perterritos eum locum, quem petebat, petituros. Itaque cum copiis ad eundem pontem contendit, equitatumque tantum procedere ante agmen imperat legionum, quantum quum processisset, sine defatigatione equorum in eadem se reciperet castra. Consequuntur equites nostri, ut erat praeceptum, inuaduntque Dumnaci agmen: et fugientes perterritosque sub sarcinis in itinere adgressi, magna praeda, multis interfectis, potiuntur. Ita, re bene gesta, se recipiunt in castra.

XXVIII Insequenti nocte Fabius equites praemittit, sic paratos, ut confligerent, atque omne agmen morarentur, dum consequeretur ipse. Cuius praeceptis ut res gereretur, Q. Atius Varus, praefectus equitum, singularis et animi et prudentiae vir, suos hortatur, agmenque hostium consecutus, turmas partim idoneis locis disponit, partim equitum proelium committit. Consistit audacius equitatus hostium, succedentibus sibi peditibus, qui, toto agmine subsistentes, equitibus suis contra nostros ferunt auxilium. Fit proelium acri certamine: namque nostri, contemptis pridie superatis hostibus, quum subsequi legiones meminissent, et pudore cedendi, et cupiditate per se conficiendi proelii, fortissime contra pedites proeliabantur; hostesque, nihil amplius copiarum accessurum credentes, ut pridie

die cognouerant, delendi equitatus nostri nacti occasionem videbantur.

Quum aliquamdiu summa contentione dimicaretur, Dumnacus instruit aciem, quae suis esset equitibus in vicem praefidio. Tum repente confertae legiones in conspectum hostium veniunt. Quibus visis perculsae barbarorum turmae, perterritae acies hostium, perturbato impedimentorum agmine, magno clamore discursuque passim fugae se mandant. At nostri equites, qui paullo antea cum resistentibus fortissime conflixerant, laetitia victoriae elati, magno undique clamore sublato, cedentibus circumfusi, quantum equorum vires ad persequendum dextraeque ad caedendum valent, tantum eo proelio interficiunt. Itaque amplius milibus XII. aut armatorum, aut eorum, qui timore arma proiecerant, interfectis, omnis multitudo capitur impedimentorum.

Qua ex fuga, quum constaret, Drappeten Senonem, (qui, ut primum defecerat Gallia, collectis undique perditis hominibus, seruis ad libertatem vocatis, exsulibus omnium ciuitatum adscitis, receptis latronibus, impedimenta et commeatus Romanorum interceperat) non amplius hominum II milibus ex fuga collectis, provinciam petere, vnaque consilium cum eo Lucierium Cadurcum cepisse, (quem superiore commentario, prima defectione Galliae, facere in provinciam impetum voluisse, cognitum est:) Caninius legatus cum legionibus II ad eos persequendos contendit, ne

Y 2

de

turmas equitum, acies perditum.

ut primum def. Gall. Cf.

7, 1.

super. comment. Cf. 7, 7.
prima defectione, initio defectionis.

de detrimento aut timore prouinciae magna infamia, perditorum hominum latrocinii, caperetur.

XXXII

C. Fabius cum reliquo exercitu in Carnutes ceterasque proficiscitur ciuitates, quarum eo praelio, quod cum Dumnaco fecerat, copias esse accitas sciebat: non enim dubitabat, quia recenti calamitate submissiores essent futurae; dato vero spatio ac tempore, eodem instante Dumnaco, possent concitari. Qua in re summa felicitas celeritasque in recipiendis ciuitatibus Fabium consequitur. Nam Carnutes, qui saepe vexati numquam pacis fecerant mentionem, datis obsidibus, veniunt in dedicationem; ceteraeque ciuitates, positae in ultimis Galliae finibus, Oceano coniunctae, quae Armoricae adpellantur, auctoritate adductae Carnutum, aduentu Fabii legionumque imperata sine mora faciunt. Dumnacus, suis finibus expulsus, errans latitansque solus extremas Galliae regiones petere coactus est.

XXXII

At Drappes, vnaque Lucterius, quum legiones Caniniumque adesse cognoscerent; nec se sine certa pernicie, persequente exercitu, putarent prouinciae fines intrare posse; nec iam liberam vagandi latrociniorumque faciendorum facultatem haberent; consistunt in agris Cadurcorum. Ibi, quum Lucterius apud suos ciues, quondam integris rebus, multum potuisset, semperque auctor novorum consiliorum magnam apud barbaros auctoritatem haberet, oppidum Vxellodunum, quod in clientela fuerat

de detrimento. Delendum est *de*, quod nulli fere codd. agnoscunt, ut alii iam monuerunt. *Carnutes numquam pacis fec. ment.* Sed vid. 6, 4. Monuit Vossius,

instante. Al. *insligante*, *Armoricae.* vid. 5, 53.

fuerat eius, natura loci egregie munitum, occupat suis et Drappetis copiis, oppidanosque sibi contigit.

Quo quum confestim C. Caninius venisset, XXXIII
animaduerneretque, omnes oppidi partes praeruptissimis saxis esse munitas, quo, defendente nullo, tamen armatis ascendere esset difficile; magna autem impedimenta oppidanorum videret, quae si clandestina fuga subtrahere conarentur, effugere non modo equitatum, sed ne legiones quidem possent: tripartito cohortibus diuisis, trina excelssimo loco castra fecit, a quibus paullatim, quantum copiae patiebantur, vallum in oppidi circuitum ducere instituit.

Quod quum animum aduerterent oppidani, XXXIII
miffinaque Alefiae memoria solliciti similem casum obfessionis vererentur; maximeque ex omnibus Lucterius, qui fortunae illius periculum fecerat, moneret, frumenti rationem esse habendam: constituunt omnium consensu, parte ibi relicta copiarum, ipsi cum expeditis ad importandum frumentum proficisci. Eo consilio probato, proxima nocte, duobus milibus armatorum relictis, reliquos ex oppido Drappes et Lucterius educunt: ii, paucos dies morati, ex finibus Cadurcorum, qui partim re frumentaria subleuare eos cupiebant, partim prohibere, quo minus fumerent, non poterant, magnum numerum frumenti comparant: nonnumquam autem expeditionibus nocturnis castella nostrorum adoriuntur. Quam ob causam C. Caninius toto oppido munitiones circumdare moratur, ne aut opus effectum

Y 3

tueri

moratur. Cf. c. 37. *pro-* *circumdare oppidanos.* Ergo
bibitus est timore, munitione conatur, quod codd. habent,
recte

tueri non possit, aut plurimis locis infirma disponat praesidia.

XXXV

Magna copia frumenti comparata, confidunt Drappes et Lucterius non longius ab oppido X milibus, vnde paulatim frumentum in oppidum suppartarent. Ipsi inter se prouincias partiuntur: Drappes castris praesidio cum parte copiarum restitit; Lucterius agmen iumentorum ad oppidum adducit. Dispositis ibi praesidiis, hora noctis circiter X, siluestribus angustisque itineribus frumentum importare in oppidum instituit. Quorum strepitum vigiles castrorum quum sensissent, exploratoresque missi, quae agerentur, renunciaissent: Caninius celeriter cum cohortibus armatis ex proximis castellis in frumentarios sub ipsam lucem impetum fecit. Ii, repentino malo perterriti, diffugiunt ad sua praesidia: quae nostri ut viderunt, acrius contra armatos incitati, neminem ex eo numero viuum capi patiuntur. Effugit inde cum paucis Lucterius, nec se recipit in castra.

XXXVI

Re bene gesta, Caninius ex captiuis comperit, partem copiarum cum Drappete esse in castris a milibus non amplius XII. Qua re ex compluribus cognita, quum intellegeret, fugato duce altero, perterritos reliquos facile opprimi posse: magnae felicitatis esse arbitrabatur, neminem ex caede refugisse in castra, qui de accepta calamitate nuncium Drappeti perferret. Sed in experiundo quum periculum nullum videret, equitatum omnem Germanosque pedites, summae velocitatis homines, ad castra hostium praemittit: ipse legionem vnam

in

recte mutarunt interpretes; *tatur*, mutari debuit, ut acutius non tam in *moratur*, re vidit Oudendorpius. quam in *cunctatur* seu *com*.

in trinus castris distribuit, alteram secum expeditam ducit. Quum propius hostis accessisset, ab exploratoribus, quos praemiserat, cognoscit, castra eorum, ut barbarorum fere consuetudo, relictis locis superioribus, ad ripas fluminis esse demissa: at Germanos equitesque imprudentibus omnibus de improviso aduolasse, et proelium commississe. Qua re cognita, legionem armatam instructamque adducit. Ita, repente omnibus ex partibus signo dato, loca superiora capiuntur. Quod ubi accidit, Germani equitesque, signis legionis visis, vehementissime proeliantur: confestim cohortes undique impetum faciunt, omnibusque aut interfecit, aut captis, magna praeda potiuntur: capitur ipse eo proelio Drappes.

Caninius, felicissime re gesta, sine ullo paene militis vulnere, ad obsidendos oppidanos reuertitur; externoque hoste deleta, cuius timore antea augere praesidia, et munitione oppidanos circumdare prohibitus erat, opera undique imperat administrari. Venit eodem cum suis copiis postero die C. Fabius, partemque oppidi sumit ad obsidendum.

Caesar interim M. Antonium quaestorem cum cohortibus XV in Bellouacis reliquit, ne qua rursus nouorum consiliorum capiendorum Belgis facultas daretur: ipse reliquas ciuitates adit, obsides plures imperat, timentes omnium animos consolatione

Y 4

augere praesidia, multiplicare, multis in locis ponere, singulis in locis singula ponere. cf. c. 34 extr. Sic libri boni; sed plures libri, et in his etiam boni,

habent dividere (vertheilen), quod eodem redit.

capiendorum Belgis. Pro his rursus duo libri optimi habent, *ad capiendum bel-*
lum.

latione sanat. Quum in Carnutes venisset, quorum [consilio] in ciuitate superiore commentario Caesar exposuit initium belli esse ortum, quod praecipue eos propter conscientiam fasti timere absum advertebat, quo celerius ciuitatem metu liberaret, principem foeleris ipsius et concitorem belli, Gutruium, ad supplicium deposcit: qui, etsi ne civibus quidem suis se committebat, tamen celeriter, omnium cura quaesitus, in castra perducitur. Cogitur in eius supplicium Caesar contra naturam suam, maximo militum concursu, qui ei omnia pericula et detrimenta belli, a Gutruo accepta, referebant, adeo ut verberibus exanimatum corpus securi feriretur.

XXXVIII Ibi crebris litteris Caninii fit certior, quae de Drappete et Lucterio gesta essent, quoque in consilio permanerent oppidani. Quorum etsi paucitatem contemnebat, tamen pertinaciam magna poena esse adficiendam iudicabat; ne vniuersa Gallia, non vires sibi defuisse ad resistendum Romanis, sed constantiam, putaret; neue hoc exemplo ceterae ciuitates, locorum opportunitate fretae, se vindicarent in libertatem: quum omnibus Gallis notum sciret, reliquam esse vnam aetatem suae provinciae; quam si sustinere potuissent, nullum ultra periculum vererentur. Itaque Q. Calenum legatum

quorum consilio Deest *consilio* in codd. non modo antiquis et bonis, sed et plerisque: et turbat sensum. Ergo Davis. et Clark. recte sustulerunt.

super. comment. Cf. 7, 2.

Gutruium. Cf. 7, 3, ubi duo auctores belli nominan-

tur, sed nullus Gutruatus, cuius nomen h. l. tantopere variatur, ut aut nesciamus, quale Hirtius scripserit, aut in *Coruatus* mutandum sit.

quae de — gesta essent, quae iis accidissent. Visitatione dici, *quid de iis factum esset*, monuit Clarkius.

gatum cum legionibus duabus reliquit, qui in his
ioneribus se sublequeretur: ipse cum omni equi-
tatu, quam potest celeerrime, ad Caninium con-
tendit.

Quum contra expectationem omnium Caesar XL
Vxellodunum venisset, oppidumque operibus clau-
sum animum aduerteret; neque ab oppugnatione
recedi videret vlla conditione posse; magna autem
copia frumenti abundare oppidanos, ex perfugis
cognosset; aqua prohibere hostem tentare coepit.
Flumen infimam vallem diuidebat, quae totum
paene montem cingebat, in quo positum erat prae-
ruptum undique oppidum Vxellodunum. Hoc
auerti loci natura prohibebat; sic enim in imis ra-
dicibus montis ferebatur, ut nullam in partem de-
pressis fossis deriuari posset. Erat autem oppidanis
difficilis et praeruptus eo descensus, ut, prohiben-
tibus nostris, sine vulneribus ac periculo vitae ne-
que adire flumen, neque arduo se recipere possent
adscensu. Qua difficultate eorum cognita, Caesar,
sagittariis funditoribusque dispositis, tormentis
etiam quibusdam locis contra facillimos descensus
collocatis, aqua fluminis prohibebat oppidanos,
quorum omnis postea multitudo aequatum vnum in
locum conueniebat.

Sub ipsum enim oppidi murum magnus fons XLI
aquae prorumpibat, ab ea parte, quae fere pedum
CCC intervallo fluminis circuitu vacabat. Hoc
Y 5 fonte

*neque ab opp. — posse, in-
telligebat, utique oppugnan-
dum esse oppidum, uti Ca-
ninius coeperat: nam vole-
bat Caesar, ut est cap. 39,
frangere pertinaciam homi-
num.*

*quae (leg. cum Vossio,
quod) totum p. m. cing.*

*quae fluminis circuitu va-
cabat, pars vallis vacua,
s. non recta, non obducta
erat flumine, circueunte to-
tum fere oppidum.*

fonte prohiberi posse oppidanos quam optarent reliqui, Caesar vnus videret; [non sine magno periculo] e regione eius vineas agere aduersus montem; et aggeres instruere coepit, magno sum labore et continua dimicatione. Oppidani enim, loco superiore decurrentes, eminus sine periculo proeliabantur, multosque pertinaciter succedentes vulnerabant; vt tamen non deterrerentur milites nostri vineas proferre, (et labore) atque operibus locorum vincere difficultates. Eodem tempore tectos cuniculos ab vineis agunt ad caput fontis, quod genus operis sine vlllo periculo et sine suspitione hostium facere licebat. Exstruitur agger in altitudinem pedum VIII, collocatur in eo turtis X tabulorum, non quidem quae moenibus aequaretur, (id enim nullis operibus effici poterat) sed quae superaret fontis fastigium. Ex ea quum tela

tormen-

non sine magno periculo. Omittunt haec verba libri scripti antiquissimi et optimi, tum ceteri etiam complures. Recte, vt Vossius vidit: nam foret propemodum tautologia, si hic *non sine magno periculo*, mox *magno cum lab. et cont. dimic.* diceretur.

succedentes, accedentes Romanos. vid. ind.

et labore non exstat in antt. et bonis codd.

cuniculos — fontis. Haec lectio est ab iagenio Dauidii, ducta tamen e perspicuis codd. vestigiis, vbi ferre *cuniculos agunt ad vineas ad caput fontis* legitur; nam

cetrae varietates sunt leviores. Vulgata vero lectio: *cuniculos, crates ac vineas agunt ad caput fontis*: absorta est, vt interpretes inde a Vossio monuerunt. Cellarius sic ediderat: *cuniculos ad aggeres ac vineas agunt et ad caput fontis*: sed Dauidius verum vidit.

sine suspitione hostium, vt hostes ne suspicarentur quidem, tale quid fieri: cuniculi enim sub terra agebantur. Ergo Romani non admouerunt crates et vineas, vt in vulgata lectione erat: nam hoc hostes potuissent ipsis suis oculis videre.

fontis fastigium, locum altio-

tormentis iacerentur ad fontis aditus, nec sine periculo possent adaquari oppidani; non tantum pecora atque iumenta, sed etiam magna hominum multitudo siti consumebatur.

Quo malo perterriti oppidani cupas seuo, pice, **XLII** scindulis complent: eas ardentes in opera prouolvunt. Eodem tempore acerrime proeliantur, ut ab incendio restringendo dimicatione et periculo deterreant Romanos. Magna repente in ipsis operibus flamma exstilit. Quaecumque enim per locum praecipitem missa erant, ea, vineis et aggero suppressa, comprehendebant id ipsum, quod morabatur. Milites contra nostri, quamquam periculoso genere proelii locoque iniquo premebantur, tamen omnia paratissimo sustinebant animo: res enim gerebatur et excelsio loco, et in conspectu exercitus nostri; magnusque vtrimque clamor oriebatur. Ita quam quisque poterat maxime insignis, quo notior testatiorque virtus eius esset, telis hostium flammaeque se offerebant.

Caesar quum complures suos vulnerari videret, **XLIII** ex omnibus oppidi partibus cohortes montem ascendere, et, simulatione moenium occupando-

rum,

altioremontis, e quo fons *tionis periculo*, iauasit in profusiebat. Fons prorumpebat sub murum oppidi multis libris locum verae

(c. 41. in.): oppidum erat in summo monte: ergo fons ibi, in altiore montis loco prorumpebat: hinc fastigium fontis est locus altior montis, vnde fons scaturit.

dimicatione et periculo, l. e. dimicationis periculo. Et haec explicatio, *dimica-*

suppressa, impedita, quominus procurrerent vterius. Cf. ind.

id ipsum, quod mor. vi. neas et aggerem,

ex omn. oppidi partibus, Idem est, ut si dixisset, veras omnes oppidi partes,

regionem coniunctam Oceano contineret: duas reliquas in Lemonicum finis, non longe ab Aruernis, ne qua pars Galliae vacua ab exercitu esset. Paucos dies ipse in provincia moratus, quum celeriter omnes copulentis percurrisset, publicas controversas cognouisset, bene meritis praemia tribuisset, (cognoscendi enim maximam facultatem habebat, quali quisque animo in rempublicam fuisset totius Galliae defectione, quam sustinuerat fidelitate atque auxiliis provinciae illius) his rebus confectus ad legiones in Belgiam se recipit, hibernatque Nemetocennae.

VLX

XLVII

Ibi cognoscit, Commium Atrebatem proelio cum equitatu suo contendisse. Nam quum Antonius in hiberna venisset, ciuitasque Atrebatum in officio maneret; Commius, qui post illam vulnerationem, quam supra commemoravi, semper ad omnes motus paratus suis ciuibus esse consueisset, ac consilia belli quaerentibus auctor armorum duxque deesset, parente Romanis ciuitate, cum suis equitibus se suosque latrociniiis alebat, infestisque itineribus comeatus complures, qui comportabantur in hiberna Romanorum, intercipiebat.

XLVIII

Erat attributus Antonio praefectus equitum, C. Volusenus Quadratus, qui cum eo hiemaret. Hunc Antonius ad persequendum equitatum hostium mittit. Volusenus autem ad eam virtutem, quae singularis in eo erat, magnum odium Com-

mii

consensus. vid. ind.
quam (defectionem) *sustinuerat* (Caesar non succubuerat illi, vires ad eam operimendam habuerat) *fidel.*
atque auct. provinciae (eius partis Galliae, quae provin-

cia romana erat). In fine illius delendum esse vidit Clarkius, quia provincia *non est* in his libris dicitur.

supra commemor. Cf. c. 23.
magnum odium. Cf. ibid.

mmi adiungebat; quo libentius id faceret; quod imperabatur. Itaque dispositis insidiis, saepius eius equites adgressus, secunda proelia faciebat. Novissime, quum vehementius contenderetur, ac Volusenus ipsius intercipiendi Commii cupiditate pertinacius quam cum paucis insecutus esset, ille autem fuga vehementi Volusenum longius produxisset; repente omnium suorum inuocat fidem atque auxilium, ne sua vulnera, perfidia interposita, paterentur iultra; conuersoque equo, se a ceteris incautius permittit in praefectum. Faciunt idem omnes eius equites, paucosque nostros conuertunt atque insequuntur. Commiis incensum cecuribus equum iungit equo Quadrati, lanceaque infesta mediam femur eius magnis viribus transiicit. Praefecto vulnerato, non dubitant nostri resistere, et conuersi hostem pellere. Quod ubi accidit, complures hostium, magno nostrorum impetu percussi, vulnerantur; et partim in fuga proteruntur, partim intercipiuntur. Quod ubi malum dux equi velocitate euitauit, grauitus vulneratus praefectus, vt

vitas

quo libentius, vt adeo tanto libentius —

perfidia interp. Ita vt Romani perfidia vterentur, vt essent perfidi. Sic latine dici posse, non dubito: sed e quibusdam libris bonis praetulerim cum Vossio, *perfidia* (aut *per fide*) *imposita*, i. e. vulnera ei imposita, illata erant, fraude et perfidia Voluseni. vid. c. 23. *Vulnus imponere alicui* quia non frequenter dicitur, etsi bene (vid. Ernestii Clav. Cic.), vi-

dentur mutasse locum libarii.

percussit. Leg. *pulsi*, si vel in nullo codd. esset. Sed est in optimis.

intercip. — *euitauit.* Leg. *intercipiuntur: quod malum dux* (i. e. Commius) *equi veloc. euitauit.* Atque hic desinit periodus. Haec Davilius, codicis vnius ductus auctoritate monuit. Iam sequitur in omnibus fere codicibus: *ac sic* (vel *si*: male) *proelio secundo gra-*
uitus

L. Lentulum et C. Marcellum Coss. creatura, qui omnem honorem et dignitatem Caesaris exspoliarent; ereptum Sergio Galbae consulatum, quum eis multo plus gratia suffragiisque valuisset, quod sibi coniunctus et familiaritate et necessitudine legationis esset.

LI Exceptus est Caesaris aduentus ab omnibus municipiis et coloniis incredibili honore atque amore: tum primum enim veniebat ab illo vniuersae Galliae bello. Nihil relinquebatur, quod ad ornatum portarum, itinerum, locorum omnium, quia Caesar iturus erat, excogitari posset. Cum liberis omnis multitudo obviam procedebat: hostiae omnibus locis immolabantur: tricliniis stratis fora templaque occupabantur, ut vel expectatissimi triumphii laetitia praecipere posset. Tanta erat magnificentia apud opulentiores, cupiditas apud humiliores.

LII Quum omnes regiones Galliae Togatae Caesar percurrisset, summa cum celeritate ad exercitum Nemetocennam rediit: legionibusque ex omnibus hibernis ad fines Treuironum euocatis, eo profectus est, ibique exercitum lustravit. T. Labienum Galliae Togatae praefecit, quo maiore commendatione conciliaretur ad consulatus petitionem.

Ipsa

Lent. et Marc. Fuerunt Coss. a. 705 P. V. C. qui — exspol. Vulgo, qui omni honore et dignitate Caesarem exspol. sed inuitis codd.

Sergio Galbae. Hic legatus Caesaris in Gallia fuerat (lib. 3. in.). Cum consulatum deinde peteret, repulsum tulit propter Caesa-

ris amicitiam: ex quo Caesari inensus cum Cassio et Bruto conspirauit. Sueton. Galb. 3. Cellarius.

Nemetocenn. Cf. c. 46 extr.

conciliaretur ciuibz romanis in Gallia, suffragiis habentibus. Monuit Dauius.

Ipse tantum itinerum faciebat, quantum satis esse ad mutationem locorum; propter salubritatem, existimabat. Ibi quamquam crebro audiebat, Labienum ab inimicis suis sollicitari; certiorque fiebat, id agi paucorum consiliis, ut, interposita senatus auctoritate, aliqua parte exercitus spoliaretur; tamen neque de Labieno credidit quidquam, neque, contra senatus auctoritatem ut aliquid faceret, potuit adduci: iudicabat enim, liberis sententiis patrum conscriptorum causam suam facile obtineri. Nam C. Curio, tribunus plebis, quum Caesaris causam dignitatemque defendendam suscepisset, saepe erat senatui pollicitus, si quem timor armorum Caesaris laederet, et, quoniam Pompeii dominatio atque arma non minimum terrorem foro inferrent, discederet uterque ab armis exercitusque dimitteret, fore eo facto liberam et sui iuris civitatem. Neque hoc tantum pollicitus est; sed etiam per se discessionem facere coepit: (quod ne fieret, consules

L 2

amici

Lab. sollicitari. Et stetit postea a Pompeii partibus. *Cellarius.*

spoliaretur. Cf. cap. 54, ubi hoc narratur. In paucis iis, de quibus h. l. sermo est, praecipue Marcellus consul fuit.

Curio. Ille est, ad quem Ciceronis epistolae (lib. 2) exstant. Cf. Sueton. Caes. 29. 36. *Cellarius.* Add. Appian. Civ. 2. pag. 444. ed. Steph. Djo Cass. 40, 62. Vellei. Paterc. 2, 48, qui mores Curionis adumbrat. Attigit

etiam Plutarchus in Caes. cap. 30.

quum — suscepisset. Magnis Caesaris largitionibus Curio in eius partes traductus est.

per se (ipse) disc. f. coep. Rogavit Senatum, num placeret, ut et Caesar et Pompeius exercitus dimitterent: multi enim eo rem trahebant, ut solus Caesar ab armis discederet. Appian. p. 446. Ceterum ingeniosa est emendatio Faerni, ab Urfino indicata: *sed etiam S. C. per discessionem facere coepit.*

amicique Pompeii iusserunt,) atque ita rem moderando discesserunt.

LIII Magnum hoc testimonium senatus erat vniuersi, conueniensque superiori facto. Nam Marcellus proximo anno, quum impugnaret Caesaris dignitatem, contra legem Pompeii et Crassi retulerat ante tempus ad senatum de Caesaris prouinciis, sententiisque dictis,

quod ne fieret — iusserunt, i. e. hoc prohibuerunt. Sed partim non poterat tribunus plebis simpliciter prohibendo impediri, partim dubitavit Oudendorpius, an latinum satis sit, *inbeo, ne quid fiat*, etsi plerorumque codd. haec lectio est. Quod autem in aliis codd. *suaserunt* pro *iusserunt* legitur, id est lenius verbum, quam pro summa contentione, qua tum ea res in senatu agitata est. Lectio rursus vulg. *intercesserunt* est a manu emendatrice. Ergo scimus quidem, consules amicosque Pompeii obstitisse Curioni, hoc est, efficere voluisse, ne in Curionis sententiam iretur, neue Pompeius quoque exercitum dimittere iuberetur (Appian. p. 444. *ἐνιστάμενον πολλῶν*); quae vero verba Hirtius h. l. scripserit, nescimus.

discesserunt plerique in hanc sententiam, ut vtrique imperium abrogaretur, neque adeo Pompeius Caesari praeferreretur. vid. Appian. p. 446 extr. Fortasse ergo

legendum: *atque ita rem eo moderante discesserunt*: nam nec *moderando*; nec *discesserunt* ad Consules referri potest; hi enim non exhibuissent testimonium fauoris erga Caesarem; sed quia c. 33 sequitur, magnum hoc fauoris testimonium fuisse, netesse est, ut in hoc *discesserunt* sit honorifica senatus de Caesare suffragatio. Cf. Plutarch. in Pompeio c. 58.

Marcellus, vid. Sueton. Iul. c. 28. *Rerulit Marcellus ad senatum, ut Caesari ante tempus succederetur, et ne absentis ratio comitiis haberetur.*

contra leg. Pomp. et Crassi, qua Caesari Gallia in alterum quinquennium decreta erat. Appian. B. C. 2, p. 437. Sueton. Iul. cap. 24. Plutarch. in Pompeio c. 51.

ante tempus. Nondum effluerat quinquennium. cf. B. C. 1, 9.

de prouinciis. Acceperat Caesar Galliam Cisalpinam, Illyrico adiecto, mox etiam Comaram. Sueton. Iul. 22.

dictis, discessionem faciente Marcello, qui sibi omnem dignitatem ex Caesaris inuidia quaerebat, senatus frequens in alia omnia transit. Quibus non frangebantur animi inimicorum Caesaris, sed admonebantur, quo maiores pararent necessitudines, quibus cogi posset senatus id probare, quod ipsi constituisent.

Fit deinde S. C. ut ad bellum Parthicum legio una a Cn. Pompeio, altera a C. Caesare mitterentur: neque obscure hae duae legiones vni Caesari detrahuntur. Nam Cn. Pompeius legionem primam, quam ad Caesarem miserat, confectam ex dilectu provinciae Caesaris, eam tamquam ex suo numero dedit. Caesar tamen, quum de voluntate aduersariorum suorum se exspoliari nemini dubium esset, Cn. Pompeio legionem remisit, et suo nomine XV, quam in Gallia citeriore habuerat, ex S. C. iubet transdi. In eius locum XIII legionem in Italiam mittit, quae praesidia tueatur, ex quibus praesidia XV deducebatur. Ipse exercitui distribuit hiberna: C. Trebonium cum legionibus quatuor in Belgio

LIII

Z 3

collo-

Fit S. C. Appian. p. 446 in. Dio Cass. 40, 65. 66.

bellum Parth. Hoc tum Bibulo imperatore gerebatur. Dio Cass. 40, 29, ubi Fabricius Ciceronis locos colligit.

quam ad Caesarem miserat. vid. dicta ad 6, 1.

provinciae Caesaris, eam — Vulgo alia distinctione et lectione, *provinciae, Caesaris eam* — quod contra historiam est. *Caesaris* in codd. duobus, et vno quidem bono, reperit Oudendorpius; di-

stinctionem mutarunt iam multi interpretes.

dedis Bibulo ad bellum Parthicum.

suorum se exspoliari. Haec verba puto esse tollenda: certe, qui varias lectt. consuluerit, intelliget ea dubia esse: atque verbum *suorum* profecto non est ab Hirtio.

et suo nomine. Vulgo, *et ex suo numero*, quae est mera interpretatio.

exerc. distr. bib. Alii, *exercitum distr. per bib.* Sed hi voluerunt vscitationem syntaxin substituere rariori.

collocat; C. Fabium cum totidem in Aeduos deducit. Sic enim existimabat, tutissimam fore Galliam, si Belgae, quorum maxima virtus, et Aedui, quorum auctoritas summa esset, exercitibus continerentur. Ipse in Italiam profectus est.

LV Quo quum venisset, cognoscit, per C. Marcel-
lum consulem, legiones duas, ab se remissas, quae
ex S. C. deberent ad Parthicum bellum duci, Cn.
Pompeio transditas, atque in Italia retentas esse.
Hoc facto, quamquam nulli erat dubium, quidnam
contra Caesarem pararetur, tamen Caesar omnia
patientia esse statuit, quoad sibi spes aliqua relinque-
retur, iure potius disceptandi, quam belli gerundi.
Contendit

transditas — esse. Dio
Cass. 40, 66.

quidnam pararetur. Sic
codd. Oudendorpii magno
numero: vulgata, *quin ar-*
ma c. C. pararentur, rursus
est explicatio.

Contendit. Hoc verbum
in pluribus, et quibusdam
bonae notae codd. addi, in
vno vero etiam *Contendit*
quadam utraque die futurum
legi, testatur Oudendorpius,
et deesse hic nonnulla ex-
istimat. Ac profecto vide-
tur Hirtius ad illa usque
tempora progredi voluisse,
quibus evenit id, quod in-
eunte libro primo de civili
bello narratur. Certe, ut

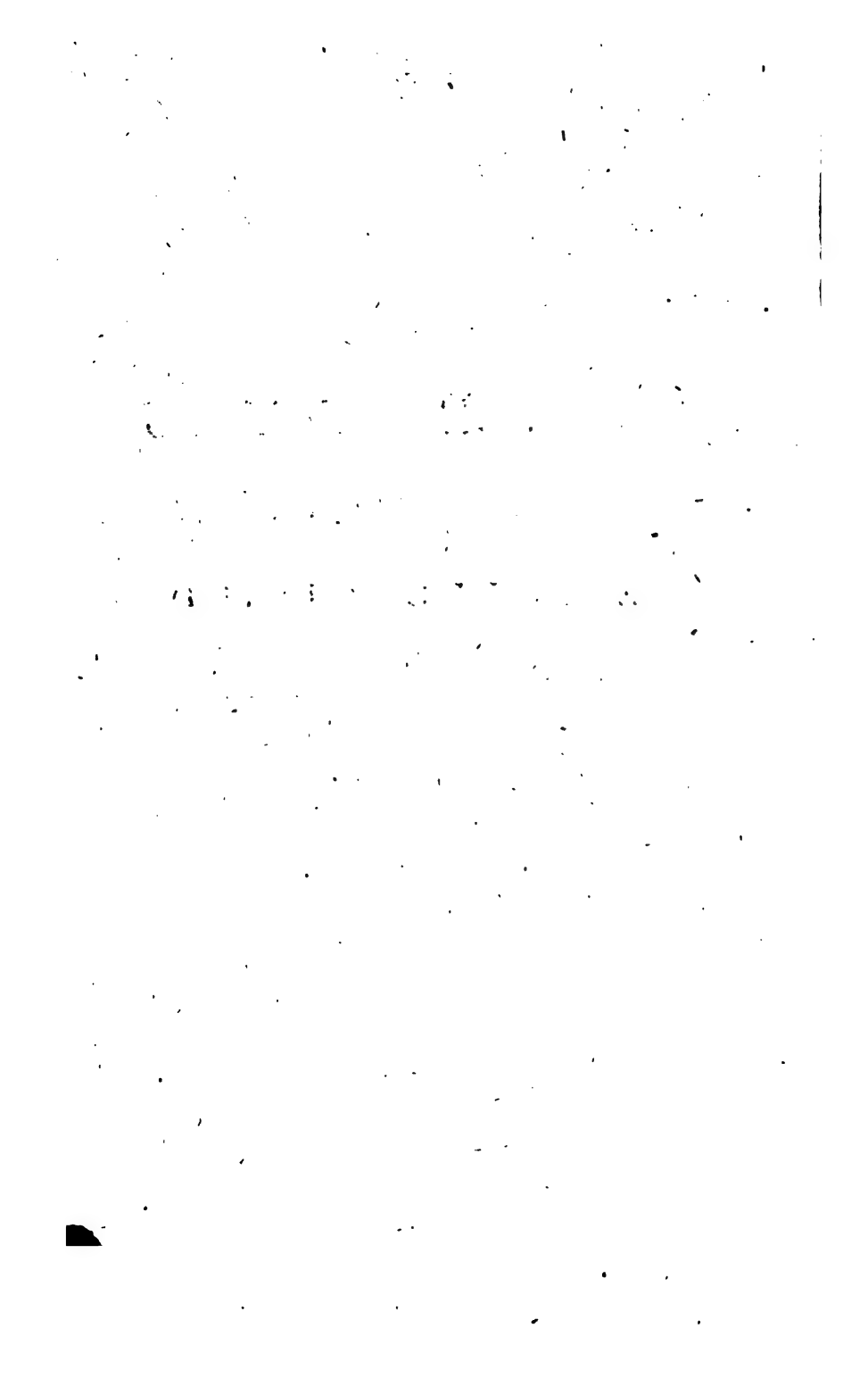
nunc legitur libri illius ini-
tium, non cohaeret plane
cum huius libri verbis et re-
bus ultimis. Res, quae de-
sunt, ex Appiano p. 447 fa-
cile possunt addi. Scilicet
Caesar, qui iam in Italia
erat, per literas *contendit*
ab senatu, ut etiam Pompeius
se imperio abdicaret, seque
idem facturum promisit; sin-
minus, se neque sibi, ne-
que patriae defuturum. Iam
cohaeret initium libri primi
de bello civili: *Litteris Cae-*
saris consulibus redditis —
Haec ergo est rerum series,
neque opus erit, cum Vos-
sio et Glandorpio existimare,
initium libri primi de bello
civili deesse.

CAII IVLII CAESARIS

COMMENTARII

DE BELLO CIVILI

C. IVLII CAESARIS

COMMENTARII

DE BELLO CIVILI

LIBER PRIMVS

Causa et origo civilis belli. Caesar totam Italiam favore municipiorum celeriter occupat. 1 — 24. Pompeium Brundisii obsides; ille tamen elabitur: oppidum deditur. 25 — 29. Eiecti a Caesarianis e Sardinia Corsae; e Sicilia Cato. 30. Caesar ad urbem proficiscitur, sed irrisus iis, quae de pace agere destinauerat, in Galliam ulteriorem contendit, 32, 33, et Massiliae obsidione legatis commissa, 36, in Hispaniam profectus, post multa incommoda Pompeianos duces, Afranium et Petreium, ad deditionem cogit.

Litteris a Fabio C. Caesaris consulibus redditis, aegre ab iis impetratum est, summa tribunorum plebis contentione, ut in senatu recitarentur: ut vero ex litteris ad senatum referretur, impetrari

Z 5

Litteris — redditis. De his literis ad 8, 55 paulo ante dictum est. Cf. Sueton. Oudendorpio Litteris a Caio Jul. 29. 30. Dio Cass. 41, 1. Caesare legetur, quia in ant.

a Fabio. Hoc est falsum: et bono cod. reperitur, a Fabio Caesare.

tribunorum plebis, Cassii et Antonii. Cf. c. 2 extr. Appian, p. 448. Dio Cass. d. l.

ex litteris, ea de re, quae in litteris scripta erat.

trari non potuit. Referunt consules de republica (in ciuitate). L. Lentulus consul senatu reique publicae se non defuturum pollicetur, si audacter ac fortiter sententias dicere velint: sin Caesarem respiciant, atque eius gratiam sequantur, vt superioribus fecerint temporibus, se sibi consilium capturum, neque senatus auctoritati obtemperaturum; habere se quoque ad Caesaris gratiam atque amicitiam receptum. In eandem sententiam loquitur Scipio: Pompeio esse in animo, reipublicae non deesse, si senatus sequatur; sin cunctetur, atque agat lenius, nequidquam eius auxilium, si postea velit, senatum imploraturum.

- II Haec Scipionis oratio, quod senatus in vrbe habebatur, Pompeiusque aderat, ex ipsius ore Pompeii mitti videbatur. Dixerat aliquis leniorem sententiam, vt primo M. Marcellus, ingressus in eam orationem, non oportere ante de ea re ad senatum referri, quam dilectus tota Italia habiti, et exercitus conscripti essent; quo praesidio tuto et libere senatus, quae vellet, decernere auderet: vt M. Calidius, qui censebat; vt Pompeius in suas prouincias proficisceretur, ne qua esset armorum causa; timere Caesarem, abreptis ab eo duabus legionibus, ne ad eius periculum reservare et retinere eas ad urbem Pompeius videretur: vt M. Rufus, qui sententiam

in ciuitate. Multis haec verba suspecta sunt, quasi a librario inserta, quia Caesar potius *in vrbe* dixisset, vt c. 2, quod senatui extra urbem habito (cap. 3 et 6) opponitur. Cellarius.

C. Marcellum, anno 705 P. V. C.

Pompeius aderat, in suburbio erat. Dio Cass. 41, 2. Cellarius.

de ea re. Sic codd. Sed vulgo, *de republica.*

duabus legionibus. vid. supra 8, 54.

Lentulus collegam habuit

tiam Calidii paucis fere mutatis rebus sequebatur: hi omnes, conuicio L. Lentuli consulis correpti, exagitantur. Lentulus sententiam Calidii pronuntiaturum se omnino negavit. Marcellus, perterritus conuiciis, a sua sententia discessit. Sic vocibus consulis, terrore praesentis exercitus, minis amicorum Pompeii, plerique compulsi, inuiti et coacti Scipionis sententiam sequuntur: ut ante certam diem Caesar exercitum dimittat; si non faciat, cum aduersus rempublicam facturum videri. Intercedit M. Antonius, Q. Cassius, tribuni plebis. Refertur confestim de intercessione tribunorum: dicuntur sententiae graues: ut quisque acerbissime crudelissimeque dixit, ita quam maxime ab inimicis Caesaris collaudatur.

Missio ad vesperum senatu, omnes, qui sunt III
eius ordinis, a Pompeio euocantur. Laudat Pompeius,

pronuntiaturum. Pronunciat consul sententias, cum eas, quae dictae sunt, breuiter repetit et enumerat, ut senatus in suffragia discedere possit.

terrore praes. exerc. qui cum Pompeio erat.

aduersus remp. fact. Mollior formula, quam, hostem iudicari; re autem huic fere consentiens. *Cellarius.*

a Pompeio euocantur, extra urbem euocantur senatores, ut senatus habeatur. Cf. c. 6. *Cellarius.* Οἱ ἀγχοῦρες ὑπαρχόντων (ac talis erat Pompeius) εἰς τὴν πόλιν ἐκκλησίου. Plutarch. in Pompeio c. 58. Praeteres Marc-

landus (in Explicationibus vet. aliquot auctorum, ad calcem Suppl. Eurip. p. 264) legi vult: *Omnes sui — a Pompeio euocantur:* ut sui sint fautores et amici partium Pompeii: esse enim incredibile, totum senatum euocatum esse a Pompeio, et Caesarem nullos ibi amicos habuisse. Sed nonne sponte intelligitur, illud *omnes* in tantum, in quantum res patitur, capiendum esse? Talia non puto corrigi debere. Eodem modo arguantur interpretes in sequentibus verbis: *Laudat Pompeio. atque in p. confirmat:* in quibus nemo haerere potest.

Tamen

peius, atque in posterum confirmat; segniores castigat atque incitat. Multi undique ex veteribus Pompeii exercitibus spe praemiorum atque ordinum euocantur: multi ex duabus legionibus, quae sunt transditae a Caesare, arcessuntur: completur vrbs. Ad ius comitiorum tribunos plebis C. Curio euocat: omnes amici consulum, necessarii Pompeii atque eorum, qui veteres inimicitias cum Caesare gerebant, in senatum coguntur, quorum vocibus et concursu terrentur infirmiores, dubii confirman-

tur,

Tamen edd. quaedam habent: *Laudat promtos atque* — Alius maluit: *Laudat acres atque* — Rursus Marclaudus voluit legi: *Laudat alteros atque* — Quasi vero non sponte adpareat, si segniores sint castigati, eos, qui laudati sint, fuisse a segnioribus diuersos.

ordinum euocantur. vid. ind. in his duobus verbis.

duabus legionibus. Conf. 8, 58.

completur vrbs. Vtrum hoc vult, omnes in urbem confugisse metu aduentantis Caesaris? An, militibus Pompeii urbem completam fuisse? Appian. pag. 448. Etiam, quae sequuntur, incerta et obscura sunt: nam vulgata lectio est ex emendatione interpretum, et potest e c. 9 quodammodo defendi, ubi, ut libera comitia populo permittantur, Caesar postulat. Sed plerique codd. habent *com-*

pletur vrbs et ius comitium, et pro Curio in plerisque est *centurio*. Nolo coniecturas interpretum, ab Oudendorpio collectas, repetere: vnam addam, quam ille vir doctus non potuit indicare, e Christiani Crusii Probabilibus criticis (p. 20), qui legi vult: *completur vrbs, et in comitium tribunos pl. C. Curio euocat*, sc. ut tribuni in comitio ante deliberarent, quam senatus haberetur. Sed puto, locum hunc non posse nostris coniecturis plane sanari: nam enasrantur singulae res, quae tum eueniunt, quae non possunt aliae ex aliis intelligi ita, ut coniectura vnam ex altera eruat; et oratio, per in-cisa procurrens, hoc ipsum declarat, singulas *negotia* singulis membris expressas esse. Quis ergo ausit dicere, quatenam potissimum *negotia* in verbis corruptis lateat?

tur, plerisque vero libere decernendi potestas eripitur. Pollicetur L. Piso censor, sese iturum ad Caesarem; item L. Roscius praetor, qui de his rebus eum doceant: sex dies ad eam rem conficiendam spatii postulant. Dicuntur etiam a nonnullis sententiae, ut legati ad Caesarem mittantur, qui voluntatem senatus ei proponant.

Omnibus his resistitur, omnibusque oratio consulis, Scipionis, Catonis opponitur. Catonem veteres inimicitiae Caesaris incitant, et dolor repulsae. Lentulus aeris alieni magnitudine, et spe exercitus ac provinciarum, et regum adpellandorum largitionibus mouetur, seque alterum fore Sullam inter suos gloriatur, ad quem summa imperii redeat. Scipionem eadem spes provinciae atque exercituum impellit, quos se pro necessitudine partiturum cum Pompeio arbitratur; simul iudiciorum metus, adulatio, atque ostentatio sui et potentium, qui in republica iudiciisque tum plurimum pollebant. Ipse Pompeius, ab inimicis Caesaris incitatus, et quod neminem secum dignitate exaequari volebat, totum se ab eius amicitia auerterat, et cum communibus inimicis in gratiam redierat, quorum ipse maximam partem illo adfinitatis tempore adiunxerat

III

Cae-

L. Piso, censor cum Ap. Claudio, idemque fover Caesaris. *Cellarius*. Conf. Dio Cass. 40, 63.

dolor repulsae. Consulatum cum M. Marcello et Ser. Sulpicio, ut inualescenti Caesaris et Pompeii potentiae resisteret, petierat; sed impeditus ab utriusque ami-

cis fuit. v. Dio Cass. 40, 58. *Cellarius*.

iudiciorum metus: quia Scipio, Pompeii fover, lege Pompeia fuerat a Memmio ambitus accusatus. *Cellarius*.

ostentatio sui et potentium, ostentabat se et amicitiam potentium. *Manutius*.

Caesari. Simul infamia duarum legionum permotus, quas ab itinere Asiae Syriaeque ad suam potentiam dominatumque conuerterat, rem ad arma deduci studebat.

V His de causis aguntur omnia ruptim atque turbate; nec docendi Caesaris propinquis eius spatium datur; nec tribunis plebis sui periculi deprecandi, neque etiam extremi iuris intercessione retinendi, quod L. Sulla reliquerat, facultas tribuitur; sed de sua salute septimo die cogitare coguntur; quod illi turbulentissimi superioribus temporibus tribuni plebis octauo denique mense suarum actionum respicere ac timere consueverant. Decurritur ad illud extremum atque ultimum S. C. quo, nisi paene in ipso urbis incendio atque desperatione omnium salutis,

infamia duarum legionum, quam sibi contraxerat retentis duabus legionibus. Cf. supra 8, 54.

iter Asiae, in Asiam, ad bellum Parthicum. vid. ibid. et Plutarch. Anton. c. 5.

ruptim. Immo, *raptim*.

tribunis plebis. Adeo acris contentio fuit inter consulem, Antonium Cassiumque tribunos, et Curionem, ut ad extremum consulis suaderet, e curia discedere, ne fortasse violarentur. Appian. p. 448. Dio Cass. 41, 1. 3. Plutarch. in Caes. c. 31. in Anton. c. 5. Hinc paulo post: *Profluunt ex urbe tribuni*.

Sulla reliquerat. Cf. c. 7. vid. Ernesti Clav. Cic. in

Lege Cornelia tribunitia, ubi et noster locus explicatur.

septimo die post, quam literas Caesaris (vid. cap. 1) consulibus reddiderant.

octauo mense suarum actionum (sui muneris), h. e. mense eo, quo noui consules creabantur, ex quo tempore tribuni hos designatos consules timere coeperunt, quibus rationem actorum deberent reddere. Sic Cellarius ex Hotomanni notis explicauit locum.

Decurritur — S. C. vid. Liv. 3, 4. Sallust. Cat. 29. Cic. Catil. 1, 2. *Cellarius*. Comparari debet et de hoc, et de omnibus, quae hic narrantur, Cicero ad Div. 16, 11.

lutis, latorum audacia nunquam ante discessum est; dent operam consules, praetores, tribuni plebis, quique consulares sunt ad urbem, ne quid respublica detrimenti capiat. Haec S. C. perscribuntur a. d. VIII Idus Ianuarias. Itaque quinque primis diebus, quibus haberi seuatus potuit, qua ex die consulatum iniit Lentulus, biduo excepto comitiali, et de imperio Caesaris, et de amplissimis viris, tribunis plebis, grauissime acerbissimeque decernitur. Profugiunt statim ex urbe tribuni plebis, seseque ad Caesarem conferunt. Is eo tempore erat Ravennae, expectabatque suis lenissimis postulatis responsa, si qua hominum aequitate rea ad otium deduci posset.

Proxi-

latorum audacia. Vtique legendum, *latronumque audacia*, ut Manutius monuit. Latrones sunt pessimi ciues: et ipse Caesar hoc ipso tempore latro dictus et habitus est ab inimicis. Plutarch. in Pompei. c. 58, Μάρκος ἄπεινός ἐστιν τὸν Καίσαρα. Id. in Caes. cap. 30. Δέντρος ἐβόα, ὅπλων δὲν πρὸς ἄνδρα λεγόν, ὃ ψήφω.

discessum est. Leg. *de scensum est*, quam viri docti coniecturam etiam probauit Oudendorpius. Et videtur cuius in mentem venire debere.

consulaves. Probo hos, qui *proconsules* legere volunt, partim quia sic in Cic. ad Div. 16, 11 legitur, partim quia adduntur verba ad

urbem, quae indicant, eos non in prouinciis fuisse. Atqui esse in prouinciis, fuit proconsulum.

biduo comitiali. Dies comitialis erat, quo comitia populi habebantur, ideoque senatus haberi non poterat. vid. Ernesti Clav. Cic. in Lege Pupia.

profugiunt vestitu seruili in rheda meritoria: quae res Caesaris milites vehementer contra Pompeianos irritauit. Plutarch. in Caes. c. 31. Appian. p. 448.

lenissimis postulatis. Sunt literae, c. 1. commemoratae, quas tamen, ut Hotomannus monuit, Cicero ad Div. 16, 11 minaces et acerbis adpellat.

VI

Proximis diebus habetur senatus extra urbem. Pompeius eadem illa, quae per Scipionem ostendebat, agit; senatus virtutem constantiamque collaudat; copias suas exponit; legiones habere sese paratas decem; praeterea cognitum compertumque sibi, alieno esse animo in Caesarem milites, neque iis posse persuaderi, uti cum defendant aut sequantur. Saltem de reliquis rebus ad senatum refertur: tota Italia dilectus habeantur; Faustus Sulla propraetor in Mauritaniam mittatur; pecunia uti ex aerario Pompeio detur. Refertur etiam de rege Iuba, ut socius sit atque amicus: Marcellus vero passurum se in praesentia negat. De Fausto impedit Philippus, tribunus plebis. De reliquis rebus S. C. perscribuntur, prouinciae priuatis decernuntur, duae consulares, reliquae praetoriae: Scipioni obuenit Syria, L. Domitio Gallia. Philippus et Marcellus priuato consilio praetereuntur, neque eorum sortes deliciuntur. In reliquas prouincias praetores mittuntur,

extra urbem, ut Pompeius interesse deliberationi posset. Cf. c. 2 et 3.

per Scipionem. vid. c. 2.
cognitum comp. sibi. Consulto fuerant eiusmodi rumores de Caesaris exercitu sparsi, ut Pompeius falleretur. Pluratch. Pomp. c. 57.

Saltem addidit Oudendorpius e codd. et sic interpretatus est: *quidquid sit, saltem de rel.* Edd. multae habent *statim*. Quid vero, si hoc verbum *saltem* referratur ad superiorem periodum, *aut sequantur saltem*, h. e. saltem ab eius partibus

stent, non contra eum arma capiant, etsi defendere nolint eum armis.

propraetor est emendatio Aldi Manutii: in MSS. omnibus et edd. primis *propere* legitur. *Oudendorpius*.

priuatis, non consularibus, non praetoriis. vid. c. 85. Monuit Cellarius.

Philippus, quia Caesaris adfinis, vitricus Octauiani fuit. Sueton. Aug. cap. 8. *Cellarius*. Pro *Marcellus* habent plerique codd. et edd. *Cotta*. Ergo in hoc nomine incerta est lectio.

tuntur, neque expectant, quod superioribus annis acciderat, ut de eorum imperio ad populum feratur, paludatique, votis nuncupatis, exeant. Consules, quod ante id tempus acciderat numquam, ex urbe proficiscuntur, lictoresque habent in urbe et Capitolio priuati, contra omnia vetustatis exempla. Tota Italia dilectus habentur, arma imperantur, pecuniae a municipiis exiguntur, e fanis tolluntur, omnia diuina humanaque iura permiscuntur.

Quibus rebus cognitis, Caesar apud milites concionatur. VII Omnium temporum iniurias inimicorum in se commemorat, a quibus seductum ac deprauatum Pompeium queritur, inuidia atque obtreptione laudis suae, cuius ipse honori et dignitati semper fauerit adiutorque fuerit. Nouum in republica introductum exemplum queritur, ut tribunitia intercessio armis notaretur atque opprimeretur,

Consules — proficiscuntur.

Haec, sic posita, non videntur a Caesare esse. Dudum existimaram, excidisse verbum, quod indicaret *modum illegitimum*, quo ex urbe profecti sint, cum Glandorpius vidi legere voluisse: *Similiter* (i. e. nondum votis nuncupatis) *consules* — Ac tale quid paulo post accidisse, Plutarch. in Pompeio c. 61 refert, et in Caes. c. 34. Eodem tendit coniectura Oudendorpii, quae haec est: *paludatique, votis non nuncupatis, consules* — — — *proficiscuntur.*

priuati, quibus priuatis decretae erant prouinciae.

seductum. Sic. Oudendorp. ex ingenio. In omnibus codd. est *deductum*, i. e. a Caesaris amicitia et veteri consuetudine deductum. Cf. 7, 37. Poterat ergo verus lectio seruari, etsi Oudendorpiana eundem sensum habet.

armis notatur, aduentante exercitu Pompeii, curiam cincturo, ignominia adficiuntur tribuni, quia nihil valet eorum intercessio. Appian. p. 448.

tur, quae superioribus annis armis esset restituta. Sullam, nudata omnibus rebus tribunitia potestate, tamen intercessionem liberam reliquisse: Pompeium, qui amissa restituisset videatur, dona etiam, quae ante habuerit, ademisse. Quotiescumque sit decretum, darent magistratus operam, ne quid res publica detrimenti caperet, (qua voce et quo S. C. populus Romanus ad arma sit vocatus;) factum in perniciosis legibus, in vi tribunitia, in secessione populi, templis locisque editioribus occupatis. Atque haec superioris aetatis exempla expiata Saturnini atque Gracchorum casibus docet. Quarum rerum illo tempore nihil factum, ne cogitatum quidem; nulla lex promulgata, non cum populo agi coeptum, nulla secessio facta. Hortatur, cuius imperatoris ductu novem annis rempublicam felicissime gesserint, plurimaque proelia secunda fecerint, omnem Galliam Germaniamque pacauerint, ut eius existimationem dignitatemque ab inimicis defendant. Conclamant legionis XIII, quae aderat, milites, (hanc enim initio tumultus euocauerat; reliquae nondum conuenerant) sese paratos esse, imperatoris sui tribunorumque plebis iniurias defendere.

Cognita

restituta. Sallust. Cat. 38. Ascon. in Cic. Divinat. p. 19. Cellarius. Atqui eam Pompeius non restituit *armis*, sed lege. Cic. Verr. I, 15. Ergo verbum *armis* delendum est.

Sullam. vid. c. 5. *dona.* Multi voluerunt legi *bona*; Marcellandus in explicationibus verr. auct. maluit, *omnia*. Certe *dona* dici h. l. non possunt.

templis — occupatis, ut Gracchus Capitolium occupavit. *Rbellicanus.*

Sat. atque Gracch. vid. Florus 3, 14. 15. 16. Cellarius.

rempublicam. gerunt milites, qui eam defendunt.

omnem tantummodo ad Galliam referri potest. *euocauerat* hibernis. Sic cap. 8.

Cognita militum voluntate, Ariminum cum ea VIII
legione proficiscitur, ibique tribunos plebis, qui ad
eum confugerant, convenit; reliquas legiones ex
hibernis evocat, et subsequi iubet. Eo L. Caesar
adolescens venit, cuius pater Caesaris erat legatus.
Is, reliquo sermone confecto, cuius rei causa ve-
nerat, habere se a Pompeio ad eum privati officii
mandata demonstrat: velle Pompeium se Caesari
purgatum, ne ea, quae reipublicae causa egerit, in
suam contumeliam vertat; semper se reipublicae
commoda privatis necessitatibus habuisse potiora:
Caesarem quoque pro sua dignitate debere et stu-
dium et iracundiam suam reipublicae dimittere,
neque adeo graviter irasci inimicis, ne, quum illis
nocere se speret, reipublicae noceat. Pauca eius-
dem generis addit, cum excusatione Pompeii con-
iuncta. Eadem fere atque eisdem rebus praetor
Roscius agit cum Caesare, sibi quoque Pompeium com-
memorasse demonstrat.

Quae res etsi nihil ad levandas iniurias pertinere VIII
videbantur: tamen, idoneos nactus homines, per

A a 2

quos

Ariminum proficiscitur.

Multi sunt veteres in hac re
narranda. Sueton. Iul. 31. 32.
Plutarch. Caes. 32. Nunc
ergo armorum civilium ini-
tium factum est.

tribunos pl. Cf. c. 5.

a Pompeio mandata. Per-
pulsit Pompeium ad hoc con-
siliu mite, quod de Cae-
sar's molitionibus multa in-
audierat, ipse vero exerci-
tum nondum collectum ha-
bebat, denique, qui ei fa-
vebant, maluerant conditio-

nibus ferendis, quam armis
committendis controuersias
componi. Dio Cass. 41, 5.

necessitatibus. Libri an-
tiquiores habent, *necessita-*
dinibus: vtrumque significat
idem; sed poterat antiquior
lectio seruari.

eisdem rebus. Leg. *eis-*
dem de r. Nec magis hoc
reiici potest, quam apud Ci-
ceronem: *haec atque talia*
narrat. Alia lectio, *eis-*
dem diebus, ex emendatio-
ne Rubenii est.

quos ea, quae vellet, ad eum perferrentur, petit ab utroque, quoniam Pompeii mandata ad se detulerint, ne grauentur sua quoque ad eum postulata deferre; si paruo labore magnas controuersias tollere, atque omnem Italiam metu liberare possint: sibi semper reipublicae primam fuisse dignitatem, vitaeque potio-rem; doluisse se, quod populi Romani beneficium sibi per contumeliam ab inimicis extorqueretur, ereptoque semestri imperio, in urbem retraheretur, cuius absentis rationem haberi proximis comitiis populus iussisset; tamen hanc iacturam honoris sui reipublicae causa aequo animo tulisse: quum litteras ad senatum miserit, ut omnes ab exercitibus discederent, ne id quidem impetravisse: tota Italia dilectus haberi, retineri legiones duas, quae ab se simulatione Parthici belli sint abductae: ciuitatem esse in armis. Quoniam haec omnia, nisi ad suam perniciem, pertinere? Sed tamen ad omnia se descendere paratum, atque omnia pati reipublicae causa. Proficiscatur Pompeius in suas prouincias; ipsi exercitus dimittant; discedant in Italia omnes ab armis; metus e ciuitate tollatur; libera comitia atque omnis respublica sequi populoque Romano permittatur. Haec quo facilius certisque conditionibus fiant, et iureiurando sanciantur; aut ipse propius accedat, aut se patiatur accedere: fore, uti per colloquia omnes controuersiae componantur.

Prinip.

Acceptis

erepto sem. imp. vid. ad 8, 58.
prox. comitiis consularibus. Appian. p. 442.
Parthici belli. vid. 8, 54.

ipsi (Caesar et Pompeius) *exercitus dimittant.* Monuit Clarkius post Horomannum. Vulgo, *dimittantur.*

Acceptis mandatis, Roscius cum L. Caesare Capuam peruenit, ibique consules Pompeiumque invenit. Postulata Caesaris renunciat. Illi deliberata re respondent, scriptaque ad eum mandata per eos remittunt, quorum haec erat summa: Caesar in Galliam reuenteretur, Arimino excederet, exercitus dimitteret: quae si fecisset, Pompeium in Hispanias iturum. Interea, quoad fides esset data, Caesarem facturum, quae polliceretur, non intermissuros consules Pompeiumque dilectus.

Erat iniqua conditio, postulare, ut Caesar Arimino excederet, atque in provinciam reuenteretur; ipsum et provincias et legiones alienas tenere: exercitum Caesaris velle dimitti; dilectus habere: polliceri, se in provinciam iturum; neque, antequem diem iturus sit, definire: ut, si peracto Caesaris consulatu Pompeius profectus non esset, nulla tamen mendacii religione obstrictus videretur: tempus vero colloquio non dare, neque accessurum polliceri, magnam pacis desperationem adferebat. Itaque ab Arimino M. Antonium cum cohortibus V Arretium mittit: ipse Arimini cum duabus legionibus subsistit, ibique dilectum habere instituit: Pisaurum, Fanum, Anconam singulis cohortibus occupat.

Interea certior factus, Iguuium Thermum praetorem cohortibus quinque tenere, oppidum munire, omniumque esse Iguuinorum optimam erga se voluntatem, Curionem cum tribus cohortibus,

A a 3

quas

legiones alienas, ereptas
Caesari. Cf. 8, 54.

cum duabus legionibus.

Immo, *cohortibus*: vid. c.

12: nam vnam tantum le-

gionem Arimini habuit. vid. cap. 8. Ergo bene monuit Dausius, *legionibus* delendum, et *cohortibus* e superioribus repetendum esse.

quas Pisauri et Arimini habebat, mittit. Cuius adventu cognito, diffusus municipii voluntate Thermus, cohortes ex vrbe educit, et profugit: milites in itinere ab eo discedunt, ac domum revertuntur. Curia omnium summa voluntate Iguuium recipit. Quibus rebus cognitis, confusus municipiorum voluntatibus Caesar, cohortes legionis XIII ex praesidiis deducit, Auximumque profiscitur: quod oppidum Attius cohortibus introductis tenebat, dilectumque toto Piceno circummissis senatoribus habebat.

XIII Aduentu Caesaris cognito, decuriones Auximi ad Attium Varum frequentes conueniunt: docent, sui iudicii rem non esse; neque se, neque reliquos municipes pati posse, C. Caesarem, imperatorem bene de republica meritum, tantis rebus gestis, oppido moenibusque prohiberi: proinde habeat rationem posteritatis et periculi sui. Quorum oratione permotus Attius Varus, praesidium, quod introduxerat, ex oppido educit, ac profugit. Hunc ex primo ordine pauci Caesaris consecuti milites consistere cogunt: commisso proelio, deseritur a suis Varus; nonnulla pars militum domum discedit; reliqui ad Caesarem perueniunt: atque una cum iis deprehensus L. Pupius, primipili centurio, adducitur, qui hunc eundem ordinem in exercitu Cn. Pompeii

decuriones. vid. ind.
posteritatis, famae apud
 posteros. *Vossius.*
profugit in Africam. vid.
 cap. 31.

ex primo ordine. Vossius
 maluit, *ex primo agmine;*
 Marclandus vero in Explic.

vett. auct. p. 265 *ex primis*
ordinibus: scilicet ne nimis
 exigua manus fuisse videatur.
 Est autem Ordo ex vlsata
 ratione centuria.

L. Pupius. Marclandus
 ibidem e codd. lectione SL
Pupius eruit *Spurius Pu-*
pius.

peii antea duxerat. At Caesar milites Attianos collaudat, Pupium dimittit, Auximatibus agit gratias, seque eorum facti memorem fore pollicetur.

Quibus rebus Romam nunciatis, tantus repente
 terror inuasit, ut, quum Lentulus consul ad ape-
 riendum aerarium venisset, ad pecuniam Pompeio
 ex S. C. proferendam, protinus, aperto sanctiore
 aerario, ex vrbe profugeret: Caesar enim aduen-
 tare, iam iamque et adesse eius equites falso nunciabantur. Hunc Marcellus collega, et plerique magistratus consecuti sunt. Cn. Pompeius, pridie eius diei ex vrbe profectus, iter ad legiones habebat, quas a Caesare acceptas in Apulia hibernorum caussa disposuerat. Dilectus intra urbem intermit-
 tuntur: nihil citra Capuam tutum esse omnibus videtur. Capuae primum sese confirmant et colligunt, dilectumque colonorum, qui lege Iulia Capuam deducti erant, habere institunt; gladiatoresque, quos ibi Caesar in ludo habebat, in forum productos Lentulus libertati confirmat, atque iis equos attribuit, et se sequi iussit: quos postea, monitus ab suis, quod ea res omnium iudicio repre-

XIII

696

Aa 4

hen-

ex S. C. Cf. c. 6.
aperto sancti aer. Aliter scribere Caesari non permittebat posteritatis verecundia, ut aerarium, quod ab eo effractum omnes auctores testantur (Dio Cass. 41, 17. Appian. p. 453. Plutarch. Caes. 35. Florus 4, 2, 21), diceret se apertum a Lentulo inuenisse. *Vossius.* De terroribus, quibus ipsa Ro-

ma tum exagitata est, vid. Dio Cass. 41, 6-10. Appian. p. 450.

ex vrbe profectus, e suburbio. Cf. c. 2. 3. 6.

libertati confirmat. Al. *libertatis*: al. *in libertatem*. Malim cum Lipsio: *libertate* (donanda) *confirmat* (reddidit firmos, liberat dubitatione, ne dubitent accedere ad partes Pompeii). Cf. c. 15. 21.

henebatur, circum familiares conuentus Campaniae custodiae causa distribuit.

- XV Auximo Caesar progressus, omnem agrum Picenum percurrit. Cunctae earum regionum praefecturae libentissimis animis eum recipiunt, exercitumque eius omnibus rebus iuuant. Etiam Cingulo, quod oppidum Lablenus constituerat, suaeque pecunia exaedificauerat, ad eum legati veniunt, quaeque imperauerit, se cupidissime facturos pollicentur. Milites imperat: mittunt. Interea legio XII Caesarem consequitur. Cum his duabus Asculum Picenum proficiscitur. Id oppidum Lentulus Spinther decem cohortibus tenebat: qui, Caesaria aduentu cognito, profugit ex oppido, cohortesque secum abducere conatus, a magna parte militum deseritur. Relictus in itinere cum paucis, incidit in Vibullium Rufum, missum a Pompeio in agrum Picenum, confirmandorum hominum causa: a quo factus Vibullius certior, quae res in Piceno gererentur, milites ab eo accipit, ipsum dimittit. Item ex finitimis regionibus, quas potest, contrahit cohortes

circum fam. conv. Camp. Philippus Ruhenius Elect. 1, 8 restituit, *circum familias conv. Campani*, quod et Dion. Vossio placebat, et Gronouio Obs. 3, 23. *Callarius*. Idem Davissio placuit. Nititur emendatio loco Ciceronis (ad Att. 7, 14), eoque valde perspicuo. Conuentus Campanus, ut constet, sunt ciues romani, Capuae viuentes (vid. ind. in *commentus*) ideoque familiariae conuentus sunt fami-

liae illorum ciuium romanorum.

praefecturae. vid. ind.

Vibullium. De hoc, et Hirro, et Domitio cf. mutuas Ciceronis et Pompeii epistolas, in Epp. ad Att. 8, 11. sqq. *Vlcillex* est corruptum nomen. *Domitius* est is. de quo supra cap. 6, qui iussus erat Caesari in Gallia succedere. Epistolae Pompeii, ad Domitium scriptae, exstant in Epp. Cic. ad Att. 8, 12.

hortes ex dilectibus Pompeianis: in iis Camerino fugientem Vlcillem Hirrum, cum sex cohortibus, quas ibi in praesidio habuerat, excipit: quibus coactis, XIII efficit. Cum iis ad Domitium Ahenobarbum Corfinium magnis itineribus peruenit, Caesaremque adesse cum legionibus duabus nunciat. Domitius per se circiter XX cohortes Alba, ex Marfis et Pelignis, et finitimis ab regionibus coegerat.

Recepto Asculo, expulsoque Lentulo, Caesar XVI
conquiri milites, qui ab eo discefferant, dilectumque institui iubet: ipse, vnum diem ibi rei frumentariae causa moratus, Corfinium contendit. Equum venisset, cohortes quinque, praemissae a Domitio ex oppido, pontem fluminis interrompebant, qui erat ab oppido milia passuum circiter III. Ibi cum antecursoribus Caesaris proelio commisso, celeriter Domitiani, a ponte repulsi, se in oppidum receperunt. Caesar, legionibus transductis, ad oppidum constitit, iuxtaque murum castra posuit.

Re cognita, Domitius ad Pompeium in Apuliam peritos regionum, magno proposito praemio, XVII
cum litteris mittit, qui petant atque orent, ut sibi subueniat: Caesarem duobus exercitibus et locorum angustiis facile intercludi posse, frumentoque prohiberi. Quod nisi fecerit, se cohortesque amplius XXX, magnumque numerum senatorum atque equitum Romanorum, in periculum esse venturum. Interim suos cohortatus, tormenta in muris disponit,

A a 5

nit,

Asculo. Quidam codd. e cap. 15 adscripsisse *Ascula Firmo*; vnus *oppido*. Ergo (ibi Lentulus erat); alium Oudendorpius coniecit, vel *Firmo* e Cic. ad Att. 8, 12, legi posse, *Recepto Firmo*, Posterior ratio iam Vossio placuit, et est sine dubio *Asculoque ex Lent.* vel, *Recepto oppido*; sic enim alium vera.

nit, certaque cuique partes ad custodiam urbis attribuit: militibus in concione agros ex suis possessionibus pollicetur, quaterna in singulos iugera, et pro rata parte centurionibus euocatisque.

XVIII Interim Caesari nunciatur; Sulmonenses, quod oppidum a Corfinio VII milium intervallo abest, cupere ea facere, quae vellet; sed a Q. Lucretio, senatore, et Attio Peligno prohiberi, qui id oppidum VII cohortium praesidio tenebant. Mittit eo M. Antonium cum legionis octavae cohortibus quinque. Sulmonenses, simul atque nostra signa viderunt, portas aperuerunt, vniuersique, et oppidani et milites, obuiam gratulantes Antonio exierunt: Lucretius et Attius de muro se deiecerunt. Attius, ad Antonium deductus, petit, ut ad Caesarem mitteretur. Antonius cum cohortibus et Attio eodem die, quo profectus erat, reuertitur; Caesar eas cohortes cum exercitu suo coniunxit, Attiumque incolumem dimisit. Caesar tribus primis diebus castra magnis operibus munire, et ex finitimis municipiis frumentum comportare, reliquasque copias exspectare instituit. Eo triduo legio VIII ad eum venit, cohortesque ex novis Galliae dilectibus XXII, equitesque ab rege Norico circiter CCC. Quorum aduentu altera castra ad alteram oppidi partem ponit. His castris Curionem praefecit: reliquis diebus oppidum vallo castellisque circumuenire instituit. Cuius operis maxima parte effecta, eodem fere tempore missi ad Pompeium reuertuntur.

Litte-

legionis octavae. Aut hic, nisse dicitur, numerus VIII aut paulo post, ubi triduo vitiosus est.
post demum legio VIII ve-

Litteris perfectis, Domitius dissimulans in concilio pronunciat, Pompeium celeriter subsidio venturum; hortaturque eos, ne animo deficient, quaeque usui ad defendendum oppidum sint, parent: ipse arcano cum paucis familiaribus suis colloquitur, consiliumque fugae capere constituit. Quum vultus Domitii cum oratione non consentiret, atque omnia trepidantius timidiusque ageret, quam superioribus diebus consueisset, multumque cum suis consiliandi causa secreto praeter consuetudinem colloqueretur, concilia conuentusque hominum fugeret: res diutius regi dissimularique non potuit. Pompeius enim rescripserat, sese rem in summum periculum deducturum non esse, neque suo consilio aut voluntate Domitium se in oppidum Corfinium contulisse: proinde, si qua facultas fuisset, ad se cum omnibus copiis veniret. Id ne fieri posset, obsidione atque oppidi circummunitione fiebat.

Diulgato Domitii consilio, milites, qui erant XX
Corfinii, prima vesperi secessionem faciunt: atque ita inter se per tribunos militum centurionesque atque honestissimos sui generis colloquantur; obsideri se a Caesare; opera munitionesque prope esse perfectas; ducem suum Domitium, cuius spe atque fiducia permanferint, proiectis omnibus, fugae consilium capere: debere se suae salutis rationem habere. Ab his primo Marfi dissentire incipiunt, eamque oppidi partem, quae munitissima videtur,

prima vesperi hora. Vulgo vespera contra codd. Oudendorpius.

honesti sui generis, eos militum gregatiorum, qui ae-

tate rebusque fortiter gestis essent ceteris honestiores s. nobiliores.

proiectis omnibus, proditiis, neglecta omnium salute.

tur, occupant: tantaque inter eos dissensio existit, ut manum conferere atque armis dimicare conentur: post paullo tamen, internunciis vltro citroque missis, quas ignorabant, de L. Domitii fuga cognoscunt. Itaque omnes vno consilio Domitium, productum in publicum, circumstunt et custodiunt, legatosque ex suo numero ad Caesarem mittunt; sese paratos esse portas aperire, quaeque imperaverit, facere, et L. Domitium viuum in eius potestatem transdere.

XXI. Quibus rebus cognitis, Caesar, etsi magni interesse arbitrabatur, quam primum oppido potiri, cohortesque ad se in castra transducere, ne qua aut largitionibus, aut animi confirmatione, aut falsis nunciis commutatio fieret voluntatis, quod saepe in bello parvis momentis magni casus intercederent; tamen veritus, ne militum introitu et nocturni temporis licentia oppidum diriperetur, eos, qui venerant, collaudat, atque in oppidum dimittit; portas murosque adseruari iubet. Ipse iis operibus, quae facere iussuerat, milites disponit, non certis spatiis intermissis, ut erat superiorum dierum consuetudo; sed perpetuis vigiliis stationibusque, ut contingant inter se, atque omnem munitionem expleant: tribunos militum et praefectos circummittit, atque hortatur, non solum ab eruptionibus caueant, sed etiam singulorum hominum occultos exitus adseruent. Neque vero tam remisso ac languido

animi confirmatio vel est re aut perire. Malim prius; oratio, qua moesti eriguntur ad spem, dubitantesque nam de posteriore potius dixeret *obfirmatio*.
dubitatione liberantur; vel *intercederent*, immisce-
erit contumacia eorum, qui rant se, acciderent.
sibi proponunt utique pugna-

gundo animo quisquam omnium fuit, qui ea nocte conquieverit: tanta erat summa rerum expectatio, ut alius in aliam partem amente atque animo traheretur, quid ipsis Corfiniensibus, quid Domitio, quid Lentulo, quid reliquis accideret, qui quosque euentus exciperent.

Quarta circiter vigilia Lentulus Spinther de XXII
muro cum vigiliis custodibusque nostris colloquitur, velle, si sibi fiat potestas, Caesarem conuenire. Facta potestate, ex oppido mittitur; neque ab eo prius Domitiani milites discedunt, quam in conspectum Caesaris deducatur. Cum eo de salute sua orat atque obsecrat, sibi ut parcat, veteremque amicitiam commemorat, Caesarisque in se beneficia exponit, quae erant maxima: quod per eum in collegium pontificum venerat; quod provinciam Hispaniam ex praetura habuerat, quod in petitione consulatus ab eo erat subleuatus. Cuius orationem Caesar interpellat: se non maleficii causa ex provincia egressum, sed uti se a contumeliis inimicorum defenderet; ut tribunos plebis ea re ex ciuitate expulsos in suam dignitatem restitueret; ut se et populum Romanum, paucorum factione oppressum, in libertatem vindicaret. Cuius oratione confirmatus Lentulus, uti in oppidum reuerti liceat, petit; quod de sua salute impetraverit, fore etiam

summa verum. Leg. *summae verum.* Monuit Lipsius, probauit Oudendorpius. *Tanta summa* coniungi non possunt.

Cum eo — orat, cum eo per preces agit. Formulam loquendi Dauius e Plauti *Asin.* 3, 3, 71, et *Curcul*

3, 62 (vbi. vid. Gronov.) defendit. Ergo vulgatum *agit* pro *orat* est ex emendatione. Et fortasse totum illud, *de salute sua agit*, est interpretamentum, et Caesar simpliciter scripsit: *cum eo orat atque obsecrat*: sic simile erit hoc exemplis aliis.

etiam reliquis ad suam spem solatio: adeo esse perterritos nonnullos, ut suae vitae durius consulere cogatur. Facta potestate discedit.

XXIII

Caesar, ubi illuxit, omnes senatores senatorumque liberos, tribunos militum equitesque Romanos ad se produci iubet. Erant senatorii ordinis L. Domitius, P. Lentulus Spinther, L. Vibullius Rufus, Sex. Quinctilius Varus, quaestor, L. Rubrius: praeterea filius Domitii, alique complures adolescentes, et magnus numerus equitum Romanorum et decurionum, quos ex municipiis Domitius euocauerat. Hos omnes productos a contumeliis militum conuiiciisque prohibet: pauca apud eos loquitur, quod sibi a parte eorum gratia relata non sit pro suis in eos maximis beneficiis. Dimittit omnes incolumes, Sestertium sexagies, quod aduexerat Domitius, atque in publicum deposuerat, adlatum ad se ab duumviris Corfiniensibus, Domitio reddit, ne continentior in vita hominum, quam in pecunia, fuisse videatur; etsi eam pecuniam publicam esse constabat, datamque a Pompeio in stipendium. Milites Domitianos sacramentum apud se dicere iubet, atque eo die castra mouet, iustumque iter conficit, septem omnino dies ad Corfinium commoratus, et per fines Marrucinorum, Frentanorum, Larinatum, in Apuliam peruenit.

Pompe-

Erant senatorii ordinis. Omnes codd. Oudendorpii habent: *erant quinquaginta ordines*: sed Vrsini libri, *erant primi ordinis*. Indecis Oudendorpius: *erant quinque primi ordinis*. Dubito, an Caesar sic scripserit; quid scripserit, expectare non possum — De

rebus ad Corfinium gestis vid. Dio Cass. 41, 11. Appian. p. 451. Plutarch. Caes. c. 34. Sed hi omnes e pleniore Caesaris narratione explicandi sunt.

Dimittis omnes incolumes. Huc pertinet epistola Caesaris in Cic. Epp. ad Att. 9, 6 et 16.

Pompeius, iis rebus cognitis, quae erant ad Cor- XXIII
 finitum gestae, Luceria proficiscitur Canusium, ad
 quae inde Brundisium. Copias undique omnes ex
 novis dilectibus ad se cogi iubet; seruos, pastores
 armat, atque his equos attribuit: ex his circiter CCC
 equites conficit. L. Manlius praetor Alba cum co-
 hortibus sex profugit, Rutilus Lupus praetor Tar-
 racina cum tribus: quae procul equitatum Caesaris
 conspicatae, cui praeerat Bivius Curius, relicto prae-
 tore, signa ad Curium transferunt, atque ad eum
 transeunt. Item reliquis itineribus nonnullae co-
 hortis in agmen Caesaris, aliae in equites incidunt.
 Reducitur ad eum deprehensus ex itinere Cn. Ma-
 gius, Cremona, praefectus fabrum Cn. Pompeii,
 quem Caesar ad eum remittit cum mandatis: quo-
 niam ad id tempus facultas colloquendi non fuerit,
 atque ad se Brundisium sit venturus, interesse rei-
 publicae et communis salutis, se cum Pompeio col-
 loqui; neque vero idem perfici longo itineris spa-
 tio, quum per alios conditiones ferantur, ac si co-
 ram de omnibus conditionibus disceptetur.

His

Luceria. Inde literas de-
 dit ad Ciceronem, insertas
 epp. ad Att. 8, 11.

inde Brund. Quo die,
 e Cic. Epp. ad Att. 9, 1.
 disci potest.

Bivius corruptum prae-
 nomen. De re est aliquid
 in Cic. Epp. ad Att. 9, 6.

Cremona oriundus.

atque ad se — venturus.
 Caesar ad Pompeium ven-

turus est. Sed hoc nullo
 modo his verbis exprimi
 potest: *Caesarnunciari Pom-*
peio iubet, quoniam —
atque ad se (Pompeium) fit
venturus. Ergo pro *atque*
ad se legendum puto: *ante-*
quam ipse Br. fit vent. Si
 quis malit, cum Ciacconio
 leget, *atque ipse Br. f. v.*

perfici. Leg. *profici,* e

duobus codd. bonis, pro-
 bante Oudendorpie.

LXXV

His datis mandatis, Brundisium cum legionibus sex peruenit, veteranis tribus, reliquis, quae ex nouo dilectu confecerat, atque in itinere compleuerat: Domitianas enim cohortes protinus a Corfinio in Siciliam miserat. Reperit, consules Dyrrhachium profectos cum magna parte exercitus, Pompeium remanere Brundisii cum cohortibus viginti: (neque certum inueniri poterat, obtinendine Brundisii causa ibi remansisset, quo facilius omne Adriaticum mare extremis Italiae partibus regionibusque Graeciae in potestatem haberet, atque ex utraque parte bellum administrare posset; an inopia nauium ibi restitisset:) veritusque, ne Italiam ille dimittendam non existimaret, exitus administrationesque Brundisini portus impedire instituit: quorum operum haec erat ratio. Qua fauces erant angustissimae portus, moles atque aggerem ab utraque parte litoris iacebat, quod his locis erat vadisum mare. Longius progressus, cum agger altiore aqua contineri non posset, rates duplices, quouersus pedum triginta, e regione molis collocabat. Has quaternis ancoris ex quatuor angulis destinabat, ne fluctibus mouerentur. His perfectis collocatisque alias deinceps pari magnitudine rates iungebat; has terra atque aggere integebat, ne aditus atque incursus ad defendendum impediretur: a fronte atque ab utroque latere cratibus ac pluteis prote-

Brund. — *peruenit.* vid. *literas Caesaris, ad Oppium datas illo tempore, in Cic. Epp. ad Att. 9, 13, 14.*

extremis Ital. Leg. cum *ext. It.* Marlandus in *Explicat. vet. auct. p. 266.* putabat, legi posse: *extre-*

mis — *Graeciae opportunum.*

administratio portus, cum quis utitur portu, ut vult.

contineri. An, *continuari?* ut hoc sit, vltius produci.

destinabat. vid. ind.

protegebat: in quarta quaque earum turres binorum tabulatorum excitabat, quo commodius ab impetu navium incendiisque defenderet.

Contra haec Pompeius naues magnas onerarias, **XXVI** quas in portu Brundisino prehenderat, adornabat. Ibi turres cum ternis tabulatis erigebat, easque, multis tormentis et omni genere telorum completas, ad opera Caesaris adpellebat, ut rates percurreret, atque opera disturbarer. Sic quotidie utrimque eminus fundis, sagittis, reliquisque telis pugnabatur. Atque haec ita Caesar administrabat, ut conditiones pacis dimittendas non existimaret. Ac tamen magnopere admirabatur, Magium, quem ad Pompeium cum mandatis miserat, ad se non remitti; atque ea res saepe tentata etsi impetus eius consiliaque tardabat: tamen omnibus rebus in eo perseverandum putabat. Itaque Caninium Rebilum legatum, familiarem necessariumque Scribonii Libonis, mittit ad eum colloqui causa: mandat, ut Libonem de concilianda pace hortetur; inprimis, ut ipse cum Pompeio colloqueretur, postulat: magnopere sese confidere demonstrat, si eius rei sit potestas facta, fore, ut aequis conditionibus ab armis discedatur: cuius rei magnam partem laudis atque existimationis ad Libonem peruenturam, si, illo auctore atque agente, ab armis sit discessum. Libo, a colloquio Caninii digressus, ad Pompeium proficiscitur: paullo post renunciat, quod consules absint, sine illis de compositione agi non posse. Ita saepius rem frustra tentatam Caesar aliquando dimittendam sibi iudicat, et de bello agendum. **XXVII**

Prope dimidia parte operis a Caesare effecta, diebusque in ea re consumptis novem, naues, a consuli-

omnibus rebus perseverare. omnino perseverare.

fulibus Dyrrhachio remissae, quae priorem partem exercitus eo deportauerant, Brundisium reuertuntur. Pompeius, siue operibus Caesaris permotus, siue etiam quod ab initio Italia excedere constituerat, aduentu navium profectionem parare incipit: et, quo facilius impetum Caesaris tardaret, ne sub ipsa profectione milites oppidum irrumperent, portas obstruit, vicos plateasque inaedificat, fossas transversas viis praeducit, atque ibi sudes stipitesque praecutos defigit. Haec leuibus cratibus terraque inaequat; aditus autem atque itinera duo, quae extra murum ad portum ferebant, maximis defixis trabibus, atque eis praecutis, praefepit. His paratis rebus, milites silentio naues conscendere iubet; expeditos autem ex euocatis sagittariis funditoribusque raros in muro turribusque disponit. Hos certo signo reuocare constituit, quum omnes milites naues conscendissent; atque iis expedito loco actuaria nauigia relinquit.

XXVIII

Brundisini, Pompeianorum militum iniuriis atque ipsius Pompeii contumeliis permoti, Caesaris rebus fauebant. Itaque, cognita Pompeii profectione, concursantibus illis atque in ea re occupatis, vulgo ex tectis significabant: per quos re cognita, Caesar scalas parari militesque armari iubet, ne quam rei gerendae facultatem dimittat. Pompeius sub noctem naues soluit. Qui erant in muro custodiae causa collocati, eo signo, quod conuenerat, reuocantur, notisque itineribus ad naues decurrunt. Milites, positis scalis, muros adscendunt; sed moniti a Brundisinis, ut vallum caecum fossasque

inaedificat. vid. ind. *caecum.* vid. ind. Sed
expedito loco, e quo *vallum* puto abusive dici:
 eile, sine difficultate et periculum est enim fossa, pone quam
 riculo discedere possent. *stipites* defixi erant. vid.

que caueant, subsistunt; et longo itinere ab his circumducti, ad portum perueniunt, duasque naues cum militibus, quae ad moles Caesaris adhaeserant, scaphis lintribusque deprehendunt, deprehensas excipiunt.

Caesar, etsi ad spem conficiendi negotii maxime probabat, coactis nauibus mare transire, et Pompeium sequi, prius quam ille sese transmarinis auxiliis confirmaret: tamen eius rei moram temporisque longinquitatem timebat, quod, omnibus coactis nauibus, Pompeius praesentem facultatem insequendi sui ademerat. Relinquebatur, ut ex longinquiorebus regionibus Galliae Picenique, et a freto naues essent expectandae. Id propter anni tempus longum atque impeditum videbatur. Interea veterem exercitum, duas Hispanias confirmari, (quarum altera erat maximis beneficiis Pompeii devincta) auxilia, equitatum parari, Galliam Italiamque tentari, se absente, nolebat. XXVIII

Itaque in praesentia Pompeii insequendi rationem omittit; in Hispaniam proficisci constituit; duumviris municipiorum omnium imperat, ut na-

Bb 2

ves

c. 27. Ergo habet similitudinem cum vallo, h. e. fossa et aggere, quo castra aut oppida vulgo cinguntur.

a freto. Davisius Gaditanum fretum, Oudendorpius Siculum intelligit. Posterius verisimilius est ideo, quia Caesar (c. 25) copias in Siciliam miserat, unde reversuras naues nunc expectabat.

Hispanias confirmari, ut

tanto certius in Pompeii fide permanerent.

altera (citerior) maximis beneficiis (inde a bello Sertoriano). *Cellarius*. De rebus, ad Brundisium gestis, conf. Plutarch. in Pompeio c. 62. 63. Appian. p. 452. Fuga Pompeii prudenter repressa est a Dione Cass. 41, 13.

Pomp. inf. rationem, cogitationem de inf. Pompeio, consilium insequendi.

XXX

ves conquirant, Brundisiumque deducendas eurent. Mittit in Sardiniam cum legione vna Valerium legatum; in Siciliam Curionem propraetorem cum legionibus tribus; eundem, quum Siciliam recepisset, protinus in Africam transducere exercitum iubet. Sardiniam obtinebat M. Cotta, Siciliam M. Cato, Africam sorte Tubero^{Arca} obtinere debebat. Caralitani, simul ad se Valerium mitti audierunt, nondum profecto ex Italia, sua sponte ex oppido Cottam eiiciunt. Ille perterritus, quod omnem prouinciam consentire intellegeret, ex Sardinia in Africam profugit. Cato in Sicilia naues longas veteres reficiebat, nouas ciuitatibus imperabat. Haec magno studio agebat. In Lucanis Brutisque per legatos suos ciuium Romanorum dilectus habebat: equitum peditumque certum numerum a ciuitatibus Siciliae exigebat. Quibus rebus paene perfectis, aduentu Curionis cognito, queritur in concione, sese proiectum ac proditum a Cn. Pompeio, qui, omnibus rebus imparatissimus, non necessarium bellum suscepisset; et ab se reliquisque in senatu interrogatus, omnia sibi esse ad bellum apta ac parata, confirmauisset. Haec in concione questus, ex prouincia fugit.

XXI

Nacti vacuas ab imperiis Sardiniam Valerius, Curio Siciliam, cum exercitibus eo perueniunt. Tubero, quum in Africam venisset, inuenit in prouincia cum imperio Attium Varum, qui ad Auximum,

M. Cato. vid. Plutarch. Fortasse Pollio cum paucis in huius vita c. 53. Sed et praemissus, Curio cum pluribus secutus est. Cf. Appian. p. 453. *Asinium* Pollionem venisse cum Caesariano exercitu dicunt, cum Caesar li. I. et Dio Cass. *Tubero.* vid. Cic. pro 41, 41. Curionem nominet. Ligar. c. 1. 2.

nam, ut supra demonstrauimus, amissis cohortibus, protinus ex fuga in Africam peruenerat, atque eam sua sponte vacuam occupauerat, dilectumque habito, duas legiones effecerat, hominum et locorum notitia et usu eius prouinciae nactus aditus ad ea conanda, quod paucis ante annis ex praetura eam prouinciam obtinuerat. Hic venientem Vticam nauibus Tuberone portu atque oppido prohibet, neque adfectum valetudine filium exponere in terram patitur; sed sublatiis anchoris excedere eo loco cogit.

His rebus confectis, Caesar, ut reliquum tempus a labore intermitteretur, milites in proxima municipia deducit: ipse ad urbem proficiscitur. Coacto senatu, iniurias inimicorum commemorat, docet, se nullum extraordinarium honorem adpetisse, sed expectato legitimo tempore consulatus, eo fuisse contentum, quod omnibus ciuibus pateret: latum ab decem tribunis plebis, contra dicentibus inimicis, Catone vero acerrime repugnante, et, pristina consuetudine, dicendi mora dies extrahente, ut sui ratio absentis haberetur, ipso consule Pompeio: qui si improbasset, cur ferri passus esset? si probasset, cur se uti populi beneficio prohibuisset?

Bb 3

Patien.

supra demonstrauimus. Cf. cap. 13.

sua sponte vacua imperio: nolebat habere praesidem, etsi Tuberone ei destinatus erat praefes. v. Cic. d. l.

Coacto senatu ab Antonio et Cassio, tribunis plebis, Dio Cass. 41, 15.

exp. legitimo tempore,

h. e. decennio post primum consulatum.

ab decem tribunis plebis. Cic. ad Att. 7, 3. *Hotomanus.*

pristina consuetudine. Multi interpretes iam indicant locum Gellii N. A. 4, 10.

consule Pompeio. Sueton. Iul. 28. *Cellarius.* Add. Apian. p. 442.

Patientiam proponit suam, quum de exercitibus dimittendis ultro postulauisset; in quo iacturam dignitatis atque honoris ipse facturus esset. Acerbitatem inimicorum docet, qui, quod ab altero postularent, in se recusarent, atque omnia permisceri mallerent, quam imperium exercitusque dimittere. Iniuriam in eripiendis legionibus praedicat: crudelitatem et insolentiam in circumscribendis tribunis plebis, conditiones a se latas, et expetita colloquia et denegata, commemorat. Pro quibus rebus orat ac postulat, rempublicam suscipiant, atque vna secum administrarent: sin timore defugiant, illis se oneri non futurum, et per se rempublicam administraturum. Legatos ad Pompeium de compositione mitti oportere: neque se reformidare, quod in senatu paullo ante Pompeius dixisset, ad quos legati mitterentur, iis auctoritatem attribui, timoremque eorum, qui mitterent, significari: tenuis atque infirmi haec animi videri: se vero, ut operibus antea studuerit, sic iustitia et aequitate velle superare.

XXXIII Probat rem senatus de mittendis legatis; sed, qui mitterentur, non reperiiebantur, maximeque timoris causa pro se quisque id munus legationis recu-

ultro postulauisset in literis, de quibus c. 1. et de B. G. 8, ult.

erip. legionibus. Cf. 8, 54. *Praedicare* est narrare, ut B. G. 4, 34.

circumscr. tribunis plebis. vid. c. 5.

illis se oneri non futurum. Non negligenda est aliorum codd. lectio: *illi se oneri non*

defuturum: etsi, vtra sit a Caesaris manu, nemo certo dixerit.

operibus, rebus gestis, ut Liu. 1, 16 *opera immortalia dixit. Altera lectio, operibus, et in paucis codicibus, nata e compendio scribendi, ut Oudendorpius vidit, reperitur, et parum commoda est.*

recusabat. Pompeius enim discedens ab vrbe in senatu dixerat, eodem se habiturum loco, qui Romae remanissent; et qui in castris Caesaris fuissent. Sic triduum disputationibus excusationibusque extrahitur. Subiicitur etiam L. Metellus tribunus plebis ab inimicis Caesaris, qui hanc rem distrahat, reliquasque res, quascumque agere instituerit, impediatur. Cuius cognito consilio, Caesar, frustra diebus aliquot consumtis, ne reliquum tempus omittat, infectis iis, quas agere destinauerat, ab vrbe proficiscitur, atque in vltiorem Galliam peruenit.

Quo quum venisset, cognoscit, missum in Hispaniam a Pompeio Vibullium Rufum, quem paucis diebus ante Corfinio captum ipse dimiserat: profectum item Domitium ad occupandam Massiliam nauibus actuariis septem, quas Igilii et in Cosano a priuatis coactas seruis, libertis, colonis suis compleuerat: praemissos etiam legatos Massilienses domum, nobiles adolescentes, quos ab vrbe discedens Pompeius erat adhortatus, ne noua Caesaris officia veterum suorum beneficiorum in eos memoriam expellerent. Quibus mandatis acceptis, Massilienses portas Caesari clausuerant: Albicos, barbaros homines, qui in eorum fide antiquitus erant, montesque supra Massiliam incolebant, ad se vo-

XXXIII

Bb 4

caue-

Metellus. vid. Plutarch. Caes. c. 35. Appian. p. 453. Dio Cass. 41, 17.

reliquasque res, h. e. Caesari, aerarium sanctius (vid. ad c. 14) spoliaturus, Metellus restitit.

infectis iis. Sed reuera sustulit pecuniam ex aerario.

dimiserat. vid. c. 23.

leg. Massil. Fortasse Massilienses adolescentes tum Romae erant, cum Pompeius vrbe discessit, quibus haec mandata ad ciuitatem dedit. *Cellarius.*

Albicos. Cf. c. 57.

rauerant: frumentum ex finitimis regionibus atque ex omnibus castellis in urbem conuexerant: armorum officinas in urbe instituerant: muros, classem, portas refecerant.

XXXV. Euocat ad se Caesar Massiliensium quindecim primos: cum his agit, ne initium inferendi belli ab Massiliensibus oriatur: debere eos Italiae totius auctoritatem sequi potius, quam vnius hominis voluntati obtemperare. Reliqua, quae ad eorum sanandas mentes pertinere arbitrabatur, commemorat. Cuius orationem domum legati referunt; atque ex auctoritate haec Caesari renunciant: intellegere se, diuisum esse populum Romanum in partes duas; neque sui iudicii, neque suarum esse virium, decernere, vtra pars iustiores habeat causas: principes vero esse earum partium Cn. Pompeium et C. Caesarem, patronos ciuitatis; quorum alter agros Volcarum Arecomicorum et Heluiorum publice iis concesserit: alter bello victas Gallias attribuerit, vestigaliaque auxerit. Quare paribus eorum beneficiis parem se quoque voluntatem tribuere debere, et neutrum eorum contra altatum iuuare, aut urbes aut portibus recipere.

Haec

quindecim primos. Senatus Massiliensium constabat sexcentis: his praefuere quindecim: his rursus tres. Strabo 4. p. 179. *Vossius.* Simile quid est in Cic. pro Rosc. Am. 9, ubi *decem primi* occurrunt. *Ciacconius.*

ex auctoritate senatus. De re vid. Dio Cass. 41, 19.

Vol. Arecom. Cf. 6, 24.

victas Gallias. Non ad-

paret, quomodo Galliae fuerint attributae Massiliensibus. Quamdiu vero non constat, nec de re, ad quam respicitur, nec de lectione, (est autem in vno cod. *attribuerit* pro *attribuerit*): viz locum habebit emendatio. Probant tamen Clarkius et Oudendorpius coniecturam Glandorpium; *victus Salyas*, qui vicini Massiliensibus fuerunt.

Hæc dum inter eos aguntur, Domitius nauibus **XXXVI** Massiliam peruenit; atque ab iis receptus vrbi præficitur. Summa ei belli administrandi permittitur. Eius imperio classem quoquouersus dimittunt: onerarias naues, quas vbique possunt, deprehendant, atque in portum deducunt: parum clavis aut materia atque armamentis instructis ad reliquas armandas reficiendasque vtuntur: frumenti quod inuentum est, in publicum conferunt: reliquas merces commeatusque ad obsidionem vrbis; si accidat, reseruant. Quibus iniuriis permotus Cæsar, legiones tres Massiliam adducit; turres vineasque ad oppugnationem vrbis agere, naues longas Arelate numero duodecim facere instituit. Quibus effectis armatisque diebus triginta, a qua die materia caesa est, adductisque Massiliam, his D. Brutum præficit: C. Trebonium legatum ad oppugnationem Massiliae relinquit.

Dum hæc parat atque administrat, C. Fabium **XXXVII** legatum cum legionibus tribus, quas Narbone circumque ea loca hiemandi causa disposuerat, in Hispaniam præmittit, celeriterque Pyrchæos saltus occupari iubet, qui eo tempore ab L. Afranio legato præsidiis tenebantur: reliquas legiones, quæ longius hiemabant, subsequi iubet. Fabius, vt erat imperatum, adhibita celeritate, præsidium ex saltu deiecit, magnisque itineribus ad exercitum Afranii contendit.

Aduentu Vibullii Rufi, quem a Pompeio missum in Hispaniam demonstratum est, Afranius et

Bb 5

Petre-

parum clavis. Vtiosa erant. Sic naues parum in-
emendatio est earum pro pa-
rum. Omnino describuntur
naues, vetustate collapsæ,
quarum instrumenta attrita

erant. Sic naues parum in-
structæ erant.

demonstratum est. Conf.
cap. 34.

Petreib et Varro, legati Pompeli, quorū vnus tribus legionibus Hispaniam citeriorem; alter a saltu Castulonensi ad Anam duabus legionibus; tertius ab Ana Vettonum agrum Lusitaniamque pari numero legionum obtinebat, officia inter se partiuntur, vti Petreius ex Lusitania per Vettones cum omnibus copiis ad Afranium proficiscatur; Varro cum iis, quas habebat, legionibus omnem vltiorem Hispaniam tueatur. His rebus constitutis, equites auxiliaque toti Lusitaniae a Petreio; Celtiberis, Cantabris, barbarisque omnibus, qui ad Oceanum pertinent, ab Afranio imperantur. Quibus coactis, celeriter Petreius per Vettones ad Afranium peruenit. Constituunt communi consilio, bellum ad Ilerdam, propter ipsius loci opportunitatem, genere.

XXXVIII Erant, vt supra demonstratum est, legiones Afranii tres, Petreii duae; praeterea scutatae citerioris prouinciae, et cetratae vltioris Hispaniae cohortes circiter octoginta, equitum vtriusque prouinciae circiter quinque milia. Caesar legiones in Hispaniam praemisera, ad sex milia auxilia peditem, equitum tria milia, quae omnibus superioribus bellis habuerat, et parem ex Gallia numerum, quem ipse parauerat, nominatim ex omnibus ciuitatibus nobilissimo et fortissimo quoque euocato. Hinc optimi generis hominum ex Aquitanis montanisque, qui Galliam prouinciam attingunt. Audierat, Pompeium per Mauritaniā cum legionibus

scutatae et cetratae refer- Audierat. Duo codd. re-
tur ad cohortes. Monuit centes: postquam audierat.
 Glandorpius. Cf. c. 55. Ita saltem intelligendum
Hinc. Verba h. l. muti- est, ne h. l. rursus aliquid
 lata esse, adparet; et mon- desit.
 nuere multi.

bus iter in Hispaniam facere, confestimque esse venturum: simul a tribunis militum centurionibusque mutuas pecunias sumsit: has exercitui distribuit. Quo facto, duas res consecutus est, quod pignore animos centurionum deuinxit, et largitione redemit militum voluntates.

Fabius finitimarum civitatum animos litteris XL
nunciisque tentabat. In Sicore flumine pontes effecerat duos, inter se distantes milia passuum quatuor. His pontibus pabulatum mittebat; quod ea, quae citra flumen fuerant, superioribus diebus consumserat. Hoc idem fere, atque eadem de causa, Pompeiani exercitus duces faciebant, crebroque inter se equestribus proeliis contendebant. Huc quum quotidiana consuetudine congressae pabulatoribus praesidio proprio legiones Fabianae duae flumen transissent, impedimenta et omnis equitatus sequeretur: subito vi ventorum et aquae magnitudine pons est interruptus, et reliqua multitudo equitum interclusa. Quo cognito a Petreio et Afranio ex aggere atque cratibus, quae flumine ferebantur, celeriter suo ponte Afranius, quem oppido castrisque coniunctum habebat, legiones quatuor equitatumque omnem transiecit, duabusque Fabianis occurrit legionibus. Cuius aduentu nunciato, L. Plancus, qui legionibus praecerat, necessaria re coactus, locum capit superiorem, diuersamque aciem in duas partes constituit, ne ab equitatu circum-

Huc — congressae, quae semper et certo comitabatur
huc iuerant. Ut commeare pabulatores.
aliquo est, adire aliquem locum: ex aggere, materia congesta, qua pons instratus fuerat. vid. ind.
sic congregari aliquo eodem modo dici potuit.
praesidio proprio, quod diuersamque — constituit.

Idem

cumueniri posset. Ita, congressas impari numero, magnos impetus legionum equitatusque sustinet. Commisso ab equitibus proelio, signa duarum legionum procul ab utrisque conspiciuntur, quas C. Fabius ulteriore ponte subsidio nostris miserat, suspicatus fore id, quod accidit, ut duces aduersariorum occasione et beneficio fortunae ad nostros opprimendos vterentur: quarum aduentu proelium dirimitur, ac suas uterque legiones reducit in castra.

XLI

Eo biduo Caesar cum equitibus nongentis, quos sibi praesidio reliquerat, in castra peruenit. Pons, qui fuerat tempestate interruptus, paene erat refectus: hunc noctu perfici iussit. Ipse, cognita locorum natura, ponti castrisque praesidio sex cohortis relinquit, atque omnia impedimenta, et postero die omnibus copiis, triplici instructa acie, ad Ilerdam proficiscitur, et sub castris Afranii constitit: et, ibi paullisper sub armis moratus, facit aequo loco pugnandi potestatem. Potestate facta, Afranius copias educit, et in medio colle sub castris constituit. Caesar, ubi cognouit, per Afranium stare, quo minus proelio dimicaretur, ab infimis radicibus montis, intermissis circiter passibus quadringentis, castra facere constituit: et, ne in opere faciundo milites repentino hostium incurfu exterrentur, atque opere prohiberentur, vallo muniri vetuit, quod eminere et procul videri necesse erat; sed a fronte contra hostem pedum quindecim fossam

Idem est, ut si dixisset: *diuersam aciem in diuersis locis constituit*, seu, *duas acies in duobus locis constituit*.

ulteriore (superiore) ponte. paene. Vulg. neque, contra codd. sub armis. Mox, in armis.

sam fieri iussit. Prima et secunda acies in armis, ut ab initio constituta erat, permanebat: post hoc opus in occulto a tertia acie fiebat. Sic omne prius est perfectum, quam intellexeretur ab Afranio, castra muniri.

Sub vesperum Caesar intra hanc fossam legiones reducit, atque ibi sub armis proxima nocte conquiescit. Postero die omnem exercitum intra fossam continet, et, quod longius erat agger petendus, in praesentia similem rationem operis instituit, singulaque latera castrorum singulis attribuit legionibus munienda, fossasque ad eandem magnitudinem perfici iubet: reliquas legiones in armis expeditas contra hostem constituit. Afranius Petreiusque terrendi causa, atque operis impediendi, copias suas ad infimas montis radices producant, et proelio laceffunt. Neque idcirco Caesar opus intermittit, confusus praesidio legionum trium, et munitione fossae. Illi non diu commorati, nec longius ab infimo colle progressi, copias in castra reducant. Tertio die Caesar vallo castra communivit: reliquas cohortes, quas in superioribus castris reliquerat, impedimenta ad se transduci iubet. XLII

Erat inter oppidum Ilerdam et proximum collem, ubi castra Petreius atque Afranius habebant, planities circiter passuum trecentorum: atque in hoc fere medio spatio tumulus erat paullo editior: quem si occupasset Caesar et communisset, ab oppido et ponte et comineatu omni, quem in oppidum contulerant, se interclusurum aduersarios confidebat. Hoc sperans, legiones tres ex castris educit, XLIII

similem rat. operis, quam in superioribus castris. vid. vñus erat superiore die. cap. 41.

cit, acieque in locis idoneis instructa, vnius legionis antesignanos procurrere, atque occupare eum tumultum iubet. Qua re cognita, celeriter, quae in statione pro castris erant Afranii cohortes, breviori itinere ad eundem occupandum locum mittuntur. Contenditur proelio, et, quod prius in tumultum Afraniani venerant, nostri repelluntur, atque, aliis submissis praesidiis, terga vertere, seque ad signa legionum recipere coguntur.

XLIII

Genus erat pugnae militum illorum, ut magno impetu primo procurrere, audacter locum caperent, ordines suos non magnopere servarent, rari dispersique pugnarent: si premerentur, pedem referre, et loco excedere, non turpe existimarent, cum Lusitanis reliquisque barbaris genere quodam pugnae adsoefacti: quod fere fit, quibus quisque in locis miles inueteravit, uti multum earum regionum consuetudine moueatur. Haec tamen ratio nostros perturbat, insuetos huius generis pugnae: circumiri enim sese ab aperto latere, procurrentibus singulis, arbitrabantur; ipsi autem suos ordines servare, neque ab signis discedere, neque sine gravi causa eum locum, quem ceperant, dimitti censuerant oportere. Itaque, perturbatis antesignanis, legio, quae in eo cornu constiterat, locum non tenuit, atque in proximum collem sese recepit.

XLV

Caesar, paene omni acie perterrita, quod praeter opinionem consuetudinemque acciderat, cohortatus suos, legionem nonam subsidio ducit: hostem, insolenter atque acriter nostros insequentem,

*acieque — instructa. Ple-
rique codd. constructa, duo
structa. Et saepe dicitur,
struere aciem.*

*genere quodam. An, ge-
nere eodem?*

moueatur ad imitandum.

tem, supprimit, rursusque terga vertere, seque ad oppidum Ilerdam recipere, et sub muro consistere cogit. Sed nonae legionis milites, elati studio, dum sarcire acceptum detrimentum volunt, temere insecuti fugientes, in locum iniquum progrediuntur, et sub montem, in quo erat oppidum possum Ilerda, succedunt. Hinc se recipere quum vellent, rursus illi ex loco superiore nostros premebant. Praeruptus locus erat, utraque ex parte directus; ac tantum in latitudinem patebat, ut tres instructae cohortes eum locum explerent, et neque subsidia a lateribus submitti, neque equites laborantibus usus esse possent. Ab oppido autem declivis locus tenui fastigio vergebat in longitudinem passuum circiter CD. Hac nostris erat receptus; quod eo, incitati studio, inconsultius processerant. Hoc pugnabatur loco, et propter angustias iniquo, et quod sub ipsis radicibus montis constiterant, ut nullum frustra telum in eos mitteretur: tamen virtute et patientia nitebantur, atque omnia vulnera sustinebant. Augebantur illis copiae, atque ex castris cohortes per oppidum crebro submittebantur, ut integri defessis succederent. Hoc idem Caesar facere cogebatur, ut, submissis in eundem locum cohortibus, defessos ^{videt}reciperet.

Hoc quum esset modo pugnatum continenter XLVI
horis quinque, nostrique gravius a multitudine premerentur; consumtis omnibus telis, gladiis destitutis, impetum adversus montem in cohortis faciunt, paucisque deiectis, reliquos sese convertere cogunt. Submotis sub murum cohortibus, ac nonnulla parte propter

supprimit. vid. ind.

directus. vid. ind.

Augebantur — *copiae.*
Boni codd. *augebatur copia.*
vid. ind. in *copia.*

quadris, *decum*

propter terrorem in oppidum compulsis, facilis est nostris receptus datus. Equitatus autem noster ab utroque latere, etsi deiectis atque inferioribus locis constiterat, tamen in summum iugum virtute con- nititur, atque inter duas acies perequicans commo- diorem ac tutiorem nostris receptum dat. Ita va- rio certamine pugnatum est. Nostri in primo con- gressu circiter LXX ceciderunt, in his Q. Fulginius ex primo hastato legionis XIII, qui propter exi- miam virtutem ex inferioribus ordinibus in eum lo- cum peruenierat. Vulnerantur amplius DC. Ex Afranianis interficiuntur T. Caecilius, primi pil- centurio, et praeter eum centuriones quatuor, mi- lites amplius ducenti.

XLVII

Sed haec eius diei praefertur opinio, ut se utri- que superiores discessisse existimarent; Afraniani, quod, quum esse omnium iudicio inferiores vide- rentur, comminus tamen diu stetissent, et nostro- rum impetum sustinuisent, et initio locum tumu- lumque tenuissent, quae causa pugnandi fuerat, et nostros primo congressu terga vertere coegissent: nostri autem, quod, iniquo loco atque impari con- gressu numero, quinque horis proelium sustinuis- sent, quod montem gladiis destitit adscendissent, quod ex loco superiore terga vertere aduersarios coegissent, atque in oppidum compulissent. Illi eum tumultum, pro quo pugnatum est, magnis operibus munierunt, praesidiumque ibi posuerunt.

XLVIII

Accidit etiam repentinum incommodum biduo, quo haec gesta sunt. Tanta enim tempestas cooritur, ut, numquam illis locis maiores aquas fuisse, consta-

*deiectis locis, ad radices utriusque prae se ferebant hanc
tumuli. opinionem?*

praefertur. An sensus;

constaret: tum autem ex omnibus montibus niues
 proluit, ac summas ripas fluminis superauit, pon-
 tisque ambo, quos C. Fabius fecerat, vno die in-
 terrupit. Quae res magnas difficultates exercitui
 Caesaris attulit. Castra enim, vt supra demonstra-
 tum est, quum essent inter flumina duo, Sicorim
 et Cingam, spatio milium XXX, neutrum horum
 transiri poterat, necessarioque omnes his angustis
 continebantur. Neque ciuitates, quae ad Caesaris
 amicitiam accesserant, frumentum supportare; ne-
 que ii, qui pabulatum longius progressi erant, in-
 terclusi fluminibus, reperti; neque maximi comi-
 tatus, qui ex Italia Galliaque veniebant, in castra
 peruenire poterant. Tempus erat anni difficilli-
 mum, quo neque frumenta in hibernis erant, ne-
 que multum a maturitate aberant: ac ciuitates ex-
 inanitae, quod Afranius paene omne frumentum
 ante Caesaris aduentum Ilerdam conuexerat; reliqui
 si quid fuerat, Caesar superioribus diebus consum-
 serat: pecora, quod secundum poterat esse inopiae
 subsidium, propter bellum finitimae ciuitates lon-
 gius remouerant: qui erant pabulandi aut frumen-
 tandi causa progressi, hos leuis armaturae Lusitani,
 peritique earum regionum cetrati ceterioris Hispa-
 niae, consectabantur, quibus erat procliuē trans-
 mare

niues proluit sc. tempestas.
 Ergo tempestas fecit, vt ni-
 ves diffuerent. Vulgo, *nix*
profuit.

vt supra demonstratum est.
 Viderur respicere c. 40 et 41,
 vbi hoc fere dixit; sed his
 ipsis verbis, et hoc plane,
 non dixit.

maximi comitatus, Cara-
 vanen.

in hibernis, in iis locis,
 vbi fuerant nuper hiberna,
 et in quos erant per hie-
 mem comportata frumenta.
 Vulgo contra codd. *in her-
 bis.*

nare flumen, quod consuetudo eorum omnium est, ut sine vtribus ad exercitum non eant.

XLVIII

At exercitus Afranii omnium rerum abundabat copia. Multum erat frumentum prouisum et conuectum superioribus temporibus: multum ex omni prouincia comportabatur: magna copia pabuli suppetebat. Harum rerum omnium facultates sine vilo periculo pons Ilerdae praebebat, et loca trans flumen integra, quo omnino Caesar adire non poterat.

L Hae permanserunt aquae dies complures. Conatus est Caesar reficere pontes: sed nec magnitudo fluminis permittebat, neque ad ripam dispositae cohortes aduersariorum perfici patiebantur: quod illis prohibere erat facile, tum ipsius fluminis natura atque aquae magnitudine, tum quod ex totis ripis in vnum atque angustum locum tela iaciebantur; atque erat difficile, eodem tempore rapidissimo flumine opera perficere, et tela vitare.

LI Nunciatur Afranio, magnos comitatus, qui iter habebant ad Caesarem, ad flumen constitisse. Venerant eo sagittarii ex Rutenis, equites ex Gallia cum multis carris magnisque impedimentis, ut fert Gallica consuetudo. Erant praeterea cuiusque generis hominum milia circiter sex cum seruis liberisque: sed nullus ordo, nullum imperium certum, quum suo quisque consilio vteretur, atque omnes sine timore iter facerent, vli superiorum temporum atque itinerum licentia. Erant complures honesti

vtribus, quibus incubantes flumina transnarent. Sueton. Iul. 57. *Dauisus*. Cf. Liv. 21, 27.

loca integra, nondum vaeuifecta pabulationibus.

fluminis natura. Erat enim, ut sequitur, rapidissimum.

super. temp. atque it. licentia, i. e. licentia f. securitas, qua iter fecerant superiore

neſti adoleſcentes, ſenatorum filii et ordinis equaſtris; erant legationes ciuitatum; erant legati-Caeſaris. Hos omnes flumina continebant. Ad hos opprimendos cum omni equitate tribusque legionibus Afranius de nocte proficiſcitur, imprudentesque ante miſſis equitibus adgreditur. Ceſtiter tamen ſeſe Galli equites expediunt, proeliumque committunt. Hi, dum pari certamine res geri potuit, magnum hoſtium numerum pauci ſuſtinere; ſed, ubi ſigna legionum adpropinquare coeperunt, paucis amiſſis, ſeſe in montes proximos conferunt. Hoc pugnae tempus magnum attulit noſtris ad ſalutem momentum: naſti enim ſpatium, ſe in loca ſuperiora receperunt. Deſiderati ſunt eo die ſagittarii circiter CC, equites pauci, calorum atque impedimentorum non magnus numerus.

His tamen omnibus annona crenit: quae fere LII
res non ſolum inopia praefentis, ſed etiam futuri temporis timore ingraueſcere conſuevit. Iamque ad denarios L in ſingulos modios annona peruenerat, et militum vires inopia frumenti deminuerat; atque incommoda in dies augebantur; et tam paucis diebus magna erat rerum facta commutatio, ac ſe fortuna inclinauerat, ut noſtri magna inopia neceſſariarum rerum conflictarentur; illi omnibus abundarent rebus, ſuperioresque haberentur. Caefar iis ciuitatibus, quae ad eius amicitiam acceſſerant,

Cc 2 quo

periore tempore, antequam habeant, ad XL, Ouden-
ad hoc flumen impeditum dorpius hoc iudicat eſſe com-
venerant. Eſt *da duoh*, pendium ſcribendi, ut X ſit
iter et ſuperius tempus, pro, nota denarii, L nota numeri,
iter ſuperioris temporis. probatque adeo hos, qui ad
ad denarios L. Cum cedd. *denarios L* ediderunt.

quo minor erat frumenti copia; pecus imperabat; calones ad longinquiores ciuitates dimittebat; ipse praesentem inopiam, quibus poterat subsidis, tutabatur.

LII Haec Afranius Petreiusque et eorum amici pleniora etiam atque vberiora Romam ad suos perferebant. Multa rumor fingeat, ut paene bellum confectum videretur. Quibus litteris nunciisque Romam perlatis, magni domum concursus ad Afranium, magnae gratulationes fiebant: multi ex Italia ad Cn. Pompeium proficiscebantur: alii, ut principes talem nuncium attulisse; alii, ne euentum belli expectasse, aut ex omnibus nouissimum venisse viderentur.

LIII Quum in his angustiis res esset, atque omnes viae ab Afranianis militibus equitibusque obsiderentur, nec pontes perfici possent; imperat militibus Caesar, ut naues faciant, cuius generis eum superioribus annis usus Britanniae docuerat. Carinae primum ac statumina ex leui materia fiebant: reliquum corpus nauium, viminibus contextum, coriis integebatur. Has perfectas carris iunctis deuehit noctu milia passuum a castris XXII, militesque his nauibus flumen transportat, continentemque ripae collem improuiso occupat. Hunc celeriter, prius quam ab aduersariis sentiat, communis. Huc legionem postea transiicit; atque ex utraque parte pontem institutum perficit biduo. Ita comitatus,

concurfus ad Afran. Domus est, ad domum Afranii. Domum Afranii Romae adie- Haec fere monuerat Daui-
runt, eiusque propinquis gra- sus.
tulati sunt. *Domum con-* pontem institutum perficit.
curfus dicitur, ut domum Tres optimi codd. habent
reditio, 1, 5. *Ad Afranium* insiluit; reliqui seruant in-
stitu-

tatus, et qui frumenti causa processerant, tato ad se recipit; et rem frumentariam expedire incipit.

Eodem die equitum magnam partem flumen LV transiecit, qui, inopinantis pabulatores et sine vlllo dissipatos timore adgressi, quam magnum numerum iumentorum atque hominum intercipient; cohortibusque cetratis subsidio missis, scienter in duas partes sese distribuunt; alii, vt praedae praesidio sint; alii, vt venientibus resistent, atque eos propellant: vnamque cohortem, quae temere ante ceteras extra aciem procurrebat, seclusam ab reliquis circumueniunt atque interficiunt, incolomesque cum magna praeda eodem ponte in castra reuertuntur.

Dum haec ad Ilerdam geruntur, Massilienses, LVI vbi L. Domitii consilio, naues longas expediunt, numero XVII, quarum erant XI testae. Multa huc minora nanigia addunt, vt ipsa multitudine nostra classis terreatur: magnum numerum sagittariorum, magnum Albicorum, de quibus supra demonstratum est, imponunt, atque hos praemiis pollicitationibusque incitant. Certas sibi deposcit naues Domitius, atque has colonis pastoribusque, quos secum adduxerat, complet. Sic, omnibus rebus instructa classe, magna fiducia ad nostras naues procedunt.

Cc 3

cedunt.

stitum. Forte legendum: *quam magnum.* vid. ind. *pontem instituit, institutum* in *quam.* Vulgo, *quam* *bid. perf.* Haec sunt verba *maximum.* Marclandi in Explicat. vett. *Massilienses.* Redit narratio ad c. 36. auct. p. 266.

qui — processerant. Cf. cap. 48.

expedire, difficultates illius rei minuere.

testae. vid. ind. *supra demonstratum est.* cap. 34.

Certas naues, certum numerum nauium.

cedunt, quibus praeerat D. Brutus. Hae ad insulam, quae est contra Massiliam, stationes obtinebant.

LVII Erat multo inferior numero navium Brutus: sed delectos ex omnibus legionibus fortissimos viros antesignanos centuriones Caesar ei classi attribuerat, qui sibi id muneri depoposcerant. Ii manus ferreas atque harpagones parauerant, magnoque numero pilorum, tragularum, reliquorumque telorum se instruxerant. Ita, cognito hostium adventu, suas naues ex porta educunt, cum Massiliensibus conligunt. Pugnatum utrinque est fortissime atque acerrime; neque multum Albici nostris virtute cedebant, homines asperi et montani, exercitati in armis: atque ii, modo digressi a Massiliensibus, recentem eorum pollicitationem animis continebant; pastoresque indomiti, spe libertatis excitati, sub oculis domini suam probare operam studebant.

LVIII Ipsi Massilienses, et celeritate navium, et scientia gubernatorum confisi, nostros eludebant, impetusque eorum excipiebant; et, quoad licebat latiore spatio, producta longius acie, circumvenire nostros, aut pluribus navibus adoriri singulas, aut remos transcurrentes detergere, si possent, contendebant; quum propius erat necessario ventum, ab

centuriones, ideo, ut essent centuriones, fungerentur munere centurionum.

latiore spatio, quippe extra portum.

producta longius, in longitudinem extensa.

transcurrentes, transcurrento. Navis, per medias

hostiles vesta, vi et impetu vesturae remos earum refringit, (hoc enim est *detergere remos*) iisque refractis conversa ad suos redit. Sexcenties hoc in narrationibus veterum scriptorum occurrit. Graece dicitur *ἐκτα*.

ſeſentia gubernatorum atque artificis ad virtutem montanorum confugiebant. Noſtri, quod minus exercitatis remigibus minusque peritis gubernatoribus utebantur, (qui repente ex onerariis nauibus erant producti, neque dum etiam vocabulis armamentorum cognitis,) tum etiam grauitate et tarditate nauium impediabantur: factae enim ſubito ex humida materia non eundem uſum celeritatis habebant. Itaque, dum locus comminus pugnandi daretur, aequo animo ſingulas binis nauibus obiciebant, atque iniecta manu ferrea, et retenta utraque naue, diuerſi pugnabant, atque in hoſtium naues tranſcendebant; et, magno numero Albicorum et paſtorum interfecto, partem nauium deprimunt; non nullas cum hominibus capiunt; reliquas in portum compellunt. Eo die naues Maſſilienſium cum iis, quae ſunt captae, intereunt nouem.

Hoc primum Caefari ad Ilerdam nunciatur; LVIII ſimul perfecto ponte, celeriter fortuna mutatur. Illi, perterriti virtute equitum, minus libere, minus audacter vagabantur: alias, non longo ab caſtris progreſſi ſpatio, ut celerem receptum haberent, anguſtius pabulabantur; alias longiore circuitu: cuſtodias ſtationeſque equitum vitabant, aut, aliquo accepto detrimento, aut procul equitatu viſo,

Cc 4

ex

ſubito ex humida materia.
Cf. omnino c. 36.

diuerſi pugnabant, pars cum hac, pars cum illa naue: nam ſingulae naueſ Caefaris cum binis hoſtilibus pugnabant.

Hoc primum Caef. Aut legetur, *Hoc proelium*, quam

lectionem Giacconius codicum eſſe dicit; ſed codices non nominauit: aut, quia exſtat etiam in codd. *Hoc primum cum Caefari* — —, inde erui poterit: *Hoc quum primum Caefari* — nunciatur —

perterriti virt. equitum.
Redit ad c. 55.

ex medio itinere proiectis farcinis fugiebant. Postremo et plures intermittere dies, et praeter consuetudinem omnium noctu constituerant pabulari.

LX Interim Oescenses et Calagurritani, qui erant cum Oescensibus contributi, mittunt ad eum legatos, seseque imperata facturos pollicentur. Hos Tarraconenses, et Iacetani, et Ausetani, et paucis post diebus Illurgauonenses, qui flumen Iberum attingunt, insequuntur. Petit ab his omnibus, ut se frumento iuvent: pollicentur, atque, omnibus undique conquestis iumentis, in castra deportant. Transit etiam cohors Illurgauonensis ad eum, cognito civitatis consilio, et signa ex statione transfert. Magna celeriter commutatio rerum. Perfecto ponte, magnis quinque civitatibus ad amicitiam adiunctis, expedita re frumentaria, extinctis rumoribus de auxiliis legionum, quae cum Pompeio per Mauritaniam venire dicebantur, multas longinquiores civitates ab Afranio desciscunt, et Caesaris amicitiam sequuntur.

LXI Quibus rebus perterritis animis aduersariorum, Caesar, ne semper magno circuitu per pontem equitatus esset mittendus, nactus idoneum locum, fossas pedum triginta in latitudinem complures facere instituit, quibus partem aliquam Sicoris auerteret, vadumque in eo flumine efficeret. His pacne effectis, magnum in timorem Afranius Petreiusque perveniunt, ne omnino frumento pabuloque intercluderentur; quod multum Caesar equitatu valebat. Itaque constituunt ipsi iis locis excedere, et in Celtiberiam bellum transferre. Huic confi-

Iacetani. Al. Lacetani. per Mauritaniam. Conf. celeriter (sic) commutatio. cap. 39.

Sic edd. vulgg.

consilio suffragabatur etiam illa res, quod ex duobus contrariis generibus, quae superiore bello cum L. Sertorio steterant ciuitates, victae nomen atque imperium absentis timebant; quae in amicitia manserant, Pompeii magnis adfectae beneficiis eum diligebant: Caesaris autem in barbaris erat nomen obscurius. Hinc magnos equitatus magnaue auxilia expectabant, et suis locis bellum in hiemem ducere cogitabant. Hoc inito consilio, toto flumine Ibero nauis conquirere, et Octogesam adduci iubent. Id erat oppidum positum ad Iberum, miliaque passuum a castris aberat viginti. Ad eum locum fluminis, nauibus iunctis, pontem imperant fieri, legionesque duas flumen Sicorim transducunt, castraque muniunt vallo pedum duodecim.

Qua re per exploratores cognita, summo labore LXII
re militum Caesar, continuato diem noctemque opere in flumine auertendo, huc iam deduxerat rem, ut equites, etsi difficulter atque aegre fiebat, possant tamen atque auderent flumen transire; pedites vero tantummodo humeris ac summo pectore exstare, et quum altitudine aquae, tum etiam rapiditate fluminis ad transeundum [non] impedirentur. Sed tamen eodem fere tempore pons in Ibero prope effectus nunciabatur, et in Sicori vadum reperiebatur.

Iam vero eo magis illi maturandum iter existimabant. Itaque duabus auxiliariis cohortibus LXIII

Cc 5

Iber

nomen absentis Pompeii. monuerunt: et est perspicuum e cap. 63, ubi soli
Flor. 3, 2. *Dauisus.* equites transmittuntur.
exstare. Leg. *exstarens*,
e quibusdam codd. Mox
non tollendum esse, plures *pons effectus* ab Afranio.

quod fuit illis conandum, atque omni ratione efficiendum. Sed totius diei pugna atque itineris labore defessi, rem in posterum diem distulerunt. Caesar quoque in proximo colle castra ponit.

LXVI Media circiter nocte iis, qui adaquandi causa longius a castris processerant, ab equitibus correptis, fit ab his certior Caesar, duces aduersariorum silentio copias castris educere. Quo cognito, signum dari iubet, et vasa militari more conclamari. Illi, exaudito clamore, veriti, ne noctu impediti sub onere configere cogerentur, aut ne ab equitatu Caesaris in angustiis tenerentur, iter supprimunt, copiasque in castris continent. Postero die Petreius cum paucis equitibus occulte ad exploranda loca proficiscitur. Hoc idem fit ex Caesaris castris. Mittitur L. Decidius Saxa cum paucis, qui loci naturam perspiciat. Vterque idem suis renunciat, quinque milia passuum proxima intercedere itineris campestris; inde excipere loca aspera et montuosa: qui prior has angustias occupauerit, ab hoc hostem prohiberi, nihil esse negotii.

LXVII Disputatur in consilio a Petreio et Afranio, et tempus profectionis quaeritur. Plerique censebant, ut noctu iter facerent: posse prius ad angustias venire, quam sentirentur. Alii, quod pridie noctu conclamatum esset in castris Caesaris, argumenti sumebant loco, non posse clam exiri; circumfundi noctu

iis — correptis. Quidam eodd. *ii — correpti*; unde Marclandus in Explicat. vet. auct. p. 266 *ii* putat ortum e nota numeri II, et esse legendum *duo*. Sed nihil mutandum videtur — Locum Erenini (Strateg. 1, 8, 8)

iam Vossius indicauit.

sub onere. Vltatius, sub sarcinis.

supprimunt. vid. ind.

Decidius Saxa. vid. Cic. Philipp. 11, 5. et 13, 13, et passim.

noctu equitatum Caesaris, atque omnia loca atque itinera obsideri: nocturnaue proelia esse vitanda, quod perterritus miles in ciuili dissensione timori magis, quam religioni, consulere consuevit: at lucem multum per se pudorem omnium oculis, multum etiam tribunorum militum et centurionum praesentiam adferre: quibus rebus coerceri milites, et in officio contineri soleant. Quare omni ratione esse interdum perrumpendum: etsi aliquo accepto detrimento; tamen summa exercitus salua, locum, quem petant, capi posse. Haec enicit in consilio sententia, et prima luce postridie constituunt proficisci.

Caesar, exploratis regionibus, albente coelo, **LXVIII** omnes copias castris educit; magnoque circuitu nullo certo itinere exercitum ducit: nam, quae itinera ad Iberum atque Octogesam pertinebant, castris hostium oppositis tenebantur. Ipsi erant transcendendae valles maximae ac difficillimae; saxa multis locis praerupta iter impediabant; ut arma per manus necessario transderentur, militesque intermi subleuatique alii, ab aliis magnam partem itineris conficerent. Sed hunc laborem recusabat nemo, quod eum omnium laborum finem fore existimabant, si hostem Ibero intercludere et frumento prohibere potuissent.

Ac primo Afraniani milites visendi causa laeti **LXVIII** ex castris procurrebant, contumeliosisque vocibus prosequiebantur, nec non necessarii victus inopia coactos

religioni consulit, qui diligentissime facit, quod iurandum et officium postulant. *Timor*, ne ciues et sanguineos caedant. c: 74.

omnium oculis. An, in omnium oculis?

nec non e codd. paucis additum est. Omiserant edd. vulgg. Sed cum alii codd. pro illo *nec non* habeant *nos* aut *hos*: putem legendum: *prosequiebantur nostros, necessarii* — —

coactos fugere, atque ad Ilerdam reuerti: erat enim iter a proposito diuersum, contrariamque in partem iri videbatur. Duces vero eorum suum consilium laudibus ferebant, quod se castris tenuissent; mutumque eorum opinionem adiuuabat, quod sine iumentis impedimentisque ad iter profectos videbant, ut, non posse diutius inopiam sustinere, confiderent. Sed ubi paullatim retorqueri agmen ad dextram conspexerunt, ianque primos superare regionem castrorum animum aduerterunt: nemo erat edeo tardus aut fugiens laboris, quin statim castris exeundum atque occurrendum putarent. Conclamatur ad arma, atque omnes copiae, paucis praesidio relictis cohortibus, exeunt, rectoque ad liberum itinere contendunt.

LXX

Erat in celeritate omne positum certamen, vtri prius angustias montesque occuparent: sed exercitum Caesaris viarum difficultates tardabant; Afranii copias equitatus Caesaris insequens morabatur. Res tamen ab Afranianis huc erat necessario deducta, ut, si priores montis, quos petebant, attigissent, ipsi periculum vitarent, impedimenta totius exercitus cohortesque, in castris relictas, seruare non possent, quibus, interclusis exercitu Caesaris, auxilium ferri nulla ratione poterat. Confecit prior iter Caesar, atque ex magnis rupibus nactus planitiem, in hac contra hostem aciem instruit. Afranius, quum ab equitatu nouissimum agmen premeretur, et ante se hostem videret, collem quemdam nactus, ibi constitit. Ex eo loco quatuor centurionum cohortis in montem, qui erat in conspectu

ipsi (quidem) per. vitarent, (sed) imped. seruare non possent. *ex magnis rupibus, i. e. superatis m. rup. Gronov. obl. 4, 10. Cellarius.*

specu omniū excelsissimus, mittit. Hunc magno cursu concitatos iubet occupare, eo consilio, uti ipse eodem omnibus copiis contenderet, et, mutato itinere, iugis Octogesam perueniret. Hunc quum obliquo itinere cetrati peterent, conspicatur equitatus Caesaris, in cohortis impetum facit: nec minimam partem temporis equitum vim cetrati sustinere potuerunt, omnesque ab eis circumuenti in conspectu vtriusque exercitus interficiuntur.

Erat occasio bene gerendae rei. Naque vero id Caesarem fugiebat, tanto sub oculis accepto detrimento, perterritum exercitum sustinere non posse, praesertim circumdatam vndique equitata, quum in loco aequo atque aperto conligeretur: idque ex omnibus partibus ab eo flagitabatur. Concurrebant legati, centuriones, tribunique militum, ne dubitaret proelium committere; omnium esse militum paratissimos animos: Afranianos contra multis rebus sui timoris signa misisse, quod suis non subuenissent, quod de colle non decederent, quod vix equitum incursum sustinerent, collatisque iam vnum locum signis, conferti, neque ordines, neque signa seruarent. Quod si iniquitatem loci timeret, datum iri tamen aliquo loco pugnandi facultatem, quod certe inde decedendum esset Afranio, nec sine aqua permanere posset.

Caesar in eam spem venerat, se sine pugna et sine vulnere suorum rem conficere posse, quod re frumentaria aduersarios interclusisset: cur etiam secundo proelio aliquos ex suis amitteret? cur vulnerari pateretur optime de se meritos milites? cur denique fortunam periclitaretur? praesertim quum non minus esset imperatoris, consilio superare, quam

iugis, per iuga. Hosomanus.

quam gladio. Mouebatur etiam misericordia ci-
tium, quos interficiendos videbat: quibus salus
atque incolumibus, rem obtinere malebat. Hoc
consilium Caesaris a plerisque non probabatur; mi-
lites vero palam inter se loquebantur, quoniam ta-
lis occasio victoriae dimitteretur, etiam quum vellet
Caesar, sese non esse pugnatu-
ros. Ille in sua sen-
tentia perseverat, et paullulum ex eo loco digredi-
tur, ut timorem aduersariis minuat. Petreius at-
que Afranius, oblata facultate, in castra sese refe-
runt. Caesar, praesidiis in montibus dispositis,
omni ad Iberum intercluso itinero, quam proximè
potest hostium castris castra communit.

LXXII

Postero die duces aduersariorum perturbati,
quod omnem rei frumentariae fluminisque Iberi
spem dimiserant, de reliquis rebus consultabant.
Erat unum iter, Ilerdam si reuerti vellent; alte-
rum, si Tarraconem peterent. Haec consilianti-
bus eis, nunciatur, aquatores ab equitatu premi
nostro. Qua re cognita, crebras stationes dispo-
nunt equitum et cohortium alariarum, legionarias-
que intericiunt cohortis, vallumque ex castris ad
aquam ducere incipiunt, ut intra munitionem, et
sine timore, et sine stationibus aquari possent.
Id opus inter se Petreius atque Afranius partiuntur,
ipsique perficiendi operis causa longius progre-
diuntur.

LXXIII

Quorum discessu liberam nacti milites collo-
quiorum facultatem, vulgo procedunt, et quem
quisque in castris notum aut municipem habebat,
conquirunt atque euocat. Primum agunt gratias om-
nes omnibus, quod sibi perterritis pridie pepercis-
sent: eorum se beneficio viuere: deinde imperatoris
fidem

alariarum. vid. ind. in ala.

fidem quaerunt, rectene se illi fiat commissuri; et, quod non ab initio fecerint, armaque cum hominibus necessariis et consanguineis contulerint, quaeruntur. His pronocati sermonibus, fidem ab imperatore de Petreii et Afranii vita petunt, ne quod in se scelus concepisse, neu suos prodidisse videantur. Quibus confirmatis rebus, se statim signa translatores confirmant, legatodque de pace primorum ordium centuriones ad Caesarem mittunt. Interim alii suos in castra invitandi causa adducunt; alii ab suis adducuntur, adeo ut una castra iam facta ex his viderentur: compluresque tribuni militum et centuriones ad Caesarem veniunt, seque ei commendant. Hoc idem fit a principibus Hispaniae, quos illi evocaverant, et secum in castris habebant obsidum loco. Illos suos notos hospitesque quaerant, per quem quisque eorum aditum commendationis haberet ad Caesarem. Afranii etiam filius adolescens de sua ac parentis sui salute cum Caesare per Sulpicium legatum agebat. Erant plena laetitia et gratulatione omnia; eorum, qui tanta pericula vitasse, et eorum, qui sine vulnere tantas res confecisse videbantur: magnumque fructum suae pristinae lenitatis omnium iudicio Caesar ferebat, consiliumque eius a cunctis probabatur.

Quibus

rectene, an sine periculo fallaciae et damni.

armaque cum hom. Leg. et codd. *armaque quod cum hom.* ut Oudendorpius vidit.

in se scelus concipere, scelerare (prodizione suorum) efficere, ut in se haereat culpa, ut obnoxia sint culpa.

Alibi dicitur, maculam sceleris in se concipere.

invitandi causa, ut eorum coenae adhibeant, humaniterque excipiant. Sic Daviscus cum Graevio (ad Iustin. 1, 6) intellexit.

alii (Caesariani) ab suis (Africanis) adducuntur (in castra Afranii).

Dd

LXXV. Quibus rebus nuntiatis Afranio, ab instituto opere discedit, seque in castra recipit; sic paratus, ut videbatur; ut, quicumque accidisset casus, hunc quieto et aequo animo ferret. Petreius vero non deserit sese; armat familiam; cum hac et praetoria cohorte cetratorum, barbarisque equitibus paucis, beneficiariis suis, quos suae custodiae causa habere consuevit, improvise ad vallum aduolat, colloquia militum interrumpit, nostros repellit ab castris: quos deprehendit, interficit. Reliqui coeunt inter se, et, repentino periculo exterriti, sinistras sagis involant, gladiosque destrungunt, atque ita se a cetratis equitibusque defendunt, castrorum propinquitate confisi; seque in castra recipiunt, et ab iis cohortibus, quae erant in statione ad portas, defenduntur.

LXXVI. Quibus rebus confectis, flens Petreius manipulos circuit, militesque adpellat; non se, non Pompeium absentem, imperatorem suum, adversariis ad supplicium transire, obsecrat. Fit celeriter concursus in praetorium. Postulat, ut iurent omnes, se exercitum ducesque non deserturos, neque prodituros, neque sibi separatim a reliquis consilium capturos. Princeps in haec verba iurat ipse; idem iusurandum adigit Afranium; subsequuntur tribuni militum centurionesque; centuriatim producti milites idem iurant. Edicunt, penes quem quisque sit Caesaris miles, ut producat: producos palam in praetorio interficiunt. Sed plerosque hi, qui receperant, celant, nocturne per vallum
omit

non deserit se, non discedit ab indole sua.

familia, famuli, liberti, coloni. Sic Vossius et

Glandorpheus explicant ex cap. 34 et Lucan. Pharsal. 4, 205.

beneficiarii. vid. ind.

mittant. Sic terror oblatu a ducibus, crudelitas in supplicio, noua religio iurisiurandi, spem praesentis deditionis sustulit, mentesque militum conuertit, et rem ad pristinam belli rationem redegit.

Caesar, qui milites aduersariorum in castra per tempus colloqui uenerant, summa diligentia conquisi et remitti iubet: sed ex numero tribunorum militum centurionumque nonnulli sua voluntate apud eum remanserunt, quos ille postea magno in honore habuit; centuriones in ampliorts ordines, equites Romanos in tribunitium restituit honorem.

LXXVII

Premebantur Afranius pabulatione, aquabantur acre, frumenti copiam legionarii nonnullam habebant; quod dierum XXII ab Ilerda frumentum iussi erant efferre; cetrati auxiliaresque nullam, quorum erant et facultates ad parandum exiguae, et corpora insueta ad onera portanda: itaque magnus eorum quotidie numerus ad Caesarem perfugiebat. In his erat angustis res; sed ex propositis consiliis duobus explicitius videbatur, Ilerdam reuerti, quod ibi paululum frumenti reliquerant: ibi se reliquum consilium explicaturos confidebant. Tarraco aberat longius: quo spatio plures rem posse casu recipere intellegebant. Hoc probato consilio, ex castris profisciscuntur. Caesar, equitatu praemisso, qui nouissimum agmen carperet atque impediret,

LXXVIII

Dd

ipse

in tribum restit. bon. tribunos militum fecit. Cellarius. Pro equites romanos Vossius e codice vno et tribunos legi vult, quia paulo ante tribuni militum uenisse dicuntur, et non omnes tribuni militum fuerunt equites, sed et plebei. Eadem

lectio est in vno codice Oudendorpii.

ad parandum. Sine dubio hoc rectum est. Nihilominus in omnibus MSS. meis, humero decem, scribitur *ad prandium*. Debuisset saltem *parandum* addi. Oudendorpius.

ipse cum legionibus subsequitur. Nullum intercedat tempus, quin extremi cum equitibus proliarentur.

LXXVIII Genus erat hoc pugnae. Expeditae cohortes nouissimum agmen claudebant; pluriesque in locis campestribus subsistebant: si mons erat ascendendus, facile ipsa loci natura periculum repellebat, quod ex locis superioribus, qui antecesserant, desuper suos ascendentes protegebant. Quum vallis aut locus decliuus suberat, neque ii, qui antecesserant, morantibus opem ferre poterant, equites vero ex loco superiore in auersos tela coniciebant: tum magno erat in periculo res. Relinquebatur, ut, quam eiusmodi esset locus adpropinquatum, legionum signa consistere iuberent, magnoque impetu equitatum repellerent; eo submoto, repente incitati cursu sese in valles vniuersi demitterent, atque ita transgressi, rursus in locis superiori-

pluriesque. Sic Ciacconius, sensu commodo: in codd. est *pluresque*, sensu nullo: dubitatur tamen, an illius aetatis scriptores *plures* dixerint; sed Ciacconius amandat lectores ad Gell. N. A. 5. ult. Equidem probo edd. primarum lectionem: *pluresque* — *subsistebant*, h. e. pluribus parces erant.

desuper habent quidem codices; sed est tautologia: *desuper* *protegere*, et *ex locis superioribus* *pros.* est idem. Ergo *desuper* est interpretamentum.

equites (Caesariani) *vero* *ex loco superiore* (descendentes, insecuturi hostem, qui ante descenderat) *in auersos* (fugientes Afranianos) *tela coniciebant.* In codd. *aduersos* falsa lectio est, ut fere omnes interpretes monuerunt.

Relinquebatur. Felix est haec coniectura Oudendorpii; exstat tamen haec lectio iam in ed. Cellariana. Edd. vulgg. habent, *tum inquirebant.* Codd. exhibent lectiones sine sensu, praeter vnam, *requirebatur*, quae in duobus exstat, et ferri quodammodo potest.

rioribus confisterent. Nam tantum ab equitum suorum auxiliis aberant, quorum numerum habebant magnum, ut eos, superioribus perterritos proeliis, in medium reciperent agmen, utroque eos tuerentur: quorum nulli ex itigere excedere licebat, quin ab equitatu Caesaris exciperentur.

Tali dum pugnatur modo, lente atque paulatim proceditur, crebroque, ut sint auxilio suis, subsistunt: ut tum accidit. Milia enim progressi quatuor, vehementiusque peragitati ab equitatu, montem excelsum capiunt, ibique una fronte contra hostem castra muniunt, neque iumentis onera deponunt. Vbi Caesaris castra posita, tabernaculaque constituta, et dimissos equites pabulandi causa animum aduerterunt, sese subito proripiunt hora circiter sexta eiusdem diei, et spem nacti morae, discessu nostrorum equitum, iter facere incipiunt. Qua re animum aduersa, Caesar relictis legionibus subsequitur, praesidio impedimentis paucas cohortis relinquit: hora decima subsequi pabulatorum,

LXXX

D d. 3

equi-

santum — *aberant*, tantum aberat, ut possent equitum auxiliis uti.

Tali dum (leg. *quum*) — *subsistunt*. Est iudicium narrantis, quo indicat, quid vulgo tali tempore fieri soleat.

una fronte. Intelligit Caesar, castra non, ut alias, a quatuor partibus munita esse, sed tantum ab una, quae ad hostem vergebat. *Oudendorpius*. Ergo in verbis *contra hostem*, h. e. e regione hostis, explicatio est.

Sed videtur, ut cap. 41, legendum, *ibique a fronte* c. b. — Tum c. 42 de reliquis lateribus castrorum munitis sermo est.

hora sexta. Est ipsum tempus meridianum.

relictis legionibus. Immo cum vulgg. edd. legendum, *ednctis*: quamquam Oudendorpius relictas legiones intelligit eas, quae reliquae apud Caesarem erant. Et fortasse vir doctus has oppositas putavit equitatu, dimisso ad pabulandum.

equitesque reuocari iubet. Calenter equitatus ad quotidianum itineris officium reuertitur; pugnatim acriter ad nouissimum agmen, adeo, ut pauciores ga conuertant: compluresque milites, etiam nonnulli centuriones interficiuntur. Instabat agmen Caesaris, atque vniuersum imminabat.

LXXXI

Tum vero neque ad explorandum idoneum locum castris, neque ad progrediendum data facultate, consistunt necessario, et procul ab aqua, et natura iniquo loco, castra ponunt. Sed iisdem de causis Caesar, quae supra sunt demonstratae, proelio amplius non lacescit, et eo die tabernacula statui passus non est, quo paratiores essent ad insouendū omnes, siue noctu, siue interdiu erumperent. Illi enim, aduerso vicio castrorum, tota nocte munitiones proferunt, castraque castris conuertunt. Hoc idem postero die a prima luce faciunt, totumque in ea re diem consumunt. Sed, quantum opere processerant, et castra protulerant, tanto aberant ab aqua longius, et praesenti malo alijs malis remedia dabantur. Prima nocte aquandi causa nemo egreditur ex castris; proximo die, praesidio in castris relicto, vniuersas ad aquam copias educunt; pabulaturū emittitur nemo. His eos supplices malis habere Caesar, et necessariam subire dedi-

quae supra s. dem. vid. cap. 72. Cellarius.

Illi enim, enimvero. vid. ind. in enim. Aduertunt castrorum vicium, qui animaduertunt, se procul ab aqua et iniquo loco, castra posuisse.

castra c. conuertunt, conuertunt; prioribus relicto;

alia rursus alibi faciunt. Sic Vossius explicat, probanteque Cellarius et Oudendorpius. Sensum puto esse hunc; an conuertunt sic vera scriptura, subdubito.

His eos suppl. — His malis voluit efficere, ut eos supplices sibi haberet. Sic legendum putas Oudendorpius.

deditionem, quam proelio decertare, malebat: conatur tamen eos vallo fossaque circumvenire, ut quam maxime repentinas eorum eruptiones demonstraret; quo necessario descensuros existimabat. Illi, et inopiâ pabuli adducti, et, quo essent ad id expeditiores, omnia sarcinaria iumenta interfici iubent.

In his operibus consiliisque biduum consumitur: tertio die magna iam pars operis Caesaris processerat. Illi impediendae rei causa, hora circiter octava signo dato, legiones educunt, aciemque sub castris instruunt. Caesar ab opere legiones reuocat, equitatum omnem convenire iubet, aciem instruit: contra opinionem enim militum famamque omnium videri proelium defugisse, magnum detrimentum adferebat. Sed eisdem de causis, quae sunt cognitae, quo minus dimicare vellet, movebatur; atque hoc etiam magis, quod spatii breui-

Dd 4

tas,

pius. Vulgo legebatur: *Hic eos supplices male haberi* — quod est multiplex diversitas. Legendum, ut Ciacconius suspicatus est, et plane existat in codice omnium optimo: *Hic eos suppliciiis* (i. e. miseriis, quae sunt poenae loco) *male haberi* — Est autem *supplicium* verbum Caesaris usitatum in hac re. vid. c. 84 et ind.

ad id, ad repentinas eruptiones. Sic Oudendorpius. Mala cum aliis legere, *ad id*, etsi codd. servant *ad id*.

imped. rei causa. Sic editores veteres utrumque

constituerunt lectionem. In libris vett. plerisque existat: *impediendae rei, quae munitionis causa fiebat*. Sed in his est interpretamentum. Caesar scripserat: *impediendae rei* (sc. causa), *quae fiebat*; nam hoc *causa* passim omittitur. vid. ind. in h. v. Ergo aliquis, explicaturus locum, addidit in margine: *munitionis causa*. Idem fere iam alii monuerunt; et videtur cuius in mentem venire posse.

quae sunt cognitae, iam aliquoties indicatae. Conf. c. 72 et 81.

tas, etiam in fugam coniectis aduersariis, non multum ad summam victoriae iuuare poterat: non enim amplius pedum milibus duobus ab castris castra distabant. Hinc duas partes acies occupabant; tertia vacabat, ad incursum atque impetum militum relicta. Si proelium committeretur, propinquitas castrorum celerem superatis ex fuga receptum dabat. Hac de causa constituerat, signa inferentibus resistere, prior proelio non laceessere.

LXXXIII Acies erat Afraniana duplex legionum quinque; tertium in subsidiis locum alariae cohortes obtinebant: Caesaris triplex: sed primam aciem quaternae cohortes ex quinque legionibus tenebant; has subsidiariae ternae, et rursus aliae totidem suae cuiusque legionis subsequiebantur; sagittarii funditoresque media continebantur acie; equitatus latera cingebat. Tali instructa acie, tenere vterque propositum videbatur; Caesar nisi coactus proelium non committere; ille, ut opera Caesaris impediret. Producitur tamen res, aciesque ad solis occasum continentur; inde vtrique in castra discedunt. Postero die munitiones institutas Caesar parat perficere; illi vadum fluminis Sicoris tentare, si transire possent. Qua re animum aduersa, Caesar Germanos levis armaturae equitumque partem flumen transiicit, crebrasque in ripis custodias disponit.

LXXXIII Tandem, omnibus rebus obsessi, quartum iam diem sine pabulo retentis iumentis, aquae, lignorum,

Acies erat — obtinebant. Caesar — committere.
Hanc lectionem exhibuit Vulgo, Caesar, ut nisi — committeret: et libri multum variant. Ex his Oudendorpius suam lectionem eruit, quam probo.

rum, frumenti inopia, colloquium petant, et id, si fieri possit, semoto a militibus loco. Vbi id a Caesare negatum, et, palam si colloqui vellent, concessum est; datur obsidis loco Caesari, filius Afranii. Venitur in eum locum, quem Caesar deligit. Audiente utroque exercitu, loquitur Afranius: Non esse aut ipsis, aut militibus succensendum, quod fidem erga imperatorem suum Cn. Pompeium conservare voluerint, sed satis iam fecisse officio, fatisque supplicii tulisse, perperas omnium rerum inopiam: nunc vero, paene ut feminas, circummunitos prohiberi aqua, prohiberi ingressu, neque corpore dolorem, neque animo ignominiam ferre posse: itaque se victos confiteri: orare atque obsecrare, si qui locus misericordiae relinquatur, ne ad ultimum supplicium progredi necesse habeant. Haec quam potest demississime atque subiectissime exponit.

Ad ea Caesar respondit: Nulli omnium has LXXXV
partis vel querimoniae, vel miserationis, minus convenisse: reliquos enim omnis suum officium praestitisse; se, qui etiam bona conditione, et loco et tempore aequo, confluere noluerit, ut quam integerrima essent ad pacem omnia; exercitum suum, qui, iniuria etiam accepta suisque interfectis,

Dd 5

quos

ut feminas. Haec est Vossii coniectura; sed codd. lectio est, *ut feminas.*

ingressu. Immo *egressu*, ut vidit Vossius.

supplicium. vid. ind.

Nulli omnium — Neminem minus decere, quam Afranium et Petreium, suscipere et gerere partes que-

rentis aut miserationis. *Miseratio* est oratio, commovens misericordiam.

integra sunt ad pacem omnia, nihil est factum, in quo sit impedimentum pacis, omnibus de causis licet adhuc pacem facere.

suisque interfectis. Conf. cap. 76. 77.

quos in sua potestate habuerit, conservare et tenerit; illius denique exercitus milites, qui per se de concilianda pace egerint; qua in re omnium suorum vitae consulendum putariat. Sic omnium ordinum partis in misericordia constituisse; ipsos duces a pace abhorruisse, eos neque induciarum iura servasse, et homines imperitos et per colloquia deceptos crudelissime interfecisse. Accidisse igitur his, quod plerumque hominibus nimia pertipacia atque adrogantia accidere solet, ut eo recurrant, et id cupidissime petant, quod paulo ante contemserint. Neque nunc se illorum humilitate, neque aliqua temporis opportunitate postulare, quibus rebus augeantur opes suae; sed eos exercitus, quos contra se multos iam annos abuerint, velle dimitti. Neque enim sex legiones alia de causa missas in Hispaniam, septimamque ibi conscriptam, neque tot tantasque classis paratas, neque submissos duces, rei militaris peritos; nihil horum ad pacandas Hispanias, nihil ad usum provinciae prouisum, quae propter diuturnitatem pacis nullum auxilium desiderarit; omnia haec iam pridem contra se parari, in se poni generis imperia constitui, ut idem ad portas urbana praesidia rebus, et duas bellicosissimas provincias absens tot annos obtineat; in se iura magistratuum

qui per se — egerint. vid. cap. 74.

Sic omnium — constituisse. Omnium ordinum homines, Caesar, Caesariani, milites Afraniani, dux, exercitus, haec egerunt partes, ut misericordes se gererent.

induciarum. Cf. c. 76. In multis edd. est, *et neque colloqui, neque inducia-*

rum iura — et fortasse per errorem verba haec exiderant e Dauis. et Oudendorp. editione,

ut idem — obtineat. Pompeius describitur, ut ex initio huius libri satis constat.

praesidia. An, *praesidio sit?* Vulgo *praesideat.*

duas bellic. prov. Hispaniam et Africam. *Dauisus.*

tuum commutari, ne ex praetura et consilatu, ut
semper, sed per paucos probati et electi in provin-
cias mittantur: in se aetatis excusationem nihil va-
lere; quod superioribus bellis probati ad obtinendos
exercitus euocentur: in se vno non seruari, quod
sit omnibus datum semper imperatoribus, ut, rebus
feliciter gestis, aut cum honore aliquo, aut certe sine
ignominia domum reuertantur, exercitumque dimis-
sant. Quae tamen omnia et se tulisse patienter, et
esse laturum; neque nunc id agere, ut ab illis ab-
ductum exercitum teneat ipse, quod tamen sibi dis-
ficile non sit; sed ne illi habeant, quo contra se
uti possint. Proinde, ut esset dictum, prouinciis
excederent, exercitumque dimitterent: si id sit fac-
tum, nociturum se nemini: hanc unam atque ex-
tremam pacis esse conditionem.

Id vero militibus fuit pergratum et iucundum, LXXXVI
ut ex ipsa significatione potuit cognosci; ut, qui alia
quid victi incommodi expectauissent, ultro prae-
mium missionis ferrent. Nam quum de loco et
tempore eius rei controuersia inferretur: et voce et
manibus vniuersi ex vallo, vbi constiterant, signifi-
care coeperunt, ut statim dimitterentur, neque om-
ni interposita fide firmum esse posse, si in aliud
tempus differretur. Paucis quum esset in utramque
partem verbis disputatum; res huc deducitur, ut ii,
qui habeant domicilium aut possessiones in Hispani-
a,

ne ex praes. et cons. ne
hi, qui praetores et consu-
les fuissent — Cf. c. 6.

per paucos prob. et electi.
Cf. ibid.

in se aetatis — Non li-
cebat veterano militi, per
aetatem militiae vacationem

habere; sed euocabantur,
modo Caesari ea re damnum
daretur. Vide c. 3. *Mibi
undique* — euocantur. Ergo
ad obtinendos exercitus est,
ideo ut Pompeius habere
possit exercitus integros, ne-
que careat iis, vnde possint
exercitus confici.

nia, statim; reliqui ad Varum flumen dimittantur: ne quid eis noceatur, neu quis inuitus sacramento dicere cogatur a Caesare, cauetur.

LXXXVII Caesar ex eo tempore, dum ad flumen Varum veniatur, se frumentum daturum pollicetur: addit etiam, vt, quid quisque eorum in bello amiserit, quae sint penes milites suos, iis, qui amiserint, restituantur: militibus, aequa facta aestimatione, pecuniam pro iis rebus soluit. Quoscumque postea controuersias inter se milites habuerint, sua sponte ad Caesarem in ius adierunt. Petreius atque Afranius, quum stipendium ab legionibus pacis seditione facta flagitarentur, cuius illi diem nondum venisse dicerent, Caesar vt cognosceret, postulant; eoque vtrique, quod statuit, contenti fuerunt. Parte circiter tertia exercitus eo biduo dimissa, duas legiones suas antecedere, reliquas subsequi iussit, vt non longo inter se spatio castra facerent; eique negotio Q. Fufium Calenum legatum praefecit. Hoc eius praescripto ex Hispania ad Varum flumen est iter factum, atque ibi reliqua pars exercitus dimissa.

Varum flumen, quod Italiam Galliamque sub Alpibus disternit. *Cellarius*.

sacramento. vid. ind.

habuerint. *Leg. habuerunt*.

in ius adierunt. Sic Vossius, e coniectura Iani Guilielmi, restituit, cum in MSS. bonis legeretur *intus adierunt*; in aliis paulo minoris pretii, *introduxerunt*; in

vno, eoque optimo, *institus adierunt*.

Q. Fufium Cal. Cic. Phil. 8, 4. 10, 2. 11, 6. 12, 2. *Cellarius*. De rebus, hactenus in Hispania gestis, paucissima leguntur in Plutarch. Caes. c. 36: paulo plura in Appian. Ciuil. 2, p. 453. 454. Diligenter narrauit Dio Cass. 41, 20 - 24. Addi potest Lucani Pharsal. 4, 1 - 401.

C. IVLII CAESARIS

COMMENTARII

DE BELLO CIVILI

LIBER SECVNDVS

Massiliae, undique arctius obsessae, subsidio eorum classe aduenit Nasidius: coniunctaque sua classe oppidanarum, infeliciter pugnat cum Caesariana. Trebonius inauditis motis machinas ad oppidum exstruit, quibus Massiliensis terrae inducias petunt; obtentas violant, et opera Trebonii diripiunt: quibus festinante reparatis, denovo de deditione agunt. 1 — 17. Interim Varro in ulteriore Hispania, dum bellum adparat, ab omnibus desertus in potestatem Caesaris venit. 17 — 22. Etiam Massiliensis se dedunt. 22. Cario in Africa primo res prospere gerit: 23 — 36: post temeraria puellia decoreant, cum toto exercitu caeditur.

Dum haec in Hispania geruntur, C. Trebonius legatus, qui ad oppugnationem Massiliae relictus erat, duabus ex partibus aggerem, vineas, turresque ad oppidum agere instituit. Una erat proxima portui naualibusque; altera ad partem, qua est aditus ex Gallia atque Hispania ad id mare, quod adigit ad ostium Rhodani. Massilia enim fere ex tribus oppidi partibus mari adluitur: reliqua

oppugnatio Massiliae. Cf. sio ad Pompon. Melam (2,5), 1, 34-37, et 56-59. ut Dauisius monuit, pro adi-
qua est aditus — Rhodani. git legetur attingit. Phra-
Ex magna varietate huius sin, attingere ad aliquid,
loci vix certa lectio proferri defenderunt interpretes ad
potest; saltem cum I. Vof- h. l.

qua quarta est, quae aditum habet a terra. Huius quoque spatii pars ea, quae ad arcem pertinet, loci natura et valle altissima munita, longam et difficilem habet oppugnationem. Ad ea perficienda opera C. Trebonius magnam iuventutem atque hominum multitudinem ex omni provincia vocat: vimina materiamque comportari iubet. Quibus comparatis rebus, aggerem in altitudinem pedum octoginta exstruit.

- II Sed tanti erant antiquitas in oppido omnium, rerum ad bellum adparatus, tantaque multitudo tormentorum, ut eorum vim nullae contextae viminibus vineae sustinere possent. Asseres enim pedum duodecim, cuspidibus praefixi, atque hi maximis balistis missi, per quatuor ordines cratium in terra defigebantur. Itaque, pedibus lignis coniunctis inter se, porticus intuebantur; atque hac agger inter manus proferebatur. Antecedebat testudo pedum LX, aequandi loci causa, facta item ex fortis.

Asseres. v. ind. — hanc expeditionem, contra Massilienses susceptam, diligenter tractavit explicavitque Guichardus: vid. Mémoires militaires sur les Grecs et les Romains, T. 2. p. 33.

cratium. Crates sunt opus plexile vimineum, quo vineae integuntur. vid. ind. in *vinca*. Quia ergo h. l. quatuor ordines (vier Schichten: cf. 5, 51. *ordinis cepium*) cratium impositi erant vineae, dicuntur hostes tela s. asseres tanta vi misisse, ut per quatuor illos ordines

s. quadruplex testum vi sua penetrarent, et in terra defigerentur.

porticus (vineae, sic dictae a similitudine porticus) *intuebantur* (s. militibus Trebonii), quia crates non sustinebant vim telorum hostilium.

hac ratione: ut in graecis *καταργ.*

inter manus, manibus, manu administratione. Cic. Verr. 5, 11. Liv. 3, 13. ubi vid. Drakenborchius.

aequandi loci causa, h. e. ut milites, testudine recti, explerent.

fortissima lignis, inobluta omnibus rebus, quibus ignis iactus et lapides defendi possent. Sed magnitudo operum, altitudo muri atque turrium, multitudo tormentorum omnem administrationem tardabat. Tum crebrae per Albicos eruptiones fiebant ex oppido, ignesque aggeri et turribus inferiebantur, quas facile nostri repellebant milites, magnaeque vltro illatis detrimentis, eos, qui eruptionem fecerant, in oppidum reiciebant.

Interim L. Nasidius, ab. Gh. Pompeiq. cum classe navium sedecim, in quibus paucae erant, nerratae, L. Domitio Massiliensibusque subsidio missus, fretis Siciliae, imprudens, atque inopinate Curione, peruehitur: adpulsisque Messanenavibus, atque inde propter repentinum terrorem principum ac senatus fuga facta, ex navalibus eorum, unam deducit. Hac adiuncta ad reliquas naues, cursum Massiliam versus perficit; praemisissaeque clam naviculae, Domitium Massiliensesque de suo adventu certiores facit, eosque magnopere hortatur, ut

explerent fossam, qua Massilienses urbem cinxerant et munierant. Guischartus p. 55. de hac testudine sic loquitur: Trebonius l'employa ici pour préparer et niveller le terrain, que la jettée devoit couvrir. Tracé eundem locum in Mémoires critiques et historiques T. 4. p. 128, vbi de hac testudine dicit: elle devança les travailleurs pour leur faciliter les moyens d'applanir le terrain — Il n'y a presque pas de doute,

que par cet *àequandi loci causa* les historiens n'entendent le comblement du fossé. Rem omnem vero huc refert, Caesarianos sub testudine explere fossam, quae Massiliam cinxerit. Et sic explicat etiam Vitruvianum locum (10, 20), *testudo ad confectionem fossarum*, i. e. dont la destination étoit de protéger le comblement du fossé.

Albicos. Cf. 1, 34. 57.
nerratae. vid. ind. in *act.*
Curione. Cf. 1, 31.

varius etiam Bruti classe, additis suis auxiliis, confligant.

III Massilienses, post superius incommodum, veteres ad eundem numerum ex navibus productas naues refecerant, summaque industria armaverant, (remigum gubernatorumque magna copia suppetebat) piscatoriasque adiecerant atque contexerant; ut essent ab ictu telorum remiges tuti: has sagittarum tormentisque compleverunt. Tali modo instructa classe, opulenti seniores, matrum familias, virginesque precibus et fletu excitati, ut extremo tempore civitati subvenirent, non minore animo ac fiducia, quam ante dimicauerant, naues conscendunt. Communi enim sit visio naturae, ut ionis, latitantibus, atque incognitis rebus magis confidentius, vehementiusque exterramur: ut tum accidia. Aduentus enim L. Nasidii summa spe et voluntate civitatem compleverat. Nacti idoneum ventum, ex portu exeunt, et Tauroenta, quod est castellum Massiliensium, ad Nasidium perueniunt, ibique naues expediunt, rursusque se ad confligendum animo confirmant, et consilia communicant. Dextra pars Massiliensibus attribuitur, sinistra Nasidio.

Eodem

superius incomm. Cf. 1, 58. *remigum.* Hic addendum erit, enim.

latitantibus. Quis codd. aliquot habent *latitatis*, verbum sine sensu, Marciandus in Explicat. vet. auct. p. 267 legi vult *intentatis*. Vulgata lectio melior est. Tribus verbis Caesar describit res futuras, de quarum exitu nunc non constat.

Tauroenta. Stephanus

Byzantius scripsit *Tauoenta*, quod nomen H. Vossius Melae (2, 5) reddidit. Proletaeus *Taugetrior* proxime post Massiliam ab ortu posuit: e quo Strabonem (4. p. 180 vbi *Taugetrior* est) Casaubonus emendat. *Cellerius.* Videtur fuisse ad sinum Telonensem, vbi nunc bini portus le bras de S. George et l'Evescat. *Wesselingius* (ad Antonin. Itinerar. p. 506).

Eodem Brutus contendit, aucto navium numero. V
 Nam ad eas, quae factae fuerant Arelate per Caesarem, captivae Massiliensium accesserant sex. Has superioribus refecerat diebus, atque omnibus rebus instruxerat. Itaque suos cohortatus, quos integros superavissent, ut victos contemnerent, plenus spei bonae atque animi aduersus eos profisciscitur. Facile erat, ex castris C. Trebonii atque omnibus superioribus locis prospicere in urbem, ut omnis iuventus, quae in oppido remanserat, omnesque superioris aetatis, cum liberis atque vxoribus publicisque custodiis, aut ex muro ad coelum manus tenderent, aut templa deorum immortalium adirent, et ante simulacra proiecti victoriam ab diis exposcerent: neque erat quisquam omnium, quin in eius diei casu suarum omnium fortunarum euentum consistere existimaret. Nam et honesti ex iuuentute, et cuiusque aetatis amplissimi, nominatim euocati atque obsecrati, naues conscenderant; ut, si quid aduersi accidisset, ne ad obitandum quidem sibi quidquam reliqui fore viderent; si superavissent, vel domesticis opibus, vel externis auxiliis, de salute urbis confiderent.

Commisso proelio, Massiliensibus res nulla ad VI
 virtutem defuit: sed memores eorum praeceptorum, quae paullo ante ab suis acceperant, hoc animo desertabant, ut nullum aliud tempus ad conandum habituri viderentur, et, quibus in pugna vitae periculum accideret, non ita multo se reliquorum civium

Arelate. Cf. 1, 36.

superior aetas, senectus,

honesti, nobili familia
orti.

Commisso proelio, interca-
dum committitur proelium.
praeceptorum. Sunt ad-

hortationes, de quibus
cap. 4.

E •

vium fatum antecedere existimarent, quibus, vrbe capta, eadem esset belli fortuna patienda. Diductisque nostris paullatim nauibus, et artificio gubernatorum mobilitati nauium locus dabatur, et, si quando nostri facultatem nacti ferreis manibus iniectis nauem religauerant, vndique suis laborantibus succurrebant. Neque vero coniuncti Alibicis comminus pugnando deficiebant; neque multum cedebant virtute nostris: simul ex minoribus nauibus magna vis eminus missa telorum multa nostris [de improviso] imprudentibus atque impeditis vulnera inferebant: conspicataeque naues triremes duae nauem D.Bruti, quae ex insigni facile agnosci poterat, duabus ex partibus sese in eam incitauerant: sed tantum, re prouisa, Brutus celeritate naus enisus est, vt paruo momento antecederet. Illae adeo grauitate inter se incitatae conflixerunt, vt vehementissime vtraeque ex concursu laborarent; altera vero praefracto rostro tota collabefieret. Qua re animum aduersa, quae proxima ei loco ex Bruti classe naues erant, in eas impeditas impetum faciant, celeriterque ambas deprimunt.

VII Sed Nasidianae naues nullo vsui fuerunt, celeriterque pugna excesserunt: non enim has aut conspectus patriae, aut propinquorum praecepta ad extremum vitae periculum adire cogeant. Itaque ex eo numero nauium nulla desiderata est, ex Massiliensium classe quinque sunt depressae, quatuor captae, vna cum Nasidianis profugit: quae omnes citiorem Hispaniam petiuerunt: at ex reliquis vna prae-

ferreis manibus. v. ind. interdum et aliud quid, e
in *harpago*. et *manus*. Scheffero de milit. nav. pag.
insigne praetoriae nauis 175 repetit Davisius.
fuisse vexillum purpureum,

præmissa Massiliam, huius nuncii perferendi gratia; quum iam adpropinquaret vrbi, omnis sese multitudo ad cognoscendum effudit: ac, re cognita, tantus luctus excepit, vt vrbs ab hostibus capta eodem vestigio videretur. Massilienses tamen nihilo sequius ad defensionem vrbis reliqua adparare coeperunt.

Est animaduersum ab legionariis, qui dextera VIII
ram partem operis administrabant, ex crebris hostium eruptionibus, magno sibi esse praesidio posse, si pro castello ac receptaculo turrim ex latere sub muro fecissent, quam primo ad repentinos incursus humilem paruumque fecerant. Huc se referebant: hinc, si qua maior opprefferat vis, propugnabant: hinc ad repellendum et prosequendum hostem procurrebant. Patebat haec quoquouersus pedes triginta, sed parietum crassitudo pedum quinque: postea vero, vt est rerum omnium magister vsus, hominum adhibita solertia, inuentum est, magno esse vsui posse, si haec esset in altitudinem turris elata. Id hac ratione perfectum est.

Vbi turris altitudo perducta est ad contabulationem; eam in parietes instruxerunt ita, vt capitignorum extrema parietum structura tegerentur, ne quid emineret, vbi ignis hostium adhaeresceret. VIII

Ee 2

Hanc

sequitur. Al. *secius*, quod est idem. Al. *segnius*, non male.

Est animaduersum — Hoc caput cum nono in franco-gallicum sermonem transtulit, et illustrauit Guischar-

us in Mémoires critiques et historiques T. 4. p. 104, cum iam antea in Mémoires militaires T. 2. p. 58. eundem locum tractasset, et tabula aeri incisa illustrasset.

turrim ex latere, turrim latericiam.

menta abditæ atque muniti parietes lateribus exstruebant, rursusque alia prehensione ad ædificandum sibi locum expediebant. Vbi tempus alterius contabulationis videbatur, tigna item, ut primo, tecta extremis lateribus instruebant, exque ea contiguatione rursus summam contabulationem stiorasque eleuabant. Ita tuto ac sine ullo vulnere ac periculo sex tabulata exstruxerunt, fenestrasque, quibus in locis visum est, ad tormenta mittenda in struendo reliquerunt.

- X Vbi ex ea turri, quæ circum essent, opera tueri se posse consilii sunt; musoulum pedum LX longum, ex materia bipedali, quem a turri lateritia ad hostium turrim murumque perducerent, facere instituerunt; cuius musculi hæc erat forma. Duæ primum trabes in solo æque longæ, distantes inter se pedes quatuor, collocantur, inque eis columellæ pedum in altitudinem quinque defiguntur. Hæc inter se capreolis molli fastigio coniungunt, ubi tigna, quæ musculi tegendi causa ponant, collocantur. Eo super tigna bipedalia iniiciunt, eaque laminis clauisque religant. Ad extremum musculi totum trabesque extremas quadratas regulas, quatuor

prehensione. Hic consentiunt codices, nisi quod *prehensione* habent, unus etiam corrupte *pensione*.

t tormenta mittenda. vid. ind. in *tormentum*. De omni hoc loco cf. Turnebi Advers. 11, 24.

pedum. Leg. eum aliis *pedes*.

materia bip. tigna bipedalia.

capreolis. Omnes fere

consentiunt, capreolos esse tigna, sic utrimque proclinata versus columnam, ut utrimque nisu ac repensu firmarent columnam, ne vacillet. Collegit sententias Lætus in Lexico Vitruv. p. 19. 20, et græce dici *συνκνέρας*, post alios monuit. *Molle fastigium* est, leniter proclinatum.

regulas, ligna directæ, quæ normæ loco fabri admovent

tur patentes digitos, defigunt, quae lateres, qui super musculo struantur, contineant. Ita fastigato atque ordinatum structo, ut trabes erant in capreolis collocatae, lateribus lutoque musculus, ut ab igne, qui ex muro iaceretur, tutus esset, contegitur. Super lateres coria inducuntur, ne canalibus aqua immissa lateres diluere posset. Coria autem, ne rursus igni ac lapidibus corrumpantur, centonibus conteguntur. Hoc opus omne, tectum vineis, ad ipsam turrim perficiunt, subitoque, inopinantibus hostibus, machinatione navali, phalangis subiecta, ad turrim hostium admovent, ut aedificiō iungatur.

Quo male perterriti subito oppidani faxa, quam maxima possunt, vectibus promouent, praecipitataque muro in musculum deuoluunt. Idem fir-

Es 4

mitas

vent parietibus, ut, an linea recta seruetur, examinent. Interdum regulae sunt die Leisten an der Wand.

tectum vineis. Aedificantes musculum stant sub vineis.

phalangae, s. palangae, s. φάλαγγες, sunt cylindri lignei, suppositi oneri, ut super iis facilius prouoluatur (Walzen). Plerumque iis vsu sunt veteres in navibus e litore deducendis, aut in litus subducendis: unde Hesychio sunt *πῶν ὑπερμαρα*, et, ut iam alii monuerunt, Iulio Polluci in onomast. 7, 190, τὰ τῶν

πῶλων ἐύλα, οἷς ὑπεβλήθησαν ἐφάλαγγας αἱ νῆες. Conf. Apollon. Rhod. Argon. 1, 375. 388. et 2, 845. Cf. 3, 40, *subiectis securulis.* Hinc intelligitur, cur Caesar dixerit *machinatione navali*, h. e. machinatione, qua vulgo in re nautica uti solent — Ceterum et hoc et superius caput illustravit Lipsius Poliorc. 1, 4. 9. Musculi figuram Guischarius exhibuit (Mémoires militaires T. 2. p. 58), longe diuersam ab ea, quae in editionibus quibusdam Caesaris exhibetur, sed haud dubie multo veriore, Caesarianaeque descriptioni magis congruam.

mitas materiae sustinet; et, quidquid incidit, fastigio musculi elabitur. Id ubi vident, mutant consilium: cupas, taeda ac pice refertas, incendunt, easque de muro in musculum deuolunt. Inuolutae labuntur, delapsae ab lateribus longurisque furcisque ab opere remouentur. Interim sub musculo milites vectibus infima saxa turris hostium, quibus fundamenta continebantur, euellunt. Musculus ex turri lateritia a nostris talis tormentisque defenditur: hostes ex muro ac turribus submouentur: non datur libera muri defendendi facultas. Compluribus iam lapidibus ex ea, quae suberat, turri subductis, repentina ruina pars eius turris concidit, pars reliqua consequens procumbebat.

XII Tum hostes, turris repentina ruina commoti, inopinato malo turbati, deorum ira perculsi, vrbis direptione perterriti, inermes cum infulis sese porta foras vniuersi proripiunt; ad legatos atque exercitum supplices manus tendunt. Qua noua re oblata, omnis administratio belli consistit, militesque, auersi a proelio, ad studium audiendi et cognoscendi feruntur. Vbi hostes ad legatos exercitumque peruenerunt, vniuersi se ad pedes proiciunt: orant, ut aduentus Caesaris expectetur: captam suam urbem videre, opera perfecta, turrem subrutam; itaque

labitur de fastigio.

turris rep. — perculsi.

Haec omnia absunt a cod. Cuiac. Petav. Norvic. Leid. primo, qui est codex optimus, Voss. Lovan. neque temere fieri potuit, ut tam multa a pluribus omitterentur. Et est aliquid tautologiae in his, *ruina repentina commoti*, et, *inopinato ma-*

lo turbati. Etiam *direptione*.

ne perterritus necessario h. l. erit, meru direptionis imminenti perterritus. Est igitur incertum, an verba haec, et quidem omnia ac singula, Caesaris sint.

opera (machinas et munitiones. Caesariani exercitus) *perfecta.*

que a defensione desistere: nullam exoriri moram posse, quo minus, quum venisset, si imperata non facerent, ad nutum e vestigio diriperentur. Docent, si omnino turris concidisset, non posse milites contineri, quin spe praedae in urbem irrumperent, urbemque deleant. Haec atque eiusdem generis complura, ut ab hominibus doctis, magna cum misericordia fletuque pronunciantur.

Quibus rebus commoti legati milites ex opere XII
deducunt, oppugnatione desistunt, operibus custodias relinquunt. Induciarum quodam genere misericordia facto, aduentus Caesaris expectatur: nullum ex muro, nullum a nostris mittitur telum: ut re confecta, omnes curam et diligentiam remitterent. Caesar enim per litteras Trebonio magnopere mandauerat, ne per vim oppidum expugnari pateretur; ne grauius permoti milites, et defectionis odio, et contemtionis sui, et diutino labore, omnes puberes interficerent: quod se facturos minabantur: aegreque tunc sunt retenti, quin oppidum irrumperent, grauiusque eam rem tulerunt, quod stetisse per Trebonium, quo minus oppido potirentur, videbatur.

At hostes sine fide tempus atque occasionem XIII
fraudis ac doli quaerunt; interiectisque aliquot diebus, nostris languentibus atque animo remissis, subito, meridiano tempore, quum alius discessisset, alius ex diutino labore in ipsis operibus quieti se dedisset, arma vero omnia reposita contactaque essent, portis se foras erumpunt, secundo magnoque

E c 5

vento

hominibus doctis, facundis. Vossius. Et quidni aliter? Cic. pro Flacco. 26.
qua Graetarum litterarum *arma contestata.* vid. ad adluerudo (v. ad 1, 29) eos B. G. 2, 21.

vento ignem operibus inferunt. Hunc sic distulit ventus, ut vi vno tempore agger, plutei, testudo, turris, tormenta flammam conciperent, et prius haec omnia consumerentur, quam, quemadmodum accidisset, animum aduerti posset. Nostri, repentina fortuna permoti, arma, quae possunt, arripiunt: alii ex castris sese incitant: fit in hostes impetus; sed muro sagittis tormentisque, fugientes persequi, prohibentur. Illi sub murum se recipiunt, ibique musculum turrimque lateritiam libere incendunt. Ita multorum mensium labor hostium perfidia, et vi tempestatis, puncto temporis interit. Tentauerunt hoc idem Massilienses postero die: eandem nacli tempestatem, maiori cum fiducia ad alteram turrem, aggeremque eruptione pugnaverunt, murumque ignem intulerunt. Sed ut superioris temporis contentionem nostri omnem remiserant, ita proximi diei casu admoniti omnia ad defensionem parauerant. Itaque, multis interfectis, reliquos infecta re in oppidum repulerunt.

XV Trebonius ea, quae sunt amissa, multo maiore studio militum administrare et reficere instituit. Nam ubi tantos suos labores et adparatus male cecidisse viderunt, induciisque per scelus violatis suam virtutem irrisui fore perdoluerunt, quod, unde agger omnino comportari posset, nihil erat reliquum: omnibus arboribus longe lateque in finibus Massiliensium excisis et coniectis, aggerem noui generis atque inauditum ex lateritiis duobus muris, senum pedum crassitudine, atque eorum murorum contignationem facere instituerunt, aequa fere latitu-

muro sagittis prohibentur, tione (antiquam fortitudinem) remiserant (per aliam superioris temporis contem-

sagittis, e muro missis.

quot dies).

latitudine, atque ille congestus ex materia fuerat agger. Vbi aut spatium inter muros, aut imbecillitas materiae postulare videretur, pilae interponuntur, transuersaria tigna iniunguntur, quae firmamento esse possint: et quidquid est contiguum, cratibus conserritur, cratesque luto integuntur. Sub tecto miles, dextera ac sinistra muro tectus, adversus plutei obiectu, operi quaecumque usus sunt, sine periculo supportat. Celeriter res administratur: diuturni laboris detrimentum solertia et virtute militum breui reconcinnatur: portae, quibus locis videtur, eruptionis causa in muro relinquuntur.

Quod ubi hostes viderunt, ea, quae diu longoque spatio refici non posse sperassent, paucorum dierum opera et labore ita refecta, ut nullus perfidiae neque eruptioni locus esset, neque quidquam omnino relinqueretur, quo aut vi militibus, aut igni operibus noceri posset; eodemque exemplo sentiunt, totam urbem, qua sit aditus ab terra, muro turribusque circumiri posse, sic, ut ipsis consistendi in suis munitionibus locus non esset, quum paene inaedificata in muris ab exercitu nostro moenia vide-

XVI

latitudine. Plures malunt altitudine.

adversus, a fronte.

reconcinnatur. Recte hoc, quisquis fuerit, reposuit pro vitiosa codicum omnium lectione, quae est *reconciliatur*. Nam reconcinnare in aedificando poni pro reficere, reficere collapsa, ex Cic. ad Qu. Fr. 2, 6, iam do-

cuerat Cellarius. Si ergo ruinosa reconcinnare dicitur, dici etiam potest detrimentum reconcinnari, quia detrimentum h. l. est detrimentum, ruina acceptum. (den Schaden ausbessern).

paene inaed. — moenia. Moenia hostium lateritia (c. 15) ita prope muros virbis Massiliensis structa erant, ut eos fere tangerent.

viderentur, ac tela manu conicerentur, suorumque tententorum usum, quibus ipsi magna speravissent, spatio propinquitatis interficere; parique conditione ex muro ac turribus bellandi data, virtutem se nostris adaequare non posse intellegunt: ad eandem deditionis conditiones recurrunt.

XVII

M. Varro in ulteriore Hispania initio, cognitis iis rebus, quae sunt in Italia gestae, diffidens Pompeianis rebus, amicissime de Caesare loquebatur: praecoccupatum sese legatione ab Ca. Pompeio, teneri obstrictum fido: necessitudinem quidem sibi nihilo minorem cum Caesare intercedere; neque se ignorare, quod esset officium legati, qui fiduciarum operam obtineret, quae vires suae, quae voluntas erga Caesarem totius provinciae. Haec omnibus ferebat sermonibus, neque se in ullam partem movebat. Postea vero, quum Caesarem ad Massiliam detineri cognovit, copias Petreii cum exercitu Afranii esse coniunctas, magna auxilia convenisse, magna esse in spe atque expectari, et consentire omnem citeriorem provinciam; quaeque postea acciderant, de angustiis ad Ilerdam rei frumentariae, accepit; atque haec ad eum latius atque inflatius Afranius perscribebat: se quoque ad motum fortunae movere coepit.

XVIII

Dilectum habuit tota provincia; legionibus completis duabus, cohortes circiter triginta alarias addi-

M. Varro. Cf. 1, 38. Conferri potest Ernesti Cl. legatione, munere legati. Cic. in fiducia. Sed res est fiduciarum operam, administrationem belli, sibi creditam ea lege, ut ea rursus cederet, si imperator eum cedere voluisset. Ita fere inflatus. Exempla vid. Gesnerus in Thef. L. L. in ind.

magna (auxilia) esse in spe — Vulgo expectatione contra codices.

addidit; frumenti magnum numerum coegit: quod Massiliensibus, item quod Afranio Petreioque mitteret; naues longas decem Gaditanis, vt facerent, imperauit; complures praeterea in Hispali facientes curauit; pecuniam omnem omniaque ornamenta ex fano Herculis in oppidum Gades contulit; eo sex cohortes praesidii causa ex prouincia misit; Caiumque Gallonium, equitem Romanum, familiarem Domitii, qui eo procuraendae hereditatis causa uenerat, missus a Domitio, oppido Gadibus praefecit; arma omnia priuata ac publica in dotum Gallonii contulit; ipse habuit graues in Caesarem conciones. Saepe ex tribunali praedicauit, aduersa Caesarem proelia fecisse, magnum numerum ab eo militum ad Afranium perfugisse, haec se certis nunciis, certis auctoribus, comperisse. Quibus rebus perterritos ciuis Romanos eius prouinciae sibi ad rempublicam administrandam HS. CXC et argenti pondo XX milia, tritici modios CXX milia polliceri coegit. Quas Caesari esse amicas ciuitates arbitrabatur, iis grauiora onera iniungebat, praesidiaque eo deducebat; et iudicia in priuatos reddebat, qui verba atque orationem aduersus

ex fano Herculis. Sacra Pfund am Gewicht. Iara: Herculi, tamquam semper Cellarius laudauit Gronovium de Sestert. 1, 6, et admonuit, libram argenti esse centum drachmas (sic Graeci),

seu denarios (sic Romani). Denarius s. drachma sunt tres circiter grossi nostri. Add. Perizon. ad Sanctii Minerv. p. 598.

argenti — milia, i. e. viginti milia librarum argenti pondo, zwanzig tausend:

praesidiaque — reddebat. Haec verba vulgo post addidit legebantur in scriptis. Ver-

suam rem publicam habuissent, eorum (que) bona in publicum addicebat; provinciam omnem in sua et Pompeii verba iusiurandum adigebat. Cognitis his rebus, quæ sunt gestæ in citeriore Hispania, parabat bellum. Ratio autem hæc erat belli, ut se cum duabus legionibus Gades conferret, naves frumentumque omne ibi contineret: provinciam enim omnem Caesaris rebus favere cognoverat. In insula, frumento navibusque comparatis, bellum duci non difficile existimabat. Caesar, etsi multis necessariisque rebus in Italiam revocabatur, tamen constituerat, nullam partem belli in Hispaniis relinquere; quod magna esse Pompeii beneficia et magnas clientelas in citeriore provincia sciebat.

XVIII

Itaque, duabus legionibus missis in ulteriorem Hispaniam cum Q. Cassio, tribuno plebis, ipse cum sexcentis equitibus magnis itineribus progreditur, edictumque præmittit, ad quam diem magistratus principesque omnium civitatum sibi esse præsto Cordubæ vellet. Quo edicto tota provincia perulgata, nulla fuit civitas, quin ad id tempus partem senatus Cordubam mitteret; nullusque
civis

rum ordinem Hotomannus restituit, consentientibus quinque codd. Oudendorpii, in quibus est optimus, Leidensis primus.

eorum. Leg. eorumque.

insula. Et hæc dicta est Gades, ad ostia Baetis fluminis. vid. Cellarii notit. orbis T. 1. lib. 2. cap. 1. p. 155.

necessariis rebus. In his videtur fuisse sedicio militum, Placentiæ orta, et se-

liciter composita, de qua vid. Sueton. Iul. c. 69 et Dio Cass. 41, 26, qui longam orationem, tum a Caesare dictam, suo operi intulit. Etsi vero tempus ipsum definire non possum, tamen res in ea tempora incidit, de quibus infra c. 22 extr. dicitur. Volui saltem de ea monere, quia Caesar plane silentio præterit.

Pompeii beneficia. Conf.

1, 29.

civis Romanis paullo notior, quin ad diem conveniret. Simul ipse Cordubae conventus per se portas Varroni clausit, custodias vigilasque in turribus muroque disposuit. Cohortes duas, quae colonicae adpellabatur, quum eo casu venissent, tuendi oppidi causa apud se retinuit. Iisdem diebus Carmonenses, quae est longe firmissima totius provinciae ciuitas, deductis tribus in arcem oppidi cohortibus a Varrone praesidio, per se cohortes eiecit, portasque praecclusit.

Hoc vero magis properare Varro, ut cum legionibus quam primum Gades contenderet, ne itinere aut transiectu intercluderetur: tanta ac tam secunda in Caesarem voluntas provinciae reperiebatur. Progresso ei paullo longius litterae a Gadibus redduntur, simul atque sit cognitum de edicto Caesaris, consensisse Gaditanos principes cum tribunis cohortium, quae essent ibi in praesidio, ut Gallonium ex oppido expellerent, urbem insulamque Caesari

XX

ad diem. Alii codd. et edd. *ad statutum diem.* In talibus non definiri potest, quid quovis loco scriptor posuerit. Huiusmodi varietates passim enoto, ut tirones agnoscant, non semper posse sententiam praecidi.

conventus. vid. ind.

colonicae. Cellarius interpretatur, quae in coloniis conscriptae erant: Vossius vero (ad B. C. 1, 75), quae coloniis (vid. ind.) et servis constabant, et eodem sensu dictam putat c. 20 vernacu-

lam cohortem. Malim Cellarium sequi.

tribuni cohortium minores videntur, quam illi sex in quavis legione, qui eam alternis vicibus regebant. Plinius Epp. 3, 9, 18 de Prisco dicit: *qui tribuni cohortium sub Classico fiteras.* Cf. Lipsius de milit. rom. 2, 9. *Cellarius.* Addi potest Vegetius de re mil. 2, 12, ubi legionem dicit decem cohortes habere: primae tribunum praeesse; reliquas a tribunis, vel a praepositis regi.

Caesari seruarent. Hoc inito consilio, denuncia-
 visse Gallonio, ut sua sponte, dum sine periculo
 liceret, excederet Gadibus; si id non fecisset, sibi
 consilium capturos: hoc timore adductum Gallo-
 nium Gadibus excessisse. His cognitis rebus, altera
 ex duabus legionibus, quae vernacula adpellabatur, ex
 castris Varronis, adstante et inspectante ipso, signa
 sustulit, seseque Hispalin recepit; atque in foro et
 porticibus sine maleficio confedit. Quod factum
 adeo eius conuentus cines Romani comprobauerunt,
 ut domum ad se quisque hospitio cupidissime reci-
 peret. Quibus rebus perterritus Varro, quum, iti-
 nere conuerso, sese Italicam venturum promississet,
 certior ab suis factus est, praecclusas esse portas.
 Tum vero, omni interclusus itinere, ad Caesarem
 mittit, paratum se esse, legionem, cui iusserit,
 transdere. Ille ad eum Sex, Caesarem mittit, at-
 que huic transdi iubet. Transdita legione, Varro
 Cordubam ad Caesarem venit: relatis ad eum pu-
 blicis cum fide rationibus, quod penes eum est pe-
 cuniae; transdit, et, quod vbique habeat frumenti
 ac nauium, ostendit.

XXI

Caesar, concione habita Cordubae, omnibus
 generatim gratias agit: ciuibus Romanis, quod op-
 pidum in sua potestate studuissent habere; Hispa-
 nis, quod praesidia expulissent; Gaditanis, quod
 conatus aduersariorum infregissent, seseque in li-
 bertatem vindicassent; tribunis militum centurioni-
 busque, qui eo praesidii causa venerant, quod eo-
 rum consilia sua virtute confirmassent: pecunias,
 quas

vernacula. An, quae con-
 stat indigena? ut adeo di-
 stinguatur a colonica legione,
 de qua c. 19.

conuentus. vid. ind.
Italica, colonia Hispa-
 niae Baeticae. *Cellarius.*
generatim. vid. ind.

quas erant in publicum Varroni ciues Romani polliciti, remittit; bona restituit iis, quos liberius locutos hanc poenam tulisse cognouerat: tributis quibusdam publicis priuatisque praemiis; reliquos in posterum bona spe complet, biduumque Cordubae commoratus, Gades proficiscitur: pecuniâs monumentaque, quae ex fano Herculis collata erant in priuatam domum, referri in templum iubet: provinciae Q. Cassium praeficit, huic quatuor legiones attribuit: ipse iis nauibus, quas M. Varro, quasque Gaditani iussu Varronis fecerant, Tarraconem paucis diebus peruenit. Ibi totius fere citerioris provinciae legationes Caesaris aduentum expectabant. Eadem ratione priuatim ac publice quibusdam ciuitatibus habitis honoribus, Tarracone discedit, pedibusque Narbonem, atque inde Massiliam peruenit: ibi, legem de dictatore latam, seseque dictatorem dictum a M. Lepido praetore, cognoscit.

Massilienses, omnibus defessi malis, rei frumentariae ad summam inopiam adducti, bis proelio nauali superati, crebris eruptionibus fusi, graui etiam pestilentia conflikti ex diutina conclusionere et mutatione victus, (panico enim vetere atque horreo corrupto omnes alebantur, quod, ad huiusmodi casus antiquitus paratum, in publicum contulerant) deiecta turri, labefacta magna parte muri, auxiliis

XXII

polliciti. vid. c. 18. Ibi-
dem est de his, qui liberius
locuti erant.

Cassium. Appian. Civ. 2.
p. 454. Dio Cass. 41, 24.

habitis honoribus. In his
fuit ius ciuitatis, quod Caesar omnibus Gaditanis concessit. Dio Cass. d. l.

a Lepido praetore. Hoc
ergo, quod praetor dictatorem dixit, a more maiorum abhorrens fuit. Dio Cass. 41, 36. Appian. Civ. 2. p. 457.

Massilienses. Redit ad
cap. 15.

F f

xiliis prouinciarum et exercituum desperatis, quos in Caesaris potestatem venisse cognouerant, sese dedere sine fraude constituunt. Sed paucis ante diebus L. Domitius, cognita Massiliensium voluntate, nauibus tribus comparatis, ex quibus duas familiaribus suis attribuerat, vnam ipse conscenderat, nactus turbidam tempestatem, est profectus. Hunc conspicatae naues, quae iussu Bruti consuetudine quotidiana ad portum excubabant, sublatiis anchoris, sequi coeperunt. Ex iis vnum ipsius nauigium contendit, et fugere perseuerauit, auxilioque tempestatis ex conspectu abiit; duo, perterrita concursu nostrarum nauium, sese in portum receperunt. Massilienses arma tormentaue ex oppido, vt est imperatum, proferunt; nauis ex portu naualibusque educunt; pecuniam ex publico transdunt. Quibus rebus confectis, Caesar magis eos pro nomine et vetustate, quam pro meritis in se ciuitatis, conseruans, duas ibi legiones praesidio relinquit, caeteras in Italiam mittit: ipse ad urbem proficiscitur.

XXIII Iisdem temporibus C. Curio, in Africam profectus ex Sicilia, et iam ab initio copias P. Attii Vari despiciens, duas legiones ex quatuor, quas
a Caes-

sine fraude. Cf. c. 14.
contendis et f. pers. contento cursu fugere pers.

pro nomine et vetustate, propter antiquam gloriam et famam. Dio Cass. 41, 25 narrat, Caesarem Massiliensibus, omnibus aliis ademtis, vnam libertatem reliquisse, quia Pompeius Phocaeam, e qua ciuitate Mas-

siliam colonia deducta erat, libertate donauerat. Ibi Fabricius Cic. Philipp. 8, 6 contulit.

ad urbem proficiscitur. Ibi dictaturam suscepit, nuper ei decretam. c. 21. Quae autem eo tempore egit, ea infra 3, 1 tradentur.

Curio. De hoc et Varo cf. 1, 31.

a Caesare acceperat, et quingentos equites transportabat; biduoque et noctibus tribus navigatione consumptis, adpulit ad eum locum, qui adpellatur Aquilaria. Hic locus abest a Clupeis passuum XXII milia, habetque non incommodam aestate stationem, et duobus eminentibus promontoriis continetur. Huius aduentum L. Caesar filius cum decem longis nauibus ad Clupeam praestolans, quas naues Vficae, ex praedonum bello subductas, P. Attius rescindas huius belli causa curauerat, veritusque nauium multitudinem, ex alto refugerat, adpulsaque ad proximum litus tireme constrata, et in littore relictæ, pedibus Adrumetum profugerat: (id oppidum C. Confidius Longus vnius legionis praesidio tuebatur:) reliquæ Caesaris naues eius fuga Adrumetum se receperunt. Hanc secutus M. Rufus Quaestor nauibus duodecim, quas praesidio onerariis nauibus Curio ex Sicilia eduxerat, postquam in littore relictam nauem conspexit, hanc remulco abstraxit: ipse ad Curionem cum classe redit.

Curio Marcum Vticam nauibus praemittit: ipse eodem cum exercitu proficiscitur, biduque iter progressus, ad flumen Bagradam peruenit: ibi C. Caninium Rebilum legatum cum legionibus relinquit; ipse cum equitatu antecedit ad castra exploranda Cornelianæ, quod is locus peridoneus ca-

XXIII

Ff 2

stris

Aquilaria. Huius nulla alibi mentio. *Cellarius.*

Clupeas et *Clupea*, sita ad Mercurii promontorium, a Carthagine in ortum aestiui. Liv. 27. 29. 29, 32. *Idem.*

duobus promontoriis, Apollinis et Mercurii, quorum

hoc nunc Cap Bon ab oriente, illud Cap Zibeeb ab occidente sinum claudit. *Heynius* (ad Virgil. Aen. 1. Excurs. 6. p. 113).

L. Caesar filius. De hoc, et eius patre vid. 1, 8.

castra Cornelianæ. Non sunt castra, quæ aliquis Cor-

Cor-

stris habebatur. Id autem est ingum directum, eminens in mare, utraque ex parte praeruptum atque asperum, sed tamen paullo leniore fastigio ab ea parte, quae ad Vticam vergit. Abest directo itinere ab Vtica paullo amplius passuum mille. Sed hoc itinere est fons, quo mare succedit longius, lateque is locus restagnat: quem si qui vitare voluerit, sex-milium circuitu in oppidum perveniet.

XXV

Hoc explorato loco, Curio castra Vari conspiciat, muro oppidoque coniuncta, ad portam, quae adpellatur Bellica, admodum munita natura loci: una ex parte ipso oppido Vtica, altera theatro, quod est ante oppidum, substructionibus eius operis maximis aditu ad castra difficili et angusto. Simul animadvertit, multa undique portari atque agi plenissimis viis, quae repentini tumultus timore ex agris in urbem conferantur. Huc equitatum mittit, ut diriperet, atque haberet loco praedae. Eodemque tempore his rebus subsidio sexcenti equites Numidae ex oppido, peditesque quadringenti mittuntur a Varo, quos auxilii causa rex Iuba paucis diebus ante Vticam miserat. Huic et paternum hospitium cum Pompeio, et simulas cum Curione intercedebat; quod tribuans plebis legem

Cornelius illo tempore iis in locis posuit; sed est locus, qui in memoriam castrorum, a Scipione in bellis Punicis ibi positorum, nomen castrorum Cornelianorum habuit. vid. Cellarii notit. orbis P. 3. p. 154. Cf. infra cap. 30 et 37 Appiano Civ. 2. p. 455 est ὁ χάραξ ὁ Σκίπιωνος.

fons. Hunc Afri veneno infecerunt, Curionis-

que exercitui haud leve damnum attulerunt. Appianus d. l.

succedit, exuberans expanditur. vid. ind.

theatro. In MSS. meis omnibus est *a theatro*. Recte, ut sit *aditus a theatro*. Haec Oudendorpius.

conferantur. Immo, *conferbantur*: et sic edd. vulg.

legem promulgauerat, qua lege regnum Iubae publicauerat. Concurrunt equites inter se, neque vero primum impetum nostrorum Numidae ferre poterunt; sed interfectis circiter CXX, reliqui se in castra ad oppidum receperunt. Interim, aduentu longarum nauium, Curio pronuntiari onerariis nauibus iubet, quae stabant ad Vticam numero circiter ducentae, se in hostium habiturum loco, qui non e vestigio ad castra Cornelianae vela direxisset. Qua pronuntiatione facta, temporis puncto, sublatis anchoris, omnes Vticam relinquunt, et, quo imperatum est, transeunt: quae res omnium rerum copia compleuit exercitum.

His rebus gestis, Curio se in castra ad Bagradam recepit, atque vniuersi exercitus conclamatione imperator adpellatur: posteroque die Vticam exercitum ducit, et prope oppidum castra ponit. Nondum opere castrorum perfecto, equites ex statione nunciant, magna auxilia equitum peditumque, ab rege missa, Vticam venire: eodemque tempore vis magna pulueris cernebatur, et e vestigio temporis primum agmen erat in conspectu. Nouitate

Ff. 3

tate

publicauerat. Dio Cass. 41, 41.

imperator. Solet dux victoria parta, ab exercitu imperator salutari, hoc est, nomen *Imperator* additur nunc nomini ducis, estque titulus, quem vulgo dicimus, honorificus, neque tali tempore significat simpliciter eum, qui exercitui cum imperio praest. Appianus Civ. 2, p. 455, de hac ipsa re haec scripsit:

Ἐπεὶ τιμὴ τοῖς στρατηγοῖς τὸδε πρὸ προσαγόρευμα (Ἀυτοκράτωρ) παρὰ τῶν στρατῶν, καθάπερ αὐτοῖς ἐπιμαρτυροῦντων, ἀξίως σφῶν αυτοκράτορος ἦναι. Καὶ τήνδε τὴν τιμὴν οἱ στρατηγοὶ πάλαι μὲν ἐν πᾶσι τοῖς μεγάλαις ἔργοις προσέεντο νῦν δὲ ὅσον ἦναι τῆς τῆ εὐφροσύνης πυνδάνου, τὸ μῦθός περὶ. Vanissimus ergo fuit Curio, qui, paucis interfectis, tanto honore se ornari passus est. Cf. 3, 31.

tate rei Curio permotus, praemittit equites, qui primum impetum sustineant ac morentur: ipse, celeriter ab opere deductis legionibus, aciem instruit: equites committunt proelium: et prius, quam plane legiones explicari et consistere possent, tota auxilia regis, impedita ac perturbata, quod nullo ordine et sine timore iter fecerant, in fugam se conliciunt: equitatuque omni fere incolumi, quod se per littora celeriter in oppidum recepit, magnum peditum numerum interficiunt.

XXVII Proxima nocte centuriones Marfi duo ex castris Curionis cum manipularibus suis duobus et viginti ad Attium Varum perfugiunt. Hi seu vere, quam habuerant, opinionem perferunt, siue etiam auribus Vari seruiunt, (nam quae volumus, et credimus libenter; et, quae sentimus ipsi, reliquos sentire speramus) confirmant quidem certe, totius exercitus animos alienos esse a Curione: maxime opus esse, in conspectum exercitum venire, et colloquendi dari facultatem. Qua opinione adductus Varus, postero die mane legiones ex castris educit: facit idem Curio: atque vna valle non magna interiecta suas vterque copias instruit.

XXVIII Erat in exercitu Vari Sex. Quinctilius Varus, quem fuisse Corfinii, supra demonstratum est. Hic, dimissus a Caesare, in Africam venerat; legionesque eas transduxerat Curio, quas superioribus temporibus Corfinio receperat Caesar; adeo vt, paucis mutatis centurionibus, iidem ordines manipuli-que constarent. Hanc nactus adpellationis causam Quinctilius, circumire aciem Curionis, atque obsecrare milites coepit, ne primi sacramenti, quod
apud

supra demonstratum est. adpellationis causa. Paulo ante, colloquendi facultas.
Cf. 1, 23.

apud Domitium atque apud se quaestorem dixissent, memoriam deponerent; neu contra eos arma ferrent, qui eadem essent vti fortuna, eademque in obsidione perpassi; neu pro iis pugnarent, a quibus contumelia perfugae adpellarentur. His pauca ad spem largitionis addidit, quae ab sua liberalitate, si se atque Attium secuti essent, expectare deberent.

Hac habita oratione, nullam in partem ab ex- XXVIII
ercitu Curionis sit significatio, atque ita suas uterque copias reducit: atque in castris Curionis magnus omnium incessit timor: nam is variis hominum sermonibus celeriter augetur: unusquisque enim opiniones fingebat, et ad id, quod ab alio audierat, sui aliquid timoris addebat. Hoc ubi vno auctore ad plures permanauerat, atque alius alii transdiderat, plures auctores eius rei videbantur. [Ciuile bellum; genus hominum, quod liceret libere facere, et sequi, quod vellet; legiones eae, quae paullo ante apud aduersarios fuerant; nam etiam Caesaris beneficium mutauerat consuetudo, qua offerrentur municipia etiam diuersis partibus coniuncta: neque enim ex Maris Pelignisque veniebant, ut qui superiore nocte in contuberniis commilitonesque nonnulli grauiores sermones ini-

Ff 4

litum

contumelia. Al. *in contumeliam* —

incessit. Post hoc verbum vel addendum, vel intelligendum saltem est *animos*.

Ciuile bellum — Haec vsque ad finem capitis multis modis corrupta sunt, nec videntur restitui posse. Con-

iecturas bene multas, de hoc loco propositas, enumerare nolui: nam vix possunt omnes probari.

Caesaris beneficium, quae captos Corfinii seruauit. Cf. 1, 23. *Cellar.* Ergo *consuetudo mutat beneficium* significabit, facit, ut vilescat. Ciacconius maluit, *minuat*.

litum vulgo durius accipiebant: nonnulla etiam ab iis, qui diligentiores videri volebant, fingebantur.]

XXX Quibus de causis consilio conuocato, de summa rerum deliberare incipit. Erant sententiae, quae copandum omnibus modis, castraque Vari oppugnanda censerent; quod huiusmodi militum consiliis otium maxime contrarium esse arbitrantur: postremo praestare dicebant, per virtutem in pugna belli fortunam experiri, quam, desertos et circumuentos ab suis, grauissimum supplicium pati. Porro erant, qui censerent, de tertia vigilia in castra Corneliana recedendum, ut, maiore spatio temporis interiecto, militum mentes sanarentur; simul, si quid grauius accidisset, magna multitudine nauium et tutius et facilius in Siciliam receptus daretur.

XXXI Curio, utrumque improbens consilium, quantum alteri sententiae deesset animi, tantum alteri superesse dicebat; hos turpissimae fugae rationem habere, illos etiam iniquo loco dimicandum putare. Qua enim, inquit, fiducia et opere et natura loci muni-

quod huiusm. — arbitra-
ventur. Otium non est con-
trarium istiusmodi seditiosis
et timidis consiliis; imo ve-
ro iis fauet, eaque alit.
Ergo legerim: *quod* (quam
oppugnationem castrorum)
hui. mil. conciliis (concilia-
bulis) *otiosis max. contr. ar-*
bitr. Poterit etiam *confi-*
liis seruari. Et ut concilia
otiosa sunt otiosorum
concilia; sic labor et occupa-
tio sunt iis contraria, h. e.

eorum remedium. Aliis ali-
ter visum est de loco; sed
liceat mihi hic meo sensu
vti. Ingeniosa tamen est
Clarkii coniectura, qui lo-
cum eodem modo, quo ego,
intellexit, et vnum illud
verbum *otium* in *omnium*
mutari posse putat, ut adeo
omnium maxime contrarium
consiliis illis dicatur, si castra
Vari oppugnentur.

castra Cornel. vid. ad
cap. 24.

munitissima castra expugnari posse confidimus? aut vero quid proficimus, si, accepto magno detrimento, ab oppugnatione castrorum discedimus? quasi non et felicitas rerum gestarum exercitus beneuolentiam imperatoribus, et res aduersae odia concilient. Castrorum autem mutatio quid habet, nisi turpem fugam, et desperationem omnium, et alienationem exercitus? Nam neque prudentes suspicari oportet, sibi parum credi; neque improbos scire, sese timeri: quod illis licentiam timor augeat noster; his studia deminuat. Quod si iam, inquit, haec explorata habemus, quae de exercitus alienatione dicuntur, quae quidem ego aut omnino falsa, aut certe minora opinione esse confido: quanto, haec dissimulare et occultare, quam per nos confirmari, praestat? An non, ut corporis vulnera, ita exercitus incommoda sunt tegenda, ne spem aduersariis augeamus? At etiam, ut media nocte proficiscamur, addunt: quo maiorem, credo, licentiam habeant, qui peccare conentur: namque huiusmodi res aut pudore, aut metu tenentur, quibus rebus nox maxime aduersaria est. Quare neque tanti sum animi, ut sine spe castra oppugnanda censeam; neque tanti timoris, ut ipse deficiam: atque omnia prius experienda arbitror, magnaue ex parte iam me una vobiscum de re iudicium facturum confido.

Ff 5

Dimisso

prudentes, qui verentur male agere, *εὐφρονας, αἰδούμεους*.

Haec, etsi paucorum codicum, lectio certe praefenda est alteri, *prudentes*. Ergo *improbi* sunt, in quibus est, ut ipse scriptor dicit, licentia.

illis, improbis: *his*, prudentibus. *Clarkius*.

huiusmodi res, i. e. conatus improbi. *Tenentur*, impediuntur.

quibus rebus, pudori et metui.

XXXII

Dimisso consilio, concionem aduocat militum: commemorat, quo sit eorum usus studio ad Corfinium Caesar: ut magnam partem Italiae, beneficio atque auctoritate eorum, suam fecerit. Vos enim vestrumque factum, inquit, omnia deinceps municipia sunt secuta, neque sine causa et Caesar amicissime de vobis, et illi grauissime iudicauerant. Pompeius enim, nullo proelio pulsus, vestri facti praeiudicio demotus Italia excessit: Caesar me, quem sibi carissimum habuit, prouinciamque Siciliam atque Africam, sine quibus urbem atque Italiam tueri non potest, vestrae fidei commisit. Ad sunt, qui vos hortentur, ut a nobis desciscatis. Quid enim est illis optatius, quam vno tempore et nos circumuenire, et vos nefario scelere obstringere? Aut quid irati grauius de vobis sentire possunt, quam ut eos prodatis, qui se vobis omnia debere iudicant; in eorum potestatem veniatis, qui se per vos perisse existimant? An vero in Hispania res gestas Caesaris non audistis? duos pulsos exercitus? duos superatos duces? duas receptas prouincias? haec acta diebus quadraginta, quibus in conspectum aduersariorum venerit Caesar? An, qui incolumes resistere non potuerunt, perditum resistant?

auctoritate, exemplo, quod magnam vim habet.

grauissime, honorificentissime: nempe vos non parui faciendos esse.

facti praeiudicium, i. e. factum, quod est praeiudicium. Praeiudicium vero est, quidquid rem antecedit ita, ut ex hoc et propter hoc iudicetur, quid postea in hac similibusque re-

bus agendum sit, aut euenturum videatur. Ergo cum Corfinienses defecissent, poterat ex hoc et propter hoc iudicari, ceteros quoque deficere posse, atque etiam defesturos esse. Quomodo Pompeius post Corfiniensium deditionem simere sibi et efugere coeperit, v. 1. 24. 27.

grauius (vestrae famae turpius) sentire.

sistant? vos autem, incerta victoria Caesarem secuti, diiudicata iam belli fortuna, victum sequamini, quum vestri officii praemia percipere debeatis? Desertos enim se ac proditos a vobis dicunt, et prioris sacramenti mentionem faciunt. Vosne vero L. Domitium, an vos L. Domitius deseruit? Nonne extremam pati fortunam paratos proiecit ille? non sibi, clam vobis, salutem fuga petiuit? non, proditi per illum, Caesaris beneficio estis conseruati? Sacramento quidem vos tenere qui potuit, quum, proiectis fascibus et deposito imperio, priuatus et captus ipse in alienam venisset potestatem? Relinquitur noua religio, vt, eo neglecto sacramento, quo nunc tenemini, respiciatis illud, quod deditioe ducis et capitis diminutione sublatum est. At, credo, si Caesarem probatis, in me offenditis, qui de meis in vos meritis praedicaturus non sum, quae sunt adhuc et meae voluntate et vestra expectatione leuiores; sed tamen sui laboris milites semper euentu belli praemia petuerunt: qui qualis sit futurus, ne vos quidem dubita-

victum (Pompeium) *sequamini*.

Desertos enim, enimuero. vid. ind.

noua religio, per ironiam dicitur. *Rbellicanus*.

capitis diminutio est, (eaeque maxima; nam fuit triplex) cum quis ius ciuitatis et libertatem et familiam amittit. Iam capti bello, his omnibus amissis, in seruilem transibant more romano conditionem. Liv. 22, 16, 15. Ergo et hi, qui

Corfinii venerant in potestatem victoris, eo sensu capite diminuti videntur dici. Sed vidit Hotomannus, rem hoc loco praeter modum augeri. Etsi enim in bellis cum externis hostibus talis diminutio capitis erat: tamen in civili bello capti non iure et lege detrusi sunt in illam seruilem conditionem, amisso iure ciuitatis, libertate, familia. Erit ergo h. l. simpliciter intelligendum, eos in alterius potestatem venisse.

bitatis. Diligentiam quidem nostram, aut quem ad finem adhuc res processit, fortunamque cur praeteream? An poenitet vos, quod saluum atque incolumem exercitum, nulla omnino naue desiderata, transduxerim? quod classem hostium primo impetu adueniens profligauerim? quod bis per biduum equestri proelio superauerim? quod ex portu sinuque aduersariorum ducentas naues onerarias adduxerim, eoque illos compulerim, ut neque pedestri itinere, neque nauibus commeatu inuari possint? Hac vos fortuna atque his ducibus repudiatis, Corfiniensium ignominiam, an Italiae fugam, an Hispaniarum deditionem, an Africi belli praeiudicia sequimini? Equidem me Caesaris militem dici volui; vos me imperatoris nomine adpellauistis. Cuius si vos poenitet, vestrum vobis beneficium remitto; mihi in eum restituite nomen; ne ad contumeliam honorem dedisse videamini.

XXXIII

Qua oratione permoti milites, crebro etiam dicentem interpellabant, ut magno cum dolore infidelitatis suspicionem sustinere viderentur: discedentem vero ex concione vniuersi cohortantur, magno sit animo, neu dubitet proelium committere, et suam fidem virtutemque experiri. Quo facto

ducentas naues. Cf. cap. 25 extr. *adduxerim*, ad nostras partes, ut nos copiis earum vteremur.

Africi belli praeiudicia, id, quod sub initium belli in Africa accidit, et cui simile quid rursus accidere potest, videturque euenturum. *Sequi ignominiam, fugam, deditionem*, est sequi eos, qui ignominia adfecti

sunt, fugerunt, se dediderunt. Ergo et *sequi praeiudicia belli*, sequi hos, qui sub initia belli, in Africa gesti, victi sunt, est posthac haud dubie rursus vincentur, qui infausta belli initia habuerunt — Ceterum, qui illud *an* repetitum aliquoties praetulerunt, pro quo in MSS. passim est *in*, ii sine dubio verum viderunt.

facto commutata omnium voluntate et opinione, consensu suo constituit Curio, quum primum sit data potestas, proelio rem committere. Postero die productos, eodem loco, quo superioribus diebus constiterat, in acie collocat: ne Varus quidem Attius dubitat copias producere, siue sollicitandi milites, siue aequo loco dimicandi detur occasio, ne facultatem praetermittat.

Erat vallis inter duas acies, vt supra demonstratum est, non ita magno, at difficili et arduo ascensu. Hanc vterque si aduersariorum copiae transire conarentur, expectabat, quo aequiore loco proelium committeret. Simul ab sinistro cornu P. Attii equitatus omnis, et vna levis armaturae interiecti complures, quum se in vallem demitterent, cernebantur. Ad eos Curio equitatum, et duas Marrucinatorum cohortis mittit: quorum primum impetum equites hostium non tulerunt, sed, admissis equis, ad suos refugerunt: relictis ab his, qui vna prouocauerant, levis armaturae circumueniebantur atque interficiebantur ab nostris. Huc tota Vari conuersa acies suos fugere et concidi videbat. Tum Rebilus, legatus Caesaris, quem Curio secum ex Sicilia duxerat, quod magnum habere usum in re militari sciebat, Perterritum, inquit, hostem vides, Curio: quid dubitas vti temporis opportunitate? Ille vnum elocutus, vt memoria tenerent mili-

consensu suo Oudendorpius sic explicat, Curionem, qui voluerit antea proelium committere, nunc consensisse, vt fieret proelium, ideoque suo consensu nunc constituisse. Tamen multo melius erit, vel *suorum*, vel

potius *summo* legere, vt *cap. d.* vulgg. iam ediderunt.

supra demonstratum est. vid. cap. 27.

magno. Lege e cap. 27 *magna*, vt multi monuerunt.

milites ea, quae pridie sibi confirmassent, sequi se se iubet, et praecurrit ante omnes: adeoque erat impedita vallis, ut in adscensu, nisi sublevati a suis, primi non facile eniterentur. Sed praecoccupatus animus Attianorum militum timore, et fuga, et caede suorum, nihil de resistendo cogitabat, omnesque iam se ab equitatu circumveniri arbitrabantur. Itaque prius, quam telum adiici posset, aut nostri propius accederent, omnis Vari acies terga vertit, seque in castra recepit.

XXXV Qua in fuga Fabius Pelignus quidam, ex infimis ordinibus de exercitu Curionis, primum agmen fugientium consecutus, magna voce Varum nomine adpellans requirebat: uti unus esse ex eius militibus, et monere aliquid velle ac dicere videretur. Vbi ille, saepius adpellatus, adspexit ac restitit, et, quis esset, aut quid vellet, quaesivit; humerum apertum gladio adpetit, paulumque abfuit, quin Varum interficeret: quod ille periculum, sublato ad eius conatum scuto, vitavit. Fabius, a proximis militibus circumventus, interficitur. Hac fugientium multitudine ac turba portae castrorum occupantur, atque iter impeditur; pluresque in eo loco sine vulnere, quam in proelio aut fuga, intereunt, neque multum abfuit, quin etiam castris expellerentur: ac nonnulli protinus eodem cursu in oppidum contenderunt. Sed quum loci natura et munitio castrorum aditum prohibebat; tum quod ad proelium egressi Curionis milites iis rebus indigebant, quae ad oppugnationem castrorum erant usui. Itaque Curio exercitum in castra reducit, suis
"omni-

praecurrit ante omnes. est, dextrum, qui scuto non tegebatur. *Vossius.*
humerum apertum, hoc

omnibus præter Fabium incolumibus, ex numero aduersariorum circiter sexcentis interfectis, ac mille vulneratis: qui omnes, discessu Curionis, multique præterea, per simulationem vulnerum, ex castris in oppidum propter timorem sese recipiunt. Qua re animum aduersa, Varus, et terrore exercitus cognito, buccinatores in castris et paucis ad speciem tabernaculis relictis, de tertia vigilia silentio exercitum in oppidum reducit.

Postero die Curio Vticam obsidere, et vallo **XXXV** circummunire instituit. Erat in oppido multitudo insolens belli, diuturnitate otii: Vticenses pro quibusdam Caesaris in se beneficiis illi amicissimi: conuentus is, qui ex variis generibus constaret: terror ex superioribus proeliis magnus. Itaque de deditioe omnes palam loquebantur, et cum P. Attio agebant, ne sua pertinacia omnium fortunas perturbari vellet. Haec quum agerentur, nuntii praemissi ab rege Iuba venerunt, qui illum cum magnis copiis adesse dicerent, et de custodia ac defensione vrbis hortarentur: quae res eorum perterritos animos confirmauit.

Nunciabantur haec eadem Curioni, sed aliam **XXXVII** quamdiu fides fieri non poterat: tantam habebat suarum

ac mille vulneratis. Verbum *mille* Vrsinus e codice restituit: in aliis codd. vel deest, vel in vno *ac eo vuln.* legitur, ut in aliis rursus *atque vuln.* Ciacconius, et post hunc Davissius, iam monuit, Appianum Civ. 2, p. 455 tradere, sexcentos e Vari exercitu periisse, *multoque plures* vulneratos esse.

conuentus. Cf. ind.

palam. Mirum est, in multis codd. non pessimis *in palam* legi, quod Davissius exemplis, sed vltimae latinisationis, et analogia verbi *in super* defendit, cui Oudendorpius *inibi, in coram, in simul* addidit. Vossius *multi iam palam* maluit.

rum rerum fiduciam: iamque Caesaris in Hispania res secundae in Africam nunciis ac litteris perferebantur. Quibus omnibus rebus sublatus, nihil contra se regem nisurum existimabat. Sed ubi certis auctoribus comperit, minus quinque et viginti milibus longe ab Utica eius copias abesse; relictis munitionibus, sese in castra Corneliana recepit. Huc frumentum comportare, castra inquirere, materiam conferre coepit, statimque in Siciliam misit, uti duae legiones reliquaeque equitatus ad se mitteretur. Castra erant ad bellum ducendum aptissima, natura et loci munitione, et maris propinquitate, et aquae et salis copia, cuius magna vis iam ex proximis erat salinis eo congesta. Non materia multitudine arborum, non frumentum, cuius erant plenissimi agri, deficere poterat. Itaque omnium suorum consensu Curio reliquas copias expectare, et bellum ducere parabat.

XXXVIII His constitutis rebus, probatisque consiliis, ex perfugis quibusdam oppidanis audit, Iubam, reuocatum finitimo bello et controuersis Leptitanorum, resist-

castra Corneliana. vid. ad cap. 24.

natura et loci munitione. Leg. *natura loci, et mun.* Monuit etiam Marcellandus in Explic. vet. auct. p. 268. Et quis non sponte videat?

ex perfugis — audit. Narrant rem Appian. 2. p. 455. Dio Cass. 41, 42. Fraudem paucis attigit Frontinus Strateg. 2, 5, 40.

controuersis Leptit. De his vid. B. Afr. c. 97. Cf. ibid. c. 7. et Cellarium in

notit. orb. T. 2. P. 3. p. 135. ubi ostendit, hanc Leptiam esse minorem, in ea regione sitam, quae Byzacium dicta est, haud procul Adrumeto, et diuersam a Lepsi maiore, quae longe remota fuit a minore, et ab eodem viro docto d. l. p. 122 descripta est. Vtraque cum alibi, tum in itinerar. Anton. p. 57. 58 ed. Wesseling. commemoratur. Atque sic correxit Cellarius: ea, quae in notis ad nostrum hunc locum

restitisse in regno; Saburam, eius praefectum, cum mediocribus copiis missum, Uticae adpropinquare. His auctoribus temere credens, consilium commutat, et proelio rem committere constituit. Multum ad hanc rem probandam adiuuat adolescentia, magnitudo animi, superioris temporis proventus, fiducia rei bene gerendae. His rebus impulsus, equitatum omnem prima nocte ad castra hostium mittit, ad flumen Bagradam, quibus praeerat Sabura, de quo ante erat auditum. Sed rex cum omnibus copiis insequabatur, et sex milium passuum intervallum a Sabura confederat. Equites missi nocte iter conficiunt, imprudentes atque inopinantes hostes adgrediuntur: Numidae enim, quadam barbara consuetudine, nullis ordinibus passim confederant. Hos oppressos somno et dispersos adorti, magnum eorum numerum interficiunt; multi perterriti profugunt. Quo facto, ad Curionem equites reuertuntur, captiuosque ad eum reducunt.

Curio cum omnibus copiis quarta vigilia exie-**XXXVIII**
rat, cohortibus quinque castris praesidio relictis, Progressus milia passuum sex, equites convenit, rem gestam cognovit; ex captiuis quaerit, quis castris ad Bagradam praesit? respondent, Saburam. Reliqua studio itineris conficiendi quaerere praetermittit, proximaque respiciens signa, Videtisne, inquit, milites, captiuorum orationem cum perfugis convenire? abesse regem, exiguas esse copias missas, quae paucis equitibus pares esse non potuerunt. Proinde ad praedam, ad gloriam properate, ut iam de praemiis vestris, et de referenda gratia cogitare inci-

eum suspicatus fuerat, cor- tasse a Glareano, qui et ipse
ruptum sibi vidori nomen hic haeserat.
Leptitanorum, deceptus for-

proventus. vid. ind.
Gg

incipiantibus. Erant per se magna, quae gesserant equites, praesertim quoniam eorum exiguus numerus cum tanta multitudine Numidarum conferretur; haec tamen ab ipsis inflatius commemorabantur, ut de suis homines laudibus libenter praedicant. Multa praeterea spolia praeferebantur, capti homines equitesque producebantur: ut, quidquid intercederet temporis, hoc omne victoriam inorari videretur. Ita spei Curionis militum studia non deerant. Equites sequi iubet sese, iterque accelerat, ut quam maxime ex fuga perterritos adoriri posset. At illi, itinere totius noctis confecti, subsequi non poterant, atque alii alio loco resistebant. Ne haec quidem res Curionem ad spem morabatur.

XL Iuba, certior factus a Sabura de nocturno proelio, duo milia Hispanorum et Gallorum equitum, quos suae custodiae causa circum se habere consueverat, et peditum eam partem, cui maxime confidebat, Saburae submittit: ipse cum reliquis copiis elephantisque sexaginta lentius subsequitur, suspicatus, praemisissis equitibus, ipsum adfore Curionem. Sabura copias equitum peditumque instruit, atque his imperat, ut simulatione timoris paulatim cedant, ac pedem referant: sese, quum opus esset, signum proelii daturum, et, quod rem postulare cognovisset, imperaturum. Curio, ad superiorem spem addita praesentis temporis opinione, hostes fugere arbi-

homines equitesque. Leg. spe. — Temeritatem Curionis Appianus d. l. etiam eo arguit, quod tempestate feruida, per arenosas aridasque regiones, torrentibus exsiccatis, Bagrada vero flumine ab hostibus occupato, ad hostem contenderit.

ad spem, quod attinebat ad eius spem. Vulgo, ab

arbitratus, copias ex locis superioribus in campum deducit.

Quibus ex locis quum longius esset progressus, **XLI** confecto iam labore exercitu, sedecim milium spatium constitit. Dat suis signum Sabura, aciem constituit, et circumire ordines atque hortari incipit; sed peditatu duntaxat procul ad speciem vititur, equites in aciem mittit. Non deest negotio Curio, suosque hortatur, ut spem omnem in virtute repellant: ne militibus quidem, ut defessis, neque equitibus, ut paucis et labore confectis, studium ad pugnandum virtusque deerat: sed ii erant numero ducenti, reliqui in itinere subsisterant. Hi quamcumque in partem impetum fecerant, hostes loco cedere cogebant; sed neque longius fugientes prosequi, nec vehementius equos incitare poterant. At equitatus hostium ab utroque cornu circumire aciem nostram, et auersos proterere incipit. Quum cohortes ex acie procucurrissent, Numidae integri celeritate impetum nostrorum effugiebant, rursusque ad ordines suos se recipientes circumibant, et ab acie excludebant. Sic neque in loco manere ordinesque seruare, neque procurrere et casum subire, tutum videbatur. Hostium copiae, submissis ab rege auxiliis, crebro augebantur: nostros vires lassitudine deficiebant: simul ii, qui vulnera acciperant, neque acie excedere, neque in locum tutum referri poterant, quod tota acies equitatu hostium circumdata tenebatur. Hi, de salute sua desperantes, ut extremo vitae tempore homines facere consueverunt, aut suam mortem miserabantur, aut parentes suos commendabant, si quos ex eo periculo

Gg 2

auersos, a tergo.

procucurrissent. vid. ind.

culo fortuna seruare potuisset. Plena erant omnia timoris et luctus.

XLI

Curio ubi, perterritis omnibus, neque cohortationes suas, neque preces audiri intellegit, vnam, vt miseria in rebus, spem reliquam salutis esse arbitratus, proximos colles capere vniuersos, atque eo signa inferri iubet. Hos quoque praeoccupat missus a Sabura equitatus. Tum vero ad sumnam desperationem nostri perueniunt, et partim fugientes ab equitatu interficiuntur, partim integri procumbunt. Hortatur Curionem Cn. Domitius, praefectus equitum, cum paucis equitibus circumstans, vt fuga salutem petat, atque in castra contendat; et se ab eo non discessurum pollicetur. At Curio, nunquam, amisso exercitu, quem a Caesare fidei suae commissum acceperit, se in eius conspectum reuersurum confirmat; atque ita proelians interficitur. Equites perpauci ex proelio se recipiunt: sed ii, quos ad nouissimum agmen equorum reficiendorum causa substituisse demonstratum est, fuga totius exercitus procul animaduersa, sese incolunes in

integri, qui ne tentarunt quidem fugere, sed, vt sunt, procumbunt. Sunt ergo integri ad caedem. Nam is est integer ad commodum aut incommodum aliquod, qui nihil dum fecit aut passus est, quo illud commodum aut incommodum impediretur vel adiunaretur, tardaretur aut acceleraretur. Qui ergo nondum effugere coepit caedem, is est integer ad caedem.

proelians interficitur. Eius

caput ad Iubam perlatum est. Appian. 2, p. 456.

substituisse demonstr. est. c. 39 extr. Hoc loco comparato, quilibet intelliget, *ad nouissimum agmen* esse omnino, a tergo exercitus, in hostes contendentia. Ergo fortasse sine causa Marcellandus in Explicat. vet. auct. p. 269 difficultatem in eo quaerit, quod illi nihil de agmine nouissimo dictum est.

fuga totius exerc. procul animad.

in castra conferunt. Milites ad unum omnes interficiuntur.

His rebus cognitis, M. Rufus quaestor, in castris relictus a Curione, cohortatur suos, ne animo deficient. Illi orant atque obsecrant, ut in Siciliam navibus reportentur. Pollicetur, magistrisque imperat navium, ut primo vespere omnes scaphas ad litus adpulsas habeant. Sed tantus fuit omnium terror, ut alii adesse copias Iubae dicerent, alii cum legionibus instare Varum, iamque se pulverem venientem cernere; quarum rerum nihil omnino acciderat; alii classem hostium celeriter advolaturam suspicarentur. Itaque, perterritis omnibus, sibi quisque consulebat. Qui in classe erant, proficisci properabant: horum fuga navium oneratarum magistrum incitabat: pauci lenunculi ad offi-

G g 3

cium

animad. Idem ille Marcellus dicit, falsum esse hoc de fuga totius exercitus, quia non omnes fugerunt, ut Caesar ipse dixit: vultque adeo sic legi: *sed ii — fuga, totius exercitus periculo animadverso, sese — conferunt.* Non repugno; neque tamen necessarium puto, verba tantopere vergere. Cum enim cogito, exercitum Curionis, undique cinctum et desperantem, nullos ordines servasse, atque adeo victores perequantantes et victos, partim fugientes, partim procumbentes, mixtos fuisse inuicem: nonne hoc procul animadvertentibus praeberit spe-

ciem totius exercitus fugientis, neque resistentis? nonne, ubi nemo resistit, totus exercitus fusus fugatusque dici poterit? Non quaeritur ad *expulsionem*, an omnes omnino fugerint; sed quid procul stantium oculis oblatum sit.

lenunculi. Nonius Marcellus: *lenunculus, nauigium piscatorium*: qui ex Sallustii Hist. 2 addert: *per noctem in lenunculo piscari.* In glossis scribitur *lenunculus*, quod putes a *lumbunculus* ortum, quo Tacitus 14, 5 usus est. Sed etiam inscriptiones veteres corporis *lenunculariorum* mentionem fecerunt, quod vulgarem scripturam

con-

cium imperiumque conveniebant: sed tanta erat, completis litoribus, contentio, qui potissimum ex magno numero condescenderent, ut multitudinem atque onere nonnulli deprimerentur, reliqui ob timorem propius adire tardarentur.

XLIII Quibus rebus accidit, ut pauci milites patresque familiae, qui aut gratia, aut misericordia valerent, aut naues adhaere possent, recepti, in Siciliam incolumes pervenirent: reliquae copiae, missis ad Varum noctu legatorum numero centurionibus, sese ei dederunt: quorum cohortes militum postero die ante oppidum Iuba conspiciatus, suam esse praedicans praedam, magnam partem eorum interfici iussit; paucos electos in regnum remisit. Quum Varus suam fidem ab eo laedi quereretur, neque resistere auderet: ipse equo in oppidum vectus, prosequentibus compluribus senatoribus, quo in numero erat Ser. Sulpicius et Licinius Damasippus, paucis diebus, quae fieri vellet Uticae, constituit atque imperavit, diebusque post paucis se in regnum cum omnibus copiis recepit.

confirmat. *Cellarius*. De re omnino consentit Appianus; in paucis quaedam diversitas est. Qui hic navium magistri dicuntur, ii sunt apud Appianum *ἡμωποι*, et cura servandarum reliquiarum exercitus tribuitur etiam Asinio Pollioni, qui cum paucis e proelio effugerat.

interfici iussit. In moe-

nibus eos disposuit, et ita expositos spectaculo telis configi iussit. Appian. 2. pag. 456 — Propter operam, a Iuba strenue navatam, Pompeiana factio Iubam regem adpellandum esse decrevit; Caesariana vero factio Bocchum et Bogudem, hostes Pompeii, simili honore ornavit. Dio Cass.

41, 42.

C. IVLII CAESARIS

COMMENTARII

DE BELLO CIVILI

LIBER TERTIUS

Caesar rebus urbanis ordinatis in Graeciam traiecit: 1 — 6. Amissa classis parte, oblatisque pacis conditionibus: 6 — 11. Oricum, Apolloniam, alia occupat: 11. 12. Pompeius Dyrrhachium contendit. Bibulus in classe moritur. Colloquia de pace curantur. 12 — 20. Motus Coelii et Milonis opprimuntur. 20 — 23. Libo Brundisium portum frustra obsidet. 24. 25. Antonius, quos traiecit, cum Caesare iungit. 25 — 31. Scipio Syriacae legiones adducit; Cn. Domitius Scipioni in Macedonia oppositus. 31 — 41. Pompeius a Caesare ad Dyrrhachium obsessus: Caesar duplici clade adfectus. 41 — 72. Fugiens Caesar cum Domitio coniungitur. 72 — 80. Thessaliam occupat. 80. 81. Ibi Pompeius duplici clade adfectus vincitur, fugatur. 84 — 101. Cassius classis Caesaris in Sicilia incendit. 101. Pompeius in Aegyptum interficitur: 104. 105. Caesar, cum persequens, Alexandriæ novo bello implicatur.

Dictatore habente comitia Caesare, consules creantur Iulius Caesar et P. Servilius: is enim erat annus, quo per leges ei consulere fieri liceret.

Gg 4

Hia

Dictatore Caesare. Redir narratio ad 2, 21. 22.

Caesar et Servilius. Consulari hoc functi sunt anno P. V. C. 706. Sed Pompeiana factio, Thessalonicae congregata, cum hos con-

fules non agnosceret, Lentulum et Marcellum, superioris anni consules, habuit loco et numero consulum, sed eos proconsules adpellavit. Dio Cass. 41, 43.

annus, quo — liceret. Annus

His rebus confectis, quum fides tota Italia esset angustior, neque creditae pecuniae soluerentur, constituit, ut arbitri darentur; per eos fierent aestimationes possessionum et rerum, quanti quaeque illarum ante bellum fuissent, atque eae creditoribus transderentur. Hoc et ad timorem novarum tabularum tollendum minuendumque, qui fere bella et civiles dissensiones sequi consuevit, et ad debitorum tuendam existimationem, esse aptissimum existimavit. Item, praetoribus tribunisque plebis rogationes ad populum ferentibus, nonnullos, ambitus Pompeia lege damnatos illis temporibus, quibus in urbe praesidia legionum Pompeius habuerat, (quae iudicia, aliis audientibus iudicibus, aliis sententiam ferentibus, singulis diebus erant perfecta.) in integrum restituit; qui se illi initio civilis belli obtulerant, si sua opera

Annus decimus a primo consulari. Liv. 7, 42. Cellarius. Veterem hanc legem repetit, et denuo sanxit Sylla, auctore Appiano Civil. 1, p. 413.

constituit — aptissimum existimavit. Sueton. Iul. c. 42. Plutarch. Caes. c. 37. Dio Cass. 41, 37. 38. Appian. 2. p. 458. Cf. ind. in tabulae novae. De turbis inde enatis cf. infra q. 29.

Pompeia lege. Dio Cass. 40, 52. Cellarius.

praesidia legion. in urbe. Cicero pro Mil. c. 1. et Asconius in argumento Milonianae.

quae iudicia — perfecta. Et haec lucem capiunt ex

Asconiano illo argumento. Testes per triduum audiri sunt; quarto die omnes iussi sunt adesse in diem posterum. Tum accusator et reus verba fecerunt, eodemque die sententia pronuntiata est. Erit ergo audire hoc loco, testes audire, omnemque causam cognoscere. Fieri enim potuit, ut, qui non interfuissent superioribus diebus, aut semel saltem affuissent, hi deinde cum ceteris suffragarentur. vid. Giaceonius ad h. l. qui post audiendis addi voluit testes.

in integrum restituit, excepto Milone. Appianus p. 458.

opera in bello vii vellet, proinde aestimans, ac si vis esset, quoniam sui fecissent potestatem: statueret enim, hos prius iudicio populi debere restitui, quam suo beneficio videri receptos; ne aut ingratus in referenda gratia, aut arrogans in praecipiendo populi beneficio videretur.

His rebus, et feriis Latinis, comitiisque omnibus perfectiundis undecim dies tribuit, dictaturaque se abdicat, et ab urbe proficiscitur, Brundisiumque peruenit: eo legiones duodecim et equitatum omnem venire iusserat. Sed tantum nauium reperit, ut anguste quindecim milia legionatorum missum, quingentos equites transportare possent. Hoc vnum, inopia nauium, Caesari ad consuecendi belli celeritatem defuit. Atque eae copiae ipsae hoc infre-

Gg 5

quen-

proinde — ac, Et, potius — *ac, et, perinde, ac,* eodem sensu dicitur.

ingratus erga populum, a quo consul creatus fuerat.

comitiis omnibus, quibus eum magistratus urbanos (Dio Cass. 41, 36), tum praefules et praefectores (Appian. p. 457) creauit.

undecim dies, ex quo dictaturam suscepit.

ab urbe proficiscitur, mense Decembri anni P. V. C. 705, non expectatis calendis Ianuariis, quibus consularum rite auspiciaretur. Sic Appian. p. 458. Infra vero c. 6. Caesar dicitur pridie nonas Ianuarias iam Brundisii fuisse, et inde soluisse. De his tamen recte intelli-

gendis mouit Vferius in Annal. ad an. Mundi 3956 p. 458, Ianuarium illum respondere Octobri Iuliano, e vltima rum ratione anni romani: inde non esse mirum, cur infra demum c. 9 hiems adpropinquasse dicatur.

inopia nauium. Verba haec videntur ab aliena manu affuta, ut plures iam monuerunt.

Atque eae copiae — Hae copiae, etsi vix capi poterant a nauibus, tamen erant multo infrequentiores, si pauciores, quam numerus eorum fuisset, nisi morbis aliisque incommodis deminutus esset — Plutarch. in Caes. c. 37 refert, milites,

con-

quentiores imponuntur, quod multi Gallicis tot bellis defecerant, longinque iten ex Hispania magnum numerum deminuerat, et grauis autumnus in Apulia circumque Brundisium, ex saluberrimis Galliae et Hispaniae regionibus, omnem exercitum valetudine tentauerat.

III Pompeius, annum spatium ad comparandas copias nactus, quod vacuum a bello atque ab hoste otiosum fuerat, magnam ex Asia Cycladibusque insulis, Corcyra, Athenis, Ponto, Bithynia, Syria, Cilicia, Phoenice et Aegypto classem coegerat; magnam omnibus locis aedificandam curauerat; magnam imperatam Asiae, Syriae, regibusque omnibus, et dynastis, et tetrarchis, et liberis Achaiae populis pecuniam exegerat; magnam societates earum prouinciarum, quas ipse obtinebat, sibi numerare coegerat.

III Legiones effecerat eburnam Romanorum nouem; quinque ex Italia quas transduxerat; vnam ex Sicilia veteranam, quam, factam ex duabus, gemellam adpellabat; vnam ex Creta et Macedonia, ex veteranis militibus, qui, dimissi a superioribus imperatoribus, in iis prouinciis confederant: duas ex Asia, quas Lentulus Consul conscribendas curauerat.

Prae-

confectos labore vulneribusque, aegerrime tulisse, quod nondum quies ipsis indulgeretur a Caesare, ideoque lente conuenisse Brundisium: sed ubi intellexissent, Caesarem iam soluisse, verecundia plenos vnum illud optasse, ut eum mox sequi possent.

ex salub. — regionibus, post commorationem in saluberrimis regionibus.

annum spatium ab eo inde tempore, quo Caesar e Gallia in Italiam cum exercitu venerat. vid. init. libri primi.

societates publicanorum. Hotomannus.

Lentulus consul, h. e. superiore anno, quo consul fuerat. vid. ad c. 1. Verbum consul fortasse in quibusdam edd. omissum est, quia

Præterea magnam nothum ex Thessalia, Boeotia, Achaia, Epineque, supplementi nomine, in legiones distribuerat. His Antonianos milites admitterat. Præter has, expectabat cum Scipione ex Syria legiones duas; sagittarios ex Creta, Lacedæmone, Ponto atque Syria, reliquisque ciuitatibus, tria milia numero habebat; funditorum cohortes sexcenarias duas; equitum septem milia, ex quibus sexcentos Gallos Deiotarus adduxerat; quingentos Ariobarzanes ex Cappadocia, ad eundem numerum Cotys ex Thracia dederat, et Sadalam filium miserat. Ex Macedonia ducenti erant, quibus Rhascypolis præerat, excellenti virtute: quingentos ex Gabinianis Alexandria, Gallos Germanosque, quos ibi A. Gabinus præsidii causa apud regem Ptolemæum reliquerat; Pompeius filius cum classe adduxerat; octingentos, quos ex seruis suis pastorumque suorum coegerat; trecentos Tarcondarius

quæ putarunt, de hoc anno agi, quo Cæsar et Seruilius consules fuerunt. Sed de superiore anno sermo est.

Antonianos milites. Cf. c. 10 et 67. Sueton. in Iul. c. 36 inter clades, quas legati Cæsaris acceperunt, refert, C. Antonium in Illyrico (ad Corcyram, cf. c. 10) in aduersariorum deuenisse potestatem. Narrauit Dio Cass. 41, 40. vbi vid. Fabricius. Orosius 6, 15: *Antonius, quem se Octauio cum quindecim cohortibus dedidisset, omnes ad Pompeium deducti sunt.* Cf. Ciaccוניus ad libr. secundum extr.

cohortes sexcen. duas. Cohors sexcenaria est, quæ constat sexcentis. Sic explicauit, et restituit locum ope codicum bonorum Oudendorpius, cum vulgo ederetur: *funditorum cohortes sex, mercenarias duas.* Idem contulit cohortes quadragenarias, quinquagenarias, quæ eodem sensu dicuntur.

Gabinus Ptolemæum in regnum Aegypti reduxerat, eiecto Archelao, quem sibi regem adiciuerant. Liv. epit. 105. Dio Cass. 39, 55. sqq. *Davissus.*

quos ex seruis — Fortasse cum Lipsio in analect. ad

dariorum Castor et Douthausen Gallograecia dederunt. Horum alter una venerat, alter filium miserat. Docenti in Syria a Comageno Antiocho, cui magna praemia Pompeius tribuit, missi erant; in his plerique hippodotas. Huc Dardanos, Bessos, partim mercenarios, partim imperio aut gratia comparatos, item Macedonas, Thessalos, ac reliquarum gentium et civitatum adiecerat, atque eum, quem supra demonstravimus, numerum expluerat.

V Fruentem viam maximam ex Thessalia, Asia, Aegypto, Creta, Cyrenis, reliquisque regionibus comparaverat: hiemare Dyrrhacii, Apolloniae, omnibusque oppidis maritimis constituerat, ut mare Casarem transire prohiberet: eius rei causa omnia maritima classem disposuerat. Praeerat Aegyptum navibus Pompeius filius; Asiaticis D. Laelius et C. Triarius; Syriacis C. Cassius; Rhodiis C. Marcellus cum C. Coponio; Liburnicae atque Achaicae classis Scribonius Libo et M. Octavius: toti tamen officio,

ad dialogos de milit. rom. p. VI. legi poterit: *quos ex servitiis pastoribusque suorum coegerat.* Locum hunc de-
beo Oudendorpio. Cf. 1, 24: *Pompeius servos pastoresque armat, atque his equos attribuit.*

Comageno Ant. quem Pompeius extremae sub Tauro Syriae, quae Comagene dicitur, praeposuerat. Cic. ad D. 15, 1. *Cestarius.*

Dardani, populus Moesae superioris, Illyricum et Macedoniam versus: Bessi, Thraciae, in Haemo monte. Idem.

quem supra demonstr.
An septem milia?

cum C. Coponio. Cic. de Div. 1, 32. et epistola Pompeii in Ciceronianis ad Atticum 8, 12. Hanc Ciacconius indicarat, et vulgo in Caesaris loco male legi cum Pomponio monuerat.

Liburnica classis. Liburnia, Dalmatiae vicina — Hic Libo et Octavius Antonium, de quo cap. 4, vicerant — Copias Pompeii recensuit etiam Appianus Civ. 2, p. 458. Plutarch. Pompei. cap. 64.

officiis maximo M. Bibulus praepositus, cuncta ad-
ministrabat: ad hunc summa impetii respiciebat. HIV

Caesar, ut Brundisium venit, concionatus apud VI
milites: quoniam prope ad finem laborum ac peri-
culorum esset peruentum, aequo animo mancipia
atque impedimenta in Italia relinquentes ipsi ex-
pediri naues conscenderent, quo maior numerus
milium posset imponi; omniaque ex victoria et ex
sua liberalitate sperarent: conclamantibus omnibus,
imperaret quod vellet; quodcumque imperauisset,
se aequo animo esse facturos; pridie Nonas Ianu-
arias naues soluit, impositis, ut supra demonstratum HIV
est, legionibus septem. Postridie terram attigit
Cerauniorum. Saxa inter et alia loca periculosa
quietam nactus stationem, et portus omnes timens,
quos teneri ab aduersariis arbitrabatur, ad eum lo-
cum, qui adpellatur Pharsalia, omnibus nauibus ad
vnam incolumibus, milites exposuit.

Erant

ut supra demonstr. c. 2.
In bonis codd. *impositae le-
giones* pro *impositis legioni-
bus* legitur, quod ferri por-
est, si post *soluit* punctum
ponatur, et comma hoc, *im-
positae — septem*, ut per se
positum accipiat.

Cerauniorum. Sic Victo-
rius Var. lib. 13, 1 legem-
dum esse vidit, pro *Graeco-
rum*, *Germaniorum*, *Ger-
miniorum*, quae in codd. et
edd. ant. exstant. Proba-
vit Cellarius, Davisius, qui
diligenter rem illustravit, et
Oudendorpius: et loquitur
ipsa res, quia in litore Epi-
ri, ubi Caesar adpulit, mon-

tes Cerauni et Acrocerania
fuerunt: et Appian. 2, pag.
461, cum Dione Cassi 41, 44,
et Lucano 5, 457 diserte Ce-
raunios montes nominant,
ad quos venerunt vi Caesar
sit illo tempore delatus.
Probo deinde Davisanam
distinctionem: *Postridie ter-
ram attigit. Cerauniorum saxa
inter —*

Pharsalia. Sic codd. om-
nes. Post Aldum *Pharsalus*
editum est, monente Oud-
endorpio. Sed cum Phars-
alus fuerit mediterranea
vrbs Thessaliae, ut constat,
non potuit Caesar ad Phar-
salam milites exponere. Est
ergo

VII Erant Orici Lucretius Vespillo et Minucius Rufus cum Asiaticis navibus duodeniginti, quibus iussu D. Laelii praeerant; M. Bibulus cum navibus CX Corcyrae. Sed neque ii, sibi confisi, ex portu prodire sunt ausi, quum Caesar omnino duodecim naues longas praesidiis duxisset, in quibus erant constratae quatuor: neque Bibulus, impeditis navibus dispersisque remigibus, satis mature occurrit, quod prius ad continentem visus est Caesar, quam de eius aduentu fama omnino in eas regiones perferretur.

VIII Expositis militibus, naues, eadem nocte Brundisium a Caesare remittuntur, ut reliquae legiones equitatusque transportari possent. Huic officio praepositus erat Fufius Kalenus, legatus, qui celeritatem in transportandis legionibus adhiberet. Sed serius a terra prouectae naues, neque vltae nocturnae aera, in redeundo offenderunt. Bibulus enim, Corcyrae certior factus de aduentu Caesaris, sperans, alicui se parti onustarum natium occurrere posse, inanibus occurrit, et, nactus circiter triginta, in eas indiligentiae suae ac doloris iracun-

ergo haec lectio falsa. Iam multi interpretes proferunt annotationem Pauli Marfi ad Ouid. Fast. 4, 236, vbi dicit, se in antiquo Caesaris codice reperisse *Palaeſte* pro *Pbarſalia*. Ergo, etsi nullo alio loco *Palaeſte*, vrbs Epiri, commemoratur, tamen sumunt, fuisse in Epiro urbem *Palaeſte*. Firmant hanc opinionem loco Lucani (4, 460), vbi, de hac ipsa navigatione loquens, classem Caesaris di-

cit *Palaeſtinas uncis confixisse harenas*. Fit ergo haec sententia si non certa, at verisimilis, *Palaeſte* s. *Palaeſte* hic legendum esse. Multa in hanc sententiam collegisse Palmerium (Graec. ant. 2, 2, p. 239), iam Cellarius monuerat. Ceterum cf. Intt. ad Lucan. d. 1.

indiligentiae. Sic Vrsini codex: et est necessario sic legendum: nam Bibulus fuit indiligens, quia, ut est c. 7,

non

iracundia erupit, omnesque incendit; eodemque igne nautas dominosque navium interfecit, magnitudine poenae reliquos detertere sperans. Hoc confecto negotio, a Salonis ad Orici portum stationes litoraque omnia longe lateque classibus occupavit: custodiisque diligentius dispositis, ipse gravissima hieme in navibus excubabat, neque ullum laborem aut munus despiciens, neque subsidium expectans, si in Caesaris complexum venire posset.

Discessu Liburnarum ex Illyrico, M. Octavius VIII
eum iis, quas habebat, navibus Salonas peruenit. Ibi concitatis Dalmatis reliquisque barbaris, Iſſam a Caesaris amicitia avertit: conventum Salonis quum neque pollicitationibus, neque denunciatione periculi permovere posset, oppidum oppugnare instituit:

non satis mature occurrit
Caesari, et Dio Cass. 41, 44
dicit, Καὶσαρ, λαθὼν τὸν Βί-
βυλον, ἐπεραιώθη. Ceteri
codd. habent *diligentias*.
Cf. ind.

iracundiā. Leg. *iracun-
diam*, ut Faerno et Daviso
placuit.

custodiisque. Tollendum
est *que*, et comma hoc cum
occupavit iungendum: dein-
de legendum *excubans*, quod
omnes codd. praeter vnum
habent.

neque ullum — *posset*. Sen-
sus est perspicuus, Bibulum
durissima quavis conditione
viti velle, si modo conflagre-
re cum Caesare possit. Si
Caesar scripsit, ut libri an-
tiqui exhibent, *in comple-*

xius Caesaris venire, pro,
praelio configere: dixit ad
imitationem sermonis graeci,
συμπλευσάτω. Sed mirum
fuerit, Caesarem hoc nouo
Romanis graecismo usum
esse. In duobus codd. est
conspicuum; non male. Mox
legitur in codd. vilioribus:
venires. Sed post discessum;
in melioribus: *venire posset*.
Discessu.

Discessu Liburn. De classe
Liburnica vid. cap. 5. Sed
quando et quorsum discesse-
runt? Existimant quidam
interpretes, Antonianos cap-
tos (vid. ad c. 4.) his navibus
ad Pompeium deductos esse
per Libonem: itaque Octa-
vium cum reliquis navibus
nunc Salonas venisse.

truit: est autem oppidum et loci natura, et colle innitum: sed celeriter cives Romani, ligneis effectis turribus, iis sese muniérunt; et quam essent infirmi ad resistendum propter paucitatem hominum, crebris confecti vulneribus, ad extremam auxilium descenderunt, seruosque omnes puberos liberauerunt, et, praefectis omnium militum crucibus, tormenta effecerunt. Quorum cognita sententia, Octavius quinque castris oppidum circumdedit, atque vno tempore obsidione et oppugnationibus eos premere coepit. Illi omnia perpeti parati, maxime a re frumentaria laborabant. Quare missis ad Caesarem legatis, auxilium ab eo petebant: reliqua, ut poterant, per se incommoda sustinebant: et longo interposito spatio, quum diuturnitas oppugnationis negligentiores Octavianos effecisset, nacti occasionem meridiani temporis, discessu eorum, pueris mulieribusque in muro dispositis, ne quid quotidianae consuetudinis desideraretur, ipsi, manu facta, cum iis, quos nuper manumissos liberauerant, in proxima Octavii castra irruperunt. His expugnatis, eodem impetu altera sunt adorti, inde tertia, et quarta, et deinceps reliqua: omnibusque eos castris expulerunt, et, magno numero interfecto, reliquos atque ipsum Octavianum in naues confugere coegerunt. Hic fuit oppugnationis exitus. Iamque hiems adpropinquabat, et, tantis detrimen-

tis

tormenta, funes. vid. ad nuperrime. Sed quidni
B. G. 7, 22. etiam codd. recentiores ve-

manumissos, codd. recentiores: *maximi*, codd. optimi: *maxime*, codex unus. *hiems adpropinquabat* vid. ad c. a. ex Vllerii annalibus Oudendorpius ergo *nuper* prolata, quae h. l. etiam *maxime* coniungit, ut sit, Davisius probauit.

sis acceptis, Octavius, desperata oppugnatione oppidi, Dyrrhachium sese ad Pompeium recepit.

Demonstrauimus, L. Vibullium Rufum, Pompeii praefectum, bis in potestatem peruenisse Caesaris, atque ab eo esse dimissum, semel ad Corninium, iterum in Hispania. Hunc pro suis beneficiis Caesar idoneum iudicauerat, quem cum mandatis ad Cn. Pompeium mitteret; eundemque apud Cn. Pompeium auctoritatem habere intellegebat. Erat autem haec summa mandatorum, debere utrumque pertinaciae finem facere, et ab armis discedere, neque amplius fortunam periclitari: satis esse magna utrimque incommoda accepta, quae pro disciplina et praeceptis habere possent, ut reliquos casus timerent. Illum Italia expulsum, amissa Sicilia et Sardinia duabusque Hispaniis, et cohortibus in Italia atque Hispania ciuium Romanorum centum atque triginta; se morte Curionis et detrimento Africani exercitus tanto, militumque deditioe ad Corcyram. Proinde sibi ac reipublicae parcerent; quantum in bello fortuna posset, iam ipsi in commodis suis satis essent documento. Hoc unum esse tempus de pace agendi, dum sibi uterque confideret, et pares ambo viderentur: si vero alteri paulum modo tribuisset fortuna, non esse usurum conditionibus pacis eum, qui superior videretur, neque

Vibullium Rufum. Cf. 1, 34.

ad Pompeium mitteret. Attigit Plutarch. in Caes. c. 65, ubi Vibullius corrupte scribitur *Isidus*. Fortasse *Pūpos*.

deditioe ad Corcyram. vid. ad c. 4 de militibus An-

tonianis. Corcyram esse h. l. Corcyram nigram, ad Illyricum, diuersam ab altera nobiliore, e regione Epiri sita, de qua c. 16 sermo est, existimat ad h. l. Vossius. Dio Cass. 41, 40 *νολίδος* et dixerat, ne nomine quidem addito.

Hh

neque fore aequa parte contentum, qui se omnia habiturum confideret: conditiones pacis, quoniam antea conuenire non potuissent, Romae ab senatu et a populo peti debere: interea et reipublicae et ipsis placere oportere, si vterque in concione statim iurauisset, se triduo proximo exercitum dimissurum: depositis armis auxiliisque, quibus nunc confiderent, necessario populi senatusque iudicio fore vtrumque contentum. Haec quo facilius Pompeio probari possent, omnes suas terrestres urbiumque copias dimissurum.

XI Vibullius, his expositis a Caesare, non minus necessarium esse existimauit, de repentino aduentu Caesaris Pompeium fieri certiores, ut ad id consilium capere posset, antequam de mandatis agi inciperet: atque ideo, continuato et nocte et die itinere, atque mutatis ad celeritatem iumentis, ad Pompeium contendit, ut adesse Caesarem omnibus copiis nunciaret. Pompeius erat eo tempore in Candauia, iterque ex Macedonia in hiberna Apolloniam Dyrrhachiumque habebat. Sed re noua perturbatus, maioribus itineribus Apolloniam petere

placere. Hoc verbum pu-
so corruptum esse h. l.

urbium copiae, quae *ur-*
di praesidia vrbica di-
cuntur; *terrestres*, reliquae
omnes terrestres in castris.
Cf. Vossius ad c. 15.

his expositis a Caesare.
Pro a Caesare in omnibus
MSS. est *Corcyrae*, quae lec-
tio ut est falsa, (neque enim
Corcyrae Caesar fuit, ut ibi
exponeret haec Vibullius; ne-
que Pompeius Corcyrae, ut

ibi haec ei Vibullius expo-
neret; sed in Candauia fuit)
sic altera illa non est certa.
Nemo desideret, si totum
hoc absit.

atque ideo. Omnes codd.
atque eidem. An, *atque*
idem?

Candauia, regio aspera,
per quam a Dyrrhachio et
Apollonia in interiorem et
propriam Macedoniam iter
erat. *Cellarius.*

tere coepit, ne Caesar orae maritimae ciuitates occuparet. At ille, expositis militibus, eodem die Oricum proficiscitur. Quo quum venisset, L. Torquatus, qui iussu Pompeii oppido praeerat, praesidiumque ibi Parthinorum habebat, conatus portis clausis oppidum defendere; quum Graecos murum adscendere atque arma capere iuberet; illi autem se contra imperium populi Romani pugnatu-
 esse negarent; oppidani autem etiam sua sponte Caesarem recipere conarentur; desperatis omnibus auxiliis, portas aperuit, et se atque oppidum Caesari dedit, incolumisque ab eo conseruatus est.

Recepto Caesar Orico, nulla interposita mora, XII
 Apolloniam proficiscitur. Eius aduentu audito, L. Staberius, qui ibi praeerat, aquam comportare in arcem, atque eam munire, obsidesque ab Apolloniatis exigere coepit. Illi vero daturos se negare, neque portas consuli praecclusuros; neque sibi iudicium sumtu-
 ros contra, atque omnis Italia populusque Romanus iudicauisset. Quorum cognita voluntate, clam profugit Apollonia Staberius. Illi ad Caesarem legatos mittunt, oppidoque recipiunt. Hos sequuntur Bullidenses, Amantiani, et reliquae finitimae ciuitates, totaque Epiros, et, legatis ad Caesarem missis, quae imperaret, facturos pollicentur.

At Pompeius, cognitis iis rebus, quae erant XIII
 Orici atque Apolloniae gestae, Dyrrhachio timens, diurnis eo nocturnisque itineribus contendit. Simul ac Caesar adpropinquare dicebatur, tantus terror incidit eius exercitui, quod properans noctem

H h 2

dici

Parthini, gens Illyrica. *Romani*, contra Caesarem, Idem. consulem, qui cum impe-
 contra imperium populi rio erat. Cf. c. 12.

diei coniunxerat, neque iter intermiserat, ut paene omnes in Epiro finitimisque regionibus signa relinquerent, complures arma proiicerent, ac fugae simile iter videretur. Sed quum prope Dyrrhachium Pompeius constitisset, castraque metari iussisset, perterrito etiam tum exercitu, princeps Labienus procedit, iuratque, se eum non deserturum, eundemque casum subiturum, quemcumque ei fortuna tribuisset. Hoc idem reliqui iurant legati: hos tribuni militum centurionesque sequuntur, atque idem omnis exercitus iurat. Caesar, praecupato itinere ad Dyrrhachium, finem properandi facit, castraque ad flumen Apsum ponit in finibus Apolloniatum, ut vigiliis castellisque bene meritis ciuitates tutae essent praesidio; ibique reliquarum ex Italia legionum aduentum expectare, et sub pellibus hiernare constituit. Hoc idem Pompeius facit, et trans flumen Apsum positis castris, eo copias omnes auxiliaque conduxit.

XIII

Kalenus, legionibus equitibusque Brundisii in naues impositis, ut erat praeceptum a Caesare, quantum nauium facultatem habebat, naues soluit, paulumque progressus a portu, litteras a Caesare accipit, quibus est certior factus, portus litoraque omnia

Labienus, Caesaris in bello Gallico legatus, qui nuper ad Pompeium transierat. Cf. B. G. 8, 52.

praecoc. itinere ad Dyrr. Sensus est verus; Pompeius enim prior venit Dyrrhachium (cf. Appian. 2. p. 462): sed nullus codex habet *praecoc.* vel *perfecto* occ. vel *perfecto* occ. *Giac-*

conius existimat, *praeccepto itinere*, Caesarem scripsisse, et huius interpretamentum esse *occupato*. Fortasse; saltem *praecipere* est interdum, priorem facere aliquid; ante frui et potiri re, quam potuit alter.

praesidio redundat, ut iam Cellarius vidit.

Kalenus. vid. c. 8.

nia classibus aduersariorum teneri. Quo cognito, se in portum recipit, nauesque omnes reuocat. Vna ex iis, quae perseverauit, neque imperio Kaleni obtemperauit, quod erat sine militibus, priuatoque consilio administrabatur, delata Oricum, atque a Bibulo expugnata est: qui de seruis liberisque omnibus ad impuberes supplicium sumit, et ad vnum interficit. Ita exiguo tempore, magnoque casu totius exercitus salus constitit.

Bibulus, vt supra demonstratum est, erat cum classe ad Oricum: et sicuti mari portibusque Caesarem prohibebat, ita ipse omni terra earum regionum prohibebatur: praesidiis enim dispositis, omnia litora a Caesare tenebantur, neque lignandi, neque aquandi, neque naues ad terram religandi potestas fiebat. Erat res in magna difficultate, summisque angustiis rerum necessariarum premebantur, adeo vt cogerentur, sicuti reliquum commeatum, ita ligna atque aquam Corcyra nauibus onerariis supportare: atque vno etiam tempore accidit, vt, difficilioribus vsi tempestatibus, ex pellibus, quibus erant tectae naues, nocturnum excipere rorem cogerentur: quas tamen difficultates patienter atque aequo animo ferebant, neque sibi audanda litora

Hh 3

et

praesidiis — tenebantur. sarii classe tenebant litora, ne Caesar nauigare posset. Hostes in mari prohibent Caesarem a nauigatione. Caesar in continenti prohibet hostes ab exscensione. Ergo nulla emendatione opus erit, et diuersa ratione cum Caesar, tum hostes, tenent litora. Cf. c. 17.

Miratur Marclandus in Explicat. vet. auct. pag. 271, quomodo Caesar potuerit omnia litora tenere, cum cap. 14 aduersarii dicantur omnia litora tenere. Enimvero Caesar *praesidiis* terrestribus *dispositis* tenebat litora, ne aduersarii exscendere in litus possent; aduers-

et relinquendos portus existimabant. Sed quum essent, in quibus demonstravi, angustiis, ac se Libo cum Bibulo coniunxisset, loquuntur ambo ex navibus cum M^o Acilio et Statio Murco, legatis, quorum alter oppidi muris, alter praesidiis terrestribus praeerat; velle se de maximis rebus cum Caesare loqui, si sibi eius facultas detur. Huc addunt pauca rei confirmandae causa, ut de compositione acturi viderentur. Interim postulant, ut sint induciae, atque ab iis impetrant: magnum enim, quod adferebant, videbatur, et Caesarem id summe sciebant cupere, et profectum aliquid Vibullii mandatis existimabatur.

XVI Caesar, eo tempore cum legione una profectus ad recipiendas ulteriores ciuitates, et rem frumentariam expediendam, qua anguste utebatur, erat ad Buthrotum, oppositum Corcyrae. Ibi certior ab Acilio et Murco per litteras factus de postulatis Libonis et Bibuli, legionem relinquit; ipse Oricum reuertitur. Eo quum venisset, euocantur illi ad colloquium. Prodit Libo, atque excusat Bibulum, quod is iracundia summa erat, inimicitiasque habebat etiam priuatas cum Caesare, ex aedilitate et praetura conceptas; ob eam rem colloquium vitasse, ne res maximae spei maximaeque utilitatis eius

Libo. vid. c. 5.
Vibullii mandatis. Cf. c. 10. Vulgo, *Bibuli*, quod iam Vossius et Cellarius correxerunt. *Profectum* habent codd. boni; alii, *profecturum*.

oppositum Corcyrae. In cod. Leid. primo, eoque optimo, legitur *oppositum*; et

hoc situs locorum confirmat: in ceteris *oppidum*, quod geographiae repugnat.

ex aedilitate. Sueton. Iul. 10. *ex praetura.* De hac silent scriptores. Inimicitias e consulatu idem Sueton. c. 20. enarrauit. Haec Davisius post Glandorpium et Manutium notarat.

eius iracundia impedirentur. Pompeii summam esse ac fuisse semper voluntatem, ut componeretur, atque ab armis discederetur: sed potestatem se eius rei nullam habere, propterea quod de concilii sententia summam belli rerumque omnium Pompeio permiserint: sed postulatis Caesaris cognitis, missuros ad Pompeium, atque illum reliqua per se acturum, hortantibus ipsis: interea manerent induciae, dum ab illo rediri posset; neque alter alteri noceret. Huc addit pauca de causa, et de copiis auxiliisque suis: quibus rebus neque tum respondendum Caesar existimavit, neque nunc, ut memoriae prodantur, satis causae putamus.

Postulabat Caesar, ut legatos sibi ad Pompeium XVII sine periculo mittere liceret; idque ipsi fore reciperent, aut acceptos per se ad eum perducerent. Quod ad inducias pertineret, sic belli rationem esse diuisam, ut illi classe naues auxiliaque sua impedirent, ipse ut aqua terraque eos prohiberet: si hoc sibi remitti vellent, remitterent ipsi de maritimis custodius; sin illud tenerent, se quoque id retenturum: nihilo minus tamen agi posse de compositione, ut haec non remitterentur; neque hanc rem esse impedimenti loco. Illi neque legatos Caesaris recipere, neque periculum praestare eorum, sed totam rem ad Pompeium reicere: vnum instare,

H h 4 de

ut componeretur res illae.
Vulgo *componeretur*, quod verum puto.

concilii. Vossius senatum intelligit. Malim cum quibusdam edd. *consilii*; nam senatus deliberans et decernens intelligitur, et hic *consilium* dicitur.

neque hanc rem — Caes. recipere. Quidquid variarum lectionum hic sedulo colligitur, id omne est ab errante librariorum oculo et manu qui verba traiecerunt, Ordinem verborum edd. vulgatae bene restituerunt.

de induciis, vehementissimeque contendere. Quos ubi Caesar intellexit praesentis periculi atque inopiae vitandae causa omnem orationem instituisse, neque ullam spem aut conditionem pacis adferre; ad reliquam cogitationem belli sese recepit,

XVIII Bibulus, multos dies terra prohibitus, et graviore morbo ex frigore ac labore implicitus, quum neque curari posset; neque susceptum officium deferere vellet, vim morbi sustinere non potuit. Eo mortuo, ad neminem unum summa imperii redit; sed separatim suam quisque classem ad arbitrium suum administrabat. Vibullius, sedato tumultu, quem repentinus Caesaris aduentus concitauerat, ubi primum, rursus adhibito Libone, et L. Luceio et Thepphane, quibus communicare de maximis rebus Pompeius consueuerat, de mandatis Caesaris agere instituit, eum ingressum in sermonem Pompeius interpellauit, et loqui plura prohibuit. Quid mihi, inquit, aut vita, aut ciuitate opus est, quam beneficio Caesaris habere videbor? cuius rei opinio tolli non poterit, quum in Italiam, ex qua profectus sum, reductus existimabor. Bello perfecto, ab iis Caesar haec dicta cognouit, qui sermone interfuerunt: conatus tamen nihilo minus est, aliis rationibus per colloquia de pace agere,

Inter

quibus communicare. Sic libri omnes. Quod vero scriptores latini (optimae aetatis) semper dicunt, *communicare cum aliquo*, non, *alicui*: dubitavi in curis posterioribus c. 5 de integritate huius loci. Post me Gronovius obs. 2, 6 confir-

mauit, qui eandem ob rationem *quibuscum* scribi iussit. *Cellarius*. Ac tanto magis hoc recipiendum erat, cum etiam Vrsini codex *quibuscum* habeat. Errores non debebant, verecundia codicum nescio qua, seruari.

Inter hinc castra Pompeii atque Caesaris vnum flumen tantum intererat, Apfus, crebraque inter se colloquia milites habebant: neque vllum interim telum per pactiones colloquentium transiiebatur. Mittit P. Vatinius legatum ad ripam ipsam fluminis, qui ea, quae maxime ad pacem pertinere viderentur, ageret, et crebro magna voce pronunciareret, liceretne ciuibus ad ciues de pace legatos mittere, quod etiam fugitiuis ab saltu Pyrenaeo praedonibusque licuisset; praesertim, vt id agerent, ne ciues cum ciuibus armis decertarent? Multa suppliciter locutus, vt de sua atque omnium salute debebat, silentioque ab vtrisque militibus auditus: responsum est ab altera parte, A. Varronem profitori, se altera die ad colloquium venturum, atque vna etiam vtrimque admodum tuto legati venire, et quae vellent, exponere possent; certum-

Hh 5

que

Apfus. Cf. c. 13.

*Mittit (Caesar) P. Vatini-
um.*

de pace legatos mittere. Constanter codd. exhibent: *duos legatos mittere.* Fortasse Caesar scripserat: *liceretne ciuibus ad suos* (hoc aliquis interpretatus est, addito verbo *ciues*) *legatos mittere.*

fugitiuis ab saltu Pyren. De his ad B. G. 3, 23 dixi. Cellarius ad nostrum locum de his ipsis conuenis post Valesium (notit. Gall. p. 117) monuit.

vt id agerent. Meliores libri, *cum id agerent.*

locutus. Addendum h. l. est e cod. Norvic. quo *Davisus* vsus est. Deinde post *auditus* punctum ponendum erit.

atque vna — possent. Haec corrupta sunt. In pluribus MSS. est *vis* pro *etiam*; in duobus non sperandis *ubi* vel *ibi* pro eodem illo *etiam*. Et variatur scriptura aliis modis. In his tenebris si quid videre licet, Oudendorpius vidit, qui sic intelligit: *atque vna* (sc. locus), *ubi vtrimque — certumque — constituitur.* Erga et locus et tempus conueniendi constituitur. His interea assentior.

que ei rei tempus constituitur. Quo quum esset postero die ventum, magna utrimque multitudo conuenit, magnaue erat eius rei expectatio, atque omnium intenti animi ad pacem esse videbantur. Qua ex frequentia T. Labienus prodit, submissa oratione loqui de pace, atque altercari cum Vatinius incipit. Quorum mediam orationem interrumpunt vndique subito tela immissa, quae ille obiectus armis militum vitauit. Vulnerantur tamen complures, in his Cornelius Balbus, M. Plotius, L. Tiburtius, centuriones militesque nonnulli. Tum Labienus, Desinite ergo de compositione loqui: nam nobis, nisi Caesaris capite relato, pax esse nulla potest.

XX Iisdem temporibus Romae M. Coelius Rufus praetor, causa debitorum suscepta, initio magistratus

submissa — incipit. In his verbis plures haeserunt, quoniam Labienus altercans, inque durissima oratione desinens, non videatur usus esse submissa oratione: neque hoc sensu, ut animi summissi oratio esset; neque illo, ut vox moderatior, quae non exaudiri posset. Sunt etiam varietates quaedam, ut *summa*: omittuntur item verba *loqui et atque*. Vnde Oudendorpius ingeniose coniecit, legi posse: *sed omissa oratione de pace, altercari c. V. inc.* Quid vero, si Labienum dixerim primo leniore atque moderata oratione usum; deinde progressum ad disputationem

alternam; tandem in iracundiam erupisse? Nonne hoc naturae rei animique humani accommodatum fuerit? *ille vitauit.* Vatinius intelligit Iul. Celsus p. 197. *Davissius.*

Romae non legitur in decem codd. Oudendorpii, nec in edd. primis. Et potest abesse.

Coelius R. praetor, olim Caesari amicus (cf. 1, 2, 2, 43), sed ab eo offensus, quia non ipse, sed Trebonius praetor *urbanus* a Caesare constitutus erat. v. Dio Cass. 42, 22. ubi hae turbae copiosius describuntur. De re cf. Cic. Epp. ad Div. 8, 17. Vellei. Paterc. 2, 68.

tus tribunal suum iuxta C. Trebonii praetoris vrbani sellam collocavit; et si quis adpellasset de aestimatione et de solutionibus, quae per arbitrum fierent, vt Caesar praefens constituerat, fore auxilio pollicebatur. Sed fiebat acquitate decreti, et humanitate Trebonii, qui his temporibus clementer et moderate ius dicendum existimabat, vt reperiri non possent, a quibus initium adpellandi nasceretur. Nam fortasse inopiam excusare, et calamitatem aut propriam suam aut temporum queri, et difficultates auctionandi proponere, etiam mediocris est animi: integras vero tenere possessiones, qui se debere fateantur, cuius animi, aut cuius impudentiae est? Itaque, hoc qui postularet, reperiebatur nemo. Atque ipsis, ad quorum commodum pertinebat, durior inuentus est Coelius: et ab hoc profectus initio, ne frustra ingressus turpem causam videretur, legem promulgauit, vt sexies seni dies sine vsuris creditae pecuniae soluantur.

Quum resisteret Seruilius consul, reliquique XXI
magistratus, et minus opinione sua efficeret: ad hominum excitanda studia, sublata priore lege, duas promulgauit; vnam, qua mercedes habitationum annuas conductoribus donauit; alteram
tabu-

per arbitrum. In bonis codd. est *per arbitrium*, sensu eodem.

Caesar — constituerat. Cf. c. 1. huius libri.

propriam suam. Alterutrum redundat. Ergo cum cod. Leid. primo *propriam* omittendum est.

sexies seni dies. Iam ostendit Davilius, Grono-

vium in de festeriis 4, 5, p. 636 sic legendum iudicasse: *ut semisse in dies sine* — — h. e. vt dimidium crediti restituerent debitorum, et quidem praefinitis diebus s. pensionibus. Idem placuisse Lipsio, monuit Oudendorpius — Saltem non incommodus, vt in incerta lectione, sensus est, et si nihil certi dici potest.

tabularum novarum; impetumque multitudinis in C. Trebonium facto, et nonnullis vulneratis, eum de tribunali deturbavit. De quibus rebus Servilius consul ad senatum retulit, senatusque Coelium ab republica remouendum censuit. Hoc decreto eum consul senatu prohibuit, et concionari conantem de rostris deduxit. Ille, ignominia et dolore per-motus, palam se proficisci ad Caesarem simulavit; clam, nunciis ad Milonem missis, (qui, Clodio interfecto, eo nomine erat damnatus,) atque eo in Italiam euocato, quod, magnis muneribus datis, gladiatoriae familiae reliquias habebat, sibi coniunxit, atque eum in Thurinum ad sollicitandos pastores praemisit. Ipse quum Casilinum venisset, vnoque tempore signa eius militaria atque arma Capuae essent comprehensa, et familia Neapoli visa, atque proditio oppidi adpareret, patefactis consiliis, exclusus Capua, et periculum veritus, quod conuentus arma ceperat, atque eum hostis loco habendum existi-

tabularum nov. vid. ind. *visaque prod. visa et prod. vis atque proditio*) eruit alius aliam lectionem; fortasse vero nulla mutatione lectionis vulgatae opus est, Eodem tempore tria fiunt: Capuae comprehenduntur Milonis arma; Neapoli gladiatores eius iam conspiciuntur; sic adparet proditio Capuae imminens.

ad Milonem, qui Massiliae exsul vixit. Ceteris ergo exsulibus nuper (cf. c. 1.) a Caesare reuocatis, vnus Milo reuocatus non erat, Hinc odium in Caesarem. Dio Cass. 40, 54, 42, 24.

muneribus (gladiatoriiis) *datis*. Cic. pro Mil. c. 35. *Cellarius*.

signa eius (Milonis) *militaria arma*, Dio Cass. 42, 25. *Μίλων ἑστράτευε πρὸς τῇ Κανίῃ*. *visa, atque proditio*. E multiplici varietate codd. et edd. vet. in verbis his (*visa de prod. visa quae prod. exclusus Capua*. Nec poterat, nec audebat Coelius Capuam contendere, vid. Dio Cass. d. l. *eum* (Milonem) *hostis loco* — Addit Dio, Senatum Romae censuisse, vi et armis

existimebat, consilio destitit, atque eo itinere sese auertit.

Interim Milo, dimissis circum municipia litteris, ea, quae faceret, iussu atque imperio facere Pompeii, quae mandata ad se per Bibulum delata essent, quos ex aere alieno laborare arbitrabatur, sollicitabat. Apud quos quum proficere nihil posset, quibusdam solutis ergastulis, Cosam in agro Thurino oppu-

XXII

armis coercendum esse Milonem. *Commentus.* vid. ind.

Cosa Etruriae oppidum fuit, de quo multa Cellarius in notit. orbis Tom. 1. pag. 719. Cum ergo h. l. Cosa in agro Thurino sita dicatur: aut duae fuerunt Cosae, una Etruriae, vulgo nota; altera in agro Thurino, ad sinum Tarentinum, hoc loco obuia: aut scriptura huius nominis vitiosa est h. l. Cluuerius quidem (Ital. 4, 8), monente Cellario, vtitur Pliniano loco (H. N. 2, 56. al. 57), vbi Milo iuxta *castellum Carissanum* occisus dicitur, pro quo legi vult *Cassanum*, quia hodiernum in Thurino agro sit *Cassano* oppidum episcopale. Ita *Cosa* erit in *Cassa* mutandum. Sed malim prius, duas Cosas fuisse. Alia difficultas est in eo, quod Vellei. Patern. 2, 68 Milonem ad Compfam in Hirpinis cecidisse refert. Nam si vel maxime cum Ruhnkenio ad Vel-

lei. 1, 14 dicamus, duas fuisse Cosas, Cosam vero et Compfam nihil diffetre: tamen, vt Cellarius vidit, non potest idem locus in Hirpinis et agro Thurino situs dici. Fueruntne ergo tres Cosae? Sed hoc esset abuti coniecturis. Potius Cosa videtur vera scriptura, eaque restituenda Plinio (quia etiam Liviana epitome 14, et Vellei. 1, 14 Cosam, ab illa Etrusca Cosa diuersam, sed situ non definito, nominant, et plures cognomines fuisse vrbes hoc modo indicant): illud vero constitui non poterit, vtrum Cosa, ad quam Milo caesus est, fuerit Thurinorum in Lucania iuxta Caesarem, an Hirpinorum iuxta Velleium, an adeo Apulorum iuxta Dionem Cass. 42, 25, qui in Apulia periisse Milonem refert: nisi fines Lucanorum, Hirpinorum et Apulorum diuersa temporibus diuersos, et inde defensionis aliquid naturae dica-

oppugnare coepit. Eo quum a Q. Pedio praetore cum legione ** lapide ictus ex muro, periit: et Coelius, profectus, ut discitabat, ad Caesarem, peruenit Thurios: ubi, quum quosdam eius municipii sollicitaret, equitibusque Caesaris Gallis atque Hispanis, qui eo praesidii causa missi erant, pecuniam polliceretur, ab iis est interfectus. Ita magnarum initia rerum, quae occupatione magistratum et temporum sollicitam Italiam habebant, celerem et facilem exitum habuerunt.

XXIII Libo, profectus ab Orico cum classe, cui praeerat, nauium quinquaginta, Brundisium venit, insulam-

dicamus. Sed cum facillimum sit, in talibus errare, iudicent alii.

Eo quum — periit. Haec non sunt integra; nec variae lectiones ducunt in viam. Verum ergo viderunt, qui lacunam esse iudicarunt. *Effet*, vulgo additum post *ictus*, non habent codices.

quosdam eius municipii. Mire variantur haec verba. Codex Lovan. habet, *cum Cosam eius sollicitaret*. Edd. primae habent *quosque pro quosdam*. A tribus codd. non optimis verba *eius municipii* absunt; et in duobus horum codd. legitur: *cum constantius sollicitaret*. Hinc Marclandus in Explic. vet. auct. p. 271 legi vult: *cum Consentinus sollicitaret*: esse enim Consentiam metropo-

lin Bruttiorum, conterminam Thuriis.

praesidii. Hoc e Manutii et Paerni coniectura venisse in editiones, in codd. et edd. antt. verq. *praedandi* extare, docuit Oudendorpins.

occupatione mag. quia magistratus prohibiti erant occupatione, quo minus occurrerent malo, quantum necesse esset. Sic de B. Al. c. 34 dicitur aliquis tentare iura populi, occupatione belli, h. e. quia populus, prohibitus occupatione et administratione belli, non satis vigilare, atque tueri iura sua potest. Quod autem dicit, *occ. mag. et temporum*, id eodem pertinet; est enim occupatio magistratum, quam effecerunt tempora ista. Cf. B. G. 4, 16, *prohibitus occupatione rei publicae id facere*.

fulamque, quas contra Brundisium portum est, occupauit; quod praestare arbitrabatur, vnum locum, qua necessarius nostris erat egressus, quam omnium litora ac portus custodia clausos teneri. Hic repentino aduentu naues onerarias quasdam nactus incendit, et vnam frumento onustam abduxit, magnumque nostris terrorem iniecit, et noctu militibus et sagittariis in terram expositis, praesidium equitum deiecit, et adeo loci opportunitate profecit, vt ad Pompeium litteras mitteret, naues reliquas, si vellet, subduci et refici iuberet: sua classe auxilia sese Caesaris prohibitorum.

Erat eo tempore Antonius Brundisii, qui, virtuti militum confusus, scaphas nauium magnarum circiter sexaginta cratibus pluteisque contexit, eoque milites delectos imposuit, atque eas in litore pluribus locis separatim disposuit, nauesque triremes duas, quas Brundisii faciendas curauerat, per causam exercendorum remigum ad fauces portus prodire iussit. Has cum audacius progressas Libo vidisset, sperans intercepti posse, quadriremes quinque ad eas misit. Quae quum nauibus nostris adpropinquassent, nostri veterani in portum refugiebant: illi, studio incitati, incautius sequebantur. Iam ex omnibus partibus subito Antonianae scaphae, signo dato, se in hostes incitauerunt, primoque impetu vnam ex his quadriremem cum remigibus defensoribusque suis ceperunt, reliquas turpiter refugere coegerunt. Ad hoc detrimentum accessit, vt, equitibus per oram maritimam ab Antonio dispositis,

XXIII

omnium litora. Immo, *omnia*, vt iam alii monuerunt. *teneri.* Optimi codd. *tueri.* Bene.

Antonius. vid. Plutarch. in huius vita c. 7. Dio Cass. 41, 48. Sed tantum attigerunt rem.

positis, aquari prohiberentur. Qua necessitate et ignominia permotus Libo, discessit a Brundisio, obseſſionemque noſtrorum omiſit.

XXV

Multi iam meſes tranſierant, et hiems iam praecipitauerat, neque Brundisio naues legionesque ad Caſarem veniebant: ac nonnullae eius rei praetermiſſae occaſiones Caſari videbantur, quod certe ſaepe flauerant venti, quibus neceſſario committendum exiſtimabat: quantoque eius amplius proceſſerat temporis, tanto erant alacriores ad cuſtodias, qui claſſibus praeerant; maioremque fiduciam prohibendi habebant, et crebris Pompeii litteris caſtigabantur; quoniam primo venientem Caſarem non prohibuiſſent, vt reliquos eius exercitus impedirent: duriusque quotidie tempus ad transportandum lenioribus ventis exſpectabant. Quibus rebus permotus Caſar Brundisium ad ſuos ſeuerius ſcripſit, naſti

ido.

Multi meſes tranſierant, ex quo Caſar Brundisium venerat. Cf. c. 2, vbi etiam de vero meſe illius itinertis ex Vſſerio admonitum eſt.

committendum (ſc. aut naues) *exiſtimabat.*

qui claſſibus (Pompeii) *praeerant.* Cf. c. 18.

duriusque — exſpectabant.

Haec verba ſunt obſcura. Quinam exſpectabant? Caſariani an Pompeiani? Si ſyntaxin ſequaris, Pompeiani: ſi rem, Caſariani. Praeferamus ergo id, quod res poſtulat, iam dum hi, qui Brundisii ſunt, morantur, quid nanciſcuntur morando? quid exſpectant?

Nempe durius quotidie tempus ad nauigandum fiet. Haſtenus bene. Illud vero *lenioribus ventis* quid eſt? An, quia lenius flare venti incipiebant? Sed hoc fuiſſet iis valde commodum poſt hiemis inclementiam. Oudendorpius ſenſum loci praerabat eſſe hunc: dum exſpectant leniores ventos ad transportandum, exſpectando accipiunt quotidie durius tempus. Sed hoc non eſt in verbis, niſi ſic legatur: *duriusque, qu. tempus, exſpectandis* (vel, optandis) *ad transportandum lenioribus ventis, exſpectabant.*

Caſar — ad ſuos — ſcrip.

idoneum ventum ne occasionem nauigandi dimitterent, siue ad litora Apolloniaticum cursum dirigere, atque eo naues eiicere possent. Haec a custodibus classium loca maxime vacabant, quod se longius portibus committere non auderent.

Illi, adhibita audacia et virtute, administrantibus M. Antonio et Fusio Kaleno, multum ipsis militibus hortantibus, neque vllum periculum pro salute Caesaris recusantibus, nocti austrum, naues solvunt, atque altera die Apolloniam Dyrrhachiumque praeteruehuntur. Qui quum essent ex continentis visis, C. Coponius, qui Dyrrhachii classi Rhodiae

XXVI

scripsit. Retinuit h. l. Caesar fuisse quoddam facinus, illustre quidem magnitudinis animi documentum, sed quo patrando militis potius, quam imperatoris officio functus est. Scilicet dum accubat, repente surgit et conuiuio simulatione mandatorum, quae cuipiam dare velit. Sumit seruilem vestitum, vehitur curru ad litus, conscendit nauigium, et, nescio gubernatore, quem vehat, ipse traicere Brundisium audeat. Vrgente procella et fluctibus, et gubernatore desperante, se Caesarem esse proficitur. Excitatus gubernator nititur; sed frustra. Ergo redeundum fuit ad litus. Atque ita demum Brundisium literas misit. Appian. Civ. 2. p. 463. sq. Plutarch. Caes. c. 38. Dio Cass. 41, 46. Sue-

ron. lul. cap. 48. Florus 4, 2, 37. et alii.

dimitterent. Post hoc verbum edd. quaedam, contra codd. auctoritatem, adfuerunt, et ad *Oricum*. In iisdem edd. mox est *dirigerent*, quod eo.

siue ad litora. Legendum esse si vel ad lit. hoc sensu: si *saltem ad litora*: Hottomannus, Davisius et Clartius iudicarunt.

quod se longius — h. e. quod non auderent mari se committere longius a portibus. Et fortasse Vossius recte censuit, a inferendum esse ante *portibus*.

Kaleno. vid. c. 8.

ipsis militibus hortantibus, quos nunc poenitentia nuperae tarditatis (vid. ad c. 2) ceperat.

Coponius. vid. c. 5. Contra Dio Cass. 41, 48 a Li-

diae praerat, naues ex portu educit, et quum iam nostris remissione vento adpropinquassent, idem auster increbuit, nostrisque praesidio fuit. Neque vero ille ob eam causam conatu desistebat, sed labore et perseverantia nautarum se vim tempestatis superare posse sperabat, praeteruectosque Dyrrhachium magna vi venti nihilo fecius sequebatur. Nostri, vti fortunae beneficio, tamen impetum classis timebant, si forte ventus remisisset. Nacti portum, qui adpellatur Nymphaeum, vltra Lissum milia passuum tria, eo naues introduxerunt, (qui portus ab africo tegebatur, ab austro non erat tutus,) letiusque tempestatis, quam classis, periculum aestimauerunt. Quo simul atque intus est itum, incredibili felicitate auster, qui per biduum flauerat, in africanum se vertit.

XXVII Hic subitam commutationem fortunae videre licuit. Qui modo sibi timuerant, hos tutissimus portus recipiebat: qui nostris nauibus periculum intulerant, de suo timere cogebantur. Itaque, tempore commutato, tempestas et nostros texit, et naues Rhodias adflixit, ita vt ad vnâ omnes constratae, numero sedecim, eliderentur, et naufragio interirent, et ex magno remigum propugnatorumque numero pars ad scopulos adlisa interficeretur, pars ab nostris distraheretur: quos omnes conseruatos Caesar domum remisit.

Nostrae

bone haec gesta esse narrat. Sed Caesar potius audiendus est.

Nymphaeum. Ibi et rupes igniuoma, et bituminosum solum, et oraculum. vid. Fabricius ad Dion. Cass. 44. 45.

Lissus, vrbs vltima Illyrici ad Macedoniam. *Celarius.*

distraheretur. Clarkius explicat, *dispersi capimur.* Vix ita dici hoc potest. Oudendorpius *detraberetur* e duobus codd. legi vult, et

Nostrae naues duae, tardius cursu confecto, in noctem coniectae, quum ignorarent, quem locum reliquae cepissent, contra Lissum in anchoris con-
sisterunt. Has, scaphis minoribusque navigiis compluribus summissis, Otacilius Crassus, qui Lissi praecerat, expugnare parabat: simul de deditione eorum agebat, et incolumitatem deditis pollicebatur. Harum altera navis ducentos viginti ex legione tironum sustulerat: altera ex veterana paullo minus ducentis. His cognosci licuit, quantum esset hominibus praesidii in animi fortitudine. Tirones enim, multitudine navium perterriti, et salo nausaeque confecti, iureiurando accepto, nihil iis nocituros hostes, se Otacilio dediderunt: qui omnes, ad eum producti, contra religionem iurisiurandi in eius conspectu crudelissime interficiuntur. At veteranae legionis milites, item conficti et tempestatis et sentinae vitiis, neque ex pristina virtute remittendum aliquid putaverunt; sed, tractandis conditionibus et simulatione deditionis extracto primo noctis tempore, gubernatorem in terram navem eiicere cogunt; ipsi, idoneum locum nacti, reliquam noctis partem ibi confecerunt, et luce prima, missis ad eos ab Otacilio equitibus, qui eam partem orae maritimae adseruabant, circiter qua-

li 2

drin-

et explicat, a scopulis detractos esse. Bene. Davisius corrigit, *extraheretur*, et ex aqua extractos intelligit.

paulo minus ducentis. Post haec verba in edd. additur, *se compleverat*, inuitis codicibus.

His (leg. Hic, etsi nullus codex habet) cognoscei —

neque ex pristi. Vulgo non pro *neque*.

sed, tractandis cond. Leg. et pro *sed*. Saepe enim *neque* sequenti et ita ponitur, ut alterum alteri responderet, cum vnum membrum negat, alterum ait. Exempla vid. in ind. in *neque*.

adseruabant, custodiebant. vid. ind. In quibusdam

dringentis, quique eos armati ex praesidio secuti sunt, se defenderunt, et nonnullis eorum interfectis, incolumes se ad nostros receperunt.

XXVIII

Quo facto, conuentus ciuium Romanorum, qui Lissum obtinebant, quod oppidum iis antea Caesar attribuerat, muniendumque curauerat, Antonium recepit, omnibusque rebus iuuit. Otacilius, sibi timens, oppido fugit, et ad Pompeium peruenit. Ex omnibus copiis Antonius, quarum erat summa veteranarum trium legionum, vnusque tironum, et equitum octingentorum, plerasque naues in Italiam remittit ad reliquos milites equitesque transportandos: pontones, quod est genus nauium Gallicarum, Lissi relinquit, hoc consilio, ut si forte Pompeius, vacuum existimans Italiam, eo transiecisset exercitum, quae opinio erat edita in vulgus, aliquam Caesar ad insequendum facultatem haberet: nunciosque ad eum celeriter mittit, quibus regionibus exercitum exposuisset, et quid militum transuexisset.

XXX

Haec eodem fere tempore Caesar atque Pompeius cognoscunt: nam praeteruectas Apolloniam Dyrrhachiumque naues viderant; ipsi iter secundum eas terra direxerant; sed quo essent eae delatae, primis diebus ignorabant: cognitaque re, diuersa sibi ambo consilia capiunt: Caesar, ut quam primum se cum Antonio coniungeret; Pompeius, ut venientibus in itinere se opponeret, et si imprudentes ex

infi-

dam eodd. est *observabant* eodem sensu; sed illud exquisitius est.

Ex omnibus copiis. Verum viderunt, qui *expositis copiis* legendum esse monuerunt. Talia utique debe-

bant recipi, etsi in nullo codice reperiuntur.

et si imprud. Delendum est, ut alii monuerunt. *Sis* pro *si* est error, natus ex altero illo errore, quo *et* ir-
replebat.

insidiis adoriri posset: eodemque die vterque eorum ex castris statuis a flumine Apso exercitum educunt; Pompeius clam et noctu, Caesar palam atque interdiu. Sed Caesari circuitu maiore iter erat longius, aduerso flumine, ut vado transire posset: Pompeius, quia expedito itinere flumen ei transeundum non erat, magnis itineribus ad Antonium contendit; atque, cum ubi adpropinquare cognouit, idoneum locum nactus, ibi copias collocauit, suosque omnes castris continuit, ignesque fieri prohibuit, quo occultior esset eius aduentus. Haec ad Antonium statim per Graecos deferuntur. Ille, missis ad Caesarem nunciis, vnum diem sese castris tenuit: altero die ad eum peruenit Caesar. Cuius aduentu cognito, Pompeius, ne duobus circumcluderetur exercitibus, ex eo loco discedit, omnibusque copiis ad Asparagium Dyrhachinorum peruenit, atque ibi idoneo loco castra ponit.

His temporibus Scipio, detrimentis quibusdam circa montem Amanum acceptis, sese imperatoremi adpellauerat. Quo facto, ciuitatibus tyrannisque magnas imperauerat pecunias: item a publicanis suae prouinciae debitam biennii pecuniam exegerat, et ab eisdem insequentis anni mutuum praeceperat, equitesque toti prouinciae imperauerat. Quibus coactis, finitimis hostibus Parthis post se relictis, qui paullo ante M. Crassum imperatorem

XXXI

li 3

interi

a flumine Apso. Cf. c. 19. expedito itinere, propter expeditum iter, h. e. iter breuius, nullo circuitu, opportunum.

Scipio, Syriae praefectus. Cf. 1, 6.

detrimentis — acceptis. A barbaris clade adfectus tamen sibi victoriam et nomen imperatoris tribuerat. *Cellarius.* Ergo ridetur a Caesare. De imperatoris adpellatione vid. ad 2, 26.

interfecerant, et M. Bibulam in obsidione habuerant, legiones equitesque ex Syria deduxerat: summaque in sollicitudine ac timore Parthici belli in prouinciam quum venisset, ac nonnullae militum voces tum audirentur, sese, contra hostem si ducerentur, ituros, contra ciuem et consulem arma non laturus; deductis Pergamum atque in locupletissimas vrbes in hiberna legionibus, maximas largitiones fecit, et confirmandorum militum causa diripiendas iis ciuitates dedit.

XXXII Interim acerbissime imperatae pecuniae tota prouincia exigebantur: multa praeterea generatim ad auaritiam excogitabantur. In capita singula ferorum ac liberorum tributum imponebatur: columnaria, ostiaria, frumentum, milites, retniges, arctia, tormenta, vecturae imperabantur: cuius modo rei nomen reperiri poterat, hoc satis esse ad cogendas pecunias videbatur. Non solum vrbibus, sed paene vicis castellisque singulis cum imperio praeficiebantur. Qui horum quid acerbissime crudelissimeque fecerat, is et vir et ciuis optimus habebatur. Erat plena lictorum et imperiorum prouincia; differta praeceptis atque exactoribus, qui, praef-

M. Bibulum. vid. ad B. G. 8, 54.

in prouinciam quum venisset. E Syria venit in Asiae minoris partem eam, quae *uer' dicitur* prouincia populi romani dicta est, per quam Scipioni ad Pompeium in Macedonia transeundum erat. Monuit hoc Cellarius.

generatim, per singula genera hominum, et pro sin-

gulis generibus rerum tributa imposita sunt. v. ind.

columnarium, tributum, quod pro singulis columnis pendebatur. *Ostiarium*, pro aedium ostiis. De illo Cic. ad Att. 13, 6: de hoc ad D. 3, 8. *Cellarius*.

cuius modo. Quidam codd. *cuiusmodi*: non male.

differta recte receprum est e codicibus; vulgo, *con-*
ferata;

praeter imperatas pecunias, suo etiam privato compendio seruiebant: destitabant enim, se, domo patriaque expulsos, omnibus necessariis egere rebus, ut honesta praescriptione rem turpissimam tegerent. Accedebant ad haec grauissimae usurae, quod in bello plerumque accidere consuevit, vniuersis imperatis pecuniis: quibus in rebus prolationem diei donationem esse dicebant. Itaque aes alienum provinciae eo biennio multiplicatum est. Neque minus ob eam causam ciuibus Romanis eius provinciae, [sed] in singulos conuentus singulasque ciuitates, certae pecuniae imperabantur, mutuasque illas ex SC. exigi destitabant: publicanis, uti in sorte fecerant, insequentis anni vectigal promittuntur.

II 4.

Prae-

ferae; quamquam sensus idem est. Sed quod *praecipis* e MSS. receptum est, id non probo; praefero potius cum vulgg. edd. *praefectis*, etsi codd. hoc non habent.

privato comp. Quidam codd. *priv. imperio compendioque*. Sed isti exactores nullum habuerunt imperium. Compendium verum est accessio, lucrum superadditum, propriae id, quod una appenditur emtori, quod iusto ponderi additur (Zugabe). Iam omnia, *lucrum*.

honest. praescri. honesto nomine.

uti in sorte fecerant. Egregia est Faerni, Ciacconii,

Glandorpianae coniectura, *ut in Syria fecerant*: nam hoc ipsum Scipio in Syria fecerat, ut est c. 31: nunc in Asia provincia item auaritiam rapinisque indulgetur. Probat Cellarius.

promittuntur, si est vera lectio, (habent autem codd. optimi) nihil aliud est, quam *mutuum*: nullo enim modo, ut quidam volunt, significare potest id, quod in antecessum soluitur. Fortasse vero verbum hoc non est ex aetate Caesaris. Vnde cum MSS. duobus et tidd. ant. malim. *pro mutuo*, quod et Cellario et Gesnero in Thes. L. L. placuit, etsi sensus idem est.

XXXIII Praeterea Ephesi a fano Dianae depositas antiqui-
tus pecunias Scipio tolli iubebat, certaue eius rei die
constituta, quum in fanum ventum esset, adhibitis
compluribus senatorii ordinis, quos aduocauerat Sci-
pio, litterae ei redduntur a Pompeio, mare transisse
eum legionibus Caesarem: properaret ad se cum
exercitu venire, omniaque possideret. His litte-
ria acceptis, quos aduocauerat, dimittit, ipse iter
in Macedoniam parare incipit, paucisque post die-
bus est profectus. Haec res Ephesiae pecuniae sa-
lutem attulit.

XXXIII Caesar, Antonii exercitu coniuncto, deducta
Orico legione, quam tuenda orae maritimae caus-
sa posuerat, tentandas sibi prouincias, longiusque
procedendum existimabat; et quum ad eum ex
Thessalia Aetoliaque legati venissent, qui praesidio
misso pollicerentur, earum gentium ciuitates im-
perata facturæ, L. Cassium Longinum cum legione
tironum, quæ adpellabatur septima vigesima, at-
que equitibus ducentis in Thessalam; C. Caluissium
Sabinum cum cohortibus quinque paucisque equiti-
bus in Aetoliam misit, maxime eos, quod erant
propinquæ regiones, de re frumentaria vt prou-
derent, hortatus est. Cn. Domitium Calvinum
cum legionibus duabus, vndecima et duodecima, et
equitibus quingentis in Macedoniam proficisci iu-
bet: cuius prouincias ab ea parte, quæ Libera ad-
pella-

certaue eius rei die con-
stituta. Felicissima est hæc
Vrsini emendatio. Alia lee-
tio, quæ edd. vulgg. adhat-
sit, *ceterarumque eius Deae sta-*
tus, nihili est: quid enim
erit *cetera*? Sufficit, codi-
ces plures habere, *cetera-*

que eius diei constituta, vnde Vrsini coniectura facili-
mam mutationem eruit.
maxime eos. Leg. *maxi-*
meque o quibusdam codd. et
edd. antt. Quædam cum
his nexa vid. c. 55.

Libera. Libertas illa ex
Aemi-

pellabatur, Menedemus, princeps earum regionum, missus legatus, omnium suorum excellens studium profitebatur.

Ex his Caluissius, primo aduentu summa omnium Aetolorum receptus voluntate, praefidiis adversariorum Calydone et Naupacto reiectis, omni Aetoliis potitus est. Cassius in Thessaliam cum legione pervenit. Hic quum essent factiones duae, varia voluntate civitatum utebatur. Hegesaretos, veteris homo potentiae, Pompeianis rebus studebat: Petreius, summae nobilitatis adolescens, suis actorum opibus Caesarem enixe iuvabat. XXXV

Eodemque tempore Domitius in Macedoniam venit: et quum ad eum frequentes civitatum legationes convenire coepissent, nunciatum est, adesse Scipionem cum legionibus, magna et opinione et fama omnium: nam plerumque in novitate fama antecedit. Hic nullo in loco Macedoniae moratus, XXXVI

li 5

magno

Aemilii Pauli constitutione, de qua Liv. 45, 29, videtur reliqua fuisse, et si partibus huius liberae situs atque limites definiri non possunt.

Cellarius. Glandorpius e Strabone (7, p. 326) colligit, quartam Macedoniae partem, (e distributione Aemilii Pauli Liv. 45, 29) in qua Lyncestae et Pelagones fuerunt (Liv. 45, 30. Diod. Sic. T. 2. p. 643 ed. Wesseling.) esse hanc Liberam, quia Strabo hanc partem recentiori tempore Liberam dictam esse refert. Hoc probat Oudendorpius, et e Plin. H. N. 4, 10 addit, *Liberi*

Amantini et Orestae, qui sunt Macedoniae populi: et quia cognomen Liberae horum scriptorum tempore adhuc usitatum fuerit, in nostro loco vult legi *adpellatur*, pro *adpellabatur*.

reiecit. Recte hoc in edd. recentioribus substitutum est lectioni vitiosae codicum, *relictis*.

Petreius. Offendit hoc romanum nomen hominis Thessali quosdam interpretes. Oudendorpius in duobus codd. reperit *Preteus*, quod ei non negligendum videtur.

fama (magna) *antecedit.*

De

magno impetu tetendit ad Domitium, et quum ab eo milia passuum viginti abfuisset, subito se ad Cassium Longinum in Thessaliam conuertit. Hoc adeo celeriter fecit, ut simul adesse et venire nunciaretur. Et quo iter expeditius faceret, M. Fauonium ad flumen Haliacmonem, quod Macedoniam a Thessalia diuidit, cum cohortibus octo praesidio impedimentis legionum reliquit, castellumque ibi muniri iussit. Eodem tempore equitatus regis Cotys ad castra Cassii aduolauit, qui circum Thessaliam esse consueuerat. Tum timore perterritus Cassius, cognito Scipionis aduentu, visisque equitibus, quos Scipionis esse arbitrabatur, ad montes se conuertit, qui Thessaliam cingunt, atque ex his locis Ambra-ciam versus iter facere coepit. At Scipionem, properantem sequi, litterae sunt consecutae a M. Fauonio, Domitium cum legionibus adesse, neque se praesidium, ubi constitutus esset, sine auxilio Scipionis tenere posse. Quibus litteris acceptis, consilium Scipio iterque commutat; Cassium sequi desistit, Fauonio auxilium ferre contendit. Itaque die ac nocte contiguo itinere ad eum peruenit, tam opportuno tempore, ut simul Domitiani exercitus puluis cerneretur, et primi antecursores Scipionis viderentur. Ita Cassio industria Domitii, Fauonio Scipionis celeritas salutem attulit.

XXXVII

Scipio, biduum castris statuis moratus ad flumen, quod inter eum et Domitii agmen fluebat, Haliacmonem tertio die prima luce exercitum vado transducit, et castris positus, postero die mane copias ante frontem castrorum struit. Domitius tum quoque sibi dubitandum non putauit, quin,

pro-

De re ipsa verbo monuit
Dio Cass. 41, 51.

copias — struit. Vulgo,
instruit contra codd.

productis legionibus, proelio decertaret. Sed, quum esset inter bina castra campus circiter milium passuum sex, Domitius castris Scipionis aciem suam subiecit: ille a vallo non discedere perseveravit: attamen aegre retentis Domitianis militibus, est factum, ne proelio contenderetur; et maxime, quod riuus difficilibus ripis, castris Scipionis subiectus, progressus nostrorum impediabat. Quorum studium alacritatemque pugnandi quum cognouisset Scipio, suspicatus fore, ut postero die aut inuitus dimicare cogeretur, aut magna cum infamia castris se continere, qui magna expectatione venisset, temere progressus turpem habuit exitum, et noctu, ne conclamatis quidem vasis, flumen transiit, atque in eandem partem, ex qua venerat, rediit; ibique prope flumen edito natura loco castra posuit. Paucis diebus interpositis, noctu insidias equitum collocavit, quo in loco superioribus fere diebus nostri pabulari consueverant. Et quum quotidiana consuetudine Q. Varus, praefectus equitum Domitii, venisset, subito illi ex insidiis consurrexerunt: sed nostri fortiter eorum impetum tulerunt, celeriterque ad suos quisque ordines rediit, atque ultro universi in hostes impetum fecerunt. Ex his circiter octoginta interfectis, reliquis in fugam coniectis, nostri, duobus amissis, in castra se receperunt.

His rebus gestis, Domitius, sperans Scipionem **XXXVIII** ad pugnam elici posse, simulavit, sese angustiis rei frumentariae adductum castra mouere; vasisque militari more conclamatis, progressus milia passuum tria, loco idoneo et occulto omnem exercitum equitatumque collocavit. Scipio, ad sequendum paratus, equitatum magnamque partem lenis armaturae ad explor-

castris — subiecit, propius castra duxit. Cf. ind.

plorandum iter Domitii et cognoscendum praemisit. Qui quantum essent progressi, primaeque turmae insidias intravissent, exfremitu equorum illata suspitione, ad suos se recipere coeperunt: quique hos sequebantur, celerem eorum receptum conspicioti, resistunt. Nostri, cognitis insidiis, ne frustra reliquos expectarent, duas nacti [hostium] turmas exceperunt: (in his fuit M. Opimius, praefectus equitum) reliquos omnes eorum termentum aut interfecerunt, aut captos ad Domitium perduxerunt.

XXXVIII Deductis orae maritimae praefidiis, Caesar, ut supra demonstratum est, tres cohortes Orici oppidi tuendi causa reliquit, iisdemque custodiam navium longarum transdidit, quas ex Italia transduxerat. Huic officio oppidoque praecerat Acilius legatus. Is naues nostras interiorum in partem post oppidum reduxit, et ad terram deligavit, faucibusque portus nauei onerariam submersam obiecit, et huic alteram coniunxit, super qua turrim effectam ad ipsum introi-

cognitis insidiis. Omnes codd. habent, *cognitis hostium insidiis*, quod Vossius recte mutavit in *cog. hosti insidiis*. Ergo non video, cur alii, relicta Vossii sententia, pro arbitrio verbum *hostium* paulo post intruserint post verbum *nacti*, quasi a librariis traiectum.

eorum turmarum. Non intelligit duas turmas exceperunt; sed omnes illas turmas equestres, quas Scipio ad explorandum praemisit, quarum duae erant exceptae, reliquarum milites nunc aut

caesi aut capti sunt. Sic intellectus locus non habet lacunam, ut Marciando visum est.

ut supra demonstratum est. c. 34, ubi dixit, legionem Orico deductam esse, quae orae tuendae causa ibi posita fuerat.

inter. in partem. Clauconius portum legi maluit, et hic, et c. 40. Non male; saltem pars interior portus intelligenda est, cui fauces, aditus portus, opponuntur.

introitum portus opposuit, et militibus complens, tuendamque ad omnes repentinos casus tradidit.

Quibus cognitis rebus, Cai. Pompeius filius, qui XL
classi Aegyptiae praerat, ad Oricum venit, submersamque navim, remulco multisque contempens funibus, adduxit; atque alteram navem, quae erat ad custodiam ab Acilio posita, pluribus adgressus navibus, in quibus ad libram fecerat turres, ut ex superiori pugnanti loco, integrosque semper defatigatis submitteas, et reliquis partibus simul ex ter-

ra

adduxit, ad se adtraxit.
Ondendorpius. Vulgo, *ab-*
duxit — Rem paucis nar-
rauit Dio Cass. 42, 12, sed
Caesianus locus nihil lucis
inde capit.

ad libram fecerat turres.
Dicuntur turres ad libram
factae, quia binae erant in
navi, vel in prora et puppi,
vel ad utrumque latus, ut
altera alterius aequaret pop-
dus, ne turris inclinaret.
De his turribus Scheffer. de
mil. nav. 2, 5. *Cellarius.*
Iam etsi verum est de du-
bus unus navis turribus:
tamen frigere videtur hoc
additamentum, *ad libram.*
Quis enim non sponte in-
telligat hoc, artifices spec-
tasse aequilibrium? Estne
necesse, ut hoc moneatur?
Nam ideo non solitae sunt
duae turres strui, ut sic ae-
quilibrium servaretur: quo-
niam interdum, ut paulo
ante, navis unam tantum

turrim habuit, sine pericu-
lo inclinandi. Audiamus
ergo et alios. Ac Rhellica-
nus quidem, quocum Vos-
sus videtur facere, sic in-
terpretatur: *ad perpendiculari-*
um factae. Sed nonne et
hoc sponte intelligitur, arti-
fices sic struxisse turres? Rur-
sus Horomannus intelligit
turres eiusdem altitudinis,
quasi libra dimensas et exa-
minatas, qualis sunt corpora
duo, *εἰς ἓν ἴσον*, apud Ho-
mer. Iliad. 2, 765, h. e. cor-
pora duo paris altitudinis.
Ac Polemus ad Frontin. de
aquaeduct. p. 61, docte osten-
dit, *ad libram facta* signi-
ficare ea, quae sint eiusdem
altitudinis. Qui si est vltus
loquendi, videtur et in hoc
Caesaris loco tenendus. Sed
libenter alios audiam.

ex superiori loco, e suis
turribus.

pugnans. An, *pugna-*
ret?

ra scalis, et classe moenia oppidi tentans, vt adversariorum manus diduceret, labore et multitudine telorum nostros vicit: defectisque defensoribus, qui omnes scaphis excepti refugerant, etiam navem expugnauit; eodemque tempore ex altera parte molem tenuit naturalem obiectam, quae paene insulam contra oppidum effecerat, quatuor biremes, subiectis scutulis, impulsas vectibus in interiorem partem transduxit. Ita ex vtraque parte naues longas adgressus, quae erant deligatae ad terram atque inanes, quatuor ex his abduxit, reliquas incendit. Hoc confecto negotio, D. Laelium ab Asiatica classe abductum reliquit, qui comineatus Bullide atque Amantia importari in oppidum prohibebat: ipse, Lissum profectus, naues onerarias triginta, a M. Antonio relictas, intra portum adgressus omnes incendit:

defectis codices: *deiectis* edd. vulgg.

molem, prominentiam in superficie aquarum.

quatuor biremes. Leg. e codd. duobus monitu Clar- kii et Oudendorpii *qua quat. bir.* vt *qua* sit, *qua parte*.

scutulas interpretes plerique putant esse pelangas, de quibus ad 2, 10 dictum est. Et haec est verisimilior sententia. Turnebus Adv. 27, 24 legi voluit *rotulis* s. *rotulis*; Schefferus de mil. nav. 3, 3 *scutinis*, quae putat coria, oleo iuncta, fuisse, super quibus lubrico lapsu promotae naues sint. Illum Vossius, et Laetus in Lex. Virruuiano, hunc Davisius re-

futauit. Ciacconius maluit *fuscis*, quae et ipsae sunt cylindri, lignis manubrii lico decussatim traiectis, quibus opifices ita vtuntur, vt, dum voluntur, circumuol- uatur funis tractorius: vt Laetus d. L. et Gesnerus in Thef. L. L. post Budaeum ostenderunt. Equidem talia dirimere non sustineo, praesertim cum huiusmodi machinationes ne defhiri quidem possint, nisi etiam de situ locorum satis constet, qui eas vel necessarias reddit, vel adiuuat, et, oculis demum conspectus, indicat, quae machinationum esse potuerit, aut fuisse videatur ratio.

ceudit: Lissum expugnare conatus, defendentibus civibus Romanis, qui eius erant conuentus, militibusque, quos praesidii causa miserat Caesar, tri-
duum moratus, paucis in oppugnatione amissis, re infecta, inde discessit.

Caesar, postquam Pompeium ad Asparagium XLI
esse cognouit, eodem cum exercitu profectus, expugnata in itinere oppido Parthinorum, in quo Pompeius praesidium habebat, tertio die in Macedoniam ad Pompeium peruenit, iuxtaque cum castra posuit; et postridie, eductis omnibus copiis, acie instructa, decernendi potestatem Pompeio fecit. Vbi illum suis locis se tenere animum aduertit, reducto in castra exercitu, aliud sibi consilium capiendum existimauit. Itaque postero die omnibus copiis, magno circuitu, difficili angustoque itinere, Dyrrhachium profectus est, sperans, Pompeium aut Dyrrhachium compelli, aut ab eo intercludi posse, quod omnem comitatum totiusque belli adparatum is eo contulisset: ut accidit. Pompeius enim, primo ignorans eius consilium, quod diuerso ab ea regione itinere profectum videbat, angustis rei frumentariae compulsus discessisse existimabat: postea, per exploratores certior factus, postero die castra mouit, breuiore itinere se occurrere ei posse sperans. Quod fore suspicatus Caesar, militesque adhortatus, ut aequo animo laborem ferrent, parua parte noctis itinere intermisso, mane Dyrrhachium venit, quum primum agmen Pompeii procul cerneretur, atque ibi castra posuit.

Pompeius, interclusus Dyrrhachio, ubi propo- XLII
situm tenere non potuit, secundo usus consilio,
edito

ad Asparagium. Redit ad c. 34.

edito loco, qui adpellatur Petra, aditumque habet
 nauibus mediocrem, atque eas a quibusdam prote-
 git ventis, castra communit. Eo partem nauium
 longarum convenire, frumentum commecatunque
 ab Asia atque omnibus regionibus, quas tenebat,
 comportari imperat. Caesar, longius bellum duc-
 tum iri existimans, et de Italicis commectibus de-
 sperans, quod tanta diligentia omnia litora a Pom-
 peianis tenebantur, classesque ipsius, quas hieme
 in Sicilia, Gallia, Italia fecerat, morabantur, in
 Epirum rei frumentariae causa Q. Tullium et L.
 Canuleium legatum misit: quodque hae regiones
 aberant longius, locis certis horrea constituit, ve-
 turasque frumenti finitimis ciuitatibus descripsit;
 item Lisso Parthinisque, et omnibus castellis, quod
 esset frumenti, conqueri iussit. Id erat perexiguum,
 quum ipsius agri natura, quod sunt loca aspera et
 montuosa, ac plerumque videntur frumento impor-
 tato; tum quod Pompeius haec prouiderat, et su-
 perioribus diebus praedae loco Parthinos habuerat,
 frumentumque omne conquisitum, spoliatis effol-
 sisque eorum domibus, per equites comportarat.

XLIII

Quibus rebus cognitis, Caesar consilium capit
 ex loci natura. Erant enim circum castra Pom-
 peii permulti editi atque asperi colles: hos primum
 praesidiis tenuit, castellaque ibi communiit. Inde,
 ut loci cuiusque natura ferebat, ex castello in castel-
 lum perducta munitione, circumvallare Pompeium
 instituit: haec spectans, quod angusta re frumen-
 taria

Q. Tullium. Hoc nomen
 add. vulgg omiserant. Ex-
 stat in Leid. primo, qui est
 optimus, ut in ceteris codd.
 aperta sunt vestigia duorum
 nominum, ut Q. Titium,

Quintilium, Q. Tillium.
 Sed ita etiam legatos, scriben-
 dum erit.

castella ibi communiit.
 De castellis vid. de B. G.
 7, 69.

teria videbatur, quodque Pompeius multitudine equitum valebat, quo minore periculo undique frumentum commeatumque exercitui supportare posset; simul, ut pabulatione Pompeium prohiberet, equitatumque eius ad rem gerendam inutilem efficeret; tertio, ut auctoritatem, qua ille maxime apud exteris nationes niti videbatur, minneret; quum fama per orbem terrarum percrebuisse, illum a Caesare obsideri, neque audere proelio dimicare.

Pompeius neque a mari Dyrrhachioque discedere volebat, quod omnem adparatum belli, tela, arma, tormenta, ibi collocauerat, frumentumque exercitui nauibus supportabat; neque munitiones Caesaris prohibere poterat, nisi proelio decertare vellet, quod eo tempore statuerat non esse faciendum. Relinquebatur, ut, extremam rationem belli sequens, quam plurimos colles occuparet, et quam latissimas regiones praesidiis teneret, Caesarisque copias, quam maxime posset, distineret: id quod accidit. Castellis enim quatuor et viginti effectis, quindecim milia passuum circuitu amplexus, hoc spatio pabulabatur; multaque erant intra eum locum manu facta, quibus interim iumenta pasceret. Atque ut nostri, qui perpetuas munitiones habebant, perductas ex castellis in pro-

XLIII

qui perpet. munit. Pro-nomen qui contra omnes
codd. intrusum est ab edi-
toribus quibusdam.
habebant. Et hoc est ab
editoribus: in codd. et edd.
ant. omnibus legitur vi-
debant. Tota haec parti-
cula est corrupta: si quid
tentare licet, legerim: At-

*que ut nostri perpetuas mun.
habebant, perd. — castella,
quia, ne quo — — time-
bant.* Marlandus in Ex-
plicat. vert. auct. pag. 272
hanc lectionem proponit:
*Atque ut nostris perpetuas
munitiones fiebant, perduc-
tae — —* Deinde delet
verbum *timebant.*

Kk

proxima castris, ne quo loco erumperent Pompeiani, et nostros post tergum adorirentur, timebant: ita illi interiore spatio perpetuas munitiones efficiebant, ne quo loco nostri intrare, atque ipsos a tergo circumuenire possent. Sed illi operibus vincebant, quod et numero militum praestabant, et interiore spatio minorem circuitum habebant. Quae quum erant loca Caesari capienda, etiam prohibere Pompeius totis copiis et dimicare non constituerat: tamen suis locis sagittarios funditoresque mittebat, quorum magnum habebat numerum, multique ex nostris vulnerabantur, magnusque incesserat timor sagittarum, atque omnes fere milites aut ex coactis, aut ex centonibus, aut ex ovis tunicas aut tegimenta fecerant, quibus tela vitarent.

XLV

In occupandis praesidiis magna vi uterque nitabatur, Caesar, ut quam angustissime Pompeium contineret; Pompeius, ut quam plurimos colles quam maximo circuitu occuparet: crebraque ob eam causam proelia fiebant. In his quum legio Caesaris nona praesidium quoddam occupauisset, et munire coepisset; huic loco propinquum et contrarium collem Pompeius occupauit, nostrosque opere prohibere coepit: et quum vna ex parte prope aequum aditum haberet, primum sagittariis funditoribusque circumiectis, postea levis armaturae magna multitudine missa, tormentisque prolatis, munitiones impediabat: neque erat facile nostris, vno tempore propugnare et munire. Caesar, quum suos

Quae quum (an, dum?) intellexerunt coactum, inde erant loca — fecerunt subactum, ex hoc coactis. Vulgo, subco-
actis; quidam subactis. Sic prae-
ergo error natus est: non fida collocarentur.

suos ex omnibus partibus vulnerari videret, recipere se iussit, et loco excedere. Erat per declivem receptus: illi autem hoc acrius instabant, neque regredi nostros patiebantur, quod timore adducti locum relinquere videbantur. Dicitur eo tempore glorians apud suos Pompeius dixisse, non recusare se, quin nullius usus imperator existimaretur, si sine maximo detrimento legiones Caesaris sese recepissent inde, quo temere essent progressae.

Caesar, recepti suorum timens, crates ad extremum tumultum contra hostem proferri, et ad varias locari; intra has mediocri latitudinis fossam, tectis militibus, obduci iussit, locumque in omnes partes quam maxime impediri; ipse idoneis locis funditores instruxit, ut praesidio nostris se recipientibus essent. His rebus completis, legiones reduci iussit. Pompeiani hoc insolentius atque audacius nostros premere et instare coeperunt, cratesque, pro munitione obiectas, propulerunt, ut fossas transcenderent. Quod quum animadvertisset Caesar, veritus, ne non reducti, sed reiecti viderentur, maiusque detrimentum caperetur, a medio fere spatio suos per Antonium, qui ei legioni praeerat, cohortatus, tuba signum dari, atque in hostes impetum fieri iussit. Milites legionis nonae subito conspirati pila coniecerunt, et, ex inferiore

XLVI

Kk 2

loco

recipere se iussit. In optimis MSS. est *iussit*; vulgo *statuit*. Sed Caesar non statuit, se recipere.

tectis (pluteo et vinea) *militibus*, qui fossam ducebant.

His rebus completis. Marc. landus in Explic. vet. auct. p. 273 malit *confectis*, quem sequor.

conspirati, (sic boni quidam codd.) in arctius spatium collecti, ut cum serpens colligitur in spiram. Ergo omnino significat coartatos, condensatos. Reliquae lectiones aut sunt falsae, ut *conspicasi*; aut interpretamenta, ut *complecasi* et *conspicasi*.

loco aduersus cliuum incitati cursu, praecipites Pompeianos egerunt, et terga vertere coegerunt: quibus ad recipiendum crates directae, longurique obiecti, et institutae fossae magno impedimento fuerunt. Nostri vero, qui satis habebant sine detrimento discedere, compluribus interfectis, quinque omnino suorum amissis, quietissime se receperunt, paulloque circa eum locum morati, aliis comprehensis collibus, munitiones perfecerunt.

XLVII

Erat nona et inusitata belli ratio, quum tot castrorum numero, tantoque spatio, et tantis munitionibus, et toto obsidionis genere, tum etiam reliquis rebus. Nam quicumque alterum obsidere conati sunt; perculsos atque infirmos hostes adorti, aut proelio superatos, aut aliqua offensione permotos continuerunt, quum ipsi numero militum equitumque praestarent: causa autem obsidionis haec fere esse consuevit, ut frumento hostes prohibeantur. At contra integras atque incolumes copias Caesar inferiore militum numero continebat; quum illi omnium rerum copia abundarent: quotidie enim magnus undique nauium numerus conueniebat, quae commeatum supportarent; neque ullus flare ventus poterat, quin aliqua ex parte secundum cursum haberent. Ipse autem, consumtis omnibus longe lateque frumentis, summis erat in angustiis: sed tamen haec singulari patientia milites ferebant. Recordabantur enim, eadem se superiore anno in Hispania perpeffos, labore et patientia maximum bellum confecisse: meminerant, ad Alefiam magnam se inopiam perpeffos, multo etiam maiore.

cliuum. Hoc a Manutio sub quo aliud latere videtur. est. Faernus legebat *tum-* *Oudendorpius.*
hum, cum in MSS. omni- *in Hispania.* Cf. 1, 48.
 bus et edd. primis sic *pilum,* *ad Alefiam.* B.G. 7, 68 lqq.

maiores ad Auaricum, maximarum se gentium victores discessisse. Non, illis hordeum quum daretur, non legumina recusabant: pecus vero, cuius rei summa erat ex Epiro copia, magno in honore habebant.

Est etiam genus radices inuentum ab iis, qui fuerant cum Valerio, quod adpellatur chara, quod admistam lacte multum inopiam leuabat. Id ad similitudinem panis efficiebant. Eius erat magna

Kk 3

copia.

ad Auaricum. ibid. c. 18
sqq.

qui fuerant cum Valerio. Qualisnam est haec descriptio? Quis inde intelligat, quinam hi homines fuerint? In bonis codd. legitur: *qui fuerant Valeribus*; unde adparet, verba corrupta esse. Qui vult, legat Vossium, operose docentem, quis ille Valerius fuerit.

chara. Si de scriptura huius verbi satis constaret, (scribitur enim in codd. et ant. edd. *chara, chara, catba*, voluitque rursus alii legi *caerus*, alii *chera*) fortasse posset aliquid reperiri; et si nihil difficilius definitum est illis plantarum nominibus, quae in veterum scriptis occurrunt. Nunc, cum ne de nomine quidem constet, quis ausit rem definire? Plerique petunt aliquid adiumenti e loco Pliniano (H. N. 19, 8, 41 extr.), ubi Caesaris milites apud Dyrrha-

chium *lapsana* vixisse dicuntur, quam plantam hodieque botanici describunt, eorumque nonnulli vertunt *wilder Kohl*. Sed monent etiam, caules quidem eius et folia victui inferuire, non autem (quae est Harduinus ad Plinium sententia) eam inde parari posse massam, quae in panes formetur. Ac fortasse quidem dicat aliquis, utcumque inde formatos esse quosdam panes ab his, qui summa inopia premerentur; sed et Harduinus nihil a vero abhorrens censuit, cum dixit, milites Caesaris, praeter *lapsanam*, illo tempore etiam alia radice ad panificium usus esse, quae radix in Caesaris libris scribatur *chara*. Si ergo *chara* est aliud quid, quam *lapsana*; aut saltem esse potest: non licet e loco Plinii, locum Caesaris secure interpretari, eritque agnoscendum, non constare nobis de hac radice,

XLVIII

copia. Ex hoc effectos panes, quum in colloquiis Pompeiani famem nostris obiectarent, vulgo in eos iaciebant, vt spem eorum minuerent,

XLVIII

Iamque frumenta maturefcere incipiebant, atque ipsa spes inopiam sustentabat, quod celeriter se habituros copiam confidebant: crebraeque voces militum in vigiliis colloquiisque audiebantur, prius se cortice ex arboribus victuros, quam Pompeium e manibus dimissuros. Libenter etiam ex perfugis cognoscebant, equos eorum vix tolerari, reliqua vero iumenta interisse; vti autem ipsos valetudine non bona, quum angustiis loci, et odore tetro ex multitudine cadauerum, et quotidianis laboribus, insuetos operum, tum aquae summa inopia adfectos: omnia enim flumina atque omnes riuos, qui ad mare pertinebant, Caesar aut auerterat, aut magnis operibus obstruxerat. Atque vt erant loca montuosa, et ad specus angustiae vallium, has sublicis in terram demissis praefecerat, terramque adgresserat, vt aquam continerent. Itaque illi necessario
loca

Libenter. Vulgo frequenter contra cedit.

tolerari. vid. ind. — Inopiam hanc Lucanus (6, 80 sqq.) bene descripsit.

angustiae vallium ad specus, i. e. ang. vall. quae poterant esse loco specuum, habere vsum et vim specuum. Specus autem in de B. Alex. cap. 5 et 6 sunt meatus subterranei, canales. Cf. Liv. 10, 10. Fortasse ergo hoc dicit, angustam vallem fuisse veluti meatum s. canalem,

per quem aut sponte prosueret aqua, e montibus in vallem delata; aut, arte adiuta fossisque ductis, derivari posset. Et vt in altero loco specus interscipiuntur, ita h. l. praeficiuntur, obstruuntur, ne aqua profluat. Putabam etiam, specum fortasse cisternam s. lacum significare posse, ideoque aquas in vallibus, vti in cisternis, collectas et praefectas esse. Sed neque exempla alterius significatus habeo, neque sustineo rem definire.

loca sequi demissa ac palustria, et puteos fodere, cogeantur: atque hunc laborem ad quotidiana opera addebant: qui tamen fontes a quibusdam praefidiis aberant longius, et celeriter aestibus exarescebant. At Caesaris exercitus optima valetudine summaque aquae copia utebatur; tum commeatus omni genere praeter frumentum abundabat: quibus quotidie melius succedere tempus, maioremque spem maturitate frumentorum proponi videbant.

In nouo genere belli nouae ab utrisque bellandi rationes reperiiebantur. Illi, quum animum aduertissent ex ignibus, nocte cohortes nostras ad munitiones excubare, silentio adgressi vniuersas, intra multitudinem sagittas coniiciebant, et se confestim ad suos recipiebant. Quibus rebus nostri, vsu docti, haec reperiiebant remedia, vt alio loco ignes facerent, [alio excubarent]. ***

Interim certior factus P. Sulla, quem discendens castris praefecerat Caesar, auxilio cohorti venit cum legionibus duabus, cuius aduentu facile sunt repulsi Pompeiani. Neque vero conspectum aut impetum nostrorum tulerunt; primisque deiectis, reliqui se verterunt, et loco cesserunt. Sed insequentes nostros, ne longius prosequerentur.

K k 4

seque-

praefidiis, locis, vbi praefidia erant, vt c. 45.

quibus quos, mel. temp. succedere (an, accedere?) — *videbant* (Caesariani). Nempae accedebat tempus messis.

In nouo genere belli. Cf. cap. 47.

alio excubarent. Haec verba absunt ab omnibus

codd. et edd. anta. Et adparet, cum e serie rerum, tum ex aliis scriptoribus, vt Appiano Civ. 2. pag. 465. Dione Cass. 41, 50. Plutarcho Caes. cap. 39. quaedam hic deesse.

aux. cohorti venit. De hac cohorte vid. Sueton. Iul. 68. Denique, *vna sextae legionis cohors.*

sequerentur, Sulla renocavit. At plerique existimant, si acrius insequi voluisset, bellum eo die potuisse finiri. Cuius consilium reprehendendum non videtur: aliae enim sunt legati partes, atque imperatoris: alter omnia agere ad praescriptum, alter libere ad summam rerum consulere debet. Sulla, a Caesare castris relictus, liberatis suis, hoc fuit contentus, neque proelio decertare voluit, (quae res tamen fortasse aliquem reciperet casum) ne imperatorias sibi partes summissee videretur. Pompeianis magnam res ad receptum difficultatem adferebat. Nam, ex iniquo progressi loco, in summo constiterant: si per declivem sese reciperent, nostros ex superiore insequentes loco verebantur: neque multum ad solis occasum supererat temporis: spe enim conficiendi negotii prope in noctem rem duxerant. Ita, necessario atque ex tempore capto consilio, Pompeius tumultum quemdam occupavit, qui tantum aberat a nostro castello, ut telum tormentumque missum adigi non posset. Hoc consedit loco, atque eum communiit, omnesque ibi copias continuit.

LII

Eodem tempore duobus praeterea locis pugnatum est: nam plura castra Pompeius pariter, distindendae

As plerique -- finiri.
Hanc totam particulam puto esse additamentum, e margine receptum. Nam partim qua syntaxin non cohaeret cum his illud cuius consilium, partim aliquis hoc in margine monuit, etsi Caesar consilium hoc prober, plerisque tamen illud reprehendere.

consulere (accommodate) ad summam rerum.

quae res tamen. Non inutile est tamen, ut quidam monuerunt: nostri vertunt h. l. *gleichwohl*. Habent autem codd. fere omnes: *Res recipit casum* (adversum), i. e. potest infelicitate cedere, habet exitum ambiguum.

potest exitum ambiguum. v. ind.

pendas manus caussa, tentauerat, ne ex proximis praesidiis succurri posset. Vno loco Volcatius Tullus impetum legionis sustinuit cohortibus tribus, atque eam loco depulit; altero Germani, munitiones nostras egressi, compluribus interfectis, sese ad suos incolumes receperunt.

Ita vno die sex proeliis factis, tribus ad Dyr- LIII
rhachium, tribus ad munitiones, quum horum omnium ratio haberetur, ad duorum milium numero ex Pompeianis cecidisse reperiebamus, euocatos centurionesque complurés. In eo fuit numero Valerius Flaccus, L. filius, eius, qui praetor Asiam obtinuerat: signaque sunt sex militaria relata. Nostri non amplius viginti omnibus sunt proeliis desiderati. Sed in castello nemo fuit omnino militum, quin vulneraretur; quatuorque ex vna cohorte centuriones oculos amiserunt. Et quum laboris sui periculique testimonium adferre vellent, milia sagittarum circiter triginta, in castellum coniecta, Caesari renumerauerunt: scutoque ad eum relato Scaevae centurionis, inuenta sunt in eo fo-

K k § ramina

ad Dyrhachium — *ad munitiones*. Caesar a castellis (munitionibus) progressus ipsam urbem Dyrhachium oppugnauit, ubi promodum perit: Pompeius interea in castellis eius magnam stragem edidit. Sic eodem tempore ac die et ad muros Dyrhachii, et ad castra Caesaris pugnatum est. vid Appian. et Dio Cass. d. 1.

ad duor. mil. (multitudinem & summam) *numero*.

Sed plerique MSS. habent, *ad duo milia numero*.

euocatos. Post hoc verbum edd. addunt, *manipulares*. Sed Caesar vult monere, qui in omni illo numero fuerint memorabiles. Ergo non manipulares, h. e. gregarios quosuis milites, addere potuit.

Scaevae. Huius fortitudinem Lucanus 6, 144 seqq. non sine vi poetica descripsit. Cf. Sueton. Iul. 68. Numerus CCXXX fidem excedit,

et

ramina CCXXX: Quom Caesar, ut erat de se meritis et de republica, donatum milibus ducentis aeris, ab octavis ordinibus ad primipilum se transducere pronunciauit: eius enim opera castellum magna ex parte conseruatum esse constabat: cohortemque postea duplici stipendio frumentoue et speciaris militaribusque donis amplissime donauit.

LIII

Pompeius, noctu magnis additis munitionibus, reliquis diebus turres exstruxit, et in altitudinem pedum quindecim effectis operibus, vineis eam partem castrorum obtexit; et quinque intermissis diebus, alteram noctem subnubilam nactus, exstruc-

et habent quidam libri CXX, ut Cellarius quoque edidit ex Sueton. d. l. et Valer. Max. 3, 2. Nihil ergo certi dici potest.

aeris in vno cod. Bongars. est; in ceteris pro eo legitur *atque*, in Vrsiniano ne hoc quidem. In illo igitur *atque* vitium est, et post *ducentis milibus* intelligitur *sestertium*.

primipilum. Sic quidem codices; sed malunt Manutius, Cellarius, Clarkius, *primum pilum*, quia primus pilus est primus ordo, ad quem Scaeva ab octauo promotus est; primipilus vero (si modo verbum hoc probum est: vid. ind. in *pilus*) est centurio ipse primi pili.

speciaris. Cum in iure vinum, oleum, triticum, et

alia, species dicantur: putarunt, esse specieria dona, quae constant huiusmodi speciebus. Addi poterat Vegetius de re mil. 3, 8, ubi dicitur *subuectio frumenti ceterarumque specierum*. Sed non videtur Caesaris aetate haec significatio usitata fuisse, multo minus forma adiectiui *speciaris*. Ac legitur quidem in MSS. Quidendorpii *frumentoue speciaris militaribusque d.* Quia vero in quibusdam *frumento vespiciariis* repertum est, rursus *que* post *militariibus* omittitur, item *et* ante *speciaris* additur: audiendus videtur Vossius, qui emendauit, *frumento, veste, et aliis militaribus donis*: quae quidem emendatio, ut simplicissima, Clarkio, Cellario, Quidendorpio, aliisque se probauit, etiam et aliae quaedam con-

iectu-

obstructis omnibus castrorum portis, et ad impediendum obiectis, tertia inita vigilia, silentio exercitum eduxit, et se in antiquas munitiones recepit.

Aetolia, Acarnania, Amphilochis per Cassium **LV** Longinum et Calvisium Sabinum, ut demonstramus, receptis, tentandam sibi Achaïam, ac paullo longius progrediendum existimabat Caesar. Itaque eo Fusium Kalenum misit, et Q. Sabinum et Cassium cum cohortibus adiungit. Quorum cognito aduentu, Rutilius Lupus, qui Achaïam, missus a Pompeio, obtinebat, Isthmum praemunire instituit, ut Achaïa Fusium prohiberet. Kalenus Delphos, Thebas, Orchomenum, voluntate ipsarum ciuitatum recepit, nonnullas vrbes per vim expugnauit, reliquas ciuitates, circummissis legationibus, amicitia Caesari conciliare studebat. In his rebus fere erat Fusius occupatus.

Omnibus deinceps diebus Caesar exercitum in **LVI** aciem aequum in locum produxit, si Pompeius proelio decertare vellet, ut paene castris Pompeii legiones subiiceret: tantumque a vallo eius prima acies aberat, uti ne in eam telum tormentumue adi-

gi

lecturae propositae sunt, in his Victori (varr. lect. 1, 23), cui placebat: *frumento, veste, diariis, milit.* — cum Cic. ad Att. 8, 14 dixerit, Caesarem milites diariis incitasse. Sunt autem diaria, vel victus, vel praemium, in dies singulos datum aut promissum.

obstructis — *portis*. Leg. *obstructis*, ut cod. Leid. primus, qui est bonus, et

quaedam edd. habent, et multi monuerunt.

et ad imp. obiectis, Deest aliquid. Ergo cum Clarkialegerim, *et crateribus ad imp. obi.* Marclandus in Explicat. vett. auct. p. 273 hanc particulam sic legi vult: *ericiis omnibus c. p. ad imp. obiectis*. De ericio vid. c. 67. Sed verbum *obstructis* per cod. Leid. satis certum est.

ut demonstramus, c. 34. Attigit Dio Cass. 41, 51.

gi posset. Pompeius autem, ut famam et opinionem hominum teneret, sic pro castris exercitum constituebat, ut tertia acies vallum contingeret, omnis quidem instructus exercitus telis ex vallo abiectionis protegi posset.

LVII Haec quum in Achaia atque apud Dyrrhachium gererentur, Scipionemque in Macedoniam venisse constaret, non oblitus pristini instituti Caesar, mittit ad eum Clodium, suum atque illius familiarem, quem, ab illo transditum initio et commendatum, in suorum necessario numero habere instituerat. Huic dat litteras mandataque ad eum, quorum haec erat summa: sese omnia de pace expertum; nihil adhuc arbitrari factum vitio eorum, quos esse auctores eius rei voluisset, quod sua mandata perferre non opportuno tempore ad Pompeium vererentur, Scipionem ea auctoritate esse, ut non solum libera, quae probasset, exponere, sed etiam magna ex parte compellere, atque errantem regere posset: praesse autem suo nomine exercitui, ut, praeter auctoritatem, vires quoque ad coercendum haberet: quod si fecisset, quietem Italiae, pacem provinciarum, salutem imperii vni omnes acceptam relatu-
ros. Haec ad eum mandata Clodius refert. Ac primis diebus, ut videbatur, libenter auditas, reliquis ad colloquium non admittitur, castigato Scipione a Fauonio, ut postea confecto bello reperiebamus: infectaque re sese ad Caesarem recepit.

LVIII Caesar, quo facilius equitatum Pompeianum ad Dyrrhachium contineret, et pabulatione prohiberet,

Scipionem. vld. c. 36. *gerit.* Erat autem Scipio praefecti suo nomine exercitus, qui ipse est imperator, proconsul Syriae. Cf. c. 31.
Fauonius. Cf. c. 36.

beret, aditus duos, quos esse angustos demonstravimus, magnis operibus praemunivit, castris quoque his locis posuit. Pompeius, ubi nihil profici equitatu cognovit, paucis intermissis diebus, rursus eum navibus ad se intra munitiones recipit. Erat summa inopia pabuli, adeo ut foliis ex arboribus strictis, et teneris arundinum radicibus confusis, equos alerent: frumenta enim, quae fuerant intra munitiones lata, consumserant, et cogebantur, Corcyra atque Acarnania, longo interiecto navigationis spatio, pabulum supportare: quoque erat eius rei minor copia, hordeo adaugere, atque his rationibus equitatum tolerare. Sed, postquam non modo hordeum pabulumque omnibus in locis herbaeque defectae, sed etiam fructus ex arboribus deficiebant, corruptis equis macie, conandum sibi aliquid Pompeius de eruptione existimavit.

Erant apud Caesarem ex equitum numero Allobroges duo fratres, Roscillus et Aegus, Abducellii filii, qui principatum in civitate multo annis obtinuerat, singulari virtute homines, quorum opera Caesar omnibus Gallicis bellis optima fortissimaque erat usus. His domi ob has causas amplissimos magistratus mandaverat, atque eos extra ordinem in senatum legendos curaverat, agrosque in Gallia, ex hostibus captos, praemiaque rei pecuniariae magna tribuerat, locupletesque ex egentibus fecerat. Hi propter virtutem non solum apud Caesarem in honore erant, sed etiam apud exercitum cari habebantur: sed freti amicitia Caesaris, et stulta ac barbara adrogantia elati, despiciebant suos, stipendiumque

angustos demonstravimus. plicat. vet. auct. p. 274.
 Vbi? Haec etiam Giaccius *fructus.* Quaedam edd-
 nius et Marclandus in *Ex-* *frons* e coniectura.

que equitum fraudabant, et praedam omnem domum auertebant. Quibus illi rebus permoti universi Caesarem adierunt, palamque de eorum iniuriis sunt questi; et ad cetera addiderunt, falsum ab his equitum numerum deferri, quorum stipendium auerterent.

LX Caesar neque tempus illud animadversionis esse existimans, et multa virtuti eorum concedens, rem totam distulit; illos secreto castigavit, quod quaestui equites haberent; monuitque, ut ex sua amicitia omnia expectarent, et ex praeteritis suis officiis reliqua sperarent. Magnam tamen haec res illis offensionem et contemtionem ad omnes attulit: Idque ita esse quum ex aliorum obiectionibus, tum etiam ex domestico iudicio atque animi conscientia intellegebant. Quo pudore adducti, et fortasse non se liberari, sed in aliud tempus reservari arbitrati, discedere a nobis, et novam tentare fortunam, novasque experiri amicitias constituerunt: et cum paucis collocuti clientibus suis, quibus tantum facinus committere audebant, primum conati sunt, praefectum equitum, C. Volusenum, interficere, ut postea, bello confecto, cognitum est; ut cum munere aliquo perfugisse ad Pompeium viderentur. Postquam id difficilium visum est, neque facultas perficiendi dabatur, quam maximas potuerunt pecunias mutuati, perinde ac suis satisfacere et

Quibus illi rebus. — De officiis reliqua sperant, cum leuerim illi.

ut ex sua (Caesaris) amicitia omnia expectarent, neque ipsi fraudibus et artibus malis crescere studerent. Sic ex praeteritis Caesaris officiis reliqua sperant, cum sperant, et in posterum talia officia ipsis Caesarem praestitutum, qualia praestiterit superiori tempore. Haec quomodo nonnullis videri potuerint corrupta, non assequor.

et fraudata restituerent vellent, multis comitis equis, ad Pompeium transferunt cum iis, quos sui consilii participes habebant.

Quos Pompeius, quod erant honesto loco nati, LXI
et instructi liberaliter magnoque comitatu et multis iumentis venerant, virique fortes habebantur, et in honore apud Caesarem fuerant, quodque nouum et praeter consuetudinem acciderat, omnia sua praesidia circumduxit, atque ostentauit: nam ante id tempus nemo aut miles aut eques a Caesare ad Pompeium transferat, quum paene quotidie a Pompeio ad Caesarem perfugerent; vulgo vero vniuersi in Epiro atque Aetolia conscripti milites, earumque regionum omnium, quae a Caesare tenebantur. Sed hi, cognitis omnibus rebus; seu quid in munitionibus perfectum non erat, seu quid a peritionibus rei militaris desiderari videbatur; temporibusque rerum et spatiis locorum et custodiarum varia diligentia animaduersa, prout cuiusque eorum, qui negotiis praeerant, aut natura aut studium ferebat, haec ad Pompeium omnia detulerunt.

Quibus ille cognitis, eruptionisque iam ante LXII
capto consilio, ut demonstratum est, tegmenta galeis milites ex viminibus facere, atque aggerem comportare iubet. His paratis rebus, magnum numerum

vulgo (sine discrimine) *vnuerfi*, quo tempore quid-
vnuerfi. Non debebat il- que fieri in castris Caesaris
lud *vulgo* a quibusdam de- soleret.

lari, aut alterum *vnuerfi*,
vid. Ernest. Clav. Cic.

cognitis omnibus rebus,
cum scirent, quidquid in
Caesaris castris fieret.

temporibus rerum anim-

varia diligentia. Haec
lectio in quibusdam codd.
existat, et e ceterorum ve-
stigiis eruta est, ubi *viria*,
vera, *viribus* ac *dil.* ve-
currit.

merum levis armaturae et sagittariorum, aggeremque omnem noctu in scaphas et naues acturias imponit, et de media nocte cohortes sexaginta, ex maximis castris praesidiisque deductas, ad eam partem munitionum ducit, quae pertinebant ad mare, longissimeque a maximis castris Caesaris aberant. Eodem naues, quas demonstramus, aggere et levis armaturae militibus completas, quasque ad Dyrrhachium naues longas habebat, mittit, et quid a quoque fieri velit, praecipit. Ad eas munitiones Caesar Lentulum Marcellinum quaestorem cum legione nona positum habebat. Huic, quod valetudine minus commoda utebatur, Fulvium Postumum adiutorem submiserat.

LXIII

Erat eo loco fossa pedum quindecim, et vallus contra hostem in altitudinem pedum decem, tantumdemque eius valli agger in latitudinem patebat. Ab eo, intermisso spatio pedum sexcentorum, alter conuersus in contrariam partem erat vallus, humilior paullo munitione: hoc enim superioribus diebus timens Caesar, ne nauibus nostri circumuenerentur, duplicem eo loco fecerat vallum, ut, si accipiti proelio dimicaretur, posset resisti. Sed operum magnitudo, et continens omnium dierum labor, quod milia passuum in circuitu septemdecim munitiones erat complexus, perficendi spatium non dabat. Itaque contra mare transuersum vallum, qui has duas munitiones contingeret, nondum perfecerat. Quae res nota erat Pompeio, delata per Allobrogas perfugas, magnumque nostris attulit incommodum. Nam, ut ad mare nostrae cohort-

vallus h. l. idem quod Leg. *munitione*, ut Clarkius
vallum. vid. ind. monuit.
munitiones erat complexus

cohortes nonae legionis excubuerant, accessere subito prima luce Pompeiani exercitus, nouusque eorum aduentus exstitit; simul ex nauibus circumvecti milites in exteriorem vallum tela iaciebant, fossaeque aggere complebantur: et legionarii, interioris munitionis defensores, scalis admotis, tormentis cuiusque generis telisque terrebant; magna quoque multitudo sagittariorum ab utraque parte circumfundebatur. Multum autem ab ictu lapidum, quod vnum nostris erat telum, viminea tegimenta galeis imposita defendebant. Itaque quum omnibus rebus nostri premerentur, atque aegre resisterent; animaduersum est vitium munitionis, quod supra demonstratum est, atque inter duos vallos, quae perfectum opus non erat, per mare nauibus expositi in aduersos nostros impetum fecerunt, atque ex utraque munitione deiectos terga vertere coegerunt.

Hoc tumultu nunciato, Marcellinus cohortes LXIII
subsidio nostris laborantibus summittit: quae ex castris fugientes conspicatae, neque illos suo aduentu confirmare potuerunt, neque ipsae hostium impetum tulerunt. Itaque, quodcumque addebatur subsidio, id, corruptum timore fugientium, terrorem et periculum augebat: hominum enim multitudo receptus impediabatur. In eo proelio, quum graui vulnere esset adfectus aquilifer, et a viribus deficeretur, conspicatus equites nostros, hanc ego, inquit, et viuus multos per annos magna diligentia defendi, et nunc moriens eadem fide Caesari restituo. Nolite, obsecro, committere, quod ante in exercitu Caesaris non accidit, ut rei militaris

*legionarii (Pompeii) ter- rianos). Sic cepit Clar-
rebant defensores (Caesa- rius.*

taris dedecus admittatur; incolymemque ad eum referte. Hoc casu aquila conseruatur, omnibus primae cohortis centurionibus interfectis, praeter principem priorem.

LXV

Iamque Pompeiani, magna caede nostrorum, castris Marcellini adpropinquabant, non mediocri terrore illato reliquis cohortibus: et M. Antonius, qui proximum locum praesidiorum tenebat, ea re nunciata, cum cohortibus duodecim descendens ex loco superiore cernebatur. Cuius aduentus Pompeianos compressit, nostrosque firmavit, ut se ex maximo timore colligerent. Neque multo post Caesar, significatione per castella fumo facta, ut erat superioris temporis consuetudo, deductis quibusdam cohortibus ex praesidiis, eodem venit. Qui, cognito detrimento, quum animaduertisset, Pompeium extra munitiones egressum, castra secundum mare, ut libere pabulari posset, nec minus aditum nauibus haberet, commutata ratione belli, quoniam propositum non tenuerat, iuxta Pompeium munire iussit.

LXVI

Qua perfecta munitione, animaduersum est ab speculatoribus Caesaris, cohortes quasdam, quod instar legionis videretur, esse post siluam, et in vetera castra duci. Castrorum hic situs erat. Superioribus diebus, nona Caesaris legio quum se obieciisset Pompeianis copiis, atque opera,

ut

princeps prior e sententia v. Polyb. 6, 19 sqq. Liv. 8, 8.
Lipsii (de mil. rom. 2, 8. p. 78) est centurio prioris centuriae s. ordinis principum. Cellarius amandauit lectores ad Liv. 42, 34. Veget. 2, 8. De principibus in legione

cohortes — videretur, i. e. quasdam cohortes, et quidem id cohortium, quod — siue, tantum cohortium, quantum videretur instar legionis.

ut demonstravimus, circummuniret, castra eo loco posuit. Haec silusam quamdam contingebant, neque longius a mari passibus quadringentis aberant. Post, mutato consilio quibusdam de causis, Caesar paullo ultra eum locum, castra transtulit: paucisque intermissis diebus haec eadem Pompeius occupaverat, et, quod eo loco plures erat legiones habiturus, relicto interiore vallo, maiorem adiecerat munitionem. Ita minora castra, inclusa maioribus, castelli atque arcis locum obtinebant. Item ab angulo castrorum sinistro munitionem ad flumen perduxerat, circiter passus quadringentos, quo liberius ac sine periculo milites aquarentur: sed is quoque, mutato consilio quibusdam de causis, quas commemorari necesse non est, eo loco excefferat. Ita complures dies manserant castra: munitiones quidem integrae omnes erant.

Eo signo legionis illato, speculatores Caesari renuntiaverunt. Hoc idem visum ex superioribus quibusdam castellis confirmaverant. Is locus aberat a novis Pompeii castris circiter passus quingentos. Hanc legionem sperans Caesar se opprimere posse, et cupiens eius diei detrimentum sarcire, reliquit in opere cohortes duas, quae speciem munitionis praebarent: ipse diverso itinere, quam potuit occultissime, reliquas cohortes, numero tres et triginta, in quibus erat legio nona, multis amissis centurionibus, deminutoque militum numero, ad legionem Pompeii castraque minora duplici acie duxit.

Ll 2

Neque

ut demonstravimus. cap. interpretibus mutilus visus
45. 46. Opera e codd. Oudendorpius recepit, cum ante
Eo (in vetera castra: c. 66)
signo leg. ill. Sic iam Rhet-
terea locus quibusdam in- licanus interpretatus est.

Neque eum prima opinio fefellit. Nam et pervenit prius, quam Pompeius sentire posset: et tamen erant munitiones castrorum magnae, tamen sinistro cornu, ubi erat ipse, celeriter adgressus Pompeianos ex vallo deturbavit. Erat obiectus portis ericius. Hic paullisper est pugnatum, quum irruere nostri conarentur, illi castra defenderent, fortissime T. Pulcione, cuius opera proditum exercitum C. Antonii demonstravimus, e loco pro pugnante. Sed tamen nostri virtute vicerunt: excisoque ericio, primo in maiora castra, post etiam in castellum, quod erat inclusum maioribus castris, irruerunt, et quod eo pulsa legio sese receperat, nonnullos ibi repugnantes interfecerunt.

LXVIII Sed fortuna, quae plurimum potest, quum in reliquis rebus, tum praecipue in bello, parvis momentis magnas rerum commutationes efficit: ut tum accidit. Munitionem, quam pertinere a castris ad flumen supra demonstravimus, dextri Caesaris cornu cohortes, ignorantia loci, sunt secutae, quum portam quaererent, castrorumque eam munitionem esse arbitrarentur. Quod quum esset animad-

ericius nihil aliud, quam transversariae ad portas trabes, aculeis confixae, eaeque versatiles. *Lipsius* (Poliorc. 5, 4). Conf. Sallustii edit. Haverc. T. 2. p. 83. et edit. Corr. p. 979.

demonstravimus. Non hanc ipsam rem narrauit; sed aliquid, quod ad hanc rem pertinet, c. 4 adpersit. Cf. dicta ad c. 4 de Antonianis milicibus. Ergo ple-

rique interpretes existimant, aliquam libri secundi partem intercidisse.

castellum. Cf. c. 66.

sunt secutae, venerunt eo, delatae sunt eo.

Quod quum esset. Redundat *quum*, aut potius nescit cum superioribus sequentia, ut *quod si, quod nisi, quod ubi*: etiam *quod* verbi non necesse est. Cf. ind.

animaduersum, coniunctam esse flumini; protinus his munitionibus, defendente nullo, transcendunt, omnisque noster equitatus eas cohortes est secutus.

Interim Pompeius, hac satis longa interiecta LXVIII
mora, et re nunciata, quintam legionem, ab opere deductam, subsidio suis duxit: eodemque tempore equitatus eius nostris equitibus adpropinquabat, et acies instructa a nostris, qui castra occupauerant, cernebatur, omniaque sunt subito mutata. Pompeiana enim legio, celeris spe subsidii confirmata, ab decumana porta resistere conabatur, atque vltro in nostros impetum faciebat. Equitatus Caesaris, quod angusto itinere per aggeres adscendebat, receptui suo timens, initium fugae faciebat. Dextrum cornu, quod erat a sinistro seclusum, terrore equitum animaduerso, ne intra munitionem opprimeretur, ex parte, qua proruebat, sese recipiebat, ac plerique ex iis, ne in angustias inciderent, decem pedum munitionis se in fossas praecipitabant: primisque oppressis, reliqui per horum corpora salutem sibi atque exitum pariebant. Sinistro cornu milites, quum ex vallo Pompeium adesse et suos fugere cernerent, veriti, ne angustias intercluderentur, quum extra et intus hostem haberent, eodem, quo venerant, receptui sibi consulebant, omniaque erant tumultus, timoris, fugae plena, adeo ut, quum Caesar signa fugientium manu prehen-

Ll 3

deret

protinus. Leg. *proutis*, cum Faerno: *ea parte, qua*
iudice Ciacconio, probanti- *perruperat* sc. munitionem.
bus Oudendorpio et Clarkio. Sed et *proruert* eodem sen-
In codd. est *protinus*, vel fu dictum seruari poterit.
positis, vel *prout iis*, sine
sensu.

receptui sibi. Leg. *receptu*,

ex parte, qua prou. Leg. monente Vossio.

deret et consistere iuberet; alii dimissis equis eundem cutsum conficerent, alii ex metu etiam signa dimitterent, neque quisquam omnino consisteret.

LXX

His tantis malis haec subsidia succurrebant, quo minus omnis deleteretur exercitus, quod Pompeius insidias timens, (credo, quod haec praeter spem acciderant eius, qui paullo ante ex castris fugientes suos conspexerat,) munitionibus adpropinquare aliquamdiu non audebat, equitesque eius, angustiis portisque a Caesaris militibus occupatis, ad insequendum tardabantur. Ita parvae res magnum in utramque partem momentum habuerunt. Munitiones enim, a castris ad flumen perductae, expugnatis iam castris Pompeii, propriam et expeditam Caesaris victoriam interpellauerunt: eadem res, celeritate insequentium tardata, nostris salutem attulit.

LXXI

Duobus his unius diei proeliis Caesar desideravit milites DCCCCLX, et notos equites Rom. Felginatem Tuticanum Gallum, senatoris filium; C. Felginatem Placentia; A. Granium Puteolis; M. Sacrativirum Capua; tribunos militum et centuriones XXXII. Sed horum omnium pars magna, in fossis inmunitionibusque et fluminis ripis oppressa suorum terrore ac fuga, sine ullo vulnere interiit, signa-

dimissis equis. Leg. ad- *pe iam expeditam*, vt MS. *missis*, vt Paernus, Ciaccorius, Hotomannus viderunt. Norvic. exhibet. *Davissus.*

angustiis — occupatis. In *tionibus XXXII.* Haec in codd. *pluris*que codd. est: *angustis porris, atque bis a C. m.* ita sunt turbata, diuersitate constructionis, discrepantia nominum, additis aut mutatis numeris, vt de vera

propriam et expeditam. *lectione omnino desperandum sit.* *Omnino rescribendum, pro-*

signaque sunt militaria XXXII amissa. Pompeius eo proelio imperator est appellatus. Hoc nomen obtinuit, atque ita se postea salutari passus est; sed neque in litteris, quas scribere est solitus, neque in fascibus insignia laureae praetulit. At Labienus, quum ab eo impetravisset, ut sibi captivos transdi iuberet, omnes productos ostentationis, ut videbatur, causa, quo maior perfugae fides haberetur, commilitones appellans, et magna verborum contumelia interrogans, solerentne veterani milites fugere, in omnium conspectu interficit.

His rebus tantum fiducia ac spiritus Pompeianis accessit, ut non de ratione belli cogitarent, sed vicisse iam sibi viderentur. Non illi paucitatem nostrorum militum, non iniquitatem loci atque angustias, praeoccupatis castris, et ancipitem terrorem intra extraque munitiones, non abscissum in duas partes exercitum, quum altera alteri auxilium ferre non posset, causae fuisse cogitabant. Non ad haec addebant, non ex concursu acri facto, non proelio dimicatum, sibi que ipsos multitudine atque angustiis maius attulisse detrimentum, quam ab hoste accepissent. Non denique communes bellicae recordabantur, quam paruulae saepe causae vel falsae suspitionis, vel terroris repentini, vel ob-

LXXII

L 4

iectae

imperator. Cf. ad 2, 26.

laureae. In bello civili nolebat uti lauro, signo victoriae. Dio Cass. 41, 52.

Literas etiam victoris, praefertim quibus Senatui victoria nunciabatur, vulgo lauro ornatas fuisse, et hac de causa laureatas dictas, satis notum est.

perfugae. Labienus, deserto Caesare, transierat ad Pompeium.

non ex concursu acri facto. Nonne ex delendum? De effusa Pompeii gloria pauca apud Appian. 2. pag. 467. Plutarch. Pomp. c. 66.

iectae religionis, magna detrimenta intulissent: quoties vel culpa ducis, vel tribuni vitio, in exercitu esset offensum: sed, proinde ac si virtute vicissent, neque vlla commutatio rerum posset accidere, per orbem terrarum fama ac litteris victoriam eius diei concelebrabant.

LXXIII Caesar, ab superioribus consiliis depulsus, omnem sibi commutandam belli rationem existimavit. Itaque vno tempore praesidiis omnibus deductis, et oppugnatione dimissa, coactoque in vnum locum exercitu, concionem apud milites habuit, hortatusque est, ne ea, quae accidissent, graviter ferrent, neue his rebus terrerentur, multisque secundis proeliis vnum aduersum, et id mediocre, opponerent: habendam fortunae gratiam, quod Italiam sine aliquo vulnere cepissent; quod duas Hispanias, bellicosissimorum hominum peritissimis atque exercitatissimis ducibus, pacauissent; quod finitimas frumentariasque provincias in potestatem redegissent: denique recordari debere, qua felicitate inter medias hostium classes, oppletis non solum portibus, sed etiam litoribus, omnes incolumes essent transportati: si non omnia caderent secunda, fortunam esse industria subleuandam: quod esset acceptum detrimenti, eius iuri potius, quam suae culpae, debere

Hispanias — ducibus, eius (fortunae) iuri, quod cum Hispaniae habebant duces peritos, nominatim Afranium et Petreium. vid. l. i. fortuna in omnes habet: est enim omnium domina. Mirae sunt. h. l. varietates, vt

frumentarias prov. Sici- *exercitus potius, vel cuius potius,*

liam et Africam. *Sed eius iuri potius* in duobus codd. reperitur: et quis non praeferrat, si vel in vno exister?

felicitate. Sic codd. boni. In paucis et edd. vulg. *facilitate.*

debere tribui: locum se aequum ad dimicandum dedisse, potitum esse hostium castris, expulisse ac superasse pugnantes: sed, siue ipsorum perturbatio, siue error aliquis, siue etiam fortuna partem iam praesentemque victoriam interpellauisset, dandam omnibus operam, vt acceptum incommodum virtute sarciretur: quod si esset factum, detrimentum in bonum verteret, vti ad Gergouiam accidisset, atque ii, qui ante dimicare timuissent, vltro se proelio offerrent.

Hac habita concione, nonnullos signiferos ignominia notauit, ac loco mouit. Exercitui quidem omni tantus incessit ex incommodo dolor, tantumque studium infamiae sarcindae, vt nemo aut tribuni aut centurionis imperium desideraret, et sibi quisque etiam poenae loco grauiores imponeret labores, simulque omnes arderent cupiditate pugnan-

L I 5

di:

locum — aequum. Sic cod. Norvic. apud Davisum. Ceterae omnes lectiones, quantumvis antiquae, sunt falsae, vt *locum secum*, l. *secutum*, *locum secundum*, vnde Vossius et Ciacconius *locum se tutum*, Scaliger *locum se tum* coniecturis effecerant. Caesar hoc dicere vult, se non metuisse hostes, quoniam iis in loco adeo aequo, in quo fortasse vincere possent, nec Caesar a montibus aut fluminibus haberet aliquid praecipui adiumenti, decertandi facultatem dedisset, aut se iis ad proelium obtulisset.

verteret, versurum se esse,

μεταβάλλω ἄν. Ceterum nullus quidem codex verba *quod si — verteret* sic exhibet, vt in textu leguntur: nam vel *si* abest, vel *vt* additur ante *detrimentum*, vnde alius aliter correxit; recte tamen monuit Clarkius, lectionem hanc textus: proxime ad codd. scripturam accedere, viderique interea probandam.

ad Gergouiam. de B. G. 7. 51 sqq.

tantus incessit dolor. Milites postularunt adeo a Caesare, vt decimus quisque ab eo puniretur. Appian. 2, p. 467. Cf. Sueton. Iul. 68.

di: quum superioris etiam ordinis nonnulli, oratione permoti, manendum eo loco, et rem proelio committendam existimarent. Contra ea Caesar neque satis militibus perterritis confidebat, spatiumque interponendum ad recreandos animos putabat, relictisque munitionibus, magnopere rei frumentariae timebat.

LXXV

Itaque, nulla interposita mora, sauciorum modo et aegrorum habita ratione, impedimenta omnia silentio prima nocte ex castris Apolloniam praemisit, ac conquirere ante iter confectum vetuit. His una legio missa praesidio est. His explicitis rebus, duas in castris legiones retinuit, reliquas de quarta vigilia, compluribus portis eductas, eodem itinere praemisit; paruoque spatio intermisso, ut et militare institutum servaretur, et quam ferissime eius profectio cognosceretur, conclamari iussit; statim-

super. ord. nonnulli, quidam legati, tribuni militum, centuriones; omnino, qui erant loco honestiore. Apud Appianum est, quosdam amicos cum cohortatis esse ad proelium.

relictisque — timebas. Haec absconsa esse, quis non videat? Si Caesar relinquit sua castra, non vexabitur inopia; adibit enim loca, in quibus est copia frumenti; et hoc deinde ita facit. Sin remanet in castris, in quibus vexatus est dudum inopia, vexabitur et porro. Ergo cum Vossio lenissima mutatione legetur: *spatium*.

que — putabat, relictis munitionibus; et magnopere — —

quam ferissime. Et haec lectio, recte, opinor, est ab editoribus effecta e scriptura codd. septem, in his bonorum, qui habent *quam ferissime*: in ceteris MSS. est *ne citissima eius pr.* quod interpretamento simile videtur, aut alii recensionis textus. Exemplum adverbii *ferissime* e Plin. H. N. 15, 17 Cellarius protulit.

conclamarivasa. vid. ind. Et hoc est illud militare institutum.

statimque egressus, et nouissimum agmen consecutus, celeriter ex conspectu castrorum discessit. Neque vero Pompeius, cognito consilio eius, moram ullam ad insequendum intulit: sed eadem spectans, si itinere impeditos et perterritos deprehendere posset, exercitum e castris eduxit, equitatumque praemisit ad nouissimum agmen demorandum; neque consequi potuit, quod multum expedito itinere antecesserat Caesar. Sed quum ventum esset ad flumen Genusum, quod ripis erat impeditis, consecutus equita-

tus

eadem (nunc quoque) *spectans*, quae semper solebat spectare. Cf. cap. 85 init. Quod autem Caesar dicit, Pompeium sine mora secutum esse; contra ea Sueton. (Iul. cap. 36) et Dio Cassius (41, 52) narrant, Pompeium non securum esse, ideoque ab ipso Caesare reprehensum: id e Phutarcho (Caes. cap. 39) diiudicari potest. Nempe Suetonius et Dio volunt, Pompeium, finito proelio se in castra recepisse, nec *fugiensibus ex acie* statim instituisse; sed Caesar loquitur de his, quae die vno aut duobus post euenerunt, h. e. Pompeium Caesari alio *proficiscenti et castra mouenti* instituisse: quamquam non grauiter institit. vid. c. 77.

Genusum. Distinxi olim cum pluribus Genusum a Panyafo: iam, Caesaris itineribus ac castris accuratius inspectis, minus dubito, Pa-

nyasum et Genusum eundem amnem esse, altero vocabulo fortassis corrupto. Idem Ciaconio, et in schedis ad Liuium (44, 30) Fulvio Ursino visum est. Prima castra fuerunt ad Apsum (cap. 13): altera ad Asparagium (c. 30. 41): tertia ad Dyrrhachium: vnde pulsus Caesar, transducto Genusum exercitu, in veteribus suis castris contra Asparagium consedit; at Pompeius in suis ad Asparagium, tam propinquis Dyrrhachio, ut milites in priora castra recurrerent, sarcinas relictas repetituri. Vides sic, Genusum inter Dyrrhachium et Apsum esse, vbi et Panyasum Ptolemaeus posuit. *Celarius*. Sed in opere geographico T. I. p. 1025 rursus distinguit Genusum a Panyafo: distinguit etiam Palmerius in Graec. ant. 1, 22. p. 133, et hoc videtur verum.

Situs

tus nouissimos proelio detinebat. Hæc suos Cæsar equites opposuit, expeditosque antesignanos admiscuit quadringentos, qui tantum profecerunt, ut, equestri proelio commisso, pellerent omnes, compluresque interficerent, ipsi incolumes se ad agmen reciparent.

LXXVI

Confecto iusto itinere eius diei, quod proposuerat Cæsar, transductoque exercitu flumen Genulum, veteribus suis in castris contra Asparagium consedit, militesque omnes intra vallum castrorum continuit, equitatumque, per causam pabulandi emissum, confestim decumana porta in castra se recipere iussit. Simili ratione Pompeius, confecto
eius-

Situs ergo fluminum deinceps est hic: Dyrrhachio venit ad Panyasum, ab hoc ad Apsum, inde ad Genusum.

iustum iter diei. Guichardus (Mémoires critiques et historiques T. 1. p. 102 sqq.) refutat eos, qui e Vegetio (1, 9) concludunt, viginti millibus passuum, aut viginti quatuor millibus absolutum esse iustum diei iter. Ostendit igitur, iustum diei iter esse satis magnum viae spatium pro spatio diei, sive ut verbis eius utar: L'expression *iustum iter* nous dit simplement, que César fit une bonne journée, une bonne marche, sans y attacher l'idée de quelque distance. Argumentis vitur

cum aliis, tum hoc, quod ab eo loco, ubi Cæsar confecto itinere iusto consedit, Pompeiani, in eodem loco versantes, tamen in vetera castra, ut in vicina, redierunt. Vnde hic locus, ubi confederunt, a veteribus castris non viginti aut quatuor et viginti milia passuum abesse potuit. Mihi quidem etiam inde, quia additur, *quod iter proposuerat Cæsar*, intelligi videtur, non fuisse finitum et certum viae spatium; sed in arbitrio Cæsar et temporum necessitate positum, quousque vellet deberetque Cæsar illo die progredi. Omnem rem conficit numerus passuum, qui capite hoc extremo traditur.

eiusdem diei itinere, in suis veteribus castris ad Asparagium confedit, eiusque milites, quod ab opere, integris munitionibus, vacabant, alii lignendi pabulandique causa longius progrediebantur; alii, quod subito consilium profectionis ceperant, magna parte impedimentorum et sarcinarum relicta, ad haec repetenda inuitati propinquitate superiorum castrorum, depositis in contubernio armis, vallum relinquebant. Quibus ad sequendum impeditis, Caesar, quod fore prouiderat, meridiano fere tempore, signo profectionis dato, exercitum educit, duplicatoque eius diei itinere, octo milia passuum ex eo loco discedit: quod facere Pompeius discessu militum non potuit.

Postero die Caesar, similiter praenissis prima nocte impedimentis, de quarta vigilia ipse egreditur, ut, si qua imposita esset dimicandi necessitas, subitum casum expedito exercitu subiret. Hoc idem reliquis fecit diebus. Quibus rebus perfectum est, ut altissimis fluminibus atque impeditissimis itineribus nullum acciperet incommodum. Pompeius enim, primi diei mora illata, et reliquorum dierum frustra labore suscepto, quum se magnis itineribus extenderet, et progressos consequi cuperet, quarto die finem sequendi fecit, atque aliud sibi consilium capiendum existimauit. LXXVII

Caesari, ad saucios deponendos, stipendium exercitui dandum, socios confirmandos, praesidium urbibus relinquendum, necesse erat adire Apolloniam. Sed his rebus tantum temporis tribuit, quantum erat properanti necesse: timensque Domitio, LXXVIII

ne

in contubernio, in tentorio suo et contubernalium. Domitio, qui in Macedonia erat. c. 36.

ne aduentu Pompeii praecuparetur, ad eum omni celeritate et studio incitatus ferebatur. Totius autem rei consilium his rationibus explicabat, ut, si Pompeius eodem contenderet, abductum illum a mari atque ab iis copiis, quas Dyrrhachii comparauerat, frumento ac comine abstractum, pari conditione belli secum decertare cogeret: si in Italiam transfret; coniuncto exercitu cum Domitio per Illyricum Italiae subsidio proficisceretur: si Apolloniam Oricumque oppugnare, et se omni maritima ora excludere conaretur; obsessio tamen Scipione, necessario illum suis auxilium ferre cogeret. Itaque, praemissis nunciis ad Cn. Domitium, Caesar scripsit, et, quid fieri vellet, ostendit: praesidioque Apolloniae cohortibus quatuor, Lissi una, tribus Orici relictis, quique erant ex vulneribus aegri, depositis, per Epirum atque Acarnaniam iter facere coepit. Pompeius quoque, de Caesaris consilio coniectura iudicans, ad Scipionem properandum sibi existimabat, si Caesar iter illo haberet, ut subsidium Scipioni ferret; si ab ora maritima Corcyraque discedere nolleret, quod legiones equitatumque ex Italia exspectaret, ipse ut omnibus copiis Domitium adgrederetur.

LXXVIII   Iis de causis uterque eorum celeritati studebat, et suis ut esset auxilio, et, ad opprimendos aduersarios, ne occasione temporis deesset. Sed Caesarem

Scipione. vid. ibid.

Corcyraque. Offensus est Marcellandus in Explic. vet. suet. p. 274 hoc nomine, partim quia in codd. mire variatur; partim quia non Caesar, sed Pompeius Cor-

cyram tenuerit. Ergo legi vult *Oriciaque*, ut Oricia sit regio circa Oricum. Constat Stephanum Byz. in *Agro*, et iure dicit, Caesarem illo tempore Oricum tenuisse.

rem Apollonia a directo itinere auerterat: Pompeius per Candauiam iter in Macedoniam expeditum habebat. Accessit etiam ex improuiso aliud incommodum, quod Domitius, qui dies complures castris Scipionis castra collata habuisset, rei frumentariae causa ab eo discesserat, et Heracleam [Senticam], quae est subiecta Candauiae, iter fecerat, ut ipsa fortuna illum obicere Pompeio videretur. Haec ad id tempus Caesar ignorabat. Simul, a Pompeio litteris per omnes prouincias ciuitatesque dimissis de proelio ad Dyrrhachium facto, latius inflatusque multo, quam res erat gesta; fama percrebuerat, pulsum fugere Caesarem, paene omnibus copiis amissis: haec itinera infesta reddiderat, haec ciuitates nonnullas ab eius amicitia auerterat. Quibus accidit rebus, ut pluribus dimissi itineribus, a Caesare ad Domitium, et ab Domitio ad Caesarem, nulla ratione iter conficere possent. Sed Allobro-

Apollonia, voluntas et necessitas adeundi Apolloniam. De Candauia vid. c. 11.

Senticam. Liuius (45, 19) et Plinius (6, 10) *Sinticum* scripserunt. In Caesare a manu scioli hoc verbum additum videtur. Nam Heraclea Sintica nimium a Candauia remota. Quantum spatium est ab Illyrico monte, Candauia, ad Bisaltas in Thraciae confinio. Propior Candauiae aut contigua Heraclea Lyncestidis, quam non dubito Caesarem vel scripsisse, vel in animo habuisse. Nec vacabat Pompeio, ad Sintos, Bisaltas et Strymo-

nem-excurrere; sed belli rationes in ceterioribus detinebant. *Cellarius*. Praebuit haec Oudendorpius, et Wesselingio ad Antonini itinerar. p. 607 probata esse monuit.

de proelio ad D. facto. Sic nullus codex: nam abest *de*, vel scribitur pro eo *ac*, vel *quibus*, vel legitur in cod. optimo, *proelium factum*. Sed puto ex his veram lectionem crutam esse per hos, qui id, quod in textu est, ediderunt: nam c. 80 plane eadem verba leguntur de hac ipsa re,

sobroges, Roscilli atque Aegi familiares, quos per-
fugisse ad Pompeium demonstrauimus, conspicati
in itinere exploratores Domitii, seu pristina sua
consuetudine, quod vna in Gallia bella gesserant,
seu gloria elati, cuncta, vt erant acta, exposuerunt,
et Caesaris profectionem et aduentum Pompeii do-
cuerunt. A quibus Domitius certior factus, vix
quatuor horarum spatio antecedens, hostium bene-
ficio periculum virauit, et ad Aeginium, quod est
obiectum oppositumque Thessaliae, Caesari ve-
nienti occurrit.

LXXX

Coniuncto exercitu, Caesar Gomphos peruenit,
quod est oppidum primum Thessaliae venientibus
ab Epiro, quae gens paucis ante mensibus vltro ad
Caesarem legatos miserat, vt suis omnibus faculta-
tibus vteretur, praesidiumque ab eo militum pe-
tierat. Sed eo fama iam praecurrerat, quam supra
docuimus, de proelio Dyrrhachino, quod multis
auxerat partibus. Itaque Androsthenes, praetor
Thessaliae, quum se victoriae Pompeii comitem
esse mallet, quam socium Caesaris in rebus aduer-
sis, omnem ex agris multitudinem seruorum ac li-
berorum in oppidum cogit, portasque praeccludit,
et ad Scipionem Pompeiumque nuncios mittit, vt
sibi subsidio veniant; se confidere munitionibus
oppidi, si celeriter succurratur: longinquam ob-
pugnationem sustinere non posse. Scipio, discessu
exercituum ab Dyrrhachio cognito, Larissam le-
giones adduxerat: Pompeius nondum Thessaliae
adpro-

demonstrauimus. vid. c. 59. stratus — De Gomphis ex-
paucis ante mensibus. Edd. pugnatu pauca habent Ap-
quaedam *diebus*, quod ipsa pian. Civ. 2. p. 468. Die
res non patitur. Cass. 41, 41. Plutarch.
praetor, summus magi- Caes. c. 41.

adpropinquabat. Caesar, castris munitis, scalas musculosque ad repentinam oppugnationem fieri, et crates parari iussit. Quibus rebus effectis, cohortatus milites docuit, quantum usum haberet ad subleuandam omnium rerum inopiam, potiri oppido pleno atque opulento; simul reliquis ciuitatibus huius urbis exemplo inferre terrorem; et id fieri celeriter, priusquam auxilia concurrerent. Itaque, usus singulari militum studio, eodem, quo venerat, die post horam nonam oppidum altissimis moenibus oppugnare adgressus, ante solis occasum expugnavit, et ad diripiendum militibus concessit; statimque ab oppido castra mouit, et Metropolim venit, sic, ut nuncios expugnati oppidi famamque antecederet.

Metropolitae, primum eodem usi consilio, iis LXXXI
dem permoti rumoribus, portas clausurunt, murosque armatis compleuerunt: sed postea, casu ciuitatis Gomphenensis cognito ex captiuis, quos Caesar ad murum producendos curauerat, portas aperuerunt, Quibus diligentissime conseruatis, collata fortuna Metropolitum cum casu Gomphenisium, nulla Thesaliae fuit ciuitas, praeter Larissaeos, qui magnis exercitibus Scipionis tenebantur, quiu Caesar parerent, atque imperata facerent. Ille, segetis idoneum locum in agris nactus, quae prope iam ma-
tura

Gomphenfis. In omnibus codd. est *comprehensis*, in Leidens. primo *compressae*. Ciacconius vere reposuit *Gomphenfis*: si quis enim Dionem Cass. conferat, videbit, his ipsis fere verbis, quibus Caesar usus erat, rem narrari.

segetis idoneum locum. Ergone hoc significat locum Caesari opportunum, propter segetem, quae ibi erat? Sed quis facile frumenti locum idoneum hoc sensu dicat? Atqui verbum *segetis* abest ab optimis codicibus. Tamen propter sequentia,

M m

quae

nura erat, ibi aduentum expectare Pompeii, eoque omnem rationem belli conferre constituit.

LXXXII

Pompeius paucis post diebus in Thessaliam peruenit, concionatusque apud cunctum exercitum, suis agit gratias; Scipionis milites cohortatur, ut, parta iam victoria, praedae ac praemiorum velint esse participes: receptisque omnibus in vna castra legionibus, suum cum Scipione honorem partitur, classicumque apud eum cani, et alterum illi iubet praetorium tendi. Audis copiis Pompeii, duobusque magnis exercitibus coniunctis, pristina omnium confirmatur opinio, et spes victoriae augetur adeo, ut, quidquid intercederet temporis, id morari reditum in Italiam videretur; et, si quando quid Pompeius tardius aut consideratius faceret, vnus esse negotium diei, sed illum delectari imperio, et consulares praetoriosque seruatorum habere numero, dicerent. Iamque inter se palam de praemiis ac sacerdo-

quae prope iam matura erat (sive *erant*, ut boni codd. habent) tale verbum praecedere debuit. Fortasse ergo, ut et Oudendorpio visum est, in verbis aliquid mendi latet, etsi sensum omnino videmus.

classicum — cani, aequè apud Scipionem cani, atque apud Pompeium. Cum enim duo summi duces aut consules in vnis castris erant, apud vtrumque classicum canebatur: ideoque Asdrubal, suspicatus alterum consulem in castra venisse, observari iubet, semel bisne signum canat in castris. Liv. 37, 47.

Cellarius. Cf. Veget. 2, 22 et ind.

si quando quid — dicerent. Non haec modo dicebant; sed Pompeium iocubundi regem et Agamemnonem adpellabant. Appian. 2, p. 470. Plutarch. Pompei. 66. 67.

Iamque inter se — Ab hac temeritate alienissimum fuisse Pompeium, iidem scriptores referunt; sed cum metu, aut torpore, aut fato cessisse libidini nobilitum, qui in eius castris erant.

de praemiis. Marcellandus in Explicat. vet. auct. p. 275 legendum putat *de prae-*

sacerdotiis contendeabant, in annosque consulatum definebant; alii domos bonaque eorum, qui in castris erant Caesaris, petebant: magnaue inter eos in consilio fuit controuersia, oporteretne L. Hirri, quod is a Pompeio ad Parthos missus esset, proximis comitiis praetoriis absentis rationem haberi: quum eius necessarij fidem implorarent Pompeii, praestaret, quod proficiscenti recepisset, ne per eius auctoritatem deceptus videretur; reliqui, in labore pari ac periculo, ne vnus omnes antecederet, recusarent.

Iam de sacerdotio Caesaris Domitius, Scipio, LXXXIII Spintherque Lentulus, quotidianis contentionibus ad grauissimas verborum contumelias palam descenderunt: quum Lentulus aetatis honorem ostentaret, Domitius vrbanam gratiam dignitatemque iactaret, Scipio adfinitate Pompeii confideret. Postulauit etiam L. Afranium prodicionis exercitus Attius Rufus apud Pompeium, quod gestum in Hispania diceret.

M m 2

Et

praeturis, partim ob cap. 83, (vbi equidem nihil de praeturis nominatim video; immo vero de *praemiis* pecuniae ibi dicitur) partim ob locum Plutarchi in Pomp. c. 67, vbi de his viris est, *ὁ μὲν τὸν καὶ τὸν ἄλλοις ἐπὶ τῷ πόλεμῳ*. Et propter hunc locum, si non necessaria, verisimilis tamen est viri doctissimi coniectura.

de sacerdotio, pontificatu maximo. Plutarch. d. l. *καὶ τὸν καὶ τὸν ἀφ' ὧν ἐκείνῳ*. Cciliarius.

Domitius. Est L. Dom. Ahenobarbus, qui ad Phar-

salum periit (c. 99), isque Pompeianus: at Cn. Domitius Calvinus, Caesarianus (c. 78). *Idem*.

quod gestum in Hispania diceret. Haec omnia puto delenda esse, vt Grutero quoque visum est. Ne plena quidem et perfecta sententia est. Voluit aliquis monere, respici ad res in Hispania ab Afranio gestas, de quibus lib. I. extr. Monuit ergo in margine his verbis: *quod gestum in Hispania, dicere videtur* (nam in cod. Voss. est *videretur*). Id inde in textum irrepsit.

Et L. Domitius in consilio dixit, placere sibi, bello confecto, ternas tabellas dari ad iudicandum iis, qui ordinis essent senatorii, belloque vna cum ipsis interfuissent, sententiasque de singulis ferrent, qui Romae remansissent, quique intra praefidia Pompeii fuissent, neque operam in re militari praestitissent: vnam fore tabellam, qui liberandos omni periculo conferent; alteram, qui capitis damnarent; tertiam, qui pecunia multarent. Postremo omnes aut de honoribus suis, aut de praemiis pecuniae, aut de persequendis inimiciis agebant; nec, quibus rationibus superare possent, sed, quemadmodum uti victoria deberent, cogitabant.

LXXXIII Re frumentaria praeparata, confirmatisque militibus, et satis longo spatio temporis a Dyrrhachinis proellis intermisso, quo satis perspectum habere militum animum videretur, tentandum Caesar existimavit, quidnam Pompeius propositi aut voluntatis ad dimicandum haberet. Itaque ex castris exercitum eduxit, aciemque instruxit, primum suis locis, paulloque a castris Pompeii longius; continentibus vero diebus, ut progredere a castris suis, collibusque Pompeianis aciem subiceret. Quae res in dies confirmatiorem eius exercitum efficiebat. Superius tamen institutum in equitibus, quod demonstraui, servabat, ut, quoniam numero multis partibus esset inferior, adolescentes atque expeditos, ex antesignanis electos milites ad perniciem, armis inter equites proeliari iuberet, qui quotidiana consue-

sententiasque — ferrent, quod demonstraui. Vbi?
h. e. qui (ut) sent. de sing. In Gallicis bellicis hoc saepius factum est, ut B. G. I, 48, quod Caesar videtur imitatus hoc tempore.
inter praefidia, in castris,
ut ibi tuti laterent.

consuetudine usum quoque eius generis proeliorum perciperent. His erat rebus effectum, ut equites mille apertioribus etiam locis septem milium Pompeianorum impetum, quum adesset usus, sustinere auderent, neque magnopere eorum multitudine tererentur. Namque etiam per eos dies proelium secundum equestre fecit, atque vnum Allobrogem ex duobus, quos perfugisse ad Pompeium supra docuimus, cum quibusdam interfecit.

Pompeius, quia castra in colle habebat, ad infimas radices montis aciem instruebat; semper, ut videbatur, spectans, si iniquis locis Caesar se subiiceret. Caesar, nulla ratione ad pugnam elici posse Pompeium existimans, hanc sibi commodissimam belli rationem iudicauit, uti castra ex eo loco moueret, semperque esset in itineribus: hoc sperans, ut, mouendis castris pluribusque aduendis locis, commodiore frumentaria re vteretur; simulque in itinere ut aliquam occasionem dimicandi nancisceretur, et insolitum ad laborem Pompeii exercitum quotidianis itineribus defatigaret. His constitutis rebus, signo iam profectiouis dato, tabernaculisque detentis, animaduersum est, paullo ante, extra quotidianam consuetudinem, longius a vallo esse aciem Pompeii progressam, ut non ini-

LXXXV

M m 3

quo

quum adesset usus, quum usus venisset, quum opus esset.

vnum Allobrogem. Tres codd. boni; *Aegum Allobrogem*. Recte: nam c. 59 existat hoc nomen vnius horum Allobrogum. Idem Dausio et Oudendorpio visum est.

ante, extra quotid. consuet. Haec quatuor verba

absunt a cod. optimo, Leidensi primo. Ergo Marclandus in Explic. vet. auctr. p. 275 ea tolli vult; non enim adparere, quid sit *paulo ante*. Sed dubito, an vnius codicis auctoritate haec omnia statim tollenda sint, praesertim cum *paulo ante* possit commode intelligi.

quo loco posse dimicari videretur. Tunc Caesar apud suos, quum iam esset agmen in portis, Differendum est, inquit, iter in praesentia nobis, et de proelio cogitandum, sicut semper depoposcimus: animo sumus ad dimicandum parati; non facile occasionem postea reperiemus: confestimque expeditas copias educit.

LXXXVI Pompeius quoque, ut postea cognitum est, suorum omnium hortatu statuerat proelio decertare. Namque etiam in consilio superioribus diebus dixerat, priusquam concurrerent acies, fore, ut exercitus Caesaris pelleretur. Id cum essent plerique admirati, Scio me, inquit, paene incredibilem rem polliceri; sed rationem consilii mei accipite, quo firmiore animo in proelium prodeatis. Peruasi equitibus nostris, idque mihi se facturos confirmauerunt, ut, quum propius sit accessum, dextrum Caesaris cornu ab latere aperto adgrederentur, ut, circumuenta ab tergo acie, prius perturbatum exercitum pellerent, quam a nobis telum in hostem iaceretur. Ita sine periculo legionum, et paene sine vulnere, bellum conficiemus. Id autem difficile non est, quum tantum equitatu valeamus. Simul denunciavit, ut essent animo parati in posterum; et, quoniam fieret dimicandi potestas, ut saepe cogitauissent, ne usu manuum reliquorum opinionem fallerent.

Hunc

cogitandum — *parati*. terus malit, *agitauissent*,
E vestigiis codd. potius le- Dauius, *optauissent*.
getur: *cogitandum*, si, ut *usu manuum* nihil aliud
semper depoposcimus, animo est, quam, quod habent
sumus parati. Non — codd. quidam, *usu manuum*,
cogitauissent. An, *rogi* seu *usu manus*. Dubium
tauissent? cf. c. 82. Gru- est, utrum Caesar scripse-
rit.

Hunc Labienus excepit, ¹⁴⁷ et, quum Caesaris co-LXXXVII
 pias despiceret, Pompeii consilium summis laudibus
 efferret, Noli, inquit, existimare, Pompei, hunc
 esse exercitum, qui Galliam Germaniamque deuic-
 erit. Omnibus interfui proeliis, neque temere
 incognitam rem pronuncio. Perexigua pars illius
 exercitus superest, magna pars deperit: quod acci-
 dere tot proeliis fuit necesse: multos autumnii pesti-
 lentia in Italia consumpsit, multi domum discesse-
 runt, multi sunt relictī in contiaenti. An non ex-
 audistis, ex iis, qui per causam valetudinis reman-
 serunt, cohortes esse Brundisii factas? Hae copiae,
 quas videtis, ex dilectibus horum annorum in cite-
 riore Gallia sunt resectae, et plerique sunt ex colo-
 niis Transpadanis: attamen, quod fuit roboris, duo-
 bus proeliis Dyrrhachinis interiit. Haec quum di-
 xisset, iurauit, se, nisi victorem, in castra non reuer-
 surum: reliquosque, vt idem facerent, hortatus est.
 Hoc laudans Pompeius, idem iurauit. Nec vero
 ex reliquis fuit quisquam, qui iurare dubitaret. Haec
 quum facta essent in consilio, magna spe et laetitia
 omnium discessum est: ac iam animo victoriam
 praecipiebant, quod de re tanta, et a tam perito im-
 peratore, nihil frustra confirmari videbatur.

Caesar, quum Pompeii castris adpropinquasset, LXXXVIII
 ad hunc modum aciem eius instructam animaduertit.

M m 4

Erant

rit. Significat autem *usu*
manuque, tum, cum ven-
 tum est ad rem, cum mani-
 bus vtendum est, facto opus
 est. Cicero dicit, *admini-*
stratione manuum opus esse,
 hoc est, vfu manuque. Si
 quis malit; *vsum* dicat trac-
 tationem ipsam rei, et *ma-*
num, facta, operam.

exaudistis. Vulgo, *au-*
distis. Nempe sensus est:
 annon fama ad vos vsque
 penetrauit? Dicitur vero is
exaudire, ad quem vsque
 clamor, strepitus, vox pro-
 cul veniens penetrat.

factas, conscriptas, col-
 lectas.

Erant in sinistro cornu legiones duae, transditae a Caesare initio dissensionis ex S. C. quarum una prima; altera tertia adpellabatur. In eo loco ipse erat Pompeius. Mediam aciem Scipio cum legionibus Syriacis tenebat. Ciliciensis legio, coniuncta cum cohortibus Hispanis, quas transductas ab Afranio docuimus, in dextro cornu erant collocatae. Has firmissimas se habere Pompeius existimabat. Reliquas inter aciem mediam cornuaque interiecerat, numeroque cohortes CX expleuerat. Haec erant milia XLV, euocatorum circiter duo, quae ex beneficiariis superiorum exercituum ad eum conuenerant; quae tota acie disperferat. Reliquas cohortes septem castris propinquisque castellis praesidio disposuerat. Dextrum cornu eius riuus quidam impeditis ripis munitabat: quam ob causam cunctum equitatum, sagittarios funditoresque omnes, in sinistro cornu obiecerat.

LXXXVIII

Caesar, superius institutum seruans, decimam legionem in dextro cornu, nonam in sinistro collocauerat, tametsi erat Dyrrhachinis proeliis vehementer attenuata; et huic sic adiunxit octauam, ut paene unam ex duabus efficeret; atque alteram alteri praesidio esse iusserat. Cohortes in acie octoginta

transditae a Caesare. vid. de B. G. 8, 54.

docuimus. vid. 1, 86. 87.

milia XLV. Miror, de huius loci numeris tam multa quaeri. Non possunt haec nostris coniecturis et computationibus definiri; nec in illorum temporum turbis et tumultibus existimandum est, certam rationem cohortum

legionumque obseruatam esse — De hac acie Pompeiana cf. Plutarch. in Pomp. cap. 69. Appian. 2, p. 471. sq.

riuus quidam, Enipeus. vid. Lucanus 7, 116. 224. *Cellarius.* Add. Appian. 2, p. 474. ὁ Πομπήϊος πατέρας τὸν στρατὸν μεταξύ Φαρσάλων πόλεως, καὶ Ἐνιπέου ποταμοῦ. Frontin. Strateg. 2, 3, 22.

ginta constitutas habebat, quae summa erat milium XXII. Cohortes duas castris praesidio reliquerat. Sinistro cornu Antonium, dextro P. Sullam, media acie Cn. Domitium praeposuerat; ipse contra Pompeium constitit. Simul, his rebus animaduversis, quas demonstramus, timens, ne a multitudine equitum dextrum cornu circumveniretur, celeriter ex tertia acie singulas cohortes detraxit, atque ex his quartam instituit, equitatuque opposuit, et, quid fieri vellet, ostendit, monuitque, eius diei victoriam in earum cohortium virtute constare. Simul tertiae aciei totique exercitui imperavit, ne iniussu suo concurreret: se, quum id fieri vellet, vexillo signum daturum.

Exercitum quum militari more ad pugnam cohortaretur, suaque in eum perpetui temporis officia praedicaret, in primis commemoravit, testibus se militibus uti posse, quanto studio pacem petisset,

Mm 5 quas

summa erat milium XXII. Sic plane Plutarch. et Appian. d. I. Cur ergo alius XXXII, alius XL, alius XLIII legi mauit?

*Antonium, ut πολέμου-
εργον τῶν ἐπὶ τῇ Καίσαρι.* Plutarch. Anton. c. 8.

ex tertia acie singulas cohortes. Quomodo singulas? Nempe e singulis legionibus tertiae aciei singulas cohortes. Aliter hoc intelligi non potest, et sic constanter loquuntur veteres: sic et Vossius explicuit, probantibus Cellario et Clarkio. Cum autem Plutarchus in Pomp. c. 69 narret, Caesa-

rem sex cohortes ex ultima acie detraxisse (cf. Frontin. Strateg. 2, 3, 22): possumus quidem hoc loco uti ad explicandam explendamque Caesaris narrationem; non autem ad verba eius emendanda. Et tamen fecerunt hoc, qui *senas* aut *sex* pro *singulas* legi voluerunt, aut ut Marchandus in Explicat. vet. auct. p. 276: *celeriter sex tertiae aciei singulas cohortes detraxit*: qui *singulas* explicat, singulatum, vnam post alteram, non omnes simul et eodem tempore, ne hostes sentirent, plures vna detraxisse esse.

XC

quae per Vatinium in colloquiis, quae per A. Clodium cum Scipione egisset, quibus modis ad Orientem cum Libone de mittendis legatis contendisset: neque se unquam abuti militum sanguine, neque rempublicam alterutri exercitu privare voluisse. Hac habita oratione, exposcentibus militibus, et studio pugnae ardentibus, tuba signum dedit.

XCI Erat Crastinus evocatus in exercitu Caesaris, qui superiore anno apud eum primum pilum in legione decima duxerat, vir singulari virtute. Hic, signo dato, Sequimini me, inquit, manipulares mei qui fuistis, et vestro imperatori, quam constituistis, operam date: vnum hoc proelium superest, quo confecto, et ille suam dignitatem, et nos nostram libertatem recuperabimus. Simul respiciens Caesarem, Faciam, inquit, hodie, imperator, ut aut vivo mihi, aut mortuo gratias agas. Haec quum dixisset, primus ex dextro cornu procurrit, atque eum milites electi circiter centum et viginti voluntarii eiusdem centuriae sunt persecuti.

XCII Inter duas acies tantum erat relictum spatii, ut satis esset, ad concursum utriusque exercitus: sed Pompeius suis praedixerat, ut Caesaris impetum exciperent, ne se loco mouerent, aciemque eius distrahi paterentur: idque admonitu C. Triarii fecisse dicebatur, ut primus excursus visque militum infringeretur, aciesque distenderetur, atque in suis ordinibus dispositi, dispersos adorirentur: leniusque casura pila sperabat, in loco retentis militibus, quam si ipsi immixtis telis occurrissent: simul fore, ut, duplici

Vatinium. cap. 19.

Clodium. c. 57.

cum Libone. c. 16.

Crastinus. Lucan. 7, 471.

Cellarius. Omnes scriptores huius belli et hanc rem narrarunt.

duplicato cursu, Caesaris milites exanimarentur, et lassitudine conficerentur. Quod nobis quidem nulla ratione factum a Pompeio videtur, propterea quod est quaedam animi incitatio atque alacritas naturaliter innata omnibus, quae studio pugnae incenditur. Hanc non reprimere, sed augere imperatores debent, neque frustra antiquitus institutum est, ut signa undique conquirent, clamoremque vniuersi tollerent: quibus rebus et hostes terreri, et suos incitari existimauerunt.

Sed nostri milites, dato signo, quum infestis XCIII.
pilis procucurrissent, atque animaduertissent, non concurriri a Pompeianis: usu periti, ac superioribus pugnis exercitati, sua sponte cursum represserunt, et ad medium fere spatium constiterunt, ne consurantis viribus adpropinquarent; paruoque intermisso temporis spatio, ac rursus renouato cursu, pila miserunt, celeriterque, ut erat praeceptum a Caesare, gladios strinxerunt. Neque vero Pompeiani huic rei desuerunt. Nam et tela missa exceperunt, et impetum legionum tulerunt, et ordines conseruauerunt, pilisque missis, ad gladios redierunt. Eodem tempore equites ab sinistro Pompeii cornu, ut erat imperatum, vniuersi procucurrerunt, omnisque multitudo sagittariorum se profudit: quorum impetum noster equitatus non tulit, sed paulum loco motus cessit: equitesque Pompeiani hoc acrius instare, et se turmatim explicare, aciemque nostram a latere aperto circuire coeperunt. Quod ubi Caesar animum aduertit, quartae aciei, quam

exanimarentur. Sic ed. quem Oudendorpius optimum dicit, *assuarent*, quod eidem viro docto placet.
exinanirentur, vel *existimarentur*, vel in Petauiano, *innata*, vid. omnino ind.

quam instituerat sex cohortium numero, signum dedit. Illi celeriter protucurrerunt, infestisque signis tanta vi in Pompeii equites impetum fecerunt, ut eorum nemo consisteret, omnesque conversi non solum loco excederent, sed protinus incitati fuga montes altissimos peterent. Quibus submotis, omnes sagittarii funditoresque destituti, inermes, sine praesidio, interfecti sunt. Eodem impetu cohortes sinistrum cornu, pugnantibus etiam tum ac resistentibus in acie Pompeianis, circumierunt, eosque a tergo sunt adorti.

XCIII

Eodem tempore tertiam aciem Caesar, quae quiescente fuerat, et se ad id tempus loco tenuerat, procurrare iussit. Ita, quum recentes atque integri defessis successissent, alii autem a tergo adorirentur, sustinere Pompeiani non potuerunt, atque universi terga verterunt. Neque vero Caesarem fefellit, quin ab iis cohortibus, quae contra equitatum in quarta acie collocatae essent, initium victoriae oriretur, ut ipse in cohortandis militibus pronuntiaverat. Ab his enim primum equitatus est pulsus, ab iisdem factae caedes sagittariorum atque funditorum, ab iisdem acies Pompeiana a sinistra parte erat circumita, atque initium fugae factum. Sed Pompeius, ut equitatum suum pulsum vidit, atque eam partem, cui maxime confidebat, perterritam animum aduertit, aliis diffusus acie excessit, protinusque se in castra equo contulit, et iis centurionibus,

sex cohort. numero. Est *ermes*, telis profusis; *sine* hoc verum; vid. ad c. 89; *praesidio*, a nullis equitibus sed in nullo cod. sic legitur: defensi.

hi enim *ex cohort. numero* *circumita*. Vulgo, *circumventa*. Ante hoc verbum *et erat* tollendum est,

destituti ab equitibus; in- ut quidam monuerunt.

bus, quos in statione ad praetoriam portam posuerat, clare, ut milites exaudirent, Tuumini, inquit, castra; et defendite diligenter, si quid durius acciderit: ego reliquas portas circumeo, et castrorum praesidia confirmo. Haec quum dixisset, se in praetorium contulit, summam rei diffidens, et tamen eventum expectans.

Caesar, Pompeianis ex fuga intra vallum compulsi, nullum spatium perterritis dare oportere existimans, milites cohortatus est, ut beneficio fortunae uterentur, castraque oppugnarent: qui, etsi magno aestu fatigati, (nam ad meridiem res erat perducta) tamen, ad omnem laborem animo parati, imperio paruerunt. Castra a cohortibus, quae ibi praesidio erant relictæ, industrie defendebantur, multo etiam acrius a Thracibus barbarisque auxiliis. Nam qui acie refugerant milites, et animo perterriti, et lassitudine confecti, missis plerique armis signisque militaribus, magis de reliqua fuga, quam de castrorum defensione cogitabant. Neque vero diutius, qui in vallo constiterant, multitudinem telorum sustinere potuerunt; sed confecti vulneribus locum reliquerunt, protinusque omnes, ducibus usque centurionibus tribunisque militum, in altissimos montes, qui ad castra pertinebant, confugerunt.

In castris Pompeii videre licuit trichilas XCVI
strue-

trichilae sunt, ut Ovidii (Fast. 3, 528) verbis dicam, casae frondeae, e ramo factae, quas et umbras (vid. Festus in h. v.) et umbracula nominare veteres solebant. Accurate descripsit Heynius (ad Virgil. Copam v. 8), ubi, *Trichila* et *Tri-*

chilum, inquit, est pergula, ex vitibus aliaeque arbore, pedamentis et iugis firmata, implicitis frondibus concaemerata et arcuata, notioris voce hypampelos dicta. Laudat vir doctus intr. ad Columell. 10. 378. Iam lectio haec, *trichilas*, ab omnibus codi-

structas, magnam argenti pondus expositum, recentibus cespitibus tabernacula constrata, L. etiam Lentuli et nonnullorum tabernacula protecta edera; multaque praeterea, quae nimiam luxuriam et victoriae fiduciam designarent: ut facile aestimari posset, nihil eos de cunctis sibi dici timuisse, qui non necessarias conquirerent voluptates. At hi miserrimo ac patientissimo exercitui Caesaris luxuriam obiciebant, cui semper omnia ad necessarium usum defuissent. Pompeius, iam quum intravallum nostri versarentur, equum nactus, detractis insigui-

codicibus Caesaris firmatur constanter; illa vero altera, *trichinia*, ex ed. Aldina, et a correctore sine dubio originem habet.

structas. Hoc in nullo cod. legitur; sed est ex emendatione Salmasii, probata Vossio aliisque. Vera codd. lectio est, *stratas*. Si enim dici potest coenaculum stratum, i. e. mensis tricliniaribus stratum, in quo posita parataque sunt triclinia: poterit etiam dici trichila strata, h. e. mensis strata, in qua posita parataque sunt mensae. Atqui apud Macrobius Saturnal. 2, 9 e veteri scriptore proferuntur haec verba: *triclinia lectis iburneis strata*. Eodem modo in libris sacris (Marc. 14, 15. Luc. 22, 11) dicitur ἀνέγειν τραπέζας, quod Scaliger (de emendat. temp. p. 571) bene vertit,

coenaculum lectis stratum. Ergo non debebant viri docti dubitare, an trichila dici posset sterni, multoque minus phrasin hanc corrigere. Si quis tamen malit emendare, non contendam de eo. Lipsius (de mil. rom. 5, 16. p. 326) trichilas stratas eodem modo, quo ante interpretatus sum, descripsit, *umbracula ad coenationem instrata fuisse, lectosque dispositos*.

tabernacula militum. Differunt ergo haec ab illis luxuriosis umbraculis, neque eadem res, ut Vossius putabat, bis dicitur — De luxuria hac intempestiva cf. Plutarch. in Pomp. c. 72.

patientissimo. In MSS. cunctis, ne vno quidem excepto, et edd. ant. legi *potentissimo*, monuit Oudendorpius. Neque tamen locum habere potest.

insignibus imperatoris, decumana postea se ex castris eiecit; protinusque equo citato Larissam contendit. Neque ibi constitit, sed eadem celeritate, paucos suos ex fuga mastrus, nocturno itinere non intermisso, comitatu equitum triginta ad mare pervenit, navemque frumentariam conscendit; saepe, ut dicebatur, querens, tantum se opinionem fefellerisse, ut, a quo genere hominum victoriam sperasset, ab eo, initio fugae facto, paene proditus videretur.

Caesar, castris potitus, a militibus contendit, **XCVII** ne, in praeda occupati, reliqui negotii gerendi facultatem dimitterent. Qua re impetrata, montem opere circumvenire instituit. Pompeiani, quod is mons erat sine aqua, diffisi ei loco, relicto monte, universi iuris eius Larissam versus se recipere coeperunt. Qua re animadversa, Caesar copias suas diuisit, partemque legionum in castris Pompeii remanere iussit, partem in sua castra remisit; quatuor secum

insignibus imperas. paludamento. Nam Plutarchus de Pompeio (in eius vita c. 72), qui in castra ex acie effugerat: λαβὼν ἰδιῶτα, τῇ παρῶν τύχῃ πρόπυσαν, ὑπέκλειπε, et in vita Caesaris c. 45 disertis verbis: ἀπεδύσατο τὴν ἐναγώνιον καὶ στρατηγικὴν ἰδιῶτα. Appian. 2. p. 479, τὴν τολὴν ἐνέλλαξε — De fuga Pompeii in Aegyptum usque exstat apud Plutarchum (in Pomp. c. 73 sqq.) pulcherrima, ad miserandum facta, multorumque moribus expressis variata narratio.

iuris eius. Verba haec sensu carent. Cum vero ab sint a cod. Palatino, Scaliger et Davisius ea omittenda esse censent. Clarkius *ingis eis* legi maluit, h. e. per iuga ea. Ex aliis lectionibus, *vires eius*, *viris eius*, et *universi simul Larissam*, nihil potest erui, etsi quidam *viris equis* legi voluerunt. Nondum puto repertam esse veram lectionem.

Qua re (MSS. fere omnes, *sps*) *animadversa*, *Caesar* — Potest codd. lectio explicari; sed non sine durtis.

secum legiones duxit, commodioremque itinere Pompeianis occurrere coepit, et progressus milia passuum sex aciem instruxit. Quae re animaduversa, Pompeiani in quodam monte constiterunt. Hunc montem flumen sublebat. Caesar, milites cohortatus, etsi totius diei continenti labore erant confecti, noxque iam suberat, tamen munitione flumen a monte seclusit, ne noctu aquari Pompeiani possent. Quo iam perfecto opere, illi de deditione, missis legatis, agere coeperunt. Pauci ordinis senatorii, qui se cum iis coniunxerant, nocte fuga salutem petierunt.

XCVIII

Caesar prima luce omnes eos, qui in monte confederant, ex superioribus locis in planitiem descendere, atque arma proicere iussit. Quod ubi sine recusatione fecerunt, passisque palmis, proiecti ad terram, stantes ab eo salutem petierunt; consolatus consurgere iussit, et pauca apud eos de lenitate sua locutus, quo minore essent timore, omnes conseruauit; militibusque suis commendauit, ne qui eorum violarentur, neu quid sui desiderarent. Hac adhibita diligentia, ex castris sibi legiones alias occurrere, et eas, quas secum duxerat, inuicem requiescere, atque in castra reuerti iussit: eodemque die Larissam peruenit.

XCVIII

In eo proelio non amplius ducentos milites desiderauit; sed centuriones, fortes viros, circiter triginta amisit. Interfectus est etiam fortissime pugnans Crastinus, cuius mentionem supra fecimus, gladio in os aduersum coniecto. Neque id fuit falsum, quod ille, in pugnam proficiscens, dixerat:

sic

milit. commendauit. Sic tio vulgata, *militibus iussu*,
codd. magno numero; nec satis illa indigna Caesare.
adparet, vnde irrepperit lec. *Crastinus.* Cf. c. 91.

sic enim Caesar existimabat, eo proelio excellentissimam virtutem Crassini fuisse, optimeque eum de se meritum iudicabat. Ex Pompeiano exercitu circiter milia quindecim cecidisse videbantur: sed in deditionem venerunt amplius milia quatuor et viginti: (namque etiam cohortes, quae praesidio in castellis fuerant, sese Sullae dediderunt:) multi praeterea in finitimas ciuitates refugerunt, signaque militaria ex proelio ad Caesarem sunt relata CLXXX, et aquilae nouem. L. Domitius, ex castris in montem refugiens, quum vires eum lassitudine defecissent, ab equitibus est interfectus.

Eodem tempore D. Laelius cum classe ad Brundisium venit; eademque ratione, qua factum a Libone antea demonstrauimus, insulam obiectam portui Brundisino tenuit. Similiter Vatinius, qui Brundisio praecerat, relictis instructisque scaphis elicit naves Laelianas; atque ex his longius productam unam quinqueremem, et minores duas, in angustiis portus cepit; remque per equites dispositos aqua prohibere classa-

rior

Sullae. Hic edd. vulg. addunt *similiter*, male. Praecesserat iam *etiam*. Ceterum de hac pugna Pharsalica conferendi sunt Appianus (2. p. 475-479); et Plutarchus (in Caesaris et Pompeii vita), ideo, quia nonnulla addiderunt, a Caesare omissa, ut de Pompeio fugiente; item de lacrymis Caesari et Pompeio et militibus obortis; de Caesare, qui suos iusserat hostium os et faciem potissimum vulnerare. Dio Cassius (41, 58 sqq.); etiam proelium non accurate de-

scripsit, tamen non sine sensu et iudicio de eo locutus est. Lucanum cum omnes norint, nominare non opus est: pertinet autem huc carminis liber septimus. Caesaris in conseruandis ciuibus humanitatem, et in condonando indulgentiam, omnes huius belli scriptores, tum et Cicero saepe, magnificis verbis collaudarunt.

Laelius, classi Pompeianae praefuit. c. 5.

a Libone. Et hic nauibus Pompeii praefuit. c. 23. *relictas scaphas.* vid. c. 75.

Na

rios instituit. Sed Laelius, tempore anni commodiore vsus ad nauigandum, onerariis nauibus CoryraDyrhachioque aquam suis supportabat, neque a proposito deterrebat, neque, ante proelium in Thessalia factum cognitum, aut ignominia amissarum nauium, aut necessariorum rerum inopia, ex portu insulaque expelli potuit.

CI) Eisdem fere temporibus Cassius cum classe Syrorum, et Phoenicum, et Cilicum, in Siciliam venit. Et quum esset Caesaris classis diuisa in duas partes, et dimidia parti praecesset P. Sulpicius praetor Vibone ad fretum, dimidia M. Pomponius ad Messanam: prius Cassius ad Messanam nauibus aduolauit, quam Pomponius de eius aduentu cognosceret; perturbatumque eum nactus, nullis custodiis, neque ordinibus certis, magno vento et secundo completas onerariis naues mada, et pice, et stipula, reliquisque rebus, quae sunt ad incendia, in Pomponianam classem immisit, atque omnes naues incendit quinque et triginta: e quibus erant viginti constratae: tantusque eo facto timor incessit, vt, quum esset legio praesidio Messanae, vix oppidum defenderetur: et, nisi eo ipso tempore quidam nuncii de Caesaris victoria per dispositos equites essent adlati, existimabant plerique, futurum fuisse, vt amitteretur. Sed opportunissime nunciis adlatis, oppidum fuit defensum, Cassiusque ad Sulpicianam inde classem profectus est Vibonem, adplicatisque nostris ad terram

Vibone. Sic codd. quidam: recte: nam altera lectio *Libone* inepta est, quia Libo, vt modo vidimus, classis Pompeianae parti praefuit.

constratae. vid: ind. Alii

rostratae. Non dici potest, vtra vetior lectio sit.

adplicatisque nostris (Leg. *nostris*) *ad terram nauibus, propter — ratione egit* (Leg. *egerunt*). *Cassius secundum —* Sic haec legenda esse praecunt-

ram nauibus, propter eundem timorem pari atque antea ratione egit. Secundum nactus ventum, onerarias naues circiter quadraginta, praeparatas ad incendium, immisit, et flamma ab utroque cornu comprehensa naues sunt combustae quinque. Quumque ignis magnitudine venti latius serperet, milites, qui ex veteribus legionibus erant relictis praefidio paucis, ex numero aegrotum, ignominiam non tulerunt; sed sua sponte naues conscenderunt, et a terra solperunt, impetumque facto in Cassianam classem, quinquereemes duas, in quarum altera erat Cassius, ceperunt: sed Cassius exceptus scapha refugit. Praeterea duae sunt deprehensae triremes. Neque multo post de proelio facto in Thessalia cognitum est, ut ipsis Pompeianis fides fieret: nam ante id tempus fingi a legatis amicisque Caesaris arbitrabantur. Quibus rebus cognitis, ex iis locis Cassius cum classe discessit.

Caesar, omnibus rebus relictis, persequendum sibi Pompeium existimauit, quascumque in partes ex fuga se recepisset, ne rursus copias comparare alias, et bellum renouare posset: et quantumcumque itineris equitatu efficere poterat, quotidie progrediebatur; legionemque vnam minoribus itineribus subsequi iussit. Erat edictum Pompeii nomine Amphipoli propositum, uti omnes eius prouinciae iuniores, Graeci ciuesque Romani, iurandi causa conuenirent; sed utrum auertendae suspicionis causa Pompeius proposuisset, ut quam diutissime longioris fugae consilium occultaret, an nouis dilectibus, si nemo premeret, Macedoniam tenere conaretur, existimari non poterat. Ipse ad anchoram

CII

Nn 2

vna

euntibus codd. vidit Oudendorpius. Illud quidem nostri pro nostris vis doctus

ex ingenio mutauit; sed agerunt et Cassius in codd. antiquissimis est.

vna nocte constitit, et vocatis ad se Amphipoli hospitibus, et pecunia ad necessarios sumtus cōtrogata, cognito Caesaris aduentu, ex eo loco discessit, et Mytilenas paucis diebus venit. Bidaum tempestate retentus, nauibusque aliis additis actuariis, in Cili-
ciam atque inde Cyprum peruenit. Ibi cognoscit, consensu omnium Antiochenſium ciuiumque Roma-
norum, qui illic negotiarentur, arcem captam esse, excludendi ſui cauſſa, nunciosque diſmiſſos ad eos, qui ſe ex fuga in finitimas ciuitates recepiſſe dice-
rentur, ne Antiochiam adirent: id ſi feciſſent, ma-
gno eorum capitis periculo futurum. Idem hoc L. Lentulo, qui ſuperiore anno conſul fuerat, et P. Lentulo conſulari, ac nonnullis aliis acciderat Rhodis: qui quum ex fuga Pompeium ſequerentur, atque in inſulam veniſſent, oppido ac portu recepti non orant: miſſisque ad eos nunciis, vt ex iis locis diſcederent, contra voluntatem ſuam naues ſolue-
runt. Iamque de Caesaris aduentu fama ad ciui-
tates perſerebatur.

CIII

Quibus cognitis rebus, Pompeius, deſiſto ad-
eundae Syriae conſilio, pecunia ſocietatis ſublata, et a
quibusdam priuatis ſumta, et aeris magno pondere ad
militarem uſum in naues impoſito, duobusque mi-
libus hominum armatis, partim quos ex familiis
ſocietatum delegerat, partim a negotiatoribus coe-
gerat, quosque ex ſuis quiſque ad hanc rem idoneos
exiſtimabat, Peluſium peruenit. Ibi caſu rex erat
Ptolemaeus, puer aetate, magnis copiis, cum ſo-
rore Cleopatra gerens bellum; quam paucis ante
menſi-

arcem captam eſſe. Poſt
arcem quidam interuerant
Antiochia, vnde vitioſa lec-
tio ante orta eſt.
ſocietatis publicanorum:

vt mox *familiae* (ſerui) *ſo-*
cietatum illarum. cf. c. 71 —
De conſilio itineris mirato
alia quaedam Plutarchus in
Pomp. c. 76 addidit.

mensibus per suos propinquos atque amicos regno expulerat: castraque Cleopatrae non longè spatio ab eius castris distabant. Ad eum Pompeius misit, ut pro hospitio atque amicitia patris Alexandria reciperetur, atque illius opibus in calamitate tegeretur. Sed, qui ab eo missi erant, confecto legationis officio, liberius cum militibus regis colloqui coeperunt, eosque hortari, ut suum officium Pompeio praestarent, neque eius fortunam despicerent. In hoc erant numero complures Pompeii milites, quos, ex eius exercitu acceptos in Syria, Gabinus Alexandriam transduxerat, belloque confecto, apud Ptolemaeum, patrem pueri, reliquerat.

His tunc cognitis rebus, amici regis, qui propter aetatem eius in procuratione erant regni, siue timore adducti, ut postea praedicabant, ne, sollicitato exercitu regio, Pompeius Alexandriam Aegyptumque occuparet; siue despecta eius fortuna, ut plerumque in calamitate ex amicis inimici existunt; his, qui erant ab eo missi, palam liberaliter responderunt, eumque ad regem venire iusserunt: ipsi, cum consilio inito, Achillan, praefectum regium, singulari hominem audacia, et L. Septimium, tribunum militum, quod interficiendum Pompeium miserunt. Ab his liberaliter ipse adpellatus, et quadam notitia Septimii productus, quod bello praedonum apud eum ordinem duxerat, nauiculam parvulam conscendit cum paucis suis; et ibi ab Achilla

N n 3

et

Gabinus, Syriae proconsul, exulem regem Ptolemaeum Auletem cum exercitu reduxerat. *Callarius*, Cf. Liv. epit. 105. Dio Cassius 39, 55 sqq. ubi Fabricius multa collegit.

amici regis, quorum principes fuerunt Pothinus, Theodorus rhetor, idemque Ptolemaei praeceptor (Liv. epit. 112), et Achillas. Cf. c. 108. et Plutarch. Pompei. cap. 77.

et Septimio interficitur. Item L. Lentulus comprehenditur ab rege, et in custodia necatur.

CV

Caesar, quum in Asiam venisset, reperiebat, T. Ampium conatum esse tollere pecunias Ephesorum ex fauo Dianae, eiusque rei causa senatores omnes ex provincia euocasse; ut iis testibus in summa pecuniae vteretur; sed interpellatum aduentu Caesaris profugisse. Ita duobus temporibus Ephesiae pecuniae Caesar auxilium tulit. Item constabat, Elide in templo Mineruae, repetitis atque enumeratis diebus, quo die proelium secundum fecisset Caesar, simulacrum Victoriae, quod ante ipsam Mineruam collocatum erat, et ante ad simulacrum Mineruae spectabat, ad valvas se templi limenque conuertisse. Eodemque die Antiochiae in Syria his tantus exercitus clamor et signorum sonus exauditus est, ut in muris armata ciuitas discurreret. Hoc idem Ptolemaide accidit. Pergami in occultis ac remotis templi, quo praeter sacerdotes adire fas non est, quae Graeci *adyta* adpellant, tympana sonuerunt. Item Trallibus in templo Victoriae, ubi Caesaris statuam consecrauerant, palma per eos dies in tecto inter coagmenta lapidum ex pavimento exstitisse ostendebatur.

Caesar,

interficiunt Pompeius. De hac caede cf. Dio Cass. 42, 3. sqq. Appian. 2. p. 480. Legendus etiam de fuga eius et caede Lucanus lib. 8. toto *duobus temporibus. v. c. 33. repetunt et enumerant dies,* enumerant eos ita, ut repetant s. initium faciant ab eo die, quo proelium commissum est.

remotis templi. Leg. *reconditis*, e codd. bonis. Ex

eo in aliis *conditis*, in aliis *retrouentis*, et in edd. vulg. *remotis* factum est.

quae Graec. ἀδ. adp. Hoc est haud dubie additamentum recentioris manus. Caesaris aetate omnibus notum erat, illam templi partem dici *adytum*.

in tecto. Leg. *integra.* Hanc emendationem Oudendorpius ad Iulium Obsequium de prodig. cap. 125. p. 193 pro-

Caesar, paucos dies in Asia moratus, quum au- CVI
 disset Pompeium Cypri visum, coniectans, eum in
 Aegyptum iter habere, propter necessitudines regni
 reliquasque eius loci opportunitates, cum legionibus,
 una, quam ex Thessalia se sequi iusserat, et
 altera, quam ex Achaia a Q. Fufio legato euocauerat,
 equitibusque octingentis, et nauibus longis Rhodiis
 decem, et Asiaticis paucis, Alexandriam peruenit.
 In his erant legionibus hominum tria milia CC,
 reliqui, vulneribus ex proeliis et labore ac
 magnitudine itineris confecti, consequi non po-

Nn 4

tue-

propofuit, quia Iul. Obf. dicit, *Enata palma matura magnitudine*; et Valerius Max. 1, 6: *Enata palma iustae magnitudinis*. Atque hanc coniecturam denuo in notis ad Caesarem dicit sibi probari. Causa emendationis est, quia palma, in tecto enata, non eadem poruit ex pavimento exsistere: et quia Plutarchus in Caes. c. 47, accurata descriptione usus, dicit, palmam *ante basin statuas* Caesaris e solo consolidato, atque insuper lapidibus constrato, enatam esse: quod ipsum, *ad basin statuae*, etiam Valerius et Iulius Obsequens tradiderunt, etsi verbis aliis. Est ergo pavimentum h. l. solum marmoreum, vel, ut Plutarchus dicit, *χαλκον λιθον σκληρον ἀνιδον κατασκευαστον*, quod etiam dicitur *λιθόστρωτον*. vid. Wetsten. ad euang. Ioann. 19, 13. At-

que sic illud, *inter coagmenta lapidum*, facile intelligi potest: sunt enim tessellae marmoreae coagmentatae, inter quas media palma emicuit. Davius quidem componere conatus est haec duo, *in tecto et ex pavimento*, et ostendit, etiam tecta e pavimento s. opere pavito (de quo ad B. Alex. c. 1 dicitur) facta esse. Quod etsi verum est: tamen, si Caesar hoc voluisset, scripsisset *enata e tecti pavimento*, non autem *enata in tecto ex pavimento*, interiectis etiam quibusdam verbis inter ea, quae divelli cogitando non possunt.

in Asia. Per hanc commemorationem Cnidiis libertatem concessit, qua paulo ante Thessalos in Europa donaverat. Plutarch. in Caes. c. 48.

necessitudines regni. Cum patre regis ius hospitii Pompeius habuerat. Cf. c. 103.

tuerant. Sed Caesar, confusus fama rerum gestarum, infirmis auxiliis proficisci non dubitauerat, atque omnem sibi locum tutum fore existimabat. Alexandriae de Pompeii morte cognoscit: atque ibi primum e naui egrediens clamorem militum audie, quos rex in oppido praesidii causa reliquerat, et concursum ad se fieri videt, quod falces anteferrentur. In hoc omnis multitudo maiestatem regiam minui praedicabat. Hoc sedato tumultu, crebrae continuis diebus ex concursu multitudinis concitationes fiebant, compluresque milites huius urbis omnibus partibus interficiebantur.

CVII Quibus rebus animaduersis, legiones sibi alias ex Asia adduci iussit, quas ex Pompeianis militibus confecerat: ipse enim necessario etelsis tenebatur, qui Alexandria nauigantibus sunt aduersissimi venti. Interim controuersias regum ad populum Romanum et ad se, quod esset consul, pertinere existimans, atque eo magis officio suo conuenire, quod superiore consulatu cum patre Ptolemaeo et lege et S. C. societas erat facta, ostendit, sibi placere, regem Ptolemaeum atque sororem eius Cleopatram exercitus, quos

de Pompeii morte. Cuius caput et annulus, leone enses tenente insignitus, Caesari ab aulicis Ptolemaei oblata sunt, quorum adpectu lacrimasse dicitur: Plutarch. Pomp. c. 80. Caes. cap. 48. Praeterea Dio Cass. 42, 18 refert, Romae non ante creditum esse de nece Pompeii, quam eius annulus eo fuerit adlatus, quem annulum dicit tria tropaea insculpta habuisse: de quo Dionis et Plutarchi dissensu laborare

velle, foret temporis inutilis iactura.

controu. regum, regis et Cleopatrae, sororis. vid. c. 103. Sic B. Al. 33. Liv. 1. 39, *exeriti reges*, i. et rex et regina: vbi v. Gronov. et Drakenborch. Cf. Benslei. ad Horat. Serm. 1, 1, 100.

pertinere existimans. Alii iudicarunt, Caesarem non necessarium hoc bellum suscepisse; sed Cleopatrae amore adductum. Plutarch. Caes. cap. 48.

quae haberent, dimittere, et de controuersis iura apud se potius, quam inter se armis disceptare.

Erat in procuratione regni propter aetatem pueri CVIII
patricius eius, eunuchus, nomine Pothinus. Is
primum inter suos queri atque indignari coepit, re-
gem ad dicendam causam auocari: deinde adiuto-
res quosdam, conscios sui, nactus ex regis amicis,
exercitum a Pelusio clam Alexandriam euocauit, at-
que eundem Achillan, cuius supra meminimus,
omnibus copiis praefecit. Hunc, incitatum suis,
et regis inflatum pollicitationibus, quae fieri uellet,
litteris nunciisque edocuit. In testamento Ptole-
maei patris heredes erant scripti ex duobus filiis ma-
ior, et ex duobus ea, quae aetate antecederat. Hae
ut fierent, per omnes deos, perque foedera, quae
Romae fecisset, eodem testamento Ptolemaeus po-
pulum Romanum obtestabatur. Tabulae testamenti
vnae per legatos eius Romam erant adlatæ, ut in
aerario ponerentur, (hae quum propter publicas oc-
cupationes poni non potuissent, apud Pompeium
sunt depositæ) alterae, eodem exemplo, relictæ at-
que obsignatae Alexandriae proferebantur.

De his rebus quum ageretur apud Caesarem, is CVIII
que maxime uellet pro communi amico atque arbi-

Nn 5 tro

indignari coepit. Fuit ta-
men alia quoque causa, qua
Caesar indignationem Ae-
gyptiorum commouit. Nam
cum Ptolemaeus Auletes in-
gentem pecuniae summam
Caesari debuisset, Caesar
vero residua debiti nunc
paulo seuerius exigeret, ac
ne sacris quidem parceret:
multorum animos ab se ab-
alienauit. Plutarch. Caes.

c. 48. Dio Cass. 42, 9. 34.

Achillan. cap. 104.

pro amico. vid. ind. in

pro — Hoc tempore Plus-
archus in Caes. c. 50 refert,
Cleopatram primum in Caes-
aris conspectum uenisse,
eumque sic cepisse, ut, pla-
cato forori fratre, efficeret
Caesar, ut consociato impe-
rio Ptolemaeus et Cleopatra
utri uellent. Cf. Dio Cass.

tro controuersias regum componere: subito exercitus regius equitatusque omnis venire Alexandriam nunciatur. Caesaris copiae nequaquam erant tantae, ut eis, extra oppidum si esset dimicandum, confideret. Relinquebatur, ut se suis locis oppido teneret, consiliumque Achillae cognosceret. Milites tamen omnes in armis esse iussit, regemque hortatus est, ut ex suis necessariis, quos haberet maximae auctoritatis, legatos ad Achillan mitteret, et, quid esset suae voluntatis, ostenderet. A quo missi Dioscorides et Serapion, qui ambo legati Romae fuerant, magnamque apud patrem Ptolemaeum auctoritatem habuerant, ad Achillan peruenerunt. Quos ille, quum in conspectum eius venissent, prius, quam audiret, aut, cuius rei causa missi essent, cognosceret, corripui ac interfici iussit: quorum alter accepto vulnere occupatus, per suos pro occiso sublatus, alter interfectus est. Quo facto, regem ut in sua potestate haberet, Caesar effecit, magnamque regium nomen apud suos auctoritatem habere existimans, et ut potius privato paucorum et latronum, quam regio consilio, susceptum bellum videretur.

Erant

42, 34. 35. Lucan. Pharsal. 10. init. Ibi dum aliquis detegit, Caesari ab amicis Ptolemaei insidias strui, Pothinus paulo post interficitur (c. 112. extr.), Achilles ad exercitum aufugit. Sic ergo adparet, cur h. l. dicatur subito exercitus regius Alexandriam venisse.

alter, accepto vulnere, occupatus, perque (sic leg. puto pro per) suos — sublatus est. Ergo occupatus et sublatus

est vel significat, citius sublatus est, quam posset interfici; vel, arreptus et s. est. Alii vulnere occupatus coniunxerunt, et, quia hoc nihil esse videbant, correxerunt, ut Gronouius (Obs. 4, 8, p. 605 ed. Lips.), qui sopitus pro occupatus legi voluit. De re cf. Dio Cass.

42, 37 sqq.

magnamque. Delendum que, quod iam alii omiserunt. et ut pos. Delendum est.

Erant cum Achilla copiae, ut neque numero, CX
 neque genere hominum, neque usu rei militaris
 contemnendae viderentur: milia enim viginti in ar-
 mis habebat. Hae constabant ex Gabinianis militi-
 bus, qui iam in consuetudinem Alexandrinae vitae
 ac licentiae venerant, et nomen disciplinamque po-
 puli Romani dedidicerant, uxoresque duxerant, ex
 quibus plerique liberos habebant. Huc accedebant
 collecti ex praedonibus latronibusque Syriae Cili-
 ciaequae provinciae, finitimorumque regionum.
 Multi praeterea capitis damnati exsulesque conuene-
 rant: fugitiuisque omnibus nostris certus erat Alex-
 andriae receptus, certaue vitae conditio, ut, dato
 nomine, militum essent numero: quorum si quis
 a domino prehenderetur, concursu militum eripia-
 batur, qui vim suorum, quod in simili culpa versa-
 bantur, ipsi pro suo periculo defendebant. Hi re-
 gum amicos ad mortem deposcere, hi bona locu-
 pletum diripere stipendii augendi causa, regis do-
 mum obsidere, regno expellere alios, alios arces-
 sere, veteri quodam Alexandrini exercitus instituto,
 consueverant. Erant praeterea equitum milia duo.
 Inueterauerant hi omnes compluribus Alexandriae
 bellis, Ptolemaeum patrem in regnum reducerant,
 Bibuli filios duos interfecerant, bella cum Aegyp-
 tiis gesserant. Hunc usum rei militaris habebant.

His copiis fidens Achilles, paucitatemque mili- CXI
 tum Caesaris despiciens, occupabat Alexandriam,
 praeter eam oppidi partem, quam Caesar cum mi-
 liti-

Gabiniani milites. Cē. cap. 103.

vim suorum, vim, suis
 illatam.

pro suo periculo, ut suum
 periculum.

Bibuli filios. Locum Va-
 lerii Max. (4, 1, 15) huc per-
 tinentem, Manutius et Giac-
 conius indicarunt.

praeter eam opp. partem.
 Sic cod. Vossianus. Ceterae
 lectio-

litibus tenebat, primo impetu domum eius irrumperere conatus: sed Caesar, dispositis per vias cohortibus, impetum eius sustinuit. Eodemque tempore pugnatum est ad portum; ac longe maximam ea res attulit dimicationem. Simul enim, diductis copiis, pluribus viis pugnabatur, et magna multitudinis naues longas occupare hostes conabantur, quarum erant quinquaginta auxilio missae ad Pompeium, proelioque in Thessalia facto domum redierant. Illae triremes omnes et quinquereines, aptae instructaeque omnibus rebus ad nauigandum. Praeter has duae et viginti, quae praesidii causa Alexandriae esse consueuerant, constratae omnes: quas si occupauissent, classe Caesari erepta, portum ac mare totum in sua potestate haberent, comestatu auxiliisque Caesarem prohiberent. Itaque tanta est contentione actum, quanta agi debuit, quum ille celerem in ea re victoriam, hi salutem suam consistere viderent. Sed rem obtinuit Caesar; omnesque eas naues, et reliquas, quae erant in navalibus, incendit, quod tam late tueri tam parua manu non poterat, confestimque ad Pharum nauibus milites exposuit.

CXII

Pharus est in insula turris, magna altitudine, mirificis operibus exstructa, quae nomen ab insula accepit. Haec insula, obiecta Alexandriae, portum efficit:

lectiones, vulgo expressae, non videntur verae, v. c. praeterea opp. partem.

conatus, et si conatus erat. Domus Caesaris fuit regia. cap. 112.

naues incendiis. Hoc incendio conflagasse nobilissimam bibliothecam Alexandrinam, auctores sunt Plu-

archus in Caes. cap. 49. Dio Cass. 42, 38. (vbi vid. Fabricius). Ammianus Marcell. 22, 16, et alii bene multi. Nuperrime de hac quoque re diligentissime exposuit Christi. Dan. Beckius in specimine historiae bibliothecarum Alexandrinarum sect. 10.

naui. Herodian. 4, 2. Ammian. Marcell. 22, 16.

efficit: sed a superioribus regionibus in longitudi-
nem passuum nongentorum in mare iactis molibus,
angusto itinere et ponte cum oppido contingitur.
In hac sunt insula domicilia Aegyptiorum, et vicus,
oppidi magnitudine: quaeque vbique naues impru-
dentia aut tempestate paullulum suo cursu decesse-
rint, has more praedonum diripere consueverunt.
His autem multis, a quibus Pharos tenetur, non pot-
est esse propter angustias nauibus introitus in portum.
Hoc tum veritus Caesar, hostibus in pugna occu-
patis, militibusque expositis, Pharon apprehendit,
atque ibi praesidium posuit. Quibus est rebus ef-
fectum, ut tuto frumentum auxiliaque nauibus ad
eum supportari possent. Dimisit enim circum om-
nes propinquas regiones, atque inde auxilia euocauit.
Reliquis oppidi partibus sic est pugnatum, ut aequo
proelio discederetur, et neutri pellerentur, (id effi-
ciebant angustiae loci) paucisque utrimque interfec-
tis, Caesar, loca maxime necessaria complexus,
noctu praemunit. Hoc tractu oppidi pars erat re-
giae exigua, in quam ipse habitandi causa initio
erat inductus, et theatrum, coniunctum domui,
quod.

a superioribus regionibus. Brodaeum (Miscell. 3, 5),
Alexandria in duas partes Scaligerum (ad Euseb. p. 132),
diuisa fuit, superiorem et in- Valesium (ad Ammian. Mare.
feriorem (B. Alex. cap. 1.): p. 342), Hodium (de inter-
illa fuit mari propior, haec prett. septuaginta p. 294),
ab eo remotior. (cf. ibid. 2. legi voluisse, a superioribus
6. die Oberstadt und die Nie- regibus, id quod et Marc-
derstadt.) Ergo a parte in- lando in Explicat. vet. auct.
de superiore, seu a superio- p. 279 visum est. Sed nullo
ribus regionibus, moles iac- la mutatione videtur opus
tae sunt. Pluralis regiones esse.
neminem offendet, cum B. Dimisit. Haec lectio, nunc
Alex. c. 2. partes inferiores, recepta, videtur necessaria
et cap. 6. loca superiora di- propter ipsam rem, etsi codd.
cantur. Cellarius monet, plerique habent deduxit.

quod arcis tenebat locum, aditusque habebat ad portum, et ad reliqua naualia. Has munitiones insequentibus auxit diebus, ut pro muro quibusque haberet, neu dimicare inuitus cogeretur. Interim filia minor Ptolemaei regis, vacuum possessionem regni sperans, ad Achillan sese ex regia transiecit, vnaque bellum administrare coepit. Sed celeriter est inter eos de principatu controuersia orta; quae res apud milites largitiones auxit: magnis enim iacturis sibi quisque eorum animos conciliabat. Haec dum apud hostes geruntur, Pothinus, nutricius pueri, et procurator regni, in parte Caesaris, cum ad Achillan nuncios mitteret, hortareturque, ne negotio desisteret, neu animo deficeret, indicatis deprehensusque internunciis, a Caesare est interfectus. Haec initia belli Alexandrini fuerunt.

reliqua naualia. Cur autem reliqua? Legerim, ad regia naualia, ubi regiae naues stabant. Cf. de B. Al. cap. 13, ubi regiae naualia commemorantur, quae, ut ex nostro loco adparet, vicina regiae fuerunt, quoniam e theatro, regiae coniuncto, aditus ad naualia fuit.

filia minor, Arsinoe. de B. Al. c. 4. *Cellarius.* Add. Dio Cass. 42, 39.

sperans, contra testamentum patris. c. 108. De iacturis vid. ind.

est inter eos — orta. Cf. B. Al. cap. 4. Cum Arsinoe fuit Ganymedes, qui eam abduxerat in castra, et Achil-

lan contra se et Arsinoen irritauit ita, ut ipse potiore esset auctoritate. Dio Cass. 42, 40.

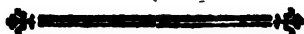
in parte Caesaris, h. e. in ea parte urbis, in qua Caesar erat. vid. B. Al. c. 6 et 32, ubi *pars Caesaris* eodem sensu dicitur. Iam Caesar erat ibi, ubi rex erat (cap. 109 extr.): Pothinus, nutricius regis, erat cum rege. Erat ergo Pothinus ibi, ubi Caesar erat, in ea parte urbis, in qua Caesar versabatur. Qui *in parte Caesaris esse* cum Ciacconio interpretantur, a partibus Caesaris stare, hi errant: nam Pothinus Caesari inimicissimus fuit.

DE

BELLO ALEXANDRINO

LIBER SINGULARIS

INCERTI AVCTORIS

Si Suetonii aetate incertus fuit auctor huius libri, ut ipse in vita Iulii Caesaris c. 56 dixit: non videntur posse hodie nomen auctoris libro praescribere. In codicibus praescribitur vel Oppii, vel Hirtii nomen; e Suetonio haud dubie: qui vero librarii Caesaris, Celli, Suetonii nomen praescripserunt, hi non minus errarunt, quam qui eum esse ab Hirtio Panfa scriptum putarunt, de quo errore ad initia libri octavi de bello Gallico admonitum est. Cf. etiam dicta ad epistolam, Balbo scriptam, eidem libro octavo praemissam, e qua verisimile fit, eundem esse illius libri et huius de bello Alexandrino auctorem.

LIBER SINGVLARIS

D E

BELLO ALEXANDRINO

Descripto situ Alexandriae et structura, munitionibusque Caesaris in urbe et ad portum, pugnae referuntur: 1 — 23. Regem Ptolemaeum, quem in potestate habebat, Arsinoe sorore interim cum Ganymede imperium obrinente, dimisit Caesar; 24: sed grauius ab eo oppugnatus vincit tandem, Mithridate Pergameno adiuvante, et rex in Nilo perit. 25 — 32. Quo sublato, Caesar Cleopatram et minorem fratrem reges constituit, 33, et Syriam adit. Ponticum bellum aduersus Pharnacem describitur, per Domitium Calvum improspere gestum 34 — 42. Dein Illyricum virtute Vatinii restitutum est Caesari 42 — 48. Sub idem tempus turbat in Hispania ulteriore a Cassio Longino excitatae, eiusdemque sedatae morte. 48 — 65. Constituta Syria, Cilicia, Cappadocia, 65. 66, venia Deiotaro concessa, 67, denique Pharnace celeriter oppresso, Caesar in Italiam revertitur.

Bello Alexandrino confiato, Caesar Rhodo atque ex Syria Ciliciaque omnem classem arcessit; Creta sagittarios, equites ab rege Nabataeorum Malcho euocat; tormenta vndique conqueri, et frumentum mitti, auxiliaque adduci iubet. Interim munitiones quotidie operibus augentur, atque omnes

ex Syr. Cilic. Cf. cap. 25. 26.

Malcho. Hunc partis Arabiae regem permouit Antipater, qui tum Iudaeam ad-

ministrabat, et a Caesaris partibus stabat, ut auxiliares copias Caesari mitteret. Iosephus Archaeol. 14, 8.

munitiones augentur, ut nuper

nes oppidi partes, quæ minus firmæ esse viderentur, testudinibus atque musculis aptantur: ex aedificiis autem per foramina in proxima aedificia arietes immittuntur, quantumque aut ruinis deiicitur, aut per vim recipitur loci, in tantum munitiones proferuntur. Nam incendio fere tuta est Alexandria, quod sine contignatione ac materia sunt aedificia, et structuris atque fornicibus continentur, tectaque sunt rudere aut pavimentis. Caesar maxime studebat, ut, quam angustissimam partem oppidi palus a meridie interiecta efficiebat, hanc operibus vineisque agendis a reliqua parte urbis excluderet: illud spectans, primum, ut, quum esset in duas partes urbs diuisa, acies uno consilio atque imperio administraretur; deinde, ut laborantibus succurri, atque ex altera oppidi parte auxilium ferri posset; in primis vero, ut aqua pabuloque abundaret: quantum alterius rei copiam exiguam, alterius nullam omnino facultatem habebat: quod utrumque palus large præbere poterat.

II Neque vero Alexandrinis in gerendis negotiis cunctatio vlla aut mora inferebatur: nam in omnes partes,

super coeptum erat. vid. B. G. 3, 112.

aptantur, ut ibi esse possint machinae, utque firmiores esse possint.

contignatio ac materia, contignatae trabes.

structura et fornices, structi fornices.

rudus aut (an, et?) pavimenta, rudus, quod est pavimentum, e quo fit pavimentum. Rudus significat

testas, lapillos, aliamque arenosam et glareosam materiam concisam, contusam, comminutam, quæ calce et aqua adfusa miscetur in massam. Hanc massam paviendo consolidant; ita fit e rudere pavimentum. Ex hac ergo massa consolidata fuerunt aedium tecta. Cf. de B. H. 8. Vitruv. 7, 1. Ceteros locos Gesnerus in Thef. L. L. diligentissime collegit.

partes, per quas fines Aegyptii regnumque pertinet, legatos conquisitoresque dilectus habendi causa miserant, magnumque numerum in oppidum telorum atque tormentorum conuexerant, et innumrabilem multitudinem adduxerant. Nec minus in vrbe maximae armorum erant institutae officinae. Seruos praeterea puberes armauerant, quibus domini locupletiores victum quotidianum stipendiumque praebebant. Hac multitudine disposita, munitiones semotarum partium tuebantur; veteranas cohortes vacuas in celeberrimis vrbis locis habebant, ut, quacunque regione pugnaretur, integris viribus ad auxilium ferendum opportunae essent. Omnibus viis atque angipertis triplicem vallum obdlexerant: erat autem quadrato exstructus saxo, neque minus quadraginta pedes altitudinis habebat: quaeque partes vrbis inferiores erant, has altissimis turribus denorum tabulatorum munierant. Praeterea alias ambulatorias totidem tabulatorum confixerant; subiectisque eas rotis, funibus iumentisque obiectis, directis plateis in quamcumque erat visum partem mouebant.

Vrbs fertilissima et copiosissima omnium rerum adparatus suggererat. Ipsi homines, ingeniosissimi atque acutissimi, quae a nobis fieri viderant, ea sollertia efficiebant, ut nostri illorum opera imitari viderentur; et sua sponte multa reperiebant,

Oo 2

vno

fines Aegyptii regnumque,
fines regni Aegyptii,

innumrabilem multitudinem
hominum, seu militum.
Monuerunt Ciacconius et
Dauius.

Hac multitudine recens

collecta: opponuntur veteranis cohortibus.

opportuna. Leg. e quibusdam codd. *opportuni*, sc. Alexandrini: hinc fluxit ple-
rorumque codd. lectio, *op-
poni possent* sc. cohortes, id
quod interpretamentum est.

vsoque tempore et nostras munitiones infestabant, et suas defendebant: atque haec principes in conciliis conditionibusque agitabant, populum Romanum paulatim in consuetudinem eius regni occupandi venire: paucis annis antea Gabinium cum exercitu fuisse in Aegypto; Pompeium se ex fuga eodem recepisse; Caesarem venisse cum copiis; neque morte Pompeii quidquam profectum, quo minus Caesar apud se commoraretur: quem si non expulissent, futuram ex regno prouinciam: idque agendum mature: namque etiam, interclusum tempestatibus propter anni tempus, recipere transmarina auxilia non posse.

III Interim dissensione orta inter Achillan, qui veterano exercitui praeerat, et Arsinoen, regis Ptolemaei minorem filiam, ut supra demonstratum est, quum vterque vtrique insidiaretur, et summam imperii ipse obtinere vellet, praecupat Arsinoe per Ganymeden eunuchum, nutricium suum, atque Achillan interficit. Hoc occiso, ipsa sine vilo socio et custode omne imperium obtinebat: exercitus Ganymedi transdatur: is, suscepto officio, largitionem in milites auget, reliqua pari diligentia administrat.

V Alexandria est fere tota suffosa, specusque habet ad Nilum pertinentes, quibus aqua in priuatas domos inducitur, quae paulatim spatio temporis liquefcit ac subsidit. Hac vti domini aedificiorum atque eorum familiae consueuerunt: nam quae flumine

Gabinium. vid. de B. *specus*, canales subterraneos. Conf. B. C. 3, 49. ibid. De Pompeio Plutarchus, de hac re in vita Caes. cap. 49 loquens, *ut supra demonstratum est.* de B. C. 3, 112. *ut diximus dixit.*

mine Nilo fertur, adeo est limosa atque turbida, ut multos variosque morbos efficiat: sed ea plebes ac multitudo contenta est necessario, quod fons urbe tota nullus est. Hoc tamen flumen in ea parte urbis erat, quae ab Alexandrinis tenebatur. Quo facto est admonitus Ganymedes, posse nostros aqua intercludi; qui, distributi munitionum tuendarum causa, vicatim ex priuatis aedificiis, specubus atque puteis extracta aqua utebantur.

Hoc probato consilio, magnum ac difficile opus VI adgreditur. Interseptis enim specubus, atque omnibus urbis partibus exclusis, quae ab ipso tenebantur, aquae magnam vim ex mari rotis ac machinationibus exprimere contendit. Hanc locis superioribus fundere in partem Caesaris non intermittebat; quamobrem salior paullo praeter consuetudinem aqua trahebatur ex proximis aedificiis, magnamque hominibus admirationem praebebat, quam ob causam id accidisset: nec satis sibi ipsi credebant, quum se inferiores eiusdem generis ac saporis aqua dicerent uti, atque ante consueissent: vulgoque inter se conferebant, et degustando, quantum inter se differrent aquae, cognoscebant. Paruo vero tempo-

O o 3

ris

puteis, cisternis, in quas vnam operibus excludere ab e specubus defluxit aqua limo purgata, ut in iis serueretur. alia.

exclusis. Eas partes urbis, quas ipse tenet, obductis operibus subterraneis excludit et separat ab illa parte, in qua Caesar est, ne e parte Ganymedis aqua per specus fluat in partem Caesaris. Sic paulo ante c. 1, partem

aquam exprimit, sc. inde ab eo loco, ubi opera obdlexerat in specubus. Sic prior pars specus aquam deputatam habet, posterior nunc repletur marina impura.

locis superioribus urbis, quae propiora mari erant.

inferiores, incolae inferioris partis urbis.

sis Alexandrinorum machinationibus maximisque conatibus non longi temporis labore occursum est. Eo biduo legio XXXVII ex dedititiis Pompeianis militibus, cum frumento, armis, telis, tormentis, imposita in naues a Domitio Caluino, ad litora Africae, paullo supra Alexandriam, delata est. Hae naues Euro, qui multos dies continenter flabat, portum capere prohibebantur: sed loca sunt egregia omni illa regione ad tenendas anchoras. Hi quum diu retinerentur, atque aquae inopia premerentur, nauigio actuario Caesarem faciunt certio-
torem.

- X Caesar, ut per se consilium caperet, quid faciendum videretur, nauim conscendit, atque omnem classem se sequi iussit, nullis nostris militibus impositis; quod, quum longius paullo discederet, munitiones nudare nolebat. Quinque ad eum locum accessisset, qui adpellatur Cheronesus, aquandique caussa remiges in terram exposuisset, nonnulli ex eo numero, quum longius a nauibus praedatum processissent, ab equitibus hostium sunt excepti: ex iis cognouerunt, Caesarem ipsum in classe venisse, nec ullos milites in nauibus habere. Quare comperta, magnam sibi facultatem fortunam obtulisse bene gerendae rei crediderunt. Itaque naues omnes, quas paratas habuerant ad nauigandum, propugnatoribus instruxerunt, Caesarique redeunti eum classe occurrerunt: qui duabus de causis eo die dimicare nolebat, quod et nullos milites in nauibus habebat, et post horam decimam diei res agebatur, nox autem adlatura videbatur maiorem fiduciam illis, qui locorum notitia confidebant: sibi
etiam

dedititiis Pompei. Conf. ut per se (ipse praesens)
B. C. 3, 99. *Cellarius. conf. cap.*

etiam hortandi suos auxilium defuturum; quod nulla satis idonea esset hortatio, qua neque virtutem posset notare, neque inertiam. Quibus de causis naues, quas potuit, Caesar ad terram detrahit, quem in locum illos successuros non existimabat.

Erat una naus Rhodia in dextro Caesaris cornu, XI longe ab reliquis collocata. Hanc conspicati hostes non tenuerunt sese, magnoque impetu quatuor ad eam confiratae naues, et complures apertae, contenderunt. Cui coactus est Caesar ferre subsidium, ne turpem in conspectu contumeliam acciperet; quamquam si quid gravius illis accidisset, merito casurum iudicabat. Proelium commissum est magnae contentione Rhodiorum: qui quum in omnibus dimicationibus et scientia et virtute praestitissent, tum maxime illo tempore totum onus sustinere non recusabant, ne quod suorum culpa detrimentum acceptum videretur. Ita proelium secundissimum est factum. Capta est una hostium quadriremis, depressa est altera: deinde omnibus epibatis nudatae: magna praeterea multitudo in reliquis nauibus propugnatorum est interfecta. Quod nisi nox proelium diremisset, tota classe hostium Caesar potitus esset. Hac calamitate perterritis hostibus, aduerso vento leniter flante, naues onerarias Caesar remulco victricibus suis nauibus Alexandriam deducit.

Oo 5

Eo

depressa est altera. Post haec verba codd. recentiores addunt, *alteraque perturbata*; antiquiores non addunt. Gronouium (Obf. 4, 19) pro *perturbata* legi velle *perforata*, monuit Dauisius. *deinde omnibus* (vulgo,

omnes) *epib. nudatae*. Facile credo Dauisio, *dein duae* legendum esse; aut Turnebo, *duae* pro *deinde* legenti. De epibatis vid. ind. *remulco* — h. e. captas naues, remulco (v. ind.) religatas e suis nauibus, deducit.

XII Eo detrimento adeo sunt fracti Alexandrini, quum iam non virtute propugnatorum, sed scientia classiariorum se victos viderent, ** quibus et superioribus locis subleuabantur, vt ex aedificiis defendi possent: et materiam cunctam obicerent, quod nostrae classis oppugnationem etiam ad terram verebantur. Iidem, postea quam Ganymedes in concilio confirmauit, sese et eas, quae essent amissae, restitutum, et numerum adaucturum, magna spe et fiducia veteres reficere naues, accuratiusque huic rei studere atque inservire instituerunt: ac tametsi amplius CX nauibus longis in portu naualibusque amiserant, non tamen reparandae classis cogitationem deposuerunt: videbant enim, non auxilia Caesari, non comineatus supportari posse, si classe ipsi valerent. Praeterea nautici homines, vrbis et regionis maritimae, quotidianoque vsu a pueris exercitati, ad naturale ac domesticum bonum refugere cupiebant, et quantum paruulis nauigiis profecissent, sentiebant. Itaque omni studio ad parandam classem incubuerunt.

XIII Erant omnibus ostiis Nili custodiae exigendi portorii causa dispositae. Naues veteres erant in occultis regiae naualibus, quibus multis annis ad nauigandum non erant vsi. Has reficiebant; illas
Alexan-

ex aedificiis. Ciacconius vix *aed.* correxerat, quod alii receperunt, quia non animaduenterant lacunam, quae paulo ante est.

nautici. Hoc puto delendum: nam homines vrbis et reg. maritimae sunt vno verbo *maritimi*, et a pueris exercitati sunt vno

verbo *nautici*, quod verbum aliquis in margine explicandi causa addiderat. Sic c. 16 maritimi nauticique dicuntur coniunctim et sine explicatione; hoc loco periphrasis horum verborum est.

regiae naualibus. vid. de B. C. 3, 112.

Alexandriam reuocabant: Deerant remi; porticus, gymnasia, aedificia publica detegebant, asseres remorum usum obtinebant: aliud naturalis sollertia; aliud urbis copia subministrabat. Postremo non longam navigationem parabant, sed praesentis temporis necessitati seruebant, et in ipso portu conflegendum videbant. Itaque paucis diebus, contra omnium opinionem, quadriremes duas et viginti, quinqueremes quinque confecerunt. Ad has minores apertasque complures adiecerunt, et in portu periclitati remigio, quid quaeque earum efficere posset, idoneos milites imposuerunt, seque ad conflegendum omnibus rebus parauerunt. Caesar Rhodias naues nouem habebat, (nam, decem missis, una in cursu litore Aegyptio defecerat) Ponticas octo, Lycias quinque, ex Asia duodecim. Ex his quinqueremes quinque erant, et quadriremes decem: reliquae infra hanc magnitudinem, et pleraeque apertae. Tamen virtute militum confusus, cognitis hostium copiis, se ad dimicandum parabat.

Postquam eo ventum est, ut sibi uterque eorum XIII confideret; Caesar Pharon classe circumuehitur, aduersasque naues hostibus constituit; in dextro cornu Rhodias collocat, in sinistro Ponticas: inter has spatium quadringentorum passuum relinquit, quod satis esse ad explicandas naues videbatur. Post hunc ordinem reliquas naues subsidio distribuit: quae quamque earum sequatur, et cui subueniat, constituit atque imperat. Non dubitanter Alexandrini classem producunt atque instruunt: in fronte collocant duas et viginti, reliquas subsidiarias in secundo ordine constituunt. Magnum praeterea numerum minorum nauigiorum et scaphatum

pharum præducunt cum malleolis ignibusque, si quid ipsa multitudo, et clamor, et flamma nostris terroris adferre possent. Erant inter duas classes vada transitu angusto, quas pertinent ad regionem Africae: (sic enim prædicant, partem esse Alexandriae dimidiam Africae:) satisque diu inter ipsos est expectatum, ab utrisq; transeundi fieret initium; propterea quod, eis qui intrassent, et ad explicandam classem, et ad receptum, si durius accidisset casus, impeditiones fore videbantur.

XV Rhodiis nauibus præerat Euphranor, animi magnitudinē ac virtute magis cum nostris hominibus, quam cum Graecis, comparandus. Hic ob notissimam scientiam atque animi magnitudinem delecto-

quædam ignesque sunt malleoli igniti, genus telorum ignitorum. Erat autem omnino ignitum telum lignum teres (hastile, sagitta, iaculum), circumdarum repletumque pice, stappa, aliaque ignem concipiente materia, quod antequam mittebatur, incendi solebat: ignis ergo inter volandum augetur, et, cuicumque telum adhaeserit, id incendit. Unum genus, salaricam, Livius (21, 8) descripsit; aliud, malleolum, Ammianus Marcellinus (23, 4).

ad regionem Africae, h. e. usque ad eam regionem vrbis Alexandriae, ubi Africa incipit, ubi confinia Africae et Asiae sunt ex opinione illorum hominum. In-

de sequitur, partem Alexandriae dimidiam esse Africae, et intelligitur, alteram partem dimidiam esse Asiae.

propterea quod, eis (in ea vada) qui intrassent — (hi) *imped. f. videb.* Sic Oudendorpius restituit lectionem, et explicauit locum: *eis* e codd. pro vulg. *eo*, aut pro *ei* vel *ii*, quod quidam codd. habent, recepit. Mihi quidem videtur vulgata verior: *propterea quod, eo qui intrassent* — Dixerat, esse vada transitu angusto: qui ergo *eo* (in ea vada) intrant, hi erunt impeditiones ad pugnam. *Intrare vada* etiam c. 15 occurrit.

Euphranor. De huius meritis et exitu tristi vid. cap. 25.

delectus est ab Rhodiis, qui imperium classis obtineret. Qui, ubi Caesaris animum aduertit, Videris mihi, inquit, Caesar, vereri, si haec vada primis navibus intraveris; ne prius dimicare cogaris, quam reliquam classem possis explicare. Nobis resti committe, nos proelium sustinebimus, (neque tuum iudicium fallemus) dum reliqui subsequantur: hoc quidem diutius in nostro conspectu gloriari, magno nobis et dedecori et dolori est. Caesar illum adhortatus, atque omnibus laudibus prosecutus, dat signum pugnae. Progreffas ultra vadum quatuor Rhodias naues circumstant Alexandrini, atque in eas impetum faciunt. Sustinent illi, atque arte sollertiaque se explicant: ac tantum doctrina potuit, ut in dispari numero nulla transversa hosti obliceretur, nullius remi detergerentur, sed semper venientibus adversae occurrerent. Intem sunt reliquae subsecutae. Tum necessario discessum ab arte est, propter angustias loci, atque omne certamen in virtute constitit. Neque vero Alexandriae fuit quisquam aut nostrorum, aut oppidanorum, qui aut in opere, aut in oppugnatione occupatum animum haberet, quin altissima recta peteret, atque ex omni prospectu locum spectaculo caperet, precibusque et voto victoriam suis ab diis immortalibus exposceret.

Minime autem par erat proelii certamen: **XVI**
 stris enim prorsus neque terra neque mari effugium
 dabatur victis, omniaque victoribus erant futura in
 incer-

ex omni prospectu, quocumque demum loco stare et prospicere posset.

nostris enim prorsus. Fere omnes libri pro prorsus ha-

bent pulsi: bene. Sed ita mox delebitur victis, quod interpretamentum est eius, qui monere voluit, pulsos et victores opponi, ut victos et victores.

incerto: illi si superassent navibus, omnia tenerent; si inferiores fuissent, reliquam tamen fortunam periclitarentur. Simul illud graue ac miserum videbatur, perpaucos de summa rerum ac de salute omnium decertare: quorum si qui aut animo aut virtute cessisset, reliquis etiam esset cavendum, quibus pro se pugnandi facultas non fuisset. Haec superioribus diebus saepenumero Caesar suis exposuerat, ut hoc maiori animo contenderent, quod omnium salutem sibi commendatam viderent. Eadem suum quisque contubernalem, amicum, notum prosequens erat obtestatus, ne suam atque omnium falleret opinionem, quorum iudicio delectus ad pugnam proficisceretur. Itaque hoc animo est decertatum, ut neque maritimis nauticisque solertia atque ars praesidium ferret; neque numero navium praestantibus multitudo prodesset, neque flexi ad virtutem ex tanta multitudine viri virtuti nostrorum possent adaequari. Capitur hoc proelio quinqueremis una et biremis cum defensoribus remigibusque, et deprimuntur tres, nostris incolumibus omnibus: reliquae propinquam fugam ad oppidum capiunt, quas protexerunt ex molibus atque aedificiis imminetibus, et nostros adire propius prohibuerunt.

Hos

maritimis nauticisque. Cf. cap. 12.

comparavit, *electi ad pernicitatem.*

flexi ad virtutem. Darius ingeniose coniecit, legendum esse, *electi ad virtutem*, i. e. propter virtutem, ratione virtutis, *eis ageretur*. Probaui coniecturam Clarkius et c. B. C. 3, 84.

multitudine. E codd. post hoc verbum addendum est *hostium*.

viri. Non certum est hoc verbum, si codd. spectentur, et potest commode abesse.

Hoc ne sibi saepius accidere posset, omni ratione Caesar contendendum existimauit, vt insulam molemque, ad insulam pertinentem, in suam redigeret potestatem: perfectis enim magna ex parte munitionibus in oppido, et illam et urbem vno tempore tentari posse confidebat. Quo capto consilio, cohortes decem, et leuis armaturae electos, quos idoneos ex equitibus Gallis arbitrabatur, in nauigia minora scaphasque imponit: inde alteram insulae partem distinendae manus caussa constratis nauibus adgreditur, praemiis magnis propositis, qui primus insulam cepisset. Ac primo impetum nostrorum pariter sustinuerunt: vno enim tempore et ex tectis aedificiorum propugnabant, et litora armati defendebant; quo propter asperitatem loci non facilis nostris aditus dabatur; et scaphis nauibusque longis quinque mobiliter et scienter angustias loci ruebantur. Sed vbi, locis primum cognitis vadisque pertentatis, pauci nostri in litore consliterunt, atque hos sunt alii subsecuti, constanterque in eos, qui in litore aequo insliterant, impetum fecerunt; omnes Pharitae terga verterunt. His pulsus custodia portus relicta, ad litora et vicum adplicauerunt, seque ex nauibus ad tuenda aedificia eiecerunt.

Neque

molemque, ad insulam pertinentem. Descripta est moles B. C. 3, 112.

in oppido, et illam et urbem. Haec tantopere variantur in libris scriptis, vt de vera lectione constare nequeat: neque vlla vllius codicis lectio sensum commodum habet. Nolo igitur explicationes et emen-

dationes lectionis incertae tentare.

inde alteram. An, ipse alteram? Illud inde est in vno codice; ceteri omnes habent vel in, vel neque, vel inque.

ad litora et v. ad. Plerique codd. habent, *naues ad litora et v. adp.* De vicō cf. B. C. 3, 112.

XVIII Neque vero diutius ipsi ex munitione se continere potuerunt: etsi erat non dissimile, atque Alexandriae, genus aedificiorum, ut minora maioribus conferantur, turresque editae et coniunctae muri locum obtinebant: neque nostri aut scalis, aut cratibus, aut reliquis rebus parati venerant ad oppugnandum. Sed terror hominibus mentem consiliumque eripit, et membra debilitat: ut tunc accidit. Qui se in aequo loco ac plano paret esse confidebant, iidem, perterriti fuga suorum et caede paucorum, triginta pedum altitudine in aedificiis consistere ausi non sunt, seque per molem in mare praecipitauerunt, et octingentorum passuum intervallo ad oppidum enatauerunt. Multi tamen ex iis capti interfecique sunt, sed numerus captivorum omnino fuit DC.

XVIII Caesar, praeda militibus concessa, aedificia diripi iussit, castellumque ad pontem, qui propior erat Pharo, communiuit, atque ibi praesidium posuit. Hunc fuga Pharitae reliquerant; fortiorem illum propioremque oppido Alexandrini tuebantur. Sed eum postero die simili ratione adgreditur, quod, his obtentis duobus, omnem nauigiorum excursus et repentina latrocinia sublatum iri videbatur. Iamque eos, qui praesidio eum locum tenebant, tormentis ex nauibus sagittisque depulerat, atque in oppidum redegerat; et cohortium trium instar in terram exposuerat: non enim plures consistere angustiae loci patiebantur; reliquae copiae in nauibus station-

ipsi ex munitione. Et ipsi et ex a bonis codd. abest; nec quisquam desiderabit, si omittatur.

genus aedificiorum. Cf. c. 1.

fuit DC. In codd. vero *sex millia* legitur, quem numerum; ut nimium, videtur editores mutasse.

stationem obtinebant: Quo facto imperat, pontem aduersus hostem praeuallari; et, qua exitus nauibus erat fornice exstructo, quo pons sustinebatur, lapidibus oppleri atque obstrui: quorum altero opere effecto, ut nulla omnino scapha egredi posset, altero instituto, omnes Alexandrinorum copiae ex oppido se eiecerant, et contra munitiones pontis latiore loco constiterunt; eodemque tempore, quae consueuerant nauigia per pontes ad incendia onerariarum emittere, ad molem constituerunt. Pugnabatur a nobis ex ponte, ex mole; ab illis ex arca, quae erat aduersus pontem, et ex nauibus contra molem.

In his rebus occupato Caesare, militesque hor- XX
tante, remigum magnus numerus et classiariorum ex longis nauibus nostris in molem se eiecit. Pars eorum studio spectandi ferebatur, pars etiam cupiditate pugnandi. Hi primum nauigia hostium lapidibus ac fundis a mole repellebant, ac multum proficere multitudine telorum videbantur. Sed postquam ultra eum locum, ab latere eorum aperto, ausi sunt egredi ex nauibus Alexandrini pauci; ut sine signis certisque ordinibus, sine ratione prodierant, sic temere in naues refugere coeperunt. Quorum fuga incitati Alexandrini plures ex nauibus egrediebantur, nostrosque acrius perturbatos insequiebantur. Simul, qui in nauibus longis remauerant, scalas rapere, nauesque a terra repellere properabant, ne hostes nauibus potirentur. Quibus omnibus rebus perturbati milites nostri cohortium trium, quae in ponte ac prima mole constiterant, quum post se clamorem exaudirent, fugam suorum viderent, magnam vim telorum aduersi sustinerent, veriti, ne ab tergo circumuenirentur, et discessu nauium omnino raditu intercluderentur, munitionem in

pontem institutam reliquerunt, et magno cursu incitati ad naues contenderunt: quorum pars, proximas naeta naues, multitudine hominum atque onere depressa est; pars resistens et dubitans, quid esset capiendum consilii, ab Alexandrinis interfecta est; nonnulli feliciore exitu, expeditas ad ancoras naues consecuti, incolumes discesserunt; pauci adleuati scutis, et animo ad conandum nixi, ad proxima nauigia adnatarunt.

XXI Caesar, quoad potuit, cohortando suos ad pontem et munitiones contendere, eodem in periculo versatus est. Postquam vniuersos cedere animadvertit, in suum nauigium se recepit. Quo multitudo hominum infecuta quum irrumperet, neque administrandi neque repellendi a terra facultas daretur; fore, quod accidit, suspicatus, sese ex nauigio eiecit, atque ad eas, quae longius consisterant, naues adnatauit. Hinc suis laborantibus subsidio scaphas mittens, nonnullos conseruauit; nauiginum quidem

adleuati scutis, portantur a scutis per mare, super scutis natant. Quidam codd. *adleuatis scutis*, ita vt inter natandum scuta attollerent, seque iis tegerent. Sed sequor priorem lectionem.

administrandi. vid. ind.

naues adnatauit. Eo tempore, vt Plutarchus in Caes. c. 49, Appianus p. 484, Suetonius in Iul. c. 64, Dio Cassius 42, 40 narrant, hac animi praesentia Caesar fuit, vt manum laeuam inter natandum leuaret, ne libelli, quos tenebat, madescerent. Verbo haec monuerat Bran-

tius. Etsi vero Suetonius negat, eum paludamentum abieuisse: tamen Appianus et Dio hoc confirmant, adduntque adeo, Alexandrinos illud sublatum tropaeo adfixisse. Fortasse Suetonius, quippe Romanus, cui talia certo cognita esse poterant, disertis verbis addidit, non dimissum esse a Caesare paludamentum, vt rumorem, ea de re inter externos sparsum, sua narratione opposita vanitatis argueret. Vlierius tamen (Annal. p. 471) ceterorum narrationem Suetonianae praefert.

quidem eius, multitudine depressum militum, una cum hominibus interit. Hoc proelio desiderati sunt ex numero legionariorum militum circiter quadringenti, et paullo ultra eum numerum classarii et remiges. Alexandrini eo loco castellum magnis munitionibus multisque tormentis confirmaverunt, atque, egressis ex mari lapidibus, libere sunt usi postea ad mittenda navigia.

Hoc detrimento milites nostri tantum abfuerunt ut perturbarentur, ut incensi potius atque incitati magnas accessiones fecerint in operibus hostium expugnandis, in proeliis quotidianis, quandoque fors obtulerat, procurrentibus et erumpentibus Alexandrinis ** manum comprehendi multum operibus, et ardentibus studiis militum: nec divulgata Caesaris hortatio subsequi legionum aut laborem, aut pugnandi poterat cupiditatem:

P p 2

vt

XXII

paulo ultra e. num. Vera est duorum codd. lectio, *prope eum numerum*. Si cui aliter videtur, is e variis lectionibus (*paulo post eum numerum*, vel, *paulo eum numerum*, vel e vulgata, *paulo ultra e num.*) meliorem eligat.

tantum abfuerunt — fecerint. Credo, hanc esse probabilem lectionem, quia res ipsa talem sensum postulat: codices tamen valde discrepant, et miras lectiones exhibent, ex quibus erui poterit tale quid: *Hoc deterr. acc. mil. nostri minime sunt perturbati, sed incensi, atque magnas accessiones fecerunt* —

manum ** Locum corruptus, cui & nemine adhuc medicina inuenta est. *Cellarinus.*

subsequi. Hoc non intelligo, falsusque est Oudendorpius, se non assequi sensum. Multis modis tentavi, sed nihil, quod repereram, erat in his verbis: illud vnum videbatur ferri posse, si *subsequi* esset *assequi*, quasi labor et cupiditas ita festinassent, ut hortatio (ne sibi nocerent labore et cupiditate) non posset eos assequi, satis mature ad eos pervenire. Sed foret hic sensus valde contortus.

vt magis deterrendi et continendi a periculosis-
simis essent dimicationibus, quam incitandi ad
pugnandum.

XXIII Alexandrini, quum Romanos et secundis rebus
confirmari, et aduersis incitari viderent, neque
vllum belli tertium casum nossent, quo possent
esse firmiores, vt coniectura consequi possumus,
aut admoniti a regis amicis, qui in Caesaris erant
praesidiis, aut suo priore consilio, per oculos
nuncios regis probato, legatos ad Caesarem mise-
runt, vt dimitteret regem, transireque ad suos pa-
teretur: paratam enim omnem multitudinem esse,
consecram tædio puellae, fiduciario regno, domi-
natione crudelissima Ganymedis, facere id, quod
rex imperasset: quo si auctore in Caesaris fidem
amicitiamque venturi essent, nullius periculi timo-
rem multitudini fore impedimento, quo minus se
dederent.

XXIII Caesar, etsi fallacem gentem, semperque alia
cogitantem, alia simulantem, bene cognitam ha-
bebat;

suo priore consilio. Sic *puellae*, Arsinoes. Cf. c. 4.
quidem codices; sed Alex- *fiduciario regno.* Ipse rex,
andrini hoc consilium non-
dum ceperant. Clarkius ex-
plicat sic, illos prius dedisse
consilium, quam ab aliis ac-
cepissent, et sic dici h. l.
prius, quasi esset, priores
consilio suo miserunt. Ego
vero probo eas editiones, in
quibus *suapte consilio*, h. e.
suo ipsorum consilio, legi-
tur — Pertinet huc Dio
Cass. 42, 42.

regis probato. Melior est
altera lectio *regi*.
Exemplum verbi *fiduciarius*
vid. B. G. 2, 17.

bebat; tamen petentibus dare veniam, vtile esse statuit: quod, si quo pacto sentirent ea, quae postularent, mansurum in fide dimissum regem crederet; sin, id quod magis illorum naturae conveniebat, dūcē ad bellum gerendum regem habere vellent, splendidius atque honestius sese contra regem, quam contra condonarum ac fugitivorum manum, bellum esse gesturum. Itaque regem cohortatus, ut consuleret regno paterno, parceret praeclarissimae patriae, quae turpissimis incendiis et ruinis esset deformata, ciues suos primum ad sanitatem renocaret, deinde conservaret, fidem populo Romano sibi praeferret; quum ipse tantum ei crederet, ut ad hostes armatos eum mitteret; dextra dextram tenens, dimittere coepit adulta iam aetate puerum. At regius animus, disciplinis fallacissimis eruditus, ne a gentis suae moribus degeneraret, fleus orare contra Caesarem coepit, ne se dimitteret: non enim regnum ipsum sibi conspectu Caesaris esse iucundius. Compressis pueri lacrimis, Caesar ipse commotus, celeriter, si illa sentiret, fore eum secum adfirmans, ad suos dimisit. Ille, ut ex carceribus in liberum cursum emissus, adeo contra Caesarem acriter bellum gerere coepit, ut lacrimas, quas in colloquio proiecerat, gaudio videretur profudisse. Accidisse hoc complures Caesaris legati, amici, centuriones, militesque laetabantur, quod nimia bonitas eius fallaciis pueri elusa esset: quasi vero id Caesar bonitate tantum adductus, ac non prudentissimo consilio fecisset.

Quum, dūce adsumto, Alexandrini nihilo se XXV
firmiores factos, aut languidiores Romanos animaduverterent; eludentibusque militibus regis aetate atque infirmitatem, magnum dolorem acciperent; neque se quidquam proficere viderent; rumores

que existerent, magna Caesari praesidia terrestri itinere Syria Ciliciaque adducti (quod nondum Caesari auditum erat): commeatum, qui nostris mari supportabatur, intercipere statuerunt. Itaque, expeditis nauigiis, locis idoneis ad Canopum in statione dispositis nauibus, insidiabantur nostris commeatibus. Quod ubi Caesari nunciatum est, classem iubet expediri atque instrui. Praescit huic Tib. Neronem. Proficiscuntur in ea classe Rhodiae naues, atque in his Euphranor, sine quo nulla vtrquam dimicatio maritima, nulla etiam parum feliciter confecta erat. At fortuna, quae plerumque eos, quos plurimis beneficiis ornauit, ad duriores casum resecat, superiorum temporum dissimilis, Euphranorem prosequnebatur. Nam quum ad Canopum ventum esset, instructaque vtriusque classis conflixisset, et sua consuetudine Euphranor primus proelium commisisset, et illic trigramm hominum perforasset, ac demersisset: proximam longius insecutus, parum celeriter insequentibus reliquis, circumuentus ab Alexandrinis est. Cui subsidium nemo tulit, siue quod in ipso satis praesidii pro virtute ac felicitate eius putarent esse, siue quod ipsi sibi timebant. Itaque vnus ex omnibus eo proelio bene rem gessit, solus cum sua quadrigemi victrice periit.

XXVI Sub idem tempus Mithridates Pergamenus, magnae nobilitatis domi, scientiaeque in bello et virtutis, fidei dignitatisque in amicitia, Caesaris, missus

Syria Ciliciaque Cf. c. 1. *Euphranor.* vid. c. 15.
commeatum Ante verbum hoc in edd. irreperat *prosequnebatur.* Melior altera lectio, *persequebatur.*
interea.

Tib. Neronem. Cf. Sueton. *Tiber.* c. 4. *Mithridat. Pergam.* Cf. *Cellarius.* c. 78. Dio Cass. 42, 41.

missus in Syriam Ciliciamque initio belli Alexandrini ad auxilia arcessenda, cum magnis copiis; quas eeteriter, et propensissima ciuitatum voluntate, et sua diligentia, confecerat, itinere pedestri, quo coniungitur Aegyptus Syriae, Pelusium adducit: idque oppidum, firmo praesidio occupatum Achillae propter opportunitatem loci, (namque tota Aegyptus maritimo accessu Pharo, pedestri Pelusio, velut claustris, munita existimatur) repente magnis circumdatum copis, multiplici praesidio pertinaciter propugnantibus, et copiarum magnitudine, quas integras vulneratis defessisque subiiciebat, et perseverantia constantiaque oppugnandi, quo die est adgressus, in suam redegit potestatem, praesidiumque ibi suum collocauit. Inde, re bene gesta, Alexandriam ad Caesarem contendit, omnesque eas regiones, per quas iter faciebat, auctoritate ea, quae plerumque adest victori, pacarat, atque in amicitiam Caesaris redegerat.

Locus est fere regionum illarum nobilissimus, **XXVII** non ita longe ab Alexandria, qui nominatur Delta, quod nomen a similitudine litterae cepit; nam pars quaedam fluminis Nili, mire deriuata inter se, duo-

Pp 4

bua

in-Syr. Cilic. Cap. 1.
adducit. Nihili est lectio haec: *Mithridates cum copiis adducit*: quem enim adducit? Cum ergo cod. regius Clarkii supra habeat, *magnas copias*, pro *cum magnis copiis*; cum Ciaccolinus in suo libro *magnas copias* extare dixerit; cum quaedam edd. idem iam receperint, et sic omnia recta sint, si legatur, *Mithridates*

tes magnas copias adducit; plane non video, cur falsae istae lectiones non numquam seruentur, et vix mihi temperari, quin h. l. a recensione Oudendorpiana recederem.

propugnantibus oppidanis: Hoc verbum nunc non bene omissum est a scriptore.

dermata, in varios velut riuos diuisa, discurrens: Verbum *mire* per codices incert-

bus itineribus paulatim medium inter se spatium relinquens, diuersissimo ad litus intervallo mari coniungitur. Cui loco quum adpropinquare Mithridaten rex cognouisset, et transeundum ei flumen sciret, magnas aduersus eum copias misit, quibus vel superari delerique Mithridaten, vel sine dubio retineri posse credebat. Quenadmodum autem optabat eum vinci, sic satis habebat, interclusum a Caesare a se retineri. Quae primae copiae flumen a Delta transire, et Mithridati occurrere potuerunt, proelium commiserunt, festinantes praeripere subsequenter victoriae societatem: quorum impetum Mithridates magna cum prudentia, consuetudine nostrae castris vallatis, sustinuit. Quum vero incaute atque insolenter succedere eos munitionibus videret, eruptione undique facta, magnum numerum eorum interfecit. Quod nisi locorum notitia reliqui se texissent, partimque in naues, quibus flumen transierant, recepissent, funditus delati essent. Qui ut paululum ab illo timore se recrearent, adiunctis iis, qui subsequebantur, rursus oppugnare Mithridaten coeperunt.

XXVIII

Mittitur a Mithridate nuncius Caesari, qui rem gestam perferret. Cognoscit ex suis, eadem haec acci-

incertum est; habent alii, alii omittunt: sed videtur ob similitudinem verbi praecedentis negligenter omis- sum.

mari coniung. Vulgo, *a mari*: male.

magna cum prudentia. Hic codex Ciacconii addit, *constantiaque militum*: bene. Alii, *constantiaque virtutum* (male) *et Alexandrinorum*

imprudencia. Sed illud, *et Alex. impr.*, est alienum additamentum.

succedere. vid. ind.

qui rem gestam perferret.

Socius victoriae Mithridatis fuit Antipater, Herodis M. pater, cum Iudaeis. Ioseph. Archaeol. 14, 8. Hinc amicitia Caesaris cum Antipatro, e qua initium fortunae Herodis fuit. *Cellaribus.* Mo-

nucrant

accidisse, rex. Ita paene sub idem tempus et rex ad opprimendum Mithridatem proficiscitur, et Caesar ad recipiendum. Celeriore fluminis Nili navigatione rex est usus, in qua magnam et paratam classem habebat. Caesar eodem itinere uti noluit, ne paucis in flumine dimicaret: sed circumuectus eo mari, quod Africae partis esse dicitur, sicuti supra demonstrauimus, prius tamen regis copiis occurrit, quam is Mithridatem adgredi posset, eumque ad se victorem incoluui exercitu recepit. Confederat cum copiis rex loco natura merito, quod erat ipse excelsior, planitie ex omnibus partibus suspicla, tribus autem ex lateribus variis genere munitionibus tegebatur. Vnum latus erat adiectum flumini Nilo; alterum editissimo loco ductum, ut partem castrorum obtineret; tertium palude cingebatur.

Pp 5

Inter

nuerant Glandorpius et Rhellicanus — Ac Mithridates iis ipsis literis, quibus victoriam Caesari nunciauit, magnopere ei laudauit et commendauit Antipatrum. Cf. Vsserii Annales p. 471. 472.

in qua magnam. Habent codd. *in quo*: et quis non sine codd. sic corrigat? Tamen et hoc vitium est seruatum, atque adeo defensum.

supra demonstr. cap. 14. Cellarius.

alterum — obtineret. Castra regis erant in loco excelsiore, cuius latus aliquod

ductum erat (procurrebat, extendebatur) editissimo loco (in summo cacumine, per summum cacumen illius excelsioris loci), ut adeo caperet partem castrorum, ut ibi esse posset pars castrorum. Et c. 30. 31 castrorum pars aliquoties dicitur in summo loco fuisse. Fortasse hic est sensus; sed nolo defendere. Adscribam alteram lectionem, si quis ea moneatur ad quaerendum: *alt. ed. loco duct. in part. castr. obtinebat.* Fortasse auctor potuisset scribere: *alterum editissimo loco suam partem castrorum obtinebat,*

XXVIII Inter castra regis et Caesaris iter flumen intercedebat angustum, altissimis ripis, quod in Nilum influebat; aberat autem ab regis castris milia passuum circiter septem. Rex quum hoc itinere venire Caesarem comperisset, equitatum omnem expeditosque delectos pedites ad id flumen misit, qui transitu Caesarem prohiberent, et eminus ex ripis proelium impar intravit: nullum enim processum virtus habebat, aut periculum ignavia subibat. Quae res incendit dolore milites equitesque nostros, quod tam diu pari proelio cum Alexandrinis certaretur. Itaque eodem tempore equites Germani, dispersi vada fluminis quaerentes, partim demissioribus ripis flumen transarunt; et legionarii, magnis arboribus excisis, quae longitudine utramque ripam contingerent, proiectis, repentinoque aggere injecto, flumen transierunt. Quorum impetum adeo pertimuerunt hostes, ut in fuga spem salutis collocarent: sed id frustra; namque ex fuga pauci ad regem refugerunt, paene omni reliqua multitudine interfecta.

XXX Caesar, re praeclarissime gesta, quum subitum aduentum suum iudicaret magnum terrorem Alexandrinis iniecturum, protinus victor ad castra regis pertendit. Haec quum et opere magno vallata, et loci natura munita aduerteret, confertamque armorum multitudinem collocatam in vallo videret, lassos

proelium impar, in quo tuit aut accipit.

qui virtute et fortitudine uti vult, nullos hac sua virtute progressus insignes facere, aut virtute multum efficere potest; qui vero timidus et ignavus est, nullum propterea damnum me-

pai proelio, pari fortuna et euentu, ut neutro inclinaret victoria.

proiectis. Leg. et *proiectis* e quibusdam codd.

aggere. vid. ind.

lassos itinere ac proeliando milites ad oppugnanda castra succedere noluit. Itaque, non magno intervallo relicto ab hoste, castra posuit. Postero die castellum, quod rex in proximo vico non longe a suis castris munierat, brachiisque cum opere castrorum coniunxerat, viri obtinendi causa, Caesar adgressus omnibus copiis expugnat, non quod id minori numero militum consequi difficile factu putaret; sed ut ab ea victoria, perterritis Alexandrinis, protinus castra regis oppugnaret. Itaque eo cursu, quo refugientes Alexandrinos ex castello in castra sunt milites insecuti, munitionibus successerunt, acerrimeque eminus proeliari coeperunt. Duabus ex partibus aditus oppugnationis nostris dabatur; una, quam liberum accessum habere demonstravi; altera, quae mediocre intervallum inter castra et flumen Nilum habebat. Maxima et electissima Alexandrinorum multitudo defendebat eam partem, quae facillimum aditum habebat. Plurimum autem proficiebant in repellendis vulnerandisque nostris, qui regione fluminis Nili propugnabant: diversis enim telis nostri fgebantur, aduersi ex vallo castrorum, auersi ex flumine, in quo multae naues, instructae funditoribus et sagittariis, nostros impugnabant.

Caesar, quum videret, milites acrius proeliari non posse, nec tamen multum profici propter locorum difficultatem; quamque animum aduenteret, excelsissimum locum castrorum relictum esse ab
Alexan-

XXXI

bracchiis. vid. ind.

tum latus liberum accessum habuit.

demonstravi. Dixerat et 28, castra regis tribus lateribus fuisse testis. Ergo quar-

proficiebant. Vulgo adicitur *hostes*; quod tamen etiam quidam codd. habent.

Alexandrinis, quod et per se munitus esset, et studio partim pugnandi, partim spectandi decucurrissent in eum locum; in quo pugnabatur; cohortes illo circue castra, et summum locum adgredi iussit; iisque Carfulonem praefecit, et animi magnitudine et rei militaris scientia virum praestantem. Quo ut ventum est, paucis defendentibus munitionem, nostris contra militibus acerrime pugnantibus, diverso clamore et proelio perterriti Alexandrini, trepidantes in omnes partes castrorum discurrere coeperunt. Quorum perturbatione nostrorum animi adeo sunt incitati, ut paene eodem tempore ex omnibus partibus, primi tamen editissimum locum castrorum caperent: ex quo decurrentes magnam multitudinem hostium in castris interfecerunt. Quod periculum plerique Alexandrini fugientes, acervatim se de vallo praecipitauerunt in eam partem, quae flumini erat adiuncta. Horum primis in ipsa fossa munitionis magna ruina oppressis, ceteri faciliorem fugam habuerunt. Constat fugisse ex castris regem ipsum, receptumque in naudem, multitudine eorum, qui ad proximas naues adnabant, demerso navigio, periisse.

XXXII

Re felicissime celerrimeque gesta, Caesar magnae victoriae fiducia proximo terrestri itinere Alexandriam cum equitibus contendit; atque ea parte oppidi victor introiit, quae praesidio hostium tenebatur. Neque eum consilium suum fefellit, quin hostes, ea proelio audito, nihil iam de bello essent cogitaturi. Dignum adueniens fructum virtutis et animi

ruina. Vulgo, vi.

pus obrutum limo repertum est in aureae loricae honore.

regem ipsum — periisse.

re. — De proelio hoc cf.

Florus 4, 2, 60: regis cur-

Dio Cass. 42, 43.

animi magnitudinis tulit: omnis enim multitudo oppidanorum, armis proiectis, munitionibusque suis relictis, veste ea sumta, qua supplices dominantes deprecari consueverunt, sacrisque omnibus prolati, quorum religione precari offensos iratosque animos regum erant soliti, aduenienti Caesari occurrerunt, seque ei dediderunt. Caesar in fidem receptos consolatus, per hostium munitiones in suam partem oppidi magna gratulatione venit suorum: qui non tantum bellum ipsum se dimicationem, sed etiam talem aduentum eius felicem fuisse laetabantur.

Caesar, Aegypto atque Alexandria potitus, re- **XXXIII**
ges constituit, quos Ptolemaeus testamento scripserat, atque obtestatus erat populum Romanum, ne mutarentur. Nam, maiore ex duobus pueris rege amisso, minori transdidit regnum, maiori ex duobus filiis, Cleopatrae, quae manserat in fide praesidiisque eius: minorem Arsinoen, cuius nomine diu regnasse impotenter Ganymeden docuimus,

veste ea sumta. Simpliciter viliorem et detritam puto intelligi. Mox *praeculis sacris* ex eisd. antt. cum Oudendorpio meliorem lectionem esse puto.

felicem fuisse laetabantur. Deleuerim *felicem*, et pro eo e superioribus huc posuerim *salem*. Laetabantur, non tantum bellum et dimicationem talem (talem, qualis fuerat, h. e. felicem) fuisse; sed et aduentum fuisse talem (h. e. felicem). Voluit ergo aliquis illud *salem* ex-

plicare, ideoque addidit *felicem*.

testamento. De B. C. 3, 108.

Cleopatrae. Dio Cassius (42, 44) cum hac societate regni coniunctum fuisse dicit matrimonium Cleopatrae cum hoc suo fratre: nempe, ut vxor fratris et pueri omnia sola posset et teneret.

regnasse impotenter. Supra c. 23 dicitur crudelissima Ganymedis dominatio: et dicitur homo *impotens*, quisquis se non habet in pote-

sius, deducere ex regno statuit; de qua rursus nova dissensio, priusquam diuturnitate confirmarentur regis imperia, per homines seditiosos nasceretur. Legione veterana sexta, secum reducta, ceteras ibi reliquit, quo firmitus esset eorum regum imperium, qui neque amorem suorum habere poterant, quod fideliter permanferant in Caesaris amicitia; neque vetustatis auctoritatem. paucis diebus reges constituti: simul ad imperij nostri dignitatem, utilitatemque publicam pertinere existimabat, si permanerent in fide reges, praesidiis eos nostris esse tutos; et hos, si essent ingrati, posse iisdem praesidiis coerceri. Sic rebus omnibus confectis et collocatis, ipse itinere terrestri profectus est in Syriam.

XXXIII

Dum haec in Aegypto geruntur, rex Deiotarus ad Domitium Calvinum, cui Caesar Asiam finitimasque provincias administrandas transdiderat, venit oratum, ne Armeniam minorem, regnum suum, neue Cappadociam, regnum Ariobarzanis, possideri vastarique pateretur a Pharnace: quo malo nisi libe-

potestate, sed suae libidini et temeritati omnia indulget; aut ira *impotens*, quae impedit, quo minus quis se habeat in potestate; aut agere aliquid *impotenter*, qui agit ita, ut se numquam refrenet.

deducere ex regno statuit. Finito bello, Caesar Arminio, non sine invidia, in triumpho duxit. Dio Cass. 43, 19.

regis imperia. Leg. cum Lippio, *regia imperia*, i. e.

Cleopatrae et fratris: vel cum Dauisio, *regum imperia*, eodem sensu. vid. ad B. C. 3, 107.

reducta. Melior vulgata, *deducta*.

Deiotarus. Cf. cap. 67. Ciceronis orationem, pro eo habitam, norunt omnes.

Pharnaces, Mithridatis filius, tantummodo partem regni paterni, Bosporum Cimmerium, a Pompeio exceperat anno urbis 691. Dio Cass. 37, 14. His Appianus B.

Michx.

liberarentur, imperata se facere, pecuniamque promissam Caesari non posse persolvere. Domitius, non tantum ad explicandos sumtus rei militaris, quum pecuniam necessariam esse iudicaret; sed etiam turpe populo Romano et Caesari victori, sibi-que infame esse statueret, regna sociorum atque amicorum ab externo rege occupari; nuncios congestim ad Pharnacem misit, Armenia Cappadocia-que decederet, neue, occupatione belli ciuilis, populi Romani ius maiestatemque tentaret. Hanc denunciationem quum maiorem vim habituram existimaret, si propius eas regiones cum exercitu accessisset: ad legiones profectus, vnam ex tribus tricesimam sextam secum ducit, duas in Aegyptum ad Caesarem mittit, litteris eius euocatas: quarum altera in bello Alexandrino non occurrit, quod itinere terrestri per Syriam erat missa. Adjungit Cn. Domitius legioni tricesimae sextae duas ab Deiotaro, quas, ille disciplina atque armatura nostra complures annos constitutas habebat, equitesque centum: totidemque ab Ariobarzane sumit. Mittit P. Sextium ad C. Plaetorium, Quaestorem, ut legionem adduceret, quae ex tumultuariis militibus in Ponto confecta erat: Quintumque Patium in Ciliciam ad auxilia arcessenda. Quae copiae celeriter omnes iussu Domitii Comana conuenerunt.

Interim.

Michr. p. 251 addit, diuiso Michridatis regno, eodem illo tempore Ariobarzani Cappadociam attributam esse. Volebat ergo Pharnaces recuperare omne paternum regnum (c. 35), et, Caesare ac Pompeio occupatis bello ciuili, Deiotarum et Ari-

barzanem adgressus erat. Dio Cass. 42, 45.

occupat. belli civ. quia populus, occupatus hoc bello, prouincias et externa defendere ac curare non posset.

Comana (τὰ Κόμανα) esse h. l. Ponti urbem, a Strabone (lib. 12. p. 547 et 557)

com-

XXXV

Interim legati a Pharnace responsa referunt, Cappadocia se decessisse, Armeniam minorem recepiſſe, quam paterno nomine iure obtinere deberet; denique eius regni cauſſa integra Caefari ſernaretur: paratum enim ſe facere, quod is ſta-
tuiſſet. Cn. Domitius, quum animaduerneret, eum Cappadocia deceſſiſſe, non voluntate adductum, ſed neceſſitate; quod facilius Armeniam defendere poſſet, ſubiectam ſuo regno, quam Cappadociam, longius remotam; quodque omnes tres legiones adducturum Domitium putaret; (ex quibus quorundam ad Caefarem miſſas audiſſet, audacius in Armenia ſubſtituiſſet;) perſeuerare coepit, ut eo quoque regno decederet: neque enim aliud ius eſſe Cappadociae, atque Armeniae: nec iuſto eum poſtulare, ut in Caefaris aduentum res integra diſſerretur: id enim eſſe integrum, quod ita eſſet, ut fuiſſet. His reſponſis datis, cum iis copiis, quas ſupra ſcripſi, proſectus eſt in Armeniam, locisque ſuperioribus iter facere inſtituit: nam ex Ponto a Comanis iugum editum ſilueſtre eſt, pertinens in Armeniam minorem, quo Cappadocia finitur ab Armenia. Cuius itineris has eſſe certas opportunitates, quod in locis ſuperioribus nullus impetus repentinus accidere hoſtium poterat, et quod Cappadocia, his iugis ſubiecta, magnam commeatus copiam erat ſubminiſtratura.

XXXVI

Complures interim legationes Pharnaces ad Domitium mittit, quae de pace agerent, regiaque murena

commemoratum, et a Comanis Cappadociae (vid. infra cap. 66) diuerſam, conclaſit Cellarius e verbis c. 35, ex Ponto a Comanis iugum

eſt, et res ipſa loquitur. *audacius.* Vulgo male, *audaciusque.* *has eſſe cert. oport.* videbat, putabat.

nera Domitio ferrent. Ea constanter omnia adsperebatur, nec sibi quidquam fore antiquius, quam dignitatem populi Romani et regna sociorum recuperare, legatis respondebat. Magnis et continuis itineribus confectis, quum aduenteret ad Nicopolim, (quod oppidum positum in Armenia minore est, plano ipsum loco, montibus tamen altis ab duobus lateribus obiectis, satis magno intervallo ab oppido remotis,) castra posuit longe a Nicopoli circiter milia passuum septem. Quibus ex castris quum locus angustus atque impeditus esset transeundus, Pharnaces in insidiis delectos pedites omnesque paene disposuit equites: magnam autem multitudinem pecoris intra eas fauces dissipari iussit; paganosque et oppidanos in iis locis obuersari: ut, si amicus Domitius eas angustias transiret, nihil de insidiis suspicaretur, quum in agris et pecora et homines animum aduerteret versari, tamquam amicorum aduentu; sin vero ut in hostium fines veniret, praeda diripienda milites dissiparentur, dispersique caederentur.

Haec quum administraret, numquam tamen intermittebat legatos de pace atque amicitia mittere ad

XXXVII

Nicopolim hanc Armeniae minoris a Pompeio conditam esse, victo Mithridate, e Strabonis lib. 12, p 555, monuit Cellarius. Add. Appianus de B. Mithr. p. 251.

si amicus. Constanter, ut Oudendorpius testatur, habent omnes MSS. et primae edd.: *sive amicus, sive inimicus Domit.* Bene: nam prima Pharnacis cura erat, ne esset suspicio insidiarum,

quocumque demum animo Domitius venisset: altera, ut, si hostili animo venisset, eius copiae dissiparentur. Qui hunc nexum non viderunt, hi mutarunt id, quod codd. habent.

tamquam am. adu. Leg. e codd. vestigiis: *tam. am. aduentus expectaretur*: nam *aduentus* habent libri boni, *expectaretur* unus.

ad Domitium, quum hoc ipso crederet: eum facilius decipi posse. At contra spes pacis Domitio in eisdem castris morandi attulit causam. Ita Pharnaces, amissa proximi temporis occasione, veritus, ne cognoscerentur insidiae, suos in castra reuocauit. Domitius postero die propius Nicopolim accessit, castraque oppido contulit. Quaedam muniunt nostri, Pharnaces aciem instruxit suo more atque instituto: in fronte enim simplici directa acie, cornua trinis firmabantur subsidiis. Eadem ratione haec media collocabantur acie, duobus dextra sinistraque intervallis, simplicibus ordinibus instructis. Perfecit inceptum castrorum opus Domitius, parte copiarum pro vallo instituta.

XXXVIII Proxima nocte Pharnaces, interceptis tabellariis, qui de Alexandrinis rebus literas ad Domitium ferebant, cognoscit, Caesarem magno in periculo versari, flagitarique a Domitio, ut quam primum sibi subsidia mitteret, propiusque ipse Alexandriam per Syriam accederet. Qua cognita re, Pharnaces victoriae loco ducebat, si trahere tempus posset, quum discedendum celeriter Domitio putaret. Itaque ab oppido, qua facillimum accessum et aequissimum ad dimicandum nostris videbat, fossas duas directas, non ita magno intervallo medio relicto, quatuor pedum altitudinis in eum locum deduxit, quo longius constituerat suam non producere aciem. Inter has fossas aciem semper instruebat. Equitatum autem omnem ab lateribus extra fossam collocabat: qui neque aliter utilis esse poterat, et multum numero anteibat nostrum equitatum.

XXXVIII Domitius autem, quum Caesaris magis periculo, quam suo, commoueretur; neque se tuto dis-

cessu-

instituta. v. ind.

quo longius, ultra quem locum.

cessurum arbitraretur, si conditiones, quas reiecerat, rursus adpeteret, aut sine causa discederet; ex propinquis castris in aciem exercitum eduxit. Tricesimam sextam legionem in dextro cornu collocavit, Ponticam in sinistro: Deiotari legiones in mediam aciem contulit, quibus tamen angustissimum frontis reliquit intervallum, reliquis cohortibus in subsidiis collocatis. Sic utriusque acie instructa, processum est ad dimicandam.

Signo sub idem tempus ab utroque dato, concurrunt: acriter varietque pugnat: nam tricesima sexta legio quum extra fossam in equitatum regis impetum fecisset, adeo secundum proelium fecit, ut moenibus oppidi succederet, fossamque transiret, auersosque hostes adgrederetur. At Pontica ex altera parte legio, quum paullulum auersa hostibus cessisset, fossam autem circumire (acies) secundo conata esset, ut aperto latere adgrederetur hostem, in ipso transitu fossae confixa et oppressa est: Deiotari vero legiones vix impetum sustinuerunt. Ita victrices regis copiae cornu suo dextro mediaeque acie conuerterunt se ad tricesimam sextam legionem: quae tamen fortiter vincientium impetum sustinuit: magnis copiis hostium circumdata, praesentissimo animo pugnans in orbem, se recepit ad radices montium: quo Pharnaces insequi, propter iniquitatem loci, noluit. Ita, Pontica legio paene tota amissa, magna parte Deiotari militum interfecta, tricesima sexta legio in loca se superiora

Q q a

con-

in subsidiis. Omnes co- scuritate laborare, atque al-
dices, excepto Dauisiano, quo Guischaro interprete
in insidiis: male. indigere videtur. In mu-

(acies) secundo. Verba seo non ausim equidem m-
corrupta: ideoque locus ob- lia explicare.

contulit non amplius ducentis et quinquaginta desideratis. Ceciderunt eo proelio splendidi atque illustres viri nonnulli equites Romani. Quo tamen incommodo Domitius accepto, reliquias exercitus dissipati collegit, itineribusque tutis per Cappadociam se in Asiam recepit.

XLI Pharnaces, rebus secundis elatus, quem de Caesare ea, quae optabat, speraret, Pontum omnibus copiis occupavit: ibique, et victor, et crudelissimus rex, quem sibi fortunam paternam feliciore euentu destinaret, multa oppida expugnauit, bonacium Romanorum Ponticorumque diripuit, supplicia constituit in eos, qui aliquam formae atque aetatis commendationem habebant, ea, quae morte essent miseriora; Pontumque nullo defendente, paternum regnum se recepisse glorians, obtinebat.

XLII Sub idem tempus in Illyrico est incommodum acceptum: quae provincia superioribus mensibus retenta non tantum sine ignominia, sed etiam cum laude erat. Namque eo missus aestate cum duabus legionibus Q. Cornificius, Caesaris quaestor praetore, quamquam erat provincia minime copiosa ad exercitus alendos, et finitimo bello ac dissensionibus vastata et confecta, tamen prudentia ac diligentia sua, quod magnam curam suscipiebat, ne quo temere progrediretur, et recepit et defendit.

Nam-

feliciore euentu. Nam pater eius, Mithridates, cactus fuerat. vid. locos Dionis et Appiani ad cap. 34. indicatos.

bona — diripuit. Hoc Amisenis in Ponto accidit. Appian. p. 484. Dio Cass. 42, 46.

morte miseriora. Iuuenes exsecuit. Appian. ibid. Vid. infra cap. 70. Multos quoque interfecit. Dio ibid.

obtenebat. Redibit scriptor ad res contra Pharnacem gestas c. 65. sqq.

Namque et castella complura, locis editis posita, quorum opportunitas castellanos impellebat ad decursiones faciendas et bellum inferendum, expugnauit, eaque praeda milites donauit: (quae et si erat tenuis, tamen in tanta provinciae desperatione erat grata, praesertim virtute parata:) et quum Octavius ex fuga Pharsalici proelii magna classe in illum se sinum contulisset, paucis nauibus Iadertinorum, quorum semper in rempublicam singulare constiterat officium, dispersis Octavianis nauibus erat positus, ut vel classe dimicare posset, adiunctis captiuis nauibus sociorum. Et quum diuersissima parte orbis terrarum Ch. Pompeium victor Caesar sequeretur, compluresque aduersarios in Illyricum propter Macedoniae propinquitatem se, reliquiis ex fuga collectis, contulisse audiret, litteras ad Gabinium mittit, ut cum legionibus tironum, quae nuper erant conscriptae, proficisceretur in Illyricum, coniunctisque copiis cum Q. Cornificio, si quod periculum provinciae inferretur, depelleret: sin ea non magnis copiis tuta esse posset, in Macedoniam legiones adduceret: omnem enim illam partem regionemque, viuo Cn. Pompeio, bellum instauratam esse credebatur.

Gabinus, ut in Illyricum venit, hiberno tempore anni ac difficili, siue copiosiore provinciam existimans, siue multum fortunae victoris Caesaris tribuens, siue virtute et scientia sua confusus, quam saepe in bellis periclitatus, magnas res et secundas ductu ausuque suo gesserat, neque provinciae facultatibus subleuabatur, quae partim erat exinanita, partim infidelis; neque nauibus, intercluso mari

Qq 3

tempe-

provinciae desperatio, de- quam efficiebat provinciae
speratio de alendo exercitu, vastitas et sterilitas.

XLIII

tempestatibus, commeatus supportari poterat; magnisque difficultatibus coactus, non ut volebat, sed ut necesse erat, bellum gerebat: quum durissimis tempestatibus propter inopiam castella aut oppida expugnare cogeretur, crebra incommoda accipiebat; adeoque est a barbaris contemptus, ut, Salonam se recipiens in oppidum maritimum, quod cines Romani fortissimi fidelissimique incolebant, in agmine dimicare sit coactus. Quo proelio duobus milibus militum amplius amissis, centurionibus duodequadragenta, tribunis quatuor, cum reliquis copiis Salonam se recepit; summaque ibi difficultate rerum omnium pressus, paucis mensibus morbo periit. Cuius et infelicitas viui, et subita mors in magnam spem Octauium adduxit prouinciae potentiundae; quem tamen diutius in rebus secundis et fortuna, quae plurimum in bellis potest, diligentiaque Cornificii, et virtus Vatinius versari passa non est.

XLIII

Vatinius Brundisii quum esset, cognitis rebus, quae gestae erant in Illyrico, quum crebris litteris Cornificii ad auxilium prouinciae ferendum euocaretur, et M. Octauium audiret cum barbaris foedera percussisse, compluribusque locis nostrorum militum oppugnare praesidia, partim classe per se, partim pedestribus copiis per barbaros; etsi, graui valetudine adfectus, vix corporis viribus animum sequebatur; tamen virtute vicit incommodum naturae, difficultatesque hiemis et subitae praeparatio-

quum durissimis. Hic incipit alia periodus, vnde legendum. *Quumque duriss.* in agmine, inter eundem, dum iter faciebat agmen.

morbo periit. Dio Cass. 42, 11 huius mortis, omninoque harum rerum mentionem obiter facit. *Vatinius.* B. C. 3, 100.

tionis. Nam quum ipse paucas in portu naues longas haberet, litteras in Achaïam ad Q. Kalenum misit, vti sibi classem mitteret. Quod quum tardius fieret, quam periculum nostrorum flagitabat, qui sustinere impetum Octauii non poterant; nauibus actuariis, quarum numerus erat satis magnus, magnitudine quamquam non satis iusta ad proeliandum, rostra imposuit. His adiunctis nauibus longis, et, numero classis aucto, militibus veteranis impositis, quorum magnam copiam habebat ex omnibus legionibus, qui numero aegrorum relictii erant Brundisii, quum exercitus in Graeciam transportaretur, profectus est in Illyricum, maritimasque nonnullas ciuitates, quae defecerant, Octavioque se transdiderant, partim recipiebat, partim remanentes in suo consilio praeteruehebatur; nec sibi vllius rei moram necessitatemque iniungebat, quin, quam celerrime posset, ipsum Octauium persequeretur. Hunc, oppugnantem Epidaurum terra marique, vbi nostrorum erat praesidium, aduentu suo discedere ab oppugnatione coegit, praesidiumque nostrum recepit.

Octavius, quum Vatinius classem magna ex parte confectam ex nauculis actuariis habere cognovisset, confusus sua classe, substitit ad insulam Tauridem: qua regione Vatinius insequens nauigabat; non quod Octavius ibi restitisse sciret, sed quod eum longius progressum insequi decreuerat. Quum propius Tauridem accessisset, distensis suis nauibus, quod et tempestas erat turbulenta, et nulla suspicio hostis, repente aduersam ad se venientem nauem,

Q 9 4

antem-

His adiunctis. Pro lectione codd. fere omnium, *ad has adiunctis nauibus longis*, bene *bas adiunctas*, Clarkius subiunxit.

antennas ad medium malum demissis, instructam propugnatoribus animum aduertit. Quod ubi conspexit, celeriter vela subduci, demittique antennis iubet, et milites armari: et, vexillo sublato, quo pugnandi dabat signum, quae primae naues subsequerantur, idem ut facerent, significabat. Parabant se Vatiniani, repente oppressi: parati deinceps Octavianiani ex portu procedebant. Instruitur utrimque acies; ordine disposita magis Octavianiana, paratior militum animis Vatiniana.

XLVI Vatinius, quum animum aduerteret, neque nauium se magnitudine, neque numero parem esse, fortuitae dimicationis fortunae rem committere noluit. Itaque primus sua quinqueremi in quadriremem ipsius Octauii impetum fecit. Celerrime fortissimeque contra illo remigante, naues aduersae rostris concurrunt adeo vehementer, ut naus Octavianiana, rostro discusso, ligno contineretur. Committitur acriter reliquis locis proelium, concurriturque

antennae, id est, ligna transuersa in summo malo, quibus velum alligatum est, nunc in medio malo figuntur, et sic demittuntur ad inferiorem locum. Idem mox in altera classe fit tum, cum maxime proelium paratur.

fortuitae — *noluit*. Puto legendum: *fortuitae dimicationi rem committere maluit*. Hanc lectionem res ipsa necessariam facit. Vulgata lectio, *parem esse fortunae dimicationi*, *fortunae rem cum maluit*, et ipsa

ferri potest, etsi non omnino commoda est: codices quidem illud *fortunae dim.* non habent, sed *fortuitae dim.* et rursus seruant *fortunae*: duo non habent *fortuitae dimicationis*, sed *fortunae* seruant: unde putauit, *fortunae* esse interpretamentum *fortuitae dimicationis*; utrumque saltem locum non habet. Variatur etiam in *maluit* et *noluit*. In hac confusione lectionum proposui, quid mihi verisimile videretur. Quilibet iple iudicet.

turque ad ducēs maxime: nam quum suo quisque auxilium ferret, magnum commixtus in angusto mari proelium factum est: quantoque coniunctis magis nauibus confligendi potestas dabatur, tanto superiores erant Vatiniani; qui admiranda virtute ex suis nauibus in hostium naues transire non dubitabant, et, dimicatione aequata, longe superiores virtute, rem feliciter gerebant. Deprimitur ipsius Octauii quadriremis: multae praeterea capiuntur; aut rostris perforatae merguntur: propugnatores Octavianiani partim in nauibus iugulantur, partim in mare praecipitantur. Ipse Octavius se in scapham confert: in quam plures quum confugerent, depressa scapha, vulneratus tamen adnatat ad suum myoparonem. Eo receptus, quum proelium nox dirimeret, tempestate magna velis profugit. Sequuntur hunc suae naues nonnullae, quas casus ab illo periculo vindicarat.

At Vatinius, re bene gesta, receptui cecinit; XLVII
suisque omnibus incolumibus, in eum se portum victor recepit, quo ex portu classis Octauiana ad dimicandum processerat. Capit ex eo proelio pentērem vnā, triremes duas, dicrōtas octo, compluresque remiges Octavianos: posteroque ibi die, dum suas captiuasque naues reficeret, consumto, post diem tertium contendit in insulam Issam, quod eo se recepisse ex fuga credebat Octavius. Erat in ea nobilissimum earum regionum oppidum; coniunctissimumque Octanio. Quo vt peruenit, oppidani supplices se Vatinio dederunt; comperitque, ipsum Octavius paruis paucisque nauigiis

Qq 5

vento

velis profugit. Incertum ea lectio sit, an *utrumque* est, *utrum velis*, an *via* ve: verbum additiciū.

vento secundo regionem Graeciae petisse, inde ut Siciliam, deinde Africam caperet. Ita breui spatio, re praeclearissime gesta, prouincia recepta, et Cornificio reddita, classe aduersariorum ex illo toto sinu expulsa, victor se Brundisium, incolumi exercitu et classe, recepit.

XLVIII

Iis autem temporibus, quibus Caesar ad Dyrhachium Pompeium obsidebat, et Palaepharfali rem feliciter gerebat, Alexandriaeque quum periculo magno, tum etiam maiore periculi fama dimicabat, Cassius Longinus, in Hispania praetore prouinciae vltioris obtinendae causa relictus, siue consuetudine naturae suae, siue odio, quod in illam prouinciam susceperat quaestor, ex insidiis ibi vulneratus, magnas odii sui fecerat accessiones; quod vel ex conscientia sua, (quum de se mutuo sentire prouinciam crederet,) vel multis signis et testimoniis eorum, qui difficulter odia dissimulabant, animaduertere poterat; et compensare offensionem prouinciae exercitus amore cupiebat. Itaque,

regionem Graeciae petisse. Corcyram fugit. Dio Cass. 42, 11.

Palaepharfali. Strabo (lib. 9. pag. 431) duas memorat Pharfalos, *παλαίαν καὶ νέαν*, breui spatio distantes, et lib. 17, p. 796 dicit, Pompeium Palaepharfalo fugisse Pelusium. Cf. Eutrop. 6, 16. Ut autem hi Palaepharfalus scribunt, sic noster et Livius (44, 1) Palaepharfalus. *Cellarius.* De scriptura verbi diuersa vid. Oudendorpius ad Frontin. 2, 3, 22:

praefert autem scripturam Palaepharfalus.

Q. Cass. Longin. Cf. B. C. 2, 21. Distinguendus est a L. Cass. Longino, de quo B. C. 3, 34. Cum his rebus Cassii Longini, vsque ad c. 65 narratis, cf. Dio Cass. 42, 15. 16.

odii sui (in quo ipse erat apud alios) *fecerat access.* auxerat odium Hispanorum erga se.

mutuo sentire. Ut ipse odit Hispanos, sic hi vicissim eum oderunt.

que, quum primum in vnum locum exercitum conduxit, HS centenos militibus est pollicitus: nec multo post, quum in Lusitania Medobregam oppidum montemque Herminium expugnasset, quo Medobregenses confugerant, ibique imperator esset appellatus, HS centenis milites donauit. Multa praeterea et magna praemia singulis concedebat, quae speciosum reddebant praesentem exercitus amorem; paulatim tamen et occulte militarem disciplinam seueritatemque minuebant.

Cassius, legionibus in hiberna dispositis, ad ius XLVIII dicendum Cordubam se recepit, contractumque in ea aes alienum grauissimis operibus provinciae constituit exsoluere, et, ut largitionis postulat consuetudo, per causam liberalitatis speciosam plura largitori quaerebantur, pecuniae locupletibus imperabantur; quas Longinus sibi expensas ferri non tantum patiebatur, sed etiam cogebat. In gregem locupletium simultatum causae tenues coniiciebantur, neque vllum genus quaestus, aut magni et evidētis, aut minimi et sordidi, praetermittebatur, quo domus et tribunal imperatoris vacaret. Nemo erat, qui modo aliquam iacturam facere posset, quin aut vadiimonio teneretur, aut in reos referretur. Ita etiam magna sollicitudo periculorum ad iacturas et detrimenta rei familiaris adiungebatur.

Quibus de causis accidit, ut, quum Longinus L imperator eadem faceret, quae fecerat quaestor, similia

HS (sestertios) centenos. iterum, alii, iique boni,
Sic codd. boni scribunt, *sestertios*: altera scriptura, *sestertia*, falsa est; nam modum excederet largitio. omittunt. Ergo sustulit Oudendorpius, quia Cassius nuper promiserat pecuniam, nunc re ipsa donat, ideoque

HS centenis mil. Ante non iterum donat.
HS codd. quidam addunt *sibi exp. ferri.* Cf. c. 56.

familiae rursus de morte eius provinciales consistia inirent. Horum odium confirmabant nonnulli familiares eius, qui, quum in illa societate versarentur rapinarum, nihilo minus oderant eum, cuius nomine pecebant, sibi, quod rapuerant, acceptum referebant; quod interciderat, aut erat interpellatum, Cassio adsignabant. Quinque legionem novam conscribit: augetur odium et ex ipso dilectu, et summa additae legionis: complentur equitum tria milia, maximisque ornantur impensis: nec provinciae datur ulla requies.

LI Interim litteras accepit a Caesare, ut in Africam exercitum transiret, perque Mauritaniam ad fines Numidiae perveniret; quod magna Cn. Pompeio Iuba rex miserat auxilia, maioraque missurus existimabatur. Quibus litteris acceptis, insolenti voluptate efferebatur, quod sibi novarum provinciarum et fertilissimi regni tanta oblata esset facultas. Itaque ipse in Lusitaniam proficiscitur, ad legiones arcessendas auxiliaque adducenda; certis hominibus dat negotium, ut frumentum nautesque centum praepararentur, pecuniaeque describerentur, atque imperarentur; ne qua res, quum redisset, moraretur. Reditus eius fuit celerior omnium opinione: non enim labor aut vigilantia, cupienti praesertim aliquid, Cassio deerat.

LII Exercitu coacto in unum locum, castris ad Cordubam positis, pro concione militibus exponit, quas

sibi — acc. ref. Ergo *interpellatur id*, quod quo sic augebant suos redditus, minus quis in potestatem *Quod intere.* — *adsigna-* redigat, impeditur ab altero. *bant.* Ergo sic minuebant *ornantur*, instruuntur rebus necessariis. Vulgo *omn-* Cassi redditus. *Intercidis id*, bus necessariis. *antur*: sed hi equites non quod aliquis casu non potest *antur*: sed hi equites non redigere in suam potestatem: *onerati sunt.*

quas res Caesaris ipse gerere deberet; polliceturque eis, quum in Mauritaniam transiecissent, HS centenos se daturum: quintam fore in Hispania legionem. Ex pontione se Cordubam recepit, eoque ipso die tempore postmeridiano, quum in basilicam iret, quidam Minutius Silo, cliens L. Racilii, libellum, quasi aliquid ab eo postulare, ut miles, ei transdit; deinde post Racilium; (nam is latus Cassii tegebat) quasi responsum ab eo peteret, celesriter dato loco, quum se insinuasset, sinistra corripit eum, dextraque bis fecit pugione. Clamore sublato, fit a coniaratis impetus universis. Munatius Flaccus proximum gladio transiit lactorem: hoc interfecto, Q. Cassium legatum vulnerat. Ibi T. Vassius et L. Mergilio, simili confidentia, Flaccum municipem suum adiuvant: erant enim omnes Italicienses. Ad ipsam Longinum L. Licinius Squillus inuolat, iacentemque leuibus fauciis plagis.

Concurritur ad Cassium defendendum: semper enim berones compluresque euocatos cum telis fecum

temp. postmerid. Vulgo, *meridiana hora.*

corripit eum. Pro *eum* codd. habent *versus* aut *versum*, e quo Oudendorpius bene efformat coniecturam, *auersum*.

Flaccus. Vulgo *Plancus* contra codd.

Italicienses, nati Italicae in prouincia Baetica, in qua Scipio Punico bello debilitatos milites, ex Italia ortos, deposuerat. *Cellarius.*

Ad ipsum Long. Leg. *as* e cod. Lovan.

berones. Sic codd. omnes, teste Oudendorpio; sed verbum est corruptum. Alius voluit legi *Vettones*, alius *Bigerones*: qui sunt Hispaniae populi. Multi maluerunt *barones*, quia scholiastes Persii (Sat. 5, 138) dixit, *barones* lingua Gallorum dici seruos militum: sed fides esto penes ipsum scholiasten. Subscribo sententiae Gesneri in Theſ. L. L. in

cum habere consueverat: a quibus ceteri intercluduntur; qui ad caedem faciendam subsequebantur: quo in numero fuit Calpurnius Saluanus et Manlius Tuscus. Minutius inter saxa, quae iacebant in itinere, fugiens opprimitur, et, relato domum Cassio, ad eum deducitur. Racilius in proximam se domum familiaris sui confert, dum certum cognosceret, confectusne Cassius esset. L. Laterensis, quum id non dubitaret, accurrit laetus in castra, militibus vernaculis et secundae legionis, quibus odio sciebat praecipue Cassium esse, gratulatur: tollitur a multitudine in tribunal, praetor adpellatur: nemo enim aut in provincia natus, aut vernaculae legionis miles, aut diuturnitate iam factus provincialis, quo in numero erat secunda legio, non cum omni provincia consenserat in odio Cassii: nam legiones tricesimam et vicesimam primam, paucis mensibus in Italia scriptas, Caesar attribuerat Longino; quinta legio ibi nuper erat confecta.

LIII

Interim nunciatur Laterensi vivere Cassium. Quo nuncio dolore magis permotus, quam animo perturbatus, reficit se celeriter, et ad Cassium visendum proficiscitur. Re cognita, tricesima legio signa Cordubam infert ad auxilium ferendum imperatori suo: facit hoc idem vicesima prima: subsequitur has quinta. Quum duae legiones reliquae essent in castris; secundani veriti, ne soli relinquerentur, atque ex eo, quid sensissent, iudicaretur, secuti

in v. *baro*, qui, Frustra, inquit, hoc verbum obtruditur Hirtio: praestat fateri, locum aut corruptum esse, aut non intelligi. Significatio verbi *baro*, nota no-

bis e scriptoribus antiquis, est haec, ut stupidus et fatuus homo eo exprimat; illa, quam scholiastes Persii tradit, si est vera, est multo recentioris aetatis.

secuti sunt factum superiorum: permansit in sententia legio vernacula, nec ille timore de gradu deiecta est.

Cassius eos, qui nominati erant consilii caedis, LV iubet comprehendi: legionem quintam, in castra remittit, cohortibus triginta retentis. Indicio Minutii cognoscit, L. Racilius, et L. Latrensem, et Annium Scapulam, maximae dignitatis et gratiae provincialem hominem, sibi quae tam familiarem, quam Latrensem et Racilius, in eadem fuisse coniuratione. Nec diu moratur dolorem suum, quin eos interfici iubeat. Minutius libertis transdit excruciantur; item Calpurnius Salvanus, qui proficitur indicium, coniuratorumque numerum auget; vere, ut quidam existimant; ut nonnulli queruntur, coactus. Iisdem cruciatibus adfectus L. Mergilio. Squillus nominat plures: quos Cassius interfici iubet, exceptis iis, qui se pecunia redemerunt: nam palam HS. X cum Calpurnio pacifecit, et cum Q. Sextio L. Qui/si maxime nocentes sunt /et si multati, tamen periculum vitae dolorque vulnere, pecuniae remissus, crudelitatem cum avaritia certasse significabat.

Aliquot post diebus litteras a Caesare missas accipit, quibus cognoscit, Pompeium, in acie victum, LVI

proficitur (libere proloquitur) *indicium*.

vere, ex animi sententia, sine metu ac simulatione.

adfectus — *plures*. Horum verborum incerta lectio est: editores putant, e vestigiis codd. legendum videri, *adfecti Mergilio et Squillus nominant pl.* Sed

nec haec est certa manus Caesaris.

HS. X, decies sestertium: et mox L, quinquagies. Glandorpius et Valer. Max. 9, 4, 1 pro numero X legi vult LX.

pecuniae (sic meliores libri: vulgo *pecunia*) *remissus*, i. e. amminutus propter pecuniam.

tum, amissis copiis fugisse. Quae re cognita, mixtam dolore voluptatem capiebat. Victoriae nuntius laetitiam exprimebat; confectum bellum licentiam temporum intercludebat. Sic erat dubius animi, utrum nihil timere, an omnia licere mallét. Sanatis vulneribus, arceffit omnes, qui sibi pecunias expensas tulerant, acceptasque eas iubet referri: quibus parum videbatur imposuisse oneris, amplio-rem pecuniam imperat. Aequae autem Romanorum dilectum instituit; quos, ex omnibus conuentibus coloniisque conscriptos, transmarina militia perterritos, ad sacramenti redemptionem vocabat. Magnum hoc fuit vectigal; maius tamen creabat odium. His rebus confectis, totum exercitum lustrat. Legiones, quas in Africam ducturus erat, et auxilia mittit ad traiectum: ipse, classem, quam parabat, ut inspiceret, Hispalim accedit, ibique moratur; propterea quod edictum tota provincia proposuerat, ut, quibus pecunias imperasset, neque contulissent, se adirent. Quae euocatio vehementer omnes turbauit.

LVII Interim L. Titius, qui eo tempore tribunus militum in legione vernacula fuerat, nunciat fama, legio-

licentiam temporum, quam afferunt et permittunt tempora bellica.

tulerant, retulerant intabulas rationum pecuniariorum. Cf. c. 49.

Aequae — quos. Lectio est incerta. Pro *aeque* legitur *quem*, vel *equitum*, vel vulgo, *aequa ratione*: pro *Romanorum* habent quidam *Romas*; falso: nam ciues romanos in conuentibus

et coloniis Hispaniae conscripsit: pro quos rursus, quosque. Vitium est in verbo *aeque*.

conuentibus. vid. ind. *transmarina militia*, in Africa. vid. c. 51.

torum exercitum. Libri boni, *norum exerc.* sed altera lectio melior est.

nuncias (Cassio) fama, sola fama impulsus, re non explorata. Vidit sensum

Dani-

legionem tricesimam, quam Q. Cassius legatus simul ducebat, quum ad oppidum Leptim castra haberet, seditione facta, centurionibus aliquot occisis, qui signa tolli non patiebantur, discessisse, et ad secundam legionem contendisse, quae ad fretum alio itinere ducebatur. Cognita re, noctu cum quinque cohortibus vndeicesimanorum egreditur, mane peruenit. Ibi eum diem, ut, quid ageretur, perspiceret, moratus, Carmonam contendit. Hic, quum legio XXX, et XXXI, et cohortes quatuor ex quinta legione, totusque conuenisset equitatus, audita, quatuor cohortes, a vernaculis oppressas ad Obuculam; tum his ad secundam peruenisse legionem, omnesque ibi se coniunxisse, et T. Thorium Italicensem ducem delegisse. Celeriter habito consilio, Marcellum Cordubam, ut eam in potestate retineret, Q. Cassium legatum Hispalim mittit. Paucis ei diebus adfertur, conuentum Cordubensem ab eo defecisse, Marcellumque aut voluntate,

aut

Davusius: qui non viderunt, ut Cellarius, hi ediderunt: Titio nunciat fama.

Leptim. Sic codd. Sed *Leptis*, ut nemo nescit, Africae vrbs fuit: cf. B. C. 2, 38. Ergo vnus dicit, legendum esse *Lipam*; alter, *Ilurgim*; alius etiam in Hispania fuisse aliquam Lepzin putat. Oudendorpius, dictis a Wesselingio ad Antonini itiner. p. 411 admonitus, *Laepam* maluit: poterat addere, Suritam ad illud locum voluisse legi *Laepem*. Quid, si fateamur, nos

nescire? An plane necesse est, ut, ubi nihil potest effici, tamen quidvis tentetur?

vndeicesimanorum. Legio vndeicesima non adfuit; sed II, XXX, XXI et V. ut patet e cap. 53. Scribe itaque cum Lipio, *vnetuicesimanorum*, uti apud Tac. Ann. 1, 37. Oudendorpius. Sunt vnetuicesimani, milites legionis primae et vice-simae, ut secundani dicuntur, et alia.

egreditur Cassius. Monuit Oudendorpius.

Rr

aut necessitate adductum, (namque id varie nunciabatur,) consentire cum Cordubensibus; duas cohortes legionis quintae, quae fuerant Cordubae in praesidio, idem facere. Cassius, his rebus incensus, mouet castra, et postero die Segouiam ad flumen Silicense venit. Ibi habita concione, militum tentat animos: quos cognoscit, non sua, sed Caesaris absentis causa, sibi fidissimos esse, nullumque periculum deprecaturus, dum per eos Caesari provincia restitueretur.

LVIII Interim Thorius ad Cordubam veteres legiones adducit: ac, ne dissensionis initium natum seditiosa militum suaeque videretur natura, simul ut contra Q. Cassium, qui Caesaris nomine maioribus viribus uti videbatur, aequae potentem opponeret dignitatem, Cn. Pompeio se provinciam recuperare velle palam dicebat: et forsitan etiam hoc fecerit odio Caesaris et amore Pompeii, cuius nomen multum poterat apud eas legiones, quas M. Varro obtinuerat; sed, id qua mente commotus fecerit, coniectura sciri non potest; certe hoc prae se Thorius ferebat; milites adeo fatebantur, ut Cn. Pompeii nomen in scutis inscriptum haberent. Frequens legio-

Segouiam. Nulla in hoc tractu Segouia nota est; Sagontia autem, siue Saguntia Plinii, aut *Σαγυντία* Ptolemaei, infra Hispalim est Gades versus, inter Mundam et Nebrissam. *Cellarius.*

flumen Silicense. In his locis nullum flumen Silicense; sed *Singulis* est Baeticae fluius. *Dauisius.*

Sed, id qua — potest. Omnes codd. locum sic exhibent:

sed id qua mente, communis erat coniectura: quae cum non sint integra, editores vulgatae lectionem efformarant; Oudendorpius suspicatur, legi posse, *sed id qua mente, non una erat coniectura.*

nomen — inscriptum. De hoc more egisse Liphium (mil. lit. rom. in analect. ad 3, 2), monuit Dauisius: alia collegit

legionibus conuentus obuiam prodiit; neque tantum virorum, sed etiam matrum familias ac praetextatorum; deprecaturque, ne hostili aduentu Cordubam diriperent: nam se contra Cassium sentire cum omnibus; contra Caesarem ne facere cogerentur, orare.

Tantae multitudinis precibus et lacrimis exercitus commotus quum videret, ad Cassium persequendum nihil opus esse Cn. Pompeii nomine et memoria; tamque omnibus Caesarianis, quam Pompeianis, Longinum esse in odio; neque se conuentum, neque M. Marcellum contra Caesaris causam posse perducere; nomen Pompeii ex scutis detraxerunt, Marcellum, qui se Caesaris causam defensurum profitebatur, ducem adsciverunt, praetoremque adpellarunt, et sibi conuentum adiunxerunt, castraque ad Cordubam posuerunt. Cassius eo bi-duo circiter quatuor milia passuum a Corduba, citra flumen Baetim, in oppidi conspectu, loco excelso facit castra; litteras ad regem Bogudem in Mauritaniam, et ad M. Lepidum proconsulem in Hispaniam citeriorem mittit, subsidio sibi prouinciaeque Caesaris causa quamprimum veniret. Ipse hostili modo Cordubensium agros vastat, aedificia incendit.

Cuius rei deformitate atque indignitate legiones, quae Marcellum sibi ducem ceperant, ad eum concurrerunt, ut in aciem educerentur, priusque configendi sibi potestas fieret, quam cum tanta contumelia

R r 2

legit Fabricius ad Dion. Cass. 42, 15.

conuentus. vid. ind.

M. Marcellum, cognomine Aescrinum, quaestorem prouinciae. Dio Cass. l. l.

educerentur. Post hoc verbum vulgo additur *orant*, quod neque ad usum loquendi opus est, neque in codd. bonis existat.

melia nobilissimae carissimaeque possessiones Cordubensium in conspectu suo rapinis, ferro, flammaeque consumerentur. Marcellus, quum confligere miserrimum putaret, quod et victoris et victi detrimentum ad occidendum Caesarem esset redundaturum; neque suae potestatis esse; legiones Baetim transducit, atque aciem instruit. Quum Cassium contra pro castris suis aciem instruxisse loco superiore videret, causa interposita, quod is inaequum non descenderet, Marcellus militibus persuadet, ut se in castra recipiant. Itaque copias reducere coepit. Cassius, quo bono valebat, Marcellumque infirmum esse sciebat, adgressus equitum legionarios se recipientes, complures novissimos in fluminis ripis interfecit. Quum hoc detrimento, quid transitus fluminis vitii difficultatisque haberet, cognitum esset, Marcellus castra Baetim transfert, crebroque uterque legiones in aciem educit; neque tamen confligitur propter locorum difficultates.

LXI. Erat copiis pedestribus multo firmior Marcellus: habebat enim veteranas, multisque proeliis expertas legiones. Cassius fidei magis, quam virtuti legionum confidebat. Itaque, quum castra castris scollata essent, et Marcellus locum idoneum castello cepisset, quo prohibere aqua Cassianos posset; Longinus, veritus, ne genere quodam obsidionis clauderetur in regionibus alienis sibi infestis, noctu silentio ex castris proficiscitur, celerique itinere Vliam contendit: quod sibi fidele esse oppidum

quo bono valebat. Sic libri meliores: est ergo bonum; quo valet, equitatus. Sed codd. alii, quo bene valebat, quam lectionem non spreuerim. Cellarius vero

non debebat edere, qui bene valebat, quasi hic quaereretur, an vulneratus nuper Cassius (cf. c. 52) convaluisset.

Vliam, oppidum Hispaniae

dam credebat. Ibi adeo coniuncta ponit moenibus castra, ut et loci natura, (namque Vliam in edito- mente posita est,) et ipsa munitione urbis undique ab oppugnatione tutus esset. Hunc Marcellus in- sequitur, et, quam proxime potest Vliam, castra castris confert; locorumque cognita natura, quo maxime rem deducere volebat; necessitate est ad- ductus, ut neque confugeret, (cuius si rei facultas esset, resistere incitatis militibus non poterat,) ne- que vagari Cassium latius pateretur; ne plures ciui- tates ea paterentur, quae passi opant Cordubenses. Castellis idoneis locis collocatis, operibusque in- circuitu oppidi continuatis, Vliam Cassiumque mu- nitionibus clausit. Quae priusquam perficerentur, Longinus omnem suum equitatum emisit: quem magno sibi usui fore credebat, si pabulari frumen- tarique Marcellum non pateretur; magno autem impedimento, si clausus obsidione et inutilis ne- cessarium consumeret frumentum.

Paucis diebus Cassii litteris acceptis, rex Bogud^{LXX} cum copiis venit; adiungitque ei legionem, quam secum adduxerat, compluresque cohortes auxilia- rias Hispanorum. Namque, ut in ciuilibus dissen- sionibus accidere consuevit, ita temporibus illis in Hispania nonnullae ciuitates rebus Cassii studebant, plures Marcello fauebant. Accedit cum copiis Bo- gud ad exteriores Marcelli munitiones. Pugnatur utrimque acriter, crebroque id accidit, fortuna sae-

R r 3

pe

niae vltterioris seu Baeticae. Codd. habent *Vllam*; sed Ptolemaeus *Ουλλα*, quod e- numis confirmat Spanhemius p. 766 et 901. Accedit ve- tus inscriptio, *Ordo resp.*

Vliensium, apud Gruterum p. 271. n. 1. *Cellarius*.

Marcello fauebant. Codd. quidam, *Marcellum fone- bant*.

pe ad vtrumque victoriam transferente; nec tamen vnumquam ab operibus depellitur Marcellus.

LXIII. Interim Lepidus ex citeriore provincia cum cohortibus legionariis XXXV, magnoque numero equitum et reliquorum auxiliorum, venit ea mente Vliam, ut sine ullo studio contentiones Cassii Marcellique componeret. Huic venienti sine dubitatione Marcellus se credit atque offert: Cassius contra suis se tenet praefidiis; siue eo, quod plus sibi iuris deberi, quam Marcello, existimabat; siue eo, quod, ne praecoccupatus animus Lepidi esset obsequio aduersarii, verebatur. Ponit ad Vliam castra Lepidus; neque habet a Marcello quidquam diuisi. Ne pugnetur, interdicat: ad exeundum Cassium invitatur, fidemque suam in re omni interponit. Quum diu dubitasset Cassius, quid sibi faciendum, quidus Lepido esset credendum; neque vllum exitum consilii sui reperiret, si permaneret in sententia; postulat, uti munitiones disicerentur, sibiue liber exitus daretur. Non tantum induciis factis, sed prope iam constituta opera quum complanarent, custodiaeque munitionum essent deductae, auxilia regis in

Lepidus. Cf. c. 59.

Marcellus se credit. Dio Cassius 42, 15. Marcelli mores sic describit: eum voluisse ita se gerere, ut, siue Caesar siue Pompeius obtinisset, (quippe nondum fama victoriae Caesaris in Hispaniam perlata) utrique favisse videretur. Etsi vero Caesarem habuerit aliquamdiu offensum, quoniam contra Longinum pugnavit; ta-

men ab eo tandem placato cultum honoratumque esse.

sed prope — complanarent. An, *sed prope iam constituta re, op. qu. compl.* h.e. cum prope de omni controversia iam consensissent, et munitiones complanarent. Quod nisi placeat, opera prope constituta h. l. erunt, prope iam absoluta et perfecta. Eritigitur exemplis opus, quibus haec huius phraseos significatio confirmetur.

in id castellum Marcelli, quod proximum erat regijs castris, neque opinantibus omnibus, (si tamen in omnibus fuit Cassius; nam de huius conscientia dubitabatur,) impetum fecerunt, compluresque ibi milites oppresserunt. Quod nisi celeriter, indignatione et auxilio Lepidi, proelium esset diremtum; maior calamitas esset accepta.

Cum iter Cassio patefactum esset, castra Marcellus cum Lepido coniungit. Lepidus eodem tempore Marcellusque Cordubam, Cassius cum suis proficiscitur Carmonam. Sub idem tempus Trebonius proconsul ad provinciam obtinendam venit. De cuius aduentu ut cognovit Cassius, legiones, quas secum habuerat, equitatumque in hiberna distribuit: ipse, omnibus suis rebus celeriter correptis, Malacam contendit; ibique aduerso tempore nauigandi naues conscendit, ut ipse praedicabat, ne se Lepido, et Trebonio, et Marcello committeret; ut amici eius dictabant, ne per eam provinciam minore cum dignitate iter faceret, cuius magna pars ab eo defecerat; ut ceteri existimabant, ne pecunia illa, ex infinitis rapinis confecta, in potestatem cuiusquam veniret. Progressus secunda, ut hiberna, tempestate, quum in Iberum flumen noctis vitandae causa se contulisset, inde paullo vehementiore tempestate nihilo periculosius se nauigaturum credens, profectus aduersis fluctibus, occurrentibus ostio fluminis, in ipsis faucibus, quum neque flectere nauim propter vim fluminis, neque directam tantis fluctibus tenere posset, demersa nauis, periit.

Rr 4

Quum

Carmonam. Cf. cap. 57. longe hinc ad Tagum remota. Male libri, veteres *Narbo-* Bene Scaliger, *Carmonam*, *nem* s. *Narbonam* exhibent: quem plures secuti sunt. nec placet *Norba* Rhellicani, *Cellarius*.

LXV

Quum in Syriam Caesar ex Aegypto venisset, atque ab iis, qui Roma venerant ad eum, cognosceret, litterisque vrbauis animaduverteret, multa Romae male et inuuliter administrari, neque vllam partem reipublicae satis commodè geri; quod et contentionibus tribuniciis perniciosae seditiones orirentur, et ambitione atque indulgentia tribuorum militum; et qui legionibus praecrant, multa contra morem consuetudinemque militarem fierent, quae dissoluendae disciplinae saueritatisque essent; eaque omnia flagitare aduentum suum videret: tamen praefendum existimauit, quas in prouincias regionesque venisset, eas ita relinquere constitutas, vt domesticis dissensionibus liberarentur, iura legesque acciperent, externorum hostium metum deponerent. Haec in Syria, Cilicia, Asia celeriter se confecturum sperabat, quod hae prouinciae nullo bello premebantur. In Bithynia ac Ponto plus oneris videbat sibi impendere: non enim excessisse Ponto Pharnacem audierat, neque excessurum putabat; quum secundo proelio esset vehementer inflatus, quod contra Domitium Caluinum fecerat. Commoratus fere in omnibus ciuitatibus, quae maiore sunt dignitate, praemia bene meritis et viris et publice tribuit: de controuersis veteribus cognoscit ac statuit: reges, tyrannos, dynastas prouinciae, finitimosque, qui omnes ad eam concurrant,

Quum in Syriam — Red- .. *contens. tribuniciis.* Do-
 le narratio ad c. 33. .. labellae et Trebellii. Dio
multa Romae male — Cass. ibid. c. 29.
 vid. Dio Cass. 42, 27 — 34. .. *indulgentia.* Codd. ple-
 Magna fuit Antonii culpa, .. rique *indulgentia.* Bene.
 vt vrbs militibus, rapinis, .. *Exempla* vid. in ind.
 caedibus, nequitiaque omni .. *Pharnacem.* Cf. c. 41.
 plena esset. Cf. Plutarch. .. *finitimosque.* Oudendor-
 in Anton. c. 8. 9. .. pius deleri vult *que.* Recte.

rant, receptos in fidem, conditionibus impositis provinciae tuendae ac defendendae, dimittit; et sibi et populo Romano amicissimos.

Paucis diebus in ea provincia consumatis, Sex. LXVI
Caesarem, amicum et necessarium suum, legionibus Syriaeque praeficit; ipse eadem classe, qua venerat, proficiscitur in Ciliciam. Cuius provinciae civitates omnes evocat Tarsum, quod oppidum fere totius Ciliciae nobilissimum fortissimumque est. Ibi, rebus omnibus provinciae et finitimarum civitatum constitutis, cupiditate proficiscendi ad bellum gerendum non diutius moratur; magnisque itineribus per Cappadociam confectis, biduum Mazacae commoratus, venit Comana, vetustissimum et sanctissimum in Cappadocia Bellonae templum, quod tanta religione colitur, ut sacerdos deae eius maiestate, imperio, et potentia secundus a rege consensu gentis illius habeatur. Id homini nobilissimo Lycomedi Bithynio adiudicavit, qui, regio

Rr 5

Cap-

eadem classe, qua venerat. Atqui venerat Caesar itinere terrestri: cf. c. 33. Ergo scriptor, nunc de classe loquens, sui oblitus est. Haec Dauisius monuit. Fortasse potuisset dici, *eadem celeritate*, ut cap. hoc extremo, quia Caesar, cupidus Romam redeundi, toto hoc itinere festinavit. Cf. c. 71. 78.

Comana. Cf. c. 34. Hoc loco Comana Cappadociae intelliguntur. *Cellarius.* De regione et deliciis eius plura apud Strabonem lib. 12. p. 559; de templo pauca p. 536. 557; ubi sacerdotis

Comani Pontici et Cappadociae eandem religionem, eodemque ritus sacrorum esse docet. Ergo etiam licebit huc referre, quae p. 575 de Pontico sacerdote traduntur, prohibitum esse a porcina carne, neque ullum in ea regione porcum ali fas esse.

Id (sacerdotium) bñm. nob.

Lycomedi. Sic, Ouden-dorpio teste, eodd. plures) iique boni, et Strabo (12. p. 558). Contra Appianus (B. Mithr. extr. p. 254. ed. Steph.) Nicomedem adpellavit, ut Ciacconius et Dauisius monuerunt. Ad haec

nisi

Cappadocum genere ortus, propter aduersam fortunam maiorum suorum mutationemque generis, iure minime dubio, vetustate tamen intermisso, sacerdotium id repetebat. Fratrem autem Ariobarzanis Ariarathen, quum bene meritis vterque eorum de republica esset, ne aut regni hereditas Ariarathen sollicitaret, aut heres regni terreret, Ariobarzani attribuit, qui sub eius imperio ac ditione esset: ipse iter inceptum simili velocitate conficere coepit.

LXVII Quum propius Pontum finesque Gallograeciae accessisset, Deiotarus tetraches Gallograeciae tunc quidem

nisi aliud argumentum accesserit, manebit lectio incerta.

fratrem Ariob. Ariar. De his Cic. ad D. 15, 2.

Ariobarzani attribuit. Ne turbas moueret Ariarathes, Caesar illum auctoritate sua maiori fratri, quem senatus confirmauerat, subiecit. *Celarius.* Potest tamen quæri, in quo fuerit illud, quod vnum alteri subiecit, et in quantum subiecerit. Si nihil nisi fratri parere iussit, aut, vt quiesceret, cohortatus est: non est hoc praemium, bene de republica merito viro dignum, et vereor, vt hic iussus, haec hortatio in omne tempus fuerit efficax quietis administriculum. Accedit ad hanc ex ipsa re ortam dubitationem, quod teste Oudendor-

pio codd. omnes, praeter duos, paulo ante hanc lectionem exhibent: *Fratrem autem Ariobarzanis Ariarathi*: vt ipse ille vir doctus fateatur, se nolle de hoc loco pronunciare. Licebitne coniecturam proponere? Quid, si legerimus: *Fratrem autem Ariobarzanis, Ariarathi, quum — terreret, attribuit* (quosdam: hic deleo verbum *Ariobarzani*) *qui sub — esset* (pro *esset*). Ergo Caesar Ariarathi quasdam vrbes attribuit, vt et ipse aliquid haberet, neue, etsi haberet ius successionis, ante tempus captaret regnum; neu, si Ariobarzani heres filius natus esset, huic insidias strueret Ariarathes. Sic et bene meritis vir praemium tulit, et, quia tulit, quiescere potuit.

Deiotarus. Cf. c. 34.

quidem paene totius, quod ei neque legibus, neque moribus concessum esse ceteri tetrarchae contendebant, sine dubio autem rex Armeniae minoris ab senatu adpellatus, depositis regiis insignibus, neque tantum priuato vestitu, sed etiam reorum habitu, supplex ad Caesarem venit, oratum, ut sibi ignosceret, quod in ea parte positus terrarum, quae nulla praefidia Caesaris habuisset, exercitibus imperiisque in Cn. Pompeii castris fuisset: neque enim se iudicem debuisse esse controuersiarum populi Romani, sed parere praesentibus imperiis.

Contra quem Caesar quum plurima sua commemorasset officia, quae consul ei decretis publicis tribuisset; quumque defensionem eius nullam posse excusationem eius imprudentiae recipere coarguisset; quod homo tantae prudentiae ac diligentiae scire

LXVIII

ceteri tetrarchae. Pompeius, victo Mithridate, Gallograeciam quatuor tetrarchis distribuit (Appian. Mithridat. p. 251), in his Deiotaro, cui plura, quam ceteris, assignauit, enumerata per partes a Strabone (12. p. 547), ut adeo ceteri querendi causam se habere existimarent. Cf. c. 78.

exercitibus imperiisque. Monet Oudendorpius, Marcandum in epist. crit. p. 129 legendum censuisse, *excitusque imperiis*, h. e. euocatus Pompeii iussu; et hanc coniecturam probat. Probo et ipse: et fortasse adiuvant eam, quae in Cic. oratione pro Deiot. c. 4 et 5 leguntur.

Certe vulgata lectio stare non potest.

quumque defensionem — coarguisset. Ostendit Caesar Deiotaro, defensionem, qua nunc utatur Deiotarus, non recipere (admittere) posse excusationem imprudentiae, non posse admittere hoc, ut, quia per imprudentiam peccarit, excusandus videatur. Sic utcumque poterit hoc explicari; sed contorte tamen. Cum ergo pro *defensionem* quidam codd. habeant *defectionem*; Deiotarus autem, ornatus quondam a Caesare beneficiis, eique tamen posthaec inimicus; et Pompeii adiutor, commode dici possit

sic

scire potuisset, quis urbem Italiamque teneret; ubi senatus populusque Romanus, ubi resp. esset; quis deinde post L. Lentulum, C. Marcellum consul esset; tamen se concedere id factum superioribus suis beneficiis, veteri hospitio atque amicitiae, dignitati aetatisque hominis, precibus eorum, qui frequenter concurrissent hospites atque amici Deiotari ad deprecandum; de controuersis tetrarcharum postea se cogniturum esse dixit: regium vestitum ei restituit. Legionem autem, quam ex genere ciuium suorum Deiotarus armatura disciplinaque nostra constitutam habebat, equitatumque omnem ad bellum gerendum adducere iussit.

LXVIII

Quum in Pontum venisset, copiasque omnes in vnum locum coegisset, quae numero atque exercitatione bellorum mediocres erant, (excepta enim legione sexta, quam secum adduxerat Alexandria veteranam, multis laboribus periculisque functam, multisque militibus partim difficultate itinerum ac navigationum, partim crebritate bellorum adeo deminutam, vt minus mille hominum in ea esset; reliquae erant tres legiones, vna Deiotari,

fit a Caesare defecisse: libenter cum Clarkio hanc lectionem amplector. Sed ita quoque eius post verbum *excusationem* delendum erit.

quis urbem It. ten. Is erat Caesar.

ubi senatus — h. e. senatum non fuisse in castris Pompeii, sed Romae. Fuerat enim nuper duplex senatus; vnus apud Pompeium, alter Romae, Caesari fauens.

consul. Et hic erat Caesar.

suis beneficiis. An suis delendum? Si ad Deiotarum referatur, ad quem referendum est, debebat esse eius.

Legionem autem. Add. eam e codd.

constitutam habebat. Cf. cap. 34.

quam sec. addux. Conf. c. 33. *Cellarius.*

tari, duae, quae in eo proelio, quod Cn. Domitium fecisse cum Pharnace scripsimus, factant.) legati, a Pharnace missi, Caesarem adeunt, atque inprimis deprecantur, ne etus aduentus hostilis esset: facturum enim omnia Pharnacem, quae imperata essent; maximeque commemorabant, nulla Pharnacem auxilia contra Caesarem Pompeio dare voluisse; cum Deiotarus, qui dedisset, tamen ei satisfecisset.

Caesar responderet, se fore acquissimum Pharnaci, si, quae polliceretur, repraesentaturus esset. Monuit autem, ut solebat, multis verbis legatos, ne aut Deiotarum sibi obicerent, aut nimis eo gloriarentur beneficio, quod auxilia non misissent: nam se neque libentius facere quidquam, quam supplicibus ignoscere; neque provinciarum publicas iniurias condonare iis posse, qui [non] fuissent in se officiosi: id ipsum, quod commemorassent, officium utilius Pharnaci fuisse, qui prouidisset, ne vinceretur, quam sibi, cui dii immortales victoriam tribuissent. Itaque se magnas et graues iniurias ciuium Romanorum, qui in Ponto negotiati essent, quoniam in integrum restituere non posset, concedere Pharnaci: nam neque interfectis amissam vitam, neque exsectis virilitatem restituere posse: quod quidem supplicium grauius morte ciues Romani subissent. Ponto vero decederet confestim, fami-

scripsimus. cap. 40.

repraesent. vid. ind.

[non]. Hoc verbum, etsi codd. seruant, superfluum esse, agnouerunt interpretes omnes. Qui in Caesarem officiosus fuit, h. e. nullas copias contra cum Pom-

peio misit, ei tamen Caesar condonare nequit iniurias, prouinciis populi romani illatas, quales Pharnaces intulerat Asiae, Armeniae, Cappadociae, Gallograeciae. *nam neque — posse.* vid. dicta ad c. 41.

familiaque publicanorum remitteret, ceteraque restitueret sociis ciuibusque Romanis, quae penes eum essent. Si fecisset, iam tunc sibi mitteret munera ac dona, quae, bene rebus gestis, imperatores ab amicis accipere consueissent: miserat enim Pharnaces coronam auream. His responsis datis, legatos remisit.

LXXI

At Pharnaces, omnia liberaliter pollicitus, quum festinantem ac properantem Caesarem speraret libentius etiam crediturum suis promissis, quam res pateretur, quo celerius honestiusque ad res magis necessarias proficisceretur, (nemini enim erat ignotum, plurimis de causis ad urbem Caesarem reuocari,) lentius agere, decedendi diem postulare longiorem, paciones interponere, in summa, frustrari coepit. Caesar, cognita calliditate hominis, quod aliis temporibus natura facere consueuerat, tunc necessitate fecit adductus, ut celerius omnium opinione manum confereret.

LXXII

Zela est oppidum in Ponto, positu ipso, ut in plano loco, satis munitum: tumulus enim naturalis, velut manu factus, excelsiore undique fastigio, fastinet murum. Circumpositi sunt huic oppido magni multi-

properantem. In codd. nius H. N. 6, 3. *Ziela* scrip-
omnibus est *praecurrentem*, sic. *Cellarius*. Dauisus ad-
dedit, apud Dionem Cass.

Zela. Sic veteres libri, etiam Strabo (12. p. 560. Ζήλα), et Ptolemaeus, et Plutarchus in Caes. cap. 50. Stephanus Ζήλα Armeniae, Ζήλα Cappadociae attribuit. Quidam neutro genere, Plutarchus feminino dixit. Plin-
42, 47 Ζήλα, scribi. Oudendorpius ad Wesselingii notat in Hieroclis synecdemum (p. 701 in Anton. itiner.) lectores amandauit, ubi Zela in nostro loco defenditur, excluso altero Ziela. In Pliniano loco editio Herduini *Zela* habet.

multique, intercisi vallibus, colles: quorum editissimus vnus, qui propter victoriam Mithridatis, et infelicitatem Triarii, detrimentumque exercitus nostri, superioribus locis atque itineribus paene coniunctus oppido, magnam in illis partibus habet nobilitatem: nec multo longius milibus passuum tribus abest ab Zela. Hunc locum Pharnaces, veteribus paternorum feliciū castrorum relictis operibus, copiis suis omnibus occupauit.

Caesar quum ab hoste milia passuum quinque **LXXIII** castra posuisset, videretque eas valles, quibus regia castra munirentur, eodem interuallo sua castra munituras, si modo ea loca hostes priores non cepissent, quae multo erant propiora regis castris; aggerem comportari iubet intra munitiones. Quo celeriter collato, proxima nocte, vigilia quarta, legionibus omnibus expeditis, impedimentisque in castris relictis, prima luce, neque opinantibus hostibus, eum ipsum locum cepit, in quo Mithridates secun-

Triarius, a Lucullo, Tigranem Armenium persequente, in Ponto relictus, ingenti clade a Mithridate afflictus est. Appian. B. Mithrid. p. 231. et 254. Plutarch. Lucull. cap. 35. *Celarius*.

superioribus locis — oppido. Haec verba non suo loco posita, sed post verbum nobilitatem collocanda puto. Porro *superioribus locis atque itineribus* suspicor dictum esse pro, *itineribus per superiora loca s. iuga*, vt adeo editissimus ille collis

paene coniunctus fuerit oppido, quia iter ab eo inde ad oppidum vsque fuit per superiora loca s. iuga. Sic et Wagnerus in versione germanica expressit.

nec multo. Leg. *non m.* Procurrit ergo oratio in hunc modum: *quorum editissimus vnus, (qui propter victoriam Mithridatis, inf. Tr. detrimentumque exercitus nostri, magnam in illis partibus habet nobilitatem,) superioribus locis atque itineribus paene coniunctus oppido, non multo — Zela.*

secundum proelium aduersus Tristrem fecerat. Huc omnem comportatum aggerem e castris feruita agerent iussit, ne quis ab opere miles discederet, quoniam spatio non amplius nullo passuum intercisa vallis castra hostium diuideret ab opere incepto Caesaris castrorum.

LXXIII. Pharnaces, quum id repente prima luce animadvertisset, copias suas omnes pro castris instruxit, quas, interposita tanta locorum iniquitate, consuetudine magis peruitigata militati credebat instrui Caesar; vel ad opus suum tardandum, quo plures in armis tenerentur; vel ad ostentationem regiae fiducia, ne munitione magis, quam manu, defendere locum Pharnaces videretur. Itaque deterritus non est, quo minus, prima acie pro vallo instructa, reliqua pars exercitus opus faceret. At Pharnaces, impulsus siue loci felicitate; siue auspiciis et religionibus inductus, quibus obtemperasse eum postea audiebatur; siue paucitate nostrorum, qui in armis erant, comperta; quum more operis quotidiani magnam illam seruorum multitudinem, quae aggerem portabat, militum esse credidisset; siue
etiam

Huc omnem — iussit. In his non habemus, opinor, genuinam manum scriptoris. Habent eodd. alij *comportari*; alij *agerentur*; alij *agi*; alij *seruiciaque agi*. Quia tamen Oudendorpius sic, vt edidit, consensu MSS. legendum vult: sequar hanc lectionem ita, vt *agerent* in *agere* mutem. *Agere aggerem*, rarior loquendi modus, significat, adferre, aduehere, quocumque modo fieri potest adportare materiam aggeris faciendi.

intercisa vallis, h. e. interiecta. Sed *intercissum* non est, interiectum; potius id dicitur *intercissum*, quod intervallo seiunctum et diuisum est ab altero. vid. ind. Aut ergo h. l. verbo abusus est scriptor; aut agnoscenda erit hypallage; aut, traiectionis verbis, legetur, *intercisa* disiuncta) *castra hostium vallis div.*

etiam fiducia veterani exercitus sui, quem [cum legione] XXII in acie conflixisse, et vicisse legati eius gloriabantur; simul contemptu exercitus nostri, quem pulsum a se, Domitio duce, sciebat, inito consilio dimicandi, descendere praerupta valle, coepit. Cuius aliquamdiu Caesar irridebat inanem ostentationem, et eo loco militum coartationem, quem in locum nemo sanus hostis subiturus esset: quum interim Pharnaces eodem gradu, quo praerupta in proelium descenderat valle, adscendere aduersus arduum collem instructis copiis coepit.

Caesar, incredibili eius vel temeritate, vel fiducia commotus, neque opinans imparatusque oppressus, eodem tempore milites ab operibus vocat, arma capere iubet, legiones opponit, aciemque instruit: cuius rei subita trepidatio magnum terrorem attulit nostris. Nondum ordinibus instructis, falcatae regiae quadrigae permixtos milites perturbant; quae tamen celeriter multitudine telorum opprimuntur. Insequitur has acies hostium, et clamore sublato configitur, multum adiuuante natura loci, plurimum deorum immortalium benignitate: qui

LXXV

[cum legione]. Haec absunt a tribus codicibus, quorum vnus est ex optimis. Iam Scaliger tollenda censuerat verba. Tum est falsum, Pharnacem cum legione secunda et vicesima conflixisse (cf. c. 34. 40). Et quae tandem esset gloriatio, vnam legionem vicisse? Monuerunt ergo viri docti, sensum esse hunc: quem vices et bis in acie conf. — gloriabantur.

quo praerupta — valle. Sic e coniectura quidem Oudendorpius edidit; probabili tamen et felici, (vt in magna varietate lectionis) nec nimis recedente a codd. scriptura. In vulgg. edd. est, quo in praeruptam descendebat vallem, omisissis verbis in proelium.

falcatae quad. Liv. 37, 41. Curt. 4, 9 et 15. Celarius.

quum omaibus casibus belli interfunt, tum praecipue eis, quibus nihil ratione potuit administrari.

LXXVI Magno atque acri proelio comminus facto, dextro cornu, quo veterana legio sexta erat collocata, initium victoriae natum est. Ab ea parte quum in procline detruderentur hostes; multo tardius, sed tamen iisdem diis adiuuantibus, sinistro cornu mediaque acie totae profligantur copiae regis: quae quam facile subierant iniquum locum, tam celeriter, gradu pulsaе, premebantur loci iniquitate. Itaque multis militibus partim interfectis, partim suorum ruina oppressis, qui velocitate effugere poterant, armis tamen proiectis, vallem transgressi, nihil ex loco superiore inermes proficere poterant. At nostri, victoria elati, subire iniquum locum, munitionesque adgredi non dubitarunt. Defendentibus autem iis cohortibus castra, quas Pharnaces praesidio reliquerat, celeriter castris hostium sunt potiti. Interfecta multitudo suorum, aut capta, Pharnaces cum paucis equitibus profugit: cui nisi castrorum oppugnatio facultatem attulisset liberius profugiendi, vixus in Caesaris potestatem adductus esset.

LXXVII Tali victoria toties victor Caesar incredibili est laetitia adfectus, quod maximum bellum tanta celeritate confecerat; quodque subiti periculi recordatio est laetior, quod victoria facilis ex difficillimis rebus

casibus belli. Leg. *bellis*, quia omnes codd. habent *bellis*.

est laetitia adfectus. Illo quidem tempore vix est nobilissima illa voce: *Veni, vidi, vici.* Plutarch. Caes. e. 50. Dio Cass. 42, 48. Ap-

pian. B. C. 2. p. 485. De celeritate confecti huius belli vid. Sueton. Iul. 35.

quodque — laetior. Vulgo: *eratque sub. per. recordationis laetior*, ex emendatione.

rebus acciderat. Ponto recepto, praeda omni re-
gia militibus condonata, postero die cum expeditis
equitibus ipse proficiscitur; legionem sextam de-
cedere ad praemia atque honores accipiendos in Ita-
liam iubet; auxilia Deiotari domum remittit: duas
legiones cum Caelio Viniciano in Ponto relin-
quit.

Ita per Gallograeciam Bithyniamque in Asiam LXXVIII
iter facit, omniumque earum provinciarum de con-
trouersis cognoscit et statuit, iura in tetrarchas, re-
ges, ciuitates distribuit. Mithridatem Pergamenum,
a quo rem feliciter celeriterque gestam in Aegypto
supra scripsimus, regio genere ortum, disciplinis
etiam regiis educatum, (nam Mithridates, rex Asiae
totius, propter nobilitatem Pergamo paruulum se-
cum absportauerat in castra, multosque tenuerat
annos) regem Bospori constituit, quod sub imperio
Pharnacis fuerat; prouinciasque populi Romani
a barbaris atque inimicis regibus, interposito ami-
cissimo rege, muniuit. Eidem tetrarchiam [le-
gibus] Gallograecorum iure gentis et cognationis

in Asiam, provinciam romanam, quae proconsularis Asia dicta est. *Cellarius.*

scriptum. c. 26.

Bospori, tractus, qui supra Pontum Euxinum a Bosporo Cimmerio ad Colchos excurrit, et regnum Bosporanum vocatur, quem Pharnaces' beneficio Pompeii, victo Mithridate patre, acceperat. *Cellarius*. Appian. B. Mithr. p. 251.

quod (regnum) sub imp.

[*legibus*]. Hęc verbum

interpretes delendum cen-
sent, inclusitque vncis iam
Casaubonus ad Strabon. 13.
p. 625. Sed si Deiotaro ne-
que legibus, neque moribus
concessa fuit (c. 67): poterit
dici legibus adjudicata alii.

iure gentis et cognationis.

Si Cafaubonus l. d. verum vidit, mater Mithridatis huius fuit filia vnus e tetrarchis Galliae. Brantius et Dauisius monuerunt, tractasse haec Victorium var. lect. 3, 23.

adiudicauit, occupatam et possessam paucis ante annis a Deiotaro. Neque tamen usquam diutius moratus est, quam necessitas urbanarum seditionum pati videbatur. Rebus felicissime celerique confectis, in Italiam celerius omnium opinione venit.

occupatam et possessam. Haud dubie fuit ea pars, quam c. 67 ceteri tetrarchae questi sunt Deiotaro neque legibus, neque moribus, concessam esse. Vnam quidem partem Gallograeciae paterno iure tenebat Deiotarus. vid. Strabo p. 547. Locum Cic. de Diuin. 2, 37 Casaubonus iam contulit.

urban. seditionum. Cf. cap. 65.

in Italiam — venit. His circiter temporibus, Pompeio deuicto, Aegypto subacta, Asiaque pacata, et me-

tus et adulatio Romae decreuit Caesari non modo statuas, coronas, aliaque id genus plura; sed etiam summam potestatem de bello et pace statuendi, consulatum inquinquennium, dictaturam in annum, et plura, quae infinitam dominationem magis magisque firmarunt. Dio Cass. 42, 19. 20. Quae vero Caesar tum maxime, victo Pharnace redux, egerit, quomodo pecunias ceraserit, militum turbas sedauerit, plebem sibi conciliauerit, honores distribuerit, ea idem narrat ibid. c. 50 sq.

DE
BELLO AFRICANO

LIBER SINGVLARIS

INCERTI AVCTORIS

Incertum auctorem esse, didicimus a Suetonio in Iul. Caes. c. 56. Ergo nomina Oppii, Hirtii, Caesaris, in codicibus praefixa, vel incerta, vel falsa sunt. Cf. ad init. libri octavi de B. G. et libri de B. Al. Iusto Lipsio (Elect. 2, 24) hic liber, ut Brantius monuit, inter pleraque romana scripta simplicitate, puritate, et omnis generis virtutibus eminere visus est, et dignior Caesare, quam ipsi illi commentarii de bello Gallico et civili. Cui sententiae equidem subscribere non sustineo, qui plura verba, a Caesaris oratione abhorrentia, anacoluta duriora, negligentiamque non gratam ei inesse sciam. vid. c. 25. Vel illud *interim* nonne ad taedium usque occurrit? Ac profecto, si quis recens a Caesaris commentariis ad hunc librum accesserit, is, opinor, diuersitatem non exiguam dictionis sentiet. Guischartus, qui non orationem, sed rem examinavit, et cuius sententiam suis locis indicavi, etsi scriptoris peritiam agnoscit: tamen saepius de obscura breuitate conquestus est, multa examinaturis rem relicta esse censuit, et quaedam adeo alienae manus additamenta sibi reperisse visus est.

LIBER SINGVLARIS

D E

BELLO AFRICANO

Caesar in Africam proficiscitur, et Adrumeto tentata, Leptique oppido occupato, auxilia eo conuocat, et ibidem cum Labieno aliquoties conficitur. 1 — 20. Pompeius filius Ascurum frustra obsidet. 23. Rex Numidiae Iuba auxilio Scipioni, summo partium Pompeianarum duci, profectus, ad tuendum contra Bogudem regnum renouatur. 25. Bellum exinde varia fortuna ductum, oppida capta, velitatum saepius, naues interceptae, plus tamen Caesari fauentibus fatis. Tandem in proelio ad Thapsum res Scipionis prostigatae. 26 — 86. Ex quo M. Cato Uticensis (88), rex Iuba et M. Perreius (94), et ipse dux Scipio (96) vim visae suae intulerunt. Iubae regnum fit provincia. 97.

Caesar itineribus iustis confectis, nullo die intermisso, a. d. XIII Kal. Ian. Lilybaeum peruenit, statimque ostendit, sese naues velle conscendere,

Ss 4

quum

itineribus iustis. vid. ad Romains T. 2. p. 244), alique plures monuerunt. Tractat autem Guischardus illo

a. d. XIII Kal. Ian.

Annus fuit 707 P. V. C. Temporis vero ratione tum vehementer perturbata, efficitur, hunc diem, qui nunc a. d. XIII Kal. Ian. dicitur, fuisse e vera ratione tricesimum Septembris, ut Visse-rius in Annal. p. 478, et Guischardus (Mémoires militaires sur les Grecs et les

loco vniuersum hoc bellum Africanum permultis; repetenda partim narratione scriptoris nostri, partim ita omnibus examinandis ac diiudicandis, ut prudentia Caesaris et dexteritas adpareat, atque pluribus etiam locis huius libri lux adfundatur.

quum non amplius legionem tironum haberet vnā, equites vix sexcentos. Tabernaculum secundum litus ipsum constituit, vt prope fluctus verberaret. Hoc eo consilio fecit, ne quis sibi morae quidquam fore speraret, et vt omnes in dies horasque parati essent. Incidit per id tempus, vt tempestates ad nauigandum idoneas non haberet; nihilo tamen minus in nauibus remiges militesque continere, et nullam praetermittere occasionem profectionis; quum praesertim ab incolis eius prouinciae nunciarentur aduersariorum copiae, equitatus infinitus, legiones regiae quatuor, leuis armaturae magna vis, Scipionis legiones decem, elephanti CXX, classesque esse complures: tamen non deterrebat, animoque et spe confidebat. Interim in dies et naues longae adaugeri, et onerariae complures eodem concurrere, et legiones tironum conuenire, in his veterana legio quinta, equitum ad duo milia.

- II Legionibus collectis sex, et equitum duobus milibus, vt quaeque prima legio venerat, in naues longas imponebatur, equites autem in onerarias. Ita maiorem partem nauium antecedere iussit, et insulam petere Aponianam, quae non abest a Lilybaeo: ipse

insulam Aponianam. Cluverio (Sicil. 2, 15) videtur Aegusa esse, vna e tribus, quae obiacent Lilybaeo. Alii Paconiam Ptolemaei putant esse, quae vero longius a Lilybaeo, et extra viam Africanam sita est. *Cellarius.* In cod. Leid. primo *Aponianam* legitur, teste Oudendorpio. Guischartus (Mémoires militaires T. 2. p. 247)

esse putat eam, quae nunc Flavagnana dicitur.

quae non abest a Lilybaeo. Lectio corrupta, et sine sensu. In quibusdam codd. ne additur quidem *non*; in aliis vero etiam *est* pro *abest* legitur. Sed nihil horum ferri potest. Ergo vel cum Cluverio et Cellario legatur: *quae non longe abest a Lilybaeo*: vel cum Ciacconio et

Dauil-

ipse parum commoratus, bona paucorum vendit publice: deinde Allieno praetori, qui Siciliam obtinebat, de omnibus rebus praecipit, et de reliquo exercitu celeriter imponendo. Datis mandatis, ipse nauem conscendit a. d. VI Kal. Ian. et reliquas naues statim est consecutus. Ita vento terro celerique nauigio vectus, post diem quartam cum longie paucis nauibus in conspectum Africæ venit: namque onerariae reliquae praeter paucas, vento dispersae atque errabundae, diuersa loca petierunt: Clupeam classe praeteruehitur, deinde Neapolim: complura praeterea castella et oppida non longe a mari relinquit.

Postquam Adrumetum accessit, (ubi praesidium III erat aduersariorum, cui praeerat C. Confidius,) et a Clupeis secundum oram maritimam cum equitatu Adrumeti Cn. Piso cum Maurorum circiter tribus milibus adparuit: ibi paullisper Caesar ante portum commoratus, dum reliquae naues conuenirent, exponit exercitum; cuius numerus in praesentia fuit peditum III milia, equitum CL; castrisque ante oppidum positis, sine iniuria cuiusquam consedit; cohibetque omnes a praeda. Oppidani interim muros armatis complent: ante portam frequentes confidunt ad se defendendum: quorum numerus duarum legionum intus erat. Caesar, circum oppidum vectus,

Ss 5

natura

Dauisio dicemus, in illo *commoratus*; quidam *ibique* non latere numeri notam, omittunt.

quae distantiam insulae a Lilybaeo indicauerit.

ipse parum comm. Sic codex Dauisii, idque videtur verum: vulgo, *ibique commoratus*: sed rursus vnus codex omittit haec *ibique*

Adrumeti Cn. Piso. In mira codd. varietate legerim: *Adrumetum profectus Cn. Piso cum Mauris circ.* — — Addidi verbum *profectus*; cetera omnia in codd. extant.

natura loci perspecta, redit in castra. Non nemo culpae eius imprudentiaeque adsignabat, quod neque certum locum gubernatoribus praefectisque, quem peterent, praeceperat; neque, ut mos ipsius consuetudoque superioribus temporibus fuerat, tabellas signatas dederat, ut in tempore, iis perlectis, locum certum peterent uniuersi. Quod minime Caesarem fefellerat: namque nullum portum terrae Africae, quo classes decurrerent, pro certo tutum ab hostium praesidio fore suspicabatur; sed fortuito oblatam occasionem egressus aucupabatur.

III : L. Plancus interim legatus petit a Caesare, ut sibi daret facultatem cum Confidio agendi, si posset aliqua ratione perducere ad sanitatem. Itaque, data facultate, litteras conscribit, et eas captiuo dat perferendas in oppidum ad Confidium. Quo simul atque captiuus peruenisset, litterasque, ut erat mandatum, Confidio porrigere coepisset, priusquam acciperet ille, Vnde, inquit, istas? Tum captiuus: Imperatore a Caesare. Tunc Confidius,

Vnus

neque certum locum — peterent. Hunc sensum res ipsa facit necessarium: codices tamen *circum loca pro certum locum*, et *quid pro quem* exhibent.

Imperatore a Caesare. Sic Dauisius quidem voluit legi, et ante eum, ut monuit Oudendorpius, iam Casp. Barthius (Advers. 16, 5): sed non possum probare. Nam primo latina consuetudo non fert hunc ordinem verborum. Quis, quaeso, interrogatus, a quo Catilina e-

iectus sit, responderit: Confule a Cicerone? Miror, talia scriptoribus obtrudi. Deinde nullus codex habet *imperatore*; sed in iis est vel *immo*, vel *ymo*. Rursus vulgata lectio, *Venio a Caesare*, nullo codice nititur; sed est ex emendatione. Equidem non video, quid illi *immo* faciam: suspicor tamen, post verba *Vnde istas?* aliquid excidisse. Scilicet, cum ille quaesisset: *Vnde istas?* et addidisset: *A Scipione?* (et poterat hoc quae-

Vnus est, inquit, Scipio imperator hoc tempore populi Romani. Deinde in conspectu suo captivum statim interfici iubet, litterasque nondum perlectas, sicut erant signatae, dat homini certo ad Scipionem perferendas.

Postquam, vna nocte et die ad oppidum confecta, neque responsum ullum a Confidio dabatur; neque ei reliquae copiae succurrebant; neque equitatu abundabat; et ad oppidum oppugnandum non satis copiarum habebat, et eas tironum; neque primo aduentu consulnerari exercitum volebat; et oppidi egregia munitione, et difficilis ad oppugnandum erat accessus; et nunciabantur auxilia magna equitatus oppidanis suppetias venire; non est visa ratio ad oppugnandum oppidum commorandi, ne, dum in ea re Caesar esset occupatus, circumventus a tergo ab equitatu hostium laboraret.

Itaque, castra quum movere vellet, subito ex oppido erupit multitudo, atque equitatus subsidio vno tempore eis casu succurrit, qui erat missus ab Iuba ad stipendium accipiendum, castraque, vnde Caesar egressus iter facere coeperat, occupant, et eius agmen extremum insequi coeperunt. Quae res quum animadversa esset, subito legionarii consistunt; et equites, quamquam erant pauci, tamen contra tantam multitudinem audacissime concurrunt. Accidit res incredibilis, ut equites minus triginta Galli

querere, quia aliquem e suis militibus videbat) captivus respondit: *Immo a Caesare*. Sic et responsio Confidii apta erit, vnum Scipionem esse imperatorem; et, quia nunc comperit, eum caprum ab hostibus esse,

quia e Caesaris castris venit, iubet illico interfici.

Vnus — Romani. Ergo nulla Caesaris mandata agnosco.

tironum. Cf. c. 1.

ad stipend. accip. a Scipione. Cf. c. 2.

Galli Maurorum equitum duo milia loco pellerent, virguerentque in oppidum. Postquam repulsi et coniecti erant intra munitiones, Caesar iter constitutum ire contendit. Quod quum saepius facerent, et modo insequerentur, modo rursus ab equitibus in oppidum repellerentur: cohortibus paucis ex veteranis, quas secum habebat, in extremo agmine collocatis, et parte equitatus, iter leniter cum reliquis facere coepit. Ita, quanto longius ab oppido discedebatur, tanto tardiores ad insequendum erant Numidae. Interim in itinere ex oppidis et castellis legationes venire, polliceri frumentum, paratosque esse, quae imperasset, facere. Itaque eo die castra posuit ad oppidum Ruspinae Kalendis Ianuariis.

VII Inde movit, et pervenit ad oppidum Leptin, liberam civitatem et immunem. Legati ex oppido veniunt obviam; libenter se omnia facturos, quae vellet, pollicentur. Itaque, centurionibus ad portas oppidi et custodiis impositis, ne quis miles in oppidum introiret, aut iniuriam faceret cuiquam incolae, non longe ab oppido secundum litus facit castra. Eodem naues onerariae et longae nonnullae casu aduenerunt; reliquae, ut est ei nunciatum, incertae locorum Vticam versus petere visae sunt. Interim Caesar a mari non digredi, neque mediterranea

virguerentque. Quidam eodd. *fugarentque*, quod Oudendorpium recte videtur glossa.

Kal. Ianuariis, h. e. die 13 Octobris anni P. V. C. 707, ut ad c. 1. ex Vllerii annalibus monui.

Leptin parvam esse, quia

haec a Ptolemaeo vicina Ruspinae et Adrumeto dicitur, monuit Cellarius. Cf. ad B. C. 2, 38.

incertae locorum, nescientes, quae loca peterent: Caesar enim non constituerat certum locum, quem peterent, ut est c. 3.

ranca/petere propter nauium errorem, equitatum-
que in nauibus omnem continere, vt arbitror, ne
agri vastarentur; aquam in naues iubet comportari.
Reiniges interim, qui aequatum e nauibus exierant,
subito equites Mauri, neque opinantibus Caesaria-
nis, adorti, multos iaculis conuulnerauerunt, non-
nullos interfecerunt: latent enim in insidiis cum
equis inter conualles, et subito existunt, non vt in
campo comminus depugnent.

Caesar interim in Sardiniam nuncios cum litte-
ris, et in reliquis prouinciis finitimas dimisit, vt
sibi auxilia, commeatus, frumentum, simul atque
litteras legissent, mittenda curarent; exoneratisque
partim nauibus longis, Rabirium Postumum in Si-
ciliam ad secundum commeatum arcessendum mittit.
Interim cum decem nauibus longis ad reliquis na-
ues onerarias conquirendas, quae deerrassent, et
simul mare tuendum ab hostibus iubet proficisci.
Item C. Sallustium Crispum praetorem ad Cercinam
insulam versus, quam aduersarii tenebant, cum
parte nauium ire iubet: quod ibi magnum nume-
rum frumenti esse audiebat. Haec ita Imperabat,
ita unicuique praecipiebat, uti, fieri posset nec ne,
locum excusatio nullum haberet; nec moram tergi-
uersatio. Ipse interea, ex perfugis et incolis cogni-
tis

VIII

existunt. Reliquae lec-
tiones, *exsiliunt*, *exsunt*,
sunt interpretamenta.

non ut — depugnent. Le-
gerim: *non, ut in campo*
(vt fieri solet in planicie),
comminus depugnant.

secund. commeatum. vid.
ind.

Interim cum dec. nav. In
verbo *interim* Dauisus et
Clarkius latere putant no-
men hominis, quem Caesar
iussit proficisci.

uri, fieret — haberet. Leg.
cum Dauisio et Clarkio e cod.
regio: *ut, si fieri posset, ne*
(immo, *nec*) *locum excusa-*
tio ullum haberet —

tis conditionibus Scipionis, et qui cum eo contra se bellum gerebant, miserari, (regium enim equitatum Scipio ex prouincia Africa alebat,) tanta homines esse dementia, vt maliat regis esse vectigales, quam cum ciuibus in patria in suis fortunis esse incolumes.

VIII

Caesar a. d. III. Non. Ian. castra mouet: Lepti- que sex cohortium praesidio cum Sarsena relicto, ipse rursus, vnde pridie venerat, Ruspina cum reliquis copiis conuertit, ibique sarcinis exercitus relictis, ipse cum expedita manu proficiscitur circum villas frumentatum, oppidanisque imperat, vt plaustra iumentaue omnia sequantur. Itaque magno frumenti inuento numero, Ruspina redit. Hoc eum idcirco exillimo fecisse, vt maritima oppida post se ne vacua relinqueret, praesidioque firmata ad classim receptacula muniret.

X

Itaque, ibi relicto P. Sarsena, fratre eius, quem Lepti proximo oppido reliquerat, cum legione, iubet comportari ligna in oppidum quam plurima: ipse cum cohortibus septem, quae ex veteranis legionibus in classe cum Sulpicio et Vatino rem gesserant, ex oppido Ruspina egressus, proficiscitur ad portum, qui abest ab oppido milia passuum duo, ibique classem sub vesperum cum ea copia conscendit. Omnibus in exercitu insciis, et requirentibus imperatoris consilium, magno metu ac tristitia sollicitabantur. Parua enim cum copia, et

ea

vestigales. Scipio Iubae stipendium ad equites atendos soluebat. Cf. c. 6.

Hoc eum — fecisse. Codd. *recepisse.* Ergo legetur cum Dauilio: *Huc eum — recepisse se.*

ad classim recept. Leg. *ad classis (vel classium) receptacula.*

conscendit, omnibus — consilium, quia magno — sollicit. Sic locus distinguendus et legendus e cod. *Dauilii. tristi.*

ea tironum, neque omni exposita; in Africa contra magnas copias, et infidiosae factionis, equitatumque innumerabilem, se expositos videbant; neque quidquam solatii in praesentia, neque auxilium in suorum consilio animum advertebant, nisi in ipsius imperatoris vultu, vigore, mirabilique hilaritate; animum enim altum et erectum prae se gerebat. Huic adquiescebant homines, et in eius scientia et consilio omnia sibi procliuia omnes fore sperabant.

Caesar, una nocte in nauibus consumpta, iam XI
 caelo albente, quum proficisci conaretur, subito nauium pars, de qua timebat, ex errore eodem conferebatur. Hac re cognita, Caesar celeriter de nauibus imperat omnes egredi, atque armatos in litore reliquos aduenientes milites expectare. Itaque, siue mora nauibus eis in portum receptis, et aduectis militum equitumque copiis, rursus ad oppidum Ruspinae redit, atque ibi castris constitutis, ipse cum cohortibus expeditis triginta frumentatum est profectus. Ex eo est cognitum Caesaris consilium, illum cum classe nauibus onerariis, quae deerrassent, subsidio ire clam hostibus voluisse, ne casu imprudentes suae naues in classem aduersariorum inciderent: neque eam rem eos voluisse scire, qui in praefidiis relictis sui milites fuissent, uti nihil propter suorum paucitatem et hostium multitudinem metu deficerent.

Interim, quum iam Caesar progressus esset XII
 a castris circiter milia passuum tria, per speculatores et antecessores equites nunciatur ei, copias hostium haud longe ab se visas. Et hercule cum eo
 nuncio

tristitia e codd. reuocatur *uti nihil*. Sic codices: *ut* Oudendorpius pro vulg. *valgo*, *ne illi*.
tristitia.

nuncio pulvis ingens conspici coeptus est. Hac re cognita, Caesar celeriter iubet equitatum uniuersum, cuius copiam habuit in praesentia non magnam, et sagittarios, quorum paruus numerus, ex castris arcessi, atque ordinatim signa se leniter consequi: ipse antecedere cum paucis armatis. Iamque, quum procul hostis conspici posset, milites in campo iubet galeari, et ad pugnam parari. Quorum omnino numerus fuit triginta cohortium, cum equitibus quadringentis, et sagittariis CL.

XII Hostes interim, quorum dux erat Labienus, et duo Pacidii, aciem dirigunt mirabili longitudine, non peditum, sed equitum, confertam; et inter eos leuis armaturae Numidas et sagittarios pedites interposuerant, et ita condensauerant, ut procul Caesariani pedestres copias arbitrarentur; et dextrum
ac

Hac re cognita Caesar. — Sequitur narratio, de qua Guischari iudicium (Mém. milit. T. 2. p. 273) adscripti: Tout le récit que fait Hirtius de cette action, est extrêmement embrouillé, et l'on ne peut le comprendre qu'après une longue méditation. Paulo post (p. 288) scriptorem rursus dicit summam rei ita strinxisse, ut lectoribus multa cogitanda et explicanda relinqueret. Ac dedit ille vir doctus operam, ut, quoad fieri posset, peritis rei militaris omnem modum atque rationem rei gerendae demonstraret: sed cum suo cuidam aduersario non omnia probasset, vbe-

rius ea defendit in altero opere (Mémoires critiques et historiques T. 4. p. 180), ubi narrationem hanc a c. 12 usque ad 17 vertit et interpretatus est.

sagittarios — arcessi. Sic codd. boni. Addiderim *erat post numerus*. Vulgo: *sag. quorum paruus e castris arcebat numerus, arc.*

ordinatim, ordinibus instructis, rangés en bataille. *Guischardus* (T. 4. p. 185 sqq.)

sagittariis CL. Numerum CL felici coniectura addidit Oudendorpius, quia in codd. inter verba *sagittariis* et *Hostes* legitur et seu ei.

ac sinistrum cornu magnis equitum copiis firmauerant. Interim Caesar aciem dirigat simplicem, vt poterat, propter paucitatem: sagittarios ante aciem constituit: equites dextro sinistroque cornu opponit, et ita praecipit, vt prouiderent, ne multitudine equitatus hostium circumuenerentur: existimabat enim, se cum pedestribus copiis acie instructa dimicaturum.

Quum utrimque expectatio fieret, neque Caesar se moueret, et cum suorum paucitate contra magnam vim hostium artificio magis, quam viribus, decernendum videret; subito aduersariorum equitatus sese extendere, et in latitudinem promouere, collesque complecti, et Caesaris equitatum extenuare, simulque ad circumeundum comparare se coeperunt. Caesariani equites eorum multitudinem aegre sustinebant. Acies interim mediae quum concurrere conarentur, subito ex condens turmis pedites Numidae leuis armaturae cum equitibus procurrunt, et inter legionarios milites iacula coniiciunt. Hic quum Caesariani in eos impetum fecissent, illorum equites refugiebant: pedites interim resistebant, dum equites rursus, cursu renouato, pedibus suis succurrerent,

Caesar, nouo genere pugnae oblato, quum animum aduerteret, ordines suorum in procurrendo turbati, (pedites enim, dum equites longius ab
signis

Caesar ac. dir. simpl. Il rangea ses troupes sur une seule ligne. *Guischard. T. 4. p. 191.* Cf. *Al. B. c. 37.*

colles complecti, ita circuire, vt essent simul colles in eo spatio, quod ille extensus equitatus occupabat.

equitatum extenuant, conantur eum se extendere in latitudinem, ne stet amplius densus.

legion. milites. Sic cod. Dauidii: reliqui codices, *pedites.* Sed et *milites* et *pedites* est recentius assumendum.

signis persequuntur, latere nudato, a proximis Numidis iaculis vulnerabantur; equites autem hostium pilum militis cursu facile vitabant) edicit per ordines, ne quis miles ab signis quatuor pedes longius procederet. Equitatus interim Labieni, suorum multitudine confusus, Caesaris paucitatem circumire conatur: equites Iuliani pauci, multitudine hostium defessi, equis conuulneratis, paulatim cedere: hostis magis magisque instare. Ita puncto temporis omnibus legionariis ab hostium equitatu circumuentis, Caesarisque copiis in orbem compulsis, intra cancellos omnes coniecti pugnare cogebantur.

XVI Labienus in equo, capite nudo, versari in prima acie; simul suos cohortari, nonnumquam legionarios Caesaris ita adpellare: Quid tu, inquit, miles tiro, tam feroculus es? Vos quoque iste verbis infatuauit. In magnum mehercule vos periculum impulit. Misereor vestri. Tum miles: Non sum, inquit, tiro, Labiene; sed de legione X veteranus. Tum Labienus: Non agnosco, inquit, signa decumanorum. Tum miles, iam me, qui sum, intelliges: simul cassidem de capite deiecit, ut cognosci ab eo posset, atque ita pilum, viribus contortum, dum in Labienum mittere contendit, equi grauius aduerso pectori adfixit, et ait: Labiene, decumanum militem, qui te petit, scito esse. Omnium tamen animi in terrorem coniecti, et maxime tironum: circumspicere enim Caesarem, neque amplius facere, nisi hostium iacula vitare.

Caesar

intra cancellos coniecti, vitam vnum omnium periculincti, inclusi — Atque hoc culosissimum fuit.
tempus Caesari per omnem

Caesar interim consilio hostium cognito, iubet **XVII**
 aciem in longitudinem quam maximam porrigi, et
 alternis conuersis cohortibus; ut una post alteram
 ante signa tenderet. Ita coronam hostium dextro
 sinistroque cornu mediam diuidit; et unam partem
 ab altera exclusam equitibus intrinsecus adortus cum
 peditatu, telis coniectis in fugam vertit; neque lon-
 gius progressus, veritus insidias, se ad suos recipit.
 Idem altera pars equitum peditumque Caesaris facit.
 His rebus gestis, ac procul hostibus repulsis con-
 vulneratisque, ad sua praesidia sese, sicut erat in-
 structus, recipere coepit.

Interim M. Petreius et Cn. Piso cum equitibus **XVIII**
 Numidis MC electis, peditatuque eiusdem generis
 satis grandi, ex itinere recta subsidio suis occurrunt.
 Atque hostes, suis ex terrore firmatis, rursusque re-
 nouatis animis, legionarios, conuersis equitibus se
 recipientes, nouissimos adoriri et impedire coepe-
 runt, quo minus se in castra reciperent. Hac re
 animaduersa, Caesar iubet signa conuerti, et medio
 campo redintegrari proelium. Quum ab hostibus
 eodem modo pugnaretur, nec comminus ad manus
 rediretur, Caesarisque equites iumenta, ex nausea
 recenti, siti, languore, paucitate, vulneribus de-
 fatigata, ad insequendum hostem perseuerandumque
 cursum tardiora haberent, dicique pars exigua iam
 reliqua esset: cohortibus equitibusque circumdatis,

T t 2

cohor-

alternis — tenderet. Haec sario ei obscuram esse, qui
 ego non intelligo propter rem ignorat.
 Diligenter rem exsecutus est *ad sua praesidia.* cap. 18
 Guischardus (Mém. mil. T. 2, dicit, *ad castra.*
 p. 279. 288), e cuius disputa- *MC.* In omnibus codd.
 tatione intellexi, nimiam CCC scriptum est.
 breuitatem scriptoris neces- *cohortibus equitibusque cir-*
 cumdatis. An, circum-
 stan-

cohortatus imperat, ut uno ictu contenderent, neque remitterent, donec ultra ultimos colles hostes repulissent, atque eorum essent potiti. Itaque signo dato, quum iam hostes languide tela negligerterque mitterent, subito immittit cohortes turmasque suorum: atque puncto temporis hostibus nullo negotio campo pulsus, post collemque deiectis, nactus locum, atque ibi paullisper commorati, ita uti erant instructi, leniter se ad suas recipiunt munitiones: itemque aduersarii, male accepti, tum demum se ad sua praesidia contulerunt.

XVIII

Interim, ea re gesta; et proelio diremto, ex aduersariis perfugae plures ex omni hominum genere, et praeterea intercepti hostium complures equites peditesque: ex quibus cognitum est hostium consilium, eos hac mente et conatu venisse, uti nouo atque inusitato genere proelii tirones legionarii que pauci perturbati, Curionis exemplo, ab equitatu circumuenti opprimerentur: et ita Labienum dixisse pro concione, tantam sese multitudinem auxiliorum aduersariis subministraturum, ut etiam caedendo in ipsa victoria defatigati vincerentur, atque a suis superarentur; quippe qui in illorum sibi confideret

stantibus, videntibus Caesarem?

uno ictu, omnes uno eodemque ictu telorum, vna omnes, uno impetu.

perfugae plures. Deest verbum, quo illud perfugae referatur. Oudendorpius.

Curionis exemplo. B. Civ. 2, 40. Nasus.

Labienum dix. Omnes codices habent Iubam. Sed

Iuba aliquamdiu post venit. Cf. c. 25.

quippe qui — — multitudine. Vix duo codices in lectione huius loci conspiciunt, ac singuli propemodum singulas varietates exhibent. Vulgata, in multitudine sibi confidere, Oudendorpius dubitat latinitati consentaneam; et caret hic loquendi modus exemplis.

livi

sideret multitudine; primum, quod audierat, Romanae legiones veteranas dissentire, neque in Africam velle transire: deinde, quod triennio in Africa suos milites consuetudine retentos fideles iam sibi effecisset, maxima autem auxilia haberet Numidarum equitum levisque armaturae. Praeterea ex fuga proelioque Pompeiano Labienus, quos secum a Brundisio transportauerat, equites Germanos Gallosque, ibique postea ex hybridis libertinis servisque conscripserat, armaverat, equoque uti frenato condocuerat. Praeterea regia auxilia, elephantum centum et viginti, equitatusque innumera-bilis: deinde, legiones conscriptae ex cuiusquemodi generis amplius duodecim milibus. Hac spe atque ea audacia inflammatus Labienus, cum equitibus Gallis Germanisque MDC, Numidarum sine frenis octo milibus, praeterea, Petreiano auxilio adhibito, equitibus MC, peditum ac levis armaturae quater tanto, sagittariis ac funditoribus hippotoxotisque compluribus; his copiis pridie Non. Ian.

T t 3

post

Esti ergo nihil certi a me quidem dici potest; tamen verbum *multitudine* sine dubio spurium est, et in prioribus verbis codices constanter habent, vel *qui non illorum*, vel *qui nullo illorum*.

leg. vet. dissentire. Pro-missa illis praemia Caesar, nondum finito bello, dare noluerat. Inde Romae seditionem mouerunt. Appian.

2, p. 485.

hybridis, ex patre romano et matre peregrina natis. *Glandorpius*.

duodecim milibus. Verbum *milibus* stare non posse, post Lipsium (Elect. 2, 22) monuit Cellarius: nam Labienus habuit legiones amplius duodecim. Sic pro *generis* cum quibusdam codd. legetur *genere*, et intelligatur *hominum*.

atque ea audacia. Tollatur *ea*, quod a tribus Oudendorpii eodd. abest.

pridie Non. Ian. Est dies 16 Octobris, ut Vsserius in Annal. p. 478 monuit. De causa vid. supra ad c. 1.

post diem tertium, quam Africam attigit, in campis planissimis purissimisque ab hora diei quinta usque ad solis occasum est decertatum. In eo proelio Petreius grauiter ictus ex acie recessit.

XX

Caesar interim castra munire diligentius, praefidia firmare maioribus copiis, vallumque ab oppido Ruspina usque ad mare deducere, et a castris alterum eodem, quo tutius vltro citroque commeari, auxiliaque sine periculo sibi succurrere possent: tela tormenta ex nauibus in castra comportare: remigum partem ex classe, Gallorum, Rhodiorum, epibatarumque armare, et in castra euocare, vti, si posset, eadem ratione, qua aduersarii, leuis armatura interiecta inter equites suos interponeretur: sagittariisque ex omnibus nauibus, Ityreis, Syriis, et cuiusque generis ductis in castra compluribus, frequentabat suas copias: (audiebat enim, Scipionem post diem tertium eius diei, quo proelium factum erat, adpropinquare, copias suas cum Labieno et Petreio coniungere, cuius copiae legionum octo, et equitum trium milium esse nunciabantur) officinas ferrarias instruere, sagittas telaque, vti fierent complura, curare, glandes fundere, fudes comparare, litteras in Siciliam nunciosque mittere, vt sibi crates materiemque congererent ad arietes, cuius inopia in Africa esset: praeterea ferrum plumbumque mitteretur. Et animum etiam aduertebat, frumento se in Africa, nisi importatio, vti non posse: priore enim anno, propter aduer-

Africam attigit sc. Caesar decertatum.

Quod nomen h. l. male *commeari*. Quidni potius
omissum est, vt omnino pe-
riodus tota perturbatur: *e codd. commearatus auxilia-*
que? sublatia verbis, sine
His copiis Labienus — est periculo.

aduersariorum dilectus, quod stipendiarii aratores milites essent facti, messem non esse factam: praeterea ex omni Africa frumentum aduersarios in paucaloppida et bene munita comportasse, omnemque regionem Africae exinanisse frumento: oppida, praeter ea pauca, quae ipsi suis praesidiis tueri poterant, reliqua dirui atque deleri; et eorum incolae intra sua praesidia coegisse commigrare; agros desertos ac vastatos esse.

Hac necessitate Caesar coactus, priuatos ambiendo et blande adpellando aliquantulum frumenti numerum in sua praesidia congefferat, et eo parce utebatur. Opera interim ipse quotidie circumire, et ad ternas cohortes in statione habere, propter hostium multitudinem. Labienus faucios suos, quorum maximus numerus fuit, iubet in plostris deligatos Adrmetum deportari. Naues interim Caesaris onerariae errabundae male vagabantur, in-

XXI

T t 4

certae

stipendiarii aratores, qui colunt agros ea lege, ut tributum annuum soluant. vid. Ernesti Clav. Cic. in *Stipendiarius* et *Arator*.

aliqu. frum. num. Verbum *numerus* tolli vult Clarkius, quia verbo *aliquantulum* boni auctores vix ut adiectiuo utantur: et abest a cod. Leid. primo; adscriptum tamen ab alia manu est. In plerisque vero codd. legitur *aliquantum num. frum.* quod verum puto, et, ut rarius, mutatum. Exempla collegit Oudendorpius ad B. C. 1, 67.

ad ternas. Sic pro vulg.

alternas, quod et cod. Leid. pr. exhibet, scribi voluit Lipsius (Mil. rom. 5, 8, p. 262), quem secutus est Oudendorpius. Ceteri codd. vel *ad tras*, vel *ad tras*, vel *ad terras*, vel *alteras* habent.

deligatos, quorum vulnera fasciis deligata erant: nam *vulnus* et *membrum deligare* et e Celso notum est, et dixit Quintilianus 2, 17, 9 et alibi. Quidni ergo faucius dicatur deligatus? Miror, interpretes cogitasse de faucis vel confectis hostiliter, vel alligatis, ne excuterentur. Ceterum a paucis codd. abest hoc verbum.

certae locorum atque castrorum suorum: quas singulas scaphae aduersariorum complures adortae incendebant, atque expugnabant. Hac re nunciata; Caesar classes circum insulas portusque disposuit; quo tutius commearus supportari posset.

XXII

M. Cato interim, qui Vticae praeerat, Cn. Pompeium filium multis verbis assidueque obiurgare non desistebat. Tuus, inquit, pater istuc aetatis quum esset, et animaduertisset, rempublicam ab audacibus sceleratisque ciuibus oppressam, bonosque aut interfectos, aut exilio multatos, patria ciuitateque carere, gloria et animi magnitudine elatus, priuatus atque adolescentulus, paterni exercitus reliquiis collectis, paene oppressam funditus et deletam Italiam urbemque Romanam in libertatem vindicauit: idemque Siciliam, Africam, Numidiam, Mauritaniam mirabili celeritate armis recepit. Quibus ex rebus sibi eam dignitatem, quae est per gentes clarissima notissimaque, conciliauit; adolescentulusque atque eques Romanus triumphauit. Atque ille non ita amplis rebus patris gestis, neque tam excellenti maiorum dignitate parta, neque tantis cliente-

M. Caro. Etiam hic post Pharsalicam pugnam in Africam effugit, interque Pompeianos semper fuit magnae auctoritatis. Sed cum oblatum sibi imperium non suscepisset, ne Scipioni proconsuli eripuisse videretur: effecit, ut Pompeiani, non optimo duce Scipione vsq; eo facilius vincerentur. Viticam quidem cui praeerat, egregie munivit, omni bellico adparatu instruxit, du-

cendoque bello Caesarem debilitari voluit; sed Scipio non obtemperauit. Plutarch. in Caton. c. 56. sqq.

ab aud. scel. ciu. Mario, Cinna, Carbone. *Cellarius.* Pro audacibus in codd. legitur vel arduis, vel uardis, vel uarduis. Ergo nescimus, quid scriptor ipse h. l. dederit.

triumphanit. Cic. Leg. Man. 12. 21. *Cellarius.*

clientelis nominisque claritate praeditus, in rempublicam est ingressus: tu contra et patris nobilitate, et dignitate, et per te ipse satis animi magnitudine diligentiaque praeditus, nonne eniteris, et proficisceris ad paternas clientelas, auxilium tibi rei que publicae atque optimo cuique efflagitatum?

His verbis hominis grauissimi incitatus adolescentulus, cum nauiculis cuiusquemodi generis triginta, inibi paucis rostratis, profectus ab Utica est in Mauritaniam, regnumque Bogudis est ingressus; expeditoque exercitu, numero seruorum, liberorum, duorum milium, cuius partem inermem, partem armatam habuerat, ad oppidum Ascurum accedere coepit: in quo oppido praesidium fuit regium. Pompeio adueniente, oppidani, usque eo passi propius accedere, donec ad ipsas portas ac murum adpropinquaret, subito eruptione facta, prostratos perterritosque Pompeianos in mare passim nauesque compulerunt. Ita re male gesta, Cn. Pompeius filius naues inde auertit, neque postea litus attigit, classemque ad insulas Baleares versus convertit.

XXIII

Scipio interim cum iis copiis, quas paullo ante demonstrauiamus, Uticae grandi praesidio relicto, profectus, primum Adrumeti castra ponit: deinde paucos dies ibi commoratus, noctu itinere facto, cum Petreii et Labieni copiis se coniungit: atque vnis castris factis, tria milia passuum longe confidunt. Equitatus interim eorum circum Caesaris munitiones vagari, atque eos, qui pabulandi aut aquandi gratia extra vallum progressi essent, excipere; ita

XXIII

T t 5

omnes

inibi paucis rostr. in quibus erant paucae rostratae. trium milium passuum intervallo a Caesare. Clarisria milia passuum longius.

omnes aduersarios intra munitiones continere. Quare Caesariani grani annona sunt conflictati, ideo, quod nondum neque ab Sicilia, neque ab Sardinia commeatu supportatus erat; neque per anni tempus in mari classes sine periculo vagari poterant, neque amplius milia passuum sex terrae Africae quoquo versus tenebant, pabulique inopia premebantur. Qua necessitate coacti veterani milites equitesque, qui multa terra marique bella confecerant, et periculis inopiaque tali saepe essent conflictati, alga e litore collecta, et aqua dulci eluta, et ita iumentis esurientibus data, vitam eorum producebant.

XXV

Dum haec ita fierent, rex Iuba, cognitis Caesaris difficultatibus copiarumque paucitate, non est visum, dari spatium conualescendi, augendarumque eius opum. Itaque, comparatis equitum magnis peditumque copiis, subsidio suis, egressus e regno, ire contendit. P. Sittius interim et rex Bocchus, coniunctis suis copiis, cognito regis Iubae egressu, propius eius regnum copias suas admonere, Cirtamque, oppidum eius regni opulentissimum, adorti paucis diebus pugnando capinnt, et praeterea duo oppida Gaetulorum: quibus quum conditionem ferrent, ut oppido excederent, idque sibi vacuum transderent, conditionemque repudiasent,

postea

rex Iuba — non est visum. Bocchus. Hoc nomen, Perquam durum ἀνασθεν, propter locos Dionis 43, 3 et Appiani Civ. 2. p. 488, recepit Oudendorpius e codicibus, etsi in edd. quibusdam *Bogud* legebatur. *conditionemque repudiasent.* Vider quidem unusquisque, haec verba de oppidanis intelligenda esse; scriptor

Dio Cassius 43, 3. *Cellarius.*

postea ab eis capti interfectique sunt omnes. Inde progressi, agros oppidaque vexare non desistunt. Quibus rebus cognitis, Iuba, quum iam non longe ab Scipione atque eius ducibus abesset, capit consilium, satius esse, sibi suoque regno subsidio ire, quam, dum alios adiuturus proficisceretur, ipse suo regno expulsus, forsitan vtraque re expelleretur. Itaque rursus se recipere, atque auxilia etiam a Scipione abduxit, sibi suisque rebus timens, elephantisque triginta relictis, suis finibus oppidisque suppetias profectus est.

Caesar interim, quum de suo aduentu dubitatio in prouincia esset, neque quisquam crederet, ipsum, sed aliquem legatum cum copiis in Africam venisse, conscriptis litteris circum prouinciam, omnes ciuitates facit de suo aduentu certiores. Interim nobiles homines ex suis oppidis profugere, et in castra Caesaris deuenire, et de aduersariorum eius acerbitate crudelitatemque commemorare coeperunt. Quorum lacrimis querelisque Caesar commotus, quum antea constitisset in statuis castris, aestate inita, cunctis copiis auxiliisque actis, bellum cum aduersariis suis gerere instituit, litterisque celeriter in Siciliam ad Allienum et Rabirium Postumum

XXVI

scriptor tamen non est diligens, qui in vna eademque periodo de diuersis subiectis, vt scholae loquuntur, tamquam de vno eodemque scribit, nec diserte significat, quid de quoque dicat.

vtraque ve, et regno suo, et opportunitate auxilii aliis ferendi.

copiis — *actis*. Hoc e

tribus codd. recepit Ouden-dorpius, et defendit exemplo e libris de B. G. 8, 7. Ceteri codd. habent *agitis, auctis, cogitatis, aggregatis*; quaedam edd. *accitis*. Mihi placet cum Dauisio, *coactis*.

litterisque cel. Delendum est *que*. De Allieno cf. c. 2. De Rabirio, c. 8.

num conscriptis, et per cata scopum missis, ut sine mora, aut vlla excusatione hiemis ventorumque, exercitus sibi quam celerrime transportaretur: Africam provinciam perire, funditusque euertere ab suis inimicis: quod nisi celeriter sociis foret subuentum, praeter ipsam Africam terram nihil, ne tectum quidem, quo se reciperent, ab illorum scelere insidiisque reliquum futurum. Atque ipse in tanta erat festinatione et expectatione, ut postero die, quam misisset litteras nunciumque in Siciliam, classem exercitumque morari diceret, noctes diesque oculos mentemque ad mare dispositos directosque haberet, Nec mirum: animadvertens enim, villas exuri, agros vastari, pecus diripi, trucidari, oppida castellaque dirui deserique, principes civitatum aut interfici, aut in catenis teneri, liberos eorum obsidum nomine in servitutem abripi; iis se in miseriis suamque fidem implorantibus auxilio propter copiarum paucitatem esse non posse. Milites interim in opere exercere, castra munire, turres, castella facere, molesque iacere in mare non intermittere.

XXVII

Scipio interim elephantos hoc modo condocere facere instituit. Duas instruxit acies: vnam funditorum contra elephantos, quae quasi aduersario-
rum

cata scopum h. l. non puto esse hominem speculatorem et exploratorem; sed nauigium speculatorium, ut de B. G. 4, 26 dicitur. Non modo enim Gellius (N. A. 10, 26) inter nauigiorum genera nominat *cata scopium*, quod aut nihil differt a *cata scopo*, aut adeo, si graeca origo (*ναυάσκονος*) spectetur, in *cata scopum* mutandum

est; sed et Isidorus (Orig. 19, 1), *Scapa*, inquit, quae *ναυάσκονος*, *navigium* est, quod latine *speculatorium* dicitur. Hunc Isidori locum debeo Cistconio ad h. l. Quod autem Ciceronis quoque locum (ad Att. 5, 11) hic referunt, id frustra fit, quia ibi non nisi ex quorundam emendatione *cata scopium* legitur.

rum locum obtineret, et contra eorum frontem ad-
versam lapillos minutos mitteret: deinde in ordi-
nem elefantos constituit: post illos autem aciem
suam instruxit, ut, quum ab aduersariis lapides
mitti coepissent; et elephanti perterriti se ad suos
conuertissent, rursus a sua acie lapidibus missis, eos
conuenterent aduersus hostem; quod aegre tarde-
que fiebat: rudes enim elephanti, multorum an-
norum doctrinae vsuque vetusto vix edocti, tamen
communi periculo in aciem producuntur.

Dum haec ad Ruspinae ab utrisque ducibus ad-
ministrantur, C. Virgilius, praetorius, qui Thapso
oppido maritimo praerat, quum animaduertisset,
naues singulas cum exercitu Caesaris, insecutus loco-
rum atque castrorum suorum, vagari, occasionem
nactus, nauem, quam ibi habuit actuariam, mili-
tibus complet et sagittariis, et eidem scaphas de na-
uibz adiungit, ac singulas naues Caesarianas con-
fectari coepit. Et quum plures adortus, pulsus
fugatusque inde discessisset, nec tamen desisteret
periclitari, forte incidit in nauem, in qua erant
duo Titii, Hispani adolescentes, tribuni legionis
quintae, quorum patrem Caesar in senatum legerat,
et cum his T. Salienus, centurio legionis eiusdem,
qui M. Messallam legatum obsederat Messanae, et
seditiosissima oratione apud eum est usus; idemque
pecu-

XXVIII

11977

rudes elephanti, qui non-
dum proeliis interfuerunt,
postquam longo demum tem-
pore, et aegre quidem, po-
tuerunt condocesieri, ta-
men, cum ventum est ad
proelium, et suis et hostili
aciei sunt periculosi. For-
malis hic est sensus loci. Pre-

rudes habent quidam codd.
aude; editiones vero *au-*
dere.

adortus. Leg. e codd. ve-
stigiis: *Es quum plures ador-*
tus esset, pulsus — discessit.
Sed quum nec sic desisteret.
Salienus. Cf. c. 54.
et sedisi. — *est usus*. De-
lendum

pecuniam et ornamenta triumphi Caesaris retinenda et custodienda curauerat, et ob has causas timebat sibi. Hic propter conscientiam peccatorum suorum persuasit adolescentibus, ne repugnarent, seque Virgilio transferrent. Itaque deducti a Virgilio ad Scipionem, custodibus traditi, et post diem tertium sunt interfecti. Qui quum ducerentur ad necem, petisse dicitur maior Titius a centurionibus, ut se priorem, quam fratrem, interficerent; idque ab eis facile impetrasse, atque ita esse interfectos.

XXVIII

Turmae interim equitum, quae pro vello in stationibus esse solebant ab utrisque ducibus, quotidie minutis proeliis inter se depugnare non intermittunt: nonnumquam etiam Germani Gallique Labienani cum Caesaris equitibus, fide data, inter se colloquebantur. Labienus interim cum parte equitatus Leptim oppidum, cui praeerat Salerna cum cohortibus tribus, oppugnare, ac vi irrumperere conabatur: quod ab defensoribus, propter egregiam munitionem oppidi et tormentorum multitudinem, facile et sine periculo defendebatur. Quod ubi saepius eius equitatus facere non intermittebat; et quum forte ante portam turma densa adstitisset; scorpione accuratius misso, atque eorum decurione percusso, et ad decumanam defixo, reli-

lendum et atque est in hoc quibusdam codd. legatur *ad terram*; in pluribus vero ipsam seriem orationis.

ab utrisque ducibus, ex partibus utriusque ducis. *Clarkius.*

Salerna. Cf. c. 9.

scorpione. de B. G. 7, 25.

ad decumanam. Cum in

ab decuma, a decumana, ad decumanam, de decuma: incertam esse lectionem intelligimus. Illi vehementer errant, qui *decumanam* interpretantur simpliciter *scutam*, quia scuta magna dicta fuer-

reliqui perterriti, fuga se in castra recipiunt. Quo facto postea sunt deterriti oppidum tentare.

Scipio interim fere quotidie non longe a suis castris passibus CCC instruere aciem, ac maiore diei parte consumpta, rursus se in castra recipere. Quod quum saepius fieret, neque ex Caesaris castris quisquam prodiret, neque propius eius copias accederet; despecta patientia Caesaris exercitusque eius, vniuersis copiis productis, elephantisque turritis triginta ante aciem instructis, quam latissime potuit porrecta equitum peditumque multitudine, vno tempore progressus, haud ita longe a Caesaris castris constitit in campo.

Quibus rebus cognitis, Caesar iubet milites, qui extra munitiones processerant, quique pabulandi, aut lignandi, aut etiam muniendi gratia vallem petierant, quique ad eam rem opus erant, omnes intra

fuerint decumana. Quasi (p. 214), vt nullo modo pot- vero, quia fluctus, pomum, uerint vel a perito rei, vel a teste ac spectatore belli hu- ius sic conscribi.

verbum decumana per se non longe. Leg. non lon- significet pomum, fluctum, et gius, vt Dauisius monuit. alia. Et quid scutum per- quique pabul. — — opus magnum ad equitem? erant. Haec non sunt satis perspicua; nec leguntur vbi-

valiqui perterriti — reci- vis eodem modo: vallem piunt. Guichardus (Mém. quidem codd. constanter ha- milit. R 2, p. 303) causam bent, etsi in edd. quibus- hanc fugiendi adpellat ridi- dam vallum legitur; item culam, omninoque narra- quique altero loco in codd. tionem de hac oppugnatio- scribitur, cum in edd. pas- ne censet esse omni ex parte sim quaeque legatur; sed de- obscuram, et ab eodem in- inde in codd. est, ad eius terpoletam, a quo multos huius libri locos ita corrup- rei opus erant, aut ad eam tos esse addendo, detrahen- rem, aut ad ea. Si vallem do, explicando existimat petierunt muniendi gratia, con-

tra munitiones minutatim modestisque sine tumultu aut terrore se recipere, atque in opere consistere: equitibus autem, qui in statione fuerant, praecipit, ut usque eque locum obtinerent, in quo paullo ante constitissent, donec ab hoste missum telum ad se perveniret: quod si propius accederetur, quam honestissime se intra munitiones reciperent. Alii quoque equitatu edictis, uti suo quisque loco paratus armatusque praesto esset. At haec non ipse per se coram, quum de vallo prospectaretur; sed mirabili peritis scientia bellandi, in praetorio sedens, per speculatores et nuncios imperabat, quae fieri volebat: animadvertibat enim, quamquam magnis essent copiis adversarii freti, tamen saepe a se fugatis, pulsus perterritisque, et concessam vitam, et ignota peccata; quibus rebus numquam tanta suppeteret ex ipsorum inertia conscientiaeque animi victoriae fiducia, ut castra sua adoriri auderent. Praeterea ipsius nomen auctoritasque magna ex parte eorum exercitus minuebat audaciam: tum egregiae munitiones castrorum, et valli fossarumque altitudo, et extra vallum stili caeci, mirabilem in modum

contulerunt se in eam, ut inde materiam valli et aggeris comportarent in castra. Verba, quique ad eam rem opus erant, Oudendorpius intelligit de lixis calonibusque, qui una cum militibus extra munitiones processerint. Coharebit ergo, milites, qui — processerant, quique — petierant: ab his diuersi erunt ceteri, qui ad pabulandum lignandumque opus erant.

At haec. Malim cum edd. nonnullis, ad haec, i. e. praeterea.

quibus rebus, in quibus rebus, quae cum ita essent.

inertia, pulsi fugatique erant; animi conscientia, veniam impetrauerant.

stili non videntur differre a stimulis et liliis, de B. G. 7, 73 descriptis: suntque caeci, quia non possunt cer- ni. vid. ind.

dum confiti, vel sine defensoribus aditum aduersariis prohibebant. Scorpionum, catapultarum, ceterorumque telorum, quae ad defendendum solent parari, magnam copiam habebat. Atque haec propter exercitus sui praesentis paucitatem et tirocinium praeparauerat; non, hostium vi et metu commotus, patientem se timidumque hostium opinioni praebebat. Neque idcirco copias, quamquam erant paucae tironumque, non educebat in aciem, quod victoriae suorum diffideret; sed referre arbitrabatur, cuiusmodi victoria esset futura: turpe enim sibi existimabat, tot rebus gestis, tantisque exercitibus deuictis, tot tam claris victoriis partis, ab reliquis copiis aduersariorum suorum, ex fuga collectis, se cruentam adeptum existimari victoriam. Itaque constituerat, gloriam exultationemque eorum pati, donec sibi veteranarum legionum pars aliquā in secundo comiteatu occurrisset.

Scipio interim, paullisper, ut ante dixi, in eo loco commoratus, ut quasi despexisse Caesarem videretur, paulatim reducit suas copias in castra, et, concione aduocata, de terrore suo desperationeque exercitus Caesaris verba facit; et cohortatus suos, victoriam propriam se eis breui daturum pollicetur.

Caesar

patientem c. 30 scribendum esse, Ciacconius docuit, etsi omnes codd. habent *spatientem*, quod est alienum ab h. l.

gloria exultatioque, gestiens gloriatio.

in secundo comiteatu, vid. cap. 8.

victoria propria, ut et c.

82 dicitur, est, si verbi vis spectetur, quae non communicatur cum hostibus, h. e. iis non contingit, nec contingere potest: si res et sensus, intelligitur ea, quae nobis eripi non potest, cuius spem alter habere non potest, ideoque nobis certa et explorata. Sic cap. 61

V v

gan-

XXXII

Caesar iubet milites rursus ad opus redire, et percausam munitionum tirores in labore defatigare non intermittit. Interim Numidae Gaetulique diffugere quotidie ex castris Scipionis, et partim in regnum se conferre, partim, quod ipsi maioresque eorum beneficio C. Marii vti fuissent, Caesaremque eius adfinem esse audiebant, in eius castra perfugere cateruatim non intermittunt. Quorum ex numero electis hominibus illustrioribus, Gaetulis, et litteris ad suos ciues datis, cohortatus, ut manu facta se suosque defenderent, et ne suis inimicis adversariisque dicto audientes essent, mittit.

XXXIII Dum haec ad Ruspnam fiunt, legati ex Achilla, ciuitate libera, etiam vndique ad Caesarem veniunt,

gaudium proprium, quod nobis tantum contingit, cuius non potest alter particeps fieri. Erit ergo interdum idem, quod *perpetuum*; sed neque in se, quasi haec esset significatio verbi, neque omnibus in locis.

beneficio C. Marii, in bello lugurthino. *Cellarius*. Cf. cap. 35.

electis hom. illustr. Gaetulis.

Verbum ultimum deleuerim. Omnino codd. et edd. multum variant, veluti qui pro oblatius semel exhibent accusatiuum, aut *electos homines*, aut *illustres Getulas*, ut (id quod vidit Oudendorpius) Syntaxi succurrerent. Lectio, a viro illo docto recepta, est in tribus codd. bonis.

Achilla. Nusquam huius

nominis ciuitas adparet in Africa. Non ergo dubitant eruditi, esse *Achollam* Strabonis (lib. 17. p. 831), Livii (33, 48), Stephani, in eodem litore sitam, quo Ruspina, Leptis, Thapsus. Accedit, quod et Strabo *Ἀχολῆαν πόλιν* dicit. *Celarius*. In quibusdam edd. est *Acilla*. — Guisfardus (Mém. mil. T. 2. p. 304) ex ipsa re, ac ratione itineris, quod Confidius hoc capite Adrumeto Achillam fecisse dicitur, negat, illam Achollam Strabonis posse h. l. intelligi. Adparet etiam e c. 43, Achillam eo Adrumetum longe distans fuisse, et Achillam in vicinia Thapsi quæri non posse.

etiam vndique. Nimis laxè hoc dictum videtur Phil. Rube-

niunt, seque paratos, quaecumque imperasset, et libenti animo facturos pollicentur: tantum orare et petere ab eo, ut sibi praesidium daret, quo tutius id et sine periculo facere possent: se et frumentum, et quaecumque res eis suppeteret, communis salutis gratia subministraturos, Quibus rebus facile a Caesare impetratis, praesidioque dato, C. Messium, aedilitia functum potestate, Achillam iubet proficisci. Quibus rebus cognitis, Confidius Longus, qui Adrumeti cum duabus legionibus et equitibus septingentis praecerat, celeriter, ibi parte praesidii relicta, cum octo cohortibus ad Achillam ire contendit. Messius, celerius itinere confecto, prior Achillam cum cohortibus peruenit. Confidius interim, quum ad urbem cum copiis accessisset, et animaduertisset, praesidium Caesaris ibi esse, non ausus periculum suorum facere, nulla re gesta pro multitudine hominum, rursus Adrumetum se recipit: deinde, paucis post diebus equestribus copiis a Labieno adductis, rursus Achillitanos, castris positus, obsidere coepit.

Per id tempus C. Sallustius Crispus, quem paucis ante diebus missum a Caesare cum classe demonstrauimus, Cercinam peruenit. Cuius aduentu C. Decimius, quaestorius, qui ibi cum grandi familiae suae praesidio praecerat com meatui, parum-

XXXIII

Vv 2

lum

Rubenio (Elect. 2, 4): nec Fuluii Vrsini codex, in quo et iam legitur, rem explicat. Quapropter coniicit Rubenius, et *inimici* legendum. *Cellarius*.

paratos. Placet Dauisii coniectura, *parato*, ut ad *animo* referatur.

Confidius. Cf. c. 3. *periculum suorum facere*. Vulgata, *periculo suo rem facere*, ferri nequit. *demonstrauimus*. Conf. cap. 8.

familiae suae, seruos suos militiam facere iusserat, ut Caro seruorum dilectum habuit

lum panigium nactus conscendit, ac se fugae commendat. Sallustius interim praetor, a Cercinatis receptus, magno numero frumenti inuento, naues onerarias, quarum ibi satis magna copia fuit, complet, atque in castra ad Caesarem mittit. Alienus interim proconsul e Lilybaeo in naues onerarias imponit legiones XIII et XIII, et equites Gallos DCCC, funditorum sagittariorumque mille, ac secundum commeatum in Africam mittit ad Caesarem: quae naues, ventum secundum nactae, quarto die in portum ad Ruspina, ubi Caesar castra habuerat, incolumes peruenerunt. Ita Caesar, duplici laetitia ac voluptate vno tempore auctus, frumento auxiliisque, tandem suis exhilaratis annonaeque lenata, sollicitudinem deponit, legiones equitesque, ex nauibus egressos, iubet ex languore nauisaeque reficere; dimissos in castella munitionesque disponit.

XXXV Quibus rebus Scipio, quique cum eo erant comites, mirari et requirere: C. Caesarem, qui vltro consueffet bellum inferre ac laceffere proelio, subito commutatum non sine magno consilio suspicabantur.

Itaque

buit cap. 36, et saepenumero his temporibus factum est.

Alienus proconsul. Sed c. 2. dictus est praetor. Ergo ex compendio scribendi PR videtur per errorem ortum esse verbum *proconsul*.

secundum commeatum. Cf. cap. 8.

tandem suis exhib. — *equitesque.* Sic Dauisius edidit, secutus suum codicem, in

quo haec ipsa leguntur, praeterquam quod ibi *bilaratus*, et *annonaeque lenata sollicitudine* exstat. Vulgata lectio fuit: *tandem suis exhilaratis, annonaeque lenata sollicitudine, deponit legiones, equitesque* — Sed, quod et Oudendorpius monuit, *legiones deponere* quid erit?

comites, mirari. Pro his duobus verbis legendum est e' codd. quibusdam et edd. antt. *commirari*.

Itaque ex eius patientia in magnum timorem coniecti, ex Gaetulis duos, quos arbitrabantur suis rebus amicissimos, magnis praemiis pollicitationibusque propositis, pro perfugis speculandi gratia in Caesaris castra mittunt. Qui simul ad eum sunt deducti, petierunt, ut sibi liceret sine periculo verba proloqui. Potestate facta, Saepenumero, inquit, imperator, complures Gaetuli, qui sumus clientes C. Marii, et propemodum omnes ciues Romani, qui sunt in legione quarta et sexta, ad te volumus in tuaque praesidia confugere; sed custodiis equitum Numidarum, quo id sine periculo minus faceremus, impediabamur. Nunc, data facultate, pro speculatoribus missi a Scipione, ad te cupidissime venimus, ut perspiceremus, num quae fossae aut insidiae elephantis ante castra portasque valli factae essent, simulque consilia vestra contra easdem bestias comparationemque pugnae cognosceremus, atque ei renunciaremus. Qui collaudati a Caesare, stipendioque donati, ad reliquos perfugas deducuntur: quorum orationem celeriter veritas comprobavit. Namque postero die ex legionibus iis, quas Gaetuli nominaverunt, milites legionarii complures a Scipione in castra Caesaris perfugerunt.

Dum haec ad Ruspinam geruntur, M. Cato, XXXVI qui Vticae praecerat, dilectus quotidie libertinorum, Afrorum, servorum denique, et cuiusquemodi generis hominum, qui modo per aetatem arma ferre poterant, habere, atque sub manum Scipionis in castra submittere non intermittit. Legati interim

V v 3

ex

C. Marii. Cf. c. 32.

M. Cato. Cf. c. 22.

sub manum, prompte, celeriter. Contulit Oudendorpius Sueton. Aug. 49.

ex oppido Tisdræ, in quo tritici modium milia CCC comportata fuerant a negotiatoribus Italicis aratoribusque, ad Caesarem venire, quantaque copia frumenti apud se sit, docent; simulque orant, ut sibi praesidium mittat, quo facilius et frumentum et copiae suae conferrentur. Quibus Caesar in praesentia gratias agit, praesidiumque breui tempore se missurum dixit; cohortatusque ad suos ciues iubet proficisci. R. Silius interim, cum copiis Numidiae fines ingressus, castellum, in monte loco munito locatum, in quod Iuba belli gerendi gratia et frumentum et res ceteras, quae ad bellum vsui solent esse, comportauerat, vi expugnando est potitus.

XXXVII

Caesar postquam legionibus veteranis duabus, equitatu, leuique armatura, copias suas ex secundo commeatu auxerat, naues sex onerarias statim iubet Lilybaeum ad reliquum exercitum transportandum proficisci: ipse VI kal. Febr. circiter vigilia prima imperat, speculatores apparitoresque omnes ut sibi praesto essent. Itaque, omnibus insciis neque suspicantibus, vigilia tertia iubet omnes legiones ex castris educi, atque se consequi ad oppidum Ruspiam versus, in quo ipse praesidium habuit, et quod primum ad amicitiam eius accessit. Inde paruu-

Tisdræ. Alii *Tisdrum* *Potiri aliquid*, tralatitium dicunt. est. Vtrum in monte, an

aratoribus. Cf. c. 20. in montis loco scribendum

Silius. cap. 25. sit, dubium est per codices,

qui fere montes habent.

castellum — locatum —
est potitus. . Sic codd. boni:
vulgo, *castello locato*, ex
emendatione non necessaria.

VI kal. Febr. Is est sextus Nouembris dies, monente Vsserio in *Annal.* p. 478, Cf. c. 1.

paruulam procliuitatem digressus, sinistra parte campi propter mare, legiones ducit. Hic campus mirabili planitie patet milia passuum quindecim; quem iugum ingens, a mari ortum, neque ita praealtum, velut theatri efficit speciem. In hoc iugo colles sunt excelsi pauci; in quibus singulae turres speculaeque singulae perueteres erant collocatae: quarum apud ultimam praesidium et statio fuit Scipionis.

Postquam Caesar ad iugum, de quo docui, ad-**XXXVIII** scendit, atque in vnumquemque collem turres castellaque facere coepit, atque ea minus semihora effecit; et postquam non ita longe ab ultimo colle turrique fuit, quae proxima fuit castris aduersariorum, in qua docui esse praesidium stationemque Numidarum; paullisper commoratus, perspectaque natura loci, equitatu in statione disposito, legionibus opus attribuit, brachiumque medio iugo ab eo loco, ad quem peruenerat, vsque ad eum, vnde egressus erat, iubet dirigi ac muniri. Quod postquam Scipio Labienusque animaduenterunt, equitatu omni ex castris educto, acieque equestri instructa, a suis munitionibus circiter passus mille progrediuntur, pedestremque copiam in secunda acie, minus passus CD a castris suis, constituunt.

V v 4

Caesar

paruulam procliuitatem. An, per paru. procliu.?

atque ea minus semihora effecit. Hoc propemodum incredibile est, etiamsi singula castella singulis semihoris effecta dicamus, etiamsi perueteres turres, quae iam uiderant, quodammodo reaedificatas apratasque pure-

mus. Guischartus (Mém. mil. T. 2, p. 314) haec verba censet assuta, non modo propter difficultatem efficiendorum huiusmodi operum; sed et ideo, quia hoc spatium ad collem quidem perueniri potuerit, nedum tanta opera perfici.

brachium. vid. ind.

XXXVIII Caësar in opere milites adhortari, neque aduersariorum copiis moueri. Quum iam non amplius passuum MD inter hostium aciem suasque munitiones esse animaduertisset, intellexissetque, ad impediendos milites suos et ab opere depellendos hostes; propius accedere, necesseque haberet, legiones a munitionibus deducere; imperat turmae Hispanorum, ad proximum collem propere adcurrerent, praesidiumque inde deturbarent, locumque caperent; eodemque iubet leuis armaturae paucos consequi subsidio. Qui missi celeriter, Numidas adorti, partim viuos capiunt, nonnullos equites fugientes conuulnerauerunt, locoque sunt potiti. Postquam id Labienus animaduertit, quo celerius iis auxilium ferret, ex acie instructa equitatus sui prope totum dextrum cornu auertit, atque suis fugientibus suppetias ire contendit. Quod ubi Caësar conspexit, Labienum ab suis copiis longius iam abscessisse; equitatus sui alam sinistram ad intercludendos hostes immisit.

XL Erat in eò campo, ubi ea res gerebatur, villa permagna, quatuor turribus exstructa, quae Labieni prospectum impediabat, ne posset animum advertere, ab equitatu Caësar's fe intercludi. Itaque non prius vidit turmas Iulianas, quam suos caedi a tergo sensit. Ex qua re subito in terrorem conuerso equitatu Numidarum, recta in castra fugere contendit. Galli Germanique, qui resisterant, ex superiore loco et post tergum circumuenti, fortiterque resistentes, conciduntur vniuersi. Quod ubi legio-

villa, turribus exstructa. ciendum, ipsa quoque tur-
Inde factum est, vt eiusmodi ris diceretur. vid. Int. Ti-
di domus, in qua essent vna buli 1, 8, 19. Ernesti ad
pluresue turre ad prospici- Sueton. Neron. c. 38.

legiones Scipionis, quae pro castris erant instructae, animum aduerterunt: metu ac terrore obcaecatae, omnibus portis in sua castra fugere coeperunt. Postea, Scipione eiusque copiis campo collibusque exturbatis, atque in castra compulsi, quum receptui Caesar cani iussisset, equitatumque omnem intra suas munitiones recepisset, campo purgato, animaduertit mirifica corpora Gallorum Germanorumque, qui partim eius auctoritatem erant ex Gallia secuti, partim pretio pollicitationibusque adducti ad eum se contulerant; nonnulli, qui ex Curionis proelio capti conservatique parem gratiam in fide partienda praestare voluerant. Horum corpora, mirifica specie amplitudineque, caesa toto campo ac prostrata diuerse iacebant.

His rebus gestis, postero die Caesar ex omnibus praesidiis cohortes eduxit, atque omnes suas copias in campo instruxit. Scipio, suis male acceptis, occisis, conuulneratisque, intra suas continere se munitiones coepit. Caesar, instructa acie, secundum infimas iugi radices, propius munitiones leniter accessit. Iamque minus mille passuum ab oppido Uzita, quod Scipio tenebat, aberant legiones Iulianae, quum Scipio, veritus, ne oppidum amitteret, vnde aquari reliquisque rebus subleuari eius exercitus consuevit, eductis omnibus copiis, quadruplici acie instructa ex instituto suo, prima equestri turmatim directa, elephantisque turritis interpositis armatisque, suppetias ire contendit. Quod ubi Caesar animaduertit, arbitratus, Scipio-

XLI

V v 5

nem

Curionis proelio. B.C. 2, Curioni, adeoque partibus
4° sqq. Caesaris; nunc Scipioni, adeoque Pompeianis se addix-
fide partienda. Partes rant. *Ondendorpius.*
bantur fidem, quia antea

nem ad dimicandum paratum ad se certo animo venire, in eo loco, quo paullo ante commemoravi, ante oppidum constitit, suamque aciem mediam eo oppido textit; dextrum sinistrumque cornu, ubi elephantum erant, in conspectu patenti adversariorum constitit.

XLII

Quum iam prope solis occasum Caesar expectasset, neque ex eo loco, quo constiterat, Scipionem progredi propius se animaduertisset, locoque se magis defendere, si res coegisset, quam in campo comminus consistere audere; non est visa ratio propius accedendi eo die ad oppidum, quoniam ibi praesidium grande Numidarum esse cognoverat, hostesque mediam aciem suam oppido textisse; sibi quoque difficile factum esse intellexit, simul et oppidum uno tempore oppugnare, et in acie in cornu dextro ac sinistro ex iniquiore loco pugnare, praesertim quum milites a mane diei ieiunii sub armis stetissent defatigati. Itaque reductis suis copiis in castra, postero die propius eorum aciem instituit exporrigere munitiones.

XLIII

Interim Confidius, qui Achillam octo cohortibus stipendiariis Numidis Gaetulisque obsidebat, ubi C. Messius cohortibus praeerat, diu multumque expertus,

ante oppidum constitit, non Caesar; sed Scipio. Cf. c. 42. Est ergo scriptoris negligentia, quod non satis distinxit, nominibus addendis, de quo quidque dicetur. Sed talia plura sunt et in hoc libro, et alibi.

Confidius. c. 33. unde patebit, vulgo male legi, *Achillam et octo cohortes stipendiarias,*

ubi C. Messius coh. praeeerat. Leg. *ubi C. Messius praeeerat.* Quidquid his in codd. additur, est interpolatio: additur autem sic, ut vel *ubi C. M. cohortibus pr.,* vel *ubi C. M. parte Caesaris cohortibus praeeerat praesidio missis,* vel *ubi C. Messius qui coh. praeeerat,* legatur. Comparetur modo cap. 33, et adparebit, illa esse assu-

menta

pertus, magnisque operibus saepe admotis, et iis ab oppidanis incensus, quum proficeret nihil, subito nuncio de equestri proelio adlato commotus, frumento, cuius in castris copiam habuerat, incenso, vino, oleo, ceterisque rebus, quae ad victum parari solent, corruptis, Achillam, quam obfidebat, deseruit; atque, itinere per regnum Iubae facto, copias cum Scipione partitus, Adrumetum se recepit.

Interea ex secundo commeatu, quem a Sicilia XLIII miserat Allienus, navis una, in qua fuerat Q. Corninius, et L. Ticide eques Romanus, ab reliqua classe quum errauisset, delataque esset vento ad Thapson, a Virgilio scaphis nauculisque actuariis excepta est, et ad Scipionem deducta. Item altera navis trieris ex eadem classe, errabunda, ac tempestate ad Aegimurum delata, a classe Vari et M. Octavii est capta, in qua milites veterani cum uno centurione et nonnulli tirones fuerunt: quos Varus, adservatos sine contumelia, deducendos curavit ad Scipionem. Qui postquam ad eum pervenērunt, et ante suggestum eius constiterunt, Non vestra, inquit, sponte vos, certo scio, sed illius scelerati vestri imperatoris impulsu et imperio coactos, ciues et optimum quemque nefarie consecrari. Quos quoniam fortuna in nostram detulit potestatem, si, id quod facere debetis, reipublicam cum optimo quoque defendetis, certum est, vobis vitam et pecuniam donare. Quapropter, quid sentiat, proloquimini.

Hac

menta interpretantium marginalia. ad cap. 33.

Achillam — deseruit. vid.

Allienus. Cf. c. 34.

Virgilius. Cf. c. 28.

XLV   Hac habita oratione, Scipio, quum existimasset, pro suo beneficio sine dubio ab iis gratias sibi actum iri, potestatem iis dicendi fecit. Ex eis centurio legionis quartae decimae, Pro tuo, inquit, summo beneficio, Scipio, tibi gratias ago, (non enim imperatorem te adpello) quod mihi vitam incolumitatemque, belli iure capto, polliceris: et forsan isto vterer beneficio, si non ei summum scelus adiungeretur. Egone contra Caesarem, imperatorem meum, apud quem ordinem duxi, eiusque exercitum, pro cuius dignitate victoriaque amplius XXXVI annis depugnaui, aduersus armatusque consistam? Neque ego istud facturum sum, et te magnopere, ut de negotio desistas, adhortor. Contra cuius enim copias contendas, si minus antea expertus es, licet nunc cognoscas. Elige ex tuis cohortem vnā, quam putas esse firmissimam, et constitue contra me: ego autem ex meis commilitonibus, quos nunc in tua tenes potestate, non amplius decem sumam: tunc ex virtute nostra intelliges, quid ex tuis copiis sperare debeas.

XLVI   Postquam haec centurio praesenti animo aduersus opinionem eius est locutus, ira percitus Scipio, atque animi dolore incensus, adruit centurionibus, quid fieri vellet; atque ante pedes centurionem interficit, reliquosque veteranos a tironibus iubet discerni. Abducite, inquit, istos nefario scelere contaminatos, et caede ciuium saginatos. Sic extra vallum

amplius XXXVI annis. post Glandorpium monuerunt, XVI legendum esse. Quia vero Caesar nondum Aliis placuit, XIV legi — per sex et triginta annos exercitiis praefuerat; sed inde De centurione hoc cf. Vade ab eius praetura sedecim ler. Max. 3, 8, 7, quod et anni nunc effluerant: multi ipsum Glandorpius monuit.

vallum deducti sunt, et cruciabiliter interfecti. Tirones autem iubet inter legiones disperiri, et Communiū cum Tida in conspectum suum prohibet adduci. Qua ex re Caesar commotus, eos, quos in stationibus cum longis navibus apud Thapsū custodiae causa in falo esse iusserat, ut suis onerariis longisque navibus praesidio essent, ob negligentiam ignominiae causa dimittendos ab exercitu, gravissimumque in eos edictum proponendum curavit.

Per id tempus fere Caesaris exercitui res accidit XLVII
incredibilis auditu. Namque Virgiliarum signo confecto, circiter vigilia secunda noctis, nimbus cum

Virgiliarum signo confecto. Veteres dicunt, sidus confectum esse tum, cum certum cursum absoluit, et, ad quam metam certo tempore peruenire et solet et debet, ad eam peruenit. Sic a Plinio (H. N. 2. sect. 41, T. 1. p. 93. 94. ed. Hard.) *fidus cum tempestatibus confici* dicitur, h. e. tempestas esse tum, cum sidus certum cursum absoluit: ubi vid. Harduinus. Idem alibi (H. N. 16. sect. 36, T. 2. p. 16) dicit: *Hoc argumento intelligitur sidus confectum*, h. e. solem peruenisse eo, quo cum peruenit, solstitium est. (Poteram addere, loquendi modum fluxisse inde, quia etiam tempus anni certum, atque dies, veluti aequinoctium, solstitium, bruma, dicuntur confecta tum, cum dies, qui sensim sensimque adpropinquavit, iam plane adest: ut Columella de re rust. 9, 14 aliquoties locutus est.) Igitur etiam haec verba: *Virgil. f. confecto*: significare debent, postquam Virgiliae certum cursum absoluerant, et ad metam certam pernenerant: et cum tempus, quo sidus conficitur, hominibus sit nota, qua aliquid adesse, aut futurum aut suscipiendum esse agnoscant, etiam h. l. talis nota a scriptore expressa est. Quem ergo cursum Virgiliae illo tempore, quo haec procella ingruit, absoluerant? et ad quam metam venerant? et cuius rei nota fuit ille cursus absolutus? Scilicet peruenierant eo, ut mane, cum diluculo, occiderent. Nam procella haec, e vera

cum saxea grandine subito est exortus ingens. Ad hoc autem incommodum accesserat, quod Caesar non, more superiorum imperatorum, in hibernis exercitum continebat, sed in tertio quartoque die, procedendo propiusque hostem accedendo, castra communiebat; opereque faciendo, milites se circumspiciendi non habebant facultatem. Praeterea ita ex Sicilia exercitum transportauerat, ut, praeter ipsum militem et arma, neque vas, neque mancipium, neque ullam rem, quae usus militi esse consuevit, in naues imponi pateretur. In Africam autem

e vera ratione anni, in Novembrem incidit (vid. ad c. 37); et annus fuit sextus atque quadragesimus ante aeram christianam (vid. Vsserii annal. p. 479); et regio, ubi res accidit, est Tunicetanum et Algeriense regnum. Iam docuerunt me periti, in illa regione, illo anno, die decimo Nouembris Virgiliae mane occidisse: et Guischardus (Mémoires militaires T. 2. p. 349) undecimum Nouembris edit. Ergo hoc vno sensu nunc Virgiliae confectae dicuntur, quia ad hanc usque metam sui cursus peruenerant, ut cum diluvio occiderent. Sed et quaerendum est, quae nam haec fuerit temporis notatio. Igitur veteres, quotiescumque de hoc occasu (matutino) Virgiliarum loquuntur (alius enim, praeter hunc, non est mensis No-

vembri), toties hoc faciunt, e populari ratione, signum ineuntis hiemis. (vid. Plin. H. N. 18, 74. T. 2, p. 143. et tabulas in Pontederæ antiquitatibus graecis ac latinis pag. 192. 339: ubi etiam p. 203 de hoc Virgiliarum occasu plura differuntur.) Si quis ergo veterum aliquid euenisse dicat post hunc Virgiliarum occasum, idem est, ut si diceret, *sub initium hiemis*. Quare verbis his, *Virg. f. confecto*, tempus anni; et reliquis, *vigilia secunda*, tempus diei signatur — Dausius commendat disputationem Ashtoni in bibl. liter. no. 8. art. 3, quam nancisci non potui.

Superiorum imper. Marcellandus in Explic. vet. auct. p. 279 legi mavult, *sup. temporum*. Idem iam Glandorpio visum erat.

In Africam. Sic quidem plures

tem non modo sibi quidquam non adquisierant, aut parauerant; sed etiam propter annonae caritatem ante parata consumserant. Quibus rebus attenuati, oppido perquam pauci sub pellibus adquiescebant: reliqui, ex vestimentis tentoriolis factis, atque arundinibus scopisque contextis, permanebant. Itaque, subito imbre grandineque consecuta, gravati pondere, tenebris aquaque omnes subruti disiectique, nocte intempesta, ignibus extinctis, rebusque

plures codices; sed malim nunc cum paucis, in *Africa*. Etsi scio, talia permutari; debet tamen esse modus et ratio permutationis: quae si non est, vitium est, non permutatio.

oppido perquam pauci. Pro his omnibus e cod. Leid. primo legeretur, *quam pauci*, h. e. quam paucissimi. Exemplum vid. in ind. in *quam*. Hoc alius explicavit per *oppido pauci*; alina, adscripto *perquam pauci*; e quibus interpretamentis male conflata est vulgata, *oppido perquam pauci*.

scopis. In Leidensi primo est *copiis*, quod sensum non habet; in Leid. sec. *coriis*; sed paucis illo tempore pelles et coria suppetebant; in edd. ant. est *arundinum copiis*, quae lectio utrumque ferri posset, nisi in codd. omnibus, praeter vnum, *arundinibus* scriberetur. Est ergo verisimilis Lipsii (de milit. rom. 5, 5) opinio, cui

videtur legendum: *arundinibus storiisque* (cf. B.C. 2, 9); id quod loco Livii (30, 3) firmatur, vbi Numidae hibernacula arundine texunt, et storia tegunt. Vulgata vero lectio, *scopis*, monente Oudendorpio, Scaligero eiusque codici debetur, quam defendere velle malae foret sedulitatis. Scilicet dixerit aliquis, scopam esse plantam, descriptam a Plinio (H. N. 23. extr.), a Bauhino autem (in Pinace p. 470) ruscorum generi adnumeratam, et Linneo ruscum aculeatum dictam; viderique homines fasciculis illius rusci usos ad differciendas aut reuinciendas arundines. Sed plura hic dispicienda essent de solo natali et magnitudine plantae, antequam aliquid cum specie veri dici posset. Adquiescamus ergo Lipsii coniectura, et exemplo, quod e Livio protuli.

Itaque, subito — nocte —
Milites non dici possunt *sub-*
ruti.

que ad victum pertinentibus omnibus corruptis, per castra passim vagabantur, scutisque capita contegebant. Eadem nocte quintae legionis pilorum cacumina sua sponte arserunt.

XLVIII Rex interim Iuba, de equestri proelio Scipionis certior factus, euocatusque ab eodem litteris, praefecto Sabura cum parte exercitus contra Sitium relicto, ut secum ipse aliquid auctoritatis adderet exercitui Scipionis, ac terrorem Caesaris, cum tribus legionibus equitibusque frenatis octingentis, Numidis sine frenis, peditibusque levis armaturae grandi numero, elephantisque triginta egressus e regno, ad Scipionem est profectus. Postquam ad eum peruenit, castris regiis seorsum positis, cum eis copiis, quas commemoravi, haud ita longe a Scipione

ruti. Sunt et variae lectiones, veluti *gravata* — *omnia subruta disiectaque*, ut ad tentoria referatur: bene: unus habet *tenebrarum*: unus *aquamque*: pro omnes in tribus est *vel*. Ergo facile quidem adparet, tentoria gravata et subruta et disiecta esse pondere et aqua, militesque misere circumerasse; sed ipsa verba scriptoris, ipsa series periodi et syntaxis non constat. Potuisset ita scribere, ut Oudendorpius suspicatur: *Itaque — granatis pondere tentoriis, aquarumque vi subrutis disiectisque, omnes nocte* —: an ita scripserit, dubium est.

contra Sitium. Cf. c. 25.

ut secum — Caesaris. Sic edidit Oudendorpius: quae etsi est lectio neque certa, (nam ipse abest a codice bono; in alio, et ipso bono, *ad terrorem* legitur; in tribus non optimis *ac terrore*) neque perspicua; tamen vir ille doctus multo pressius secutus est codicum vestigia, quam ceteri editores, qui varie interpolando hanc lectionem procuderant: *ut sic, quum ipse aliquid auctoritatis haberet, exercitus Scipionis a terrore Caesaris liberaretur, cum tribus* — Fortasse legi poterit: *ut secum aliquid auctoritatis accederet exercitus Scipionis ad terrorem Caesaris.*

Scipione confedit. Erat in castris Caesaris superiori tempore magnus terror; et, expectatione copiarum regiarum, exercitus eius magis suspensiore animo ante aduentum Iubae commouebatur: postquam vero castra castris contulit, despectis eius copiis, omnem terrorem deponit. Ita, quam antea absens habuerat auctoritatem; eam omnem praesens dimiserat. Quo facto cuius facile fuit intellectu, Scipioni additum animum fiduciamque regis aduentu: nam postero die vniuersas suas regisque copias, cum elephantis sexaginta productas in aciem, quam speciosissime potuit, instruxit: ac paullo longius progressus ab suis munitionibus, haud ita diu commoratus, se recepit in castra.

Caesar postquam animaduertit, Scipioni auxilia XLVIII
ferre, quae expectasset, omnia conuenisse, neque moram pugnandi ullam fore, per iugum summum cum copiis progredi coepit, et brachia protinus ducere, et castella munire, propiusque Scipionem capiendo loca excelsa occupare contendit. Aduersarii, magnitudine copiarum confisi, proximum collem occupauerunt, atque ita longius sibi progrediendi eripuerunt facultatem. Eiusdem collis occupandi gratia Labienus consilium ceperat, et quo propiore loco fuerat, eo celerius occurrerat.

Erat

et expectatione — commouebatur. Huius quoque loci scriptura perturbata est. Egerim ductu codicum: Erat — terror et expectatio cop. regiarum; exercitusque eius suspensione animi ante adv. I. commouebatur. capiendo. Fortasse delendum hoc verbum. Oudem-
dorpius.

sibi progred. Leg. ibi progrediendi. Nam hostes non sibi, sed Caesari facultatem progrediendi eripuerunt: atqui hoc sensu dicendum fuisset ei, si scriptor pronomen voluisset addere. Sed non addidit, cui facultas procedendi sit erepta, quia lector ipse potest intelligere.

gratia. Hoc tolli vult
X x Clar-

L Erat conuallis, satis magna latitudine, altitudine praerupta, crebris locis speluncae in modum subrutis, quae erat transgredienda Caesari antequam ad eum collem, quem capere volebat, perveniretur; ultraque eam conuallē oliuetum vetis, crebris arboribus condensum. Hic quum Labienus animaduertisset, Caesarem, si vellet eum locum occupare, prius necesse esse conuallē oliuetumque transgredi, eorum locorum peritus in insidiis cum parte equitatus leuique armatura confedit: et praeterea post montem collesque equites in occulto collocauerat, ut, quum ipse ex improviso legionarios adortus esset, ex colle se equitatus ostenderet, et re duplici perturbatus Caesar eiusque exercitus, neque retro regrediundi, neque ultra procedendi oblata facultate, circumuentus concideretur. Caesar, equitatu ante praemisso, inscius insidiarum quum ad eum locum venisset, abusi siue obliti praecceptorum Labieni, siue veriti, ne in fossa ab equitibus opprimerentur, rari ac singuli de rupe prodire, et summa petere collis: quos Caesaris equites consecuti partim interfecerunt, partim viuorum sunt potiti: deinde protinus collem petere contenderunt, atque eum, decussio Labieni praesidio, celeriter occupauerunt. Labienus cum parte equitum vix fuga sibi peperit salutem.

LI Hac re per equites gesta, Caesar legionibus opera distribuit, atque in eo colle, quo erat potius, castra munivit. Deinde ab suis maximis castris per medium campum, ex regione oppidi Vzinae, quod inter sua castra et Scipionis in planitie possum

Clarkius. *Idem collis* nunc *abusi*. Verbum corruptum. est, idem ille, quem Caesar Glandorpius eiusci vult occupasse, ut Clarkius vidit.

tum erat, tenebaturque a Scipione, duo brachia instituit duci, et ita erigere, ut ad angulum dextrum sinistrumque eius oppidi convenirent. Id hac ratione opus instruebat, ut, quum propius oppidum copias admouisset, oppugnareque coepisset, tecta latera suis munitionibus haberet, ne, ab equitatus multitudine circumventus, ab oppugnatione detereretur; praeterea, quo facilius colloquia fieri possent; et, si qui perfugere vellent, id quod antea saepe acciderat magno cum eorum periculo, tum facile, et sine periculo fieret. Voluit etiam experiri, quum propius hostem accessisset, habere in animo dimicare. Accedebat etiam ad reliquas causas, quod is locus depressus erat, puteique ibi complures fieri poterant: aquatione enim longa et angusta utebatur. Dum haec opera, quae ante dixi, fiebant a legionibus, interim pars acie ante opus instructa sub hoste stabat. Equites barbari levisque armaturae proeliis minutis comminus dimicabant.

Caesar ab eo opere quum iam sub vesperum copias in castra reduceret, magno incurfu, cum omni equitatu levisque armatura, Iuba, Scipio, Labienus, in legionarios impetum fecerunt. Equites Caesariani, vi uniuersae subitaeque hostium multitudinis pulsī, parumper cesserunt: quae res aliter aduersariis cecidit. Namque Caesar, ex medio itinere

X x 2

nere

erigere. Immo, *dirigere*, ma antiqua.
 ut Lipsius vidit. Est autem *in legionarios.* Non in
dirigere h. l. nihil nisi certa legionarios, sed in equites
 linea et ad locum certum impetum fecerunt, ut ex se-
 ducere, ut c. 56, *brachia* quentibus sit, manifestum.
promouere usque ad locum. Iulius Celsus p. 223, ut equi-
colloquia fieri possent. Cf. tatum eius inuaderent. Un-
 c. 56. De aqu. angusta v. ind. de in equites vel equitatum
pars acie, pro, aciei, for- rescribendum. *Dauisus.*

nere copiis reductis, equitibus suis auxilium tulit: equites autem, aduentu legionum animo addito, conuersis equis in Numidas, cupide insequentes dispersosque, impetum fecerunt, atque eos conuulneratos vsque in castra regia repulerunt, multosque ex iis interfecerunt. Quod ni in noctem proelium esset coniectum, pulvisque vento status omnium prospectu offecisset, luba enim Labieno capti in potestatem Caesaris venissent, equitatusque cum leui armatura funditus ad internecionem deletus esset. Interim incredibiliter ex legionibus quarta et sexta Scipionis milites diffugere, partim in castra Caesaris, partim in quas quisque poterat regiones peruenire: itemque equites Curioniani, diffusi Scipioni eiusque copiis, complures se eodem conferebant.

LIII Dum haec circum Vritam ab utrisque ducibus administrantur, legiones duae, nona et decima, ex Sicilia nauibus onerariis profectae, quum iam non longe a portu Ruspinae abessent, conspicatae naues Caesarianas, quae in statione apud Thapsum stabant, veriti, ne in aduersariorum, vt insidiandi gratia ibi commorantium, classem inciderent, imprudentes vela in altum dederunt, ac diu multumque iactati, tandem multis post diebus siti inopiaque confecti, ad Caesarem perueniunt.

LIII Quibus legionibus expositis, memor in Italia pristinae licentiae militaris ac rapinarum certorum hominum, paruulam modo caussulam nactus Caesar, quod C. Auienus, tribunus militum decimae legionis, nauem commeatu familia sua atque iumentis

equites Curioniani. Cf. nauem pro comm. Sensus est, ab Auieno nauem, lo-

nauem commeatu. Leg. co commeatu, h. e. militum

tis occupauisset, neque militem vnum ab Sicilia sustulisset, postero die de suggestu, conuocatis omnium legionum tribunis centurionibusque; Maxime vellem, inquit, homines suae petulantiae nimisaeque libertatis aliquando finem fecissent, meaeque lenitatis, modestiae, patientiaeque rationem habuissent. Sed quoniam ipsi sibi neque modum, neque terminum constituunt; quo ceteri dissimiliter se gerant, egomet ipse documentum more militari constituam. C. Auiene, quod in Italia milites populi Romani contra rempublicam instigasti, rapinasque per municipia fecisti; quodque mihi rei publicae inutilis fuisti, et pro militibus tuam familiam iumentaue in naues imposuisti; tuaque opera militibus tempore necessario respublica caret; ob eas res ignominiae causa ab exercitu meo te reno-ueo, hodieque ex Africa abesse, et, quantum potest, proficisci iubeo. Itemque te, A. Fonteius, quod tribunus militum seditiosus malusque ciuis fuisti, ab exercitu dimitto. T. Saliene, M. Tiro, C. Clusinas, quum, ordines in meo exercitu beneficio non virtute consecuti, ita vos gesseritis, vt neque bello fortes, neque pace boni aut utiles fueritis, et magis in seditione concitandisque militibus aduersus vestrum imperatorem, quam pudoris modestiaeque

Xx 3

fueri-

rum transportandorum (vid. Ind. in *conmeatus*), repletam esse seruis eius ac iumentis. Sic mox disertis verbis: *pro militibus familiam inmentaque in naues imposuit*. Hanc emendationem puto esse certam, etsi nemo de ea monuit.

ab Sicilia sustulisset, im-

positos nauibus deduxisset.

tuaque opera, per id, quod tu fecisti. Hunc sensum qui non viderant, mox *militibusque* ediderunt, quasi respublica diceretur caruisse et opera studioque Auieni, et militibus.

Saliene. Cf. c. 28.

aduersus vestrum imperatorem.

fueritis studiosiores; indignos vos esse arbitror. qui in meo exercitu ordines ducatis, missosque facio, et, quantum potest, abesse ex Africa iubeo. Itaque transdidit eos centurionibus: et singulis non amplius singulos additos seruos in navi imponendos separatim curauit.

LV

Gaetuli interim perfugas, quos cum litteris mandatisque a Caesare missos supra docuimus, ad suos ciues perueniunt; quorum auctoritate facile adducti, Caesarisque nomine persuasi, a rege Iuba desciscunt; celeriterque cuncti arma capiunt, contraque regem facere non dubitant. Quibus rebus cognitis, Iuba, distentus triplici bello, necessitate coactus, de suis copiis, quas contra Caesarem adduxerat, sex cohortes in fines regni sui mittit, quas essent praesidio contra Gaetulos.

LVI

Caesar, brachiis perfectis, promotisque vsque eo, quo telum ex oppido adiici non posset, castra munit: balistis scorpionibusque crebris ante frontem castrorum contraque oppidum collocatis, defensores muri deterrere non intermittit: eoque quinque legiones ex superioribus castris deducit. Qua facultate oblata, illustriores notissimique conspectum amicorum propinquorumque efflagitabant, atque inter se colloquebantur. Quae res quid utilitatis haberet, Caesarem non fallebat. Namque Gaetuli ex equitatu regio nobiliores, equitumque praefecti, quorum patres cum Mario ante meruerant,
eius.

tozem. Hic puto excidisse milites. Porro aduersus uerbum elaboraueritis, aut sirum est a Ciacconii emendatione, ante quem aduersariis nostrorum s. vestrorum legebatur.
gata lectio erat concitandi docuimus. Cap. 32.

eiusque beneficio agris finibusque donati, post Sullae victoriam sub Hiempsalis regis erant potestate dati, occasione capta, nocte, jam luminibus aecensis, cum equis calonibusque suis circiter mille perfugiant in Caesaris castra, quae erant in campo proximo Vzitae locata.

Quod postquam Scipio, quique cum eo erant, LVII. cognouerunt, quum commoti ex tali incommodo essent, fere per id tempus M. Aquinium cum C. Saferna colloquentem viderunt. Scipio mittit ad Aquinium, nil attinere, cum cum aduersariis colloqui. Quum nihilo minus eius sermonem nuncius ad se referret, sed restare, ut reliqua, quae vellet, perageret; viator praeterea ab Iuba ad eum est missus, qui diceret, audiente Saferna: Vetat te rex colloqui. Quo nuncio perterritus discessit, et dicto audiens fuit regi. Vsu venisse hoc ciui Romano,

X x 4

et

Hiempsalis. Hic Hiempsal II est Iubae regis pater. *Cellarius.*

proxime Vzitae locata. In omnibus codd. est, *proxime locum Vzitae.* Portasse Hirtius nihil scripserat, nisi *proxima*, et cetera interpolando addita sunt, e quibus editores id, quod nunc in textu est, efformarunt.

sermonem nuncius ad se. Nuncius Scipioni refert sermonem Aquinii ad se, ad ipsum illum nuncium. Si verbis aliter positis legeretur, *cum nib. m. eius sermonem ad se nuncius referret*, omnia forent plana, Vidit sensum Clarkius.

sed restare — perageret.

Haec sunt ipsa verba Aquinii. Dixit itaque: *sed restabo* — — quasi vellet dicere: Mandet, quid velit, Scipio; non curo, sed persistam et manebo hic, ut reliqua peragam in colloquio. *Oudendorpius.* In codd. vulgg. est: *referret, restaretque.* Sed Oudendorpius bonos codd. securus est.

ciui Romano. Post haec verba edd. vulgg. addunt *miror*, contra codd. optimos. Monuerunt Dauisius et Oudendorpius, infinitiuium etiam h. l. absolute positum esse, ut in sermone admirantis et indignantis. Por-

crit

et ei, qui a populo Romano honores accepisset, incolumi patria fortunisque omnibus, Iubae barbaro potius obedientem fuisse, quam aut Scipionis obtemperasse nuncio, aut, caesis eiusdem partis civibus, incolumem reuerti malle! Atque etiam superbius Iubae factum non in M. Aquinium, hominem novum paruumque senatorem, sed in Scipionem, hominem illa familia, dignitate, honoribus praestantem. Nam quum Scipio sagulo purpureo ante regis aduentum uti solitus esset, dicitur Iuba cum eo egisse, non oportere illum eodem uti vestitu, atque ipse vteretur. Itaque factum est, ut Scipio ad album sese vestitum transferret, et Iubae, homini

erit ergo intelligi, *estne credibile, hoc usu vuisse?*

honores accepisset. Mox dicitur senator.

eiusdem partis, in qua fuit ille ipse civis romanus. *incolumem reuerti*, a Caesare servarum potius in patriam redire, quam Iubae benevolentiam captare. Sed Oudendorpius monet, haec verba *caesis* — *malle* tantummodo in Leidensi primo exstare; in aliis quibusdam et edd. primis esse *Caesaris* pro *caesis*, quod in se sensu caret; sed si addatur, in aliis rursus duobus hoc verbum *Caesaris* legi, illa vero omnia, *ei. part. civ. inc. rev. m.*, penitus abesse, facile oritur suspicio interpolationis; est, que nobis sentus horum verborum, *qui caesis* — *malle*, incertus.

Atque etiam — *factum* sc. exstat, narratur.

paruum senatorem Dauidius noue dictum putat, et librario tribuit, vultque *pedarium seu. legi*, de quo Gell. N. A. 3, 18. Contra Oudendorpius in Addendis bene defendit eò, quia Horatius in Epod. 4, 15 dixit, *in primis magnus eques*.

sagulo purpureo, paludamento. Cf. B. G. 7, 88 — Plutarchus in Caton. c. 57 etiam notat superbiam Iubae, qui aliquando in colloquio cum Scipione et Catone suam sellam mediani poni voluerit; a Catone tamen ita sit correctus, ut, transpositis sellis, Scipio medius federet. Conqueritur idem Plutarchus de adulatione, qua Scipio captat Iubae favorem.

homini superbissimo inertissimeque, obtemperaret.

Postero die vniuersas omnium copias de castris omnibus educunt; et supercilium quoddam excelsum nacti, non longe a Caesaris castris aciem constituunt, atque ibi consistunt. Caesar item producit copias, celeriterque iis instructis ante suas mutationes, quae erant in campo, consistit; sine dubio existimans, vtro aduersarios, quam tam magnis copiis auxiliisque regis essent praediti, promtiusque profiluissent, ante se concursuros, propiusque se accessuros. Equo circumuectus, legionesque cohortatus, signo dato, accessum hostium aucupabatur: ipse enim a suis munitionibus longius non sine ratione non procedebat, quod in oppido Vxitas, quod Scipio tenebat, hostium erant cohortes armatae; eidem autem oppido ad dextrum latris eius cornu erat oppositum; verebaturque, ne, si praetergressus esset, ex oppido eruptione facta, ab latere eum adorti conciderent. Praeterea haec quoque eum caussa tardauit, quod erat locus quidam perimpeditus ante aciem Scipionis, quem suis impedimento ad vtro occurrendum fore existimabat.

Non arbitror esse praetermittendum, quemadmodum exercitus vtriusque fuerint in aciem instructi.

Xx 5

Scipio

supercilium, locus editus, collis. Cellarius Virg. Georg. 1, 108 comparauit; sed multa exempla sunt in Gesneri thesauro collecta. Etiam graece sic dicitur *ὄψος*, de quo multis egit Wettenius ad Euang. Lucae 4, 29.

quemadmodum — *instruc-*

ti. Hunc quoque locum tractauit Guichardus (Mém. milit. T. 2, p. 340), suamque explicationem ab aduersarii dubitationibus ita defendit (Mém. crit. et histor. T. 4, p. 226), ut caput eo totum verteret, et prope modum verbum de verba inter-

Scipio hoc modo aciem direxit. Collocabat in fronte suas et Iubae legiones: postea autem Numidas in subsidaria acie ita extennatos, et in longitudinem directos, ut procul simplex esse acies media ab legionariis militibus videretur; in cornibus autem duplex esse existimabatur. Elefantos dextro sinistroque cornu collocauerat, aequalibus inter eos intervallis interiectis: post autem elefantos armaturas leues Numidasque substituerat auxiliares. Equitatum frenatum uniuersum in suo dextro cornu disposuerat; sinistrum enim cornu oppido Vzita claudabatur, neque erat spatium equitatus explicandi. Praeterea Numidas leuiusque armaturae infinitam multitudinem ad dextram partem suae aciei opposuerat, fere interiecto non minus mille passuum spatio; et ad collis radices magis adpulerat, longiusque ab aduersariorum suisque copiis promouerat: id hoc consilio, ut, quum acies duae inter se concurrissent initio certaminis, paullo longius eius equitatus circumuectus ex improviso clauderet multitudine sua exercitum Caesaris, atque perturbatum iaculis configeret. Haec fuit ratio Scipionis eo die proeliandi.

LX Caesaris autem acies hoc modo fuit collocata, ut ab sinistro eius cornu ordiar, et ad dextrum perueniam. Habuit in sinistro cornu legionem VIII,
VIII

interpretaretur, et in altero libro tabula aeri incisa illustraret. Inde ergo rei cognoscendae studiosi adiumentum sibi petent.

ab legionariis. Delendum est ab. Acies media Scipionis videbatur legionariis Caesaris esse simplex.

ordiar — legionem. Haec ita sunt mutilata in codicibus, ut necessario coniectura subueniendum fuerit lectioni. Eam ex parte protulit ingenium Rhellicani, quae est sensim recepta in editiones. Res ipsa declarat, nihil aliud scribi ab Hirtio potuisse.

VIII; in dextro cornu XXX, XXVIII; XIII, XIII, XXVIII, XXVI in media acie; ipsum autem dextrum cornu, secundam aciem fere, in earum legionum parte cohortum collocauerat; præterea ex tironum legionibus paucas adiecerat. Tertiam autem aciem in sinistrum suum cornu contulerat, et usque ad aciei suæ mediam legionem porrexerat, et ita collocauerat, ut sinistrum suum cornu triplex esset. Id eo consilio fecerat, quod suum dextrum latus munitionibus adiunabatur; sinistrum autem,

equi-
ruisse. Est autem in Leid.
pr. *ordinaret perveniam. Habuit legionem IX VIII in sinist*
nistro cornu, XX XXXVIII,
ceteris omisiss. In aliis est,
ordinaret ad dextrum legio-
nem IX et VIII, in sinistro
cornu XXX, XXXVIII. Nec
in reliquis numeris consen-
tiunt codd. et edd. antt.
Tum verba, *ipsum autem —*
collocauerat, quis non videt
sensu destituta esse? Itaque
Guischardus (Mém. mil. T. 2,
p. 344. et Mém. cr. et hist.
T. 4, p. 237) dicit, ex hac
diversitate lectionum locum
sibi videri sic constituendum:
Habuit in sinistro cornu le-
gionem IX, VIII. In dextro
cornu XXX, XXVIII. In
media acie XIII, XIII,
XXVIII, XXVI. In me-
dia autem acie ipsum dex-
trum cornu; secundam aciem
fere — collocauerat. Itaque
verba, *in media acie*, a li-
bris altero loco omissa
putat. Iam hanc lectionem,

ab se constitutam, ita vertit:

„La neuvieme et la huitie-
me étoient à l'aile gauche.
La trentieme et la vingt-
huitieme à la droite. La
treizieme, la quatorzieme,
la vingt-neuvieme, la vingt-
sixieme dans le corps de ba-
taille. Mais l'aile droite
étoit encore comprise dans
son corps de bataille, et il
se servoit de sa seconde li-
gne pour en former la droite
à la place des cohortes qui a-
voient été attribuées au corps
de bataille.“ Quodsi ver-
bulum de lectione addereli-
cet, in extremis verbis, *in*
ear. leg. par. coh. collocaue-
rat, nondum esse lectionem
genuinam puto.

et usque ad — porrexerat.

Locum Guischardus (T. 4,
pag. 243) sic vertit: Aiant
transporté sa troisième ligne
à son aile gauche, il prolongea
cette aile jusqu'à la lé-
gion qui partageoit la gau-
che de son corps de bataille.

equitatus hostium multitudini uti resistere posset, laborabat, eodemque suum omnem contulerat equitatum: et quod ei parum confidebat, praesidio his equitibus legionem quintam praemisera, leuamque armaturam inter equites interpoluerat. Sagittarios varie passimque, locis certis, maximeque in cornibus collocauerat.

LXI

Sic utrorumque exercitus instructi, non plus passuam trecentorum interiecto spatio, quod forsitan ante id tempus acciderat nunquam, quin dimicaretur, a mane usque ad horam decimam diei perstiterunt. Iamque Caesar dum exercitum reducere intra munitiones suas coepisset, subito vniuersus equitatus vltior Numidarum Gaetulorumque sine frenis ad dextram partem se mouere, propiusque Caesaris castra, quae erant in colle, se conferre coepit; frenatus autem Labieni eques in loco permanere, legionesque distingere: quum subito pars equitatus Caesaris cum leui armatura, contra Gaetulos iniussu ac temere longius progressi, paludemque transgressi, multitudinem hostium pauci sustinere non potuerunt; leuique armatura deserti, ac pulsi conuulneratique, vno equite amisso, multis equis sauciis, leuis armaturae XXVII occisis, ad suos refugerunt. Quo secundo equestri proelio facto, Scipio laetus in castra nocte copias reduxit.

Quod

praesidio — praemissis, il plaça devant la cavalerie sa cinquieme légion pour la protéger. Nec incommode confert Guischartus hanc Festi descriptionem: *Praesidium est, quod pro utilitate et salute alicuius auxilii gratia praepositum; subsidium,*

quod postpositum est ad subueniendum laborantibus.

horam decimam. Est circiter tertia aut quarta pomeridiana — Mox pro dum legendum est *quum*.

equitatus vltior, quem, ut est c. 59, Scipio longius a ceteris copiis promouerat.

Quod proprium gaudium bellantibus fortuna tribuere non decreuit: namque postero die Caesar cum parte equitatus sui Lepum, frumenti gratia, misit. In itinere praedatores equites Numidas Gaedulosque ex improviso adorti circiter centum partim occiderunt, partim vivorum potiti sunt. Caesar interim quotidie legiones in campum deducere, atque opus facere, vallumque et fossam per medium campum ducere, adversariorumque excursionibus iter officere non intermittit. Scipio item munitiones contra facere, et, ne iugo a Caesare excluderetur, adproperare. Ita duces utrique et in operibus occupati erant, et nihilo minus equestribus proeliis inter se quotidie dimicabant.

Interim Varus classem, quam antea Vticae hlemis gratia subduxerat, cognito legionis VII et VIII ex Sicilia aduentu, celeriter deducit, illamque Gaetulis remigibus epibatisque complet; insidiandique gratia ab Vtica progressus, Adrumetum cum LV navibus peruenit. Cuius aduentus incitus Caesar, L. Cispium cum classe XXVII navium ad Thapsum versus in stationem, praesidii gratia commeatu sui, mittit: itemque Q. Aquilam cum XIII navibus longis Adrumetum eadem de causa praemittit. Cispium, quo erat missus, celeriter peruenit: Aquila, tempestate iactatus, promontorium superare non potuit, atque angulum quemdam tutum a tempestate nactus, cum classe se longius a prospectu remouit.

LXII

Reli-

proprium gaudium. vid. (sic vnus codex), *in itinere* —

cum parte equit. Leg. *leo*, vel *ita* lego. *Dauius*, *quum partem* (sic quidam *nactus, cum classe* navium *codd.) equitatus* — *mississet* longarum. Sic paulo ante.

Reliqua classis in falo ad Leptim, egressis remigibus, passimque in littore vagantibus, partim in oppido victus sui mercandi gratia progressis, vacua a defensoribus stabat. Quibus rebus Varus ex perfuga cognitis, occasionem nactus, vigilia secunda Adrumeto ex cothone egressus, cum primo mane Leptim

Reliqua classis navium onerariarum. Sic diserte paulo post. Aliis aliter videtur, quia verba *cum classe* in edd. quibusdam paulo ante ponuntur ante verbum *promontorium*, et ante verbum se absunt, unde post alios Oudendorpius sic legit: *Aquila, temp. iactatus, cum classe promontorium sup. n. potuit. Atque ang. — nactus, se (navem suam) long. a p. rem. Reliqua —*

ex cothone. Verbum hoc etiam c. 63 occurrit. Si Servium (ad Virg. Aen. 1, 427) et Festum (in Cothones, seu, ut quaedam edd. vitiose exhibent, *Cotones*) audiamus, iuxta hunc portus in mari interiores, arte et manu facti, adpellantur cothones; et iuxta Servium cothones sunt portus non naturales, sed arte et manu facti: cuiusmodi fossitios portus Salmasius (ad Solin. pag. 794) a Latinis fossas, a Graecis *χαράδρας* dictos esse monstruit. Sin ulterius quaeramus, non abhorret a vero coniectura Cellarii, (ad quam ipsam se-

re Salmasius inclinat) existimantis, Adrumetinos suum hoc navale cothonem dixisse, ad similitudinem cothonis Carthaginiensis. Scilicet e Strabone (17. p. 832 sq.) scimus, vicinum fuisse Carthagini *τὸν Κεῖθωνα*, quam dicit esse insulam rotundam, canali cinctam, et utrimque naualia habentem. Quem quidem locum Appianus (Punic. p. 57. ed. Steph.) sic describit: intra unum portuum Carthaginiensium fuisse insulam, atque cum portum tum insulam habuisse crepidines, in quibus fuerint naualia. — Satis ex his intelligi potest, qui fuerit cothon Carthaginiensis, siue totum illud opus omnino, siue navale, quod ibi fuit; siue canalis dictus sit cothone: potuit enim usus verbi variari: nec mirum est, alios etiam, ob Carthaginiensis operis similitudinem, suum navale cothonem nominasse. His certiora de nomine non habeo; et sufficit, rem omnino intellexisse. Interpretes nostri loci locis

Servii,

Leptim vniuersa classe vectus, naues onerarias, quae longius a portu in salo stabant, incendit, et pentēres duas vacuas a defensoribus, nullo repugnante, cepit.

Caesar interim celeriter per nuncios in castris, LXIII
quum opera circuiret, certior factus, quae aberant a portu milia passuum sex, equo admissio, omiſſis omnibus rebus, celeriter peruenit Leptim: ibique hortatus, omnes vt se naues consequerentur, primum ipse nauigiolum paruulum conscendit; in cursu Aquilam, multitudine nauigiorum perterritum atque trepidantem, naſtus, hostium classem sequi coepit. Interim Varus, celeritate Caesaris audaciaque motus, cum vniuersa classe, conuersis navibus, Adrumetum versus fugere contendit. Quam Caesar in milibus passuum quatuor consecutus, recuperata quinqueremi cum omnibus suis epibatis, atque etiam hostium custodibus CXXX in ea naue captis, triremem hostium proximam, quae in repugnando erat commorata, onustam renigum epibatarumque cepit; reliquae naues hostium promontorium superarunt, atque Adrumetum in cothonem se vniuersae contulerunt. Caesar eodem vento promontorium superare non potuit, atque in salo in anchoris ea nocte commoratus, prima luce Adrumetum

Seruii, Festi, et Strabonis iam vsi erant. Illud non bene fieri putem, si quis graecum verbum *ναῦς* compararet, et similitudinem figurae poculi suspiceretur nominis causam esse: quidni enim Carthaginiensis cothon Punicum, aut omnino orientis verbum fuerit? id quod

interpretibus Stephani Byz. in *ναῦς* iam in mentem venerat — De situ loci Shavianum iter conferendum est T. 1, p. 237.

hortatus. Al. *moratus*; sed, vt monuit Oudendorpius, huic celeritati Caesaris mora non conuenit.

metum accedit, ibique nauibus onerariis, quae erant extra cothorem, incensis, omnibusque reliquis aliis aut subductis, aut in cothorem compulsis, paulisper commoratus, si forte vellent classe dimicare, rursus se recepit in castra.

LXIII

In ea naue captus est P. Vestrius, eques Romanus, et, P. Ligarius, Afranianus, quem Caesar in Hispania cum reliquis dimiserat, et postea se ad Pompeium contulerat; inde ex proelio effugerat, in Africamque ad Varum venerat: quem ob peritrium perfidiamque Caesar iussit necari; P. Vestrio autem, quod eius frater Romae pecuniam imperatam numerauerat, et quod ipse suam causam Caesari probauerat, se, Nasidii classe captum, quum ad necem duceretur, beneficio Vari esse seruatum, postea facultatem sibi nullam datam transeundi, ignouit.

LXV

Est in Africa consuetudo incolarum, ut in agris et in omnibus fere villis sub terra specus condendi frumenti gratia clam habeant, atque id propter bella maxime hostiumque subitum aduentum praeparant. Qua de re Caesar certior per indicem factus, tertia vigilia legiones duas cum equitatu mittit ab castris suis milia passuum decem, atque inde magno numero frumenti onustos recipit in castra. Quibus rebus cognitis, Labienus, progressus a suis castris milia passuum septem per iugum et collem, per quem Caesar pridie iter fecerat, ibi castra duarum legionum facit; atque ipse quotidie, existimans, Caesarem eadem saepe frumentandi gratia com-

reliquis aliis. Deleuerim Hispania militauerat. *Cel-*
aliis. *larius.*

dimiserat. Cf. B. C. 1,

Africanus, qui sub Afra. 86. 87.

nio, Pompeii legato, in *Nasidii.* Cf. B. C. 2, 3.

commensurum, cum magno equitatu lenique armatura, insidiaturus locis idoneis consedit.

Caesar interim de insidiis Labieni ex perfugis LXVI certior factus, paucos dies ibi commoratus, dum hostes quotidiano instituto, saepe idem faciendo, in negligentiam adducerentur, subito mane imperat, porta decumana legiones se octo veteranas cum parte equitatus sequi; atque equitibus praemissis, neque opinantes insidiatores subito, in conuallibus latentes, leui armatura concidit circiter quingentos; reliquos in fugam turpissimam coniecit. Interim Labienus cum vniuerso equitatu fugientibus suis suppetias occurrit. Cuius vim multitudinis quam equites pauci Caesariani iam sustinere non possent, Caesar instructas legiones hostium copiis ostendit. Quo facto perterrita Labieno ac retardato, suos equites recepit incolumes. Postero die Iuba Numidas eos, qui, loco amisso, fuga se receperant in castra, in cruce omnes suffixit.

Caesar interim, quoniam frumenti inopia premebatur, LXVII copias omnes in castra conduxit; atque praesidio Lepti, Ruspinae, Achillae relicto, Cispio Aquilaeque classe transdita, ut alter Adrumetum, alter Thapsum mari obsiderent, ipse castris incensis, quarta noctis vigilia, acie instructa, impedimentis in sinistra parte collocatis, ex eo loco proficiscitur, et peruenit ad oppidum Agar; quod a Gaetulis saepe antea oppugnatum, summaque vi per ipsos oppidanos erat defensum. Ibi in campo castris vnis positis, ipse frumentatum circum villas cum parte exercitus profectus, magno inuento hordei, olei, vini, fici numero, paucis tritici, atque recreato exercitu, redit in castra. Scipio interim, cognito

Cispio Aquilaeque. Cf. c. 62.

cognito Caesaris discessu, cum vniuersis copiis per iugum Caesarem subsequi coepit; atque ab eius castris milia passuum sex longe, trinis castris dispartitis copiis, confedit.

LXVIII Oppidum erat Zera, quod aberat ab Scipione milia passuum decem, ad eius regionem et partem castrorum collocatum, a Caesare autem diuersum ac remotum, quod erat ab eo longe milia passuum XVIII. Huc Scipio legiones duas frumentandi gratia misit. Quod postquam Caesar ex perfuga cognouit, castris ex campo in collem ac tutiora loca collocatis, atque ibi praesidio relicto, ipse quarta vigilia egressus, praeter hostium castra proficiscitur cum copiis, et oppidum potitur. Legiones Scipionis comperit longius in agris frumentari: et quum eo contendere conaretur, animaduertit, copias hostium iis legionibus occurrere suppetias. Quae res eius impetum retardauit. Itaque, capto C. Mutio Regino, equite Romano, Scipionis familiarissimo, qui ei oppido praerat, et P. Atrio, equite Romano de conuentu Uticensi, et camelis duobus et viginti regis adductis, praesidio ibi cum Oppio legato relicto, ipse se recipere coepit ad castra.

LXVIII Quum iam non longe a castris Scipionis abesset, quae eum necesse erat praetergredi, Labienus Afraniusque, cum omni equitatu leuique armatura ex insidiis adorti, agmini eius extremo se offerunt, atque ex collibus primis existunt. Quod postquam Caesar

ad eius regionem — col- p. 265. „Zera étoit située
locatum. Haec mihi non, près du territoire de Scipion,
sunt satis perspicua; puto et près de laquelle il y avoit
tamen commode versa esse un corps de son armée.”
in itinere Shawiano T. I. *coll. primit. An, praecinus?*

Caesar animaduertit, equitibus suis hostium vi oppositis, sarcinas legionarios in acervum iubet conportare, atque celeriter signa hostibus inferre. Quod postquam coeptum est fieri, primo impetu legionum equitatus et levis armatura hostium nullo negotio loco pulsa, et deiecta est de colle. Quum iam Caesar existimasset, hostes pullos deterritosque finem lacessendi facturos; et iter coeptum pergere coepisset; iterum celeriter ex proximiis collibus erumpunt, atque eadem ratione, qua ante dixi, in Caesaris legionarios impetum faciunt Numidae levisque armaturae, mirabili velocitate praediti, qui inter equites pugnabant; et vna pariterque cum equitibus accurrere et refugere consueverant. Quum hoc saepius facerent, et Iulianos proficiscentes insequerentur, et refugerent, stantes propius non accederent, et singulari genere pugnae vterentur, eosque iaculis convulnerare satis esse existimarent; Caesar intellexit, nihil aliud illos conari, nisi ut se cogarent, castra in eo loco ponere, vbi omnino aquae nihil esset; ut exercitus eius ieiunus, qui a quarta vigilia vsque ad horam decimam diei nihil gustasset, ac iumenta siti perirent.

Quum iam ad solis occasum esset, et non totos LXX
centum passus in horam [IV] esset progressus; equi-

Y y 2

tatu

et refugerent. Fortassis excidit aliquid, legendumque est, *conuersos refugerunt.* Cf. c. 70. Sic tria dicuntur, quae dicenda erant: insequuntur proficiscentes, refugunt conuersos, non accedunt propius stantes. Edd. vulgg. habent, *instantes*, ut *refugere instantes* cohaereat; e. correctione.

horam decimam. Ea est circiter quarta pomeridiana. *in horam [IV].* Haec esset circiter decima antemeridiana. Quorsum ergo diceret, quousque *mane* Caesar esset progressus, cum iam esset ad solis occasum? Verissima lectio est codd. Leidenis primi et Scaligerani, *in horam*, h. e. in horas singulas,

tatu suo propter equorum interitum extremo agmine remoto, legiones inuicem ad extremum agmen euocabat. Ita vim hostium, placide leniterque procedens, per legionarium militem commodius sustinebat. Interim equitum Numidarum copiae dextra sinistraque per colles praecurrere, coronaeque in modum cingere multitudine sua Caesaris copias; pars agmen extremum insequi. Caesaris autem non amplius tres aut quatuor milites veterani si se conuertissent, et pila viribus contorta in Numidas infestis coniecissent, amplius duum milium numero ad vnum terga vertebant, ac rursus ad aciem passim, conuersis equis, se colligebant, atque in spatio consequebantur, et iacula in legionarios coniciebant. Ita Caesar, modo procedendo, modo resistendo, tardius itinere confecto, noctis hora prima omnes suos ad vnum in castris incolumes, faucibus decem factis, reduxit. Labienus, circiter trecentis amissis, multis vulneratis, ac defessis instando omnibus, ad suos se recepit. Scipio interim legiones productas cum elephantis, quos ante castra in acie terroris gratia in conspectu Caesaris collocauerat, reducit in castra.

LXX

Caesar contra eiusmodi hostium genera copias suas, non ut imperator exercitum veteranum victoremque maximis rebus gestis, sed ut lanista tiro-

nes

gulas, et numeri nota delenda est. Alii habent *in beris IV*, quod et ipsum ferri potest: est enim, intra spatium quatuor horarum.

extremo agmine remoto, ex agmine extremo remouet, discedere iubet. — Etiam in hoc capite, omninoque

hac narratione c. 68 — 71, Guischartus sibi visus est manum interpolatricem detexisse: negat enim, haec ita, ut scripta sunt, ab homine militaris rei perito scribi, ac ne fieri quidem sic potuisse. vid. *Mémoires milit.* T. 2, p. 362.

nes gladiatores condocere: quo pede se retiperent ab hoste, et quemadmodum obuersi aduersariis, et in quantulo spatio resisterent; modo procurrerent, modo recederent, comminarenturque impetum; ac prope, quo loco et quemadmodum tela mitterent, praecipit. Mirifice enim hostium levis armatura anxium exercitum nostrum atque sollicitum habebat: quia et equites deterrebat proelium inire propter equorum interitum, quod eos iaculis interficiebant; et legionarium militem defatigabant propter velocitatem: gratis enim armorum miles simul atque ab his infectatus constiterat, in eosque impetum fecerat, illi veloci cursu facile periculum vitabant.

Quibus ex rebus Caesar vehementer commouebatur; quia, quodcumque proelium quoties erat commissum, equitatu suo sine legionario milite hostium equitatu leuique armorum eorum nullò modo par esse poterat. Sollicitabatur autem his rebus, quod nondum hostium legiones cognouerat, et quonam modo sustinere se posset ab eorum equitatu leuique armatura, quae erat mirifica, si legiones quoque accessissent. Accedebat etiam haec causa, quod elephantorum magnitudo multitudoque militum animos detinebat in terrore: cui vni rei tamen inuenerat remedium. Namque elephantos ex Italia transportari iusserat, quo et miles po-

LXXII

Y y 3

ster

Quibus ex rebus — quod — Quaecumque hic occurrunt variae lectiones, (vel abest *quia*, vel *commotus* legitur, vel *reb. comm. quia quodc.* omittitur) eae sunt vel ab emendandi studio, vel, ut omisso plurium ver-

borum, a festinatione librarii.

ex Italia. Sic scribendum esse, Ciacconius ad h. l. et Lipseus (Elect. 2, 22) docuerunt: nam constantem codd. et vet. edd. lectionem, *in Italiam*, redarguit non modo

progressus a suis castris milia passuum quinque, a Scipionis circiter duum milium interiecto spatio, in acie constitit. Postquam satis diuque aduersarios, a se ad dimicandum inuitatos, supersedere pugnae animaduertit, reducit copias. Postero die castra mouet, atque iter ad oppidum Salsuram, ubi Scipio Numidarum habuerat praesidium, frumentumque comportauerat, ire contendit. Quod ubi Labienus animaduertit, cum equitatu lenique armatura agmen eius extremum carpere coepit: atque ita lixarum mercatorumque, qui plosiris merces portabant, interceptis sarcinis, addito animo, propius audaciusque accedit ad legiones; quod existimabat, philites sub onere ac sub sarcinis defatigatos pugnare non posse. Quas res Caesarem non fefellerat: namque expeditos ex singulis legionibus trienos milites esse iusserat. Itaque eos, in equitatum Labieni immisos, turmis suorum suppetias mittit. Tum Labienus, conuersis equis, signorum conspectu perterritus, turpissime contendit fugere, multis eius occisis, compluribus vulneratis. Milites legionarii ad sua se recipiunt signa, atque iter inceptum ire coeperunt. Labienus per iugum summum collis dextrorsus procul subsequi non desistit.

Post-

progressus. Sic Rhellicanus voluit legi, et editores e codd. quibusdam receperunt: nam alterum, *processus*, quod plerique codd. habent, in illius aetatis scriptore vix defendi potest, etsi Cellarius e Scribonio Largo defendit, qui *processum* aetatem dixerat.

supersedere pugnae. Leg. *pugna*, ut latinitas flagitat, *Dauisius*.

habuerat praesidium. Leg. e codd. *Dauis.* *habebat*; nam eo ipso tempore praesidium ibi erat. c. 76. Monuit *Dauisius*.

procul subsequi. Vulgo, *procul milites subsequi*.

Postquam Caesar ad oppidum Sarsurum venit, LXXVI
 inspectantibus adversariis interfecto praesidio Scipionis, quum suis auxilium ferre non auderent, fortiter repugnante P. Cornelio, evocato Scipionis, qui ibi praeerat, atque a multitudine circumvento interfectoque, oppido potitur; atque ibi frumento exercitui dato, postero die ad oppidum Tisdrum pervenit, in quo Confidius per id tempus fuerat cum grandi praesidio, eohorteque sua gladiatorum. Caesar, oppidi natura perspecta, atque inopia ab oppugnatione eius deterritus, protinus profectus circiter milia passuum quatuor ad aquam facit castra, atque inde quarto die egressus, redit rursus ad ea castra, quae ad Agar habuerat. Idem facit Scipio, atque in antiqua castra copias reducit.

Thabenenses interim, qui sub ditione et potestate Iubae esse consueverant, in extrema eius regni regione maritima locati, interfecto regio praesidio, legatos ad Caesarem mittunt; rem a se gestam docent; petunt orantque, ut suis fortunis populus Romanus, quod bene meriti essent, auxilium ferret. Caesar, eorum consilio probato, M. Crispum tribunum cum cohorte, et sagittariis tormentisque compluribus, praesidio Thabenam mittit. Eodem tempore ex legionibus omnibus milites, qui aut morbo impediti, aut, commeatu dato, cum signis non potuerant ante transire in Africam, ad milia

Y y 5

lia

atque inopia. Lipsius *gestam*: inepte prorsus. Davisius.

(Bleek. 2, 22) *aquae inopia* legi vult, quod locus castrorum, de quo proxime dicitur, suadet. Cellarius.

rem a se gestam. Haec est coniectura Lipsii Elest. 2, 22. Omnes codices, *rem vult*

commeatu dato, data venia ad suos vel alio abeundi a signis. Cellarius. Mox *unus commeatus* est, multitudo una venientium, ein Transport.

1777) lia: IV, equites CD, funditores sagittarii que mille, vno coturnatu Caesari occurrerunt. Itaque cum his copiis, et omnibus legionibus eductis, sicut erat instructus, octo milibus passuum ab suis castris, ab Scipionis vero quatuor milibus passuum longe constitit in campo.

LXXVIII) Erat oppidum infra castra Scipionis, nomine Tegea, ubi praesidium equestre circiter CD numero habere consueverat. Eo equitatu dextra sinistraque directo ab oppidi lateribus, ipsa, legionibus ex castris eductis, atque in iugo inferiore instructis, non longius fere mille passus ab suis munitionibus progressus, in acie constitit. Postquam diutius in vno loco Scipio commorabatur, et tempus diei in otio consumebatur; Caesar equitum turmas suorum iubet in hostium equitatum, qui ad oppidum, in statione erat, facere impressionem; levemque armaturam, sagittarios, funditoresque eodem submittit. Quod ubi coeptum est fieri, et equis concitatis Iuliani impetum fecissent; Pacidius suos equites exporrigere coepit in longitudinem, ut haberent facultatem turmas Iulianas circumfundi, et nihilo minus fortissime acerrimeque pugnare. Quod ubi Caesar animadvertit, trecentos, quos ex legionibus habere expeditos consueverat, ex proxima legione, quae ei proelio in acie constiterat, iubet equitatu succurrere. Labienus interim suis equi-

circumfundi. Sic e codd. *stiterat.* Leg. *ex legione*, Oudendorpius edidit. Est *quae proxima ei pr. in ac.* idem, quod circumfundere *const.* Proelium est illa velatio equestris, quae nunc fit. Ergo legionem, quae

quos ex legionibus — con- in acie (instructa) stat proxima illi velitationi, iubet

sueverat. vid. c. 75.

ex proxima leg. — con- Caesar succurrere equitatu

equitibus auxilia equeſtria ſubmittere, ſauciſque eo defatigatis integros, recatioribusque viribus equites ſubminiſtrare. Poſtquam equites Iuliani CD vim hoſtium, ad quatuor milia numero, ſuſtinere non poterant, et a leui armatura Numidarum vulnerabantur, minutatimque cedebant; Caſar alteram aliam mittit, qui ſatagentibus celeriter occurrerent. Quo facto ſui ſublato vniuerſi, in hoſtes impreſſione facta, in fugam aduerſarios dederunt, multis occiſis, compluribus vulneratis; inſecuti per tria milia paſſuum, vſque in colles hoſtibus adactis, ſe ad ſuos recipiunt. Caſar in horam decimam commoratus, ſicut erat inſtructus, ſe ad ſua caſtra recepit, omnibus incolumibus: in quo proelio Pacidius, grauiter pilo per caſſidem caput ictus, compluresque duces, ac fortiſſimus quiſque, interfecti vulneratique ſunt.

Postquam nulla conditione cogere aduerſarios **LXXVIII** poterat, vt in aequum locum descenderent, legionumque periculum facerent; neque ipſe propius hoſtem caſtra ponere propter aquae penuriam ſe poſſe animaduertebat; aduerſarios non eorum virtute confidere, ſed aquarum inopia fretos deſpicere ſe intellexit: pridie Non. Apr. tertia vigilia egreſſus ab Agar, XVI milia nocte progreſſus, ad Thapſum, vbi Virgilius cum grandi praefidio praerat, caſtra ponit, oppidumque eo die circumuenire coepit, locaque idonea opportunaque complura praefidiis occupare; hoſtes ne intrare ad ſe, ac loca interiora capere poſſent. Scipio interim, cognitis Caſaris conſiliis, ad neceſſitatem adductus dimicandi,

ſublato, animo elati. pridie Non. Apr. Viſe-
non eorum virtute, non rius in annal. p. 479 haec
ſua ipſorum virt. Cellarius. quarto Februarii diei aſſignat.

cendi, ne per summum dedecus fidissimos suis rebus Thapsitanos et Virgilium amitteret; confestim Caesarem per superiora loca consecutus, milia passuum octo a Thapio binis castris confedit.

LXXX

Erat stagnum salinarum, inter quod et mare angustiae quaedam non amplius mille et quingentos passus intererant; quas Scipio intrare, et Thapsitanis auxilium ferre conabatur: quod tutum Caesarem non fefellerat. Namque pridie in eo loco castello munito, ibique trino praesidio relicto, ipse cum reliquis copiis lunatis castris Thapsum operibus circummuniuit. Scipio interim, exclusus ab incepto itinere, supra stagnum, postero die et nocte confecto, coelo albente, non longe a castris praesidioque, quod supra commemorauimus, MC passibus, ad mare versus confedit, et castra munire coepit. Quod postquam Caesari nunciatum est, milite ab opere deducto, castris praesidio Asprenate proconsule cum legionibus duabus relicto, ipse cum expedita copia in eum locum citatim contendit: classisque parte ad Thapsum relicta, reliquas naues iubet post hostium tergum quam maxime ad litus adpelli, signumque suum observare; quo signo dato, subito clamore facto, ex improviso hostibus auersis

stagnum salinarum. Am- *cobortium trinum praesidio.*
bitum eius definit itineris *confecto.* Vulgo, *confecta.*
Shawiani descriptio Tom. 1. Mox pro *passibus* legetur
P. 244. *passus.*

trino praesidio. Lectio incerta: quidam libri scripti et editi pro *trino* exhibent *magno*; Scaligeri codex habet III; et Leid. pr. *cobbr-*
sibus tribus. Ergo putat *proconsule* dicitur, qui pro-
Quidendorpius, legi posse, *consulari imperio est, licet*
modo sit propraetor. Sic
c. 97. Et ita saepe *proprae-*
store de quaestore, vel eo,
qui nullum gessit magistratum. *Quidendorpius.*

energis incuterent terrorem, ut perturbati et perterriti respicere possent terga cognoscantur.

Quo postquam Caesar pervenit, et animadvertit aciem pro vello Scipionis, elephantosque dextro sinistroque cornu collocatos, et nihilominus parvam militum castra non ignaviter munire; ipse, acie triplici collocata, legione decima secundaque dextro cornu, octava et nona sinistro, oppositis quinque legionibus in quarta acie, ante ipsa cornua quinque cohortibus contra hostes collocatis, sagittariis, funditoribus in utrisque cornibus dispositis, leviique armatura inter equites interiecta, ipse pedibus circum milites concursans, virtutesque veteranorum proeliaque superiora commemorans, blandeque appellans, animos eorum excitabat. Tirones autem, qui numquam in acie dimicassent, hortabatur, ut veteranorum virtutem aemularentur, eorumque famam, nomen, locumque, victoria parta, cuperent possidere.

Itaque in circummeundo exercitum animadvertit, hostes circa vallum trepidare, atque vltro citroque pauidos concursare, et modo se intra portas recipere, modo inconstanter immoderateque prodire. Quum idem a pluribus animadverti coeprum esset; subito legati evocatique obsecrare Caesarem, ne dubitaret signum dare: victoriam sibi propriam a diis immortalibus porrendi. Dubitante Caesare, atque eorum studio cupiditatieque resistente, sibi que,

erup-

oppositis quinque legionibus. Nunc addendum esse in media acie, et sic pergendum, in quarta acie ante ipsa — collocatis, ostendit Guischartus. vid. Mémoires crit. et histor. T. 4, p. 238.

Sed iam ante eum hoc monuerat Glandorpius ad h. l. Ceteri interpretes omnes neglexerant.

victoriam propriam. vid. esp. 31.

LXXXI

LXXXII

eruptione pugnari, non placere clamitante, et etiam atque etiam aciem sustentante, subito dextro cornu, iniussu Caesario, tubicen a militibus coactus canere coepit. Quo facto, ab universis cohortibus signa in hostem coepere inferri; quum centuriones pectore aduerso resisterent, vique continerent milites, ne iniussu imperatoris concurrerent, nec quidquam proficerent.

LXXXIII

Quod postquam Caesar intellexit, incitatis militum animis resisti nullo modo posse, signo Felicitatis dato, equo admissio, in hostem contra principes ire contendit. A dextro interim cornu funditores sagittarique concita tela in elephantos frequentes iniiciunt. Quo facto, bestiae, stridore fundarum lapidumque perterritae, sese conuertere, et suos post se frequentes stipatosque proterere, et in portas valli semifactas ruere contendunt. Item Mauri equites, qui in eodem cornu cum elephantis erant, praesidio deserti, principes fugiunt. Ita celeriter bestiis circumitis, legiones vallo hostium sunt potitae: et paucis acriter repugnantibus interfectis, reliqui concitati in castra, vnde pridie erant egressi, confugiunt.

LXXXIII

Non videtur esse praetermittendum de virtute militis veterani quintae legionis. Nam quum in sinistro cornu elephantis, vulnere ictus, eo dolore concitatus, in lixam inermem impetum fecisset, eumque sub pede subditum, deinde genu innixus, pondere suo, proboscide erecta vibrantique, stridore maximo premeret atque enecaret, miles hic non potuit

eruptione. Probat Oudendorpius coniecturam Schellii ad Hygin. p. 41, *irruptione*, quae Caesar iam e ca-

stris exierat.

signo Felic. dato. Testem suis dedit verbum Felicitas. *Callarius.*

potuit pati, quia se armatum bestiae offerret. Quod postquam elephanti ad se telo infesto venire animaduertit, relicto cadauere, militem proboscide eius comdat, atque in sublime extollit armatum. Qui in eiusmodi periculo quum constanter agendum sibi videret, gladio proboscidem, quae erat circumdatus, caedere, quantum viribus poterat, non desistit quo dolore adductus elephanti, milite abiecto, maximo cum stridore cursuque conuersus ad reliquas bestias se recepit.

Interim Thapio qui erant praesidio, ex oppido eruptionem porta maritimae faciunt, et, siue visis subsidio occurrerent, siue ut, oppido deserto, fuga salutem sibi pararent, egrediuntur, atque ita per mare umbilici sine ingressi, terram petebant qui a seruitiis pherisque, qui in castris quum lapidibus pilisque prohibiti terram attingere, rursus se in oppidum suaeperant. Interim Scipionis copiae prostratis, passimque toto campo fugientibus, confestim Caesaris legiones consequi, spemque non dare colligendi. Qui postquam ad ea castra, quae petebant, perfrigerunt, ut, refectis castris, rursus sese defenderent, ducem aliquem requirunt quem respicerent, cuius auctoritate imperioque remgerent. Qui postquam animaduertunt, neminem esse ibi praesidio, protinus, armis abiectis, in regia castra fugere contendunt. Quo postquam perueniunt, ea quoque ab Iulianis teneri vident.

Despe-

umbilici sine. Cf. ind. in finis.

ducem requirunt. Nam Afranius, Scipio, alii, auferunt. Cf. cap. 91. 96. Dio Cass. 43, 9. 10.

armis abiectis, non omnibus; sed quae impedimento fugae erant, scuto maxime: nam sequitur, *armis demissis sal. fac.* Ergo habuerunt adhuc quaedam arma. *Callarius.*

LXXXV

Desperata salute, in quodam colle consistent, atque, armis demissis, salutationem more militari faciunt. Quibus maioris ea res parvo praesidio fuit. Namque milites veterani, ira et dolore incensum, non morantur, ut parcerent hosti, non poterant adduci, sed etiam ex suo exercitu illustres urbanos, quos auctores adpellabant, complures aut vulnerant, aut interfecerunt: in quo numero fuit Tullius Rufus, quaestorius, qui, pilo transiectus, consulto a milite, interiiit: item Pompeius Rufus, brachium gladio peremptus, nisi celeriter ad Caesarem aducurrisset, interfectus esset. Quo facto complures equites Romani senatoresque perterriti ex proelio se receperunt, ne a militibus, qui ex tanta victoria licentiam sibi adsumissent immoderate persequendi, impunitatis propter maximas res gestas spe, ipsi quoque interficerentur. Itaque omnes Scipionis milites, quum fidem Caesaris implorarent, inspectante ipso Caesare, et a militibus deprecante, eis uti parcerent, ad unum sunt interfecti.

Caesar

cautius moderandae irae conservandorumque hostium. Viderat sensum Rhellicanus.

impunitatis spe est in eod. Norvis. et Petav. Vulgo neglexerunt spe, et impunitate, posuerunt — De insigni hoc proelio cf. Plutarch. Caes. c. 3, qui ab aliis negari tradit, Caesarem ipsi confictum interfuisse, quoniam rursus maxime, cum aciem instruxerit, corruptus epileptico morbo deportatus est in locum remotum. Ap-

pinus (p. 438) vix operae pretium fecit: adeo paucis verbis tantam rem complexus est. Etiam Dio Cassius (43, 7. 8) festinat. Guischarius (Mém. mil. T. 2, p. 380) queritur, Hirtium, aut quicumque demum libri huius auctor fuerit, in hoc proelio describendo non satis diligentem fuisse: adpersis enim quibusdam minutis, neglectoque eorum indicio, unde de rota re iudicium fieri posset, esse effectum, ut non nisi aliquid de hoc proelio cognoscereamus.

Caesar trinis castris positus, occisisque hostium LXXXVI decem milibus, fugatisque compluribus, se recepit, quinquaginta militibus amissis, paucis sauciis, in castra, ac statim ex itinere ante oppidum Thapsum constitit, elephantosque LXIV ornatos armatosque cum turribus ornamentisque capit, captos ante oppidum instructos constituit: id hoc consilio, si posset Virgilias, quique cum eo obsidebantur, rei male gestae suorum iudicio a pertinacia deduci. Deinde ipse Virgilium adpellavit, invitavitque ad deditionem, suamque lenitatem et clementiam commemoravit. Quem postquam animadvertit responsum sibi non dare, ab oppido recessit. Postero die, diuina re facta, concione aduocata, in conspectu oppidanorum milites colaudat: totumque exercitum veteranum donavit, praemia fortissimo cuique ac bene merenti pro suggestu tribuit: ac statim inde digressus, Rebilo proconsole cum tribus ad Thapsum legionibus, & Cn. Domitio cum duabus Tisdras, ubi Confidius praerant, ad obsidendum relictis, M. Messalla Vticam ante praemisso cum equitatu, ipse eodem iter facere contendit.

Equi-

trinis castris Afranii, Iubae, Scipionis. Plutarch. d. l. sic describit; Scipionem constitisse ad lacum (conf. c. 80), et reliquisse in castris aliis Iubam (cf. c. 85), in aliis Afranium (quod factum esse tum videtur, cum Thapsum movit, c. 78. extr. castra vero videntur intelligi, unde pridie erant egressi.

c. 83 extr.)

proconsole. cf. ad c. 80.

Vticam — contendit. Arguebat enim Caesar cupiditate Catonis, qui Vticae praerant, vini capiendi (Plutarch. Caes. 54): et confugerant Vticam permulti e Scipionis exercitu (vid. mox c. 88, et Dio Cassius 43, 10).

LXXXVH Equites interim Scipionis, qui ex proelio fu-
gerant, quum Vticam versus iter facerent, perue-
nunt ad oppidum Paradæ. Vbi quum ab incolis
non reciperentur, ideo quod fama de victoria
Caesaris praeceperisset; vi oppido potiti, in me-
dio foro lignis coaceruatis, omnibusque rebus co-
rum congestis, ignem subiciunt, atque eius op-
pidi incolas cuiusque generis aetatisque viros con-
strictosque in flammam coniiciunt, atque ita acer-
bissimo adficiunt supplicio: deinde protinus Vti-
cam perueniunt. Superiore tempore M. Cato,
quod Vticensibus propter beneficium legis Iuliae
parum in suis partibus praesidii esse existimauerat,
plebem inermem oppido eiscerat, et ante portam
Bellicam castris fossaque paruula dumtaxat munie-
rat, ibique custodiis circumdatis, habitare coege-
rat: senatum autem oppidi custodia tenebat. Eo-
rum castra ii equites adorti expugnare coeperunt,
ideo quod eos partibus Caesaris fauisse sciebant, ut
his interfectis, eorum pernicie dolorem suum vi-
gilarentur. Vticenses, animo addito ex Caesaris
victoria, lapidibus fustibusque equites repulerunt.
Itaque posteaquam castra non potuerant potiri,
Vticam se in oppidum coniecerunt, atque ibi mul-
tos

*quod Vticensibus — pa-
rum in suis partibus — Leg.
quod in Vtic. — parum suis
partibus.* Hanc admonitio-
nem Faerni protulit Ciaccio-
nius; Clarkius et Ouden-
dorpheus probant; et loqui-
tur ipsa res.

*propter benef. leg. Iuliae
de libertate, ciuitatibus pro-*

*vinciarum antea liberis con-
servanda. Cic. in Pison. c. 16:
Legem Caesaris instissima at-
que optima populi liberi pla-
ne et vere erant liberi.* Sic
post Rhellicanum Cellarius
h. l. explicat. Sperabant
igitur, ut Fabricius ad Dion.
Cass. 43, 10 dicit, se liber-
tatem lege Caesaris serua-
turos.

nos Vticenses interfecerunt; domosque eorum expugnauerunt ac diripuerunt. Quibus quum Cato persuadere nulla ratione quiret, vt secum oppidum defenderent, et caede rapinisque desisterent; et, quid sibi vellent, sciret; sedandae eorum importunitatis gratia singulis HS C diuisit. Idem Sulla haustus fecit; ac de sua pecunia largitus est: vnaque cum iis ab Utica proficiscitur, atque in regnum ire contendit.

Complures interim ex fuga Uticam perueniunt. LXXXVIII

Quos omnes Cato conuocatos, vna cum trecentis, qui pecuniam Scipioni ad bellum faciendum contulerant, hortatur, vt seruitia manumitterent, oppidumque defenderent. Quorum quum partem adfentire, partim animi mentemque perterritam atque in fugam destinatam habere intellexisset; amplius de ea re agere destitit, nauesque iis attribuit, vt, in quas quisque partes vellet, proficisceretur. Ipse, omnibus rebus diligentissime constitutis, liberis suis L. Caesari, qui tum ei proquaestore fuerat, commendatis, et sine suspicione, vultu at-

222

que

quum Cato — quiret. Quaedam de his sunt in Plutarch. Caton. c. 62. 63.

HS C. Non est in antiquis libris HS; vix tamen intelligi potest aliud, quam *sestertios centum*, idque confirmat Petav. codex, in quo C. *sestertia* legitur, quod tamen modum excedit.

in regnum. H. l. regnum pro regno Iubae *sar' ifox* ponitur, vt c. 92. 93. Da-

vifus. Ergo neque regnum Iubae legendum, neque Iubae pro ire ponendum est. Cf. ad c. 95.

cum trecentis. Erant romani ciues, in Africa mercaturam et focus exercentes, quorum consilio et opera Cato utebatur. Cf. c. 90. Plutarch. Cat. cap. 59. 61. *Cellarius*. Omnino Plutarchus illo loco studia conatusque Catonis, et omnem rem diligenter persecutus est.

que sermone, quo superiore tempore usus fuerat, quum dormitum isset, ferrum intro clam in cubiculum tulit, atque ita se transiecit. Qui quum anima nondum expirata concidisset, et impetu facto in cubiculum ex suspitione, medicus familiarisque continere, atque vulnus obligare coepissent, ipse suis manibus vulnus crudelissime diuellit, atque animo praesenti se interemit. Quem Vticenses, quamquam oderant partium gratia, tamen propter eius singularem integritatem, et quod dissimillimus reliquorum ducum fuerat, quodque Viticam mirificis operibus munierat, turreaque auxerat, sepultura adficiunt. Quo interfecto, L. Caesar, ut ali-

ita se transiecit. De morte Catonis utique legendus idem Plutarchus d. l. c. 67 sqq. Nempe curatis omnibus publicis priuatisque negotiis, huiusmodi utitur; tum coena, in qua cum philosophis multa de sapientis libertate disputat; sic cubiculum it. Ibi gladio desiderato, quem filius remouerat, (nam multa erat suspicio necis, quam Cato inferro sibi moliretur) tandem feruis instat, donec ei adferatur, atque vnum feruorum recusantium pugno percutit. Dum ergo Platonis Phaedonem legit, obdormiscit: expergescens variamandar, remotisque omnibus tandem se transiecit.

concidisset. E lecto decidit, quia vulnus non satis

alte descenderat in ventrem. Ergo strepitus acciuit eos, qui ante cubiculum erant.

se interemit, non repetito ictu; sed quia fuscias et vulnus diuulserat. Conferri potest Appianus pag. 489. sq. Dio Cass. 43, 11, qui eum cognomen Vticensis tulisse addit, quia et Vticae obiit, et ab Vticensibus publice sepultus est. Reliquos scriptores multos nominare, non attinet.

L. Caesar — parares. Optime Petauianus: *L. Caesar, aliquid sibi ex ea re auxilii ratus:* quod rependendum arbitror. *Oudem-dorpius.* In aliis quibusdam est: *ut aliquid sibi ea res auxiliaretur.* Vulgata est e cod. Vrsini, et est vera.

aliquid sibi ex ea re auxilii pararet, contuocato populo, concione habita, cohortatur omnes, ut portae aperirentur: se in Caesaris clementia magnam spem habere. Itaque, portis patefactis, Vtica egressus, Caesari imperatori obuiam proficiscitur. Messalla, ut erat imperatum, Vticam peruenit, omnibusque portis custodias ponit.

Caesar interim, a Thapso progressus, Vscetam LXXXVIII peruenit, ubi Scipio magnum frumenti numerum, armorum, telorum, ceterarumque rerum, cum paruo praesidio habuerat. Id adueniens potitur: deinde Adrumetum peruenit. Quo quum sine mora introisset, armis, frumento, pecuniaque considerata, Q. Ligario, C. Confidio filio, qui tunc ibi fuerant, vitam concessit. Deinde eodem die Adrumeto egressus, Liuiueio Regulo ibi cum legione relicto, Vticam ire contendit. Cui in itinere sit obuius L. Caesar, et subito se ad genua proiecit, vitamque sibi, neque amplius quidquam, deprecatur: cui Caesar facile et pro sua natura, et pro instituto, concessit: item Caecinae, C. Ateio, P. Atrio, L. Cellae, patri et filio, M. Eppio, M. Aquinio, Catonis filio, Damasippique liberis ex sua consuetudine tribuit; circiterque [noctem] luminibus accensis Vticam peruenit, atque extra oppidum ea nocte mansit.

Postero die mane oppidum introiit; concione XC
que aduocata, Vticenses incolae cohortatus, gratias
pro eorum erga se studio agit; ciues autem Roma-

Z z 3

uos

Messalla. Cf. c. 86.

item Caecinae. Leg. *idem*:

Q. Ligario, pro quo Ciceronis oratio exstat. *Cellarius*,

nam sequitur *tribuit*. Mox *noctem* a plurimis libris abest.

nos, negotiatores, et eos, qui inter trecentos pecunias contulerant Varo et Scipioni, multis verbis accusatos, de eorum sceleribus longiore habita oratione, ad extremum, ut sine metu prodissent, edicit: se eis dumtaxat vitam concessurum; bona quidem eorum se venditurum, ita tamen, qui eorum bona sua redemisset, se bonorum venditionem induciturum, et pecuniam multae nomine relaturum, ut incolumitatem retinere posset. Quibus metu exsanguibus, de vitaeque ex suo promerito desperantibus, subito oblata salute, libentes cupidique conditionem acceperunt: petieruntque a Caesare, ut vniuersis trecentis vno nomine pecuniam imperaret. Itaque bis millies sestertio his imposito, ut per triennium sex pensionibus populo Romano soluerent, nullo eorum recusante, ac se

trecentos. Cf. c. 88.

ita tamen, qui. Vulgo, *ita tamen, ut, qui* — Sed ut auctoribus codd. quibusdam bonis et edd. antiquioribus sustulit Oudendorpius, nec admittit syntaxis. Legerim: *ita tamen, si quis* —

bona sua. Leg. *bona ipse sua*, quia codd. boni et edd. vet. habent, *bona ipsa sua*. Monuerunt Clarcius et Oudendorpius.

induciturum, aboliturum. Ut enim, qui scripsit, scriptum sibi conuerso inducit, h. e., delet: sic, qui decrevit, decretum inducit, h. e.,

irritum facit et abolet. Habent autem, teste Oudendorpio, codd. optimi *induciturum*, pro quo in aliis est *indicturum*, sensu plane contrario.

incolumitatem, vitam. Sic et c. 95.

bis millies. Abest *bis* a codd. bonis: erit ergo hoc incertum. Illud constat, alteram lectionem, *millies sestertio his impositis*, falsam esse, quia summa foret nunc per exigua. Cellarius iam dixit, Gronouio (de sestert. p. 150) legendum videri, *millies sestertio his* (vel *bis imposito*) laudauitque Gracium ad Cic. ad Div. 11, 10.

se eodem die demum natos praedicantes, laeti gratias agunt Caesari.

Rex interim Iuba, ut ex proelio fugerat, una XCI
cum Petreio interdum in villis latitando, tandem, nocturnis itineribus confectis, in regnum peruenit; atque ad oppidum Zamam, ubi ipse domicilium, coniuges, liberosque habebat, quo ex cuncto regno omnem pecuniam carissimasque res comportauerat, quodque inito bello operibus maximis munierat, accedit. Quem oppidani, antea rumore exoptato de Caesaris victoria audito, ob has causas oppido prohibuerunt, quod, bello contra populum Romanum suscepto, in oppido Zamae lignis congestis, maximam in medio foro pyram construxerat; ut, si forte bello foret superatus, omnibus rebus eo coaceruatis, dehinc ciuibus cunctis interfectis, eodemque proiectis, igne subiecto, tum demum se ipse insuper interficeret, atque una cum liberis, coniugibus, ciuibus, cunctaque gaza regia cremaretur. Postquam Iuba ante portas diu multumque primo minis pro imperio egisset cum Zamenis; deinde, quum se parum proficere intellexisset, precibus quoque orasset, ut se ad suos deos penates admitterent; ubi eos in sententia perflare animaduertit, nec minis nec precibus suis moueri, quo magis se reciperent; tertio petit ab eis, ut sibi coniuges liberosque redderent, ut secum eos absportaret. Postquam sibi nihil omnino oppidanos responsi reddere animaduertit, nulla re ab iis impetrata, ab Zama discodit, atque ad xillam suam cum M. Petreio paucisque equitibus se confert.

Zamenes interim legatos de iis rebus ad Caesarem Vticam mittunt, petuntque ab eo, uti ante, XCII
Zz 4 quam

quam rex manum colligeret, seseque oppugnaret, sibi auxilium mitteret: se tamen paratos esse, sibi quoad vita suppeteret, oppidum seque ei referuare. Legatos collaudatos Caesar domum iubet antecedere, ac suum aduentum praenunciare. Ipse, postero die Utica egressus, cum equitatu in regnum ire contendit. Interim in itinere ex regis copiis duces complures ad Caesarem veniunt, orantque, ut sibi ignoscat. Quibus supplicibus venia data, Zamam perueniunt. Rumore interim perlato de eius lenitate clementiaque, propemodum omnes regni equites Zamam perueniunt ad Caesarem, ab eoque sunt metu periculoque liberati.

XCIII Dum haec utrobique geruntur, Confidius, qui Tisdræ cum familia sua, gladiatoria manu, Gaetulisque praeerat, cognita caede suorum, Domitiique et legionum aduentu perterritus, desperata salute, oppidum deserit, seque clam cum paucis barbaris pecunia onustus subducit, atque in regnum fugere contendit; quem Gaetuli, sui contites, in itinere, praedae cupidi, concidunt, seque in quas cumque potuere partes conferunt. C. interim Virgilius, postquam terra marique clausus se nihil proficere intellexit, suosque interfectos aut fugatos, M. Catonem Uticae sibi ipsum manus intulisse, regem vagum, ab suisque desertum ab omnibus adspernari, Saburam eiusque copias ab Sitio esse delatas, Uticae Caesarem sine mora receptum, de tanto exercitu reliquias esse nullas, quae sibi suisque liberis prodesse; a Caninio proconsule, qui eum obsidebat, fide accepta, seque et sua omnia et oppidum proconsuli transdit.

Rex

Confidius. c. 26. Virgilius. ibid. Sitis. c. 36. 48.

Rex interior, Iuba, ab omnibus ciuitatibus exclusus, desperata salute, quum iam coenatus esset cum Petreio, ut per virtutem interfecti esse videretur, ferro inter se depugnant: atque firmior inbecillio rem Iuba Petreium facile ferro consumit. Deinde ipse sibi quum coharetur gladio translicere pectus, nec posset, precibus a seruo suo impetravit, ut se interficeret, idque obtinuit.

XCIII

P. Sitius interim, pulso exercitu Saburae, praefecti Iubae, ipsoque interfecto, quum iter cum paucis per Mauritaniam ad Caesarem faceret, forte incidit in Faustum Afraniumque, qui eam manu habebant, qua Vticam diripuerant, iterque in Hispaniam intendebant, et erant numero circiter MD. Itaque celeriter nocturno tempore insidiis dispositis, eos prima luce adortus, praeter paucos equites, qui ex primo agmine fugerant, reliquos aut inter-

XCV

Zz 5

ficit,

coenatus. Sic Rubenius (Elect. 1, 10) vulgatum coenatus emendauit, probantibus Dauisio et Oudendorpio. Et est necesse, ut sic legatur, siue Florum (4, 2, 69) audiamus, quem Cellarius contulit; siue Arrianum (p. 490), qui Iubam et Petreium in coenaculo (*ἐν τῷ δείπνῳ*) mutuis se caedibus interemisse dicit.

impetravit, impetrare coepit: alias redundarent verba, idque obtinuit.

in Faustum. Cf. cap. 87 extr.

qua Vticam diripuerant. An, quas Vticam diripuerat? Nam si Sulla Equitus

huic manui equitum de sua pecunia largitus est, ne diriperent Vticam (cap. 87): non dici potest ipse per hos equites diripuisse Vticam.

iter in Hispaniam. Sed c. 87 in Iubae regnum se contulisse hi omnes dicuntur: et hoc postulat res, quia, profecti Vtica, nunc obviam sunt aduersariis in Mauritania. Quare cum codex Leid. primus, qui est e melioribus, non habeat haec verba, iterque in H. int., iure ea possunt suspecta dici. Noli haec praetermittere, quia nemo mouit; ut alii quoque quaerant.

ficat, aut in deditiōem accipit; Afranium et Faustum viuos capit cum coniuge et liberis. Paucis post diebus, dissensione in exercitu orta, Faustus et Afranius interficiuntur; Pompeiae cum Fausti liberis Caesar incolumitatem suaque omnia concessit.

XCVI Scipio interim cum Damalippo et Torquato et Plaetorio Rustiano, nauibus longis, diu multumque iactati, quum Hispaniam peterent, ad Hipponem regium deferuntur, vbi classis P. Siti per id tempus erat: a qua pauciora ab amplioribus circumuenta navigia deprimuntur; ibique Scipio cum iis, quos paullo ante nominaui, interiit.

XCVII Caesar interim, Zamae auctione regia facta, bonisque eorum venditis, qui ciues Romani contra populum Romanum arma tulerant, praemiisque Zamensibus, qui de rege excludendo consilium ceperant, tributis, vectigalibusque regis abrogatis, ex regnoque prouincia facta, atque ibi Crispo Sallustio proconsule cum imperio relicto, ipse Zama egressus Vticam se recepit. Ibi bonis venditis eorum, qui sub Iuba Petreioque ordines

dux-

dissensione in exercitu orta. Sed Florus (4, 2, 90) et Eutropius (6, 18) Caesaris iussui tribuunt. Suetonius (Iul. cap. 75) dubitat. *Calarius.*

Pompeiae. Est Pompeii Magni filia, quae Fausto, Sullae dictatoris filio, nupsit. *Idem.* Appianus p. 490.

Hispaniam peterent. Ibi Pompeius filius erat, colligens copias aduersus Caesarem. Dio Cass. 43, 9.

interiit. Se ita confodit, vt inter istum corpus in mare praecipitaretur. Appian. p. 491.

contra populum Romanum. h. e. contra Caesarem.

Sallustio. Cf. cap. 34. Est autem is, cuius historia belli Catil. et Iug. hodie num exstat. Prouinciam foede expilauit, perperuamque famae maculam adpersit. Dio Cass. 43, 9. Conf. Fabricii bibl. latin. lib. 1. cap. 9.

duxerant, item Thapſitanis HS viceſies, conuentui eorum HS triceſies; Adrumetiniſ HS triceſies, conuentui eorum HS quinquagies, multae nomine imponit: ciuitates bonaque eorum ab omni iniuria rapinisque defendit. Leptitanos, quorum ſuperioribus annis Iuba bona diripuerat, et ad ſenatum queſti per legatos, atque arbitris a ſenatu datis ſua receperant, tricies centenis milibus pondo olei in annos ſingulos multat, ideo quod initio, per diſſenſionem principum, ſocietatem cum Iuba inierant, eumque armis, militibus, pecunia iuuerant. Tiſdritanos, propter humilitatem ciuitatis, certo numero frumenti multat.

His rebus geſtis, idibus Iun. Vticae claſſem **XCVIII** conſcendit, et poſt diem tertium Carales in Sardiniam peruenit. Ibi Sulcitanos, quod Naſidium eiusque claſſem receperant, copiisque iuuerant, HS centies multat; et pro decumis octauas pendere iubet, bonaque paucorum vendit, et ante diem III. kal. Quinct. naues conſcendit; et a Caralibus ſecundum terram proueſtus, duodetriceſimo die, eo quod tempeſtatibus in portubus cohibebatur, ad urbem Romam venit.

item, ſimiliter. Nempe *qui ad ſenatum.* Deinde de hos quoque poena adfecit. *ſeuerim atque.*

HS viceſies. Vulgo, HS *idibus Iun. die 14 Aprilis.* XX millia. Quia vero codd. Mox, ante d. III kal. Quinct. et edd. prima e non habent illud *millia*, ſed tantum notaſerii Annales p. 479.

tas numerorum: poſt Glauſorpium Oudendorpius edidit *viceſies, triceſies* etc. laudauitque notiſſimum Gronovii locum de pec. vet. 3, 2.

Leptitanos. Cf. B. C. 2, 38.

et ad ſenatum. Leg. et

Romam venit. Ibi quatuor triumphos egit, de Gal-
lis, Pharnace; Aegypto,
Iuba (Appianus p. 491. Vel-
lei. Paterc. 2, 56. Dio Caſſ.
43, 19): ſenatum, milites et
populum oratione (Dio ibid.

15-19), praemiis, laegitionibus, ludis deleniuit: censum egit (Plutarch. Caes. 55): alios honores, prope modum nimios, sibi decretos acceperit, alios plane immodicos declinavit (Dio Cass. 43, 14): multis de causis clementiae laudem tulit: perturbatam denique temporum annorumque rationem digessit (Babrius ad Dion. Cass. 43, 26). Inter ea praemisit C. Didium cum classe in Hispaniam aduersus Pompeii filios (Dio 43, 14. 28) — Equidem ut in hoc quoque Africano bello Caesaris prudentiam, celeritatem, patientiam et fortitudinem admiror, ita tamen perscrutabor, eum fortunae illo tempore permultum debuisse: adeo nihil bene cecidit eius aduersariis; adeo saepe, cum vidéretur vel propter copiarum paucitatem, vel rerum temporumque difficultatem, facile penitusque deleri posse, saluus euasit. Sed nimirum placuerat prouidentiae diuinae, hanc romanarum rerum conuersionem hoc potissimum tempore efficere — Liceat hoc quoque monere, multa esse in Shawiani itineris descriptione, quae hu-

ius libri geographiam illationibus, maxime ubi T. 1. de regno Tuncetane exponitur: unde haec excerpti: Adrumetum non esse hodiernum Hamamet, sed potius Herkla (p. 204, 237); Sauram esse nunc Surfeff (p. 265), Ruspianam vero Sahaleel (p. 242); Agar cum Boohadiar, Leptin paruum cum Lemm, Thapsum cum Demals (p. 243), Cercinam cum Querkynes (p. 248), Zetam cum Menzil, Vaccam cum Monzil Heire (p. 264), Tegeam cum limmel (p. 265), Tisdram cum lemme (p. 266) comparari posse — Vnum addam: si quis cum extremis praesertim huius libri, factis illis ad similitudinem Caesarianae orationis compositis, comparauerit caput 19 aut 25, vel alium locum, ab illa facilitate longe remotum, hunc miraturum esse, vnius eisdemque scriptoris in eodem libro tam diuersum reperiri genus dicendi; aut adeo in suspicionem additamentorum mutationumve venturum, quarum causa hodie quidem detegi nequeat. Legi poterit Dodwelli dissertatio de auctore huius libri, quam huic editioni inserendam curauit.

DE
BELLO HISPANIENSI

LIBER SINGVLARIS

INCERTI AVCTORIS

Iam Suetonii aetate lectum esse librum de bello Hispaniensi, certum est (Sueton. Iul. c. 56). Credibile etiam sit e loco Suetoniano, huius libri eundem fuisse auctorem, qui de bello Alexandrino, Africano, et de Gallici belli extremis scripserat. Sed illud non credibile est, librum de bello Hispaniensi eum, qui hodie circumfertur, sic, ut circumfertur, ab auctore ceterorum librorum confectum esse: tanta est dissimilitudo et orationis, et modi, quo singula harrantur. Etiam si enim passim probabilior oratio est, ut c. 15 et 17: tamen pleraque adeo inculta sunt, ut auctorem, quem Oudendorpius ad c. 22. ineptulum dicit, aut non potuisse, aut noluisse bene scribere adpareat. Ac minuitur quidem auctoris culpa eo, quod liber adeo depravatus est, ut permulti loci plane non compluribus vix intelligi possint, haud paucorum lectio omnino incerta sit, atque Iulius Celsus, qui de vita Caesaris scripsit, passim expedire se non potuerit: multa enim vitio scriptorum confusa vix intelligi posse queritur (p. 241): eaque de causa multa ab se praeterita esse fatetur (p. 246). Verum ibi quoque, ubi corruptio nulla est, non magna scriptoris facultas elucet. Rursus modus narrandi est is, ut, grauioribus fere neglectis, ea, quae stirps auctorum intererat, confusa et perturbata: ut auctor existimasse videatur, quae ipsi nota fuerint, eadem lectoribus, vel procul monstrata, eodem modo perspicua fore: ut digna denique sit oratio teste et spectatore rerum occupato, qui in tabulas suas retulerit quotidie res, sibi memorabiles viles; ceterum eas in ordinem redigere, iustaque orationis forma induere, non operae pretium duxerit. Fieri ergo potuit, ut antiquus ille et genuinus de Hispaniensi bello liber, quem Suetonius legit, ab aliquo in breuem summam contractus mutilatusque ad posteros veniret; aut ut plane intercidere, et alius cuiusdam hominis ephemerides de hoc bello seruarietur. Cum autem in hoc libro, qui non tironibus ad elementa linguae discenda, sed prouectioribus ad exercitationem diligentiae, iudicii et laboris proponendus est, neque lectores historiae studiosos magnopere aut alliciet, aut tenebit, sed cum in libro tali fere vnum illud quaeratur, quid a scriptoris manu sit; cur id nesciamus; ubi codicibus destituamur; verum spes inueniendi reliqua, an praecisa sit: omnes propemodum animaduersiones lectionis varietati destinavi, non neglecta tamen illustratione rei ex aliis historiae scriptoribus; etsi omnes, praeter Dionem Cassium, in his rebus breuiore fuerunt. Intelligent ergo harum rerum studiosi, codices duos antiquos et bonos, Petavianum et Noruicensem, non modo vbiuis fere consentire; sed et veram ut plurimum lectionem continere, e qua quomodo ceterae depravae sint, interdum facile cognoscitur: quamquam alibi tanta est diuersitas horum codicum ac ceterorum, ut haud dubie duplex fons fuisse videatur, e quo diuersi recensitionum velut riuus fluxerint.

LIBER SINGVLARIS
DE BELLO HISPANIENSI
QVOD ADVERSVS POMPEII FILIOS
GESTVM EST

*Cum Caesar in Hispaniam venisset, a Cordubensibus inue-
ntus, Vllae auxilia mittit, Cordubam oppugnat,
Vllam liberat. 2 — 5. Castra Caesaris et Pompeii
conferuntur, et Aegua, oppugnata diu, tandem Cas-
sari deditur. 5 — 20. Res ad Vcubim gestae: ubi
de Bursaulensibus, et Turpionis Nigrique singulari cer-
samine narratur. 20 — 27. Tum proelium ad Mus-
dam fit, quo Pompeiani ad internecionem vincuntur.
27 — 33. Corduba, Hispalis, Carteia deduntur Cas-
sari. 33 — 39. Tandem Pompeius interficitur. 39.*

Pharnace superato, Africa recepta; qui ex iis
proeliis cum adolescente Cn. Pompeio pro-
fugit.

Pharnace superato. Cf. B. Al. c. 76. Quod autem
in cod. Leid. pr. est, *Sci-
pione superato*, hoc vtrum
vulgate praeferam, an emen-
dationi potius tribuam, non
sanis scio. Si *Scipione supe-
rato* legitur, optime cohae-
ret cum superiore libro ex-
tremo, ubi de Scipione vic-
to & Africa recepta narra-
sum est. Sin Scipionis no-
men ab emendatione eius
est, qui non tam ad remo-
tiora (B. Al. 76), quam pro-
xima respiciendum esse ex-
istimaverit; ideoque *Phar-*

nace superato, antiquior le-
xo videtur: fortasse cum
Dauisio dici poterit, breui-
ter h. l. repeti, quae nuper
Alexandrino bello in Ponto,
et nuperrime in Africa gesta
sint. Sed praeplicet Lei-
denfis libri, eiusque boni,
lectio. Cur enim scriptor,
si summam rerum gestarum
repetere voluit, neglecto
bello Alexandrino grauiore,
videatur bellum, in Ponto
gestum, idque et conatu et
effectu multo expeditius,
nominare voluisse?

*Cn. Pompeio. Hic, caedio
rei*

fugissent, quum et vltioris Hispaniae potitus esset, dum Caesar muneribus dandis in Italia detinetur, quo facilius praesidia contra compararet Pompeius, in fidem vnusquisque civitatu consugere coepit. Ita partim precibus, partim vi, bene magna comparata manu, provinciam vastare. Quibus in rebus

non-

rei ab se male gestae, Africa relictâ, ad Iudaea Insulam se converterat (B. Afr. 21. 23), vt Hispaniae opibus vreretur, in qua permulta Pompeiani supererant, sique etiam exercitus contra Caesarem comparabat. Sed morbo correptus in insulis illis aliquandiu haerere coactus est. A quo morbo postquam convaluerat, in Hispaniam venit, estque magnis hominum studiis exceptus, et imperator salutatus. Dio Cass. 43. 29. 30.

quod ex his proeliis — profugissent. Ex his proeliis, quibus Africa recepta est, nemo cum Pompeio effugit nam Pompeius iam ante prolium ad Thapsum, quo Scipio victus est (B. Afr. c. 87. sqq.), discesserat, vt modo dixi. Sed ex his proeliis multi ad hunc Pompeium in Hispaniam fugerunt. Ea sic vertit Wagnerus — Deinde, quid fecerunt hi, qui profugerant? Non sequitur verbum, quod referatur ad hos, qui profugerant, postumque est hoc

comma sine nexu. Nam quod infra sequitur *vastare*, id non ad hos; sed ipsum Pompeium pertinet. — Denique, quod videtur coniunctivo *profugissent*, id saepe fit ab hoc scriptore hoc modo, (vt c. 13, *Valerius, cum frater in castris fuisset*, cap. 19, *tarrus, quae nostras fuisset*, c. 21, *Pompeius, qui Cordubae fuisset*), vbi nulla causa coniunctivi vsurpandi adparet. Exempla Cellarius ad c. 11 collegerat.

vlterioris Hispaniae potitus. Legendus est Dio Cass. 43, 28-32.

muneribus dandis. vid. ad cap. ult. de B. Afr.

in fidem — coepit. Et hoc a Dione Cassio describitur, et Iulius Celsus in vita Caes. p. 238 sic loquitur: *procurabatur, fortunam suam miserabatur, patris memoriam renouabat.*

vastare. Qui ei feare nolebant, hos quocumque modo in suam potestatem redegit. Dio Cass. 43, 30 — Post *vastare* valgo additur *coepit*.

nonnullae ciuitates sua sponte auxilia mittebant, item nonnullae portas contra cludebant. Ex quibus si qua oppida vi ceperat, quum aliquis ex ea ciuitate optime de Cn. Pompeio meritis, cuius esset, propter pecuniae magnitudinem aliqua ei inferebatur causa, vt, eo de medio sublato, ex eius pecunia latronum largitio fieret. Ita paucis commodis hoste hortato, maiores augebantur copiae. Ob hoc crebris nunciis in Italiam missis, ciuitates contrariae Pompeio auxilia sibi depostulabant.

C. Caesar dictator III, designatus IV, multis II itineribus ante confectis, quum celeri festinatione ad bellum conficiendum in Hispaniam venisset, legati Cordubenses, qui a Cn. Pompeio discesserant, Caesar

item simpliciter nescit, vt porro, rursus, etiam.

portas contra cludebant. Absit contra a vulgg. Sed cf. c. 27.

quum aliquis ex ea civ. etiam si quis de Cn. Pomp. (patre) bene meritis esset.

Ita paucis commodis. An, Ita haud paucis commodis? hoste hortato. Quisquis erat hostis Caesaris, alliciebatur his commodis, vt se Pompeianis aggregaret.

ob hoc recepit Oudendorpius, quia in Petav. cod. sic est, in aliis tantum hoc. Vulgo, ideoque.

nunciis in Italiam missis. Legati Caesaris, in Hispaniam praemissi (c. 2), eum monebant, vt aduentum acceleraret. Dio Cass. 43, 31.

designatus IV. Omnes codd. designatus dictator IV, praeter Petavianum, in quo tantummodo C. Caesar dictator IV. legitur. Oudendorpio videtur legendum: dictator III, designatus consul IV, et hoc confirmat locus Plutarchi in Caes. c. 56.

multis itineribus — venisset. Lectio haec non est satis certa, et eius tanta varietas, vt ne constitui quidem possit. Res est haec, vt Dio Cass. 43, 32, et Appianus p. 492 tradunt, tam inusitatam itineris celeritatem fuisse, vt Caesar, relicta in itinere parte exercitus, longissimam viam vicesimo septimo die absolueret, omnibusque improvisus adesset. discesserant, defecerant.

A a a

Caesari obuiam veniunt: a quibus nunciabatur, nocturno tempore oppidum Cordubam capi posse, quod nec opinantibus aduersariis eius provinciae potius esset, simulque captos tabellarios, qui a Ca. Pompeio dispositi omnibus locis essent, quo certiores Cn. Pompeium de Caesaris aduentu facerent. Multa praeterea verisimilia proponebant. Quibus rebus adductus, quos legatos ante exercitum praefecerat, Q. Pedium et Q. Fabium Maximum, de suo aduentu facit certiores, ut, quem sibi equitatum ex provincia fecissent, praesidio mitterent. Ad quos celerius, quam ipsi opinati sunt, adpropinquavit, neque, ut ipse voluit, equitatum sibi praesidio habuit.

- III Erat idem temporis Sextus Pompeius frater, qui cum praesidio Cordubam tenebat, quod eius provinciae caput esse existimabatur: ipse autem Ca. Pompeius adolescens Vliam oppidum oppugnabat, et fere iam aliquot mensibus ibi detinebatur. Quo ex oppido, cognito Caesaris aduentu, legati, clausa praesidia Cn. Pompeii, Caesarem quum adissent, petere coeperunt, ut sibi primo quoque tempore subsidium mitteret. Caesar eam ciuitatem omni tempore optime de populo Romano meritam esse sciens,

simulque captos tabellarios, qui — Vellem Oudendorpius seruasset lectionem codd. Norvic. et Petav. quae est haec: simulque tabellarii capti essent, qui — dispos. erant, ut cert. Sed vulgata, simulque, quod tabellarii a Cn. P. — — locis essent, qui, et manca et sensu destituta est.

ut, quem sibi — Codd.

Petav. et Norvic. exhibent: ut sibi cum equitatu, qui ex provincia fuisset, praesidio essent. Ac ita lego. Dausius. Vulgarum confirmat Dörvillianus, quod non temere muto. Oudendorpius. Ceteri codd. valde discrepant.

neque, ut ipse. Vulgo, atque, ut ipse, contra liberos bonos et ipsam rem.

sciens, celeriter sex cohortes secunda vigilla iubet proficisci, parique equites numero: quibus praefecit hominem eius provinciae notum, et non parum scientem, L. Iunium Paciecum. Qui quum ad Gn. Pompeii praefidia venisset; incidit idem temporis, ut tempestate aduersa vehementique vento affligeretur: quem vis tempestatis ita obscurabat, ut vix proximum agnoscere posset. Cuius incommodum summam utilitatem ipsis praebebat. Ita quum ad eum locum venerunt, iubet binos equites incedere, et recta per aduersariorum praefidia ad oppidum contendere: mediusque eorum praefidiis quum quaereretur, qui essent; unus ex nostris respondit: ut fileat verbum facere; nam id temporis conari ad murum accedere, ut oppidum capiant: et partim tempestate impediti vigiles non poterant diligentiam praestare, partim illo responso deterrebantur. Quum ad portam adpropinquassent: signo dato, ab oppidanis sunt recepti; et pedites equitesque, clamore facto, dispositis ibi partim, qui remansere, eruptionem in aduersariorum castra fecerunt. Sic illud quum inscientibus accidisset,

A a a 2

set,

affligeretur: quem vis —
In Leid. sic est, *aditusque vis*. Ciacconius ait, in suo etiam addi *aditus*. Opinor legendum, *affligeretur aditus, quem* — Haec sunt verba Oudendorpii, qui mox mauult *posse*.

iubet binos equ. incedere.
Res est plana. Altera lectio, *conscendere*, videtur ab iis inuenta, qui equitem *incedentem* ferre non possent;

nec poterit defendi, nisi cum Heinio legatur, *iubet binos* (equitem cum pedite) *equum conscendere*, ut c. 4.

respondit: ut — Miram latinicarem!

partim, qui remansere.
An, *passim, qui remanerent*? Sed nihil efficitur emendatione. Tanta est varietas verborum, *sunt recepti — eruptionem*, ut nihil desipere possit.

set, existimabat magna pars hominum, qui in his castris fuissent, se prope oaptos esse.

III Hoc misso ad Vliam praefidio, Caesar, ut Pompeium ab ea oppugnatione deduceret, ad Cordubam contendit; ex quo itinere loricator viros fortes cum equitatu ante praemisit: qui simul in conspectum oppidi se dederunt, in equis recipiuntur. Hoc a Cordubensibus nequaquam poterat animatum aduerti. Adpropinquantibus, ex oppido bene magna multitudo ad equitatum concidendum quum exissent, loricati, ut supra scripsimus, ex equis descenderunt, et magnum proelium fecerunt, sic uti ex infinita hominum multitudine pauci in oppidum se reciperent. Hoc timore adductus Sextus Pompeius litteras fratri misit, ut celeriter sibi subsidio veniret, ne prius Caesar Cordubam caperet, quam ipse illo venisset. Ita Cn. Pompeius, Vlia prope oapta, litteris fratris excitus, cum copiis ad Cordubam iter facere coepit.

V Caesar, quum ad flumen Baetini venisset, neque propter altitudinem fluminis transire posset, lapidibus corbes plenos demisit. Ita insuper pontis factio,

in equis recip. Leg. *in equos recip.* Equites receperunt viros loricator in equos suos. Lege modo ea, quae sequuntur. Propter varietatem lectionis poterit etiam, *equis recipiuntur*, legi, modo sensu hoc, ut sit, *in equos*.

corbes demisit. De hac ratione faciendi pontis apud veteres multa disputavit Guischartus (Mém. crit. et histor. T. 1, p. 116) ubi p. 124

et noster locus tractatur, et ex Arriano (de exp. Alex. 5, 7) et Suida in Ζεύγμα illustratur. Scilicet, ut paucissimis summam Eunapiani loci apud Suidam tradam, corbes illi loco ancorarum fuerunt. Nam demissi ex naue in fluvium, alligati sunt fune ex naui, ut fere ancora ex naui alligata esse solet. Sic conficitur serie navium, per flumen deinceps nexarum, pons temporarius.

castro, copias ad castra tripartito transevit. Te-
nebant aduersus oppidum e regione pontis trabes,
vt supra scripsimus, bipartito. Huc quum Pom-
peius cum suis copiis venisset, ex aduerso pari ra-
tione castra ponit. Caesar, vt eum ab oppido
commestumque excluderet, brachium ad pontem du-
cere coepit. Pari idem conditione Pompeius.
His inter duces duos fit contentio, vtr prius pon-
tem occuparet; ex qua contentione quotidiana mi-
nuta proelia fiebant, vt modo hi, modo illi supe-
riores discederent. Quae res quum ad maiorem
contentionem venisset, ab vtriusque comminus pu-
gna inita, dum cupidius locum student tenere,
propter pontem coangustabantur, et fluminis ripas
adpropinquantes coangustati praecipitabantur. Hic
alteri alteris non solum mortem morti, exaggera-
bant, sed tumultos tumulis exaequabant. Ita diebus
compluribus cupiebat Caesar, si qua conditione
posset, aduersarios in aequum locum deducere, et
primo quoque tempore de bello decernere.

Id quum animaduerneret aduersarios minime VI
velle, quos ideo a via retraxerat, vt in aequum de-
duceret, copiis flumen transductis, noctu inbet ignes

A a a 3

fieri

Tenebant — *bipartito*. *pugna inita, dum*. Leg.
Haec, quia sunt corrupta, e cod. Noruic. *pugna fiebat*,
non possunt intelligi. Ab *in qua dum* — Haec lectio
sunt adeo haec omnia a cod. est dupliciter corrupta: nam,
regio, Noruicensi, Petauiano. *omisso fiebat*, transit *in qua*
Tenebant in quibusdam *in magna*, et hoc Ciacco-
edd. (quod alius esse vult, *nus in inita* mutauit.
in tentoriis erant; alius tra- *a via retraxerat*. Recla-
bes tendere coniungit) est ab mantibus omnibus, quos vi-
emendatione. derim, libris, lego, *ab Vlla*

Pari idem. Leg. cum Vr-
lino, *idem*.

retr. Haec sunt Ciacconii
verba. Cf. c. 4.

fieri magnos. Ita firmissimum eius praesidium Ateguam proficiscitur. Id quum Pompeius ex perfugis rescisset, ea die per viarum angustias castra complura multosque lanistas retraxit, et ad Cordubam se recepit. Caesar munitionibus Ateguam oppugnare, et brachia circumducere coepit. Cuius rei Pompeio quum nuncius esset adlatus, eo die proficiscitur. Cuius in adventum, praesidii causa, Caesar complura castra occupavit, partim ubi expositus, partim ubi pedestris copia in statione et in exhibitu castra praesidia esse possent. Hic in adventu Pompeii incidit, ut matutino tempore nebula esset crassissima. Itaque in illa obscuritate cum aliquot cohortibus et equitum turmis circumcludunt Caesaris equites et concidunt, sic, ut vix in ea caede pauci effugerent.

Inf.

Ita firmissimum — id est, memoratae, quas unus et ut ego quidem existimo: alter coegerat militiam facere; sed quorsum etiam lanistae? Nam nunc milites erant, neque ad rem gladiatoriam exercebantur. Et

per viarum angust. MS. Norwic. exhibet: *per viarum difficultatem et angustias*, quae sana et sincera est lectio. *Davisius.* Et ex hac ceterae omnes sunt depravatae, veluti, *ea die nactus facultatem angust.* aut, *ea die nactus facultatem per viarum angustias.* quorum multi lanistae? Et cur horum nominatim mentio fit? Praefero igitur vulgatum, *multasque balistas*, a quocumque damnum invecrum sit. Lipsius *lixas* voluit legi.

partim ubi equitatus, partim ubi. Sic tres codd. boni. Ceterae lectiones ex hac detortae sunt.

multosque lanistas. Sic codd. et edd. priores, teste Oudendorpio. Ac saepe sunt in libris de civili bello familiae gladiatoriae com- *circumcludunt.* Ambiguum est, utrum Pompeiani Caesaris equites circumcluserint, an Caesariani Pompeia-

Insequenti nocte castra sua incendit Pompeius, VII et trans flumen Salsum per conualles castra inter duo oppida, Ateguam et Vcubim, in monte constituit. Caesar in munitionibus ceterisque, quae ad oppidum oppugnandum opus fuerunt, aggerem vineasque agere instituit. Haec loca sunt montuosa, et natura edita ad rem militarem; quae planities diuiduntur Salso flumine, proximo tamen Ateguam, ut ad flumen sint circiter passuum duo milia. Ex ea regione oppidi in montibus castra habuit Pompeius, in conspectu utrorumque oppidorum, neque suis ausus est subsidio venire. Aquilas et signa habuit tredecim legionum; sed, ex quibus aliquid firmamenti se existimabat habere, duae fuerunt vernaculae, quae a Trebonio transfugerant; una, facta ex coloniis, quae fuerunt in his regionibus; quarta fuit Afraniana ex Africa, quam secum adduxerat; reliquae ex fugitiuis auxiliares consistebant: nam, de leui armatura et equitatu, longe et virtute et numero nostri erant superiores.

A a a 4.

Acco-

peianos. At cum praecedentia, tum subsequencia, magis arguunt, Pompeianos a Caesareanis conceisos esse. Modo enim ait, castella a Caesare in hoc occupata esse, ut Pompeii insultum reprimere: mox subiungitur, Pompeium fugisse, quod minime facturus fuerat, si qualicumque victoria potitus esset. *Rbellicanus*. Quare sub initium periodi legetur, *cum* (non, *cum*) *aliquos eob*, ut Goduinus monuit. Sed si hic sensus est, plane repugnat loco Dionis Cass. 43, 33,

qui Pompeio feliciter cessisse conatum narrat.

natura edita ad rem militarem. Hoc ipse scriptor c. 8 explicat, dum plenius dicit.

vernaculae. Caesari victori traditae erant (de B. C. 2, 20), qui eis Longinum praefecit, et hoc mortuo Trebonium: a quo desecerunt, et rursus causam Pompeii tueri susceperunt. Dio Cass. 43, 29. Haec Cellarius ad h. l. monuit.

de leui armatura, quod attinet leuem armat.

VIII Accedebat huc, ut longius bellum duceret Pompeius, quod loca sunt edita, et ad castrorum munitiones non parum idonea. Nam fere totius ulterioris Hispaniae regio, propter terrae fecunditatem, inopem difficilemque habet oppugnationem, et non minus copiosam aquationem. Hic etiam propter barbarorum crebras excursions omnia loca, quae sunt ab oppidis remota, turribus et munitionibus retinentur, et, sicut in Africa, rudere, non tegulis teguntur; simulque in his habent speculas, et propter altitudinem longo lateque prospiciunt. Item oppidorum magna pars eius provinciae montibus fere munita, et natura excellentibus locis est constituta, ut simul aditus adscensusque habeat difficiles. Ita ab oppugnationibus natura loci distinentur, ut ciuitates Hispaniae non facile ab hoste capiantur: id quod in hoc contigit bello. Nam ubi inter Ateguam et Veubim, quae oppida supra sunt scripta, Pompeius habuit castra constituta in conspectu duorum oppidorum, ab suis castris circiter milia passuum quatuor grunus est excellens natura, qui adpellatur castra Postumiana: ibi praesidii causa castellum Caesar habuit constitutum.

VIII Pompeius, qui eodem iugo tegebatur loci natura, et, quod remotum erat a castris Caesaris, animaduvertebat loci difficultatem, et, quod flumine Salso intercludebatur, non esse commissurum Caesarem,

propter terrae fecunditatem. Monuit Dauius, praecedente Liphio, *infecunditatem*, et paulo post non nimis copiosam aqua legendum videri, et confert Strabon. l. 3. in.

retinentur ab incolis in potestate, defenduntur.

rudere. B. Alex. c. 7.

distinentur hostes.

intercludebatur. Post verbum hoc intelligendum erit, *puta-*

farem, ut in tanta loci difficultate ad subsidium submittendum se mitteret. Madrestis opinione, tertis vigiliis profectus, castellum oppugnare coepit; et laborantibus succurrit. Nostri, quum adpropinquassent, clamore repentino telorumque multitudine iactus facere coeperunt, uti magnam partem hominum vulneribus adficerent. Quo peracto, quum ex castello repugnare coepissent, et maioribus castris Caesaris nuncius esset adlatus, cum tribus legionibus est profectus, et quum ad eos adpropinquasset, fuga perterriti multi sunt interfecti, complures capti; in quibus duo * multi praeterea armis exati fugerunt; quorum seuta sunt relata octoginta.

Insequenti luce Arguetius ex Italia cum equitatu X venit. Is signa Saguntinorum retulit quinque, quae ab oppidanis cepit. Suo loco praeteritus est, quod equites ex Italia cum Asprenate ad Caesarem venissent. Ea nocte Pompeius castra sua incendit,

A a 5

et

putabat, quod eruendum est e superiore animadvertibat.

ad subsidium submittendum se mitteret. Mira loquendi ratio, cum potius demittere se ad duram conditionem dicatur, qui difficilem rem suscipit, seque periculo exponit. Sed in cod. Noruic. et Petav. legitur, *ad subsidium veniret*; quamquam nec hoc satis latinum est.

castellum opp. — coepit. Haec ita scripta sunt, ut non satis adpareat, quis, quid, quomodo fecerit aut peractus sit. Omnes ex-

plicationes non tam in verbis sunt, quam importatae.

castellum ut est Caesarianorum, ita qui sint laborantes, et ubi, ex verbis non potest cognosci. Nostri sunt, obsessi a Pompeio. Ergo, cum adpropinquassent non ad nostros, sed Pompeianos referendum est, cum Pompeiani adprop. nisi Nostri quum adpropinquasset legere melius.

Saguntinorum. Ergone hos in itinere oppressit?

Suo loco — venissens. Inexplicabilis locus. Alii habent praeterritus aut perterritus.

et ad Cordubam versus iter facere coepit. Rex nomine Iado, qui cum equitatu suas copias adduxerat, dum cupidius agmen aduersariorum insequitur, a vernaculis legionariis exceptus est, et interfectus.

XI Postero die equites nostri longius ad Cordubam versus persecuti sunt eos, qui commeatu ad castra Pompeii ex oppido portabant; ex iis capti L. cum iumentis ad nostra adducti sunt castra. Eodem die Q. Marcius, tribunus militum qui fuisset Pompeii, ad nos transfugit, et noctis tertia vigilia in oppido acerrime pugnatum est, ignemque multum miserunt, sic ut omne genus, quibus ignis per iactus solitus est mitti, exerceatur. Hoc praeterito tempore, C. Fundanius, eques Romanus, ex castris aduersariorum ad nos transfugit.

XII Postero die ex legione vernacula milites sunt capti ab equitibus nostris duo, qui dixerunt, se seruos esse. Quin venirent, cogniti sunt a militibus, qui antea cum Fabio et Pedio fuerant, et a Trebonio transfugerant. Eis ad ignoscendum nulla est data facultas, et a militibus nostris interfecti sunt. Idem temporis capti tabellarii, qui a Corduba ad Pompeium missi erant, perperamque ad castra nostra peruenerant, praecidis manibus missi sunt facti. Pari consuetudine, vigilia secunda ex oppido ignem multum telorumque multitudinem iactando, bene magnum tempus consumserunt, compluresque vul-

neri-

vitus. Asprenas quidam B. Afr. cap. 8. commemoratus est.

vernaculi sunt Pompeiani; c. 7. Ergo ille rex Iado Caesarem adiunxit.

omne genus (telorum), *quibus* — Cf. B. AL. 14, de maleblo.

Pari consuetudine, qua et antea vsi erant, c. 11.

meribus adfecerant. Praeterito noctis tempore, eruptionem in legionem sextam fecerunt, quum in opere nostri distanti essent, scripserque pugnare coeperunt: quorum via sepressa nostris: etsi oppidani superiore loco defendebantur. Hi, quum eruptionem facere coepissent, tamen virtute militum nostrorum: qui, etsi inferiore loco premebantur, tamen repulsi aduersarii bene multis vulneribus adfecti in oppidum se contulerunt.

Postero die Pompeius ex castris suis brachium cepit ad sinnem Sallum ducere: et quum nostri equites pauci in statione fuissent a pluribus reperti, de statione sunt deiecti, et occisi tres. Eo die A. Valgius, senatoris filius, cuius frater in castris Pompeii fuisset, omnibus suis rebus relictis, equum conscendit, et fugit. Speculator de legione secunda Pompeiana captus a militibus, et intersectus est: idemque temporis glans missa est, inscripta, quo die ad oppidum capiendum accederent, sese scutum esse positurum. Qua spe nonnulli, dum sine periculo murum adscendere, et oppidum potiri posse se sperant, postero die ad murum opus facere coeperunt, et bene magna prioris muri pars delecta est. * Quo facto ab oppidanis, ac si suarum par-

XIII

superiore loco defend. ipsa altitudo loci, e quo pugnabant, defensionem eorum faciliorem reddebat aduersus hostes, in inferiore loco vrbem oppugnantes.

sauiam uirtutem — repulsi — Nihil deest; quaedam potius redundant. Legerim: tamen virt. mil. nostrorum, qui inferiore loco premebantur, repulsi aduersf. —

ducere. Sic Norwic. et Petav. cod. Alii facere. Vtrumque recte dicitur.

fise — positurum. Ia, qui glandem inscripserat, de se vno scripserat: Scutum positurum: poteratque ex vnius professione coniectura de reliquorum voluntate simili fieri. Non male tamen Lipsio placuit: posituros.

delecta est. Quia in reliquis

et ad Cordubam versus iter facere coepit. Rex, nomine Indo, qui cum equitatu sine copias adduxerat, dum cupidius agmen aduersariorum insequitur, a vernaculis legionariis exceptus est, et interfectus.

XI Postero die equites nostri longius ad Cordubam versus profecti sunt eos, qui commistus ad castra Pompeii ex oppido portabant; ex iis capti L. cum iumentis ad nostra adducti sunt castra. Eodem die Q. Marcius, tribunus militum qui fuisset Pompeii, ad nos transfugit, et noctis tertia vigilia in oppido acerrime pugnatum est, ignemque multum miserunt, sic ut omne genus, quibus ignis per iactus solitus est mitti, excerneretur. Hoc praeterito tempore, C. Fundanius, eques Romanus, ex castris aduersariorum ad nos transfugit.

XII Postero die ex legione vernacula milites sunt capti ab equitibus nostris duo, qui dixerunt, se servos esse. Quin venirent, cogniti sunt a militibus, qui antea cum Fabio et Pedio fuerant, et a Trebonio transfugerant. Eis ad ignoscendum nulla est data facultas, et a militibus nostris interfecti sunt. Idem temporis capti tabellarii, qui a Corduba ad Pompeium missi erant, perperamque ad castra nostra peruenerant, praecidis manibus missi sunt facti. Pari consuetudine, vigilia secunda ex oppido ignem multum telorumque multitudinem iactando, bene magnum tempus consumaserunt, compluresque vulneri-

vitus. Asprenas quidam B. Afr. cap. 8. commemoratus est.

vernaculi sunt Pompeiani: c. 7. Ergo ille rex Indo Caesarem adiunxit.

omne genus (telorum), quibus — Cf. B. Al. 14, de maleblo.

Pari consuetudine, qua et antea vsi erant, c. 11.

neribus adfecerunt. Praeterito noctis tempore, eruptionem in legionem sextam fecerunt, quum in opere nostri distanti essent, acriterque pugnare coeperunt: quorū via oppressa a nostris, et oppidani superiore loco defendebantur. Hi, quum eruptionem facere coepissent, tamen virtute militum nostrorum * qui, et si inferiore loco premebantur, tamen repulsi aduersarii bene multis vulneribus adfecti in oppidum se contulerunt.

Postero die Pompeius ex castris suis brachium XIII
coepit ad flumen Salsum ducere: et quum nostri equites pauci in statione fuissent a pluribus reperti, de statione sunt deiecti, et occisi tres. Eo die A. Valgius, senatoris filius, cuius frater in castris Pompeii fuisset, omnibus suis rebus relictis, equum conscendit, et fugit. Speculator de legione secunda Pompeiana captus a militibus, et interfectus est: idemque temporis glans missa est, inscripta, quod die ad oppidum capiendum accederent, sese scutum esse positurum. Qua spe nonnulli, dum sine periculo murum ascendere, et oppidum potiri posse se sperant, postero die ad murum opus facere coeperunt, et bene magna prioris muri pars detecta est. * Quo facto ab oppidanis, ac si suarum par-

superiore loco defend. ipsa altitudo loci, e quo pugnant; defensionem eorum faciliorem reddere aduersus hostes, in inferiore loco urbem oppugnantes.

tamen virtute — repulsi — Nihil deest; quaedam potius redundant. Legerim: tamen virt. mil. nostrorum, qui inferiore loco premebantur, repulsi aduers. —

ducere. Sic. Noruic. et Petav. cod. Alii facere. Vtrumque recte dicitur.

fise — positurum. Is, qui glandem inscripserat, de se vno scripserat: Scutum possem: poteratque ex vnius professione coniectura de reliquorum voluntate simili fieri. Non male tamen Lipsio placuit: posituros.

deiecta est. Quia in reliquis

partem essent, conseruati, missis sacre loricates, quique praesidia causa praepositi oppido a Pompeiis essent, orabant. Quibus respondit Caesar, se conditione dare, non accipere, consensisse. Qui tamen in oppidum seueritissimè, relato responso, clamore sublato; omni genere telorum emisso, pugnare pro muro, toto coeperunt: propter quod tere magnus pars hominum; qui in castris nostris essent, non dubitarunt, quin eruptionem eo die essent facturi. Ita corona circumdata, pugnatum est aliquando vehementissime, simulque ballista missa a nostris turrem deiecit: qua aduersariorum, qui in ea turre fuerant, quinque deieci sunt, et puer, qui ballistam soluit erat obsequare.

XIII

Eo praeterito tempore, Pompeius trans flumen Sallum castellum constituit: neque a nostris prohibitus, falsaque illa opinione gloriatus est, quod prope in nostris partibus locum tenuisset. Item insequenti die eadem consuetudine dum longius prosequitur, quo loco equites nostri stationem habuerant, aliquot turmae cum leui armatura, impetu facto, loco sunt deiectae, et propter paucitatem nostrorum equitum simul cum leui armatura inter turmas aduersariorum protritae. Hoc in conspectu utrorumque castrorum gerebatur: et maiore Pompeiani exultabant gloria, longius quod, nostris cedentibus, prosequi coepissent. Qui quum aliquo loco a nostris recepti essent, ut consueverant,

ex

liquis huius loci modus rei gestae non satis adparet, haud dubie h. l. aliquid excidit. Inde asteriscus in edit. Oudendorp.

falsaque. Potius *falsa*,

e Norv. et Petav. cod.

simul cum leui armatura.

Sic libri boni. Vulgo, *simulque l. a. male.*

recepti. Glandorpius ma-

lit, *excepti.*

ex simili virtute clamore factos auctores sunt proelium facere.

Fere apud exercitus haec est equestris proelii XV
consuetudo: quum eques ad dimicandam, dimisso
equo, cum pedite congruitur, nequaquam par ha-
batur. Id quod in hoc accidit certamine: Quum
pedites, ex levi armatura lecti, ad pugnam, equi-
tibus nostris nec opinantibus, venissent, idque in
proelio animaduersum esset, complures ex equis de-
scenderunt. Ita exiguo tempore eques pedestre, pedes
equestre proelium facere coepit, usque eo, ut caedem
proxime a vallo fecerint. In quo proelio aduersario-
rum ceciderunt CXXIII, compluresque armis exuti,
multi vulneribus adfecti in castra sunt redacti: no-
stri ceciderunt III; fauelli XII pedites, equites V.
Eius diei insequenti tempore, pristina consuetudine
pro muro pugnari coeptum est. Cum bene ma-
gnam multitudinem telorum ignemque nostris de-
fendentibus iniiecissent, nefandum crudelissimum-
que facinus sunt adgressi, in conspectuque nostro
hospites, qui in oppido erant, iugulare, et de mu-
ro praecipites mittere coeperunt, sicuti apud barba-
ros: quod post hominum memoriam numquam est
factum.

Huius diei extremo tempore a Pompeianis clam XVI
[ad] nostros tabellarius est missus, ut ea nocte tur-
res

ex simili virtute. Quid hoc sibi vult? Vtum ad superiora referendum, nostri eos exceperunt simili virtute, non cesserunt iis? An clamorem dicuntur sustulisse propter similem nostrorum virtutem? quia nostros videbant et ipsos audere ali-
quid.

[ad]. Hoc ad sensu plane nullo additur, quare necessario reiiciendum est. Mens auctoris manifesta est: a Pompeianis (Pompeii exercitu extra urbem) clam nostros tabellarius (in oppidum) missus est. Haec sunt Claukii ad h. l. verba, quem secuti sunt Dauisus et Oudendor-

dor-

res aggeremque incenderent, et tertia vigilia eruptionem facerent. Ita igne telorumque multitudine iacta, quum bene magnam partem muri consumfissent, portam, quae e regione et in conspectu Pompeii castrorum fuerat, aperuerunt, copiaeque totae eruptionem fecerunt, sequaque extulerunt calcatas ad fossas complendas, et harpagones ad casas, quae stramentitiae ab nostris hibernorum castris aedificatae erant, diruendas et incendendas; praeterea argentum et vestimenta, ut, dum nostri in praeda detinerentur, illi, caede facta, ad praefidia Pompeii se recipere: nam, quod existimabat, eos posse conatum efficere, nocte tota ultra ibat flumen Salsum in acie. Quod factum licet hac opinantibus nostris erat gestum, tamen, virtute freti, repullos multisque vulneribus adfectos oppido represserunt, praedaeque et armis eorum sunt potiti, vivosque aliquos ceperunt, qui postero die sunt interfecti. Eodemque tempore transfuga nuntiavit ex oppido, Iunium, qui in cuniculo fuisset, iugulatione oppidanorum facta clamasse, facinus se nefandum et scelus fecisse: nam eos nihil meruisse, quare tali poena addicerentur, qui eos ad aras et focos suos recepissent; eosque hospitium scelere contaminasse: multa praeterea dixisse: quodratione deterritos, amplius iugulationem non fecisse.

Ita

dorpius. Videtur Cellarius quoque sensisse, in cuius editione est: *a Pompeianis et clam nostros.*

calcatas. Adparet, verbum esse depravatam. In plerisque exemplaribus adscriptum est ad marginem, *cratus*, quod vocabulum, ut

pote rei militaris, huic loco recte quadrat. *Glandorpius.* Et hoc verius videtur, quam *culcitas*, quod Dauius reponi voluit.

existimabas Pompeius. Monuit Clarkius.

ibat. An, *stabat*? Sic et Wagnerus vertit.

Ita postero die Tullius legatus cum Catone Lusitano venit, et apud Caesarem verba fecit: Veniam quidem dii immortales fecissent, ut tuus potius miles, quam Cn. Pompeii, factus essem; et hanc virtutis constantiam in tua victoria, non in illius calamitate, praestarem: cuius funestae laudes quippe ad hanc fortunam reciderunt, ut cives Romani, indigentes praesidii, [et] propter patriae luctuosam perniciem dedamur hostium numero: qui neque in illius prospera acie primam fortunam, neque in aduersa secundam obtinuimus victoriam: qui legionum tot impetus sustentantes, nocturnis diurnisque operibus gladiatorum ictus telorumque missas expectantes, victi, et deserti a Pompeio, tua virtute superati, salutem a tua clementia deposcimus; petimusque, ut qualem te gentibus praestitisti, similem te in civium deditioe praestes. Et qualem, ait, gentibus me praestiti, similem in civium deditioe praestabo.

Remis-

cum Catone Lus. Porro tasse legendum, cum C. Antonio Lus. Illius enim c. 18, ut comitis Tullii meminuit. Glandorpius.

qui neque — victoriam. Hoc acumen non satis capio. Iulius Celsus p. 140 initium et finem huius orationis repetit, deinde addit: *Multa praeter haec locutus est, quae scriptorum vitio confusa vix intelligi possunt.*

gentibus exteris, Ponto, Aegypto, Gallograeciae.

Es qualem, ait, — praestabo. Haec omnia Dau-

sius demum e Thuaneco codice inferuit, reperitque etiam Clarkius in regio. Sed et superiora in duobus codd. aliter leguntur: in Petav. est: *oramusque, ut clementiam, quam victis gentibus praebuisti, calamitosi civibus, tuis non deneges. Cui Caesar, se non acerbiorum in cives futurum; quam in hostes venia donatos fuerit, respondit.* Haec eadem Norvic. cod. sic exhibet: *ut clem. — — acerbiorum in cives fugatis: ceteris plane omittis.* Nonne ergo haec omnia

XVIII *Remissis legatis, quum ad portam venisset Tib. Tullius, et quum eum introeuntem C. Antonius insecutus non esset, reuertit ad portam, et hominem adprehendit. Quod Tiberius quum fieri animaduertit, simul pugionem eduxit, et manum eius incidit. Ita refugerunt ad Caesarem. Eodemque tempore signifer de legione prima transfugit, et nunciauit, quo die equestre proelium factum esset, suo signo perisse homines XXXV, neque licere castris Cu. Pompeii nunciari, neque dici, perisse quemquam. Seruus, cuius dominus in Caesaris castris fuisset, uxoremque et filium in oppido reliquerat, dominum iugulauit, et ita clam a Caesaris praesidiis in Pompeii castra discessit, et indicium glande scriptum misit, per quod certior fieret Caesar, quae in oppido ad defendendum compararentur. Ita litteris acceptis, quum in oppidum reuertissent, qui mittere glandem inscriptam solebant, in-*

omnia additamenta post verbum *deposcimus* spuria iudicanda erunt?

Remissis legatis — ad Caesarem. Miram profecto rem, si sic gesta sit. Hanc obscuritatem bene disiecit codex ille Dauisii, in quo sic legitur: *Remissis legatis, quum ad portam venissent, Tib. Tullius, quum introeuntem C. Antonium insecutus non esset, reuertit ad portam* (sc. Antonius) — *animaduertit, simul pugionem eduxit* — Sed et porro *refugis* legendum est.

suo signo. Leg. *e suo signo*, h. e. manipulo.

fuisse — *reliquerat.* Quanta haec est scribendi negligentia!

glande scriptum: vt cap. 13.

Caesar. Cur vero non dixit ipse Caesari rum, cum in eius castris fuit?

litteris acceptis. Quis accepit? Vnde? Quales?

qui mittere — solebant. Ergo nunc plures mittebant? Mihi totus locus obscurus est: nihil satis distincte narratum reperire possum. Multa hic exciderunt, aut scriptor scribere quidem voluit, sed non potuit.

insequenti tempore duo Lusitani fratres transfugae
 rñnciarunt, quam Pompeius concionem habuisset:
 quoniam oppido subsidio non posset venire, noctu
 ex aduersariorum conspectu se deducere ad mare
 versum: vnum respondisse, vt potius ad dimican-
 dum descenderent, quam signum fugae ostender-
 rent: eum, qui ita locutus esset, iugulatum. Eo-
 dem tempore tabellarii eius deprehensi, qui ad op-
 pidum veniebant, quorum litteras Caesar oppidanis
 obiecit, et, qui vitam sibi peteret, iussit turrem
 ligneam oppidanorum incendere: id si fecisset, ei
 se promisit omnia concessurum. Quod difficile
 erat factu, vt eam turrem sine periculo quis iucen-
 deret. Ita * facturus de ligno, quum propius ac-
 cessisset, ab oppidanis est occisus. Eadem nocte
 transfuga nunciauit, Pompeium et Labienum de
 iugulatione oppidanorum indignatos esse.

Vigilia secunda propter multitudinem telorum XVIII
 turris lignea, quae nostra fuisset, ab imo vitium
 fecit, vsque ad tabulatum secundum et tertium.
 Eodem tempore pro muro pugnatum acerrime, et
 turrim nostram, vt superiorem, incenderunt, id-
 circo, quod ventum oppidani secundum habuerunt.
 Insequenti luce materfamilias de muro se deiecit,
 et ad nos transiit, dixitque, se cum familia con-
 stitu-

descenderent, ostenderent.
 Videtur numerus singularis
 e duobus codd. semper con-
 spirantibus recipiendus.

Ita * facturus de ligno.
 Res quidem vtrumque pot-
 est intelligi, aliquem ita fa-
 cere, h. e. ligneam turrem
 incendere voluisse; sed nec
 vulgata lectio latina, nec

scriptura codicum, *ita sum-
 crure de ligno*, sana est.

vt superiorem. An, vt
 eam, de qua ante dictum est?
 Sed ea non incensa est. Quo
 sensu igitur superior dicitur?
cum familia. Leg. *fa-
 mula*, quia in Iul. Celsi
 p. 241 est, *cum ancilla*.
 Monuit Danilius.

stitutum habuisse, ut una transfugerent ad Caesarem; illam oppressam et iugulatam. Hoc praeterea tempore tabellae de muro sunt deiectae, in quibus scriptum est inuentum: L. Minatius Caesari. Si mihi vitam tribues, quoniam ab Cn. Pompeio sum desertus, qualem me illi praestiti, tali virtute et constantia futurum me in te praestabo. Eodem tempore oppidanorum legati, qui antea exierant, Caesarem adierunt, si sibi vitam concederet, sese insequenti die oppidum esse dedituros. Quibus respondit, se Caesarem esse, fidemque praestaturum. Ita, ante diem XI Kalend. Martii oppido potitus, imperator est appellatus.

XX Quod Pompeius ex perfugis quum deditionem oppidi factam esse scisset, castra mouit Vcubim versus, et circum ea loca castella disposuit, et munitionibus se continere coepit. Caesar mouit, et propius castra castris contulit. Eodem tempore mane loricatus vnus ex legione vernacula ad nos transfugit, et nunciauit, Pompeium oppidanos Vcubenses conuocasse, eisque ita imperauisse, ut, diligentia adhibita, perquirerent, qui essent suarum partium, itemque aduersariorum victoriae fautores. Hoc praeterito tempore, in oppido, quod fuit captum, seruus est prehensus in cuniculo, quem supra demon-

Minatius. Hunc Pompeius praefecerat urbeo praesidio. Dio Cass. 43, 33. Add. Valer. Max. 9, 2, 4, ubi culpa omnis erga Ateguam crudelitatis, cuius exempla scriptor noster hactenus passim exposuit, in hunc Minatium Flaccum conferatur. Al. falso *Minutius*.

futurum poterat abesse. *imperator.* vid. ad B. C. 2, 26.

Quod Pomp. Vulgo, *Es Pomp.* Sed, quod est, in quo, qua in re, et nescitur cum illo quum, ut quod si, quod nisi. v. ind.

in opp. qu. fuit captum. Est Ategua, quam scriptor ab

demonstrauimus, dominum iugulasse: is uiuus est
combustus. Idemque temporis centuriones loricati
octo ad Caesarem transfugerunt ex legione vernacula,
et equites nostri cum aduersariorum equitibus
congressi sunt, et saucii aliquot occiderunt ex leui
armatura. Ea nocte speculatores prehensi serui tres,
et vnus ex legione vernacula. Serui sunt in cru-
cem sublati, militi ceruices abscissae.

Postero die equites cum leui armatura ex aduersariorum castris ad nos transfugerunt. Et eo tempore circiter XI equites ad aquatores nostros excurrerunt, nonnullos interfecerunt, item alios vivos abduxerunt. Ex equitibus capti sunt equites VIII. Insequenti die Pompeius securi percussit homines LXXIII, qui dicebantur esse fautores Caesaris victoriae: reliquos in oppidum iussit deduci, ex quibus effugerunt CXX, et ad Caesarem venerunt. XXI

Hoc praeterito tempore, qui in oppido Ategua
Bursaulenses capti sunt, legati profecti sunt cum
nostris, uti rem gestam Bursaulensibus referrent,
quid sperarent de Cn. Pompeio, quum viderent
hospites iugulari, praeterea multa scelera ab iis fieri,
qui praesidii causa ab his reciperentur. Qui quum
ad oppidum venissent, nostri, qui fuissent equites
Romani et senatores, non sunt ausi introire in op-
pidum, praeterquam qui eius ciuitatis fuissent.
Quorum responsis ultro citroque acceptis et reddi-
tis, quum ad nostros se reciperent, qui extra oppi-
dum

ab Uebi. discerni vult — *sur*, vt a Munatio. vid. ad
— De seruo erat cap. 15. cap. 19.

16.

16. *Ex equisibus.* In Leidenſi
 primo eſt, & quibus..
hoſpites ſingulari c. 15.
ab iis, qui — recipere
qui fuiſſent. Voluit di-
 cere, *qui erant.*
ad noſtros, qui extra opp.
fuiſſent, qui ſubſtituerent ex-
 tra oppidum.

dom fuissent, illi de praesidio infecuti ex suis legatos iugularunt: duo reliqui, qui ex eiserunt, Caesari rem gestam detulerunt, et species ad oppidum Ateguam miserunt. Qui certum comperissent legatorum responsa, ita gesta, quemadmodum illi retulissent, ab oppido concursu facto, eum, qui legatos iugulasset, dare, et ei manus intentare coeperunt: illius opse perisse. Ita vix periculo liberatus petiit ab oppidanis, ut ei liceret legatum ad Caesarem proficisci illi se satisfacturum. Potestate data, quum in esset profectus, praesidio comparato, quum bene magnam manum fecisset, et nocturno tempore per fallaciam in oppidum esset receptus, iugulationes magnam facit; principibusque, qui sibi contrarii fuissent, interfectis, oppidum in suam potestatem recipit. Hoc praeterito tempore, serui transfuga nunciauerunt, oppidanorum bona vendere, nec cui extra vallum licere exire, nisi discinctum; idcircoque, ex quo die oppidum Ategua esset captum, metu contritos complures profugere in Baeturiam, neque sibi ullam spem victoriae propositam habere: et, si qui ex nostris transfugerit, in levem armaturam comici, eumque non amplius XVI accipere.

Infra-

miserunt. Burfaulenses miserunt speculatores Ateguam. Hunc sensum postulat series narrationis. Sed pessime neglexit scriptor dicere, quis miserit speculatores.

Qui quum certum comperissent de legatorum responsis, siue de his, quae ipsi nu-

per cum legatis essens collo- cuti, ita gesta esse omnia — Hic est sensus, aut saltem debet esse.

vendere. Boni codd. habent *vendi*. Recte.

non amplius XVI (alibi) accipere (haud dubie, in diem). Affice intelligi, ubi de militari stipendio sermo est,

Insequenti tempore Caesar castris castra contulit, et brachium ad flumen Salsum ducere coepit. Hic dum in opere nostri distenti essent, complures ex superiore loco aduersariorum decurrerunt: nec detinentibus nostris, multis telis iniectis complures vulneribus adfecere. Hic tamen, vt ait Ennius; *Nostri cessare parumper*. Itaque praeter consuetudinem quum a nostris animaduersum esset, cedere; centuriones ex legione quinta flumen transgressi duo restituerunt aciem; acriterque eximia virtute plures quum agerent, ex superiore loco multitudine telorum alter eorum concidit. Ita quum is compar proelium facere coepisset, et quum vndique se circumueniri animum aduertisset, parumper ingressus, pedem offendit. Huius concidentis viri casum passim audito, quum complures aduersariorum con-

B b b 3

cur-

est, constat. vid. Taciti Annal. 1, 17. Lipsii Excursus ad h. l. siue potius Lipsii Electa 1, 2. An pumerus XVI sit genuinus; cur vt exiguus h. l. tradatur; ea esse omnia obscura, ex ipso illo Lipsii loco intelligitur.

nec detinentibus nostris. Puto sensum esse, quum nostri eos detinere s. prohibere non possent. Al. *desinentibus*: sic sensus erit, quem Glandorpius vidit, Caesarianos non desisse s. perstitisse in muniendo. Et hoc verius est.

Hic tamen — parumper. Sic Leidenfis primus, nisi quod pro *tamen* est *dum*,

Ceteri codd. sunt valde deprauati. Si quis cum Glandorpio *Hic tum* malit, erit dictum, vt *ibi tum* apud Ciceronem, vbi narrat, et transit ad aliud.

Ita quum is — Vitium est in verbo *is*, pro quo duo codd. habent *eis*. Sed ne sic quidem constat de sensu. Glandorpius maluit *alter* pro *ita*.

virī casu passim audito. Pro his est in tribus bonis codd. *temporis aquari fortis insignia*. Quis haec extricet? Saltem talia incredibilem huius libri corruptionem, et perantiquam, arguant.

cursum facerent, equites nostri transgressi *interiore* loco aduersarios ad vallum agere coeperunt. Ita dum cupidius intra praesidia illorum student caedem facere, a turmis et leui armatura sunt *interclusi*. Quorum nisi summa virtus fuisset, viui capti *essent*: nam et munitione praesidii ita coangustabantur, *ut* eques, spatio intercluso, vix se defendere posset. Ex his utroque genere pugnae complures sunt vulneribus adfecti, in quibus etiam Clodius Aquitius: inter quos ita comminus est pugnatum, *ut* ex nostris, praeter duos centuriones, sit nemo desideratus, gloria se efflorentes.

XXIII

Postero die ab Soricaría utrorumque conuenere copiae. Nostri brachia ducere coperunt. Pompeius quum animaduerneret, castello se excludi Asparia, quod est ab Vcubi milia passuum V, haec res necessario deuocabat, *ut* ad dimicandum descenderet: neque tamen aequo loco sui potestatem faciebat, sed ex grumo excessum tumultum capiebat, vsque eo, *ut* necessario cogeretur iniquum locum subire. Quo [de] facto, quum utrorumque copiae tumultum excellentem petissent, prohibiti a nostris sunt, deiectione planitie. Quae res secundum nostris efficiebat proelium. Undique autem cedentibus aduersariis, nostri magna in caede versabantur. Quibus

interiore loco. Fortasse, ex inferiore loco.

deuocabat. Ita libri boni. Vulgo, *vocabat*.

planitie. An prisca forma pro *planitie*? h. e. in planiciem. Certe hic, est sensus. Dauidius *planitiae* eodem sensu matuit.

nostri magna. Verbum

nostri dubium est, quia omnes Oudendorpii codd. habent: *non parum magna* — Ergo legerim: *Vnd. a. ced. aduersariis, non parum magna in c. versabantur* (aduersarii caedebantur), *quibus* — Syntaxis esse debebat, *cedentes aduersarii versabantur*, sed saepe sic ablatiui abso-

abso-

bus mons, non virtus, saluti fuit: quo subsidio tunc, nisi aduersperasset, a paucioribus nostris omnique auxilio priuati essent: nam ceciderunt ex leui armatura CCCXXIII, ex legionariis CXXXVIII, praeterquam quorum arma et spolia sunt adlata. Ita pridie duorum centurionum interitio hac aduersariorum poena est litata.

Insequenti die, pari consuetudine quum ad eundem locum eius praesidium venisset, pristino illo suo viebantur instituto: nam, praeter equites, nullo loco aequo se committere audebant. Quum nostri in opere essent, equitum copiae concursus facere coeperunt: simulque vociferantibus legionariis, quum locum efflagitarent, vt consueti insequi existimare possent, se paratissimos esse ad dimicandum, nostri ex humili conualle bene longe sunt egressi, et planitie iniquiore loco constiterunt. Illi tamen procul dubio ad congregiendum in aequum locum non sunt ausi descendere, praeter vnum Antistium Turpionem, qui, fidens viribus, ex aduersariis sibi parem esse neminem agitare coepit. Hic, vt fertur Achillis Memnonisque congressus,

XXV

Bbb 4

Q. Pom-

absolute ponuntur, vt h. l. et passim monuerunt interpretes.

omnique auxilio. Haec delenda sunt.

interitioem dixit etiam Cic. Verr. 3, 4. Legerim: *ita pridie facta duorum centur. int.* —

nullo loco aequo. An nullo? vt sit nominatiuus: *nullo, praeter equites, et planitie in loco.* Fortasse legendum, *et in plani-*

tiei aequiore loco. Varietas est multiplex, videturque res ipsa sequenda esse.

procul dubio coniunxerim cum *descendere*, vt sit, sine mora et cunctatione descendere.

agitare, iactare. Sic codd. boni. Vulgo *cogitare*, quod est interpretamentum.

Achill. Memnon. Horum singulare certamen ad Troiam, quo Memnon periit, copiose descriptum est a

Quinto

Q. Pompeius Niger, eques Romanus Italicensis, ex acie nostra ad congregiendum progressus est. Quoniam ferocitas Antistii omnium mentes conuerterat ab opere ad spectandum, acies sunt dispositae: nam inter bellatores principes dubia erat posita victoria, ut prope videretur finem bellandi duorum dirimere pugna. Ita auidi cupidique suarum quisque partium,* expertorum virorum fautorumque voluntas habebatur. Quorum virtute alacri quum ad dimicandum in planitiem se contulissent, scutorumque laudis insignis praefulgens opus caelatum, quorum * pugna esset prope profecto diremita, nisi propter equitum * concessum, ut supra demonstravimus, levis armatura praesidii causa non longe ab opere castrorum constitisset. Ut nostros equites in receptu, dum ad castra redeunt, aduersarii cupidius sunt insecuti, vniuersi, clamore facto, impetum dederunt. Ita metu perterriti, quum in fuga essent, multis amissis, in castra se recipiunt.

XXVI

Caesar ob virtutem turmae Cassianae donauit milia XIII, et praefecto torques aureos V, et leui armaturae milia X. Hoc die A. Baebius, et C. Flavius, et A. Trebellius, equites Romani Astenses, argento prope tecti equites ad Caesarem transfugerunt; qui nunciarunt, equites Romanos coniurasse omnes, qui in castris Pompeii essent, ut transi-

nem

Quinto Calabro Paralipom. 2, 395 sqq. Attigit etiam Dictys Cretensis 4, 6. Celarius.

*acies sunt dispositae, stabant instructae, sed spectandi causa, ut Liv. 1, 25, qui locus omnino quaedam habet huic nostro similia, ut

nominatim fautores, qui fauores spectant — Sed locus est foede laceratus.

concessum. An, concursum? Sic supra dixit.

tecti equites. Leg. tectis equis cum Glandorpio, aut tecti equos cum codice Davilii.

dem facerent; serui indicio omnes in custodiam esse coniectos, e quibus, occasione capta, se transfugisse. Item hoc die litterae sunt deprehensae, quas mittebat Vrsionem Cn. Pompeius. S. V. G. E. V. Etsi, prout nostra felicitas, ex sententia aduersarios adhuc propulso habemus, tamen, si aequo loco sui potestatem facerent, celerius, quam vestra opinio fert, bellum confecissem. Sed exercitum tironeum non audent in campum deducere, nostrisque adhuc freti praefidiis bellum ducunt; nam singulas ciuitates circumfuderunt; inde sibi comineatus capiunt. Quare et ciuitates nostrarum partium conseruabo, et bellum primo quoque tempore conficiam. Cohortes in animo habeo ad vos mittere. Profecto nostro comineatu privati, necessario ad dimicandum descendent.

Insequenti tempore quum nostri temere in opere distenti essent, equites in oliueto, dum lignantur, interfecti sunt aliquot. Serui transfugerunt, qui nunciauerunt, a. d. III. Nonarum Martii proelium, ad Soritiam quod factum est, ex eo tempore metum esse magnum, et Attium Varum circum castella praesse. Eo die Pompeius castra mouit, et contra Hispalim in oliueto constitit. Caesar priusquam eodem est profectus, luna hora circiter VI visa est. Ita castris motis Vebim, Pompeius praefidium, quod reliquit, iussit incenderent, et deusto

XXVII

Bb b 5

oppi-

S. V. G. E. V. Si valetis, gaudeo: ego valeo.

prout nostra felicitas, quae nostra est felicitas.

nostris — praefidiis, nostris adminiculis belli gerendi, v. c. comineatu, quibus insidiantur, sperans se ducturos bellum.

proelium ad Sorit. vid.

c. 24. Ergo vel Soritiam, vel Soritia vtroque loco ponendum erit — Syntaxis loci est durior.

hora VI. Est ipse meridi- dies. Narratur, ut prodigium.

iussit incendi

Sic vnus codex.

oppido in castra maiora se reciperent. Insequenti tempore Ventispono oppidum quum oppugnare coepisset, deditione facta, iter fecit in Carrucam, contraque Pompeium castra posuit. Pompeius oppidum, quod contra sua praesidia portas clausisset, incendit; milesque, qui fratrem suum in castris ingulasset, interceptus est a nostris, et fusti percussus. Hinc itinere facto, in campum Mundensem quum esset ventum, castra contra Pompeium constituit.

XXVIII

Sequenti die quum iter facere Caesar cum copiis vellet, renunciatum est ab speculatoribus, Pompeium de tertia vigilia in acie stotisse. Hoc nuncio adlato, vexillum proposuit. Idcirco enim copias eduxerat, quod Versaonensium ciuitati fuissent fautores: antea literas miserat, Caesarem nolle in conuallē descendere, quod maiorem partem exercitus trionem haberet. Hae litterae vehementer confirmabant mentes oppidanorum. Ita, hac opinione fretus, totum se facere posse existimabat: etenim et natura loci defendebatur, et ipsius oppidi muni-

codex. Al. *inssit ut incend.*
Al. *inssit incendi.* Nomina
yrbium, quae sequuntur,
corrupta sunt. *Carula* pla-
cet Wesselingio ad Antonini
itiner. p. 410, ut Oudendor-
pius monuit.

vexillum. vid. ind.
*quod Versaonensium ciuita-
tis qui fuissent fautores.* Sic
legendum puto. Sensus est,
miserat literas his ciuitatis
Vrf. (in ciuitate Vrf.), qui
huius ciuitatis fautores Pom-
peii fuissent, h. e. erant, ut

solet hic scriptor loqui. De
litteris est c. 26. Ergo vtro-
que loco vel *Versaon.* vel
Versaon. legetur; sed prius
est rectius. Quia vero edd.
vett. *Fausto* ante verbum *an-
tea* inserunt, maluit Ouden-
dorpheus: *quod, qui Vrsa.
civ. praefuisset, Fausto, an-
tea l. m.* Nihil certum est
in hoc libro.

*torum facere, facere, quae
vellet.* Duker. de latin. Iu-
riscons. p. 353. Oudendor-
pius.

munitione, ubi castra habuit constituta. Namque, ut superius demonstravimus, loca excellentia tumulis contineri; interim nulla planities diuidit.

Sed ratione nulla placuit taceri id, quod eo incidit tempore. Planities inter utraque castra intercedebat, circiter milia passuum quinque, ut auxilia Pompeii duabus defenderentur rebus, oppidi excelsi et loci natura. Hinc dirigens proxima planities aequabatur, cuius decursum antecedeat riuus, qui ad eorum accessum summam efficiebat loci iniquitatem: nam palustri et voraginoso solo currens erat ad dextrum. Et Caesar, quum aciem directam vidisset, non habuit dubium, quin media planities in aequum ad dimicandum aduersarii procederent. Hoc erat in omnium conspectu. Huc accedebat, ut locus illa planities equitatum ornaret, et diei solisque serenitas; ut mirificum et optandum tempus prope ab diis immortalibus illud tributum esset ad proelium committendum. Nostri laetari, nonnulli etiam timere, quod in eum locum res fortunaeque omnium deducerentur, ut, quidquid post horam casus tribuisset, in dubio poneretur. Itaque nostri ad dimicandum procedunt, id quod aduersarios existimabamus esse facturos; qui tamen a munitione oppidi

XXVIII

Namque — diuidis. Et haec corrupta sunt.

planities aequabatur, aequa erat s. aequa procurrebat. Quid sit dirigens, nescio.

currens erat (vulg. *currebat*) ad dextrum (vulgo *dextram partem*). Et. Pro *partem* Et in codd. est *id quod*. Ergo legetur: *currens erat ad dextrum. Quod*

Caes. quum ac. dir. Sic quod quum coniungitur. vid. ind. in *quod*.

ornaret. Res postulat, *adiunaret*, aut simile verbum.

casus. Sic edidisse Scaligerum, monet Oudendorpius: nam in codd. est *causas, curas, cras*. Quaedam edd. p. *hor. castris fieri*.

oppidi mille passibus longius non audebant procedere: in quo sibi prope murum aduersarii proelium constituebant. Itaque nostri procedunt. Interdum aequitas loci aduersarios efflagitabat, ut tali conditione contenderent ad victoriam: neque tamen illi a sua consuetudine decedebant, ut aut ab excelso loco, aut ab oppido discederent. Nostri pede presso propius riuum quum adpropinquassent, aduersarii patrocinari loco iniquo non desinunt.

XXX

Erat acies XIII aquilis constituta, quae lateribus equitatu tegebatur, cum leui armatura milibus sex: praeterea auxiliares accedebant prope alterum tantum. Nostri praesidia LXXX cohortibus et VIII milibus equitum. Ita quum in extrema planitie iniquum in locum nostri adpropinquassent, paratus hostis erat superior, ut transeundi superius iter vehementer esset periculosum. Quod quum a Caesare esset animaduersum, ne quid temere culpa sua secus admitteretur, eum locum definire coepit. Quod quum hominum auribus esset obiectum, moleste et acerbe accipiebant, se impediri, quo minus proelium conficere possent. Haec mora aduersarios alacriores efficiebat, Caesaris copias timore impediri ad committendum proelium. Ita se efferentes iniquo loco, sui potestatem faciebant, ut magno tamen periculo accessus eorum haberetur.

Hic

in quo. An, quod? ut hoc libro, habent *transire*.
lit, quia. *ficus ac voluerat, contra*

patrocinari (sibi) loco in.

spem et expectationem.

Nostri praesidia (noster exercitus constitutus erat, h. e. constabat) LXXX cohort.

locum definire erit, hunc locum facere et constituere terminum, ad quem vsque progrediantur.

transeundi. Duo illi codd. boni, fere conspirantes in

ut magno — haberetur, ut, quamuis ad eos Caesari

riani

Hic decumani suum locum, cornu dextrum, tenebant, sinistrum tertia et quinta legio, itemque cetera auxilia et equitatus. Proelium clamore facto committitur.

Hic et si virtute nostri antecedeabant, aduersarii se e loco superiore defendebant acerrime, et vehemens fiebat ab utrisque clamor, telorumque missu concursus, sic, ut prope nostri diffiderent victoriae: congressus enim et clamor, quibus rebus maxime hostes conterrentur, in collatu pari erant conditione. Itaque ex utroque genere pugnae, quum parem virtutem ad bellandum contulissent, pilorum missu fixa cumulat et concidit aduersariorum multitudo. Dextrum demonstrauimus decumanos cornu

XXXI

riani accedere possent, at magno tamen id cum periculo fieret. *Clarkius.*

diffident victoriae. De summa Caesaris in hoc proelio inopia et desperatione Plutarchus (Caes. cap. 56) haec narrat, vix ab eo milites compelli potuisse, ut perseuerarent in proelio, ipsumque dixisse, alias se de victoria, hoc die de vita certasse. Cf. Vellei. Paterc. 2, 55. Florus 4, 2, 82. Sueton. Jul. 36. Eadem leguntur in Appian. Civ. 2. p. 493, sed graui errore dicuntur ad Cordubam accidisse, pro quo, in reliqua Appiani diligentia, *modis Mordas* necessario ponendum est: nam non modo ceteri omnes sic referunt, et constat ex omni hi-

storia; sed ipse Appianus dicit, hoc proelium commissum esse, postquam Pompeius Caesari metum et ignauiam exprobrauerat. Atqui hoc factum est per illas litteras, de quibus paulo ante (c. 26), et quibus scriptor noster (c. 28) irritatum ad proelium esse Caesarem monuit. Ergo Appianus de *Mundenst* pugna egit. Copiosus est de hoc proelio Dio Cass. 43, 36. 37. 38.

Itaque ex utroque genere. Delendum ex. Sensus est: in utroque genere pugnae, pedestri et equestri, parem eminuisse virtutem; sed Caesarianos pilis vicisse, h. e. pedites s. legiones Caesaris vicisse.

cornu tenuisse: qui etsi erant pauci, tamen propter virtutem magno aduersarios timore eorum opera adficiebant, quod a suo loco hostes vehementer premere coeperunt, vt ad subsidium, ne ab latere nostri occuparent, legio aduersariorum transduci coepta sit ad dextrum. Quae simul est mota, equitatus Caesaris sinistrum cornu premere coepit. At ii eximia virtute proelium facere incipiunt, vt locus in acie ad subsidium veniendi non daretur. Ita, quum clamori esset intermixtus gemitus, gladiatorumque crepitus auribus oblatus, imperitorum mentes timore praepediebat. Hic, vt ait Ennius, Pes pede premitur, armis teruntur arma, aduersariosque vehementissime pugnantes nostri agere coeperunt; quibus oppidum fuit subsidio. In ipsis Liberalibus fusi fugatique non superfuissent, nisi in eum locum confugissent, ex quo erant egressi. In quo proelio ceciderunt milia hominum circiter XXX, et si quid amplius: praeterea Labienus, Attius Varus; quibus occisis vtrisque funus est factum: itemque equites Romani, partim ex vrbe, partim ex prouincia, ad milia III. Nostri desiderati ad hominum mille, partim peditum, partim equitum, faucii ad quingentos. Aduersariorum aquilae sunt ablatae XIII, et signa et falces: praeterea duces belli XVII capti sunt. Hos habuit res exitus.

XXXII

Ex fuga hac quum oppidum Mundam sibi constituisent praesidium, nostri cogeantur necessario eos circumvallare. Ex hostium armis pro cespite cada-

occuparent in libris bonis: iam comparauit. Cui non recte: *occuparentur*, in vulgatis edd. plerisque. dictus Hyles?

Pes pede — Brantius Homerum (Iliad. 13, 131) et Virgilium (Aen. 10, 361) *Ex hostium armis* — *coeperunt*. Haec sunt misere discerpta. Scimus e Dione Cassio (43, 38), congesta esse cada-

cadavera collocabantur, scuta et pila pro vallo* insuper occisi, et gladii, et mucrones, et capita hominum ordinata, ad oppidum conuersa. vniuersa hostium timorem, virtutisque insignia* proposita viderent, et vallo circumcluderentur aduersarii.* Ita Galli tragulis iaculisque oppidum ex hostium cadaueribus sunt circumplexi, oppugnare coeperunt. Ex hoc proelio Valerius adolescens Cordubam cum paucis equitibus fugit, Sex. Pompeio, qui Cordubae fuisset, rem gestam refert. Cognito hoc negotio, quos equites, quod pecuniae secum habuit, eis distribuit; et oppidanis dixit, se de pace ad Caesarem proficisci; et secunda vigilia ab oppido discessit. Cn. Pompeius autem cum equitibus paucis nonnullisque peditibus ad nauale praesidium parte altera contendit Carteiam, quod oppidum abest a Corduba milia passuum CLXX. Quo quum ad octauum miliarium venisset, P. Caluitius, qui castris antea Pompeii praepositus esset, eius verbis nuncium mittit, quum minus belle haberet, vt mitterent lecticam, qua in oppidum deferri possit. Litteris missis, Pompeius Carteiam defertur. Qui illarum partium fautores essent, conueniunt in domum, quo erat delatus, (qui arbitrati sunt clanculum venisse,) vt ab eo, quae vellet, de bello requirerent. Quum frequentia conuenisset, de lectica Pompeius eorum in fidem confugit.

✱

Caesar,

cadavera, vt, veluti vallum circa oppidum, coaceruarentur: ex Appiano (p. 493), cadauera hastis affixa esse terrae circa oppidum.

Cognito hoc negotio, quos equites secum habuit, his, quod habuit secum pecuniae, distribuit. Sic legendum, et Noëuic. et Petay.

XXXIII Caesar, ex proelio Munda munitione circumdata, Cordubam venit. Qui ex caede eo refugerant, pontem occupauerunt. Quum eo esset ventum, conuiciari coeperunt, nos ex proelio paucos superesse: quo confugeremus? Ita pugnare coeperunt de ponte. Caesar flumen transiecit, et castra posuit. Scapula, totius seditionis familiae et libertinorum caput, ex proelio Cordubam quum venisset, familiam et libertos conuocauit, pyram sibi extruxit; coenam adferri quam opimam imperauit, item optimis insternendam vestimentis: pecuniam et argentum in praesentia familiae donauit. Ipse de tempore coenauit, resinam et nardum idemtidem sibi infundit. Ita nouissimo tempore

Munda mun. circumdata. Editores nomen *Munda* contra codd. addiderunt. Bene, si historiam spectes: etsi fortasse non opus fuit: nam e c. 32 satis intelligitur, post proelium Mundam esse circumdata.

Scapula iam ante, quam Cn. Pompeius in Hispaniam venerat, audita Scipionis ad Thapsum clade, a militibus in Hispania lectus est cum Aponio dux, omnemque Hispaniam Baeticam a Caesare abduci, posthaec se cum Pompeio coniunxit. Dio Cass. 43, 29. 30. Haec Cellarius iam dixit, et Cic. ad D. 9, 13 contulit. *Familia* sunt serui.

opimam. Codd. fere *optimam* habent manifesto errore. Cf. ind. in *quam*.

insternendam. Leg. e bonis libris, *insternendum*, ut sit impersonale, *imperauit, ut insterneretur*. Alia lectio, *superadditis*, est interpretamentum. Vestimenta sunt h. l. tapetes tricliniorum, vestes stragulae.

de tempore, ante vesperrum, quod alibi est *de die coenare*: vnde tempestiua conuiuia.

resinam et nardum. In aliis est, *vinum et nardum*; in aliis, *vinum, resinam et nardum*; in aliis *ficam* vel *fitam*. Haec de lectione incerta: pauca de re, si modo de tantula re dicere operae pretium est. Si vinum et resina coniungatur, vinum resinatum intelligitur, quod Plinius (H. N. 14, 24. 16, 23 et 23, 24) esse dicit resina

pore serum iussit et libertum, qui fuisset eius concubinus, alterum se iugulare, alterum pyram incendere.

Oppidani autem, simul Caesar castra contra oppidum posuit, discordare coeperunt vsque eo, vt clamor in castra nostra parueniret fere, inter Caesarianos et inter Pompeianos. Erant hic legiones, quae ex perfugis conscriptae; partim oppidanorum serui, qui erant a Sex. Pompeio manumissi, tunc in Caesaris aduentum descendere coeperunt. Legio XIII. oppidum defendere coepit: nam, quum iam repugnarent, turres ex parte et murum occuparunt. Denuo legatos ad Caesarem mittunt, vt sibi legiones subsidio intromitteret. Hoc quum animaduertent homines fugitiui, oppidum incendere coeperunt. Qui superati a nostris sunt, interfecti, hominum milia XXII, praeterquam extra murum qui perierunt. Ita Caesar oppido potitus. Dum hic detinetur, ex proelio quos circummunitiones superius demonstrauimus, eruptionem fecerunt, et bene multis interfectis, in oppidum sunt redacti.

Caesar

et, pice conditum mitigatumque. Sed non puto dici h. l. vini genus; verum Scapulam capiti infudisse vnguentum, vt eo delicatius coenaret; et, neglecto verbo *vinum*, describi resinam et nardum, h. e. resinam nardi, adeoque vnguentum nardinum resinosius. Si quis in illo *ficam* tricare velit, poterit *spicans* legere, vt spica et nardus sit *spica nardi*, intelligaturque vnguentum, e spica nardi expressum — De interitu Scapulae verbo dixit Appianus p. 493.

conscriptas. Add. *fuera* et cod. Noruic. *Danissus*.

in Caesaris aduentum descendere. Quid hoc est? Ex loco Dionis Cassii 43, 39 video, oppidanos Caesari fauuisse, manumissos ei restituisse, et oppidum defendisse. Ergo saltem *descendere in defendere* mutandum est; sed plura essent porro mutanda, vt orationi sensus perspicuus tribui posset. Sufficit rem indicasse.

superius demonstrau. c. 33. Sunt Mundenenses.

C c c

XXXV Caesar Hispalim quum contendisset, legati deprecatum venerunt. Ita quum oppidum sese tueri dixisset, Caninium legatum cum praesidio intro-mittit. Ipse castra ad oppidum ponit. Erat bene magnum intra Pompeianarum partium praesidium, quod Caesaris praesidium receptum indignaretur clam quemdam Philonem, illum, qui Pompeiana-rum partium fuisset defensor acerrimus. Is tota Lusitania notissimus erat. Hic clam praesidia Lu-sitaniam proficiscitur, et Caecilium Nigrum, no-mine Barbarum, ad Lenium conuenit; qui bene magnam manum Lusitanorum haberet. Rursus in Hispalim oppidum denuo noctu per murum recipi-tur; praesidium vigilesque iugulant, portas praeclu-dant, de integro pugnare coeperunt.

XXXVI Dum haec geruntur, legati Carteienses renun-ciarunt, quod Pompeium in potestatem haberent. Quod ante Caesari portas praecclusissent, illo bene-ficio suum maleficio existimabant se lucrifacere. Lusitani Hispali pugnare nullo tempore desistebant. Quod Caesar quum animaduerneret, si oppidum ca-pere contenderet, ut homines perditum incenderent, et

Ita quum opp. E codd. sic legendum: *Ita ad oppi-dum tuendum Can. leg.*

Erat bene — proficiscitur. Et haec, mire in codd. va-riata, sic utcumque consti-tuerunt viri docti. Rem at-tigit Dio Cass. 43, 39, Qui-libet videt, recepto Caesa-ris praesidio, Philonem clam profectum esse ad colligen-dum exercitum, eoque col-lecto reuersum noctu caedem Caesarianorum fecisse.

nomine Barbarum. Leg.

hominem barbarum. Sic Glandorp. et Manutius ad h.l.

Pompeium in potestatem haberent. Cf. c. 32.

Hispali pugnare. Sic Nor-vic. et Petav. Vulgo, *Hispa-lim oppugnare*: falso. Nam Lusitani in vrbe erant, eam-que defendebant, ut c. 35 narratum est. Monuerat hoc etiam Cellarius post Go-duinum.

ut homines perd. incend. h. e. futurum esse, ut homi-nes perditum incenderent.

et moenia delerent, ita consilio habito noctu, patitur, Lusitanos eruptionem facere: id quod consulto non existimabant fieri. Ita erumpendo naues, quae ad Baetim flumen fuissent, incendunt. Nostri dum incendio detinentur, illi profugiunt, et ab equitibus conciduntur. Quo facto, oppido recuperato, Astam iter facere coepit, ex qua ciuitate legati ad deditionem venerunt, Mundensesque, qui ex proelio in oppidum confugerant, quum diutius circumfiderentur, bene multi deditionem faciunt; et quum essent in legionem distributi, coniurant inter se, vt noctu signo dato, qui in oppido fuissent, eruptionem facerent: illi caedem in castris administrarent. Hac re cognita, insequenti nocte vigilia tertia tessera data, extra vallum omnes sunt concisi.

Carteienses duces, dum Caesar in itinere reliqua oppida oppugnat, propter Pompeium dissentire coeperunt. Pars erat, quae legatos ad Caesarem miserat, pars, qui Pompeianarum partium fautores essent. Seditione concitata, portas occupant: caedes fit magna: faucius Pompeius naues XX occupat longas, et profugit. Didius, qui Gadis classi praefuisset, (ad quem simul nuncius adlatus est,

XXXVII

C c c 2 com

patitur — facere. Dio Cass. 43, 39. Ἀμελίταρον προσεδρεύον ὁ Κάισαρ, ἐλπὶδα αἰτίαν ὡς διαφυγεῖν δύνησθαι τοὺς παρῆκε· καὶ τότε περιορῶν, ὅτι τὸς ἐκ τοῦ τάχους ἐξίόντας, ἐκείνους ἐλόχιζε καὶ ἀπώλλυε.

Carteienses duces. Olim in edd. erat hoc nexum cum superiore capite, et legebatur hoc modo: omnes sunt concisi Mundenses duces. Caesar in itinere — oppugnat,

quae pr. P. d. coep. Sed Davisium codex Norv. admonuit, vt inde ederet: omnes sunt concisi. Carteienses, dum Caesar — oppugnat, propter — Idem ex Petav. et Leid. pr. protulit Oudendorpius, nisi quod hi Carteienses duces, vno verbo auctiorem locum, exhibent. Et sic iam Cellarius ediderat, conuenitque historiae.

Gadis, Leg. Gadibus, vt alii monu-

confestim sequi coepit: partim peditatus et equitatus ad persequendum celeriter iter faciebant:) item quarto die navigatione confecta, consequitur eos. Quod imparati a Carteia profecti sine aqua fuissent, ad terram adplicant. Dum aquantur, Didius classe occurrit, naues incendit, nonnullas capit. Pompeius cum paucis profugit, et locum quemdam munitum natura occupat.

XXXVIII

Equites et cohortes, quae ad persequendum missae essent, speculatoribus ante missis certiores fiunt: diem et noctem iter faciunt. Pompeius humero et sinistro crure vehementer erat sauciua. Huc accedebat, vt etiam talum intorfisset: quae res maxime impediēbat. Ita lectica a turre, qua esset adlatus, in ea ferebatur. Lusitanus more militari, quum a Caesaris praesidio fuisset conspectus, celeriter equitatu cohortibusque circumcluditur. Erat accessus loci difficultas. Nam idcirco, quod propter suos a nostro praesidio fuisset conspectus, celeriter munitum locum natura, quem ceperat sibi Pompeius, quamuis magna multitudine deducti homines ex superiore loco defendere possent, subeunt. In aduentu nostri depelluntur telis: quibus cedentibus, cupidius insequēbantur aduersarii, et confestim tardabant ab accessu. Hoc saepius facto, anim-

aduer-

monuerunt. Didius classi Caesaris praefuit. cf. c. 40. et Dio Cass. 43, 18. 20. Quae sequuntur, in partim et item non videntur scripturae vicio careere. Consequitur eos: forsan eas; scil. naues Pompeii.

Ita lectica. In Norv. et Petav. tantum haec leguntur: *ita in lectica ferebatur.* Fortasse sensus est, lecticam a turris (villa: v. ad B. Afr.

40) adlatam esse, et in ea Pompeium gestatum, quasi scriptum fuerit: *Ita, lectica a turris quae esset adlata, in ea ferebatur.* Sed non est tanti, quaerere. Cf. c. 32.

Lusitanus, milites Lusitani; Pompeium stipantes. Cf. c. 40. *Clarkius.*

Nam idcirco — Haec vique ad finem capituli obscura, et varie deprauata sunt.

aduertebatur, nostro magnoq id fieri periculo. Opere circummunire instituit, pari autem et celeri festinatione circummunitiones in iugo dirigunt, ut aequo pede cum aduersariis congredi possent. A quibus quum animaduersum esset, fuga sibi praesidium capiunt.

Pompeius, ut supra demonstrauius, saucius **XXXVIII** et intorto talo, idcirco tardabatur ad fugiendum: itemque propter loci difficultatem neque equo, neque vehiculo saluti suae praesidium parare poterat. Caedes a nostris vndique administrabatur, exclusa munitione, amissisque auxiliis. Ad conuallem autem atque exesum locum, ut in speluncam, Pompeius se occultare coepit, ut a nostris non facile inveniretur, nisi captiuorum iudicio. Ita ibi interficitur. Quum Caesar Gadibus fuisset, Hispaliu pridie id. Aprilis caput adlatum et populo datum est in conspectum.

Interfecto Cn. Pompeio adolescente, Didius, **XI** quem supra demonstrauius, illa adfectus laetitia, proximo se recepit castello, nonnullasque naves ad reficiendum subduxit. Lusitani, qui ex pugna seperfuerunt, ad signum se receperunt, et bene magna manu comparata, ad Didium se reportant. Huic etsi non aberat diligentia ad naues tuendas, tamen nonnunquam ex castello propter eorum crebras excursiones eliciebatur: et sic prope quotidianis pugnis insidias ponunt, et tripartito signa dis-

Cc c 3

tri-

exclusa munitione. Res **Cast. 43. 40.** Appian. 2, p. postulat hunc sensum, munitionem, in qua Pompeius latuerit, expugnatam, et Pompeium ea exclusum esse. In **493 sq.** *Gadibus fuisset.* Sic codd. boni: altera lectio, *cum Caesar gradiebatur Hispalim,* etiam ferri potest. *eliciebatur.* Hoc pro vulg. *eliciebatur* Glandorpius restituit.

tribuunt. Erant parati, qui naues incendere, incensisque, qui subsidium repeterent. Ii sic dispositi erant, vt a nullo conspecti omnium ad pugnam contenderent. Ita quum ex castello Didius ad propellendum processisset cum copiis, signum a Lusitanis tollitur, naues incenduntur, simulque, qui in castello ad pugnam processerant, eodem signo fugientes latrones dum persequuntur, a tergo insidiae clamore sublato circumueniunt. Didius magna cum virtute cum compluribus interficitur: nonnulli ea pugna scaphas, quae ad litus fuerant, occupant: item complures nando ad naues, quae in solo fuerunt, se recipiunt: anchoris sublatis, pelagus remis petere coeperunt. Quae res eorum vitae subsidio fuit. Lusitani praeda potiuntur. Caesar Gadibus rursus ad Hispalim recurrit.

XLI Fabius Maximus, quem ipse ad Mundam praesidium oppugnandum reliquerat operibus assiduus, hostesque circum sese interclusi, inter se decernere, facta caede bene magna, * eruptionem faciunt. Nostri ad oppidum recuperandum occasionem non praetermittunt, et reliquos viuos capiunt, XIII milia, ac deinde Vrsanem proficiscuntur: quod oppidum magna munitione continebatur, sic, vt ipse locus non solum opere, sed etiam natura editus, ad oppugnandum hostem auerteret. Huc accedebat,

repetere. Legendum esse *repeterent*, Glandorpius vidit. Idem mox pro *omnium* ponit *omnino*.

in castello. Vtique leg. *a castello*.

ad Mundam praef. opp. Leg. *Mundae ad praef. opp.* Vidit Dauius; praeparat

Glandorpius. De re conf. cap. 32.

hostesque — faciunt. Mutilata sunt haec omnia.

ad oppugnandum. Leg. cum Goduino et Cellario, *ab oppugnando.* Pro *appeteret*, quod in codd. est, bene editores *auerteret* posuerunt.

bat, ut aqua, praeterquam in ipso oppido Munda, circumcirca nusquam reperiretur propius milia passuum octo. Quae res magno erat adiumento oppidanis. Tum praeterea accedebat, ut agger materiesque, unde solitae sunt turres agi, propius milia passuum VI non reperiabantur. Ac Pompeius, ut oppidi oppugnationem tutiorem efficeret, omnem materiem circum oppidum succisam intro congeffit. Ita necessario deducebantur nostri, ut a Munda, quam proxime ceperant, materiem illo deportarent.

Dum haec ad Mundam geruntur et Vrsanem, XLII Caesar, quum a Gadibus ad Hispalim se recepisset, insequenti die, concione aduocata, commemorat, initio quaesturae suae eam provinciam ex omnibus provinciis peculiarem sibi constituisse, et, quae potuisset eo tempore, beneficia largitum esse. Insequenti praetura ampliato honore, vectigalia, quae Metellus imposuisset, a senatu petisse, et eis pecuniis provinciam liberasse: simulque, patrocinio suscepto, multis legationibus ab se in senatum inductis, simul publicas priuatasque causas, multorum inimicitiis susceptis, defendisse: suo item in consulatu absentem, quae potuisset, commoda provinciae tribuisse: eorum omnium commodorum esse et immemores, et ingratos in se et in populum Romanum, hoc bello et in praeterito tempore cognosse. Vos, iure gentium et ciuium Romanorum institutis

Ccc 4.

tis

ut aqua — octo. Sic Oudendorpius: sed alii exhibuerant: *quod aqua, praeterquam in ipso oppido, non erat: nam circumcirca vi-* nemo, opinor, tribuet. *us nusquam reperiebatur —* *oppidi oppugnat.* Saltem *agi.* Res fieri postulat. *propugnationem* legetur, ut multi dixerunt. *reperiebantur* Huius syn- *quaesturae suae.* Sueron. *taxeos culpam scriptori ipsi* *legationibus.* Vulgo *le, legibus.*

tis cognitis, more barbarorum, populi Romani magistratibus sacrosanctis manus semel et saepius attulistis; et luce clara Cassium in medio foro nefarie interficere voluistis. Vos ita pacem semper odistis, ut nullo tempore legiones desitae populi Romani in hac prouincia haberi. Apud vos beneficia pro maleficiis, maleficia pro beneficiis habentur. Ita neque in otio concordiam, neque in bello virtutem ullo tempore retinere potuistis. Priuatus ex fuga Cn. Pompeius adolescens a vobis receptus, fasces imperiumque sibi adripuit: multis interfectis ciuibus, auxilia contra populum Romanum comparauit: agros prouinciamque vestro impulsu depopulauit. In quo vos victores existimabatis? An, me deleto, non animum aduertebatis, decem habere legiones populum Romanum, quae non solum vobis obistere, sed etiam coelum diruere possent? quarum laudibus et virtute * * *

semel et saepius. Sic codd. Sed vulgo, *saepe et saepius.*

Cassium. vid. B. Al. 52.

imperium adripuit. Dio Cass. 43, 30.

In quo vos — Quibus in rebus, quae cum ita essent, num vos victores fore sperabatis?

coelum diruere. Haec iactantia est a Caesaris ingenio alienissima, et sunt haec verba recentius adfuta. Similiter in quibusdam libris antiquis inepte adfuitur: quarum laudibus et virtute totus in orbe terrarum mundus exultat. Ceterum plures codices verbo indicant, mul-

ta hic deesse, ut adeo hic de bello Hispaniensi liber omnibus modis mutilus sit — His rebus gestis, Caesar eas Hispaniae ciuitates, quae ipsum adiuuerant, agris, immunitate, iure ciuitatis ornauit; inimicas agris priuauit, iisque grauiora tributa constituit. Romam reuersus mense Octobri anni 709 P. V. C. (Vellei. Pat. 2, 56), non sine inuidia de ciuibz victis triumphauit, cum antea (B. Afr. cap. vlt.) non nisi de exteris triumphos agere solitus fuisset. Dio Cassius 43, 39-43.

INDEX HISTORICVS

Numeri, quibus litera nulla praeposita est, ad libros de bello Gallico referuntur: C. ad B. Civile; A. ad Alexandrinum; Af. ad Africanum; H. ad Hispaniense.

A

Abdueillus C. 3, 59
 Acarnania Caesari subiecta C. 3, 55
 Acco, Senonum princeps 6, 4, 44
 Achaia C. 3, 55
 Achilla, vrbs Af. 33, 43
 Achilles, sulicus Aegyptiacus C. 3, 104, 108, 110. A. 4
 Achillis et Memnonis congressus H. 25
 Aëtius Pelignus C. 1, 18
 Aëtius Rufus C. 3, 83.
 Aëtius Varus C. 1, 12, 31, 2, 23, 25, 33, 35, 3, 12. H. 27, 31.
 Aedantuanus 3, 42
 Admagetobria 1, 31
 Adrumetum C. 2, 23. Af. 3, 89, 97
 Aduatici 2, 4, 16, 29, 30, 33, 5, 38, 39, 56, 6, 2, 32, 35
 Aeduorum res cum Arionisto 1, 33, cum Aruernis 1, 31, cum Biturigibus 7, 5, cum Heluetiis 1, 11, 14, cum Sequanis 6, 12, cum Romanis 1, 11, 16, 32, 35, 43, 5, 7, 54, 6, 4, 7, 32, 54, 63, Eorum lex de magistratibus 7, 33, clientes 1, 31, 7, 75.
 Aeginum C. 3, 79
 Aegus C. 3, 59, 60
 Aegypti innumenta A. 26
 Aes apud Britannos non nascitur 5, 12
 Aetolia C. 3, 35.
 Afraniana legio H. 7
 Afranii et Petreii res C. 1, 38
 Agar, vrbs Af. 67, 76

Agadicum 6, 44, 7, 10
 Alba, vrbs C. 1, 15
 Albici C. 1, 34, 56, 57, 2, 2
 Alces, ferae 6, 27
 Alesia 7, 68, 69, 72 sqq. 8, 34, C. 3, 47
 Alexandria A. 1, 5, C. 3, 111
 Alexandrini belli initia C. 3, 113
 Alexandrinorum indoles C. 3, 110, A. 2, 3, 24
 Allienus Af. 1, 34
 Allobroges 1, 6, 11, 28, 7, 64
 Alpes 1, 10, 3, 1
 Amantia C. 3, 40
 Amanus mons C. 3, 38
 Ambacti 6, 15
 Ambarri 1, 11
 Ambialici 3, 9
 Ambiani 2, 4, 15
 Ambiorix 5, 24, 27, 34, 6, 2, 5, 29, 30, 8, 24
 Ambiuareti 7, 75
 Ambiuariti 4, 9
 Ambracia C. 3, 36
 Amphiloichi C. 3, 55
 Ana, vrbs C. 1, 38
 Anartes 6, 25
 Ancalires 5, 21
 Ancona C. 1, 11
 Andes 2, 35, 3, 7, 7, 4
 Androthanes C. 3, 80
 Annus Scapula A. 55
 Antebrogus 2, 3
 Antiochus Commagenus C. 3, 4
 Antistius Turpio H. 25
 Ccc 5

Anto-

INDEX

Antonius Caesarianus 8, 50. C. 1, 2.

3, 24. 29. 40

Apollonia C. 3, 11. 12. 75. 79

Aponiana insula Af. 2

Apfus C. 3, 13

Apulia C. 1, 23. 3, 2

Aquilaria C. 2, 23

Aquileia 1, 10

Aquitania 1, 1. 39. 3, 20. 21. 27.

8, 46

Aquitius H. 23

Arar 1, 12

Arduenna silva 5, 3. 6, 29

Arecomici 7, 46. C. 1, 35

Arelate C. 1, 36

Arguerius H. 10

Ariarathes A. 66

Ariminum C. 1, 8

Ariobarzanes C. 3, 4

Ariouistus 1, 31 sqq. proelium

cum eo 1, 52. 5, 19. 6, 12

Armatus concilium 5, 56

Armenia minor A. 67

Armoricae civitates 5, 53. 7, 75.

8, 31

Arretium C. 1, 11

Artinoe regina A. 4

Arnerni 1, 31. 45. 7, 7

Asculum C. 1, 16

Ascurum Af. 23

Asparagium C. 3, 30

Aspasia H. 24

Asprenas Af. 80

Asta H. 36

Ategua H. 8. 22

Atrebares 2, 4. 16. 23. 7, 75

Attius. v. Aëtius

Auaricum 7, 13. 31. 47

Auienus Af. 54

Aulerci Eburones, Cenomani,

Brannonices 2, 34. 3, 17. 7,

75

Aulus Baebius H. 26

Aulus Clodius C. 3, 90

Aulus Fonteius Af. 54

Aulus Gabinus C. 3, 4

Aulus Trebellius H. 26

Aulus Valgius H. 13

Aulus Varro C. 3, 19

Ausci 3, 27

Ausetani C. 1, 60

Auximum C. 1, 15

Axona 2, 5. 9

B

Bacenis silva 6, 10

Baculus 2, 25

Baetis A. 59. 60. H. 5

Baeturia H. 22

Bagrada C. 2, 38

Baleares insulae Af. 23

Bataunorum insula 4, 10

Belgae 1, 1. 2, 1. 4. 10. 11. 5, 12.

8, 54

Belgium 5, 24. 25

Bellica porta Vticae C. 2, 25. Af.

87

Belloacsi 7, 75

Bellouae templum Commagenum

A. 66

Bellouaci 2, 4. 13. 7, 59. 75. 8, 7.

14

Berones A. 53

Bessi C. 3, 4

Bibraete 1, 23. 7, 55. 63

Bibrax 2, 6

Bibroci 5, 21

Bibulus C. 3, 8. 14. 16. 18. 110

Bigerriones 3, 27

Bituriges 8, 3. A. 7.

Biuius Curius C. 1, 24

Boduognatus 2, 23

Bogud A. 59. 60. Af. 23. 25

Bona 7, 14

Boii 1, 5. 25. 28

Bosporus A. 78

Brannonii et Brannonices 7, 75

Bratuspantium 2, 13

Britannia 4, 21. 5, 8. 12. 6, 13.

oppida Brit. qualia 5, 21. reges

quatuor 5, 22

Brundisium C. 1, 24. 26. 3, 2. 24

Brutus 7, 9. C. 2, 3. 5. 6. 22

Bullis, vrbs C. 3, 12. 40

Bursaulenfes H. 22

Buthrotum C. 3, 16

C

Cabillonum 7, 42. 90

Caburnus 7, 65

Cadaueribus circumvallatur vrbs

H. 32

Cadetes 7, 75

Cadurci 7, 4. 75

Caecilius Niger H. 35

Caecina Af. 89

Caerest

HISTORICS.

Caeræd 2, 4

Caesar contra Aduatucos 2, 16.

17. 29. Alexandrinus C. 3, 111.

Ambianos 2, 18. Arionistum 1,

33. Belgas 2, 2. Bellouacis 2,

13. Britannos 4, 20. 5, 8. Ger-

manos 4, 6. 14. Aeduos 7, 40.

Labienum Af. 14. Massilienses

C. 1, 35. Nervius 2, 17. 5, 46.

Pharnacem A. 71. Scipionem

Af. 1. 4. 34. Soriates 3, 20. Sue-

sciones 2, 12. Venetos 3, 9. Ver-

cingetorigem 7, 7

Caesar Antonio adest in petendo

auguratu 8, 50. Deiotaro ignos-

cir A. 68. Pompelo conciliari

vult C. 1, 26. 3, 10. 16. 17. 57.

ad Scipionem de pace mandata

dat C. 3, 57. nando euadie

A. 21

Caesar dictator C. 2, 21. 3, 2. H. 2

Caesar ad Alethiam 7, 69. 72. ad

Alexandriam A. 1. 2. ad Brun-

disium C. 1, 25. ad Herdam C.

1, 41. ad Massiliam C. 2, 15. ad

Dyrrhachium C. 3, 43. ad Pha-

rum A. 19. ad Vezitiam Af. 41.

cum Afranio pugnat C. 1, 41

C. Antistius Rhegius 6, 1

C. Anienus Af. 54

C. Calpurnius Sabinus C. 3, 34

C. Caninius 8, 33

C. Cassius, classi Pompeianae prae-

fectus C. 3, 5

C. Confidius C. 2, 23. Af. 3. 4. 33

C. Curio, trib. pl. 8, 52

C. Fabius, legatus 5, 24. 8, 27.

C. 1, 37

C. Fundanius H. 11

C. Fufius Cotta 7, 3

C. Gallonius C. 2, 18

C. Marcellus C. 3, 5

C. Marius 1, 40. Af. 35

C. Messius Af. 33

C. Plerorius A. 34

C. Sallustius Crispus Af. 8. 34. 97

C. Siferia Af. 57

C. Trebonius legatus 5, 17. 6, 40.

7, 11. C. 1, 36. C. 3, 20

C. Triarius C. 3, 5. 92

C. Valerius Caburus 1, 47

C. Valerius Donotaurus 7, 65

C. Valerius Flaccus 1, 47

C. Valerius Proculus 1, 19. 47. 53

C. Virgilius Af. 28. 93

C. Volcatius Tullius 6, 29

C. Volusenus 3, 5. 4. 21. 8, 23. 48.

C. 3, 60

Calagurritani C. 1, 60

Calenus C. 3, 14. Calenus Pufius

C. 1, 87. Calenus legatus 8, 39

Caletes 2, 4. 8, 7

Calpurnius Sabinus A. 53

Calydon C. 3, 35

Camerinum C. 1, 15

Camulogenus 7, 57. 62

Candauius C. 3, 11. 79

Caninius Rebilus C. 1, 26

Canopus A. 25

Cantabri C. 1, 38

Cantium Britanniae 5, 13. 22

Canusium C. 1, 24

Cappadoces in exercitu Pompei

C. 3, 4. cf. A. 34

Capua C. 1, 20. 14

Carales Af. 98

Caralitani C. 1, 30

Carmona A. 57

Carmonenses C. 2, 19

Carnus 5, 25. 56. 6, 2. 4. 7, 2.

8, 31

Carruca H. 27

Carfulenus A. 31

Carteia H. 32

Carvilius 5, 22

Cassi, populus 5, 21

Cassinellaunus 5, 11. 18

Cassius consul, ab Heluetiis vic-

tus 1, 7. 12

Cassius Longinus C. 3, 36. 74. A.

48. 52. 53. 54. 60. eius obitus

A. 64

Cassius, Pompeianus C. 3, 101

Casticus, Sequanus 1, 3

Castor Tarcondarius C. 3, 4

Castra Posthumiana, locus H. 8

Castulonensis saltus C. 1, 38

Caramanraledes 1, 3

Cariuolcus 5, 24. 6, 31

Caro Vicensis Caesaris hostis C.

1, 4. 30. 32. Af. 22. 36. eius

mors Af. 88

Caturiges 1, 10

Canarillus 7, 62

Canuarinus 5, 54. 6, 5

Celcae 1, 1

Celti-

INDEX

Celaiberia 1, 61. 38
Celtillus 7, 4
Cenimagni 5, 21
Cenrones 1, 10. 5, 39
Ceraunii C. 3, 6
Cercina Af. 8. 34
Ceuenna 7, 8
Ceutrones 5, 39
Chara, radix C. 3, 48
Cherronesus apud Aegyptum A. 10
Cherufci 6, 10
Cicero, logatus Caesaris 5, 39, 40. 43. 48
Cilicia C. 3, 102. A. 65. 66
Cimberius 1, 37
Cimbri 1, 33. 40. 7, 77
Cinga, fluuius C. 1, 48
Cingetorix 5, 3. 45. 56. 57. 6, 8.
Cingulum C. 1, 15
Cirta Af. 25
Cisalpinia Gallia 6, 1
Cispius Af. 67
Classis Pompeii C. 3, 5. Caesaris C. 3, 7. Caesariana incenditur C. 3, 101. classis Gallorum 3, 14
Cleopatra C. 3, 103. A. 33
Clodii caedes 7, 1. C. 3, 21
Clodius Aquitius H. 23
Clupea C. 2, 23. Af. 2 3
Cn. Domit. Caluinus C. 2, 42. 3, 34. Af. 86
Cn. Magius C. 1, 24. 26
Cn. Pompeius, Titurii interpres 5, 36
Cn. Pompeius, Pomp. Magni filius Af. 23. H. 39
Cocofates 3, 27
Coelius, tribunus pl. C. 3, 20. 21. 22
Coelius Vinicianus A. 77
Colonicae cohortes C. 2, 19
Colonorum delectus C. 1, 14
Comana A. 34. 56. 66
Comitatus Af. 46
Commius Atrebas 4, 21. 27. 35. 6, 6. 7, 76. 8, 6. 23. 47. 48
Concilium armatum 5, 56
Cendrus 1, 6. 2, 4. 6, 32
Conetodunus 7, 3
Confluens Mosae et Rheni 4, 15
Confidius 1, 21
Confidius Longus Af. 4. 33. 43. 93

Connictolitanes 7, 32. 33. 55. 67
Corduba C. 2, 19. A. 49. 57. H. 3. 4
Corfinium C. 1, 16
Corneliana castra, locus Africae C. 2, 24. 37
Cornelius Balbus C. 3, 19
Cornificius A. 42
Correus 8, 6. 19
Cosa, vrbis C. 3, 22
Cofanus finis C. 1, 34
Cotho Af. 62
Cotta Aurunculeius 5, 33
Cotus, Aeduis 7, 32. 33. 67
Cotys, Thrax C. 3, 4. 36
Crastinus, centurio 3, 91. 99
Critognatus 7, 77
Curiu, trib. pl. 8, 52. C. 1, 3. 23. 2, 42
Curioniani Af. 40. 52
Curiosolitae 2, 34. 3, 7. 7, 75
Cyclades C. 3, 3
Cyprus C. 3, 102

D

Daci 6, 25
Damasippus Af. 39. 96
Danubius 6, 25
Dardani C. 3, 4
Decetia 7, 33
Decimus Brutus 3, 11. C. 1, 36. 56
D. Laelius C. 3, 5. 40. 100
Deiotarus C. 3, 4. A. 34. 67. 70. 78
Delphi C. 3, 55
Delta Aegypti A. 27
Deuoti f. Soldurii 3, 22
Diablintes 3, 9
Diana Ephesia C. 3, 32. 105
Didius H. 37. 40
Dii Gallorum 6, 17. Germanorum 6, 21
Dioscorides Aegyptius C. 3, 109
Diuico 1, 13
Diuitiscus 1, 3. 16. 18. 19. 41. 51. 2, 4. 5. 6. 12
Domicilia Gallorum 6, 14
Domitius Ahenobarbus C. 1, 15. 19. 34. 56. C. 2, 22
Domitius Caluinus 3, 34. 78. 83. A. 34
Donisus C. 3, 4
Drappes 8, 30. 44

Druides

HISTORICVS.

Druides 6, 13
Dubis 1, 38
Dumnacus 8, 26, 31
Dumnorix 1, 3, 9, 5, 6, 7
Duracius 5, 26
Durocorturum 2, 3, 6, 4, 44
Dynastae A. 65
Dyrrhachium C. 3, 13, 14, 41, 57.
71, 72, 89

E

Eburones 2, 4, 4, 6, 5, 28, 6, 24.
34, 36, 43
Eburouices 3, 17
Elaver, flumen 7, 34
Elephanti, in proeliis Af. 27, 48:
72, 83, 84
Eleutheri 7, 75
Elis C. 3, 105
Elufates 3, 27
Enipeus C. 3, 88
Ennius poeta H. 23, 31
Epasnaetus 8, 44
Ephippia Suevis contempta 4, 2
Epidaurus C. 3, 12, 42, A. 44
Epirus C. 3, 80
Epitola, telo alligata mittitur
5, 48
Eporedorix 7, 54, 63, 67
Equites Galli 6, 15
Equites Germani pedibus proeliantur 4, 2
Eratosthenes geographus 6, 24
Ergastula soluantur C. 3, 22
Esseda 4, 24, 33
Essui 5, 24
Esubii 3, 7
Euphranor A. 15, 25

F

Fabius legatus C. 1, 37, 40, centurio 7, 47, Pelignus C. 2, 35.
Maximus 1, 45
Factiones Gallorum 6, 12
Fagum Britannia non habet
5, 12
Fanum, oppidum C. 1, 11
Faunus C. 3, 58
Faustus Sulla C. 1, 6, Af. 95
Feminae Germanorum fatidicae
1, 50

Ferrariae Biturigum 7, 22
Ferrariae officinae Pompeii Af. 29
Ferrum in Britannia non nascitur
5, 12
Frentani C. 1, 23
Fufius Calenus C. 3, 8, 55
Fugitivi a saltu Pyrenaeo C. 3, 19
Fulvius Posthumus C. 3, 63
Funera Gallorum 6, 19

G

Gabali 7, 64, 75
Gabiniani milites C. 3, 4, 103, 110
Gabinus, Illyriaci praefectus A. 42
Gabinus Ptolemaeum restituit C.
3, 103, A. 3
Gades H. 37
Gaditani C. 2, 18
Gaeluli Af. 25, 32, 35, 55, 62.
93
Galba, legatus 3, 1
Galba, Sueffionum rex 2, 4, 13
Galliae diuinitas 1, 1, mores et disciplina 1, 31, 6, 11, Gallia disciplinam a Britannis petit 6, 13, Graecis literis utitur 6, 16, Gallorum corpora procera 2, 30, Af. 40, religio 6, 16, factiones 6, 12, Druides et equites 6, 13, coniugia 6, 19, Gallicae naues 3, 13, Gallici muri, 7, 23
Gallogracia A. 67
Ganymedes, sulcus Aegypti A. 4, 23, 33
Garumna, flumen 1, 1
Garumni 3, 27
Geiduni 5, 39
Genabum 7, 3, 11, 28, 8, 5
Geneua 1, 7
Genasum C. 3, 75, 76
Gergouia 7, 4, 9, 34, 36
Germaniae mores 4, 1, 6, 11, 21
sq. populi plures 2, 4, sortes et varicationes 1, 50, Germani in Galliam transeunt 1, 31, 4, 16, eorum corpora procera 1, 39, hospitalitas 6, 23, socii ratio 1, 51, equestre proelium 1, 48, 4, 2, 7, 18, 8, 36, in Caesaris exercitu 7, 13, Af. 29, a Caesare vincuntur 1, 53, 4, 12, 14

Gians

INDEX

Glaüs inscripta p^{ro} epistola m^{ic}-
titur H. 13. 18.
Glasto se inficiunt Britanni 5, 14
Gobanatio 7, 4
Gomphi expugasti C. 3, 30
Gorduni 5, 39
Graecis literis Gallivivuntur 1, 29.
6, 14. Nerui graece nesciunt
5, 48
Graioceli 1, 10
Grando saxea ingens Af. 47
Grudii 5, 39
Guturatus 8, 38

H

Haliacmon, fluvius C. 3, 36
Harudes 1, 31. 37. 51
Helvetiorum virtus 1, 1. pagi 1,
12. mos iudicis 1, 4. victo-
ria de Romanis 7, 4. ipsi vin-
cuntur 1, 12. 26. Graecis literis
vivuntur 1, 29
Helui 7, 7. 75. C. 1, 35
Heracles Senticus C. 3, 79
Herculis sanum Gadiranum C. 2,
18. 21
Hercynia silva 6, 24
Hermimus mons A. 48
Hibernia 5, 13
Hiempfal Af. 56
Hippo regius Af. 96
Hispalis C. 2, 18. 20. H. 27. 35.
36. 42
Hispaniae secunditas H. 3, 1
Hispanorum pugna C. 1, 44
Homines immolantur 6, 16

I

Iaceti C. 1, 60
Iaderrini A. 42
Iberus C. 1, 60
Iccius Gallus 2, 3
Iccius portus 4, 23
Igilius C. 1, 34
Igouium C. 1, 12
Ilerda C. 1, 41. 43. 45
Illyricum C. 1, 60
Illyricum 2, 35. 37. A. 42
Immanentius 5, 20
Imperatoris appellatio C. 2, 26
Inducimatus 5, 3. 26. 53. 55. 58

Intercessio tribunitia C. 1, 5. 7
Ista C. 3, 9
Isthmus C. 3, 55
Italica Hispaniae C. 2, 20. Ira-
licenses A. 52. H. 25
Itrius portus. v. Iccius.
Ityrei Af. 20
Iuba C. 2, 25. A. 5, 51. Af. 25. 30.
C. 2, 26. vincit Curionem C. 2,
42. crudelis C. 2, 44. Af. 66. 74.
superbus Af. 57. inoritur Af.
94. eius regnum publicator C.
2, 25. Gf. Af. 25. 36. 55. 91

L

Labiennus, Caesaris legatus 1, 21.
5, 58. 6, 7. 7, 60. 62. ad dese-
rendum Caesarem sollicitatur
8, 52. ad Pompeianum deficit C. 3,
13. crudelis in Caesarianos C.
3, 71. pugnat cum Caesare Af.
13. fugatur Af. 40. 50. 69. 75.
moritur H. 31. ab eo Cingulum
aedificatum est C. 1, 15
Lacus Lemannus 1, 2
Larinates C. 1, 23
Larissa C. 3, 80. 97
Latinae feriae C. 3, 2
Latobrigi 1, 5. 28. 29
Legatus pro praetore 1, 21
Legati Caesaris fuerunt Anrstim
6, 1. 7, 83. M. Anronius 7, 81.
Cotta 2, 11. 4, 22. Calenus 8,
39. Caninius Rebilus 3, 24.
Q. Cicero 5, 24. C. Fabius 5,
24. 8, 24. Ser. Galba 3, 1. La-
bienus 1, 10. 21. Qu. Pedius 2, 2.
Munat. Plancus 5, 24. 25. L.
Roscius 5, 53. T. Sextius 6, 1.
M. Silanus. ibid. Titurius Sa-
binus 2, 5. 3, 17. 4, 22. Sulpi-
cius Rufus 4, 23. C. Trebonius
7, 81. 8, 46. Varinius 8, 46
Legio decima, fortissima 1, 40
Lemannus lacus 1, 2
Lemouices 7, 4
Lenim H. 35
Lentulus C. 1, 15. 23
Lentulus consul 8, 50. C. 1, 1. 4.
14. C. 3, 83
Lentulus Marcellinus C. 3, 62
Lepidus A. 59
Lepor-

HISTORICVS.

Lepontii 4, 10
 Leptis C. 2, 38. Af. 7. 10. 29. 97.
     A. 57
 Leuaci 5, 39
 Leuci 1, 40
 Lex Iulia C. 1, 14
 Lexouii 3, 9. 11. 17
 Lex Pompeia de ambitu C. 3, 1
 Leges Coeliae C. 3, 20. 21
 Liberalia, festi dies H. 31
 Libertini, militiae adscripti Af. 19
 Libo C. 3, 16. 23. 24
 Liburnica classis C. 3, 5
 Licinius Damasippus C. 2, 44
 Ligarius Af. 64
 Liger, fluvius 3, 9. 7. 5. 55
 Liliun, munimentum 7, 73
 Lilybaeum Af. 1. 37
 Limonum 8, 26
 Lingones 1, 26. 40. 4, 10
 Liscus 1, 16. 17
 Lissus C. 3, 26
 Litaenicus 7, 37 sqq. 54
 Liuius Regulus Af. 89
 Longinus A. 48
 Lucani C. 1, 30
 Luceria C. 1, 24
 Lucretius C. 3, 7
 Lucsterius Cadurcus 7, 5
 Lugertorix 5, 22
 Luna, causa seltus marini 4, 29
     ante lunam nouam Germani non
     pugnant 1, 50
 Lusitania C. 1, 38. A. 51
 Lusitani C. 1, 48. H. 36
 Lutetia Parisiorum 6, 3. 7, 57
 Lycomedes A. 66

M

Macedones in exercitu Pompeii
     C. 3, 4
 Macedoniae pars libera C. 3, 34
 Machinae Alexandrinae A. 2
 Magius Cremonensis C. 1, 24
 Malaca vrbs A. 64
 Malchus Nabataeus A. 1
 Mandubii 7, 68. 78
 Mandubratius 5, 20
 Manilius A. 53
 Marcellus 8, 53. 57
 M. Crispus Af. 77

Marcomanni 1, 37
 Marius Af. 32
 Marrucini C. 1, 23. 2, 34
 Mars 6, 17
 Marfi C. 1, 15. 26. 2, 27
 Massilienses C. 1, 34 sqq. 56 sqq.
     C. 2, 22. Eorum quindecim
     primi C. 1, 35
 Matisco 7, 90
 Mastrona flumen 1, 1
 Mauri equites Af. 7
 Mauritania Af. 22. C. 1, 6. 39
 Mazaca A. 66
 Mediomatrici 4, 10. 7, 75
 Madobrega A. 48
 Meldae 5, 5
 Melodunum 7, 58
 Menapii 2, 4. 3, 9. 10. 4, 4. 6, 2. 6.
 Menodemus, Macario 3, 34
 Mercurius Gallorum 6, 17
 Messala 1, 2 35. cf. Af. 88
 Messana C. 2, 3. 3, 101
 Metioledum 7, 58. 61
 Metropolis, nomen proprium C.
     3, 80
 Mettius 1, 47. 53
 Milo C. 3, 24. 22 n.
 Mimerus Gallorum 6, 12. Eius
     templum C. 3, 105
 Minutius Rufus C. 3, 71
 Minutius Silo A. 49. 52
 Mithridates Pergaenus A. 26.
     27. 28. rex Bospori constitui-
     tur 78
 Mons insula 5, 13
 Monomachia H. 25
 Morini 2, 4. 3, 9. 28. 4, 22. Cae-
     sarem oppugnant 4, 37. vin-
     cuntur 1, 38. Atrebatibus attri-
     buntur 7, 76. ab his in Britan-
     niam breuis traiectus 4, 20
 Moritasgus 5, 54
 Mosa, flumen 4, 10
 Mulieres Germanicae in proeliis
     1, 51. cf. c. 50 Gallicae 7, 48.
 Munacius Plancus A. 52
 Munda vrbs H. 32. campus Mun-
     denfis H. 27. cf. c. 36
 Muri Gallici 7, 23
 Musculus, machina 7, 84. C. 2,
     10
 Myoparo A. 46
 Mytilene C. 3, 102
     N. Nabat

INDEX

Glans inscripta pro epistola mittere H. 13. 18.
 Glasio se inficiunt Britanni 5, 14
 Gobanitis 7, 4
 Gomphi expugnati C. 3, 30
 Gorduni 5, 39
 Graecis literis Gallivivuntur 1, 29.
 6, 14. Neruii graece nesciunt 5, 48
 Graioceli 1, 10
 Grando faxea ingens Af. 47
 Grudii 5, 39
 Guturuatus 8, 38

H

Haliacmon, fluvius C. 3, 36
 Harudes 1, 31. 37. 51
 Heluetiorum virtus 1, 1. pagi 1, 12. mos in iudiciis 1, 4. victoria de Romanis 7, 4. ipsi vincuntur 1, 12. 26. Graecis literis vivuntur 1, 29
 Helui 7. 7. 75. C. 1, 35
 Heracles Senticus C. 3, 79
 Hercules sanum Gaditanum C. 2, 19. 21
 Hercynia silva 6, 24
 Herminius mons A. 48
 Hibernia 5, 13
 Hiempsal Af. 56
 Hippo regius Af. 96
 Hispalis C. 2, 18. 20. H. 27. 35. 36. 42
 Hispaniae secundas H. 8, 1
 Hispanorum pugna C. 1, 44
 Homines immolantur 6, 16

I

Iacetani C. 2, 60
 Iaderrini A. 42
 Iberus C. 1, 60
 Iccius Gallus 2, 3
 Iccius portus 4, 23
 Igilius C. 1, 34
 Ignatium C. 1, 12
 Ilerda C. 1, 41. 43. 45
 Illurgauonides C. 1, 60
 Illyricum 2, 35. 3, 7. A. 42
 Imanuentius 5, 20
 Imperatoris appellatio C. 2, 26
 Inducionarius 5, 3. 26. 53. 55. 58

Intercessio tribunitia C. 1, 5. 7
 Issa C. 3, 9
 Isthmus C. 3, 55
 Italica Hispaniae C. 2, 20. Irru-
 licenses A. 52. H. 25
 Itrius portus. v. Iccius.
 Ityrei Af. 20
 Iuba C. 2, 25. A. 5, 51. Af. 25. 30.
 C. 2, 26. vincit Carionem C. 2, 42. crudelis C. 2, 44. Af. 66. 74.
 superbus Af. 57. moritur Af. 94. eius regnum publicatur C. 2, 25. Cf. Af. 25. 36. 55. 91

L

Labiennus, Caesaris legatus 1, 21.
 5, 58. 6, 7. 7, 60. 62. ad deserendum Caesarem sollicitatur 8, 52. ad Pompeium deficit C. 3, 13. crudelis in Caesarianis C. 3, 71. pugnat cum Caesare Af. 13. fugatur Af. 40. 50. 69. 75. moritur H. 31. ab eo Cingulum aedificatum est C. 1, 15
 Lacus Lemannus 1, 2
 Larinates C. 1, 23
 Larissa C. 3, 80. 97
 Latinae feriae C. 3, 2
 Latobrigi 1, 5. 28. 29
 Legatus pro praetore 1, 21
 Legati Caesaris fuerunt Anrullius 6, 1. 7, 83. M. Antonius 7, 81.
 Cotta 3, 11. 4, 22. Calpurnius 39. Caninius Rebilus 8, 24.
 Q. Cicero 5, 24. C. Fabius 5, 24. 8, 24. Ser. Galba 3, 1. Labienus 1, 10. 21. Qu. Pedius 2, 2. Munat. Plancus 5, 24. 25. L. Roscius 5, 53. T. Sextius 6, 1. M. Silanus. ibid. Titurius Sabinus 2, 5. 3, 17. 4, 22. Sulpicius Rufus 4, 23. C. Trebonius 7, 81. 8, 46. Varinius 8, 46
 Legio decima, fortissima 1, 40
 Lemannus lacus 1, 2
 Lemovices 7, 4
 Lenium H. 35
 Lentulus C. 1, 15. 23
 Lentulus consul 8, 50. C. 1, 1. 4. 14. C. 3, 83
 Lentulus Marcellinus C. 3, 62
 Lepidus A. 59

Lepo-

HISTORICALS.

Lepontii 4, 10
 Lepris C. 2, 38. Af. 7. 10. 29. 97.
 A. 57
 Leuaci 5, 39
 Leuci 1, 40
 L  x Iulia C. 1, 14
 Lexouii 3, 9. 11. 17
 Lex Pompeia de ambitu C. 3, 1
 Leges Coeliae C. 3, 20. 21
 Liberalia, festi dies H. 31
 Liberrini, miliariae adscripti Af. 19
 Libo C. 3, 16. 23. 24
 Liburnica classis C. 3, 5
 Licinius Damasippus C. 2, 44
 Ligararius Af. 64
 Liger, fluuius 3, 9. 7. 5. 55
 Lilium, munimentum 7, 73
 Lilybaeum Af. 1. 37
 Limonium 8, 26
 Lingones 1, 26. 40. 4, 10
 Liscus 1, 16. 17
 Lissus C. 3, 26
 Litauicus 7, 37 sqq. 54
 Liuius Regulus Af. 89
 Longinus A. 48
 Lucani C. 1, 30
 Luceria C. 1, 24
 Lucretius C. 3, 7
 Lucertius Cadurcus 7, 5
 Lugerorix 5, 22
 Luna, causa aestus marini 4, 29
 ante lunam nouam Germani non
 pugnant 1, 50
 Lustrania C. 1, 38. A. 51
 Lustrani C. 1, 48. H. 36
 Lutetia Parisiorum 6, 3. 7
 Lycomedes A. 66

M

Macedones in exercitu Pompe
C. 3, 4
Macedoniae pars libera C. 3, 34
Machinae Alexandrinae A. 3
Magius Cremonensis C. 1, 24
Malaca vrbs A. 64
Malchus Nabataeus A. 1
Mandubii 7, 68, 78
Mandubratius 5, 20
Manilius A. 53
Marcellus 8, 53, 57
M. Crispus Af. 77

Marcomanni 1, 51
 Marius Af. 32
 Marrucini C. 1, 23; 2, 34
 Mars 6, 17
 Marſi C. 1, 15. 26. 2, 27
 Maſſilienſes C. 1, 34 ſqq. 56 ſqq.
 C. 2, 22. Eorū quindecim
 primi C. 1, 35
 Maſiſco 7, 90
 Marrona flumen 1, 1
 Mauri equites Af. 7
 Mauritania Af. 22. C. 1, 6. 39
 Mazaca A. 66
 Mediomatrici 4, 10. 7, 75
 Medobrega A. 48
 Meldae 5, 5
 Melodunum 7, 58
 Menapii 2, 4. 3, 9, 10. 4, 4. 6, 2. 6.
 Menedemus, Macedo 3, 34
 Mercurius Gallorum 6, 17
 Meſſala 1, 2 35. cf. Af. 88
 Meſſana C. 2, 3. 3, 10
 Metioledum 7, 58
 Metropolis, nom.

Muri
Muri
denlis
Muri Gallic
Musculus, m
IO
Myoparo A. 46
Mytilene C. 3, 102

INDEX

N

Nabarsen A. 1
 Nannetes 3, 9
 Nanruares 3, 1. 4, 10
 Narbo, vrbs 3, 20. 7, 7
 Nasidii classis Af. 64. 98. C. 2, 7
 Nasta Suevus 1, 37
 Nauale certamen Rom. et Gall. 3, 13. Massit. et Caesar. C. 2, 6. Vatinii et Octauii A. 46
 Nanius Gallicarum forma 3, 13
 Naupactus C. 3, 35
 Neapolis Ital. C. 3, 21. Zeugitana Af. 2
 Nemetes 1, 51
 Nemetocenna 2, 47
 Nero, pater imperatoris A. 25
 Nerui 2, 17. feroces 1, 4. graece nesciunt 5, 48. Cicronem obsident atque fugiunt 5, 42. eorum clientes 5, 39. mores 2, 15. 5, 51. multitudo 5, 42. rebellio 2, 27. 18. 5, 39 deditio 2, 27. 6, 3
 Nicomedes Bithynus A. 66
 Nicopolis A. 36
 Nili aqua turbida A. 5
 Nictobriges 7, 7. 31
 Noctem dies praepouunt Galli in numerando 6, 18
 Noctes in Britannia breues 5, 13
 Nocturna Gallorum concilia 5, 53
 Noreia vrbs 1, 5
 Noricus ager 1, 5. rex Noricus C. 1, 18
 Nouiodunum Sueffonum 2, 12.
 Biturigum 7, 12. Aeduorum 7, 55
 Nox dierum triginta in insulis Britann. 5, 13
 Numeius Heluetius 1, 7
 Numidae sagittarii 2, 7. in Scipionis exercitu Af. 32. Curionem fallunt C. 2, 41. celerrimi Af. 69. equis sine frenis vrun- tur Af. 61. vincuntur C. 2, 25. 38. a Inba in crucem tollun- tur Af. 66
 Nymphaeum C. 3, 26

O

Obucula A. 57
 Ocelum 1, 10
 Octavius Pompeianus oppugnatur C. 3, 9. cum Vatinio proelietur A. 45. 46
 Octodurus viens 3, 1. 6
 Octogesa C. 1, 61
 Ollonico, rex Nictobrigum 7, 31
 Oppidi Britannici ratio et modus 5, 21
 Oppius, Caesaris legatus Af. 68
 Orchomenus C. 3, 55
 Orcinis filius 6, 24
 Orgerorix Heluetius 1, 2. 3. 26. moritur 1, 4
 Oricum oppidum C. 3, 11. 12. 78. 8, 4. 40
 Orlenles C. 1, 60
 Ofimii 2, 34. 3, 9. 7, 75
 Otacilius Crassus C. 3, 28

P

Pacidius Pompeianus A. 78
 Paemari 2, 4
 Pagi Heluetiorum 1, 12. Sueuo- rum 1, 37. 4, 1. pagi Tigurini robur 1, 12
 Palaepharsalica victoria A. 48
 Palaeite C. 3, 6
 Palma e pausamento enata C. 3, 105
 Paludamenti color 7, 88. Af. 57
 Paludes Morinorum 4, 38
 Parada vrbs Af. 87
 Paraetonium A. 8.
 Parifi 6, 3
 Parthi 3, 31
 Parthicum bellum molitur Caesar 8, 54
 Parthini C. 3, 11. 41. 42
 Pedires Germani inter equites proeliantur 1, 48. 7, 65. cf. 8, 19. 36. Af. 69
 Peligni C. 1, 15
 Pelles pro velis 3, 13. pelles vesti- tus Sueuorum 4, 1. 6, 21
 Pelusium adit Pompeius C. 3, 103. capir Mithridates A. 26
 Petra, locus C. 3, 42
 Petreius, Pompeianus C. 1, 38. 75. 76. A. 19. 34. Petr. The- salus C. 3, 35
 Petro-

HISTORICVS.

Petrocorii 7, 75
 Pharnacis res A. 34. clades A. 76
 Pharsalus C. 3, 6
 Pharus C. 3, 112. Pharitae A. 14, 17
 Philippus trib. pl. C. 1, 6
 Philo Pompeianus H. 35
 Picenus ager C. 1, 12
 Pictones 3, 11. 8, 26. 7, 4
 Pirustae 5, 1
 Pisaurum C. 1, 11. 12
 Piso Aquitanus 4, 12
 Piso Censor C. 1, 3
 L. Piso 1, 12
 M. Piso 1, 2, 35
 Plerorius Rustianus Af. 96
 Pleumosii 5, 39
 Plumbum album Britanniae 5, 12
 Pompeia lex de ambitu C. 3, 1
 Pompeia, filia Pompeii M. Af. 95
 Pompeius filius C. 3, 40. H. 1 sqq.
 vincitur H. 32. cf. Sexrus P.
 Pompeius Caesaris amicus 6, 1.
 Caesari infestus 8, 53. 55. C. 1,
 3. arrogans C. 1, 32. 44. gra-
 tiosus apud senatum C. 1, 14.
 apud Hispanos C. 2, 18. exerci-
 tum cogit C. 1, 3. 4. 5. Dyrrha-
 chio excluditur C. 1, 42. vinci-
 tur C. 3, 94. eius castra expa-
 gnata C. 3, 96. interficitur C.
 3, 104
 Pompeius Rufus Af. 85
 Pomponius Caesarianus C. 3, 101
 Pons in Rheño factus 4, 17. 6, 9
 Pontus a Pharnace occupatus A.
 41. a Caesare recipitur A. 77
 Portenta C. 3, 105
 Portus Iccius 4, 25. superior 4, 18.
 vterior 4, 23
 Postumiana castra H. 8
 Pothinus, procurator Aegypti C.
 3, 108
 Praeciani 3, 27
 Ptolemaei patris testamentum C.
 3, 103. 108. A. 33
 Ptolemaeus puer et Cleopatra C.
 3, 107. a Caesare teneretur C. 3,
 109. vincitur A. 30. occiditur
 A. 31. ad eum Pompeius fugit
 C. 3, 103
 Putei a Caesare effossi A. 9
 Pyrenaei montes 1, 1
 Pyrenaeus saltus C. 1, 37. 3, 19

Q

Quadrigae falcatae Pharnacis A.
 75

R

Rabirius Posthumus Af. 8
 Rascipolis, Pompeianae factionis
 C. 3, 4
 Rouenna C. 1, 5
 Rauraci 1, 5. 6, 25. 7, 75
 Rebilus C. 2, 34
 Reges a Sen. rom. adpellati 1, 3.
 43. C. 1, 4
 Remi f. Rhemi 2, 3. eorum cum
 Caesare amicitia 5, 54. 6, 4. 7,
 63. cf. 8, 12
 Rhedones 2, 34. 7, 75
 Rhani fluminis natura 4, 10. 16.
 ponte iunctus 4, 17. 6, 9
 Rhodanus 1, 1
 Rhodia classis C. 3, 5. A. 11
 Ros pellibus excipitur C. 3, 15
 Roscius Allobrox C. 3, 59
 Roscius, legatus C. 1, 10
 Ruspina Af. 6, 53
 Ruteni 1, 45. 7, 75
 Rutilius Lupus C. 1, 2

S

Sabis flumen 2, 16. 18
 Sabura, dux Iubae C. 2, 38. 40. 95
 Sacerdotes Galli 6, 13
 Sadales Thrax C. 3, 4
 Saguntum captum H. 10
 Salinarum stagnum Af. 80
 Salona vrbs C. 3, 8, 9. A. 43.
 Sallustii res Af. 8, 34. 97
 Salsum, flumen H. 9
 Saluatio militaris Af. 85
 Samarobriua 5, 24. 46. 53
 Sanrones 1, 10. 3, 11
 Sardinia C. 1, 30
 Sarsura oppidum Af. 75
 Saferna Af. 10. 29
 Saturninus et Gracchus C. 1, 7
 Scaeva, centurio C. 3, 53
 Scaldis flumen 6, 33
 Scapula sediciosus H. 33
 Scipio vestitum instu Iubae mutat
 Af. 57. imperatorem se adpel-
 lat C. 3, 31. Af. 4. Pompeio fa-
 ver C. 3, 4. 7. 82. auarissimus
 C. 3, 31. 32. crudelis Af. 46.
 D d d eius

I N D E X

- eius copiae A. 1. elephantii con-
docefacti A. 27. victoria Af. 61.
fuga C. 3. 37. clades Af. 52.
mors Af. 96
- Scorpio, machina 7. 25. Af. 31
- Scribonius Libo C. 1. 26. 3. 5. 16
- Scura e cortice facta C. 2. 33.
caelata H. 25
- Sedulius Lemonix 7. 88
- Seduni 3. 1
- Sedusii 1. 51
- Segni 6. 32
- Segonax 5. 22
- Segontiaci 5. 21
- Segouia Maetica A. 57
- Segusiani 1. 10. 7. 64
- Senatus rom. extra urbem C. 1. 6.
in Caesaris potestatem redigi-
tur C. 1. 23
- Senarus consulum contra Caesa-
rem 8. 53. 54. C. 1. 5. 7
- Senones 5. 54. 56. 6. 4
- Septimius Pomp. percussor C. 3. 104
- Sequana 1. 1
- Sequani 1. 9. 31. 32. 33. 35. Ger-
manos in Galliam invitant 6. 12
- Serapion Alexandrinus C. 3. 109
- Sergius Galba 3. 1. 8. 50
- Sertorius 3. 23
- Servi armantur C. 1. 24. manumit-
tuntur, vt arma capiant C. 3. 9
- Seruili tumultus 1. 40
- Seruilius consul C. 3. 21
- Seruus Sulpicius C. 2. 4
- Sesuvii 2. 34
- Sexrus Caesar C. 2. 20. A. 66
- Sexrus Pompeius H. 3. 4
- Sibuzates 3. 27
- Sicilia ex Sardinia a Caesare reci-
piuntur C. 1. 30
- Sicoris fluvius C. 1. 40. 48. 63
- Sigambri 4. 16. 18
- Signorum militarium conferendo-
rum apud Gallicus 7. 2
- Silanus 6. 1
- Silieense flumen A. 57
- Situs Iubae fines inuadit Af. 36.
cf. 48. 93. 95
- Soldarii 3. 22
- Soricaria H. 24
- Soritia H. 27
- Sorores mulierum Germanar. 1. 50
- Sociates 3. 20. 22
- Squillus A. 55
- Staeus Murcus C. 3. 15
- Stilus coecus in munitione 1
Stimuli in munitione 7. 73
- Stipendium duplex bene m-
rum C. 3. 53
- Stipendium victis imponitur
- Storiae C. 2. 9
- Suetiones 2. 3. 13. 8. 6
- Suenorum pagi 1. 37. cf. 1. 51
Rhenum transire volunt 1.
bellicosi 3. 7. 4. 1. cf. 4. 19
- Sulcitanorum multa Af. 98
- P. Sulla C. 3. 51
- Sulla Faustus Af. 87
- Sulmonenses C. 1. 18
- Sulpicius legatus Caesaris C. 1.
Supplicatio XV dierum 2. 35. 2
dierum 4. 38
- Supplicia more Gallorum 6. 16
- Supplicum ritus A. 32
- Surus Aeduns 8. 45
- Syriacae res Caesaris A. 65

T

- Tabulae graecae Heluetior. 1. 29
- Tabulae nouae C. 3. 1. 21
- Talae 7. 73
- Tamensis fluvius 5. 11. 18
- Tarbelli 3. 27
- Tarcundarius Castor C. 3. 4
- Tarraconenses C. 1. 60. 2. 21
- Tarsus Ciliciae A. 66
- Tarusates 3. 23. 27
- Tasgetius 5. 25
- Tauris inf. A. 44
- Tauroids C. 2. 4
- Taxi arboris venenum 6. 31
- Taximagulus 5. 22
- Tectolages Volcae 6. 24
- Teges Af. 78
- Tenchteri 4. 1
- Tergetini 8. 24
- Testamenta militaria 1. 39
- Testamentum Ptolemaei Aeg. C.
3. 108. A. 33
- Tetrarchia Deiotari A. 78
- Teutomatus 7. 31. 46
- Teutoni 1. 33. 40. 2. 4. 7. 77
- Thabenenses Af. 77
- Thapfus vrbs Af. 28. 44. 46. 79. 97
- Thibae Boeot. C. 3. 55
- Theophanes C. 3. 18

Ther.

HISTORICVS.

A. 55
Therms C. 1, 12
Theffalia C. 3, 36. 81
Theffali in coplis Pomp. C. 3, 5. 34
Thurii C. 3, 21. 22
Tib. Nero A. 25
Tib. Tullius H. 28
Ticida Af. 46
Tigurinus pagus 1, 12
Tisdra f. Tisdrus Af. 36. 76. 86.
 93. 97
Titurinus Sabinus 5, 33
Togata Gallia 8, 24. 52
Tolosa 3, 20
Tolosates 1, 10. 3, 20. 7, 7
Torquatus C. 3, 11. Af. 96
Torques aureus, praemium H. 26
Tralles C. 3, 105
Transhenani 2, 35. 4, 16
Trebonius legatus 5, 24. 7, 81.
 8, 46. proconsul A. 64. Cf. C.
 3, 20. 21
Treuir 1, 37. 3, 11. equitatu prae-
 stant 2, 24. 5, 3. Germanos sol-
 licitant 5, 2. 55. feroces 8, 25.
 eorum clades 6, 8. 7, 63. 8, 45
Triboci f. Tribuci 1, 51. 4, 10
Tribuni cohortium C. 2, 20
Trinobantes 5, 20
Triobantes 5, 20
Tubero C. 1, 31
Tulungi 1, 5
Tullius legatus H. 17
Turones 2, 35. 7, 4. 75. 8, 46
Tuticanus C. 3, 71

V

Vacca vrbs Af. 74
Vahalis 4, 10
Valerius C. 1, 30. 3, 53
Valerius Praeconinus 3, 20
Vangiones 1, 51
Varenus 5, 44
Varro C. 1, 38. 2, 17. 19. 20
Varum fluuius C. 1, 86. 87
Varus in Africa Af. 64. eius res
 cum Iuba C. 2, 34. 35. 44. Af. 63
Vatinius 8, 46. C. 3, 100. A. 41. 46
Vbii 1, 54. 4, 3. 16. 19. 6, 9
Vcubis H. 7
Vedelicus 7, 32
Velauni 7, 75

Vellannodunum 7, 11
Velocasses 2, 4. 8, 7
Venetia Gall. 3, 9
Veneri Gall. 2, 34. 3, 8. 16. 7, 75.
 4, 21
Ventisfonte vrbs H. 27
Veragri 3, 1
Vercingetorix 7, 4. 8. 20. 28. 89. 89.
Vergatillaunus 7, 76. 83. 88
Vergiliarum sidus Af. 47
Vergobretus magistratus Aedu-
rum fuminus 1, 36
Veromandui 2, 4
Vertico 5, 49
Verriscus 8, 12
Verudoctius 1, 7
Vesontio 1, 38
Vettones C. 1, 38
Vexilli proponendi mos 2, 20
Vibo C. 3, 101
Vibullius C. 1, 15. 23. 34
Vienna 7, 9
Virgilius Thapso praefectus Af. 79
Viridomarus 7, 38. 40. 54. 63
Viridoux 3, 17
Vlcielles Pompeianus C. 1, 15
Vlia oppidum A. 61. H. 3
Vnelli 2, 34. 3, 17. 7, 75
Vocates 3, 23. 27
Vocio, Noricorum rex 1, 53
Vocontii 1, 18
Volcae Arecomici 7, 7. C. 1, 35.
 1. 35.
Volosages 6, 24
Volusenus 4, 21. 8, 23
Vosegus 4, 10
Vrbigenus pagus 1, 27
Vrsau, oppidum H. 41. cf. 28
Vrus, fera 6, 28
Vsceta Af. 89
Vsiperes 4, 1. 16
Vtica C. 1, 31. 2, 24. 36. Af. 7.
 87. 88.
Vtrium vsus in bello C. 1, 48
Vxellodunum, oppidum 8, 32.
 40. 43
Vzita, oppidum Af. 41. 51. 56. 58

Z

Zama, oppidum Af. 91. 92
Zela vel Ziela Ponti A. 72
Zetta Af. 68

INDEX

NOMINA POPVLORVM, OPPIDORVM, FLVVIORVM &C.

QVAE APVD CAESAREM REPERIVNTVR,

A S. CLARKIO ORDINE ALPHABETICO

DIGESTA

A

A carnania, regio Epiri. *Carnania*
Achaia, reg. Peloponnesi.
le Duché de Clarence
Acilla, sine Achilla, sine Acholla,
vrbs Africae
Adduadubis. *vid.* Dubis
Adrumetum, oppid. Afr. *Toulba*,
sine *Mahometta*, sine *Hercla*
Aduarici. *vid.* Atuarici
Aedui, pop. Galliae. *l'Autunois*
Aegimurus, insula maris Africi.
la Galetta
Aeginium, oppid. Thessaliae
Aegyptus
Aetolia, regio Graeciae. *Artinia*,
al. *il Despotato*
Agar, oppid. Africae. Nescitur
Agendicum, vrbs Senonum. *Sens*
Alba, oppid. Latj in Italia. *Albane*
Albici, pop. Galliae. Qui sunt,
nescitur. Quibusdam, *ceux de Viviers*
Alesia, sine Alexia. Mandubio-
rum oppidum: *Alise. vide* Mandubii.
Alexandria, vrbs Aegypti. *Scandevia*
Allobroges, *Sabandis*
Alpes. *Montes*
Amasetobria, vrbs Gall. Nescitur
Amanus, oppid. Macedoniae.
Porto Raguseo

Amanus, mons Syriae. *Monts des Scandevia*
Ambarri, pop. Galliae. Incertum
Ambialites, pop. Galliae. *Ceux de Lamballe en Bretagne*. Sed creditur corruptum ex Ambiani
Ambianum, oppidum Belgarum. *Amiens*
Ambibari, pop. Galliae. *Ceux d'Ambie en Normandie*
Ambiuareti, pop. Galliae. *Le Viverrais*
Ambiuariti, *Brabantini*. Incertum
Ambracia, vrbs Epiri. *l'Arta*
Amphilochi, pop. Epiri. *Anfioleca*
Amphipolis, vrbs Macedoniae. *Christopolis* seu *Emboli*
Anartes, pop. Germaniae. *Walschi, Scruii, Bulgari*. Incertum
Anas, fluv. Hispan. *Guadiana* sine *Rio Roydera*
Ancalites, Britannii. *The hundred of Henley, Camdeno*
Ancona, vrbs Italiae. *Ancona*
Andes, pop. Galliae. *Le Duché d'Anjou*
Antiochia, vrbs Syriae. *Antachia*
Anruates. *vide* Nantuates
Apollonia, vrbs Macedoniae. *Piergo*
Aponiana. Insula prope Lilybaeum, promontorium Siciliae. Sed lectio incerta. B. Afr. 2.
Apsus,

GEOGRAPHICVS.

Aplos, fluv. Macedoniae. *Aspro*.

Al. Vreo. *Al. Spirnaza*

Apulia, reg. Italiae. *Puglia*

Aquilaria, opp. Africae, prope Clupeam

Aquileia, vrbs Italiae. *Aquilegia*

Aquitania, regio Galliae. *Guienne*

Arar, fluv. Galliae. *Le Saone*, vel *Sône*

Arduenna, flus. *Forêt d'Ardenne*

Arecomici. *vide Volcae*

Arelate, vrbs Galliae. *Arles*

Ariminum, vrbs Italiae. *Rimini*

Armenia minor, regio Asiae. *Aladuli*

Armoricae civitates. *La Bretagne*

Arretium, vrbs Hetrûriae in Italia.

Arzo

Aruerni, pop. Galliae. *Le Pays d'Augers*

Asculum, opp. in agro Piceno.

Ascoli

Ascurum, oppid. maritim. Mauritaniae

Asparagium, oppid. Macedoniae

Aspauia, oppid. Hispan. Baet.

Espejo

Asta, oppid. Hispan. Baet. Vnde

Altensis. Massa de Asta. Al. Xerez de la Fontera

Ategua, oppid. Hispan. Baet. *Tebala Veja*

Atrebares, pop. Galliae. *Le Pays d'Artois*

Arnarici, *Leodicenses*. *Al. le Comté de Namour. Al. Basteduc*

Atuaruca, pag. Belgii. *Tongern, Tungri*

Auaricum, vrbs Aquitaniae. *Beaures*

Aulerci Eburonices, pop. Galliae. *Le Pays d'Evreux, en Normandie*

Aulerci Diablintes, pop. Galliae.

Regio dicta le Perche

Aulerci Cenomanni, pop. Galliae. *Le Pays du Maine*

Aulerci Brannonices, pop. Galliae. *Le Morienne*

Ausci, pop. Galliae. *Ceux d'Auch*

vel Aux en Gascogne

Auletani, pop. Hispaniae sub Pyrenaeis

Auximum, oppid. Italiae. *Ofino*

sive Ofmo

Axona, fluv. Gall. Belg. *Aisne*

B

Bacenis, filus German. *Thüringer Wald. Al. der Harz Wald*

Baetis, fluv. Hispani. *Guadalquivir*

Baeturia. *vide Bethuria*

Bagrada, fluv. Africae, prope Vticam

Balcares insulae. *Maiorca et Minorca*

Baranorum insula, pars Geldriae.

Betwæ

Belgae. *Les Pays Bas*

Bellocasti, *sive Velocasses*, pop. Galliae. *La Pais de Bayeux en Normandie. Al. le Vexin*

Bellovaci, pop. Galliae. *La Beauvaisis*

Bessi, pop. Thraciae

Bethuria, regio Hispan. Lusit.

Estremadura

Betones, *sive Berones*, pop. Hispan. Tarracon. *Briones*

Bibraete, vrbs Aeduorum. *Be-ray d'Autun. Al. Bureff. Al. Beaulne*

Bibrax, Rhemorum oppid. *Braine*

sive Brestne. Al. Bray

Eidroci, Britanni. *The hundred of Bray. Camdeno.*

Bigerriones, pop. Galliae. *Le Comté de Bigorre en Gascogne.*

Incertum

Bithynia, regio Asiae

Bituriges, pop. Galliae. *Le Duché de Berry*

Boii, pop. Galliae. *Les Bourbonnois*

Bolporus, regio prope Pontum Euxinum

Brannonices. *vide Aulerci*

Bratuspantium, oppid. Bellonacorum. *Beauvais*

Britannia

Brundisium, vrbs Italiae. *Brindisi*

Bruttii, pop. Italiae. *Calabri*

Bullis, oppid. Macedoniae

Bursaulenses, popul. Hispan.

D d d 3

Bact.

INDEX

Baet. Creduntur iidem, qui Vrsanenſes
Buthrotum, vrbs Epiri. *Buthro-
to ſive Butrinto*

C

Cabillonum, vrbs Galliae. *Chalons ſub Saone*
Cadetes, pop. Galliae. Nescitur
Cadurci, pop. Galliae. *Le pays de Quercy*
Calagurritani, pop. Hiſp. Tarracon. *Calaberra*
Caleres, pop. Galliae. *Le pays de Caſſis en Normandie*
Calydon. Vrbs Aetoliae. *Ayton*
Camerinum, vrbs Umbriae, in Italia. *Camerino*
Candaui, reg. Macedoniae. *La Canavia*
Canopus, vrbs Aegypti. *Bechir*
Cantabri, pop. Hiſp. Tarracon. *Biſcaya*
Cantium, pars Britanniae. *Kent*
Canuſium, vrbs Apuliae, in Italia. *Canosa*
Cappadocia, reg. Aſiae
Capus, vrbs Italiae. *Capoa*
Carales, Sardiniae vrbs. *Cagliari*
Carcaſo, vrbs Galliae. *Carcaſſone*
Cari, pop. Belgii. Incertum
Carmona, oppid. Hiſpan. Baet. *Carmone*
Carnutes, pop. Galliae. *Le Pays du Chartrain*
Carruca, oppid. Hiſpan. Nescitur
Carreia, oppid. Hiſpan. *Algeria*. Al. *Tariffa*
Caſilinum, oppid. Italiae. *Caſtel-luzeo*
Caſſi, Britanni. *The hundred of Caſſibow*. Camdeno
Caſtulonenſis ſaltus, a Caſtulo, vrbs Hiſpan. Tarracon. *Caſtella vieja*
Caſtuaci, pop. Galliae. *Ceux de Douay*. Sed creditur corruptum ex Aruatici
Caſtra Poſthumiana, oppid. Hiſpan. Baet. *Caſtro el Rio*
Caturiges, pop. Galliae. *Le pays d'Embrun*. Al. *Charges*

Cebenna, mons. *vide Gabenna*
Celtae, pop. Galliae
Celtiberia, reg. Hiſpaniae
Cenimagni, Britanni. *Iceni, Camdeno. Suffolk, Norfolk et Cambridgeſhire*
Cenomanni, pop. Galliae. *Le pays du Maine ſive Mans*
Centrones, pop. Galliae. *Le pays de Tarantaſe*
Centrones, Neruiorum clientes, pop. Belgii. *Ceux de Contray. Al. de S. Truyen. Al. Gandamneſes*
Cerauni, montes Epiri. *Monti di Chimera*
Cercina, inſula Af. *Cercara, Cercara*
Cherromeſus, peninſ. Afr. prope Alexandriam
Cheruſci, pop. Germaniae. *Laneburgenſes. Al. Mousfelder*
Cilicia, reg. Aſiae min. *La Carmanie*
Cimbri, pop. Germaniae. *Jutlanders*
Cinga, fluv. Hiſpan. *Cinca ſive Senga*
Cingulum, oppidum Piceni, in Ital. *Cingoli*
Cirta, oppid. Afr. *Conſtantina, ſive Coſantina. Al. Teſel*
Clupea, vrbs Afr. marit. *Quipia*
Cocofates, pop. Galliae. Nescitur
Comana, Pontica. Com, ſive *Tebacban*
Comana, Cappadociae. *Armincha*
Compa, vrbs Ital. *Conza ſive Conſa*
Condruſi ſive Condruſones, pop. Belgii. *Condruſ*
Confluens Moſae et Rheni. *Conblentz*
Corcyra, inſula Epiri. *Corſa*. Sed et alia fuit, de qua B. C. 3, 10
Corduba, vrbs Hiſpan. Baet. *Cordoba*
Corfinium, oppid. Peſignorum, in Ital. *St. Pelino. Al. Pentino, vicus Aprutii*
Corneliana caſtra, vrbs Afr. inter Carthaginem et Uticam
Coſa.

GEOGRAPHICVS.

Cofa. *vide Compsa*
Cofanum, vrbs Calabrie, in Ital.
Caffano
Cretenfes. *Ceux de l'Isle de Candie*
Curiosolirae, pop. Galliae. *Cor-
 nolielle en Bretagne*
Cyclades, inf. Aegaei maris. *l'Isle
 dell' Archipelago*
Cyprus, infula. *Cipro*

D

Daci. *Transylvani, Moldani et
 Valachi*
Danubius, fluv. *Donau*
Dardani, pop. Myfiae. *Rascia et
 pars Serviae*
Detetia, opp. Galliae. *Decist
 fur Loire*
Delphi, vrbs Aethiae. *Delfo. Al.
 Salona*
Delta, pars Aegypti, in oftis Nili:
de B. Alex. c. 27
Diabhtines, pop. Galliae. *Regio
 dicta la Perche. Al. Diableres
 en Bretagne. Al. Linter, Bra-
 bantiae*
Dubis, fluv. Burgundiae, *le Doux*
Duracium, *vulgo*, vrbs Galliae,
 in Pictauiensi prouincia. Sed
 apud Caefarem reuera est no-
 men Viri nobilis
Durocorturum, vrbs Gall. *Reims*
Dyrrhachium, vrbs Macedoniae.
Duranes, Dranas

E

Eburones, pop. Belgii. *Tongres.*
Al. Liégeois
Eburonices. *vide Aulerci*
Elauer, fluv. Galliae. *Allier*
Eleurtheri. *vide Cadurci et Sues-
 fiones*
Elis, vrbs Peloponnefi. *Belvedere*
Eufates, pop. Galliae. *Le pays
 d'Eufe en Gascogne*
Ephesus, vrbs Asiae min. *Efefo,*
Efgena
Epidaurus, vrbs Dalmatiae maris.
Regusa, Dobronicha
Epirus, regio Graeciae. *Chimera
 et Larta*

Effui, pop. Galliae. *Ceux de Senz*
Sed potius creditur corruptum ex
Aedui
Eufubii, creditur corruptum ex
Vuelii vel Lexonii

F

Fanum, vrbs Vmbrise, in Italia.
Fano
Exentani, pop. Italiae

G

Gabali, pop. Galliae. *Le pays de
 Givaudan*
Gaditani, pop. Hispan. *Ceux de
 Cadix*
Galli
Gallograecia, regio Asiae min.
Galatia
Garites, pop. Galliae. *Le pays
 de Gaurre fme Gavardan. Al.
 Agennois*
Garoceli fme Graioceli, pop. Gal-
 liae. *Ceux de Mont Cenis. Al.
 de la val de Morienne. Al. des
 Mont Genevre*
Garumna, fluv. Galliae. *La Ge-
 ronne*
Garumni, pop. Galliae circa Ge-
 rumnam
Gebenna. *Montagnes de Cevennes*
Genabum, opp. Galliae. *Orleans*
Geneua
Genusius, fluv. Macedoniae
Gergouia, Boiorum et Aruernor-
 um, vrbs Galliae. *Incertum*
Germania
Getuli, pop. Africae
Gomphi, opp. Thessaliae. *Gonfi*
Gorduni, pop. Belgii. *Gandau-
 fes. Al. ceux de Courtray. In-
 certum*
Graioceli. *vide Garoceli*
Grudii, Nerviorum clientes, pop.
 Belgii. *Ceux de Bruges. Al. de
 Louvain*

H

Haliacmon, fluv. Macedoniae.
Harudes, pop. Germaniae. *Ne-
 fcitur*
Heluetii. *Les Suisses*

INDEX

N

Nabarsen A. 1
 Nannetes 3, 9
 Nanuates 3, 1. 4, 10
 Narbo, vrbs 3, 20. 7, 7
 Nasidii classis Af. 64. 98. C. 2, 7
 Nafua Sueuus 1, 37
 Nauale certamen Rom. et Gall. 3, 13. Massit. et Caesar. C. 2, 6. Vatinii et Octauii A. 46
 Nauium Gallicarum forma 3, 13
 Naupactus C. 3, 35
 Neapolis Ital. C. 3, 21. Zeugitana Af. 2
 Nemerces 1, 51
 Nemetocenna 8, 47
 Nero, pater imperatoris A. 25
 Nerui 2, 17. feroces 1, 4. graece nesciunt 5, 48. Ciceronem obfidem atque fugiunt 5, 42. eorum clientes 5, 39. mores 2, 15. 5, 51. multitudo 5, 42. rebellio 2, 17. 18. 5, 39. deditio 2, 27. 6, 3
 Nicomedes Bithynus A. 66
 Nicopolis A. 36
 Nili aqua turbida A. 5
 Nitiobriges 7, 7. 31
 Noctem diei praepouunt Galli in numerando 6, 18
 Noctes in Britannia breues 5, 13
 Nocturna Gallorum concilia 5, 53
 Norcia vrba 1, 5
 Noricus ager 1, 5. rex Noricus C. 1, 18
 Nouiodunum Sueffonum 2, 12. Biturigum 7, 12. Aeduorum 7, 55
 Nox dierum triginta in insulis Britann. 5, 13
 Numeius Heluetius 1, 7
 Numidae sagittarii 2, 7. in Scipionis exercitu Af. 32. Curionem fallunt C. 2, 41. celerrimi Af. 69. equis sine frenis vruntur Af. 61. vincuntur C. 2, 25. 38. a Inba in crucem tolluntur Af. 66
 Nymphaeum C. 3, 26

O

Obucula A. 57
 Ocelum 1, 10
 Octauius Pompeianus oppugnatur C. 3, 9. cum Vatinio proeliatu A. 45. 46
 Octodurus viens 3, 1. 6
 Octogesa C. 1, 61
 Ollonico, rex Nitiobrigum 7, 31
 Oppidi Britannici ratio et modus 5, 21
 Oppius, Caesaris legatus Af. 68
 Orchomenus C. 3, 55
 Orcinia silua 6, 24
 Orgerorix Heluetius 1, 2. 3. 26. moritur 1, 4
 Oricum oppidum C. 3, 11. 12. 78. 8, 4. 40
 Ofenses C. 1, 60
 Ofismii 2, 34. 3, 9. 7, 75
 Otacilius Crassus C. 3, 28

P

Pacidius Pompeianus A. 78
 Paemani 2, 4
 Pagi Heluetiorum 1, 12. Suenorum 1, 37. 4, 1. pagi Tigurini robur 1, 12
 Palaepharfalica victoria A. 48
 Palaele C. 3, 6
 Palma e pavimento enata C. 3, 105
 Paludamenti color 7, 82. Af. 57
 Paludes Morinorum 4, 38
 Parada vrbs Af. 87
 Paraetonium A. 8.
 Parisii 6, 3
 Parthi 3, 31
 Parthicum bellum molitur Caesar 8, 54
 Parthini C. 3, 11. 41. 42
 Pedites Germani inter equites proeliantur 1, 48. 7, 65. cf. 8, 19. 36. Af. 69
 Peligni C. 1, 15
 Pelles pro velis 3, 13. pelles vestitus Suenorum 4, 1. 6, 21
 Pelusium adit Pompeius C. 3, 103. capir Mithridates A. 26
 Petra, locus C. 3, 42
 Petreius, Pompeianus C. 1, 38. 75. 76. A. 19. 34. Petr. Theselus C. 3, 35
 Petro-

HISTORICVS.

Petrocorii 7, 75
 Pharnacis res A. 34. clades A. 76
 Pharfalus C. 3, 6
 Pharus C. 3, 112. Pharitæ A. 14, 17
 Philippus trib. pl. C. 1, 6
 Philo Pompeianus H. 35
 Picenus ager C. 1, 12
 Pictones 3, 11. 8, 26. 7, 4
 Pirustæ 5, 1
 Pisaurum C. 1, 11. 12
 Piso Aquitanus 4, 14
 Piso Censor C. 1, 3
 L. Piso 1, 12
 M. Piso 1, 2. 35
 Pletorius Rustianus Af. 96
 Pleumosi 5, 39
 Plumbum album Britanniae 5, 12
 Pompeia lex de ambitu C. 3, 1
 Pompeia, filia Pompeii M. Af. 95
 Pompeius filius C. 3, 40. H. 1 sqq.
 vincitur H. 32. cf. Sexrus P.
 Pompeius Caesaris amicus 6, 1.
 Caesari infestus 8, 53, 55. C. 1,
 3. arrogans C. 1, 32. 44. gra-
 tiosus apud senatum C. 1, 14.
 apud Hispanos C. 2, 18. exerci-
 tum cogit C. 1, 3. 4. 5. Dyrrha-
 chio excluditur C. 1, 42. vinci-
 tur C. 3, 94. eius castra expu-
 gnata C. 3, 96. interficitur C.
 3, 104
 Pompeius Rufus Af. 85
 Pomponius Caesarianus C. 3, 101
 Pons in Rheno factus 4, 17. 6, 9
 Pontus a Pharnace occupatus A.
 41. a Caesare recipitur A. 77
 Portenta C. 3, 105
 Portus Iccius 4, 25. superior 4, 18.
 vterior 4, 23
 Postumiana castra H. 8
 Porcinus, procurator Aegypti C.
 3, 108
 Praeciani 3, 27
 Ptolemaei patris testamentum C.
 3, 103. 108. A. 33
 Ptolemæus puer et Cleopatra C.
 3, 107. a Caesare tenetur C. 3,
 109. vincitur A. 30. occiditur
 A. 31. ad eum Pompeius fugit
 C. 3, 103
 Putei a Caesare effossi A. 9
 Pyrenæi montes 1, 1
 Pyrenæus saltus C. 1, 37. 3, 19

Q
 Quadrigae falcatae Pharnacis A.
 75

R
 Rabirius Posthumus Af. 8
 Rascipolis, Pompeianae factionis
 C. 3, 4
 Rauenna C. 1, 5
 Rauraci 1, 5. 6, 25. 7, 75
 Rebilus C. 2, 34
 Reges a Sen. rom. adpellati 1, 3,
 43. C. 1, 4
 Remi f. Rhemi 2, 3. eorum cum
 Caesare amicitia 5, 54. 6, 4. 7,
 63. cf. 8, 12
 Rhedones 2, 34. 7, 75
 Rheni flumini natura 4, 10. 16.
 ponte iunctus 4, 17. 6, 9
 Rhodanus 1, 1
 Rhodia classis C. 3, 5. A. 11
 Ros pellibus excipitur C. 3, 15
 Roscius Allobrox C. 3, 59
 Roscius, legatus C. 1, 10
 Ruspina Af. 6, 53
 Rureni 1, 45. 7, 75
 Rutilius Lupus C. 1, 2

S
 Sabis flumen 2, 16. 18
 Sabura, dux Iubae C. 2, 38. 40. 95
 Sacerdotes Galli 6, 13
 Sadales Thrax C. 3, 4
 Saguntum captum H. 10
 Salinarum stagnum Af. 80
 Salona vrbs C. 3, 8, 9. A. 43.
 Sallustii res Af. 8, 34. 97
 Salsum, flumen H. 9
 Saluatio militaris Af. 85
 Samarobriua 5, 24. 46. 53
 Santones 1, 10. 3, 11
 Sardinia C. 1, 30
 Sarsura oppidum Af. 75
 Sarsura Af. 10. 29
 Saturninus et Gracchus C. 1, 7
 Scaeva, centurio C. 3, 53
 Scaldis flumen 6, 33
 Scapula feditiosus H. 33
 Scipio vestitum insu Iubae mutat
 Af. 57. imperatorem se adpel-
 lat C. 3, 31. Af. 4. Pompeio fa-
 ver C. 3, 4. 7. 82. auarissimus
 C. 3, 31. 32. crudelis Af. 46.
 D d d eius

INDEX

- eius copiae A. 1. elephanti con-
docefacti A. 27. victoria Af. 61.
fuga C. 3, 37. clades Af. 52.
mors Af. 96
Scorpio, machina 7, 25. Af. 31
Scribonius Libo C. 1, 26. 3, 5. 16
Scura e cortice facta C. 2, 33.
caelata H. 25
Sedulius Lemouix 7, 28
Seduni 3, 1
Sedusi 1, 51
Segui 6, 32
Segonax 5, 22
Segontiaci 5, 21
Segouia Haerica A. 57
Segusiani 1, 10. 7, 64
Senatus romi. extra urbem C. 1, 6.
in Caesaris potestatem redigi-
tur C. 1, 23
Senatusconsultum contra Caesa-
rem 8, 53. 54. C. 1, 5. 7
Senones 5, 54. 56. 6, 4
Septimius Pomp. percussor C. 3, 104
Sequana 1, 1
Sequani 1, 9. 31. 32. 33. 35. Ger-
manos in Galliam inuicant 6, 12
Serapion Alexandrinus C. 3, 109
Sergius Galba 3, 1. 8, 50
Sertorius 3, 23
Serui armantur C. 1, 24. manumit-
tuntur, ut arma capiant C. 3, 9
Sernilius tumultus 1, 40
Sernilius consul C. 3, 21
Sernius Sulpicius C. 2, 4
Sesui 2, 34
Sextus Caesar C. 2, 20. A. 66
Sextus Pompeius H. 3, 4
Sibyzates 3, 27
Sicilia et Sardinia a Caesare reci-
piuntur C. 1, 30
Sicoris fluvius C. 1, 40. 48. 63
Sigambri 4, 16. 18
Signorum militarium conferendo-
rum uos Gallicus 7, 2
Silanus 6, 1
Silicense flumen A. 57
Sirius Iubae fines inuadit Af. 36.
cf. 48. 93. 95
Solduri 3, 22
Soricaria H. 24
Sortia H. 27
Sortes mulierum Germanar. 1, 50
Sotiates 3, 20. 21
Squillus A. 55
Stratus Marcus C. 3, 15
Stilus coecus in munitione Af. 31
Stimuli in munitione 7, 73
Sutpendium duplex bene merito-
rum C. 3, 52
Sutpendium victis imponitur 1, 44
Storiae C. 2, 9
Stelliones 2, 3. 13. 8, 6
Suenorum pagi 1, 37. cf. 1, 51. 54
Rhenum transire volunt 1, 37.
bellicosi 3, 7. 4, 1. cf. 4, 19
Sulcitanorum multa Af. 98
P. Sulla C. 3, 51
Sulla Faustus Af. 87
Sulmonenses C. 1, 18
Sulpicius legatus Caesaris C. 1, 74
Supplicatio XV dierum 2, 35. XX
dierum 4, 38
Supplicis more Gallorum 6, 16
Supplicum ritus A. 32
Surns Aeduns 8, 45
Syriacae res Caesaris A. 65
- ## T
- Tabulae graecae Heluetior. 1, 29
Tabulae nouae C. 3, 1. 21
Tales 7, 73
Tamesis fluvius 5, 11. 18
Tarbelli 3, 27
Tarcundarius Castor C. 3, 4
Tarracoenfes C. 1, 60. 2, 21
Tarsus Ciliciae A. 66
Tarusates 3, 23. 27
Tasgetius 5, 25
Tauris inf. A. 44
Taurois C. 2, 4
Taxi arboris venenum 6, 31
Taximagulus 5, 22
Teetolages Volcae 6, 24
Teges Af. 78
Tenchtrari 4, 1
Tergeftini 8, 24
Testamenta militaria 1, 39
Testamentum Ptolemaei Aeg. C.
3, 108. A. 33
Terrarchia Deiorari A. 78
Teutomarus 7, 31. 46
Touoni 1, 33. 40. 2, 4. 7, 77
Thabenenses Af. 77
Thapfus vrbs Af. 28. 44. 46. 79. 97
Thebae Boeot. C. 3, 55
Theophanes C. 3, 18
Ther.

HISTORICVS.

Thermus praetor C. 1, 12
 Theffalia C. 3, 36. 81
 Theffali in copiis Pomp. C. 3, 5. 34
 Thuri C. 3, 21. 22
 Tib. Nero A. 25
 Tib. Tullius H. 18
 Ticide Af. 46
 Tigurinus pagus 1, 12
 Tisdra f. Tisdrus Af. 36. 76. 86.
 93. 97
 Titurius Sabinus 5, 33
 Togata Gallia 8, 24. 52
 Tolosa 3, 20
 Tolosates 1, 10. 3, 20. 7, 7
 Torquatus C. 3, 11. Af. 96
 Torques aureus, praemium H. 26
 Tralles C. 3, 105
 Transrhenum 2, 35. 4, 16
 Trebonius legatus 5, 24. 7, 81.
 8, 46. proconsul A. 64. Cf. C.
 3, 20. 21
 Treuir 1, 37. 3, 11. equitaru prae-
 stant 2, 24. 5, 3. Germanos sol-
 licitant 5, 2. 55. feroces 8, 25.
 eorum ciades 6, 8. 7, 63. 8, 45
 Tribaci f. Tribuci 1, 51. 4, 10
 Tribuni cohortium C. 2, 20
 Trinobantes 5, 20
 Triabantes 5, 20
 Tubero C. 1, 31
 Tulingi 1, 5
 Tullius legatus H. 17
 Turones 2, 35. 7, 4. 75. 8, 46
 Turicanus C. 3, 71

V

Vacca vrbs Af. 74
 Vahalis 4, 10
 Valerius C. 1, 30. 3, 53
 Valerius Praeconinus 3, 20
 Vangiones 1, 51
 Varenus 5, 44
 Varro C. 1, 38. 2, 17. 19. 20
 Varum fluuius C. 1, 86. 87
 Varus in Africa Af. 64. eius res
 cum Iuba C. 2, 34. 35. 44. Af. 63
 Vatinus 8, 46. C. 3, 100. A. 41. 46
 Vbii 1, 54. 4, 3. 16. 19. 6, 9
 Vcubis H. 7
 Vedehacus 7, 32
 Velauni 7, 75

Vellannodunum 7, 11
 Velocasses 2, 4. 8, 7
 Venetia Gall. 3, 9
 Veneri Gall. 2, 34. 3, 8. 16. 7, 75.
 4, 21
 Ventisponde vrbs H. 27
 Veragri 3, 1
 Vercingetorix 7, 4. 8. 20. 28. 89. 89.
 Vergatillaunus 7, 76. 83. 88
 Vergiliarum sidus Af. 47
 Vergobretus magistratus Aeduo-
 rum summus 1, 16
 Veromandui 2, 4
 Verrico 5, 49
 Vertiscus 8, 12
 Verudoctius 1, 7
 Vefontio 1, 38
 Vertones C. 1, 38
 Vexilli proponendi mos 2, 20
 Vibo C. 3, 101
 Vibullius C. 1, 15. 23. 34
 Vienna 7, 9
 Virgilius Thapso praefectus Af. 79
 Viridomarus 7, 38. 40. 54. 63
 Viridoux 3, 17
 Vcilles Pompeianus C. 1, 15
 Vlia oppidum A. 61. H. 3
 Vnelli 2, 34. 3, 17. 7, 75
 Vocates 3, 23. 27
 Vocio, Noricorum rex 1, 53
 Vocontii 1, 18
 Volcae Arecomici 7, 7. C. 1, 35.
 Testofages 6, 24
 Volusenus 4, 21. 8, 23
 Vosegus 4, 10
 Vrbigenus pagus 1, 27
 Vrsau, oppidum H. 41. cf. 28
 Vrus, fera 6, 28
 Vsceta Af. 89
 Viperes 4, 1. 16
 Vitica C. 1, 31. 2, 24. 36. Af. 7.
 87. 88.
 Vtrium vsus in bello C. 1. 48
 Vxellodunum, oppidum 8, 32.
 40. 43
 Vzita, oppidum Af. 41. 51. 56. 58

Z

Zama, oppidum Af. 91. 92
 Zela vel Ziela Ponti A. 72
 Zetta Af. 68

INDEX

NOMINA POPVLORVM, OPPIDORVM, FLVVIORVM ETC.

QVAE APVD CAESAREM REPERIVNTVR,

A S. CLARKIO ORDINE ALPHABETICO
DIGESTA

A

A carnanis, regio Epiri. *Carnia*
Achaia, reg. Peloponnesi.
le Duché de Clarence
Acilla, *sive* Achilla, *sive* Acholla,
vrbs Africae
Adduasdubis. *vid.* Dubis
Adrumetum, oppid. Afr. *Toulba*,
sive *Mahometta*, *sive* *Hercia*
Aduarici. *vid.* Atuatici
Aedui, pop. Galliae. *l'Antunois*
Aegimurus, insula maris Africi.
la Galetta
Aeginium, oppid. Thessaliae
Aegyptus
Aetolia, regio Graeciae. *Artinia*,
al. *il Despotato*
Agar, oppid. Africae. Nescitur
Agendicum, vrbs Senonum. *Sens*
Alba, oppid. Latj in Italia. *Albano*
Albici, pop. Galliae. Qui sint,
nescitur. Quibusdam, *ceux de Viviers*
Alesia, *sive* Alexia. Mandubio-
rum oppidum: *Alise. vide* Man-
dubii.
Alexandria, vrbs Aegypti. *Scanderia*
Allobroges, *Sabandi*
Alpes. *Montes*
Amagetobria, vrbs Gall. Nescitur
Amanus, oppid. Macedoniae.
Porto Raguseo

Amanus, mons Syriae. *Monte di Scandrona*
Ambarri, pop. Galliae. Incertum
Ambialites, pop. Galliae. *Ceux de Lamballe en Bretagne*. Sed *creditur corruptum ex Ambiani*
Ambianum, oppidum Belgaram.
Amiens
Ambibari, pop. Galliae. *Ceux d'Ambie en Normandie*
Ambiuareti, pop. Galliae. *Le Pivarsis*
Ambiuariti, *Brabantini*. Incertum
Ambracia, vrbs Epiri. *l'Arta*
Amphilochi, pop. Epiri. *Anfiloca*
Amhippolis, vrbs Macedoniae.
Chrisopoli seu Emboli
Anartes, pop. Germaniae. *Walochi, Sernii, Balcari*. Incertum
Anas, fluv. Hispan. *Guadiana*
sive *Rio Roydera*
Ancalites, Britanni. *The hundred of Henley, Camdeno*
Ancona, vrbs Italiae. *Ancona*
Andes, pop. Galliae. *Le Duché d'Anjou*
Anriochia, vrbs Syriae. *Antachia*
Anruates. *vide* Nantuates
Apollonia, vrbs Macedoniae.
Piergo
Aponiana. Insula prope Lilybaeum, promontorium Siciliae.
Sed lectio incerta. B. Afr. 2.
Apfus,

GEOGRAPHICVS.

Apfus, fluv. Macedoniae. *Aspro.*
 Al. *Vreo.* Al. *Spirnaza*

Apulia, reg. Italiae. *Puglia*

Aquilaria, opp. Africae, prope Clupeam

Aquileia, vrbs Italiae. *Aquilegia*

Aquitania, regio Galliae. *Guienne*

Arar, fluv. Galliae. *Le Saone*, vel *Sône*

Arduenna, fluv. *Forest d'Ardenne*

Arecomini. *vide* Volcae

Arelate, vrbs Galliae. *Arles*

Ariminum, vrbs Italiae. *Rimini*

Armenia minor, regio Asiae. *Aladuli*

Armoricae ciuitates. *La Bretagne*

Arretium, vrbs Etruriae in Italia. *Arezzo*

Aruerni, pop. Galliae. *Le Pays d'Anvers*

Asculum, opp. in agro Piceno. *Astoli*

Ascurum, oppid. maritim. Mauritaniae

Asparagium, oppid. Macedoniae

Aspasia, oppid. Hispan. Baet. *Espejo*

Asta, oppid. Hispan. Baet. Vnde *Altenis.* *Massa de Asta.* Al. *Xerez de la Fontera*

Ategua, oppid. Hispan. Baet. *Tebala Veja*

Atrebares, pop. Galliae. *Le Pays d'Artois*

Atuarici, *Leodicenses.* Al. *le Comté de Namour.* Al. *Bastardac*

Atuaruca, pag. Belgii. *Tongern,* *Tangri*

Auaricum, vrbs Aquitaniae. *Baerger*

Aulerci Eburonices, pop. Galliae. *Le Pays d'Evreux, en Normandie*

Aulerci Diablintes, pop. Galliae. *Regio dicta le Perche*

Aulerci Cenomanni, pop. Galliae. *Le Pays du Maine*

Aulerci Brannouices, pop. Galliae. *Le Morienne*

Ausci, pop. Galliae. *Ceux d'Auch* vel *Aux en Gascogne*

Austerani, pop. Hispaniae sub Pyrenaeis

Auximum, oppid. Italiae. *Ofimo* siue *Ofimo*

Axona, fluv. Gall. Belg. *Aisne*

B

Bacenis, silva German. *Thüringer Wald.* Al. *der Harz Wald*

Baetis, fluv. Hispani. *Guadalquivir*

Baeturia. *vide* Bethuria

Bagrada, fluv. Africae, prope Vticam

Balcares insulae. *Maiorca* et *Minorca*

Batanorum insula, pars Geldriae. *Betande*

Belgae. *Les Pays Bas*

Bellocasti, siue *Velocasses*, pop. Galliae. *Le Pais de Bayeux en Normandie.* Al. *le Vexin*

Bellovaci, pop. Galliae. *Le Beauvaisis*

Bessi, pop. Thraciae

Bethuria, regio Hispan. Lusit. *Estremadura*

Betones, siue *Berones*, pop. Hispan. *Tarracon.* *Briones*

Bibrae, vrbs Aeduorum. *Be-ray d'Autun.* Al. *Beurest.* Al. *Bedulne*

Bibrax, Rhemorum oppid. *Braine* siue *Bresne.* Al. *Bray*

Eibroci, Britanni. *The hundred of Bray.* *Camden.*

Bigerriones, pop. Galliae. *Le Comté de Bigorre en Gascogne.*

Incertum

Bithynia, regio Asiae

Bituriges, pop. Galliae. *Le Duché de Berry*

Boii, pop. Galliae. *Les Bourbonnois*

Bosporus, regio prope Pontum Euxinum

Brannouices. *vide* Aulerci

Bratuspantium, oppid. Bellonacorum. *Beauvais*

Britannia

Brundisium, vrbs Italiae. *Brindisi*

Brutii, pop. Italiae. *Calabri*

Bullis, oppid. Macedoniae

Bursaulenses, popul. Hispan. *D d d 3* *Baet.*

INDEX

Baet. Creduntur iidem, qui Vrsanenſes
Buthrotum, vrbs Epiri. *Butrinto* ſive *Botronto*

C

Cabillonum, vrbs Galliae. *Châlons ſur Saône*
Caderes, pop. Galliae. Neſcitur
Cadurci, pop. Galliae. *Le pays de Quercy*
Calagurritani, pop. Hiſp. Tarracon. *Calaberra*
Caletes, pop. Galliae. *Le pays de Caſſi en Normandie*
Calydon. Vrbs Aetoliae. *Ayton*
Camerinum, vrbs Umbriae, in Italia. *Camerino*
Candaui, reg. Macedoniae. *La Canavia*
Canopus, vrbs Aegypti. *Bebir*
Cantabri, pop. Hiſp. Tarracon. *Biſcaya*
Cantium, pars Britanniae. *Kent*
Canuſium, vrbs Apuliae, in Italia. *Canuſa*
Cappadocia, reg. Aſiae
Capua, vrbs Italiae. *Capua*
Carales, Sardiniae vrbs. *Cagliari*
Carſa, vrbs Galliae. *Carcaſſonne*
Caſeſi, pop. Belgii. Incertum
Carmona, oppid. Hiſpan. Baet. *Carmone*
Carnutes, pop. Galliae. *Le Pays du Chartrain*
Carruca, oppid. Hiſpan. Neſcitur
Carteia, oppid. Hiſpan. *Algezira*. Al. *Tariffa*
Caſilinum, oppid. Italiae. *Caſtel-luzo*
Caſſi, Britanni. *The hundred of Caſſhow*. Camdeno
Caſtulonenſis ſaltus, a Caſtulo, vrbe Hiſpan. Tarracon. *Caſtella vieja*
Catuaci, pop. Galliae. *Ceux de Douay*. Sed creditur corruptum ex Aruatici
Caſtra Poſthumiana, oppid. Hiſpan. Baet. *Caſtro el Rio*
Caturiges, pop. Galliae. *Le pays d'Embrun*. Al. *Charges*

Cebenna, mons. *vide Gohenna*
Celtae, pop. Galliae
Celtiberia, reg. Hiſpaniae
Cenimagni, Britanni. *Icenî*, Camdeno. *Suffolk*, Norfolk et Cambridgeshire
Cenomanni, pop. Galliae. *Le pays du Maine* ſive *Mans*
Centrones, pop. Galliae. *Le pays de Tarantaſſe*
Centrones, Neruiorum clientes, pop. Belgii. *Ceux de Contray*. Al. *de S. Truyen*. Al. *Gandamenſes*
Cerauni, montes Epiri. *Monti di Chimera*
Cercina, inſula Af. *Cercara, Cercara*
Cherroneſus, peninſ. Afr. prope Alexandriam
Cheruſci, pop. Germaniae. *Landenburgerſen*. Al. *Manſfelder*
Cilicia, reg. Aſiae min. *La Carmanie*
Cimbri, pop. Germaniae. *Jutlanders*
Cinga, fluv. Hiſpan. *Cinca* ſive *Senga*
Cingulum, oppidum Piceni, in Ital. *Cingoli*
Cirta, oppid. Afr. *Conſtantina*, ſive *Caſantina*. Al. *Taſel*
Clupea, vrbs Afr. marit. *Quipia*
Cocoſates, pop. Galliae. Neſcitur
Comana, Pontica. *Com*, ſive *Ta-bachzan*
Comana, Cappadociae. *Arminach*
Compa, vrbs Ital. *Conza* ſive *Conſa*
Conduſi ſive Conduſiones, pop. Belgii. *Condreis*
Confluens Moſae et Rheni. *Conblentz*
Corcyra, inſula Epiri. *Corfu*. Sed et alia fuit, de qua B. C. 3, 10
Corduba, vrbs Hiſpan. Baet. *Cordova*
Corſinium, oppid. Paenorum, in Ital. *St. Pelino*. Al. *Penzina*, vicus Aprutii
Corneliana caſtra, vrbs Afr. inter Carthaginem et Uticam
Coſa.

GEOGRAPHICVS.

Cofa. *vide Compfa*
Cofanum, vrbs Calabriae, in Ital.
Caffano
Cretenses. *Ceux de l'Isle de Candie*
Curiosolirae, pop. Galliae. *Cor-
 noiale en Bretagne*
Cyclades, inf. Aegaei maris. *Piffo-
 le dell' Archipelago*
Cyprus, infula. *Cipro*

D

Daci. *Transfynani, Moldani et
 Valachi*
Danubius, fluv. *Donau*
Durdani, pop. Myliae. *Rascia et
 pari Sernian*
Decetia, opp. Galliae. *Decise
 sur Loire*
Delphi, vrbs Aethiae. *Delphi. Al.
 Salona*
Delta, pars Aegypti, in ostiis Nili:
 de B. Alex. c. 27
Diablintes, pop. Galliae. Regio
 dicta *la Perche*. Al. *Diableras*
 en Bretagne. Al. *Linter*, Bra-
 bantiae
Dubis, fluv. Burgundiae, *le Doux*.
Duracium, vulgo, vrbs Galliae,
 in Pictauiensi prouincia. Sed
 apud Caesarem reuera est no-
 men Viri nobilis
Durocorturum, vrbs Gall. *Reims*
Dyrrhachium, vrbs Macedoniae.
Durazzo, Drazai

E

Eburones, pop. Belgii. *Tongres.*
 Al. *Liégeois*
Eburonices. *vide Aulerci*
Elauer, fluv. Galliae. *Altier*
Eleutheri. *vide Cadurci et Suet-*
hiones
Elis, vrbs Peloponnesi. *Belvedere*
Elufates, pop. Galliae. *Le pays
 d'Euse en Gascogne*
Ephesus, vrbs Asiae min. *Epheso,
 Figena*
Epidaurus, vrbs Dalmatiae marit.
Regusa, Dobronicha
Epirus, regio Graeciae. *Chimara
 et Larta*

Effui, pop. Galliae. *Ceux de Sees*.
 Sed potius creditur corruptum ex
 Aedui
Eufubii, creditur corruptum ex
Pusli vel Leronii

F

Fanum, vrbs Vmbriae, in Italia.
Fano
Frentani, pop. Italiae

G

Gabli, pop. Galliae. *Le pays de
 Givaudan*
Gaditani, pop. Hispan. *Ceux de
 Cadix*
Galli
Gallograecia, regio Asiae min.
Galatia
Garites, pop. Galliae. *Le pays
 de Gavra siue Gavardan. Al.
 Agennois*
Garoceli *siue* Graioceli, pop. Gal-
 liae. *Ceux de Mont Cenis. Al.
 de la val de Morienne. Al. du
 Mont Genevre*
Garumna, fluv. Galliae. *La Gar-
 onne*
Garumni, pop. Galliae circa Ga-
 rumnam
Gebenna. *Montagnes de Cevennes*
Genabum, opp. Galliae. *Orleans*
Geneua
Genusus, fluv. Macedoniae
Gergonia, Boiorum et Aruernor-
 um, vrbs Galliae. Incertum
 Germania)
Geruli, pop. Africae
Gomphi, opp. Thessaliae. *Gouff*
Gorduni, pop. Belgii. *Gendancou-*
ses. Al. ceux de Courtray. In-
certum
Graioceli. *vide* Garoceli
Grudii, Neruiorum clientes, pop.
 Belgii. *Ceux de Bruges. Al. de
 Louvain*

H

Haliacmon, fluv. Macedoniae.
Harades, pop. Germaniae. Ne-
 scitur
Heluetii. *Les Suisses*
 D d d 4 **Heluii,**

INDEX

Helni, pop. Galliae. *Le pays de Vivares*
 Heraclea Setrica, oppid. Macedoniae
 Hercynia silus, in Germaniâ. *West de Boheme*. Olim multo amplior
 Herminius, mons Lusitaniae. *Monte Armino*. Al. *Monte della Strella*
 Hibernia
 Hippo, vrbs Africae. *Bona*
 Hispalis, vrbs Hisp. Baet. *Sevilla*
 Hispania

I

Iacertani. *vide* Iacertani
 Iadertini (*sine* Iadertini), Iaderna, vrbs Illyrici. *Zara*
 Iberus, fluv. Hispan. Tarracon. *Ebro*
 Iccius *sine* Itius portus, opp. Galliae. *Vissent*, sub *Wofant*. Al. *Calais*
 Igilium. *Il Giglio*: *l'Isle du Lys*, in mari Tyrrheno
 Iguium, vrbs Umbriae, in Italia. *Gubio*
 Ilerda, vrbs Hispan. Tarracon. *Lerida*
 Illergaunenses, pop. Hispan. prope Iberum
 Illyricum. *Sclavonia*
 Ilurgis, opp. Hispan. Baet. *Ilora*
 Issa, insula maris Illyrici. *Lissa*
 Italia
 Italica, vrbs Hispan. Baet. Vnde Italicensis. *Sevilla la vija*. Al. *Alcala del Rio*
 Iteyrea *sive* Ituraea, reg. Palaestinae (Afr. 20)
 Iura, mons Galliae. *Le Mont Juras*

L

Lacetani, pop. Hisp. sub Pyrenaeis
 Larinates, Larinum, vrbs Italiae. *Larino*
 Larissa, vrbs Thessaliae. *Larissa*
 Latobriges *sive* Latobrigi. Nescitur
 Lemanus lacus. *Le Lac de Geneve*
 Lemonum. *vid.* Limo

Lemonices, pop. Galliae. *Le Esmosin*
 Lemonices Armorici. *Caux de St. Paul de Leon*
 Lenium, opp. Lusitaniae. Nescitur
 Lepontii, incolae vallis Lepontinae, inter Alpes
 Leptis, oppid. Africae. *Lebeda* *sive* *Lepeda*
 Leuaci, pop. Belgii. Incertum
 Leuci, pop. Galliae Belgicae. *Le Toulais*
 Lexovii, pop. Galliae. *Lisieux en Normandie*. *La Lieuvain*
 Liburni, pop. Illyrici
 Ligeris, fluv. Galliae. *Le Loire*
 Lilybeum, promont. Siciliae. *Capo Coco*. Al. *Capo Boeo*
 Limo *sive* Limonum, vrbs Galliae. *Poitiers*
 Lingones, pop. Galliae. *Caux de Langres*
 Lissus, vrbs Macedoniae. *Aleppo*
 Lucani, pop. Italiae
 Luceria, vrbs Italiae. *Lucera*
 Lusitania. *Portugal*
 Lutetia. *Paris*

M

Macedonia
 Magetrobis *sive* Amegetrobis, vrbs Galliae. Incertum
 Malaca, vrbs Hispan. Baet. *Malaga*
 Mandubii, pop. Galliae. *vide* Alexia. *L'Auxois en Bourgogne*
 Marcomanni, popul. Germaniae. *Mark*. Al. *Bohemia*
 Marrucini, pop. Aprutii, in Italia
 Marfi, pop. Italiae. *Ducato de Marfi*
 Massilia, vrbs Galliae. *Marseille*
 Mastico, vrbs Galliae. *Mascos*
 Marrona, fluv. Galliae. *Le Marno*
 Mauritania, reg. Africae. *Barbarie*
 Mazaca, vrbs Cappadociae. *Tissaria*
 Mediomatrices. *Caux de Metz en Lorraine*
 Medobrega, vrbs Lusitan. *Armenus Meldae*,

GEOGRAPHICVS.

Meldae. *Ceux de Meaux.* Sed creditur corruptum ex Belgae
Melodunum, oppid. Galliae, supra Lutetiam. *Melun*
Menapii, pop. Germaniae, in ora Flandriae maritima. Incertum
Messana, vrbs Siciliae. *Messina*
Merisodum, oppid. Galliae ad Sequanam infra Lutetiam. *Corbeil*

Metropolis, vrbs Theffaliae, inter Pharsalum et Gomphos
Mitylena, vrbs Lesbii inf. *Metelin*
Mona, insula. *Man.* Al. *Anglesey,* minus recte
Morini, pop. Galliae. *Ceux de Terouanne en Artois*
Mosa, fluv. Galliae Belgicae. *La Meuse*
Munda, vrbs Hispan. *Munda.* Al. *Ronda la Veja*

N

Nabataei, pop. Arabiae
Nannetes, pop. Galliae. *Ceux de Nantes*
Nantuates, pop. Galliae. Incertum
Narbo, vrbs Galliae. *Narbonne*
Naupactus, vrbs Aetoliae. *Le panto*
Neapolis. *Napoli,* vrbs Italiae
Neapolis, vrbs Africae, inter Clupeam et Adrumetum
Nemetes, pop. German. *Ceux de Spire.*
Nemetocenna, oppid. Belgii. Incertum. *Quibusdani, Arras*
Neruii. *Le Haynaut.* Al. *ceux de Tournay.* Incertum
Nicopolis, oppid. Armeniae min. *Gianich.* Al. *Chiorne*
Nilus, fluv. *le Nil*
Niriobriges, pop. Galliae. *l'Ageinois*
Noricum sine Noreia, vrbs Germaniae. *Nuremberg.* Incertum
Noricum regnum, ubi est Austriae pars, Salisburgum, Stiria, Carinthia
Noniodunum Aeduorum. *La ville de Nevers*

Noniodunum Belgarum. *Noyon.*
Noniodunum Biturigum. *Nancy* sine *Nancy*
Noniodunum Sueffionum. *Soissons*
Numidae, pop. Africae.
Nymphaeum, praetorium Macedoniae, in confinibus Illyrici

O

Obucula, oppid. Hispan. Baet. Incertum
Oecelum, oppid. Alpinum Galliae. *Exillet.* Al. *Oniz*
Ostodurus, oppid. Heluet. *Martenach, Martigny, St. Maurice*
Ostogesa, oppid. Hispan. *Tarracon. Mequinensa*
Orchomenus, oppid. Baeotiae. *Orcomeno*
Oricum, oppid. Epiri. *Orco* sine *Orcha*
Oscenses, pop. Hispan. *Tarracon.*
Osismii, pop. Galliae. Incertum

P

Paeoniam. *Ceux de Paeoniam,* in territorio Leodiensi. Incertum
Palaeopharsalus. *vide* Pharsalus
Palaeite, oppid. Epiri, prope Oricum
Parada, oppid. Africae, non longe ab Utica
Paraetionium, vrbs Afr. marit. *Alberton* sine *Berton*
Parisi. *l'Isle de France*
Parthi, pop. Asiae
Parthini, pop. Macedoniae
Peligni, pop. Italiae, in Aprutio
Pelusium, vrbs Aegypti. *Belbais*
Pergamus, vrbs Myliae. *Pergamo*
Petra, oppid. Macedoniae
Petrogori, reg. Gall. *le Perigord*
Pharsalus, vrbs Theffaliae. *Farsa*
Pharus, olim insula Aegypti. *Fardion*
Picenum, reg. Italiae. *La Marca d'Ancona*
Pistones, pop. Galliae. *Le pays de Poitou*
Pirustae, pop. Illyrici. *Albanesi.* Incertum
Pisau-

INDEX

Heluii, pop. Galliae. *Le pays de Vivarez*
 Heraclea Setrica, oppid. Macedoniae
 Hercynia silus, in Germania. *Ferest de Boheme*. Olim multo amplior
 Herminius, mons Lusitaniae. *Monte Armino*. Al. *Monte della Stella*
 Hibernia
 Hippo, vrbs Africae. *Bona*
 Hispalis, vrbs Hisp. Baet. *Sevilla*
 Hispania

I

Iacertani. *vide* Iacertani
 Iadertini (*sive* Hiadertini), Iadera, vrbs Illyrici. *Zara*
 Iberus, fluv. Hispan. Tarracon. *Ebro*
 Iccius *sive* Itius portus, opp. Galliae. *Vissent*, sub *Wasant*. Al. *Calais*
 Igilium. *Il Gizio: l'Isle du Lys*, in mari Tyrrheno
 Iguium, vrbs Umbriae, in Italia. *Gubio*
 Ilerda, vrbs Hispan. Tarracon. *Lerida*
 Illergauonenses, pop. Hispan. prope Iberum
 Illyricum. *Sclavonia*
 Ilurgis, opp. Hispan. Baet. *Ilora*
 Issa, insula maris Illyrici. *Lissa*
 Italia
 Italica, vrbs Hispan. Baet. Vnde Italicensis. *Sevilla la veja*. Al. *Alcala del Rio*
 Ityrea *sive* Ituraea, reg. Palaestinae (Afr. 20)
 Iura, mons Galliae. *Le Mont Juras*

L

Lacerani, pop. Hisp. sub Pyrenaeis
 Larinates, Larinum, vrbs Italiae. *Larino*
 Larissa, vrbs Thessaliae. *Larissa*
 Latobriges *sive* Latobrigi. Nescitur
 Lemannus lacus. *Le Lac de Geneve*
 Lemunum. *vid.* Limo

Lemones, pop. Galliae. *Le Lemosin*
 Lemouices Armorici. *Ceux de St. Paul de Leon*
 Lenium, opp. Lusitaniae. Nescitur
 Lepontii, incolae vallis Lepontinae, inter Alpes
 Leptis, oppid. Africae. *Lebeda* *sive* *Lepeda*
 Leusaci, pop. Belgii. Incertum
 Leuci, pop. Galliae Belgicae. *Le Toulais*
 Lexovii, pop. Galliae. *Lisieux en Normandie*. *Le Lieuvin*
 Liburni, pop. Illyrici
 Ligeris, fluv. Galliae. *Le Loire*
 Lilybeum, promont. Siciliae. *Capo Coco*. Al. *Capo Boeo*
 Limo *sive* Limonum, vrbs Galliae. *Poitiers*
 Lingones, pop. Galliae. *Ceux de Langres*
 Lissus, vrbs Macedoniae. *Aleppo*
 Lucani, pop. Italiae
 Luceria, vrbs Italiae. *Lacera*
 Lusitania. *Portugal*
 Lucetia. *Paris*

M

Macedonia
 Magetrobia *sive* Amegatrobia, vrbs Galliae. Incertum
 Malaca, vrbs Hispan. Baet. *Malaga*
 Mandubii, pop. Galliae. *vide* Alexia. *L'Auxois en Bourgogne*
 Marcomanni, popul. Germaniae. *Mark*. Al. *Bohemia*
 Marrucini, pop. Aprutii, in Italia
 Marfi, pop. Italiae. *Ducato de Marfi*
 Massilia, vrbs Galliae. *Marseille*
 Matisco, vrbs Galliae. *Mascon*
 Marrona, fluv. Galliae. *La Marna*
 Mauritanica, reg. Africae. *Barbarie*
 Mazaca, vrbs Cappadociae. *Tissaria*
 Mediomatrices. *Ceux de Metz en Lorraine*
 Medobrega, vrbs Lusitan. *Armenus Meldae*,

GEOGRAPHICVS.

Meldae. *Ceux de Meaux*. Sed *creditur corruptum ex Belgae*
 Melodunum, oppid. Galliae, supra Lutetiam. *Melun*
 Menapii, pop. Germaniae, in ora Flandriae maritima. Incertum
 Messana, vrbs Siciliae. *Messina*
 Metiofedum, oppid. Galliae ad Sequanam infra Lutetiam. *Corbell*

Metropolis, vrbs Thessaliae, inter Pharsalum et Gomphos
 Mytilena, vrbs Lesbi ins. *Metelin*
 Mona, insula. *Man.* Al. *Anglesy*, minus recte
 Morini, pop. Galliae. *Ceux de Terouanne en Artois*
 Mosa, fluv. Galliae Belgicae. *La Meuse*
 Munda, vrbs Hispan. *Munda.* Al. *Ronda la Veja*

N

Nabataei, pop. Arabiae
 Nannetes, pop. Galliae. *Ceux de Nantes*
 Nantuates, pop. Galliae. Incertum
 Narbo, vrbs Galliae. *Narbonne*
 Naupactus, vrbs Aetoliae. *Le panto*
 Neapolis. *Napoli*, vrbs Italiae
 Neapolis, vrbs Africae, inter Clupeam et Adrumetum
 Nemetes, pop. German. *Ceux de Spire*
 Nemetocenna, oppid. Belgii. Incertum. *Quibusdam, Arvas*
 Neruii. *Le Haynault*, Al. *ceux de Tournay*. Incertum
 Nicopolis, oppid. Armeniae min. *Gianich.* Al. *Chierme*
 Nilus, fluv. *le Nil*
 Niriobriges, pop. Galliae. *L'Aginois*
 Noricum *sive* Noreia, vrbs Germaniae. *Nuremberg*. Incertum
 Noricum regnum, ubi est Austriae pars, Salisburgum, Stiria, Carinthia
 Nouiodunum Aeduorum. *La ville de Nevers*

Nouiodunum Belgarum. *Noyon.*
 Nouiodunum Biturigum. *Nancy* *sive Neufcy*
 Nouiodunum Sueffionum. *Spis-fons*
 Numidae, pop. Africae.
 Nymphaeum, praemontorium Macedoniae, in finibus Illyrici

O

Obucula, oppid. Hispan. Baet. Incertum
 Ocelum, oppid. Alpinum Galliae. *Exiller.* Al. *Oulx*
 Octodurus, oppid. Heluet. *Martenach, Martigny, St. Maurice*
 Octogesa, oppid. Hispan. *Tarragon. Mequinenza*
 Orchomenus, oppid. Baeotiae. *Orcomeno*
 Oricum, oppid. Epiri. *Orco* *sive Orcha*
 Oscanes, pop. Hispan. *Tarragon.*
 Osismii, pop. Galliae. Incertum

P

Paeoniani. *Ceux de Pémont*, in territorio Leodiensi. Incertum
 Palaepharsalus. *vide* Pharsalus
 Palaeste, oppid. Epiri, prope Oricum
 Parada, oppid. Africae, non longe ab Utica
 Paraetionum, vrbs Afr. marit. *Alberton* *sive Berton*
 Parisii. *L'Isle de France*
 Parthi, pop. Asiae
 Parthini, pop. Macedoniae
 Peligni, pop. Italiae, in Aprutino
 Pelusium, vrbs Aegypti. *Belbais*
 Pergamus, vrbs Myliae. *Pergamo*
 Petra, oppid. Macedoniae
 Petrogorii, reg. Gall. *le Perigord*
 Pharsalus, vrbs Thessaliae. *Ferfa*
 Pharus, olim insula Aegypti. *Ferfa*
 Picones, pop. Galliae. *Le pays de Poitou*
 Pirustae, pop. Illyrici. *Albanesi.*
 Incertum
 Pissau-

INDEX

Pisaurum, vrbs Umbriae in Italia.

Pesaro

Pleumofii, pop. Belg. circa Tornacum. Incertum

Pontus, reg. Asiae, ad mare Euxinum

Posthumiana castra. *vide* Castra

Preciani, pop. Galliae. *Precinus*. Incertum

Provincia Romanorum. *La Provence*

Ptolemais, vrbs Africae. *St. Jean d'Acre*

Pyrenaei montes

R

Ravenna, vrbs Italiae. *Ravenna*

Rauraci, pop. Heluetiis finitimus. *Ceux de Bâle*

Rhedones, pop. Galliae. *Ceux de Rennes en Bretagne*

Rhemi, pop. Galliae. *Le Rensis*

Rhenus, fluv. *Le Rhein*

Rhodanus, fluv. Galliae. *Le Rhône*

Rhodii. *Ceux de Rhodes*

Roma

Ruspina, vrbs Africae marit. *Soussa*. Al. Mahadia

Rutheni, pop. Galliae. *La Rouenneg; le Rhodais*

S

Sabis, fluv. Belgii. *Sambre*

Saguntini, pop. Hispan. Tarracón. *Morvedre*

Salona, vrbs Dalmatiae. *Salona*. Al. *Spalatro*

Salum, fluv. Hispan. Baet. *Rio Salado* siue *Guadajoz*

Samarobrina, pagus Galliae Belgicae. *Amiens*

Santones, pop. Galliae. *La Saintonge*

Sardinia, insula. *Sardegna*

Sarsura, oppid. Africae. Nescitur

Scaldis, fluv. Belgii. *L'Escaut; Scheld*

Seduni, pop. Gall. *Le haut Valais*

Sedusii, pop. Germaniae. Nescitur

Segni, pop. Belgii. Nescitur

Segonriaci, Britannii. Incertum

Segovia, vrbs Hispan. Baeticae.

Segovia la menor

Segusiani, pop. Gall. *Le Lyonnais*

Senones, pop. Galliae. *Le Senonais*

Sequana, fluv. Galliae. *La Seine*

Sequani, pop. Galliae. *La Franche Comté*

Sesuvii, pop. Galliae. *Ceux de Sez.* Incertum

Sibutzates, pop. Galliae. *Le pays de Buch.* Incertum

Sicilia, insula

Sicoris, fluv. Cataloniae. *Segre*

Sigambri *sive* Sicambri, pop. Germaniae. Nescitur

Silicensis, fluv. Hispan. Baet. *Rio de las Algamidas*. Al. creditur corruptum ex *Singenti*; *Xenil*.

Soricaria, oppid. Hisp. Nescitur

Soritia, oppid. Hispan. Nescitur

Sotiates *vel* Sontiates, pop. Gall. *Sola*. *Le pays alentour d'Acre*.

Suediones, pop. Galliae. *Le Seifonnais*

Suevi, pop. Germaniae. *Schwaben*

Sulcitani, pop. Sardiniae

Sulmo, vrbs Italiae. *Salsomano*

Syria

T

Tamesis, fluv. Britann. *Thames*

Tarbelli, pop. Galliae, prope Pyrenaeos montes. *Ceux d'Ays et de Bayonne au pays de Labourd*

Tarracina, oppid. Italiae

Tarraconenses, Tarraco, vrbs Hispan. *Tarragone*

Tarsus, vrbs Ciliciae. *Tarso*

Tarufares, pop. Galliae. *Le Thurfan*. Incertum

Tauris, insula in mari Illyrico. Nescitur

Tauroides, castellum prope Massiliam. B. C. 2, 4

Tectosages. *vide* Volcae

Teges, oppid. Africae. Nescitur

Tenchriheri, pop. Germ. Nescitur

Tergestini. *Ceux de Trieste*. In confinibus Istriae et Carnorum

Teutoni, pop. German. *Teutisch*

Thabens, vrbs Africae

Thapsus, oppid. Africae marit.

Thebae,

GEOGRAPHICVS.

Thēae, vrbs Boeotiae. *Tēda sine Stribes*

Thessalia, regio Macedoniæ

Thurii *sine* Turi, pop. Italiae, *Torre Brodegno*

Tigurinus pagus. *Comten de Zurich. Al. ceux d'Avanches*

Tifdra *sine* Tifdrus, vrbs Africae. *Cairoan*

Tolosates, pop. Galliae. *Ceux de Thoulonse*

Tralles, vrbs Asiae min. in Lydia. *Chora*

Treuir. *Le Trevirois; ceux de Triers*

Triboces *sine* Tribocci, pop. Germaniae. *Alface*

Trinobantes, pop. Britanniae. *Middlesex*

Tulingi, pop. Germaniae. Incertum

Turinus sger. *vide* Thurii

Turones, pop. Galliae. *La Touraine*

V

Vacca, oppid. Africae. Nescitur

Vahalis *sine* Walis, fluvius, pars Rheni. *Wael*

Vangiones, popul. Germaniae. *Wormes*

Varus, fluv. Galliae. *Le Var*

Vbii, pop. Germaniae. *Ceux de Cologne*

Vcubis, oppid. Hispaniae Baet. *Lacubi*

Velauni, pop. Galliae. *Le Velai*

Vellaunodunum, oppid. Galliae. *Auxerre. Al. Coftrean Landon.*

Al. *Villeneuve en Lorraine. Al. Veron*

Velocassēs. *vide* Bellocassēs

Veneti, pop. Galliae. *Vannes en Bretagne*

Ventisfonte, oppid. Hispaniae. Nescitur

Veragri, pop. Galliae. *Le pays de Gavet. Al. Chablais*

Verbigenus *sine* Vrbigenus pagus, pop. Helvet. *Le pays alentour d'Orbe*

Veromandui, pop. Galliae. *Le Vermandois*

Versaonenses. *vide* Vrsao

Vesourio, vrbs Galliae. *Beaunecon*

Vettones, pop. Hisp. *Extremadura*

Vibo ad fretum, oppid. Italiae, prope fretum Siculum

Vienna, vrbs Galliae Narbonensis. *Pienne en Dauphiné*

Villa *sine* Vlis, opp. Hispan. Baet. *Monte mayor. Al. Vacua. Al. Velia*

Vnelli, pop. Galliae. Nescitur

Vocates, pop. Galliae, in finibus Lapurdensium. *Buchs. Incertum*

Vocontii, pop. Galliae. *Ceux de Die en Dauphiné, et de Vaison au Comtat de Venaissé*

Vogesus. *Le Mont de Vange en Lorraine. Al. de Fancilles*

Volcae Arecomici et Tectosages, pop. Galliae. *Le bas et le haut Languedoc*

Vrsao, oppid. Hisp. Baet. *Ossuna*

Vscera, opp. Afr. Nescitur

Vsiperes, pop. Germaniae. Incertum

Vtica, vrbs Africae. *Biserte*

Vxellodunum, oppidum Galliae. Incertum. *Quibusdam Vfoldum*

Vzira, oppid. Afr. Incertum

X

Xantones. *vide* Santones

Z

Zama, vrbs Africae, *Zamora*

Zera, vrbs Africae marit. *ZarM*

Ziela *sine* Zela, vrbs Ponti

INDEX

INDEX LATINITATIS

Litera A, numeris praefixa, refertur ad librum de Bello Alexandrino: litera C. ad libros de Bello Civili: literae Af. ad librum de Bello Africano: litera H. ad librum de Hispaniensi Bello. Numeri, quibus nulla litera praefixa est, pertinent ad libros de Bello Gallico.

A

A porta, ea parte, qua porta est 6, 37. Sic a nouissimo agmine 1, 23. ab labris 6, 28. ab Sequanis 1, 1. a Delta, ea parte, qua Delta incipit A 27. item ab ramis, ea parte, qua rami incipiunt 7, 73. ab (ex) aliqua re cognoscere, vt e signo 1, 22. a domo ducere 1, 53. vnus ab (ex) nouissimis 2, 25. ab re frumentaria (ratione rei fr.) laborare 7, 10. a duobus milibus passuum, intervallo duorum milium p. remoti 5, 31. 6, 7

Abditus (remorus) ab aliquo loco 7, 79

Abeſſe, non longe abeſt, quin 3, 18. 5, 2. longe mihi abeſt haec res, nihil mihi prodeſt 1, 36: nam quod nobis adest, quod in promptu et ad manum eſt, id eſt vrile, et habet aliquid adiuuenti. Exempla collegerunt ad h. l. Ciacconius et Ouden-dorpius.

Abiunctus, ſeparatus, remotus ab altero. vid. ad 7, 56

Abripere quid ab aliquo C. 1, 2. Quod plerique codd. h. l. corriperere habent, id videtur a correctoribus eſſe.

Abrogare alicui fidem, eum non dignum fide habere, ei nihil credere 6, 23

Abſumere ſe cibo 3, 44

Acceptas referre pecunias, ſcribere in tabulis, pecunias alicui ſolutas nunc redditas domino eſſe A. 56

Accidere, telum acciſit nani, adlabitur ad eam, eam ferit 3, 14. 25. ſpecies acciſit alicui, oculis eius offeritur 8, 8. male alicui acciſit, de exitu, quem res habet 1, 31

Accipere calamitatem 1, 32. detrimentum 5, 22. iniuriam ab aliquo 2, 33. dolorem ex aliqua re A. 25. orationem alterius, probare 5, 1. in deditioem 1, 28

Acciſae copiae, imminutae, debilitatae 8, 31

Accurate aedificare, cum cura et diligentia 6, 22. Opponitur caſus, ad tempus ſtructis.

Accuſare aliquem, de eo conqueri 1, 16

Acies oculorum, ſplendor eorum, alteri adfulgens 1, 39. acie triplici inſtruita venit, en trois colonnes 1, 49. 4, 14. C. 1, 41 et omnino c. 64. vid. Mémoires crit. et hiſtor. par Guiſſard. T. 1. p. 191. aciem ſimplicem dirigere, milites ita in acie collocare, vt vnus tantum ordo ſit A. 37. Af. 13

Aſſuaria nauis remis impellitur 5, 1. C. 1, 27. A. 9. 44. Af. 28. Eſt enixuros. vid. Gellius N. A. 10, 26

Ad,

LATINITATIS,

Ad, motus ad usum expeditus, quod ad usum attinet 4, 25. *ad spem, quod ad eam attinet* C. 1, 29. *nullum tempus intermittitur ad laborem, quo non labor fiat* 5, 11. 40. *impedimento est ad pugnam, quo minus possint pugnare* 1, 25. *ad numerum (praescriptum)* 5, 20. *esse ad (apud) aliquem* 1, 31. ubi interpretes multa exempla collegunt. *Legatus ad (apud) omnes sanctus inuolatusque* 3, 9. *magna opinio ad (apud) omnes nationes* 4, 16. *electi ad pernicietatem, propter eam, ratione eius habita* C. 3, 84. *ad hunc modum locuti sunt* 2, 31. *ad, vocabulis numerorum iunctum, est circiter* 1, 5. *numero ad duodecim. Sed pluribus modis variatur syntaxis: nam* 1, 15 *legitur, equitatus ad numerum quatuor milium: rursus* 2, 33 *est, occisi ad hominum milibus quatuor, quocum Cellarius consulit a Suoron. Iul. c. 20 haec verba, ad viginti milibus civium disijcit. Rursus de B. G. 3, 53, ad duorum militum numero ceciderunt, v. int. ad h. l. In tanta varietate, quae sermoni vitae communis debetur, nihil temere corrigendum, et ad certas regulas reuocandum est. Adaequare* 6, 12 *verbum neutrum. Aequare* C. 1, 66, *et aduquare* 8, 41, *pro simpl. aquare. Adcommodare, apare, adligare* 2, 21. *Addicere bona in publicum, gerario addicere* C. 2, 18. *Adducere se in consuetudinem, adluefacere se* 4, 1. *Sed* 3, 14 *adducere est ad se trahere, rem versus pectus incuruare, ut qui neruum arcus adducunt. Adequare ad locum* 1, 46. *Adfici difficultate* 7, 6. 17. *cum, ut est* 7, 10, *res difficultatem consilii capiendi adfert. Adfirmatio, certissima promissio* 7, 30

Adfligare, tempestas adfligit. (vexat) naves 4, 29. *adfligari, velut haerentem reperi* 3, 12. *Adfligens, prostratus* 6, 27. *adfligat naves, collisae et diffractae* 5, 10. *Adfligere, vexare, vastare, antepius enertare, humi prostrare* 4, 35. *adfligere arborem, humi prostrare* 6, 27. *Adgregare se alijs, socium et comitem se adinungere* 4, 26. *adgrese ad alicuius amicitiam* 6, 12. *Adhibere aliquem, ut testis sit* 1, 20. *adhibitis omnibus, cum omnibus* 4, 13. *Adigere velum aliquo* C. 3, 51. 66. *adigere aliquem (ad) iusiurandum, postulare ut iuret* C. 1, 76. 2, 18. *Hac in formula loquendi omittitur sere* 70 *ad. sistere adigere* 4, 17. *Adicere velum in litus* 4, 23. *Cf. 2, 21. 3, 13. 14. in his locis est, iacere vsque ad certum terminum. Adicere pgerem, ad munitiones hostium, eum, facere prope castra* 5, 9. *Adire in ius ad magistratum* C. 1, 87. *Aditus sermonis, occasio et venia adeundi alterum et cum eo colloquendi* 5, 41. *aditus ad eundem, occasio* C. 1, 31. *aditum non habere ad aliquem, nullis meritis esse, ob quae precari sustineas* 1, 43. *aditus commendationis ad aliquem, venia adeundi, seque alteri commendandi* C. 1, 74. *Adinquare, hoc adinquare ad illud* 5, 1. *Allegere* 6, 13. *Almutare* 7, 54. *Administrare naves, gubernando, remigando* 4, 29. C. 3, 14. A. 21. *administrare classem* C. 3, 18. *administrare imperia omnia, omnia iubere et constituere* 2, 22. *adm. caelem, patrare* H. 36. *Administratio portus tribuitur ei, qui portu vitur, vt vult* C. 1, 25. *Admittere equum, ei frenam dare* C. 2, 34. *admissus equus, concitatus* 1, 22. *Ad. 63*

Admo-

INDEX

Admodum ante numerorum vocabula est, circiter 5, 40
Adoriri, adgredi 1, 40. 2, 11. Est surgere, ut alterum inuadas.
Appellare, in iure C. 3, 20. *appellare et cohortari*, appellando cohortari 5, 33
Appetere, *adpetit dies*, 6, 35, *lux*, 7, 82, adpropinquat.
Applicare se ad arborem, reclinare 6, 27. Hinc *applicare nauium loco*, appellare A. 17; et *applicata ad terram manis* C. 3, 101
Adprehendere locum, eum sibi vindicare, occupare C. 3, 112
Adquiescere alicui Af. 10
Adsciscere sibi socios 1, 5
Adseruare portam, custodire C. 1, 21: Hinc ibidem, *exitus occultos adseruare*, obseruare, ne iis locus detur.
Adspernari poss. Af. 93
Aduersus collis 2, 8. *aduersum os*, conuersum ad hostes 5, 35. *aduersi vulnerantur*, os et pectus vulnerantur A. 30. *aduersa naui*, inimica, contrariis inceptis 4, 28
Aduertere, animaduertere C. 1, 81 A. 30. *aduertere animum* (ad) aliquid 1, 24. cf. *animus*.
Adytum definitur C. 3, 105
Aequaliter declinis 2, 13
Aerarium sanctius C. 1, 14. pecunia, in eo reposita, ad vltimos casus seruabatur. Liv. 27, 10
Aeraria sectura 3, 21
Aer, eius usus in fabricandis navibus 4, 31. *aerata naui*, quae rostrum aeratum habet, aut aereis clauis compacta, omninoque aere munita, fortasse etiam laminis aereis tecta est, ut hodie nonnumquam cupro teguntur et muniuntur C. 2, 3. Veget. de re milit. 5, 4. *utilius consinguntur* (naugia Liburda) *clauis aereis, quam ferreis*
Aestias (caltra) opponuntur hibernis 8, 6. 46
Aethnarium 2, 23. 3, 9
Aestas, fluxus et refluxus maris 4, 29. 5, 1. fluxus maris 4, 23. *aestas insulas efficitur solet* 6, 31.

aestas (fluxus maris) *ex alto* (mari) *se incitat*, irruit cum vi 3, 12. *aestas minuit* (se) ibid. cf. *decessus*.
Africus, ventus, inter occidentem et meridiem spirans 5, 8
Ager Helueticus, quicquid terrarum est Helueticæ ditionis 1, 2
Agere cuniculos 3, 21. 8, 41. *agere aggerem* A. 73. H. 7. *agere copias*, ducere 8, 7. Af. 26. Virg. Aen. 5, 833. *agere bellum*, gerere 3, 28. *agere subitas*, adigere 4, 17. cf. *sitica*. *Ilio antrore et agente*, dicitur de eo, qui interpretres duorum et sequester est C. 1, 26
Agger, terra egesta, quæ vna cum fossa castra cingit munimenti causa 3, 5. Sed et alius agger est, qui *lactiar* 2, 12, aut *instruitur* 2, 30, aut *instruitur* 8, 41, cum terra egerit et accumulatur, ut in ea ponantur promones nunturque machinae oppugnandarum urbium, ut 2, 30, *aggere extructo turris constituitur*. Cf. 3, 21. C. 2, 1. *aggere ferre*, *petere*, *comportare*, *conferre*, i. e. lapides, palos, calpites conferre, unde agger sit: nam terra egesta habet ligna infixa, ut densetur 3, 25. C. 1, 42. A. 73. *aggere vestire*, terra accumulata obstruere 7, 23. *aggere* (congesta terra) *paludem explorare* 7, 58. 85. 86. C. 1, 40. *aggere* (terram congestam) *iniciere trabibus*, ut pons fiat A. 29. Cf. *adiicere*. *Aggerem agere* vid. ad A. 73. H. 7
Agitare rem, de ea cogitare, deliberare, colloqui 7, 2
Agmen, exercitus iter faciens: unde in *agmine dimicare*, in irituere A. 43. *agmine impediti*, qui, quoniam agmine incedunt, non expediti sunt ad prociuum 7, 66. *agmen quadratum* vid. 8, 8. *longissimum*, opponitur *conferro* 5, 30. Cf. cap. 33. *longitudo agminis*. *nonissimum*, extremum 1, 15

Alaris,

LATINITATIS.

Alarii, pedites et equites sociorum, qui in alis pugnant 1, 51, ubi a milibus legionariis, i. e. romanis, distinguuntur alarii s. focii. *alarine cohortes*, C. 1, 73, ubi cohortes (pedites) alariae a cohortibus romanis s. legionariis distinguuntur. Similiter C. 1, 83. 2, 18. Omnes viri docti laudant et probant, quae de alis in exercitu romano disputavit Schellius ad Hygin. de castramet. p. 66. et Lipsius de milic. 2, 7. Add. Drakenborch. ad Liv. 10, 40. Confectum est, equites alarios esse equites sociorum, cohortes alarias vero pedites sociorum. cf. Gesn. Thes.

Alere aliquem, ei alimenta curare, agrum eius causa colere 4, 1. *alere civitatem*, humaniter sustentare et adiuvere 7, 33

Alienatus mens tribuitur ei, qui mentis non est compos 6, 41

Alienus (non opportunus) locus 1, 15

Alius; unus, alius, tertius 1, 1. Interdum omittitur *alius* in alterutro commare, ubi bis ponendum erat 1, 8

Altitudo parva fluminis 1, 8

Aluta, pellis bestiarum, arte tractata, ut mollior et tenuior fiat 3, 13. Hinc corii tenuioris genus est.

Ambulatoria turris A. 2. Impolitrae fuerunt rotis, quarum ope promoueri e loco in locum poterant. Descripsit Vegetius de re mil. 4, 17. Lipsius Poliorc. 1, 4, 2, 4

Amentum tragulae, lorum, tragulae adfixum, cuius ope tragula vehementius vibrata longius mittitur, et altius infigitur corpori 5, 48

Amittere superiorem locum, deiici monte, eum non obtinere posse 8, 13

Amplitudo cornuum 6, 28

Amplius (plus) obfidium 6, 9

Amplius genere et copiis 6, 15. *amplius conuivium* 6, 28. *amplior*

ordo, vna e' primis legionis centuriis C. 1, 77. *amplae copiae*, exercitus magnus 5, 19. *amplum munera* 1, 43

Anceps proelium; eum et a fronte et a tergo hostis instat 7, 76. Alibi est gracie, periculosum, de cuius exitu tunc dubitatur.

Anchora, in anchoris expectare 4, 23. in anchoris commorari A. 63. ad anchoram consistere C. 3, 103. regio habet locos egregios ad tendendas anchoras A. 9

Anguste pabulari; exiguo circuitu C. 1, 59. *anguste uti frumento*, penuria laborare C. 3, 16. *males anguste transportant multos*, vix capiunt illam multitudinem, multo plures in vna nave densandi sunt C. 3, 2: vnde *angustint milites collocare*, plures in eadem naui, quam pro capacitate nauis 5, 23. *angustius prouenerat frumentum*, parcius 5, 24

Angusti montes, vid. ad 4, 13. *angusta castra*, exiguo ambitu 4, 30. *angusta aquatio*, cum non multum aquae reperiuntur equantes A. 51

Animum advertere aliquid videret Caesar maluisse, quam animadvertere 1, 24. 4, 12. Graev. ad Cic. offic. 2, 19. Negat Bentleius, ita dici posse, ad Cic. Tusc. 5, 23. Sed satis defenderunt interpretes Clesarios, et tot locos corruptos exillimare velle, nimium fuerit. Quidni ea ellipsis vitata fuisse dicatur, *animum advertere* (ad) *aliquid*? aut cur non *animum vertere ad aliquid* mutatum videatur in *animum advertere aliquid*?

Animus, animi (delectandi) causa 5, 12. cf. *relinquere*.

Annotina navis, superiore nono structa 5, 8

Antecessores in re militari, pars exercitus praemissa, ad curanda et prospicienda, quae secuturo exercitui necessaria sunt

INDEX

sunt AE. 12. Turneb. Aduers.
24, 16
Antecessores exercitus C. 1, 16, 3,
36. sunt iidem, qui *antecessores*.
Antenna, lignum transversum,
per malum naui transiectum,
vt funes et yela ex eo nechan-
tur 3, 14. A. 45.
Apertum corpus, nudum 4, 1.
apertus buxeris, scuto non tec-
tus C. 2, 35. *aperta naui* A.
11, 13. oppon. *constratae* aut
tectae. *apertum castrorum la-
tus*, ubi nulli sunt defensores
2, 23. *apertus locus*, non siluo-
sus 1, 41. 2, 18. 7, 18. *apertus
campus*, planities 3, 26. *aper-
tum et plenum litus* 4, 23. 4, 9.
apertum latius, nullo monte aut
munimento tectum 4, 25. *aper-
tum mare* 3, 8. 9. 12. *apertus
cuniculus* 7, 22
Aqua, mensura ex aqua 5, 13
Aquantio 4, 11. *aquator* H. 21.
aymari C. 1, 68. 73. 78. H. 37.
Ayatores Af. 20. 36
Arcano adverb. C. 1, 19. Sic ibi
in codd. scribitur.
Arcessire 5, 11
Ardet animus ad ulciscendam 6, 34
Aridum, terra continens 4, 29
Aries, trabs, ferro praefixa, qua
muros quassant 2, 32
Argilla fusilis 5, 43
Arma naui 3, 14, siue *armamenta*
4, 29, quidquid ad eam in-
struendam pertinet. Similiter
armare naui, adparare, in-
struere necessariis rebus 3, 13.
5, 1. C. 1, 36, et *armare elephan-
tum* Af. 41
Arta silua, arboribus densissima
7, 18
Arx, rudioris structura sic insti-
tuta fuit, vt aliquis mons mu-
ro cingeretur. Ea ergo fuit
arx 1, 38
Afferes, tigna tenuiora, quam tra-
bes esse solent, vt si trabes dis-
sectae essent in tigna tenuiora.
Vt cumque verti poterit starcke
Stangh C. 2, 2. A. 13. cf. Liv.
38, 5. *afferet falcati*.

At refertur ad si, et est *tamen*,
saltem 1, 43
Atque, est hoc loco aedificium non
dissimile atque altero, non ali-
ter atque altero loco structum,
non dissimile his, quae sunt in
altero loco A. 18. *utitur veste*
eadem, atque alter Af. 57. cf.
par.
Attingere locum, ei finitimum es-
se 4, 3
Attributus. Cf. *praefecti equ*.
Aucliar 1, 43
Aucliar caedis, cuius suasu, horta-
tu, opera, caedes fit 5, 25.
Aucliaris, cohortatio eius, qui
persuadet 1, 3. exemplum 3, 8
Aucupari, expectare et obserua-
re, donec fiat Af. 58
Audacter, sine metu 1, 18
Auditio, sermo, rumor 4, 5. 7, 42
Auersus, fugiens 1, 26. 2, 26.
auersi vulnerantur, a tergo A. 30
Auerrere flumen fossis C. 1, 61.
auerrere iter ab hoste, eum non
diutius insequi 1, 23. *auerrere
iter ab loco*, contendere alioq-
sum 1, 16
Auxiliarius 8, 5
Auxilium hortandi deest, deest ali-
quid, quod cohortationi vim
addat, eam efficacem reddat
A. 10
Axis C. 2, 9

B

Balista, machina bellica, qua tra-
bes et asseres, et lapides, om-
ninoque tela maxima, summa
vi mittuntur. Veget. de re mil.
4, 22. C. 2, 2. vt Tac. A. 2, 20,
missae e tormentis hastae.
Basilica, publicum aedificium,
magnifice exstructum, praeter-
tim columnis s. porticibus ex-
ornatum, in quo, praeter alia,
iudicia habentur A. 52
Belle, minus *belle* habet, de ae-
groto H. 32
Bellum agere 3, 28. *bellum facere*
3, 29. 7, 2
Bene magnas H. 1, 4. et saepissime
in hoc libro.

Bene-

LATINITATIS.

Beneficiarii militis, qui beneficio ducis vacationem a duriore militiae labore habent C. 1, 75 3, 88. Est ergo genus honestioris militiae. Vegetius de r. m. 2, 7, cum eos dixisset inde adpellatos, quod beneficio tribunorum promouerentur (ad altiore locum), refert eos inter milites, qui privilegiis muniti solent. Cf. Lipf. de milit. rom. 5, 6. Guischart Mémoires crit. et histor. T. 2. p. 190

Berones A. 53. Sed lectio dubia est.

Bipedalis trabs 4, 17

Bonitas agrorum 1, 28

Brachium est genus munitionis, v. c. aggeris, fossae, vt plurimum reliquae munitioni superadditum, ita coniungens duos locos, vt ab vno procurrat transversum ad alterum A. 30. Af. 38. (qui locus omnino videndus) 48. Dicitur brachium *duci*. v. Lipf. Poliorc. 2, 2. Drakenborch. ad Liv. 22, 52

Breuitas, parus corporis statura 2, 30. Ex hoc loco verbum repetit Vegetius de r. m. 1, 1

C

Cadit, accidit, euenit A. 11

Caecum vulvum, fudes et stipites, ante fossam delixi, iidemque terra obrecti, ne cerni possint C. 1, 28. cf. c. 27. *caecus stipes*, occulus Af. 31. Ergo in talibus *caecum* est, quod cerni non potest.

Caesatum opus, H. 25, constat figuris sculpsis, quae aliqui rei, vt h. l. scuro, illigantur c. assignantur. Est vero etiam omnino opus, quod figuras insculptas habet.

Caeruleus color 5, 14

Calones 6, 36 dicuntur c. 37 *mercatores*. cf. C. 1, 52

Capere locum 5, 8, et *portum* 4, 36, in eum venire. Sed *capere locum* 3, 23, eligere. *capere opus*

munus, consecuta erat 2, 8. *capere damnum de re aliqua* 2, 30

Capres 6, 27

Capreolus C. 2, 10

Captus subst. 4, 3. *ut est captus Germanorum*, vt pro ipsorum natura, indole, institutis, fieri potest et solet, vt inter eos locum habet.

Caput fluminis, ostium 4, 10. *signat*, extremitas C. 2, 9. *capite*, ipsi homines 1, 29

Carina, infima trabs nauiis, fundus 3, 13. C. 1, 54

Carpere agmen, insectando minuire, passim interficere et capere C. 1, 63. 68. cf. c. 64, vbi idem agmen *praefixis* premi dicitur, et c. 78, *carpere et impedire*.

Carrus 1, 3. 4, 14. 6, 24, aut *carrum* H. 6, est vehiculum Galorum et Germanorum.

Castellani, praesidium castelli A. 42

Castellum, vid. ad 7, 69. C. 3, 43

Castigare, grauius reprehendere C. 1, 3, 3, 57

Castra, hiberna 3, 3. *castra naualia*, in quibus et tentoria sunt, et naues subductae, vno vallo comprehensae 5, 22. cf. 5, 11. *quintis castris eo peruenit*, quinto die, cum quinquies milites sub tentoriis noctu fuissent 7, 36. vid. Ciacconius ad h. l. *castra statim*, in quibus aliquandiu morantur C. 3, 30. 37. Af. 26. Cf. Lipf. de mil. rom. 5, 1.

Casus, *casu magno accidit*, pro quo paulo post legitur, *maximae fuit sortinae* 6, 30. Cf. ibid. c. 35

Catapulta, machina bellica, vnde lapides torquentur Af. 31. Cf. Vitruv. 10, 15 sqq.

Catafropas, *κατάφρονος*, vid. ad Af. 26

Causa, in eadem causa (conditione) fuerunt 4, 4. Onittitur post genitiuos, vt cum dicitur, *destruendi operis causa* A. 17, 5, 8. vid. Oudendorp. ad 4, 1.

Ecc

Sic

INDEX

- Sic et Graeci omittunt *tyena*.
Cf. C. 1, 82
- Caulula parula* Af. 54
- Celeberrimus locus*, hominibus abundans A. 2
- Census*, quo hominum numerus initur 1, 29
- Cento*, vilior pannus, quo quid tegitur C. 2, 9. 10. C. 3, 44
- Cerimonia gravis* 7, 2
- Certus ventus*, ex eadem plaga spirans, qui non mutatur in horas Af. 2
- Cervicis*, numero plurali pro singulari, vt antiquissimi plerumque vsurparunt H. 20
- Certus* in re militari 7, 72
- Cervatus* C. 1, 39. 48, qui gestat cervicem, h. e. scutum loreum, idque lenius. Serv. ad Virg. Aen. 7, 733
- Chora*, radix quaedam C. 3, 48. Sed lectio est incerta.
- Cibaria melita*, farina 1, 5. In gr. metaphrasi ἀλφίτα. Contra Liv. 21, 49, *cib. colla*.
- Cippus* 7, 43. Pr. est truncus erectus, deinde columella, lapis erectus, in sepulcris, terminis agrorum.
- Circinar*, instrumentum, quo circulus describitur 1, 38
- Circulari* dicuntur, qui consistunt in circulari colloquendi causa C. 1, 64. Cic. Brut. c. 54.
- Circumcidere cuspitem ferramenti* 5, 42. *circumcissus cuspis*, ἀνέτομος, steil 7, 36
- Circumcludere argento* 6, 23
- Circummicere milites moribus* 2, 5
- Circummunire* 2, 30. *circummunicio* C. 1, 19
- Circumscribere aliquem*, coercere, ne suo iure, suaeque libertate possit uti C. 1, 32
- Circumspicere* se, respicere ad se, prospicere sibi Af. 47
- Circumvenire urbem velle*, cingere C. 1, 18. Sic h. l. codd.
- Citatus*, celer 4, 10. *citatus*, celeri itinere Af. 80
- Civitas*, der Staat 1, 2: navi civitates Gallicae in pagus sunt *clivitas*, pagi concione oppida.
- Clam aliquem*, H. 3. et saepe alibi.
- Classem facere*, parare 4, 21
- Classarii*, milites in classe A. 20
- Classicum* in re militari est signum, quod tuba datur aut cornu, non semper proelii committendi, sed et aliorum negotiorum. Vbi autem datur, ibi necesse est imperatorem praesentem esse: est enim signum imperii C. 3, 82. Veget. de re mil. 2, 23
- Clandere*, acies clauditur oppido, finitur prope muros, non potest ulterius extendi, regiturque muro Af. 59. Veget. de r. m. 3, 6. *impedimenta a lateribus claudere* (regere) *manus armatorum*.
- Clementer ius dicere*, lenissime C. 3, 20. *clementia*, lenitas punientis 2, 14
- Clients*. Cum multi homines in Gallia elientes unius dicuntur, sunt iidem, qui alio nomine ambacti et soldarii adpellantur 6, 15. Atque hos etiam 6, 19 puru intelligi. Sed cum ingrae gentes dicuntur alterius gentis clientes, intelligendi sunt socii, et qui sub alterius gentis imperio sunt 5, 49, qui in eius fide sunt 6, 4. se ad amicitiam eius adgregarunt 6, 12. Cf. inuicem 1, 31 et 6, 12, ubi eadem res describitur. Hinc *clientelae* Aeduorum 6, 12, sunt socii eorum.
- Coactum alicuius aliquid facere* 5, 27
- Coactum* (opus), e lana sut potius pilis, arte densatis, τοῦ πλάγρου C. 3, 44. (Marratten von Haaren.)
- Cogmentum lapidum* C. 3, 105
- Cogere*, congregare 2, 5. *numus* 3, 9. *milites* 1, 5, quod 1, 4 est *conducere*.
- Cognitus virtute* 1, 28
- Cognoscere iter*, de exploratoribus 1, 21. *contraversas* de praefectis iurisdictione 8, 46
- Cobors praetoria*, quam veluti suam sibi delegit praetor, i. e. summus dux, vt proxima ei sit 1, 40.

LA TINITATIS

Res exemplo illustratur 1, 42.
Cf. Liv. 2, 20, *diffator cohorti
fuit, quam delectam manu
praefidii causa circa se habebat,
dat signum. Cohors legionaria,*
quae pediribus constat 3, 11
Collatio, comparatio 8, 8
Collatus (armorum), ipsa pugna
H. 31
Collocare alicui mulierem 1, 18. *ibid.*
nuptum collocare. Rem colloc.
3, 4. *vid. not.*
Colonicas cohortes. *vid. ad C. 2, 19.*
cf. H. 7
Colonus C. 1, 34. Est homo liber,
cui dominus fundi aliquam sui
fundi partem colendam merce-
de elocat. Cf. 1, 56 ubi coloni
pastoresque dicuntur coniunc-
tim, et si pastores sunt serui. *cf.*
c. 57
Columnarium C. 3, 32
Comitatus, eine Caravane C. 1, 48.
51. 54. Sic verti potest *et ov-*
odia in euang. Luc. 2, 44
Comitalis dies C. 1, 5
Commovere, ire et redire 7, 36. de
mercatoribus 1, 1
Commensus, significat interdum
omnes eos, qui vna meant, oom-
muent, aut qui vna navibus
transportantur (ein Transport)
5, 23. A. 25. Af. 8. ubi *secun-*
dus commensus dicitur 31. 34.
37. 44. *commensus datus*, venia
absentiae Af. 77
Comminari Af. 71
Comminas f. *cominus*, e propinquo
1, 52. Veget. de r. m. 3, 23 ex-
plicat, *mons ad manum.*
Commirari Af. 35
Commode pugnare, sine impedi-
mento 1, 25
Communis lex 5, 56
Comparatio pugnae, adparatus,
praeparatio Af. 35. Liv. 1, 36.
Sic *fugam comparare*, adparare
4, 18
Compendium, lucrum 7, 43. C. 3, 32
Complecti locum (opere), cir-
communire 7, 72. C. 3, 112,
complexus loca praemunit, am-
bitum f. *spatium*, in quo sunt

illa loca, munit. Sic *complexus*
colles Af. 14
Complecti, his rebus *complexis*, per-
fectis C. 3, 46
Complexus, in *complexum* alicuius
venire C. 3, 8. *vid. not.*
Complexes, multi 1, 18. 2, 17. 4, 4.
Sic differt a verbo *plures*.
Compositio controuersiarum C. 1,
26. 32. C. 3, 15. 17
Comprehendere ignem, de strami-
mine 5, 43. *comprehendere ali-*
quem, eius manum prehendere
rogandi causa 5, 31
Comprimeret lacrimas alicuius, con-
solando A. 24
Conata, orum 1, 3
Concedere factum beneficiis, veniam
facti dare propter beneficia
A. 68
Concertare, certare 6, 5
Concessu alicuius 7, 20
Concidere animis, animum abili-
cere, minus spei habere 8, 19
Concidere, occidere 1, 12. 2, 12.
via concisa, passum impedita 3, 9
Conciliare aliquem alicui (fauorem
alicuius) 5, 4. *conciliari alicui*
8, 52
Concilium, conventus 1, 18. 30
Conciuari cum aliquo, apud ali-
quem 7, 47
Concipere (animo), capere, disce-
re Af. 63
Concitatio, irritatio ad tumultus
C. 3, 106
Concitor multitudinis 8, 21. *con-*
citator belli 8, 38
Conclamare, clamare, de vno 1,
47. ubi interpretes plura exem-
pla collegerunt. *conclamare ad*
arma (capienda) C. 1, 69. *con-*
clamare (ad) *vasa* (colligenda),
clamare et strepitum facere va-
forum colligendorum causa C. 1,
66. 3, 37. *conclamare visforiam*
5, 37
Conclusio, obfidio C. 2, 22
Conclusum mare, non late patens,
angustum, vt strum 3, 9. *cf.*
ibid. c. 8
Concrepare armis 7, 21. Mos Gal-
licus, cum armis collidendis
Et e a f. *con-*

INDEX

l. complodendis strepitum dant,
vt hostibus terrorem iniiciant.

Concupiscimus H. 33

Concurrere contra aliquem Af. 6

Concursus nominis, quae processa
colliduntur 5, 10.

Condensus, densus Af. 50.

Conditio servitutis, vitae ratio,
qua quis est servus 3, 10, vt
conditio iuris et libertatis, vitae
ratio externa, quae constituit ius
et libertate 1, 28. *bona condi-*
tionem (unter vorthellhaften
Umstaenden) *consigere* C. 1, 85.
puri conditionis, eodem consi-
lio H. 5

Condocere tirones Af. 71. *do-*
ctus Af. 27, abrichten.

Condocere, consuefacere Af. 19

Condondere, donare 8, 4. *cond. in-*
terium praebis, quia alter pre-
catus est, veniam dare 1, 20.
cond. in iur. fratri, veniam da-
re propter fratrem. ibid.

Conducere homines, congregare,
convocare 2, 1. 2. cf. 1, 4

Conferre timorem in simulationem
1, 40. vid. not. *conf. aliquid*
in tempus longius, differre. ibid.
Diuturnum is *conferre aliquid in*
tempus aliud, qui decernit rem
alio tempore facere. *Conferre*
castra oppido, iuxta oppidum
ponere A. 37: quod ibid. c. 37
est, *contingit moenibus castra*
ponere. Sic *castra castris con-*
ferrere, propinqua e regione po-
nere 8, 9. C. 3, 79 et omnino
A. 61 bis.

Conforta (densa) acies 1, 24

Conficere numerum militum 2, 4.
conficere obfides, numerum ob-
sidum 8, 23. *conficere* (con-
signare) *tabulas literis graecis*
1, 29. *confecta vigilla*, finita
7, 3. *confectus dies*, finitus Af.
83. *fidus confectum*, vid. ad
Af. 47. *confectus annus*, debi-
litatus 7, 57

Considerare sibi in aliqua re Af. 19,
si lectio certa est.

Consieri, fieri 7, 58

Consigere planis 2, 13. *consigere*

castris, construere, compo-
nere fabricando A. 2

Confirmare, persuadere 1, 3. *con-*
firmare se, firmiter sibi propo-
nere 2, 19. *confirmare animos*
verbis, consolari, vt adquies-
cant 1, 33. *confirmare aliquem*
libertati, ei concedere, vt irru-
tur libertate: si lectio vera est
C. 1, 14. *confirmare se auxiliis*,
sibi robur addere C. 1, 29. *con-*
firmatis rebus, constitutis, con-
fectis 6, 6

Conflatum bellum, subinde ortum
8, 6. A. 1

Confluens Mosae et Rheni 4, 15,
locus, vbi confluunt.

Confugere in fidem alicuius H. 1

Congredi aliquo C. 1, 40

Conicere homines in locum, eo du-
cere, vt ibi tuti sint et abdiri
2, 16. cf. ad 8, 5. Sic 6, 40,
conici in manipulos, recipere
se eo, vt sint tuti. Sed 3, 24
simpliciter est, collocare ali-
quo loco, locum iis assignare.
Conitici in noctem dicitur is,
quem post diuturnum itineris
errorem nox tandem opprimat
C. 3, 28. *conitium in noctem*
proelium, eo vique tractum
Af. 52

Coniungere noctem diei, de eo, qui
diu nocteque sine intermissione
iter facit C. 3, 13. *regio; oesano*
conianctis, finitima, contermina
8, 46

Coniurare de militibus 7, 1

Coniugata scuta, quae cohaerent,
quia plura vno pile transfixa
sunt 1, 25

Conquisitor militum A. 2

Con sanguine populi, quorum al-
ter ab altero in coloniam mis-
sus est, aut qui mutuum ha-
bent connubii ius 1, 11, 2, 3

Conscendere in naupis 5, 7

Conscius mei, qui mecum eandem
rem nouit, consiliorum parti-
cipe C. 3, 108

Consequi, praecedentes sequi, vt ce-
cedas ad eos 1, 13. *conf. naves*,
ad eas venire, eas assequi A. 20
Conf.

LATINITATIS.

Considero *Vicistris* exercitus, ubi castra pontis 1, 48. 3, 17. 5, 9.
Consiliari, consultare C. 1, 19. 73.
 Sic in eodd. omnibus scribitur priorē in loco, in posteriore quidam habent *consultare*.
Consilium *invenit rebellare* (rebellandi) 2, 44. *consilium caput profugere* 7, 26. *consilium caput dimittere* 7, 71. *consilium*, coetus deliberantium 3, 3. 23. 5, 28. 31. it. 2, 40, ubi militare consilium f. praetorium intelligitur. In his locis plerumque est var. lecti *concilium*; sed hoc significat quemlibet coetum; *consilium* vero est multitudo deliberantium. *Consilio* *publico*, totius civitatis consensu 5, 1.
Consimilis, similis 2, 11. 5, 12.
Consistere *aliquo loco*, ibi morari, ut peregrinum 7, 3. *consistere in re*, perseverare, persistere in sententia de hac re 5, 36.
Conspirati, coartati C. 3, 46.
Consuetudo *nunciant*, qui omnes magno cum consensu nunciant 2, 2. Hinc *constat inter omnes*, omnes idem dicunt 7, 44.
Construere *puladum* *ponte* 3, 14. *pontes construuntur*, trabes imponuntur in modum pontis 3, 9.
Constituere *ditum* *cam* *aliquo* 1, 8. *constituere oppidum*, efficere, ut meliore sit, quam antea, conditione C. 1, 15.
Constrata *navis* C. 2, 23. 3, 7. A. 11. cf. *testus*.
Consuesco, Perfectum *consuevi* (se. me) est, soleo 1, 14. 43. 5, 7.
Contabulatio, tabulati extructio, f. tabularum collocatio super signis transversis C. 2, 9. Synon. est *contignatio*. Ergo *contabulare turres* 5, 40. Liv. 24, 34, est facere, ut sint in turribus summis contabulationes f. tabulata (Böden), in quibus milites, pugnantes e turri, consistunt. Fortassis etiam *contabulare turres* interdum est id, quod 8, 9 legitur, *pontibus transiis constratisque coniungere*

turres. Alibi, 7, 22, *navium turribus contabulare*, videtur significare, murum turribus contabulatis cingere.
Contegere *scopas* *cratibus* *et* *platetis* C. 3, 24. *contegere naves*, quo consilio fiat, traditur C. 2, 4. cf. *testus*. *contegere arma* C. 2, 14. cf. B. G. 2, 21.
Contendo *ire in locum* 1, 23. *contendo aliquid*, efficere volo 4, 17.
Contestari *deos* 4, 25.
Contexere *tigna* 4, 17.
Continenter, sine intermissione 1, 26. 3, 5.
Continens. Ita simpliciter adpellat Caesar Galliam, cum in Britannia est, eamque Britannias opponit. vid. ad 4, 38 et 5, 20. *continens impetus*, continuus 7, 38. *continentes silvae*, continuas, tractus silvarum 3, 28. *continens flamma*, quae non intermitit 8, 15. *collis continens ripae* C. 1, 54 citra omnem dubitationem significat, cohaerens cum ripa, ideoque contiguus, vicinus. *continentes dies*, sequentes deinceps 3, 84.
Continere, coercere 8, 2. 46. *contineri*, includi 1, 2. C. 2, 23. *Gallia continetur flumine* *Oe.* *Belg.*, hi sunt termini, intra quos est, quibus includitur 1, 1. *Vicus continetur* (includitur, cingitur) *montibus* 3, 1. *Mare continetur montibus*, montes sunt ad mare circumcirca 4, 23. *Pons continet oppidum*, tangit oppidum, ei vicinus est 7, 11. Maluit tamen Gudendorpius h. l. *contingebat*, et Ruhnkenius ad Vellei. Patere. p. 12 significationem latinis inauditam dicit, si quis *continere* interpretetur *contingere*. *Alnus continet spatium*, occupat, in eo est 1, 38. *Agger non potest contineri altiore aqua*, durare non potest, cum altior aqua est C. 1, 25. sed vid. notas.
Continuatio *imbrium* 3, 29.
Contra *aquas*, locus ac 4, 13. C.
 E e e 3. 3, 12.

INDEX

3, 12. *contra*, e regione 3, 9.
contra hostem consistere 2, 17.
portas contra aliquem claudere
 H. 1, 27
Contrubere castra, facere angusta,
 minoris ambitus 5, 49. 7, 40.
 cf. *angustus*.
Contraria alicui ciuitas, hostilis
 H. 1
Contributa ciuitas cum alia ciui-
tate, ei attributa, cum ea con-
 iuncta sic, vt ab ea, vt ma-
 iore, penderet (dazu geschlagen)
 C. 1, 60
Contubernium C. 3, 76
Continuitas, quam naui perfere
 3, 13, i. e. vis, quam infert
 tempestas, scopulas, hostis. Si-
 militer dicitur iniuria f. incle-
 mentia tempestatis.
Conualescere, vires capere, de ho-
 ste debilitato Af. 25
Conuenerunt, colluuiis hominum A.
 24. *συνηλθες*.
Conuentus (1, 54. 5, 1, et alibi)
 sunt conuentus hominum pro-
 uincialium in certas vrbes, quae
 et ipsae *conuentus* dicuntur (3,
 46), et e primariis prouinciae
 vrribus sunt, vt coram pro-
 consule, per prouinciam iuris-
 dictionis causa iter faciente, et
 in certis illis vrribus ius di-
 cente, in foro compareant.
 Cum autem non oppida dicun-
 tur conuentus; sed *conuentus op-*
pidorum quorumcumque prouin-
cialium, tum sunt ciues Romani,
 qui, praeter indigenas f. inqui-
 lino, aliqua de causa in op-
 pidum conuenerunt, vt ibi ha-
 bitent, negotientur, ibique
 commorentur. Sic *conuentus*
Pricensis Af. 68. C. 2, 26. it.
 Af. 97 et 90, vbi incolae Vti-
 centes distinguuntur a Roma-
 nis negotiatoribus. *Conuentus*
poras claudere C. 2, 19. cf. c. 21,
 vbi ciues Romani hoc fecisse
 dicuntur. Similiter 7, 55. C.
 1, 15. 3, 9. 21. 29. 32. 40. A.
 57. 58. Cf. Gronou. Obseru.
 3, 23

Conuertere iter, aliorum ite 1, 93.
 Hinc *conuertere signa*, aliorum
 ferre 1, 25, et *signa conuersa im-*
hostes inferre 2, 26. *conuersus ad*
hostem, versus hostem 3, 29.
conuersa mens, murata 1, 41.
conuertere castra castris C. 1,
 81
Conuicium, clamores C. 1, 2
Convincere, auaritia *conuincitur*;
 aliquis conu. auaritia 1, 40
Conuulserunt, vulnerare Af. 6. 7.
 et saepe in libris de B. Af. et H.
Copia, multitudo hominum 1, 48.
 Af. 10, vbi *copia poras* dicitur.
copia expedita Af. 80. *copia pe-*
destris Af. 38. H. 6. vid. Dawlf.
 ad C. 1, 45
Copiosus ad alendos homines locus,
 victu abundans A. 42. *copiosum*
oppidum, rebus omnibus abun-
 dans 1, 23
Copulae, vid. ad 3, 13
Coronae vid. ad 8, 9. *corona ho-*
stium, acies, cingens inclusos
 Af. 17. cf. c. 70. *corona cin-*
gere, circumdare 7, 72. *corona*
 in obsidione vrbis H. 13. *seorsum*
sub corona venditi, i. e. bello
 capti et venditi 3, 16: nam an-
 tiquitus bello capti coronis in-
 duti vendebantur, quo signo
 adparebar, haec venalia man-
 cipia bello capta esse. Gell. N.
 A. 7, 4
Corruptus conuicio, grauiter ob-
 iurgatus C. 1, 2
Corripere, capere C. 1, 66. com-
 prehendere C. 3, 109
Corus ventus, e regione ea, quae
 inter occidentem et septentrionem
 est, spirans 5, 7
Cotbon Af. 62. 63
Crates, opus plexile e viminibus
 4, 17. 5, 40. 7, 81
Crescere per aliquem, maiores opes
 accipere 1, 20. *crescit flumen ex*
uinibus 7, 55
Crucibilibiter Af. 46. Caesar solet
 dicere, cum *cruciata*.
Cruciatas, supplicium cum crucia-
 tas, cum excruciatum tormen-
 tis interficiunt 6, 17. cf. 6, 19.
 Sed

LATINITATIS.

Sed 1, 31. *cruc. et supplicium* synon. sunt.

Cultus, vitae genus humanius 1, 31, ibidem *consuetudo victus* dicitur. Vitae ratio, ab omni ruditate remota 1, 1

Cunctum (vniuersum) *regnum* Af. 91

Cuneus, genus aciei, cum milites in formam cunei consistunt 6, 40. 8, 14. Hinc *cuneatim consistere* 7, 27.

Cuniculus 3, 21. *cuniculus apertus* 7, 42

Cupa, dolii genus 8, 42. C. 2, 11 *Cupere alicui* 1, 18, quod apud Cic. est, *omnia alicuius causa velle*.

Cursum tenere, in eadem via, quam insisteras, manere, ab ea non demoueri 4, 28. 5, 5. 2. Oppon. *reici*.

Castodia, de militari praesidio 2, 29. 4, 4

D

Dare aliquem in fugam 2, 23. *dare* (concedere) *alicui iter per locum* 1, 8 *malum malo dat remedium*, continet remedium, fit remed. C. 1, 81. *datur alicui dubitatio*, est, cuius aliquis dubitet 1, 14. *dare iniurandum*, iurare 7, 2. *dare inter se fidem et iniurandam*, iureiurando sibi inuicem promittere, coniurare 1, 3. *dare manus* (victas), cadere alteri 5, 31

De tertia vigilia, paulo post initium eius, magna eius parte reliqua 1, 12, vt 2, 7, *de media nocte*, et Horat. Epist. 1, 2, 32, *de nocte*. Non omnibus tamen in locis ita intelligi potest.

Decedere alicui via 6, 13

Decessus aestus, refluxus maris, quod ultra litora effusum fuerat 3, 13

Decumana porta, porta castrorum, ab hostibus auersa, ceterisque maior 2, 24. 3, 25. *decumani*, decimae legionis milites Af. 16. H. 30

Decuriones, municipiorum senatores C. 1, 13. 23. De his nuperime diligenter exposuit Georg. Henr. Martini in Propemptico p. 305qq. *decursio* turmae equestris, qui ei praestit, vt centurio centuriae 1, 23. Af. 29. Veget. de re mil. 2, 14

Decurrere in portum Af. 3

Decursio, incurio hostilis in agros 8, 24. A. 42. Saepius dicitur *incurso*.

Decutere praesidium colle Af. 50. *Vitatus deicere*.

Dedere se, se, res suas ac vitam plane permittere arbitrio et clementiae victoris: vnde *deditio* et *deditici* 1, 27, et *in deditioem venire*, de qua forma loquendi egit Verheyk ad Eutrop. 2, 2. *delere se amicitia* alterius 3, 22, quod ibidem est, *demonere*.

Deducere naves e litore in mare, *ναρῶν* 5, 2. Af. 62. cf. *subducere*. *deducere se* et *conspicuum* H. 18. *deduci in aliquem casum* 2, 31. *deduci in periculum* C. 1, 19

Deditus praemio, vid. ad 7, 37. C. 1, 7

Deesse occasione, ea non vri, committere aliquid, quare manibus elabatur C. 3, 79

Defendere bellum, arcere, prohibere, se ab iniuriis et imperu belli defendere 1, 44. 6, 23. *defendere hostem a loco*, arcere 8, 9

Defensores, publicae, veluti paries contra fluminis vim infixae 4, 17

Defici a viribus C. 3, 64: sic enim, cum praepositione a, h. l. codices. *Vitatus* unietitur a. Inde *defectus* (viribus), fatigatus C. 3, 40. *res deficit alicui* 3, 5. *deficit navis*, quae rimas egit, vt prouehi nequeat A. 13

Definire, *definit locum*, qui enim facit terminum, ultra quem non procedatur H. 30.

Deformata urbs incendiis A. 24

Deiectus, substant. 2, 8. 22. *Deiectus*, *Deiectus*, *Deiectus*

Deiectus, *Deiectus*, *Deiectus*

Deiectus, *Deiectus*, *Deiectus*

Deiectus, *Deiectus*, *Deiectus*

Deiectus, *Deiectus*, *Deiectus*

Deiectus, *Deiectus*, *Deiectus*

Deiectus, *Deiectus*, *Deiectus*

Deiectus, *Deiectus*, *Deiectus*

Deiectus, *Deiectus*, *Deiectus*

Deiectus, *Deiectus*, *Deiectus*

Deiectus, *Deiectus*, *Deiectus*

Deiectus, *Deiectus*, *Deiectus*

Deiectus, *Deiectus*, *Deiectus*

INDEX

- Deiectus**, qui caesus procubuit 2, 27. *deiectus spe* 1, 8. *deiectus opinione* 5, 48. *deiectus locus*, inferior, ad radices collis C. 1, 46. Sic et *deductus* et *demissus* dicitur.
- Deici** dicitur navis, quae deorsum fertur 4, 28. cf. 4, 36. *infra delatae sunt naues*. *deicere praesidium*, pallere C. 3, 23. *deicere aliquem* (equo) 4, 12
- Delegare** (tribuere) *alicui causam*, conicere culpam in eum 8, 22. Liv. 9, 29, *delegare ministerium alicui*, ab se ampleri, et in alium transferre.
- Delibratus**, decorticatus 7, 73
- Deligare** (adligare) *ad ripam* 1, 53. *deligare sentias* Af. 21
- Demigrare de oppidis** 4, 19
- Demerere de voluptate** 1, 53
- Demutatio capitis** C. 2, 32
- Demissus locus**, humilis 7, 72. C. 3, 49, ubi oppon. editus. *demissa ripa*, non alta A. 29
- Demittere castra** e monte in vallem 8, 36. *demittere se animo*, abicere animum 7, 29. *demittere arma*, das Gewehr strecken. Af. 85
- Demonstrare**, narrare, indicare 5, 38. sexcenties est in his libris, quod antea *demonstramus*, pro diximus.
- Demorari iter**, morari, impedire 3, 6
- Demotus** (loco), cedere coactus C. 2, 32
- Denarius**, tres circiter grossi nostri C. 1, 52
- Denique**, in summa, vno verbo 7, 64. Sic quoque 2, 33. Tacit. Ann. 1, 26. 28
- Depedere**, perdere, amittere 1, 43. 3, 28
- Depondere** (detrahere) *onera inmentis* C. 1, 50
- Depopulare** H. 42. *depopulatus pass.* 1, 11
- Deprecari dominum**, precando placare, veniam ab eo petere A. 32. *deprecari*, *sibi vitam* Af. 89
- Deprecator**, qui nobis aliquem conciliat, pro nobis intercedit 1, 9. 6, 4
- Deprimere navem**, facere, ut inergatur C. 1, 58. 2, 6. *deprimere fossam*, fodere, facere 8, 9. 40. *deprimi*, obteri et proculcari C. 2, 43. *vallis in altitudinem depressa*, profunda 8, 9
- Directus** v. c. paries, qui ad perpendicularum factus est, linea perpendiculari descendit 4, 17. 8, 9. cf. *directus*.
- Describere vestras**, singulis praescribere, quid et quantum vehant C. 3, 41. *describere pecunias*, singulis praescribere, quid et quantum solvant A. 51
- Desecare aures** 7, 4. Saepius dicitur *refecare*, praefecare.
- Deserere se**, ab sua indole recedere, sui dissimilem esse C. 1, 75
- Desiderare**, cupere, adpetere 4, 2. Plerumque est, cum aegritudinis sensu cuplo id recuperare, quod habui, sed amisi.
- Designare aliquem oratione**, sic describere, ut agnosci possit 1, 18
- Desilire** (de equo) *ad pedes* 4, 12
- Despectus** e loco edito in inferiorem 3, 14. *mons despectum habet*, ex eo despicitur potest 2, 29. Contra *prospectus* fere est, cum recta per loca patentia oculus fertur.
- Desperare aliquid** 2, 24. *re aliqua* 3, 12. *desperatus homo*, perditus, pessimus 7, 3
- Despoliare**, spoliare 2, 31
- Destinare**, figere, firmare, *ve ratem ancoris* C. 1, 25. *antennas ad malum destinare*, adligare 3, 14. rem prehensam immortari tenere 7, 22. ubi vid. Ciacconius. Cf. Bergerus de nat. pulcr. orat. p. 461. Hinc fluxit metaphora, cum destinare est decernere, constituere, ut certum sit, ut Graecorum *νήμνη*, *constitutum est*.
- Destinata mens in fugam** Af. 88
- Destitutus** 1, 16

Descri-

LATINITATIS

Defringere gladium 1, 25. Non, *disfringere*.

Desuper, vulnere cum adversarius eum, qui ex adverso stat, non recta ferit; sed pedum digitis levatus super scutum ictum infert ei 1, 52

Detendere tabernacula C. 3, 85. Pr. *consoria detendantur*.

Detergere rimas C. 1, 58. A. 15

Detestari precibus, diris deuovere 6, 30

Detrabeque equites equis, iubere descendere 1, 42

Detrimens 7, 33. Verbum alibi non occurrere, multi monuerunt, volueruntque corrigi, et legitur pro *ep* in codd. duobus *detrimens suo*, aut in vno *detrimens sumum*. Prior lectio est nihili, altera, ferri potest. Sed si verbum hoc analogiae conuenit, quidni Caesar videatur hoc posuisse? Formatur est, vt *portentosus* a *portentum*.

Denebere (in) *equis milites*, equitantes s. equo insidentes in locum deducere 1, 43. Non est, ex alto in planicium.

Denotare fortunas in dubium, vocare in dubium, periculo exponere 6, 7

Denotus 3, 22

Deurere oppidum, comburare H. 27

Dicere (definire, constituere) *diem* 1, 6, *dicere locum colloquio* 1, 34. cf. *sacramentum*.

Dicrota panis, biremis, *disgoros* A. 47

Disilio, causae disilio, defensio 1, 4. Sic *testamenti factio* et alia.

Diducere, in partes exiguas diuidere 3, 23

Differius, passim repletus C. 3, 38

Difficilis (aditu) *palus* 7, 19

Diradicata fortuna, non amplius dubia et anceps C. 2, 32

Dilectus militum 6, 1. Ita fore codd. Caesaris, non, *delectus*.

Dimittere principatum 6, 12. *auaroriam* Af. 48. *oppidum* 8, 5.

Ipem C. 1, 73. In his locis, idem quod *amittere*. Cf. Cic.

Tusc. 1, 6, *morte fortunas dimittere*. *dimittere oppugnationem*, omittere, relinquere 7, 17. C. 3, 73. *dimittere ripas*, relinquere, ab iis discedere 5, 13. *dimittens dracunculam reipublicam*, eius causa deponere itas C. 2, 7

Directus locus C. 1, 45. *directa trabs* 7, 23. *directum latius fossae* 7, 72. 8, 9. (nisi fortasse in his locis *directus* legendum est.)

directum iter C. 3, 79. *directa plaga* A. 2. *Directum* est, quod linea recta procurrit s. extenditur, gerade; sed *directum* dicunt, quod linea perpendiculari descendit, senkrecht. Hinc *directum cornu* 6, 26 *curuato* opponitur, vt Cic. N. D. 2, 57

iter directum et flexuosum, et Veget. de r. m. 3, 6, *tuba directus* est, *buccina* in *semet fluctatur*.

Dirigere opera, in obsidione, fossas v. c. et aggerem producere ad locum aliquem 7, 28: *dirigere aciem mira longitudine* Af. 13, quod c. 17 est, *perdirigere aciem in longitudinem*. Conf. c. 51, 78.

Discedere, *spes* discedit alicui, euascescit ex animo. 2, 7

Disceptator, qui litem dirimit, iudex 7, 37

Disciplina Druidum 6, 13. *Habere incommotum pro disciplina et praeceptis*, ex eo discere cautius mercari C. 3, 10

Discludere trabes, distinare, ne conuergant 4, 17. *mons* *habet ab illis discludit*, disingit, intermedius est 7, 8

Discurrere nuntium altum 7, 8

Disiicere omnino est coniuncta disiungere, vt sol nubes disiciit. Hinc *disiicere aciem* 1, 24. cf. *perfringere*. *Disiecti*, sparsi, palantes 3, 20, et 8, 3, nondum collecti. *Disiecta pabulatio*, vid. ad 8, 7. *Disiecta aedificia*, non continuata, aut vno loco

Et 5 multa,

INDEX

- maula*, sed possim edificare
 3, 10
- Dispar proelium*, quo pedites cum
 equitibus configunt 5, 16
- Disparare*, disjungere, separare,
 vid. ad 7, 28
- Disponere* (diuersis iisque certis
 locis ponere) *praesidia* 1, 8; van-
 de equites *dispositi* C. 3, 101, per
 quos nuntius adfertur.
- Disfinere multitudinem*, impedire,
 ne plures eundem in locum
 conueniant 2, 5. 3, 11. A. 17.
 Nunc *disfineri* ab oppugnatione,
 prohiberi, defendi, ne possis
 oppugnare H. 8, et *disfinitus* (ab
 aliis negotiis abstractus et totus
 occupatus) in *manitione* H. 11.
- Disfinae naues*, quas tempesta-
 te dissociantur, ne una vehan-
 tur A. 45
- Distribuere exercitui hiberna* 8,
 54
- Diuersum proelium*, diuersis in lo-
 cis 8, 19
- Docere*, pluribus dicere 1, 43
- Doctrina*, ars et peritia nauium
 administrandarum A. 15
- Documentum consistere*, exem-
 plum poenae edere in aliquem
 Af. 54
- Dolabratus* 7, 73. Sed verbum
 dubium est.
- Domesticum indicium*, internus
 sensus e factis ortus C. 3, 60
- Domum concussus* C. 1, 53. *domum*
reditio 1, 5
- Dorsum montis aequum*, planities
 in summo monte 7, 44
- Ducere bellum*, protrahere 1, 38.
ducere bellum in biennium C. 1, 61.
ducere bellum longius 7, 11. H. 8.
ducere aliquem, promittendo
 efficere, vt frustra expectet 1, 16.
 Ibidem *ducere diem ex die*, rem
 ab vno die in alium differre.
- Durum*, valde periculosum et
 molestum 5, 29
- Dumnuiri municipii*, summi ma-
 gistratus C. 1, 23. 30
- E
- Edere in aliquem omnia exempla et
 cruciatus* 1, 31
- Editus locus*, altior, vt collis, ru-
 thulus.
- Effarcire* 7, 23
- Efferre se gloria*, eminere velle
 studio gloriæ H. 23: *efferre in
 vulgus* 1, 46. 6, 13
- Efficere spatium cursu et viribus*,
 absolvere 4, 35. *efficere nume-
 rum militum* 7, 4. cf. *confe-
 cere*.
- Effatere domum*, vi aperire, auf-
 brechen C. 3, 42
- Effundere se in agros*, per eos spar-
 gi, vagari 5, 19
- Elicere se ex siluis*, inde erupcio-
 nem facere 5, 15. *eliceret se ex
 oppido* 5, 21, et *ex castris* 4, 15,
 inde aufugere, vt Liv. 1, 40,
foras se elicere. *elicare nauem*
in terram, adpellere C. 3, 24-
 25. 28. *elicitur naus in litore*
 (in litus) *tempestate* 5, 10. cf.
elidere.
- Elidere*, *naues tempestate elidan-
 tur*, ad litus et scopulos adli-
 duntur C. 3, 27
- Eludere aliquem*, eius conata ir-
 rita reddere C. 1, 58
- Emigrare domo* 1, 31
- Emittere pilum* 2, 23
- Emolumentum* 1, 34
- Enim*, enimvero 5, 7. C. 1, 81.
 C. 2, 32. Gronovius ad Liv.
 34, 32
- Enunciare*, quod clam fuerat ge-
 stum, eloqui palam 1, 4. 17
- Ephippiatus eques*, qui ephippia
 vitur 4, 2
- Epidata* A. 11. Af. 20. 61. Est ver-
 bum graecum *ἐπιδατῆς*,
 quod ex etymologia significat
 eum, qui conscendit nauem;
 sed ex vsu loquendi nomina-
 tum militem classiarum, qui
 e naui pugnare, oppositum ce-
 teris, qui in naue sunt. vid.
 Duckerus ad Thucyd. 6, 43
- Ergastulum solvere*, locum in vil-
 la, in quo inclusi sunt gladi-
 atores

LATINITATIS.

tores, aperire, eos educere ad bellum C. 3, 22.
Ericius C. 3, 67.
Eripere (liberare) *se*, ut — 1, 4. *eripere e periculo* 4, 12.
Erumperet se portis, eruptionem inde facere C. 2, 24. cf. *eilcere*, incitare. *Erumperet ivam in aliquem* C. 3, 8. Geonov. ad Liv. 36, 7.
Esse, quantum in ratione est 2, 6. *esse summi laboris*, laborem ferre posse 4, 2.
Esse 4, 33. 5, 9. *esedaris* 4, 24. Quantum e primo loco iudicare licet, currus bellicus fuit, qui nihil nisi rotis impostam sellam (*ἀσπρον*) habuit, in qua milites et auriga sederent. Fortasse similia fuerunt bigis et quadrigis Circeusibus.
Et item, atque etiam 1, 29. 3, 5.
Etesias C. 3, 107.
Etiā ante comparativus, ut *etiam libentius*, *etiam gravius* 1, 16. C. 1, 53. A. 71. Respondet graeco *ετι*. Vulgo *adhuc libentius* dicunt, sed hoc nullo modo ferri potest.
Evidens quæstus, insignis, quem facere operæ pretium est A. 49. Oppon. *sordidus*.
Evocati, qui in re militari *ἐκκλητῆς* dicuntur, sunt, qui iustis stipendiis factis honeste missi fuerant, sed denuo rogari inuitati sunt, ut rursus militiam faciant. Sic Dio Cass. 45, 12 describit. 7, 65. C. 1, 3. 17, ubi pari sunt honore cum centurionibus. C. 1, 27, ubi Vassius eos a centurionibus diversos fuisse docet. C. 1, 85, ubi acriter confecti bellisque superioribus probati evocantur. C. 3, 88. 91. Af. 76.
Ex, foror ex matre 1, 18. *dies ex die*, alius post alium 1, 16. *ex vivens* *causam dicere*, vinculum carnis 1, 4. *ex equo colloqui* 1, 43. *ex insidiis ponere*, insidiandi causa 3, 20. *ex proelio*, post proelium H. 34. *ex praetura*,

post praeturam C. 1, 24. 31. 85. *ex rapibus*, iis superatis C. 1, 70. *ex usu est*, vtile est 1, 50. *ex usu alicuius accidit*, vtiliter ei 1, 30. *Aquienis aestimanda ex tertia parte Galliae*, habenda pro t. p. G. 3, 20. *praeruptus ex adfensu locus*, ibi, ubi adscenditur 7, 26. *ex itinere adgredi*, inter eundem, in itinere 1, 25. *ex itin. oppugnare*, in transitu, ita ut non diu moreris, non multum temporis impendas 2, 6. 12. Est graecum *ἐξ ὁδοῦ*. *ex itinere venari*, in medio itinere, antequam veneris eo, quo volueras 2, 29.
Exasta aestas, finita 3, 28.
Exaggerare mortem morti, eadem aliam super aliam facere, et ita augere caedes et cadavera H. 5.
Exagitare, e loco alio in alium pellere, aut omnino vexare 4, 1.
Exanimatus cursu, qui omnem fere spiritum effudit 2, 23. 3, 19.
Exaudire, sonum procul audire 7, 61. C. 3, 87.
Excedere e consuetudine, eam deponere Af. 73. cf. *ορβις*.
Exceptare aliquem attollendi causa 7, 47.
Excidere portas, perrumpere 7, 50. *excidere feram*, capere 2, 28.
Excipere, nanis occipit vadum, vid. ad 3, 13.
Excitare turres, erigere 3, 14.
Excubitus, excubinae H. 6. Veget. de r. m. 3, 8.
Excucare, conculcando replere 7, 73.
Excursionem facere 2, 30.
Excursus, de acie, procurfus quorundam ex acie versus hostem, ut primi imperum faciant C. 3, 92.
Exemplum tabularum testamenti, Abichrift C. 3, 108. Ergo tabulae eodem exemplo sunt, eine gleichlautende Abichrift des Testaments. Cf. *edere*.
Exercitata bellis regio 2, 25.
Exiguo

INDEX

Exigue habere frumentum, cum parcius diuidendum est, cum aegre sufficit 7, 71

Exiguus temporis 2, 21. 33. *exiguus copiarum*, numerus exiguus 3, 23. *exiguus pedis*, breuitas 4, 11. 30.

Eximia opinio 2, 8

Exstimare, pro aestimare; h. e. diiudicare, statuere C. 3, 102

Expedit naves; vt ad proelium paratae sint 10. 2, 4. *expedit rem frumentarium*, eius difficultatem minuire C. 1, 54

Expeditus moras, facillimus 4, 25. *expeditur omnibus membris*, qui nihil gestat nec humero, nec manu etc. 4, 24. *expediti*, qui nihil nisi arma gestant 1, 49. 2, 19. it. qui sine impedimentis iter faciunt 6, 25. 8, 14. C. 3, 6. vbi sic explicatur: *sine mancipiis et impedimentis*. Iter *expedit* in quo nulla occurrunt impedimenta 1, 6. *locus expeditus* C. 1, 27

Expelli re, de eo, qui spe et consilio excidit Af. 25

Expensis alicui ferre pecunias, scribere in tabulis expensarum, solutus esse alicui pecunias A. 49. 56

Experiri, sc. quid possint 1, 44. *experiri otantum*, vsu et experiendo cognoscere, qualis sit 3, 3. *experiri auxilium* 3, 5

Expleri, expletur iusto altitudo 7, 23

Explicare rem frumentarium, modum eius comparandae facilitatem reddere 8, 4. *explicare sumtus*, remouere difficultates sumtuum faciendorum, curare, vt sumtus commode fieri possint A. 34. Similiter *explicare consilium* et *explicitum consilium*, facile effectum, paucis difficultatibus obsepram, eum opia C. 1, 78. Sed C. 3, 78 *explicitus consilium* rei totius his rationibus, i. e. omnem rem, causis agendi probe cogitatis, sic instruebat. Nempe consilium

agendi difficultatibus impeditum est, cum fieri possit, vt alio atque alio modo agendum sit: has difficultates multiplicemque belli gerendi rationem sigillatim cogitando rem expediens et explicamus, dant, quid et quare agendum sit, cogitamus. *Explicitus acies*; cum sic instruitur, vt in iustam latitudinem extenti sint ordines, non eo amplius modo, quo in itinere aut angustiis fuerant C. 2, 26. 3, 93. it. C. 1, 58 est idem, quod *prodacere longius in latere spatio*. *Agmen explicare*, confusam turbam quodam ordine disponere 9, 14

Explicitior, comparatiue rarus C. 1, 78

Experrigere equites in longitudinem Af. 78, 1 a. aciem explicare.

Experrigere munitiones, extendere Af. 43

Expripiere (alicui) vocum 1, 32. *expripiere aquam machinationibus e mari* A. 5. *agger expripiere turres altius* 7, 22

Exquirere, explorare 1, 41. *exquirere sententias*, rogare 3, 3

Exsequi tur suum, defendere, tueri, ne amittatur 1, 4

Exsertus humerus, non tectus veste 7, 50

Exspoliare honorem alicuius, cum priuare honore 8, 50

Extendere se (progredi) magnis itineribus C. 3, 77

Extenuare equites, eo redigere, vt diuulsi sint, non densi Af. 14. *acies extenuata*, in latitudinem magis, quam longitudinem directa Af. 59

Exterrere, terrere C. 1, 41. 2, 4

Extra (contra, praeter) consuetudinem C. 3, 85. Sic apud Horat. *extra numerum et modum agere*.

Extrahere diem dicendo, absumere eum dicendo ad solis vsque occasum C. 1, 32. cf. c. 33. *extrahitur tempus*, quod cunctando elabitur 5, 22

Extra-

LATIN ETATIS.

Extremus casus, quo nullus esse magis aduersus potest 3, 5. *extremæ res*, de quibus fere acutum est 2, 25.

Extrasum mare, cui accessus, agere opposito, interclusus est 3, 15.

Exurbare Af. 40.

Exuvie aliquem arde 3, 6.

F

Fabri legionum 5, 11, quorum originem Liv. 1, 43 descripsit, minus autem Veget. der. m. 2, 11.

Hinc *praefectus fabrum* C. 1, 24.

Sacere castra 1, 48. A. 49. *conirrotationem*, eius anctorem esse 1, 2. Sed 2, 1 est conirrare. *sementum* 1, 3. *salutationem* Af. 35.

pacem 1, 13. *proelium* 1, 18.

pontem in flumine 1, 13. *magnum ingulationem* H. 22. *cohortes*, lagere, colligere, sibi

comparare C. 3, 87. Sic f. *sibi*

milites ex proutia H. 2, et *legio facta ex colonis*, ibid. 7.

f. *classe*, aedificare et instruere 4, 21. f. *bellum* 3, 29, et *facere alicui bellum*, moliri et

falsipere contra aliquem 5, 28. Sic 7, 2.

Facultas pugnare (pro gerundio) Af. 78. cf. *consilium*. *Facultates Italicae*, numerus militum 6, 1.

Falcata quadriga A. 75.

Falces murales videntur fuisse conti, praefixi ferro, in falcis formam incurvato, ut murus, iis iniectis, dirueretur 3, 14. (Strabo, de eadem re loquens, *dogdémara* appellat) 5, 42. 7, 22. 84. 86, quo loco earum usus describitur. A. 75.

Fallere, hoc enim *fessit*; hoc ei per ignorantiam aut negligentiam accidit, ei inficio et parum cogitanti obrepsit Af. 3.

Familia, servi 1, 4. Sic *familia gladiatoria*, servi, qui sunt gladiatores C. 3, 21. *mater familias* aut *familias* 1, 50. 7, 26. 47.

Q. 2, 4. pater familias aut *familias* 6, 19.

Fas, quod per religionem divinasque leges licet 1, 50.

Fastigatus collis, a latiore basi in scurius cacumen surgens. Omnino est *proclivatus* C. 2, 10. 2, 8. vid. etiam ad 4, 16.

Fastigium infimum 7, 73. vid. not.

Fances portus, aditus C. 1, 25. angustiae A. 36.

Felicitas consequitur (comitatur) aliquem 8, 31.

Fenestra, foramen in pariete relictum C. 2, 9.

Feriae Latinae C. 3, 2. Est communis sacrum omnium sociorum Latinorum ad vincendam conservandamque eorum societatem, in monte Albano celebrari solitum, quo nondum

peracto, non licuit consuli ad bellum proficisci. Liv. 21, 63. 22, 4.

Feroculus, inepte ferox, adfectans ferociam Af. 16.

Ferrariae sc. *foedinae* 7, 22.

Ferre alicui conditionem, offerre, deliberandam proponere 4, 11.

ferre aliquid omnibus firmioribus C. 2, 17. *veritas fert namque aliquo* 3, 15.

Fernuscula iacula 5, 43.

Ferus, nullo vine cultu, asperior 2, 15.

Fibula 4, 17.

Fidelitas 8, 46.

Fides angusta, cum nemo suas pecunias alteri muras dare vult, quia nemo par est soluendo C. 3, 1. *fidem alterius sequi*, ei se

permittere 4, 21.

Fiduciaris opera C. 2, 17. *regnum fiduciarium* A. 23.

Fingere vultum, falsam s. simulatam fiduciam vultu prae se ferre, et metum hilaritate vultus tegere 1, 39, die Miene in der Gewalt haben. Hinc *vultus falsus* Tac. A. 3, 3.

Fines Treverorum, ipsa terra, ipsum regnum 5, 3. *quem ad finem*, quousque, de loca 2, 19.

peditum.

INDEX

gallus sine, pastore totum 7, 47.
Sic umbilici sine Af. 85
Finire finem, mensura definire latitudinem 6, 25. *f. temporis spatia*, metiri, definire 6, 18
Firmitudo operis, de ponte 4, 17
Firmus populus 1, 3, et *firma ciuitas* 5, 19, potens, quae non facile vinci potest. *Firma cohors* C. 3, 88, quae 7, 60 plenius dicitur *firma* (valida) *ad dimicandum coherere*.
Fistula 4, 17
Fores, die Thüren der Thore 8, 9
Forma, typus, ad quem quid imitando exprimitur 5, 1. cf. *modus*.
Fors (casus, fortuna) *effere* 2, 21
Forte lignum, durum C. 2, 2
Fortiter dicere sententiam, nullo timore impediri C. 1, 1
Fractus, debilitatus 1, 81
Frater et consanguineus, de duobus populis 2, 3. cf. *consanguineus*; *necessarius*.
Fraudare stipendium equitum, in eo fraudem facere, equitus eo fraudare C. 3, 59
Fremitus, clamor 4, 14
Frequentare copias militibus, eorum numerum augere additis militibus Af. 20
Frons pontis, pars hostibus aduersa 8, 9. montis 2, 8
Fructuosus locus, fertilis, fecundus 1, 30
Fructus agrorum 1, 28. *Vitatus*, fruges.
Frumentarius locus, unde frumenti copia est 1, 10. *frumentarii*, qui frumentum adportant 8, 35
Frustra mittere telum, quod non ferit aduersarium 3, 4
Fugitius sc. miles 1, 23
Fundere, vincere proelio, efficere, ut diffugiant 1, 44. *fundere glandes*, schmelzen, gießen Af. 20
Funditus 2, 7
Fusilis argilla 5, 43

G

Gaesum 3, 4
Galea. Cf. *indura*.
Galeari, galea indui Af. 18
Genella legio C. 3, 4
Generatim, per gentes s. nationes, singulae gentes et nationes singulatim 1, 51, ubi in metaphr. gr. est *κατά φύλιν*. Cf. 7, 19 et Homer. *Iliad.* 2, 362, ubi *κατά φύλιν* et *κατά φύλιν* est *generatim*, singulos populos et singulas gentes singulatim. Explicatur hoc 7, 28 aliis verbis, *cuique ciuitati sua pars castrorum obaenerat*; erant ergo generatim distribui per castra — Per singula genera hominum et rerum C. 3, 32. *Gen. gratias agere*, singulis auditorum generibus C. 2, 21: nam deinceps enumerantur singula eorum genera, quibus gratias egit.
Genus, gens, natio 4, 3. 7, 22
Gerere, geritur (fit) *in castris* 1, 17. *quae de eo gesta erant*; ei acciderant 8, 39. vid. not. *prae se gerere* Af. 10
Globus, globulus, qui funda mitti solet 5, 43. 7, 81. Af. 20. Interdum literis inscripta mittebatur H. 13
Grande facies, a magnitudine concretorum globulorum Af. 47
Gratum referre, in partem deterioriorem; male gratum esse 1, 35. *gratum* (fauorem, amorem) *alicuius velle* 4, 7
Gravis fortuna, de magna miseria 1, 52. *gravis aetas*, de senectute 3, 16. *gravis quid facere*, de poena 1, 20. *gravis navigium*, onustum 5, 7
Gravitas ciuitatis, opes, quae ad dignitatem conciliant 4, 3
Graviter, verbis iis, quae rei magnitudinem demonstrant 1, 16. *graviter de aliquo iudicare* C. 2, 32. *graviter decernere*, de asperitate sententiae C. 1, 15
Gruis, ovis H. 8. *Caesar terrarum*

L A T I N I T A T I S.

humilis adpellere solet. Festus: *Gramus*, terrae collectio, minor *humilis*: quae verba locum alterum H. 24 illustrent.

H

Habeo coactum 1, 15. *habeo redemptum* 1, 18. *habeo necesse hoc facere* Af. 39. *habeo iter aliquo*, possum eo iter facere C. 3, 11. *contendo eo* C. 1, 51. C. 3, 106. *non habuit* (putavit) *lubum* H. 29. *res habet celerem et instabilem motum*, mutatur celerrime 4, 23. cf. *processus*.

Harpago 7, 81. C. 1, 57. H. 16, *contus*, vincto ferro praefixus, auctore Lizio 30, 10. cf. 24, 34. Inferiunt harpagones muris diruendis, et naubus attrahendis. Videtur quodammodo, si non usu, ac fabrica a *manu ferrea* differre; atq. mihi quidem non constat de discrimine. Plinius H. N. 9, 57 extr. et Caesar B. C. 1, 57 utrumque verbum coniunxerunt, quod non videntur commodè fecisse, si haec duo simpliciter eandem rem indicarent. Cf. Frontin. Stratag. 2, 3, 24.

Hastatus primus, primus ordo (centuria) hastatorum C. 1, 46. *Constabat autem legio hastatis, principibus, triariis*. Liv. 8, 8.

Hibridus libertinus Af. 19

Hippocrotas, sagittarii equites C. 3, 4. Af. 19

Homo adolescens 6, 28. *homo Galus* 2, 30. *homo honestus* 1, 53

Honeste, non ignominiose Af. 31

Honestus, qui summo loco est in ciuitate 1, 53. nobili familia ortus, ut senatoria, equestri C. 1, 51. 2, 5. *honestus miles* C. 1, 20

Horae diu 1, 26

Hortari pass. H. 1. Gell. N. A. 15, 13

Hortatio A. 10

Humenitas gentis, mores non barbari, non feris digni, sed

quales sunt gentium culturas 1, 1

Humilitas est eius, qui, fractus ultimis miseriis, subiectissimo loquitur C. 1, 85. Item eius, qui viribus inferior est altero 5, 27. Hinc *ciuitas humilis* 4, 3. 5, 28. cui *empla et fortunata* 7, 54 opponitur. *Πόλις ταπεινή*, Hier. Paneg. c. 26

I

Iocare. Cf. *agere*.

Iactare, liberius et palam dicere, ut innotescat 1, 13. *iactare dyabolum*, vehemenius mouere 1, 25

Iactura (pecuniarum), de profusa largitione 6, 12. C. 3, 112. Sic Graeci dicunt *ὑπολίσσω*, de honesta enim liberalitate: Thuc. 2, 43, et *ὑποστρέφω* Xen. Mem. 3, 1, 6

Idoneum, opportunum, utile 4, 81 *Ignotum peccatum*, condonatum Af. 31.

Illigata, inuicem colligata 4, 17 *Impedimenta*, animalia, quaestant impedimenta, et in impedimentis sunt 7, 45

Impedire, *palus impedit locum*, reddit iter per locum difficile 7, 57. Hinc *impeditus locus*, siluis paludibusque plenus 3, 28. *imp. silua*, ad quam propter paludes difficulter adiri potest 5, 21. *imp. manus*, quae aliquid prehensum tenet 1, 25. *imp. natiuitas*, difficilis 3, 9. *Impediti*, in sumide haerentes 2, 23 et 9. cf. ibid. c. 10, *in medio flumine trahitur tre*. Rursus 4, 26, qui in aqua haerentes firmiter insistere nequeunt: item 1, 12, qui, flumine trahiendo occupati, ad proelium non parati sunt. *Animus impeditus* 5, 7

Imperare, *arma imperat*, qui armatos ad bellum conuenire iubet C. 1, 5. *militis imperat*, qui eos mitti c. exhiberi iubet 1, 7

Impe-

INDEX

Impetrator post victoriam adpellatus C. 2, 26. H. 19. vid. Tac. A. 3, 74
Imperiu nouu, cum forma ciuitatis mutatur, alius rex eligitur 2, 1
Impetrare, rogata accipere 1, 9
Implorare auxilium ab aliquo 1, 31
Importare de mercibus, *εισάγειν* 1, 1, 4, 2. *importaticium* frumentum Af. 20
Importunitas Af. 87
Impotenter regnare A. 33
Impressum (impetum) facere in aliquem Af. 78
Impudens, nescius 3, 29
Impubes 6, 21
In quatuor milibus passuum, intra qu. m. Af. 63. cf. 6, 36. *in circuitum oppidi*, circa opp. 8, 33. *in potestatem habere* C. 1, 25. *in spatia*, per aliquod interual- lum Af. 70. *in colloquium ve- nire* 1, 35
Inaestificare, *dranbauen*, *drauf- bauen* 8, 9. ibi, illo loco aesti- ficata 8, 5. *inad. plateas*, ver- banen, zubauen, verschürren, ne aditus pateat C. 1, 27. *hart dran anbauen* C. 2, 16.
Inaequare, *aequare* C. 1, 27
Incertis (ratione) *lochi*, qui nescit, quem locum petat Af. 7
Incidere arbores, ut insecti pos- sint 2, 17
Incidit malum alicui 8, 12. *inci- dit*, accidit Af. 1
Incitare naueu remis 4, 25. *inci- tare cursum* 2, 26. *inc. se ex aliquo loco*, ex eo celerius prod- ire C. 2, 14. *inc. se in aliquem*, intrare C. 2, 6. 3, 24. *vis aquae se incitat*, aqua cum vi irruit 4, 17. cf. *assus*. *Res incitat* (auget) *cogitationes stultas* 8, 10, de homine arroganti. *Incta- tur aliquis ad arrogantiam* 8, 12
Incitatus equus 4, 12
Increpitare, obstringere 2, 15. *ibid.* c. 30. *vanitatem et stultitiam alicui exprobrare*.
Incuriones 5, 1, 4, 10
Incursum, exprobrare alicui 1, 40

Indegi, rete, quo aluae v. c. a ve- nacoribus cinguntur 8, 18
Indicere consilium in diem certum 1, 30
Indignitates, iniuriae maximae, quibus non dignus erat alter 2, 14
Indiligentia eius est, qui nullo studio rem agit 7, 17. C. 3, 8. cf. A. 65. vbi sic legendum est. *Indiligens* 7, 71. *indiligenter* 2, 33
Inducere scutum pelle loco ferreae laminae 2, 33. vid. ad Af. 90
Inducere galeam, capiti imponere 2, 21. cf. Virg. Aen. 2, 393. 5, 674. Haecenus milites Cae- saris castra munierant, vbi nodi opus fuit galeis; namq. ita re- pente configendum est, ut ne tempus quidem superfit ga- leis e tentorio petendis, et ca- piti imponendis. Similiter ali- quis apud G. II. N. A. 7, 4 dicitur, *corona induitur*. *Indu re se val- lis*, irretiri 7, 73. 82
Indulgere, benignum esse 7, 40
Industria 7, 60. C. 3, 95
Inermis 1, 40
Inferuare, stultum reddere Af. 16
Inferior animo, qui minore est virtute et fiducia, quam alter 2, 8. 3, 24. *inferiores orbis par- tes*, die Niederstadt C. 3, 112
Inferre merces extrinsecus, non natas domi 2, 15. *inferre signa*, in hostem ferre 1, 25. *inf. ali- cui vulnus* 1, 50. cf. *vulnus*. *Causam inferre*, ea vti, eam commemorare 1, 39. *causam alicui inferre*, culpam conde- re in eum; comminisci cri- men, quod obiciatur ei H. 1. *inferre aliquem in equum*, im- ponere equo, *inbestigen* 6, 30
Infiditatus 8, 25. C. 2, 33
Infirmus arbor, accidia 6, 27
Infirmus animi, mobilitas 4, 5. 13
Inflari (fasti) 8, 10. 12. Sueton. Ner. 37. *inflatus*, incitratus C. 3, 108
Inflare loqui, ita, ut res verbis augatur C. 2, 17. 39. 3, 79
Infrus

LATINITATIS.

Infra, in locum inferiorem 4, 36
Infusae, vitrae f. fasciae laeuae,
 ramo oleagino adligatae C. 2,
 12. Liv. 30, 36. Talem ramum
 gestare, fuit signum supplicis.
Ingressi intra fines 2, 4. **ingressus**
 in eam orationem, qui in hanc
 sententiam dixerat C. 1, 2

Inibi Af. 23

Inicere studium, excitare, commo-
 vere in animo 1, 46

Iniquitas rerum, difficultas a mul-
 titudine incommodorum 2,
 22

Iniquus locus 2, 10

Intra bellum, incipere 8, 1

Intra aestate, cum vix coepisset,
 prima aest. 2, 2

Inimicus meo. **inimicus** alicuius 1, 19
Invenit mentem rapidius, persuaden-
 do nata f. orta in animo , 41,
 quod ibid. c. 46 est, **studium**
narrando iniecitum. **Invenit** na-
 turaliter, ab ipsa natura menti
 inditum C. 3, 92. Ergo **inven-**
itum apud Caesarem est, quo-
 cumque modo illatur in ani-
 mum, quod animo quacumque
 de causa inhaeret.

Innocentia est eius, qui ab avari-
 tia sibi temperat, ne iniuste
 egat 1, 40. Cic. Leg. Man. 13

Inscientia 3, 19. **inscientia** loco-
 rum 3, 9. **inscientia** usus, igno-
 ratio modi, quo modo re uten-
 dum sit 3, 13

Insectatus passiv. Af. 71

Inferre alicui rei, ei operam
 dare A. 12

Insidiae, fraudes 1, 13

Insigne, signum 7, 50. **insigne** na-
 vis praetoriae C. 2, 6. **insignis**
galearum, ornamenta adnenti-
 cia, ut galeae fulgerent eo ma-
 gis 2, 21. 7, 45. Etiam 1, 22
 intelligenda sunt armorum or-
 namenta. Tales sunt apud Tac.
 Ann. 1, 24 milites seditionis, non
 fulgentes insignibus, h. e. non
 addiderunt galeis et armis suis
 ornamenta, quia volebant mi-
 seri et moesti videri. Lipsius
 tamen in Excursu ad illum lo-

cum aliam interpretationem se-
 curus est

Insistere rationum pugnae 3, 14, vt
insistere viam. **Animo insistere**
 (incumbere) in aliquo 6, 5

Insolens, qui, inflatus animo, pe-
 tulantius et superbius se gerit
 8, 13. oppon. **timidus**. Sed **belli**
insolens C. 2, 36, ei non adfue-
 rit. cf. **insolitus** Sallust. C. 3,
animus malarum artium insolens.
Insolens volaptas, inultrata A.

51

Insolenter gloriari, cum aliorum
 contumelia et irratione 1, 14.
insolenter inf. qui C. 1, 45. A. 27.
 cf. **intoleranter**

Insolentia, **usus** C. 1, 32

Insolitus ad laborem exercitus, non
 adfuerat labori C. 3, 85

Instabilis motus tribuitur rei, quae
 non diu eadem manet, sed om-
 nibus horae momentis muta-
 tur 4, 23

Inster, similitudo, praesertim ra-
 tione magnitudinis et multitu-
 dinis. Hinc A. 19, **insterrium**
cohortium, numerus, tres co-
 hortis aequans, numerus tan-
 tus, quantus est trium fere
 cohortium, h. e. tres circiter
 cohortes.

Instituere remiges ex aliquo loco,
 arcessere, comparare 3, 9 **in-**
stituere aciem, instruere 3, 24.
 Sic Al. 37, **partem copiarum in-**
stituuit, intravit, ut acies effet.
 vt **instituere**. vt solebat 6, 3. 44

Instruere tigna parieti, struendo
 inferere parieti, cinnavern C.
 2, 9. **instruere aggeres**, struere
 8, 41. cf. **agger**.

Instrumentum hibernorum, supel-
 lex, vasa 5, 31

Insubastus, adlucastus 4, 24

Integer C. 1, 25

Integrum A. 35 definitur, **quod**
ita est, vt fuit. **Vires integrae**,
 nondum imminutae pugnando
 3, 4, aut currendo et laboran-
 do 3, 19. Hinc **integri** defessis
 opponuntur 5, 16. 7, 41. Af. 78.
Integer locus, nondum exhau-

P f f

8us

INDEX

stus pabulando C. 1, 49. *Omnis sunt integra ad pacem*, nihil est in villa re impedimenti, quo minus pax fiat C. 1, 85. cf. C. 2, 42
Intelligitur signum aliqua re 3, 3
Intendere, conari 3, 26
Inter (per) *tredecim annos* 1, 36, ut Liv. 1, 10, *inter tot annos*, in decursu tot annorum. *Inter manus* C. 2, 2
Intercidere, *ingam*, velle a castris *intercisum*, diuisum 3, 14. *colles vallibus intercis*, diuisi, diuincti A. 72. cf. ad A. 73
Intercipere pila, excipere, arripere 2, 27
Intercitadi re *frumentaria*, arceri ab iis locis, unde frumentum peti poterat 1, 23
Interdicere alicui re *aliqua* 1, 46. *interdicere aqua et igni*, in exilium mittere 6, 44. Sed 5, 58, *interdicere* est iubere, edicere.
Interdicere, interponere, immiscere 7, 36. *interdicere sentes arboribus* 2, 17
Interior. vid. ad 2, 2. cf. 5, 12. 13. 14. *interiores*, qui intra moenia sunt 7, 82
Interitio, interitus, caedes H. 24
Intermittere tempus a labore (vacuum) C. 1, 32. cf. ad. *intermittunt subeuntes*, desinunt accedere, *παύοντες προερχόμενοι* 2, 25. *flumen* *intermittit*, vacuum spatium relinquit, quod aqua non offusum est 1, 38. *intermissum spatium*, interuallum 7, 72. *intermissa vallis*, intermedia 3, 9. *intermisso triduo*, tribus diebus elapsis 1, 27, ut nocte *intermissa*, interea dum nox labitur. ibid. *intermissa collibus planities*, media inter colles, interiecta, non recta colle 7, 70. cf. ibid. c. 17. *intermissae* (distantes, sic paulo ante) *paribus spatiis trabes* 7, 23, quae hypallage est: nam spatia s. interualla intermittuntur s. relinquuntur.

Interitio, omnium omnino interitus et caedes 1, 13. 2, 28
Interpellare. vid. ad A. 50
Interponere moram 4, 9. *interponere causam*, proferre causam, quae rem impedit, excusatione uti 1, 42. *interponere alicui fidem*, ei fidem facere iurando, obtestando 5, 6. *interposita suspicio*, iniecta, excitata ab aliis 4, 31
Interrumpere pontem, rescindere 7, 19
Interscindere pontem, rescindere 2, 9. *interscindere aggerem*, eius partem diruere 7, 24
Intertextum viminibus sentibus, eorum e viminibus 2, 33
Intoleranter sequi, acerrime, ut alter vehementiam sequentis vix ferre possit 7, 51
Intus sit aliquis talus, talus eius luxatus est H. 38. *intus talus*, ibid. 39
Intus ab labore, non attritus s. debilitatus labore 3, 26
Invenire ex aliquo, cognoscere, quaerendo comperire 2, 16
Inuisus, non ante oculos positus C. 2, 4
Inuitare C. 1, 74
Inuolare in aliquem A. 52
Inutilis ad pugnam, de pueris 2, 16. *inutiliter*, damnose A. 65
Irridicule, non irridicule, satis facete 1, 42
Irrumpere pontem, occupare C. 1, 16
Ite, non ita multum 5, 47
Iterum, secundum 1, 44
Indicia reddere in aliquem, de eo, qui ius dicit C. 2, 18
Ingam curras, locus, quo currus remoueri iungitur 4, 33. *sub ingam mittere*, ritus contumeliosus, quo indicatur, hostes viros et in seruilem redactos esse 1, 7. 12. Descripsit Livius 3, 28. cf. 9, 5. 6
Inigare equum equos, proximo aliquem adsequere 3, 48
Iniores, qui aetatem militarem habent 7, 1. C. 3, 102. Liv. 1, 43. Dionys. Halic. p. 221 ed. Sylb.

LATINITATIS.

Sylb. sic definit, qui nondum attingerunt annum aetatis quintum et quadragesimum.

Ins. cf. *adire*.

Iusta causa, idonea, propter quam meremur, vt aliquid fiat 1, 43. **Iustum diet iter**, vid. ad C. 3, 76

Iusta funebria 6, 19

L

Labor operis, molestia muniendi et oppugnandi 7, 20, 28

Laberantes, qui periculum vix prohibere possunt 1, 52. **laberat animo**, quomodo modo curat et cogitat 7, 31

Labra fossae 7, 72, et **poculi** 6, 28 sunt margines.

Lacessere hostem proelio, sagittis iaculisque conicere aut adaequitando irritare hostem et cogere, vt se defendat 1, 15, 23. **lacessere proelium**; lacessere hostes ad proelium 4, 34

Lactatio 5, 52

Laenidus, timidus A. 25

Laenisa, gladiatorum magister Af. 71. H. 6

Largiter posse, multum valere, 1, 18. in gr. metaphr. est, *πλεονόμως διύναται*. **largiter consequi**, Af. 72

Laureatos literas et fasces C. 3, 71

Laxare aciem, ita milites collocare, vt ne amplius densi stent 2, 25

Legatus, proximus ab imperatore dux, qui, eo absente et nomine eius, res gerit 1, 10. Eius officia C. 3, 51. hibernis praeficitur 1, 54. cum praefidio relinquitur 2, 6. Quid ei absente imperatore non liceat 3, 17. **Legatus pro praetore** 1, 21

Lenitas fluminis labentis 1, 12

Leniter adclinis 2, 29, 7, 19. C. 2, 24, 29. **leniter** (pedetentim) iter facere Af. 6

Lenunculus, paruum nauigium C. 2, 43

Lex. vid. ad 1, 3

Liberaliter, vt decet hominem magno animo 4, 21. vt decet eum, qui beneficii magnitudinem agnouit 2, 5. **liberaliter respondere**, comiter, benigne, humaniter C. 3, 104

Libra, ad libram factum, vid. ad C. 3, 40

Libritia 7, 81

Lignator, qui ligna colligit in vfu valli 5, 26. Vnde **lignatio** 5, 39

Littum, in munitione 7, 73

Lingula 3, 12

Lintres 1, 53, paulo post nauiculae dicuntur C. 1, 28. Interdum iunguntur in modum pontis 1, 12

Liquescens aqua, quae, excreto lentim limo, liquida et limpida fit A. 3. Ibidem aqua dicitur **subsiderere**, cuius limus subsidit.

Lis, **litam aestimare**, constituere, quanti sit damnum, ab altero datum 5, 1. **Lis** ergo est id, de quo orta est controuersia, res violata.

Litare, caedes litatur (expistat, luitur) *poena* H. 24

Locus dignitatis 5, 44. **locum** (abituum) amicitiae tenere apud aliquem 1, 20

Longinqua consuetudo 1, 47, et **longinqua obfidio** 5, 29. C. 3, 80 est diuturna. **Longinquitas temporis** C. 1, 29

Longuinus s. **longuivium**, contus longior 3, 14, 4, 17, 7, 84. C. 2, 11

Lorica turrium 5, 40. **valli** 7, 72. cf. *plateus*.

Loricatus elephanti, gepanzert A. 72

Loricula valli 8, 9. **turris** ibid.

Lacryfacore maleficium beneficium, efficere, ne maleficium noceat, damnum maleficii amoliri H. 35

Lanata castra, in lunae (semicirculi) formam posita Af. 80

INDEX

M

- Maceria*, sepimentum 7, 69. In Gr. metaphr. est *ταῖχος*.
Macinatio, machina 2, 31. 4, 17
Magister navis, qui curam et administrationem navis habet C. 2, 43
Magnitudo venti 5, 43. *magnitudo copiarum*, multitudo A. 26
Magno opere, magnopere 1, 13. Solet post *nihil*, *nullus*, *ullus*, *quidquam* poni, rei minvendae causa. *magnae fuit fortunae* 6, 30
Malacia 3, 15, cum mare nullo, vel lenioris aurae flatu commouetur.
Maleficium, iniuria s. damnum, quod hostes hostium *Agri* oppidisque inferunt 1, 7. 9. C. 1, 22. C. 2, 20. *το κακὸν γένειον*.
Malus A. 14
Malus, tignum longius 7, 22
Mandare se fugae A. 12. 2, 24
Mandata, quod alicui commissum est 4, 27
Mans dici Af. 42
Manipulus, duabus centuriis constat 2, 25. *Manipulares* 7, 50
Manus, hominum multitudo 1, 37. 2, 2. 3, 11. *manus ferrea* C. 1, 57. Eius *usus* ib. c. 58 et C. 2, 6 indicatur. cf. *barpago*. *Manu* (opere, arte) *manitus* 3, 23. 5, 57. *manus dare*, victum se confiteri, non resistere diutius 5, 30. *sub manum mittere*, celeriter m. Af. 36. cf. Sueton. Aug. 49. *inter manus* C. 2, 2
Mare Oceanum, Oceanus 3, 7. Sic et Tacitus locutus est An. 1, 9. et Pompon. Mela 2, 6. Sed hos aliosque locos collegit Davisius ad locum Caesaris.
Matara 1, 26
Materia, arbores in silvis 5, 12. Sed 3, 29 sunt arbores caesae. *materia bipedalis*, tigna bipedalia C. 2, 10
Materlari, ligna colligere 7, 73
Matrua biens 4, 20
Maturrinus 1, 33
Memoria (tempore) *patrum* 1, 12. 2, 4. *paulo supra haec memoriam*, paulo ante haec tempora 6, 19. cf. *studere*.
Mensura ex aqua 5, 13
Merces, quicquid copiis auxiliariis stipendii loco datur 1, 31
Merere odium, inuisum aliis reddi, etiam inuito 6, 5. *merere* (stipendium) 7, 17
Metata castra pass. 8, 15
Metiri militibus frumentum 1, 16
Minuere. cf. *actus*. *Contrauenias* *minuere*, dirimere 5, 26. 6, 23.
Minutatum. *singularium* et *lenae* Af. 31. 78
Misera memoria, tristis 8, 34.
Miserari, verbis conqueri et lagere 1, 39: unde *miseratio*, oratio, misericordiam commouens C. 1, 85
Missa de militibus, der Abschied C. 1, 86
Mittere se ad aliquid agendum H. 9.
mittere (dare) *signum timoris* C. 1, 71. *missa contus*, de divortio 1, 53
Mobilis in consiliis capiendis, inconstans et varius 4, 5
Mobilitas animi, inconstantia 2, 1.
mobilitas equitum, celeritas 4, 33
Mobiliter, vt nunquam agere desinas, omnibusque in locis verseris A. 17. *mobilitate excitari ad bellum*, sic excitari, vt repente a pacis consiliis ad arma trans-eas, h. e. facillime impelli ad arma capienda 3, 10. cf. cap. 8. *subita et repentina consilia*.
Moderata militum obedientia 7, 52.
molle Af. 31. de his, qui non sunt perturbati, non tumultuarie opus agunt.
Modus et forma audiscendi, das Modell 5, 1
Molle litus, nullis collibus asperum et inuium 5, 9. cf. *molle clium* 7, 46
Momentum, quicquid efficit et confert, vt aliquid fiat, cuius est magna vis et dignitas, magnum item pretium: *tempus magnum ad salutem momentum adfert*

LATINITATIS.

adfert, multum confert ad sal. C. 1, 51. *momento leui rem aestimare*, parui facere, quasi nihil pertineat ad salutem et opes ciuitatis 7, 39. cf. ad 7, 85, et C. 1, 21

Montuosus C. 1, 66. Sic codices; non *montuosus* C. 3, 42. H. 7.

Moror (cunctor) *aliquid facere* 8, 34

Mos et exemplum populi, mos maiorum 1, 8

Motus fortunae, commutatio C. 2, 17

Mouere se, de homine mutabili C. 2, 16. cf. *mobilis*.

Multa nox 1, 26. *multo die*, de tempore, quod primam lucem sequitur 1, 22. *multa lingua*

Gallica vti, gallice satis doctum esse 1, 47

Munire se, praesidio se tueri 1, 44. *munire castra*, vallo et fossa cingere 1, 49. *munire montem*, vallo et fossa 1, 24. *munire iter*, reddere expeditum 7, 58

Munitio operis, opus (murus), quo locus munitus est, ne iter pateat 1, 8

Murale pilum 5, 40. 7, 82. cf. *salix*.

Musculus, machina bellica, sub qua steterunt, qui muros aut vallum oppugnant. Veget. de re mil. 4, 16. Commemuratur a Caesare 7, 84. C. 2, 10. vbi multis describitur, est hunc musculum puto multo artificiosius structum fuisse eo, quo Galli (7, 84) vti sunt. Occurrit etiam C. 3, 80. A. 1

Myopore, genus nauigii velocissimi, quod veteres grammatici dicunt ad piraticam faciendam structum fuisse A. 46

N

Nasci, collis nascitur, surgit, at tollit se, 2, 18

Natura loci, situs, quem ipsa natura talem esse voluit 1, 2. *secundam naturam fluminis*, deiu

Strome nach 4, 17. Itaque natura fluminis est cursus naturalis. *Ea verum natura erat*, de ponte aedificato, opus per naturam rerum ita comparatum (firmum) erat 4, 17

Naturaliter A. 8

Naualis, locus, vbi subductae naues stant, aut naues fabricantur C. 2, 1, 3, 4, 22

Naualia castra 5, 22. classis, vno loco congregata.

Navis longa, bellica 3, 9, 4, 21, 25. *oneraria*, mercibus vehendis destinata 4, 22, 25. *instrusta* 5, 2. *testa pedibus* C. 3, 15

Ne, ne, encliticum, pro vtrum, an 7, 14

Necessarium tempus, quo necesse est aliquid facere aut pati 1, 16. *necessarii populi* iidem, qui consanguinei.

Necessarii coactus, necessitate coactus 1, 17

Necessarius C. 1, 17

Necessitudo, gratia et amicitia, quae alteram nobis obstringit 8, 53

Necubi, ne alicubi 7, 35

Negligere iniurias, non punire 1, 35

Negotiari, de equitibus Rom. in prouinciis, pecuniaria re questum facientibus 7, 3. C. 3, 103. Vnde *negotiatores* ibid. et Af. 36. Cf. Ernesti disp. de negotiatoribus romanis, in suis opusculis philol. et crit.

Negotium, non est quidquam negotii, non est difficile 2, 17. *magna negotio*, multa cum difficultate A. 8

Neque — et 4, 29. 5, 19. A. 32. Cf. C. 3, 28, 60

Nequidquam, frustra 8, 19

Nerui, potestas eius, qui in magna auctoritate est 1, 20

Nes, nen, pro ne vel, vel 7, 14

Nisi si 1, 31. *Si* redundat.

Nodi crurum sunt eo loco, quo articuli nexi sunt, qui veluti nodo iuncti videntur 6, 27. Etiam caulium nodi sunt, quo loco

F f f 3

INDEX

loco plurium vasorum plexus
et ganglion est, et duae partes
nodo coniungi videbatur.
Nomen dare (militiae) C. 3, 110
Nominatim, nominibus singulo-
rum positus 1, 29
Non modo (non), *sed ne quidem* 2,
17, 3, 4, 8, 33
Notus regionis, peritus regionis
H. 3. Ergo *natus* h. l. est, qui
nouit.
Novus aduentus, inopinatus C. 3,
63, *novissimum* (vltimum) ag-
men 1, 15, unde *novissimi* 1, 25
Nudata defensoribus castra 2, 6,
3, 4. Hinc per ellipsin *nudata*
castra 2, 23
Nudum corpus, scuto non rectum
1, 25
Numerus; *obsidum numero*, h. e.
loco 5, 27, *hostium numero* 6, 6,
legatorum numero C. 2, 44
Numeri sunt iidem, qui *sestertii*
8, 4
Nuper de intervallo aliquot an-
norum 1, 40
Nutricius pueri, cui cura pueri
educandi demandata est C. 3,
108, 112, Al. 4

O

Obaeratus, debitor 1, 4
Obducere fessam ob latere 2, 8
Obiectatio, exprobratio C. 3, 60
Obiicere (iungere) *inimenta curri*,
ut curru, plane ut in nostro
sermone, *Pferde vorlegen* A. 2.
opponere 1, 26
Obscuratio nebulae H. 6
Obsequium A. 63, et *obsequentia*
7, 29 est eius, qui alterius vo-
luntati consiliiisque facile se ac-
commodat.
Observare (reuereri) *alterius iudi-
cium*, non recedere ab eo, quod
iudicavit alter 1, 45
Obstare te negare 5, 6
Obstruere portas caespitibus 5, 51
Obtinere, incolere, tenere 1, 1,
in potestate (perpetuo) tenere
1, 17. *obtinere eignum* 1, 3, quod
ibidem est, habere, cf. 1, 18

Occultus, *in occulto* 1, 31. v. *not.*
Occupare regnum, regiam potesta-
tem sibi vindicare 1, 3. *occupa-
tur* (repletur) *porta multitudinem*
C. 2, 35
Occupatio C. 3, 23
Occupatus et subiacus est C. 3, 109.
vid. *not.* Est autem *occupare*
aliquem idem, quod *praene-
nire*, ideoque citius agendo,
quam alter potest, impedire,
quo minus alter faciat aut pa-
tiatur aliquid. Nisi *occupatum*
h. l. velimus correptum, arrept-
um a suis intelligere, quo sui
potiri sunt.
Occurrere rebus, casu in eas in-
cidere, iisque negotiis impro-
viso impediri 3, 6. Hinc *oc-
currere bello*, eo implicari 4, 6.
occurrit illis ad animam, subit
eos cogitatio, in animum iis
venit 7, 85
Oceanus cf. *mare*.
Offendere, non prospere rem ge-
rere C. 3, 72. *offenditur*, incidit
aliquid aduersi 6, 36. *offendere*
in aliquo C. 2, 32
Offensio, insaultus successus, con-
tra quam speraueramus C. 3, 47.
odium, in quo quis est C. 3, 60.
A. 48. *offensio animi* 1, 19
Offerre, *fers offerre* 2, 21
Officere excursioni, eam impedire
Af. 61
Officium maritimum, cura totius
classis C. 3, 5. *Esse in officio* 5, 3,
quod ibidem c. 4 est, *permane-
re in off. io*. Sed *offic. praestare*
8, 10 est, *Gefälligkeit erweisen*.
Sic A. 70 officium est gratifica-
tio, unde ibidem *officiosus*, qui
alteri gratum facit.
Omittere alterius consilium, negli-
gere, eo non uti 2, 17
Omnino (si omnem summam com-
pures) *unus* 1, 7. *omnino duo*
1, 6. Sed 4, 38 *omnino duo*
sunt, ex omni numero tanquam
duae.
Onas navis, navis per magna 3,
13
Optima coena H. 33
Oppo-

LATINITATIS.

Opportunus, situs opportunus, commoda cum situ coniuncta 3, 12

Opus, aedificatio 3, 3. opificium, *ἔργον*, ut Minerva *Ἐργον* dicitur 6, 17. munitio castrorum 1, 49. murus et fossa ducta 1, 48. Hinc *opera*, circumvallatio 8, 40, et *opera administrare*, urbem circumvallare 8, 37. *opera*, res gestae C. 1, 32. H. 31. machinae oppugnandarum urbium 2, 12. cf. *labor*.

Opus est facere aliquid 7, 54

Orare cum aliquo, per preces agere cum eo, eum precari C. 1, 22

Orbis in proelio Af. 15. *orbem faciunt* 4, 37, aut *in orbem confidunt* 5, 33, aut *in orbem pugnant* A. 40, qui, ubi ab hostibus cincti sunt, iis quaquaversum frontem obvertunt, ut ex omnibus partibus pugnent. Interdum sic in orbem pugnant, ut una cohors paululum *procuraret* adversus hostem 5, 34, siue *excederet ex orbe* 5, 35

Ordinatio, ordinibus instructis Af. 12

Ordo, centuria 1, 40. 41. C. 1, 13. 2, 28. Hinc *ordines primi* 5, 28. 44, centuriae primae alicuius legionis: et *inferiores*, quibus opponuntur *superiores* 6, 40: et *infimi* C. 2, 35, quibus *hostes* opponuntur. Cf. *amplus*. *Spes ordinis* olim ducendi, facit iis spem, fore ut ordini s. centuriae praeficiantur C. 1, 3. Sed 5, 30. 6, 7 *ordo primus* est per metonymiam, centurio primi ordinis. Rursus *ordines*, series militum in acie 4, 33, et *primi ordines*, qui primum in acie locum occupant. *Ordines (strata) cespitem* 5, 51. *ordines (strata) cratium* C. 2, 2

Orii, Belgae oriuntur ab extremis finibus G. ibi est initium Belgiae 1, 1

Ornamenta elephantorum, adparatus omnis, quo instrui solent Af. 26. Ibidem *ornatus elephantus*.

Ornare equites, instruere rebus, ad equestrem militiam necessariis A. 50. Vnde *ornatus omnis genere armorum nominis* 3, 14

Ostentare aliquem 5, 41

Ostiarium C. 3, 32

P

Pabulum, alimenta iumentorum 1, 16. Hinc *pabulari*, *conguirere pabulum* 1, 15. 8, 10 et *pulatio*.

Pacatus, coactus pacem facere et servare, et quiescere 1, 6. 2, 1

Pagus, pars civitatis 1, 12. 37. 6, 11. Et 1, 12 permittuntur invicem *pagus Helveticus*, et *pars civitatis Helveticae*. Metaphrastes graecus *Φυλάς* interpretatus est.

Paludamentis color 7, 88. Af. 57.

Panicum C. 2, 22. Omnino est gramen, ferens spicam, seminibus s. granulis locupletatam, e quibus, ut e milio (*Hirsfen*, Schwaden), cibus parari potest varius.

Par atque 1, 28, ut *pariter ac*.

Paratus, animo adfectus, sic *paratus*, eo animo C. 1, 75. Cf. 8, 28

Parentare, in mortui honorem sacra facere, ut placetur: vnde 7, 7, mortuum caede altius viciisci.

Paris, regio 4, 31. ciuitas, natio 3, 10. *maae partes constant in misericordia* C. 1, 85

Partim, item H. 37. *Partim*, et A. 29

Parvus senator Af. 57

Patescere iter, facere, ut per locum et in eam libere commero liceat mercandi causa 3, 1

Patens locus, non munitus 1, 10

Pater familiae 6, 19

Patiens Af. 31. *Patientia*, si quis parco victa et duro vitae genere vitur 6, 24

Patrocinari H. 29

Paucus numerus Af. 67

Panimentum C. 3, 105. A. 1

Eff 4

Paula-

INDEX.

M.

- Maceria*, sepimentum 7, 69. In Gr. metaphr. est *ταῖχος*.
Machinatio, machina 2, 31. 4, 17
Magister navis, qui curam et administrationem navis habet C. 2, 43
Magnitudo venti 5, 43. *magnitudo copiarum*, multitudo A. 26
Magno opere, magnopere 1, 13. Solet post *nihil*, *nullus*, *ullus*, *quidquam* poni, rei minuendae causa. *magnae fuit fortunae* 6, 30
Malicia 3, 15, cum mare nullo, vel lenioris aurae flatu commouetur.
Maleficia, iniuria s. damnum, quod hostes hostium agris oppidisque inferunt 1, 7. 9. C. 1, 22. C. 2, 20. *τὸ κακοῦργον*.
Malus A. 14
Malus, tignum longius 7, 28
Mandare se fugae 1, 12. 2, 24
Mandata, quod alicui commissum est 4, 27
Mare dici Af. 42
Manipulus, duabus centuriis constat 3, 25. *Manipulares* 7, 50
Manus, hominum multitudo 1, 37. 2, 2. 3, 11. *manus ferve* C. 1, 57. Eius usus ib. c. 58 et C. 2, 6 indicatur. cf. *herpago*. *Manu* (opere, arte) *manitus* 3, 23. 5, 47. *manus dare*, victum se confiteri, non resistere diutius 5, 30. *sub manum micare*, celeriter m. Af. 36. cf. Sueton. Aug. 49. *inter manus* C. 2, 2
Mare Oceanum, Oceanus 3, 7. Sic et Tacitus locutus est An. 1, 9. et Pompon. Mela 2, 6. Sed hos aliosque locos collegit Dausius ad locum Caesaris.
Matura 1, 26
Materia, arbores in silvis 5, 12. Sed 3, 29 sunt arbores caecae. *materia bipedalis*, tigna bipedalia C. 2, 10
Materiam, ligna colligere 7, 73
Maturam biam 4, 20
Maturime 1, 33
Memoria (tempore) *patrum* 1, 12. 2, 4. paulo supra haec *memoria*, paulo ante haec tempora 6, 19. cf. *audere*.
Mensura ex aqua 5, 13
Merces, quidquid copiis auxiliariis stipendii loco datur 1, 31
Merere odium, inuisum aliis reddi, etiam inuito 6, 5. *merere* (stipendia) 7, 17
Metata castra pass. 8, 15
Metiri militibus frumentum 1, 16
Minuere. cf. *aestus*. *Contrauerfias minuere*, dirimere 5, 26. 6, 23.
Minutatum, singulatim et lence Af. 31. 78
Misera memoria, tristis 8, 34
Miserari, verbus conqueri et lugere 1, 39: vnde *miseratio*, oratio, misericordiam commouens C. 1, 85
Misso de militibus, der Abschied C. 1, 86
Mittere se ad aliquid agendum H. 9.
mittere (dare) *signum timoris* C. 1, 71. *missa contax*, de divortio 1, 53
Mobilis in consiliis capiendis, inconstans et varius 4, 5
Mobilitas animi, inconstantia 2, 1.
mobilitas equitum, celeritas 4, 33
Mobiliter, vt nunquam agere desinas, omnibusque in locis verseris A. 17. *mobilitate excitari ad bellum*, sic excitari, vt repente a pacis consiliis ad arma trans-eas, h. e. facillime impelli ad arma capienda 3, 10. cf. cap. 8. *subita et repentina consilia*.
Moderum militum, obedientia 7, 52.
modeste Af. 31. de his, qui non sunt perturbati, non tumultuarie opus agunt.
Modus et forma ediscendi, das Modell 5, 1
Molle fitur, nullis collibus asperum et inuito 5, 9. cf. *mollire cliuam* 7, 46
Momentum, quidquid efficit et confert, vt aliquid fiat, cuius est magna vis et dignitas, magnum item pretium: *tempus magnum ad salutem momentum adfert*

LATINITATIS.

adfert, multum confert ad sal.
C. 1, 51. *momento leui rem as-*
stinare, parui facere, quasi
nihil perimeat ad salutem et
opes ciuitatis 7, 39. cf. ad 7,
85, et C. 1, 21

Montuosus C. 1, 66. Sic codices;
non *montosus* C. 3, 42. H. 7.

Moror (cunctor) *aliquid facere*
8, 34

Mos et exemplum populi, mōs mā-
iornin 1, 8

Motus fortunae, commutatio C.
2, 17

Mouere se, de homine mutabili
C. 2, 16. cf. *mobilis*.

Multa nox 1, 26. *multo die*, de
tempore, quod primam lucem
sequitur 1, 22. *multa lingua*

Gallica vti, gallice satis doc-
tum esse 1, 47

Munire se, praesidio se tueri 1,
44. *munire castra*, vallo et fos-
sa cingere 1, 49. *munire men-*
tem, vallo et fossa 1, 24. *mu-*
nire iter, reddere expeditum
7, 58

Munitio operis, opus (murus), quo
locus munitus est, ne iter pa-
reat 1, 8

Murale pilum 5, 40. 7, 82. cf. *falx*.

Musculus, machina bellica, sub
qua steterunt, qui muros aut
vallum oppugnarunt. Veget.
de re mil. 4, 16. Commemo-
ratur a Caesare 7, 84. C. 2, 10.
vbi mylris describitur, et si
hunc musculum puto multo ar-
tificiosius structum fuisse eo,
quo Galli (7, 84) vti sunt. Oc-
currit etiam C. 3, 80. A. 1

Myopare, genus nauigii velocissi-
mi, quod veteres grammatici
dicunt ad piraticam faciendam
structum fuisse A. 46

N

Nasci, collis nascitur, surgit, ac-
collit se, 2, 18

Naspra loci, situs, quem ipsa na-
tura talem esse voluit 1, 2. *se-*
cundum naturam fluminis, deum

Strome nach 4, 17. Itaque na-
tura fluminis est cursus natu-
ralis. *Ea rerum natura erat*,
de ponte aedificato, opus per
naturam rerum ita comparatum
(firmum) erat 4, 17

Naturaliter A. 8

Nauale, locus, vbi subductae na-
ues stant, aut naues fabrican-
tur C. 2, 1, 3, 4, 22

Naualia castra 5, 22. classis, vno
loco congregata.

Navis longa, bellica 3, 9, 4, 21, 25.
oneraria, mercibus vehendis de-
stinata 4, 22, 25. *instrusta* 5, 2.
recta petibus C. 3, 15

Ne, ne, encliticum, pro vtrum,
an 7, 14

Necessarium tempus, quo necesse
est aliquid facere aut pati 1, 16.
necessarii populi iidem, qui con-
sanguinei.

Necessario coactus, necessitate co-
actus 1, 17

Necessitates C. 1, 17

Necessitudo, gratia et amicitia,
quae alterum nobis obstringit
8, 53

Necubi, ne alicubi 7, 35

Negligere iniurias, non punire
1, 35

Negotiari, de equitibus Rom. in
proinciis, pecuniaria re quae-
stum facientibus 7, 3. C. 3, 103.
Vnde *negotiatores* ibid. et Af. 36.
Cf. Ernesti disp. de negotisto-
ribus romanis, in eius opus-
cul. philol. et crit.

Negotium, non est quidquam ne-
gotii, non est difficile 2, 17.
magna negotia, multa cum dif-
ficultate A. 8

Neque — et 4, 29. 5, 19. A. 32.
Cf. C. 3, 28, 60

Nequidquam, frustra 8, 19

Nerui, potestas eius, qui in
magna auctoritate est 1, 20

Neu, neu, pro ne vel, vel 7, 14

Nisi si 1, 31. *Si* redundat.

Nodi crurum sunt eo loco, quo
articuli nexi sunt, qui veluti
nodo iuncti videntur 6, 27.

Etiam caulium nodi sunt, quo
loco

INDEX

loco plurium vasorum plexus et ganglion est, et duae partes nodo coniungi videntur.

Nomen dare (militiae) C. 3, 110

Nominatum, nominibus singulorum positus 1, 29

Non modo (non), *sed ne quidem* 2, 17, 3, 4, 8, 33

Notus regionis, peritus regionis H. 3. Ergo *natus* h. l. est, qui nouit.

Novus aduentus, inopinatus C. 3, 63, *novissimum* (vltimum) agmen 1, 15, unde *novissimi* 1, 25

Nudata defensoribus castra 2, 6, 3, 4. Hinc per ellipsin *nudata castra* 2, 23

Nudum corpus, scuro non tectum 1, 25

Numerus; *obsidum numero*, h. e. loco 5, 27. *bestiarum numero* 6, 6. *legatorum numero* C. 3, 44

Nummi sunt iidem, qui sestertii 8, 4

Nuper de intervallo aliquot annorum 1, 40

Nutricius pueri, cui cura pueri educandi demandata est C. 3, 108, 112, Al. 4

O

Oblatus, debitor 1, 4

Oducere fossam ob latere 2, 8

Obiectatio, exprobratio C. 3, 60

Obiicere (iungere) *iumenta iurri*, ut curru, plane ut in nostro sermone. Pferde vorlegen A. 2. *opponere* 1, 26

Obscuratio nebulae H. 6

Obsequium A. 63, et *obsequentia* 7, 29 est eius, qui alterius voluntati consilisque facile se accommodat.

Osfermare (reuereri) *alterius iudiciu*, non recedere ab eo, quod iudicauit alter 1, 45

Obstinere te negare 5, 6

Obstruere portas caespitibus 5, 31

Obtinere, incolere, tenere 1, 1. in potestate (perpetuo) tenere 1, 17. *obtinere egnum* 1, 3, quod ibidem est, habere. cf. 1, 18

Occultus, in occulto 1, 31. v. not. **Occupare regnum**, regiam potestatem sibi vindicare 1, 3. **occupator** (repletur) *porta multitudinis* C. 2, 35

Occupatio C. 3, 23

Occupatus et subleuus est C. 3, 109. vid. not. Est autem *occupare* *aliquem* idem, quod praenunire, ideoque citius agendo, quam alter potest, impedire, quo minus alter faciat aut patiatur aliquid. Nisi *occupatum* h. l. velimus correptum, arreptum a suis intelligere, quo sui potiti sunt.

Occurrere rebus, casu in eas incidere, iisque negotiis improviso impediri 3, 6 Hinc *occurrere bello*, eo implicari 4, 6. *occurrit eis ad amicum*, subit eos cogitatio, in animum iis venit 7, 85

Oceanus cf. mare.

Offendere, non prospere rem gerere C. 3, 72. *offenditur*, incidit aliquid aduerbi 6, 36. *offendere in aliquo* C. 2, 32

Offensio, infaustus successus, contra quam speraueramus C. 3, 47. odium, in quo quis est C. 3, 60. A. 48. *offensio animi* 1, 19

Offerre, *fers offert* 2, 21

Officere excursioni, eam impedire Af. 61

Officium maritimum, cura totius classis 3, 5. *Esse in officio* 5, 3, quod ibidem c. 4 est, *permanere in off. io*. Sed *offic. praestare* 8, 50 est, *Gefälligkeit erweisen*. Sic A. 70 officium est gratificatio, unde ibidem *officiosus*, qui alteri gratum facit.

Omittere alterius consilium, negligere, eo non uti 2, 17

Omnino (si omnem summam computes) *vnus* 1, 7. *omnino duo* 1, 6. Sed 4, 38 *omnino duo* sunt, ex omni numero tantum duae.

Onus nautis, nautis perinagnum 3, 13

Optima coena H. 33.

Oppor-

LATINITATIS.

Opportunitates, situs opportunitas, commoda cum situ coniuncta 3, 12

Opus, aedificatio 3, 3. opificium, ἔργον, ut Minorum Ἐγγύων dicitur 6, 17. munitio castrorum 1, 49. murus ex fossa ducta 1, 8. Hinc **opera**, circumvallatio 8, 40, et **opera administrare**, urbem circumvallare 8, 37. **opera**, res gestae C. 1, 32. H. 31. machinae oppugnandarum urbium 2, 12. cf. **labor**.

Opus est facere aliquid 7, 54

Orare cum aliquo, per preces agere cum eo, eum precari C. 1, 22

Orbis in proelio Af. 15. **orbem** faciunt 4, 37, aut **in orbem pugnant** A. 40, qui, ubi ab hostibus cincti sunt, iis quaquaversum frontem obuertunt, ut ex omnibus partibus pugnent. Interdum sic in orbem pugnant, ut una cohors paululum **procurreret** aduersus hostem 5, 34, sine **excederet ex orbe** 5, 35

Ordinatio, ordinibus instructis Af. 12

Ordo, centuria 1, 40. 41. C. 1, 13. 2, 28. Hinc **ordinis primi** 5, 28. 44. centuriae primae alicuius legionis; et **inferiores**, quibus opponantur **superiores** 6, 40: et **infimi** C. 2, 35, quibus **hostes** opponuntur. Cf. **amplus**. **Spes ordinis** olim ducendi, facit iis spem, fore ut ordini s. centuriae praeficiantur C. 1, 3. Sed 5, 30. 6, 7 **ordo primus** est per metonymiam, centurio primi ordinis. Rursus **ordines**, series militum in acie 4, 33, et **primi ordines**, qui primum in acie locum occupant. **Ordines** (strata) **cessitum** 5, 51. **ordines** (strata) **cratium** C. 2, 2

Oriri, Belgae oriuntur ab extremis finibus G. ibi est initium Belgiae I, 1

Ornamenta elephantorum, adparatus omnis, quo instrui solent Af. 86. Ibidem **ornatus elephantus**.

Ornare equitum, instruere rebus, ad equestrem militiam necessariis A. 50. Vnde **ornata omni genere armorum** natus 3, 14

Ostendere aliquem 5, 41

Ostiarium C. 3, 32

P

Pabulum, alimenta iumentorum 1, 16. Hinc **pabulari**, **conguirere pabulum** 1, 15. 8, 10 et **pulatio**.

Pacatus, coactus pacem facere et seruare, et quiescere 1, 6. 2, 1

Pagus, pars civitatis 1, 12. 37. 6, 11. Et 1, 12 permittantur invicem **pagus Helveticus**, et **pars civitatis Helveticae**. Metaphrastes **graeus Φυλάς** interpretatus est.

Paludamenti color 7, 88. Af. 57.

Panicum C. 2, 22. Omnino est gramen, ferens spicam, seminibus s. granulis locupletatam, e quibus, ut e milio (Hirslen, Schwaden), cibus parari potest varius.

Par atque 1, 28, ut **pariter ac**.

Paratus, animo adfectus, sic **paratus**, eo animo C. 1, 75. cf. 8, 28

Parentare, in mortui honorem sacra facere, ut placeret: unde 7, 7, mortuum caede alterius visci.

Paris, regio 4, 31. ciuitas, natio 3, 10. **mae partes constant in misericordia** C. 1, 85

Partim, item H. 37. **Partim**, et A. 29

Parvus senator Af. 57

Patescere iter, tacere, ut per locum et in eam libere commero liceat mercandi causa 3, 1

Patens locus, non munitus 1, 10

Pater familiae 6, 19

Patiens Af. 31. **Patientia**, si quis parco victu et duro vitae genere vitur 6, 24

Patrocinari H. 29

Paucus numerus Af. 67

Pauimentum C. 3, 105. A. 1

Eff 4

Paula-

INDEX

- Paulatim adelluis* 2, 8, 3, 19. *pa-*
latim distributus, in exiguas
partes 8, 15
Pauo, non sequente comparati-
vo 7, 45. *pauo* infra 4, 36.
Usitatus est, *pauo* inferius.
Peccare, de iniuria, quas alteri
fit 1, 47
Pedulis, aequans magnitudinem
pedis 3, 13
Pedestre, terrestre A. 26. oppon.
maritimo.
Pellis, milites *sub pellibus*, in ten-
toriiis, pellibus enim tentoria
integuntur 3, 29. *sub pellibus*
hiemar. C. 3, 13
Pensio Af. 90
Penicis, *navis*, quinquere-
mis A. 47. Af. 62, et c. 63 di-
citur illa ipsa *quinqueremis*.
Per se, ipse 5, 33. *per concilium*,
tempore concilii 6, 21. *per fi-*
dem salii 1, 46. *per manus tra-*
dere C. 1, 68. *per manus* (mani-
bus) *trahere* 6, 38
Peragitare C. 1, 80, quod alibi est,
hostem premere.
Percipere. vid. *usus*.
Perdiscere, penitus memorise man-
dare 6, 14
Perducere murum 1, 8. *res ad ex-*
trimum perducta casum 3, 5
Perendinus dies 5, 30
Perforare naum A. 25
Perfringere aciem, efficere, vt
confertim stantes discedant 1,
25
Periclitari (experiri), *quid aliquis*
possit 7, 36, vt *periculum hostis*
facere, cognoscere velle, expe-
riri, quam validus sit 1, 40
Peritus scientia Af. 31
Permittere se in potestatem alicuius
2, 3. *permittere se in ali-*
quem, se immittere, irruere 8,
48. *permittere tela*, vsque ad
metram mittere 8, 9
Perpendiculum, ad *perpendiculum*
directum tignum 4, 17. cf. *de-*
rectus.
Perperam, imprudenter, suo cum
damno H. 11
Perpetua filia, continua 6, 5.
perpetuas stationes, quae se in-
vicem contingunt C. 1, 21. *per-*
petuus in longitudinem 7, 23
Perscribitur Senatusconsultum C.
1, 5, es wird niedergeschrieben.
Cf. Ernest. Cl. Cic.
Persequi bella, gerere, admini-
strare 8, 1
Persequare cursum, continuare
Af. 18
Persuadere alicui proemius 3, 18
Pertendere ad locum, eo concen-
dere A. 30
Pertinere, *Aquilonia pertinet ad*
montes, extenditur, porrigitur
vsque ad montes, qui eius ter-
mini sunt 1, 1, 6, 3, 1. C. 3, 49.
filia pertinet introrsus 6, 10.
hoc pertinet eodem, sit aut dici-
tur eodem consilio, eandem
viu habet 1, 14. 4, 11
Peters fugam in locum 2, 24. *petit*
propinquitatem fluminis, qui so-
let ad ripas aedificare 6, 30
Phalange C. 2, 10. Cf. *Harles in*
ind. Theocrit. in v. Ignemum.
Phalaux 1, 24, 52
Pilus 1, 25. Polybii aetate (hac
enim descripsit 6, 21) hastile
ligneum trium cubitorum fuit,
ferro eiusdem longitudinis ita
praefixum, vt ferrum in me-
dio hastili inciperet. Vegetius
de r. m. 1, 20, pro temporum
diuersitate, ferrum trigonum
et pedale fuisse tradit. Hinc
adparebit, quare apud Caesa-
rem 1, 52 *pila abacta sunt a*
militibus. Cf. *murale*.
Pilus, *primus pilus*, prunus ordo
(centuria) triariorum, qui pi-
lis pugnant 3, 5. Sed 2, 25
primus pilus, si lectio bene ha-
bet, significat centurionem pri-
mi pilu (C. 1, 13) & principila-
rem, h. e. centurionem, *quod*
primum pilum ducit 5, 35. Cf.
etiam ad 5, 30. et ad C. 3, 64.
et *ordo primus*.
Pinna 5, 40. 7, 72
Plebs, *plebei* 6, 13
Plena legio 3, 2 (complet).
Plena perfectus 3, 3, de aedificando.
Cic.

LATINITATIS.

Cis. de divin. 2, 1. plene cumulateque perfectu quaestio, omni ex parte absoluta. Plenus aliquid perscribere, augere verbis, inais, quam reuera est, describere C. 1, 53. c. inflato.

Plumbum album, Rannum 5, 12

Pluris C. 1, 79. v. nor.

Plus minus, circiter, tortasse paulo plus, aut paulo minus 8, 20

Pluteus, cum est machina per se, (vt C. 2, 9, pluteos adducere ad alium locum) est opus plexile e viminibus, non absmile craticibus, quo miles, murum oppugnans, contegere se solebat. Feltus, Plutei, inquit, crates corio crudo intectae, quae solebant adponi militibus, opus facientibus. Descripta Vegetius de re m. 4, 15, rotullaeque subiectis eos promoueri potuisse tradidit. Sed cum Plutei adduntur s. imponuntur vallo 7, 41, 72, videntur tabulae fuisse, vallo recti instar impositae. Idem Feltus: Nunc etiam tabulae, quibus quid praeficitur, eodem nomine (plutei) dicuntur. Sic ceperim turrium pluteos 7, 25, h. e. turrium tecta e tabulis, εῖρη, vt metaphr. graec. expressit. Intelligitur etiam, quare 7, 72 plutei aggeris adpellentur lorica eius: lorica enim est, quidquid rem praefepit. C. 1, 25 opus protegitur craticibus et pluteis.

Pollicitatio 3, 18

Ponere, exponere, narrando ob oculos ponere C. 3, 79. ponere alicui castrodes, constituere, qui eum diligenter obseruent 1, 20

Pons interrumpitur 7, 19. inter scinditur 2, 9. est in summe 2, 5

Ponto C. 3, 29

Porcedum, quod in longitudinem extensum est, s. procurrit 2, 19

Porticus in re militari sunt vineae C. 2, 2. Vt enim porticus constat columnis, tecto imposito iunctis: sic vinea constat trabibus, tecto imposito iunctis.

Portorium, vestigal, quod in portu soluitur: tum omnino, quod pro mercibus importatis aut pro venia transiendi aliquam regionem soluitur 1, 18. 3, 1

Portus. Cf. capere.

Positus (latus) oppidi A. 72

Post paulum, paulo post 7, 50

Postulare de eo, qui alterum implorat 1, 31

Potentatus 1, 31

Potentatem sui facere hostibus, offerre se iis, non deflectare proelium 1, 40. 50. cf. 1, 48, pro castris — defficit.

Potiri aliquid Af. 36. potiri alicuius Af. 50

Pracacutus 2, 29

Pracacutere, ne quid fiat 1, 38

Pracaepta ducis, quid faciendum sit, militibus praescribunt, die Ordre 6, 36. 8, 28. cf. 1, 22, vt tribuno a Caesare praecaepta erat. Sed aliter praecaepta amicorum et propinquorum C. 2, 6. 7, vbi sunt adhorrentium voces.

Pracaeptare pecuniam, ante diem praefinitam accipere, aut solui rubere C. 3, 31. pracaeptare laetitiam, ante lenire 8, 51

Pracaeptare, biens praecipitantiq (se), fere tota transit C. 3, 25

Pracaeptare, narrare 4, 34. C. 1, 32, dicere, assenerare C. 3, 106

Pracaeptare murum 7, 44, vt praetendere, praetendere.

Pracaepte, v. ad 8, 24. cf. C. 3, 12. 28. Af. 33. Ponitur ergo praecaepte, omisso dativo, quo indicatur id, cui quis praefit.

Pracaepti equitum, qui saepe commemorantur, vt 3, 26. 4, 11. 7, 66. videntur etiam quibusdam in locis intelligendi, vbi simpliciter praefecti dicuntur; vt 1, 39. 3, 7. Fuerunt autem legatus attributi 8, 48, h. e. cum iis mitti consueverunt, vt illi pedibus, hi equitibus praefessent. Sed 4, 22 curam nauium habent cum legatis et quaestore. Add. Af. 3. Cf. Faber.

INDEX

- Præfectura*, munitio præfecti 8, 12. Aliter C. 1, 15: nam h. l. est oppidum Italiae, a coloniis et municipiis diuersum, quod non habebat suum magistratum, sed in quod quotannis Roma mittebantur præfecti iuris dicendi causa. vid. *Pestus* in h. v.
- Præferre se alicui*, præstantius et fortius se gerere 2, 27
- Præinducium* C. 2, 32
- Præmetuere* 7, 49
- Præoccupare* 6, 41. 7, 26. C. 2, 17. 34. 42. A. 4, 63
- Præoptare*, malle 1, 25
- Præcipitatus* Af. 72
- Prærupta ripa* 6, 7
- Præscriptio honesta*, exculatio honesta, nomen honestum, quod prætexitur turpitudini C. 3, 32. Vulgo dicunt titulum honestum.
- Præsidia*, exercitus H. 27. copiae auxiliares A. 25. ipsa acies H. 30. castra Af. 17. 18. H. 23 fin. Hinc in *praesidiis* (castris, exercitu) alienius esse A. 23. 33. Locutus, ubi praesidium collocatur 6, 34. C. 3, 45. 49. *praesidio literarum*, hietis l. scriptura, quae memoriae est adiumento, ne omnia ediscenda sint 6, 14. *praesidium sibi capere fuga*, fuga salutem petere H. 38. *amicitia praesidio mihi est*, bona et iura mea mihi conferunt atque augent 1, 44. *praesidium* (Succurs) mittere H. 4
- Præstaturus* H. 19
- Præstolari*, expectare C. 2, 23
- Prætexati*, pueri, qui nondum virilem togam sumserunt A. 58
- Prætor Thessalicae* C. 3, 80
- Prætorium*, pars castrorum, ubi ducis summi tentorium est C. 1, 76. ipsum tentorium summi ducis C. 3, 82. 94. cf. *cahor*.
- Prænullare locum* A. 19. vallum praeducere, oppositum illi loco, ante locum illum ducere.
- Præuertere alicui rei*, occurrere, cauere, ne fiat 7, 33
- Præuicium iumentum*, vile, inuicile 4, 2
- Præci*, dirae, imprecationes 6, 30
- Prebensio*, genus machinae C. 2, 9
- Premere*, vexare, in angustias redigere, magnis molestinis adficere, ut cum euntes inuadimus 5, 32, aut fugientibus instamus 2, 24. quod cap. lq. in eadem re est arguere. *Premere hastem* 1, 52. *premere bacstramentum* 7, 19. *pr. obsidione* C. 3, 9. *pr. aliquem bello* 4, 1. *pr. praetio* C. 1, 64. *pr. telis* 5, 43. *pr. cunctis frumentis*, inopia frumentati laborare 5, 28. *premi angustis ob aliquo*, in angustias redactum vexari 3, 18
- Primus*. Cf. *Pilus*.
- Princeps*, primus 1, 12. qui summa inter suos est auctoritate et dignitate 1, 19. cf. *honestus*. *Princeps consilii*, auctor et suator 2, 14. *principi belli inferendi*, qui initium b. inf. fecit 5, 54. 7, 2. *principi prior* in re militari C. 3, 64
- Principatum factionis tenere*, eius principem esse 1, 31
- Pro scelere* (pro eius magnitudine) *uicisti* 1, 14. *pro castris* (ante castra) *prodacere* 1, 48. 4, 35. *pro perfuga*, tamquam perf. 3, 18. Af. 35. *facit hoc pro amico*, tamquam amicus C. 3, 109. *pro sano facit*, ut sanus et sapiens 5, 7. *pro uiso* (ut visum) *reuniciat*, quod non uidit 1, 22. *pro occiso sublati* C. 3, 109. cf. c. 110
- Probare*, persuadere 1, 3. *pr. virtutem*, efficere, ut spectata sit 5, 44
- Processus*, virtus habet processum, virtus est causa, ut procedamus, vterius progrediamur, h. e. virtute proficitur aliquid A. 29
- Proclinata res*, inclinata, vergens ad interitum 7, 42
- Proclius* (facile) *ei est hoc facere* C. 1, 48. *procline* (ad efficiendum), facile Af. 10
- Practinatus*, locus declinatus Af. 37

LATINITATIS

Procurrere. Cf. *apds.*

Prodere aliquem C. 1, 74. 76. unde *proditus* et *conseruatus* C. 2, 32 opponuntur. Cf. *proficere.* *Pr.* memoria 5, 12. *prodere* (ad posteros propagare) *memoriam* 1, 13. *Producere copias* et castris ad proelium 3, 17. *prod. aciem* C. 1, 58, idem quod *explicare.* *Producere aliquem longius*, allicere fraude, ut longius progrediatur 8, 48. allicere ut veniat C. 3, 104.

Proferre, vltcrius promouere 8, 41. *Proficere*, satis profectum est ad laudem, satis factum est ad laudem 4, 19.

Proferri indicium, libere et sine haesitatione indicare reos A. 55.

Prohibere fruibz, arcere 1, 1. *prohibere se ab iniuria*, ea abstinere, ne alii inferas iniuriam 2, 28.

Proficere aliquem, saluti eius non consulere, eum pati in miseriis incidere C. 1, 20. 30. 2, 32. *pr. se ex nauis*, desilire 4, 25. *proficere lacrimas* A. 24. *synon.* *profundere.*

Proinde ac C. 3, 1. 79.

Prolatio dicti, dilatio C. 3, 32.

Proluere, tempestas (pluuia) *proluuit nines* C. 1, 48.

Promeritum, ex *promerito* Af. 90.

Promouere castra 1, 48.

Pronunciare, enarrare 4, 5. *proloqui* C. 2, 12. *fignum pronunciare*, verbis indicare, nunc esse tempus, clamando signum dare 8, 15. *pronunciatur*, indicitur militibus (iher) 5, 31.

Pronus 4, 17.

Propellere, repellere 1, 15.

Propria victoria Af. 32. 82. *proprium gaudium* Af. 91. *propr.* *praesidium* C. 1, 40.

Propter (pone) *mare iter facere* Af. 37. *propter castra praetergressus*, pone, praeter Af. 73.

Prora erecta, altior 3, 13.

Pronuere munitiones, diruere vallum et aggerem 3, 20.

Prosequi aliquem verbis benigne 2, 5.

Prospectus, locus, unde prospici potest A. 15.

Protari, pedibus conculcari 8, 48. *Proteritus* 5, 58 idem quod *territus*.

Proturbare, propellendo remouere 2, 19, ut *pede proturbare aliquem*.

Prouentus, id quod fit, accidit, casus, C. 2, 38. *Superioris temporis prouentus*, quae ei antea feliciter eueniant 7, 29. Sic res *prouenit*, quae prospere cessit, Tac. Ann. 1, 20, ubi Ernesti quaedam exempla collegit. Sed 7, 30 est simpliciter euentus.

Providere aliquid, curare, ut adfir 2, 2.

Provincias (manera) *partiri* 8, 35.

Provolare et *siluis* 2, 19.

Prox C. 3, 61.

Proxime, de tempore praeterito *nuperrimo* 1, 24.

Proximas (ad) *mare* 3, 7.

Publicare regnum, lege ereptum regi vindicare populo Romano, et aerario addicere C. 2, 25.

Publice polliceri, consensu et nomine totius ciuitatis 1, 16.

Publicus, qui munere publico fungitur 6, 13, si vera lectio est. *Publicum*, aerarium C. 2, 18.

Pudens, verecundus C. 2, 31.

Purgatus alicui, excusatus 1, 29.

Purus campus, nullis arboribus arbutus confusus Af. 19.

Q

Quadratum agmen 8, 8.

Quam ante positum, *quam late* 6, 26. *quam opinus* H. 33. *quam magnus*, perquam magnus C. 1, 55. cf. 8, 11. Af. 47.

Qui, *si quis*, pro si quis 1, 48. 6, 13.

Quincunx 7, 73. In figura quincuncis maxime spectatur series plurimum rerum, ita deinceps collocatarum, ut vbique figura literae V efficiatur, quae est nota numeri quinquarii.

Quoad, donec 4, 11. 12.

Quod, *nunciavit*, *quod haberet* H. 36. *quodvis* 7, 88. A. 11. 27.

INDEX

63. Af. 26. *redundante quod, ut in quod si. Quod quum, quatin re quum* C. 3, 68. H. 20. 36. *Quum primum, simul ac* 2, 2. 3, 9.

R

Rari 5, 16. *oppon. conferti.*
Ratio belli (gerendi), disciplina bellica 4, 1. *rationem tenere, modum excogitare* 7, 24. *ratio insequendi* C. 1, 30. *non maiore ratione* (prudencia, consilio) *bellum, adimpleri potest* 7, 21. *ab ratione, ideo* 1, 28.
Ratis, trabes plures, in pontis modum iunctae, sed nullis publicis nixae, ut, si nullus pons in flumine sit, hic temporarius pons immittatur aquae, et ad alteram ripam transierat 1, 8. 12. cf. Liv. 21, 28.
Receptus, facultas revertendi 4, 33. *receptum habeo ad aliquem, possum me ad eum conferre* C. 1, 1.
Recidere potest casus ad aliquem, potest ei res accidere, rei expositus est 7, 1.
Recipere se, vires colligere, de saucio 3, 4. *animum colligere* 4, 27. *ut recipere se ex dolore* 2, 12. 4, 34. *recipere defessos, recreare, αναλαβάνων* C. 1, 45. *res recipit* (admittit, capit) *casum, potest exitum in vitamque partem habere* C. 3, 51. *res recipit multos casus, exposita est multis vicissitudinibus* C. 1, 78. *recipere etiam est, in se suscipere, polliceri* C. 3, 17. unde C. 3, 8. *recipio alicui, recipio in me, me alicui aliquid praestitutum, promitto alicui.*
Reconstruere, collapsa reaedificare, ruinas derimentis menderi C. 2, 15. Synon. c. 16 est, *reficere.*
Redemptio sacramentis, cum aliquis necessitatem militandi redimit A. 56.
Redigere (reddere) *infirmitatem* 4, 3. *ut redigere quid facile a difficili*

2, 27. *redigi* (repelli) *in castra* H. 15. *ut redigi in oppidum* H. 34.
Redimere (emere) *amicitiam alicuius morte alterius* 1, 44.
Redintegrare animum 2, 25. *ut redintegrare copias deminutas, supplere* 7, 31.
Redire ad gladios, eos stringere C. 3, 93.
Reducere. vid. ad 7, 72.
Referre de republica C. 1, 1. *referre pecuniam multis nominis, das Geld ala Strafe in Einmahme bringen* Af. 90.
Reges, rex et soror eius. vid. ad C. 3, 107.
Regio agri, solum 7, 13.
Regnum occupare, tyrannidem adfectare 1, 3.
Regula C. 2, 10.
Relicere (repellere) *equitatum* 1, 24. *Sic relicere in urbem* 2, 39. *relicti tempore, de navibus* 5, 23. cf. *cursum.*
Relanguescere, res, animas, vires amittit 2, 15.
Religare, ligere, fixum tenere, ne possit elabi C. 2, 6. *adligare* C. 2, 9.
Religio iurivrandi, officii necessitas (obligatio), quam efficit iurivrandum C. 1, 76. *religiones, omnia, auspicia* 5, 6. cf. *ad* 6, 37. *Dicitur autem numero plurali religiones, quia omnes omnino caerimoniae et modi colendorum deorum, quos pagana religio habuit, simul intelliguntur, suntque adeo religiones, omnes partes religionis. Sacrorum religionis aliquem precari, per votorum sacrorum religionem et sanctitatem alicui reverentiam iniicere, et ei ita rem persuadere* A. 32.
Relinquere, animas cum relinquit 6, 38, unde vulgo *animi delinquunt.*
Reliquum, nihil sibi reliqui fecerant, nihil, quod facerent, reliquerunt 2, 26.
Remittere alicui, concedere ei, per-

LATINITATIS.

permittere, non vrguere, non pugnare de re 7, 20. *remittere dolorem pecuniae*, propter pecuniam acceptam A. 55. cf. *condonare*.

Remollescere, mollescere 4, 2
Rempublicam genere de militibus C. 1, 6

Remulus, funis, quo naui religata alteri trahitur. Fortassis etiam omnis machinatio, ad trahendam hoc modo nauem religatam, remulus dicta est C. 2, 23, 40. ad quem locum Vossius, fortasse iusto operosius, disputat. A. 11. Res perspicue intelligi potest e Polyb. 1, 27, coll. c. 26, nam naues, ex aliis ope funium religatae, dicuntur ab his *ῥημολυαῖαι*, remulco trahi.

Renouatus animus post terrorem Af. 18

Renumerare, wieder zuzählen C. 3, 53.

Renunciare, nunciare 1, 10. H. 35
Reperire, comperire 1, 18. 2, 14.
reperire (acquirere, parare) *sibi salutem* 1, 53. Sic et graece, *εὐρεῖν αἰσχύνην*. vid. Valkenar. ad Herodot. 9, 6

Repetere, denuo petere 5, 49

Reportare se ad aliquem, reuerti H. 40

Repraesentare, facere ante constitutam diem 1, 40. facere illico, sine mora, (vt res ipsa et veritas statim adpareat) A. 70

Reprimere fugam, fugiendi finem facere 3, 14

Rescindere pontem 1, 7. 4, 19

Rescribere pedites ad equum, e catalogo peditem in equitum catalogum transcribere, equitibus accensere, equitum locis uti 1, 42

Refusa H. 33

Responere conditionem, non probare 1, 42

Resignare, stagnis plenum esse C. 2, 24

Restitui proelium dicitur, cum, qui propemodum fuerant victi,

se colligunt, et proelium instaurant 1, 53

Restitutus in antiquum locum honoris 1, 18

Retineri. vid. ad H. 8.

Retorqueri, retrorsum ire C. 1, 69

Reuincire ancoram, adligare 3, 13.

reuincire trabes, copulando firmare 4, 17. 7, 23. cf. 7, 73, ubi est, figere, firmare.

Renocare, auocare 3, 17

Roda, minus vehiculum Gallorum et Germanorum 1, 51

Rhenones 6, 21

Regere. Cf. *sacramentum*.

Restra imponere manibus A. 44. *discutere*, frangere A. 46

Radus A. 1. H. 8

Ruina, casus eorum, qui alius super alium praecipitantur A. 31

S

Sacramentum est iniurandum militare. Hinc *sacramento militis rogare*, siue, vt est apud Festum, *interrogare*, significat rogare, an velint iurati nomen dare militiae 6, 1. Liv. 32, 26. 35, 2. 40, 26. Hinc miles dicit *sacramentum* C. 1, 23, aut dicit *sacramento* C. 1, 86, h. e. interposito *sacramento* dicit, se esse velle militem, seu vno verbo, iurat.

Sagulum, sagum 5, 42. Vestimentum militare, quod ceteris vestibus superinduebatur.

Salum, mare Af. 46

Sancire, munire rem, vel poenis constituendis, vel iurisiurandi religione, vt rata sit, a nemine mutetur 1, 30. *sanctum* (sanctum) legibus 6, 20

Sanitas, sana mens 1, 42

Sarcina. Cf. *sub*. *Sarcinaria* instrumenta C. 1, 81

Satugere, bene multum laborare, in re difficili Af. 78

Satisfacere alicui, excusare se alteri 1, 41. 5, 54. ea vti defensione, qua alter acquiescit A. 69. H. 22

Satis-

INDEX

Satisfactio est eorum, qui sui purgandi causa legatos miserant 6,9.
Satisfactionem accipere, excusatione adquiescere 1, 41
Scapha nautis, das Boot 4, 26
Scelus concipere in se C. 1, 74
Scindere vallum, vallos aggeri f. vallo infixos reuellere, vt via pateat 3, 5. 5, 51
Scindulae 8, 42, sunt tabellae ligneae, quibus testa aedium solent tegi (e. c. Schindeln, Spähne). Scribitur etiam *scandulae*.
Scorpio, machina bellica 7, 25. Af. 29. 31. *scorpio ante castra posuit* Af. 56
Scrobs, fovea 7, 73
Scutula C. 3, 40
Scutum: eius formandi ratio 2, 33. eius tegumenta 2, 21
Scutro 2, 33: cf. corona.
Secura aetaria, de metalli fodina 3, 21
Secundanus, secundae legionis miles A. 57
Secundiores res 1, 14: *secundius proelium* 2, 9
Secundum (pone) *radices montis* Af. 41, et *sec. litus*, ibid. 1, 7. *sec. flumen*, ad ripas fluminis (an dem Ufer hin) 2, 18. 7, 34. *sec. mare* C. 3, 65, an Meere hin: vt *sec. oram maritimum* Af. 3. *secundum ea*, post ea 1, 33
Secundus, *flumen secundum* oppon. aduerso 7, 58. 60
Seducere, seiungere ab alterius amicitia C. 1, 6
Sementis magna, cum multi agri conferuntur 1, 3
Semisacta porta Af. 83
Semihora Af. 38
Sentire, *hostes ex fremitu senserunt de profectioe* 5, 32
Separatus ager, qui alicui proprius assignatus est, non communis aliis 4, 1. Additur *priatus*.
Sequi commutationem ausus, ei se accomodare 5, 8. *sequi posse animam viribus corporis*, corpore tantum valere, quantum animo A. 44
Sero, *serissimus* C. 3, 75

Seruare, custodire 2, 33. *seruare* (obseruare) iter 5, 19
Seruare ramoribus, iis se accomodare, eos in consiliis capiendis sequi 4, 5
Seruitas eorum, qui imperio alterius parent 1, 33
Sesquipedalis, aequans pedem cum dimidio 4, 17
Sennu, pinguedo bestiarum, ad domesticos vsus parata 7, 25. 8, 42
Saxenaria cohors C. 3, 4. Drakenborg, ad Liv. 7, 7
Si: conantur, si (num) possint 1, 3. 2, 9. *fin*, si vero, si contra ea 1, 13
Signata tabella, obsignata Af. 3
Significare alicui de re aliqua 7, 26. Burton, Iul. 9.
Significatio, indicium voluntatis per signa externa C. 1, 86. Hinc *significationem facere* 2, 33
Signum dare, de tellera 2, 20. Af. 83. *sign. tuba dare* 2, 20. *signum*, manipulus ipse H. 18. Sed *signum ferre* est, e castris propius hostem proficisci 1, 39. *cum signis ire*, cum vniuerso exercitu Af. 77
Siles verbum facere, ne hāco quidem H. 3
Simplex acies, vna series, vnus ordo militum Af. 59. *Conf. acies*, vbi alia exempla collecta sunt.
Simul, simul ac 4, 26. *simul, simul*, ἀμα μὲν, ἀμα δὲ 4, 13
Singularis homo, vnus, vt cum singuli singularim eunt per angustias 7, 8. cf. 4, 26
Societas publicanorum C. 3, 103
Soluere sc. naues 4, 23: plene legitur 4, 36. Sed et *naues soluit* (le), cum proficiscitur 4, 28
Solum agri, Grund und Boden 1, 11
Sors incommodi 8, 1 *sors mali* 8, 12. melum, quod alicui accidit, mali pars, et destinata, μοῖρα.
Speciarium denum C. 3, 53, si leotio vera est.
Speciose instrere aciem Af. 48
Spectare in (versus) sepmurios 1, 1
Specu-

LATINITATIS.

Speculatorium navigium. Cf. *catascopus*.

Specus de canali subterraneo A. 5. cf. ad C. 3, 49

Spiritus, sensus animi, fastu ferociaque pleni C. 3, 72, vnde *spiritus sumere* 1, 33. 2, 4

Stabilitas pecuniarum, tardior motus 4, 33. cf. *mobilitas*.

Stramina, costae navium, quae, vt stramina, (i. e. pedamenta s. adminicula, quibus vices fulciuntur) e carinae vtroque latere adfixae sunt C. 1, 54

Status communis rerum 7, 6. *res est eo statu* 6, 12

Stilus caecus, in castrorum munitione Af. 31

Stimulus in obsidione 7, 73

Stipendium, tributum, quod victi solvunt 1, 36. 44: vnde *stipendiaris populus* 1, 30. 36. v. ad Af. 20. *stip. octannum*, annus octavus, quo quis miles est 8, 8

Storia C. 2, 9

Stramenta molorum, sarcinae iis impositae, clirellae, ea, quibus muli internuntur 7, 45. vid. exempla quaedam ex Apuleio apud Cicconium et Oudendorp. ad h. l. Lectio tamen dubia est, et voluit Vrsinus legi *ferramenta*, male: Horomannus *strata*, quod ferri potest.

Stramenticia casa H. 16

Stratum (mensis) *coenaculum*. vid. ad C. 3, 96

Struere copias, aciem instruere C. 3, 37. cf. Oudendorp. ad C. 1, 43

Studere memoriae, eam exercere 6, 14

Sub sarcinis esse 2, 17. 3, 24, aut *sub onere esse* C. 1, 66, de militibus, qui sarcinas gestant. *Sub armis*, armatus, in armis C. 1, 41. 42. *sub septemtrionibus positus*, in plaga septentr. 1, 16. *sub vexillo mitti*, cum vexillo, quod praefertur 6, 36. *sub hoste* Af. 51 videtur esse, prope hostem. Sic *sub vallo*, ad, prope vallum 6, 37. cf. *manus. pellis*. *Subducere in collem*, sursum ducere

1, 22. 24. *subd. naves in undam*, aut simpliciter, *subd. naves vel classem*, *avdyov* 4, 29. 5, 1. 11. Af. 62. cf. *deducere*.

Subesse, propinquum esse 1, 25. 5, 29. C. 1, 65

Subfodere equum, equum alterius hasta aut stimulo pungere, vt ferociter et calcitret, lessoremque excutiat 4, 12

Subiecta Armenia regno Pharnacis, vicina A. 95

Subiectissimo loqui, infra dignitatem, humiliter C. 1, 84

Sublicere, subornare C. 1, 33. inter duas res in medium quid transiicere 1, 26. *subi. legiones castris*, proxime castra ducere C. 3, 37. 56. *sub. aciem collibus*, ad collium radices adducere C. 3, 84.

subi. se loco, ad eum accedere C. 3, 85. *subi. navigationem hiemis*, exponere iter casibus hiemis incertis 4, 36

Subire, accedere 2, 25. 8, 15. cf. *succedere*.

Subitum consilium 3, 8

Subleuatus iuba equi, qui, prehensus iuba, attollitur, et ex ea pendens ab equo portatur 1, 48

Sublica, trabs, solo infixa, fulcrum pontis 4, 17

Subluere, ima parte adluere, vt montem fluvius *subluat* 7, 69. C. 3, 97

Submissus, qui nihil audet, et patienter imperium perfert 8, 31

Submittere subsidium 2, 25. *subm. subsidio* 2, 6, (vbi c. 7 permutatur, *mittere subsidio*) 5, 58

Submoti, discedere coacti 1, 25

Subruere murum, caedere dolabra, donec collabatur 2, 6. Dolabra est genus securis, v. Intt. Flori ad 4, 10 ed. Graev.

Subsidiari, subsidio ire, in subsidiis esse 8, 13

Subsidium, qui auxilio mittuntur iis, quorum vires non sufficiunt 1, 52. cf. omnino 2, 6.

Subsidium collocare 2, 22. *subsidium ferre alicui*, auxilio venire 2, 26

Subsi-

INDEX.

Substernere, esse rei parum (ut qui onus subit, subicitur), esse idoneum et satis validum, durare posse 5, 10. Ovidendorpius notam Gronov. ad Liv. 27, 7 indicavit.

Substructiones theatri, parietes magni C. 2, 25

Subtrahere navibus, adhaerere 1, 16: vnde *subtrahis frumenti* 7, 10, *novasque*.

Succedere, insequi 1, 25. Hinc 4, 3, iis *ubi succedunt*, finitimi sunt. *Succ. portas*, ad eas accedere 2, 6. 8, 41. vnde *succes- sus* 2, 20. *succed. munitionibus*, adpropinquare A. 27. 29. *mare succedit*, accedit magis magisque ad hos, qui sunt in continente, es nihil sibi; breuius, expanditur litore toto C. 2, 24

Succidere arbores 5, 9. *succidere frumenta* 4, 19. 37

Sudes, pali, fustes 5, 18

Suffigere in cruce Af. 66

Sumere tempus ad deliberandum 1, 7. *sumere frumentum ex agris*, comportare 1, 16. *f. quid argumenti loco*, eo uti loco argumenti C. 1, 67. *f. laborem*, suscipere 3, 14. *f. arrogantiam*, fieri arrogantem 1, 33

Summa rerum, id, vnde iam omnia pendunt C. 1, 21. Hoc quid sit, singulis in locis definiendum est. Sed C. 3, 51 est, das Ganze. *Summa totius belli*, quidquid ad administrandum bellum pertinet 1, 41: 2, 4. ibid. synon. est, *imperium totius b.*

Summa exercitus, totus exercitus 6, 34. Sed C. 1, 67 est, das Heer im Ganzen, vtriusque c. 82. *summa victoriae*, der Sieg im Ganzen.

Summe capere, vehementissime C. 3, 15

Summus mons, cacumen 1, 21. *summa voluntas* (benevolentia) in aliquem 1, 19. Sed C. 3, 16 est accerrima cupiditas *Summae res*, quae alibi est summa rerum 1, 34. *summae copiae* 5, 17,

numerosissimae. Gronov. s. Liv. 38, 50 sic explicat: omnis exercitus, omnes vires abnatae, sic ut summa res semper agatur. *Bellum summum* 2, 6. gravissimum, difficillimum.

Superare, sine accusac. esse superiorum, victorem 1, 40. *vita superare* (aliquem), überleben 6, 19. Tac. Ann. 1, 17

Supercilium, collis Af. 58

Superior actus, senectus, ultra inventum f. militare accensum proposita C. 2, 5. *superiores orbis portus*, die Oberstädte C. 3, 112. *superiora loca*, colles 1, 10. 23. 2, 23. 3, 3. cf. 3, 2, *ubi montes dicebantur*. 4, 23

Supersedere aliquem, eam omittente, inactam relinquere 2, 6. Af. 75

Suppetere, suppetit copia, ad manum est, parata est 1, 3

Suppetias (ad supp. ferendas) *praescisci* Af. 25. *supp. venire* Af. 5. *ire* Af. 39. *occurrere* Af. 66. 68

Supplicatio, dies feli, vel ad gratias diis agendas, vel ad eorum iram avertendam (Liv. 22, 1); quibus diebus omnia potius viribus templis cuius patet, numinibusque sacra omnis generis et lectiliteria fiunt 2, 35

Supplicium pati, de iis, qui, ditione facta, multam subeunt ignominiam C. 2, 30. ultima miseria famis et inopiae, quam quis fert, et interpretatur poenam suam C. 1, 84. Id. est *ad ultimum supplicium progredi*, se ipsum prae desperatione omnium rerum interficere. cf. C. 1, 82

Supportare, adportare 1, 39. 44. cf. 2, 5, *ubi portus posuit*.

Supprimere iter, coeptum iter omittente C. 1, 66. *suppr. rufegnentem*, reprimere, remorari C. 1, 45, vnde *sappressus*, impeditus, cui mora obiecta est 2, 42

Sustentare, removere, cohibere imperium Af. 32. *f. bellum*, gravitatem eius et difficultatem persistere posse 2, 14

Sufi-

LATINITATIS.

Sustinere, perferre 4, 11. durare C. 1, 71. *sust. impetum* 1, 24. *sust. equum*, retinere 4, 33. *sust. se*, sc. stantem et erectum 2, 25. *premi ab hoste, et aegre sustinere* (eum) 4, 32. *sust. se ab aliquo*, se tueri Af. 72. *vires sustinent* (labores) C. 1, 71. cf. Ouden-
dorp. ad 2, 25.

T

Tabulae novae C. 3, 1. seu novae rationes pecuniarum debitarum et creditorum (neue Rechnungen- oder Schuldbücher) lege conscribuntur, si quando fides publica (der Credip) laboraret; remittebatur enim lege debitoribus aliquid, ut omnes in ciuitate debitores minorem summam, quam quantam mutuo sumserant, in libros rationum novos referrent, minusque soluerent. Dicuntur gr. *λογιστῶν ἀπολογισμὸν* et *οὐλογισμὸν*. Cum ergo Caesar id nunc fieri noller (Appian. Civ. 2. p. 458): non legem ea de re tulit, sed arbitros constituit, qui, aestimatione facta, ex aequo et bono de debitis creditisque statuerent. Sed Goelius legem de hac re tulit C. 3, 21.

Tabulatum sive tabulis, quae transversis rignis imponuntur 6, 29. cf. *turris* et *contabulatio*.

Tales, ramus recisus, qui terra defoditur. Ad huius similitudinem tales 7, 73 dicuntur. Cf. 5, 12.

Tametsi — *tamen* 1, 30. 7, 43. 50. 8, 20. C. 3, 67. *tamen etsi* — *tamen* 8, 10. v. Oudenl. ad 5, 34.

Tardari, depon. C. 2, 43, et sic cod. optimus ibi habet, *tardarent*.

Taxus, arbor, cuius baccae acriorem leniferumque succum habent 6, 31.

Tecta nani, quae tabulis tegitur, s. tabulata habet, e quibus milites pugnent, et sub quibus remiges tui sint C. 1, 56. 2, 4. Eadem est *constrata*, *contecta*, *νοτάφροντες*, Pelyb. 1, 20.

Oppon. aperta. Cf. Ernesti Cl. Cit. in *apertus*.

Tegumenta scutorum 2, 21, *galearum* C. 3, 64.

Tenere, non temere, non facile 4, 20.

Tentare, in tentoriis esse 6, 37.

Tenere montem 1, 22. *t. se castris* 1, 40. *teneri* (ad officium praestandum) *incurando* 1, 31. *locus egregius ad tenendus anchoras*, iactas ancoras firmiter retinet A. 9., cf. *curfus*.

Tentare fortunam belli, permittere incerto eventui 1, 36.

Tenne fastidium, non latum cacumen C. 1, 45. v. Oudenl. ad h. l.

Tenuitas, paupertas 7, 17.

Terra Gallia 1, 30, vt Liv. 38, 58. terra Hispania.

Terrens tumultus 1, 43. *γῆλοφος*. In omnibus fere codd. scribitur h. l. *terrenus*.

Testata virgus, omnibus conspicua 8, 42. *testata poena* 8, 44.

Testudo, (quod omnino est conclauae cameratum, et genus tecti concavi conclauium,) sic in re militari, cum milites scuto capitibus imponunt, ne telis conici possint 2, 6, 5, 9. Sed 5, 43. C. 2, 2. est machina oppugnandarum urbium, constans trabibus parallelis, quibus tectum positum est, quod milites subitus stantes defendit ab ictu telorum.

Tolerare vitam, molestius vivere in inopia, modo vita conseruetur 7, 77. *παρρησιῶν Tol. equos*, in magna penuria eos utcumque sustentare C. 3, 49. 58. Af. 24. *tol. famem fructibus*, utcumque minnere 1, 28.

Tollere, nanis sustulit (excepit, continet, fert) *homines* 4, 28. C. 3, 28.

Tormentum, machina, cuius opes tela, lapides praefertim, in hostes et muros mittuntur 2, 8. 4, 25. *t. adigere* C. 3, 51. 56. *t. mittere* C. 2, 9 extr. 3, 51: ubi *tormentum* aut est id, quod torquetur, ipsum telum; aut potius *tormenta mittere* dicitur per compendium, pro, opes torquentium

INDEX :

lum mittere. v. Clark. et Oudendorp. ad posteriorem locum. Sic telis tormentisque defendere C. 2, 11 videtur esse, telis, e tormento missis: et C. 3, 51, *telum tormentumque mittere*, tormento telum mittere. Et sic H. 13 *balista mittitur*, telum ope balistae mittitur. C. 3, 56 per codd. incertum est, utrum *telum tormento adigere*, an *telum tormentumque ad*, legendum sit. Sed 7, 22 et C. 3, 9 sunt funes contorti. Totae copiae C. 3, 42. Al. 76
Tragula, genus iaculi 1, 26. 5, 35. 48. C. 1, 57. Lipsii Poliorcet. 4, 4. Turneb. Adversar. 21, 14
Traiectus, locus, unde traiecitur mare A. 56
Transcarere de navibus C. 1, 58
Transferre se ad alium vestitum, mutare vestes Af. 57
Transicere milites flumen, transducere, habere transire C. 1, 54-55. 83
Transmissus, traiectus, subst. 5, 2. 13
Transportare exercitum Rhen. 4, 16
Transcendere vallem, multa cum molestia ire per vallem C. 1, 68
Transra, trabes confixae, in quibus remiges sedent 3, 13
Transversarium tignum, transversum C. 2, 15
Tribunas cohortis C. 2, 20
Trichila C. 3, 96
Trieris navis, *trigalis*, triremis Af. 44
Trini, tres 1, 53
Triquetrus 5, 13
Tristimonia Af. 10
Tumultuarii pass. 7, 61
Tumultuarii milites, raptim collecti A. 34
Turris villas Af. 40. *turres* in re militari, quae describit Vegetius 4, 7, constant trabibus; plura habent tabulata, ut quatuor 6, 29, in quibus oppugnantes sic divisi stant, ut in summo sint, qui tela mittant, in inferioribus, qui murum quatiant, et ponte, qui est in turri, transeunt in muros; altissimae interdum sunt, ut muros superent; quadratae

potius, quam rotundae; constituuntur in aggere, ut promoueri possint et altiores sint 2, 30. *turris ambulatoria*, quae rotis subiectis e loco in locum transfertur C. promouetur A. 2. Exiguas fuisse, quae 5, 40 commemorantur, e celeritate aedificandi adparer. *Turritus elephanteus* Af. 30
Tutari inopiam, ab ea tutos praestare homines C. 1, 52. Sic *desendere tela*, *acstum* (ab aliquo).

V

Vacare, agri vocant incolis et cultu 4, 3
Vagus, nullo certo negotio occupatus A. 2
Vadimonium, tenetur *vadimonio*, qui, datis vadibus, in iudicio comparere obstrictus est A. 49
Valdum, locus fluvii, ubi transiri potest 1, 6. cf. c. 8. loca, non altis aquis offusa 3, 12. Vnde *vadosum mare*, non profundum C. 1, 25
Valles, 11 7, 47. v. Oudendorp. ad h. l. de hac forma nominativi.
Valles, palus 7, 73. cf. *scindere*. Sed C. 3, 63, et A. 2 *valles* est pro neutro, *vallum*, positum.
Vasare terram cinibus, pecore, vacuificare 8, 24. Virg. Aen. 8, 2. *constant cultoribus agros*,
Vestigalis, qui vestigal solvere tenetur 3, 8
Vestis, contus, ad laudanda et promouenda opera C. 2, 11 (ein Hebebaum).
Vestigia navis, oneribus vehendis destinata 5, 8. cf. Suet. Iul. 63
Vesturae, Fuhren C. 3, 32. 42
Velle aliquem aliquid, ab eo postulare 1, 34
Venire in spem, concipere spem 3, 6, *venire in cruciatum* 1, 31
Veneri alieni, sollicitum esse de aliquo, ne damnum capiat 5, 9
Vergobretus 1, 16
Vernacula lexio, quae constat indigenis A. 53. 54. H. 20
Versare, fortuna eos sic *versavit in certamine*, effecit, ut modo hoc, modo illud eis accideret, ut per vices

viſes auxilio egerent, et auxilium ferrent 5, 44
Versus, oppidum versus petere Af. 7. ad insulam versus Af. 8
Verm, aequum 4, 8
Vergani 5, 44. Est genus iaculi.
Vestigium temporis, punctum temporis 7, 25. C. 2, 26
Vestire trabes agere, obtegere, obruere terram 7, 23
Vexillum proponere ante proelium 2, 20. H. 27, et *vexillo signum dare* C. 3, 89. A. 45. Vexillum est velum minus, tela, linteum, e conto suspensum, idque rubrum, quod proponitur in tentorio summi ducis (praetorio), ut vndique conspici possit. Sed et praefertur militibus, in expeditionem proficiscentibus: unde *sub vexillo militi* 6, 36
Viae castrorum, intervalla inter ordines castrorum 5, 49. die Gassen im Lager.
Viator, qui in itinere est 5, 5
Vicus urbis, numerus certus aedificiorum vicinorum C. 1, 27
Vindicare (vindicta vti) *in aliquem* 3, 16. Veget. de r. m. 1, 1
Vinea constat lignis tenuioribus, imposito tecto iunctis, quod tectum tabulis, viminibus cratibusque contextitur, sub quo tui stant, qui murum subruunt 2, 12, 30. 3, 21. 7, 27. Adparet ex his, quare contexta viminibus dicatur C. 2, 2, quod ad eius tectum referendum est, quamquam etiam latera viminibus obstructa sunt. Veget. de remil. 4, 15. *vineae agitur*, cum in agere promouetur.
Virgiliae, sidus, alio nomine Pleiades Af. 47
Viriliter, crepta exsecto A. 70
Virtus, bellica fortitudo 1, 1. 2, 15.

virtus elephantis; sobrit et dexteritas Af. 72
Vis (copia) *magna palveris* C. 2, 26. similiter *vis magna aquae* A. 9
Vitium sentinae, vitiosa exhalatio C. 3, 28. *turris fecit vitium*, labefacta et concessa hiare coepit H. 19
Vitrum Britannorum 5, 14
Vltima natio, remotissima 3, 27
Vnus, in una (sola) virtute 2, 33. 3, 13. *una* (aliqua) vallis C. 2, 27. In plurali, *una castra* C. 1, 74
Vocabula armamentorum, nomina C. 1, 58
Voluntarii (locii) 5, 56
Voluntate alicuius aliquid facere 1, 7
Voc, de integra formula solenni C. 1, 6. *voces*, rumores 1, 39
Vrbana dignitas, quam quis habet in vrbe C. 3, 83. Oppon. militari. *Vrbanae litterae*, Romae missae A. 65
Vrus, der wilde Ochs, der Auerochs 6, 25
Vsus (exercitatio) *in castris* 1, 39. *usus est*, opus est 4, 2. 6, 15. *usui est*, opus est 5, 1. *usus venit*, incipit opus esse 7, 80. *usus adeat*, necessitas incidat C. 3, 84. *usu venire*, evenire 7, 8. *usus* (experientiam) *percepit*, adeptus est 6, 40. C. 3, 84
Vterque utriusque insidiatur A. 4.
Vterque plur. numero de duabus mulieribus, *utraque mulieres*, i. e. ambae 1, 53
Vtū pace, ea frui perpetua 1, 44. *vti suis legibus* de eo, cui victor nullas imponit leges, *αὐτόνομον εἶναι* 1, 45
Vulgo, ab omnibus et vbiq. 1, 39
Vulnus inferre 1, 50, vt Veget. de remil. 1, 16. *vulnus importare* alicui.

INDEX

INDEX RERVM ET VERBORVM MEMORABILIVM DE QVIBVS IN NOTIS ADMONITVM EST

Numerus prior paginam indicat.

A

A borignes, quibus sine 307, 2
Accidere, pro offerri, affi-
care 322, 1
Achilla vrbs 674, 1
Aestuarium 80, 2
Agere aggerem, rar. 640, 1
Agere bellum, rar. 108, 1
Agmen quadratum 322, 2
Alces, animalia 819, 1
Alterae, obsoleta datui forma 159
Ambacti 300, 2 f. Scripsit de his
van Citters in specimine iuris
publici de reparchiis et ambac-
tis, quod Traiecti 1774 prod-
iit.
Antemnae 616, 1
Armoricae ciuitates 181
Asses soluuntur militibus stipen-
dium 756, 2
Augere praefidia 343, 1
Auguria ex homine immolato cap-
ta 301, 2-303

B

Baleares 65, 1
Baro 621, 2
Bolsporus 643, 1

C

Capitis deminutio 459, 1
Capreoli 438, 2
Caput fluminis pro officio flum.
117, 2

Catafropus 668, 1
Causa, pro re 216, 1
Cerni, instrumentum bellicum
292, 2
Chara, radix 517, 1
Columnarium 502, 2
Comana Cappadociae 633, 1
Comana, vrbs Ponti 607, 2
Communicare cum aliquo 482, 1
Compendium 503, 1
Coniungere turres 324, 2
Coniurare, i. e. simuliarare 235, 2
Conspirari 515, 2
Construere murum turribus
251, 2
Copulae nauium 96, 1
Corbium vsus in ponte faciendo
740, 1
Coronae 324, 1
Cosa, Etrur. opp. 493, 1
Cethon 702, 1

D

Datiuus quartae declinat. in U
20, 2
Deligare vulnus 662, 3
Detergere reines transcurrente
406, 2
Denoti, f. Soldarii 203, 1
Disparare, separare 257, 1
Diffensus Caesaris et Tac. in de-
script. Germ. 213, 1
Dolare 293, 2
Druidae Gallorum 196, 2. diffe-
runt a sacerdotibus Germ. 210

E. Eleu-

IN NOTAS.

E

Eleutheri Cadurci 396, 1
Emolumentum 39. 40
Ericitis 332, 1
Excipere vada 95, 1

F

Familia 418, 1
Fiduciarium regnum 596, 2
Fistuca, machina 122 f.
Fusilis argilla 171, 1

G

Gaesa, iaculorum genus 88, 1
Gallica numina graecis et lat. nominibus appellata 203 f.
Gallorum tempora definiendi ratio 277 f.
Genitivi declinationis quinae forma antiqua 76, 2
Genus, sum. 539, 1
Germanorum fastidicae mulieres 56, 1. religio 212, 1. dii 212. sacrificia 217, 1. phalanx 27, 1
Glandes ex argilla fusili ferventes 171, 1
Graecarum literarum usus apud Gall. 32 f. 199
Gratia, quomodo dicatur a bonis scripti. 201, 2

H

Homorum apud veteres descriptio 29, 1

I

Immortalitas animorum iuxta Druidas 199. 200
Imperatoris appellatio 453, 1
Imperfecti temporis usus post praefens 8, 2
Impotens 605. 606
Inscitis 92, 2
Integer 468, 1
Iusta facere, 209, 2
Iustum iter diei 540, 1

L

Laetatio, pro letitia 180, 1
Legatus pro Praetore 24, 1
Lenunculus 469, 2
Libera Macedoniae pars 505, 1
Libra, ad libram factum 509
Librilia, instrument. bell. 303, 1
Lingula, f. lingua 94, 1
Loricae ex cratibus 168, 2
Loricula 324, 1

M

Malleoli igniti 588, 1
Matera, reli gallici genus 29, 2

N

Ne duplex pro *Nihilum* et *non* 245, 2
Noctes numerant. Galli, non dies 307
Non studere alicui rei 214, 2

O

Orare (agere) cum aliquo 381, 1
Ostiarium 502, 2

P

Pagi et parres 194, 2
Pagus 42, 1
Palaepharsalus 618, 1
Panmenum 567, 1. 578, 2
Phalangae 439, 1
Pinnae 168, 1
Potentatus, rar. 36, 1
Praecipere 484, 2
Praedicare, narrare 390, 1
Praejudicium quid sit 458, 1
Preces, pro Imprecatione 224
Prehensio, machinae genus 437
Primus pilus 78, 1
Princeps prior 530, 1
Proconsul, quisquis est imperio proconsulari, etsi non fuit consul 716, 2
Proclium impar 602, 1
Pronunciare sententiam 363, 1
Propria victoria 673, 2
Pudentes, quinquam *line* 457, 1
R. R.

INDEX IN NOTAS.

R

Regulae 438, 2
Religio Gall. 203 seqq.
Rescribere 49, 1
Resina et nardus 769, 2
Rheno animal 214, 1. 218 sq.
Rudus 578, 2

S

Scorpio, machina bellica 254, 2
Scuta capitibus imposita 28, 1
Scurulae, machina bellica 510, 1
Sectionem vendere 84, 1
Secturae 103, 1
Seristinae 538, 2
Soldurii 103, 2. Prodierunt Bre-
mae 1775 Io. Petri Ancherse-
ni opuscula minora, ubi T. 2 et 3
de Solduriis proluxe disputatur.
Sortes 56, 2
Speciaria dona 522, 2
Specus, canales 518, 1. 580, 2
Storia 437, 1
Supplicatio 85, 2

T

Tegimenta scutorum 76, 1
Theologia Gallorum 203 seqq.
Scriptus Moeserus de veterum

Gallorum et Germanorum
theologia mystica et populari,
qui libellus Osnabrugi 1749. 4.
prodiit. In eo, ut vno vtriusque,
existinat, Caesarem, e mi-
gratione animarum loquentem
(B. G. 6, 14), de popularitheo-
logia loqui, Pomponium Me-
lam (3, 2) in ea re sequi mysti-
cam theologiam.

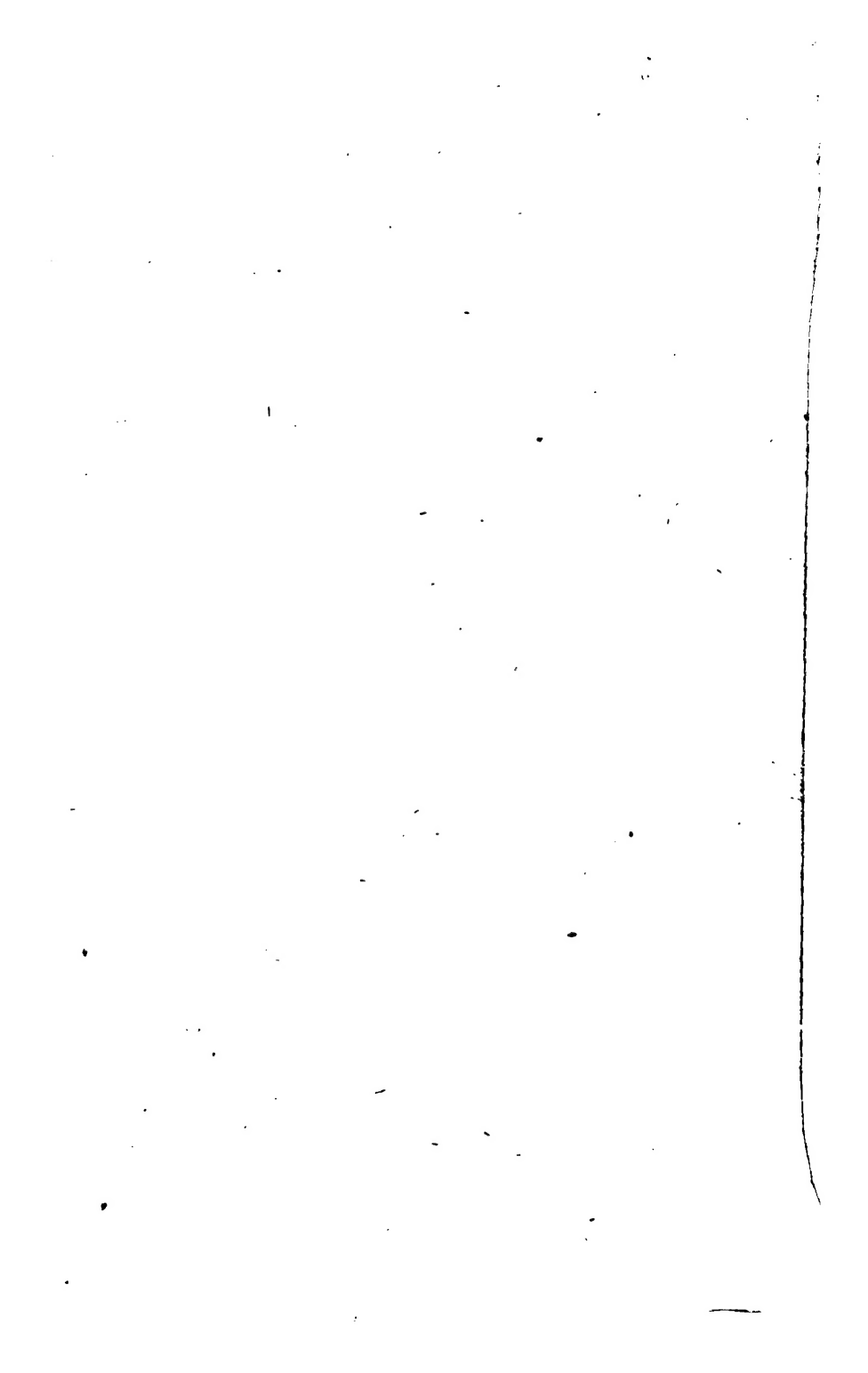
Togata Gallia, unde nomen ha-
beat 336, 1
Torum facere 762, 2
Trichilae 557 f.
Turres ad libram factae 509, 1

V

Venire in complexum alicuius,
(proelio conficere) 479, 2
Vinum refinatum 762, 2
Virgiliarum occasus, initium hi-
emis 685, 1
Vitrum 150, 1
Vrbigenus pegasus 31, 1
Vsu manuque 551, 1

Z

Zala, oppid. Ponzi 632, 1

3 9015 02263 8830

Reviewed by Preservation, 1991

